STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL XVIII

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1967.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite comitetului de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice”.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției :
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei 194,
Telefon 15.15.45

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVIII, nr. 1 1967

SUMAR

SCL, AN XVIII, nr. 1, p. 1—124, București, 1967

SLAVO-ROMANICA *

DE

ACAD. Al. ROSETTI

I. DIFTONGII e̯a', o̯a' DIN LIMBA ROMÂNĂ ŞI INFLUENŢA SLAVĂ

Diftongii e̯a' şi o̯a' din limba română provin din limba slavă? Am respins această părere, din motive pe care le considerăm şi astăzi valabile [1]

Într-o lucrare recentă asupra preistoriei limbilor slave [2], G. Y. Shevelov explică fenomenul din limba română prin influenţa slavă.

Să analizăm faptele.

Shevelov pleacă de la constatarea că slava comună a contopit sunetele i.—e. *ō şi *ā lungi în ā, şi i.—e. *ŏ şi *ă scurţi în ŏ.

Notarea prin $_{e}a$ sau $_{o}a$ a fenomenului, folosită de Shevelov, este însă înşelătoare, pentru că acest stadiu intermediar e pur teoretic şi trebuie să luăm în consideraţie pe *ā* (< *o*, *ā*) sau *ŏ* (< *ŏ*, *ă*).

După Shevelov, fenomenul ar fi trecut printr-o etapă intermediară $_{o}a$ (un *ā* precedat de un sunet intermediar de timbru *o*, formînd cu *a* o singură vocală complexă).

Apoi, în primul secol al erei noastre [3], *oā* > *a* şi *oă* > *o*.

Contopirea timbrelor vocalice *o* şi *a* din slava comună nu are totuşi nimic comun cu diftongarea vocalelor accentuate *e* şi *o*, în e̯a' şi o̯a' din limba română.

Aceste cazuri de metafonie ale limbii române sînt bine cunoscute, şi mecanismul lor este limpede : *a* din silaba următoare a fost transferat în silaba precedentă, printr-un proces mecanic : lat. *cera* > dr. *ceară*, lat. *coda* > dr. *coadă* ; atunci cînd silaba următoare conţinea un *e*, trebuie

* Versiunea în limba franceză a prezentului articol a apărut în *Association internationale d'études du sud-est européen, Bulletin,* III, Bucureşti, 1965, 1, p. 47—49.

[1] Vezi expunerea noastră *Sur la diphtongaison de* e *et* o *accentués en roumain,* în *Linguistica,* La Haye, 1965, p. 169—171.

[2] George Y. Shevelov, *A prehistory of Slavic,* Heidelberg, 1964, p. 157—162, 171—173.

[3] Shevelov, *op. cit.,* p. 151—152 ; p. 162 : de corectat *sora* în *sore, soare,* p. 171 : *peaşteră* în *peşteră.*

să admitem etape intermediare : *ee* > *eè* > *ea'* : lat. *legem* > dr. (sec. al XVI-lea) *leage*, lat. *florem* > dr. *floare* [4].

În ambele cazuri sînt două sunete : *e* și *a*, *o* și *a*, reunite într-un diftong [5].

Confuzia timbrului, în slava comună, datează din secolul I al erei noastre, în timp ce fenomenul din limba română s-a produs mult mai tîrziu : căci populațiile romanizate din provinciile dunărene au venit în contact cu slava meridională începînd din secolul al VI-lea, cînd limbile slave, după epoca comunității, inovaseră fiecare după caracteristicile lor proprii.

Diftongarea condiționată, în româna comună, trebuie să se fi produs între secolul al VI-lea și al IX-lea. Ea se explică prin criterii interne ale limbii române. De notat că dacă *e* și *o* sînt diftongați și în elementele slave ale limbii române, înaintea lui *a*(*ă*) conținut în silaba imediat următoare, nu același lucru se întîmplă cu *e* și *o* urmați de *e* : în acest caz, fenomenul s-a produs doar în elementele latine ale limbii, și nu în cuvintele provenite din slava meridională, ceea ce pare să indice că, de data aceasta, condițiile fonetice nu erau aceleași.

În elementele slave ale limbii române, am avut deci : *e'—a* (*ă*)> *ea'* : v. sl. *četa* : dr. *ceată*.

e'—e : fenomenul nu a avut loc : v. sl. *kremy*, gen. *kremene* : dr. *cremene*, v. sl. *peštera* : dr. *peșteră*, v. sl. *veselŭ* : dr. *vesel*.

o'—a >*oa'* : v. sl. *kosa* : dr. *coasă*.

o'—e : fenomenul nu a avut loc : v. sl. *kobĭ* > dr. *cobe* [6].

Pe de altă parte, *è* deschis al slavei meridionale (neurmat în silaba următoare de *a*, *ă* sau *e*), care s-a diftongat în *ea'* în graiurile bulgare orientale și în macedoneană, a fost redat în română prin *ea'*, normă articulatorie pe care limba o poseda, ca urmare a fenomenelor de metafonie relevate mai sus.

Deci : v. sl. *xrěnŭ* : dr. *hrean*, v. sl. *lěkŭ* : dr. *leac* etc. [7].

Vedem deci că îmbogățirea sistemului fonologic al limbii române, prin crearea diftongilor *ea'* și *oa'*, este un fenomen caracteristic al limbii române, care se explică prin criterii interne ale limbii.

II. ASUPRA DATEI ROTACISMULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI ÎN ALBANEZĂ

Într-un studiu recent asupra tratamentului vocalelor nazale în cuvintele de origine slavă din limba albaneză, M. Camaj susține că nazalizarea, în ghegă, și rotacismul lui *-n-* în toscă, ar fi anterioare influenței slavei meridionale asupra limbii albaneze [8].

Rotacismul a fost semnalat și în împrumuturile albaneze din slava meridională. Dacă putem fi de acord cu M. Camaj, de a explica prezența

[4] *Linguistica*, p. 170.

[5] Pentru amănunte vezi *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p. p. A. Rosetti, București-Copenhaga, 1959, p. 28—31 și 40—45.

[6] Ibidem, *loc. cit.*

[7] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III[5], București, 1964, p. 90.

[8] Martin Camaj, *Zur Entwicklung der Nasalvokale der slavischen Lehnwörter im Albanischen, Die Kultur Südosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen*, Wiesbaden, 1964, p. 18—25.

lui *r* în numele de loc. alb. *Gjëmboćári* (și *Gljëmbocári*), prin sufixul *-ar*[9], nu este mai puțin adevărat că tosc. *i vrërët* „finster, trübe", cu trecerea lui *-n-* la *-r-*, față de ghegul *vranë*, *i vranët*, este un împrumut din slava meridională : v. sl. *vranŭ* (bg., s.—cr. *vran*) „schwarz". De asemenea, tosc. *tërsirë* „Strick, Seil" < sl. merid. **tračina*. Explicarea tosc. *i vrërë* prin vechiul fond indo-european al albanezei, încercată de H. Barić, nu poate fi reținută[10].

Dacă lucrurile stau astfel, atunci reiese de aici că rotacismul, în toscă, este posterior separării dialectale (care este destul de recentă) și influenței slave meridionale asupra albanezei[11].

Pe de altă parte, știm că doar cîteva cuvinte slave din limba română (*jupîn* și *smîntînă*) prezintă rotacismul (și trcerea lui *a* accentuat + *n* la *ă* > *î*). În regulă generală, în limba română rotacismul nu afectează cuvintele provenite din slavă, după cum *a* accentuat +*n* al cuvintelor slave din limba română nu e redat prin *ă* (> *î*).

Se crede, într-adevăr, că aceste două cuvinte au pătruns în limba română în epoca cea mai veche a contactului dintre slava meridională și română[12].

Se impune deci să stabilim o diferență, cu privire la tratamentul lui *-n-* în română și în albaneză : rotacismul s-a produs, în aceste două limbi, la date diferite[13].

Octombrie 1966

Centrul de cercetări fonetice și dialectale
București, Calea Victoriei, 194

---

[9] *Op. cit.*, p. 25.

[10] Cf. Max Vasmer, *Studien zur albanesischen Wortforschung*, Dorpat, 1921, p. 65, n. 1 : „Die Ansicht Barić, Albanorum. Stud., I, 117, sq. wonach alb. *vrânë* etc. nicht aus dem slav. entlehnt sein soll, kann doch niemand für ernst halten".

[11] Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 53—54.

[12] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III[5], București, 1964, p. 96—97.

[13] Rotacismul a fost semnalat și în împrumuturile albanezei din limba greacă, în cuvinte care au pătruns aici într-o epocă veche (și chiar în împrumuturile din neo-greacă, astfel în *korë* < n. gr. *ikona*). Fenomenul este deci posterior sec. al XI-lea, căci a fost semnalat chiar în împrumuturile albanezei din limba italiană (cf. *putërë* < it. *puttana*). Așa dar, alb. *spërk* „bartlos" <σπανός" „dörftig, spärlich, bartlos", dar dr. *spîn*. Asupra lui s din cuvintele albaneze, vezi *Istoria limbii române*, II, București, 1964, p. 68, 86—87.

INTONAȚIE ȘI CONTEXT

DE

ALEXANDRA ROCERIC-ALEXANDRESCU și DUMITRU COPCEAG

Într-o lucrare anterioară am examinat cîteva probleme teoretice legate de cercetarea intonației în general, și a celei românești în special. În studiul de față ne propunem să urmărim încă un aspect al problemei, și anume raportul dintre intonație și context [1], ca mijloace de exprimare a conținutului strict „intelectual" al unui enunț.

La exprimarea conținutului intelectual pot colabora mai multe elemente fonetice (unele și fonologice) variind de la caz la caz. Aceste elemente sînt : *a*) lanțul fonemelor ; *b*) contextul mai larg din care face parte enunțul respectiv ; *c*) intonația.

Din acest punct de vedere, am putea împărți enunțurile în două categorii mari :

A. Enunțuri în care lanțul fonemelor este suficient pentru a exprima fără echivoc conținutul intelectual [2]. De exemplu :

Apa fierbe la o sută de grade.
Acest tînăr se numește Ion.
Pisica este un animal domestic etc. [3]

Firește, cînd facem această afirmație, ne situăm la nivelul unei analize cu totul abstracte. În practică nu există, după cum am mai arătat, enunțuri fără nici o intonație.

În lucrarea noastră menționată mai sus, am vorbit totuși despre existența unui nivel *a* — unde, ducînd analiza la o treaptă maximă de abstractizare, putem concepe teoretic existența unor enunțuri lipsite de orice element intonațional. Or, în exemplele date aici, chiar la acest nivel

---

[1] Pentru diferitele probleme pe care le pune contextul, v. Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj și context*, București, 1959, — mai ales p. 131—132, 257—265.

[2] Prin conținutul strict „intelectual" al unui enunț înțelegem raporturile dintre elementele lui constitutive, abstracție făcînd de orice fel de participare a vorbitorului, fie ea propriu-zis afectivă, fie chiar simpla lui dorință de a obține o informație (enunțul interogativ).

[3] Bineînțeles, fără ajutorul intonației nu se poate stabili dacă avem de-a face cu o frază (secvență) enunțiativă, interogativă sau exclamativă. Acest lucru nu implică însă o modificare a raportului dintre elementele constitutive ale comunicării, ci a atitudinii vorbitorului

a conținutul este exprimat cu suficientă claritate, mijlocul de expresie fiind n u m a i lanțurile respective de foneme.

B. Enunțuri în care lanțul de foneme, fără nici o intonație și neîncadrat într-un context corespunzător are un conținut care include, p o t e n ț i a l , mai multe conținuturi posibile. După cum am mai arătat, situația acestor texte este comparabilă cu cea în care se află arhifonemele. De aceea le-am putea numi „arhitexte". Astfel, pentru ca secvența : /*ia mănîncă*/ să capete un înțeles precis, reprezentînd o actualizare a unuia dintre sensurile ei „potențiale", este nevoie de prezența unuia dintre următoarele componente fonologice minimale :

1) Intonația. De exemplu [4] :

α) Ea mănîncă.

β) Ia ! Mănîncă !

γ) Ia mănîncă !

Abstracție făcînd de coloratura afectivă care deosebește enunțul β de enunțul γ, avem a face și cu deosebiri de ordin gramatical (deci i n t e l e c t u a l) : în primul caz, *ia* este imperativul verbului *a lua*, pe cînd în al doilea caz, o interjecție. Deosebirea se oglindește și la nivelul structurii frazei : enunțul β constă din două propoziții, pe cînd enunțul γ din una singură. (Vezi și experimentele descrise la p. 10)

2) Contextul. Același rezultat se poate obține și prin încadrarea enunțului menționat în contexte mai mari, lipsite, cel puțin teoretic, de orice intonație.

Care este raportul dintre aceste două componente fonologice minimale ?

Am văzut că la un nivel strict abstract (abstractizarea, chiar artificială, fiind într-o cercetare științifică nu numai admisibilă, dar și necesară, pentru disecarea unui ansamblu în elementele lui constitutive) este suficientă prezența uneia dintre cele două componente. Raportul dintre ele se poate defini deci ca o d i s j u n c ț i e (*sau... sau*) [5].

La nivelul mai concret al vorbirii-tip, sau altfel spus, al normei [6], aceleași elemente sînt legate printr-un raport de s o l i d a r i t a t e [7], întrucît prezența celui dintîi implică prezența celui de-al doilea și viceversa.

Afirmațiile noastre se întemeiază pe o serie de experimente, descrise mai jos.

Aceste experimente s-au efectuat în iulie-octombrie 1965, în laboratorul Centrului de Cercetări Fonetice și Dialectale al Academiei Republicii Socialiste România.

Experimentul I

Am imprimat pe bandă de magnetofon următoarele fraze [8] :

1. A. Și a făcut nuntă mare, cu oaspeți de neam crăiesc. Toți i-au adus daruri. Numai Verde Împărat a venit *fără nici un dar* [9].

---

[4] Încercăm să marcăm prin elemente grafice elementele intonaționale corespunzătoare.

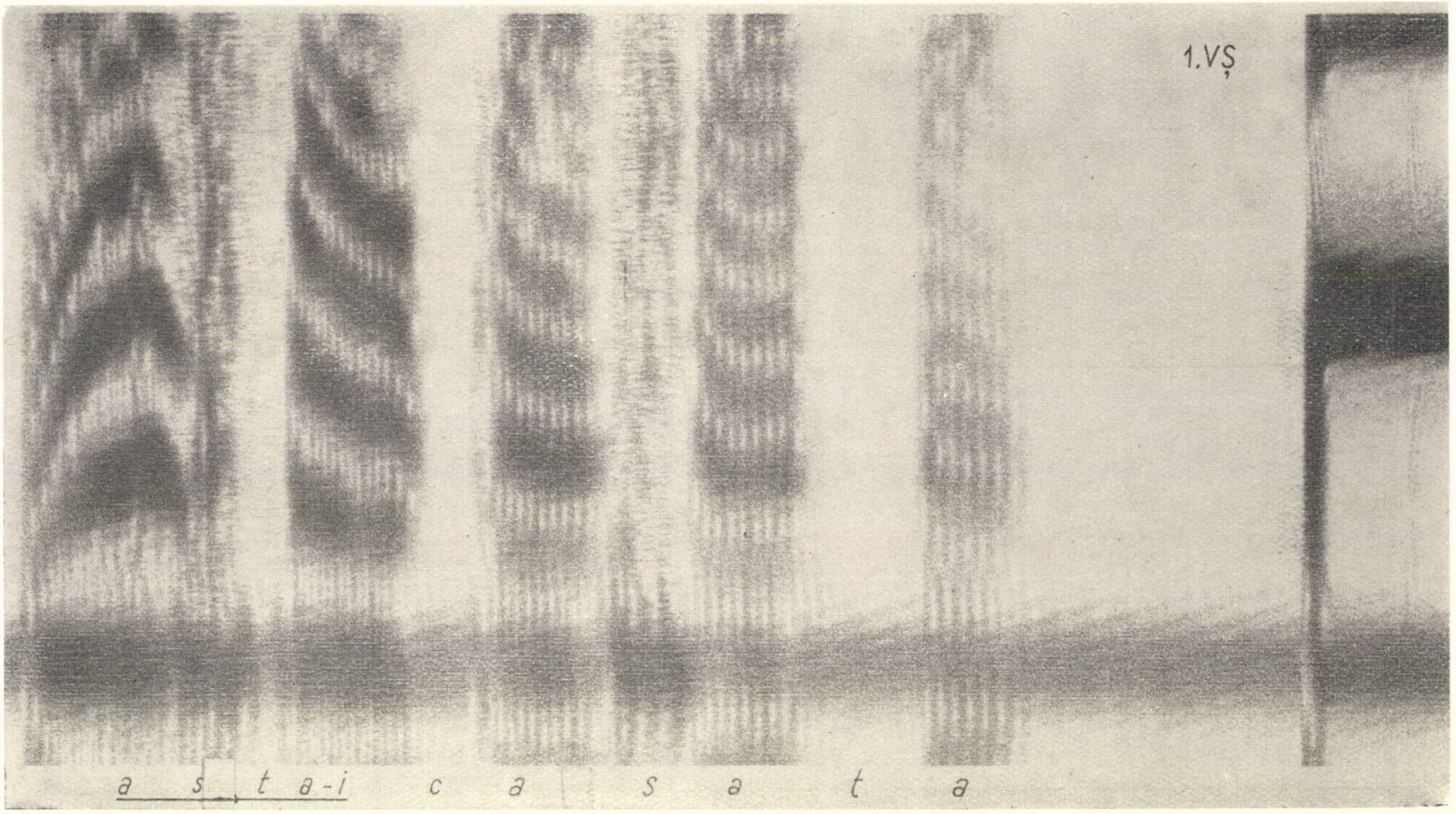
[5] Cf. Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, translated by Francis J. Withfield, Madison, 1961, p. 36.

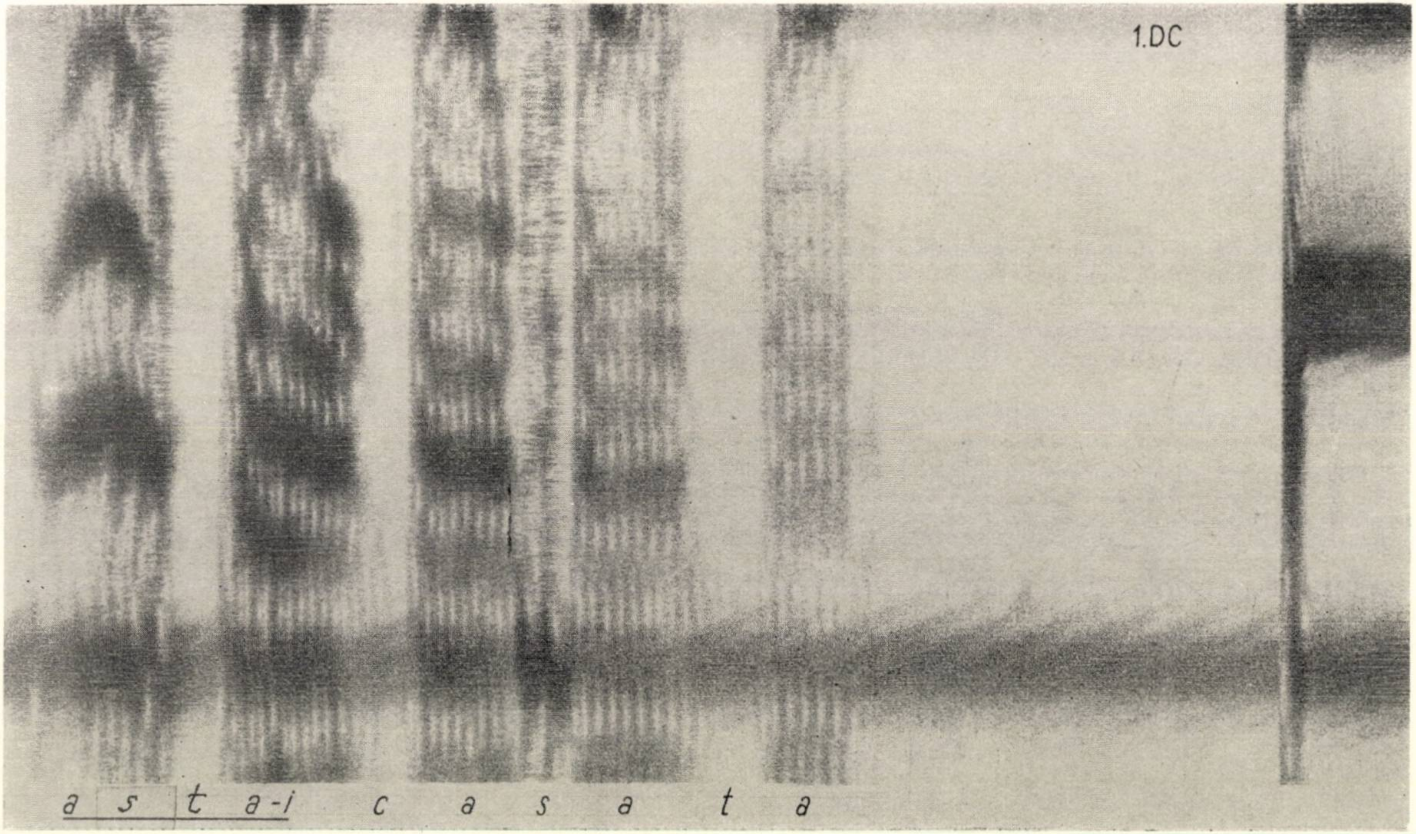
[6] Cf. E. Coșeriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1959.

[7] Cf. Louis Hjelmslev, *op. cit.*, p. 25, 133, definiția 37.

[8] Frazele au fost rostite de actrița *A. B.*, în laboratrul *Centrului*.

[9] Am ales în mod special contexte largi și sugestive în ce privește intonația.

1.VȘ
a s t a-i c a s a t a

1.DC
a s t a-i c a s a t a

B. —Cred că aveți dreptate, dar...

— Te rog nu ocoli întrebarea. Răspunde sigur : *fără nici un „dar"*.

2. A. Ce sfat să-ți dau? *Dacă vrei, luptă* : poate ai să învingi.

B. Nu înțeleg ce urmărești : *dacă vrei luptă*, putem să luptăm, că mie nu mi-e frică.

3. A. Nu te sfii, dragul meu : *ia, mănîncă* ; văd că ești flămînd de nu mai poți.

B. *Ia mănîncă* o dată! Nu mai face atîtea mofturi!

C. Ce fac ei toată ziua? Nimic : *ea mănîncă*, iar el doarme.

4. A. *Cine vrea sare* să-și ia din solniță.

B. Toți aveți parașute : *cine vrea, sare*.

5. A. La ultima ședință a locatarilor au fost aleși *noi membri în comitetul de bloc*.

B. Subsemnații Ion Petrescu, Gheorghe Pandele și Ștefan Dincă, declarăm că nici unul dintre *noi, membri în comitetul de bloc*, nu a fost anunțat despre ultima ședință a locatarilor.

Din frazele de mai sus am decupat secvențele tipărite cursiv, adică :
fără nici un dar ;
dacă vrei luptă ;
ia mănîncă ;
cine vrea sare ;
noi membri în comitetul de bloc.

Firește, secvențele apar fiecare de cîte două ori (una dintre ele, *ia mănîncă*, chiar de trei) cu intonații diferite, potrivit frazei din care au fost extrase. Acestea au fost imprimate pe o nouă bandă de magnetofon și supuse audiției a patru subiecte [10] (*A.A.*, *S.G.*, *P.L.*, *I.V.*), după cum urmează :

α) Subiectele *P.L.* și *I.V.* au ascultat fiecare secvență decupată din primul context, întîi izolat, apoi în comparație cu aceeași secvență decupată din contextul al doilea (în cazul exemplului **3.** și din contextul al treilea).

β) Subiectelor *A.A.* și *S.G.* li s-a dat de la început posibilitatea de a face comparația între secvențele extrase din diverse contexte.

De fiecare dată, am cerut subiectelor să redacteze cîte un context mai mare, adecvat secvențelor auzite. Am obținut astfel următoarele fraze :

Subiectul *P.L.* :

1. A. *Fără nici un dar* a venit la ziua lui.

B. *Fără nici un dar* și poate!

2. A. Deși n-ai nici o șansă, *dacă vrei, luptă* !

B. *Dacă vrei luptă* și vei învinge.

3. A. *Ia mănîncă* și apoi du-te la treabă.

B. *Ea mănîncă* salată de roșii.

C. *Ea mănîncă* și el lucrează.

4. A. *Cine vrea sare*, n-are decît să-și ia.

B. *Cine vrea, sare* peste șanț.

[10] De specificat că am schimbat subiectele pentru fiecare experiment.

5. A. Au fost aleşi *noi membri în comitetul de bloc.*
B. *Noi, membri în comitetul de bloc,* solicităm...

Subiectul *I.V.* :

1. A. Am venit la ziua ta *fără nici un dar.*
B. *Fără nici un „dar”* mergem acolo. Să fie clar!
2. A. *Dacă vrei, luptă!* Numai aşa obţii ceea ce vrei.
B. *Dacă vrei luptă,* dacă nu... lasă-te păgubaş!
3. A. *Ia, mănîncă!* Serveşte-te cu ce vrei, dragă!
B. *Ia mănîncă,* mofturosule!
C. *Ea mănîncă* şi pleacă imediat la slujbă.
4. A. *Cine vrea sare,* să se servească!
B. *Cine vrea, sare,* cine nu, aleargă.
5. A. Am primit *noi membri în comitetul de bloc.*
B. *Noi, membri în comitetul de bloc,* am hotărît următoarele....

Subiectul *A.A.* :

1. A. A venit la ziua lui *fără nici un dar.*
B. *Fără nici un „dar”!* Trebuie să te duci!
2. A. Crezi că e cazul să lupţi. *Dacă vrei, luptă!*
B. *Dacă vrei luptă,* luptă să fie.
3. A. *Ia mănîncă,* nu te mai codi!
B. *Ia mănînc-o,* pînă nu-ţi trag o palmă![11]
C. *Ea mănîncă,* el doarme, iar noi ne uităm.
4. A. *Cine vrea sare,* găseşte în solniţă.
B. *Cine vrea, sare;* pista e pregătită.
5. A. Se vor alege *noi membri în comitetele de bloc.*
B. Zice că trebuie s-o facem *noi, membri în comitetul de bloc.*

Subiectul *S.G.* :

1. A. A venit *fără nici un dar.*
B. Să nu mă contrazici: *fără nici un „dar”!*
2. A. *Dacă vrei, luptă* cu el.
B. *Dacă vrei luptă,* dacă nu pace.
3. A. *Ia, mănîncă* ceva.
B. *Ia mănîncă* odată!
C. *Ea mănîncă* mult.
4. A. *Cine vrea sare,* o găseşte în solniţă.
B. *Cine vrea, sare* peste orice prăjină.
5. A. S-au ales *noi membri în comitetul de bloc.*
B. *Noi, membri în comitetul de bloc,* ne-am adunat astăzi.

Analizînd răspunsurile date de subiecte, constatăm:

— Într-o serie de cazuri (anume, pentru secvenţele *fără nici un dar*; *cine vrea sare*; *noi membri în comitetul de bloc*) toate subiectele au diferenţiat cele două sensuri şi implicit cele două categorii gramaticale ale omonimelor *dar, sare, noi,* reuşind să „refacă” contextele mai largi, ini-

[11] Subiectul *A. A.* notează că secvenţele 3. *A* şi *B* nu i se par suficient diferenţiate ca intonaţie.

ţiale [12]. Prin urmare, la totalul de 24 de întrebări, am obţinut 24 de răspunsuri corecte.

— În alte cazuri (secvenţele *dacă vrei luptă*; *ia mănîncă*), subiectele au diferenţiat, de asemenea, cele mai multe dintre sensuri, cu relativ puţine excepţii. Astfel, la cele 22 de întrebări am obţinut :

răspunsuri corecte = 17
răspunsuri incorecte = 5.

Totalizarea acestor cifre ne dă 41 de răspunsuri corecte, faţă de numai 5 răspunsuri incorecte.

Concluziile teoretice ale experimentului sînt :

— În unele situaţii două sau mai multe secvenţe identice din punctul de vedere al fonemelor constitutive, dar diferite ca sens, pot fi deosebite de auditori, nu mai cu ajutorul intonaţiei.

— Există secvenţe în care intonaţia constituie pentru auditori un indiciu suficient spre a putea „reface" contextul din care a fost decupată acea secvenţă.

Experimentul II

Subiectelor *MS*, *VŞ*, *LT* li s-au dat spre audiere secvenţele :

1. *şi a fost nuntă mare cu oaspeţi de neam crăiesc toţi i-au adus daruri numai verde împărat a venit fără nici un dar*
2. *răspunde-mi sigur fără nici un dar*
3. *cine vrea sare să-şi ia din solniţa*
4. *toţi aveţi paraşute cine vrea sare* [13].

Aceste secvenţe au fost înregistrate pe bandă de magnetofon într-o rostire cît mai monoton posibilă şi cu pauze egale între cuvinte, în aşa fel încît auditorilor să nu li se dea nici un fel de indicaţii de natură intonaţională.

Subiectelor li s-a cerut să dea „transcrierea" lor în ortografia românească curentă şi să le citească cu intonaţia care li se pare adecvată, indicînd şi faptul dacă la fiecare frază ar fi posibile mai multe interpretări.

La toate subiectele, cu neînsemnate deosebiri de ortografie (şi punctuaţie) [14], răspunsul a fost :

1. Şi a fost nuntă mare, cu oaspeţi de neam crăiesc. Toţi i-au adus daruri, numai Verde Împărat a venit *fără nici un dar*.
2. Răspunde-mi sigur, *fără nici un „dar"*.
3. *Cine vrea sare*, să-şi ia din solniţă.
4. Toţi aveţi paraşute : *cine vrea, sare*.

De unde rezultă că nimeni nu a avut nici o îndoială în ce priveşte sensul secvenţelor *fără nici un dar*, *cine vrea sare* — din contextele de mai sus.

---

[12] Înţelegem prin „refacere" alcătuirea unor contexte analoage din punct de vedere semantic (şi gramatical).

[13] Reproducem în scris secvenţele cercetate şi contextele complementare fără nici o indicaţie (orto)grafică, pentru a reprezenta astfel lipsa oricărui element intonaţional, aşa cum am presupus mai sus.

[14] De exemplu, subiectul *MS* a notat în secvenţa *4* în felul următor : *Toţi aveţi paraşute. Cine vrea, sare*, iar subiectul *VŞ* : *Toţi aveţi paraşute, cine vrea, sare* etc.

Concluzia experimentului este, deci, că există situaţii cînd prezenţa contextului (fără intonaţie) este suficientă pentru a înţelege just sensul unei secvenţe, care, detaşată, s-ar putea interpreta în două (sau mai multe) feluri [15].

Experimentul III

Subiectelor *GG*, *RM*, *EV*, *MV* li s-a dat să asculte înregistrarea pe bandă de magnetofon a următoarelor enunţuri rostite, de asemenea, rar şi monoton :

1. *ia mănîncă* iar el doarme
2. nu te sfii dragul meu *ia mănîncă* văd că eşti flămînd
3. *ia mănîncă* odată nu mai face atîtea mofturi.

Răspunsurile au fost [16] :

Subiectul *GG* :

1. *Ea mănîncă*, iar el doarme.
2. *a.* Nu te sfii, dragul meu, *ia*, *mănîncă*, văd că eşti flămînd.
   b. Nu te sfii, dragul meu, *ea mănîncă*, văd că eşti flămînd.

Subiectul a precizat că : *ia* în cazul *a* este imperativul verbului *a lua* ; în cazul *b* este pronume, ceea ce rezultă şi din ortografierea *ea*. Varianta *a* a fost indicată ca fiind cea mai firească.

3. a *Ia mănîncă* o dată, nu mai face atîtea mofturi.
   b. *Ea mănîncă* odată, nu mai face atîtea mofturi.

Subiectului i s-a părut mai firească interpretarea a. Subiectul *MM* :

1. *Ea mănîncă*, iar el doarme.
2. Nu te sfii, dragul meu, *ia*, *mănîncă*, văd că eşti flămînd.
3. *a.* *Ia*, *mănîncă* odată, nu mai face atîtea mofturi.
   b. *Ea mănîncă* odată, nu mai face atîtea mofturi.
   c. *Ia mănîncă* o dată, nu mai face atîtea mofturi !

Subiectul a precizat că *ia* în cazul *a* este verb, iar în cazul *c* este interjecţie. Mai firească i s-a părut interpretarea *a*.

Subiectul *EV* :

1. *Ea mănîncă*, iar el doarme.
2. *a.* Nu te sfii, dragul meu ! *Ia mănîncă.* Văd că eşti flămînd.
   b. *Ia* ! *Mănîncă* ! Văd că eşti flămînd.

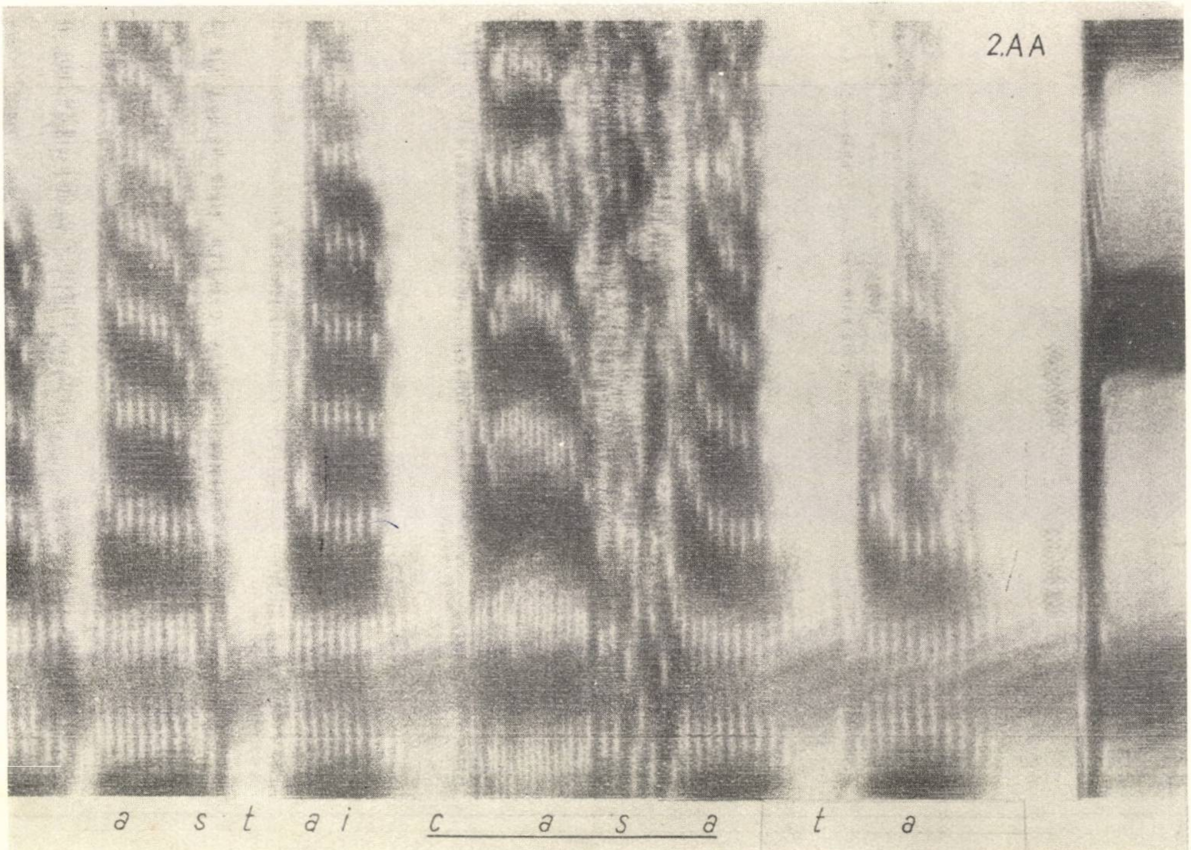
Subiectul a precizat că în varianta *a*, *ia* este verbul *a lua* la imperativ, iar în varianta *b* este interjecţie. Ambele variante i s-au părut la fel de posibile.

3. *a.* *Ia mănîncă* odată ! Nu mai face atîtea mofturi !
   b. *Ia* ! *Mănîncă* odată ! Nu mai face atîtea mofturi.

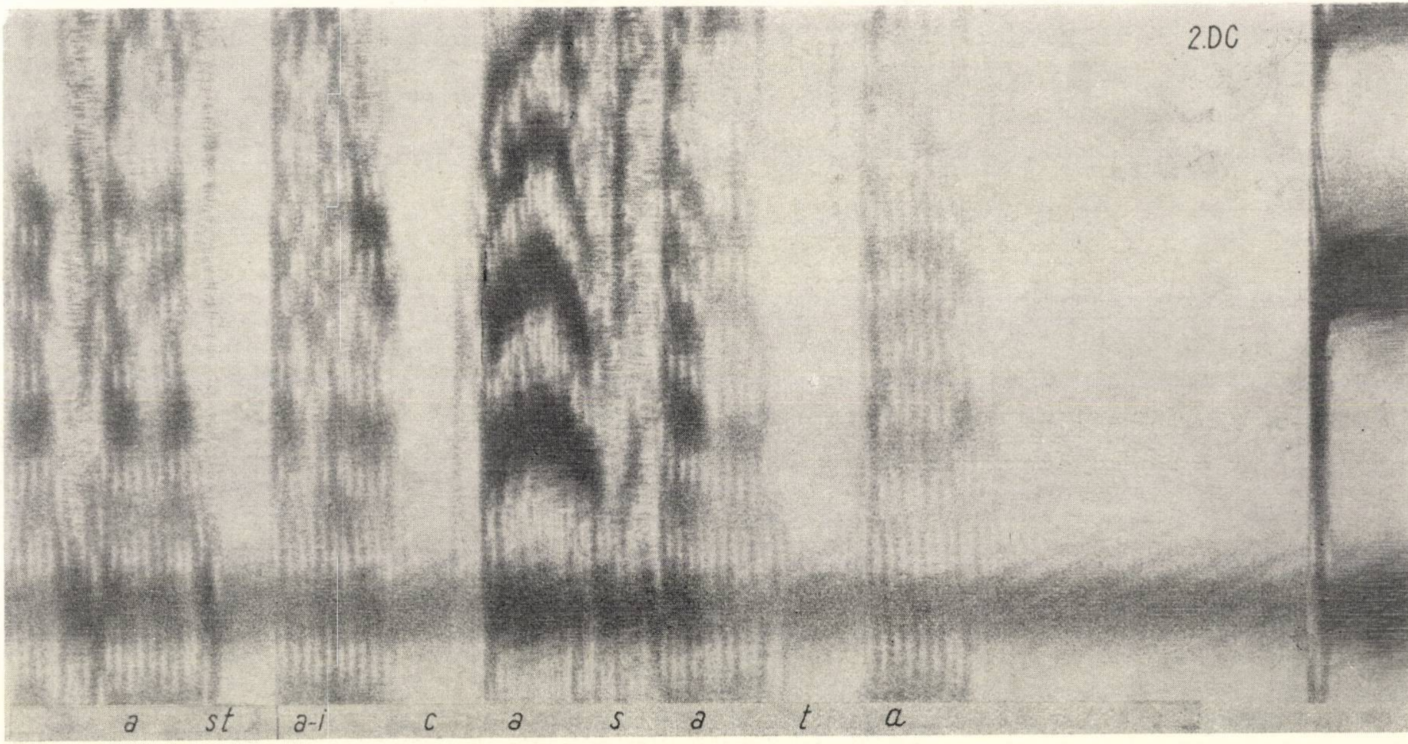

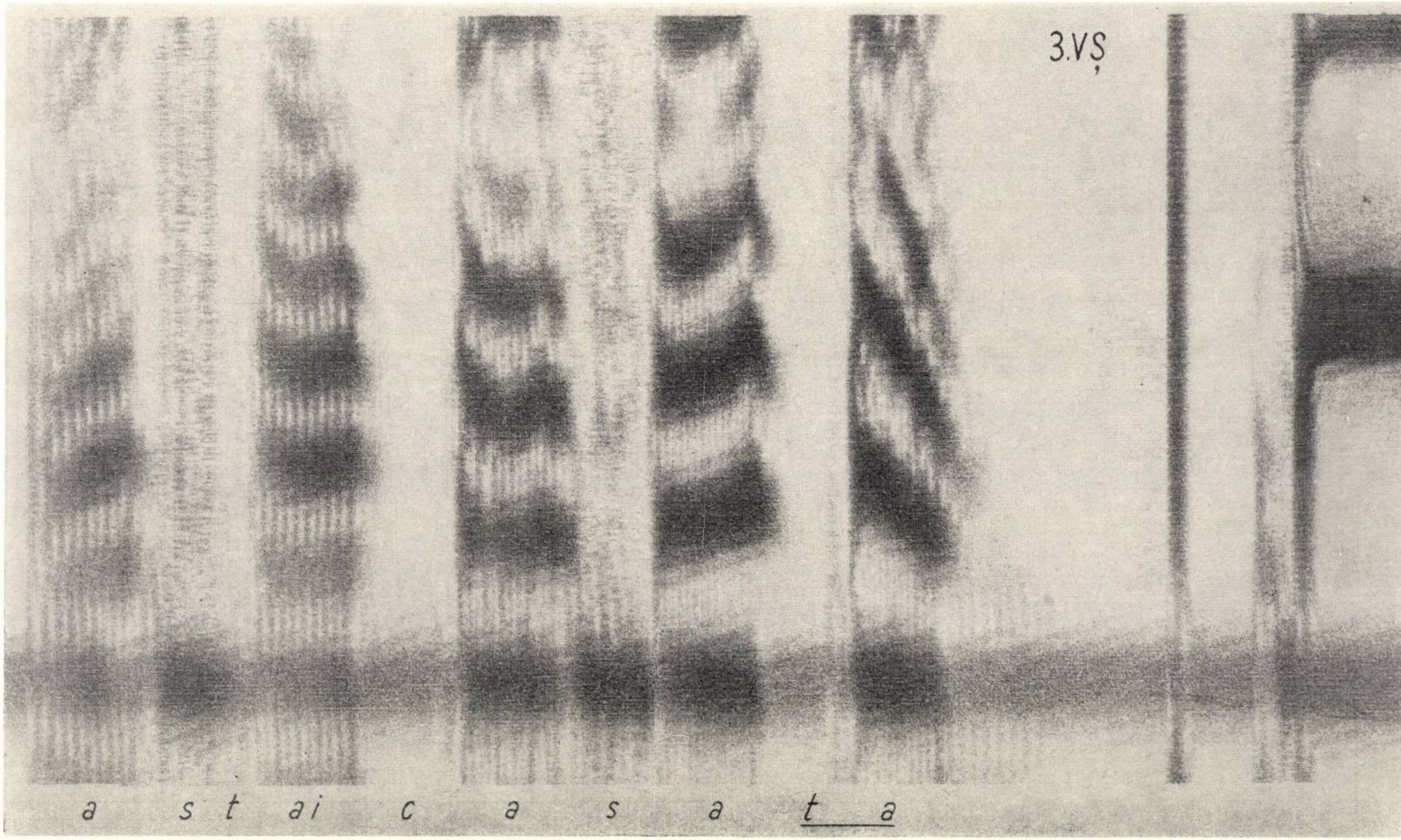
[15] Cf. experimentul I — în care aceleaşi secvenţe, detaşate din context, au fost interpretate just n u m a i cu ajutorul intonaţiei.

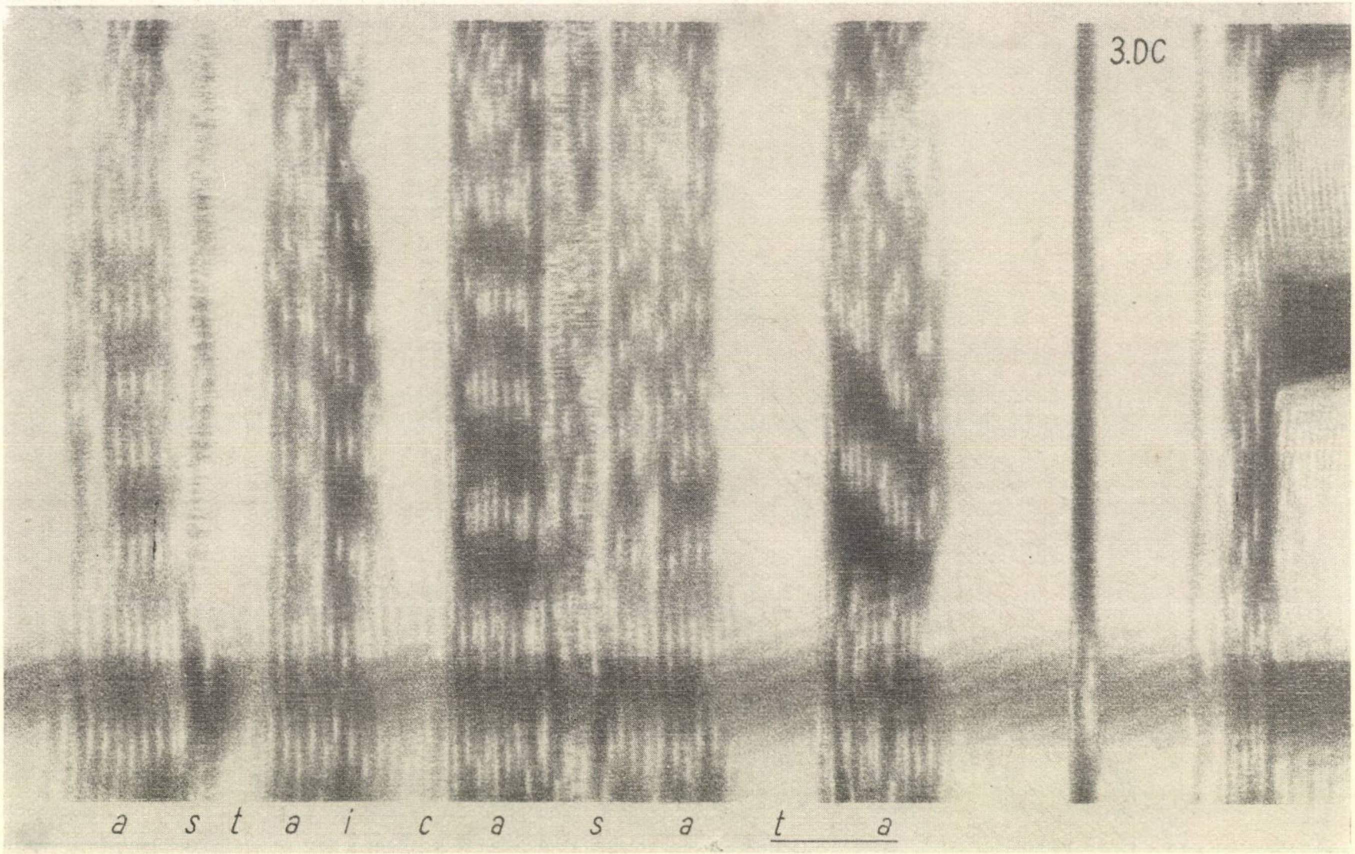
[16] Şi în acest caz subiectelor li s-a cerut să precizeze dacă sînt posibile mai multe interpretări ale fiecărui context. De astă dată — spre deosebire de experimentul II — au apărut variante de interpretare, pe care le notăm prin : *a*, *b*, *c*, *d* adăugînd că subiectelor li s-a cerut, în asemenea cazuri, să specifice varianta care li se pare mai „firească". O indicaţie asupra posibilităţii unei variante sau a alteia este conţinută, de altfel, şi în o r d i n e a în care subiectele au dat răspunsurile respective (*a* înainte de *b*, *b* înainte de *c* etc.)

2.AA
a s t a i c a s a t a

2.DC
a st a-i c a s a t a

3.VȘ
a s t ai c a s a t a

3.DC
a s t a i c a s a t a

De astă dată, în varianta *a*, *ia* este interjecție, iar în varianta *b*, este verb, după cum a precizat subiectul, adăugînd că ambele variante i se par la fel de firești.

Subiectul *MV* :

1. *Ea mănîncă*, iar el doarme.

2. *a*. Nu te sfii, dragul meu. *Ia, mănîncă* ! Văd că ești flămînd.
   b. Nu te sfii, dragul meu, *ia* ! *Mănîncă*, văd că ești flămînd.
   c. Nu te sfii ! Dragul meu, *ia* ! *Mănîncă*, văd că ești flămînd.
   d. Nu te sfii dragul meu [căci] *ea mănîncă* ; văd că ești flămînd.

Subiectul a precizat că în variantele *a* și *b*, *ia* este verb, în varianta *c* este interjecție, iar în *d* este pronume. Cele mai posibile i s-au părut variantele *a* și *b*.

3. *a*. *Ia mănîncă* odată ! Nu mai face atîtea mofturi !
   b. *Ia* ! *Mănîncă* odată ! Nu mai face atîtea mofturi.

Subiectul a considerat în varianta *a*, pe *ia* interjecție, iar în varianta *b*, verb, adăugînd că mai probabilă i s-a părut varianta *a*.

Același experiment a mai fost efectuat și într-o altă variantă : subiectelor *D.B.*, *M.C.*, *I.G.*, *I.I.*, *A.M.*, *Z.Ș.*, *I.V.*, *R.V.*, — persoane cu pregătire lingvistică (ca, de altfel, toate subiectele cu care am lucrat) — — li s-au dat cele trei enunțuri sub formă de texte scrise, fără nici o indicație ortografică (v. mai sus, p. 10), cerîndu-li-se să specifice ce parte de vorbire este *ia* în fiecare enunț. Răspunsurile obținute au fost :

M.C., *I.I.*, *A.M.*, *R.V.*, — pronume, verb, interjecție [17].
D.B., *I.G.*, *Z.Ș.* — pronume, verb, verb.
I.V. — pronume, interjecție, interjecție.

Prin urmare, materialul prezentat sub formă de text e susceptibil de aceleași interpretări contradictorii ca și cel înregistrat pe bandă de magnetofon și dat spre ascultare subiectelor.

Concluziile experimentului sînt :

Deși în toate trei cazurile (**1**, **2**, **3**) avem de-a face cu secvențe (perfect) omofone, deosebim net două situații : exemplul **1** — pentru interpretarea căruia nici unul dintre subiecte nu a avut îndoieli [18] ; exemplele **2** și **3** pentru care toate subiectele au propus mai multe variante.

Aceasta ne permite să afirmăm că există enunțuri care nu pot fi înțelese f ă r ă e c h i v o c decît cu ajutorul a d o u ă elemente : contextul și intonația.

★

Examinînd, în lumina faptelor descrise mai sus, rolul intonației și al contextului ca factori indispensabili în procesul de comunicare, precum și diversele raporturi care se stabilesc între acești factori constatăm următoarele :

I. La nivelul s i s t e m u l u i deosebim două situații :

1. Enunțuri în care unul dintre cele două elemente studiate este necesar și suficient pentru înțelegerea fără echivoc a comunicării respec-

---

[17] Reproducem răspunsurile în ordinea enunțurilor.

[18] Ceea ce ne îngăduie să-l considerăm ca făcînd parte din aceeași categorie cu exemplele de tipul celor incluse în experimentul *II*.

tive, văzută sub aspectul ei strict „intelectual", adică sub aspectul raportului dintre elementele constitutive și abstracție făcînd de atitudinea vorbitorului [19]. (De exemplu, secvențele : *fără nici un dar* ; *cine vrea sare* ; *noi membri în comitetul de bloc* — pentru factorul intonație ; secvențele *fără nici un dar* ; *cine vrea sare* ; *ea mănîncă* — pentru factorul context [20].)

2. Enunțuri în care ambii factori sînt necesari, prezența numai a unuia dintre ei nefiind suficientă pentru a înlătura posibilitățile de interpretare echivocă. (De exemplu, secvențele *ia mănîncă* ; *dacă vrei luptă*). În asemenea cazuri, raportul dintre intonație și context este de s o l i d a r i t a t e.

II. La nivelul n o r m e i și, cu atît mai mult, la nivelul actului concret al vorbirii, intonația și contextul sînt î n t o t d e a u n a solidare. Acest lucru, de altfel, nu trebuie demonstrat în mod special, fiind evident, intuitiv, pentru oricine.

Decembrie 1965

Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei 194

[19] Evident, această componentă nu poate fi ignorată, dar ea necesită o investigație aparte, care ar depăși cadrul cercetării de față.

[20] Să se vadă experimentele descrise mai sus.

TRANZITIVITATE ŞI DIATEZĂ

DE

GABRIELA PANĂ

1. În cercetarea de faţă privim *tranzitivitatea* ca posibilitate combinatorie a verbelor, adică sub aspect sintactic [1], şi o definim ca ***posibilitatea** unui verb de a realiza o relaţie directă* [2] *cu un nume în acuzativ*. Verbele limbii române se împart în două clase — tranzitive şi intranzitive —, după cum se caracterizează sau nu prin trăsătura tranzitivităţii, adică după cum realizează sau nu o relaţie cu un nume în acuzativ [3].

Tranzitivitatea presupune cu necesitate ocurenţa verbului în contextul ~ Nac [4], fapt care permite considerarea acestui context ca poziţie diagnostică a verbelor tranzitive [5].

Contextul diagnostic odată precizat, putem defini *verbele tranzitive ca mulţimea verbelor care admit contextul ~ Nac*, iar *verbele intranzitive ca verbe care nu aparţin aceleiaşi mulţimi, adică exclud posibilitatea ocurenţei în contextul diagnostic dat.*

2. În formularea definiţiei verbelor tranzitive şi intranzitive avem în vedere *virtualitatea construcţiei cu un nume în acuzativ* şi nu situţia contextuală concretă, în sensul că prezenţa acuzativului în context nu este obligatorie, este însă obligatorie capacitatea construcţiei verbului cu un acuzativ, fără ca enunţul astfel obţinut să-şi piardă caracterul marcat.

Conceperea tranzitivităţii ca trăsătură combinatorie virtuală explică faptul că acelaşi verb tranzitiv poate apărea, de la un context la altul, însoţit sau neînsoţit de un nume în acuzativ (Ex. *El citeşte o carte*, alături

---

[1] Utilizăm rezultatele din articolul Valeriei Guţu-Romalo, *În problema clasificării verbelor. Încercare de clasificare sintagmatică*, în SCL XIV, 1963, 1, p. 29 şi urm, unde tranzitivitatea este examinată în cadrul mai larg al clasificării sintagmatice a verbelor, fiind integrată în ansamblul relaţiilor sintagmatice pe care le realizează un verb.

[2] Prin *relaţie directă* se înţelege aici orice relaţie care se stabileşte între un verb şi un nume neprecedat de prepoziţie.

[3] Vezi şi *art. cit.*, p. 40.

[4] *Nac* simbolizează un nume (substantiv, pronume sau numeral) în cazul acuzativ.

[5] Am considerat context diagnostic contextul ~ *Nac*, ~ şi nu *Nnom* ~ *Nac*, unde „Nnom" simbolizează nominativul-subiect, deoarece am inclus în clasa verbelor tranzitive şi verbe impersonale de tipul : *mă plouă*.

de *cartea este citită*). Distingem cele două situaţii, utilizînd conceptul de *tranzitivitate explicită* pentru contextele în care acuzativul este prezent şi pe cel de *tranzitivitate implicită* pentru celelalte situaţii, unde acuzativul lipseşte din context.

3. Urmărind mulţimea verbelor tranzitive, stabilită pe baza criteriilor formulate în paragrafele **1** şi **2**, constatăm că majoritatea verbelor tranzitive realizează, pe lîngă construcţia cu un acuzativ, construcţia pasivă şi construcţia reflexiv-pasivă. Ex. : *El citeşte cartea* alături de *Cartea este citită* şi *Cartea se citeşte.*

3.1. Se impune să definim aceste construcţii şi să le delimităm de secvenţele omonime, secvenţe care se caracterizează prin aceeaşi grupare de constituenţi, dar care corespund la valori diferite.

3.1.1. Construcţia cu acuzativul pe care o vom numi în continuare *construcţie tranzitiv-activă* se exprimă simbolic prin formula distributivă (Nnom) + V + Nac[6]. Pentru caracterizarea construcţiilor tranzitiv-active considerăm suficientă indicarea acestei formule, deoarece structura ei este proprie construcţiilor tranzitiv-active, deci realizabilă numai în cazul acestora.

Operaţia concretă de recunoaştere într-un text dat a construcţiilor tranzitiv-active presupune, prin urmare, delimitarea acuzativului de formele cazuale omonime. Sînt construcţii tranzitiv-active construcţiile care satisfac proba substituţiei numelui cu o formă pronominală distinctă de acuzativ. O constricţie ca : *El vine noaptea*, în care *noaptea* nu este un acuzativ, deoarece nu admite substituţia cu un pronume personal în acuzativ, nu reprezintă o construcţie tranzitiv-activă.

3.1.2. Numim *construcţie tranzitiv-pasivă* orice construcţie a cărei structură corespunde formulei distributive Nnom + *fi* + V şi care, în contextul dat, admite transformarea activă Ta_1 :

$$\text{Nnom} + fi + \text{V} \rightarrow \text{V} + \text{Nac}.$$

Transformarea Ta_1 se caracterizează prin : a) intervertirea ordinii simbolurilor, b) schimbarea originii derivative a simbolului N, nominativul-subiect devenind acuzativ-obiect direct şi c) eliminarea simbolului *fi*.

În contextul mai larg *Acum femeile îşi încep munca zilnică: lîna este spălată. . .*, *lîna este spălată* reprezintă o construcţie tranzitiv-pasivă, deoarece corespunde formulei distributive indicate şi, în acelaşi timp, satisface în contextul dat transformarea Ta_1 : *lîna este spălată* → (*femeile*) *spală lîna*. În schimb, construcţia *El este plecat* (*la şcoală*), deşi cu aceeaşi structură a constituenţilor, nu este o construcţie pasivă, deoarece nu satisface transformarea Ta_1, secvenţa rezultată din aplicarea acestei transformări fiind nemarcată : *(*X*) *îl pleacă* (*la şcoală*).

3.1.3. În *construcţiile tranzitiv reflexiv-pasive* se includ secvenţele cu structura Nnom + *se* + V şi care în contextul dat admit transformarea activă Ta_2 : Nnom + *se* + V → V + Nac.

Transformarea Ta_2 prezintă faţă de Ta_1 o singură deosebire, care constă în eliminarea, de astă dată, a simbolului *se*.

---

[6] Paranteza rotundă arată caracterul facultativ al simbolului Nnom.

Construcţia *lîna se spală* reprezintă o construcţie tranzitiv reflexiv-pasivă, deoarece corespunde formulei distributive date şi admite, în acelaşi timp, transformarea Ta_2 : *lîna se spală* → (*femeile*) *spală lîna*. Spre deosebire de aceasta, construcţia *el se sfieşte* nu este tranzitiv reflexiv-pasivă, secvenţa *(*X*) *îl sfieşte* fiind nemarcată. De asemenea, nu satisface condiţiile unei construcţii tranzitiv reflexiv-pasive construcţia : (*Nu*) *se vine* (*tîrziu acasă*), în care verbul nu admite raportarea la un nominativ-subiect, nerealizîndu-se astfel formula distributivă dată [7].

3.2. Orice construcţie tranzitiv-pasivă sau tranzitiv reflexiv-pasivă admite, prin definiţie, transformarea ei într-o construcţie tranzitiv-activă, fapt care pune în evidenţă raportul de derivaţie, de transformare care se stabileşte între construcţiile pasivă şi reflexiv-pasivă pe de o parte, şi construcţia activă, pe de altă parte.

Se constată, dimpotrivă, că numai unele dintre construcţiile tranzitiv-active admit transformarea lor în construcţii tranzitiv-pasive sau tranzitiv reflexiv-pasive, aplicarea transformărilor pasivă şi reflexiv-pasivă nefiind posibilă pentru orice construcţie activă. Transformarea pasivă Tp_1 şi transformarea reflexiv-pasivă Tp_2 reprezintă reversul transformărilor Ta_1 şi respectiv Ta_2 şi le simbolizăm prin următoarele formule :

$$(Tp_1)\ V + Nac \rightarrow Nnom + fi + V$$
$$(Tp_2)\ V + Nac \rightarrow Nnom + se + V$$

Construcţia activă *el citeşte cartea* admite transformările Tp_1 şi Tp_2, în schimb construcţia *rana îl usturā* nu admite aceleaşi transformări, secvenţele * *el este usturat*, * *el se ustură* fiind neuzitate în limba română. Construcţia activă *el poate totul*, deşi admite transformarea reflexiv-pasivă Tp_2 (*el poate totul* → *totul se poate*), nu realizează însă transformarea pasivă Tp_1 (*el poate totul* → **totul este putut*).

Dat fiind caracterul general al transformărilor active Ta_1 şi Ta_2 şi caracterul parţial al transformărilor pasive Tp_1 şi Tp_2, înseamnă că raportul de derivaţie constatat între construcţia tranzitiv-activă, pe de o parte, şi construcţiile tranzitiv-pasivă şi tranzitiv reflexiv-pasivă, pe de altă parte, este, în unele situaţii, un raport unilateral, ireversibil.

Faptul că dintre cele trei construcţii numai construcţia tranzitiv-activă este generală, ca şi faptul că orice construcţie tranzitiv-pasivă şi tranzitiv reflexiv-pasivă „cere" cu necesitate o construcţie activă, dat fiind raportul dintre ele, sînt argumente pe baza cărora justificăm considerarea construcţiei tranzitiv-active ca *singura* trăsătură definitorie a verbelor tranzitive. Celelalte construcţii, pasivă şi reflexiv-pasivă, constituie caracteristici combinatorii suplimentare ale verbelor tranzitive, deosebit de importante, deoarece evidenţiază legătura strînsă dintre diateză şi tranzitivitate şi, ca atare, implicaţiile gramaticale ale tranzitivităţii.

---

[7] Atragem atenţia asupra faptului că în construcţia tranzitiv-activă prezenţa simbolului Nnom este facultativă -- în construcţiile tranzitiv—active se includ deci şi secvenţe de tipul *mă plouă* — , în timp ce în celelalte construcţii simbolul Nnom este obligatoriu, prezenţa lui fiind impusă de condiţia formulată în definiţie şi anume : satisfacerea transformărilor Ta_1 şi Ta_2.

4. În cursul discuției noastre despre tranzitivitate am operat nu cu verbul considerat izolat, ci cu construcții mai largi din care acesta face parte: construcția tranzitiv-activă, construcția tranzitiv-pasivă și cea tranzitiv-reflexiv-pasivă. Analiza verbelor desprinse de context, deci a verbelor ca unități lexicale, rămîne infructuoasă, tranzitivitatea fiind o caracteristică pe care numai contextul o evidențiază.

Diateza ca și tranzitivitatea, cu care am văzut că este în strînsă legătură, se plasează de asemenea la nivel sintagmatic. Caracterul sintactic al diatezei se precizează, credem, în modul cel mai evident, dacă analizăm raporturile opozabile dintre termenii pe care diateza îi corelează.

Opoziția activ ~ pasiv nu se limitează la opoziția *spală ~ este spălat* sau *spală ~ se spală*, ci se manifestă la nivel sintactic, antrenînd opoziția contextuală (*Ea*) *spală lîna ~ lîna este spălată* sau (*Ea*) *spală lîna ~ lîna se spală*. Opozabile sînt, de astă dată, construcțiile pasive față de cele active și nu verbele considerate izolat. Caracterul opozabil al acestor construcții este pus în evidență de raportul de excludere care se stabilește între ele. O construcție ca (*Ea*) *spală lîna* nu admite în același timp * (*Ea*) *este spălată lîna* sau * (*Ea*) *se spală lîna*, așa cum secvențele *Lîna este spălată* și *Lîna se spală* nu admit construcția cu un acuzativ **Lîna este spălată ea* și **Lîna se spală ea*. În construcțiile pasive sau reflexiv-pasive ocurența acuzativului este imposibilă și invers, prezența acuzativului exclude ocurența în același context a indicelui pasiv sau reflexiv-pasiv. Dat fiind acest raport de excludere, în operația de identificare a valorilor distincte pe care le realizează diateza, este imposibilă aplicarea probei comutării. Față de categoriile gramaticale cu manifestare paradigmatică, în cadrul cărora raporturile de opoziție se pun în evidență prin proba comutării, în cazul categoriei diatezei, valorile acesteia se disting prin proba transformării. Prin urmare, dacă între termenii opozabili ai categoriilor gramaticale cu manifestare paradigmatică se stabilește un raport de comutare, între termenii opozabili ai categoriei diatezei se stabilește un raport de transformare. Și acest fapt ni se pare hotărîtor în plasarea categoriei diatezei la nivel sintactic.

5. O dată precizat specificul sintactic al categoriei diatezei, ne propunem să stabilim, în lumina acestei constatări, numărul termenilor opozabili pe care îi realizează în limba română diateza.

În analiza noastră vom avea permanent în vedere principiul, unanim acceptat în studiul lingvistic, că numai o manifestare unitară și consecventă permite subsumarea mai multor termeni aceleiași categorii gramaticale.

Ca procedeu concret de lucru am ales urmărirea și analiza valorilor recunoscute deja de lucrările anterioare ca aparținînd categoriei diatezei, procedeu care ne permite o mai strînsă sistematizare a materialului. Luăm ca punct de plecare inventarul de valori din *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R., ed. I (1954), deoarece, pentru ceea ce ne interesează, ediția I prezintă avantajul de a fi înregistrat numărul maxim de valori atribuite categoriei diatezei.

5.1. Întreaga discuție de pînă acum ne permite să distingem de la început diatezele pasivă și activă, raportul de opoziție dintre ele fiind un raport de transformare.

5.2. În cursul acestei lucrări am adus adesea în discuţie construcţia reflexiv-pasivă. Se impune aici să precizăm poziţia acestei construcţii în cadrul categoriei diatezei, de fapt, raportul ei faţă de celelalte construcţii, activă şi pasivă.

Între construcţia reflexiv-pasivă şi cea activă se stabileşte, chiar prin definiţie, un raport de transformare. Acest raport de transformare dovedeşte că cele două construcţii sînt opozabile şi, ca atare, termenii activ şi reflexiv-pasiv sînt distincţi din punctul de vedere al diatezei.

Raportînd aceeaşi construcţie reflexiv-pasivă, de astă dată, la construcţia pasivă, se constată că în acelaşi context Nnom + V ~ este posibilă substituţia indicelui pasiv cu cel reflexiv-pasiv (Ex. : *Lîna se spală / lîna este spălată*)[8]. Prin urmare, nu mai este vorba de un raport de transformare între cele două construcţii, ci numai de substituţia *se / fi* în poziţia Nnom + V ~ .

Raportul de substituţie între *se* şi *fi*, ca şi faptul că fiecare dintre cele două construcţii, pasivă şi reflexiv-pasivă, derivă din aceeaşi secvenţă de bază : (Nnom) + V + Nac probează în mod evident echivalenţa construcţiilor la nivel sintactic [9]. Considerentul echivalenţei sintactice stă la baza subsumării celor două construcţii unei valori unice — valoarea pasivă —, căreia îi corespund două posibilităţi sinonime de expresie.

5.3.0. Pe lîngă activ şi pasiv, *Gramatica limbii române* recunoaşte un al treilea termen, diateza reflexivă, în cadrul căreia se realizează valori profund diferite : obiectiv, eventiv, dinamic, posesiv, reciproc, impersonal.

În cercetarea de faţă avem în vedere numai pronumele reflexiv în acuzativ şi, ca atare, rămîne în afara discuţiei noastre valoarea posesivă, care caracterizează construcţiile cu dativul [10]. Pentru simplificarea expunerii, nu vom discuta, de asemenea, reflexivul reciproc care, în ceea ce ne priveşte, se comportă fie ca reflexivul obiectiv, fie ca reflexivul dinamic. Lăsăm la o parte şi valoarea eventivă, în cazul căreia s-a remarcat deja faptul că nu este legată în mod necesar de construcţiile reflexive [11].

5.3. Examinarea reflexivului obiectiv duce la constatarea că acesta nu poate constitui o unitate distinctă faţă de diateza activă. Construcţiile active şi construcţiile în care se manifestă valoarea reflexiv-obiectivă nu se află în raport de transformare. Le lipseşte, prin urmare, caracterul opozabil inerent oricăror unităţi distincte la nivel sintactic. Comparînd construcţiile (*Ea*) *spală copilul*, (*Ea*) *spală masa*, (*Ea*) *mă spală*, (*Ea*) *spală pe amîndoi*, (*Ea*) *spală pe al doilea* cu construcţia (*Ea*) *se spală*, constatăm că între pronumele reflexiv şi oricare acuzativ din celelalte construcţii se stabileşte în poziţia V ~ un raport de substituţie. Dacă avem în vedere acest raport de substituţie şi dacă observăm că structura construcţiilor activă şi reflexiv-obiectivă corespunde, de fapt, la aceeaşi formulă

---

[8] Nu interesează aici modificările pe care această substituţie le antrenează în forma flexionară a verbului.

[9] Deosebirile care se constată între cele două construcţii (cf. *Gramatica limbii române*, ed. I, vol. I, p. 247) sînt nerelevante la nivel sintagmatic.

[10] Urmărirea construcţiilor cu pronume reflexiv în dativ nu ar modifica concluziile cercetării noastre. Între aceste construcţii şi construcţiile corespunzătoare fără pronume reflexiv (ex. : *Îmi cumpăr cărţi* faţă de *Cumpăr cărţi* sau *Îşi întîlneşte prietenii* faţă de *Întîlneşte prietenii* (*săi*)) nu se stabileşte un raport de transformare şi, ca atare, construcţiile cu pronumele reflexiv în dativ rămîn în afara categoriei diatezei, al cărei specific este caracterul său sintactic.

[11] Cf. *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R., ed. a II-a, vol. I, p. 211.

distributivă : Nnom + V + Nac, unde N este simbolul unui nume, substantiv, pronume, numeral, este evidentă echivalenţa acestor construcţii la nivel sintactic [12]. Ne apare astfel justificată asimilarea reflexivului obiectiv la diateza activă [13].

5.4. Pentru reflexivul dinamic procedăm ca şi în situaţiile anterioare, comparînd construcţiile reflexiv-dinamice cu construcţiile corespunzătoare fără pronume reflexiv.

Excludem de la început din discuţie reflexivele dinamice de tipul *a se sfii*, *a se codi*, *a se strădui*, *a se zvîrcoli*, *a se căi*, în cazul cărora ocurenţa pronumelui reflexiv este obligatorie. Cum această particularitate de construcţie exclude corelaţia *a se sfii* ~ * *a sfii*, *a se sfii* ~ * *a fi sfiit*, înseamnă că opoziţiile reflexiv ~ activ, reflexiv ~ pasiv nu se realizează în nici o situaţie. Este evident că aceste verbe nu cunosc categoria diatezei.

Alte verbe dinamice (*a se gîndi*, *a se jura*, *a se ruga*, de exemplu) realizează atît construcţii cu pronume reflexiv, cît şi construcţii fără pronume reflexiv. Comparînd aceste construcţii, se constată că sînt posibile substituţiile *a se gîndi* / *a gîndi*, *a se jura* / *a jura*, *a se ruga* / *a ruga* în aceeaşi poziţie sintactică Nnom ~ (Ex. *El se gîndeşte* / *El gîndeşte*). Aceasta înseamnă că raportul dintre cele două construcţii nu este un raport de transformare. De aceea, considerăm că şi în acest caz valoarea dinamică este străină categoriei diatezei. Construcţiile (*El*) *se gîndeşte* şi (*El*) *gîndeşte*, distincte atît sub aspect formal, cît şi sub aspectul valorii, se situează în afara categoriei diatezei [14].

5.5. Reflexivul impersonal se realizează în construcţii de tipul : (*Nu*) *se vine* (*tîrziu acasă*), (*Nu*) *se rîde* (*în clasă*), (*E bine*) *să se meargă* (*pe jos*) etc. Aceleaşi verbe pot apărea neînsoţite de pronumele reflexiv în construcţii, de astă dată, personale : *El* (*nu*) *vine* (*tîrziu acasă*), *El* (*nu*) *rîde* (*în clasă*), (*E bine ca*) *el să meargă* (*pe jos*). Comparînd cele două tipuri de construcţii, se observă că prezenţa indicelui impersonal *se* exclude ocurenţa în acelaşi context a nominativului subiect şi invers, construcţia în care verbul se raportează la un subiect exclude prezenţa mărcii impersonale *se*. Astfel, construcţii de tipul * *El nu se vine tîrziu acasă* sînt imposibile în limba română. Constatăm din aceasta că valoarea impersonală corelează în limba română două construcţii care se exclud reciproc, stabilindu-se între ele un raport de transformare. Raportul de opoziţie, manifestat sub forma unui raport de transformare, deci la nivelul sintagmatic, justifică menţinerea distincţiei impersonal ~ personal ca distincţie gramaticală la nivel sintactic.

5.5.1. În acest caz, se impune să verificăm dacă impersonalul, categorie evident sintactică, se subsumează categoriei gramaticale a diatezei,

---

[12] Atragem atenţia şi în acest caz că deosebirile dintre construcţia activă şi cea reflexivă cu valoare obiectivă, remarcate adeseori şi invocate pentru distingerea diatezei reflexive de cea activă, nu sînt relevante la nivel sintagmatic.

[13] Vezi articolul lui Sorin Stati, *Verbe „reflexive" construite cu dativul*, în SCL V, 1954, 1—2, p. 135 şi urm., în care s-a demonstrat că reflexivul obiectiv se include în diateza activă.

[14] Precizarea poziţiei reflexivului dinamic în sistemul general al limbii române depăşeşte limitele stabilite pentru cercetarea de faţă, în cadrul căreia observaţiile se circumscriu la examinarea categoriei diatezei şi a valorilor ei. Subliniem însă că pentru limba literară contemporană, unde valoarea dinamică apare la un număr limitat de reflexive — facem abstracţie deci de tendinţa de extindere a dinamicului manifestată evident în cadrul limbii neliterare — , este economic să considerăm că distincţia dinamic ~ nondinamic se manifestă la nivel lexical.

reprezentînd unul din termenii săi opozabili, sau, dimpotrivă, reprezintă o categorie distinctă în sistemul limbii române.

5.5.1.1. Încercăm să rezolvăm problema propusă, urmărind detaliat construcţiile impersonale.

Construcţiile impersonale pot fi derivate din cele personale prin aplicarea transformării impersonale : Nnom + V ⟷ *se* + V [15]. Transformarea impersonală constă în : a) eliminarea simbolului Nnom şi b) introducerea simbolului *se*, marcă a valorii impersonale.

Specificăm că în transformarea impersonală valorile admise pentru simbolul V se limitează la : *vine, zboară, rîde, aleargă, tremură*...., adică forme de persoana a III-a singular. Această restricţie în forma verbului se datoreşte indicelui impersonal *se*, care cere cu necesitate contextul ∼ V (3 sg). De aceea, construcţii cum sînt * (*Nu*) *se vin* (*tîrziu acasă*), în care verbul are formă de plural, sînt imposibile în limba română.

Pe lîngă restricţii flexionare, transformarea impersonală impune restricţii în ce priveşte clasa sintagmatică a verbelor. Astfel, aplicînd transformarea impersonală construcţiilor tranzitive *El citeşte cărti, El culege flori*...., obţinem secvenţe incorecte de tipul : * *Se citeşte cărţi*, * *Se culege flori*. Un raţionament analogic consecvent ne obligă să considerăm că secvenţele corecte de tipul *Se citeşte cartea, Se culege floarea* nu sînt rezultatul transformării impersonale, ci al transformării reflexiv-pasive.

Constatăm deci că transformarea impersonală presupune cu necesitate un verb intranzitiv şi ca atare construcţia reflexiv-impersonală se circumscrie la clasa verbelor intranzitive.

O situaţie mai puţin clară o au construcţiile de tipul * (*E bine*) *să se citească*, care conţin un verb tranzitiv şi totuşi construcţiile par să fie impersonale. Comparînd însă aceste construcţii cu construcţiile impersonale (*Nu*) *se vine* (*tîrziu acasă*), constatăm o deosebire esenţială, constînd în posibilitatea introducerii în prima secvenţă a nominativului-subiect, fără ca aceasta să-şi piardă caracterul marcat : (*E bine*) *să se citească romanul* (*recent apărut*). Cum ocurenţa în aceeaşi secvenţă a nominativului - subiect şi a indicelui *se* este exclusă într-o construcţie impersonală, deducem de aici că secvenţele (*E bine*) *să se citească* nu reprezintă, de fapt, construcţii impersonale, ci construcţii reflexiv-pasive implicite, construcţii în care din motive extralingvistice subiectul nu este exprimat.

5.5.1.2. Pentru raportul reflexiv impersonal-diateză, ni se pare hotărîtoare precizarea că orice construcţie impersonală, presupune, după cum am văzut, un verb intranzitiv, în timp ce orice construcţie pasivă presupune un verb tranzitiv. La aceasta adăugăm deosebirile evidente privind construcţiile de bază din care derivă construcţiile pasive şi cele impersonale : construcţia tranzitivă (Nnom) + V + Nac în cazul construcţiilor pasive, construcţia intranzitivă Nnom + V în cazul construcţiilor impersonale. Subliniem şi detaliul că dacă prezenţa simbolului Nnom este facultativă în prima construcţie, rămînînd oarecum în afara transformării pasive, ale cărei modificări antrenează simbolurile V şi Nac, în cealaltă construcţie prezenţa simbolului Nnom este obligatorie, fiind simbolul a cărui modificare este esenţială în transformarea impersonală.

[15] Semnul (⟷) exprimă caracterul reversibil al acestei transformări.

Aceste constatări evidenţiază faptul că cele două valori, pasivă şi impersonală, ambele categorii sintactice, rămîn totuşi necomparabile şi, de asemenea, necomparabili sînt termenii opozabili ai acestora, activul şi impersonalul. Ajungem, prin urmare, la concluzia că valoarea impersonală şi cea pasivă aparţin, de fapt, la categorii sintactice distincte : categoria diatezei care realizează în limba română numai valorile activ şi pasiv şi categoria impersonalului care realizează valorile impersonal ~ personal.

5.6. La sfîrşitul acestei analize constatăm că dintre valorile atribuite în mod curent categoriei diatezei, am eliminat reflexivul dinamic, reflexivul eventiv şi reflexivul impersonal.

De asemenea, faţă de *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R., ed. I (1954), constatăm o repartizare diferită a valorilor în cadrul diatezei, reflexivul obiectiv subsumîndu-se diatezei active, iar reflexivul pasiv — diatezei pasive.

Acest mod de rezolvare, pe care ni l-a impus principiul lingvistic al manifestării unitare şi noncontradictorii a oricărei categorii gramaticale, are ca rezultat eliminarea numeroaselor inconsecvenţe, remarcate în ultima vreme de diverse studii destinate categoriei diatezei [16].

6. Analiza efectuată pune într-o lumină nouă raportul dintre diateză şi tranzitivitate. Cum categoria diatezei se manifestă în limba română prin perechile corelative activ ~ pasiv, realizînd deci numai doi termeni opozabili, înseamnă că diateza este o categorie gramaticală strict circumscrisă la clasa verbelor tranzitive.

Faptul că structura formală a construcţiilor pasive şi reflexiv-pasive se întîlneşte şi în cazul unor construcţii conţinînd verbe intranzitive (construcţii nominale : *el este plecat* (*la şcoală*), construcţii reflexiv -dinamice : *el se sfieşte*) nu poate constitui un argument în măsură să justifice extinderea categoriei diatezei la toate verbele limbii române. Secvenţele cu aceeaşi structură, însă conţinînd verbe intranzitive, le considerăm omonime cu construcţiile tranzitive. Această omonimie pe care o constatăm la nivelul constituenţilor se rezolvă la nivelul transformărilor. Proba transformării active aplicată secvenţelor concrete permite în fiecare caz recunoaşterea construcţiilor pasive şi reflexiv-pasive şi delimitarea lor de construcţiile omonime [17].

7. Urmărim, în continuare, categoria diatezei sub aspectul mijloacelor de expresie.

Cum este de aşteptat, specificul sintatic al diatezei se manifestă şi în planul expresiei. Spre deosebire de categoriile morfologice a căror manifestare se limitează la planul paradigmatic, categoria diatezei se exprimă în plan formal prin selecţia indicelui activ şi a indicilor pasivi, selecţie care depăşeşte limitele sintagmei interne, realizîndu-se în plan sintagmatic.

Astfel, diateza activă se caracterizează prin impunerea morfemului acuzativ la numele cu care verbul se combină. Diateza pasivă are, după cum am văzut, două manifestări sinonime, construcţia pasivă conţinînd

---

[16] Cf. Ecaterina Teodorescu, *Reflexiv şi pronominal*, în LR XIV, 1965, 5, p. 545 şi urm.

[17] Pentru aplicarea acestei probe, vezi § 3.1.2. şi 3.1.3., unde se discută construcţiile tranzitiv-pasive şi cele tranzitiv reflexiv-pasive.

constituentul *fi*, iar construcţia reflexiv-pasivă conţinînd pe *se*. Deoarece prezenţa lui *fi* sau *se* cere cu necesitate prezenţa morfemului nominativ la numele cu care verbul se combină, aceasta ne obligă să considerăm ca marcă a diatezei pasive *fi*...N, *se*... N, unde N simbolizează morfemul nominativ, şi nu numai *fi* sau *se*.

Din cele expuse reiese că ambii termeni ai categoriei diatezei, atît pasivul cît şi activul, sînt marcaţi pozitiv în limba română.

8. Observaţiile şi concluziile acestei cercetări, diferite în mare parte de ceea ce oferă lucrările curente cu privire la categoria diatezei, au în vedere cîteva probleme esenţiale ale conceptului de diateză. În lumina acestor constatări, *diateza este o categorie sintactică care afectează exclusiv clasa verbelor tranzitive şi care se realizează în limba română sub două valori*: *valoarea pasivă şi cea activă. Diateza exprimă raportul dintre subiect şi obiectul direct şi se manifestă în planul expresiei fie prin selecţia morfemului acuzativ la numele cu care verbul se combină, fie prin selecţia indicilor pasivi* fi... *N sau* se....*N*.

Mai 1966

Facultatea de limba şi literatura română, *Bucureşti*, str. *Edg. Quinet* 7

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN ANTROPONIMIA UNOR SLAVI BILINGVI : LIPOVENII
(Contribuții la studiul influenței românești)

DE

VICTOR VASCENCO

Se consideră, și pe bună dreptate, că antroponimia rusă este un domeniu, în general, neglijat [3; 7][1] [14; 3] (cf. și aprecierile lui B. Unbegaun în RÉS XXXVII, 1960, p. 195). Nu a reținut atenția cercetătorilor, în particular, studierea numelor de persoană care se întîlnesc, în chip de microsisteme, în graiurile ruse aflate în mediu neslav. De acest aspect ține și nomenclatura onomastică a populației lipovenești — statornicite de cîteva veacuri, sub forma unor enclave disparate, în Bucovina, Moldova și Dobrogea — nomenclatură în structura căreia se îmbină elementele tradiționale cu numeroase infiltrații antroponimice românești.

În cele ce urmează ne propunem să urmărim raportul dintre antroponimele originare, moștenite din limba rusă comună, și inovațiile apărute pe teren românesc în s i s t e m u l o f i c i a l d e d e n o m i n a ț i e al vorbitorilor bilingvi din satul Pisc, raionul Brăila. În ultimele patru decenii, care au stat în atenția noastră, ansamblul numelor de persoană prezintă un caracter destul de omogen. Fixarea sistemului va fi avut loc, prin urmare, cel mai tîrziu la sfîrșitul secolului trecut, iar originile lui trebuie căutate aproximativ cu două veacuri în urmă, cînd, în condițiile desprinderii de vatră și ale bilingvismului incipient, au căpătat o anumită dezvoltare unele fenomene mai vechi, azi rar întîlnite în antroponimia rusă comună, iar pe de altă parte au apărut inovații datorate evoluției de sine stătătoare a graiului și influenței românești.

Îmbinarea celor doi factori — evoluția internă și înrîurirea din partea noului model oficial — au dus la constituirea unui sistem antroponimic d i v e r g e n t, s p e c i f i c l i p o v e n e s c, deosebit de cel velicorus actual. După cum vom vedea mai jos, în apariția formelor și fenomenelor noi, elementul românesc a avut un rol hotărîtor, ceea ce confirmă teza

---

[1] Cifrele incluse în paranteze drepte indică lucrarea corespunzătoare din bibliografia de la sfîrșitul articolului și, la rigoare (după punct și virgulă), paginile respective.

potrivit căreia în vocabular"... marea majoritate a inovațiilor se datoresc influențelor străine" [9; 14].

Obiectul studiului de față îl constituie prenumele și numele de familie, principalele elemente ale sistemului modern de denominație oficială. Cît privește patronimele, problemă de care ne-am ocupat cu alt prilej [21; 245 și urm.], acestea lipsesc — ca formație antroponimică slavă — din structura numelor de persoană lipovenești.

STRÎNGEREA ȘI INTERPRETAREA MATERIALULUI. CHESTIUNI DE METODĂ

1. Materialul antroponimic pe care îl vom discuta a fost cules în 1962. În funcție de scopul pe care ni l-am propus, am cercetat matricolele școlare (registre, cataloage) din două perioade diferite: 1930—1931 și 1961—1962. Pentru prima perioadă am excerptat matricolele fostei Școli primare din satul Pisc, aflate în prezent în arhivele Școlii generale nr. 20 din cartierul Brăilița (orașul Brăila), iar pentru cea de-a doua perioadă cataloagele Școlii generale nr. 21 din Pisc.

Comparînd materialul din cele două perioade, am constatat că nu există deosebiri esențiale în ceea ce privește structura și caracterul numelor de persoană (fapt care ne-a permis înglobarea lor într-o categorie comună). Omogenitatea materialului cules pledează în favoarea presupunerii că cristalizarea actualului sistem antroponimic s-a produs, după cum aminteam la început, într-o perioadă anterioară, probabil în secolul trecut.

2. Completînd materialul scriptic cu informațiile orale (datorate, în special, învățătorilor Ana Climov și Nifonte Fomineanu) și apoi confruntîndu-l cu mărturiile cîtorva pomelnice lipovenești, am renunțat la unele nume, înregistrate inițial, dovedindu-se că sînt purtate de alogeni (români, ucraineni). După această selecție au rămas 1042 de antroponime, respectiv 350 unități antroponimice [2], inclusiv variante, forme derivate și trunchiate, grupate în jurul formelor de bază.

3. Tablourile sinoptice de la sfîrșitul studiului înfățișează schematic repartizarea antroponimelor în funcție de scopul enunțat mai sus, ajutînd la stabilirea corelației dintre formele tradiționale și cele noi, specifice lipovenilor. În același timp, tabelele prezintă materialul din punct de vedere s t a t i s t i c, oferind posibilitatea unor comparații, sub raportul frecvenței antroponimelor, pentru fiecare categorie în parte. Am introdus, de aceea, rubrici ca: rangul, frecvența, tipul rus comun ș.a. Materialul, astfel înfățișat, permite — între altele — să se urmărească corelația dintre rang și indicele de repetabilitate, potrivit legii lui G. K. Zipf [6], [13], [11], scoțînd în evidență elementele cu o frecvență mai mare [3].

---

[2] Prin unități antroponimice înțelegem nume de persoană (în cazul de față prenume și nume de familie, inclusiv respectivele variante sau derivate), care pot avea diferiți coeficienți de repetabilitate. De ex., *Ivan* care se repetă de 27 de ori, avînd deci indicele de frecvență 27, sau *Amelian*, cu cel mai mic indice, 1. Am format termenul prin analogie cu „unități lexicale", folosit curent în studiile de statistică în domeniul vocabularului (vezi, de exemplu, [18]).

[3] Tabelele prezintă, pe de altă parte, un avantaj practic: servind drept „sistem de referință", ne scutesc — pentru a simplifica lucrurile — de-a aduce în discuție întregul material. Vom cita, de aceea, la locul cuvenit numai exemplele mai caracteristice, restul antroponimelor putînd fi găsite cu ușurință în tabele. În sfîrșit, rațiunea lor constă și în aceea că oferă o imagine de ansamblu a principalelor nume de persoană lipovenești, încă nedescrise în literatura de specialitate.

Metoda statistică, pe care R. M. Frumkina o consideră „obligatorie pentru toți lingviștii indiferent de opiniile [lor] teoretice..." [6; 133] poate da, după cum se știe, rezultate pozitive și în antroponimie, unde se consideră pe bună dreptate că „nu cantitatea sau numărul de nume, ci valoarea lor circulatorie are importanță..." [4; XIV]. Aplicarea metodei permite, pentru a ușura munca antroponomastului, folosirea unui material redus numeric, prin s e l e c ț i e (sau sondaj), cu condiția ca eșantioanele să fie reprezentative și veridice (despre „teoria sondajelor" vezi [6; 129 urm.] [11; 7 urm.]). În studiul de față am încercat să îndeplinim această cerință prin luarea de probe antroponimice din perioade diferite, eliminînd din discuție materialul de origine îndoielnică (vezi § 2), pentru ca datele microsistemului să fie raportate apoi, prin comparare, la cele două sisteme antroponimice interferente: sistemul slav (velicorus) și sistemul romanic (românesc). Am căutat să ținem seama — după cum reiese din cele arătate la început — și de alte condiții care se pun în fața unui studiu de statistică antroponimică: omogenitatea materialului, aria geografică restrînsă, intervalul de timp relativ scurt [20; 292]. Limitele metodei ne obligă, însă, să considerăm rezultatele obținute ca fiind valabile (numai în ceea ce privește aspectul s t a t i s t i c al problemei) exclusiv pentru domeniul studiat, generalizări putîndu-se face doar în măsura în care veracitatea calculelor va fi confirmată de analiza unui material mai vast.

Trebuie să precizăm că metoda statistică ne-a servit numai ca mijloc auxiliar de cercetare, pentru a întregi analiza faptelor de limbă (făcută cu metode propriu-zis lingvistice), dintr-un singur punct de vedere: acela al relațiilor și schimbărilor cantitative. De fapt, după părerea noastră, acesta este sensul în care trebuie interpretată obligativitatea metodei statistice în lingvistică, despre care vorbește R. M. Frumkina.

4. Înainte de a trece la discutarea materialului, se cuvine să facem cîteva precizări în legătură cu criteriile potrivit cărora antroponimele au fost clasificate în forme tradiționale (originare) și forme noi (în general, românizate sau românești). În cazul numelor de persoană distincte, proprii unui singur sistem antroponimic (comp. prenume rusești de tipul *Egor*, neîntîlnite în repertoriul numelor de botez românești), încadrarea s-a făcut cu ușurință, fiind excluse orice îndoieli privind originea lor. Mai frecvente sînt însă, la prenume, cazurile de asemănare datorită comunității calendarului ortodox. În asemenea situații am ținut seama de structura formală și de aspectul fonematic, oglindit în grafia numelor lipovenești, pe care le-am confruntat cu modelele corespunzătoare din antroponimia celor două limbi în contact. În funcție de aceasta, prenume ca *Gavrilă*, *Matei*, *Nazarie*, *Toma* etc. au fost trecute la inovații ca rezultat al adaptării formelor originare la structura morfonematică a antroponimelor românești (comp. în rusa comună: Gavrila, Matvej, Nazarij, Fomá)[4], în timp ce *Aghei*, *Cuprian*, *Serghei* ș.a. au intrat în categoria

[4] În articolul de față toate antroponimele sînt redate grafic potrivit următoarelor reguli: numele de persoană lipovenești sînt scrise conform normelor ortografice românești — după cum, de altfel, le scriu lipovenii înșiși — (fiind redate cursiv), iar numele de persoană din antroponimia rusă comună, atrase în discuție ca material comparativ, sînt transliterate (și redate cu litere drepte).

formelor tradiționale (nealterate), identice cu cele din antroponimia rusă comună : Aggej, Kuprijan, Sergej.

Încadrînd un antroponim sau altul în categoria celor originare am ținut seama, de asemenea, de unele particularități (în general, modificări neesențiale) care ar putea pleda, numai în mod aparent, în favoarea caracterului lor non-tradițional :

a) Adaptarea la specificul grafiei românești : suprimarea consoanelor duble în exemple ca *Avacum*, *Loghin*, *Trifilii* (sau *Trifil*) etc. (comp. rus. com. Avvakum, Loggin, Trifillij) ; suprimarea sufixului yot la antroponime ca *Averian*, *Cuprian*, *Ilia* etc. (comp. rus. com. Aver'jan, Kuprijan, Il'ja — forme cu yot) ; absența redării, cu mijloace grafice, a palatalizării la finală (comp. *Lazar* [5], în grai, și *Lazar'*, în antroponimia limbii comune) ș.a.

b) Adaptarea la specificul accentuării românești a unor antroponime care, din punct de vedere formal, sînt incontestabil originare : *Carpóv*, *Chirilóv*, *Nichiforóv* etc. (pentru Kárpov, Kirílov, Nikíforov).

c) Similitudinea grafică cu formele românești, explicabilă prin fenomene specifice graiului, cum ar fi ikanie : *Simion* (pentru Semën). Cf. și alte antroponime care, deși nu suscită îndoieli asupra originii lor, trădează același fonetism : *Dimidov*, *Igorov*[6], *Irmalai* etc. (în loc de Demidov, Egorov, Ermolaj, ca în rusa comună).

d) Identitatea formală a numelor de persoană aparținînd fondului calendaristic comun. Am considerat că sînt originare prenume ca *Ecaterina*, *Irina*, *Marina* etc., comune celor două sisteme antroponimice, întrucît nu există argumente cu care s-ar putea susține caracterul lor non-tradițional.

Menționăm, în sfîrșit, că pentru a introduce ordine în redarea grafică a unor antroponime, înregistrate în scris în mod diferit, am unificat [7], unde era cazul, variantele ortografice : *Nastea*, *Nastia* au fost ortografiate cu *ea* (*Nastea*) ; *Pelagheia*, *Pelaghea* cu *ia* (*Pelagheia*) ; *Matriona*, *Matreona* cu *io* (*Matriona*) etc.

FORME ȘI FENOMENE ANTROPONIMICE TRADIȚIONALE

Prenumele

5. Cea mai mare parte (94%) a numelor de botez tradiționale, inclusiv formele populare (vezi § 7), sînt de origine hagiografică : *Ivan*, *Simion* (*Semion*), *Ichim* (*Ehim*, *Echim*), *Anton*, *Sava*, *Constantin* etc. (vezi tabelul nr. 1) ; *Irina*, *Ana*, *Evdochia*, *Axenia* (*Axinia*, *Xenia*), *Nastasia* (*Nastea*), *Maria* etc. (vezi tabelul nr. 2). Nu s-au păstrat nume vechi

---

[5] Spre deosebire de *Lazăr* (cu *ă*), pe care l-am considerat formă românească.

[6] La prima vedere s-ar părea că *Igorov* < Igor. În realitate, forma lipovenească *Igoróv* îl redă pe rus. com. Egórov (din prenumele Egór), a cărui modificare se explică prin ikania sud-velicorusă (*e* aton > *i*) și mutarea accentului pe sufix (vezi mai sus, pct. b). Prenumele Ígor, care de fapt nici nu circulă în graiurile lipovenești, ar fi trebuit să dea un nume de familie cu *i* accentuat. Or, un asemenea antroponim, proparoxiton (* *Ígorov*), nu există nici la lipoveni și nici aiurea.

[7] Potrivit normelor din *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1965, p. 35 urm.

ruse, păgîne (ca Milonĕgŭ, Ždanŭ, Baženŭ, Almazŭ, Smirnoj ş.a. [3; 12 şi urm.]), care în secolul al XVII-lea, cînd începe emigrarea primilor staroveri, deveniseră — în concurenţă cu numele de botez creştine — porecle şi supranume [3; 25—26].

Din cele 150 de unităţi antroponimice, înregistrate în primele două tabele, numai 9 nu sînt sau pot să nu fie calendaristice. Este vorba de *Averian*, *Izot*, *Lucreţia*, *Lucheria*, *Nelia* [8], care nu figurează printre numele sfinţilor din calendarele ruseşti, de pildă în calendarul lui A. Suvorin din 1883 [17; 58—68], şi nici în dicţionarul lui N. A. Constantinescu [9] (cu excepţia lui *Lucreţia*, nume laic [4; 442]), şi despre cîteva forme stranii, care nu se întîlnesc în repertoriul antroponimic al rusei comune: *Venali*, nume-tulpină refăcut probabil din hipocoristicul Venja (< Veniamin; comp. Vitalij — Vitja); *Tenia* (înregistrat o singură dată), care pare a fi rus. com. Fenja, cu sunetul iniţial redat defectuos; *Triana* şi *Zenovida*, pe cît se pare rezultate din contaminare (Trifena + Anna, respectiv Zinovija + Zinaida).

6. Dintre numele calendaristice cele mai multe au, după cum e de aşteptat, o etimologie greacă (*Andrei*, *Arhip*, *Calistrat*, *Chiric*, *Clim*, *Filip*, *Gheorghii*, *Nichita*; *Anisia*, *Ecaterina*, *Evdochia*, *Irina*, *Nastasia*, *Pelagheia* etc.); altele sînt de origine latină (*Anton*, *Constantin*, *Ignat*, *Luca*; *Agripina*, *Domnica*, *Marina*, *Matrona* etc.) sau ebraică (*Eremia*, *Isac*, *Moisei*, *Naum*; *Ana*, *Lisaveta*, *Maria*, *Marfa* etc.), dar venite, în majoritatea cazurilor, prin greacă şi mai ales slavonă. Dacă facem abstracţie de *Olga* [10], a cărui provenienţă scandinavă este pusă la îndoială în ultimul timp [14; 10, 14], alte origini nu se întîlnesc. Cîteva nume hagiografice — *Vera*, *Nadejda* (calc după gr. Ἔλπις—ίδος), *Liuba* (< Ljubov') — sînt la origine apelative slave. Comp. rus. *vera* 'credinţă', *nadežda* 'speranţă', *ljubov'* 'dragoste'.

O situaţie oarecum specială o au cîteva formaţii proprii ariei est-slave meridionale. Printre prenumele feminine se găsesc unele forme care, judecînd după mărturiile dicţionarelor bilingve de nume de persoană [8] [10], ar fi de provenienţă ucraineană: *Axenia*, *Nastasia* (cu hipocoristicul *Nastea*), *Fecla*, *Iufimia* (şi *Hima*), *Culina*, *Ustina* (comp. ucr. Aksenija, Nastasija, Nastja, Fekla, Juchymija (şi Chyma < Juchyma), Kulyna, Ustyna). Dar asemenea forme circulă, de regulă, paralel cu variante al căror caracter rusesc nu poate fi pus la îndoială: *Axinia* (şi *Xenia*), *Nastea*, *Achilina*, *Ustinia* şi *Ustimia* (în dicţionare: Aksin'ja, Ksenija, Nastja, Akilina — Akulina, Ustin'ja). Şi-apoi, unele din ele sînt comune limbilor rusă şi ucraineană — de ex. hipocoristicul *Nastea* — sau se pot explica, cel puţin teoretic, prin ambele limbi, de ex. *Culina* (din

[8] Ar putea fi considerat calendaristic, dacă îl admitem ca formă derivată din *Elena*, lucru însă puţin probabil. M. Benson [1; 166] îl dă ca diminutiv al prenumelor Elena şi Ninel' (acesta din urmă creaţie artificială), însă în alt loc, la p. 162, îl inserează printre formele de bază (nume-tulpină). Or, ca atare este laic.

[9] Datorită fondului antroponimic în parte comun (la prenume) şi numeroaselor variante slave, înregistrate în corpul diferitelor articole, dicţionarul lui N. A. Constantinescu poate fi folosit, într-o anumită măsură, şi în studiile de slavistică.

[10] Am înregistrat, o singură dată, şi varianta *Oliha*, care se explică prin încercarea de a reda, cu mijloace grafice româneşti, particularităţile de pronunţare ale rus. O'lga: grafia *i* este reflexul palatalizării lui *l*, iar *h* îl redă pe *g* (fricativ, ca în toate graiurile velicoruse meridionale).

ucr. Kulyna, înregistrat lexicografic cu valoare de cuvînt-titlu [10 ; 40], sau, prin afereză, din rus. Akulina). Dacă ținem seama de faptul că aria dialectală sud-velicorusă, de unde provine graiul lipovenilor în discuție [22 ; 108], se caracterizează printr-un aspect pestriț, căruia nu-i sînt străine unele interferențe ruso-ucrainene (fără a mai vorbi de elementele comune din punct de vedere genealogic, inclusiv în onomastică), ne putem explica de ce în antroponimia lipovenească se întîlnesc unele forme ca cele de mai sus. Oricum, variante de tipul *Culina* ar trebui interpretate mai degrabă ca forme est-slave meridionale, în genere, iar nu exclusiv ucrainene.

7. Se știe că, alături de formele cărturărești (oficiale), consacrate în onomastica hagiografică ortodoxă, numele calendaristice cunosc și unele forme populare. Cînd în sistemul de denominație velicorus se întîlnesc ambele variante, la lipoveni circulă, de regulă, forma populară. Aceasta din urmă poate fi recunoscută după o serie de particularități [1 ; 154], în general scurtări (trunchieri) și modificări ale formelor de bază (savante) prin :

— suprimarea, la finală, a unui grup de sunete : *Andron* (< Andronik), *Anfim* (< Amfimij), *Anton* (< Antonij), *Clim* (< Kliment < Klimentij), *Epifan* (< Epifanij), *Ignat* (< Ignatij) ș.a. ;

— substituirea finalei *-ij* prin *-ej* accentuat (în grafie românească *-ei*) : *Anichei* (< Anikij), *Astafei* (< Evstafij), *Savatei* (< Savvatij), *Serghei* (< Sergij), *Zinovei* (< Zinovij) ;

— simplificarea sau suprimarea lui *io-* inițial (însoțită și de alte modificări) : *Ivan* (< Ioann), *Ichim*, *Ehim*, *Echim* (< Ioakim, Iakinf) ;

— afereză : *Caterina* (< Ekaterina) ;

— contracție : *Isac*[11] (< Isaak) ;

— disimilare : *Cuprian* (< Kiprijan) ;

— *f* > *p* : *Stepanida* (< Stefanida) ;

— *eo* > *e* (*ë*) : *Fedot* (< Feodot), *Fedosia* (< Feodosija), *Fiodor* (corespondent lipovenesc, în grafie românească, al rus. pop. Fëdor < Feodor) ;

— *ie* > *e* : *Erofei* (< Ierofej), *Eremia* (< Ieremija).

În cîteva cazuri, puține la număr, formele populare coexistă cu cele savante, slavone (*Fedot* — *Feodot*, *Fedosia* — *Feodosia*) sau se întîlnesc numai cele din urmă : *Iosif*, *Stefan* (comp. respectivele forme populare din inventarul numelor rusești : Osip, Stepan). Dominante, însă, sînt — după cum am arătat mai sus — prenumele de factură populară. Baza sistemului antroponimic lipovenesc o formează, așadar, numele calendaristice în varianta lor curentă (principalul criteriu după care se dau nume noilor născuți). Constatarea este valabilă, după cum vom vedea în partea a doua a studiului (vezi § **15**), și pentru formele noi.

8. Potrivit parametrilor statistici, cel mai răspîndit prenume masculin este calendaristicul *Ivan* (în formă populară !), care are rangul 1, frecvența 27. Situația coincide, mai mult ca sigur, cu cea din antroponimia limbii comune, deși pentru aceasta din urmă nu deținem date statistice. De altfel, este cel mai frecvent nume în onomastica ortodoxă : rom. *Ion*, de exemplu, în Oltenia este purtat de peste 70 % dintre bărbați [2 ; 26], iar în Valea Sebeșului de aproape o pătrime din persoane [15 ;

---

[11] La lipoveni ar putea fi, însă, și o adaptare la ortografia limbii române.

60]. Dintre prenumele feminine cel mai uzual se dovedește a fi *Irina* (rangul 1, frecvența 19), urmat imediat de *Ana* și *Evdochia* (rangul 2, frecvența 17). În condițiile unui studiu mai vast sau în sistemul de denominație național, s-ar putea ca situația să fie oarecum diferită, în sensul că un prenume ca *Maria* [12] (rangul 5, frecvența 12) nu este exclus să se situeze pe locul întîi sau pe unul din primele locuri. Cea mai mică frecvență o au nume de botez ca : *Liferii*, *Lisei*, *Luca*, *Maxim* ș.a. ; *Alexandra*, *Daria*, *Lisaveta*, *Liuba* ș.a., înregistrate fiecare dintre ele o singură dată.

9. Majoritatea covîrșitoare a prenumelor moștenite, atît masculine cît și feminine, pot fi identificate — cu mici excepții privind unele forme derivate — în antroponimia curentă a limbii comune (comp., în acest sens, datele din rubricile 4 și 5 ale tabelelor nr. 1 și 2). Se întîlnesc însă și prenume arhaice, cu o frecvență redusă (de ordinul 1), pe care dicționarele antroponimice din zilele noastre [10] [1] le trec printre numele mai puțin uzuale sau pur și simplu nu le înregistrează : *Anfim*, *Artamon* (este arhaică chiar forma cu *e*, *Artemon*, oarecum mai des întîlnită în actualul sistem național), *Liferii*, *Vasilis* (= rus. Vasilisk, scurtat prin apocopă), *Izot*, *Lucreția*.

Alte nume de botez sînt proprii antroponimiei rurale de altădată, despre care vorbește M. Benson [1 ; 155]. Amintim prenume rustice ca : *Ichim* cu variantele fonetice *Ehim* și *Echim* (comp. rus. com. Akim, Ekim < Ioakim, Iakinf), *Culina* (și *Achilina*), *Lucheria*, *Matrona* (și *Matriona*) [13], *Fecla*. Este interesant de subliniat că, spre deosebire de antroponimia limbii comune din zilele noastre, unde asemenea elemente sînt extrem de rare, mai ales în rîndurile tinerei generații (atît din mediul rural, cît și din cel urban), la lipovenii anchetați de noi aceste prenume constituie, în general, o categorie destul de productivă ; *Matrona* (resp. *Matriona*) are indicele de repetabilitate 11, *Ichim* (inclusiv variantele lui) — 8, *Fecla* — 6 ; mai puțin răspîndite sînt *Culina* și *Lucheria* (2, respectiv 1). Constatarea este cît se poate de firească dacă ne gîndim că strămoșii acestei populații slave, rurale în cea mai mare parte și azi, provin aproape în exclusivitate din satul rus, unde, după cum se știe, opoziția față de reformele ecleziastice din secolul al XVII-lea (principala cauză a exodului de mai tîrziu) a fost deosebit de îndîrjită.

10. Mediul sătesc de origine și faptul că locurile de baștină au început să fie părăsite cu vreo două veacuri în urmă explică și un alt fenomen. În afara elementului originar și a numelor de factură hagiografică, aproape complet asimilate, antroponimia rusă comună cunoaște și unele elemente de origine occidentală, împrumutate mai ales în cursul ultimelor secole. Sub influența modei, fenomen obișnuit în antroponimie [7 ; 9, 24, 54] [4 ; XIII—XIV], în veacurile XVIII—XIX pătrund din Occident nume ca Beatrisa, Berta, Genrietta, Žanna, Žerveza, Žermena, Žjul'etta, Ivonna, Inessa, Kozetta, Madlena, Marmetta, Simona, Sjuzanna ș.a. [16 ; 152] sau indeclinabile de tipul Anni, Dolli, Žjuli, Zizi, Meri,

[12] După I.-A. Candrea [2 ; 26], în Oltenia peste 75% dintre femei poartă acest nume.

[13] În nuvela *Po-amerikanski* de A. P. Cehov nume ca Matrëna, Akulina, Avdot'ja sînt etichetate, ironic, ca „vulgare”. Aceleași nume, la lipoveni, sînt neutre din punct de vedere stilistic.

Mimi etc. [16 ; 150]. La începutul secolului nostru sînt preferate nume exotice ca Valentina, Tamara, Izabella, iar în primii ani de după revoluție nume tradiționale rusești ca Ivan și Matrëna s-au văzut amenințate de concurența pe care le-o făceau Al'fred și Evelin [12 ; 41]. Pe de altă parte, în perioada sovietică, mai ales în deceniul al treilea, se face simțită o nouă tendință : apar acum, pe baza propriului material lingvistic, formații neologice a căror funcție denominativă este legată de evenimentele, eroii și prefacerile revoluționare ale epocii. Este vorba de prenume provenite din apelative (Era, Ideja, Poema, Svoboda, Revoljucija), derivate de la nume proprii (Lenína, Oktjabrína) sau fabricate pe baza lor (comp. Ninel', format prin anagramă de la numele lui Lenin). Cele mai multe antroponime de acest fel sînt compuse abreviate de diferite tipuri : Vladilen — Vladilena, Vladlen — Vladlena, Vilen — Vilenina (aranjamente ortografice, obținute prin segmentarea și apoi combinarea diferitelor elemente sau inițiale ale numelui Vladimir Il'ič Lenin) și alte formații asemănătoare, mai mult sau mai puțin răspîndite [12 ; 41] [10 ; 17] [19 ; 109] [1 ; 155], a căror productivitate a scăzut simțitor în ultimele decenii.

Nume ca cele de mai sus lipsesc cu desăvîrșire din microsistemul antroponimic lipovenesc căruia, în virtutea poziției sale izolate, îi sînt străine schimbările intervenite în domeniul numelor de persoană ale limbii comune. Patriarhal și tradiționalist sub raportul numelor originare, acest microsistem a evoluat totuși, pe o cale proprie, aceea a inovațiilor produse în condițiile noului mediu etno-lingvistic (vezi secțiunea a doua, §§ **14—29**).

Numele de familie

11. Marea majoritate a unităților antroponimice — nume de familie tradiționale : *Ivanov*, *Chirilov*, *Nichiforov*, *Petrov* etc. (vezi tabelul nr. 3) sînt elemente ale sistemului de denominație național, oglindit în repertoriile de nume de persoană rusești din zilele noastre. Numai două din cele 33 de forme înregistrate în tabelul amintit mai sus nu pot fi identificate ca atare în onomasticoane, de pildă în lucrarea lui M. Benson [1] : *Castilov* (cu varianta *Costilov*), căruia îi corespunde rus. com. Kostylëv, și *Cuțov*, la origine poreclă (comp. *kucyj* 'berc, cu coada tăiată' ; cf. numele de familie Kucev).

12. Cele mai multe nume (88%) sînt formate cu sufixul *-ov*, larg răspîndit și în antroponimia rusă comună. Numele de familie cu cea mai mare frecvență (rangul 1—5) aparțin, aproape toate, acestui tip, în fruntea listei situîndu-se *Ivanov*. Pe cît se pare [14], situația coincide cu cea din sistemul național.

Numele în *-ev* și *-in* sînt, potrivit datelor din tabel, puțin numeroase.

13. Din lista noastră lipsesc exemple care să ilustreze formații rusești în *-yn* (variantă a lui *-in*), *-oj*, *-ij*, *-skij*, *-ovo*, *-ago*, *-ich* (cu varianta *-ych*) ș.a. cum ar fi Pticyn, Polevoj, Gudzij, Bel'skij, Chitrovo, Burago, Suchich, Mytych.

---

[14] Aprecieri exacte vor putea fi făcute numai după ce vom dispune de un dicționar invers și, eventual, de frecvență al antroponimelor rusești.

Din microsistem lipsesc, de asemenea, formații neologice ca cele provenite din apelative-împrumuturi occidentale din secolul al XVIII-lea (de tipul Amfiteatrov, Baranov, Generalov, Kapitanov, Matrosov, Majorov, Modnikov, Proferansov etc.) sau din prenume exotice (Adol'fov, Apollonov, Arnol'dov, Valentinov, Viktorov ș.a.), întîlnite curent în macrosistem. Fenomenul își găsește explicația în factorii istorici și sociali amintiți mai sus.

O explicație asemănătoare s-ar putea da și faptului că nu ne întîmpină compuse formate prin adăugarea unui nume la numele primar (de tipul Novikov-Priboj, Rimskij-Korsakov, Lebedev-Kumač etc.), de altfel destul de rare și în antroponimia cultă a limbii comune.

FORME ȘI FENOMENE ANTROPONIMICE NOI

Prenumele

14. Formele noi — categorie în care am trecut, la prenume, formele românești și cele românizate — sînt și ele, în majoritatea cazurilor, de origine calendaristică (96%) : *Petre* (cu respectivele variante și derivate), *Vasile*, *Ion* (mai rar *Ioan*), *Tudor*, *Alexe* ș.a. (vezi tabelul nr. 4) ; *Anica* (și *Anicuța*), *Dochița*, *Alexandrina* (cu hipocoristicul *Sanda*), *Vasilica* ș.a. (vezi tabelul nr. 5). Din cele 88 de unități antroponomice trecute în această categorie, numai 3 sînt laice : *Radu*, *Bălașa* și *Zamfira*.

15. Caracterul precumpănitor al elementelor hagiografice de factură bizantino-slavă, comune ariei de cultură din estul și sud-estul european [4 ; XIII], faptul că limba oficială a bisericii ortodoxe românești a fost, timp de mai multe secole, slavona (iar copiii erau botezați cu nume bisericești în forma lor slavonă) [7 ; 52], ne ajută să înțelegem ușurința cu care unele nume de botez calendaristice, aduse cu ei de lipoveni, s-au aclimatizat în mediul etno-lingvistic românesc. Numele creștine de altă factură, de ex. span. *Jesús* sau *Dolores*, deși romanice, nu s-ar putea încetățeni într-o formă românească, întrucît nu-și găsesc paralele în antroponimia dacoromână, în timp ce bg. *Nedelko* sau ucr. *Dorofij* devin cu ușurință, în mediu românesc, *Nedelcu*, resp. *Dorotei*. Tot așa rus. Kirila, Il'ja, Matvej, Paraskeva, Prosin'ja, Dunja ș.a., purtate inițial de lipoveni, s-au schimbat cu timpul în *Chirilă*, *Ilie*, *Matei*, *Paraschiva*, *Frusina*, *Dochița*. Fenomenul se va fi petrecut în generații diferite și, din cîte ne putem da seama, continuă să aibă loc și azi.

Adoptarea formei românești corespunzătoare numelui originar, ca în exemplele de mai sus, se dovedește a fi cea mai frecventă inovație. În cazul numelor răspîndite se însușește, de obicei, forma curentă, obișnuită (*Mihai*, *Tănase*, *Vasile* etc.), iar nu cea literară, cultă (*Mihail*, *Atanasie* etc.). În cazurile cînd cele două forme coexistă, la lipoveni circulă mai des varianta curentă. Astfel, *Petre* și *Ion* se întîlnesc fiecare de 11 ori, în timp ce *Petru* este purtat numai de două persoane, iar *Ioan* de una singură. Influența formelor românești este atît de puternică încît unele nume de botez nu sînt cunoscute acum, cel puțin în listele întocmite de noi, decît în varianta lor românească. Fenomenul se observă

îndeosebi la prenume masculine de largă circulaţie ca *Petre*, *Vasile*, *Alexe*, *Nico'ae*, *Grigore* (rangul 1—4).

16. Dacă cel mai obişnuit caz de adaptare la mediu este însuşirea formei autohtone a prototipului calendaristic, în anumite situaţii, mai puţine la număr, se recurge, în ciuda nepotrivirilor etimologice (pe care vorbitorii, de obicei, nu le sesizează), la substituire pe bază de paronimie. Astfel, datorită asemănării învelişului sonor, rus. Akulina este înlocuit cu rom. *Niculina* (şi variantele sale : *Nicolina*, *Neculina*), deşi numele în discuţie nu sînt legate genetic : primul este de origine latină (*Aquilina*), pe cînd cel de-al doilea, derivat din *Niculae*, are în ultimă instanţă o etimologie greacă. La fel s-a procedat cu Palaša, hipocoristic de la Palageja (de provenienţă grecească), care a devenit *Bălaşa*, formă feminină pentru Bălaş (din ital. *balascio* [4 ; 195]). Probabil pe aceeaşi cale au apărut forme ca *Alexia*, *Lucica*, *Profira*, *Steluţa* [15].

17. Se întîlnesc, în sfîrşit, forme fabricate. Prenume puţin frecvente ca *Stefănida* sau *Trifilie*, neîntîlnite în antroponimia românească (la [4 ; passim] nu figurează), au fost formate prin românizarea numelor ruseşti Stefanida (formă cultă pentru Stepanida) şi Trifillij. În unele cazuri românizarea s-a oprit la jumătate, deşi există forme autohtone care puteau fi folosite ca atare. Comp., în acest sens, *Serghe* (rus. Sergij, Sergej ; rom. Serghie), *Stefana* (rus. Stefanija ; rom. Ştefana).

18. Se înţelege de la sine că, o dată aclimatizate, antroponimele ruseşti, în noua lor ipostază, încep să se comporte din punct de vedere derivativ şi accentologic ca nume româneşti. În locul formelor reduse originare (Petja, Gaga, Anja, Alja, Gaša, Marusja, Katja etc.), curente în macrosistem, apar diminutive şi hipocoristice ca *Petrică* (şi *Petrache*), *Guţă*, *Anicuţa*, *Sanda*, *Gafiţa*, *Mărioara*, *Tinca*, unele dintre acestea întrebuinţîndu-se, în componenţa numelui complet, ca forme oficiale, deci cu valoare de prenume de bază. Un exemplu concludent ni-l oferă *Anica*, cel mai uzual prenume feminin şi în general cel mai frecvent antroponim lipovenesc (indicele de repetabilitate 38). Îl găsim în componenţa unor nume ca *Fadei Anica*, *Cozma Anica*, *Procop Anica* [16] ş.a. Cazuri asemănătoare, relativ răspîndite azi, sînt citate pentru antroponimia românească la Al. Graur [7 ; 55].

Accentul, după cum aminteam mai sus, se conformează şi el modelelor româneşti. Este vorba, bineînţeles, de prenume a căror formă românească diferă accentologic de paralela lor rusească. Astfel, oxitone de tipul Alekséj, Timoféj, Il'já, Fomá devin paroxitone : *Aléxe*, *Timófte*, *Ilíe*, *Tóma*.

19. Întrucît din cele trei procedee de adaptare — însuşirea formei româneşti în cazul variantelor paralele, substituirea paronimică şi fabricarea unor forme hibride — cel mai productiv este primul, sistemul antroponimic originar n-a suferit, în general, modificări cantitative. Datorită influenţei româneşti au apărut totuşi unele prenume noi, mai ales

---

[15] Pentru *Steluţa* s-ar potrivi etimologic, în sistemul rus comun, antroponimul Stella, însă este de dată recentă şi, prin urmare, lipovenii nu l-ar fi putut aduce cu ei.

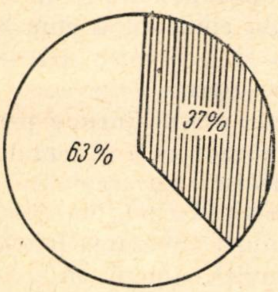
[16] Prenumele este înregistrat o f i c i a l , alături de numele de familie respectiv, şi este purtat ca atare de exponenţi ai unor generaţii diferite (Pavlov Anica, de ex., este mama lui Pavlov Ivan, în 1961 în vîrstă de 7 ani ; Chirilov Anica este, în acelaşi an, elevă în clasa I etc.).

prin substituție: *Enache*, *Radu*, *Alexia*, *Bălașa*, *Lucica*, *Niculina* (cu variantele respective), *Profira*, *Steluța*.

20. Potrivit datelor statistice, în ansamblul formelor românești sau românizate cea mai mare pondere o au prenumele masculine. Constatarea este firească dacă ne gîndim că contactul cu realitatea românească — prin intermediul instituțiilor de stat, al serviciului militar etc. — este stabilit în primul rînd de către bărbați [22; 99].

Numele de familie

21. Sub raportul schimbărilor produse în acest domeniu datele statistice sînt deosebit de edificatoare: spre deosebire de prenume, în general mai conservatoare (vezi fig. 1), peste 2/3 din totalul unităților antroponimice — nume de familie au inovat (fig. 2), cele mai multe din ele în direcția adaptării la specificul antroponimiei românești. Elementele tradiționale, prezentate mai sus (§§ **11**—**13**), rămîn așadar în netă inferioritate numerică[17] față de formele noi, apărute în patria de adopțiune a lipovenilor.

Raportul, în unități antroponimice, între elementele tradiționale (spațiul alb) și cele noi (spațiul hașurat)

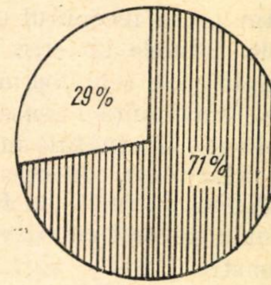

Fig. 1. — Prenumele

Fig. 2. — Numele de familie

22. Față de o modificare atît de pronunțată, cel puțin din punct de vedere cantitativ, se impune să găsim o explicație. Desigur, va trebui să ținem seama de mai mulți factori, mai întîi de motivele care i-au determinat pe strămoșii lipovenilor de azi să emigreze pe alte meleaguri, inclusiv în țările românești. Îndelungatele persecuții religioase, la care s-au adăugat represaliile, nu mai puțin vehemente, împotriva celor ce luaseră parte la răscoalele țărănești, i-au făcut pe băjenarii ruși să recurgă la diferite mijloace, inclusiv de ordin antroponimic, pentru a li se pierde urma. În sprijinul acestei ipoteze am putea invoca situația din evul mediu, caz citat de acad. Al. Graur [7; 105], privind iobagii fugiți de pe moșia stăpînului, care, pentru a nu fi identificați, își schimbau adesea numele.

Dar explicația nu constă numai în aceasta. Un nume străin este mai greu de pronunțat și creează o notă discordantă în ansamblul siste-

[17] Nu se poate spune, însă, același lucru și despre coeficientul lor de repetiție. Astfel, frecvența celui mai uzual nume de familie nou, *Leonte*, este 14, în timp ce frecvența celui mai uzual nume de familie tradițional, *Ivanov*, este 22.

mului general de denominaţie dintr-o ţară sau alta, fapt care duce uneori la modificarea sau schimbarea numelui de familie [18].

Apoi, o altă explicaţie ar fi deformările de nume în scris, de regulă în direcţia firească a românizării lor (mai ales în cazul unor rostiri diferite), pe vremuri fenomen relativ frecvent cu prilejul înregistrării în actele publice. Probabil tot în scris s-au produs unele simplificări prin omiterea finalei cuvîntului. După cum „alipirea sufixelor slave *-vici* şi *-ovici*, în loc de *-escul*, era o modă pentru dieci..." [4 ; XXI], ceea ce a dus la slavizarea unor nume româneşti în cancelariile de limbă slavonă, tot aşa, sub presiunea modelului oficial, va fi avut loc românizarea unor nume slave, inclusiv lipoveneşti, prin suprimarea sufixului *-ov* sau *-ev* (comp. *Ivan*[ov]). Este o diferenţă numai de împrejurări, nu şi de procedeu.

În sfîrşit, nu trebuie neglijat şi următorul motiv. Adesea unele persoane care poartă nume de origine străină şi-l modifică sau adoptă un nume curent în ţara de adopţiune [7 ; 98].

23. Principalele inovaţii în domeniul numelor de persoană şi, implicit, cristalizarea actualului sistem antroponimic lipovenesc au avut loc cam pe la începutul epocii moderne, într-o perioadă cînd, după cum se ştie, numele nu erau reglementate prin legi scrise şi „... prin urmare pentru a le schimba nu era nevoie decît de voinţa posesorului şi, eventual, de bunăvoinţa cunoscuţilor" [7 ; 105]. În lipsa unui statut juridic propriu-zis, fluctuaţiile în fixarea cutărui sau cutărui nume (nu a sistemului ca atare) au continuat de fapt pînă în primele decenii ale secolului al XX-lea, întrucît în România prima lege a numelui, datînd din 1895, „nu a devenit cu adevărat aplicată, la ţară, decît după eliberarea patriei noastre [1944 — *subl. n.*]. Aceasta înseamnă că mulţi oameni, în secolele trecute, iar la ţară şi în secolul nostru, au putut, cînd au vrut, să-şi schimbe numele de familie, singura condiţie fiind aceea ca semenii lor să o accepte tacit" [7 ; 96].

24. Românizarea numelui, principala direcţie în care au inovat antroponimele originare, a avut loc pe mai multe căi. Vom prezenta însă, mai întîi, tipurile de formaţii specifice lipoveneşti, deosebite de sistemul rus comun.

1. Nume formate prin suprimarea sufixului onomastic (la origine adjectival-posesiv) :

-ov (după consoană dură) : *Artamon*[ov], *Avacum*[ov], *Cuprian*[ov] *Ichim*[ov], *Larion*[ov], *Martian*[ov], *Maxim*[ov], *Mitrofan*[ov], *Naum*[ov] *Patap*[ov], *Radion*[ov], *Samson*[ov], *Sazon*[ov], *Sidor*[ov], *Simion*[ov] şi *Semion*[ov], *Trifil*[ov], *Trofim*[ov], *Ulian*[ov]. De aceeaşi categorie

---

[18] Modificarea a avut loc, de regulă, prin suprimarea sufixului (vezi mai jos, § 24), ceea ce a făcut ca o serie de nume de familie să coincidă cu respectivele prenume (de ex. *Trofim*[ov], nume de familie, şi *Trofim*, prenume). În legătură cu aceasta, tov. acad. Al. Graur ne sugerează următoarea explicaţie : prenumele erau mai asemănătoare cu cele româneşti şi, prin urmare, nu atrăgeau atenţia.

ţine şi *Pavel*, în cazul de faţă refăcut din Pavlov prin intercalarea lui *e*.

-ev (după consoană moale sau semivocala *i̯*) : *Andrei*, *Anihei* (cu varianta *Anichei*), *Astafei*, *Eremia*, *Ermalai* (cu variantele *Ermolai*, *Irmalai*), *Fadei*, *Timofei*, *Zenovei*. Comp., în macrosistem, nume de familie corespunzătoare acestora : Andreev, Anikeev, Astaf'ev, Eremeev, Ermolaev, Fadeev, Timofeev, Zinov'ev. Prin eliminarea sufixului s-a ajuns, aproape în toate cazurile, la prenume primitive de factură populară (în *-ei*). Fenomenul se observă chiar şi la formaţii ca *Astaféi* şi *Zenovéi*, cărora le corespund în rusa comună Astáf'ev şi Zinóv'ev, formate de la varianta cultă a numelui de botez (în *-ij* : *Astafij < Evstafij, respectiv Zinovij). Într-un singur caz s-a mers în direcţia opusă. Este vorba despre numele de familie *Eremia*, refăcut — probabil sub influenţa modelului românesc — în direcţia formei culte a prenumelui (rus. Eremeev derivă din Eremej !).

-in (la nume formate din primitive în *-a*) : *Cosma*, *Luca*, *Sava*. În macrosistem le corespund Koz'mín, Lúkin, Sávin.

Suprimarea sufixului a făcut ca numeroase nume de familie să coincidă cu respectivele radicale nume de botez. De aceea, teoretic vorbind, sînt posibile nume complete (nume de familie + prenume) de tipul *Ivan Ivan* sau *Andrei Andrei*, întrucît fiecare din aceste nume are o valoare dublă. În practică, însă, n-am întîlnit asemenea cazuri : omonimia antroponimică este evitată de obicei prin alegerea unor prenume care să nu fie identice cu numele de familie. Astfel, pe fiul lui *Ivan Larion* îl cheamă *Ivan Simion*, *Andrei Petre* şi-a botezat copilul cu numele *Nichita* etc.

Cele mai multe nume rezultate din eliminarea afixului onomastic de nume de familie pot fi identificate, aşadar, şi în lista prenumelor originare (vezi tabelul nr. 1). Există însă unele antroponime, obţinute prin acelaşi procedeu, care nu figurează în tabloul amintit (nu este exclus ca la un sondaj mai amplu să poată fi înregistrate şi ele), dar sînt la origine prenume ruseşti : *Avacum*, *Cosma*, *Fadei*, *Martian*, *Pavel*, *Patap*, *Sava*, *Sazon*, *Trofim*, *Ulian* (în rusa comună numai scrierea este uneori diferită, eventual şi accentul : Avvakum, Kosmá, Fadej, Mart'jan, Potap, Savva, Sozon, Trofim, Ul'jan). Din materialul cules de noi reiese că la lipoveni — cel puţin în limita surselor excerptate — asemenea forme sînt folosite numai cu valoare de nume de familie. Din aceeaşi categorie face parte şi *Prusac* (în macrosistem : Prusakov, Prussakov), la origine apelativ : *prussak* ‘ prusac, privitor la Prusia’ sau *prusak* ‘ gîndac de bucătărie’.

2. Nume formate prin suprimarea sufixului şi adoptarea formei româneşti a prenumelui corespunzător. Antroponimele de acest tip reprezintă, în fond, un caz particular al celor descrise mai sus. Diferenţa constă numai în gradul lor de adaptare : în timp ce primele (*Artamon* ş.a.), ca nume de familie, nu mai sînt propriu-zis ruseşti, întrucît le lipseşte sufixul respectiv (dar nici propriu-zis româneşti din cauza complexului sonor alogen), nume de felul lui *Grigore* ş.a. (vezi mai jos) se conformează întrutotul specificului antroponimiei române, unde, după cum se ştie, prenumele şi numele de familie coincid formal adeseori (după I.-A. Candrea [2 ; 51], în majoritatea cazurilor).

S-a renunțat, și de data aceasta, la aceleași sufixe :

-ov : *Grigore*, *Marcu*, *Martin*, *Mihai*, *Nistor*, *Procop* (și *Procope*), *Tudor* ș.a. care pot fi identificate, în forma lor tradițională, în componența unor nume de familie autentic rusești ca : Grigórov (format de la Grigor, variantă populară pentru Grigorij), Márkov, Martýnov, Micháj-lov, Nésterov, Prokópov, Fëdorov. Îl amintim tot aici pe *Dionisie* care, ca nume de familie lipovenesc, trebuie explicat ca paralelă românească a rus. Dionisij, întîlnit sub forma variantei mai noi Denis (comp. numele de familie Denisov). Cu alte cuvinte, pierzîndu-și sufixul, Denisov va fi devenit la lipoveni Denis, înlocuit apoi cu rom. *Dionisie* [19]. Prin suprimarea sufixului *-ov* s-a format și *Stolnic* (cu varianta *Stolnicu*), cu simpla diferență că are la bază un nume comun ; în mediu lipovenesc a apărut, pe cît se pare, ca substitut paronimic al rus. com. Stol'njakov (forma originară la care ne-am fi așteptat, *Stolnikov, nu este atestată la M. Benson [1]).

-ev : *Alexe*, *Lazăr*, *Leonte*, *Macarie*, *Nicolae*, *Parfenie* (și *Parfene*), *Serghie*, *Tănase*, *Terente*, *Timofte*, *Tudose*, *Vartolomei*, *Vasile*. Comp. rus. Aleksej, Lazar' etc., pe baza cărora s-au format prin sufixare : Alekseev, Lazarev, Leont'ev, Makar'ev, Nikolaev, Sergiev, Afanas'ev, Terent'ev, Timofeev, Fedos'ev, Varfolomeev, Vasil'ev. Cît privește formele *Parfenie* și *Parfene*, ambele cu fonetism slav în limba română (la N. A. Constantinescu [4 ; 128] este atestată numai cea de-a doua), acestea îi corespund rus. Parfën, de la care s-a format prin dublă sufixare numele de familie Parfënyčev. Deci, la lipoveni, Parfënyčev → Parfën, înlocuit cu *Parfenie* sau *Parfene* ; românizarea este propriu-zis incompletă (comp. *Partenie*, formă românească curentă).

-in : *Milan* ; pe cît se pare, îi corespunde prin paronimie lui Milja > Milin (cf., tot în rusă, Vitja > Vitin). Prin suprimarea sufixului, rus. Milin va fi devenit așadar Milja, înlocuit apoi — în lipsa unui corespondent românesc exact — cu rom. *Milan* (de la *Milania*, variantă a lui *Melania*). Teoretic s-ar putea admite că lipovenescul *Milan* s-a format prin trunchiere de la *Milanov, însă un asemenea nume de familie, potrivit surselor lexicografice, nu există în antroponimia rusă.

Și aici s-a ajuns, prin suprimarea sufixului, ca cele mai multe nume de familie, în forma lor românească (vezi tabelul nr. 6), să coincidă cu respectivele prenume masculine (din tabelul nr. 4) : *Grigore*, *Marcu*, *Mihai*, *Alexe* etc. Constituie o excepție : *Lazăr*, *Martin*, *Nistor*, *Serghie* (ca prenume *Serghe*), *Tudose* și *Milan* care în materialul antroponimic cules de noi figurează ca atare, în forma lor românească, numai ca nume de familie.

3. Nume formate prin acomodarea radicalului : *Todorov*, *Tudorof*. Spre deosebire de primele două tipuri de formații, descrise mai sus, numele în discuție își păstrează sufixul (*-ov*, ortografiat și cu *f*, în manieră occidentală), acomodîndu-și numai radicalul : Fëdor[ov] → *Tudor* (*Todor*)[*ov*]. Cea de-a doua formă, *Todorov*, s-ar putea explica și prin bulgară, unde se întîlnește ca nume de familie curent ; primitivul *Todor* circulă, însă, și în română [4 ; 158] ca variantă a prenumelui *Tudor*.

[19] *Dionisie* (nume de familie) nu poate fi dedus direct dintr-o formă rusească cu sufix, de tipul * Dionis'ev, decît teoretic (dicționarele n-o atestă).

4. Nume provenite din porecle : *Bordei*, *Bucioc*, *Busurcă* (şi *Buzurcă*), *Poznai*, *Prasti*. Primul antroponim are la bază un apelativ românesc, *bordei*, şi nu necesită comentarii speciale. Este clară şi originea lui *Bucioc*, care vine de la rus. dial. *bučok* 'un soi de stup' [5 ; I 147, IV 488] şi nu ridică vreo problemă de ordin semantic sau formal. Mai greu poate fi explicat *Busurcă* (cu varianta *Buzurcă*). Pe cît se pare, la baza poreclei ruseşti, în forma ei originară, a stat apelativul *busor* 'neghiobie' [5 ; I 145]. *Poznai* şi *Prasti* sînt la origine imperative, de la *poznat'* 'a cunoaşte' şi, respectiv, *prostit'* 'a ierta' (cf. Baluj, poreclă [3 ; 30], sau Ugadaj, nume de animal, la A. P. Cehov).

Ceea ce deosebeşte aceste antroponime de numele de familie din macrosistem, formate din porecle, este lipsa sufixului onomastic. Comp., în antroponimia rusă comună, schema diacronică : Vislouch (poreclă) > syn Vislouchova (formă patronimică) > Vislouchov (nume de familie) [3 ; 114].

5. Nume locale : *Botoşanschi*, *Tulceanu*. După cum ne arată radicalul, ambele sînt formate în patria de adopţiune a lipovenilor, primul cu sufix slav (de la toponimul *Botoşani*), iar cel de-al doilea cu sufix românesc (de la toponimul *Tulcea*). *Botoşanschi* este purtat, în România, şi de alţi alogeni [7 ; 87], iar *Tulceanu* poate fi întîlnit cu sufix slav (Tul'činskij) şi în antroponimia rusă contemporană [1 ; 126] ; nu-i exclus ca iniţial să fi circulat, în mediu lipovenesc, o formă locală **Tulcinschi* care mai tîrziu, prin acomodarea finalei, să fi devenit *Tulceanu*.

6. Formaţii obscure : *Leopa*, *Lebuh*, *Stencău* (< Sten'ka?), *Şergan*. Sînt nume de familie al căror prototip n-am reuşit să-l reconstruim.

25. Trecînd în revistă cele şase tipuri de formaţii (dintre care ne interesează propriu-zis numai primele două, cu adevărat productive), constatăm că adaptarea la structura numelor româneşti a avut loc, de regulă, prin renunţarea la sufixul antroponimic slav. Fenomenul s-a produs, din cîte ne putem da seama, destul de demult (cel puţin cu cîteva generaţii în urmă), întrucît într-o serie de cazuri formele iniţiale, afixate (în *-ov*, *-ev*, *-in*), nu mai sînt prezente în conştiinţa vorbitorilor. Astfel, *Vasile* sau *Leonte*, nume de familie oficiale, sînt rostite — în limbaj familiar — *Vasilii* şi *Leontii*, deci ca nume de botez, iar printre lipovenii de care ne ocupăm n-am întîlnit nici un **Vasiliev* sau **Leontiev* (deşi, în principiu, formaţia este posibilă).

26. Este, credem, interesant de subliniat că, în general, numele de familie noi nu primesc sufixe onomastice româneşti (*-escu*, *-eanu* etc.). *Tulceanu* (vezi mai sus), la care am putea să-l adăugăm pe *Podgoreanu*, discutat de noi în alt loc [21 ; 249], sînt, evident, o excepţie. Regula generală o constituie formele primitive cu valoare dublă, de prenume calendaristic şi nume de familie. Rus. Ivanov sau Lazarev devin aşadar *Ivan* şi *Lazăr* (nu *Ivănescu*, *Lăzărescu*), nu numai fiindcă procedeul este mai simplu, ci şi în virtutea faptului că un sufix ca *-escu*, de altfel destul de des folosit la schimbarea numelor străine, este de origine cultă, fiind răspîndit mai ales în mediu urban (în satele din Cîmpia Dunării formaţiile cu acest sufix mai constituie şi azi o raritate [7 ; 89—91]).

27. O inovaţie care trebuie amintită tot aici este schimbarea accentului la unele nume de familie tradiţionale care, din paroxitone sau proparoxitone, devin de regulă oxitone : *Bobricóv*, *Chirilóv*, *Gavrilóv*, *Igoróv*,

Simionóv ş.a. (comp. rus. com. Bóbrikov, Kirílov, Gavrílov, Egórov, Pávlov, Semënov). Este şi aceasta o inovaţie externă (v. conceptul la [9 ; 11]), datorată influenţei străine : cele mai răspîndite formaţii româneşti de nume de familie poartă accentul pe sufix (vezi exemplele discutate la [7 ; passim]). După cum se ştie, antroponime ruseşti ca cele de mai sus devin oxitone şi în alte limbi, de exemplu în franceză, unde — în virtutea accentului fix pe ultima silabă — nici nu s-ar putea pronunţa altfel.

28. Cîteva cuvinte despre o particularitate a numelor lipoveneşti, pe care am mai semnalat-o cu alt prilej [21 ; 248—249] : absenţa moţiunii. Spre deosebire de antroponimia limbii ruse comune (şi slave, în general), unde există, după cum se ştie, forme feminine în *-ova*, *-eva*, *-ina* (*-yna*), *-aja*, *-skaja*, corespunzătoare numelor de familie masculine în *-ov*, *-ev* etc., sistemul de denominaţie lipovenesc nu cunoaşte decît o singură formă, fără sufix moţional. Femeile poartă, aşadar, nume de familie în forma lor masculină : *Ivanov*, *Andreev*, *Cosmin* etc. Este, cu alte cuvinte, aceeaşi situaţie pe care o întîlnim la numele, tot lipoveneşti, de factură românească : *Grigore*, *Alexe* ş.a. (comp. rus. com. Ivan Grigoŕov — Elena Grigorova, Ivan Alekseev — Elena Alekseeva). În cazul lipovenilor fenomenul se explică, evident, prin română, deşi poate fi semnalat şi aiurea. Datorită presiunii din partea sistemului care nu cunoaşte o asemenea moţiune, un nume rusesc ca (Nina) Sudakova devine în română (Nina) *Sudacov*, în franceză şi engleză (Nina) *Soudakoff* etc.

29. Subliniem, în sfîrşit, că în lipsa unei tradiţii cărturăreşti propriu-zise, o seamă de fenomene fonetice dialectale (sud-velicoruse) se reflectă în scrierea prenumelor şi a numelor de familie. Cele mai frecvente sînt cazurile de akanie [20] : *Barisov*, *Capitalina*, *Castilov*, *Darafei*, *Famin*, *Ermalai*, *Patap*, *Prasti*, *Radion*, *Tihanov* (comp. rus. lit. Borisov, Kapitolina, Dorofej etc.) şi ikanie : *Dimidov*, *Ichim*, *Igorov*, *Irimia*, *Irmalai*, *Simion*, *Simionov* ş.a. (comp. rus. lit. Demidov, Ekim, Egorov etc.).

CONCLUZII

30. Din materialul discutat mai sus se desprind următoarele :

1. Potrivit parametrilor statistici, baza sistemului antroponimic lipovenesc o formează numele c a l e n d a r i s t i c e în forma lor p o p u l a r ă. Constatarea este valabilă atît pentru formele tradiţionale (de tipul *Ivan*), cît şi pentru cele noi (de ex. *Petre*), prenumele cele mai întrebuinţate fiind — cu unele excepţii — cele mai scurte.

2. Prezenţa în microsistem a unor prenume frecvente de natură rustică (*Matrona*, *Ichim*, *Fecla* ş.a.), azi neproductive în sistemul de denominaţie rus comun, iar pe de altă parte absenţa formelor neologice, proprii nomenclaturii naţionale (comp. prenume ruseşti de origine occidentală de tipul Beatrisa, formaţii din epoca sovietică de tipul Vladilen ; nume de familie la baza cărora se găsesc apelative de factură apuseană, de ex. Generalov, sau prenume exotice, de ex. Adol'fov), imprimă antroponimiei lipoveneşti un caracter a r h a i c.

---

[20] Fenomenul poate fi semnalat — în cazuri cu totul izolate — şi în ortografierea numelor din macrosistem ; comp. nume de familie ca : Rogozin — Ragozin, Močul'skij — Mačul'skij ş.a.

3. Marea majoritate a numelor de familie tradiţionale (88%) sînt formate cu sufixul *-ov*, deosebit de productiv şi în macrosistem. Numele cu cea mai mare frecvenţă (rangul 1—5) aparţin, aproape toate, acestui tip.

4. Principala direcţie în care evoluează sistemul lipovenesc de denominaţie oficială este a d a p t a r e a la specificul antroponimiei româneşti [21]. Amintim aici însuşirea formei populare româneşti a prototipului calendaristic (*Dumitru* în loc de Dmitrij), substituirea paronimică (*Bălaşa* pentru Palaša), răspîndirea unor diminutive şi hipocoristice româneşti (*Petrică*, *Guţă* etc.), apariţia cîtorva nume de botez noi, româneşti (*Enache*, *Radu* ş.a); suprimarea, în numeroase cazuri, a sufixului onomastic slav (de ex. *Ivanov* → *Ivan*), ceea ce a făcut ca o serie de nume de familie să coincidă formal, ca în antroponimia românească, cu prenumele corespunzătoare; absenţa moţiunii (la numele de familie) şi a categoriei patronimelor; schimbarea accentului la o seamă de nume de botez (Il'já → *Ilíe*) şi nume de familie tradiţionale (Kirílov → *Chirilóv*) ş.a.

5. Cele mai multe forme româneşti sau românizate se întîlnesc în domeniul numelor de familie, care au inovat în proporţie de 71%. La prenume, în general mai conservatoare, au evoluat în aceeaşi direcţie îndeosebi formele masculine.

6. Îmbinarea elementelor tradiţionale cu numeroase inovaţii, în general externe (produs al contactului dintre limbi), a dus la constituirea — cel puţin cu cîteva generaţii în urmă — a unui microsistem antroponimic s p e c i f i c l i p o v e n e s c, cu caracter deschis, deosebit de actualul sistem rusesc de denominaţie oficială.

7. Unele particularităţi antroponimice (prezenţa prenumelor feminine de tipul *Culina*, din aria est-slavă meridională; fenomenul ikanie: *Dimidov*, *Igorov* etc.; fenomenul akanie: *Barisov*, *Capitalina* etc.; fonemul posterolingual sonor γ redat în scris *h*: *Oliha*, *Haşa*) confirmă originea s u d-v e l i c o r u s ă a graiului.

Tabelul nr. 1

Prenume masculine (forme tradiţionale)

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
1	1	27	*Ivan*	Iván	calendaristic
2	2	16 (14, 2)	*Simion, Semion*[22]	Semën, Semión	,,
3	3	8 (6, 1, 1)	*Ichim, Ehim, Echim*	Ekím (< Iakínf)	,,
4	4	7	*Anton*	Antón	,,
5	5	6	*Sava*	Sávva	,,
6	6	5	*Constantin*	Konstantín	,,
7		5	*Nichita*	Nikíta	,,
8		5	*Serghei*	Sergéj	,,

[21] Constatarea este valabilă, subliniem, pentru sistemul o f i c i a l de denominaţie, oglindit în registre. Cît priveşte formele proprii limbajului f a m i l i a r, de care ne vom ocupa cu alt prilej, acestea au inovat în măsură mai mică păstrîndu-şi, în ansamblu, specificul originar.

[22] Atunci cînd există variante sau derivate, acestea sînt date în ordinea frecvenţei, care este specificată la rubrica a 3-a, între paranteze, pentru fiecare din ele.

Nr. crt.	Rangul	Frecvența (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
9	7	4	*Aghei*	Aggéj	calendaristic
10		4	*Andrei*	Andréj	„
11		4	*Chiril*	Kiríll	„
12		4 (3,1)	*Fedot, Feodot*	Fedót, Feodót	„
13		4	*Larion*	Larión (< Illarión)	„
14		4	*Sidor*	Sídor	„
15	8	3	*Arhip*	Arch'p	„
16		3	*Averian*	Aver'ján	?
17		3	*Carp*	Karp	calendaristic
18		3 (2, 1)	*Eremia, Irimia*	Eremíja, Ieremíja	„
19		3	*Iosif*	Iósif	„
20		3	*Nichifor*	Nikífor	„
21	9	2	*Amos*	Amós	„
22		2 (1, 1)	*Astafei, Astafi*	Evstáfij	„
23		2	*Cuprian*	Kupriján	„
24		2	*Epifan*	Epifán	„
25		2	*Evsei*	Evséj	„
26		2	*Filip*	Filípp	„
27		2	*Gherasim*	Gerásim	„
28		2 (1, 1)	*Lipat, Lipatca*	Ipát	„
29		2	*Loghin*	Lóggin, Lóngin	„
30		2	*Moisei*	Moiséj	„
31	10	1	*Amelian*	Emel'ján	„
32		1	*Andron*	Andrón	„
33		1	*Anfim*	Anfím	„
34		1	*Anichei*	Anikéj	„
35		1	*Artamon*	Artamón	„
36		1	*Averchi*	Avérkij	„
37		1	*Calistrat*	Kallistrát	„
38		1	*Chiric*	Kírik	„
39		1	*Clim*	Klim (< Kliment)	„
40		1	*Darafei*	Dorofej	„
41		1	*Egor*	Egór	„
42		1	*Ermalai*	Ermoláj	„
43		1	*Erofei*	Eroféj	„
44		1	*Fiodor*	Fëdor, Feódor	„
45		1	*Gheorghii*	Geórgij	„
46		1	*Hariton*	Charitón	„
47		1	*Ignat*	Ignát	„
48		1	*Ilia*	Il'já	„
49		1	*Isac*	Isák, Isaák	„
50		1	*Izot*	Izót	?
51		1	*Lazăr*	Lázar'	calendaristic
52		1	*Liferii*	Livérij	„
53		1	*Lisei*	Liséj (< Eliséj)	„
54		1	*Luca*	Luká	„

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
9	7	4	*Aghei*	Aggéj	calendaristic
10		4	*Andrei*	Andréj	„
11		4	*Chiril*	Kiríll	„
12		4 (3,1)	*Fedot, Feodot*	Fedót, Feodót	„
13		4	*Larion*	Larión (< Illarión)	„
14		4	*Sidor*	Sídor	„
15	8	3	*Arhip*	Arch'p	„
16		3	*Averian*	Aver'ján	?
17		3	*Carp*	Karp	calendaristic
18		3 (2, 1)	*Eremia, Irimia*	Eremíja, Ieremíja	„
19		3	*Iosif*	Iósif	„
20		3	*Nichifor*	Nikífor	„
21	9	2	*Amos*	Amós	„
22		2 (1, 1)	*Astafei, Astafi*	Evstáfij	„
23		2	*Cuprian*	Kupriján	„
24		2	*Epifan*	Epifán	„
25		2	*Evsei*	Evséj	„
26		2	*Filip*	Filípp	„
27		2	*Gherasim*	Gerásim	„
28		2 (1, 1)	*Lipat, Lipatca*	Ipát	„
29		2	*Loghin*	Lóggin, Lóngin	„
30		2	*Moisei*	Moiséj	„
31	10	1	*Amelian*	Emel'ján	„
32		1	*Andron*	Andrón	„
33		1	*Anfim*	Anfím	„
34		1	*Anichei*	Anikéj	„
35		1	*Artamon*	Artamón	„
36		1	*Averchi*	Avérkij	„
37		1	*Calistrat*	Kallistrát	„
38		1	*Chiric*	Kírik	„
39		1	*Clim*	Klim (< Kliment)	„
40		1	*Darafei*	Dorofej	„
41		1	*Egor*	Egór	„
42		1	*Ermalai*	Ermoláj	„
43		1	*Erofei*	Eroféj	„
44		1	*Fiodor*	Fëdor, Feódor	„
45		1	*Gheorghii*	Geórgij	„
46		1	*Hariton*	Charitón	„
47		1	*Ignat*	Ignát	„
48		1	*Ilia*	Il'já	„
49		1	*Isac*	Isák, Isaák	„
50		1	*Izot*	Izót	?
51		1	*Lazăr*	Lázar'	calendaristic
52		1	*Liferii*	Livérij	„
53		1	*Lisei*	Liséj (< Eliséj)	„
54		1	*Luca*	Luká	„

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
55	10	1	*Maxim*	Maksím	calendaristic
56		1	*Mihail*	Michaíl	,,
57		1	*Mitrofan*	Mitrofán	,,
58		1	*Naum*	Naúm	,,
59		1	*Neofit*	Neofít	,,
60		1	*Panfil*	Pamfíl	,,
61		1	*Pimen*	Pímen	,,
62		1	*Policarp*	Polikárp	,,
63		1	*Radion*	Rodión	,,
64		1	*Savatei*	Savvatéj	,,
65		1	*Spiridon*	Spiridón	,,
66		1	*Stefan*	Stefán	,,
67		1	*Stratonic*	Stratónik	,,
68		1	*Susoi*	Sysój, Sisój	,,
69		1	*Timofei*	Timoféj	,,
70		1	*Trifilii*	Trifíllij	,,
71		1	*Vasilis*	Vasilísk	,,
72		1	*Venali*		?
73		1	*Zaharia*	Zachárija	calendaristic
74		1	*Zinovei*	Zinovéj	,,

Tabelul nr. 2

Prenume feminine (forme tradiţionale)

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
1	1	19	*Irina*	Irína	calendaristic
2	2	17	*Ana*	Ánna	,,
3		17	*Evdochia*	Evdokíja	,,
4	3	14 (6, 5, 3)	*Axenia, Axinia, Xenia*	Aksénija (ucr.) [23], Aksin'ja, Ksénija	,,
5	4	13 (8, 5)	*Nastasia, Nastea*	Nastásija (ucr.), Anastásíja	,,
6	5	12	*Maria*	Maríja, Már'ja	,,
7	6	11 (10, 1)	*Ecaterina, Caterina*	Ekateгína, Katerína	,,
8		11 (9, 3)	*Matrona, Matriona*	Matróna, Matrëna	,,
9	7	10	*Elena*	Eléna	,,
10		10 (6, 4)	*Pelaghia, Pelagheia*	Pelagíja, Pelagéja	,,
11	8	9	*Anisia*	Anísija, Anís'ja	,,
12		9	*Natalia*	Natálija, Natál'ja	,,

[23] Indicaţia „ucr.", aici şi mai jos, este dată potrivit onomasticoanelor bilingve ([10] [8]).

Nr. crt.	Rangul	Frecvența (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
13		9 (8, 1)	*Vasa, Vassa*	Vássa	calendaristic
14	9	8	*Agafia*	Agáf'ja	,,
15	10	7 (6, 1)	*Tatiana*	Tat'jána	,,
16	11	6 (3, 2, 1)	*Ahimia, Iufimia, Hima*	Evfímija (rus.), Juchý-mija, Chýma (ucr.)	,,
17		6	*Fecla*	Fékla (ucr.), Fëkla	,,
18		6 (4, 2)	*Feodosia, Fedosia*	Feodósija, Fedós'ja	,,
19		6 (5, 1)	*Nadejda, Nadea*	Nadéžda, Nádja	,,
20	12	5	*Agripina*	Agrippína	,,
21	13	4 (2, 2)	*Capitalina, Captilina*	Kapitolína	,,
22		4	*Domnica*	Domníka	,,
23		4 (3, 1)	*Hevronia, Fevronia*	Fevrónija	,,
24		4 (3, 1)	*Olga, Oliha*	Ól'ga	,,
25	14	3 (2, 1)	*Culina, Achilina*	Kulýna (ucr.), Akilína, Akulína	,,
26		3	*Marina*	Marína	,,
27		3 (1, 1, 1)	*Ustinia, Ustimia, Usti-na*	Ustín'ja (rus.), Ustýna (ucr.)	,,
28		3	*Vera*	Véra	,,
29	15	2	*Marfa*	Márfa	,,
30		2 (1, 1)	*Pestimia, Pistima*	Epistímija, Epistíma	,,
31		2	*Solomonia*	Solomónija	,,
32		2	*Varvara*	Varvára	,,
33	16	1	*Alexandra*	Aleksándra	,,
34		1	*Daria*	Dár'ja, Dárija	,,
35		1	*Lisaveta*	Elizavéta, Lizavéta	,,
36		1	*Liuba*	Ljuba [24] (<Ljubóv')	,,
37		1	*Lucheria*	Lukér'ja	?
38		1	*Lucreția*	Lukrécija	laic
39		1	*Nelia*	Nélja	?
40		1	*Pascavia*	Praskóv'ja	calendaristic
41		1	*Polea*	Pólja (< Apollinárija)	,,
42		1	*Poloferia*	Pul'chérija	,,
43		1	*Prosinia*	Prosín'ja (< Evfro-sín'ja)	,,
44		1	*Sofia*	Sóf'ja, Sofíja	,,
45		1	*Stepanida*	Stepanída	,,
46		1	*Tenia*	Kalisfénija ?	?
47		1	*Triana*	Triféna + Anna ?	?
48		1	*Uliana*	Ul'jána	calendaristic
49		1	*Valeria*	Valérija	,,
50		1	*Zenovida*	Zinóvija + Zinaída	?
51		1	*Zinoveia*	Zinóvija	calendaristic

[24] Din felul în care este prezentat la N. A. Constantinescu [4 ; 302] s-ar putea crede, greşit, că este laic.

Tabelul nr. 3

Nume de familie (forme tradiţionale)

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Observaţii
1	1	22	*Ivanov*	Ivanóv	
2	2	11	*Chirilov*	Kiríllov	
3	3	6 (4, 1, 1)	*Cosmin, Cusmin, Cuzmin*	Koz'mín, Kuz'mín	
4		6	*Nichiforov*	Nikíforov	
5		6	*Petrov*	Petróv	
6	4	4	*Carpov*	Kárpov	
7		4	*Mihailov*	Michájlov	
8	5	3 (2, 1)	*Castilov, Costilov*	Kostylëv	
9		3	*Feodorov*	Fëdorov	
10		3	*Pavlov*	Pávlov	
11		3	*Simionov*	Semënov	
12		3	*Tihanov*	Tíchonov	
13	6	2	*Andreev*	Andréev	
14		2	*Andrianov*	Andriánov	
15		2 (1, 1)	*Barisov, Borisov*	Borísov	
16		2	*Constantinov*	Konstantínov	
17		2	*Famin*	Fomín	
18		2	*Igorov*	Egórov	
19		2	*Sidorov*	Sídorov	
20	7	1	*Aculov*	Akúlov	
21		1	*Bobricov*	Bóbrikov	
22		1	*Covaliov*	Kovalëv	
23		1	*Cuţov*		din poreclă
24		1	*Dimidov*	Demídov	
25		1	*Gavrilov*	Gavrílov	
26		1	*Grigorov*	Grigórov	
27		1	*Ignatov*	Ignátov	
28		1	*Izotov*	Izótov	
29		1	*Martianov*	Mart'jánov	

Tabelul nr. 4

Prenume masculine (forme noi)

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
1	1	15 (11, 2, 1, 1)	*Petre, Petru, Petrică, Petrache*	Pëtr	calendaristic
2		15	*Vasile*	Vasílij	,,
3	2	12 (11, 1)	*Ion, Ioan*	Iván, Ioánn	,,

Nr. crt.	Rangul	Frecvența (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
4		12	*Tudor*	Fëdor, Feódor	calendaristic
5	3	11	*Alexe*	Alekséj	,,
6		11 (9, 1, 1)	*Gheorghe, George, Guță*	Geórgij	,,
7		11 (9, 2)	*Nicolae, Neculai*	Nikoláj	,,
8	4	8	*Grigore*	Grigórij	,,
9	5	7	*Iacob*	Jákov	,,
10	6	6	*Dumitru*	Dmítrij	,,
11		6	*Ștefan*	Stefán, Stepán	,,
12	7	5	*Chirilă*	Kiríla, Kiríll	,,
13	8	4	*Artemie, Arteme*	Artémij, Artëm	,,
14		4	*Ilie*	Il'já	,,
15		4	*Leonte*	Leóntij, Leónt	,,
16		4	*Matei*	Matvéj	,,
17		4	*Mihai*	Michaíl	,,
18		4	*Tănase*	Afanásij	,,
19		4	*Timofte*	Timoféj	,,
20	9	3	*Gavrilă*	Gavríla, Gavriíl	,,
21		3	*Macarie*	Makárij, Makár	,,
22		3	*Toma*	Fomá	,,
23	10	2	*Alistar*	Aristárch	,,
24		2(1, 1)	*Androne, Androni*	Andrón, Andrónik	,,
25		2	*Clement*	Kliment	,,
26		2	*Procopie, Pricop*	Prokópij, Prokófij	,,
27		2	*Serghe*	Sérgij, Sergéj	,,
28		2	*Terente*	Teréntij	,,
29		2	*Trifilie*	Trifíllij	,,
30	11	1	*Cornel*	Kornélij	,,
31		1	*Dionisie*	Dionísij	,,
32		1	*Doroftei*	Doroféj	,,
33		1	*Enache*	Enóchin?	,,
34		1	*Fote*	Fótij	,,
35		1	*Haralambie*	Charlámpij	,,
36		1	*Istrate*	Evstrát	,,
37		1	*Lovin*	Lóngin, Lóggin	,,
38		1	*Marcu*	Mark	,,
39		1	*Nazarie*	Názarij	,,
40		1	*Radu*	Rodión? Radisláv? Radomir?	laic
41		1	*Savin*	Sávva?	calendaristic
42		1	*Silivestru*	Sil'véstr	,,
43		1	*Teodosie*	Feodósij, Fedósij	,,
44		1	*Titu*	Tit	,,
45		1	*Vartolomei*	Varfoloméj	,,

Tabelul nr. 5

Prenume feminine (forme noi)

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Izvorul
1	1	39 (38, 1)	*Anica, Anicuţa*	Anjúta, Anjúša (< Ánna)	calendaristic
2	2	13	*Dochiţa*	Dúnja (< Evdokíja)	„
3	3	12 (11, 1)	*Alexandrina, Sanda*	Aleksándra	„
4		12	*Vasilica*	Vasilísa	„
5	4	10 (8, 1, 1)	*Niculina, Nicolina, Neculina*	Kulína (< Akulína)?	„
6		10	*Paraschiva*	Paraskéva	„
7	5	6 (4, 1, 1)	*Frusina, Frusinia, Frosina*	Prosín'ja (< Evfrosín'ja)	„
8	6	5 (3, 2)	*Eugenia, Jeni*	Evgénija, Žénja	„
9	7	4	*Elisabeta*	Elizavéta	„
10		4	*Ileana*	Léna (< Eléna)	„
11	8	3	*Gafiţa*	Gáša (< Agaf'ja)	„
12	9	2	*Iuliana*	Juliánija	„
13		2	*Paulina*	Pavlína	„
14		2	*Stefana*	Stefánija	„
15	10	1	*Alexia*	Alísa? Alína?	„
16		1	*Augustina*	Ávgusta	„
17		1	*Bălaşa*	Paláša (< Pelageja)	laic
18		1	*Cristina*	Christína	calendaristic
19		1	*Lucica*	Lukér'ja?	„
20		1	*Mărioara*	Marúsja (< Maríja)	„
21		1	*Profira*	?	„
22		1	*Stefănida*	Stefanída, Stepanída	„
23		1	*Steluţa*	Stélla?	„
24		1	*Teodosia*	Feodósija, Fedós'ja	„
25		1	*Tinca*	Kátja (< Ekaterína)	„
26		1	*Zamfira*	Zemfíra	laic

Tabelul nr. 6

Nume de familie (forme noi)

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Observaţii
1	1	14	*Leonte*	Leónt'ev	
2	2	12 (11, 1)	*Procop, Procope*	Prokópov	
3	3	8	*Vasile*	Vasíl'ev	
4	4	7 (6, 1)	*Astafei, Stafei*	Astáf'ev	
5	5	6	*Bucioc*		din poreclă
6		6	*Timofte, Timofei*	Timoféev	

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Observaţii
7	6	5 (3, 1, 1)	*Ermalai, Ermolai, Irmalai*	Ermoláev	
8		5	*Mitrofan*	Mitrofánov	
9	7	4	*Andrei*	Andréev	
10		4	*Bordei*		din poreclă
11		4	*Busurcă, Buzurcă*		din poreclă
12		4	*Ivan*	Ivanóv	
13		4 (3, 1)	*Parfenie, Parfene*	Parfén'ev ?	
14		4	*Pavel*	Pávlov	
15		4 (3, 1)	*Simion, Semion*	Semënov	
16	8	3	*Cosma*	Koz'mín	
17		3	*Fadei*	Fadéev	
18		3	*Larion*	Lariónov	
19		3	*Nicolae*	Nikoláev	
20		3	*Patap*	Potápov	
21		3	*Prusac*	Prussakóv	
22		3	*Sidor*	Sídorov	
23		3 (2, 1)	*Stolnic, Stolnicu*	Stol'njakóv ?	
24		3	*Şergan*	?	obscur
25		3 (2, 1)	*Todorov, Tudorof*	Fëdorov	
26		3	*Vartolomei*	Varfoloméev	
27	9	2 (1, 1)	*Anihei, Anichei*	Anikéev	
28		2	*Botoşanschi*		nume local
29		2	*Cuprian*	Kuprijánov	
30		2	*Eremia*	Ereméev	
31		2	*Grigore*	Grigórov	
32		2	*Lazăr*	Lázarev	
33		2	*Lebuh*	?	obscur
34		2	*Marcu*	Márkov	
35		2	*Mihai*	Michájlov	
36		2	*Poznai*		din poreclă
37		2	*Prasti*		,,
38		2	*Tudor*	Fëdorov	
39		2	*Tulceanu*		nume local
40		2	*Ulian*	Ul'jánov	
41		2	*Venale*		din prenume rar
42	10	1	*Alexe*	Alekséev	
43		1	*Artamon*	Artamónov	
44		1	*Avacum*	Avvakúmov	
45		1	*Dionisie*	Dionís'ev ?	
46		1	*Ichim*	Ekímov	
47		1	*Leopa*	?	obscur
48		1	*Luca*	Lukín	
49		1	*Macarie*	Makár'ev, Makárov	
50		1	*Martian*	Mart'jánov	

Nr. crt.	Rangul	Frecvenţa (absolută)	Antroponimul	Tipul rus comun	Observaţii
51	10	1	*Martin*	Martýnov	
52		1	*Maxim*	Maksímov	
53		1	*Milan*	Mílin?	
54		1	*Naum*	Naúmov	
55		1	*Niftode*	Nefëdov	
56		1	*Nistor*	Nésterov	
57		1	*Radion*	Rodiónov	
58		1	*Samson*	Samsónov	
59		1	*Sava*	Sávin	
60		1	*Sazon*	Sazónov	
61		1	*Serghie*	Sérgiev	
62		1	*Stencău*	?	obscur
63		1	*Tănase*	Afanás'ev	
64		1	*Terente*	Terént'ev	
65		1	*Trifil*	Trifílov	
66		1	*Trofim*	Trofímov	
67		1	*Tudose*	Fędós'ev	
68		1	*Zenovei*	Zinóv'ev	

BIBLIOGRAFIE

[1] Morton Benson, *Dictionary, of Russian Personal* [*Names. With a Guide to Stress and Morphology*], Philadelphia, 1964.

[2] I.-A. Candrea, *Onomastica română, cu privire specială la onomastica Olteniei*, [Bucureşti], 1935–1936.

[3] V. K. Čičagov, *Iz istorii russkich imen, otčestv i familij* (*Voprosy russkoj istoričeskoj onomastiki XV–XVII vv.*), Moscova, 1959.

[4] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963.

[5] Vladimir Dal', *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, vol. I–IV, Moscova, 1955.

[6] R. M. Frumkina, *Primenenie statističeskich metodov v jazykoznanii*, în „Voprosy jazykoznanija", 1960, nr. 4, p. 129–133.

[7] Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965.

[8] Boris Hrinčenko, *Slovar' ukraïnśkoï movy*, IV, Kiev, 1909 (la p. 548–563 : Krestnyja imena ljudej).

[9] Iorgu Iordan, *Inovaţii individuale şi inovaţii colective*, în „Probleme de lingvistică generală", IV, 1962, p. 9–15.

[10] S. P. Levčenko, L. G. Skrypnyk, N. P. Dzjatkivśka, *Slovnyk vlasnych imen ljudej*, Kiev, 1961.

[11] René Moreau, *Initiation à la méthode statistique en linguistique*, în „Bulletin d'information du Laboratoire d'Analyse Lexicologique" (Besançon), VI, 1962, p. 1–28.

[12] A. A. Reformatskij, *Vvedenie v jazykoznanie*, Moscova, 1955.

[13] Alexandra Roceric, *Cu privire la aplicarea metodei statistice în studiul vocabularului*, în LR IX, 1960, nr. 3, p. 14–22.

[14] S. Rospond, *Struktura i klassifikacija drevnevostočnoslavjanskich antroponimov* (*imena*), în „Voprosy jazykoznanija", 1965, nr. 3, p. 3–21.

[15] Aurelia Stan, *Contribution à l'étude des prénoms masculins dans la Vallée de Sebeş* (*Alba*), în „Contributions onomastiques...", Bucureşti, 1958, p. 55–64.

[16] A. V. Superanskaja, *Russkaja forma inojazyčnych ličnych ženskich imen*, în „Voprosy kul'tury reči", III, 1961, p. 150–153.

[17] A. Suvorin, *Russkij kalendar' na 1884 g.*, Sankt-Petersburg, 1883 (la p. 58–68 : Alfavitnyj ukazatel' imen svjatych).

[18] VALERIU ŞUTEU, *Observaţii asupra frecvenţei cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL X, 1959, nr. 3, p. 419–441.
[19] N. I. TOLSTOJ, *Zametki o slavjanskich imenach sobstvennych i ich transkripcii*, în vol. „Toponomastika i transkripcija", Moscova, 1964, p. 103–121.
[20] FR. ANT. VALLET, *Notes sur la méthode de l'anthroponymie et sur les dictionnaires de noms de personne*, în „Revue Internationale d'Onomastique" (Paris), XIII, 1961, nr. 4, p. 286–298.
[21] VICTOR VASCENCO, *Contribuţii la studiul antroponomasticii slave orientale (Observaţii asupra sistemului numelor de persoană lipoveneşti)*, în SCL XIII, 1962, nr. 2, p. 245–254.
[22] VICTOR VASCENCO, *Observaţii asupra graiului rusesc al lipovenilor din satul Pisc, raionul Brăila*, în „Romanoslavica", VII, 1963, p. 95–110.

Octombrie 1965

Facultatea de limbi slave
Bucureşti, Str. Pitar Moş, 7–13

REPARTIȚIA GRAIURILOR TURCEȘTI DIN DOBROGEA

DE

VLADIMIR DRIMBA

Graiurile turcești din Dobrogea au rămas pînă acum aproape complet necunoscute specialiștilor, constituind o adevărată « pată albă » în dialectologia turcă. Într-adevăr, deși sînt adeseori menționate în diferite studii, ele n-au format obiectul de studiu decît al cîtorva cercetători. Și chiar dintre aceștia, pînă acum numai T. Kowalski a pus la dispoziția specialiștilor unele materiale lingvistice culese în această regiune: arătînd un interes statornic dialectelor turcești vorbite în țările balcanice, savantul polonez a făcut, în anul 1937, o excursie dialectologică în cîteva localități cu populație turcă și tătară din sudul Dobrogei, iar la puțin timp după aceea el a publicat rezultatele cercetărilor sale[1]. Datele publicate de Kowalski sînt foarte sumare.

În vara anului 1959, savantul maghiar J. Németh a vizitat localitățile Cernavodă și Tuzla (aceasta, situată la sud de Constanța)[2]; în sfîrșit, în toamna anului 1965 Edward Tryjarski a făcut cercetări (în special înregistrări de texte dialectale pe bandă de magnetofon) în cîteva localități. Materialele culese de cei doi turcologi n-au fost încă publicate.

Studiul graiurilor turcești din Dobrogea ne preocupă și pe noi, din 1962, cînd am făcut, în cadrul planului de cercetări dialectale al Institutului de lingvistică din București, cîteva anchete preliminare, cu scopul de a pregăti investigarea sistematică a acestor graiuri. Cu ocazia acestor anchete am stabilit sistemul de transcriere fonetică, am precizat unele aspecte ale chestionarului și am experimentat metoda de lucru. În cursul

---

* Versiunea românească a comunicării prezentate la cel de-al XI-lea Congres turc de lingvistică (Ankara, 8–10 iulie 1966).

[1] T. Kowalski, *Sprawozdanie z wycieczki dialektologicznej do Dobrudży, odbytej w dniach od 10 września do 1 października 1937* (*Compte-rendu de l'excursion dialectologique en Dobroudja, faite du 10 septembre au 1 octobre 1937*), în « Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres », Classe de philologie. Classe d'histoire et de philosophie, I–II (1938), nr. 1–3, p. 7–12; Idem, *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja*, în « Rocznik Orientalistyczny », XIV (1938), p. 66–80.

[2] Vezi J. Németh, *Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion*. Budapesta, 1965, p. 11–12.

ultimelor luni ale anului 1962 şi al primelor luni ale anului următor am elaborat chestionarul, iar în vara anului 1963 am început anchetele definitive. Aceste anchete au continuat în anii următori şi vor fi terminate în 1967, cînd vom trece la elaborarea studiului consacrat graiurilor turceşti cercetate.

Înainte de a prezenta metoda noastră de lucru, vom da cîteva informaţii sumare privitoare la populaţia turcă din Dobrogea. După datele recensămîntului din 1956 al populaţiei României[3], numărul total al turcilor din ţara noastră este de 14 329, dintre care 12 306 trăiesc în Dobrogea (şi, în număr mic, în oraşele învecinate Brăila şi Galaţi, —turcii din aceste oraşe fiind, toţi, originari din Dobrogea)[4]. Localităţile în care există populaţie turcă sînt puţin numeroase: în total 28. Iată numele acestor localităţi (în paranteză dăm şi numele lor turcesc)[5]:

1. Sulina (*'Sülnẹ*)
2. Tulcea (*'Tulča*)
3. Babadag (*Ba'badā*)
4. Ciucurova (*Ču'kurova*)
5. Isaccea (*I'sakča*)
6. Galaţi (*Ka'ḷas*)
7. Brăila (*Ibra'ⁱil*)
8. Măcin (*Ma'čịn*)
9. Hîrşova (*'Hïrsova*)
10. Cernavodă (*Bu'was k'öyụ̈*)
11. Constanţa (*K'ös'tẹnğẹ*)
12. Cumpăna (*A'sidörlük'*)
13. Techirghiol (*Te'kirǵölụ̈*)
14. Tuzla (*'Tuzḷa*)
15. Mangalia (*Maŋ'kalya*)
16. Vama Veche (*Yilannïk*)
17. Amzacea (*Am'zača*)
18. Cobadin (*Kuba'dïn*)
19. Fîntîna Mare (*'Bašpïnar*)
20. Abrud (*Mol'čova*)
21. Dobromiru din Vale (*Ašā'kï Dobromir*)
22. Tudor Vladimirescu (*Re'ğep kuyusụ*)
23. Valea Ţapului (*Te'ke deresị*)
24. Brebeni (*Ču'kurköị*)
25. Făurei (*Ka'ḷaịčị*)
26. Cărpiniş (*Ǵü'weğẹ*)
27. Cuiugiuc (*Kuyu'ğuk*)
28. Esechioi (*E'seköị*)

Cu excepţia satului Fîntîna Mare (19), în toate celelalte localităţi populaţia majoritară este constituită de români; în multe dintre ele

[3] Rezultatele complete ale ultimului recensămînt, din 1966, n-au fost încă publicate.

[4] Republica Populară Română. *Recensămîntul populaţiei din 21 februarie 1956. Structura demografică a populaţiei. Numărul şi repartizarea teritorială a populaţiei; starea civilă; naţionalitate; limba maternă; nivel de instruire; familii.* [Bucureşti], Direcţia Centrală de Statistică, [1959], p. XXXIV, 269, 274 şi 276.

[5] Numerotarea localităţilor s-a făcut de la NE spre NV, apoi de la NV spre SE şi, în sfîrşit, de la SE spre SV.

populația turcă se reduce la numai cîteva familii. Aceasta explică faptul că toți turcii din Dobrogea (și în general din România) sînt bilingvi, vorbind foarte bine românește.

Pentru a obține materiale comparabile cît mai complete cu putință, am făcut — și vom continua să facem — anchete pe teren în toate localitățile menționate mai sus.

În cercetările noastre folosim metoda geografiei lingvistice, așa cum a fost concepută de Gilliéron și adepții săi și așa cum este aplicată în general în dialectologia romanică și românească modernă.

C h e s t i o n a r u l nostru cuprinde 5 400 de întrebări, privind lexicul, morfologia și unele aspecte ale sintaxei, precum și, implicit, fonetica cuvintelor și a formelor gramaticale. După modelul chestionarului *Atlasului lingvistic român* și al *Noului Atlas lingvistic român*, și chestionarul nostru se împarte în două părți : unul general și un grup de chestionare speciale. Primul dintre ele cuprinde 3 700 de întrebări privind lexicul, grupate pe sfere semantice (părțile corpului omenesc, familia, casa, alimentația, fauna, flora, agricultura etc.), și 600 de întrebări privind gramatica. Chestionarele speciale cuprind 1 100 de întrebări lexicale privitoare la terminologia unor domenii mai limitate de activitate (păstoritul, pescuitul, țesutul, apicultura etc.) și a unor meserii (zidăria, lemnăria, fierăria etc.). În timp ce chestionarul general este pus în toate localitățile, chestionarele speciale nu sînt puse decît acolo unde există turci care practică profesiunile respective.

Întrucît, după cum am mai spus, toți turcii sînt bilingvi, întrebările (inclusiv cele de morfologie, care sînt formulate în contexte simple și cît se poate mai clare) sînt puse, direct sau prin perifrază, în românește, subiectul trebuind să dea răspunsurile turcești corespunzătoare. Procedînd astfel, se cîștigă mult timp și, mai ales, subiectul nu este influențat în nici un fel de turca literară. Primejdia de a obține calcuri artificiale sau împrumuturi *ad-hoc* din românește s-a dovedit a fi minimă ; cînd, totuși, aceasta se întîmplă, răspunsurile suspecte sînt verificate cu ajutorul altor informatori.

În ceea ce privește s u b i e c t e l e, anchetăm cîte unul singur în fiecare localitate ; în plus, pentru fiecare chestionar special anchetăm cîte un subiect indicat. Informatorii noștri sînt bărbați puțin cultivați, mai ales țărani, în vîrstă de 45—65 de ani, ai căror părinți erau născuți în localitatea respectivă. Excepțiile la aceste condiții sînt foarte rare : în unele cazuri am anchetat și femei (de exemplu pentru terminologia războiului de țesut) ; în unele cazuri extreme (mai ales atunci cînd într-o anumită localitate nu există decît cîteva familii turcești), am fost obligați să nu respectăm limitele de vîrstă indicate mai sus.

Pentru t r a n s c r i e r e a f o n e t i c ă a materialelor utilizăm exclusiv inventarul de litere al alfabetului latin, precum și un număr suficient de semne diacritice (general cunoscute în turcologie), care să poată reda, într-un mod sugestiv, toate nuanțele vocalice și consonantice perceptibile.

Pentru a încheia această parte a expunerii noastre, adăugăm că, paralel cu anchetele dialectale pe teren și tot sub auspiciile Institutului de lingvistică din București, am inițiat întocmirea unei *Arhive fonogramice a graiurilor turcești și tătărești din România* : doi tineri cercetători

de la Institutul de lingvistică fac, din 1964, înregistrări sistematice de texte dialectale turcești și tătărești pe bandă de magnetofon. Aceste texte, a căror transcriere a și început, vor fi publicate într-o serie de broșuri speciale. Ele sînt deosebit de importante pentru studiul diferitelor aspecte (în special al sintaxei) idiomelor turcice vorbite în Dobrogea.

★

Anchetele noastre fiind terminate, în acest moment, în majoritatea localităților, materialul dialectal pe care l-am cules este deja foarte abundent și de o impresionantă varietate. Limitele prezentei expuneri nu ne permit decît să încercăm a delimita, în mod provizoriu, ariile dialectale în care se grupează graiurile turcești din Dobrogea și să prezentăm cîteva dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale fiecăreia dintre aceste arii[6].

După cum s-a constatat de mult, limitele dintre dialectele și subdialectele unei limbi sînt fluctuante ; diferitele linii de izoglosă sînt cînd convergente, cînd (chiar mai des) divergente, dar în anumite regiuni ale unui teritoriu lingvistic aceste linii se grupează, ajungînd să delimiteze anumite subdiviziuni ale idiomului respectiv. Graiurile turcești din Dobrogea nu fac excepție de la această regulă. Pentru a stabili repartiția acestor graiuri, modul cum ele se grupează în arii mai întinse, am ales cîteva fenomene dialectale dintre cele mai caracteristice și mai importante care să ne ajute să atingem acest scop. Aceste fenomene aparțin foneticii, morfologiei și lexicului, deci aproape tuturor domeniilor limbii.

Dintre aceste fenomene de prim ordin, formele sufixului prezentului durativ sînt cele mai în măsură de a delimita în modul cel mai general ariile existente pe teritoriul dialectal turc din Dobrogea. Într-adevăr, felul cum sînt repartizate formele acestui sufix ne arată că în Dobrogea avem a face cu t r e i arii dialectale turcești (vezi harta 1) :

I. În Nord (și în punctul 20, care aparține, în multe alte privințe, ariei de sud-vest), sufixul prezentului durativ este *-i̯*. La verbele a căror rădăcină conține o vocală nelabială, vocalele de legătură[7] sînt *-ï-* ~ *-ı̣-* ~ *-ị-*[8]/*-i-* : *āl̥ïi̯* (2, 3, 4, 5, 9, 20)[9] ~ *āl̥ịi̯* (7, 8) 'plînge' ; *bakïi̯* (2, 3, 4, 5, 9, 20) ~ *bakịi̯* (7, 8) 'privește' ; *kapïi̯* (2, 3, 4, 20) ~ *kapı̣i̯* (5) ~ *kapịi̯* (7, 8) 'închide' ; *yašı̣i̯* (2, 3, 4) ~ *yašịi̯* (5, 7, 8, 9, 20) 'trăiește' ; *yazïi̯* (2, 3, 4, 20) ~ *yazı̣i̯* (5, 9) ~ *yazịi̯* (7, 8) 'scrie' ; *beklii̯* 'așteaptă', *ǵelii̯* 'vine', *ǵidii̯* 'merge' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 20).

La verbele a căror rădăcină conține o vocală labială, vocala de legătură prezintă două tratamente diferite, după care localitățile din nord se împart în două grupe :

---

[6] Pentru localitățile pe care nu le-am anchetat încă, faptele discutate în cele ce urmează au fost culese în cursul unei scurte excursii dialectologice, pe care am făcut-o la sfîrșitul lunii aprilie 1966.

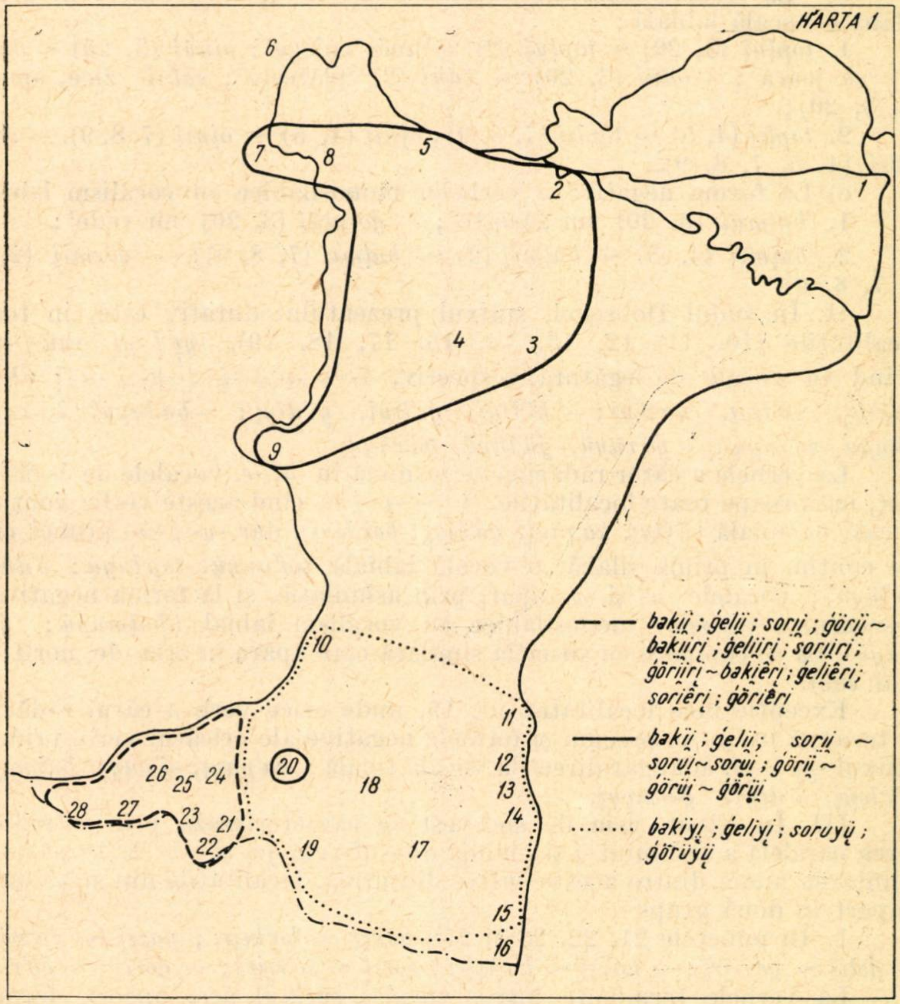
N-am vizitat de loc, pînă acum, localitățile Sulina (1), Galați (6) și Vama Veche (16), situate la periferia teritoriului lingvistic cercetat. Sperăm, totuși, că ele nu vor modifica imaginea generală a repartiției graiurilor turcești din Dobrogea.

[7] Numim astfel, în mod convențional și pentru comoditatea expunerii, vocalele finale ale gerunziului care stă la baza temei prezentului durativ, precum și variantele acestor vocale.

[8] Semnele *ı̣* și *ị* redau, respectiv, nuanțe mai mult sau mai puțin palatalizate ale lui *ï*, apropiindu-se într-o măsură mai mare sau mai mică de *i*.

[9] Cifrele arabe date între paranteze reprezintă numerele cartografice ale localităților (pentru explicarea cărora vezi mai sus, p. 52).

1. *-u-* ~ *-ů̯-* / *-ü-* ~ *-ü̯̊-* [10] : *bul̦ui̯* (3, 4, 20) ~ *bul̦ů̯i̯* (2) 'găsește' ; *kokui̯* (3, 4, 20) ~ *koků̯i̯* (2) 'miroase' ; *sorui̯* (3, 4, 20) ~ *sorů̯i̯* (2) 'întreabă' ; *tutui̯* (3, 4, 20) ~ *tutů̯i̯* (2) 'ține' ; — *ǵörüi̯* (3, 4, 20) ~ *ǵörü̯̊i̯* (2) 'vede' ; *ǵülüi̯* (3, 4, 20) ~ *ǵülü̯̊i̯* (2) 'rîde' ;

2. *-ï-* ~ *-i̊-* [11] ~ *-ı̯-* ~ *-ı̯-* / *-i-* : *bul̦ïi̯* (9) ~ *bul̦i̊i̯* (5) ~ *bul̦ı̯i̯* (7, 8) ; *kokï* (9) ~ *koki̊i̯* (5) ~ *kokı̯i̯* (7, 8) ; *sori̊i̯* (5) ~ *sorı̯i̯* (9) ~ *sorı̯i̯* (7, 8) ; *tuti̊i̯* (5) ~ *tutı̯i̯* (7, 8, 9) ; — *ǵörii̯*, *ǵülii̯* (5, 7, 8, 9).

Aceleași tratamente ale vocalei de legătură apar și în următoarele trei cazuri, cu deosebirea că ele se repartizează, de fiecare dată, întrucîtva altfel :

---

[10] Semnele *u̯* și *ü̯* redau, respectiv, nuanțe ușor delabializate ale lui *u* și *ü*, apropiindu-se întrucîtva de *ï*, respectiv de *i*.

[11] Semnul *i̊* redă un *ï* ușor rotunjit.

a) La verbele a căror rădăcină se termină în *-u*, *-ü* :

1. *okui̯* 'citeşte' (2, 3, 4, 5, 20); —*yürüi̯* (3, 5) ~ *yörüi̯* (2, 4, 20) 'umblă';

2. *okıi̯* (7, 8, 9); — *yürii̯* (7, 8, 9).

b) La verbele bisilabice terminate în *-a*, *-e*, care conţin în prima silabă o vocală labială :

1. *toplui̯* (3, 20) ~ *toplu̥i̯* (2) 'adună, culege'; *oi̯nüi̯* (3, 20) ~ *oi̯nu̥i̯* (2) 'se joacă'; —*ödüi̯* (3, 20) ~ *ödü̥i̯* (2) 'plăteşte'; *sūlüi̯* 'zice, spune' (2, 3, 20);

2. *toplïi̯* (4, 5) ~ *toplıi̯* (7, 8, 9); *oi̯nıi̯* (4, 5) ~ *oi̯nıi̯* (7, 8, 9), — *ödii̯*, *sūlii̯* (4, 5, 7, 8, 9).

c) La forma negativă a verbelor monosilabice cu vocalism labial :

1. *'bulmui̯* (3, 20) 'nu găseşte'; —*'ǵörmüi̯* (3, 20) 'nu vede';

2. *'bulmïi̯* (4, 5) ~ *'bulmi̊i̯* (2) ~ *'bulmıi̯* (7, 8, 9); — *'ǵörmii̯* (2, 4, 5, 7, 8, 9).

II. În sudul Dobrogei, sufixul prezentului durativ este, în toate localităţile (10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19), *-yı̯* / *-yi̯* / *-yu̯* / *-yü̯*, avînd ca vocale de legătură, respectiv, *-ï-* ~ *-ı-* / *-i-* / *-u-* / *-ü-* : *a'lïyı̯*, *ba'kïyı̯*, *ya'tïyı̯*, *ya'zïyı̯*; — *bi'liyi̯*, *ǵe'liyi̯*, *ǵi'diyi̯*; —*bu'luyu̯*, *ko'kuyu̯*, *o'kuyu̯*, *so'ruyu̯*; —*ǵö'rüyü̯*, *ǵü'lüyü̯*, *yö'rüyü̯*.

La verbele a căror rădăcină se termină în *-a*, *-e*, vocalele de legătură sînt, în aproape toate localităţile, *-ï-* ~ *-ı-* / *-i-* cînd aceste verbe conţin o vocală nelabială (*ā'lïyı̯*, *ka'pïyı̯*, *ya'šıyı̯*; *bek'liyi̯*), dar *-u-* / *-ü-* atunci cînd ele conţin, în prima silabă, o vocală labială (*oi̯'nuyu̯*, *top'luyu̯*; *ö'düyü̯*, *sū'lüyü̯*); vocalele *-u-* şi *-ü-* apar, prin asimilaţie, şi la forma negativă a prezentului verbelor monosilabice cu vocalism labial (*'bulmuyu̯*; *'ǵörmüyü̯*). Să se compare cu situaţia similară care apare în aria de nord (v. mai sus).

Excepţie face localitatea nr. 19, unde orice verb a cărui rădăcină se termină în *-a*, *-e*, precum şi formele negative ale oricărui verb, primesc sufixul *-yı̯* / *-yi̯*, adăugat direct la vocala finală : *ka'payı̯*, *oi̯'nayı̯*, *'bulmayı̯*; *bek'lẹyi̯*, *ö'dẹyi̯*, *'ǵörmẹyi̯*.

III. În sfîrşit, aria de sud-vest se caracterizează prin întrebuinţarea paralelă a sufixului *-i̯* şi a unuia din sufixele *-i̯ri̯* şi *-i̯êri̯* [12]. După întrebuinţarea unuia dintre aceste sufixe din urmă, localităţile din sud-vest se împart în două grupe :

1. În punctele 21, 22, 23 şi 27 : *bakıi̯* ~ *ba'kıi̯ri̯*; *yazıi̯* ~ *ya'zıi̯ri̯*; — *ǵelii̯* ~ *ǵe'lii̯ri̯*; — *kokıi̯* ~ *ko'kıi̯ri̯*; *sorıi̯* ~ *so'rıi̯ri̯*; — *ǵörii̯* ~ *ǵö'rii̯ri̯*.

La verbele terminate într-o vocală, sufixul are, uneori, formele *-yii̯* ~ *-yii̯ri̯* : *an'nıi̯ri̯* (21, 22, 23) ~ *annayii̯* (27) 'înţelege'; *kapıi̯* ~ *kapıi̯ri̯* (21) ~ *kapayii̯* ~ *kapa'yii̯ri̯* (22, 23, 27); *yašii̯* (21) ~ *ya'šii̯ri̯* (22, 23) ~ *yaša'yii̯ri̯* (27); — *beklii̯* (27) ~ *bek'lii̯ri̯* ~ *bekleyii̯* (21, 22, 23); *ödii̯* ~ *ödii̯ri̯* ~ *ödeyii̯* (21, 22, 23, 27); *ütülii̯* (21) ~ *ütüleyii̯* (22, 23, 27); — *oku'yii̯ri̯* (21, 22, 23, 27) etc.

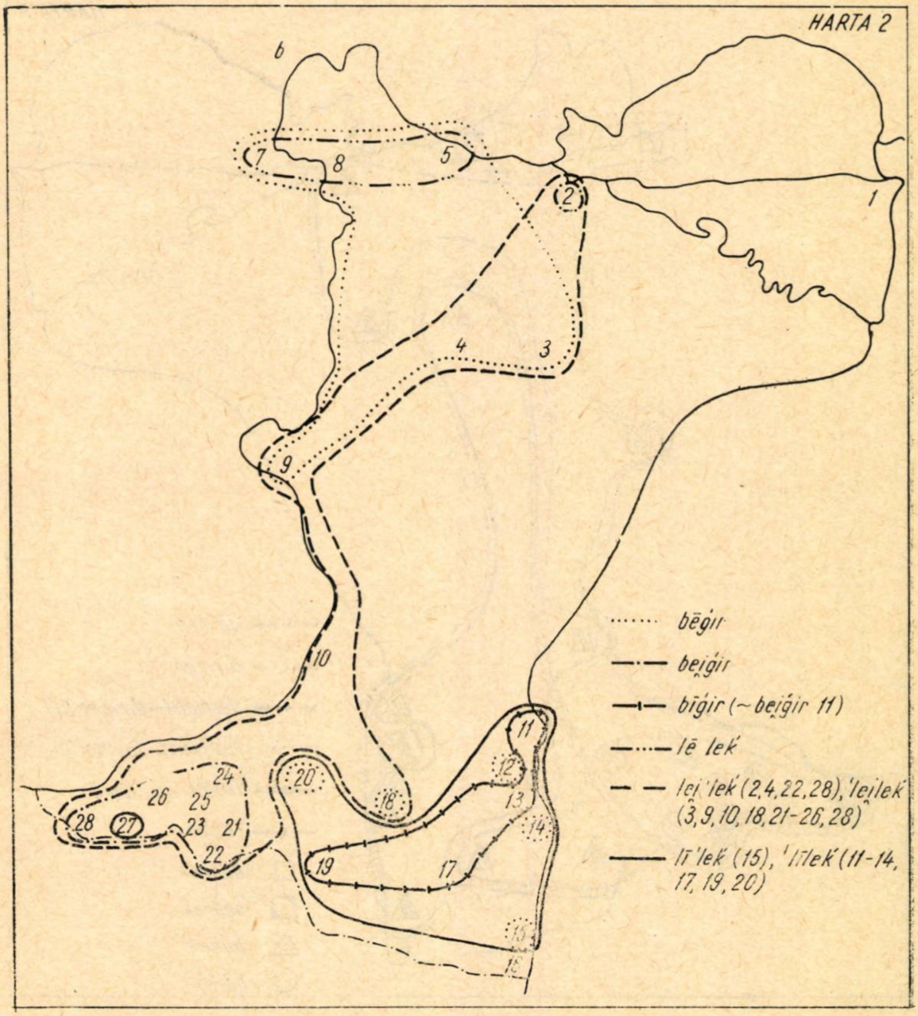
2. În punctele 24, 25, 26 şi 28 : *bakıi̯* ~ *bak'i̯êri̯*; *yazıi̯* ~ *yaz'i̯êri̯*; — *ǵelii̯* ~ *ǵel'i̯êri̯*; — *kokıi̯* ~ *kok'i̯êri̯*; *sorıi̯* ~ *sor'i̯êri̯*; —*ǵörii̯* ~ *ǵör'i̯êri̯*.

La verbele terminate într-o vocală, sufixul *-i̯êri̯* are, uneori, forma *-yêri̯* ~ *-yēri̯* : *an'ni̯êri̯* (25, 26, 28) ~ *anna'yêri̯* (24); *kapa'yēri̯* (24, 25,

[12] Semnul *ê* redă un *e* semilung.

26, 28); *yal'i̯êri̯* (25, 26) ~ *ya̯la'yēri̯* (24, 28); *yaš'i̯êri̯* (25, 26) ~ *yaša'yēri̯* (24); — *bek̑'li̯êri̯* (25, 26, 28) ~ *bekle'yēri̯* (24); *öd'i̯êri̯* (25, 26, 28) ~ *öde'yēri̯* (24); *ütül'i̯êri̯* (24, 25, 26) ~ *ütüle'yēri̯* (28).

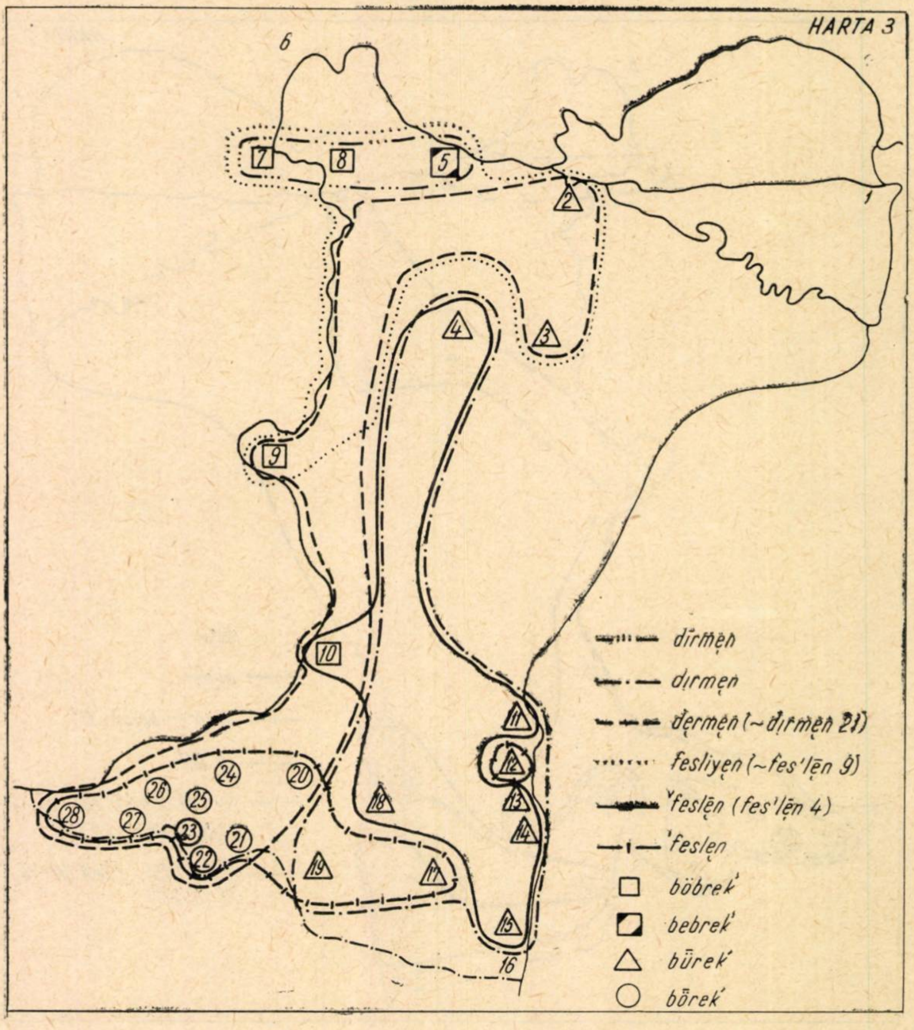
Delimitarea celor trei arii este sprijinită, într-un mod mai mult sau mai puţin pregnant, de diferite alte fapte. Iată cîteva:

F o n e t i c ă

1. Diftongul *ei̯* este uneori conservat, dar de cele mai multe ori el se contrage, rezultînd o vocală lungă. Pe harta 2 am trasat izofonele a două cuvinte care prezintă aceste tratamente diferite ale diftongului *ei̯*. Cele trei variante ale primului dintre aceste cuvinte, *beygir* 'cal', se repartizează în cele trei arii dialectale: forma normală, *bei̯ġir*, caracterizează aria de sud-vest (21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28), regăsindu-se şi în trei puncte

izolate din nord (2) și din sud (10 și, alături de varianta cu -ī-, 11); varianta *bēģir* se întrebuințează aproape în toată aria nordică (3, 4, 5, 7, 8, 9), apoi în cîteva puncte din sud (12, 14, 15, 18) și în graiul de tranziție din punctul 20; în sfîrșit, forma *bīģir* apare numai în aria sudică (11, 13, 17, 19), unde este concurată de celelalte două variante (mai ales de *bēģir*).

Repartiția variantelor cuvîntului *leylek* 'barză' prezintă un tablou întrucîtva diferit: formele care păstrează diftongul se întrebuințează în toată aria de sud-vest (*lei̯'lek'* : 22, 23, 28; *'lei̯lek'* : 21, 24, 25, 26, 27 — aici, alături de *'līlek'* — și 28), într-o jumătate a ariei de nord (*lei̯'lek'* : 2, 4; *'lei̯lek'* : 3, 9) și în două puncte din aria de sud (*'lei̯lek'* : 10, 18); forma *lē'lek'* se întîlnește numai în nord (5, 7, 8); în fine, formele cu -ī- sînt caracteristice pentru sud (*lī'lek'* : 15; *'līlek'* : 11, 12, 13, 14, 17,

19), întîlnindu-se (sub forma *ˈlīlek'*) și în punctele 20 și (alături de varianta *ˈleilek'*, v. mai sus) 27. (Pentru variațiile de accentuare, v. și harta 5.)

2. Tratamentele grupului *-eğe-*, de exemplu în cuvîntul *fesleğen* 'busuioc', se prezintă după cum urmează (vezi harta 3) : forma *fesliˈyẹn*, cea mai apropiată de aceea din limba literară, este caracteristică pentru aria de nord (2, 3, 5, 7, 8, 9 — în această din urmă localitate fiind întrebuințată paralel cu varianta *fesˈlẹ̄n*) ; forma *ˈfeslẹ̄n* se întrebuințează în majoritatea localităților din sud (10, 11, 13, 14, 15, 18) și (sub forma *fesˈlẹ̄n*) în două localități din nord (4 și — alături de *fesliˈyẹn* — 9, v. mai sus) ; în sfîrșit, forma *ˈfeslẹn* (rezultată prin reducerea lungimii lui *-ē-*, datorată, probabil, deplasării accentului) este caracteristică pentru toată aria sud-vestică, regăsindu-se și în cîteva localități din sud (12, 17, 19).

3. Tratamentele diferite ale grupului *-eği-*, de exemplu în cuvîntul *değirmen* 'moară' (harta 3), caracterizează și ele cele trei arii : *dīrmẹn* se întrebuințează numai în cîteva localități din nord (5, 7, 8) ; forma *dırmẹn* este caracteristică pentru aria de sud (cu excepția punctului 10), regăsindu-se și într-un punct din nord (4) și (alături de *dẹrmẹn*) într-un punct din sud-vest (21) ; în fine, forma *dẹrmẹn* se întrebuințează în toată aria de sud-vest, precum și în cîteva localități din sud (10) și din nord (2, 3, 9).

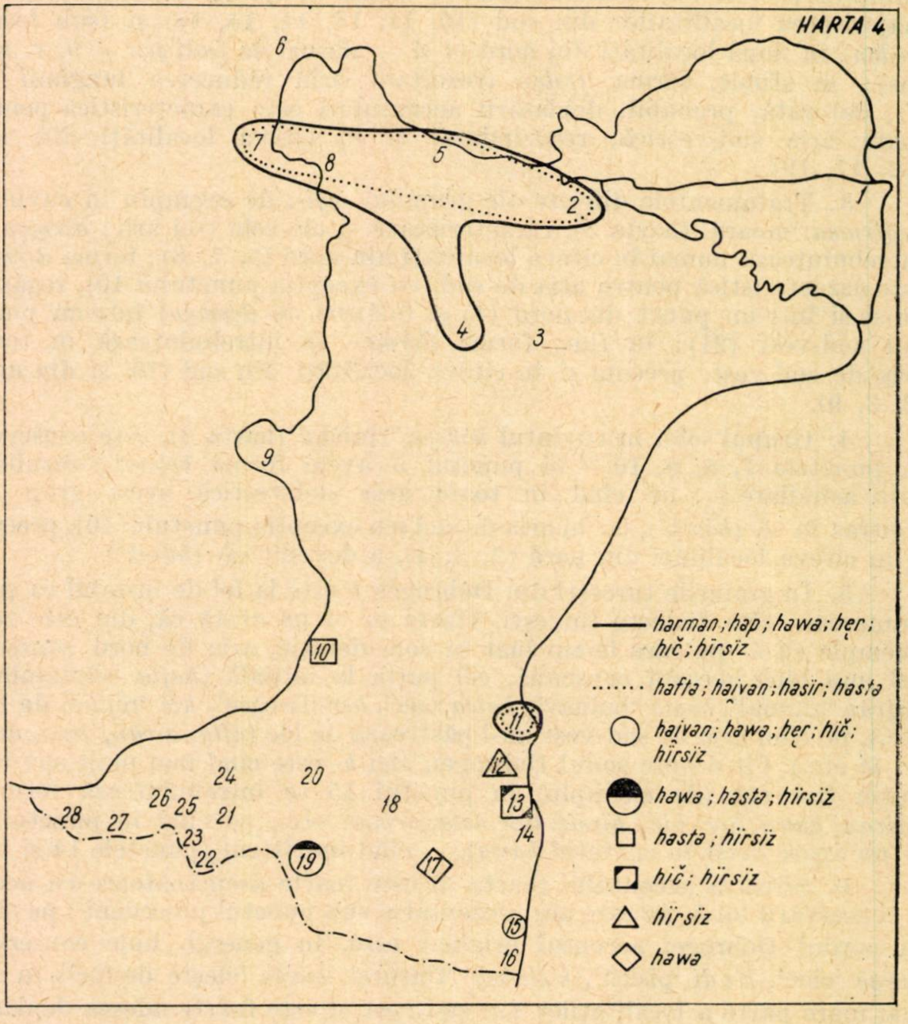
4. Grupul *-öb-*, în cuvîntul *böbrek* 'rinichi' (harta 3), este conservat în punctele 7, 8, 9, 10 — în punctul 5 avem forma *bebrek'*, rezultată prin asimilare —, pe cînd în toată aria sud-vestică acest grup s-a contras în *-ȫ-* (*bȫrek'*), iar în aria de sud (cu excepția punctului 10), precum și în cîteva localități din nord (2, 3, 4), a devenit *-ǖ-* (*bǖrek'*).

5. În graiurile turcești din Dobrogea *h* este la fel de instabil ca și în numeroase alte dialecte turcești. Harta nr. 4 ne arată că, din cele zece exemple cu *h-* pe care le-am luat în considerație, aria de nord conservă cel mai bine această consoană, cel puțin la inițială (*hafta* 'săptămînă', *haịvan* 'animal', *hasta* 'bolnav', *hawa* 'aer', *hẹr* 'fiecare', *hič* 'nimic, de loc' etc.), pe cînd aria de sud-vest nu-l păstrează de loc (*afta*, *aịvan*, *asta*, *awa*, *ẹr*, *ič* etc.). Cît despre sudul Dobrogei, aici *h-* este cînd mai mult sau mai puțin frecvent (de exemplu, în punctul 15 se întrebuințează formele *haịvan*, *hawa*, *hẹr*, *hič*, *hïrsïz*, dar *asta*, *arman* etc., pe cînd în punctul 17 *h-* nu apare decît în cuvîntul *hawa*), — cînd inexistent (punctele 14 și 18).

6. Situația accentului (harta 5) este foarte asemănătoare cu aceea a conservării lui *h*, pe care am prezentat-o sub punctul precedent : pe cînd în nordul Dobrogei accentul originar este, în general, bine conservat (*gaˈga* 'cioc', *k'eˈdị* 'pisică', *k'éleˈbek'* 'fluture', *maˈša* 'clește de foc'), în cea mai mare parte a localităților din sud-vest el este foarte adesea deplasat pe prima silabă (*ˈgaga*, *ˈk'edị*, *ˈk'elebek'*, *ˈmaša*). Sudul merge, și în această privință, cînd cu aria de nord, cînd cu cea de sud-vest : aceleași cuvinte păstrează accentul originar în unele localități, dar în altele au accentul deplasat (de exemplu, în punctul 10 se accentuează *gaˈga*, *k'eˈdị*, *k'eleˈbek'*, dar *ˈmaša*, — pe cînd în punctele 11, 12, 15, 18 se accentuează *gaˈga*, dar *ˈk'edị*, *ˈk'elebek'*, *ˈmaša*) ; în cîteva localități (13, 17, 19), toate aceste cuvinte sînt, respectiv, paroxitone sau proparoxitone.

Lexic

În ceea ce priveşte lexicul, repartiţia teritorială a unor sinonime confirmă şi ea existenţa celor trei arii dialectale de care ne ocupăm. Iată numai cîteva, dintre acelea care fac parte din fondul lexical de bază al graiurilor turceşti vorbite în Dobrogea :

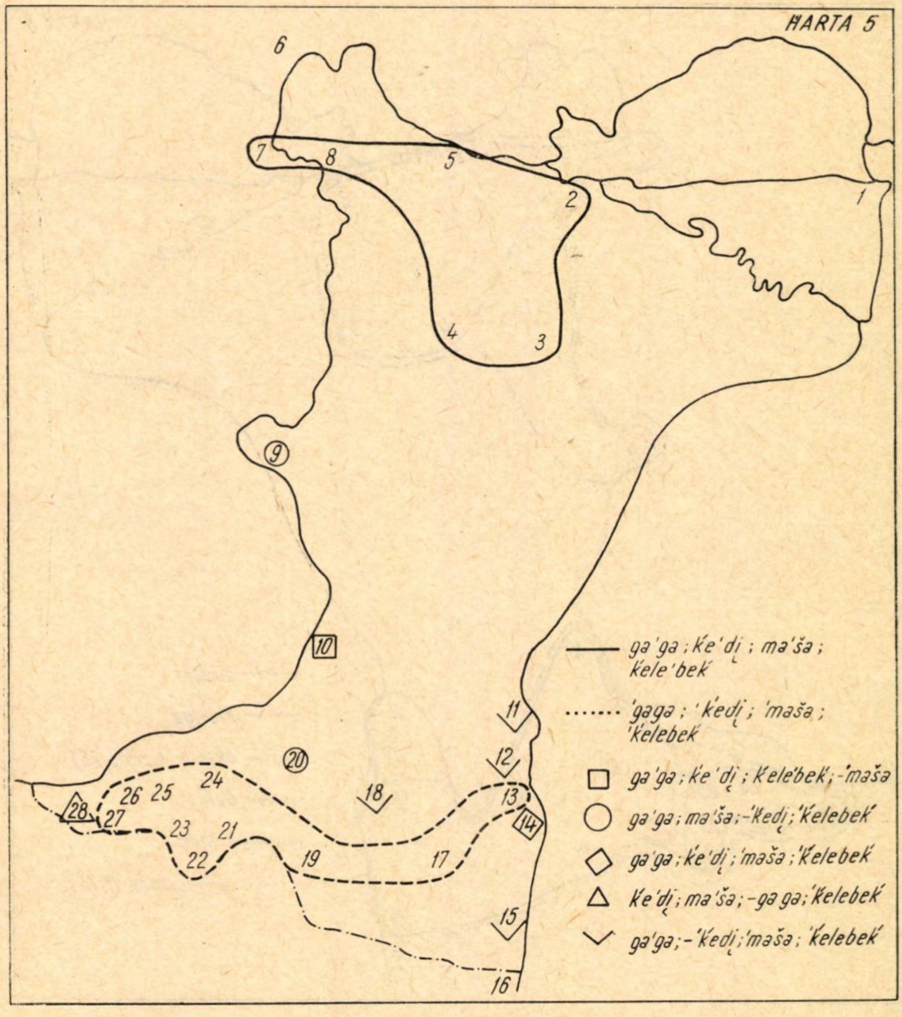

1. Pentru 'grîu' se întrebuinţează trei cuvinte diferite (vezi harta 6) : *būdaị* — exclusiv în nord (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9) ; *kïzïlğa* — în toate localităţile din sud (10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19) şi în cîteva din sud-vest (20, 21, 24 şi — alături de *ek'in* — 25) ; *ek'in* — exclusiv în aria de sud-vest (22, 23, 25, 26, 27, 28).

2. Termenii pentru 'pădure' sînt următorii (v. aceeaşi hartă) : *baḷkan* — exclusiv în aria nordică (2, 3, 4, 5, 7, 8) ; *dā* — în mai multe

localități din aria sudică (12, 14 și — alături de *orman* — 11, 15) și într-un punct izolat (9) din nord ; *orman* — în toată aria sud-vestică și în mai multe puncte din sud (10, 13, 17, 18, 19, apoi 11 și 15, vezi mai sus).

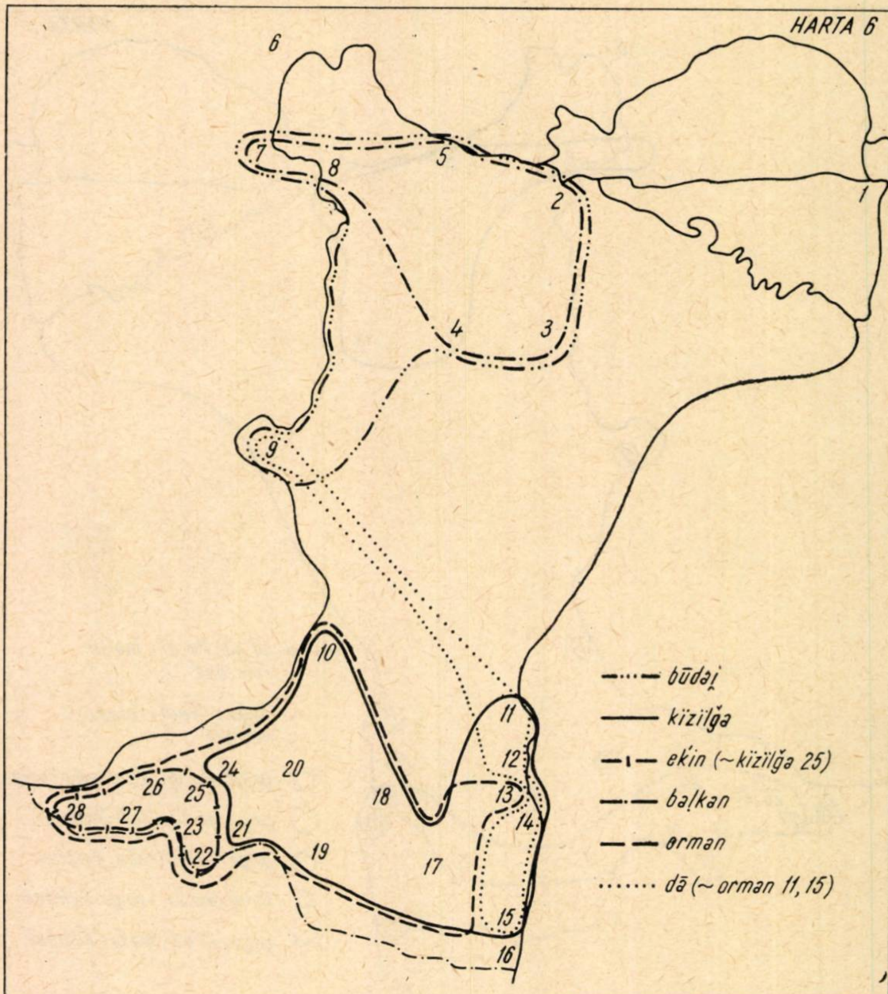
3. În sfîrșit, repartiția termenilor pentru 'mamă' (harta 7) poate servi și ea la delimitarea celor trei arii : *ana* este întrebuințat în majori-

tatea localităților din sud-vest (20, 21, 22, 23, 24, 25, 26), precum și, paralel sau nu cu alte sinonime, în mai multe localități din sud (12, 13, 17, 18, 19) ; *ninę* — în toate localitățile din nord, apoi în cîteva puncte izolate din sud (10) și din sud-vest (27, 28) ; în sfîrșit, *annę* se întrebuințează exclusiv în aria de sud (11, 14, 15), uneori paralel cu *ana* (13, 18) și cu *ninę* (12). (Pentru repartiția termenilor folosiți pentru 'bunică', dintre care unii coincid cu cei folosiți pentru 'mamă', vezi aceeași hartă.)

★

Faptele pe care le-am invocat pînă acum sînt, după părerea noastră, suficiente pentru a proba existența, în Dobrogea, a trei arii dialectale bine distincte. Pentru a pune mai bine în evidență individualitatea acestor grupuri dialectale, în cele ce urmează vom prezenta cîteva dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale fiecăruia dintre ele.

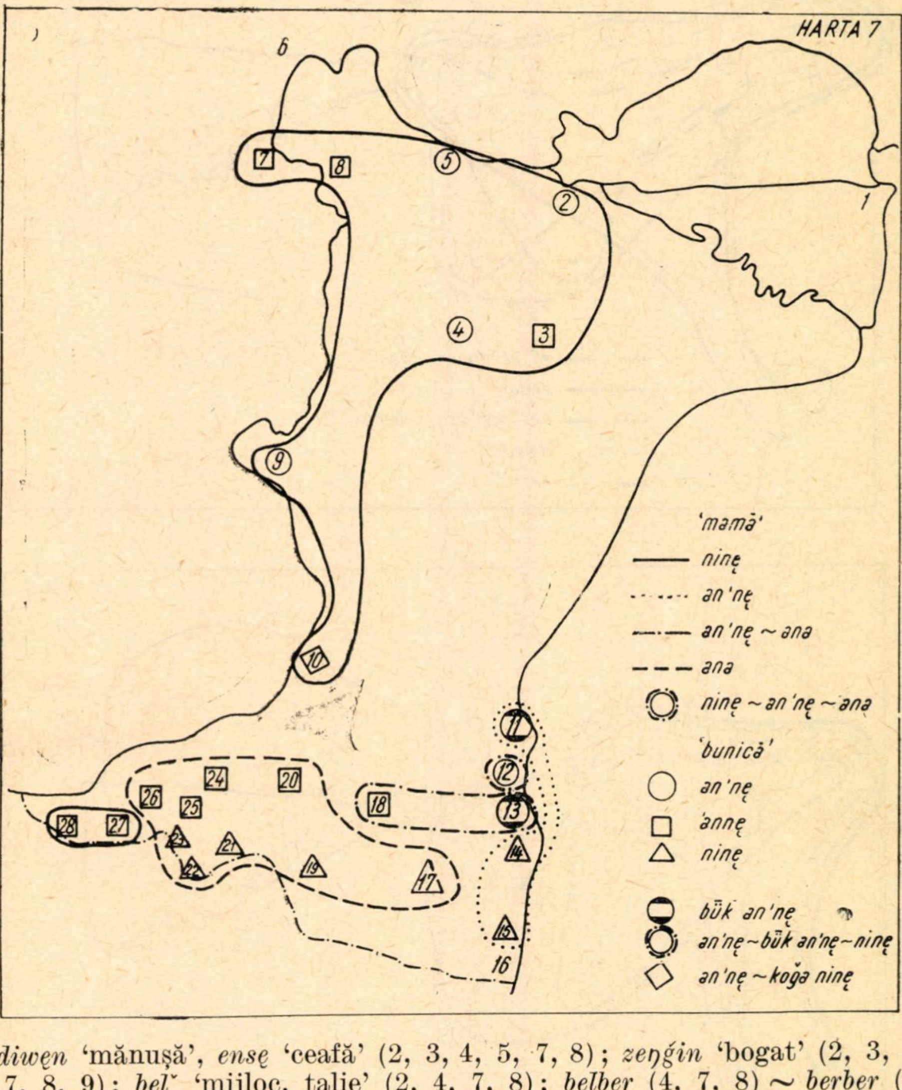

I. ARIA DE NORD

Caracteristica generală a graiurilor turcești din nordul Dobrogei este conservatismul lor față de graiurile din celelalte părți ale acestei regiuni. Această particularitate, care se explică prin poziția marginală a graiurilor respective, a reieșit deja din cîteva dintre faptele pe care le-am citat mai înainte; ea va reieși cu și mai multă evidență din faptele pe care le vom cita alături de unele inovații proprii acestor graiuri.

F o n e t i c ă

1. Una dintre caracteristicile ariei dialectale de nord o constituie nuanța semiînchisă a lui *e* în cuvintele monosilabice înainte de *l*[13] și în prima silabă închisă a unui cuvînt polisilabic. Iată cîteva exemple, citate după numărul de localități în care se întîlnesc (harta 8) : *elˇ*[14] 'mînă',

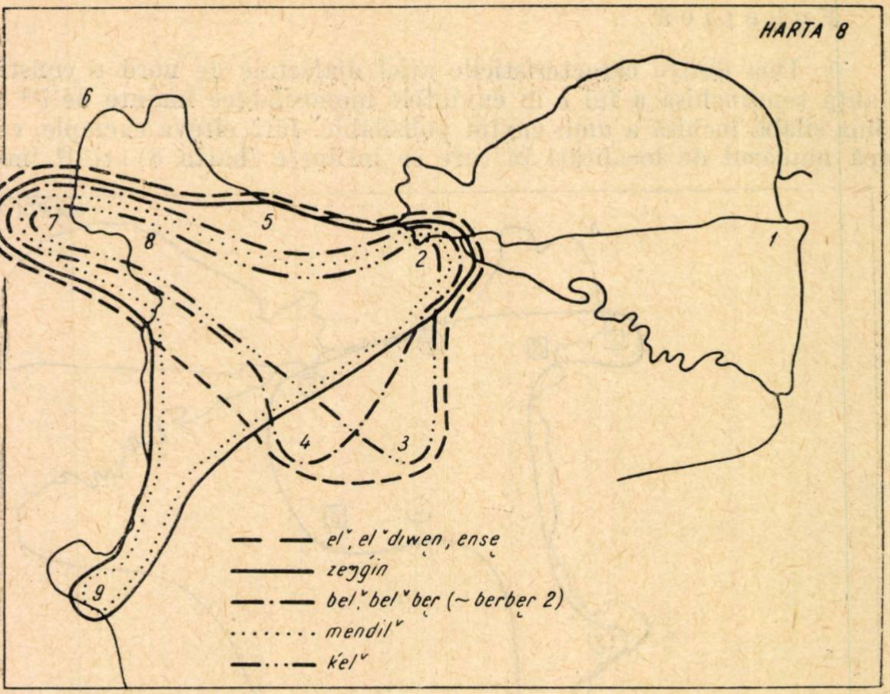

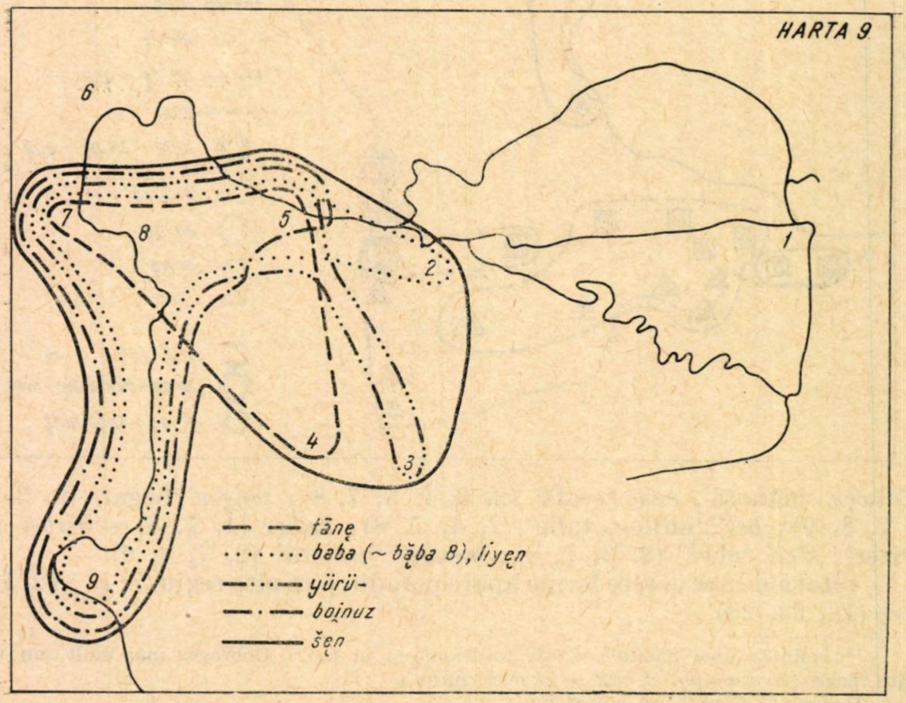
elˇdiwẹn 'mănușă', *ensẹ* 'ceafă' (2, 3, 4, 5, 7, 8) ; *zeŋǵin* 'bogat' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9) ; *belˇ* 'mijloc, talie' (2, 4, 7, 8) ; *belbẹr* (4, 7, 8) ~ *berbẹr* (2) 'frizer' ; *k'elˇ* 'chel' (2, 3, 7, 8) ; *mendilˇ* 'batistă' (2, 7, 8, 9).

Cîteva dintre aceste forme apar sporadic și în alte regiuni : *elˇ* (12, 14), *ensẹ* (18, 22, 28).

[13] Înaintea unei palatale, *e* este totdeauna și în toată Dobrogea mai mult sau mai puțin închis (de exemplu *ek'mek'* ~ *ẹk'mẹk'* 'pîine').

[14] Semnul *lˇ* redă un *l* ușor muiat.

HARTA 8
1
2
3
4
5
6
7
8
9
elˇ, elˇdıwe̯n, ense̯
zeŋǵin
belˇ, belˇbe̯r (~ berbe̯r 2)
mendilˇ
ḱelˇ

HARTA 9
1
2
3
4
5
6
7
8
9
tāne̯
baba (~ bāba 8), liye̯n
yürü-
bai̯nuz
še̯n

În toate celelalte localităţi corespondentele formelor citate sînt : *ęl*ʹ, *ęldiwęn* ~ *ęldıwęn* (~ *ęldüwęn* 10, 12), *ęnsę*, *zęŋǵin*, *bęl*ʹ, *bęlbęr* (~*bęrbęr* 3), *kęl*ʹ, *męndil*ʹ ~ *męndıl*ʹ.

2. Un mare număr de cuvinte dintre cele mai uzuale conservă vocalismul originar, pe cînd în celelalte regiuni acesta a suferit diverse alterări. Iată cîteva exemple (harta 9) :

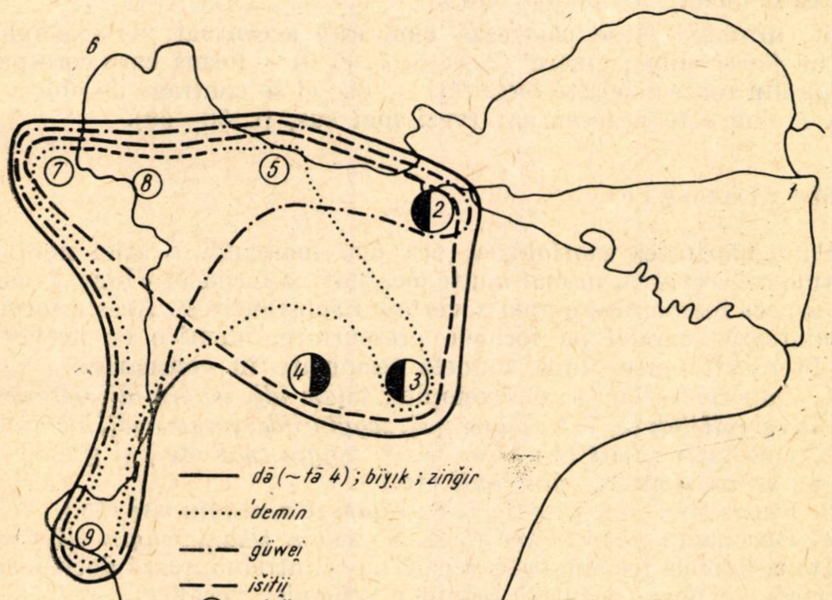
baba (2, 5, 7, 9) ~ *bą̈ba* (8) 'tată' ; în toate celelalte localităţi : *buba* (~ *boba* 11) ;

boi̯nuz 'corn' (5, 7, 8, 9) ; în toate celelalte localităţi : *bui̯nuz* (rezultat prin asimilare) ;

liyęn 'lighean' (2, 5, 7, 8, 9), formă care se regăseşte şi în două localităţi din sud (10, 11) ; în celelalte localităţi se întrebuinţează forma *ilēn*, rezultată prin contragerea grupului *-iye-* şi cu proteza unui *i-* ;

šęn 'vesel' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, şi în două localităţi din sud : 11, 12) ; peste tot aiurea : *išęn*, formă rezultată (ca şi *ilēn*) prin proteza unui *i-* ;

HARTA 10

tānę 'boabă' (4, 5, 7, 8) ; în toate celelalte localităţi : *tenę*, rezultat prin asimilare ;

yürü- 'a merge, a umbla' (3, 5, 7, 8, 9) ; în toate celelalte localităţi : *yörü-*.

3. Din domeniul consonantismului relevăm următoarele fapte (harta 10) :

a) Sonoritatea este păstrată în cuvinte ca :

bïyık 'mustaţă' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9) ; în celelalte regiuni : *pïyık* ~*pïyık* (~ *puyûk* 20) ;

dā 'mai ; încă' (2, 3, 5, 7, 8, 9), formă care apare şi în două puncte din sud (10, 11) ; în punctul 4 se întrebuinţează *dā* şi *tā* ; în toate celelalte localităţi : *tā* ;

ˈdemin 'adineaori' (3, 5, 7, 8, 9) ~ *ˈdeminnęr* (5) ; în celelalte localităţi : *ˈtemin* ~ *ˈteminnęr* ;

zinğir 'lanţ' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, precum şi 10) ; în celelalte regiuni : *sinğir*.

b) *-t* din rădăcina verbală nu se sonorizează înaintea sufixului prezentului durativ în cazuri ca *isitii̯* 'aude' (2, 3, 4, 5, 7, 8) şi *yûtui̯* (2, 3) ~ *yûtıi̯* (5) ~ *yûtıi̯* (7, 8, 9) 'înghite' ; în celelalte regiuni : *isidii̯* ~ *isidiyi̯* etc., *yûdui̯* ~ *yûduyu̯* etc.

c) Forma *dat-* 'a gusta', care este generală în ariile de sud şi de sud-vest, are ca corespondente, în aria de nord, formele *dat-* (2, 3, 4, 5) şi *tat-* (7, 8, 9). În ambele cazuri, forma de prezent durativ păstrează pe *-t* (*datıi̯*, *tatıi̯*, cf. alineatul precedent), pe cînd în celelalte regiuni *-t* se sonorizează (*dadïi̯* ~ *dadïyı* etc.).

4. Diftongul *ei̯* se păstrează cînd este accentuat, de exemplu în cuvîntul *ğüwei̯* 'mire ; ginere' (2, 3, 5, 7, 8, 9) — formă care corespunde lui *ğüwę̄* din toate celelalte localităţi —, dar el se contrage de obicei în *ē* sau în *ī* cînd este neaccentuat (vezi mai sus, p. 58—59).

Morfologie

Particularitatea morfologică cea mai marcantă a ariei nordice o constituie conservarea, în mai multe localităţi, a formelor « lungi » (adesea cu un aspect foarte interesant) a verbului substantiv *i-*. Aceste forme se întrebuinţează (paralel cu formele prescurtate, identice cu acelea din turca literară) numai după numele terminate în consoană :

1. Imperfect : *idi̯* (4 ; de exemplu : *sāļam idi̯*, *zeŋğin idi̯*, *yorgun idi̯*, *küčük idi̯*) şi *ıi̯dï̯*/*ii̯di̯* (5, 7, 8 : *sāļam ıi̯dï̯*, *zeŋğin ii̯di̯*, *yorgun ıi̯dï̯*, *küčük ii̯di̯*).
2. Dubitativ : *imiš* (4 : *sāļam imiš*, *zęŋğin imiš* etc.) şi *ıi̯mïš* / *ii̯miš* (5, 7, 8 : *sāļam ıi̯mïš*, *zeŋğin ii̯miš* etc.)
3. Supozitiv : *ıi̯sa* / *ii̯sę* (5, 7, 8 : *sāļam ıi̯sa*, *zeŋğin ii̯sę* etc.).
4. Gerunziu : *ıi̯kan* / *ii̯kęn* (5, 7, 8 : *sāļam ıi̯kan*, *zeŋğin ii̯kęn* etc.).

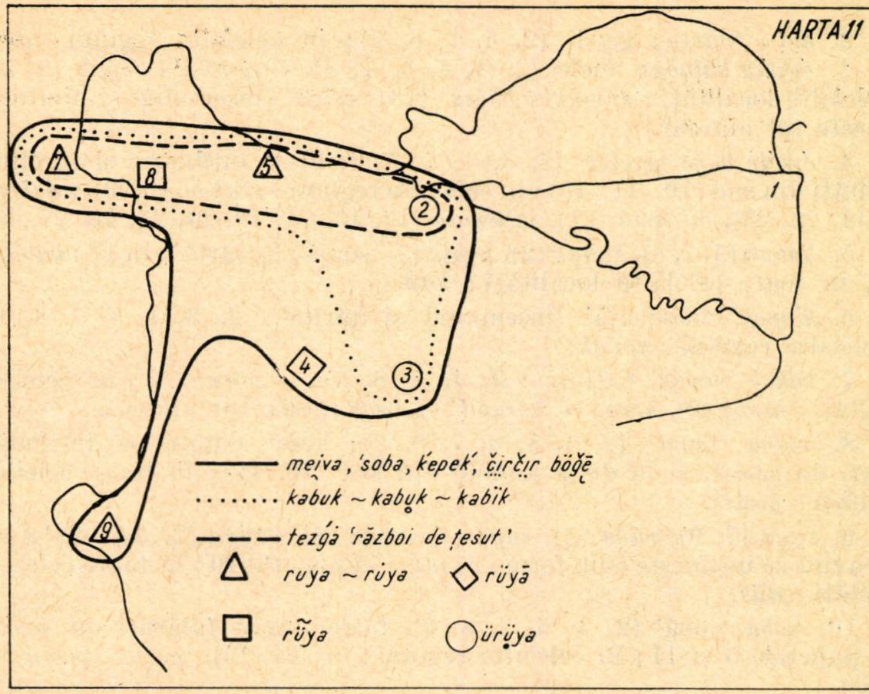
După numele terminate în vocală nu se întrebuinţează decît formele prescurtate (supuse, natural, regulilor armoniei vocalice).

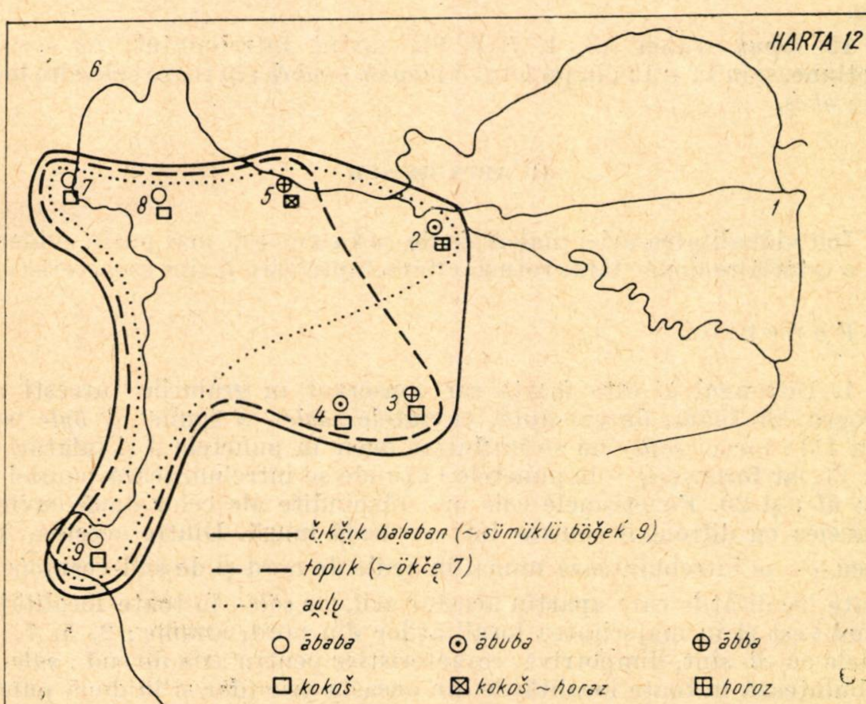
Adăugăm, în treacăt, că formele citate ale verbului substantiv sînt uneori întrebuinţate şi la formarea unor teme verbale compuse.

Lexic

Iată cîteva cuvinte caracteristice pentru aria de care ne ocupăm (hărţile 11 şi 12) :

1. *ˈābaba* (7, 9), *ˈābăba* (8), *ˈābuba* (2, 4), *ˈābba* (3, 5) 'bunic' (<*ağa* + *baba* ~ *buba*) ; *koğa buba* (12) ~ *ˈābuba* (10), *bǖk boba* ~ *dedę* (11), *dedę* (peste tot aiurea).

HARTA 11
meịva, 'soba, ḱepeḱ, çịrčịr böğẹ
kabuk ~ kabuk ~ kabïk
tezǵa 'război de țesut'
ruya ~ ruya
rüyā
rũya
ürüya

HARTA 12
čịkčịk baḷaban (~ sümüklü böğeḱ 9)
topuk (~ ökčẹ 7)
aụlụ
ābaba
ābuba
ābba
kokoš
kokoš ~ horaz
horoz

2. *aulu* 'curte; gard' (2, 5, 7, 8, 9); în celelalte regiuni: *awul*.
3. *čıkčık balaban* 'melc' (2, 3, 4, 5, 7, 8) ~ *sümüklü böğek'* (9, 11); în celelalte localități: *sümüklü böğek'* (13), *sülük'* (însemnînd și 'lipitoare' — peste tot aiurea).
4. *čırčır böğę* 'greier' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9) se întîlnește și în cîteva localități din sud (10, 11, 18); în celelalte regiuni: *orak böğę* (20), *talašman* (13, 14, 22, 23), *talašma* (21), *tal'išman* (12, 15, 71, 19, 24, 25, 26, 27, 28).
5. *kabuk* (5, 7, 8), *kabuk* (2), *kabïk* (3) 'coajă; scoarță'; în 11: *kabïk*~ *kap*; în toate celelalte localități: *kap*.
6. *k'epek'* 'mătreață' (însemnînd și 'tărîțe': 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9); în celelalte regiuni: *konak*.
7. *kokoš* 'cocoș' (<rom.; 3, 4, 7, 8, 9) ~ *horaz* (5); în celelalte localități: *horoz* (2), *horoz* ~ *horaz* (11), *oraz* (peste tot aiurea).
8. *meiva* 'fruct' (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9); acest cuvînt se întîlnește, alături de *yemiš*, și în două puncte din sud (10, 11); în toate celelalte localități: *yemiš*.
9. *ruya* (7, 9), *rüya* (5), *rüyā* (4), *rüya* (8), *ürüya* (2, 3,) 'vis'; același cuvînt se întîlnește (sub forma *rûya*) și în punctul 10; în toate celelalte localități: *düš*.
10. *'soba* 'sobă' (2, 4, 5, 7, 8, 9), întrebuințat (alături de *'pečka*) și în punctele 3 și 11; în celelalte regiuni: *'pečko* (13), *'pečka* (peste tot aiurea).
11. *tezğä* 'război de țesut' (2, 5, 7, 8); în toate celelalte localități: *düzęn*.
12. *topuk* 'călcîi' (3, 4, 7, 8, 9), cuvînt întrebuințat, în această accepțiune, și în 11 și 12; în punctul 5: *topuk* ~ *ökčę*; în toate celelalte localități: *ökčę*.

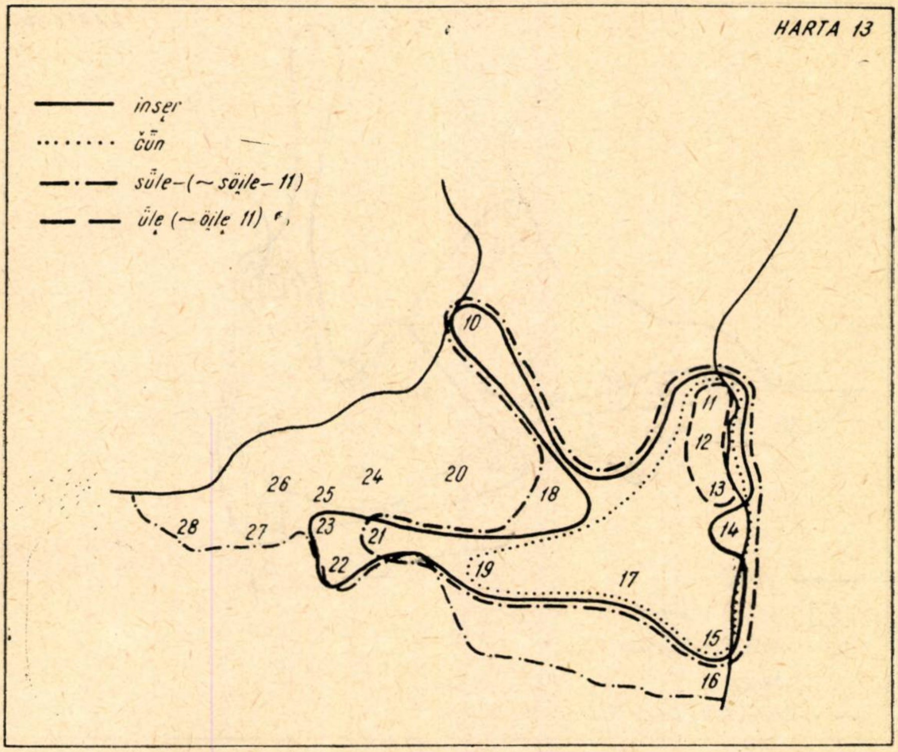
II. ARIA DE SUD

Individualitatea ariei dialectale de sud este ceva mai puțin evidentă decît a celorlalte două. Iată, totuși, cîteva fapte care îi sînt caracteristice:

F o n e t i c ă

1. Diftongul *öi* este foarte rar conservat în graiurile turcești din Dobrogea. Să luăm, de exemplu, cuvintele *söyle-* 'a spune' și *öyle* 'așa' (harta 13): forma *söile-* nu se întîlnește decît în punctele 9 și (alături de *sǖle-*) 11, iar forma *öilę* — în punctele 11 (unde se întrebuințează paralel cu forma *ǖlę*) și 20. Fonetismele cele mai răspîndite ale celor două cuvinte sînt acelea cu diftongul contras într-o vocală lungă. Dintre acestea, formele cu *-ȫ-* se întrebuințează numai în ariile de nord și de sud-vest (*ȫlę* — în toate localitățile care aparțin acestor arii, iar *sȫle-*, în toate localitățile din sud-vest și în majoritatea localităților din nord, anume: 2, 5, 7, 8). Formele cu *-ǖ-* sînt, dimpotrivă, caracteristice pentru aria de sud: *sǖle-* se întrebuințează în toate localitățile din această arie (dar și în două puncte din nord: 3, 4 și într-unul din sud-vest: 21), pe cînd *ǖlę* nu apare decît în

trei localități (11, 12, 13) ; în toate celelalte se întrebuințează, la fel ca și în celelalte arii, forma *ȫlẹ*. (Pentru întrebuințarea paralelă, în punctul 11, a formelor cu *-öi̯-* și a celor cu *-ǖ-*, v. mai sus.)

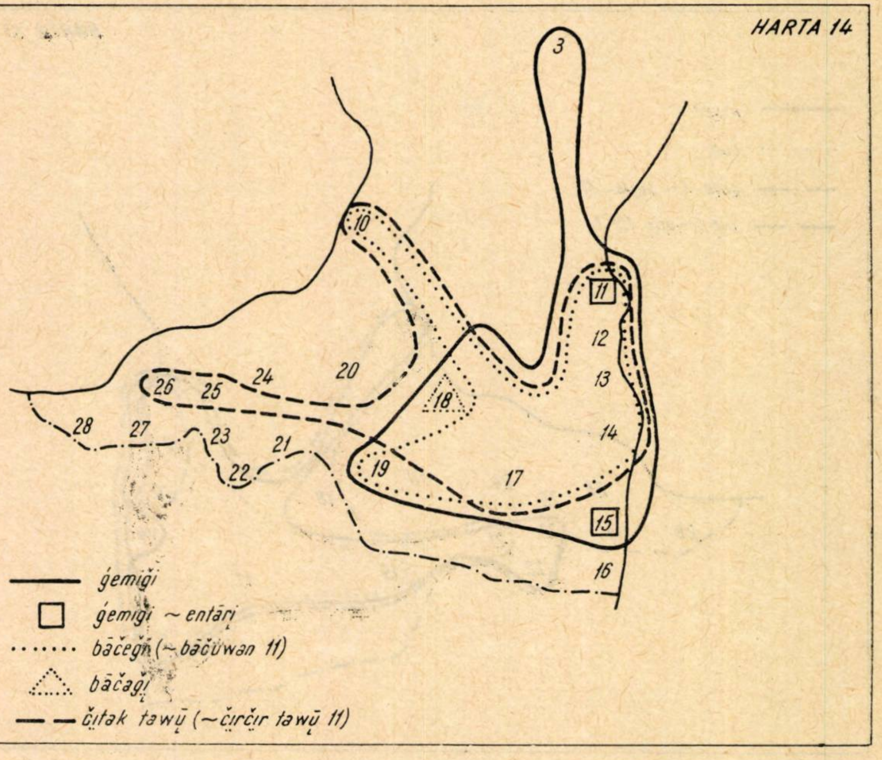
2. Cuvîntul *čüwẹn* 'ceaun' (cf. *çüven* 'oală groasă de aramă cu fundul rotund', *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, I, Istanbul, 1939, s.v.) — întrebuințat peste tot în ariile de nord și de sud-vest — apare în aria de sud (11, 12, 13, 14, 15, 17, 19) sub forma contrasă *čǖn* (v. aceeași hartă).

3. În sfîrșit, cuvîntul *insẹr* 'cui' apare sub această formă numai în aria sudică (10, 11, 12, 13, 15, 17, 19); în celelalte regiuni se întrebuințează forma *īsẹr* (cu o transformare a silabei inițiale care se regăsește și în *īsan* < *insan*) (harta 13).

L e x i c

1. Pentru 'cămașă', în Dobrogea se întrebuințează trei termeni diferiți (v. harta 14), dintre care cel mai răspîndit este *ǵölmek'*, care se întîlnește în cea mai mare parte a localităților din nord (2, 4, 5, 7, 8, 9) și din sud-vest (21, 24, 25, 26, 27, 28), precum și într-un punct izolat din aria sudică (10). Pentru aria de sud, termenul caracteristic pentru a denumi cămașa este *ǵemiǧi*, cuvîntul *ǵölmek'* denumind, în localitățile

respective, o cămașă cu un croi mai simplu, făcută în casă, pe care bătrînii o poartă sub cămașa modernă, cumpărată la prăvălie (și pe care tînăra generație a înlocuit-o cu maioul). În majoritatea localităților din

sud (12, 13, 14, 17, 18, 19) se întrebuințează exclusiv cuvîntul *ǵemiği*, pe cînd în alte cîteva localități (11, 15) acesta este folosit paralel cu un alt termen, *entārị*.

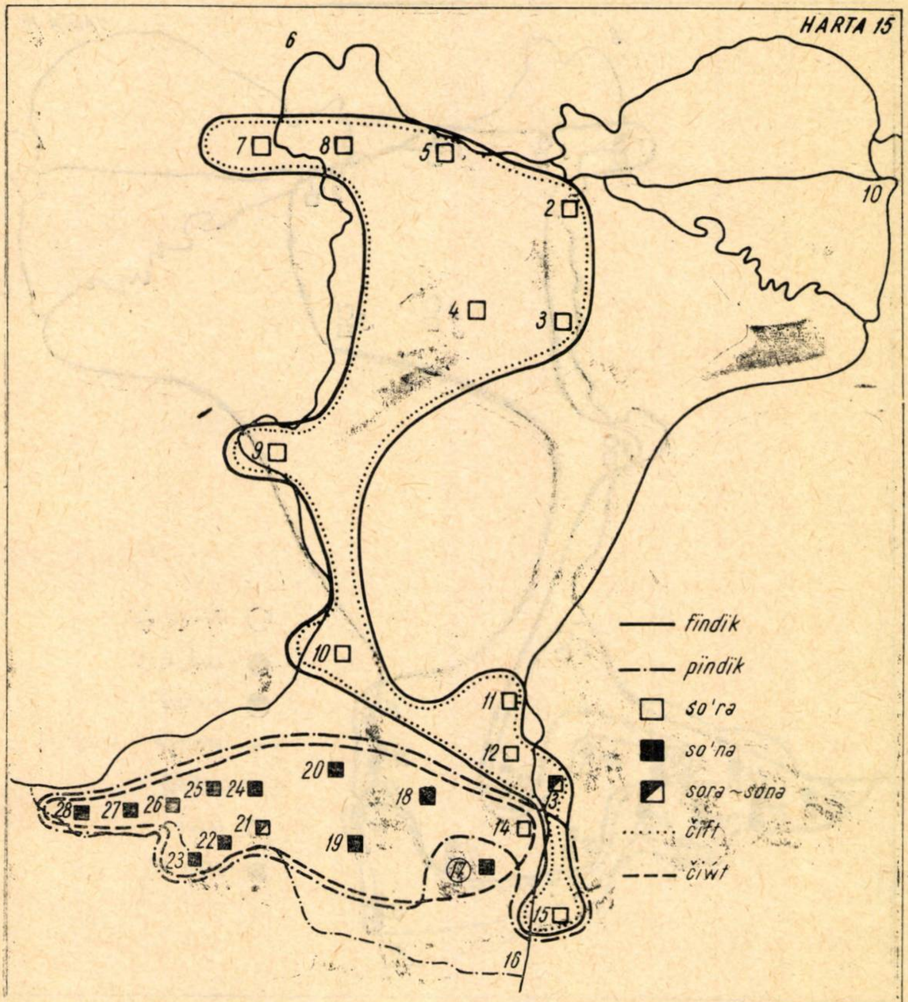
Adăugăm că *ǵemiği* se regăsește într-un punct izolat din nord (3) și că în cîteva localități din sud-vest (20, 22, 23) termenul care desemnează același obiect este *anterị* (variantă a lui *entārị*).

2. Dintre termenii pentru 'bibilică', cel mai răspîndit este *tokat tawụ̄*, care acoperă toată aria nordică (2, 3, 4, 5, 7, 8, 9) și cea mai mare parte a ariei sud-vestice (21, 23, 24, 27, 28). El mai apare într-un punct izolat din sud (19), dar pentru această arie termenul caracteristic este *čịtak tawụ̄* (10, 12, 13, 14, 17, 18), care este întrebuințat uneori (11) paralel cu *čịrčịr taw¯*. *Čịtak tawụ̄* mai apare și în două localități din aria sud-vestică (25 și 26).

Alte denumiri ale aceleiași păsări : *čịčịdak* (15), *čilli tawuk* (20), *bibi'lika* (<rom. ; 22).

3. În sfîrșit, aceeași hartă ne oferă un exemplu interesant din punctul de vedere al derivației : cuvîntul *bahçıvan* 'grădinar' are ca corespondente, în ariile de nord și de sud-vest, derivate cu sufixul *-cı*, anume : *bāčịwanğị* (7, 8) — care apare și într-un punct izolat din aria sudică (15) —, *bāče-*

wangį (2, 5), *bāčüwangį* (3, 4, 9, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28), — pe cînd în toată aria sudică se întrebuințează, pentru aceeași noțiune, derivate de la substantivul *bāčę* ~ *bāča* 'grădină' : *bāčeği* (10, 12, 13, 14,

17, 19), *bāčağį* (18). În punctul 11, *bāčeği* se folosește paralel cu *bāčüwan* (formă destul de apropiată de cea din turca literară).

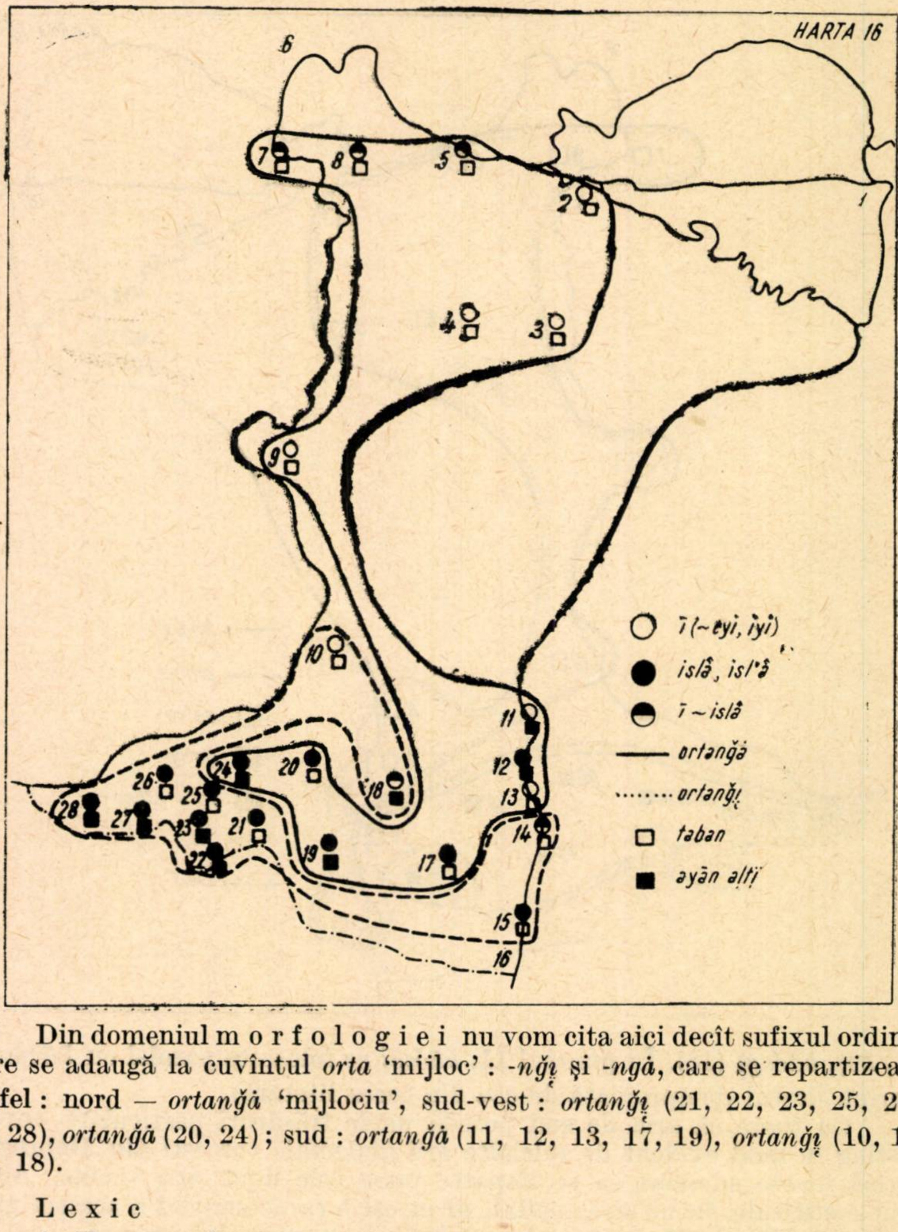
Cu toate că aria de sud posedă unele trăsături particulare care o disting în mod evident de celelalte arii dialectale turcești din Dobrogea, totuși foarte adeseori ea se împarte între cele două arii vecine. Acest fapt constituie, în ultimă analiză, el însuși o caracteristică a acestui grup dialectal. Hărțile 15 și 16 ilustrează îndeajuns afirmația noastră.

Iată, mai întîi, cîteva fapte din domeniul f o n e t i c i i :

1. Nord : *čift* 'pereche' ; sud-vest : *čiwt* ; sud : *čift* (10, 11, 12, 13, 15), *čiwt* (14, 17, 19), *čift* ~ *čiwt* (18).

2. Nord : *fïndïk* 'alună' ; sud-vest : *pïndïk* ; sud : *fïndïk* (10, 11, 12, 13, 17), *pïndïk* (14, 15, 18, 19) ;

3. Nord : *so'ra* 'după' ; sud-vest : *so'na* (~*so'ra* 21) ; sud : *so'ra* (10, 11, 12, 14, 15), *so'na* (17, 18, 19), *so'ra* ~ *so'na* (12).

Din domeniul m o r f o l o g i e i nu vom cita aici decît sufixul ordinal care se adaugă la cuvîntul *orta* 'mijloc' : *-nğı̯* și *-ngà*, care se repartizează astfel : nord — *ortanğà* 'mijlociu', sud-vest : *ortanğı̯* (21, 22, 23, 25, 26, 27, 28), *ortanğà* (20, 24) ; sud : *ortanğà* (11, 12, 13, 17, 19), *ortanğı̯* (10, 14, 15, 18).

L e x i c

1. Un exemplu pentru coincidența relativă a ariei de sud cu cea de nord îl constituie repartiția termenilor pentru adverbul 'bine' : nord : *ī* (2, 3, 4, 9), *ī* ~ *islâ* (5, 7, 9) ; sud : *ī* (10, 11, 13), *ī* ~ *islâ* (14, 18), *islâ*

(12, 15, 17, 19); sud-vest *islâ* (exclusiv).

2. Repartiţia termenilor pentru 'talpă (a piciorului)' constituie, din contră, un exemplu care ilustrează coincidenţa ariei sudice cu cea sud-vestică: nord: *taban* (exclusiv); sud: *taban* (10, 13, 14, 15, 17), *ayān alti̯* (11, 12, 18, 19); sud-vest: *taban* (20, 21, 25, 26), *ayān alti̯* (22, 23, 24, 27, 28).

Pe lîngă aceste exemple am mai putea da multe altele, care ilustrează fluctuaţia frecventă a graiurilor din sud între ariile dialectale de nord şi de sud-vest. Iată doar cîteva:

3. 'A se grăbi': nord: *ağele et-* (2, 3, 5, 7, 8, 9), *ağele et- ~ ala̯tla̯-* (4); sud-vest: *ala̯tla̯-* (exclusiv); sud: *ağele et-* (10, 11, 13, 15, 17), *ağele et- ~ ala̯tla̯-* (12), *ala̯tla̯-* (14, 18, 19).

4. 'A închide (de exemplu uşa)': nord: *kapa-* (5, 7, 8, 9), *kapa- ~ ört-* (2, 3, 4); sud-vest: *ört-* (exclusiv); sud: *kapa-* (10), *kapa- ~ ört-* (11,12, 13, 18), *ört-* (14, 15, 17, 19).

5. 'Păduche': nord: *bit* (2, 3, 5, 7, 8, 9), *bit ~ k'īlę* (4); sud-vest: *k'īlę* (peste tot); sud: *bit* (10, 11, 12, 17), *bit ~ k'īlę* (13, 14), *k'īlę* (15, 18, 19).

III. ARIA DE SUD-VEST

Ne mai rămîne să punem în evidenţă trăsăturile caracteristice ale acestei arii dialectale, care este, ca şi cea de nord, foarte bine individualizată. Pe lîngă faptele semnalate deja, se mai pot cita şi altele, precum:

Fonetică

1. Grupurile *oğ*, *oğu*, *oğa*, *ohu* se contrag în *ō* (v. harta 17), pe cînd în celelalte regiuni rezultatul acestei contrageri este, în general, *ū*:

a) *doğru* 'drept; cinstit': *dōru̯*; în celelalte arii: *dūru̯*;

b) *soğuk* 'rece; frig': *sōk*; în celelalte arii: *sūk* (4, 8, 9, 14, 15, 17, 18, 19), *suᵘuk* (2, 3, 5, 7, 10, 11, 12, 13);

loğusa 'lehuză': *l̦ō'sa* (20, 21), *'l̦ōsa* (22, 23, 25, 26, 27, 28), *'l̦ōsa ~ 'l̦oi̯sa* (24); în celelalte arii: *l̦ū'sa* (2, 4, 5, 11, 15), *'l̦ūsa* (3, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18, 19);

c) *boğaz* 'gîtlej': *bōz*; în toate localităţile din nord şi din sud: *buwaz*;

d) *tohum* 'sămînţă': *tōm*; în celelalte arii: *tūm*.

2. O excepţie interesantă la acest fenomen o constituie cuvîntul *yoğurt* 'iaurt', al cărui grup -VCV- a ajuns la *-o-* (probabil prin reducerea unui *-*ō*- anterior): *yort*; în celelalte două arii: *yūrt*.

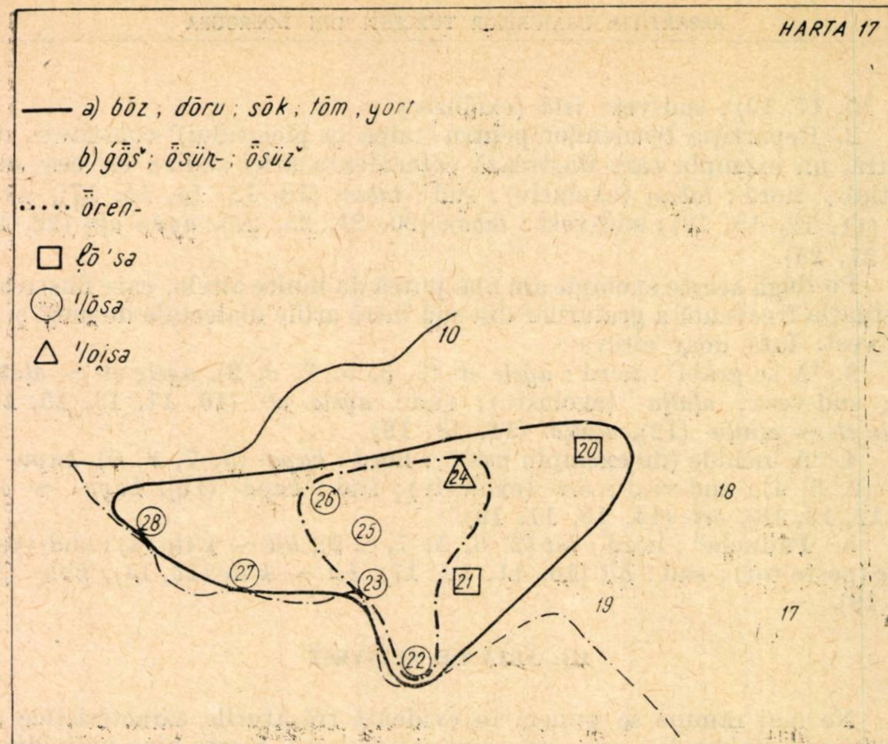
3. Paralel cu fenomenul menţionat mai sus se constată şi contragerea grupurilor *öğ*, *öğü* şi *ök*, care ajung la *ȫ* (spre deosebire de tratamentul *ǖ* din celelalte arii):

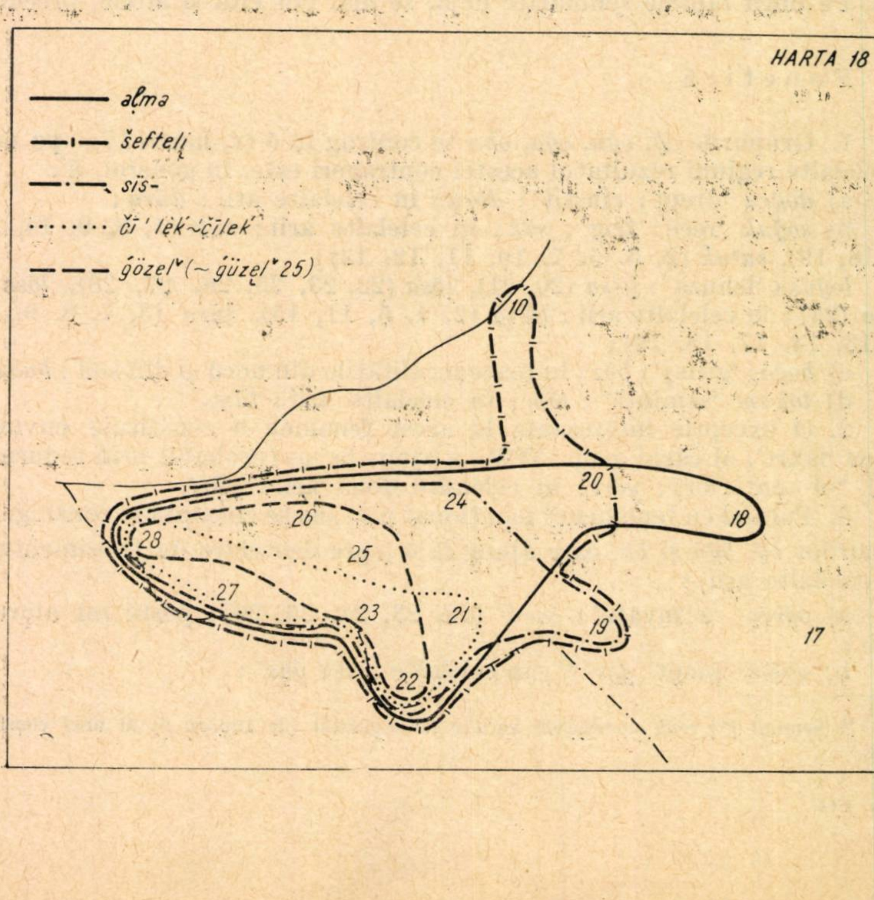
a) *öğren-* 'a învăţa': *ȫren-* (22, 23, 24, 25, 26); peste tot aiurea: *ǖren-*;

b) *göğüs* 'piept' *ǵȫs˘* [15]; în celelalte arii: *ǵǖs˘*;

---

[15] Semnul [˘] redă apendicele vocalic labio-palatal (de timbru *ü*) al unei consoane finale.

HARTA 17
a) bōz, dōru; sōk; tōm, yort
b) ǵös̆; ȫsün-; ȫsüz̆
ȫren-
ḷō'sa
'lọsa
'lọisa
10
20
24
18
26
25
28
27
23
21
19
17
22

HARTA 18
alma
šefteli
sis-
čı'lék~čilek
ǵözel̆ (~ ǵüzel̆ 25)
10
20
24
18
26
28
25
27
23
21
19
17
22

c) *öksür-* 'a tuși' : *ösür-* ; în celelalte arii : *üsür-* ;

öksüz 'orfan' : *ösüz*ˇ ; în celelalte arii : *üsüz*ˇ.

4. Iată, în sfîrșit, cîteva fonetisme izolate, totuși foarte caracteristice pentru graiurile din sud-vestul Dobrogei (harta 18) :

alma 'măr' (20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28), întrebuințat și într-un punct izolat din aria sudică (18) ; în toate celelalte localități : *el'ma* ;

čï'lek' (21, 22, 23, 27), '*čïlek'* (28) 'fragă ; căpșună' ; în toate celelalte localități : *čï'lek'* ;

*ǵözęl*ˇ 'frumos' (22, 23, 26, 28) ~ *ǵüzęl*ˇ (25) ; în toate celelalte localități : *ǵüzęl*ˇ ;

sïs- 'a tăcea' (21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28), formă care se întîlnește și într-un punct izolat din aria sudică (19) ; peste tot aiurea : *sus-* ;

šefteli 'piersică' (20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28) ; în celelalte două arii : *šeftālı* și (10, 19) *šefteli*.

L e x i c

Hărțile 19 și 20 prezintă izoglosele cîtorva cuvinte care caracterizează aria dialectală de sud-vest. Iată, în ordine alfabetică, aceste cuvinte :

1. *ašlama* 'pară' (în toate localitățile din sud-vest și în punctele 18 și 19 din aria sudică) ; în toate celelalte localități : *armut* ~ *armųt* ~ *armït* (acest ultim cuvînt avînd, în aria lui *ašlama*, accepțiunea 'pară sălbatică').

2. '*bïldïr* 'anul trecut' este întrebuințat, paralel cu *ǵečęn senę*, în cea mai mare parte a localităților din sud-vest (20, 22, 23, 24, 25, 26, 28) și în cîteva localități din sud (17, 19) și din nord (9) ; peste tot aiurea : *ǵečęn senę*.

3. *emęn* 'aproape, mai' se întrebuințează în aria de sud-vest și într-un punct izolat din aria de sud (17), — fie în mod exclusiv (17, 24), fie, mai adesea, paralel cu *yakïn* (20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28) ; acest cuvînt din urmă este singurul folosit în celelalte regiuni.

4. '*kol bā* 'brățară' (20, 25, 26, 27, 28)~*bilęzik'* (24) ; în celelalte localități : *bilezik'* (2, 3, 7, 8), *bilęzik'* (4, 5, 13, 15), *bileizik'* (9), *bi'leizik'* (10), *bilēzik'* (18), *bilęzik'* (11, 12, 14, 17, 19, 22, 23), *bil'âzik* (21).

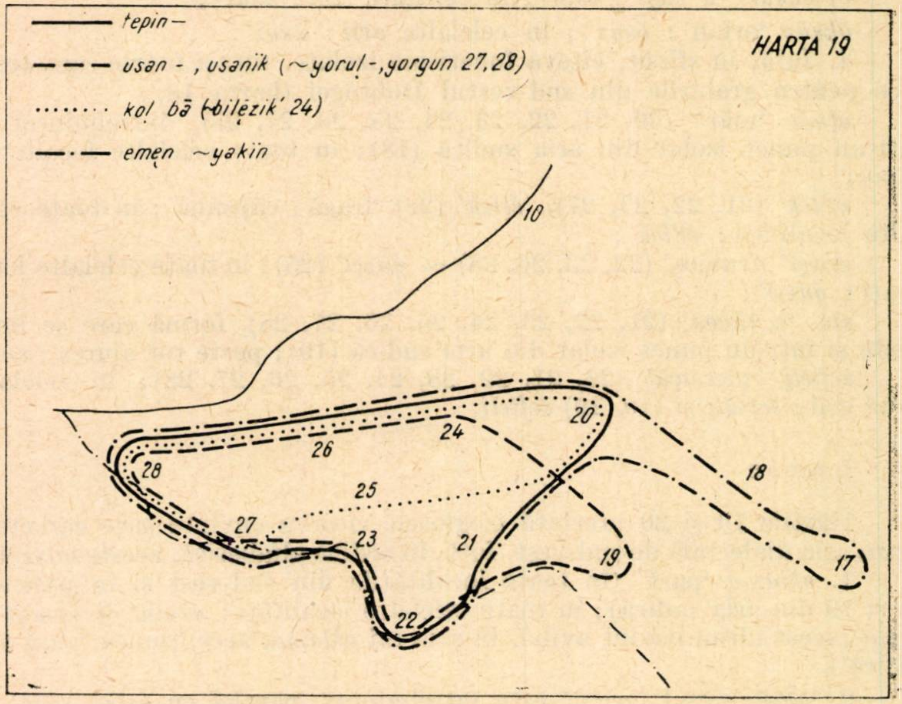
5. *tepin-* 'a se mișca' nu apare decît în aria sud-vestică ; în celelalte regiuni : *kïmïlda-* (3), *kïmïlda-* ~ *kïpïrda-* (7, 8), *kïpïrda-* (în toate celelalte localități).

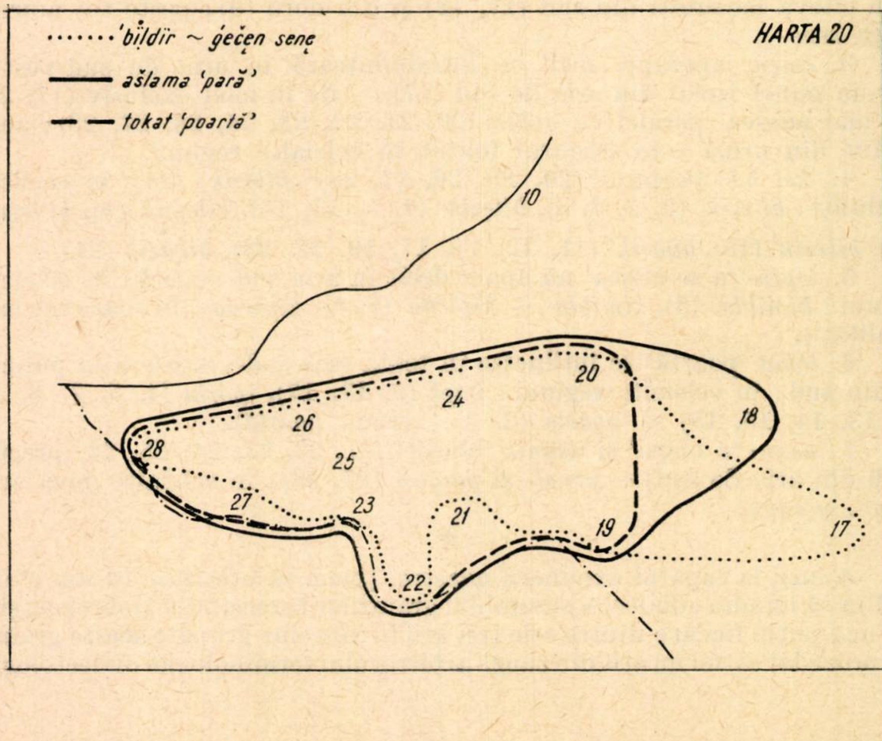
6. *tokat* 'poartă' se întîlnește în toată aria sud-vestică și în punctul 19 din sud ; în celelalte regiuni : *kapï* (9, 11, 17), '*porta* (4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 18) și '*poarta* (2, 3) (<rom. *poartă*).

7. *usan-* 'a obosi' și *usanïk* 'obosit' (21, 22, 23, 24, 25, 26, precum și 19 din aria de sud) ~ *yorul-* și *yorgun* (27, 28) ; în celelalte două arii : *yorul-*, *yorgun*.

★

Ajunși la capătul expunerii noastre, ținem să precizăm că am evitat înadins să numim « dialect » ansamblul graiurilor turcești din Dobrogea, și cu atît mai puțin fiecare dintre cele trei arii în care sînt grupate aceste graiuri. Am procedat astfel nu atît din cauza arbitrarului terminologiei dialectologice

tepin–
usan - , usanïk (~yoruļ-,yorgun 27,28)
kol bā (~bilęzik' 24)
emęn ~yakïn
HARTA 19
10
20
24
26
28
25
18
27
23
21
19
17
22

'bi̊ļdïr ~ ģeçęn sęnę
ašlama 'pară'
tokat 'poartă'
HARTA 20
10
20
24
26
18
28
25
27
23
21
19
17
22

atunci cînd este vorba de clasificarea subdiviziunilor teritoriale ale unui idiom, cît mai ales din cauza insuficienţei informaţiilor noastre în domeniul dialectologiei turce, mai ales a celei balcanice.

Observaţia pe care a făcut-o J. Németh cu privire la graiurile turceşti din Dobrogea („Die Türken dieses Gebietes sprechen die ostrumelische Mundart"[16]) este, fără îndoială, foarte justă, dar în acelaşi timp ea e prin forţa împrejurărilor prea generală, dat fiind caracterul neomogen al celor două dialecte turceşti balcanice (mai ales tocmai al celui de est) pe care le-a identificat savantul maghiar.

Cît despre încercarea lui T. Kowalski de a alătura graiurile turceşti din Dobrogea dialectului turcesc din Deliorman (care ar constitui, împreună cu acesta şi cu găgăuza, grupul dialectal pe care el îl numeşte « turca dunăreană »)[17], nici această încercare nu rezolvă în mod satisfăcător chestiunea pe care o punem aici : cea mai mare parte a trăsăturilor pe care Kowalski le consideră caracteristice « turcei dunărene » se regăsesc, într-adevăr, în Dobrogea (mai ales în partea de sud-vest a acestei regiuni), dar nu trebuie să neglijăm numeroasele trăsături, adesea foarte impor tante, care nu se regăsesc în dialectele luate în discuţie de savantu polonez. Clasificarea exactă a grupurilor dialectale care formează obiectu studiului nostru va putea fi făcută numai după publicarea atlasului dia lectelor turceşti din Bulgaria şi, mai ales, a atlasului lingvistic al Turciei

[16] J. Németh, *Die Türken von Vidin*, Budapesta, 1965, p. 12. Pentru clasificarea dialectelor turceşti din Peninsula Balcanică, vezi opera citată, *passim*, precum şi — mai ales — cealaltă lucrare bine cunoscută a aceluiaşi autor, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956.

[17] T. Kowalski, *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja*, în « Rocznik Orientalistyczny », XIV (1938), p. 66—80. Vezi şi studiul său *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Cracovia, 1933, p. 15—77 şi *passim*.

O CERCETARE LINGVISTICĂ A POEZIEI LUI ION BARBU*

DE

TOMA PAVEL

În 1949 a apărut în *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, I, 2 (luglio 1948—dicembre 1948), pp. 47—53, Milano, textul comunicării *La lingua di Ion Barbu* (*con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue „imparate*”), ținute de E. Coseriu la ședința din 11 decembrie 1948 [1]. Comunicarea este, pînă acum, singura cercetare lingvistică a particularităților poeziei lui Ion Barbu și trezește interes atît pentru descrierea—sumară — dată stilului lui Ion Barbu, cît și pentru schița de teorie care urmează.

E. Coseriu pornește de la distincția între aspectul „logic" al limbii și aspectul ei stilistic - afectiv. *Chiamo aspetto „logico" della lingua*, explică autorul, *non il* linguaggio astratto (*che non si ha mai „allo stato puro*”), *ma l'aspetto costituito dal complesso di rapporti fra significanti e significati determinati unicamente dal fatto* comprensione *o* intelligibilità, *pura comunicazione di pensiero, a prescindere dal fatto* persuasione *e da ogni intendimento estetico o affetivo* (aspetto stilistico) ; *cioè l'aspetto per cui, nel quadro di una determinata convenzione linguistica, soltanto entro certi limiti posso adoperare indifferentamente un segno per un altro senza nuocere alla comprensione* (p. 47). Văzută sub unghiul acestor categorii poezia lui Ion Barbu pare a inova mai ales în domeniul „logic", cu deosebire în ce privește inteligibilitatea. Particularitățile stilului barbian se definesc, după E. Coseriu, prin *extinderea* anumitor folosiri „normale" în sistemul lingvistic românesc, iar nu prin „erori" împotriva „logicii". Iată faptele sintactice găsite de Coseriu : 1) schimbarea locului articolului hotărît în grupuri adjectiv + substantiv sau substantiv + adjectiv, prin extinderea unui caz normal cînd adjectivul antepus are valoare predicativă : *stinsă liniștirea noastră, dorită harta orii* ; 2) folosirea deasă a dativului în locul genitivului și în locul acuzativului prepozițional : *stelelor la fel, numisem nunții noastre un burg, adeverire zilei* ; 3) folosirea atributului substantival genitival și prepozițional în locul atributului adjec-

[1] Articolul ne-a fost semnalat de acad. prof. Al. Rosetti. Tot de la domnia-sa am primit și binevoitorul îndemn de a întreprinde încercarea de față.

tival : *glas de unsoare* „glas unsuros", *lucru al tainei* „lucru tainic" ; 4) exprimarea eliptică : *grădină îmi sta cerul* „cerul îmi sta în față ca o grădină", *cu treptele* „cu suirea treptelor" ; 5) alăturarea epitetului de subiect cînd ar fi firească alăturarea lui de atribut : *șes veșted cu tutun* „șes cu tutun veșted", *cerul lăcrămat și sfînt ca mirul* „cerul ca mirul lăcrămat și sfînt" ; 6) folosirea neobișnuită a prepozițiilor : *din biciu ud și din țăpoiu* „cu bici ud și cu țăpoi", *beată într-un singur vin* „beată de un singur vin" ; 7) folosirea adverbelor cu funcție adjectivală : *steaua aproape* ; 8) întrebuințarea adverbială a unor adjective : *se ploconea răsăritean*, *sălciu muia* ; 9) forme noi de superlativ absolut : *milos de lin*, *pendular de încet* ; 10) extinderea folosirii finale a conjunctivului fără *ca* : *mălaiu din mîna ta să ciugulească*, *să nu prelingă*, *să nu pice*. Nici unul dintre aceste fenomene nu este incorect, ci, pornind de la un uzaj existent în limbă, poetul îl extinde, silind alte cuvinte decît cele obișnuite să intre în lanțurile regulii.

În domeniul lexicului lui Ion Barbu, cercetarea lui E. Coseriu observă, pe bună dreptate, o polarizare a diversității lexicale. În ciclurile *Joc secund* și *Uvedenrode*, unde poeziile sînt mai ales de inspirație teologică și lirismul contemplativ năzuiește spre liniștea increatului, se observă aglomerări de neologisme, împrumutate de multe ori limbajului matematic și științific. (Ion Barbu își gîndește lumea la treapta platoniciană a prototipurilor ideale, caracterizate de număr [2]). Într-adevăr, spune E. Coseriu, în românește neologismele nu s-au asimilat încă pînă la nivelul de *Lehnwörter*, ci sînt încă *Fremdwörter*, simțite ca străine, purtînd o prea mică încărcătură stilistică, prea puține conotații sugestive. Din pricina poziției lor „la periferia limbii" (care duce, pentru unele neologisme, la coexistența mai multor forme : *astru*, *astră*), aceste cuvinte dau textului *un aspetto di precisione e astrattezza, mentre le parole astratte romene sono spesso ambigue* (p. 49), adică mai încărcate afectiv, pentru că sînt mult mai vechi. În poeziile *di intonazione popolare* (E. Coseriu se gîndește probabil la poemul *După melci*, la balada despre *Riga Crypto și lapona Enigel*, poate la unele părți din *Domnișoara Hus*, ca d) *Cuvinte de îmbărbătare*, e) *Aur netemporal* și mai cu seamă f) *Chemarea mosorului*), Barbu utilizează termeni populari și dialectali, cu înfățișare moldovenească și savoare arhaizantă, și chiar pentru concepte abstracte. Iar în ciclul *Isarlîk*, scris „*pentru o mai dreaptă* cinstire *a lumii lui Anton Pann*", elemente lexicale turcești, total absente în alte cicluri, dau atmosfera turco-balcanică a albei și dreptei cetăți.

Schimbările semantice din versurile lui Barbu, schimbări care au dat atît de gîndit criticii literare, i se par lui E. Coseriu similare cu inovațiile sintactice : *estensione di un significato particolare di una parola a tutta la sfera di significati di parola stessa* (p. 50). Mai limpede, *si abbiano, per es., due significati* : cast (*casto*) *e* nepătat (*immacoloto*) ; *le sfere dei relativi significati si intersecano, cioè in certi casi, i due termini sono sinonimi* ; *B. usa quindi il termine* cast *come sinonimo di* nepătat *anche in altri casi*. Translația semantică de acest tip e într-adevăr frecventă la Barbu ; poetul recurge des la substituția *metonimică* (căci feno-

---

[2] Al. Rosetti și Liviu Călin, *Cuvînt înainte* la Ion Barbu, *Joc secund*, București, 1965, p. XVIII.

menul descris de E. Coseriu este tocmai metonimia). În începutul celebru al poeziei *Joc secund*, primele două substantive sînt metonimii : *Din ceas, dedus*,... înseamnă „abstras din temporal". Și totuși, imediat urmează o imagine *metaforică* : ... *adîncul acestei calme creste* „arta, poezia", o imagine de neînțeles logic, pur stilistică în terminologia lui E. Coseriu, bazîndu-se pe o „eroare" logică. *Salturile* semantice care sînt implicate de metaforă (deosebite de *translațiile* semantice metonimice)-se rezolvă, la Ion Barbu, la nivelul stilistic.

Cercetarea lui E. Coseriu insistă asupra apartenenței „semnificanților aberanți" la „convenția" stilistică (apartenență înțeleasă de la sine pentru cel care se ocupă exclusiv de stilistică), deoarece examinarea poeziei lui Ion Barbu reprezintă de astă dată un prilej pentru concluzii lingvistice în legătură cu noțiunea de limbă învățată (*Chiamo lingue „imparate" le lingue apresse in un periodo di tempo, relativamente breve, da tutto un popolo etnicamente distinto, per colonizzazione intensiva e non per conquista linguistica — „snazionalizzazione" — graduale*, p. 51, n.5). În limbile învățate, spune E. Coseriu, inovația logică nu este limitată de eroare : *nel quadro di un medesimo sistema linguistico* (*lingua ereditata*), *soltanto l'innovazione è libera, mentre l'innovazione logica è vincolata dall'erore* ; *nel passaggio da un sistema linguistico a un altro, può essere libera anche l'innovazione logica, poiché il vincolo dell'erore non è operante* (p. 51). Nu-l vom urmări mai departe pe E. Coseriu în dezvoltarea teoriei, care îl duce, către sfîrșitul articolului, la sugestive comparații între gradele de asimilare a latinei vizibile în diferitele idiomuri romanice. Observațiile lui Coseriu pe marginea poeziei lui I. Barbu rămîn valabile independent de concluziile de alt ordin la care Coseriu ajunge. Acestor observații le vom consacra cele cîteva reflecții următoare.

Înainte de a discuta însă stilul poeziei lui Ion Barbu și de a încerca o integrare stilistică a faptelor de limbă notate de E. Coseriu, să facem cîteva precizări teoretice.

Noțiunea de *semn*, determinările și problemele ei au fost mult discutate în filozofia secolului nostru. Din păcate însă, lingvistica s-a arătat interesată doar de teoriile logice neo-pozitiviste (coborînd din școala de la Viena prin intermediul lui Rudolf Carnap) și de unele teorii psihologiste de coloratură behavioristă. (Folosim termenul „de coloratură", pentru că, deși behaviorismul ortodox respinge cercetările lui Ogden și Richards asupra semnificației, ca „mentaliste", ele se apropie totuși de modul „mecanist" de a privi psihicul uman.) Rămîn nevalorificate lingvistic o serie de teorii moderne despre semn. Încă n-au fost nici pe departe epuizate consecințele ce decurg pentru știința limbii din cercetările logice ale unui Husserl sau din cele etice ale lui Max Scheler, de pildă [3].

Reacția lingvistică idealistă de la începutul secolului împotriva neogramaticilor nu este deocamdată egalată de o reacție de același tip care să se opună „imperialismului" structuralist. O astfel de reacție ar urma să transcende opozițiile individuale (deocamdată mai mult metodologice) la adresa structuralismului, și să pretindă la o reechilibrare a raporturilor

[3] Simptomatică ni se pare, în acest sens, trecerea în revistă a teoriilor despre semnul lingvistic din cartea lui Henning Spang-Hanssen, *Recent Theories of the Nature of the Language Sign*, TCLC IX, Copenhague, 1954.

dintre teorie şi practică în ştiinţa limbii [4]. Pe ce baze teoretice se poate sprijini o asemenea reacţie este încă timpuriu să prevedem. Dorim totuşi, în rîndurile care urmează, să ilustrăm prin exemple concrete valoarea şi utilitatea unor gîndiri de tip ontologic pentru teoria limbii, invadată în perioada actuală de un val formalizator prea exclusiv.

Iată cum vede problema semnului un gînditor ca Jacques Maritain, fidel, cum se ştie, filozofiei aristotelice şi perfectărilor ei medievale precarteziene, sprijinindu-se pe bogata gîndire logică a scolasticii [5]. Semnul, spune Maritain, urmîndu-l pe Ioan de S. Thoma, „est id quod repraesentat *aliud a se* potentiae cognescenti" [6]. Semnul face cunoscut, deci, ceva distinct de sine, ceva faţă de care rămîne dependent şi subordonat. O serie de distincţii nuanţează definiţia. Semnul *natural* se distinge de semnul *convenţional*, în măsura în care cel dintîi se bizuie pe o relaţie *reală* între lucruri (fumul, semn al focului), iar semnul convenţional e stabilit „arbitrar" (trompeta, semn al deşteptării). Relaţia reală dintre semn şi semnificat în cazul semnului natural nu este o relaţie „de eficienţă", ceea ce înseamnă că semnul nu produce *el* cunoaşterea semnificatului, ci îi dă numai formă, situîndu-se (conform terminologiei aristotelice), în ordinea cauzalităţii formale de cunoaştere. Semnul nu se confundă cu imaginea ; aceasta din urmă seamănă cu principiul ei şi poate fi de aceeaşi natură şi de acelaşi „grad ontologic" cu el : fiul este imaginea părintelui, dar nu semnul lui. *Simbolul* ar putea fi definit ca semn-imagine : „quelque chose *de sensible* signifiant *un objet* en raison d'une relation présupposée d'analogie" (p. 71). Ar exista deci un fel de *izomorfism* simbolic între semn şi obiect. O altă distincţie separă semnul *speculativ* de semnul *practic*, paralel cu distincţia aristotelică între intelect speculativ şi intelect practic. E poate mai bine să vorbim de o „deschidere" speculativă şi de una practică a semnelor. Un concept este semnul speculativ al obiectului, dar el are şi aspecte de semn practic. În sfîrşit, ultima şi cea mai interesantă distincţie ia notă de existenţa semnelor *formale* şi *instrumentale*. Semnul instrumental este cunoscut întîi el însuşi ca obiect şi face cunoscut apoi alt lucru : fumul, cunoscut întîi el însuşi, ne face să trecem la momentul următor, la cunoaşterea focului pe care îl semnifică. După Maritain, toate semnele pe care le cunoaştem sînt instrumentale, „în afară de categoria „privilegiată" a semnelor mentale care intervin în actul cunoaşterii : imagine, amintire, concept" (p. 78). Acestea din urmă, *semne formale*, semnifică *înainte* de a fi cunoscute ele însele ca subiect : mediu pur, ele „dispar" în faţa obiectului semnificat. Într-adevăr nu observăm întîi conceptul şi apoi obiectul, ci obiectul *prin* concept. Ultima distincţie [7], stabilită pentru anumite nevoi ale teoriei cunoaşterii, ar

---

[4] „Linguistic theory is a metatheory dealing with properties of linguistic descriptions of natural languages", spun J. A. Fodor şi J. J. Katz în *Structure of Language*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1964, p. 19 . O teorie lingvistică este *şi* acest lucru, dar nu *numai* acest lucru.

[5] J. Maritain, *Signe et symbole*, în *Quatre essais sur l'esprit*, Paris, 1939, p. 63—127.

[6] Ni se pare limpede deosebirea dintre această definiţie a semnului şi cea propusă de R. Jakobson : *aliquid stat pro aliquo* (în *Rapport sur l'interdépendance entre la structure phonétique et la structure grammaticale d'une langue*, *Actes du VI-e Congrès international des linguistes*, Paris, 1949, p. 6).

[7] Despre această distincţie vezi şi J. Maritain, *Les degrés du savoir*, Paris, 1935, anexa III, unde cuvintele sînt în cîteva rînduri tratate ca semne instrumentale.

putea fi modificată, credem, cu profit, dacă am încerca s-o aplicăm la realitatea semnului lingvistic. După Maritain, cuvintele sînt semne instrumentale ale conceptelor, şi în actuala definiţie a semnului instrumental, s-ar părea că într-adevăr cuvîntul intră în sfera lui. Dar dacă am nuanţa criteriul distincţiei? Dacă am ţine seama nu numai de transparenţa semnului, ci şi de autonomia lui ca obiect? În cazul cînd semnul formal se caracterizează numai prin perfecta transparenţă în faţa obiectului semnificat, atunci desigur că doar conceptul poate fi socotit semn formal; cuvintele rămîn destul de opace, ambigue, încărcate de afectivitate şi nu semnifică *direct* conceptul, pentru că depind de vitregia actului comunicării. Totuşi, dacă socotim cuvîntul semn instrumental şi în aceeaşi clasă de semne introducem un semn ca fumul vestitor al focului, pierdem din vedere o deosebire fundamentală : fumul este în primul rînd *obiect*, existenţa lui nu are *ca scop* semnificarea focului, în timp ce cuvîntul este *în primul rînd semn*, scopul cuvîntului este semnificarea conceptului. Astfel că am putea baza deosebirea dintre semnele formale şi semnele instrumentale pe autonomia obiectului semn : semnele formale sînt în primul rînd semne, ele există în măsura în care semnifică, în timp ce semnele instrumentale există independent de faptul că pot avea şi funcţia de semn. Faţă de această revizuire a noţiunilor, cuvîntul apare ca un semn formal prin excelenţă. Pentru a da socoteală totuşi de diferenţa de transparenţă dintre cuvînt şi concept, propunem introducerea unei noi distincţii, între semn *corporal* şi semn *necorporal*. Conceptul este semn formal necorporal, în timp ce cuvîntul este semn formal corporal şi tocmai corporalitatea îi răpeşte din transparenţă, îl face mai greoi şi mai eterogen decît conceptul.

În limitele acestei teorii semnul lingvistic va participa diferit la diferitele însuşiri enumerate ale semnului. În ce priveşte distincţia semn *natural* — semn *convenţional*, semnul lingvistic, probabil cel mai complex semn cunoscut, este şi natural şi convenţional. Limba este naturală *ca întreg*, ca activitate specific umană, dar fiecare semn în parte asociază convenţional un anumit corp sonor la o anumită semnificaţie. („Arbitrar" din terminologia lui Saussure are întocmai sensul lui „convenţional" de aici. În gîndirea medievală „arbitrarius" se folosea în cu totul alte contexte.) Limba ca întreg nu este semn simbolic. Între ea şi obiectul ei nu se stabileşte un izomorfism simbolic general, în schimb există din loc în loc în limbă rudimente de asemenea izomorfism : onomatopeele sînt cel mai limpede exemplu [8]. Semnul lingvistic pare să fie mai ales semn practic, dar nu i se poate contesta o „deschidere" speculativă. Am văzut, în sfîrşit, că semnul lingvistic este semn formal corporal, că scopul lui principal este semnificarea. Se observă însă în limbă începuturi de „instrumentalitate". Afectivitatea în limbă, fără să fie în întregime instrumentală, fără să absoarbă vreodată în autonomia ei funcţia de a semnifica, tinde totuşi să se constituie în corp de sine stătător, care se

[8] Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, Bucureşti, 1963, p. 91—93 şi Al. Graur, *Sur le symbolisme phonétique*, în *Recueil d'études romanes*, Bucureşti, 1959, p. 73—78. Alfons Nehring, *Sprachzeichen und Sprechakte*, Heidelberg, 1963, p. 80—81, critică teoria prof. Rosetti privitoare la simbolismul onomatopeelor. Dar pentru Nehring „simbol" înseamnă altceva decît pentru prof. Rosetti (Nehring, *op. cit.*, p. 78—79 şi n. 91), deci obiecţia rămîne terminologică. Vezi şi răspunsul : Al. Rosetti, *Autour du „mot"* (sub tipar).

semnifică pe sine înainte de a semnifica altceva. Afectivitatea în limbă se deosebește deci de rudimentele de izomorfism simbolic : onomatopeea imită sunetul cocoșului, între corpul sonor *cucurigu* și strigătul cocoșului se stabilește, în afara simplei semnificații și un fel de analogie ; dar repetarea afectiv-obsesivă a unui cuvînt într-o replică *este* ea însăși afect și obsesie, înainte de a fi comunicare.

Aceste cîteva linii fiind schițate, să vedem ce se întîmplă cu semnul lingvistic în clipa cînd comunicarea lingvistică se transformă în poezie. Într-o cercetare anterioară [9] observam că în metaforă dispar, se neutralizează, opoziții lexicale stabile în limbă : în metafora *bîrnele din piept* opoziția dintre „bîrnă" și „coastă" care în contextul obișnuit ⌗ — *este dreaptă* ⌗ funcționează cu toată puterea, sub dominarea poeziei se neutralizează. Contextul de neutralizare ni se părea a fi „stilul poetic al limbii", din păcate insuficient determinat. O determinare mai precisă nu pare să poată fi dată. În schimb credem a observa o serie de fenomene mai generale specifice poeziei, față de care neutralizarea metaforică rămîne un caz particular. Într-adevăr, se petrec în limbă, la convertirea ei în poezie, o serie de „neutralizări" de mare amploare, care dau specificitatea „semnului" poetic.

În primul rînd se perturbă opoziția dintre semnul natural și cel convențional. Dacă limba este naturală ca totalitate și convențională, arbitrară, în asocierea anumitor sensuri determinate unor corpuri sonore determinate, pentru poezie distincția pierde din claritate. În poezie întregul dobîndește anumite trăsături convenționale, în schimb corpul sonor capătă un început de „naturalitate", de adecvare la sens [10]. Ezitarea între sunet și sens, de care vorbea Valéry cînd definea poezia, este o ezitare între natural și convențional. În poezie arbitrarul semnului lingvistic pierde din putere datorită și jocurilor sonore, normelor specifice fonetice ale poeziei, cît și transfigurărilor semantice, sincretismelor metaforice, reevaluării generale a sensului cuvintelor. Un singur exemplu : în versurile *Să-ți fie brațul spadă bătăioasă/. Și ochiul : disc lunar lunecător* (Ion Barbu, *Înfățișare*), grupul de cuvinte *disc lunar lunecător* nu se asociază cu totul arbitrar sensului lor poetic. În corpul lor sonor potrivirea poetică a aruncat o sămînță de „naturalitate", de secretă corespondență cu sensul. Spunem „sămînță", pentru că, deși tinde la o „naturalizare" completă a semnului lingvistic, transfigurarea poetică a limbii nu reușește să o dobîndească manifest decît în puncte izolate ale discursului. Dar subzistă, de-a lungul întregului text poetic, o naturalizare implicită a semnului : prin simpla lui ridicare la nivelul poeziei, semnul lingvistic pierde din arbitrar.

Se tulbură, cu această ocazie, și opoziția dintre semnul formal și semnul instrumental. Semn formal corporal, semnul lingvistic are drept scop principal semnificarea conceptului. Am văzut că în limba obișnuită

[9] T. Pavel, *Notes pour une description structurale de la métaphore poétique*, în *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, I (1962), p. 185—207.

[10] Vezi articolul prof. Al. Rosetti, *Asupra valorii expresive a sunetelor vorbite*, în SCL, XVI, 1965, p. 577—578, unde d-sa propune un criteriu „substanțial" pentru studiul distribuției sunetelor în poezie, studiu pe care într-un articol anterior (*Distribuția sunetelor în poezie*, în FD, V (1963), p. 21—25), noi îl vedeam în întregime formalizabil. Într-o carte despre terminologia fonetică, *Die Metaphern in der Phonetik*, The Hague, 1963, I. Fónagy încearcă să bazeze teoria expresivității naturale a sunetelor vorbite pe o explicație freudiană !

se distribuie rudimente de „instrumentalitate” afectivă. În limba poetică opoziția formal-instrumental se „neutralizează” cu totul și semnul lingvistic devine semn instrumental. Într-adevăr scopul principal al discursului poetic nu este semnificarea unui *altceva*, spre care converge toată forța semnului formal, ci în primul rînd textul poetic *este* [11]. În poezie limba se semnifică întîi pe sine, ca artefact, sau ca transfigurare, sau ca întreg, în orice caz ca *obiect* autonom, avînd o realitate obiectivă care primează asupra realității semnificative. Aspectele semnificative ale poeziei nu dispar, bineînțeles, dar semnificarea lor trece pe al doilea timp. La fel cum fumul întîi este fum și apoi semnifică focul, opera poetică în primul rînd este obiect și abia apoi semnifică altceva. Transparența — corporală și deficientă — a semnului lingvistic obișnuit slăbește și mai mult în cazul semnului poetic. „Instrumentalizarea” limbii poetice abolește — principial — imperativul transparenței. O comunicare lingvistică obișnuită ininteligibilă e un non-sens, dar o poezie greu de descifrat este un lucru firesc și obișnuit : caracterul ei de obiect îl umbrește pe cel de semn[12].

Explicarea acestor „neutralizări”, specifice limbii poetice, ne poate fi ușurată de teoria unui gînditor român, M. Sora, privitoare la semnificații [13]. Conflictul între om ca unitate ontologică (finită) și om ca unitate in-tențională duce, în actul cunoașterii, la crearea unei bariere ontologice în fața intenției, la oprirea ei la nivelul semnificaților imediați [14]. Din *medium quo* al drumului intenției spre ultimul „co-semn” (adică spre totalitate), semnificatul imediat devine *objectum quod*, el se opacizează și, într-o stearpă logică a identității, se transformă în obstacol în calea intenției [15].

Conflictul descris de M. Sora e un conflict al spiritului, el are însă consecințe evidente în viața limbii. Aspectul „stilistic”-afectiv al limbii curente reprezintă într-un fel oprirea la semnificatul imediat. Afectivitatea limbii este o încercare de „scurt-circuitare” a drumului natural cuvînt — concept — obiect (atît de sugestiv reprezentat de celebrul „triunghi” al lui Ogden și Richards), de stabilire a unor legături directe provizorii între cuvînt și obiect, chiar de contopire a cuvîntului și obiectului. Am văzut, obsesia *este* ea însăși *în* repetarea obsesivă a unui cuvînt. Contopire care înseamnă totodată și oprire. Încercînd să devină el însuși obiectul semnificat, cuvîntul se transformă în *quod*, se opacizează. Alt exemplu de opacizare a semnului lingvistic este locul comun, moartea semnificației, automatismul oral. Locurile comune au într-adevăr o autonomie semantică atît de pronunțată încît folosirea lor reduce discursul la stereotipie ; vorbi-

---

[11] E cunoscută expresia lui Archibald Mac Leish că o poezie trebuie „nu să însemne, ci să fie” (*not mean, but be*).

[12] O punere în legătură a expresivității lingvistice cu expresivitatea poetică la E. Stankiewicz, *Problems of emotive language*, în *Approaches to Semiotics* (Th. Sebeok, A. Hayes, M. Bateson, ed.), The Hague, 1964, p. 239—264.

[13] M. Sora, *Du dialogue intérieur*, Paris, 1947.

[14] În treacăt fie spus, această oprire este semnificativă pentru gîndirea pozitivistă și neo-pozitivistă.

[15] M. Sora, *op. cit.*, p. 118—122. Aici se face utila distincție între semnificație, co-semnificație și transsemnificație. Semnificația se limitează la semnificatul imediat : *cîine* semnifică întîi „acest cîine”, dar co-semnifică o ierarhie de întreguri logice „caninitate”, „animalitate” etc., mergînd pînă la a co-semnifica „totalitatea”. Un poem ajunge să semnifice deci Frumosul transcendent, trecînd din co-semnificare spre trans-semnificare.

torul în locuri comune nu-şi desfăşoară in-tenţia pînă la capăt, el se opreşte chiar la nivelul semnificaţilor imediaţi, anume la nivelul unor semnificaţi imediaţi total opacizaţi de stereotipia lor semantică. Semantica locurilor comune este „o figură" lingvistică a logicii identităţii; consecinţele lor spirituale sînt analoge [16].

În opera poetică însă, semnul lingvistic, *objectum quo*, semn formal, am văzut că se „instrumentalizează", că devine *objectum quod*. Dacă interpretăm acest „sincretism" în lumina conflictului dintre fiinţă şi intenţie, opera poetică ne apare ca un triumf specific al fiinţei asupra intenţiei. În poezie *quo* se preschimbă în *quod*, transparenţa naturală a semnului lingvistic se întunecă; poezia nu-l trimite pe om în primul rînd spre *alt* semnificat, ci îl păstrează la propriul ei nivel, care rămîne, pentru unghiul estetic de privire, adică pentru unghiul adecvat obiectului, primul nivel legitim de semnificaţie. Cuvîntul, din mediu transparent al intenţiei, se transformă în obiect, termen. El „prinde cheag", prinde fiinţă în poezie. Din identic cu semnificatul, cuvîntul devine, în poezie, identic cu sine. Acest „sincretism" suprem al poeziei dă socoteală de toate celelalte neutralizări specifice poeziei, observate la alte nivele: sincretismul metaforic, perturbarea opoziţiei natural-convenţional, în sfîrşit „instrumentalizarea" semnului poetic. Ceea ce nu înseamnă că poezia nu are şi ea co-semnificaţii sau trans-semnificaţii, dar le are ca şi orice alt *obiect*, în ciuda opacităţii ei fireşti, şi nu ca semnul lingvistic sau conceptul, datorită transparenţei lor naturale ![17].

Aceste cîteva propoziţii ar merita poate să fie aprofundate, şi o serie de implicaţii interesînd lingvistica şi poetica ar putea fi degajate în continuare. Deocamdată însă cele cîteva noţiuni conturate pînă acum ne sînt suficiente pentru a pune sub semnul întrebării distincţia făcută de E. Coseriu, în cercetarea de la care am pornit, între aspectul „logic" şi cel „stilistic" al limbii lui Ion Barbu. În poezie opoziţia dintre aceste două aspecte ale limbii „se neutralizează" şi a studia stilul unui poet în termenii

---

[16] O „străpungere" eroică a locurilor comune, o descoperire a zăcămintelor de co-semnificaţii şi transsemnificaţii care dorm în locuri comune, a întreprins Léon Bloy în celebra sa *Exégèse des lieux communs*, Paris, I, 1901, II, 1913.

[17] În termenii cunoscutei teze a lui Roman Jakobson, specificitatea comunicării poetice provine din „*atitudinea faţă de mesaj în sine*, (din) „*centrarea" asupra mesajului ca atare*" (R. Jakobson, *Lingvistică şi poetică*, în volumul colectiv *Probleme de stilistică*, Bucureşti, 1964, p. 93). E uşor de văzut că teoretic această poziţie coincide cu cea afirmată de noi: Într-adevăr „centrarea" asupra mesajului ca atare duce la transformarea mesajului în obiect, la pierderea transparenţei lui specifice. Mesajul, purtător al unei comunicări, încetează, atunci cînd „funcţia poetică" — aşa cum o numeşte Jakobson — se manifestă, să mai semnifice în prim loc altceva decît pe sine. Şi trăsăturile stilistice observate de M. Riffaterre (*Criteria for Style Analysis*, în *Word*, XV (1959), p. 154 şi urm.) vin să sprijine concluziile noastre. Căci ce reprezintă „codarea" mai atentă şi controlul decodajului, dacă nu îndreptarea atenţiei către ceea ce ar trebui, în mod normal, să fie doar *medium quo* şi se transformă în *objectum quod*? Ce este „controlul decodajului" dacă nu silirea receptorului să nu treacă prin cuvintele poeziei ca prin semne lingvistice obişnuite, ci *să se oprească la ele*, să capete conştiinţa decodării.

În schimb nu putem fi de acord cu descrierea dată metaforei de Jerzy Pelc (*The Application of Semantic Functions to the Analysis of the Concept of Metaphor*, în vol. colect. *Poetics*, Varşovia, 1961; interesante modificări şi completări ale „modelului" lui Pelc, la Sorin Alexandrescu, *Simbol şi simbolizare. Observaţii asupra unor procedee poetice argheziene*, în vol. colect. *Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti, 1966), pentru că Pelc, ca şi alţi cercetători ai problemei, nu distinge destul de clar metafora lingvistică obişnuită de metafora poetică, nu-şi dă seama deci cu suficientă limpezime de specificitatea contextului poetic.

inovării sub aspect „logic" sau sub aspect „stilistic" poate duce la separarea unor fapte ce țin de aceeași clasă de fenomene. Din fericire, acest lucru nu se întîmplă în articolul lui E. Coseriu, totuși faptele de limbă fiind acolo examinate mai ales sub aspect „logic", ele pot da ocazia unui comentar stilistic, îmbogățit pe alocuri cu fapte noi.

În primul rînd, trebuie să observăm că toate faptele notate de Coseriu concură la sublinierea impresiei de fapt de limbă *unic* pe care poezia lui Ion Barbu o dă. Toate „inovațiile" — cum le numește Coseriu —, sînt mici „deplasări" semi-corecte, menite să semnaleze autonomizarea, instrumentalizarea semnului lingvistic în semn poetic. Desigur, de la un poet la altul diferă perfecțiunea convertirii semnului formal în semn instrumental: de aceea există și poezie plată; totodată diferă chiar între poeții buni, procedeele specifice prin care ei manifestă această convertire, diferă adică stilul individual.

Una din trăsăturile specifice ale stilului lui Ion Barbu este preponderența substantivului. Regretatul prof. T. Vianu scria în luminoasa d-sale monografie despre Ion Barbu: *Substantivul este... prin imuabilitatea realităților pe care le desemnează, partea de cuvînt cea mai aptă pentru expresia esențelor... Intenționalitatea lui surprinde deci substratul imuabil, pe care după vechi deprinderi metafizice îl facem să coincidă cu lumea esențelor. Spiritualismul lui Ion Barbu îl îndruma deci în chip firesc către un vocabular saturat de substantive... În genere... poesia lui Barbu este făcută dintr-o deasă pastă substantivală, dintr-o materie compactă și grea, frămîntată în intuițiile spiritului* [18]. Nu numai cantitativ este reliefat substantivul în poezia lui Barbu (cum se știe, există strofe întregi fără verb, succesiuni de fraze ample strict nominale), dar și cu alte procedee. Schimbarea locului articolului hotărît în sintagma adjectiv + substantiv, observată de Coseriu în cazuri ca *stinsă liniștirea noastră*, *dorită harta orii*, ni se pare o formă de reliefare respectuoasă a substantivului, o diminuare a determinanților lui. Al doilea exemplu sună, textual: *Ca Islande caste, norii/ În, dorită, harta orii* (*Orbite*) și conține determinantul adjectival înfipt între substantiv și prepoziția precedentă. Topica neobișnuită e o încălcare a sintaxei românești. Totuși ea rămîne aici acceptabilă, pentru că slujește scopului stilistic: distanțarea substantivului, așezarea lui pe un fel de „piedestal" stilistic. Acest „piedestal" se întîlnește și alte dăți, cînd, de pildă, substantivul este precedat de o serie de determinați ca în al doilea vers al poeziei *Dioptrie*: *Înalt în orga prismei cîntăresc/* **Un saturat de semn, poros infoliu.** Tot de „respectul" pentru substantiv ține și folosirea atributului substantival în locul celui adjectival, observată de Coseriu: *glas de unsoare*, *lucru al tainei*, precum și emfatica folosire a dativului: *azmuțit cîmpiei*, *un fluviu leșios* (*Nastratin Hogea la Isarlîk*). Deasa nearticulare a substantivului în contexte care în limba curentă cer articol poate fi explicată și ea prin nevoia de a prezenta substantivul în toată curăția lui, ne-supus de determinări: *Colo, dimineața mea, /Viu altar îți miruia* (*Orbite*) sau *În țări de ghiață urgisită,/ Pe-același timp trăia cu el,/* Laponă *mică, liniștită,/Cu piei, pre nume Enigel* (*Riga Crypto și lapona Enigel*).

Alte fapte notate de Coseriu se leagă, ca și observatul abuz de dative, de o tendință emfatică, retorică a poeziei lui Ion Barbu. Nu trebuie să

[18] T. Vianu, *Ion Barbu*, București, 1935, p. 93.

uităm că cel dintîi ciclu de poezii, publicate de Ion Barbu în periodice şi reluate abia în ediţiile postume, de prof. Al. Rosetti şi Liviu Călin, a fost un ciclu de inspiraţie parnasiană, al cărui stil, deşi repudiat ulterior de poet, a lăsat urme în celelalte opere. Exprimarea eliptică face parte dintre procedeele emfatice : *Grădină îmi sta cerul, iar munţii parmalîc* (*Nastratin-Hogea la Isarlîk*), sau *Cu Treptele supui văditei gale* /*Sfînt jocul în speranţă, de pe sund* (*Increat*), la fel folosirea neobişnuită a prepoziţiilor, mai ales regeasca înlocuire a lui *spre* cu *la* : *Să nu prelingă, să nu pice* / *Viu spiritul, robit în ea,* / La *azimi albe să-l ridice* / *Sfiit pruncia ei trecea* (*Statură*), sau formele neobişnuite de determinare a adjectivului (socotite de Coseriu noi superlative absolute) : *milos de lin, pendular de încet.* Emfaza este şi ea una din formele de centrare a atenţiei spre discursul propriu-zis, un procedeu de „instrumentalizare" a semnului formal. La Ion Barbu maxima emfază este obţinută nu atît prin mijloace gramaticale, cît prin îmbinarea între exprimarea eliptică şi sublinierea voită a intonaţiei variabile :

Minţiri, lumini! Scăpată, doar sfînta, ca o maică,
— Ars doliul ei, cu fruntea călcată de potcap. (*Suflet petrecut*)

— Înaltă-n vînt te frîngi, să mă aştern
O, iarba mea din toate mai frumoasă.
Noroasă pata aceasta de infern!
Dar ceasul-sus; trec valea răcoroasă. (*Mod*)

sau, ca exemplu de mişcare şi mai violentă a frazei, unde propoziţia, în conflict cu versul, dă naştere şi unui ingambament :

Pe acest lemn ce-aş vrea să curăţ, nu e
Unghi ocolit de praf, icoană veche!
Văd praful — rană, rănile — tămîie?
— Sfînt alterat, neutru, nepereche. (*Lemn sfînt*)

Explicaţiile combinate cu elipsele dau o atmosferă de nobil patetism.

Între elementele stilistice care perfectează în poezia lui Ion Barbu transformarea semnului lingvistic în *objectum quod*, trebuie notate cele care contribuie la conturarea unei „tonalităţi" generale, a unei anumite atmosfere specifice unei poezii sau alteia. Această „tonalitate", o formă diminuată a emfazei, diferă de la poezie la poezie. În *Riga Crypto şi lapona Enigel*, de pildă, o serie de efecte stilistice contribuie la conturarea atmosferei de baladă romantică, mai ales forme uşor arhaizate : *Şi Crypto, regele*-ciupearcă ! ; *Dar cîntecul tot* zice-l-aş ; *La spartul nunţii, în* cămară ; *La* vecinic *tron, de rouă parcă* ; *Scade noaptea, ies* lumine etc. În *Ritmuri pentru nunţile necesare* tonalitatea generală a poeziei este dată de ritmul jucăuş, rupt pe dimensiunea sintagmelor : *O, Mercur,*/ *Frate pur,*/ *Conceput din viu mister*/ *Şi Fecioara Lucifer,*/ /*Înclinat pe ape caste*/ *În sfruntări iconoclaste*/ *Cap clădit*/ *Din val oprit* /*Sus, pe Veacul împietrit,*/ /*O, select*/ *Intelect*/*Nunta n-am sărbătorit*. . .

În privinţa lexicului, aglomerările observate de Coseriu sînt într-adevăr frapante. În *Paznicii*, de exemplu, neologismele se succed cu exactă repeziciune : *conexiune, gardă, eficace, sumbru, centrat, aparte, aditiv*, doar în prima strofă. În alte poezii predomină alte zone lexicale : „balcanismele" sau, uneori, arhaismele. Aceste aglomerări, anormale în

limba curentă, contribuie la conturarea ,,tonalității'' specifice. În ce privește lexicul se cere remarcat încă un fenomen stilistic, notat de T. Vianu în monografia citată : juxtapunerea unor termeni din cîmpuri semantice cu totul diferite : *virgin triunghi* (*Grup*), *pătratul zilei*, *raiuri divulgate* (*Poartă*), *sfînt alterat* (*Lemn sfînt*), *limfa pajiștelor* (*Legendă*), *conul acesta de seară* (*Aura*), *gama turlelor* (*Mod*), *cerul omogen* (*Steaua imnului*), *extremele cămărilor de bură* (*Margini de seară*) etc. ,,Ceea ce a rezultat, spune T. Vianu, este nu numai o privire mai adîncă în unitatea lucrurilor, dar și o apreciabilă înnoire a limbei'' (p. 107).

O ultimă remarcă : din formulările lui Coseriu s-ar putea degaja, la o lectură neatentă, concluzia că, întrucît recurge mai ales la deplasări semantice, poezia lui Barbu e lipsită de ,,salturile'' metaforice. Am citat mai către început primul vers din *Joc secund* unde metafora se alătură metonimiei. În tot ciclul ,,ermetic'' metafora este mereu prezentă : *fînul razelor* și *clăile de fire stîngi* în *Grup* ; *Inimi mari dormeau pe țară,/ Munți, cu sîngele afară* în *Orbite*, *Din timp tăiat cu săbii reci*, în *Statură* ș.a.m.d.

*

Poezia *Joc secund*, unde poetica barbiană este ermetic exprimată, pare a recunoaște autonomia operei poetice, opacizarea semnului poetic (*ascuns*), neutralizarea fundamentală în poezie (*mîntuit azur*), și, de fapt, inferioritatea poeziei față de cunoaștere (*un joc secund*). În puritatea acestui joc (*mai pur*) se găsește însă o promisiune : dacă devenind *objectum quod*, poezia pierde transparența semnului lingvistic, totuși, în măsura în care devine pe de-a-ntregul *objectum quod* curat, ea poate, ca orice alt obiect, să deschidă o cărare nouă spre cosemnificat și transsemnificat. Acestei promisiuni răspunzîndu-i, Ion Barbu izbutește, în jocul poetic, să ajungă pînă la esențe.

Iunie 1966

Centrul de cercetări fonetice și dialectale
București, Calea Victoriei 194

7 – c. 4194

Acad. AL. GRAUR, *Nume de persoane*, București, 1965, 185 p. 8°

După *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, de N. A. Constantinescu, bogat în material antroponimic, cules, în mare parte, din documente și izvoare istorice de tot felul, fapt care-i mărește valoarea sub raportul strict informativ, se impunea oarecum întocmirea de către un lingvist a unei lucrări de antroponimie. Căci autorul Dicționarului amintit este istoric ca pregătire și formație, de aceea partea de lingvistică a operei sale nu poate satisface pe deplin exigențele, fie și mai modeste, ale unui specialist nu în domeniul onomasticii, ci pur și simpu în știința limbii ca atare.

Sarcina de a completa sub acest aspect lucrarea lui N. A. Constantinescu și pe aceea, mai importantă, de a elabora o introducere în cunoașterea și în studiul numelor de persoane și le-a luat și, trebuie să precizeze încă de pe acum, a izbutit să se achite cu succes de ele, cel mai indicat, în multe privințe, dintre lingviștii noștri, prin activitatea sa de peste patru decenii, să rezolve numeroasele și dificilele probleme legate de cercetarea antroponimiei. Acad. Graur n-a scris pînă acum nici o lucrare mai întinsă despre numele de oameni sau de locuri. În schimb, s-a preocupat totdeauna de etimologie, în general, a manifestat un interes continuu și activ pentru lărgirea pînă la maximum a sferei cunoștințelor sale teoretice și, foarte adesea, chiar practice cu privire la numeroase limbi și familii sau grupuri înrudite de limbi, a urmărit de aproape aspectul vorbit al graiului matern și, cînd a putut, a idiomelor străine pe care le cunoaște. Astfel înarmat, el trebuia să întocmească o lucrare, relativ redusă ca număr de pagini, dar extraordinar de bogată în privința materialului lingvistic prelucrat. Dacă ar fi lungit puțintel vorba, cum se spune familiar, fără, bineînțeles, s-o dilueze în mod gratuit, autorul ar fi scris o carte de două, poate chiar de trei ori mai voluminoasă. Concentrarea discuției prezintă, în general, un avantaj, prin faptul că studiul în discuție nu-i menit să fie citit de la un capăt la altul, ci consultat (și consultarea este mult ușurată de indicele de la sfîrșit). Numai recenzentul (și nu orice recenzent, ci unul ca mine, care se preocupă el însuși de onomastică în general) este obligat — obligație de altfel, dacă nu din cale afară de plăcută, cel puțin extrem de utilă — s-o parcurgă atent pagină cu pagină și rînd cu rînd. Munca aceasta, de obicei grea, în cazul de față a fost foarte grea, ceea ce, țin să precizez, vorbește în favoarea autorului. Căci documentarea uimește, ca să nu spun chiar că copleșește prin varietatea și bogăția ei. Nu știu cum s-ar putea găsi un al doilea exemplu de tratare temeinică a peste 3000 de nume în cca. 160 de pagini.

Materialul antroponimic supus discuției provine din numeroase și felurite surse. Pentru numele străine au fost utilizate lucrări de specialitate privitoare la diverse limbi, în primul rînd neromanice, din cauză că pe autor îl interesează, mai ales pentru partea teoretică a studiului, modul cum a luat naștere nomenclatura personală în cît mai multe idiome, spre a o putea compara cu a noastră. În astfel de lucrări, ca și în alte izvoare (s-ar putea aminti literatura beletristică, luată de asemenea în considerație), a găsit adesea nu numai paralele interesante, ci și

antroponimice identice cu ale noastre, care i-au ușurat adesea descoperirea originii unora dintre acestea. În ce privește limba română, s-au adăugat, la mijloacele obișnuite de informare, cunoștințele personale, obținute de autor direct, pe cale practică, prin contactul foarte atent cu oameni aparținînd mai tuturor categorilor sociale. Surprinde — e un fel de a vorbi, fiindcă avem a face cu o surpriză obișnuită în cazul acad. Graur — memoria neobișnuit de vie și de fidelă despre lucruri de acum 40—50 de ani, printre ele unele anecdote, menite, înainte de toate, să ilustreze o explicație, dar și să amuze puțintel pe cititor. Acest aspect apare, mai rar, firește, și în legătură cu unele nume străine.

Lucrarea de față are două părți. Una oarecum generală, în sensul că se ocupă de nomenclatura personală existentă la diverse popoare, are caracter teoretic și, mai ales, istoric. Cealaltă, mult mai extinsă, lucru firesc, de altfel, studiază antroponimia românească. Legătura dintre ele este, cum nici nu s-ar putea altminteri, destul de strînsă : anumite lucruri, și nu numai dintre cele de ordin teoretic, ne întîmpină în amîndouă părțile. Aceasta duce la unele repetări, nu toate inevitabile, care apar însă adesea și în cadrul unei singure părți, și anume în cea privitoare la numele românești. Am impresia că mulțimea extraordinară a materialului documentar l-a împiedicat pe autor să-l ordoneze mai sistematic din punctul de vedere strict al compoziției lucrării. Se vede clar acest lucru în capitolele de la sfîrșitul părții întîi, mai exact spus, în capitolele care precedă partea a doua. Aceste capitole sînt intitulate : Hipocoristice și diminutive ; Frecvența numelor ; Porecle ; Nume de familie și tratează, cum lesne se poate observa din titlurile înseși, chestiuni generale, adică aspecte ale terminologiei antroponimice care se întîlnesc ori se pot întîlni pretutindeni. (Excepție face capitolul despre porecle, unde se discută numai fapte românești.) Din punct de vedere logic, procedeul se impunea, dar rezultatul obținut nu satisface : așa se explică diverse repetări, complicate destul de des cu aglomerări de fapte care îngreuiază lectura și, cîteodată, înțelegerea, cel puțin la prima vedere, chiar atentă, a discuțiilor duse în legătură cu chestiunile respective. Eu aș fi pus cele patru capitole în partea privitoare la limba română, în sensul că aș fi început cu situația de la noi, pe care aș fi prezentat-o și sub raportul teoretic și sub cel practic (de documentare, adică) în toate detaliile, și apoi aș fi arătat că lucrurile se petrec la fel sau foarte asemănător și în alte limbi. Autorul a procedat potrivit recomandării mele în capitolul despre numele de familie românești, unde un paragraf foarte cuprinzător (p. 95—107) studiază schimbările de nume, dar n-a evitat, fiindcă nu putea evita, o critică, legată, întocmai ca cea imediat precedentă, de „compoziție" : sub titlul „Nume de familie românești" nu văd cum intră, logic vorbind, schimbări de nume existente în alte limbi. Paragraful menționat ar fi trebuit să figureze în capitolul „Nume de familie", care tratează tema aceasta din punct de vedere general.

Astfel de lipsuri, care se observă numai la o lectură continuă și atentă a cărții, se datoresc pe de o parte imensității materialului de fapte prelucrat, care, cum am arătat deja, aparține la numeroase limbi, iar pe de alta, necesității (impuse, probabil, de editură) de a concentra pînă la ultima limită expunerea. Întrucît, ceea ce iarăși am mai spus, avem a face cu o lucrare destinată exclusiv consultării — în această privință ea seamănă perfect de bine cu un dicționar, la care recurgi ori de cîte ori simți nevoia să afli înțelesul unui cuvînt (eventual și alte aspecte ale lui) — lipsurile menționate sînt ca și inexistente.

În partea consacrată limbii române, acad. Graur abordează, pornind, firește, de la numele de persoane, probleme lingvistice identice cu cele pe care le pune vocabularul propriu-zis. Capitolele IX—XI se ocupă de formarea, de morfologia și de ortografia și ortoepia numelor de persoane. Pentru autor, identitatea de tratament aplicat de limbă antroponimicelor și elementelor lexicului curent este atît de evidentă, încît capitolul IX poartă titlul „Observații privitoare la formarea c u v i n t e l o r în românește". (Mă întreb totuși dacă nu-i vorba de un simplu lapsus, care și-ar avea totuși semnificația lui.)

Urmează acum observații de amănunt, numeroase, deși am lăsat multe la o parte. — P. 21 : o paralelă la numele de botez ital. *Neutralità* ne oferă cazul, tot al unui italian, care, trăind

înainte de primul război mondial, într-o regiune italofonă stăpînită de Austria, şi-a b o t e z a t pe cei patru copii ai săi *Italia farà da sè*[1]. — P. 49 : nume ca *Sava, Ieremia* etc. sînt de origine greacă? Dacă da, cum se explică? Fiind nume de sfinţi, ele n-au putut intra în limba noastră decît prin biserică, ceea ce înseamnă că provin din vechea slavă. Cf. *Sava, Ieremiia*[2]. Aceeaşi observaţie cu privire la *Tudor* şi *Tudose* (p. 50), pentru care să se compare v. slav. *Tudorŭ*. — Nu pot împărtăşi scepticismul autorului în ce priveşte latinitatea unor nume de sărbători, în primul rînd a lui *Sîngeor(d)z* şi *Sînchetru* (p. 52). Dacă strămoşii românilor au adoptat creştinismul sub forma latinească a cultului — dovadă, terminologia religioasă fundamentală — de ce nu ni s-ar fi transmis tot din latină şi cîteva nume de sărbători aşa de importante ca cele amintite? — P. 53 : în legătură cu *sînziene*, trebuie arătat că-i vorba de ziua de 24 iunie, cînd se serbează naşterea Sf. Ioan Botezătorul. Indicaţia ,,sfîntul Ion'' e prea vagă. (Dacă nu mă înşel, mai în fiecare lună este cîte un ,,sfînt Ion'', de fapt aproape totdeauna evenimente legate de cei doi Ion mai importanţi : Botezătorul şi Apostolul.) — P. 56 : pe Cuza îl chema numai Alexandru ; Ioan este numele de botez al tatălui (v. Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, p. 59 şi urm.). — P. 58 : din moment ce există *Dinu* (< *Constantin,-din*), trebuie să admitem şi exitenţa, evident mult mai rară, a lui *Tinu* (îl găsesc, o dată, în Cartea abonaţilor la telefon) , de la care s-a putut foarte uşor forma *Tinel*. — P. 61 : cred că *Sonia, Tania* (în loc de *Sonea, Tanea*) se explică la fel cu *Horia, Oradia* (pentru *Horea, Oradea*) ; nu mi se pare, deci, necesară ipoteza unei influenţe ,,apusene''. — P. 61 : *Pancu* poate proveni (chiar mai uşor, după mine) din *Panait(e)* ; cf. *Pană, Panu*, al căror raport faţă de *Pancu* este perfect identic cu *Oană, Onu* faţă de *Iancu*. — P. 62 : în ce priveşte etimologia lui *Hîncu*, trebuie reţinut faptul că el are o ,,variantă'' *Honcu* (prin Moldova de nord). — P. 62 : *Ivaşcu* are drept temă un *Ivo* (atestat la slavi) sau un *Ive* (cf. Antonio *Ive*, un lingvist din sec. XIX, de origine slavă) ; aceeaşi temă o are n. top. *Iveşti* (r. Galaţi). — P. 62 : *Raşcu* nu poate proveni din *Dumitraşcu*, nici din *Pătraşcu*, fiindcă nu văd cum a fost posibilă ,,analiza'' *Dumit-* sau *Păt-* + *-raşcu* ; *Grigoraşcu* şi *Todiraşcu* se pretează la o astfel de descompunere, din cauza finalei vocalice a temei presupuse[3]. La Iaşi trăia acum 50—60 de ani un profesor Teodor Vasiliu, căruia intimii (şi după aceştia chiar elevii) îi spuneau *Rachi* (< *Tudorache*) Vasiliu. — P. 62 : din slav *Petrŭ* cam greu poate ieşi *Penu* (n. bulg., existent şi la noi ; cf. Cartea de telefon), tema lui *Penciu*. Miklosich, *Slavische Personen- und Ortsnamen*, s.v. *Petrŭ*, nu dă nici o variantă cu *-n-*. — P. 63 : *Borcea* ar putea fi mai degrabă un diminutiv de la *Borea*, hipocoristic slav (rusesc) al lui *Boris*. — P. 65 : *Tică* apare în vorbirea adulţior ca hipocoristic al lui *Costică*[4] (are şi varianta *Ticu*). — P. 67 : se pot adăuga diverse alte forme hipocoristice la cele, foarte numeroase, date acolo : *Gigi* şi *Gigel* (< *Gheorghe*) ; *Nacu, Nucu* (< *Ioan*)[5] ; *Rica* (< *Maria*). — P. 73 : marele poet epic german Wolfram von Eschenbach nu era nobil (cum nu erau nobili nici compatrioţii săi din aceeaşi epocă : Hartmann von Aue, Walther von der Vogelweide, Gottfried von Strassburg) : *Eschenbach* este numele localităţii sale de origine. — P. 89 : eu am auzit pronunţat de către munteni cu accentul pe finală şi pe *Achiţei* (= *al Chiţei*, adică al Paraschivei), numele unui critic literar contemporan. Aş adăuga şi pe *Chiriléi*, chiar dacă tema lui nu pare a fi un nume feminin. În orice caz, el trebuie separat de *Hulubei* etc., formaţii în *-ei* de la apelative[6]. — P. 96 : *Ghinculov* este, mai degrabă, un derivat în *-ov* de la *Hîncul*, pronunţat de ruşi cu *g-*, decît de la *Ghincul* (acesta ar avea aceeaşi temă ca *Ghinea*). — P. 99 : *Cellarianu* este, de fapt, *Celăreanu* ,,originar din satul *Celariul*''

---

[1] Era una dintre lozincile patrioţilor italieni de pretutindeni.

[2] Dau numele vechi slave, cîte am găsit, după Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*.

[3] La p. 67, *Raşcu* apare ca hipocoristic al lui *Teodor*.

[4] Este dat la p. 67.

[5] *Hanes?* Nu *Haneş?*

[6] Vezi la G. Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 310.

(în fostul județ Romanați), scris „all'italiana". — P. 100 : *Capdebo* se pare că e un nume de familie armenesc, care se scrie „corect" așa ; prin... românizare (adică prin etimologie populară) a devenit *Cap/de/bou*. — P. 100 : „moda" transformării la școală a numelor de familie era răspîndită mai pretutindeni în secolul trecut. Am cunoscut doi frați buni (și după tată și după mamă), dintre care unul se numea *Popescu*, celălalt *Tănăsescu*. Explicația : ultimul a făcut seminarul, și în clasa lui mai erau vreo 4—5 Popescu. De aceea un profesor a întrebat pe viitorul Tănăsescu, care atunci era Popescu, cum îl cheamă pe tată-său. Il chema Tănase, prin urmare fiul lui t r e b u i a să devină Tănăsescu. — P. 101 : alături de *Păun-Pincio* etc. pot fi citate *Popovici-Bayreuth*, numele unui celebru cîntăreț român, care s-a remarcat cu deosebire în roluri din operele lui Richard Wagner, și *Popescu-Neveanu*, doctor în psihologie de la Universitatea din Leningrad (oraș situat pe fluviul... Neva). În legătură cu evitarea numelor banale — mă refer numai la cele feminine de botez — trebuia înregistrat fenomenul „înnobilării"unor nume populare, deci banale. Este cazul lui *Ileana* și *Ioana*, dintre care primul se explică prin faptul că a aparținut unei odrasle regale [7], iar al doilea ca produs al reacției contra adoptării de către mica burghezie a formei franțuzești *Jana* (cu diminutivul *Janeta*) [8]. Ar putea fi citat și *Ecaterina*, nume mai degrabă popular, care s-a bucurat o bucată de vreme după primul război de o anumită răspîndire, grație luptătoarei Ecaterina Teodoroiu. — P. 103 : *W. Meyer* (*-Lübke*) și-a adăugat numele soției potrivit unui obicei elvețian — așa mi-a explicat el însuși (era elvețian de limbă germană) situația. — P. 104 : numele spaniole *Dolores*, *Mercedes*, *Concepción* etc. provin, cum se arată acolo, de la *María*, urmat de determinantele citate, dar legătura sintactică se face cu *de* plus articolul definit (deci *María de los Dolores*, *de las Mercedes*, *de la Concepción* etc.). — P. 105 : *Stan pățitul* al lui Creangă se explică, în ce privește partea a doua, printr-o etimologie populară care a derivat pe *Ipate*, numele actual de botez al eroului, din *a păți* (*el pate = el pățește*). — P. 107 : alături de *Foca*, *Blasius* etc. poate fi amintit *Lucia*, care la italieni este considerată ca o sfîntă apărătoare a vederii (*luce* „lumină ; ochi, pupilă"). Apare această credință și în biografia lui Dante, care, ca copil, a suferit de ochi. — P. 111—112 : discuția dusă cu privire la *Bran*, *Dan* etc. (fără-*u*) și *Radu* etc. (cu *-u*) nu-i destul de clară [9]. — P. 112 : *Chirculescu* are la bază un *Chircu* (existent !), nu pe *Chirica* (existent, de asemenea, și sub forma *Chircă*). — P. 113 : nu văd cum s-a putut forma *Bungescu* de la *Bughea*. — P. 114 : din felul cum vorbește autorul despre numele în *-escu* ar rezulta că tema acestora ar trebui să fie totdeauna nume de botez, ceea ce a fost, desigur, cazul în primele timpuri ale apariției acestor nume. *Piperescu* e derivat de la *Piper*, aspectul „literar" al lui *Chiper*, răspîndit ca nume de familie prin Moldova. Cf. și *Piperiu*, originar din Tecuci, căruia oamenii îi spuneau *Chiperiu*. — P. 115 : *Nicolescu* e derivat de la *Nicola* ; *Nicolaie* a dat naștere lui *Nicolaiescu*. — P. 116 : de la *Dobrin* se formează *Dobrinescu*, nu *Dobrescu*, a cărui temă este *Dobre* ; tot așa *Dumitrăchescu* (îl am în fișele mele) de la *Dumitrache*, *Stoichițescu* de la *Stoichiță*. Mi se pare exagerată afirmația că, banalizîndu-se numele în *-escu*, „s-a urmărit să se obțină unele mai diferențiate". Mai întîi *Petrăchescu*, *Stoichițescu* etc. se termină tot în *-escu*, deci banalitatea nu dispare în ce privește sufixul, apoi nu înțeleg de ce să explicăm unele dintre numele acestea de la derivate ale temelor (*Dobrescu* de la *Dobrin*, *Petrescu* de la *Petrache* etc.). Exagerarea depășește limita extremă, cînd *Marinchescu* este explicat în modul arătat pornindu-se de la *Marinescu*, deși avem n. fam. *Marincu* (la origine, nume de botez). — P. 116 : în legătură cu *georgist* se putea aminti înlocuirea tot mai frecventă, împotriva... actelor de stare civilă, a lui *Gheorghe* prin mai „distinsul" *George*. — P. 117 : aceeași exagerare ne întîmpină în legătură cu numele în *-eanu*, a căror rădăcină nu-i un toponimic („formate fie cu voie, fie fără voie, în dezacord cu regula") :

---

[7] Cf. și *Mircea*, a cărui răspîndire după primul război mondial se explică, probabil, la fel.

[8] *Ioana*, la un moment dat, a înlocuit, cîteodată, în familiile noastre cu veleități princiare, pe *Yvonne*, considerat ca un fel de echivalent al lui *Ioana*.

[9] Autorul recunoaște singur (p. 112) : „Totuși nu pot spune nici acum că originea numeor în *-ul* este perfect lămurită...".

dar *Popeanu* (< *Popa*), *Săveanu* (< *Sava*)? — P. 118 : de ce să derivăm pe *Fărcăşanu* de la *Fărcaşele* şi nu de la *Fărcaşa* sau de la *Fărcaşul*, ambele toponimice reale? — P.123 : *Chiriaca* poate părea „bizar", dar eu am cunoscut cu mulţi ani în urmă numele *Chiriachiţa*, care nu poate proveni de la *Chiriac* (masc.). — P. 126 : în *Antoaneta* nu cred că avem diftong. — P. 128 : *Marin* este legat, printr-un fel de etimologie populară, de *mare* (subst.) : îmi amintesc de un blestem auzit în vremea copilăriei mele de la o mamă care, necăjită că băiatul ei *Marin* n-o asculta de loc, îl striga *Marinee! marea ai trece şi Dunărea!* Pare, deci, verosimilă afirmaţia autorului, dar, după mine, nu în sensul că „ar putea fi luat drept masculinul de la *Maria*", ci numai înrudit cu acesta. — P. 131 : atribuirea formei *Anchii* (pentru *Ancăi*) subdialectului moldovenesc mă surprinde. Trebuie să fie un lapsus sau o greşeală de tipar, căci este ştiut lucru că astfel de genitive sînt specific munteneşti [10]. Moldovenii spun *Ancîi* sau *Ancii*. — P. 131—134 : foarte interesantă discuţie despre *-oiu*. Am o singură nedumerire, aceea că aria geografică a numelor formate cu acest sufix nu numai nu coincide cu a celor în *-oaia*, de la care acad. Graur presupune că sînt derivate primele, dar se află la cealaltă extremitate a teritoriului lingvistic dacoromânesc. Într-adevăr *-oiu* aparţine Olteniei şi vestului Munteniei, iar *-oaia* Moldovei de nord. — P. 134 : nu văd de ce *Preoteşiu* trebuie derivat numai decît de la îndoielnicul *Preotesoiu* şi nu de la *Preoteasa*. — P. 136 şi urm. : autorul se ocupă de genul personal, aducînd argumente în plus. Impresia mea este că insistenţa aceasta dovedeşte, mai degrabă, şubrezenia teoriei. Nu-i cazul să mă opresc în detaliu asupra problemei, dar iarăşi nu pot să nu arăt că *pe* la acuzativ apare şi cu nume de animale (*pe cîine e bine să nu-l zădăreşti*), că diftongul *oa* se păstrează şi la gen.-dat. substantivelor comune (cf. *candoarei, favoarei, onoarei, oastei*), ceea ce recunoaşte şi acad. Graur, care dă un exemplu şi pentru *ea* (*cearei*) etc. — P. 138 : surprinde punerea sub semnul întrebării a latinităţii vocativului în *-e* („Desinenţa de masculin *-e* este cunoscută şi în latină şi în slavă, deci în principiu ne-ar fi putut veni din ambele surse"). — P. 143 : autorul aruncă o săgeată contra „puriştilor", care condamnă genitive şi dative ca (*a*) *lui Maria*, (*a*) *lui Ileana* etc. Foloseşte d-sa însuşi sau recomandă asemenea forme? Sînt convins că nu, şi atunci deosebirea faţă de purişti constă numai în faptul că aceştia îndrăznesc să le condamne. N-aş fi crezut că redactorul responsabil al Gramaticii Academiei are aşa de puţină încredere în capacitatea limbii literare de a se impune în cazuri ca acestea (şi în altele similare). În ce priveşte pe *tanti*, se poate să nu fi auzit (cum am auzit eu adesea) (*a*) *tantii*? — P. 147 : românii mai puţin deprinşi cu nume în *-iu* (*Dimitriu, Gheorghiu*) — este cazul muntenilor — le pronunţă cu *u* consonantic, nu cu *ĭ* consonantic, cum afirmă acad. Graur (e şi logic să fie aşa, datorită lui *-iu* din *cenuşiu, vişiniu* etc.). De asemenea, n-are dreptate cînd spune că *Nicolau* e trisilabic („Dimpotrivă grec. *Nikolà-u*, în patru silabe, a devenit în româneşte *Nicolau* numai în trei silabe"). — P. 149 : *Frunzete* (pronunţat *-ti*) este destul de răspîndit prin Moldova de nord ; de aceea caracterizarea lui drept „oltenesc" mi se pare prea categorică. — P. 150 : la exemplele cu accentuare greşită aş adăuga pe *Bógdan* şi *Míron* (acesta din urmă general, cred, prin Muntenia). — P. 153 : explicaţia lui *teleleu* (*a umbla teleleu*) din *Thalaleos* a dat-o Bogrea, în *Dacoromania* IV, 1927, p. 173, 179 şi urm., nu Tagliavini.

Iulie 1966

Iorgu Iordan,
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, str. I. C. Frimu 22

---

[10] Un scriitor muntean de pe vremuri (Radu D. Rosetti) spunea şi *trăsurichii* (în nişte însemnări de călătorie din epoca primului război mondial).

Studi Linguistici Salentini, I, 1965, Lecce

Publicată sub auspiciile „Asociaţiei lingvistice salentine” din Lecce, această nouă publicaţie, modestă (fascicula pe care o prezentăm are 20 p., iar redactorul responsabil nu e nicăieri indicat) şi, aparent cel puţin, de interes regional, depăşeşte prin importanţă ceea ce am putea aştepta la prima vedere. Acest lucru se datorează atît personalităţii colaboratorilor (dintre care menţionăm în primul rînd pe prof. O. Parlangèli), cît şi valorii materialului lingvistic oferit strădaniei cercetătorilor de monumentele lăsate de vechile straturi ale populaţiei teritoriului, în special de messapi, precum şi de bogăţia şi de varietatea graiurilor italiene actuale, pe punctul de a fi dizolvate în limba literară.

Prima fasciculă cuprinde trei articole :

(1) L. Graziuso, *Appunti per una toponomastica rurale salentina* (p. 3—12), cercetează, pe baza unor acte cadastrale din 1927—1928, numele de locuri din regiune, bazate pe apelative din domeniul agricol (nume de plante sau de animale, stări ale terenului) sau pe numele şi poreclele proprietarilor, provenite de asemenea din vocabularul curent al graiului.

(2) O. Parlangèli, *Una nuova iscrizione messapica di Oria* (IM *9.18*) (p. 13—15) publică două fragmente, descoperite în 12 martie 1965, ale unei inscripţii pe care o datează către sfîrşitul secolului III î.e.n. ; primul fragment are 8 rînduri, cel de-al doilea 4, ambele fiind rupte în partea stîngă şi destul de grav avariate în cea dreaptă. Cu toată starea precară a monumentului, autorul recunoaşte o desinenţă verbală (de pers. I pl. ?) în forma]*ndimes*, în *artorres* numele iliric *Artorius*, în terminaţia]*baibas* desinenţa unui dativ plural.

(3) A. Franco, *Intorno alla iscrizione* IM *9.18* (p. 17—19), continuă exegeza monumentului publicat în paginile precedente şi crede a recunoaşte în ultimul cuvînt al celui de-al doilea rînd numele *Herra*, care ar corespunde în mesapică actualului *Oria*, iar în *mesasiat* (sau *mesasiai* sau *mesasxai* ; despărţirea cuvintelor diferă de cea propusă de Parlangèli) ar reprezenta toponimul antic al actualului *Mesagne* (identificat cu *Scamnum* din Tabula Peutingeriană). Autorul socoteşte că inscripţia e mai veche, de la sfîrşitul secolului V î.e.n.

Tipărită în foarte îngrijite condiţii grafice (cu fotografii clare ale fragmentelor de insscripţie), revista reprezintă mai mult decît un început promiţător şi va reuşi, desigur, să reunească, pentru o primă publicare şi interpretare, materialul mesapic ieşit la iveală în fiecare campanie de săpături şi îşi va putea fixa astfel un loc precis individualizat în ansamblul, poate prea vast, al revistelor de specialitate.

Septembrie 1966

I. Fischer
Institutul de lingvistică, Bucureşti, str. I. C. Frimu 22

GEORGES GALICHET, *Physiologie de la langue française*, Paris, Presses Universitaires de France (collection Que Sais-je?) 4e édition, 1964, 137 p.

Această carte, de dimensiuni reduse, adresată unui public larg, prezintă pe înţelesul tuturor marile probleme ale lingvisticii. Lucrările de acest tip mi se par deosebit de necesare, nu numai pentru că limba este a tuturor, ci mai ales pentru că ştiinţa noastră, mai mult decît oricare alta, are nevoie de un contact strîns cu toate straturile populaţiei.

Autorul, lingvist consacrat, adoptă într-o serie de probleme esenţiale o atitutine care mi se pare cea mai potrivită.

Recunoscînd marea complexitate a faptelor de limbă, existenţa unor categorii mixte, în evoluţie, atît în ce priveşte forma cît şi funcţiile, el nu trage, cu Ferdinand Brunot, concluzia că trebuie să aruncăm peste bord clasificările gramaticale, ci, dimpotrivă, recunoaşte că

această mare complexitate îşi are rădăcinile în marea diversitate a nuanţelor de gîndire care trebuie exprimate (p. 80). Aş adăuga că aceste nuanţe, la rîndul lor, se explică prin marea complexitate a realităţii care se oglindeşte în ele, mai mult decît prin psihologia vorbitorului (p. 83).

Desigur limba ne este dată ca un fenomen obiectiv, de vreme ce ni se spune (p. 90) că nici Academia, nici gramaticii nu se pot opune transformărilor lingvistice.

Toate părţile limbii sînt solidare între ele (p. 7—8 şi mai ales 14) şi studiul nostru trebuie să ţină seamă de interdependenţa lor. Autorul adoptă o poziţie moderată în faimoasa problemă a „opoziţiilor fără termeni pozitivi" (p. 21) : pare normal ca atunci cînd folosim un sistem de semne să ne intereseze în primul rînd diferenţele dintre ele. De asemenea, aş subscrie fără rezerve la ideea că sincronia nu ne poate da rezultate complete fără a fi îmbinată cu diacronia (p. 7), deşi găsesc exagerată caracterizarea de „leneş şi superficial" făcută modului de lucru obişnuit al gramaticilor francezi (p. 8). Mi se pare interesantă ideea că, prin îmbinarea cuvintelor auxiliare cu cele principale, franceza redevine o limbă sintetică (p. 103).

Sînt însă şi poziţii ale autorului cu care nu m-aş putea declara de acord. Iată de exemplu felul cum e înţeleasă apariţia graiului : animalele, după Galichet, au şi ele un limbaj, dar nu-l folosesc decît ca mijloc de comunicare, pe cînd omul ajunge să şi gîndească cu ajutorul limbii (p. 5). Limba se creează cînd noţiunile comune unui grup sînt traduse într-un sistem de semne coerente (p. 6). Dar oare animalele comunică ceva în mod conştient? Oare omul a putut avea noţiuni fără să dispună de un mod de a le numi, sau a putut gîndi fără noţiuni?

Trebuie să regretăm unele exprimări figurate, care au făcut destul rău în trecut şi care credeam că au fost eliminate din vocabularul specialiştilor, dacă nu şi din al profanilor : limba este, într-un fel, „o fiinţă" vie (p. 6), ba chiar franceza trebuie considerată ca o fiinţă vie (p .7), de astă dată fără ghilemele, iar la p. 124 limba redevine un organism viu, formulă pe care rareori mai trebuie să o combatem la unii amatori de pe la noi.

Cred că trebuie revăzute şi unele consideraţii cu caracter istoric. În franceză, deoarece desinenţele nu sînt totdeauna pronunţate, ar fi apărut cuvinte speciale ca să le preia funcţia (p. 58). Dar dacă elementele de flexiune erau necesare, ele nu s-ar fi putut pierde, deci întîi au început să fie folosite cuvintele speciale, care au făcut inutile desinenţele, astfel că acestea s-au putut pierde. Franceza ar fi devenit analitică, în parte pentru că nu e destul de accentuată şi are tendinţa de a pierde finalele, pe care a trebuit să le înlocuiască cu prepoziţii, articole, pronume (p. 24). Dar italiana nu e nici ea destul de accentuată? Ea a pierdut flexiunea nominală mai devreme decît franceza. Tendinţa spre analitism este proprie unui mare număr de limbi, iar Galichet însuşi ne spune (p. 84—87) că valoarea gramaticală guvernează din toate punctele de vedere cuvîntul[1].

Timpurile sînt definite în raport cu prezentul (p. 64), dar mai departe (p. 65), găsim definiţia justă (în raport cu anumite puncte luate ca origine). Morfemul zero ar fi ordinea cuvintelor care traduce o valoare sintactică (p. 92). Dar coincidenţa între cele două categorii nu e totală şi e de natură accidentală : în franceză, de exemplu, în perechea *un fruit, des fruits*, pluralul are desinenţa zero, dar opoziţia gramaticală este exprimată prin articol. Faţă de *ils sortent*, cu desinenţa *-t*, *il sort* are desinenţa zero, ceea ce nu are nimic de-a face cu ordinea cuvintelor.

Cuvintele monosilabice ar fi devenit atone, ca să nu se toace fraza în bucăţi (p. 19). Dar accentuarea se bazează şi ea pe opoziţie : un cuvînt monosilabic un poate avea accent decît dacă e alăturat cu o silabă neaccentuată. La începutul frazei, nu se fac elizii, ca să nu se îngreuieze înţelegerea (p. 46). De fapt, nu se fac pentru că grupul de consoane care s-ar

[1] Este şi aici o exagerare (deşi e drept că gramatica e mai stabilă decît vocabularul), cuvintele care îşi schimbă sensul din cauză că devin instrumente gramaticale (p. 86) constituie o infimă minoritate ; în cazul lui fr. *couvert* „acoperit" şi *couvert* „tacîm", diferenţa nu rezultă din faptul că unul e adjectiv şi celălalt substantiv : ajunge să ne referim la latină (de exemplu *factus* „făcut" şi *factum* „fapt") ca să ne dăm seama de aceasta.

forma n-ar avea pe ce se sprijini : se pronunţă deci *reviens*, dar *tu r'viens*. Vocabularul francez ar fi mai nemotivat decît al altor limbi, din cauza polisemiei şi a împrumuturilor (p. 44). Dar care limbă are mai puţine împrumuturi? Dacă francezul *filet*, de exemplu, are mai multe înţelesuri, aceasta ne împiedică să-l analizăm ca derivat de la *fil*? Cred că e vorba de altceva, anume de faptul că franceza nu foloseşte multe cuvinte compuse, de exemplu faţă de germ. *Handschuh* „mănuşă", format din *Hand* „mînă" şi *Schuch* „gheată", franceza are pe *gant*, neanalizabil.

Cercetarea făcută îl duce pe autor la precizarea anumitor caracteristici ale limbii franceze : este abstractă (p. 117 şi 119); cuprinde multe neologisme, ceea ce nu-l sperie pe Galichet, şi pe bună dreptate, deşi argumentele pe care le aduce în această privinţă (p. 122—123) nu mi se par toate la fel de convingătoare. Sînt de acord că toate limbile împrumută, deşi nu cunosc o limbă cu vocabularul în întregime împrumutat şi nici nu cred că există aşa ceva (exemplul adesea citat al ţiganilor din Armenia este inconsistent). Nu vocabularul, zice Galichet, reprezintă spiritul profund al unei limbi, ci gramatica. Dar tot el ne-a spus că toate părţile limbii sînt solidare. Unele afirmaţii mi se par în oarecare măsură impresioniste : franceza priveşte lumea sub formă statică (p. 65), devine o limbă statică (p. 118—119), francezii devin spectatori (p. 119). Multe dintre observaţii se potrivesc şi pentru alte limbi, de exemplu faptul că în unele cazuri se preferă predicatul nominal celui verbal : exemplul citat (ca şi multe altele), tradus în româneşte, este *a fost o luptă înverşunată* şi nu *au luptat cu înverşunare*.

Am lăsat pentru sfîrşit o chestiune mai curioasă: atenţia exagerată pentru aspectul, scris. Pentru Galichet, limba are două sisteme de semne, unul fonetic şi unul grafic (p. 13), cuvîntul francez este în primul rînd o unitate grafică (p. 95), franceza este o limbă în primul rînd grafică (p. 116), diferenţa dintre pronunţare şi scriere este, ca să zicem aşa, „congenitală" (p. 116), numărul cuvintelor este limitat de raţiuni privind alfabetul (p. 43), totuşi decalajul între scriere şi pronunţare se produce din cauza omonimelor şi a omografelor (vina fiind însă mai ales a limitării numărului de litere, p. 88); limba vorbită se conformează tot mai mult celei scrise (p. 25).

Precum se vede, autorul nostru uită că scrierea este o copie a pronunţării, că omul vorbeşte în gînd (deşi la p. 5 ni se vorbeşte de „parole intérieure") şi în acest caz nu face apel la scriere, că vorbesc şi copiii care n-au învăţat încă să scrie, că se ascultă tot mai mult emisiuni sonore care fac concurenţă cititului.

Ideea că scrisul primează duce la unele formulări cu care nu vom putea fi de acord : s-ar părea că *o* se scrie în franţuzeşte *au* din cauză că alfabetul a fost preluat rînd pe rînd de diverse popoare în antichitate, apoi de francezi de la romani (p. 27); se cunoaşte că un cuvînt e adverb şi nu adjectiv, după faptul că e invariabil, iar ca exemplu ni se dă fraza *ces fruits coûtent cher* (p. 132), ca şi cum dacă am zice *ces fruits sont chers* ultimul cuvînt ar suna altfel [2]. Ni se spune apoi că anumite plurale nu se pronunţă, dîndu-se ca exemplu *armoires*, *travaillent* (p. 28), că articolul se elidează, exemplul fiind *l'alvéole* (p. 59).

Galichet recunoaşte că, uneori, din cauza scrierii se deformează pronunţarea (p. 116), că scrierea este complicată totuşi complicaţia e bună (ib.); schimbarea ortografiei e o eroare şi o himeră, între altele din cauza omonimiei (p. 33), ca şi cînd scrierea actuală nu ar fi totuşi rezultatul unor simplificări trecute; să nu se schimbe ortografia (p. 88), pentru că într-o lume în care totul se schimbă, măcar ortografia să se păstreze (p. 33). S-ar părea, în primul rînd, că orice schimbare în lume e o nenorocire, iar în al doilea rînd că păstrarea ortografiei ar fi în stare să ne consoleze de unele nenorociri.

Experienţa mea îmi arată că şi pronunţarea influenţează scrierea, de exemplu franceza pe care am deprins-o în tinereţe, în Franţa, pretindea să se pronunţe *-t* final în grupuri ca *il est armé*, *il est affreux*, iar în filmele franţuzeşti actuale acest *-t* nu se mai pronunţă.

---

[2] În treacăt fie zis, ce se înţelege prin „invariabilitatea adverbului s-a menţinut în franţuzeşte"? p. 54.

Este curios de constatat că într-un capăt al lumii opus Franței m-am ciocnit de idei asemănătoare. Colegii chinezi, cu care am avut discuții în 1955, folosesc cuvîntul *limbă* cu înțelesul de „scriere", de exemplu vorbeau de „latinizarea limbii", înțelegînd prin aceasta introducerea alfabetului latin, erau foarte preocupați de soarta omonimelor dacă se introduce o scriere alfabetică, fără să se gîndească că dacă în vorbire se înțeleg, se vor înțelege şi cînd scrierea va copia pronunțarea. Cu toate acestea, un mare număr de hieroglife au fost simplificate şi, cel puțin parțial, în China se foloseşte astăzi o scriere alfabetică.

Septembrie 1966

Al. Graur

Facultatea de limbă şi literatură română, Bucureşti, str. Edg. Quinet 7

A. J. GREIMAS, *Sémantique structurale*, „Langue et Langages", Larousse, Paris (1966), 262 p.

La un an după apariția lucrării lui Jean Dubois *Grammaire structurale du français*, aceeaşi editură publică în aceeaşi colecție un nou volum dedicat cercetării structurale : *Sémantique structurale* a lui A. J. Greimas, director de studii la „École pratique des hautes études".

Semantica, domeniu mai puțin cercetat cu ajutorul noilor metode structurale, aplicabile şi aplicate în primul rînd foneticii şi morfologiei, se află în ultimul timp în centrul atenției lingviştilor.

A. J. Greimas foloseşte o metodă analitică, la fel cu Bernard Pottier (*Vers une sémantique moderne*, TLI, 1, 1964), care analizează fiecare cuvînt, încercînd să descompună semnificația fiecăruia în elemente simple. Metoda derivă din analiza fonologică în trăsături distinctive şi la cercetătorul francez se va numi *analiză semică*, față de *analiză în factori semantici* cum o numesc Apresjan şi Ivanov sau *analiză componențială*, cum apare la antropologii americani.

O primă observație care poate fi făcută parcurgînd volumul este legată de bibliografie şi de trimiterile din text : nici la începutul, nici la sfîrşitul volumului nu există măcar o bibliografie sumară, iar în text, trimiterile se fac de obicei doar la autorul unei lucrări, foarte rar la titlul acesteia. Nici volumul amintit al lui Dubois nu cuprinde trimiteri în note, cu toate acestea la sfîrşitul lui există o bibliografie generală extrem de utilă.

O altă observație, care ține tot de ținuta ştiințifică a lucrării, se referă la inexistența unui indice : conținutul bogat în idei şi formulări originale, cît şi terminologia foarte nouă, ar fi cerut un indice de materii, sau, dacă acest lucru nu intra în profilul colecției („Langue et langages"), măcar a unui tabel recapitulativ al termenilor folosiți, aşa cum face, de pildă, Bernard Pottier în articolul citat mai sus.

Subtitlul lucrării — „recherche de méthode" — arată că este vorba de o lucrare teoretică în primul rînd, care încearcă să stabilească metoda unor cercetări semantice. După părerea lui A. J. Greimas (p. 15), condiția existenței unei semantici ştiințifice rezidă în uniunea a două *metalimbaje* — unul descriptiv, altul metodologic — primul formulînd semnificațiile limbii — obiect, al doilea definind conceptele descriptive şi verificînd coeziunea lor internă.

Chiar din acest punct de vedere, se poate observa că de fapt „metalimbajul" nu poate exista şi nu există în mod obiectiv — această părere o regăsim şi la Tzvetan Todorov, *Recherches sémantiques*, în „Langages", I, 1966 (p. 10), care spune textual : „on sous-estime le fait que ce métalangage n'existe pas, objectivement et que les termes dont nous nous servons dans le métalangage font bien partie de notre langue naturelle, de la langue-objet".

A. J. Greimas se opreşte mai întîi asupra structurii elementare a semnificației, care conține deci unitățile semnificative elementare şi nu elementele izolate, deoarece, susține el

(p. 20) „la langue n'est pas un système de signes, mais un assemblage... de structures de significations". Observăm deja deosebirea dintre părerea enunţată mai sus şi cea a lui Pottier, care identifică un monem ca „l'élément distinctif minimal porteur de substance sémantique".

După A. J. Greimas, structurile elementare pot fi percepute şi descrise sau sub forma unei axe semantice (care este numitorul comun a doi termeni între care se poate stabili o relaţie : blanc os noir, axa fiind : „absenţa culorii" (p. 21) sau sub forma articulării semice. Termenul *sème* denumeşte acelaşi lucru ca acele „éléments différentiels" ale lui F. de Saussure. De pildă, în relaţia dintre A şi B : fille (A) r garçon (B), relaţia este de fapt : fille (féminité) r garçon (masculinité), adică A (S_1) r B (S_2) (p. 22), iar S_1 şi S_2 sînt denumite *sèmes*.

Deci semul este o proprietate a termenului-obiect, în timp ce termenul-obiect propriu-zis, realizat în vorbire, primeşte numele de *lexem* : neaparţinînd, însă, aceluiaşi plan, lexemul nu trebuie inclus în definiţia structurii elementare (p. 27). Între semii aceleiaşi categorii se stabilesc relaţii antinomice (de disjuncţie sau conjuncţie), iar între oricare sem luat separat şi întreaga categorie semică se stabilesc relaţii *hiponimice* (p. 29).

Pornind de la faptul (ilustrat printr-un exemplu concludent : „tête") că lexemul este o constelaţie stilistică (p. 43), care posedă un *nucleu semic* Ns — adică un minimum semic permanent, invariant — şi care în funcţie de context actualizează cîte o variabilă semică, denumită *sem contextual* Cs, Greimas defineşte o altă unitate, *sememul*, ca o combinaţie dintre Ns şi Cs : sememul Sm = Ns + Cs, altfel spus, sememul este efectul de sens produs de semii contextuali. Aceste elemente îi permit autorului să stabilească existenţa figurii nucleare care include nucleul semic şi toţi semii contextuali, atît la nivelul unui lexem cît şi la nivelul unei sintagme.

Autorul trece apoi la discutarea posibilităţilor descrierii semiologice şi după aceea se opreşte la prezentarea izotopiei vorbirii (p. 69), arătînd condiţiile în care aceasta poate fi stabilită (p. 87) şi mergînd pînă la vorbirea plurivocă care presupune implicit o izotopie complexă (p. 96). Ultimele paragrafe ale acestui capitol se opresc, însă, asupra unei analize care ţine mai mult de domeniul stilisticii. Organizarea universului semantic constituie obiectul unui alt capitol (p. 102), a cărui concluzie este că acesta poate fi interpretat sau ca un model general al manifestării conţinutului — universul imanent — sau ca un model general al organizării conţinutului manifest — universul manifest (p. 126).

Ultimul capitol dedicat exclusiv semanticii se ocupă de procedeele de descriere semantică (p. 141) şi discută constituirea corpus-ului de texte, întocmirea inventariilor, construirea unui model semantic, şi se dovedeşte a fi unul din cele mai utile capitole ale întregului volum.

Cele trei capitole care încheie lucrarea constituie, cum spune autorul însuşi (p. 171) nişte reflecţii şi analize parţiale, am adăuga noi din domeniul stilisticii. Extrem de interesante pentru specialişti, ele cuprind o discuţie, pornită de la lucrările altor cercetători (Propp, *La morphologie du conte populaire russe* şi Souriau : *Les 200 000 situations dramatiques*) asupra condensării unităţilor sintagmatice ale povestirilor în unităţi semantice, tipurile de acţiuni şi de personaje (actanţi) obligatorii şi succesiunea evenimentelor, aceeaşi într-un grup mare de povestiri.

Deşi metoda propusă de Greimas—cea a analizei semice—poate fi combinată eventual, pentru mai bune rezultate cu analize distribuţionale (vezi Apresjan, în „Лексикографический сборник", 5, 1962) sau combinatorii (vezi lucrările lui Katz şi Fodor) demonstraţia posibilităţilor acestei metode, a aplicărilor ei este bine condusă şi scoate în evidenţă două principii fundamentale : 1. Sensul unui cuvînt este o unitate compusă şi 2. aceiaşi semi se găsesc în întreg vocabularul (vezi şi articolul citat mai sus, al lui T. Todorov, p. 18). Cu toate acestea, semii sînt definiţii ca negativi sau pozitivi doar prin comparaţia făcută în interiorul unui cîmp semantic, ale cărui limite încă nu pot fi trasate net. De aceea, mai pot exista încă rezerve, iar aplicarea analizei semice mai trebuie încă completată cu unele elemente încă neclarificate.

Pe linia cercetărilor domeniului semantic, lucrarea lui Greimas reprezintă o elaborare fructuoasă, pasibilă de aplicări, cît şi de îmbunătăţiri ulterioare. Încercarea aplicării ei în stilistică se dovedeşte şi ea deosebit de interesantă.

Iunie 1966

Anca Giurescu

Facultatea de limbi romanice şi clasice, Bucureşti, str. Edg. Quinet 7

WERNER BEINHAUER, *El español coloquial*, Madrid, 1963, 445 p. (Biblioteca románica hispánica)*.

Cartea reprezintă versiunea în limba spaniolă a lucrării *Spanische Umgangssprache*, cărei primă ediţie, în 1929, a fost urmată de o a doua, adăugită şi îmbunătăţită, tot în limba germană, în 1958.

Ediţia de faţă nu reprezintă o simplă traducere; ea a fost adusă la zi cu exemple actuale, iar bibliografia a fost îmbogăţită cu unele lucrări noi, cum sînt Carballo Picazo, *Español coloquial*, Madrid, 1962 sau Muñoz Cortés, *El español vulgar*, Madrid, 1958.

Scopul iniţial al autorului în alcătuirea acestei cărţi a fost să familiarizeze pe cititorii germani cu cele mai importante mijloace de expresie ale spaniolei colocviale, considerînd că studiul unei limbi nu trebuie să se limiteze la limba literară, în sensul strict, deoarece adesea operele poeţilor şi ale scriitorilor cuprind cuvinte, expresii şi elemente sintactico-stilistice luate din vorbirea familiară şi populară. Autorul îşi propune ca scop al cărţii sale : „agudizar la vista y el oído de quienes deseen profundizar en la esencia íntima de la lengua para que la comprendan (en un principio), la sientan (más tarde), se compenetren de ella (más adelante) y, por fin, aprendan a manejarla con espontaneidad idiomática" (p. 11).

Cartea însă, cu materialul bogat pe care îl aduce în studiu, depăşeşte acest prim scop. Cititorii spanioli găsesc în ea limba vie, curentă, care în mare parte nu este înregistrată de dicţionare şi gramatici, limba pe care o vorbesc zi de zi, adesea fără să-şi dea seama de varietatea, fineţea nuanţelor şi fidelitatea cu care reflectă caracterul oamenilor din Spania. Aceste lucruri sînt de mare interes pentru cei care se preocupă de studiul limbii spaniole în special şi al limbilor romanice în general. E adevărat, comentariile şi analiza autorului sînt făcute, în conformitate cu scopul propus, mai ales prin comparaţie cu limba germană, aşadar faptele prezentate nu sînt privite prin prisma unui romanist. Astfel fiind, valoarea cărţii trebuie judecată în primul rînd în raport cu materialul foarte bogat, bine ales şi clasificat, pe care ni-l pune la dispoziţie.

Pentru planul lucrării, W. Beinhauer a luat în mare parte ca model lucrarea lui Leo Spitzer, *Italienische Umgangssprache*, cu deosebirea că, în timp ce lucrarea lui Spitzer are ca obiect investigarea mecanismului limbajului colocvial în general, pentru care italiana i-a servit ca bază de exemplificare, lucrarea recenzată de noi se preocupă exclusiv de spaniolă şi, după cum declară autorul în prefaţă, „el elemento rigurosamente cientifico (para gran escándalo de algunos filólogos) aparece como relegado a un plano secundario, reduciéndose especialmente a la interpretación psicológica de los diversos fenómenos lingüísticos, con el fin principal de que estos mismos se les graben mejor en la memoria — y en todo su ser — a los alemanes deseosos de a p r e n d e r (y no de conocer teóricamente) este incomparable idioma" (p. 12).

Autorul se referă adesea la particularităţile caracterului spaniol, la obiceiuri, instituţii, caracteristice ale mediului geografic, care, după părerea sa ar explica sau ar ajuta la mai buna înţelegere a unor fenomene lingvistice. Un capitol întreg, şi cel mai întins, se ocupă de „expresia afectivă", prin care el înţelege acea exprimare în care apare foarte accentuată dorinţa vorbitorului

* Versiunea în limba spaniolă a apărut în RRL XI, 1966, 6.

de a influenţa pe interlocutor, de a-i impune nu numai ideile dar şi sentimentele sale. Aici el insistă asupra „caracterului pasionat" al spaniolului de tip mediu, ceea ce după părerea sa ar explica faptul că mijloacele pentru această „exprimare afectivă" sînt deosebit de bogate şi de variate în limba spaniolă.

Ponderea în lucrare o are fără îndoială preocuparea pentru problemele de stilistică, iar explicaţiile fenomenelor în discuţie sînt îndeosebi extralingvistice. Astfel fiind, nu ne vom putea îngădui să ne exprimăm dezamăgirea de fiecare dată cînd o trăsătură sau un fenomen specific nu vor fi prezentate în lumina datelor lingvistice : origine, evoluţie istorică, întindere geografică, concordanţa sau paralelismul cu alte limbi romanice. Studii de această natură, şi altele, ar putea fi făcute de cei interesaţi, folosind faptele deosebit de bogate oferite de cartea lui Werner Beinhauer.

Faptele studiate provin în parte din observaţii proprii ale autorului, făcute de-a lungul anilor de şedere în Spania şi în parte dintr-o minuţioasă analiză a unor opere, în special dramatice, mai ales comedii şi „sainete" din aşa-numitul „género chico", care se pretează mai mult decît orice alt gen literar pentru studierea limbii vorbite. În alegerea acestor lucrări autorul nu s-a condus după valoarea lor literară, ci mai ales după interesul lingvistic pe care îl prezintă. El a preferat operele unui scriitor ca Arniches, de exemplu, celor ale lui Benavente, mult superioare din punct de vedere artistic, dar cu o limbă mai puţin populară. Autorii folosiţi de W. Beinhauer, care nu reprezintă nume foarte cunoscute ale literaturii spaniole contemporane, au calitatea de a folosi în scrierile lor din belşug expresii colocviale. Chiar dacă uneori ei născocesc, creează noi expresii şi întorsături de frază, este probabil că o fac — aşa cum afirmă şi Dámaso Alonso în cuvîntul său introductiv — în spiritul geniului idiomatic spaniol şi că se limitează la simple variante intensificatoare ale unor tipare deja existente. Desigur că cele mai interesante pentru studiul limbajului colocvial ar fi exemplele culese din limba vie, vorbită ; acestea însă, după cum se ştie, sînt cele mai greu de obţinut, mai ales dacă ne gîndim la epoca elaborării lucrării, cînd nu se folosea încă metoda imprimării pe bandă de magnetofon. Autorul declară că studiul este bazat în mare parte pe observaţiile sale asupra limbii vorbite, dar acestea îi servesc îndeosebi pentru afirmaţii generale, fiind silit, atunci cînd simte nevoia să-şi sprijine afirmaţiile pe citate, să recurgă la texte tipărite.

Lucrările folosite sînt toate moderne, deoarece interesul autorului se îndreaptă în special spre limba de azi ; uneori însă sînt citate exemple din „Don Quijote" pentru a sublinia vechimea unor expresii care s-au păstrat pînă în zilele noastre. Pentru exprimarea valorii mari, pe lîngă exemplele moderne : *me ha costado un sentido, me ha costado los dos ojos de la cara* (cf. rom. *m-a costat ochii din cap*), se alătură exemple din „Don Quijote", ca : *perlas... que cada una debe valer un ojo de la cara* (p. 200). Alegerea lui Cervantes în acest scop este foarte potrivită, cunoscut fiind caracterul profund şi autentic popular, în cel mai bun înţeles al cuvîntului, al limbii operelor acestui autor.

Unele expresii colocviale totuşi, se învechesc, se demodează ; în privinţa aceasta există numeroase observaţii. Expresiile de politeţe *muy señor mío* ca şi *es usted muy dueño* nu se mai folosesc azi în limba vorbită decît cu intenţie ironică. Formulele de rugăminte *¿ me hace usted el favor?* sau *¡ haga el favor!* în limba modernă sînt înlocuite tot mai mult cu formula fixă *por favor* (p. 122). Expresia *dispense usted* sună cam afectată şi este tot mai rară în vorbirea de la oraş, fiind înlocuită cu simplu *perdón* (p. 123). Observaţii de genul acesta, care apar mai ales în note, nu reprezintă însă o preocupare constantă a autorului ; apariţia unei noi ediţii după 35 de ani de la prima ar fi putut fi valorificată printr-o relevare mai pregnantă, mai sistematică a deosebirilor dintre cele două momente ale limbii. Aceasta însă ar fi cerut o restructurare a lucrării, care după cum se vede nu a intrat în intenţia autorului. Autorul nu se preocupă nici de diferenţierea dialectală a fenomenelor în discuţie. Desigur, după cum am mai arătat, factorul geografic nu se cuprinde în sfera de cercetare a cărţii ; aceasta fiind situaţia, analiza ar fi trebuit să se limiteze la faptele caracteristice limbajului colocvial, însă

uneori se dau exemple care ies din această sferă şi se încadrează în caracteristicile dialectale ale unei regiuni sau alta din Spania. Acest lucru nu poate decît să deruteze pe cititorul căruia i se adresează cartea şi anume pe cel care, după cum declară autorul, vrea să „mînuiască limba spaniolă cu spontaneitate idiomatică". Ne limităm la un singur exemplu. Vorbind despre dativul etic, autorul aduce exemple din dialectul galician (*en un tiempo* **te** *hubo un convento, de este* **te** *hace muchísimos años*, p. 142), care nu are ce căuta în lucrarea de care ne ocupăm, construcţia lor situîndu-se cu totul pe alt plan decît cele de genul *llamad***me** *a mi escudero Sancho*, care ar putea fi socotită ca făcînd parte din caracteristicile stilului colocvial.

Cartea cuprinde cinci capitole mari, al căror conţinut nu este organizat după criterii gramaticale ci, aşa cum am mai spus, după criterii stilistice : I Formas de iniciar el diálogo ; II La cortesía ; III La expresión afectiva ; IV Economía y comodidad ; V Formas de cerrar el diálogo. În încheiere se dă o bibliografie şi un indice de cuvinte foarte bogat şi preţios pentru cercetători. Capitolul dedicat formelor pentru începerea dialogului se ocupă cu pronumele personal, vocative exprimînd simpatia : *papaito, rico, paloma, pajarita, salado, salada*. În legătură cu acestea din urmă autorul încearcă să le explice pornind de la ideea că sensul pozitiv pe care îl are cuvîntul *sal* „agudeza, donaire, ingenio, chiste en el habla" şi implicit şi derivatele lui, se bazează pe faptul că la botez preotul pune între buzele copilului cîteva grăunţe de sare. Nu credem că e nevoie de această explicaţie deoarece şi în limba română (deşi la noi nu există obiceiul pomenit), cuvîntul *sare* are aceleaşi sensuri figurate, iar despre un om se spune — e adevărat la negativ — că este *nesărat* „fără haz, lipsit de farmec".

O trăsătură interesantă pe care o relevă autorul este deasa folosire în vorbirea populară a verbului *decir* pentru introducerea unui dialog : *Cuando me vio, se vino corriendo hacia mi y me dijo, dice : ...es verdad lo que cuentan* (p. 55). Acelaşi lucru se observă şi în română, în vorbirea populară : *Şi mi-a spus, zice...* Autorul explică acest fenomen prin aceea că vorbitorul, aflîndu-se dominat de amintirea situaţiei care a dat naştere citatului, o introduce repetînd verbul la prezent. Credem mai degrabă că acest *dice* (rom. *zice*) repetat atît de des în limbajul colocvial, unde se preferă vorbirea directă celei indirecte, mai pretenţioasă din punct de vedere sintactic, începe să-şi piardă sensul lexical şi să devină o simplă înlocuire orală a semnului grafic care introduce, în scris, vorbirea directă. Alte expresii care se întîlnesc şi în română sînt cele folosite pentru a rectifica spusele anterioare : *¿ que digo*? (rom. *ce zic*?) şi *mejor dicho* (rom. *mai bine zis*). Ex. : ¡ *El nimbo... tendrá las dimensiones del arco iris, qué digo del arco iris, las del anillo del Saturno* ! (p. 56).

În capitolul privitor la politeţe autorul face deosebire între politeţea interesată şi cea dezinteresată, deosebire care nu se prea susţine din punctul de vedere al exprimării şi din această cauză e şi greu de făcut clasificarea exemplelor, ajungîndu-se pînă acolo încît formulele de „captatio benevolentiae" folosite de cerşetori (¡ *Una limosnita para este pobre* ! p. 128) sînt date la capitolul „politeţe dezinteresată". Printre numeroasele formule de politeţe, se remarcă abundenţa celor de felul : *servidor de usted, para servir a usted, para servirle este humilde y tembloroso servidor* etc., explicate de autor prin influenţa obiceiurilor orientale. Este interesant de observat că, deşi influenţa orientală s-a făcut puternic simţită şi la noi, limba română vorbită nu abundă în astfel de formule, ele întîlnindu-se mai ales ca formule de încheiere de scrisori (*rămîn al dumneavoastră supus servitor*) şi acestea, bineînţeles, ieşite astăzi din uz. Tot în legătură cu aceasta, nu credem că se justifică explicaţia autorului pentru răspunsul dat de chelneri cînd sînt chemaţi : *va* (uneori lungit *vaaa*). El crede că trebuie subînţeles aici cuvîntul *un servidor*, expresia întreagă devenind astfel *va un servidor* ; or, şi în română se aude adesea răspunsul ospătarilor : *vine* ! (sau lungit *vineee* !), fără ca să existe, ca în spaniolă, răspunsul *un servitor* în loc de *eu*. Aşadar, această persoană a III-a se referă probabil la mîncarea comandată care urmează să vină.

Pentru introducerea unei rugăminţi se folosesc expresiile *¿ me da usted su permiso*?, *permítame usted*, iar ca răspuns : *usted lo tiene, usted manda* sau *como quieras, como usted*

quiera. Aceasta din urmă a ajuns de la o formulă de politeţe să însemne „mi-e indiferent" şi a căpătat astfel o valoare de nepăsare, deci cu totul contrară celei iniţiale, la fel cum s-a întîmplat şi cu rom. *cum doreşti*.

Expresiile *como Dios quiera* şi *cuando Dios quiera*, despre care autorul crede că ar exprima supunerea faţă de voinţa lui Dumnezeu, au sensul, ca şi rom. *cum o vrea Dumnezeu* „oricum, indiferent" şi, respectiv, *cînd o vrea Dumnezeu* „cine ştie cînd" sau chiar „niciodată", fără să cuprindă nici o nuanţă religioasă.

În ultimul paragraf al acestui capitol, intitulat „Fenómenos estilísticos", autorul vorbeşte printre altele despre exprimarea la modul impersonal, pe care o consideră datorată simţului modestiei, care îl îndeamnă, mai ales pe omul din popor „să se ascundă îndărătul generalului, refugiindu-se în expresia anonimă". Ex. : *Este Madriz arruga los días y no* **tiene uno** *una hora pa naa* (p. 138). La fel se exprimă impersonalul şi prin persoana a III-a plural : **cantan** *en la casa vecina, me* **bautizaron** *en Cádiz*. Autorul pune aceste moduri de exprimare în paralel cu cele corespunzătoare ca sens din limba germană („es wird gesungen", „ich wurde in Cadiz getauft"), însă acestea nu corespund în ce priveşte construcţia gramaticală. Comparaţia se susţine, în schimb, cînd este vorba despre limbile romanice. În română se foloseşte la fel persoana a III-a plural cu valoare de impersonal. Tot ca o dovadă de modestie consideră autorul şi exprimarea la trecut a manifestării unei dorinţi, a unei păreri. Ex. : *yo quería que vinieras con migo* (p. 139). Aici însă nu este vorba de o valoare a timpului trecut, în general, ci de valoarea imperfectului care, după cum se ştie, are această valoare încă din limba latină. Ea se manifestă şi în limba română ; cf. *vroiam să vă rog ceva*, pentru mai categoricul *vreau să vă rog ceva*. Autorul dă tot aici şi exemplul *¿ Qué deseaba usted* ? (p. 139) care, fiind exprimat la persoana a II-a, nu poate în nici un caz să fie analizat ca exprimînd modestia.

În capitolul „Expresión afectiva" în care se vorbeşte despre expresiile reflectînd dorinţa vorbitorului de a-şi impune ideile şi sentimentele faţă de interlocutor, sînt prezentate formele afective de afirmare, de negaţie (*de ninguna manera*) sau, ironice : *no faltaba más* ; *era lo que nos faltaba* ; ¡ *eso faltaba* ! (p. 194) (rom. *asta mai lipsea* !) sau ; ¡ *no faltaría más* ! (rom. *asta ar mai lipsi* !). Pentru întărirea unei afirmaţii, expresia *palabra de honor* se foloseşte adesea prescurtată : *palabra* (p. 189), tot aşa cum în româneşte se spune adesea *pe cuvînt*, prescurtat pentru *pe cuvînt de onoare*.

Se mai vorbeşte în acest capitol despre unele modalităţi emfatice de exprimare a cantităţii. Multe dintre acestea se regăsesc şi în limba română ; ex. *un montón*, rom. *o grămadă*, *a montones*, rom. *cu grămada* sau şi mai accentuat, *una atrocidad, un horror* (p. 197), rom. *o groază* (de bani etc.). Exprimarea superlativului se realizează adesea cu ajutorul propoziţiilor relative sau consecutive : *hace un frio que corta la cara* (p. 269) (cf. rom. *e un frig de crapă pietrele, de-ţi taie răsuflarea*).

Sînt citate şi numeroase exemple de tipul superlativului absolut, în care un adverb de mod este legat prin prepoziţia *de*, de determinantul lui care ocupă locul al doilea : *Una serpiente así de larga y así de gorda* (p. 270) ; *Una piedra así de grande* (p. 293) ; *Así está él de flaco* (ibid.) ; care în spaniola literară ar suna *tan larga* sau *tan grande* etc. Este de remarcat că acest tip de construcţie se regăseşte în limba română literară : *aşa de mare, aşa de slab* etc., dar nu şi în franceză sau italiană.

Capitolul „Economía y comodidad" se ocupă în primul rînd de „elipse", cărora autorul le conferă o sferă foarte largă. Împărţindu-le în elipse aparente şi elipse autentice, este curios că elipsele, aşa cum sînt considerate de gramatici ca atare, sînt cuprinse în prima grupă. Aici se vorbeşte despre cazurile în care expresia eliptică este cauzată de o emoţie puternică sau de o anumită stare afectivă, ca de ex. afirmaţia afectivă : *cuando le digo* (p. 305), frazele deziderative care pot adopta forma unui condiţional ireal, incomplet, exprimat prin subjonctiv : ¡ *Quién pudiera olvidar* ! (p. 306). În schimb, printre elipsele considerate de autor „auten-

tice" sînt incluse diferite prescurtări argotice de tipul *peque* pentru *pequeño* sau *poli*, pentru *policía* (p. 308). Printre cazurile de elipsă se analizează şi modul de exprimare al femeilor din popor, vorbind despre soţ : *el mío, el tuyo*, explicat de autor ca reflectare a unui sentiment de comunitate de destin. La explicarea acestei construcţii ar putea contribui şi faptul că în limba română, pe lîngă expresia perfect echivalentă *al meu* = soţul meu, există şi forme mai cuprinzătoare *ai mei* = familia mea.

Vorbind despre aşa-numitele „verba omnibus", verbe cu multiple întrebuinţări (ca *poner, meter, llevar, tener* etc.), autorul pomeneşte, printre altele, de verbele de mişcare *andar* şi *ir*, căutînd să le delimiteze valorile după modelul verbelor de mişcare din limbile germanice. După părerea sa, *ir* ar exprima simpla mişcare (cu menţionarea unui mijloc de transport) : *ir en (el)tren, en automóvil* (p. 325), corespunzînd germanului *fahren*, pe cînd *andar* = ir a pie. Fără exemple concrete această afirmaţie nu este convingătoare. Deosebirea nu este în spiritul limbilor romanice, iar limba spaniolă, deşi dispune de două verbe cu acelaşi sens, nu le-a diferenţiat în acest fel. (*In Diccionario de construcción y regimen de la lengua castellana* por R. J. Cuervo, Bogotá, 1953, s.v. *andar* apar citate ca : *andando por las calles en su coche*).

Printre puţinele probleme de sintaxă abordate în carte, este interesant de relevat tratamentul pronumelui relativ în limbajul colocvial. Forma de dativ (*a*) *quien* este înlocuită cu forma *que* : *es ese niño que le dicen el intérprete de los pavos* (p. 336), în locul formulării corecte : *a quien* (*le*) *dicen*... Explicaţia dată de către autor acestui fenomen nu este îndeajuns de clară. El invocă în acelaşi timp mai multe principii : exprimarea mai comodă, principiul analogiei, faptul că ideea de dativ este exprimată posterior, prin pronumele de dativ *le*. Părerea noastră este că această trăsătură, care se întîlneşte foarte des şi în spaniola americană, se încadrează într-o tendinţă destul de accentuată a limbii spre o simplificare a sistemului flexionar [1]. Această tendinţă se manifestă destul de puternic şi în limba română vorbită (vezi în acest sens lucrarea recentă a acad. Al. Graur, *La romanité du roumain*. Bucarest, 1965, p. 41—42).

În încheiere, trebuie să accentuez din nou marele interes pe care îl prezintă lucrarea lui Werner Beinhauer mai ales pentru bogăţia faptelor pe care le discută. Prin cele cîteva exemple corespunzătoare din limba română, am încercat să arătăm cum, pe baza materialului preţios adunat şi studiat de autor, s-ar putea face cercetări interesante privind compararea spaniolei cu alte limbi romanice, încadrîndu-se astfel diferitele caracteristici ale limbajului colocvial spaniol în domeniul mai larg al romanităţii.

Iunie 1966

Florenţa Sădeanu,
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, str. I. C. Frimu 22

ZYGMUNT OLSZYNA-MARZYS, *Les pronoms dans les patois du Valais central*, Romanica Helvetica, vol. 76, Berne, 1964, 132 p.

Dacă graiurile francoprovensale s-au lăsat mai puţin influenţate de fonetismul francezei literare, în sistemul lor gramatical, influenţa exercitată de franceza literară a avut consecinţe mult mai puternice [1]. Şi tocmai în domeniul morfologiei, dar mai ales în domeniul sintaxei, numărul de studii, comparativ cu cel al studiilor consacrate foneticii, lexicului, onomasticii,

[1] Pentru exemple şi explicaţii mai ample în sprijinul acestei idei, cf. articolul *Tendinţe în flexiunea pronominală a spaniolei americane*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1966, p. 185.

[1] V. Louis, Gauchat, *L'unité phonétique dans le patois*, Halle, 1905.

este mult mai mic. De aceea, lucrări de tipul celei datorate lui Z. Olszyna-Marzys sînt necesare pentru a înregistra fapte pe cale de dispariție.

Atît cele 20 de pagini de introducere, cît și harta aferentă se dovedesc deosebit de utile pentru o consultare rapidă și cît mai eficace a lucrării. Indicațiile de ordin geografic : poziție altitudine, suprafață, populație, cîteva date economice dau o imagine clară a mediului în care continuă să se vorbească „le patois" în această regiune situată în Valais central.

Izvoarele sînt multiple și variate : texte (vezi Bibliografia, p. 126—128), datate în special începînd cu anul 1900, publicate sau rămase în manuscris, unele dintre ele constituind material adunat pentru Glosarul graiurilor din Elveția romandă (G.P.S.R., — Z.-Marzys fiind el însuși colaborator la această lucrare de mare amploare), lucrări de dialectologie dintre care, pentru regiunea cercetată, în special : C. Favre, Z. Balet, *Lexique du parler de Savièse*, Berne, 1960 și rezultatele anchetei personale efectuate în 1956—57 și 1961 în Savièse și în satele învecinate. Nu este prezentat felul în care a fost condusă ancheta, sînt date doar informații despre vîrsta, profesia anchetaților. În măsura posibilităților, autorul a încercat să contracareze decalajul de jumătate de secol dintre data la care au fost scrise majoritatea textelor și data anchetei întreprinse, urmărind cu precădere aceleași fenomene în ambele categorii de materiale, încercînd eventual să discearnă linia evolutivă a fenomenului gramatical cercetat.

Sistemul de transcriere este în principal cel al G.P.S.R., cu puține modificări : se renunță la transcrierile *ë* și *ö*, se înlocuiește *ou* cu *u* și deci *u* cu *ü* etc., care duc la o simplificare a acestuia ; citatele în dialect sînt adaptate, conform sistemului de transcriere adoptat de autor.

Urmează cîteva indicații de fonetică istorică care prezintă specificul vocalismului și consonantismului din Valais central în ansamblul graiurilor valezane, cît și cîteva fapte de natură fonetică, cu consecința pe care au avut-o în domeniul morfologiei.

Studiul lui Z. Olszyna-Marzys, cu subtitlul *Etude syntaxique*, se prezintă ca o expunere închegată a pronumelor graiului din regiunea Savièse, din punct de vedere paradigmatic și sintagmatic. Rod al cercetărilor documentare întreprinse pentru G.P.S.R., studiul lărgește cadrul preocupărilor acestuia.

Pentru fiecare pronume este dat un amănunțit tablou al formelor deosebite după gen, număr, caz, persoană, în funcție de categoriile gramaticale specifice fiecărei clase de pronume, al variantelor existente în Savièse și în graiurile învecinate, urmat de discutarea folosirii diferitelor forme menționate. O mare atenție este acordată acelor aspecte care diferențiază între ele graiurile cercetate, care le diferențiază de franceza literară contemporană sau le apropie de franceza veche și de franceza populară etc. De aceea, un spațiu larg ocupă, printre altele, discuția legată de folosirea formelor accentuate și neaccentuate ale pronumelor personale subiect (deși ne îndoim că statistica întreprinsă, avînd în vedere numărul redus de fapte, poate fi edificatoare) și obiect, situația demonstrativelor etc.

Fiecare capitol se încheie cu un tablou recapitulativ care schematizează cu multă claritate și concizie aprecierile bogate din cuprinsul lui.

În atenția autorului stau pronumele personale, posesive, demonstrative, relative, interogative, nedefinite, de fapt, mai precis, substitutele personale, posesive, demonstrative etc., întrucît discuția cuprinde atît secvențele pronominale cît și pe cele folosite ca predeterminante (adjectivele posesive, demonstrative etc.). Ba mai mult, în cazul lui *tout*, de exemplu autorul cercetează nu numai situația lui ca pronume și ca adjectiv, dar se ocupă și de folosirea lui ca determinant al unui adjectiv sau al unei expresii echivalente cu acesta, al unui adverb sau verb, ceea ce depășește cadrul propus inițial. Pe de altă parte, introducerea predeterminantelor posesive, demonstrative etc. și faptul că autorul face deseori apel la echivalența dintre unele adjective pronominale și articolul definit sau nedefinit, ar fi impus și un capitol, măcar sumar, privitor la folosirea articolului în graiurile considerate, așadar, o prezentare integrală a determinării numelui. Această omisiune este explicabilă prin aceea că autorul se

ocupă de comportamentul în context al secvenţelor în discuţie, nealegînd cu stricteţe criteriul determinat de formă sau pe cel determinat de conţinut. În acest sens, poate fi amintită discuţia referitoare la exprimarea raportului de posesie care apare pe de o parte la capitolul despre pronumele personale regim neaccentuate (p. 49), pe de altă parte, la capitolul consacrat pronumelui posesiv, unde este discutată posibilitatea exprimării raportului mai sus menţionat nu numai prin posesive ci şi printr-un pronume personal regim accentuat precedat de prepoziţia *à*, cît şi printr-un articol definit, sau chiar fără nici o determinare (p. 61). Este adevărat că sînt făcute de fiecare dată trimiterile de rigoare, dar includerea în capitole diferite a formelor ce servesc aceluiaşi conţinut şi, de asemenea, includerea în capitole diferite a aceloraşi forme, deşi exprimă raporturi deosebite, dovedeşte că autorul nu a fost întotdeauna consecvent cu privire la obiectul studiului său : conţinutul sau forma.

O serie de fapte menţionate în lucrare prezintă interes mai larg datorită unei apropieri care se poate face cu unele construcţii similare din limba română :

— folosirea pronumelui personal în dativ cu valoare posesivă : *no lwi chanten la man frida* „nous sentons sa main froide" ; cf. rom. *îi simţim mîna rece* ; *si mots èi va sè mètr kontr a dzuta* „cette mouche va se mettre sur sa joue" ; cf. rom. *această muscă o să i se pună pe obraz* [2] ;

— folosirea prepoziţiei pentru a introduce un complement direct exprimat printr-un pronume personal accentuat în acuzativ ; alături de *mè ari, m.a.n tapa* „moi aussi, ils m'ont frappé", apare şi forma : *a mè ari, y m an vwîn*, cu acelaşi înţeles ; cf. rom. *şi pe mine m-au bătut* ;

— tendinţa de extindere a folosirii lui *que* cu funcţie de pronume relativ în locul celorlalte relative, chiar şi în locul pronumelui subiect *qui*, raportul sintactic fiind exprimat prin folosirea prepoziţiei independent de pronume : *i wan kye meton chu e cherei* „la planche sur laquelle on met les séracs" ; *en. n una famèle ké ly a pluzyù chivère ch apèle koven* „une famille où il y a plusieurs sœurs s'appelle couvent" ; cf. rom. *fata, care îngheţase sîngele în ea de frică* (citat din *Gramatica limbii române*, I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959, p. 210) ; vezi şi pentru franceza vorbită : H. Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Genève-Leipzig, 1929, p. 183 ss ; J. Pohl, *Témoignages sur la syntaxe du verbe dans quelques parlers français de Belgique*, Bruxelles, 1962, p. 138 ss.

Capitolul final „Conclusions" atrage atenţia asupra a două trăsături ale sistemului pronominal dialectal pe care autorul le consideră esenţiale în opoziţie cu acela al francezei moderne :

— distincţia între pronumele accentuate şi cele neaccentuate este aproape necunoscută graiului cercetat ;

— folosirea aceloraşi forme atît ca pronume cît şi ca determinante.

Este semnificativă observaţia autorului că aceste fapte sînt de natură arhaică şi apropie graiurile în discuţie de franceza veche, constituind nu o reluare ci o restructurare a sistemului acesteia :

— în franceza veche, pentru pronumele personale de persoanele întîi şi a doua, opoziţia fundamentală era cea dintre cazul subiect şi cazul regim ; numai la acesta din urmă se observă o opoziţie de „fonetică sintactică", p. 116, în sensul diferenţierii formale a secvenţelor ce apar în poziţie accentuată de cele ce apar în poziţie neaccentuată. Franceza modernă creează

---

[2] Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, în capitolul *Concordances générales en dehors du lexique*, compară situaţia din română cu cea din limbile bulgară, sîrbă, albaneză, greacă, arătînd că „dans toutes les langues en question on peut marquer la possession en faisant précéder le verbe par un pronom personnel datif atone", p. 190 şi că „l'influence du grec est dans la plupart des cas l'explication la plus naturelle, parfois la seule possible", p. 165. Existenţa aceluiaşi fapt de limbă în dialectele francoprovensale ne poate conduce, şi pentru română, la concluzia unei evoluţii independente de orice influenţă din afară.

pentru toate cazurile opoziții de formă după poziția pronumelui. Graiurile cercetate desființează pentru pronumele de persoanele întîi și a doua opoziția determinată de poziția pronumelui, menținînd-o numai pe cea cazuală, pe care o extind parțial și la persoanele a patra și a cincea;

— menținerea opoziției de natură semantică dintre demonstrativele *sti* și *ché*.

Sînt menționate, de asemenea, o serie de trăsături ale sistemului pronominal studiat „qui caractérisent moins la structure que l'usage de nos patois et qui tiennent souvent tout à leur caractère familier et populaire", p. 121 : folosirea pronumelor cu scopul marcării diferitelor nuanțe afective, varietatea și subtilitatea nuanțelor pe care le comportă, punerea în relief, marea concizie în exprimare atunci cînd pronumele sînt destinate în exclusivitate exprimării „unor raporturi logice".

Cîteva observații, sumare, din cauza lipsei aproape totale de studii de morfosintaxă francoprovensală, se referă la compararea faptelor observate în Savièse cu rezultatele cercetărilor lui G. Bjerrome, *Le patois de Bagnes, Valais*, Stockholm, 1957 și G. Ahlborn, *Le patois de Ruffieu-en-Valromey*, Göteborg, 1946. „Ces trois syntaxes patoises participent au même système fondamental qui s'oppose nettement au français. Elles ont toutes trois en commun la confusion entre formes toniques et formes atones, entre pronoms et adjectifs, la distinction sémantique entre deux séries de démonstratifs, l'existence d'un relatif unique, l'économie dans l'emploi des pronoms et des déterminatifs, enfin, certaines habitudes particulières : l'emploi de « ils » à côté de « on » comme sujet indéterminé, celui de l'adverbe « tout » pour déterminer des expressions verbales, ou la soudure de « en » avec un grand nombre de verbes", p. 122. Este remarcat faptul că trăsăturile divergente între regiunile luate în discuție merg în general pe linia sintaxei franceze moderne, ceea ce îl îndreptățește pe autor să facă apel la o influență a acesteia.

Minuțiozitatea prezentării faptelor, perspicacitatea comentariului lingvistic, interpretarea teoretică fundamentată științific, marea putere de sintetizare conferă acestei lucrări un loc cu deosebire important nu numai în domeniul dialectologiei francoprovensale, ci și în ansamblul cercetărilor dialectale galo-romanice.

Octombrie 1966

Sanda Reinheimer,
Facultatea de limbi romanice și clasice,
București, str. Edg. Quinet 7

MAURICE DESSAINTES, *Eléments de linguistique descriptive en fonction de l'enseignement du français*, La Procure, Namur-Bruxelles, 1960, 246 p. ; *L'analyse grammaticale au seuil de la stylistique*, ibid., 1962, 415 p. ; *Eléments d'analyse grammaticale à l'usage du cycle inférieur de l'enseignement secondaire*, ibid., 1965, 180 p.*

Aceste lucrări ale lui Maurice Dessaintes, apărute la interval de cîțiva ani, se adresează profesorilor care predau limba franceză ca limbă maternă în învățămîntul elementar și mediu.

Prin cea dintîi, autorul intenționează să complinească o lacună a formației acestora, și anume lipsa bazei lingvistice necesare pentru înțelegerea mai profundă a gramaticii franceze, bază neglijată în programa institutelor pedagogice și chiar a universităților.

În celelalte două lucrări, fenomenele gramaticale sînt prezentate așa cum urmează să fie predate copiilor, făcîndu-se abstracție de aspectul teoretic al problemelor ; autorul se întemeiază însă pe concepția expusă în prima dintre cărțile de care ne ocupăm. Cea de-a doua

---

* Versiunea în limba franceză a apărut în RRL XI, 1966, 4.

lucrare este un manual destinat cu precădere profesorului, pe cînd cea din urmă este accesibilă şi elevilor. *Elementele de analiză gramaticală* reprezintă, în linii mari, reluarea în rezumat a lucrării, cu mult mai amplă, din 1960, care era destinată unei trepte superioare a învăţămîntului mediu.

În *Elemente de lingvistică descriptivă*, autorul nu îmbrăţişează toate domeniile ştiinţei limbii, ci se limitează la problema analizei lanţului vorbirii. Într-o eventuală lucrare de sinteză care ar urmări acelaşi scop, însă pe o scară mai vastă, ar trebui să figureze şi unele elemente de lingvistică evolutivă, căci abordarea aspectului istoric — mai familiar, pare-se, studenţilor — a suferit şi ea în ultima vreme unele modificări ; ar mai fi de dorit ca într-o astfel de lucrare să fie dezbătută mai pe larg şi latura filozofică a problemelor lingvistice.

După o introducere cu caracter general, în care se ocupă de natura limbajului şi de funcţiile lui, Maurice Dessaintes prezintă unităţile limbii şi funcţiile îndeplinite de ele. Se trece apoi la analiza frazei ; autorul ne călăuzeşte în continuare dincolo de limitele analizei gramaticale, către analiza stilistică şi chiar literară, pe care le prezintă drept scop ultim al predării limbii materne în şcoală (preocupările pedagogice sînt de altminteri evidente în toate secţiunile cărţii).

Într-o *Notă preliminară*, Dessaintes ne prevenise că este vorba doar de o lucrare de popularizare, fără pretenţii ştiinţifice. Lucrarea dovedeşte că autorul este la curent cu lucrările fundamentale în lingvistică ; ceea ce i se poate însă reproşa este eclectismul, datorat lipsei unui unghi de vedere propriu (nu neapărat şi original) consecvent.

Din această cauză, Maurice Dessaintes nu izbuteşte să împace cele cîteva idei de provenienţă structuralistă cu metoda şi terminologia tradiţionale, care predomină în lucrările lui. Pentru definirea frazei, de pildă, autorul este de părere că trebuie luaţi în considerare patru factori : *fonologic, psihologic şi logic, sintactic* şi eventual *stilistic* sau *estetic* (p. 41), în ciuda faptului că acceptase ideea potrivit căreia obiectul lingvisticii se limitează la studiul ,,limbii în sine şi pentru sine" (p. 17). Cu atît mai surprinzătoare este, de pildă, sublinierea ,,funcţiei morale" a limbii ca ,,mijloc de eliberare", în sensul anticului *catharsis* (p. 20).

Cele două manuale de analiză gramaticală propriu-zisă sînt de fapt manuale de sintaxă, în care morfologia este subordonată sintaxei. Autorul afirmă că a respectat *Codul terminologiei gramaticale* ; gruparea noţiunilor diferă de aceea cuprinsă în gramaticile normative uzuale ale limbii franceze.

În ce priveşte definirea termenilor gramaticali, Maurice Dessaintes se opreşte asupra unor definiţii semi-conceptuale, semi-gramaticale şi deci în cea mai mare parte eterogene (de altfel nu se face nicăieri riguros distincţia între gramatical pe de o parte şi lexical — expresiv, pe de alta). În urma comparării sistemului de unităţi sintactice propus de Dessaintes cu alte sisteme, se impune concluzia că orice analiză care se întemeiază pe criterii semantice este subiectivă şi are prin urmare un caracter relativ ; sistemul de noţiuni astfel delimitate poate fi în întregime schimbat, deoarece pe această bază unul şi acelaşi fenomen poate fi luat în seamă sau ignorat în analiză cu aceeaşi îndreptăţire. Baza însăşi a analizei ar trebui înlocuită ; fără a pretinde că trebuie să se predea în şcoală lingvistica, ni se pare totuşi de dorit realizarea, în măsura posibilului, a unui consens între gramatica normativă şi lingvistică — fie ea structuralistă sau nu — între care divergenţele devin tot mai adînci. Aceasta este o sarcină care nu revenea neapărat lui Dessaintes ; îndeplinirea ei necesită conjugarea eforturilor lingviştilor şi ale pedagogilor.

Cele trei lucrări ale lui Maurice Dessaintes, care se remarcă printr-o serie de calităţi, merită o menţiune specială pentru selecţia textelor propuse spre analiză şi pentru modelele de analiză care le precedă.

Martie 1966

Ioana Vintilă

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, str. I. C. Frimu 22

L. I. LUHT, *Залог в современном румынском языке* (*Пассив*) Moscova, 1962, 80 p.

Lucrarea pe care o prezentăm este o încercare de tratare monografică a unei probleme mult dezbătute în lingvistica românească din ultima vreme, problema diatezei pasive.

Propunîndu-şi să atace o temă atît de dificilă şi nesoluţionată încă din punct de vedere teoretic, autoarea este la curent cu bibliografia românească şi străină de specialitate, cu dificultăţile legate de soluţionarea problemei diatezei în general (mai puţin studiată pentru limba română decît pentru celelalte limbi romanice), cu contradicţiile existente în încercarea definirii conceptului de diateză.

Meritul cercetării de faţă, realizată cu metode lingvistice tradiţionale, constă în aceea că oferă o imagine de sinteză, cuprinzătoare a problemei pasivului în limba română contemporană, observaţii şi sugestii preţioase precum şi bogate informaţii teoretice în problema respectivă.

Deşi autoarea se ocupă numai de pasivul românesc, referirile la celelalte limbi romanice sînt foarte frecvente ca şi exemplificările corespunzătoare.

După o *Introducere* sumară (p. 3—6), lucrarea cuprinde studiul detaliat al celor două construcţii pasive din limba română : *pasivul participial* şi *pasivul reflexiv* stabilind, în capitolul ultim intitulat : *Locul construcţiilor pasive în sistemul diatezei în limba română contemporană* (p. 60—80) raportul dintre cele două construcţii.

Capitolul cel mai bogat al lucrării, *Pasivul participial* cuprinde analiza amănunţită a construcţiei pasive cu *a fi* + participiul, atît din punct de vedere al sensului, cît şi al funcţiei celor două componente analizate fiecare separat (Participiul : p. 7—27 ; verbul *a fi* : p. 27—47).

Studiul atent al valorilor semantice şi gramaticile (modale, temporale şi aspectuale) rezultate din combinaţia celor două verbe (*a fi* + participiul) prilejuieşte autoarei observaţii interesante şi subtile, din păcate insuficient argumentate prin exemple româneşti corespunzătoare. Valoarea lucrării este oarecum diminuată de sărăcia materialului de limbă română folosit pentru argumentarea şi explicarea diferitelor idei şi consideraţii teoretice corecte şi udicioase, pentru care autoarea apelează de multe ori la exemplul luat din limba franceză, în lipsa exemplului corespunzător din română (alteori, exemplele româneşti, fără trimiteri, sînt probabil improvizaţii proprii). Astfel, în analiza relaţiei dintre diateză şi tranzitivitatea participiului, constatînd că nu orice verb tranzitiv poate avea pasiv, autoarea condiţionează această imposibilitate de caracterul relaţiei dintre obiectul direct şi acţiune, ilustrînd-o cu exemple din limba franceză şi nu din română cum ne-am aştepta (p. 15). De remarcat că imposibilitatea verbului tranzitiv de a realiza construcţia pasivă în limba română e condiţionată şi de alţi factori decît cel menţionat de autoare, factori care ţin de natura verbului : a) la unele verbe tranzitive : *subscris*, *săturat*, *sfruntat*, *avut*[1], participiul are numai sens activ ; b) la alte verbe : **putut**, *cutezat*, participiul nu există independent de conjugare.

În limba română realizarea sensului pasiv într-o construcţie participială este condiţionată de o serie de factori de ordin lexical şi gramatical (nu orice combinaţie dintre *a fi* şi participiu are sens pasiv) pe care autoarea îi analizează cu multă atenţie. Credem însă că în analiza celor două componente ale pasivului analitic se acordă un loc prea mare analizei sensului lexical al componentelor, neglijîndu-se sensul gramatical al diatezei care este un sens relaţional[2]. Consideraţiile de natură semantică realizate de autoare cu multă fineţe rămîn nerelevante în planul gramatical, ele neputînd oferi criterii sigure de apreciere a celor două

---

[1] S. Stati, *Valorile participiului*, în LR IX, 1958, 5.

[2] S. Stati, *Note asupra sensurilor gramaticale*, în Omagiu lui Al. Rosetti, Bucureşti, 1966, p. 869.

forme corelative ale diatezei pasive şi de precizare a specificului acestui fenomen pur gramatical.

În virtutea acestui mod de analiză, ca o condiţie esenţială în realizarea sensului pasiv al unei construcţii participiale apare necesitatea caracterului concret al relaţiei dintre acţiune şi obiect.

Această condiţie preconizată de autoare şi în discutarea valorilor participiului, reprezintă însă un criteriu semantic, insuficient de obiectiv şi ca atare neesenţial, în stabilirea specificului pasiv al construcţiei. Autoarea consideră în continuare că participiile verbelor care exprimă o acţiune concretă se adjectivează mai greu, deci pot realiza mai uşor sensul pasiv, stabilind mai multe grupe de verbe după gradul lor de concreteţe (p. 21—22).

O analiză la fel de amănunţită, cu numeroase implicaţii semantice, se face în legătură cu verbul *a fi*. Se atrage atenţia asupra oportunităţii ca semantica formelor temporale să se analizeze în strînsă legătură cu sensul lexical aspectual al verbelor (p. 30), lucru mai puţin studiat în lingvistica românească, după părerea autoarei [3]. În legătură cu aceasta se face remarca justă că rara folosire cu pasivul a imperfectului este larg compensată de folosirea frecventă a perfectului simplu, care apare ca forma temporală cea mai caracteristică pentru a reda o acţiune pasivă (p. 35). Acest fapt a fost remarcat şi de către acad. I. Iordan pentru limba actuală, atît în legătură cu perfectul simplu cît şi cu viitorul I [4]. Şi aici se resimte lipsa unui material mai bogat pe baza căruia să se formuleze constatări mai concrete, exemplificarea pe texte româneşti.

O problemă importantă discutată în acest capitol se referă la stabilirea specificului gramatical al diatezei. În opoziţie cu părerile altor romanişti citaţi în lucrare, se afirmă, fără însă a se demonstra în mod convingător, calitatea de categorie morfologică a diatezei pasive (p. 39—40) [5].

Cred că argumentul invocat în favoarea specificului morfologic : sensul de diateză este dat de întreaga asociere *a fi* + participiu (spre deosebire de celelalte categorii : mod, timp, persoană, unde sensul e exprimat numai de auxiliar) pledează mai mult pentru considerarea acestei categorii drept o categorie sintactică, sensul gramatical (relaţional) al diatezei reieşind din îmbinarea sintagmatică obligatorie a celor doi termeni, care sînt două unităţi distincte, două cuvinte ; opoziţia dintre activ-pasiv se plasează deci din acest punct de vedere la nivel sintactic şi nu morfologic.

Spre deosebire de pasivul analitic, tratat pe larg în 45 de pagini, capitolul consacrat pasivului reflexiv este mult mai restrîns (6 pagini).

Importanţa mai mică acordată pasivului reflexiv în sistemul diatezei pasive se justifică prin concepţia autoarei despre această construcţie : reflexivul pasiv nu este o formă corelativă a diatezei active, ci mai mult un sinonim sintactic bimembru (fără agent) al construcţiei pasive *a fi* (p. 59, 80), o construcţie mai puţin gramaticalizată a diatezei pasive în româna contemporană, fiind condiţionat de diferiţi factori lexicali şi gramaticali (se foloseşte numai la pers. a III-a ; nu permite exprimarea agentului ; sensul pasiv e condiţionat de semantica verbului, de caracterul subiectului etc.). Ca atare, analiza acestei construcţii nu se mai face cu aceeaşi

---

[3] Totuşi afirmaţia este prea categorică. Problema corespondenţei dintre sensul formei temporale şi caracterul aspectual al verbului este discutată de către acad. I. Iordan în L.R.C., p. 465, precum şi de alte studii privitoare la unele forme temporale, între altele : Al. Georgescu, *Unele probleme ale imperfectului în SG vol. I, Perfectul simplu în dialectul daco-român*, SG vol. I.

[4] *Op. cit.*, p. 467.

[5] Opinia contrară, după care diateza e o categorie sintactică, apare la Fr. Brunot, Kr. Nyrop.

atenţie la implicaţiile rezultate din combinaţia sensurilor gramaticale ale timpurilor cu sensurile lexicale ale verbelor.

Unele din constatările formulate mai sus de autoare pot da naştere la obiecţii. Argumentele în virtutea cărora se neagă reflexivului pasiv calitatea de formă corelativă a diatezei active nu mi se par suficient de clare şi convingătoare ; şi în cazul pasivului analitic sensul verbal pasiv este condiţionat de sensul (momentan sau durativ), al participiului [6], spre deosebire însă de acesta, reflexivul pasiv conservă chiar mai bine caracterul verbal al construcţiei, fiind mai puţin sensibil la forma temporală folosită [7]. Afirmaţiile privind prezenţa agentului sînt de asemenea prea categorice şi nu corespund întotdeauna realităţii lingvistice. Este adevărat că pe lîngă un reflexiv pasiv agentul este mult mai rar exprimat decît pe lîngă un pasiv analitic (p. 58) dar afirmaţia că „în limba veche ca şi în romana contemporană nu există exemple de exprimare a complementului de agent pe lîngă un reflexiv pasiv" şi că complementele care se folosesc în această construcţie au în majoritatea situaţiilor sens instrumental [8] este contrazisă de situaţia existentă atît în limba veche cît şi în limba contemporană, unde aceste construcţii se întîlnesc, de exemplu : *De Dumnezeu* lăuda-se-va sufletul mieu, PH, 27 ; cîţi vinovaţi se trimit *de către ispravnici*... să se păzească foarte bine *de vel-vameş*, PR. C, 56. Moşia noastră s-a luat *dă nişte socitari*, români de-ai noştri, GR. N. 36.

Unele contradicţii privind folosirea prepoziţiilor cu care se construieşte agentul apar şi în cadrul pasivului analitic cu agentul exprimat (трехчленный оборот) [9].

Cred că în analiza reflexivului pasiv în limba română contemporană, autoarei îi scapă din vedere un fapt esenţial şi anume : frecvenţa mult mai mare a acestei forme în opoziţie cu cea a pasivului analitic. Autoarea recunoaşte că în stadiul actual al limbii reflexivul pasiv este foarte frecvent folosit şi că el capătă o mare dezvoltare, dar concluzia de la p. 74 că în romāna contemporană ar fi vorba de o schimbare a corelaţiei dintre cele două forme în favoarea reflexivului pasiv nu este conformă cu realitatea istorică a fenomenului lingvistic urmărit : reflexivul pasiv, echivalentul semantic şi sintactic al pasivului analitic şi formă corelativă a diatezei active, a fost, în limba română din toate epocile, întotdeauna mai frecvent decît sinonimul său.

Frecvenţa sa bogată în toate stilurile limbii contemporane apare deci o continuare firească a folosirii lui la fel de bogate în epocile anterioare, unde este înregistrat cu indici de frecvenţă mult mai ridicaţi decît ai sinonimului.

De aceea, nu putem fi de acord cu concluzia din capitolul final al lucrării că dezvoltarea pe care a luat-o reflexivul pasiv în romāna contemporană nu merge în sensul gramaticalizării, pasivul reflexiv fiind doar un sinonim sintactic bimembru [10] al pasivului analitic şi nu o formă corelativă a diatezei active (p. 80).

---

[6] I. Iordan, *op. cit.*, p. 466.

[7] Pasivul analitic pune accentul pe rezultatele acţiunii, „arată mai curînd că urmările ei au încetat", *Gramatica Academiei*, I, p. 208—209.

[8] *Loc. cit.*, p. 58.

[9] La p. 48 se afirmă că prepoziţia cea mai des folosită în limba română contemporană este *de*, care apare în proporţie de 90 la sută în exemple, în celelalte 10 exemple rămase întîlnindu-se următoarele prepoziţii : *de către, de la, de p(r)e la* (?), *prin*. Dar prepoziţiile *de la, de pre la* nu se folosesc în limba contemporană aşa cum observă de altfel însăşi autoarea care, pentru a ilustra folosirea lor recurge la exemple luate din limba veche (Varlaam), iar în legătură cu *prin*, recunoaşte că introduce mai curînd altfel de complemente (directe, instrumentale).

[10] fără agent (p. 80). Ca urmare a acestui fapt, precum şi datorită faptului că în romānă nu e dezvoltată construcţia *personală-nedeterminată*, autoarea consideră că pasivul reflexiv tinde să se transforme într-o construcţie personală-nedeterminată, linia de dezvoltare fiind aceasta : de la *i se dau bani*, după modelul *aşa se dă, aşa se bea*, la *i se dă bani*, p. 74.

Observaţiile sugerate în prezentarea de faţă nu scad valoarea de ansamblu a lucrării care prezintă interes pentru lingvistica românească, constituind o contribuţie utilă în problema respectivă. Prin punctele de vedere teoretice formulate şi analiza minuţioasă a faptelor de limbă română lucrarea cercetătoarei sovietice despre diateza pasivă reţine atenţia tuturor celor preocupaţi de aspectul teoretic şi practic al acestei probleme.

Septembrie 1966

El. Berea

Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, str. Edg. Quinet 7

LOUIS RENOU

La 18 august 1966 a încetat din viață Louis Renou, cel mai de seamă indianist francez din ultima vreme. Născut la 28 octombrie 1896, el a fost unul dintre principalii elevi ai lui Meillet în ce privește lingvistica generală și a urmat în învățămîntul superior maeștrilor săi indianiști Sylvain Lévy și Jules Bloch.

Și-a consacrat întreaga viață studiului civilizației indiene și a publicat cărți și articole în mai toate ramurile filologiei antice a Indiei : ediții de texte, studii asupra filozofiei și a religiei, a dreptului etc., iar în domeniul care ne interesează mai de aproape, lucrări de mare valoare, ca :

Les maîtres de la philologie védique, Paris, 1928, un istoric al studiilor cîtorva dintre cei mai de seamă specialiști din trecut.

Bibliographie védique, Paris, 1931, o lucrare amplă și deosebit de utilă asupra studiilor privitoare la sanscrita vedică.

Grammaire sanskrite, Paris, 1930, lucrare descriptivă, dar, cu toate că privește o limbă fixată, elementele de mișcare au fost prinse, mai cu seamă în sintaxă.

Dictionnaire sanskrit-français, Paris, 1931 (în colaborare cu Nadine Stchoupak și Luigia Nitti).

Terminologie grammaticale du sanskrit, Paris, 1942, fundamentală pentru studiile asupra gramaticilor indieni.

Dar cel mai mult s-a ocupat de gramatica istorică a limbii indiene. Voi cita în primul rînd o lucrare originală, care pune în evidență particularitățile specifice ale vedicei față de celelalte limbi indo-europene : *La valeur du parfait dans les hymnes védiques*, Paris, 1925. Voi nota mai jos cîteva dintre articolele pe care le-a publicat în *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*.

Deși cu exclusivitate indianist, a folosit în studiile asupra limbii indiene date obținute de la cercetătorii altor limbi indo-europene, de exemplu fapte latinești evidențiate de Meillet au dus la articolul *Sur l'aoriste védique en* **-iṣ-**, BSL, XXXV (fasc. 114), 1935, p. 1—14. Pornind

de la studiile lui Benveniste asupra flexiunii heteroclite, a publicat *Dénominatifs du Ṛgveda en* **-aryati, -anyati**, BSL, XXXVII (fasc. 109), 1936, p. 17–39.

La rîndul său, a ajutat prin lucrările sale la elucidarea unor chestiuni dificile din istoria altor limbi, astfel că studiile lui asupra indienei servesc cercetările de indo-europeană și de lingvistică generală. Amintesc aici cîteva dintre ele : *La séparation du préverbe et du verbe en védique*, BSL, XXXIV (fasc. 101), 1935, p. 49–96 ; *A propos du subjonctif védique*, BSL, XXXIII (fasc. 98), 1932, p. 5–30 ; *Le suffixe védique* **-tr-** *et les origines du futur périphrastique*, BSL, XXXIX, (fasc. 115), 1938, p. 103–132.

A fost profesor la Sorbona, director de studii la Școala de înalte studii (științe istorice și filologice), director al Institutului de civilizație indiană, în sfîrșit membru al Institutului Franței.

Era un om afabil, gata oricînd să dea un sfat sau o informație. Pierderea lui mîhnește adînc pe toți cei care l-au cunoscut.

Al. Graur

Facultatea de limba și literatura română, Str. Ed. Quinet 7

August 1966

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii de lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME:

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex. :

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol va fi datat şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor :

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul lucrării (subliniat) ; *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane) ; *d*) ediţia (în cifre arabe) ; *e*) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine) ; *f*) anul apariţiei (nu se pune editura) ; *g*) pagina. Ex. 1 Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul articolului (subliniat) ; *c*) titlul revistei (între ghilimele ; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată ; iniţialele nu se despart prin punct) ; *d*) numerotaţia (anul, volumul, nr.) ; *e*) pagina. Ex.: Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.*, Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abreviaţia *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : *în secolul al XV-lea*...

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corecturi care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte *absolut necesară* adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, iar costul modificărilor va fi suportat de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc., se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria limbii române**, vol. I, *Limba latină*, 1965, 439 p., 28 lei.
* * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută și adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.
* * * **Dicționarul limbii române (DRL)**, serie nouă, fasc. O-CXXXVI p., 10,50 lei, fasc. 1, M—Mandră-, 80 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră[2] — Mascat[1], 80 p., 6,75 lei, fasc. 3, Mască[2]—Mămăiță, 80 p., 6,50 lei, fasc. 4, Mămălatiță—Mătăringă, 80 p., 6,50 lei, fasc. 5, Mătăsar—Mergător, 80 p., 6,50 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. (Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique)**, 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.

* * * **Atlasul lingvistic român**, seria nouă, vol. V, 1966, VII p. + hărțile de la 1236 la 1570, 103 lei.

AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae" 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.

P. P. PANAITESCU, **Începuturile și biruința scrisului în limba română**, 1965, 231 p., 10 lei.

Sub redacția acad. IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.

IORGU IORDAN, **Toponomia românească**, 1965, 582 p. + 1 pl., 34 lei.

VASILE SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română**, 1966, 102 p., 26 lei.

LUCRĂRI ÎN CURS DE APARIȚIE

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni—Oltenia, sub redacția prof. B. CAZACU.

Sub redacția acad. I. IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. III, A.

Palia de la Orăștie, ediție filologică de V. PAMFIL.

SCL, AN XVIII, NR. 1, P. 1—124, BUCUREȘTI, 1967

I. P. „Informația" — c. 4194 | 43830 | Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL XVIII

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv. pe anul 1967.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, Bucureşti, Căsuţa poştală 134–135 sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite la Comitetul de redacţie al revistei „Studii şi cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei : BUCUREŞTI, Raionul 30 Decembrie, Calea Victoriei, 194. Telefon 15.15.45.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVIII, nr. 2 1967

SUMAR

SCL, An XVIII, nr. 2, p. 117–258, Bucureşti, 1967

BALCANICA*

DESPRE ROM. ă

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Într-un studiu recent consacrat vocalei *ă* din limba română, acad. E. Petrovici ajunge la concluzia că *ă* nu constituie o trăsătură balcanică comună limbilor română şi albaneză, cum se admite în general, ci că prezenţa lui *ă* în aceste două limbi se datorează unei evoluţii spontane [1].

Deşi în cursul studiului, acad. Petrovici constată că *ă* accentuat apare în limbile română, albaneză (toscă), bulgară, slavă macedoneană şi în unele graiuri sîrbo-croate [2], în continuare nu discută decît faptele din limba română şi albaneză, fără să ţină seamă de prezenţa aceluiaşi timbru vocalic în celelalte limbi balcanice, pe care el însuşi le-a enumerat.

Argumentarea acad. Petrovici se sprijină pe faptul că *î* ar fi român comun.

După acad. Petrovici, tratamentul lui *î*, provenit din lat. $a + n$ ($a + m$), ar fi următorul : *î* ar fi trecut la *i* după un element palatal, în cuvinte ca *ghindă*, *fin* < lat. *glandem*, *filianus*, căci, ne spune acad. Petrovici, dacă *a* accentuat din latină ($+ n$ sau *m*) ar fi trecut la *ă*, cum se admite îndeobşte, am fi avut *en* după un element palatal : cf. *veghem* < lat. *vigilamus* [3].

Această explicaţie este însă dezminţită de fapte, după cum vom vedea numaidecît [4].

Teoria acad. Petrovici contrazice mersul natural al faptelor, în materie de vocalism al limbii române ; tratamentul *î* urmează după *ă*,

---

* Versiunea în limba franceză a prezentului articol a apărut în „Linguistique balkanique", XI, 1.

[1] Em. Petrovici, *Traits balkaniques communs dans les systèmes phonétiques du roumain et de l'albanais* (*la voyelle du type* ă), „Die Kultur Südosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen", Wiesbaden, 1964, p. 199—206.

[2] *Op. cit.*, p. 203.

[3] *Op. cit.*, p. 200.

[4] Vezi discuţia detaliată la A. Avram, în SCL XV, 1964, I, p. 266—269.

potrivit tendinţei de închidere a timbrelor vocalice, caracteristică evoluţiei latinei orientale, devenită mai tîrziu limba română; astfel: lat. *a* > rom. *ă*>*î*, lat. *o*>rom. *u*, lat. *e*>rom. *i* [5].

Pe de altă parte, se ştie că în secolul al XVI-lea, în unele regiuni ale dacoromânei, trecerea de la *ă* la *î* nu se îndeplinise; grafia textelor româneşti din secolul al XVI-lea este martora acestei fluctuaţii [6].

î este prezent în toate dialectele româneşti, afirmă acad. Petrovici. Faptul este adevărat. Dar acest timbru poate fi de dată recentă. Aceasta o dovedesc cu prisosinţă aromâna şi unele dialecte dacoromâne din zilele noastre, în care a fost atestat numai *ă* [7].

Astfel, după cum vedem, argumentul principal pe care îşi bazează acad. Petrovici teoria, anume că lat. *an* (*am*)>rom. *în*>*in*, este contrazis de faptele pe care le-am enumerat.

Prin urmare, trebuie să pornim de la tratamentul *ă* din lat. *an* (*am*) : *ăn* a trecut la *en*, în limba română, după consoană palatală sau semivocală palatală (cf. lat. *familia* > *fămeaie* (secolul al XVI-lea) > *femeie*, lat. *oricla* > *ureche* etc.), şi apoi *en*>*in* : *ghindă*, *fin*.

După acad. Petrovici, *ă* din dr. *păcat* (lat. *peccatum*) s-ar datora acţiunii oclusivei labiale asupra lui *e* primitiv, astfel încît apropierea de tratamentele asemănătoare din limba albaneză (tosc. *mëkat*) ar fi iluzorie.

Influenţa oclusivei labiale asupra vocalei următoare, în limba română, este incontestabilă; ea este confirmată de alte exemple şi constituie o lege de dezvoltare a foneticii dacoromânei, în opoziţie cu graiurile din sudul Dunării, unde fenomenul nu s-a produs (ar. *picat*, megl. *picati*, istr. *pecât*); dar prezenţa lui *ă*, în *păcat*, demonstrează tocmai faptul că limba a întrebuinţat un fonem care exista în sistemul ei fonologic şi că nu a creat un fonem nou. De asemenea, este confirmată, în felul acesta, şi prezenţa timbrului *ă* într-o epocă veche.

Vom spune, în concluzie, că în urma faptelor examinate, argumentele prezentate de acad. Petrovici nu au reuşit să zdruncine teoria general admisă, în baza căreia vocala de timbru *ă*, din română, este mult mai veche decît vocala de timbru *î*, şi că prezenţa aceloraşi timbre vocalice în albaneză şi în bulgară confirmă vechimea lui *ă* în limba română, trăsătură caracteristică a limbilor balcanice.

Iunie 1966

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

[5] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I[4], p. 74.

[6] A. Avram, *op. cit.*, p. 271–275.

[7] Vezi expunerea noastră *Remarques sur la phonologie historique du roumain*, în „Revue de linguistique romane", XXVIII, 1964, p. 205.

STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A LIMBII ROMÂNE LITERARE CONTEMPORANE ÎN LUMINA FRECVENȚEI CUVINTELOR*

DE

CONSTANT MANECA

Structura etimologică a lexicului a preocupat de multă vreme pe cercetătorii limbii române [1], care au abordat problema din diferite puncte de vedere.

Un deschizător de drumuri pe plan mondial în această chestiune a fost B. P. Hasdeu care a intuit valoarea circulatorie a cuvintelor și a arătat importanța ei în determinarea fizionomiei lexicale a unei limbi : *În linguistică marele principiu al circulațiunii, uitat pînă aci aproape cu desăvîrșire, s-ar putea privi ca piatra angulară a edificiului. Ceea ce se cheamă fizionomia unei limbi nu este altceva decît rezultatul circulațiunii* [2].

Metodele statistice moderne ne pun la dispoziție date care conturează precis structura etimologică a vocabularului. Cercetările întreprinse pînă acum ilustrează clar acest lucru. Din păcate, pînă în ultima vreme acestea au fost puțin numeroase (fapt explicabil datorită dificultăților metodei : calcule laborioase, numărători obositoare [3] etc.) și limitate la texte mai puțin variate (opera unui scriitor [4], texte aparținînd unui anumit stil [5] etc.).

Un studiu asupra frecvenței cuvintelor în limba română literară contemporană ne-a părut necesar pentru a completa rezultatele cercetă-

---

* Versiunea în limba italiană a articolului a apărut în RRL XI, 1966, 3.

[1] Începînd cu A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M, vol. II, *Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, 1879, p. VIII.

[2] *Cuvente den bătrâni*, Texte alese cu o introducere și note de J. Byck, București, 1937, p. 242–243.

[3] Cf. Pierre Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht-Holland, 1959, p. 23 sq.

[4] Cf. D. Macrea, *Fizionomia lexicală a limbii române*, în DR X_{II}, 1943, p. 362–373.

[5] Cf. V. Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL X, 1959, 3, p. 419 ; Sanda Golopenția și Toma Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în LR IX, 4, p. 58 ; Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL XII, 1961, 1, p. 35.

rilor anterioare şi pentru a determina tendinţele actuale ale lexicului românesc, evidente dar neprecizate riguros [6].

În acest scop am ales cincizeci de lucrări aparţinînd celor două stiluri principale [7] ale limbii noastre : stilul artistic-literar şi cel ştiinţific-administrativ. Din fiecare dintre aceste lucrări am extras texte în lungime de o mie de cuvinte. Cea mai mare parte a operelor cercetate [8] au apărut în ultimii douăzeci de ani sau aparţin unor scriitori care şi-au desfăşurat activitatea artistică după primul război mondial, astfel încît ele reflectă situaţia vocabularului limbii române literare actuale. Cincisprezece dintre aceste lucrări fac parte din literatura beletristică [9] şi nouăsprezece aparţin literaturii de specialitate din principalele domenii ale ştiinţei (fizică, chimie, biologie, geografie, lingvistică, drept, istorie, critică şi istorie literară). Restul materialului a fost extras din presa actuală (ziare,periodice fără caracter de specialitate) şi din colecţii de legi, regulamente şi alte acte cu caracter administrativ.

Pentru a stabili repartiţia cuvintelor am notat (printr-o anumită culoare a fişei) stilul căruia aparţinea textul excerptat [10].

Cele cincizeci de mii de cuvinte-text sau ocurenţe se repartizează deci după cum urmează : stilul artistic-literar : 26 000 [11] ; stilul ştiinţific-administrativ : 24 000 [12].

Am fixat la 50 000 de cuvinte lungimea totală a textelor cercetate, deoarece la acest număr eroarea-tip este foarte mică [13] (de ordinul 1 la 50 000), şi deci neglijabilă. În acelaşi timp cifra aceasta este foarte apropiată de vocabularul înregistrat în *Dicţionarul limbii române moderne* [14]

---

[6] Primele rezultate ale statisticii noastre au fost prezentate în comunicarea *Osservazioni sopra la frequenza dei vocaboli nella lingua romena letteraria* trimisă la cel de-al XI-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică de la Madrid (1—9 sept. 1965). La data cînd am început lucrările nu apăruse *Frequency Dictionary of Romanian Words*, by Alphonse Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, London — The Hague-Paris, 1965. Cercetarea noastră nu a fost de altfel inutilă, rezultatele ei putînd fi comparate ulterior cu cele din Dicţionarul de frecvenţe amintit. Cu cît mai numeroase vor fi studiile de acest fel, cu atît mai mult va cîştiga precizia observaţiilor.

[7] Considerăm că limba literară are numai trei stiluri (care la rîndul lor au diferite variante) : stilul artistic-literar (artistic propriu-zis şi publicistic), stilul ştiinţific-administrativ şi cel colocvial sau familiar („limba de conversaţie'' sau „limbajul familiar'', cum îl numeşte Iorgu Iordan în lucrarea sa *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 120).

[8] A căror listă bibliografică o anexăm aici.

[9] Versuri de Tudor Arghezi, Ion Minulescu, George Topîrceanu, Mihai Beniuc, Camil Petrescu ; proză de Ion Agîrbiceanu, George Călinescu, Liviu Rebreanu, Eusebiu Camilar, Cezar Petrescu, Zaharia Stancu şi traduceri din literatura universală de Mihai Codreanu, Francisc Munteanu etc.

[10] Pentru a ne putea forma o părere şi în discuţia din jurul „stilului publicistic'' am notat separat cele 10 400 de cuvinte extrase din presă. Operaţia nu a fost inutilă (şi n-ar fi fost nici dacă am fi putut nota fiecare dintre cele cincizeci de grupe) deoarece ne-a servit pentru a determina mai precis căile de penetraţie a neologismelor. Indicele de repartiţie s-a ridicat astfel pînă la 3.

[11] În cadrul acestui stil, repartiţia este următoarea : 10 400 de ocurenţe au fost extrase din proză, 5 200 din poezie şi 10 400 de ocurenţe au fost excerptate din presă.

[12] Dintre acestea 19 000 au fost extrase din opere de specialitate şi 5 000 din scrieri cu caracter administrativ (numărul redus de excerpte din această ultimă categorie de texte a fost fixat datorită lexicului relativ sărac al acestora).

[13] Cf. Pierre Guiraud, *op. cit.*, p. 43.

[14] Bucureşti, 1958.

al Academiei Republicii Socialiste România, care totalizează 49 649 de cuvinte[15].

Rezultatul acestei cercetări l-am consemnat într-o listă în care am scris numărul de unități lexicale întîlnite, dispersia lor pe grupe de texte, frecvența absolută și etimologia. Din această listă am extras apoi, într-un indice special, toate lexemele care au avut o frecvență absolută cel puțin egală cu numărul întreg al frecvenței medii (calculată ca raport dintre numărul total al cuvintelor și numărul lexemelor întîlnite : $fm = \frac{N}{V}$). Aici cuvintele au fost înregistrate în ordinea rangului frecvenței.

Fondul de cuvinte din acest indice l-am considerat ca lexicul cel mai frecvent[16] al textelor cercetate. Ne-am concentrat atenția în special asupra acestei părți a vocabularului pentru a putea observa aspectele calitative pe care ni le dezvăluie metodele statistice[17]. Cum textele despuiate sînt o probă care reprezintă cele două stiluri principale ale limbii române, cînd va fi cazul vom extinde unele concluzii asupra limbii române (literare) în general.

Cele mai sigure rezultate ale studiului nostru credem că sînt acelea care se referă la structura etimologică a lexicului românesc actual și la tendințele lui evolutive.

Ca primă constatare a cercetării noastre remarcăm că în cele 50 000 de ocurențe am găsit un număr de 6475 de unități lexicale (invariante) cu o frecvență medie de 7,76, sensibil deosebită[18] de cele stabilite în studiile de pînă acum. Numărul mediu de lexeme la o sută de ocurențe este de 12,88, ceea ce arată de asemenea o diferență demnă de luat în seamă între frecvența cuvintelor în cadrul unui anumit stil și cea din texte care aparțin mai multor stiluri.

Mult deosebiți față de cercetările anterioare sînt și indicii de bogăție a lexicului. Calculați potrivit formulei $a = \frac{V}{\sqrt{N}}$ propusă de Guiraud[19] (în care V = numărul cuvintelor și N = numărul ocurențelor) aceștia sînt :

Șuteu	Bolocan	Maneca
$a = \frac{4547}{223,6} = 20,33$	$a = \frac{5710}{273,86} = 20,85$	$a = \frac{6231}{223,6} = 27,86$[20]

[15] Cf. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 30.

[16] Ne-am hotărît pentru acest termen, care ni se pare cel mai adecvat, întrucît trimite la criteriul de determinare.

[17] Cf. P. Guiraud, *op. cit.*, p. 25.

[18] Cu 3,23 și respectiv 4,49 mai mică decît frecvențele medii stabilite de V. Șuteu (*art. cit.*, p. 421) și de Gh. Bolocan (*art. cit.*, p. 42) în statisticile lor.

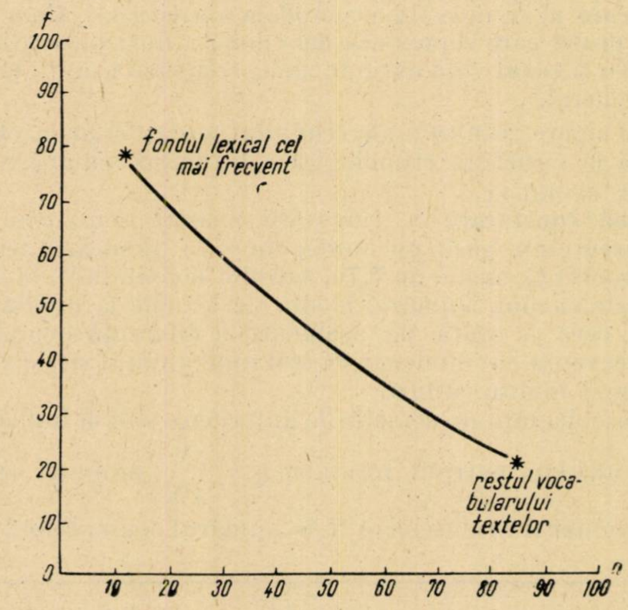
[19] *Op. cit.*, p. 89. În cazul nostru V = 6231, adică numărul unităților lexicale minus numele proprii, exceptate aici pentru a putea compara datele noastre cu cele anterioare (unde s-au neglijat de asemenea numele proprii). Altfel a = 29,24.

[20] Diferența mică dintre primii doi indici și simțitor crescută dintre aceștia și ultimul este, poate, un alt argument care pledează pentru delimitarea a numai trei stiluri în limbă. În orice caz, confirmă că între stilul beletristic și cel publicistic nu sînt deosebiri lexicale determinabile ca indici de bogăție a vocabularului.

Deosebirile dintre datele statisticii noastre și cele ale cercetărilor anterioare (mult mai puțin diferite între ele) se explică prin faptul că aici am avut și texte științifice în proba de limbă.

Din cele 6 475 [21] de unități lexicale, un număr de 1 007 au o frecvență absolută cel puțin egală cu 7 ($f \geq 7$). Ele totalizează în lanțul comunicării 39 083 cuvinte-text, adică 78,16 % din frecvența globală, cu toate că nu reprezintă decît 15,46 % din vocabularul textelor despuiate.

Grafic datele acestea se pot reprezenta astfel : (Ordonata reprezintă procentajul frecvențelor și abscisa procentajul total al lexemelor).

Datorită caracteristicilor pe care le are fondul cel mai frecvent, socotim că el constituie o probă suficientă și că rezultatele obținute din cercetarea lui sînt valabile.

Să trecem acum în revistă datele furnizate de fondul acesta în legătură cu componența lui etimologică și să vedem ce putem conclude în baza lor referitor la lexicul limbii române literare contemporane în general.

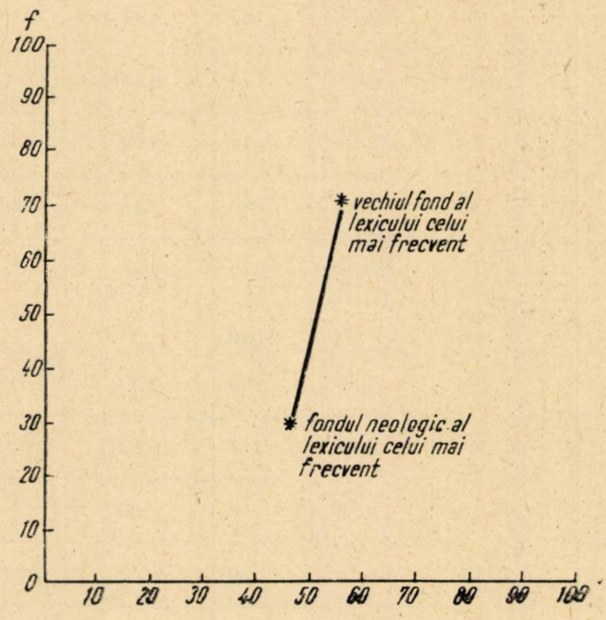
---

[21] Am inclus în calculele noastre și numele proprii, pentru că fac parte din mesaj ca unități similare substantivelor și pentru că am urmărit și frecvența lor. Numele proprii au fost în număr de 244 și au avut o frecvență totală de 761 (nici unul nu a avut frecvența mai mare decît 5). Fără ele, frecvența medie este de 8,09.

Din cele 1007 cuvinte, 568 (adică 56,34 %) fac parte din fondul mai vechi al limbii, iar 439 (43,65 %) sînt neologisme [22].

Dacă, sub aspectul numărului, raportul dintre cuvintele vechi și neologisme $\left(n = \frac{FV}{FN} = \frac{568}{439}\right.$ sau, procentual, $\left.\frac{56,34}{43,65}\right)$ tinde a avea o valoare foarte apropiată de unitate (1,06), în ceea ce privește frecvența, situația este cu totul alta : aici raportul $\left(f = \frac{FV}{FN} = \frac{32\,543}{6\,540}\right.$ sau, procentual, $\left.\frac{83,26}{16,73}\right)$ are valoarea 4,97, ceea ce arată zdrobitoarea superioritate a fondului vechi de cuvinte.

Raportată la coordonatele frecvență-număr, situația cuvintelor vechi față de neologisme se poate reprezenta astfel : (Ordonata reprezintă procentajul frecvențelor și abscisa procentajul total al lexemelor).

În ce privește relațiile care se pot stabili între originea cuvintelor și rangul lor, statistica noastră arată că dintre primele 102 cuvinte, 84 sînt latinești moștenite, 8 sînt formate pe teren românesc din elemente latine, 3 sînt de origine slavă, unul este împrumutat din maghiară și patru sînt neologisme (dintre care 3 provin din franceză și unul din latină).

---

[22] Înțelegem prin neologisme împrumuturile (savante) și formațiile românești apărute în limbă începînd cu ultimele două decade ale secolului al XVIII-lea.

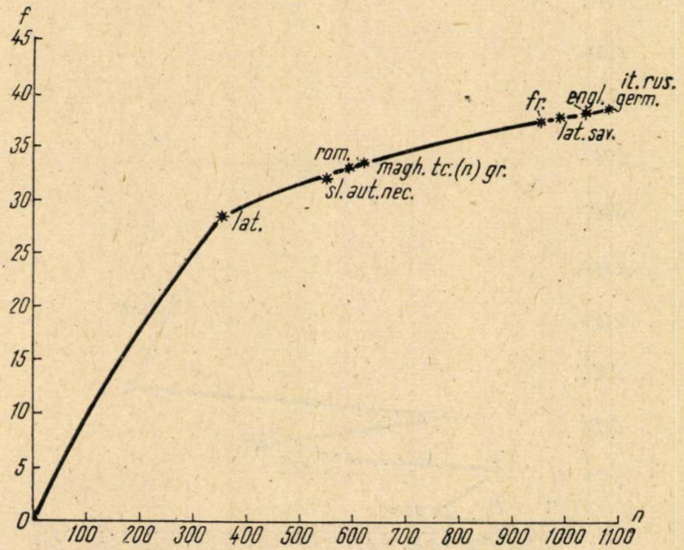
Componența etimologică [23] a lexicului celui mai frecvent este următoarea :

Originea [24]	Numărul lexemelor	Procentaj	Frecvența globală	Procentaj	Raport frecvență/număr	Produs frecvență/număr
latină	349	34,65	28,827	73,75	$\frac{28\,827}{349}=82$	10030 623
română	193	19,16	3.093	7,91	$\frac{3\,093}{193}=15$	596 949
formate din elemente:						
latine	117		2.195			
slave	12		147			
maghiare	5		23			
**diferite	59		728			
slavă	54	5,35	819	2,09	$\frac{819}{54}=15$	44 226
maghiară	8	0,79	163	0,41	$\frac{163}{8}=20$	1 304
(neo)greacă	6	0,59	75	0,18	$\frac{75}{6}=12$	450
turcă	2	0,19	19	0,04	$\frac{19}{2}=9$	38
autohtonă	5	0,49	60	0,15	$\frac{60}{5}=12$	300
* franceză	324	32,17	4 769	12,20	$\frac{4\,769}{324}=14$	1.545.156
sau latină	184					
greacă sav.	12					
varia	5		3 089			
* latină sav.	48	4,76	975	2,49	$\frac{975}{48}=20$	45.800
* italiană	9	0,89	107	0,27	$\frac{107}{9}=11$	963
*engleză	1	0,09	9	0,02	$\frac{9}{1}=9$	9
* rusă	2	0,19	50	0,12	$\frac{50}{2}=25$	100
* germană	3	0,29	30	0,07	$\frac{30}{3}=10$	90
necunoscută	3	0,29	87	0,22	$\frac{87}{3}=29$	261
						Total 12.266.269

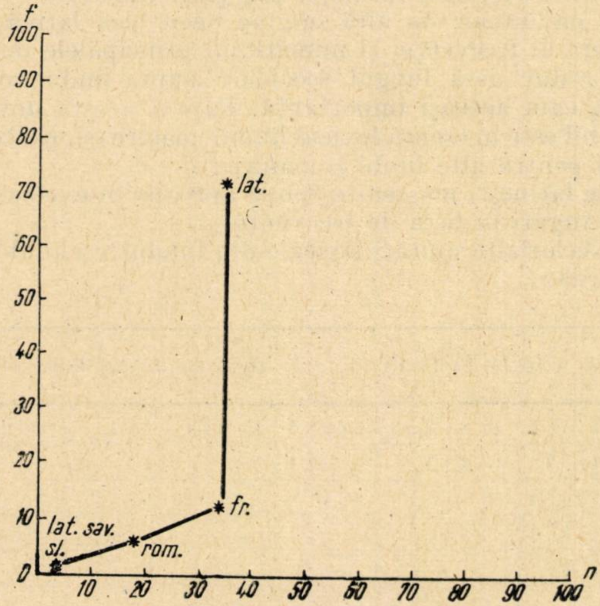
[23] Originea cuvintelor este indicată după DLRM, deși avem multe obiecțiuni (exprimate în parte în recenzia noastră publicată în RFRG, 1959, 12, p. 264 sq.) referitoare la partea etimologică a acestei lucrări, mai ales în ce privește neologismele (pentru care în numeroase cazuri noi am propus altă etimologie în *Dicționar de neologisme*, București, 1961, ed. a II-a, 1966.

[24] Grupele notate cu * sînt neologisme, cele notate cu ** cuprind și neologisme.

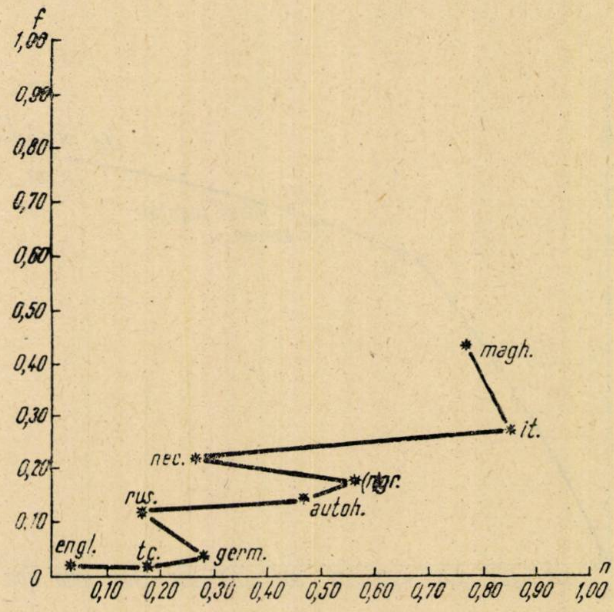
Raportată la cele două coordonate — frecvenţă şi număr — situaţia grupelor etimologice din tabela precedentă se poate reprezenta astfel :

Procentual aceeaşi situaţie se prezintă astfel :

Pentru a putea reprezenta și valorile între 0 și 1 am mărit la scară pătratul corespunzător, după cum urmează :

Linia care unește punctele reprezentînd diferitele grupe etimologice coboară brusc pe ordonată de la 73 la 12 și de aici începe o variație dublă pînă aproape de zero. Avînd în vedere datele înregistrate, putem afirma că poziția cuvintelor latinești este predominantă.

Situația cuvintelor de altă origine decît cea latină arată că din punct de vedere al frecvenței și numărului, principalele influențe străine care s-au exercitat de-a lungul secolelor asupra limbii române au, sub raport lexical, cam aceeași importanță. Faptul acesta dovedește încă o dată cît de stabil este în esență lexicul limbii noastre (și, poate, constatarea s-ar potrivi și pentru alte limbi romanice !).

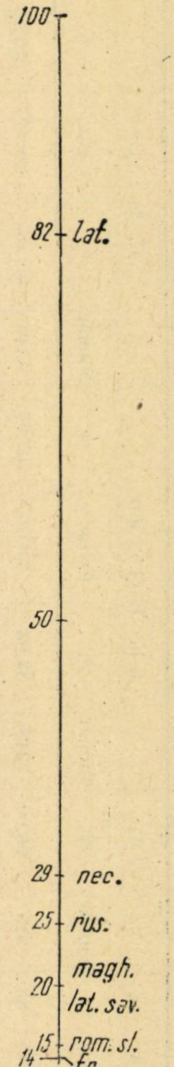
Cuvintele latinești moștenite ocupă aproape în exclusivitate primele șaptezeci de ranguri în lista de frecvențe.

Situația celorlalte unități lexicale din fondul vechi al limbii române este următoarea :

orig. / frecv.	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	21	23	24	25	27	41	47	60	65	70	131
slavă	9	7	5	4	4	3	3	3	1	2	1	1	3	1	1	1		1	1		1	1	1	
maghiară		1			1	1	1				1				1		1			1				
(neo)greacă	2	1		1					1	1														
turcă			1	1																				
autohtonă		2	1			1									1									
necunoscută									1															1

Cum e şi firesc, pe măsură ce frecvenţa creşte, numărul unităţilor lexicale scade. Mai interesant în acest tablou este faptul că dintre cuvintele vechi numai cele slave sînt reprezentate în aproape toate categoriile, pînă la frecvenţa maximă la care ajung cuvintele nelatineşti (70) [25], ceea ce arată situaţia lor specială — mult mai importantă — faţă de celelalte.

Valoarea raportului dintre frecvenţa totală şi numărul unităţilor lexicale pe grupe etimologice ne poate duce la stabilirea unor indici care să determine cantitatea de informaţie purtată de cuvintele de diferite origini (vezi graficul alăturat). Grupa elementelor latineşti moştenite are un indice de trei ori mai mare decît cel mai ridicat al celorlalte grupe, fapt firesc, deoarece din această grupă fac parte aşa-numitele instrumente gramaticale cît şi cuvintele de mare circulaţie despre care se ştie că poartă o cantitate mică de informaţie [26].

Să comparăm acum rezultatele cercetării noastre cu cele anterioare, obţinute în statisticile lor de Dimitrie Macrea [27], Valeriu Şuteu [28] şi Gh. Bolocan [29]. (Vezi tabloul următor.)

Datele celor patru statistici [30] nu concordă decît în ceea ce priveşte elementele de origine latină. În celelalte cazuri [31] rezultatele sînt destul de deosebite, ceea ce se explică fie prin diferenţa dintre „probele" de limbă cercetate (texte din poezie şi din proză artistică la Şuteu, texte din presă la Bolocan, texte dintr-un singur scriitor la Macrea), fie prin distanţa în timp dintre texte [32].

Asemănările dintre datele privind cuvintele latineşti moştenite arată încă o dată predominanţa acestora şi constituie confirmarea concluziilor noastre asupra structurii etimologice a limbii române.

---

[25] Cu excepţia lui *dar* (rang 34, frecvenţă absolută 131), de origine nesigură, dar probabil tot latină.

[26] Cf. P. Guiraud, *op. cit.*, p. 70.

[27] *Op. cit.*, p. 364. La acest capitol formaţiile româneşti sînt incluse în cele ale elementelor originare componente. Etimologiile la D. Macrea sînt date după CADE.

[28] *Op. cit.*, p. 437. Şuteu nu dă în tabelele sale şi frecvenţa.

[29] *Op. cit.*, p. 61. De notat că statistica lui Bolocan a fost făcută asupra a 75 000 de cuvinte. În ceea ce priveşte deci datele absolute (în primul rînd frecvenţa) trebuie făcute corecţiile de rigoare. Numai procentele aici sînt pasibile de comparare.

[30] Nu am comparat datele noastre cu cele din Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 59, sau cu cele din D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 31 sq. întrucît acestea din urmă au fost obţinute pe baza altor metode şi a altor principii. Menţionăm totuşi că şi aici, la elementele latine, rezultatele concordă: „fondul principal I" al acad. Al. Graur are 66% elemente de origine latină şi „fondul principal II", 61%.

[31] Afară de excepţii privind categorii etimologice, reprezentate prin foarte puţine cuvinte (ca cele de origine italiană, neogreacă etc.) unde asemănările sau deosebirile nu sînt concludente.

[32] Textele lui D. Macrea, pe lîngă că aparţin unui singur scriitor, sînt şi din secolul trecut, ceea ce explică deosebirile dintre statistica sa şi cea a lui Şuteu.

Originea cuvintelor	D. Macrea				V. Șuteu		Gh. Bolocan				C. Maneca			
	Număr	%	Frecv.	%	Număr	%	Număr	%	Frecv.	%	Număr	%	Frecv.	%
latină	1 756	48,68	28 095	83	345	66,09	218	33,03	34 707	67,97	349	34,65	28 827	73,75
română					61	11,67	131	22,38	5 088	9,96	193	19,16	3 093	7,91
(lat.)	842		3 601		52	9,96	95	14,39	4 060	7,95	117		2 195	
(sl.)	224		566		5	0,95	14	2,12	534	1,04	12		147	
(gr.)					1	0,19								
(autoht.)					3	0,57	2	0,30	59	0,11	5		23	
(magh.)	17		104				5	0,75	111	0,21	59		728	
(var.)							13	1,96	262	0,50				
slavă	609	16,81	2 318	6,93	69	13,21	26	3,92	1 146	2,24	54	5,35	819	2,09
maghiară	59	1,63	285	0,84	7	1,34	6	0,90	226	0,44	8	0,79	163	0,41
(neo)greacă	78	1,33	196	0,29	2	0,38	2	0,30	64	0,15	6	0,59	75	0,18
turcă	44	1,20	95	0,28	2	0,38					2	0,19	19	0,04
autohtonă	32	0,88	188	0,55	8	1,53	1	0,15	12	0,02	5	0,49	60	0,15
franceză	432	11,97	855	2,52	3	0,57	248	37,57	8 760	17,16	324	32,17	4 769	12,20
lat. sav.	123	3,41	484	1,13	1	0,19					48	4,76	975	2,49
italiană	21	0,52	55	0,16			14	2,12	442	0,86	9	0,89	107	0,27
engleză											1	0,09	9	0,02
rusă	5		7				8	1,21	265	0,51	2	0,19	50	0,12
germană	18	0,49	32	0,09	2	0,38					3	0,29	30	0,07
necunoscută	125	3,46	615	1,80			5	0,75	332	0,64	3	0,29	87	0,22
internaționale					4	0,76								

Şi deosebirile constatate sînt foarte interesante, întrucît ele indică linia de dezvoltare a lexicului şi diferenţele dintre vocabularele stilurilor limbii. Se poate vedea astfel că vocabularul poetic este mai închis influenţelor neologice [33] spre deosebire de cel al operelor ştiinţifice.

Credem că rezultatele obţinute de noi le putem extinde asupra limbii române actuale în general. Modificările care ar putea surveni datorită stilului colocvial şi ,,limbii populare'' (reprezentate în proba noastră de limbă numai în foarte mică măsură) nu afectează decît datele referitoare la grupele etimologice secundare, care, după cum am văzut, au valori neînsemnate.

Studiul frecvenţei cuvintelor ne poate arăta şi alte aspecte ale structurii etimologice a limbii. Făcînd abstracţie de elementele care au o poziţie specială în vocabular (şi anume de aşa-numitele instrumente gramaticale sau cuvinte auxiliare [34] care, nefiind cu totul lipsite de sens, nu au totuşi un conţinut semantic bine definit) valorile frecvenţelor şi numărul lexemelor se schimbă, iar fizionomia limbii apare într-o altă lumină. Frecvenţa totală a acestor cuvinte se ridică la cifra de 17 097 (43,74 % din frecvenţa totală) deşi ele sînt numai 48 la număr (4,76 %) [35].

Scăzînd cuvintele auxiliare, în textele cercetate de noi rămîn 959 de lexeme care totalizează 21 968 de ocurenţe.

Componenţa etimologică a lexicului românesc se prezintă în lumina noilor date astfel:

Originea	Numărul cuvintelor	Procentaj	Frecv. globală	Procentaj	Raport frecvenţă/număr	Produs frecvenţă/număr
latină	312	32,53	12 267	55,79	$\frac{12\,267}{312}=39$	3 827 304
română	183	19,08	2 628	11,95	$\frac{2628}{183}=14$	480 924
formate din elemente :						
latine	107		1 730			
slave	12		147			
maghiare	5		23			
**diferite	59		728			
slavă	54	5,63	819	3,72	$\frac{819}{54}=95$	44 226
maghiară	8	0,83	163	0,73	$\frac{163}{8}=20$	1 304
(neo)greacă	6	0,62	75	0,34	$\frac{75}{6}=12$	450
turcă	2	0,2	19	0,08	$\frac{19}{2}=9,2$	38

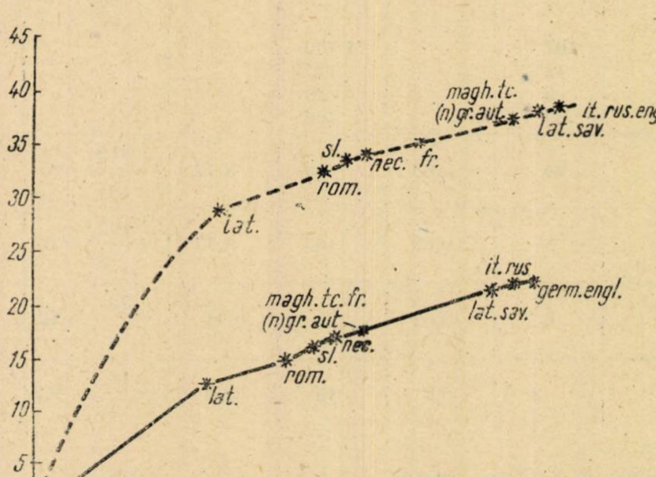
[33] Deşi ca indice de bogăţie concordă cu cel al presei. Cf. p. 123.

[34] În care noi includem numai prepoziţiile, conjuncţiile şi verbele auxiliare.

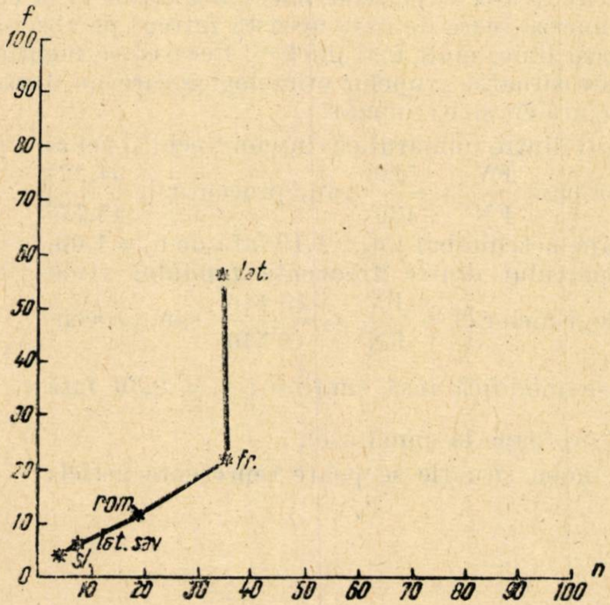
[35] Vezi graficul de la p. 14—15. Ele au, într-un fel, o situaţie opusă neologismelor.

Originea	Numărul cuvintelor	Procentaj	Frecv. globală	Procentaj	Raport frecvență/număr	Produs frecvență/număr
autohtonă	5	0,52	60	0,27	$\frac{60}{5}=12$	300
*franceză sau latină greaca sav. varia	324 184 12 5	33,78	4 769 3 089	21,71	$\frac{4769}{324}=14$	1 545 156
*latină savantă	48	5	975	4,43	$\frac{975}{48}=20$	45 800
*italiană	9	0,93	107	0,48	$\frac{107}{9}=11$	963
*engleză	1	0,1	9	0,04	$\frac{9}{1}=9$	9
*rusă	2	0,2	50	0,22	$\frac{50}{2}=25$	100
*germană	3	0,3	30	0,13	$\frac{30}{3}=10$	90
*necunoscută	2	0,2	15	0,06	$\frac{15}{2}=7$	261
						5 946 925

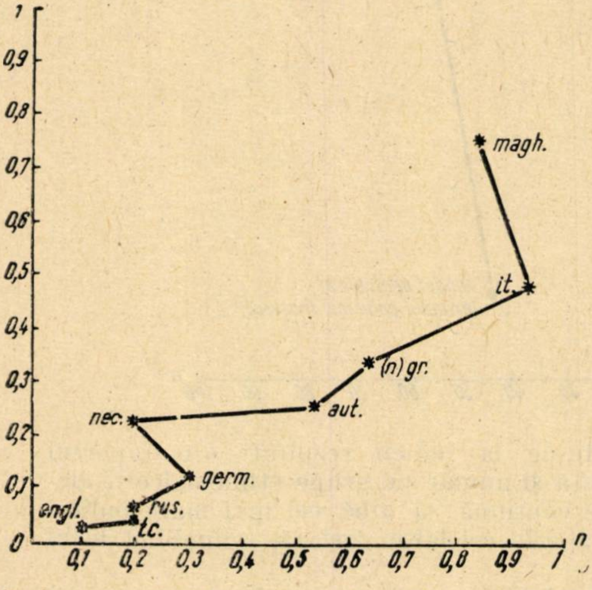
Raportată la cele două coordonate — frecvență și număr — situația grupelor etimologice din tabela de mai sus se poate reprezenta astfel:

Procentual, aceeași situație se prezintă grafic astfel:

Pentru a putea reprezenta și valorile între 0 și 1 am mărit la scară pătratul corespunzător, după cum urmează:

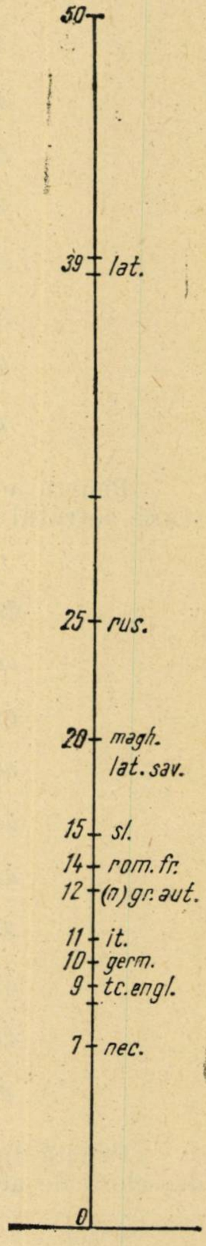

Privită din acest punct de vedere, situația grupelor etimologice este deosebită de aceea analizată mai înainte [36].

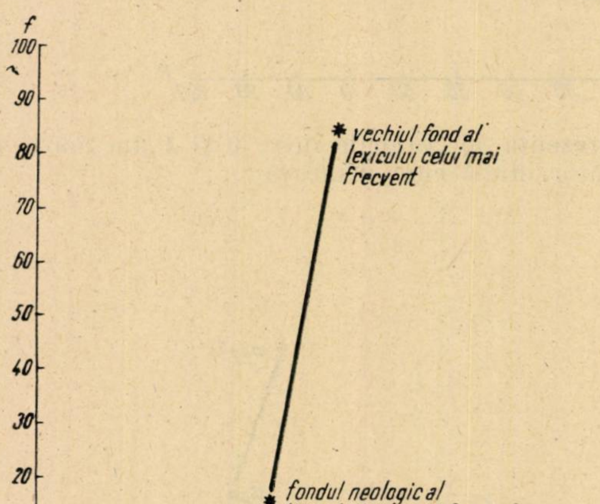
[36] Vezi p. 8–10.

Punctul în care se situează latina pe ordonată se află mai jos, iar diferența dintre grupa cuvintelor moștenite latinești și cea a cuvintelor de origine franceză (care de data aceasta întrece pe abscisă grupa latină) este, pe aceeași linie, mult mai mică [37]. Ceea ce se menține oarecum neschimbată este situația grupelor etimologice care nu depășesc mult 10 % atît ca frecvență cît și ca număr.

Raportul dintre numărul cuvintelor vechi și cel al neologismelor $\left(n = \frac{FV}{FN} = \frac{520}{439}\right.$ sau, procentual, $\left.\frac{54{,}22}{45{,}77}\right)$ rămîne aproape neschimbat : $n_2 = 1{,}19$ față de $n_2 = 1{,}06$. Valoarea raportului dintre frecvența fondului vechi și cea a neologismelor $\left(f = \frac{FV}{FN} = \frac{15\,446}{6\,540}\right.$ sau, procentual, $\left.\frac{70{,}70}{29{,}23}\right)$ se modifică însă simțitor : $f_2 = 2{,}36$ față de $f_1 = 4{,}97$ (aproape la jumătate).

Grafic, noua situație se poate reprezenta astfel:

Referindu-ne la indicii rezultați din raportul dintre frecvență și număr pe grupe etimologice [38], elementele latine continuă să aibă cel mai mare indice, în timp ce valorile celelalte variază, schimbînd locul

[37] Compară și cele două curbe din graficul prim : cea punctată, reprezentînd situația fondului de cuvinte integral și cea continuă care reprezintă numai „cuvintele pline”.

[38] Vezi graficul de la p. 129 care trebuie comparat cu cel de la această pagină.

grupelor respective în scara stabilită. Aceşti indici arată, cum am văzut, că neologismele şi în general cuvintele de altă origine decît cea latină poartă cea mai mare cantitate de informaţie [39].

În încheiere, merită să ne oprim puţin asupra repartiţiei etimologice pe stiluri. Jocul frecvenţelor cuvintelor vechi şi noi ne-a arătat cît ar fi de interesantă o cercetare asupra concurenţei dintre elementele latine originare şi cele intrate în limbă mai tîrziu (slave, maghiare etc.) cît şi dintre neologisme şi sinonimele lor mai vechi. Amintim numai cîteva cazuri : *vreme* [40] (<sl) şi *timp* [41] (< lat.), sau *veac* [42] (<sl.) şi *secol* [43] (< lat. sav.). O interpretare fugară a datelor de aici ne arată cum *vreme* are frecvenţa cea mai mare în stilul beletristic, pe cînd *timp* apare cel mai des în textele ştiinţifice. De asemenea, neologismul *secol* tinde să înlocuiască pe mai vechiul *veac*, care se foloseşte mai ales în textele literaturii artistice.

O altă observaţie care se desprinde din studiul comparativ al dispersiei cuvintelor pe stiluri, după frecvenţă, este că textele ştiinţifice sînt poarta de intrare a neologismelor în limbă. Presa reprezintă treapta mijlocie între limba poeziei şi a prozei şi limba literară în genere.

Rezultatele statisticii noastre confirmă în general datele de pînă acum referitoare la componenţa etimologică a limbii române.

Noi precizări, datorate întinderii şi varietăţii textelor cercetate, vin să completeze şi să contureze cantitativ şi calitativ concluziile anterioare.

Pentru a determina valoarea circulatorie a cuvintelor pe grupe etimologice ne-am gîndit că produsul [44] dintre numărul şi frecvenţa acestora ne-ar da o idee justă asupra circulaţiei lor în limbă. Pe baza acestui produs s-ar putea calcula un „indice de circulaţie" care ne-ar arăta locul ocupat de cuvintele de diferite origini în lexicul limbii.

Indicele acesta poate fi aflat cu ajutorul formulei $C = \dfrac{f \cdot n}{P/100}$ (în care f = frecvenţa totală a unei grupe, n = numărul total al lexemelor dintr-o grupă etimologică, iar P = suma produşilor dintre număr şi frecvenţă a tuturor grupelor etimologice).

Atît ca număr de cuvinte, dar mai ales ca frecvenţă, elementul latin este predominant sub toate aspectele în fondul cel mai frecvent.

Deosebind „cuvintele pline" de „cuvintele auxiliare" şi conturînd fizionomia limbii în funcţie de frecvenţa şi numărul acestor categorii, facem o selectare calitativă pe care trebuie s-o completăm şi cu analiza altor parametri, printre care în primul rînd stabilitatea şi repartiţia.

Stabilitatea în timp a anumitor cuvinte care se menţin într-un rang de frecvenţă relativ constant cît şi dispersia lor, aproape uniformă în diferitele aspecte ale limbii, fac ca ele să aibă o situaţie specială în lexic.

---

[39] Cf. nota 26.

[40] Rangul 100, dispersia + ox, frecvenţa absolută 23.

[41] Rangul 48, dispersia ox + , frecvenţa absolută 87.

[42] Rangul 108, dispersia x + o, frecvenţa absolută 15.

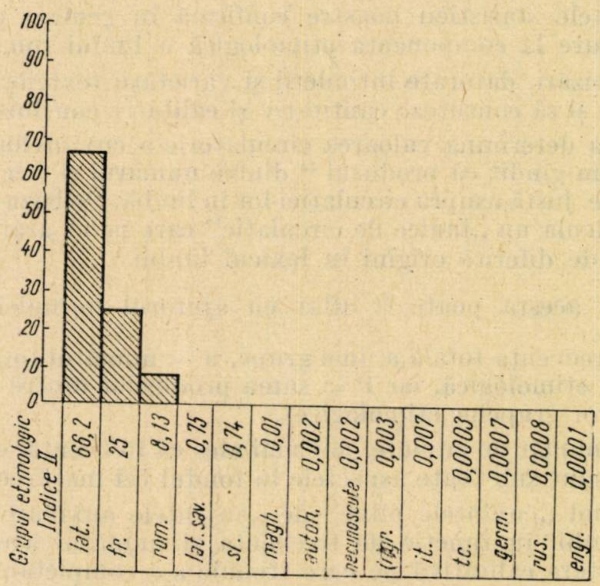
[43] Rangul 106, dispersia o, frecvenţa absolută 17. (Pentru semnele de dispersie o = texte ştiinţifice, x = texte din presă, + = texte literare artistice (poezie sau proză).)

[44] Ne-am putea imagina acest produs ca „aria lexicală" acoperită de anumite grupuri etimologice.

Iată valorile indicilor de circulație pe grupe de cuvinte ale fondului celui mai frecvent.

Grupa etimologică	lat.	rom.	sl.	magh.	(n)gr.	tc.	aut.	fr.	lat. sav.	it.	engl.	rus	germ.	nec.
I. Indicele de circulație generală	81,76	4,86	0,36	0,01	0,003	0,0003	0,002	12,59	0,37	0,007	0,00008	0,00008	0,007	0,002
II. Indicele de circulație a cuvintelor semantice	66,2	8,13	0,74	0,02	0,007	0,0006	0,005	25	0,75	0,01	0,0001	0,001	0,001	0,004

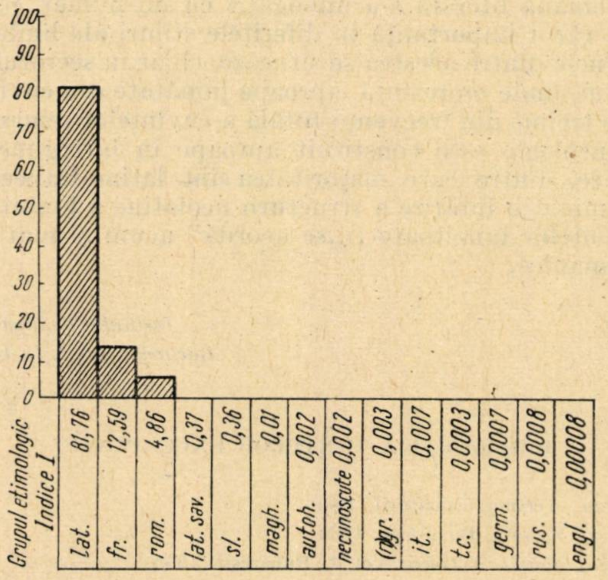
Scara acestor valori s-ar putea reprezenta grafic astfel:

În limba română numai elementele de origine latină sînt acelea care își mențin în ansamblu rangul frecvenței în toate epocile și în toate aspectele limbii.

O statistică asemănătoare cu a noastră, făcută asupra unei probe de limbă de la 1 600 sau 1 750 ar da desigur aceleași date în legătură cu elementul latin, dar ar avea cu totul alte rezultate în ceea ce privește cuvintele de altă origine (cele franceze ar lipsi, cele neogrecești, slave etc. ar avea cu totul alți indici etc.). Faptul acesta arată poziția calitativ deosebită a cuvintelor de origine latină care alcătuiesc elementul invariabil al lexicului românesc [45].

[45] Ceea ce se observă deja din compararea datelor statistice anterioare cu statistica noastră.

Pe baza acestor considerente putem spune, fără a reduce valoarea sau importanța împrumuturilor străine, că ele constituie elementele secundare, variabile, situate la periferia vocabularului.

La aceeași concluzie ne duce și comparația dintre situația neologismelor și cea a împrumuturilor eterogene mai vechi. Astfel, 439 de neologisme au o frecvență globală de 6 540 de ocurențe, iar 108 cuvinte mai vechi de origine slavă, maghiară etc. însumează 1413 ocurențe [46].

Deosebit de semnificative sînt proporțiile dintre împrumuturile mai noi și cele mai vechi $\left(\frac{\text{În}}{\text{Iv}}\right)$, atît sub aspectul numărului cît și al frecvenței :

$$n = \frac{439}{94} = 4{,}67 \qquad f = \frac{6540}{1413} = 4{,}62$$

Valorile acestor raporturi sînt, după cum se vede, foarte apropiate, ceea ce arată, în ultimă analiză, importanța egală pe care o au în limbă elementele respective.

Din datele de mai sus se vede cum cuvintele eterogene ,,se primenesc'' (urmînd în general soarta noțiunilor pe care le denumesc), cele mai noi înlocuindu-le pe cele vechi [47]. Schimbările acestea se situează, însă, cam în aceeași ,,bandă de frecvență''.

Constatările referitoare la tendințele evolutive ale lexicului românesc (fie și de la periferia lui) sînt de asemenea foarte interesante.

[46] Am inclus în datele despre aceste cuvinte și pe cele furnizate de elementele românești, rezultate din cuvinte de aceeași origine.

[47] Cele arătate de noi aici concordă cu cele scrise de Al. Graur. *La romanité du roumain*, București, 1965, p. 52 : *Depuis cent ans des masses de mots de cette espèce sont entrés en roumain chassant les emprunts antérieurs.*

Limba română literară s-a îmbogăţit cu un număr considerabil de cuvinte noi, a căror importanţă în diferitele stiluri ale limbii nu poate fi contestată. Unele dintre acestea se situează chiar în sectorul cel mai frecvent al lexicului, unde reprezintă aproape jumătate din cuvinte ca număr şi însumează o treime din frecvenţa totală a cuvintelor semantice.

Fondul neologic este constituit aproape în întregime din cuvinte latino-romanice, dintre care majoritatea sînt latino-franceze [48]. Faptul acesta a determinat o întărire a structurii neolatine a limbii noastre care, datorită influenţelor înnoitoare, „se acordă" acum şi mai bine cu celelalte limbi romanice.

Martie 1966

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, str. I. C. Frimu, 22

BIBLIOGRAFIA TEXTELOR EXCERPTATE

1. TUDOR ARGHEZI, *Versuri*, Bucureşti, 1960
2. ION MINULESCU, *Versuri*, Bucureşti, 1964
3. GH. TOPÎRCEANU, *Poezii*, în *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1955
4. MIHAI BENIUC, *Versuri*, Bucureşti, 1949
5. CAMIL PETRESCU, *Versuri*, Bucureşti, 1923
6. ION AGÎRBICEANU, *Schiţe şi povestiri*, Bucureşti, 1955
7. GEORGE CĂLINESCU, *Bietul Ioanide*, Bucureşti, 1955
8. LIVIU REBREANU, *Pădurea spînzuraţilor*, Bucureşti, 1939
9. EUSEBIU CAMILAR, *Negura*, vol. I, Bucureşti, 1950
10. CEZAR PETRESCU, *Întunecare*, vol. I, Bucureşti, 1934
11. ZAHARIA STANCU, *Desculţ*, Bucureşti, 1949
12. ALBERTO MORAVIA, *Povestiri din Roma*, trad. de G. şi A. Lăzărescu, Bucureşti, 1963
13. MARGARET ST. CLAIR, *Un lucru bine făcut*, în „Secolul 20", 1965
14. ED. ROSTAND, *Cyrano de Bergerac*, trad. de M. Codreanu, Bucureşti, 1955
15. FRANCISC MUNTEANU, în *Viaţa Românească*, 1964
16. *Scînteia*, 1965, nr. 6576, 6662, 6556
17. *Contemporanul* 1965, nr. 6, 8 [5.II.1965], [26.II.1965]
18. *Lumea*, 1965, nr. 10
19. *România Liberă*, nr. 6360, 1965, nr. 6364, 1965
20. *Secera şi ciocanul*, Piteşti, 1965 nr. 3389, 3392
21. *Sănătatea*, 1964, nr. 10
22. *Luceafărul*, 1965, nr. 7
23. DR. A. ANDRONESCU, *Embriologie*, Bucureşti
24. IORGU IORDAN, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, 1962
25. AL. ROSETTI, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1964
26. ION COTEANU, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961
27. AL. GRAUR, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1961
28. Academia R.P.R., *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960

---

[48] În mod special atragem atenţia asupra influenţei latine savante (mascată în datele noastre datorită etimologiilor din DLRM) care a avut implicaţii şi în structura fonologică şi morfologică a limbii române moderne.

29. Academia R.P.R., *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1964
30. G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1940
31. Ch. Vieroşanu, *Fizica*, Bucureşti
32. E. Beral, Gh. Zapan, *Chimie organică*, Bucureşti
33. Max Laue, *Istoria fizicii*, Bucureşti, 1965
34. Lucian Blaga, *Artă şi valoare*, Bucureşti, 1941
35. Gh. Macovei, *Geologie stratigrafică*, Bucureşti, 1958
36. Gh. Vîlsan, *Cîmpia Română*, Bucureşti
37. Mihail Ralea, *Ideea de revoluţie în doctrinele socialiste*, Bucureşti, 1930
38. C. Budeanu, *Sistemul practic general de măsuri şi greutăţi*, Bucureşti, 1956
39. *Curs elementar de drept civil*, de Mihai Rarincescu, Bucureşti, 1947
40. Vintilă Dongoroz, *Modificările aduse Codului penal şi Codului de procedură penală*, Bucureşti, 1962 (Siegfrid Kahane, Ion Oancea, Iosif Fodor)
41. Scarlat Şerbănescu, *Codul Familiei*, Bucureşti, 1963
42. Buletinul Oficial, 1960, nr. 22, 20.X.1962 (Decret nr. 292/1959 şi nr. 337/1960), nr. 26/1960 (Decret nr. 450/1960), nr. 6/1960 (Decret nr. 145/1960).

PENTRU O FONOLOGIE GENERATIVĂ A DIALECTELOR DACOROMÂNE *

DE

EM. VASILIU

Acest articol își propune să schițeze o clasificare a dialectelor dacoromâne după anumite particularități morfofonemice alese ca criteriu. Această clasificare este doar un prim pas, un fel de primă aproximație a unei descrieri mai detaliate a diverselor structuri morfofonemice și fonemice ale dialectelor vorbite pe acest teritoriu.

Dialectele vorbite în România sînt numite „dacoromâne" (dr.), în opoziție cu dialectele vorbite în afara acestui teritoriu, adică aromâna (ar.), meglenoromâna (megl.) și istroromâna (ir.).

1. Sistemul morfofonemic al *tuturor* dialectelor române este caracterizat prin mai multe alternanțe vocalice ca /e∼ea/, /o∼oa/, /a∼e/, /ə∼e/, /ɨ∼i/ etc.

1.1. În cele ce urmează vor fi luate în considerare numai unele dintre aceste alternanțe și anume :

— /e∼ea/, fonetic [e∼ẹá] : [leg ∼ lẹágə ∼lége]
— /e ∼ a/ : /fátə ∼ féte/,/másə ∼ mése/, /ʃed ∼ ʃáde/
— /ə—e/ : /mər ∼ mére/.

Primele două alternanțe pot fi reduse la una singură : /e∼a/ este alternanța /e∼ea/ cînd apare după labiale.

Contextul care modifică alternanța /e∼ea/ determină și alternanța /ə∼e/.

Aceste alternanțe pot fi explicate prin transformările fonetice de mai jos :

(1) lat. [é] > [ẹá] dacă în silaba următoare există un [e] sau [ə] (în același fel, lat. [ó] > [ọá] în același context).
(2) După labială [é, eá] au devenit [ə, á] dacă în silaba următoare nu era nici o vocală anterioară. Astfel, [fẹátə]>[fátə], dar

* Versiunea în limba engleză a articolului a apărut în „Journal of Linguistics", vol. 2, 1966, nr. 1, p. 79–98.

[fe̯áte] > [féte] în conformitate cu (3). Aceeași regulă explică alternanța [ə ~e] : [mer] > [mər] în conformitate cu (2), dar [me̯áre] > [mére] conform cu (3) (vezi mai jos); labiala precedentă n-a schimbat calitatea vocalei următoare pentru că aceasta a fost protejată de [e] următor.

(3) Într-un stadiu următor de dezvoltare a dacoromânei, [e̯á]> [é] atunci cînd exista un [e] în silaba următoare (în timp ce [e̯á] urmat de [ə] a căpătat status de diftong; monoftongarea nu l-a afectat pe [o̯á] înainte de [e]). Astfel o formă ca [léĝe] (conj. prez. pers. a III-a) este un rezultat al celor două stadii anterioare : (1) [léĝe], (2) [le̯áĝe]. Dovada directă pentru stadiul (2) o dau cele mai vechi texte românești (sec. al XVI-lea) unde apar urme ale acestui stadiu mai vechi. Altă dovadă este dată de forme ca dr. [ʃápte, ʃáde], ar. [ḑáci] „zece" din formele mai vechi [ʃe̯ápte, ʃe̯áde, ḑe̯áce]. Vocalismul /a/ trebuie explicat prin influența fonemelor precedente /ʃ/ sau /ḑ/.

1.2. Din punct de vedere distribuțional dialectele dacoromâne pot fi împărțite în trei grupuri, după distribuția fonemelor /e, i/ față de /ə, ɨ/.

A. Dialecte în care după /ʃ, ʒ/ apar numai /e, i/ și niciodată /ə, ɨ/.

B. Dialecte în care după /ʃ, ʒ/ apar numai /ə, ɨ/ și niciodată /e, i/.

C. Dialecte în care după /ʃ, ʒ/, cele două perechi, /e, i/ și /ə, ɨ/, sînt în variație liberă.

Pentru moment vom avea în vedere numai două dialecte care aparțin la A și B. Pentru fiecare A și B găsim două mulțimi distincte (I și II) de trăsături morfofonemice și fonemice ale următoarelor cuvinte și forme de cuvinte care merg întotdeauna împreună. Ele sînt, în formă standard, următoarele :

(1) [ʃed ~ ʃez^{i} ~ ʃáde]

(2) [bəʃíkə, kəmáʃə, ʃápte, ʃárpe]

(3) [úʃə, ʃi, gríʒə, ɨngriʒí]

Tabelul 1

A : ʃ'e, ʃ'i, ʒ'e, ʒ'i	B : ʃə, ʃɨ, ʒə, ʒɨ
I. (1) [ʃ'ed ~ʃ'ez^{i} ~ʃ'áde (2) [bəʃ'íkə, kəmáʃ'e, ʃ'ápte, ʃ'árpe] (3) [úʃ'e, ʃ'i, gríʒ'e, ɨŋgriʒ'í]	I. (1) [ʃəd ~ ʃəz^{i} ~ ʃáde] (2) [bəʃ'ɨkə, kəmáʃə, ʃápte, ʃárpe] (3) [úʃə, ʃɨ, gríʒə, ɨŋgriʒ'ɨ]
II. (1) [ʃ'ed ~ʃ'ez^{i} ~ʃ'éde] (2) [beʃ'íkə, kəméʃ'e, ʃ'épte, ʃ'érpe] (3) [úʃ'e, ʃ'i, gríʒ'e, ɨŋgriʒ'í]	II. (1) [ʃəd ~ʃəz^{i} ~ʃə́de] (2) [beʃíkə, kəméʃə, ʃə́pte, ʃárpe] (3) [úʃə, ʃɨ, gríʒə, ɨŋgriʒ'ɨ]

În dialectul A sînt identice numai I. (3) și II.(3), în timp ce I (1) & (2) și II. (1) & (2) sînt diferite.

Diferențele dintre dialectele care au *aceeași* distribuție a vocalelor după /ʃ,ʒ/ trebuie să fie explicate prin cronologia diferită a depalatalizării lui /ʃ'/.

Cronologia relativă a acestei depalatalizări este stabilită. Trebuie să admitem că rom. com. /ʃ'/ era *diezat*, pentru că această consoană este produsul palatalizării lat. [s] înainte de [ī] sau de lat. vulg. [j] : lat. *sic*>rom. [ʃi], lat. *septem*>rom. com. [*sjépte]>[*ʃ'jépte]>[ʃ'épte], lat. *camisia*>lat. vulg. [*kamésja]>rom. com. [*kəméʃ'jə]>[*kəméʃ'ə].

Orice rom. com. [ə] s-a transformat în [e] după o consoană palatală : rom. com. [*pál'ə, *kún'ə] (lat. *palea*, *cunea*) au devenit [*pál'e, *kún'e]. Cînd /ə/ era precedat de /ʃ'/ s-a petrecut aceeași transformare : rom. com. [*kəméʃ'ə > *kəméʃ'e]. Stadiul [*kəméʃ'e] trebuie să fie postulat pentru româna comună pentru că stă la baza atît a formelor dacoromâne cît și a celor aromâne.

Fonemul sonor corespunzător lui /ʃ/ (adică /ʒ/) este probabil ulterior românei comune, dar distribuția lui este paralelă celei a lui /ʃ/ în dialectele care îl au și pe /ʃ/ și pe /ʒ/.

În multe dialecte dacoromâne /ʃ'/ a pierdut caracterul diezat și a devenit *compact* (opus lui /s, z/, care sînt acute și noncompacte). Cînd /ʃ'/ a devenit compact, /e, i/ > /ə, ɨ/ după această consoană.

1.2.1. În unele dialecte dr. /ʃ'/ a devenit compact *înaintea* transformării (2) (= [e̯á, e]>[á, ə] după labiale), și apoi forme ca [*kəme̯áʃ'e, *beʃíkə] au devenit [*kəme̯áʃe, beʃɨ́kə]. În asemenea condiții [kəme̯áʃə, beʃɨ́kə] >[kəmáʃə, beʃɨ́kə] în conformitate cu (2), pentru că silaba următoare segmentelor [eá, é] nu mai conținea o vocală anterioară.

În același timp, forme ca [*ʃ'e̯áde, *ʃe̯ápte, *ʃe̯árpe], rezultate prin (1) din mai vechile [*ʃ'éde, *ʃ'épte, ʃ'érpe], au devenit [ʃáde, ʃápte, ʃárpe] probabil prin stadiul intermediar [*ʃə̯áde, *ʃə̯ápte, *ʃə̯árpe]; forme ca [ʃ'ed, ʃ'ez^{i}], care, în mod normal, nu s-au transformat prin (1) au devenit [ʃəd, ʃəz^{i}].

În aceste dialecte [kəme̯áʃ'e, beʃ'íkə] n-au fost afectate de transformarea (2) pentru că silaba următoare conținea un /e/.

Forme ca [kəme̯áʃ'e, ʃ'e̯áde, ʃ'e̯ápte, ʃ'e̯árpe] au devenit : [kəméʃ'e, ʃ'éde, ʃ'épte, ʃ'érpe] prin (3); cînd /ʃ'/ și-a pierdut caracterul diezat, ele au devenit, ulterior, [kəméʃə, ʃə́de, ʃə́pte, ʃə́rpe].

1.2.2. Diferența în cronologia relativă a depalatalizării lui /ʃ'/ explică diferențele care apar între mulțimile I.(1) & (2) și II. (1) & (2) în dialectele care aparțin la B.

Diferențele care apar între I.(1) & (2) și II.(1) & (2) în dialectele care aparțin la A trebuie explicate precum urmează :

Unele dintre dialectele care au pierdut caracterul diezat al lui /ʃ'/ înainte de (2) l-au repalatalizat pe /ʃ/ într-un stadiu ulterior dezvoltării lor și de aceea [kəmáʃ'ə, bəʃ'ɨ́kə, ʃəd, ʃəz^{i}] au devenit [kəmáʃ'e, bəʃ'íkə, ʃ'ed, ʃ'ez^{i}] la fel cu [úʃə, ʃɨ] care au devenit [úʃ'e, ʃ'i]. Vocalismul cuvintelor ca [ʃ'áde, ʃ'ápte, ʃ'árpe] n-a fost afectat de această schimbare.

Alte dialecte aparținînd la A n-au pierdut *niciodată* caracterul diezat al lui /ʃ'/; în asemenea condiții [kəme̯áʃ'e, beʃ'íkə] nu au fost

afectate de (2) pentru că conţineau un /e, i/ în silaba următoare, în timp ce forme ca [ʃ'e̯áde, ʃ'e̯ápte, ʃ'e̯árpe, kəme̯áʃ'e] sau schimbat în [ʃ'éde, ʃ'épte, ʃ'érpe, kəméʃ'e] prin (3).

Este uşor de văzut că formele I.(1) & (2) pentru A şi B sînt mai legate cronologic decît A.I & II şi de asemenea că II. (1) & (2) pentru A şi B sînt şi ele mai legate cronologic decît B.I & II.

Numim, în mod convenţional, dialectele I. A, B *dialecte de tip muntean* (pentru că sînt vorbite mai ales în Muntenia) şi dialectele II. A, B *dialecte de tip moldovean* (pentru că în aria în care sînt vorbite ele e inclusă Moldova).

1.2.3. Dialectele care aparţin la C (unde /e, i/ sînt în variaţie liberă cu /ə, ɨ/ /ʃ, ʒ/ sînt sau de tip muntenesc sau de tip moldovenesc : de tip muntenesc, unde *repalatalizarea* lui /ʃ, ʒ/ nu este consecventă ; de tip moldovenesc, unde *depalatalizarea* lui /ʃ',ʒ'/ nu este consecventă. De aceea sînt de aşteptat forme ca :

(a) pentru tipul muntenesc : [ʃápte, ʃárpe, ʃáde] şi, în variaţie liberă, [kəmáʃə, bəʃɨ́kə, ʃəd, ʃəzⁱ] şi [kəmáʃ'e, bəʃ'íkə, ʃ'ed, ʃ'ezⁱ] (dar niciodată [kəméʃə, beʃɨ́kə] sau [kəméʃ'e, beʃ'íkə]) ;

(b) pentru tipul moldovenesc : [ʃə́pte, ʃə́rpe, ʃə́de, kəméʃə, beʃɨ́kə, ʃəd, ʃəzⁱ] în variaţie liberă cu [ʃ'épte, ʃ'érpe, ʃ'éde, kəméʃ'e, beʃ'íkə, ʃ'ed, ʃ'ezⁱ] (dar niciodată [kəmáʃə] sau [kəmáʃ'e], [bəʃɨ́kə] sau [bəʃ'íkə]).

1.3. Într-unele dialecte dacoromâne apare şi înlocuirea lui /e, i/ prin /ə, ɨ/ după /c, s, z/. Această schimbare e caracteristică pentru dialectele de tip moldovenesc şi pentru unele dialecte de tip muntenesc. Pentru dialectele în care apare această schimbare, formele româneşti ca [mire̯ásə ~ mirése, bote̯ázə ~ botéze, vársə ~ vérse, ɨnvácə ~ ɨnvéce] corespund la : [mire̯ásə ~ mirésə, bote̯ázə ~ botézə, vársə ~ vérsə, ɨnvácə ~ ɨnvécə]. Această schimbare trebuie să urmeze *după* (1), (2) şi (3) în toate dialectele.

Dacă ar fi fost anterioară lui (2) ne-am aştepta la forme ca [*vársə, *ɨnvácə], în loc de cele reale [vérsə, ɨnvécə] (adică omofonia dintre indicativul prezent şi conjunctivul prezent la persoana a 3-a).

Formele vechi [*ve̯árse, ɨnve̯áce] (conform presupunerii că [e, i] > [ə, ɨ] după [c, s, z] a precedat schimbarea (2)) > [*vársə, *ɨnvácə], prin (2).

Dacă transformarea de care ne ocupăm ar fi fost anterioară regulei (3), ne-am aştepta la forme ca [*bote̯ázə, *mire̯ásə] în locul celor reale [botézə, mirésə] (adică omofonia dintre indicativ şi conjunctiv la pers. a 3-a a prezentului). Formele vechi [*bote̯áze, *mire̯áse] rezultate din (1) ar fi devenit [*bote̯ázə, *mire̯ásə] şi de aceea nu ar fi fost afectate de (3).

1.4. Unele dialecte de tip moldovenesc ar putea furniza o anume evidenţă (slabă, desigur) pentru o cronologie specială a transformării vocalelor după /c, s, z/ (mai precis, numai pentru /s/, dar pentru a obţine o formulare mai compactă, putem atribui aceeaşi dezvoltare fonemelor /c, z/). Aceste dialecte au forma [ʃásə] (ca dialectul muntenesc) dar [ʃə́pte, ʃə́de, kəméʃə] etc. Este greu de presupus că [ʃásə] a fost pur şi simplu împrumutat din dialectele munteneşti pentru că, în acest caz, ar trebui să ne aşteptăm să se fi împrumutat şi [ʃápte] sau ca [ʃə́pte] să fie refăcut după modelul formei împrumutate [ʃásə].

Mai mult decît atît, aceste dialecte nu prezintă nici o omofonie de felul discutat mai sus care ne-ar putea îndreptăți să considerăm că această transformare e anterioară celei de la (3).

Pentru a explica această situație putem presupune că transformarea /e, i/ > /ə, ɨ/ după /c, s, z/ s-a petrecut *înaintea* transformării (3) dar că nu a atins vocalele separate de /c, s, z/ printr-o jonctură (simbolizată mai jos prin &).

Astfel, cînd [ʃ'ęáse]>[ʃęásə], un cuvînt ca [miręás&e] nu a fost atins de această transformare pentru că /e/ era o flexiune.

De aceea [miręás&e] a devenit (mirése] conform cu (2), în timp ce [ʃęásə] nu a mai putut fi atins de această transformare; cînd /ʃ'/ a devenit „non-diezat", adică *după* (2), [ʃ'ęásə] > [ʃásə].

2. Situația schițată mai sus sugerează că dialectele dacoromâne pot fi descrise în general în termenii *acelorași reguli* ordonate în mod diferit. În vederea scopului nostru, care nu e în primul rînd istoric, nu vom începe cu sistemul fonemic al românei comune (care, probabil, nu conține două vocale centrale ci una singură, sau care conține consoane diezate sau foneme „fortis" (de exemplu , /r̄, l̄, n̄/ opuse fonemelor slabe /r, l, n/ etc.).

2.1. Matricea trăsăturilor distinctive este dată în tabelul 2. Notăm că vom introduce în dicționar cuvinte ca [ʃépte, kəméʃe, ʃi] etc. fără să specificăm acele trăsături ale fonemelor vocalice care sînt predictabile în termenii consoanelor precedente; în consecință, vom renunța la specificarea *acut* pentru consoanele non-compacte non-bemolate care apar după consoane diezate. Specificarea caracterului acut va fi făcută printr-o regulă specială.

2.2. Regulile care trebuie aplicate sînt date în tabelul 3. Aici le vom discuta atît pe ele cît și efectele lor.

Regula (A) specifică trăsătura *acut* după consoanele *diezate* inclusiv /ʃ, ʒ/. Este singura regulă SM (= de structură a morfemelor, toate regulile următoare fiind reguli fonemice) și trebuie să fie aplicată înaintea regulei (B) pentru a cărei aplicare este necesară o prealabilă specificare completă a vocalei /e/.

Regula (B) este o reformulare a lui (1).

Regula (C) substituie trăsătura / + compact/ trăsăturii / + diezat/, exprimînd în felul acesta transformarea principală care diferențiază cele două grupuri de dialecte (vezi tabelul de la pag. 146).

Regula (D) este o consecință a lui (C) : ea arată că /e, i/ sînt înlocuite prin /ə, ɨ/ după depalatalizarea lui /ʃ', ʒ'/. Această substituire de vocale are importanță mare pentru morfofonemică numai dacă (C) este ordonat *înaintea* lui (E—F). Într-un asemenea caz, toate treptele următoare ale derivației sînt afectate (pozitiv sau negativ) de această regulă. Dacă (C) e aplicat *după* (E—F), este determinat de ea numai aranjamentul final al șirurilor de foneme. Acest fapt este exprimat în gramatica noastră printr-o ordine specială : consecințele lui (C) nu mai sînt specificate prin regula (D), ci prin regulile (H), (I) ; consecințele regulei (C) sînt de același rang ca și consecințele *caracterului strident* introduse prin regula (H).

Regula (E) este o reformulare a lui (2), iar (F), o reformulare a lui (3).

Tabelul 2

	a	u	i	ɨ	o	e	ə	ĝ	ĉ	c	n	d	t	g'	k'	g	k	m	b	p	ʒ'	ʃ'	z	s	h	v	f	r	l
Cons./—Cons.	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Voc. /—Voc.	o	o	o	o	o	o	o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
Comp. / — Comp.	+	—	—	—	—	—	—	o	o	o	o	o	o	+	+	+	+	—	—	—	o	o	o	o	+	—	—	o	o
Dif. /—Dif.	o	+	+	+	—	—	—	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Bem. / — Bem.	o	+	—	—	+	—	—	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Acut /—Acut	o	o	+	—	o	+	—	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—	—	o	o
Într. /—Într.	o	o	o	o	o	o	o	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	+	—
Diez. /—Diez.	o	o	o	o	o	o	o	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	o	o	o	+	+	—	—	o	o	o	o	o
Strid./— Strid.	o	o	o	o	o	o	o	o	o	+	—	—	—	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Nazal/—Nazal	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	+	—	—	o	o	o	o	+	—	—	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Sonor/—Sonor	o	o	o	o	o	o	o	+	—	o	o	+	—	+	—	+	—	o	+	—	+	—	+	—	o	+	—	o	o

Regula (G) reintroduce trăsătura /+diezat/ în locul trăsăturii /+compact/. Regula este formulată numai pentru dialectele muntenești. Pe de altă parte, aplicarea lui (G) face posibilă o nouă aplicare a lui (A), dar la un nivel foarte jos, astfel încît, de data aceasta, regula (A) nu va afecta structura morfofonemică.

Regulile (J) și (K) sînt stabilite în așa fel încît să se poată obține prin ele șiruri care reprezintă secvențe fonemice *reale*; prin ele se mută accentul în secvențe ca */éa, óa, ə́a/ pe /a/ și se suprimă /ə/ în secvența /əá/.

3. În această secțiune vom încerca să clasificăm dialectele dacoromâne în conformitate cu regulile stabilite în § 2. Petrovici (1943) este corpusul care ne furnizează datele pe care trebuie să le luăm în considerare. În secțiunea următoare nu vom da datele, ci doar punctele de pe hărțile din Petrovici (1956) care reprezintă satele unde se vorbesc diferitele dialecte. Datele corespunzătoare se găsesc în Petrovici (1943) la punctele specificate (împreună cu numele satului).

3.1. *Dialectele de tip muntenesc* pot fi definite ca totalitatea dialectelor caracterizate prin ordonarea regulilor (C—D) înaintea regulilor (E—F). Ordinea regulilor este: (A—B—C—D—E—F).

Acest tip are trei varietăți principale.

3.1.1. Prima varietate, A, este reprezentată de dialectul care *nu* repalatalizează pe /ʃ, ʒ/. Aceasta înseamnă că acest dialect nu aplică regula (G) ci numai regula (H). Pe de altă parte, regula (A) nu se aplică de două ori.

Grupul întreg de reguli este următorul: (A—B—C—D—E—F—H—I—J—K).

Acest dialect este reprezentat prin punctele 872 și 791 (Muntenia), 172, 157, 235 (Ardealul de sud și central).

3.1.2. Varietatea a doua, B, este caracterizată prin p r e z e n ț a regulei (G) și recursivitatea regulei (A) după (G). Aceasta înseamnă că această varietate repalatalizează pe /ʃ, ʒ/.

Putem diviza această varietate mai departe în două subvarietăți:

(a) în care nu se aplică regulile (H), (I);

(b) în care se aplică regulile (H), (I).

Dialectul Ba este definit de următorul grup de reguli: (A—B—C—D—E—F—J—K—G—A). Notăm că regulile (G)—(A) trebuie să se aplice *după* (J) și (K) pentru că altfel am obține din nou forme ca [ʃe̜árpe].

Pe de altă parte trebuie să menționăm că, în anume puncte, regulile (G)—(A) sînt o p ț i o n a l e; aceasta înseamnă că vorbitorii oscilează între pronunțările [ʃe, ʃi, ʒe, ʒi] și [ʃə, ʃɨ, ʒə, ʒɨ].

Varietatea Ba este reprezentată de următoarele puncte: 130, 182, 192 (Ardealul de sud); 762, 769, 723, 728, 705, 899, 928 (Muntenia); 682, 987 (Dobrogea).

Dialectul Bb se definește prin adăugarea (uneori opțională) a regulilor (H) și (I). Aceasta înseamnă că, în acest dialect, /e, i/ au devenit /ə, ɨ/ după /c, s, z/. În anumite sate vorbitorii oscilează între cele două pronunțări.

Mulțimea de reguli care definesc această subvarietate este de aceea: (A—B—C—D—E—F—H—I—J—K—G—A).

Tabelul 3

$$\text{(A)}\ [\ ] \to [+\text{Acut}]\ \text{în cont.}\ [+\text{Diez.}]\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Comp.} \\ -\text{Bem.} \end{bmatrix}$$

$$\text{(B)}\ ø \to \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ +\text{Comp.} \end{bmatrix}\ \text{în cont.}\ \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Dif.} \\ -\text{Acc.} \\ +\begin{Bmatrix} /\text{Acut}/ \\ /\text{Bem.}/ \end{Bmatrix} \end{bmatrix} -([+\text{Cons.}\dots])\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Dif.} \\ -\text{Bem.} \end{bmatrix}$$

$$\text{(C)}\ [+\text{Diez.}] \to [+\text{Comp.}]\ \text{în cont.}\ \begin{bmatrix} -\text{Voc} \\ -\text{Într.} \\ \underline{\quad\quad} \end{bmatrix}$$

$$\text{(D)}\ [\ ] \to [-\text{Acut.}]\ \text{în cont.}\ \begin{bmatrix} -\text{Voc.} \\ -\text{Într.} \\ +\text{Diez.} \\ +\text{Comp.} \end{bmatrix}\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Comp.} \\ \underline{\quad\quad} \end{bmatrix}$$

$$\text{(E)}\ [\ ] \to [-\text{Acut.}]\ \text{în cont.}\begin{bmatrix} -\text{Voc.} \\ -\text{Acut} \\ -\text{Comp.} \end{bmatrix}\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Dif.} \\ \underline{\quad\quad} \end{bmatrix}([+\text{Cons.}\ \dots])\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Acut} \\ /\#/ \end{bmatrix}$$

$$\text{(F)}\ \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ +\text{Comp.} \end{bmatrix} \to ø\ \text{în cont.}\ \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Dif.} \\ +\text{Acut} \\ +\text{Acc.} \end{bmatrix} -([+\text{Cons.}\dots])\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Dif.} \\ +\text{Acut} \end{bmatrix}$$

$$\text{(G)}\ [+\text{Comp.}] \to [\text{Diez.}]\ \text{în cont.}\ \begin{bmatrix} -\text{Voc.} \\ -\text{Într.} \\ -\text{Acut} \\ \underline{\quad\quad} \end{bmatrix}$$

$$\text{(H)}\ [\quad] \to [\text{Strid.}]\ \text{în cont.}\ \begin{bmatrix} -\text{Voc.} \\ -\text{Într.} \\ +\text{Acut} \\ -\text{Diez.} \\ \underline{\quad\quad} \end{bmatrix}$$

$$\text{(I)}\ [\quad] \to [-\text{Acut.}]\ \text{în cont.}\ [+\text{Strid.}]\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ \underline{\quad\quad} \end{bmatrix}$$

$$\text{(J)}\ \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Comp.} \\ +\text{Acc.} \end{bmatrix}\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ +\text{Comp.} \\ -\text{Acc.} \end{bmatrix} \to \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Comp.} \\ -\text{Acc.} \end{bmatrix}\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ +\text{Comp.} \\ +\text{Acc.} \end{bmatrix}$$

$$\text{(K)}\ \begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ -\text{Acut} \\ -\text{Bem.} \end{bmatrix} \to ø\ \text{în cont.}\ \underline{\quad\quad}\begin{bmatrix} -\text{Cons.} \\ +\text{Comp.} \end{bmatrix}$$

Regulile (H)—(I) trebuie să fie aplicate înaintea regulilor (J)—(K) astfel încît forme ca [cə́apə, sə́arə] (rezultate din aplicarea regulilor (H)—(I) la [cḙápə, sḙárə]) vor deveni [cápə, sárə] ca și forme ca [məásə, ʃəádə] etc. (rezultate din aplicarea prealabilă a regulilor (C)—(D).

Dialectul descris aici este reprezentat prin punctele : 836, 848, 812, 876, 886, 784 (Muntenia și Oltenia).

3.2. *Dialectele de tip moldovenesc.* Dialectele care aparțin acestui tip sînt caracterizate prin absența regulei (D) și fie prin ordonarea regulei (C) *după* regulile (E)—(F), fie prin absența completă a lui (C). Am văzut deja că putem stabili consecințele lui (C) prin regulile (H)—(I), dacă (C) este ordonat după (F).

Acest tip are două varietăți principale :

3.2.1. *Prima varietate,* A, este caracterizată prin caracterul diezat al fonemelor /ʃ, ʒ/ care este păstrat. După /c, s, z/, /e, i/ devin /ə, ɨ/.

Datele oferite de corpusul nostru indică stadiul /ʃe, ʃi, ʒe, ʒi/ alături de /cə, sə, zə, cɨ, sɨ, zɨ/ în punctele 334, 325, 316, 64 și 310 (Ardealul de vest), dar aceasta nu este o probă clară care să ne permită să decidem dacă acest stadiu este un stadiu conservativ sau nu. Numai prin aoroborarea datelor oferite de Pop (1938), care, într-adevăr, nu include cceleași puncte ca Petrovici (1943), putem vedea că punctele noastre aparțin aceleiași arii în care stadiul cu /ʃ', ʒ'/ diezați este arhaic (vezi harta 1).

Putem, de aceea, să conchidem că acest dialect este caracterizat prin absența regulei (C). Mulțimea de reguli va fi : (A—B—E—F—H—I —J—K).

3.2.2. *Varietatea a doua,* B, este caracterizată prin pierderea caracterului *diezat* al fonemelor /ʃ, ʒ/ (C) și schimbarea /e, i/>/ə, ɨ/ după /c, s, z, ʃ, ʒ/ (H)—(I).

Uneori regula (C) este opțională și astfel găsim fluctuații între /ʃe, ʃi, ʒe, ʒi/ și /ʃə, ʃɨ, ʒə, ʒɨ/. Efectele regulei (C) sînt stabilite numai cu ajutorul regulilor (H)—(I).

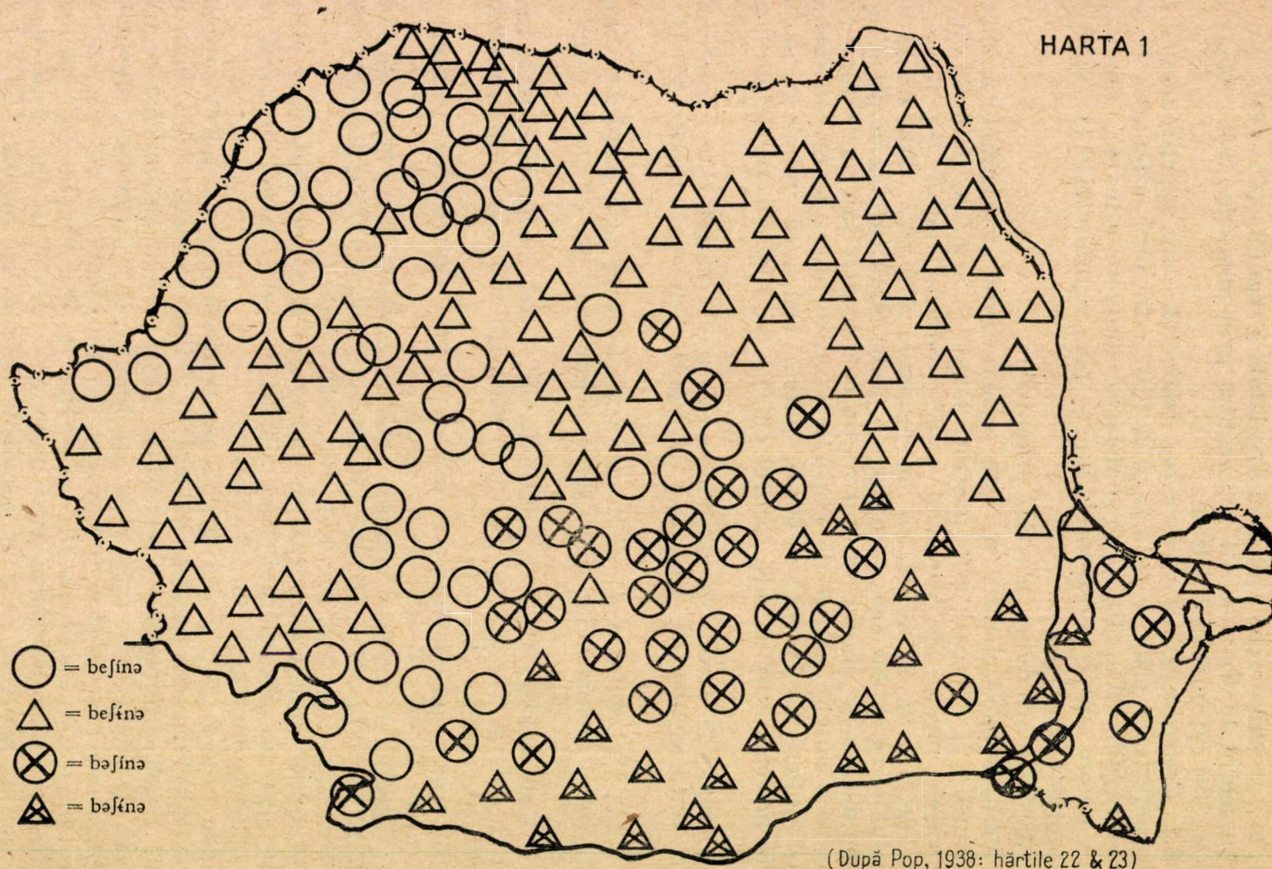
De aceea, putem defini varietatea B prin următoarea mulțime de reguli : (A—B—E—F—C—H—I—J—K).

Dialectul de care ne ocupăm este reprezentat prin : 365, 386, 414, 520, 551, 537, 514, 531, 574, 605 (Moldova) ; 228, 219, 362, 353, 284, 250, 260, 346, 272, 279, 349, 95, 102, 105, 141 (Ardeal).

Anumite puncte care aparțin dialectului B moldovenesc sînt caracterizate prin prezența formei /ʃásə/ alături de /ʃáde, ʃárpe/ etc. (vezi mai sus § 1.2.4, punctele 2, 36, 53 (Banat)).

Dacă am fi găsit o altă dovadă mai puternică, am fi putut propune pentru caracterizarea acestor dialecte o ordine specială, după cum urmează : ca să obținem /ʃásə/ alături de /ʃáde/ trebuie să aplicăm regulile (H)—(I) de două ori : întîi *înaintea* regulei (F) și înaintea suprimării simbolului /&/. În felul acesta regula (F) nu afectează cuvinte ca [mireás&e] pentru că /e/ după /&/ nu devine /ə/ prin regulile (H)—(I) care se aplică numai în interiorul unui morfem. În al doilea rînd, *după* regula care suprimă simbolul /&/ ; în condițiile de mai sus, regulile (H)—(I) se pot aplica la forme ca [mirése, ɨnvéce] care devin apoi [mirésə, ɨnvécə].

Neavînd nici o dovadă mai puternică în sprijinul acestei ordini speciale a regulilor, credem că este mai sigur să considerăm că în punctele 2,

HARTA 1
= beʃínə
= beʃɨ́nə
= bəʃínə
= bəʃɨ́nə
(După Pop, 1938: hărțile 22 & 23)

36, 53 ca şi 47 (unde găsim /ʃápte/) şi 27, 29, 76 (care aparţin aproximativ aceleiaşi arii dar nu prezintă cuvîntul „diagnostic" /ʃásə/ sau măcar /ʃápte/), avem a face cu forme împrumutate din dialectele munteneşti vecine.

3.3. În dialectul reprezentat prin punctul 833 nu se aplică regula (E) şi de aceea găsim forme ca [me̯ásə], [mbjátə], [pomjánə] corespunzînd formelor [másə, ɨmbátə, pománə] din celelalte dialecte.

Regula (C) se aplică şi urmează regula (F) ca în dialectele de tip moldovenesc; schimbarea /e, i/ în /ə, ɨ/ după /ʃ, ʒ/ este stabilită prin regulile (H) şi (I). Ordinea (C) după (F) este susţinută numai în mod negativ, printr-o formă ca [ʃə́pte]; această formă dovedeşte că regula (C) nu poate fi ordonată înaintea lui (F) pentru că, altfel, ne-am aştepta la [ʃápte]; în cazul particular al lui [ʃə́pte], [əe] nu ce schimbă în [ə] după /ʃ/ pentru că este protejat de /e/ din silaba următoare; această restricţie contextuală în aplicarea lui (1) nu este specifică pentru acest dialect (vezi mai jos § 3.4.).

Mulţimea de reguli care caracterizează acest dialect este : (A—B—F —C—H—I—J—K).

3.4. Am omis punctul 836 din clasificarea noastră pentru că, în cazul lui, corpusul nu prezintă probe suficiente. În acest dialect /ʃ, ʒ/ sînt *diezaţi* şi urmaţi de /ə, ɨ/.

Structura fonemică a acestui dialect poate fi interpretată ca de tip muntenesc influenţat de tipul moldovenesc B (/ə, ɨ/ apar după /ʃ', ʒ'/, dar nu se schimbă în /e, i/ după ele).

Descrierea noastră nu s-a ocupat, de asemenea, de toate detaliile structurii morfofonemice sau fonemice. De exemplu, în unele dialecte care aparţin tipului moldovenesc găsim [ʃə́pte, ʃə́de, sə́čerə] dar [ʃəd, ʃɨ, sərⁱ] etc. Aceasta înseamnă că aceste varietăţi de dialecte au o regulă suplimentară care impune o restricţie contextuală regulilor (D), (I) : înaintea unei silabe care conţine un /e/ regulile (D) & (I) nu se aplică.

N-am specificat nici diversele realizări fonetice ale flexiunii /i/, condiţionate de calitatea consoanelor finale ale temei, adică realizarea lui /&i/ după /c, s, z, ʃ, ʒ/.

Este evident că o clasificare mai fină trebuie să fie în relaţie directă cu numărul şi diversitatea particularităţilor luate în consideraţie.

3.5. Poziţia geografică a dialectelor descrise mai sus este arătată în harta 2.

Din punct de vedere teoretic, este de presupus că harta 2 trebuie să fie în concordanţă din multe puncte de vedere cu harta 1.

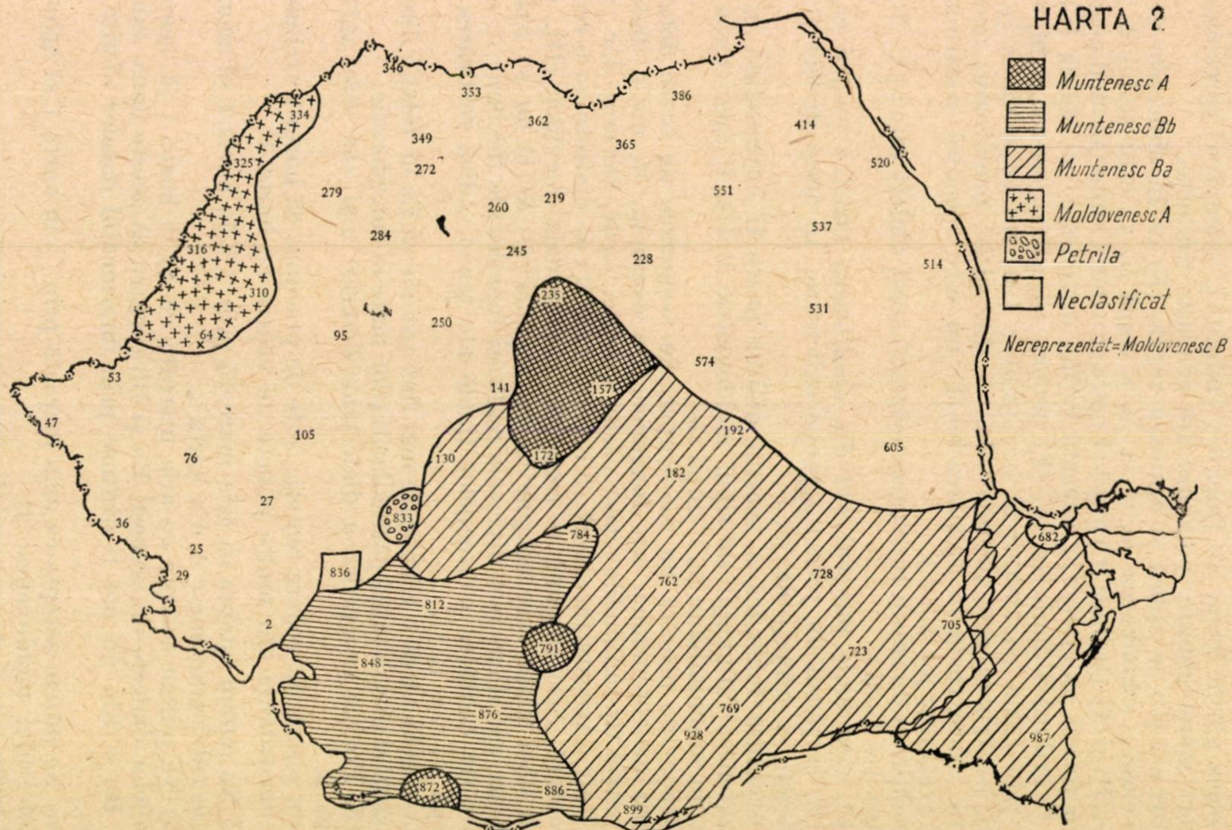
(i) Ne putem aştepta ca aria marcată prin △ în harta 1 să acopere aria dialectului muntenesc A din harta 2.

(ii) Ne putem aştepta ca aria marcată cu ⊗ în harta 1 să acopere aria ambelor dialecte munteneşti Ba şi Bb (pentru că aceste două subvarietăţi, Ba şi Bb, nu pot fi distinse prin intermediul datelor oferite de harta 1).

(iii) Ne putem aştepta ca aria marcată prin ○ în harta 1 să acopere aria dialectului moldovenesc B.

Hărţile 1 şi 2 se contrazic în anumite privinţe :

(1) Aria centrală şi de SV în care, conform hărţii 1, se presupune că se vorbeşte dialectul moldovenesc A (marcat prin ○), nu este reprezentată în harta 2.

Harta 2. Repartiţia geografică a dialectelor dacoromâne

(2) Întreaga arie de sud în care, conform hărţii 1, se presupune că se vorbeşte dialectul muntenesc A (marcat prin △), nu este reprezentată în harta 2.

Diferenţele sus-menţionate trebuie să fie explicate în felul următor :

(a) reţeaua punctelor incluse în harta 1 este diferită de cea a punctelor incluse în harta 2 : prima se bazează pe hărţile 22 şi 23 din Pop (1938), iar a doua se bazează pe Petrovici (1956). Satele în care ancheta s-a făcut pentru ambele atlase sînt diferite. În aceste condiţii, diferenţele dintre cele două hărţi pot fi interpretate ca arătînd diferenţe dialectale reale.

(b) Reţeaua punctelor anchetate de Pop (1938) este mai compactă decît reţeaua punctelor anchetate de Petrovici (1956). În aceste condiţii ne putem aştepta la o delimitare mai fină a dialectelor în conformitate cu datele oferite de prima reţea. În felul acesta putem explica şi de ce aria îngustă de la sud-vest şi aria centrală (marcată prin ○) a dialectului moldovenesc A nu este reprezentată în harta 2 ; o explicaţie foarte asemănătoare presupune absenţa din harta 2 a ariei de sud a dialectului muntenesc A.

(c) Harta 2 reprezintă distribuţia geografică a datelor oferite de texte (adică un corpus suficient de larg pentru fiecare punct), în timp ce harta 1 reprezintă distribuţia geografică a răspunsurilor variate la cîte *o singură întrebare* din chestionar. Textele arată în multe cazuri oscilaţii între pronunţarea veche şi cea inovatoare. În asemenea cazuri, una dintre pronunţări poate fi mai frecventă decît cealaltă şi această situaţie poate fi explicată ca rezultatul aplicării opţionale a regulii date. În acest caz, dialectologul este în măsură să atribuie dialectul unui tip, ţinînd seamă în acelaşi timp de ambele pronunţări. Dacă considerăm numai răspunsul la o întrebare dată, acest fel de oscilaţie poate să nu fie observat de dialectolog sau, cel puţin, poate să nu fie reprezentat pe hartă. Dacă, de exemplu, anchetatorul obţine la întrebarea nr. x răspunsul [kəmáʃə] de la un informator, nimic nu garantează că acelaşi informator nu foloseşte şi forme ca [úʃe, ɨngriʒí] etc.

De aceea, cele două arii care nu sînt reprezentate pe harta 2 nu sînt în mod necesar arii ale dialectului muntenesc A (aria de sud) sau ale dialectului moldovenesc A (aria de sud-vest şi centrală). Harta 1 nu garantează că, dacă regula (G) nu se aplică la forma [bəʃɨnə], ea nu se aplică la nici un cuvînt ; ea nu garantează că dacă regula (C) nu se aplică la forma [beʃínə], ea nu se aplică la alt cuvînt. În felul acesta, cele două arii pot aparţine fie la dialectul muntenesc B (cu regula opţională (G)) sau la dialectul moldovenesc B (cu regula opţională (C), respectiv).

Considerarea textelor întregi (spre deosebire de considerarea unui singur răspuns la o întrebare dată) ne-a permis *să evaluăm* datele. De exemplu, la punctele 172 şi 157 din harta 2 găsim de cîteva ori forma [ʃi] alături de o foarte consecventă distribuţie a lui [ə, ɨ] după [ʃ, ʒ] (cu excluderea lui /e, i/). Am considerat că aceasta nu e o probă suficientă pentru a repartiza aceste puncte la dialectul muntenesc B. Pronunţarea [ʃi] ar putea fi interpretată ca o simplă influenţă a dialectelor vecine (punctele 192, 182, 784, 130 aparţin la tipul muntenesc B) ; faptul că punctul 235 (care nu are nici un contact cu dialectele cu [ʃ, ʒ] diezaţi) este mai con-

secvent (nu prezintă nici un exemplu de vocală anterioară care să apară după [ʃ, ʒ]) susţine interpretarea noastră.

4. Acum sîntem în măsură să reprezentăm clasificarea noastră precedentă în mod sintetic definind fiecare dialect, varietate şi subvarietate, prin intermediul unei mulţimi de reguli (exemplele sînt date în tabelele 4–7):

muntenesc	A :	(A–B–C–D–E–F–H–I–J–K)
	Ba :	(A–B–C–D–E–F–J–K–G–A)
	Bb :	(A–B–C–D–E–F–H–I–J–K–G–A)
moldovenesc	A :	(A–B–E–F–H–I–J–K)
	B :	(A–B–E–F–C–H–I–J–K)
	833 :	(A–B–F–C–H–I–J–K)

4.1. Regulile (A–B–E–F–J–K) sînt comune pentru toate tipurile de dialecte şi varietăţi, cu excepţia punctului 833, unde nu apare regula (E).

Dialectele munteneşti sînt caracterizate prin însumarea regulilor (C) şi (D), iar dialectele de tip moldovenesc sînt toate caracterizate prin absenţa regulei (D); o varietate moldovenească este caracterizată prin prezenţa regulei (C) şi cealaltă prin absenţa ei. Cînd (C) este prezentă, ea este ordonată după (F) (spre deosebire de dialectele de tip moldovenesc).

În dialectele de tip moldovenesc, regulile (H–I) sînt întotdeauna prezente, în timp ce în tipul muntenesc (H–I) caracterizează numai unele varietăţi.

Principalele varietăţi munteneşti sînt caracterizate prin *prezenţa sau absenţa* regulei (G) care, prin prezenţa ei, determină recursivitatea regulei (A). Regula (G) nu apare niciodată în dialectele de tip moldovenesc.

4.2. Concepţia istorică tradiţională în fonetica şi dialectologia românească a stabilit cronologia relativă a depalatalizării lui /ʃ, ʒ/ şi distincţia, din acest punct de vedere, dintre dialectele moldoveneşti şi munteneşti. Această cronologie ne sugerează sistemul de clasificare prezentat mai sus.

Pe de altă parte, cronologia relativă a schimbării /e, i/ > /ə, ɨ/ după /c, s, z/ aşa cum a fost stabilită de unii cercetători cere o clarificare; nu putem admite, de exemplu, că această schimbare a fost comună pentru dialectele dacoromâne fără să ne lovim de dificultăţi. În asemenea condiţii, n-am putea explica *de ce* şi *cum* au apărut alternanţe ca /mireásə ~ mirése, ɨnvácə ~ ɨnvéce, botẹázə ~ botéze/ şi nici *de ce* şi *cum* dialectele care au „inovat" de la /sɨ́ngur, səri/ la /sɨ́ngur, seri/ n-au schimbat niciodată pe /sə, sərí, cərm, zɨ́nə/ în /*se, *serí, *cerm, *zɨ́nə/.

Regulile stabilite mai sus sugerează că schimbarea /e, i/ > /ə, ɨ/ după /c, s, z/ în cuvinte ca /sɨn, cɨ́cə, cəri, cərm, zɨnə/ este veche; aceste forme sînt comune atît pentru dialectele dacoromâne cît şi pentru cele non-dacoromâne, dar aceasta nu are a face cu stadiul actual atestat în multe dialecte dacoromâne. Stadiul actual este rezultatul unei aplicări *obligatorii* a regulilor (H–I) la *toate* cuvintele şi în *orice* poziţie, în timp ce formele menţionate mai sus trebuie să fie explicate prin statutul *opţional* al acestei reguli care nu afectează, într-un stadiu lingvistic foarte înde-

Muntenesc A

	ʃ'ɛ*d	ʃ'ɛ́*də	ʃ'ɛ́*de	kəméʃ'ɛ*	beʃ'Í*kə	mirésə	mirése	ɨnvécə	ɨnvéce	botézə	botéze
A	ʃ'ed	ʃ'édə	ʃ'éde	kəméʃ'e	beʃ'íkə	—	—	—	—	—	—
B	—	ʃ'éadə	ʃ'éade	kəméaʃ'e	—	miréasə	miréase	ɨnvéacə	ɨnvéace	botéazə	botéaze
C	ʃed	ʃéadə	ʃéade	kəméaʃe	befíkə	—	—	—	—	—	—
D	ʃəd	ʃə́adə	ʃə́ade	kəméaʃə	beʃ'ɨ́kə	—	—	—	—	—	—
E	—	—	—	kəméaʃə	bəʃ'ɨ́kə	—	—	ɨnvə́acə	—	—	—
F	—	—	—	—	—	—	mirése	—	ɨnvéce	—	botéze
HI	—	—	—	—	—	—	mirésə	—	ɨnvécə	—	botézə
J	—	ʃəadə	ʃəáde	kəmeáʃə	—	mireásə	—	ɨnvəácə	—	boteázə	—
K	—	ʃádə	ʃáde	kəmáʃə	—	—	—	ɨnvácə	—	—	—

Tabelul 4

Muntenesc Ba

F	ʃəd	ʃə́adə	ʃə́ade	kəmə́aʃə	bəʃ'ɨ́kə	miréasə	mirése	ɨnvə́acə	ɨnvéce	botéazə	botéze
J	—	ʃəádə	ʃəáde	kəməáʃə	—	mireásə	—	ɨnvəácə	—	boteázə	—
K	—	ʃádə	ʃáde	kəmáʃə	—	—	—	ɨnvácə	—	—	—
G	ʃ'əd	ʃ'ádə	ʃ'áde	kəmáʃ'ə	bəʃ'ɨ́kə	—	—	—	—	—	—
A	ʃ'ed	—	—	kəmáʃ'e	bəʃ'ɨ́kə	—	—	—	—	—	—

Muntenesc Bb

F	ʃəd	ʃə́adə	ʃə́ade	kəmə́aʃə	bəʃ'ɨ́kə	miréasə	mirése	ɨnvə́acə	ɨnvéce	botéazə	botéze
HI	—	—	—	—	—	—	mirésə	—	ɨnvécə	—	botézə
J	—	ʃəádə	ʃəáde	kəməáʃə	—	miréasə	—	ɨnvəácə	—	botéazə	—
K	—	ʃádə	ʃáde	kəmáʃə	—	—	—	ɨnvácə	—	—	—
G	ʃ'əd	ʃ'ádə	ʃ'áde	kəmáʃ'ə	bəʃ'ɨ́kə	—	—	—	—	—	—
A	ʃ'ed	—	—	kəmaʃ'e	bəʃ'ɨ́kə	—	—	—	—	—	—

Tabelul 5

Moldovenesc A

	ʃ'ɛ́*d	ʃ'ɛ́*də	ʃ'ɛ́*de	kəméʃ'ɛ*	beʃ'í*kə	mirése	mirése	ɨnvéce	ɨnvéce	botézə	botéze
A	ʃ'ed	ʃ'édə	ʃ'éde	kəméʃ'e	beʃ'íkə	—	—	—	—	—	—
B	—	ʃ'éadə	ʃ'éade	kəméaʃ'e	—	miréasə	miréase	ɨnvéacə	ɨnvéace	botéazə	botéaze
E	—	—	—	—	—	—	—	ɨnvéacə	—	—	—
F	—	—	ʃ'éde	keméʃ'e	—	—	mirése	—	ɨnvéce	—	botéze
HI	—	—	—	—	—	—	mirésə	—	ɨnvécə	—	botézə
J	—	ʃ'eádə	—	—	—	mireásə	—	ɨnvəácə	—	boteázə	—
K	—	—	—	—	—	—	—	ɨnvácə	—	—	—

Tabelul 6

Moldovenesc B

F	ʃ'ed	ʃ'éadə	ʃ'éde	ʃ'ése	kəméʃ'e	beʃ'íkə	miréasə	mirése	ɨnvéacə	ɨnvéce	botéazə	botéze
C	fed	ʃéadə	ʃéde	ʃése	kəméʃe	beʃíkə	—	—	—	—	—	—
HI	ʃəd	ʃóadə	ʃóde	ʃósə	kəméʃə	beʃɨkə	—	mirésə	—	ɨnvécə	—	botézə
J	—	fəádə	—	—	—	—	mireásə	—	ɨnvəácə	—	boteázə	—
K	—	ʃádə	—	—	—	—	—	—	ɨnvácə	—	—	—

Tabelul 7

părtat, flexiunile. Astfel, nu este nevoie să spunem că dialectele în care (H—I) nu se aplică sînt inovatoare : ele reprezintă ***stadiul conservator***.

4.3. Sistemul nostru de clasificare combină clasificarea istorică tradițională cu cea sincronică distribuțională într-un sistem de reguli ordonate.

Metoda generativă pare să fie mai puternică decît cea pur istorică și mai puternică chiar decît cea sincronică distribuțională.

Este mai puternică decît prima pentru că nu se limitează să stabilească *cînd* a apărut o schimbare în relație cu alta, ci scopul ei este deducerea tuturor consecințelor ***structurale*** care rezultă din ordonarea diferită în timp a schimbărilor x și y. În modul acesta, concepția generativă ne permite să stabilim o relație directă și coerentă între schimbarea istorică și implicațiile ei sincronice. Relațiile de acest tip nu sînt exprimate în clasificarea istorică tradițională.

Spre deosebire de metoda pur distribuțională, metoda generativă ne dă posibilitatea să stabilim o ierarhie strictă între diferitele trăsături considerate. În termeni pur distribuționali, putem considera că dialectele muntenești a căror morfofonemică nu conține ciclul A—I—K—G—A sînt dialecte moldovenești pentru că /ʃ, ʒ/ sînt urmate de /ə, ɨ/ și nu de /e, i/; putem să spunem de asemenea că dialectele moldovenești a căror morfofonemică nu conține regulile (C—D) sînt dialecte muntenești. Dar nu putem să atribuim într-un mod nearbitrar la tipul moldovenesc sau muntenesc acele dialecte care prezintă fluctuații între /e, i/ și /ə, ɨ/ după /ʃ, ʒ/ și de aceea trebuie să stabilim o a treia clasă de dialecte în care /e, i/ sînt în variație liberă cu /ə, ɨ/. Toate aceste soluții nu sînt *incorecte*, dar sînt mai puțin cuprinzătoare decît cealaltă, care ia în considerare faptul că există dialecte moldovenești unde putem găsi /ʃəd ʃəz[i], ʃə́de/ și dialecte „aparent" moldovenești unde putem găsi /ʃəd, ʃez[i], ʃáde/. În astfel de cazuri, cum decidem care criteriu trebuie ales ca primar și care ca secundar : distribuția lui /ə, ɨ/ și /e, i/ sau modelul de alternanțe vocalice?

Concepția noastră stabilește o ierarhie explicită între aceste două criterii : *ordonarea* regulii care stabilește ocurența lui /ə, ɨ/ după /ʃ, ʒ/ printre celelalte reguli este mult mai importantă decît *substituirea* lui /e, i/ prin /ə, ɨ/ în ea însăși. În conformitate cu acest criteriu am clasificat dialectul moldovenesc A (care nu conține regula (C)) cu dialectul moldovenesc B (care conține regula (C)), ca fiind amîndouă opuse dialectelor de tip muntenesc în gramatica cărora regula (C) este plasată la nivel foarte înalt.

Putem spune, în cazul nostru, că concepția generativă e mai puternică decît cea pur distribuțională pentru că : (a) ne permite să stabilim o ierarhie între diverse criterii de clasificare ; (b) în conformitate cu această ierarhie, putem să punem laolaltă dialecte care prezintă identități (sau doar asemănări) morfofonemice mai adînci și să lăsăm la o parte deosebirile distribuționale mai superficiale; diferențele distribuționale sînt folosite ca criteriu secundar de clasificare ; (c) în termenii unui model generativ, putem detecta ***diferite reguli în dosul distribuțiilor*** identice ; ***mutatis mutandis***, putem spune că sîntem în fața unui caz specific de descriere (și definire) a ambiguității structurale cu mijloacele unui model generativ.

Septembrie 1966

Centrul de cercetări fonetice și dialectale
București, Calea Victoriei 194

SCL, An XVIII, nr. 2, p. 141–157, București, 1967

OBSERVAŢII ASUPRA LIMBII FRIULANILOR DIN ROMÂNIA

DE

MARIA ILIESCU

1. După cum am arătat în alte articole [1], în ultimele două decenii ale veacului trecut au venit în ţara noastră grupuri destul de compacte de friulani. Epoca coincide cu perioada de vîrf a emigraţiei friulane. Pietrari, originari din vestul Friulului, au fost aduşi pentru a lucra la pavajul destinat oraşului Bucureşti, în carierele de la Teşila şi Comarnic. Ulterior ei s-au mutat la marile cariere de la Iacobdeal, exploatate iniţial de o societate belgiană, unde numărul lor s-a mărit mult prin continua venire a unor noi familii din Friul. Agricultori, originari din sud-estul Friulului, au fost aduşi în sudul României pentru a lucra moşiile unor boieri craioveni. În sfîrşit, un număr relativ mare de plutaşi şi muncitori forestieri din diferite văi ale Carniei, deci din nordul Friulului, s-au aşezat într-o serie de văi carpatine. Astăzi, după ştirea noastră, cei mai numeroşi dintre aceştia din urmă se găsesc încă în Carpaţii Meridionali.

Deşi o mare parte dintre aceşti colonişti s-au repatriat în timpul şi după cel de-al doilea război mondial, grupurile de friulani din ţara noastră mai sînt încă destul de numeroase pentru a permite cercetarea limbii lor în condiţii bune.

Anchetele [2] făcute începînd din 1963, cînd pentru prima dată atenţia lingviştilor s-a îndreptat asupra acestor colonii, şi pînă acum, au arătat

---

[1] *Vorbitori de limbă retoromană pe teritoriul ţării noastre*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" — Filologie, Iaşi, XIV, 1963, 2 ; *Zu den in Rumänien gesprochenen friaulischen Dialekten*, în RRL IX, 1964, 1.

[2] S-au făcut pînă acum 2—3 anchete în fiecare localitate cu vorbitori friulani (Breasta, Atîrnaţi, Craiova în raionul Craiova ; Greci, în raionul Măcin, Dobrogea ; Clopotiva, Rîu de Mori, Sîntămaria Orlea, raionul Haţeg ; Iscroni, raionul Petroşani).

Pentru a alege subiectele, mai multe persoane din aceeaşi localitate au fost anchetate mai întîi pe baza unui chestionar minimal.

S-a ales apoi din fiecare aşezare românească cel puţin un subiect pentru fiecare localitate friulană din care provin coloniştii. Cu aceste subiecte s-a făcut chestionarul AIS care, de cele mai multe ori, a fost notat şi înregistrat concomitent pe bandă de magnetofon. Afară de aceasta, s-au înregistrat dialoguri între diferite persoane şi un număr de texte (basme, întîmplări din

că vorbitorii friulani de azi continuă graiul bunicilor și străbunicilor lor, așa cum a fost vorbit în Friul înainte de 1900.

2. În legătură cu rezultatul global al anchetelor trebuie să precizăm de la bun început că cele mai multe subiecte vorbesc graiul lor în mod corect și au răspuns curgător la chestionarul AIS, lăsînd necompletate în general acele întrebări care prezintă goluri și pe hărțile AIS. Fără răspuns au rămas și o serie de noțiuni care se referă la animale și plante sau la amănunte privitoare la meserii care nu se practică în acea regiune.

Un fenomen general, în ce privește răspunsul la anchetă, este ezitarea în cazul unor cuvinte care seamănă bine cu cele românești. Așa, de exemplu, la cuvîntul *aur* s-a răspuns cu ezitări sau de loc de către subiectele în al căror dialect cuvîntul sună ca în rom. : *aur*, fără ezitare de către cei în al căror dialect noțiunea poartă numele *oro*.

Ca o curiozitate semnalez faptul că nici un subiect nu a știut să-mi răspundă la întrebarea cu privire la noțiunea de dușman. Să fie vorba oare de un fel de tabu de vocabular?

Este de la sine înțeles că generațiile mai noi au un vocabular mult mai bogat românesc decît friulan și că toți vorbesc perfect limba română, pe care de altfel o învață la școală.De fapt, din punct de vedere al bilingvismului, friulana vorbită în România se apropie cel mai mult de cea descrisă de Sauvageot la p. 35 a comunicării *Problèmes de la structure interne* (*innere Sprachform*) *et du bilinguisme*, de la al V-lea Congres internațional al lingviștilor, de la Bruxelles (1939) : ,,Le bilinguisme se présente aussi sous un troisiéme aspect bien connu des dialectologues et pourtant *encore assez mal étudié*. Il s'agit des collectivités qui parlent un patois ou un dialecte ou même une langue donnée et qui se servent pour les besoins de la vie intellectuelle, administrative, officielle d'un idiome différent, une langue officielle. [Cette] langue ... se superpose

---

viață, parabole etc...). Întrebările chestionarului au fost puse în general în limba română. S-au circumscris noțiunile în cazul în care cuvîntul românesc seamănă cu cel friulan, pentru a nu influența pe vorbitor. În expunerea care urmează ne vom folosi, pentru indicarea subiectelor, de litere a căror cheie o dăm aici :

- B Ugo Mecchia, ceasornicar, născut în Brezoi în 1895. Tatăl originar din comuna Ovaro, Carnia ; domiciliul actual Brezoi.
- B_1 Lidia Mecchia, născută Colle, părinții originari de la Ragogna ; domiciliul actual Brezoi.
- R Guirolamo Naeretti, muncitor forestier, născut în Prato Carnico în 1896, venit în România la vîrsta de 2 ani ; domiciliul actual Rîu de Mori.
- R_1 Maria Naeretti, născută Dezorzi, la Rîu de Mori ; părinții originari din Barcis ; domiciliul actual Rîu de Mori, raionul Hațeg.
- C Victoria Falticzka născută Zanin, la Rîu de Mori 1908, părinții din Prato Carnico ; domiciliul actual Clopotiva, raionul Hațeg.
- Gr Guerino Vals, pietrar, născut la Greci în 1917, tatăl născut la Iacobdeal, bunicii din Maniago (vestul Friulului) ; domiciliul actual Greci, raionul Măcin.
- Gr_1 Ida Fauro, născută Spadon, la Greci în 1889, părinții originari din Frisanco (vestul Friulului) ; domiciliul actual Greci, raionul Măcin.
- Br Filomena Nardin născută Pagarini, în 1899 la Breasta. Tatăl și soțul agricultori, părinții originari din Cormons. Domiciliul actual Breasta, raionul Craiova.
- Cr Ecaterina Nardin, născută Carnelutti, în 1929 la Craiova, bunicii originari din Cividale (estul Friulului), tatăl agricultor, soțul zidar ; domiciliul actual Craiova.
- L Ida Iustolini, născută Visintin, în 1877 la Gradisca (estul Friulului). Venită în România la vîrsta de 6 ani ; domiciliul actual Lunca-Craiova.
- O Adela Gîrbovan, născută Coradini, în comuna Uric în 1911 ; părinții originari din Barcis ; domiciliul actual Sîntămaria Orlea, raionul Hațeg.

au parler local et relègue bientôt celui-ci dans l'usage courant à la langue officielle". Deosebirea constă în aceea că Sauvageot se referă la dialecte autohtone peste care s-a aşezat o altă limbă de civilizaţie (cum ar fi cazul bretonei în Franţa), pe cînd aici e vorba de un dialect străin vorbit în mijlocul unei limbi de civilizaţie autohtonă.

Avînd în vedere că graiul friulanilor din România este conservator, în sensul păstrării unor trăsături arhaice (în domeniul fonetic, morfologic şi lexical), studiul aprofundat al limbii friulane din România va putea aduce o contribuţie la o mai bună cunoaştere a istoriei lingvistice a Friulului din ultimul secol [3].

3. Este interesant de a constata, de exemplu, că evoluţia prepalatalelor *č* şi *ǧ* la africatele *ć* şi *ǵ* şi mai ales cel al vechilor africate *ć* şi *ǵ* la fricativele *s* şi *z* era deja perfectată în sistemul fonologic al dialectului din sud-estul Friulului înainte şi nu după 1890 [4], cum s-a presupus pînă acum de către cercetătorii care aveau ca punct de reper aproape exclusiv datele furnizate de Ascoli.

La Greci, unele persoane ai căror părinţi sau bunici erau originari din Maniagọ, localitate din Friulul occidental, folosesc şi în zilele noastre articolul plural masculin *iu*, azi învechit [5] şi înlocuit prin *i*. Iată un exemplu dintr-o poveste spusă de subiectul Gr_1 şi înregistrată pe bandă de magnetofon :

Alòra a čatât yu bèts ,,atunci a găsit banii".

Tot învechită pare folosirea formei originare a pronumelui subiect aton :

La me fèmina la ši wuàrda in tal špekio ,,soţia mea se uită în oglindă" (Gr.).

Formele actuale ale acestui pronume sînt *e* şi *a*.

4. S-a văzut mai sus că friulanii provin din trei regiuni diferite ale ţării lor de origine : din occident, adică din regiunea de dincolo de rîul Tagliamento, din nord adică din văile Carniei şi din sud-est, adică din regiunea Goriziei. Din punctul de vedere dialectal, acestea sînt din întîmplare tocmai regiunile cele mai caracteristice. Pentru Carnia, unde fiecare localitate are particularităţile ei lingvistice, găsim printre colonişti descendenţi ai unor locuitori din 4 sate : Ovaro, Ragogna, Prato Carnico, Pontebba. Faptul prezintă importanţă fiindcă în ultimii 30 de ani în Friul s-a produs o nivelare a graiurilor din Carnia care a făcut obiectul unei comunicări a prof. Francescato la Congresul de la Lisabona [6]. Provenienţa din regiuni diferite a coloniştilor din ţara noastră va permite, după studierea amănunţită a limbii fiecărui grup, alcătuirea unei hărţi dialectale (cel puţin parţiale) cu situaţia de la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

---

[3] Vezi şi G. Francescato, *Varietà dialettali friulane in Romania*, sub tipar în ,,Il Tesaur", 1965.

[4] Pentru detalii în această problemă vezi articolul meu din RRL citat mai sus.

[5] Vezi de exemplu Giuseppe Marchetti, *Lineamenti di Grammatica Friulana*, Udine, 1952, p. 112 : ,,Nel friulano primitivo tali articoli appaiono costantamente nelle seguenti forme masch. sg. *lu*, masch. pl. *iu*. Nell'uso attuale commune gli articoli determinativi semplici sono : masch. pl. *il* (meno bene *el*)..., masch. pl. *iu*".

[6] Giuseppe Francescato, *Le procès de nivellement linguistique des dialectes de la Carnie* (Frioul). Rezumat în ,,IXe Congrès International de Linguistique Romane", Lisbõa, 1959, ,,Dans une époque récente, toutefois, on peut constater dans cette région un procès de nivellement linguistique, qui progresse très rapidement, en réduisant presque toutes les différences dialectales à un type commun".

Ar mai fi de notat că, chiar în cazul unor căsătorii între două persoane vorbind graiuri friulane deosebite, fiecare vorbitor păstrează graiul său.

Cîteva exemple din domeniul foneticii, morfologiei și lexicului vor ilustra varietatea fenomenelor care pot fi înregistrate.

4.1.1. Palatalele latinești pot fi găsite atît făcînd parte dintr-un sistem mai vechi trifonematic (*č*, *ć*, *s*) (vestul și nordul Friulului, respectiv Dobrogea și Munții Retezat), sau bifonematic (*č*, *s*) (sud-estul Friulului, respectiv Craiova). Sistemul bifonematic provine din trecerea africatelor medio-palatale la africate palatale și a vechilor africate palatale la siflante. Deci *ćan* < lat. *canis*, *čink* < lat. *cinque* și *syet* < lat. *septem* față de *čan*, *sink* și *syet*.

4.1.2. *A* final latin neaccentuat e reprezentat prin *a* (vestul și parțial nordul și estul Friulului), *e* (o parte din nord și sud-estul Friulului). De foarte multe ori, însă, în cazul lui *-a* vorbitorii originari din Gorizia pronunță un sunet intermediar între *a* și *e* foarte asemănător cu românescul *ă* [7].

4.1.3. Foarte deosebite sînt uneori și reflexele lui *l* inițial urmat de *i* secundar. Pentru „iepure" am primit următoarele răspunsuri: *yéwr* (B, Cr; la fel AIS harta 321 punctul 319), *ñéwr* (B_1; la fel AIS p. 338), *lyèwr* (L, B_1; la fel AIS p. 329), *ǧévri* (Gr; AIS p. 328 *ǵever*). *L* + *y* poate fi reprezentat deci de *ly-*, *y*, *ñ* și *ǧ* [8].

4.2. În materie de morfologie sînt interesante felurile multiple în care se formează pluralul substantivelor feminine.

Vorbitorii provenind din Cormons (sud-estul Friului, respectiv din Craiova) formează pluralul substantivelor feminine cu desinența *-is* (realizată uneori ca *iš*): *la čiandele — lis čiandelis* „lumînare", *la femine — liš feminiš, la špale larǧe — liš spališ larǧiš* „umerii lați" etc.

Vorbitorii provenind din Carnia (respectiv din văile Carpaților Meridionali) nu formează pluralul feminin în mod uniform. Cei din Prato Carnico folosesc desinența *-as*, singularul fiind în *-a*: *la fwéya — les fwéyas* „frunzele", *la fruta — las frutas* „fetițele", *la byéla kuzina — las byélas kuzinas* „verișoarele frumoase".

Cei originari din Ovaro prezintă pluralul feminin în *-is*, singularul fiind în *-e*: *la ǧaline — lis ǧalinis* „găinile", *la špale larǧe — lis špalis larǧis* etc.

Cei originari din Ragogna formează pluralul substantivelor în *-es*, față de singularul în *-a*: *la vena — las venas* „vinele", *la špadula larǧa — las špadulas larǧes*.

Vorbitorii provenind din vestul Friului (respectiv din Dobrogea) formează pluralul femininelor în *i* și în *e*: singularul este în *a*: *la špala larga, li špali larǧi*; *la roba — li robe* „lucrurile"; *dos femini* „două femei"; *la štantsa — li štantse*; *li bargesi kurti* „pantalonii scurți"; *li škarpi* „pantofii"; *li fedi* „oile"; *me añe krot ke sõ mwárte duče* „mătușile mele cred că sînt moarte toate".

---

[7] Asemănarea aceasta a fost observată încă de G. I. Ascoli, și el originar din Gorizia, într-o lucrare de tinerețe *Sull'idioma friulano e sulla sua affinità colla lingua valaca*, Udine, 1864.

[8] Marchetti, *op. cit.*, p. 76 nu amintește decît pe *ñ* și *i*. Varianta cu prepalatală nu apare nici în Pirona s.v. *jeur*.

Cum s-a ajuns la această varietate de forme din punct de vedere istoric este destul de greu de spus. Gartner în Gramatică[9] şi în Handbuch[10] consemnează desinenţele fără să le explice, iar Meyer-Lübke[11], arătînd că numai în două localităţi apare aceeaşi vocală la singular şi la plural (constatare de altfel inexactă), se întreabă dacă este vorba, în aceste cazuri, de o asimilare, şi dacă e aşa, de ce nu s-a produs ea decît aici. Nici Marchetti[12] nu lămureşte mai mult lucrurile.

Este evident că forma cea mai veche, etimologică, trebuie să fie sg. *-a*, pl. *-as*. A început apoi să acţioneze tendinţa de reducere a silabelor finale, în sensul că acestea fiind pronunţate cu un efort mai mic au dus implicit la închiderea vocalelor din aceste silabe. Şi, cum e normal din punct de vedere fiziologic, închiderea a fost mai puternică în silabele finale închise decît deschise. Aşa se ajunge la faza sg. *-a*/ pl. *-es* (situaţia vorbitorilor proveniţi din Ragogna şi a localităţilor 318 (Forni Avoltri), 338 (Adorgnano), 327 (Forni di Sotto) din AIS).

Un grad mai puternic al acestei închideri, însă cu păstrarea diferenţei între *a* şi *a* + consoană, este cea existentă în aşa-numita „koine" friulană: sg. *-e* / pl. *-is*[13] reprezentată în România de vorbitorii originari din Ovaro şi de cei din Cormons. Rămîne însă deschisă problema tipului sg. *-a*/ pl. *-i* şi *-e* ilustrat la noi de vorbitorii din Greci originari din Maniago (vezi AIS punctele 317, 326). Să fie vorba de influenţă belluneză unde, ca în italiana literară, singularul substantivelor fem. este *-a* şi pl. *-e*? În cazul acesta formele de plural cu *-i* ar proveni dintr-o închidere ulterioară. Sau este *-i* forma mai veche provenind dintr-un mai vechi *-is*, care după pierderea lui *-s* s-a deschis la *e*?

4.3. Iată acum cîteva exemple menite să ilustreze varietatea lexicală a graiurilor friulane vorbite în România: pentru noţiunea de „copil" se folosec următoarele cuvinte: *frut* (B, R, O), *kanáy* (C, Gr), *kanáut* (Gr), *polzetata* (Gr), *puštak* şi *puštašut* (Gr_1) (ultimele două neînregistrate de AIS)[14].

Pentru noţiunea de „bou": *bo* (Cr; majoritatea punctelor din AIS), *buf* (B; neînregistrat de AIS h. 104), *nemal* (Gr; neînregistrat de AIS), *maŋč* (C, O şi AIS 338, 318).

5. În cele ce urmează vom trece în revistă cîteva trăsături mai caracteristice ale graiurilor friulane din România.

5.1.1. În materie de morfologie semnalăm amestecul frecvent, în vorbirea curentă, la aproape toate subiectele anchetate, a celor două forme ale articolului masculin *il* (recomandat de Marchetti[15]) şi *el*. Subiectul O a folosit aproape fără excepţie forma *al*: *al ño marít* „soţul meu", *al čaf* „capul", *al déyt* „degetul" etc.

5.1.2. Două observaţii din domeniul verbului: toate subiectele, aproape în toate cazurile, au răspuns, cînd li s-a cerut un infinitiv, printr-un

---

[9] *Raetoromanische Grammatik*, Heilbronn, 1883.

[10] *Handbuch der Rätoromanischen Sprache und Literatur*, Halle a.S. 1910.

[11] *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 47, § 32.

[12] *Lineamenti di Grammatica Friulana*, Udine, 1952, p. 61 şi 120.

[13] F. N. şi R. L. Politzer (Romanic Review 43, 278), încercînd să explice pl. în *i* de la decl. a III-a, presupun că în toată Italia *-e* înainte de *-s* era pronunţat ca un *i*.

[14] Giuseppe Francescato, *Denominazioni friulane per bambino, ragazzo, giovane*, în „Italia dialettale" XXVII, 1964, p. 10.

[15] *Op. cit.*, p. 112.

infinitiv precedat de un *a* : *a nulí una roze* (B) „a mirosi o floare" ; *a bati dos bréy cu i kláwts* „a bate două scînduri în cuie" (Gr) etc. Fenomenul se explică desigur prin influența formei românești. A contribuit probabil și faptul că în mintea subiectelor noțiunea abstractă a infinitivului nu este bine fixată.

5.1.3. Această din urmă explicație nu o mai putem aplica în cazul viitorului care la mai mulți vorbitori (O, Gr, Gr_1) se prezintă analitic, format cu ajutorul verbului *volê* + inf., în locul celui sintetic.

A vólin čapá-lu dal golét „îl vor lua de guler" (Gr)

Yó i vóy vé béš „eu voi avea bani" (Gr_1).

5.2.1. În ce privește sintaxa trebuie semnalată extrem de frecventa folosire a pronumelui subiect neaccentuat, care apare sub toate variantele. Pronumele de persoana a 3-a *al*, în forma lui prescurtată (*l*) este legat de verbul care-l urmează, formînd în mintea vorbitorilor o unitate lexicală indisolubilă cu acesta : *luy lera pičiul* = *luy* (*a*)*l era pičiul* „el era mic". Observația aceasta nu s-a făcut numai pe baza textelor auzite și înregistrate, ci a fost verificată și în scris. Toate subiectele supuse la acest test au scris *lera* într-un singur cuvînt.

5.2.2. Legat de acest fenomen este și acel al alipirii articolului la substantivul pe care-l determină, ceea ce provoacă de multe ori schimbarea aspectului fonetic al substantivului. Astfel, pe lîngă *la intimela* „pilotă, plapumă groasă umplută cu fulgi", apare varianta *la lintimela*, cu un al doilea articol, deoarece *l* inițial a fost simțit ca făcînd parte din cuvînt. Varianta *lintimela* este înregistrată și de Pirona. Prin hipercorectitudine se ajunge la fenomenul invers. *L* inițial etimologic este considerat articol. Subiectul Br a răspuns *ombul* în loc de *lombul* pentru „șold". Varianta a fost înregistrată într-un singur punct și de AIS. La fel, în loc de *lavris* (lat. *labra*) s-a răspuns de către subiectul C *avri* (vezi și AIS h. 105, p. 319, 329).

5.3.1. O caracteristică generală a limbii vorbite de aproape toți friulanii anchetați de mine este folosirea, în fluxul vorbirii, a unor prepoziții, conjuncții și chiar adverbe românești [16]. Faptul mi se pare interesant și din punct de vedere al lingvisticii generale întrucît contravine principiului conform căruia cuvintele mai des folosite se regularizează, se schimbă și se pierd mai greu, demonstrînd că uneltele gramaticale ocupă, și din acest punct de vedere, o poziție deosebită [17].

Cîteva exemple : *La věštre kanáwta e yé batezáda?* **Dar** *dal vóštri kanáwt?* (Gr_1) „Fetița dumneavoastră e deja botezată? Dar băiatul dumneavoastră" ?

Dar *el frut* (B_1) „Dar acel copil".

I átris a sóŋ ka lavóriŋ **pe** *koŋkasórs* (Gr) „Sînt alții care lucrează pe concasoare".

Ruši-ti **dacă** *ti máŋğa* (Cr) „Scarpină-te dacă te mănîncă".

---

[16] Aceeași observație o face Vildomec, *op. cit.*, p. 172, pe baza subiectelor cu limba maternă cehă, anchetate de el. Cred, totuși, că fenomenul nu poate fi generalizat pentru *toate* mediile bilingve.

[17] Acest fenomen explică, printre altele, și situația curioasă a conjuncțiilor latinești în trecerea lor spre limbile romanice, Numai 8% din totalul conjuncțiilor a fost moștenit din limbile romanice, de fapt numai 4% dacă facem abstracție de conjuncțiile care au lăsat numai urme slabe în limbile romanice. (Vezi Maria Iliescu, *Conjuncția*, în „Istoria limbii române", I, București, 1965, p. 213.)

5.3.2. Afară de prepoziţii şi de conjuncţii mai apar în vorbirea friulanilor o serie de cuvinte româneşti, denumind în special noţiuni inexistente în momentul venirii coloniştilor în România, ori noţiuni sau obiecte folosite mult în procesul de producţie care se petrece, bine înţeles, în comun cu românii.

Cîteva exemple luate din textele înregistrate, furnizate de subiectul Gr : *i lavoríŋa la* **„cioplitura"** „lucrăm la cioplitură" ; *i lavoravíŋ* **în serii** „lucrăm în serii" ; *sóy žut a ǧavá el* **extract de înmormîntare** „am mers să scot extractul de înmormîntare".

5.3.3. În alte cazuri, un cuvînt românesc, relativ bine încetăţenit în graiul friulan, este adaptat la sistemul fonetic şi la regulile gramaticale ale acestuia. Subiectul G foloseşte cu pluralul friulan cuvinte ca : *tractor* şi *concaśor*. Deci *tractors*, *concasors* etc. La fel, subiectul L mi-a vorbit despre *rinicš* (rom. *rinichi* + *š*), iar subiectul Cr despre *cleštis* (rom. *cleşte* + is). Subiectul O a povestit cum face cozonac şi a spus între altele : *Pa le fyešti áy framentát la pášta* „pentru sărbători am frămîntat aluatul". Sunetul românesc *ă* a fost schimbat în *e*.

Uneori se produce o schimbare de sufix. Sufixul *-oŋ* pare să fie folosit destul de des pentru „friulanizarea" unui cuvînt românesc, şi anume fără sens peiorativ sau augmentativ. Tot subiectul O mi-a răspuns la întrebarea mea despre pistrui cu *pištróŋs*, iar subiectul B_1 a folosit pentru „firimituri" cuvîntul *frimidóŋs*.

5.3.4. Am înregistrat apoi cîteva calcuri după limba română. Subiectul B_1 foloseşte, pentru a desemna „căţelul de usturoi", expresia *čanút di áy*, care este în mod evident o copie după cea românească. Pirona nu înregistrează la diminutivul *čanut* sensul acesta, iar în dreptul localităţilor friulane din AIS, la harta 1370 apare numai *réste di áy*, *griñél di áy*, *ažin di áy*.

Răspunsul *čaf di áy* (Br) pentru o „căpăţînă de usturoi", care ar părea la prima vedere tot calc, este înregistrat de Pirona s.v. *ai* şi există şi în italiană : *capo d'aglio*.

5.3.5. Sub influenţa unui cuvînt românesc cu aceeaşi formă dar cu sens deosebit, cuvîntul friulan îşi îmbogăţeşte sfera semantică. *Ont*, care în dicţionare şi în AIS este înregistrat exclusiv cu sensul „unt topit", capătă şi înţelesul de „unt" (B).

Este posibil ca tot sub influenţă românească să fi folosit subiectul Gr verbul *ǧavá* „a scoate, a extrage, a lua" în sensul figurat „a scoate, a obţine un act" : *Sóy žut a gavá el extract de înmormîntare* „m-am dus să scot ...".

Şi verbul *maŋǧá* a primit, sub influenţă românească, un sens nou şi anume cel de „ a produce o senzaţie de mîncărime", care nu este înregistrat de Pirona şi nici de AIS harta 679. Mai multe subiecte l-au folosit pe *maŋǧá* cu acest sens :

Rúši-ti dacă ti máŋǧa (Cr) ; *Mi máŋǧa la pyél* (C) ; *Grata, si ti máŋǧa* (O) ; *Rúši-ti sa ti máŋǧa* (Gr).

În acelaşi fel, friulanul *parint*, pl. *parinč*, corespunzător it. *parente* a căpătat şi sensul românescului *părinţi*, devenind sinonim cu *ǧenitors*.

5.3.6. Sub influenţa unui cuvînt românesc asemănător ca formă şi identic ca sens, cuvîntul friulan îşi schimbă forma. În locul lui *inkarika*,

subiectul Gr a folosit forme verbale care presupun un infinitiv **incarca* : *Átris a inkarkéviŋ i mákini kun pyéra* „alții încărcau mașinile cu piatră".

În loc de *rič* „arici", forma friulană obișnuită, subiectul R a răspuns de repetate ori *arici*.

În loc de *kalamár*, subiectul B_1 a răspuns *kalimár*, probabil sub influența rom. *călimară*, poate și a it. *calimaio*, iar în loc de *pomár* „arbore fructifer", s-a răspuns de către mai multe subiecte *pom*.

Probabil sub influența lui *a înflori*, compusul friulan corespunzător de conj. I *inflorâ* trece la conj. III în *-i*. La această trecere a contribuit fără îndoială și existența verbului simplu friulan *flurî*.

Aici trebuie să amintim și de cuvîntul *paplon*, cu care mi-a răspuns subiectul C pentru „plapumă". Este vorba proababil de cuvîntul sîrbesc *poplan* [18], variantă a lui *poplun* (din ngr. πάπλωμα ca și cuvîntul românesc „plapumă") pătruns în friulană, cu vocalismul schimbat sub influența cuvîntului românesc.

5.4.1. În sfîrșit, semnalăm cîteva cuvinte folosite de subiectele anchetate de noi, care nu figurează nici în Pirona, nici în AIS. Întrebarea pentru cuvinte care desemnează noțiunea de „ombilic" este una dintre acelea la care s-au dat răspunsuri variate : *buñikul* (Cr) consemnat de Pirona în forma *bugnigul*; *luviŋ* (B_1) înregistrat de Pirona; *imbričioŋ* (R, I) care apare la Pirona și la AIS harta 318 și *ambrasoŋ* neînregistrat de Pirona și AIS, evident o variantă a lui *imbričioŋ Bubuli*, este probabil o formație glumeață.

Pentru noțiunea de „a mugi", subiectul Br a răspuns *a mówžá*. Deosebirea de conjugare și diftongul ne face să considerăm cuvîntul ca o formație onomatopeică independentă.

La Rîu de Mori s-a răspuns la Hyla Laur prin *krokañila* pe care nu l-am găsit nici în AIS nici în Pirona. În acesta din urmă apare pentru această noțiune cuvîntul *crazzule* sau *crot di rosade*. Și *crocañila* pare să fie o formație onomatopeică. Sufixul *-ila* ar fi însă o indicație că nu e vorba de un cuvînt friulan, deoarece sufixul lat. *-ellus* a fost înlocuit, în friulană, cu predilecție de *-ittus* [19].

La Clopotiva, „buburuza" (*Coccinella septempunctata*) a fost numită *paparúya*. Pirona înregistrează pentru această noțiune cuvîntul *ave maria*, iar AIS mai notează o serie de formații populare, paralele cu cele românești, ca de exemplu *vačie del siñor* (cf. harta 470).

Demn de relevat mi se pare răspunsul *planta* (Gr) pentru „copac, arbore". Același răspuns a fost înregistrat și de AIS harta 533 pentru cîteva puncte din domeniul friulan și foarte multe localități din Italia de nord. Același sens îl are cuvîntul și în retoromana de vest. Forma sursilvană *planta* se găsește și la REW³ 6575 (cea engadineză de sus *plaunta* și engadineză de jos *planta* ca și cea friulană lipsesc). Este vorba deci de unul dintre cuvintele care unesc tot teritoriul retoroman și Italia de nord.

Din această sferă face parte și cuvîntul *leñ* cu care unul dintre muncitorii forestieri friulani din Retezat, subiectul R, denumește nu numai

---

[18] Rječnik, *Hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Planda-Posmrtnica), Zagrebu, 1931.

[19] Giuseppe Francescato, *Denominazioni friulane per bambino, ragazzo, giovane*, în „Italia dialettale" XXVII, 1964, p. 10.

lemnul, dar și copacii. Această accepțiune se găsește atît în vechea retoromană de vest cît și în vechea română și este moștenită din latină[20].
Subiectul B a răspuns *bráčiule* la întrebarea mea privitoare la „cîrjă". Cuvîntul nu apare nici la Pirona, nici în AIS. Este limpede că este vorba de o creație populară derivată de la *brač*.

5.4.2. Cîteva dintre cuvintele neînregistrate de Pirona și AIS sînt destul de asemănătoare cuvintelor românești corespunzătoare. În multe cazuri este vorba de formații paralele.

Astfel, pentru noțiunea de „broatec" discutată mai înainte, la Clopotiva am obținut răspunsul *raket*, care nu apare la Pirona și nici în AIS. La AIS harta 454 punctul 327, Forni di Sotto găsim *rakole* care apare și la Livinallongo, Pieve di Cadore și cîteva localități din regiunea belluneză. *Rak-* este fără îndoială o veche rădăcină onomatopeică cu care este înrudit și lat. *rana* și *racco* [21] și it. *raganella*, moden. *rainela*, bologn. *ranganeila* și ven. pad. *rakola* pe care le găsim la REW s.v. **rakanus*. De la o asemenea rădăcină, foarte posibil independentă de cea latină, provin și cuvintele dialectale românești *răcățel*, *răcănel* etc. cu același sens[22].

Subiectul B_1 de la Brezoi a răspuns la întrebarea mea pentru „urechelniță" (*Forficula auricularia*), înregistrat de Pirona ca *forcule*, *entranvorela*, desigur cuvînt popular care, ca și cuvîntul românesc, își are originea în teama oamenilor că animalul astfel denumit intră în ureche. Formația e clară : *entra* „a intra" + *vorela* „variantă specifică pentru Carnia" a lui *orele* „ureche" [23].

Probabil că independent de teritoriul friulan și nu sub influență românească s-a format și varianta *muk* (B_1) a lui *mokul* și *mukul* „muc de lumînare", avînd în vedere că forma *mok* este înregistrată de AIS (907) la punctul 338 (Adorgnono).

5.4.3. Drept cuvinte moștenite trebuie considerate cuvintele *puštač* (pl.) și *puštašut*, folosite de repetate ori de Gr_1 cu sensul „copii" și neînregistrate de Pirona sau AIS : *I tre puštašútis sōŋ žúdi a Verónа*; *áŋče yó* [*ai*] *tre puštákis*.

Aceste cuvinte trebuie legate de ceilalți urmași ai lat. **pullicellus*, *pullicella* respectiv *pullicittus* și *pullicitta* cu schimbare de sufix asupra cărora a atras atenția Francescato [24]. Din aceeași familie face parte și cuvîntul *polzetate* pe care l-am amintit mai sus și o serie întreagă de forme populare, mai modificate față de etimon, dar apropiate de cele două

---

[20] În legătură cu această problemă vezi I. Stan, *Problèmes d'onomasiologie romanes*, în RRL IX, 1964, 6, p. 629, care arată că în lumina acestor fapte ne putem îndoi de afirmația lui Hasdeu că sensul acesta al lui *lemn* este calc după sl. *дрьво*.

[21] Vezi Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1959.

[22] Nu este așadar nevoie să reconstituim în cazul de față un etimon **rac(c)ilo* > **rac(c)-olo* o presupusă formă frecventativă a lui *racco* cum face Sextil Pușcariu, *Etimologii*, în DR III, p. 687.

[23] În legătură cu formațiile populare paralele aș vrea să remarc folosirea metaforei *grop dal mel* și *voś dal mel* pentru desemnarea „mărului lui Adam". Marius Sala, într-un articol din SCL IX, 1958, 4, p. 503 *Denumirea mărului lui Adam în unele limbi romanice*, studiind diferitele denumiri ale acestei noțiuni în mai multe limbi romanice, a arătat că „spre deosebire de Italia unde e preponderentă metafora cultă biblică" România folosește mai ales metaforele populare *nodul gîtului*, *osul gîtului* etc. Din acest punct de vedere Friulul merge net cu România. Metafora biblică nu e folosită în nici un punct friulan anchetat de AIS și nici un subiect din cele anchetate nu a folosit altă metaforă decît *grop* sau *voś dal mel*.

[24] *Denominazioni*..., p. 10.

cuvinte de care ne ocupăm aici : Vacile *buštata*, Travesio *buzdata*, Vivaro *puzdata*.

5.4.4. O problemă mai dificilă o pune cuvîntul *pecorar* cu care subiectul B_1 din Brezoi a răspuns la întrebarea „cioban". MALR II harta 394 nu semnalează în regiunea Brezoiului nici un răspuns *păcurar*, așa că trebuie să excludem de la bun început posibilitatea unei influențe românești. Astfel la punctul 338 de pe teritoriul lingvistic friulan (Adorgnano) s-a dat același răspuns, iar la 357 Ronchis *pegorar* ; la 318 *piurar*, 329 *pyowrar*. Pirona înregistrează și el *piorar*, forma normală din punct de vedere fonetic și varianta *pegorar* cu păstrarea neobișnuită a lui *g* < *-c-*. Rosamani [25] și Boerio consemnează pentru venețiană forma *pegorar*. *Pecorar* trebuie să fie o formă provenită din încrucișarea it. *pecoraio* și friul. *piorar*.

La capătul acestei lungi, dar totuși numai sumare înșirări a caracteristicilor limbii friulanilor din România, este necesar să subliniem cîteva puncte mai importante :

1. Graiul coloniștilor friulani este conservator, continuînd aidoma limba vorbită de primii veniți din ultimul sfert al secolului trecut.
2. Nu este vorba de o limbă unitară ci de o mare varietate de graiuri, reflectînd situația dialectală a vestului, nordului și sud-estului Friulului.
3. Influența limbii române asupra acestor graiuri este relativ superficială și neînsemnată.

Aprilie 1966

Institutul de lingvistică, București, str. I. C. Frimu 22

---

[25] Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Bologna, 1958, s.v.

CONSOANA Ș ÎN LIMBA ROMÂNĂ *

DE

VALERIU RUSU

Ne propunem să prezentăm, în articolul de față, tratamentul consoanei fricative *ș* în graiurile dacoromâne și să aducem, prin aceasta, unele contribuții într-o problemă de fonetică românească care ocupă un loc de seamă în descrierea sistemului fonetic al limbii române sau a diverselor sisteme particulare ale graiurilor [1] : evoluția consoanei *ș* și rolul ei pe plan fonologic și morfologic.

ș a provenit din *s* latin urmat de o vocală prepalatală (Densusianu, ILR I, p. 186, Al. Rosetti, ILR I[3], p. 65 ; E. Petrovici, SCL I (1950), fasc. 2, p. 215), deci a avut, de la început, caracter moale.

Această consoană palatală a devenit, după influența slavă, în unele graiuri o consoană moale, iar în alte graiuri o consoană dură. Încercarea de a explica acest fapt (timbrul diferit pe care îl are consoana *ș* în graiurile românești) prin valurile de palatalizări și velarizări care cuprind, succesiv, cînd Moldova, cînd Muntenia, nu rezistă unei analize critice (cf. Gh. Ivănescu, BPh, XI–XII (1944–1945), p. 253–254).

În clasificarea materialului extras din *Atlasul lingvistic român*, pe care îl vom discuta, am adoptat criteriul p o z i ț i o n a l :

I consoana *ș* la finală de cuvînt,

II înainte de vocalele *e* și *ă*,

III înainte de alte vocale,

IV înainte de consoane.

---

* Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL XI, 1966, 2.

[1] Cf. A. Graur – A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague, București, 1947, p. 48 și urm. ; S. Pușcariu, *Considérations sur le système phonétique et phonologique de la langue roumaine*, în ELR, p. 203–259 ; E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL I, 1950, 2, p. 172–232 : studiile consacrate graiurilor românești de către G. Weigand, în WJb, III, 1896, VII, 1900, VIII, 1902, IX, 1902 ; articolele publicate în ultimii ani în SCL și CL. Pentru dificultățile pe care le ridică rezolvarea acestei probleme ; cf. de asemenea Al. Philippide. OR, II, 46–48, 55, 213–224 ; Ov. Densusianu, ILR, I (trad. rom.), p. 34, 148, 186, 229 ; II, p. 28, 32 ; Al. Rosetti, ILR, I[3], p. 65 ; Gh. Ivănescu, BPh, XI–XII (1944–1945), p. 236–264.

În interpretarea materialului grupat în fiecare subdiviziune stabilită în acest fel vom ține seama de c a t e g o r i i l e m o r f o l o g i c e care sînt implicate.

I. Opoziția singular-plural la substantivele masculine *coș*, *moș*, *naș* se neutralizează atît în graiuri care aparțin ariei cu consoană dură (*coș-coș*), cît și în graiurile care aparțin ariei cu consoană moale (*coș́-coș́*, *coș*^{i}*-coș*^{i}, *coș́-coș́*) [2]. Fac excepție graiurile care au consoane labializate : în aceste graiuri : sg. cu consoană labializată (*coș*^{u}) se opune pl. cu consoană dură sau moale (*coș* sau *coș́-coș*^{i})[3].

Într-un număr mic de puncte au mai fost notate opoziții de tipul : *coș-coș*^{i} (pct. 896, 792, 768, 764 și 690, 214, deci mai ales în nord-vestul Munteniei ; vezi harta 1) ; acest tip de opoziție a devenit și normă a limbii literare, *coș́-coș*^{i} (pct. 776), *coș*^{u}*-coș*^{i} [4] (pct. 174, 762, 723, deci în aria lui *-u* din Muntenia și pct. 836, din nord-vestul Olteniei). Opozițiile *coș*^{u}*-coș* (pct. 595, 610, 704 și 96) și *coș*^{u}*-coș*^{i} (pct. 748, 730, 710, 980, 986 și 93) au fost înregistrate în estul Munteniei și sudul Moldovei, în aria lui *-u*, și în Crișana.

Termenul *coș* nefiind general în graiurile dacoromânești, am luat în discuție și formele de sg. și pl. ale altor substantive : *moș* (ALR I, vol. II, h. 169, 189, 201, 202, ALR II, h. 216), *naș* (ALR I, vol. II, h. 216, 220, 255, 267, ALR II, MN [2682], p. 79, ALRM I, vol. II, h. 375), *nuntași* (ALR I, vol. II, h. 255).

Putem întocmi astfel, pe baza acestor date, următorul tablou recapitulativ al celor mai frecvente tipuri de sg. și pl :

a) în aria lui *ș* moale :

sg.	ș́	ș́^{i}	ș^{i}	ș́^{u}	ș́^{u}	ș́^{u}	ș́	ș́	ș^{iu}	ș́ / ș ^{iu}	ș́^{iu}
pl.	ș́	ș́^{i}	ș́^{i}	ș^{i}	ș́^{i}	ș́	ș^{i}	ș́^{i}	ș^{i}	ș́ / ș ^{i}	ș́^{i}

b) în aria în care *ș* dur (sg.) se distinge de *ș́* moale (pl.)

sg.	ș	ș^{u}
pl.	ș^{i}	ș^{i}

c) în aria lui *ș* dur [5]

sg.	ș	ș^{u}	ș^{ťu}	s
pl.	ș	ș	ș^{ťi}	s

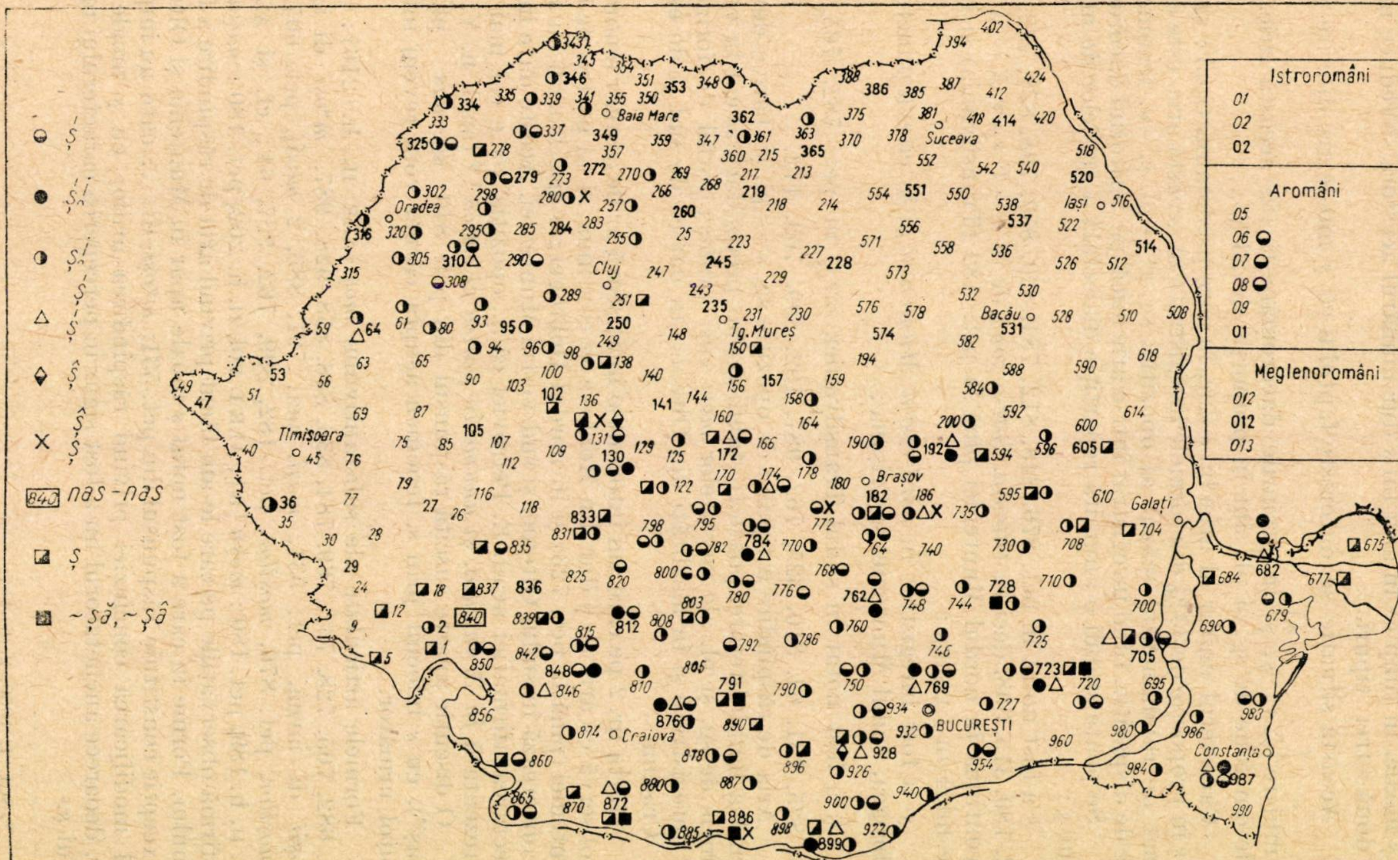
[2] Pentru sg. și pl. cuvîntului *coș* am folosit materialul din ALR I, vol. I, h. 25, ALR II, h. 173, 266 și MN [3866] și [3910].

[3] Opoziția *coș*^{u} [sg.] — *coș* [pl.] se neutralizează în sandhi : *coș-coș*. Cf. E. Petrovici, *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică*, în FD, III, 1961, p. 60.

[4] Acest tip de opoziție este rar întîlnit în graiurile dacoromânești. Cf. E. Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL III, 1952, p. 163.

[5] În „aria lui *ș* moale", *ș* are caracter moale atît la sg. cît și la pl., iar în „aria lui *ș* dur" sg. și pl. se termină în consoană dură.

Forme de plural

Harta nr. 1

Rezultă din tabloul prezentat repertoriul bogat al formelor în aria lui ṣ moale, în timp ce în aria lui ṣ dur numărul acestora se reduce numai la două—trei tipuri.

Această situație se datorește faptului că ṣ moale are diferite grade de muiere (ṣ́, ṣ^{i}, ṣ̂, ṣ́/ṣ) în graiurile dacoromânești (în această arie, formele omofone de sg. și pl. sînt în proporție de 23 %).

Caracterul unitar al ariei lui ṣ dur, în care predomină tipul : sg. ṣ— pl. ṣ în proporție de 33 % din formele înregistrate în această arie, este determinat de randamentul scăzut al opoziției sg. ṣ^{u} — pl. ṣ, —*u*, fenomen pe cale de dispariție, fiind înregistrat într-o arie mică pe teritoriul dacoromân.

Se poate stabili o anumită repartiție dialectală a gradelor de muiere a lui ṣ :

ṣ́ a fost notat în pct. 876, 848, 812, 784, 820, 850, 798, 878, 782, 836, 842, 180, 315, 308, deci *în Oltenia, într-o zonă de la S—V spre N—E*, care se continuă în nordul Munteniei pînă la pct. 182 (Transilvania) și într-o arie mică în Crișana ;

ṣ^{i} a fost înregistrat în *nord-vestul Munteniei* și în cîteva puncte din Dobrogea, sudul Munteniei și Crișana ;

ṣ̂ a fost notat în sudul Transilvaniei, iar ṣ́/ṣ în pct. 782, 705, 928, 836, 825, 131, 64, 310, 325, 762, 987, 192, 899, 769, 172.

Aria de răspîndire a tipului de opoziție sg. ṣ — pl. ṣ^{i} care a devenit normă a limbii literare, poate fi stabilită mai precis dacă avem în vedere formele de sg. și pl. ale cuvintelor *moș*, *naș*, *nuntaș* ; astfel de forme au fost înregistrate și în localități din Oltenia (în partea de sud și de est) și din Crișana.

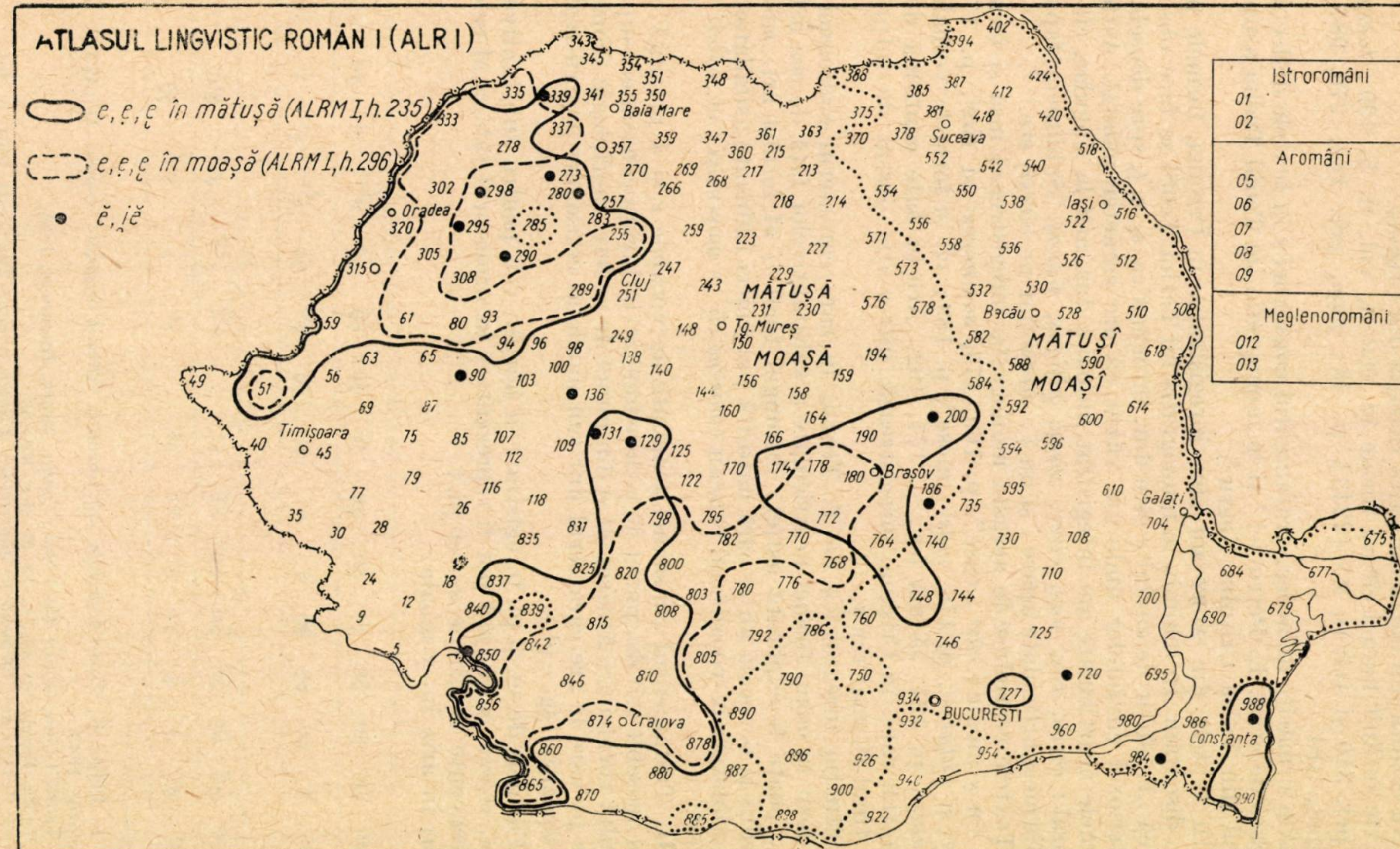
Harta nr. 2 pe care am întocmit-o înfățișează ariile acestor fenomene. Se observă că aria cu ṣ dur din Moldova se continuă și în partea de est a Munteniei (pînă la pct. 723) și în nordul Dobrogei ; o arie izolată cu ṣ dur se conturează în sudul Olteniei și sud-vestul Munteniei. Aceste date impun corectarea afirmației acad. E. Petrovici că „...opoziția ṣ/ṣ́ e cel mai bine reprezentată *în Muntenia, și anume în partea ei estică*" [6] (subl. n. V. R.).

O discuție aparte suscită răspunsul din pct. 840: sg. *nas*— pl. *nas* („naș"), cu ṣ înlocuit prin *s*, fenomen asupra căruia vom reveni într-un capitol următor.

Formele articulate ale substantivului *moș* (ALR II, h. 216) : *moșĭ* pct. 682, 705, 728, 762, 769, 784, 836, 848, 858, 928, 987, *m^{u}oși* di iarnâ, *m^{u}oșî̯i̯* di iarnâ, pct. 531, *moșî*, pct. 791, 886, 2 *moșî̯i̯*, pct. 605 ; cf. și *moșilor*, pct. 876, *moșilor*, pct. 182, 899, 762, 937, 64 ; cf. și ALR I, vol. II, h. 189, pct. 180 : *moșu* [a] ; ALR I, vol. II, h. 202, pct. 180 : *moșu* [a], confirmă observațiile pe care le-am făcut privind aria de răspîndire a fenomenului. Forme în care a fost notat ṣ moale apar în Muntenia și Oltenia. O excepție constituie răspunsul din pct. 531: *m^{u}oși* di..., care nu impune însă modificarea concluziei privind răspîndirea ariilor cu ṣ moale sau dur, deoarece anchetatorul nu a fost sigur în perceperea caracterului moale al lui ṣ.

---

[6] SCL 1, 1950, 2, p. 187.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I (ALR I)
e, ẹ, ę în mătușă (ALRM I, h. 235)
e, ẹ, ę în moașă (ALRM I, h. 296)
ĕ, ịĕ
Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
07
08
09
Meglenoromâni
012
013
Baia Mare
Suceava
Oradea
Iași
Cluj
MĂTUȘĂ
Tg. Mureș
MOAȘĂ
Bacău
MĂTUȘÎ
MOAȘÎ
Timișoara
Brașov
Galați
BUCUREȘTI
Craiova
Constanța

Harta nr. 2

Nu rezultă din harta amintită situația din Crișana.

Am întîlnit numai cîteva forme în ALR II, vol. II, h. 499 : *lucrași* [pa], pct. 310 și ALR II, MN [2243], p. 46 : *pași*, pct. 182, 279, 987 și *paș*^{i}, pct. 310.

Am urmărit, de aceea, tratamentul consoanei *ș* în textele dialectale publicate de acad. E. Petrovici [7] și în monografia lui Teofil Teaha asupra graiului din Valea Crișului Negru [8].

În textele din ALRT nu sînt înregistrate, în Crișana, formele pe care le discutăm. În schimb, în monografia lui Teaha Teofil se face observația că „la sfîrșit de cuvînt *ș* este dur, întocmai ca *s*, *z*, *ț*, spre deosebire de interiorul cuvintelor unde am văzut că are caracter palatal. Astfel, la formele nearticulate am înregistrat numai *ș* dur, atît la singular, cît și la plural : *cocoș*, *coș*, *naș*, *cireș*, *cosaș*, *pițîguș*, *nanaș*. Subliniem faptul că la formele articulate apare *i* și nu *î* : *cireși* (iar nu *cireșî*) etc." [9].

Textele reproduse în această monografie înregistrează însă și forme de pl. cu *ș* moale : *căș*^{i} „case", p. 169, 175, *somnoroș*^{i} și *tîrș*^{i}, p. 171, *nuntaș*^{i} și *puturoș*^{i}, p. 176, *măș*^{i} „mese", p. 189 ; cf. și formele verbale : (ĉe) *gataș*^{i}, p. 191, să mă *leș*^{i}, p. 171, 192. Aceste date confirmă deci hărțile ALR care, în Crișana, înregistrează, într-o arie destul de întinsă, pl. de tipul *ș*^{i}, mai rar *ș́*.

Situația înregistrată de T. Teaha, în care caracterul consoanei *ș* este diferit în cazul formei nearticulate a substantivelor față de cea articulată, poate fi explicată astfel : diftongul final *îi̯* al formei art. *moșîi̯* este redus la o vocală anterioară datorită puternicei influențe asimilatoare care acționează în vocalismul crișean (*moș-moșîi̯* > *moș-moși* ; cf. *călcîi̯* > *călk'ii̯*) [10].

II. Tratamentul consoanei *ș* înainte de vocalele *e* și *ă* prezintă un interes deosebit atît din punct de vedere fonetic (influența consoanei asupra timbrului vocalei următoare) cît și din punct de vedere morfologic (consecințele pe care le are caracterul dur sau moale al consoanei pentru realizarea opoziției sg.—pl.).

Formele de sg. și pl. înregistrate în hărțile ALR pentru substantivele *mătușă*, *moașă*, *nașă*, *ușă* pot fi reprezentate în următorul tablou al celor mai frecvente tipuri de sg. și pl. :

a) în aria lui *ș* moale :

sg.	șe	șẹ	șe	șe	șẹ	șe	șẹ	șẹ̆	șẹ	șẹ̆	șĕ	ș$^{(e}$	și̯	șe	șĕ
pl.	ș^{i}	ș^{i}	șe	șẹ	șẹ	ș	ș	șẹ	șẹ̆	ș$^{(e}$	șĕ	ș$^{(e}$	ș^{i}	ș́	ș́

sg.	ș́e	ș́ĕ	ș́e	ș́ĕ	ș́e	ș́e	ș́ĕ	ș́^{i}		ș́^{i}ĕ	ș́^{i}ĕ	ș^{i}ĕ	ș^{i}ĕ
pl.	ș^{i}	ș^{i}	ș́	ș́	ș́e	ș^{e}	ș́ĕ	ș́^{i}		ș^{i}	ș́	ș^{i}ĕ	șẹ

[7] E. Petrovici, *Texte dialectale*, supliment la *Atlasul lingvistic român* II (ALRT II), Sibiu-Leipzig, 1943.

[8] Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961.

[9] Teofil Teaha, *op. cit.*, p. 72, cf. și p. 82—83.

[10] Cf. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 101.

sg.	ş́ şa	ş́ ş^{i}e	ş̂ şe	ş̂ şe	ş̂ şę	ş̂ ş^{i}ĕ	ş̂ ş^{i}ĕ	ş́ă	ş́ă	ş̂ă	ş́î	ş́î
pl.	ş́ ş	ş́ ş	ş̂ ş	ş̂ şe	ş̂ şe	ş̂ ş	ş̂ ş^{i}ĕ	ş́^{i}	ş́	ş́e	ş́^{i}	ş́e

b) în aria în care ş dur (sg.) se distinge de ş moale (pl.) :

sg.	şă	şă	şî	şâ	şî
pl.	şe	ş^{i}	şe	şę	ş^{i}

c) în aria lui ş dur :

sg.	şă	şî	şă	şă	şă	ş^{ă}	ş^{tă}	şâ	şî	şî
pl.	ş	ş	şă	ş^{ă}	ş$^{(ă}$	şą̆	ş$^{(ă}$	şâ	şî	ş^{tî}

O primă observaţie este aceea că formele de sg. şi pl. ale substantivelor din această categorie prezintă mai multe tipuri, cu un repertoriu bogat în aria lui ş moale.

Faptul se explică, în parte, prin intrarea în jocul opoziţiilor şi a vocalelor care urmează după consoana ş. Aceasta rezultă şi din numărul mic (numai aproximativ 25 %) de forme de pl. în consoană (dură sau moale).

Numărul formelor omofone, atît în aria lui ş moale cît şi în aria lui ş dur, este în proporţie de 23 % în aria lui ş şi 25 % în aria lui ş dur.

Numărul mai mic al formelor omofone de sg. şi pl. ale subst. *mătuşă*, *moaşă* etc., în comparaţie cu formele omofone de sg. şi pl. ale subst. *coş*, *moş* etc. se datoresc folosirii, în cazul primei categorii de substantive, a unor indici morfologici de diferenţiere a sg. de pl. ca : *gradul de închidere a vocalelor*, *asurzirea lor*, *„disocierea"* *sau crearea unui diftong* din vocala finală şi semivocala *i* degajată din ş moale [11], care permit diferenţierea sg. de pl.

În ceea ce priveşte formele *naşă* (sg.) — *naşe* (pl.), *uşă* (sg.) — *uş^{i}* (pl.), care au devenit norme ale limbii literare, o explicaţie satisfăcătoare trebuie să ţină seama şi de rolul pe care îl are sistemul morfologic în păstrarea caracterului dublu, dur şi moale, al consoanei ş, în acelaşi grai [12].

Formele originare, atestate în unele graiuri, *naşe* (sg.) —*naşe* (pl.) (ş a avut, iniţial, caracter palatal, cf. Rosetti, ILR I^{3}, p. 65), au fost

[11] Forme în care a rezultat un diftong prin degajarea lui *i* din consoana moale, au fost înregistrate frecvent în ALR : *mătuş^{i}e* pct. 186, 129, 180, 856, 315, 295, 283, 984 (ALR I, vol. II, h. 167, 168, 169, 206), *m^{u}aşįe*, pct. 136, 186, 200, 984, 131 (ş́), *naş^{i}e*, pct. 186, 178, (jĕ), 129 (ş́), 980, *nănaşįĕ*, pct. 320, 315, 302, 131, (ş́) 136, 125, 96, 290, 295, 273, 337 ; cf. şi formele articulate *naş^{i}a* pct. 820, *naş^{i}a*, pct. 810, 986, *naş^{i}a*, pct. 764 (ALR I, vol. II, h. 268).

[12] Într-un studiu recent (*Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în CL VIII, 1963, I, p. 70), Gr. Rusu arată că : „. . .consoana ş prezintă [într-o arie din Muntenia, Dobrogea şi sud-estul Ardealului] atît varietatea dură, cît şi cea palatală, la fel ca în limba comună. Determinate de acest dublu caracter al lui ş, avem la singular forma *naşă* (sau *nănaşă*), iar la plural forma *naşe* (*nănaşe*)".

modificate în *nașă* (sg.)—*nașe* (pl.); tendința de a realiza opoziții nete între sg. și pl. a determinat păstrarea pl. *nașe*, cu *ș* moale, opus sg. *nașă*, în care *ș* a devenit o consoană dură.

Formele articulate ale substantivelor terminate la sg. în *ă* păstrează caracterul moale al consoanei *ș* urmată de vocala *a*. În aria lui ș moale, *ușă* prezintă următoarele forme articulate : *ușa* pct. 682, 172, 64, *ușa*, pct. 130, 192, 705, 812, 848, 876, *ușia* pct. 958, 987, *ușia* pct. 182, *ușę* pct. 310, *ușe* pct. 316, 325, 334, 346, *ușe* pct. 279 (ALR II, MN [3803] și [3805], p. 119—120 ; cf. și *ușa* pct. 192, 705, 762, 784 (ALR II, h. 248). În Muntenia și Oltenia forma *ușa* a fost înregistrată în pct. 723 728, 769, 791, 858, 872, 886, 899, 928 ; *ușę*, în Crișana, se explică prin stadiul *ușea* [13] (degajarea lui *e* din consoana *ș* moale), în care diftongul final -*ęa* a fost redus la *ę*, fenomen general în subdialectul crișan [14]. Formele nearticulate ale subst. *ușă*, înregistrate la același subiect, confirmă această explicație : *ușę* pct. 325, 346, *ușę̆* pct. 279, 334, *ușį* [15] pct. 310, 316 (ALR II [3801], p. 118). Opoziția articulat ~ nearticulat este marcată, în cele mai multe puncte anchetate , prin *e*—*ę*. Textele publicate de Teofil Teaha[16] conțin exemple, convingătoare : *îl puńe la úșę* [art.] *ᵘocólului*, p. 179, *să țipe izmęńile și camę̆șę* [art.] *că-s lîtǫ́să*, p. 179, *să t'ámă mǫ́șę* [art.] *să-l moșáscă ; la noi iéste mǫ́șę* [neart.], *săt'ască, îș prind'e mǫ́șe* [neart.] *pa ćińę vrę*, p. 184, *įel mę dúpa mǫ́șe* [neart.], p. 188 [17].

O discuție aparte merită problema identității ariei lui *ș* moale cu aria lui *e* în loc de *ă*.

Consoana *ș* moale, urmată de *ă* (sau *î*) a fost înregistrată în mai multe localități anchetate pentru ALR : *mătușă* pct. 776 (ALR I, vol. II, h. 170, 196), *mătușî* ; ~ *și* pct. 720 (ALR I, vol. II, h. 168), *tușă* pct. 954 (ALR I, vol. II, h. 168), *muașă* pct. 776 (ALR I, vol. II, h. 203), *muașă* ; ~ *șe* pct. 174, 764, 776, 795, 954 (ALR I, vol. II, h. 212), *muașî* ; ~ *șe* pct. 990 (ALR I, vol. II, h. 212), *muoșă* pct. 125 (ALR I, vol. II, h. 212), *nașă* pct. 776 (ALR I, vol. II, h. 268), *nașă* ; *nașe* pct. 795, 990 (ALR I, vol. II, h. 217, *nănașă* ; ~ pct. 835 (ALR I, vol. I, h. 217) ; *ușă* pct. 192 (ALR II [3801], p. 118, ALR II_2, vol. II, h. 401), *ușă* pct. 172 (ALR II [3801], p. 118 ; *brîndușă* pct. 705 (ALR II_2, vol. III, h. 643), *gușᵃ* pct. 836 (ALR II, MN [6951], p. 22), *bucșă* pct. 705 (ALR II_2, vol. II, h. 342), *găinușᵃ* [s] pct. 836 (ALR II_2, vol. III, h. 644), *păpușă*, pct. 836 (ALRT, 272/11), *cătușį* [p]; cătușă [s] pct. 172 (ALR II, h. 226), *țepușă* pct. 705 (ALR II_2, vol. II, h. 357) [18].

---

[13] Consoana moale degajă o vocală palatală, care formează, împreună cu vocala următoare, un diftong ; cf. și B. Cazacu, *Dinamica limitelor dialectale*, în FD, V, 1963, p. 30.

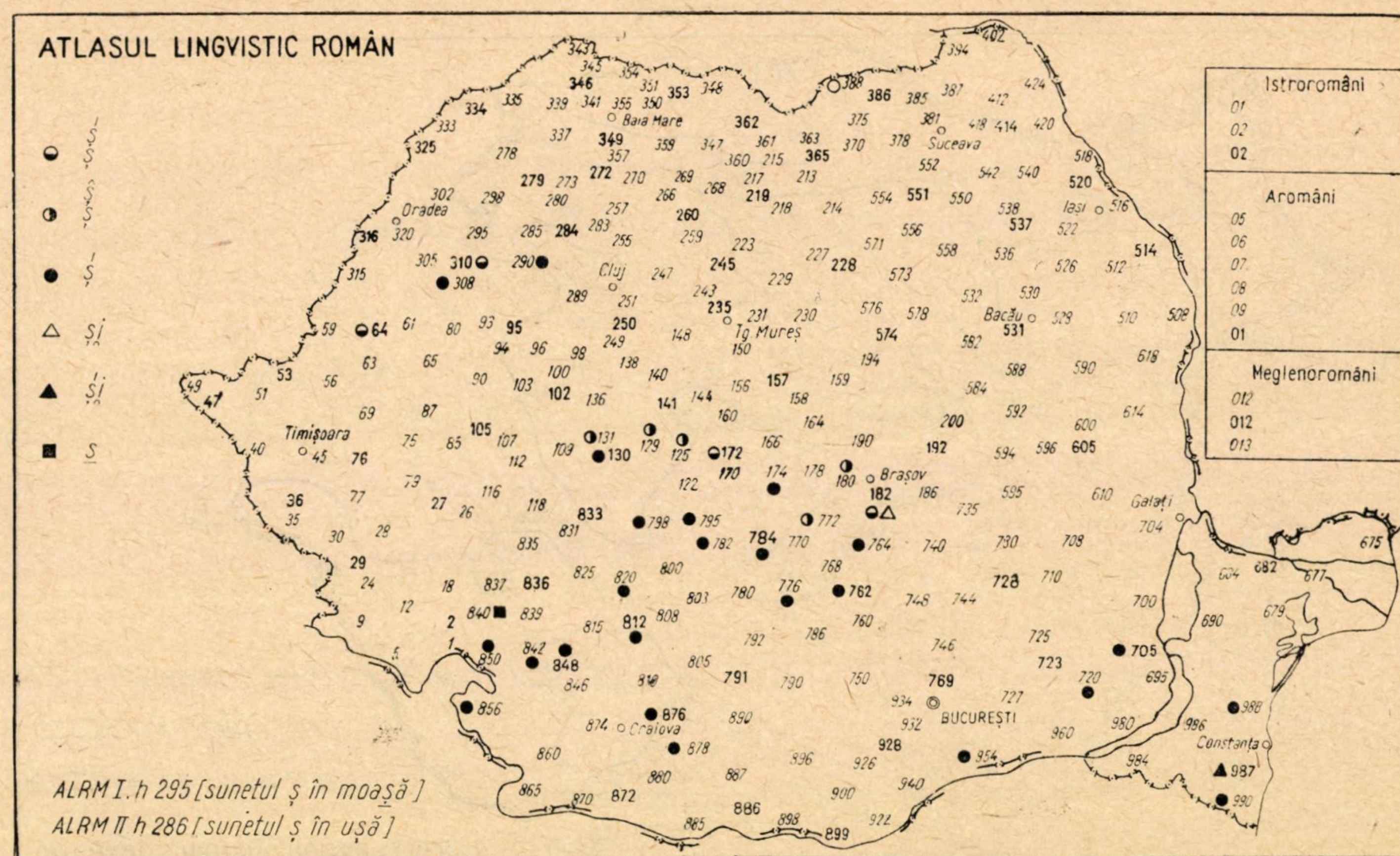
[14] Cf. T. Teaha, *op cit.*, și I. Coteanu, *op. cit.*, p. 100.

[15] Pentru închiderea lui *e* > *i* (*į*), în graiurile de pe Crișuri, cf. T. Teaha, *op. cit.*, p. 41.

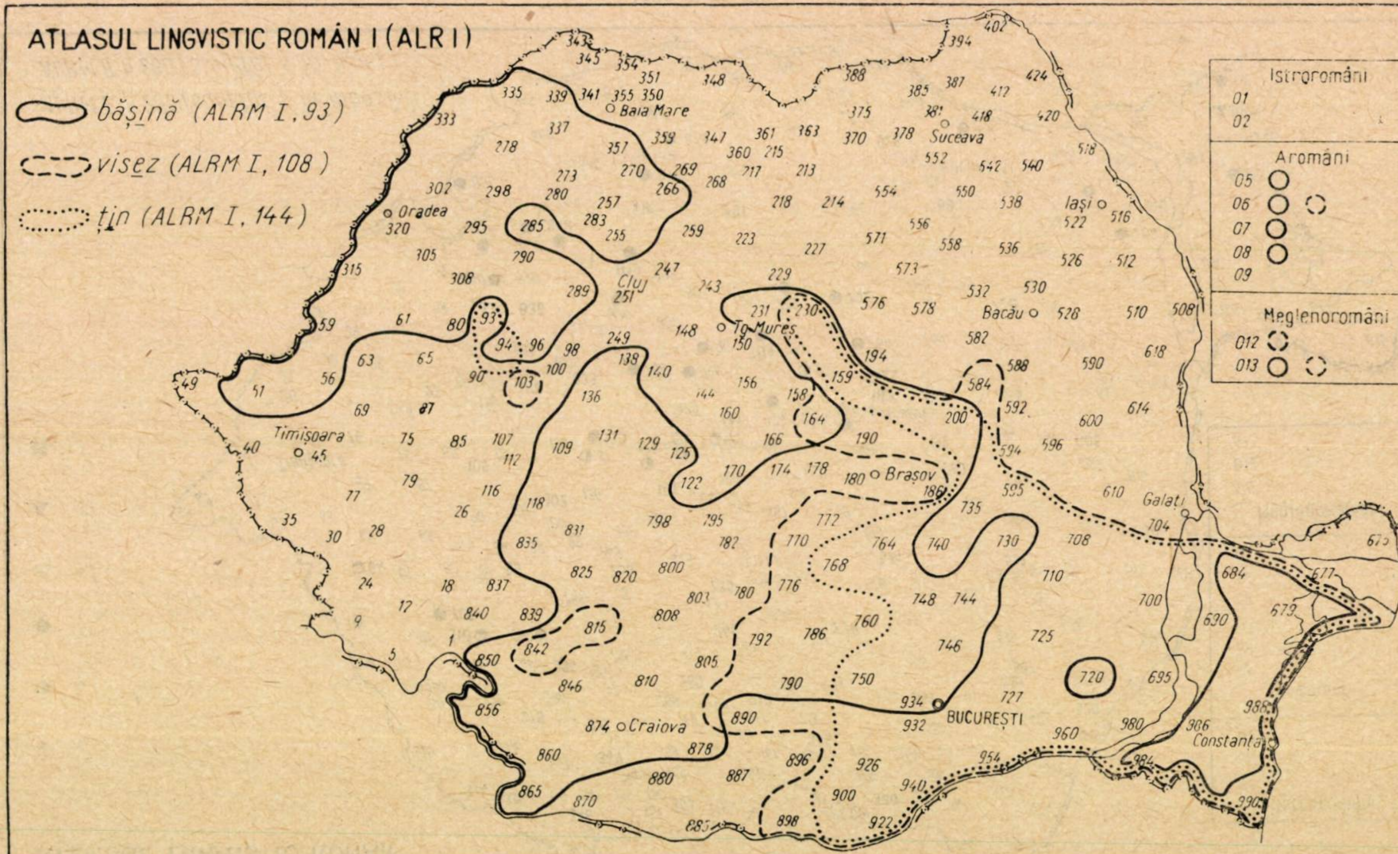
[16] T. Teaha, *op. cit.*

[17] În același fel trebuie interpretate și formele adverbului *așa* : *așe*, *așę̆*, *așę* (*așa* > *așęa*, *așę* etc.), înregistrate în graiurile de nord-vest (vezi ALR I, vol. II, h. 302 [așa mi-a fost soarta]).

[18] Cf. și forma verbală *lŭ_fașă*, pct. 705, 769 (ALR II, [2656]).

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN
Istroromâni
Aromâni
Meglenoromâni
Baia Mare
Suceava
Oradea
Iași
Cluj
Tg Mureș
Bacău
Timișoara
Brașov
Galați
BUCUREȘTI
Craiova
Constanța
ALRM I. h 295 [sunetul ș în moașă]
ALRM II h 286 [sunetul ș în ușă]

Harta nr. 3

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I (ALR I)
băşină (ALRM I, 93)
visez (ALRM I, 108)
ţin (ALRM I, 144)
Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
07
08
09
Meglenoromâni
012
013
Baia Mare
Suceava
Oradea
Iaşi
Cluj
Tg. Mureş
Bacău
Timişoara
Braşov
Galaţi
Craiova
BUCUREŞTI
Constanţa

Harta nr. 4

În aceste graiuri, sg. *muaș'* se deosebește de pl. ~ *șe* sau sg. *nașă* de pl. *nașe* numai prin opoziția vocalică *î/e*, *ă/e*.

Consoana *ș* moale, urmată de *ă* a fost notată deci de ambii anchetatori ai ALR, ceea ce arată că cele două părți ale *Atlasului* se verifică și se completează reciproc și pentru acest fonetism [19].

Astfel de pronunțări au fost înregistrate, mai ales, în localități situate la marginea ariei lui *ș* moale (pct. 705, 836, 172, 174, 125, 835, 990, 192). Hărțile 3 și 4 (sunetul *ș* și vocala finală în cuvintele *moașă*, *mătușă*, *ușă*) confirmă și ele observația noastră făcută mai sus că *ș* moale a fost înregistrat constant în aria din nordul Olteniei și nord-vestul Munteniei (cu partea de sud-est a Ardealului) și în două arii din sud-estul Munteniei (și în sudul Dobrogei; în nord-estul Munteniei au fost înregistrate forme cu consoană dură) și Crișana.

Aceleași hărți prezintă și repartiția formelor în care consoana *ș* este urmată de o vocală intermediară, între *e* și *ă* (*ĕ*, (*i̯*)*ĕ*). Ele sînt înregistrate în zonele marginale ale ariei cu *ș* moale; se impune atenției mai ales aria unitară din Crișana [20].

În concluzie, sîntem de acord cu observația pe care o face acad. E. Petrovici că „. . . între *ș* moale și pronunțarea ca *e* a lui *ă* este o strînsă legătură" (SCL I, 1950, fasc. 2, p. 186); în același timp însă, a b s o l u t i z a r e a acestei interdependențe (vezi formele cu *ă*, *î* după *ș* moale) și, ca urmare, i d e n t i f i c a r e a ariei lui *ș* moale cu aria lui *e* (*i*) în loc de *ă* (*î*) [21], implică renunțarea la varietatea unui anumit domeniu lingvistic și la stadiile intermediare în transformările fonetice.

III. Caracterul moale al consoanei *ș*, și, probabil, *i*, degajat de consoana moale, influențează vocala următoare (*u*, *a*), uneori și pe cea dinaintea consoanei, modificîndu-i timbrul: *coș*^{ü}, ALR II, h. 266, pct. 723, *pietriș*^{ü}, ALR II_2, vol. III, h. 811, vol. III, h. 811, pct. 762, *tufiș*^{ü}, ALR II_2, vol. III, h. 634, pct. 762, *u̯ak̆eșu* (șü), ALR II, h. 5, pct. 762, *așa* (șä), ALR II, MN [2686], pct. 682, *cocoșatu* (ä), ALR II, h. 56, pct. 130, *comediaș*^{u} (ä), ALR

[19] Notația din ALR II este, în cazul consoanelor ca și al vocalelor, mai bogată în nuanțe decît cea din ALR I (cf. Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, [București, 1961], p. 76, n. 2). Compară ALRM I, h. 295 [sunetul *ș* în *moașă*] cu ALRM II vol. I, h. 286 [sunetul *ș* în cuvîntul *ușă*] și ALRM I, h. 296 [sunetul *ă* în *moașă*] cu ALRM II, vol. I, h. 283 [sunetul *ă* final în cuvîntul *ușă*].

[20] Alte exemple: *brîndușĕ*, pct. 876 (ALR II, vol. III, h. 643), *bucșĕ* (ș), pct. 682 (ALR II_2, vol. II, h. 342), *cocoáșĕ*, pct. 720, 776, 750, 842, 850, 857 (ALR I, vol. I, h. 41), *cămașĕ*, pct. 876 (ALR II, MN [6866], p. 9), *cătușe*, pct. 130 (ALR II, h. 226), *nașĕ*, pct. 795, 860 (ALR I, vol. II, h. 217, 268), *ușĕ*, pct. 130, 705, 784, 876 (ALR II_2, vol. II, h. 401, ALR II [3801], ALR II, h. 252), *tufărișĕ* [pl.], pct. 130 (ALR II_2, vol. III, h. 634). Cf. și *coajĕ*, pct. 705, 876 (ALR II_2, vol. I, h. 206, 213).

[21] Cf. acad. E. Petrovici, *art. cit.*, p. 191: „. . . dacă într-un grai românesc oarecare avem o consoană dură, putem ști dinainte că î n o r i c e c u v î n t a l a c e l u i g r a i (s.n.—V.R.) după consoana dură respectivă sînt posibile n u m a i vocalele *a*, *o*, *u*, *ă* și *î* . . . Pe de altă parte, dacă în graiul respectiv știm despre o consoană că e moale, atunci putem deduce dinainte că după această consoană moale, î n o r i c e c u v î n t a l g r a i u l u i r e s p e c t i v sînt posibile n u m a i vocalele *a*, *o*, *u*, *e* și *i*". Această concluzie este acceptată și de Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie* în **Atlasul lingvistic român**, în CL VIII, 1963, 1, p. 68: „De aceea în regiunile amintite [în care *ș* are colorațiune palatală] nu vom întîlni niciodată un *ș* urmat de *ă*, *î*, ci numai de *e*, *i*".

II, MN [2689], pct. 958, *meseriⁱăşⁱ*, ~ *ăşⁱ*, ~ *aşᵘ*, ALR..., pct. 987 ; 899, 728, 182 ; 723, *uriⁱăş*, *uriⁱăşu*, ALR II, h. 78, pct. 784 ; 723, 703.

Vocalele *u*, *a* capătă, deci, în această ambianţă fonetică o coloratură palatală.

Consoana *ş* moale a fost notată şi în cuvinte în care aceasta nu este şi nu a fost nici în trecut urmată de o vocală palatală (şi nici de o consoană cu un timbru palatal), deci în medii fonetice nepalatalizante : *duşumea* pct. 762, 769 şi *duşumeă* pct. 987, ALR II, h. 237, *muşama* pct. 682, 876 şi *muşama* pct. 705, 987, ALR II [3925], p. 147, *şatră* pct. 762, 172, 130, 310, 325, ALR II, h. 258, 259, *păşune* pct. 130, 705, 876 şi *păşune*, pct. 682, 836, 872, ALR II_2, vol. II, h. 317, *şopru* pct. 848, 876, 812, 836, *şopron* pct. 130, 723, *şopron* pct. 769, 682, 987 şi *şop* pct. 784, 192, ALR II, h. 262, ALR II, MN [3827], p. 123, ALR II_2, vol. I, h. 138 şi vol. II, h. 393, *şorţ* pct. 848, 876, 705, 987, 784, 182 (*şurţ*), ALR II_2, vol. II, h. 541, *şopîrlă* pct. 876, 836, 182, 192, 784, 762, 705, 325 şi *şopîrlă* pct. 682, 182, ALR II_2, vol. III, h. 734, ALRT, *puişoru*, *ᵘokişoru* pct. 705, ALRT 235, 25—26, *şură* pct. 192, 325, ALR II_2, vol. I, h. 138, ALR II_2, vol. II, h. 393, *şurup* pct. 762, 812, 876, 987 şi *şurup* pct. 682, ALR II_2, vol. I, h. 236 etc.

Aceste forme constituie, alături de celelalte fapte pe care le-am expus, dovada caracterului relativ al interdependenţei dintre consoană (moale) şi mediu fonetic.

IV. Indicativul prezent, pers. II şi III sg., la verbele de conjugarea a IV-a, are, în aria lui *ş* moale, desinenţa verbală *-eştⁱ*, *-eşte* : *năduşⁱeştⁱ* [2], pct. 784, 958 (ALR II, h. 94), (te) *grijeştⁱ* 2, pct. 876 (ALR II, h. 196), *tuşéşte*, pct. 130 (ALR II, MN [6956], p. 23), *tuşeşte*, pct. 192 (id.), *pîndeşte*, pct. 192, 848 (ALR II_2, 3, h. 673), *păzeşte*, pct. 762 (id.), *vorbeşte*, pct. 876 (ALR II, h. 24, 27), *căptuşeşte*, pct. 762 (ALR II_2, 3, h. 528), *pupădăşte*, pct. 130 (ALR II, h. 29), *pîrleşte*, pct. 876 (ALR II, h. 39) *jumuleşte*, pct. 987 (ALR II_2, h. 362). Alte forme au mai fost înregistrate în pct. 876 (de 13 ori), 762 (de 5 ori), 784 (de 5 ori), 812 (de 2 ori), 987 (de 2 ori), 130 (1).

Caracterul palatal al lui *ş* acordă nuanţă palatală grupului consonantic *şt* [22].

ş moale a fost notat şi la substantive care au grupul consonantic *şt* : *heleşteu* pct. 762 (ALR II_2, 3, h. 836), *turişte* pct. 130, 762 (ALR II,

[22] Cf. E. Petrovici, *Pe marginea observaţiilor lui E. P. Hamp asupra interpretării fonologice a consoanelor româneşti*, în CL IV, 1959, p. 187.

3, h. 803), *clește* pct. 130 (ALR II_2, vol. II, h. 542), *deștului* pct. 858, 762, 769 (ALR II, MN [2207], p. 30), *deștu* pct. 958, 762 (ALR II, h. 52), *poștaș*ⁱ pct. 182 (ALR II_2, vol. III, h. 874). *ș* moale a fost notat și în alte grupuri consonantice : *șleaur*ⁱ, *șleau* pct. 784, 812, 762, 848, 876, 899, (ș/ș), 723 (ș/ș) (ALR II_2, h. 287), *coșcug* pct. 987 (ALR II, 2711, p. 86), *șfuară* pct. 705, 987 (ALR II_2, vol. III h. 740), *deșkide* pct. 812, 130, 928 (ALR II, h. 248), *huașcă* pct. 842, 856,798, 776, (ș/ș), 174 (*hîșcă*) (ALR I, vol. II, h. 197), *mușcă* pct. 848, 836, 876, 762, 784, 682, 705, 130, 812, 928 (ș/ș) (ALR II_2, 1, 267 ; 2, 376), *impușca* (ș) pct. 769 (ALRT, 247/26), *pușcă* (ș) pct. 325 (ALR II_2, vol. III, h. 909), *cloșca* pct. 705 (ALRT, 235/22), *rașpel* pct. 987, 130 (ALR II_2, vol. II, h. 540), *mușk*ⁱ pct. 848, 705 (k/t'), 987 (ALR II, h. 49), *drișcă* pct. 762, 838, 876 (ALR II, 241), *cușcă* (ș) pct. 705, 682 (ARL II, h. 265), *cușca* pct. 987 (ALRT 312/1). Prezintă un interes deosebit cuvintele în care grupul consonantic *șt* (sau *șl*, *șc* etc.) nu este urmat de o vocală palatală și la finală nu există un *ș* moale (în acest caz s-ar putea presupune o asimilare a consoanei *ș* din grupul *șt*), ceea ce constituie o dovadă în plus a autonomiei caracterului moale al lui *ș*, indiferent de contextul fonetic.

Pers. a II-a indic. prez. și a III-a conj. prez. de la verbul (*a*)*căsca* prezintă următoarele forme (ALR II_2, h. 23) : *cașĉ*ⁱ pct. 130, 762, 769, *cașt*ⁱ pct. 784, *cașĉ*ⁱ pct. 928 ; *să caște* pct. 876, *să cașĉe* pct. 886, 130, *să cașce* (ș) pct. 928. În ceea ce privește caracterul, dur sau moale, al consoanei *ș*, indicativul prezent are, în unele cazuri, forme diferite de cele ale conjunctivului : pct. 876 : *cașt*ⁱ, *să caște*, pct. 762 : *cașĉ*ⁱ, *să caște*, pct. 784 : *cașt*ⁱ, [să] *cașe*.

Hărțile ALR înregistrează și alte fenomene fonetice în legătură cu tratamentul consoanei *ș*, care prezintă un interes deosebit pentru descrierea sistemelor fonetice și fonologice ale graiurilor dacoromânești.

1. *ș>s*. În ancheta pentru ALR I a fost notată, constant, în pct. 840 din vestul Olteniei, consoana *s* în locul consoanei *ș* : *nas* ; *nas* [,,*naș*'' (sg.) ; ,,nași'' (pl.)] ALR I, vol. II, h. 267, *mătușa* [a], *matúsă* [p], id., h. 167, [el] *s-or veńit ṃ fire*, ALR I, vol. I, h. 144.

Aria lui *ș>s* (și a lui *j>z*) este mai mare decît cea pe care o indică ALR ; ea cuprinde localități din nord-vestul Olteniei, estul Banatului și din Moldova. Fenomenul a fost înregistrat și în unele graiuri aromânești [23], iar în istroromână a fost semnalată confuzia lui *s*, *š* și a lui *z*, *ž*, rezultînd un sunet intermediar[24].

[23] Vezi T. Papahagi, *Aromânii. Curs universitar litografiat*, 1932, p. 71, cf. și P. Gherman, *Observații la cercetări asupra aromânilor și graiurilor lor*, în GS, VII, 1937, p. 307.

[24] cf. S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, p. 119 și urm. și Al. Philippide, OR, . 215.

Cercetările anterioare asupra acestei probleme atît de interesante a consonantismului dialectal românesc, datorate, îndeosebi, lui G. Weigand [25] şi observaţiile pe care le-am făcut cu ocazia anchetelor pentru *Noul atlas lingvistic român* în regiunea nord-vestică a Olteniei [26], ne dau posibilitatea de a aduce în discuţie noi elemente pentru a explica acest fenomen fonetic.

Cercetătorii care au studiat acest fonetism, observînd că el este prezent în arii diferite, în graiuri româneşti din nordul şi din sudul Dunării, în localităţi cu populaţie aloglotă [27], au ajuns la concluzia că *ṣ>s* (şi *j>z*) este un fenomen independent pentru fiecare regiune. Pentru a explica acest fonetism este necesar să ne referim, de asemenea, şi la sistemul fonetic şi fonologic al graiurilor respective [28].

a. Evoluţia lui *ṣ>s* a fost înregistrată în graiuri bănăţene, nord-vest olteneşti şi moldoveneşti, în care africatele au devenit fricative: în Banat şi nord-vestul Olteniei (influenţă a graiurilor bănăţene limitrofe), *ĉ>ś*, iar în Moldova *ĉ>ŝ*. Fricativa din Banat are o nuanţă palatală mai pronunţată.

b. Consoana *ṣ*, a avut, iniţial, în limba română, nuanţă palatală, fiind rezultată din *s* lat. + *e*, *i* . Mai tîrziu [29], unele graiuri au durificat consoana *ṣ*, iar altele au păstrat nuanţa ei palatală.

În aceste condiţii, *ś* provenit din fricativizarea africatei *ĉ*, şi *ṣ́* consoană cu caracter moale, au ajuns în situaţia de a se confunda [30]. Trecerea lui *ṣ* la *s* poate fi considerată ca o reacţie împotriva identificării celor două sunete, prin realizarea unei noi relaţii în sistemul consoanelor: *ś—ṣ́ >ś—s*.

Cele două sunete, *ś* şi *ṣ́*, nemaifiind suficient distincte din punct de vedere fonetic, s-a procedat la reamenajarea sistemului.

---

[25] *Der Ursprung der s- Gemeinden*, în Wjb, IX, 1902, p. 131—137. Cf. şi Wjb III, 1896, p. 229—231, VII, 1900, p. 49—51, VIII, 1902, p. 234—324, IX, 1902, p. 138—236. Vezi şi: Al. Philippide, OR, II, p. 46—47, 213—224, Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, în BPh, XI—XII, 1944—1945, cap. III, p. 236—264; Pia Gradea, *O culegere de cuvinte bănăţene*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, I, 1960, p. 129—141.

[26] Am înregistrat acest fenomen în localităţile Izverna, Prejna, Costeşti, Obîrşia, din raionul Turnu-Severin. Fonetismul *ṣ>s* (şi *j>z*) apare şi în scrierea locuitorilor din localităţile menţionate. Din cereri, scrisori etc. ale unor locuitori din com. Prejna-Costeşti, notăm cîteva forme: *acelaş, păşune, (basma), plusată, presedinte, sosoni* [= şoşoni] şi *azutîndumă* [sic !], *cozoc, Preznea* (numele local al comunei), *zudecată, zumate* (nume de familie; în buletin: *Jumate*), *Tg. Ziu.* Pe monumentul din faţa Sfatului Popular, închinat eroilor din primul război mondial, este înscris, în piatră, printre celelalte localităţi unde s-au dat lupte, *Tg. Ziu.*

[27] G. Weigand a explicat prezenţa acestui fonetism în unele graiuri româneşti prin influenţa coloniilor greceşti şi, mai tîrziu, prin aceea a coloniilor de ceangăi. Cf. articolele publicate în WJb şi, îndeosebi, cel din vol. II, 1900, p. 49—51.

[28] Vezi aplicarea acestor principii în studierea lui /R/ din portugheză, la Jorge Morais-Barbosa, *Sur le /R/ portugais*, în „Miscelánea Homenaje à André Martinet „Estructuralismo" e historia", t. III, Universidad de la Laguna, p. 219 ş.u.

[29] Gh. Ivănescu, *op. cit.*, p. 236—241, susţine, reluînd unele păreri ale lui Tiktin şi Philippide, că în secolul al XVIII-lea dialectul moldovean, care avea în trecut *ṣ́*, *ẓ́* şi dialectul muntean, care avea în trecut *š*, *ž*, au modificat, fiecare, caracterul acestor consoane. Cf. Al. Philippide, OR, II, p. 46—47.

[30] În istroromână, de exemplu, a fost semnalată confuzia lui *s*, *š* (şi *z*, *ž*), din care a rezultat un sunet intermediar (Bartoli: „s venet"), probabil *ś* (şi *ź*) muiaţi. Cf. Al. Philippide, OR, II, p. 215, S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, p. 119 şi urm. şi G. Weigand, WJb VII (1900), p. 49—51.

Cel puțin în ceea ce privește graiurile românești, nu putem admite părerea lui Al. Philippide (OR, II, 214) că „sînt localități unde nu se pot pronunța *ś*, *ź* [= *ș*, *j*] ci în locul acestor sunete se pronunță *s*, *z*...”[31]. Faptul că în aceleași localități se poate pronunța *ś* (<*ĉ*) iar consoana *ș*, inițial, avea în limba română caracter moale (*ș* moale fiind înregistrat și astăzi în unele graiuri, printre care și cele oltenești), deci din punct de vedere acustic-articulator cele două sunete erau foarte apropiate, constituie, după părerea noastră, un argument care ne face să nu acceptăm afirmația lui Al. Philippide.

Coexistența formelor cu *ș* și cu *ș*>*s*, în graiul aceleiași localități[32] și chiar în vorbirea aceluiași informator[33], constituie o dovadă că ambele sunete pot fi pronunțate și că explicația trecerii lui *ș*>*s* trebuie să aibă ca punct de plecare tocmai constatarea coexistenței lui *ș* cu *ś* (<*ĉ*), care a determinat apoi reamenajarea sistemului consonantic.

2. Unele forme notate în zone de tranziție între două arii dialectale prezintă un interes deosebit prin faptul că atestă *coexistența* chiar în același cuvînt sau într-un context foarte limitat, a unor particularități de seamă ale graiurilor învecinate, ceea ce constituie un fenomen specific zonelor de contact între două unități dialectale. În punctul 836, de exemplu, situat în nord-vestul Olteniei, au fost înregistrate cuvinte cu *ș* moale, care au și o trăsătură fonetică specifică graiurilor ardelenești: *palt'ińiș* ALR II$_2$, vol. II, h. 601, *cuojă*, ALR II$_2$ vol. I, h. 206, 213, *ușuọ́ră* ALRT, 271/11, *vîrt ej* ALRT, 273/2, 3, *șasă*, ALRT 270/16, iar în punctul 682, situat în nordul Dobrogei, apar forme cu *ș* moale care au și trăsături fonetice moldovenești: *șfuară* ALR II, h. 294, *cușniță*, ALR II$_2$, vol. II, h. 547, *căptușială*, ALR II$_2$, vol. II, h. 527[34].

3. Deoarece în cercetarea noastră am urmărit tratamentul unei singure consoane, *ș*, se impune să facem cîteva observații în legătură cu tratamentul altor consoane și să vedem, astfel, care este raportul dintre aria lui *ș* moale și ariile altor consoane care au, în unele graiuri, caracter moale.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la consoana *j* (perechea sonoră a consoanei *ș*), și la consoanele *ș*, *ț*, *z*, care prezintă, în graiurile muntenești, un tratament asemănător.

Consoana *j*, cu caracter moale, a fost înregistrată frecvent mai ales în pct. 64, 130, 141, 182, 310, 316, 325, 346, 349, 682, 705, 723, 769, 784, 812, 836, 840, 848, 876[35], deci, în general, în aria lui *ș* moale.

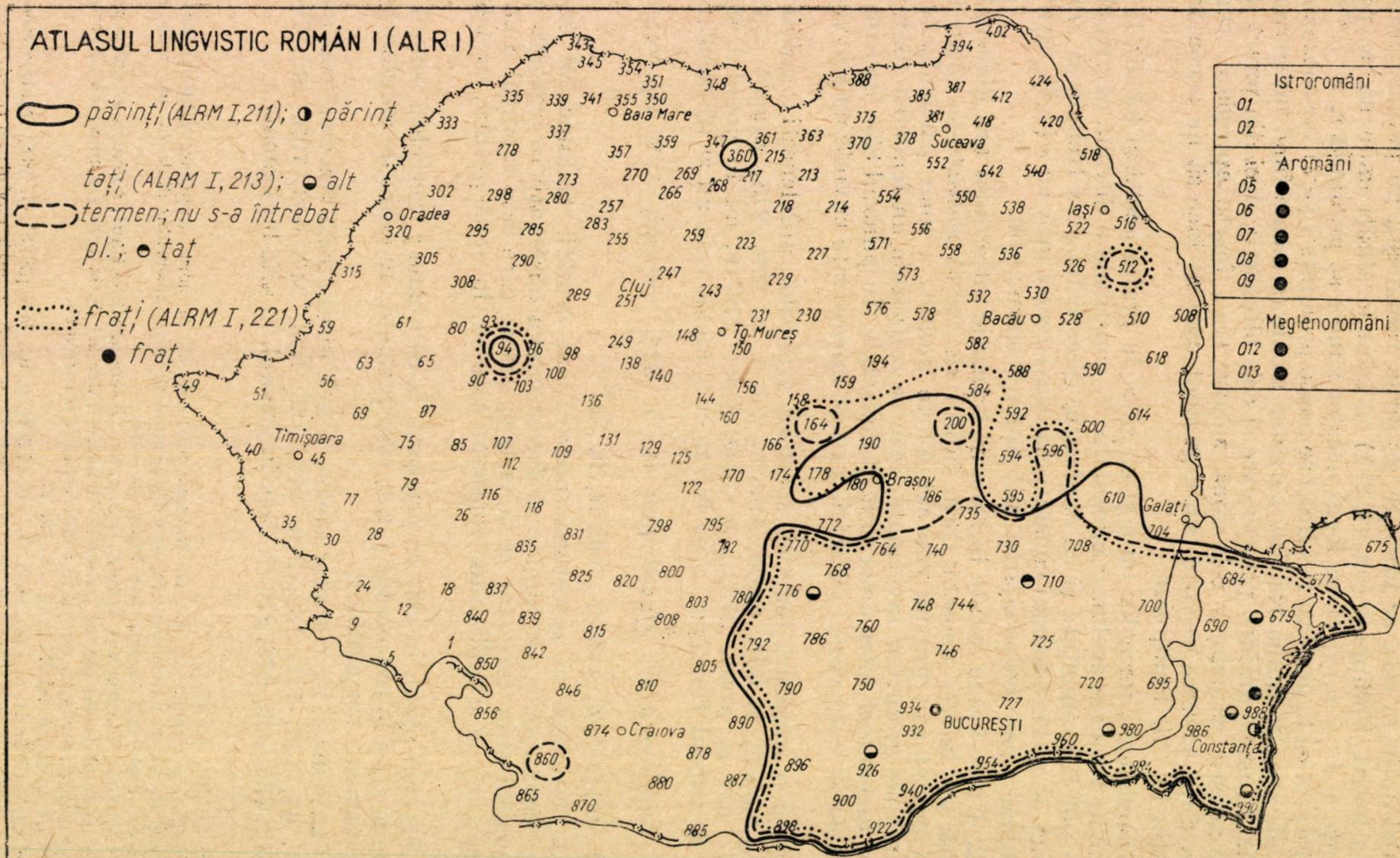
[31] Cf. *id.*, p. 47.

[32] Cf. Pia Gradea, *op. cit.* G. Weigand afirmase că în com. Cuptoare (Banat) nu se poate rosti de loc *ș*, părere care nu este confirmată de mss. glosarului dialectal prezentat de Pia Gradea, unde sînt înregistrate forme ca *sașă*.

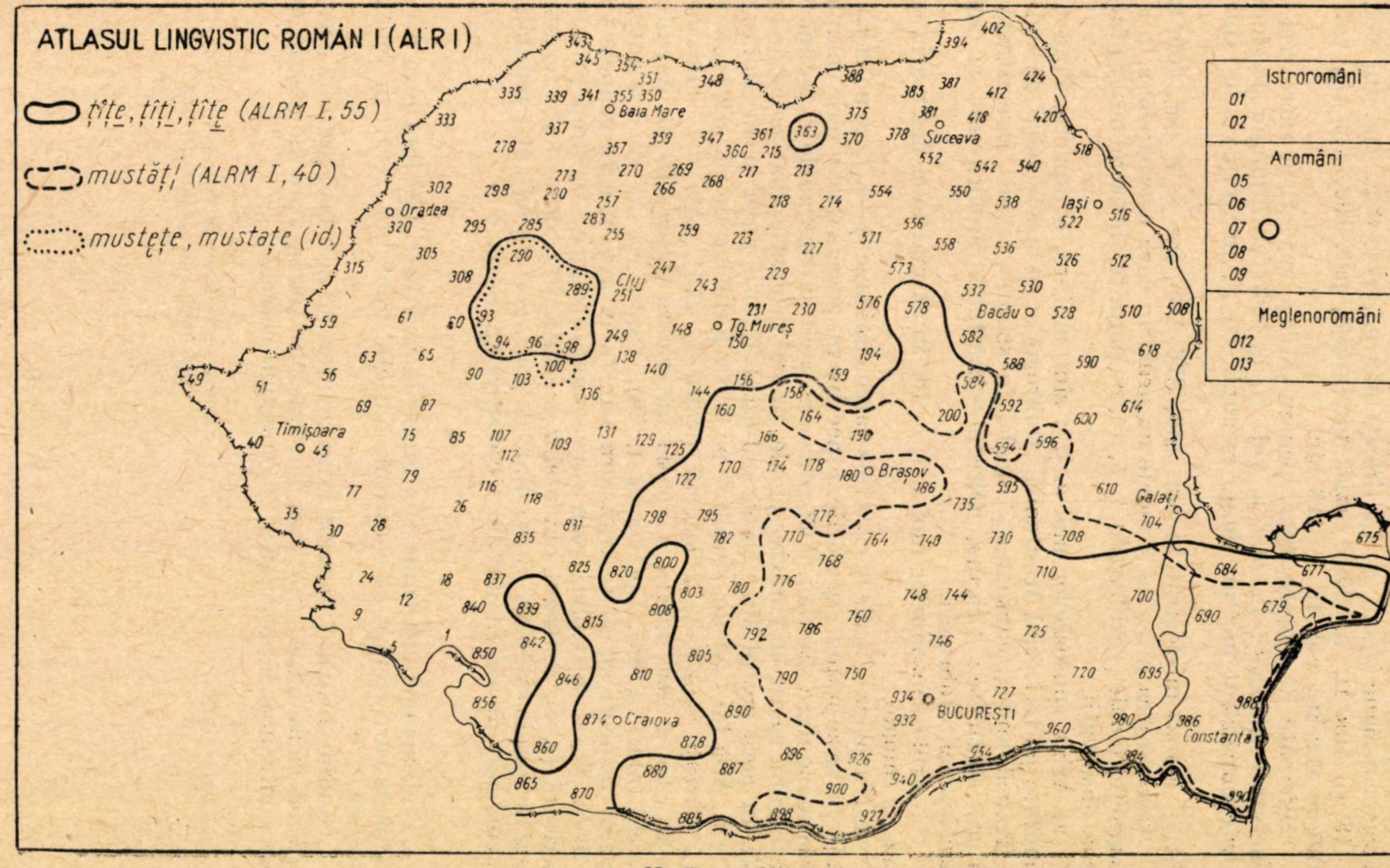
[33] Cf. *Graiul nostru*, vol. I, 1906, p. 3, n. 2: „Avem aici [s-o ținut] *s* pentru *ș* cum se pronunță în unele părți din nordul județului Mehedinți, dar cel de la care s-a cules textul avea o pronunțare neconsecventă, numai în conjuncțiunea *și* rostea *s*”.

[34] Cf. și *juọ́că*, ALRT, pct. 182, 90/15.

[35] Cf. ALRM II, h. 174, ALR II, MN [4202], p. 61, MN [3926], p. 148, formele cuvîntului *cîrjă*, ALR II$_2$, vol. I, h. 206, 213, 221, vol. II, h. 607, formele cuvîntului *coajă*, ALR I, vol. II, h. 284, ALR II, h. 203, ALR II$_2$, vol. II, h. 418, 612 etc.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I (ALR I)
părinți (ALRM I,211); ◑ părinț
tați (ALRM I,213); ◒ alt termen; nu s-a întrebat pl.; ◓ taț
frați (ALRM I,221); ● frat
Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
07
08
09
Meglenoromâni
012
013
Baia Mare
Suceava
Oradea
Iași
Cluj
Tg. Mureș
Bacău
Timișoara
Brașov
Galați
Craiova
BUCUREȘTI
Constanța

Harta nr. 5

ATLASUL LINGVISTIC ROMÁN I (ALR I)
țîțe, țîți, țîțe (ALRM I, 55)
mustăți (ALRM I, 40)
mustețe, mustațe (id.)
Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
07
08
09
Meglenoromâni
012
013
Baia Mare
Suceava
Oradea
Iași
Cluj
Tg. Mureș
Bacău
Timișoara
Brașov
Galați
BUCUREȘTI
Craiova
Constanța

Harta nr. 6

Bineînţeles că uneori formele înregistrate într-o localitate prezintă inconsecvenţe chiar şi în ceea ce priveşte caracterul dur sau moale al aceleiaşi consoane (*j* sau *ș*). Cf. *jintiță* dar *joi*, pct. 682, ALR II_2, vol. II, h. 418 şi ALR II, h. 203, *coajă* dar *jintiță*, pct. 192, ALR II_2, vol. II, h. 607 şi ALR II_2, vol. II, h. 418 etc.

Diferenţe de notare apar, pentru acelaşi cuvînt, şi între cei doi anchetatori ai ALR : în ALR I, vol. II, h. 293 [eu înjungiu pe cineva] nu este înregistrat nici un singur exemplu cu *j'*, în timp ce în ALR II, h. 51, *j'* a fost înregistrat în pct. 130, 876, 958, iar $\overset{j'}{j}$ în pct. 769, 987.

Compararea ariei lui *ș* moale cu ariile în care consoanele *s*, *ț*, *z* au un caracter moale (vezi hărţile 4, 5, 6), ne permite, de asemenea, să facem cîteva observaţii.

a. Ariile consoanelor moi *s*, *ț*, *z* sînt unitare, compacte, fiind bine delimitate pe teritoriul Munteniei, Dobrogei şi în unele părţi de sud-est ale Transilvaniei; consoana *ș* moale, în schimb, a fost înregistrată în trei arii distincte : Crişana, Oltenia—Muntenia de nord-vest şi sudul Transilvaniei, Dobrogea.

b. Ariile consoanelor moi *s*, *ț*, *z* sînt mult mai mici decît aria consoanei *ș* moale.

c. În general, ariile în care cele patru consoane (*ș*—*s*, *ț*, *z*) au caracter moale, nu se suprapun ; graiurile respective nu posedă deci o serie completă de consoane dure sau moi. Atît consoana *ș* cît şi consoanele *s*, *ț*, *z* au fost înregistrate, toate, cu caracter moale, numai într-un număr redus de localităţi, în nord-vestul Munteniei, sud-estul Transilvaniei şi în Dobrogea.

d. Aria lui *ț* moale, stabilită pe baza formelor de pl. *frați* (ALRM I, 221), *părinți* (ALRM, I, 211), *tați* (ALRM I, 213), este mai mică decît aria în care a fost notată o vocală anterioară după *ț* în pl. cuvintelor *mustață* (ALRM I, 40), *țîță* (ALRM I, 55). Faptul că „*i*" final a putut să dispară (respectiv *ț'* să se transforme în *ț*), în arii în care grupele *țe*, *ți* nu devin *ță*, *țî* se explică prin cauze morfonologice : în timp ce vocala anterioară (*e*, *i*), în cazul cuvintelor *mustață*, *țîță*, deosebeşte forma de plural de cea de singular, *-i*, în cuvintele *frați*, *părinți*, *tați*, este redundant, nejucînd nici un rol în stabilirea opoziţiei sg. $\sim$ pl.

★

Tratamentul consoanei *ș* în graiurile româneşti prezintă încă o serie de aspecte care trebuie să constituie obiectul unor noi lucrări de fonetică dialectală.

Studiul nostru a încercat să arate interesul pe care îl prezintă această problemă şi să aducă, pe baza materialului înregistrat în hărţile ALR, unele contribuţii la descrierea fenomenului cercetat.

Octombrie 1965.

Centrul de cercetări fonetice și dialectale,
București, Calea Victoriei 194

ÎN LEGĂTURĂ CU RAPORTURILE DINTRE LIMBA STANDARD ŞI GRAIURILE LOCALE

(PE BAZA DATELOR ALR, I] ŞI NALR, I, OLTENIA)

DE

PAUL LĂZĂRESCU

Se ştie că raporturile dintre limba standard şi ramificaţiile teritoriale ale limbii se schimbă în perspectiva diacroniei, în funcţie de condiţiile de viaţă ale colectivităţii respective.

Compararea faptelor de limbă înregistrate în ancheta pentru ALR, cu datele culese cu prilejul anchetei pentru NALR-Oltenia, ne permite să desprindem anumite constatări referitoare la problema raporturilor dintre limba standard şi dialectele locale. Complexitatea raporturilor rezultă atît din varietatea aspectelor pe care le implică procesul continuu de interacţiune dintre aceste două variante ale limbii, cît şi din diversitatea factorilor care determină caracterul acestor raporturi în cursul istoriei limbii. Este vorba, în fond, de două faze diferite ale evoluţiei graiurilor de pe un teritoriu dat, înregistrate în două anchete efectuate la un anumit interval de timp, adică realizate în două tăieturi sincronice deosebite.

Ne-am propus să discutăm un aspect al acestei probleme, limitîndu-ne la domeniul vocabularului, şi anume numai la o categorie de termeni. Întrucît atît ALR cît şi NALR cuprind, în primul volum, răspunsurile referitoare la părţile corpului, ne-am oprit la examinarea unui număr restrîns de unităţi lexicale aparţinînd terminologiei diverselor maladii şi fenomenelor provocate de acestea. De altfel, din capitolul mare al părţilor corpului, termenii menţionaţi erau printre puţinii susceptibili de a fi urmăriţi din acest punct de vedere, deoarece este cunoscut faptul că limitele ariilor unor cuvinte aparţinînd unui anumit sector al vocabularului (cum ar fi, de exemplu, termenii referitori la părţile corpului, gradele de înrudire, fenomenele atmosferice) rămîn aproape constante, în timp ce altele se schimbă — mai mult sau mai puţin — în decursul timpului [1].

---

[1] Cf. W. v. Wartburg, *Betrachtungen über die Gliederung des Wortschatzes und die Gestaltung des Wörterbuchs*, în ZRPh., 57, 1937, p. 304. Vezi şi Aryon Dall'Igna Rodrigues, *Eine neue Datierungsmethode der vergleichenden Sprachwissenschaft*, în „Kratylos", II, 1957, 1, p. 3.

Pentru denumirea diverselor maladii, graiurile locale cunosc, în general, o terminologie tradițională ; în această terminologie apar anumite inovații datorite împrumuturilor din limba standard. Cercetarea comparativă a datelor atestate de ALR și de NALR dovedește că inovațiile specifice limbii literare au dobîndit o largă extensiune, iar modul lor de repartiție arată că este vorba de un fenomen de importare a termenilor respectivi.

În acest sens, ne-am limitat la un număr de șapte termeni și anume : (eu) *vomez*, *varice*, *diaree*, *hernie*, *febră*, *tifos* și *tuberculoză*.

Examinarea acestui material este semnificativă pentru că ne dă posibilitatea să precizăm , în mod mai exact, o anumită tendință — care se manifestă în condițiile societății actuale — în procesul de interacțiune dintre limba standard și variantele teritoriale.

Studierea comparativă a faptelor prezintă interes deoarece ea ne permite nu numai cunoașterea evoluției unui sector al lexicului, ci și rolul factorilor extralingvistici în această evoluție.

★

Harta 1: (eu) *vomez*

Pentru noțiunea de «a vomita» harta 145 din ALR, I prezintă pentru întreaga Oltenie o arie unitară, consemnînd termenul de origine latină *vărs* (< lat. *verso*). Într-o singură localitate (pct. 850), în apropierea orașului Turnu-Severin, apare alături de *vărs*, termenul *borăsc* [2] aparținînd terminologiei populare; în pct. 808, subiectul menționează, după ce dă primul răspuns *i̯ău vărs*, că „rar se zice și *debordéz*".

Datele NALR, I, Oltenia arată o altă repartiție a faptelor, care demonstrează pătrunderea masivă a termenilor specifici exprimării literare : termenul tradițional *vărs*, păstrat încă în peste 50 % din localitățile anchetate, este concurat de termeni aparținînd exprimării literare și anume de neologismele *debordéz* și *vomít* (în anumite localități cu desonorizarea fricativei labiodentale : *fomít* pct. 955, 961, *fomitéz*, pct. 961, 966, 984 și *fometéz* pct. 953, 959, 960, în special în sud-vestul teritoriului). Aria formată de acești termeni noi se conturează mai precis în sudul Olteniei, pe linia celor două orașe mari ale regiunii : Craiova — Turnu-Severin.

Harta 2: *varice*

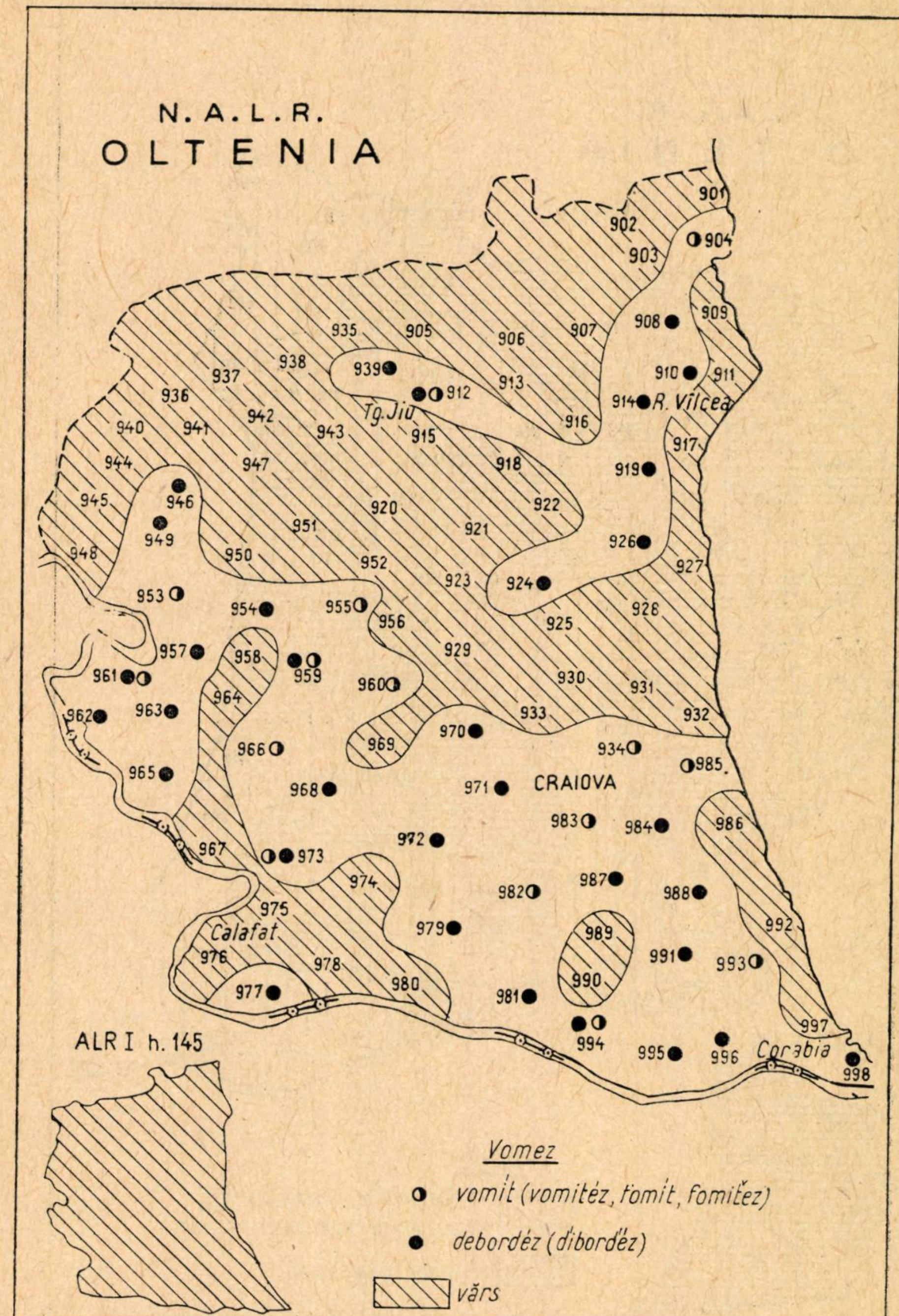
Pentru noțiunea «varice» în harta 126 din ALR, I există diferite expresii care denumesc rezultatul maladiei : *i s-a umflát púlpele* (*picu̯árele*) pct. 798, 810, 815, 820, 846, 856, 865, 870, 878, 885, 887, *umflătúră* (*la picu̯áre*) pct. 874, 880, *picu̯áre gru̯ásă* ptc. 808, 825, *se gîmfe̯ázā* [3] pct. 837, 839, 840, *áre venín* pct. 800, 850. Deci, în nici una din localitățile anchetate pentru ALR nu apare atestat, în Oltenia, vreun termen pentru a denumi maladia respectivă [4].

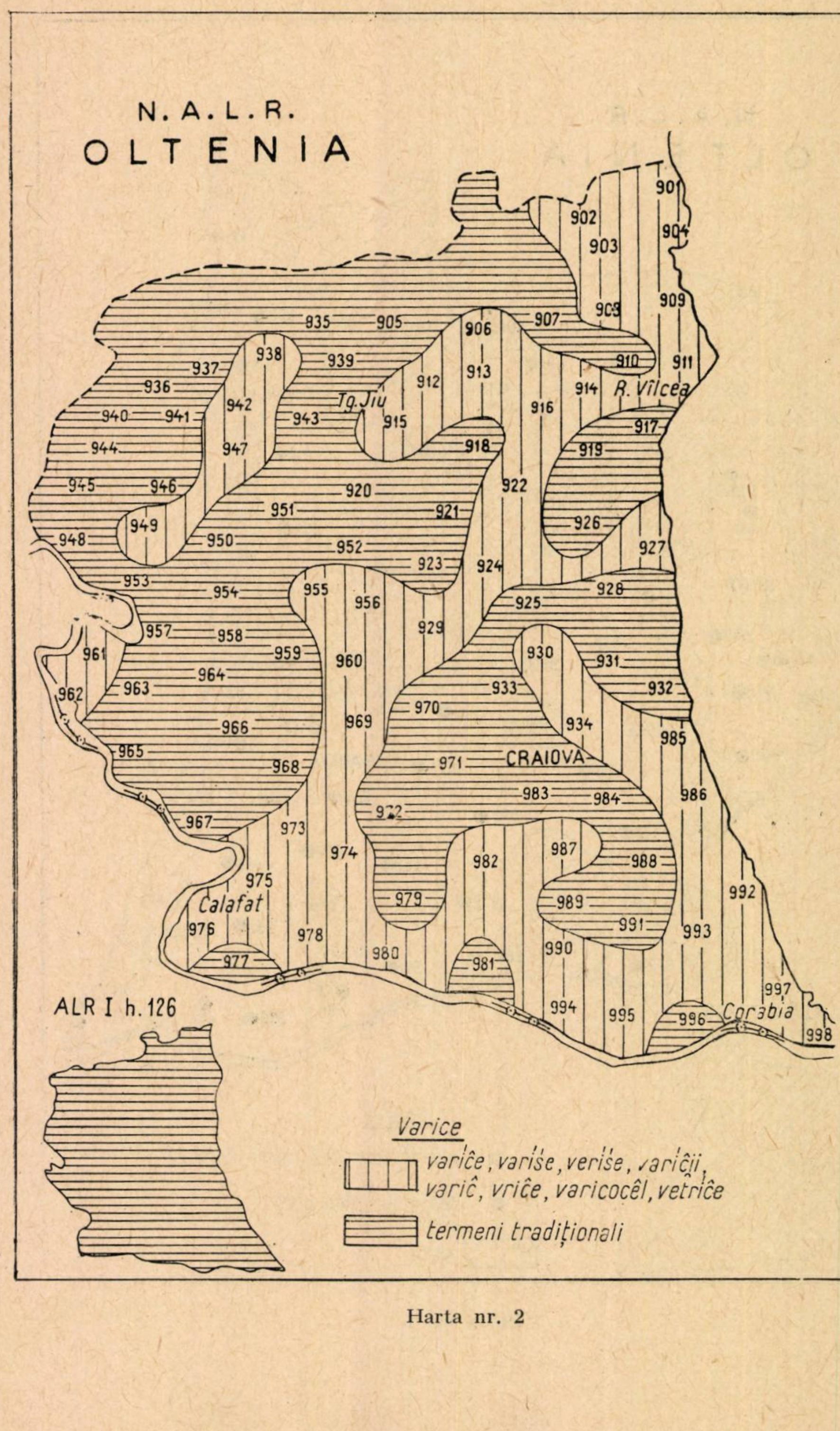
[2] Astăzi *bori* este considerat vulgar. În textele din secolul al XVI-lea termenul era însă frecvent : el apare în *Codex Sturdzanus*, la Dosoftei etc.

[3] *Gîmfa* = a (se) umfla. Vezi DA s.v.

[4] Deși întrebarea indirectă, pusă de anchetator, urmărea obținerea termenului care denumește această boală. Întrebarea era formulată astfel: „La femeile însărcinate și cu copii mulți, cum numiți boala aceea cînd li se umflă vinele de la pulpa picioarelor și se văd vinete?".

N.A.L.R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALR I h. 145
Vomez
vomit (vomitéz, fomit, fomiťez)
debordéz (ďiborďéz)
vărs

Harta nr. 1

N.A.L.R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALR I h. 126
Varice
variĉe, variše, veriše, variĉi,
variĉ, vriĉe, varicocêl, vetriĉe
termeni tradiționali

Harta nr. 2

În NALR-Oltenia termenul din limba standard, *varice*, cunoaşte, în schimb, o răspîndire masivă, ocupînd aproape jumătate din teritoriul Olteniei. Aria formată este mai întinsă şi compactă în sudul şi centrul teritoriului, cu numeroase infiltraţii spre est şi vest. De remarcat că termenul apare în forma corectă, *varíĉe* (*varíśe*), în majoritatea localităţilor, cu excepţia cîtorva puncte unde termenul apare sub formele : *valíĉe* (pct. 974, 985), *vríĉe* (pct. 955), *veríśe* (pct. 942).

În două localităţi (pct. 930 şi 947) semnalăm termenul *víntriĉe* (*víntriśe*) care este un diminutiv al termenului vechi, de origine latină, *vintre* (< lat, *vĕntrem*)[5]. Este interesant însă comentariul subiectului din punctul 930, care, după ce răspunde la întrebarea indirectă prin acest termen, menţionează : „*víntriĉe* le zice la noi, *varíĉe* le zice númai dóctori".

În 30 de localităţi din afara ariei *varice* nu s-a primit nici un răspuns la întrebarea indirectă, subiectele necunoscînd vreun termen pentru această maladie. În punctele 973, 976, 982 s-a răspuns prin termenul *varicoĉel*, care de fapt, după cum se ştie, denumeşte o altă boală. Confuzia a fost posibilă datorită apropierii dintre forma fonetică a celor doi termeni (*varice* şi *varicocel*). În restul teritoriului s-au primit răspunsuri care denumesc efecte ale bolii : *gîlĉ pe piĉór* (pct. 915, 918, 945, 962), *víne cu sînĝe rău* (pct. 933, 959, 968, 970), *dúluri* (*pă púlpe*) (pct. 939, 966), *umflătúri pe púlpe* (pct. 931) etc.

H a r t a 3 : *d i a r e e*

Pentru noţiunea « diaree » harta 124 din ALR, I consemnează, pentru Oltenia, termenul din limba literară (cu o uşoară alterare fonetică) *diiaríie* numai în trei localităţi (pct. 850, 856 în apropierea oraşului Turnu-Severin şi pct. 798 la nord de Rîmnicu-Vîlcea). În celelalte localităţi sînt înregistrate expresiile tradiţionale : *tréĉe pĭ iál* pct. 800, 808, 840, 860, 870, 880, 887), *trecătúră* (*trăcătúră, tracatúră*) (pct. 820, 837, 839, 840, 842), *áre tréĉerea* (pct. 815), *lovít de iínimă* (pct. 798, 810, 878), *bolnáv dă iínimă* (pct. 885), *záĉă d'ĕ iíńimă* (pct. 856), *dor de iínimă* (pct. 874), *îl duáre la íńimă* (pct. 850), *stricát la búrtă* (pct. 846), *iă lovít de stomác* (pct. 865).

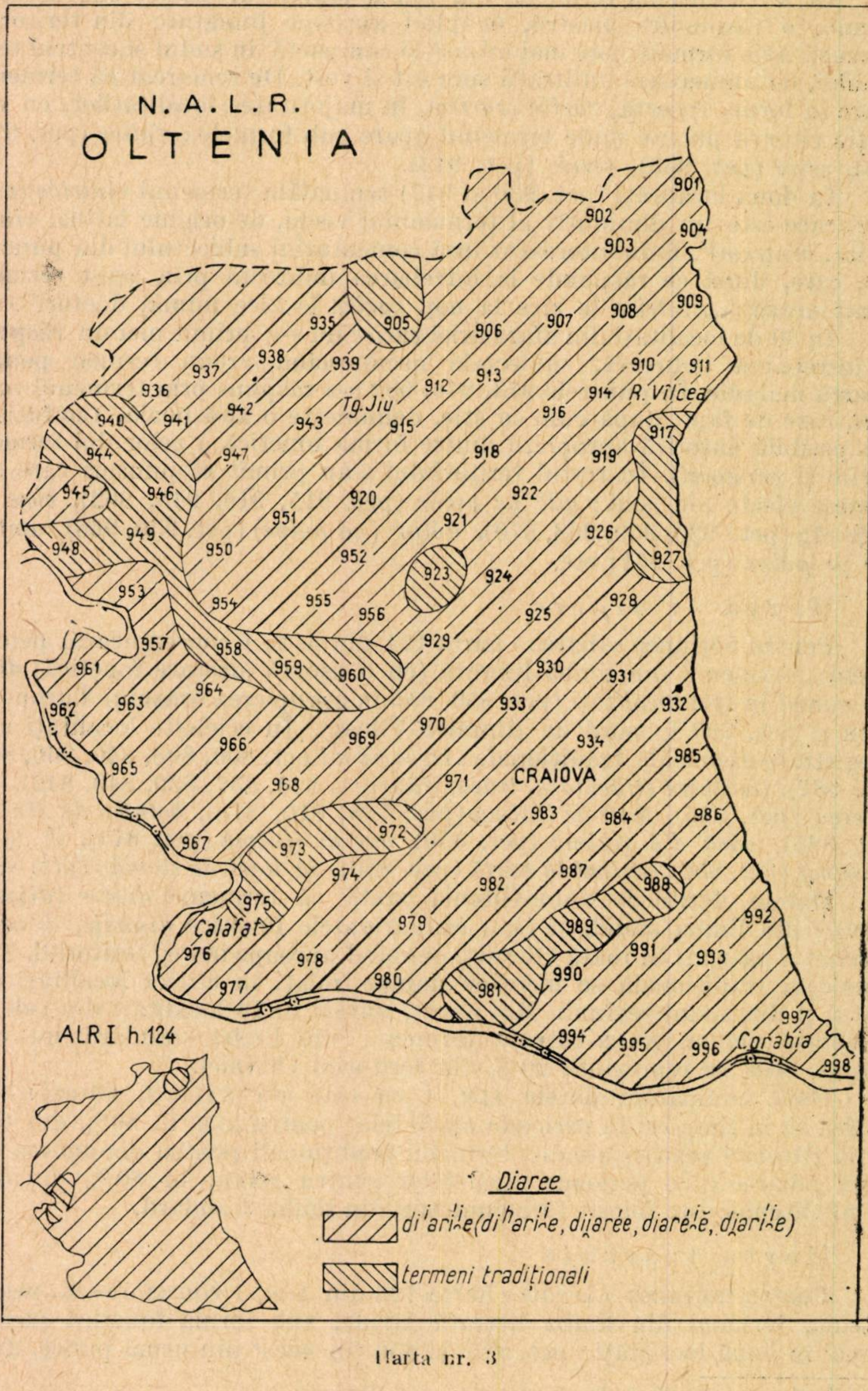
Datele oferite de NALR-Oltenia arată că termenul *diaree* (*diiarée*, *diaréie*) din limba standard (sau cu variantele fonetice *diiaríie*, *diʰaríie*, *diairíie*) a pătruns în toată Oltenia, ocupînd aproape întreg teritoriul. Terminologia tradiţională se menţine numai izolat, în cîteva localităţi din vestul şi din sudul regiunii. Mai exact, numai în 18 localităţi din cele 98 anchetate pentru NALR-Oltenia termenul din limba standard nu este atestat, ceea ce reprezintă 20 % din teritoriul Olteniei.

Dacă comparăm datele ALR, I cu cele ale NALR, I, Oltenia constatăm că în timp ce, în perioada anchetelor pentru ALR, în 80 % din teritoriul Olteniei erau răspîndiţi termenii tradiţionali pentru denumirea noţiunii « diaree », în perioada anchetelor pentru NALR, în 80 % din teritoriul Olteniei este folosit termenul nou din limba standard.

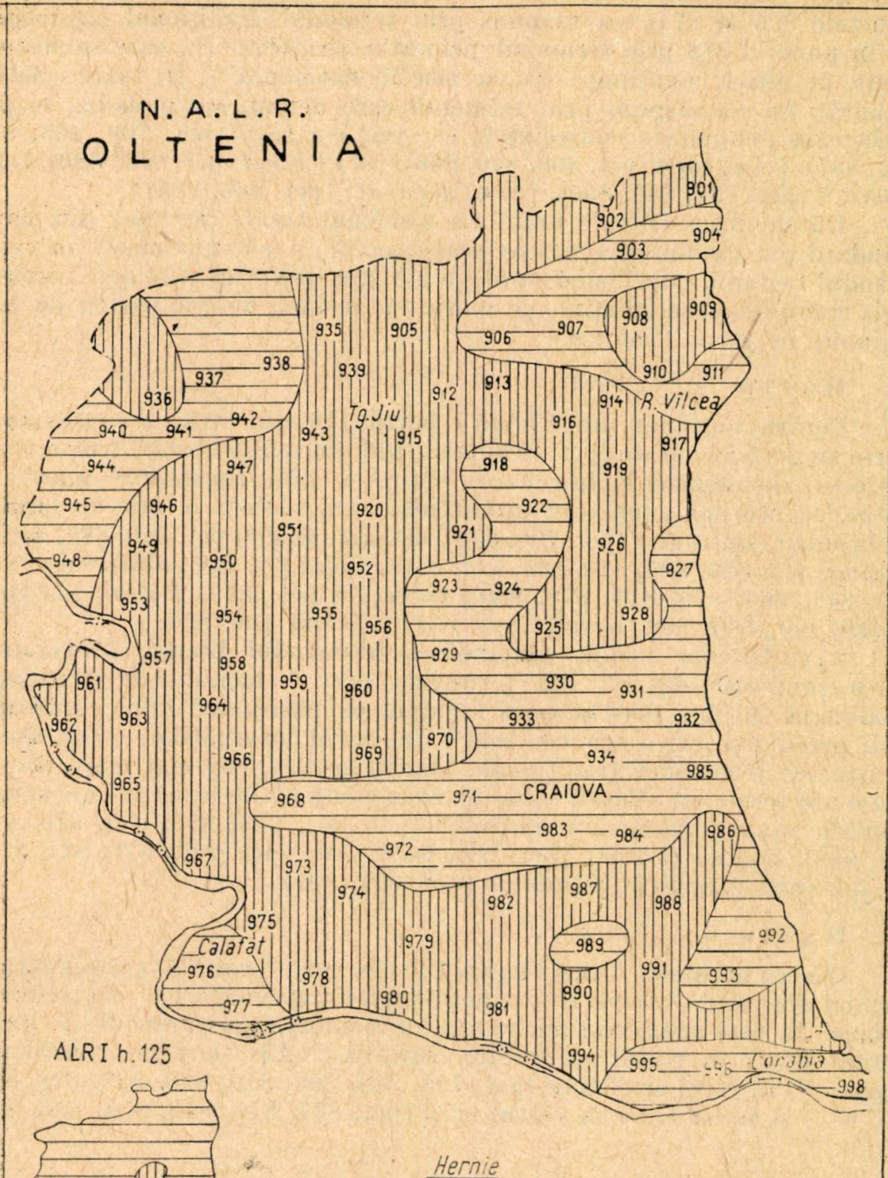
H a r t a 4 : *h e r n i e*

Pentru noţiunea « hernie » harta 125 din ALR, I consemnează, pentru Oltenia, termeni din limba literară *hernie*, sub forma fonetică *iărníie*, numai în două localităţi : pct. 815, şi 856 (în acest din urmă punct, după

[5] Cf. şi sensul „vinele de sub genunchi ... " (DA, mss., s.v.).

N.A.L.R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALR I h.124
Diaree
termeni tradiționali

Harta nr. 3

N. A. L. R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALRI h. 125
Hernie
hernie (iernie, irnie, iărnie
termeni tradiționali

Harta nr. 4

ce a dat răspunsul, subiectul a adăugat că „*iărniịă* se zíce rar"). În punctele 825 și 874, s-a răspuns prin termenul tradițional *boșoroĝẹálă*, iar în punctul 878 prin termenul peiorativ *stricăcúne* (la care subiectul a făcut, de altfel, mențiunea că „se zice în batjocură"). În toate celelalte localități nu s-a răspuns prin termenul care denumește maladia, ci prin acela care denumește consecințele ei : [el] *s-a boșít* (pct. 798, 808, 820, 842, 887), [el e] *boșít* (pct. 800, 810, 846), [el e] *boșát* (pct. 870, 880), [el e] *soborît*[6] (pct. 837, 840, 850), [el e] *surupát*[7] (pct. 860, 885)[8].

Datele NALR-Oltenia arată că termenul *hernie* (*herniẹ*) din limba standard (cu variantele fonetice *ịerníẹ*, *irníẹ*) a pătruns masiv în vestul și sudul regiunii, cuprinzînd aproape 2/3 din teritoriul Olteniei. Terminologia tradițională se menține, pe o arie ai întinsă, doar în partea de est a regiunii, în jurul Craiovei.

H a r t a 5 : *f e b r ă*

Pentru noțiunea de « febră » harta 110 din ALR, I consemnează într-o singură localitate (pct. 815) termenul din limba literară *temperatúră*, subiectul răspunzînd la întrebarea indirectă „áre *timperatúrⁱ* márⁱ". În restul localităților anchetate în Oltenia, ALR, I atestă o serie de termeni tradiționali : *aprîndere* (pct. 798, 850), *arsụáre* (*arsúrⁱ*) pct. 840, 887, *arzíme* (*arḑíme*) pct. 820, 825, 840, 865, *árde cum ịă fócu* pct. 885, *căldúrⁱ* pct. 808, 810, 842, 860, 870, 874, 878, 880), *dogorẹálă* pct. 839, *fʰịărbînțálă* (*fịărbînțálⁱ*) pct. 800, 808, *focăríịĕ* pct. 837, *n̥cintálă* pct. 850.

NALR-Oltenia atestă răspîndirea termenului literar, *temperatúră*, într-o proporție de 2/5 din teritoriu; aria termenului se conturează de-alungul Oltului, deci în estul regiunii, cu pătrunderi adînci spre sud-vest, precum și într-o arie centrală[9]. În restul localităților, NALR atestă menținerea termenilor tradiționali. Dintre aceștia, cea mai mare răspîndire o are termenul *căldúrⁱ*, care apare în peste 60 de localități anchetate. Sporadic apar și termenii : *aprînderⁱ* (pct. 904, 929, 933, 935, 970, 978, 979, 988), *arsụáre* (*arsúrⁱ*) (pct. 936, 945), *árde* (pct. 940, 941, 944, 978), *áre focⁱ* (pct. 938, 945), *fịerbințélⁱ* (pct. 907, 984).

H a r t a 6 : *t i f o s*

Pentru noțiunea « tifos » harta 121 din ALR, I prezintă o arie centrală, pornind din jurul Craiovei înspre nord-vest, reprezentînd 1/3 din teritoriul Olteniei, în care subiectele anchetate au răspuns prin termenul din limba literară *tífos* ; în restul teritoriului sînt răspîndiți termenii tradiționali *luŋgụáre*[10], în estul ariei *tífos* (pct. 798, 800, 808, 810, 820, 825, 878, 880, 885, 887) și *bụála máre* în vestul ariei (pct. 837, 840, 842, 850, 856, 860, 865)[11].

---

[6] DA mss. atestă verbul *a sobori*, pentru Banat, cu sensul „a se vătăma".

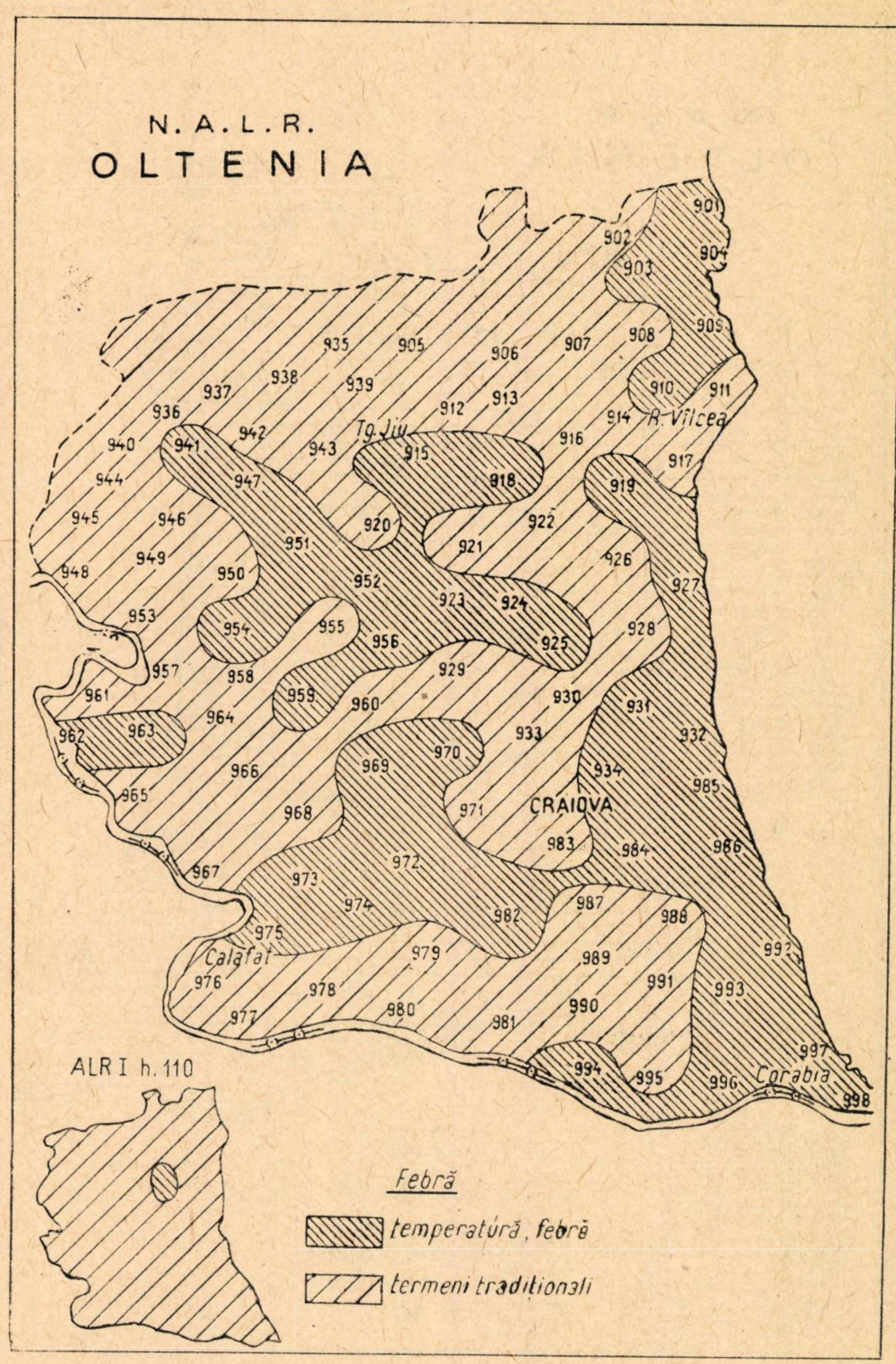
[7] DA mss. atestă verbul *surpa* (și varianta *surupa*) cu sensul „a se boșorogi, a căpăta surpătură, hernie, a-i cădea boașele".

[8] De remarcat că subiectul din punctul 887 menționează că „bọála n-áre núme".

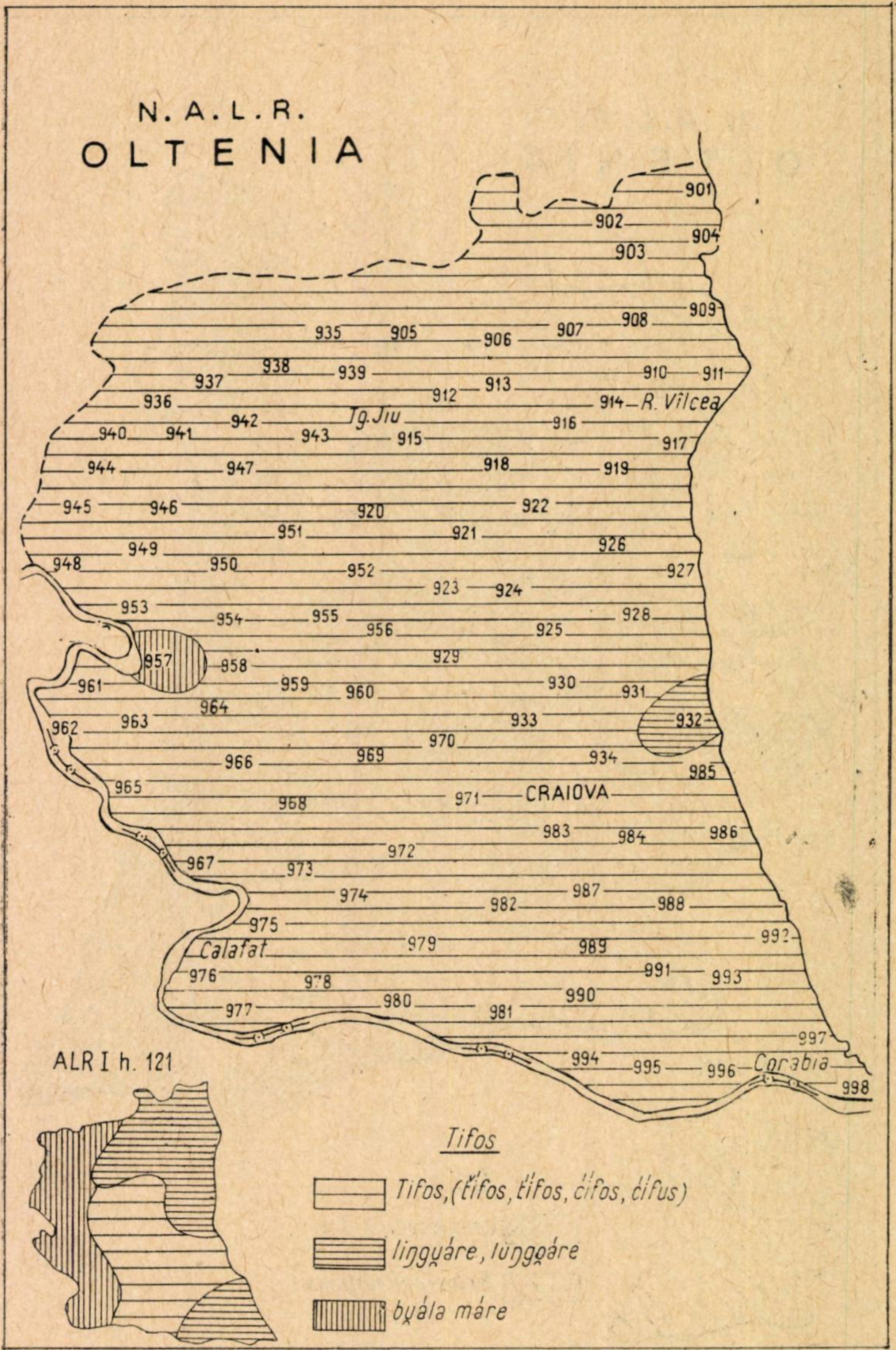
[9] Menționăm că, în punctul 997, subiectul — după ce a răspuns la întrebarea indirectă prin termenul *temperatúră* — a adăugat și termenul mai nou *fébră; temperatură* este concurat deci de un alt termen din limba standard.

[10] *Lîngoare* (< lat. *languor*) prin etimologie populară a fost apropiat de boală „lungă" și a devenit *lungoare*. Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, I, 1940, p. 17.

[11] Pentru termenii care desemnează tifosul în limba română, vezi articolul lui Valeriu Rusu, *Termeni pentru denumirea tifosului* (Pe baza ALR), în FD, II, 1960, p. 209—219.

N.A.L.R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALR I h. 110
Febră
temperatúră, febră
termeni tradiţionali

Harta nr. 5

N. A. L. R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALR I h. 121
Tifos
Tifos, (ťifos, ťifos, ćifos, ćifus)
liŋgu̯áre, luŋgo̯áre
bu̯ála máre

Harta nr. 6

Datele NALR-Oltenia prezintă o arie unitară, arătînd răspîndirea generală a termenului din limba standard *tífos* (cu alterarea dentalei în regiunea de nord-vest : *t'ífos* pct. 935, 937, 938, 941, 943, 947, 949, 950, 953, 954, 955, 961, 962, 964, 965, *t'ífos* pct. 936, 942, 945, 946, 948, 963, *ćífos* pct. 940, *ćífus* [12] pct. 944). Numai în două localități (din cele 98 anchetate) nu s-a obținut, prin întrebarea indirectă, termenul din limba literară *tifos*, ci s-au înregistrat termenii tradiționali din graiul local : *luŋgu̯áre* (pct. 932) în est și *bu̯ála máre* (pct. 957) în vest.

Harta 7: *tuberculoză*

Pentru «tuberculoză» harta 122 din ALR, I înregistrează în majoritatea teritoriului Olteniei termenul tradițional *oftică*, cu accentul fie pe prima silabă (*óftică* : pct. 808, 820, 837, 839, 840, 850, 860, 870, 880), fie pe cea de a doua (*oftícă* : pct. 856, 865, 887). În partea de nord-vest a teritoriului, termenul este adaptat la sistemul fonetic al graiului local și apare atestat cu dentala alterată : *óft'ică*, *ófćică*. Interesantă este forma *osfícă*, consemnată în punctele 810, 815, 842, 885 și în punctul 825 unde subiectul a răspuns : „*ắsta uóm îi̯ hosficát*".

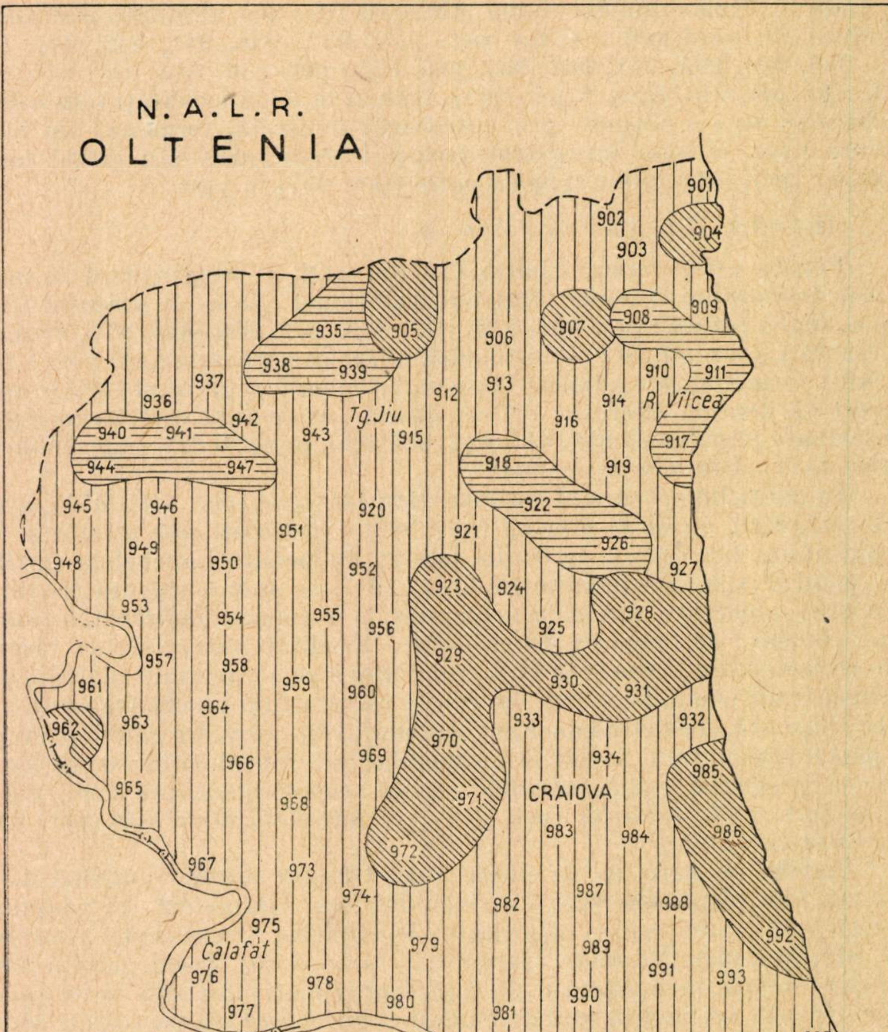
În afara lui *oftică* mai întîlnim termenii *atác* (pct. 798, 870), *atăcát* (pct. 842, 850), *bu̯álă de plămîn'* (pct. 846). În sfîrșit, este atestat și termenul literar *tuberculoză*, în 6 din cele 22 de localități anchetate în Oltenia pentru ALR, I; menționăm însă, că doar într-o singură localitate (pct. 878) subiectul a dat ca prim răspuns, la întrebarea indirectă, termenul nou : [bolnav] *dă tuberclóz*. În celelalte 5 localități subiectele au răspuns prin termenul din limba standard numai după ce au denumit maladia prin termeni tradiționali, fapt care dovedește că termenul nu era folosit în vorbirea obișnuită, el existînd doar în vocabularul lor pasiv. De altfel, o dovadă în plus a caracterului recent al termenului este faptul că în fiecare localitate s-a înregistrat o altă variantă fonetică : *tuberculo̯ázắ* (pct. 798), *tulberculózắ* (pct. 839), *tuberclóz* (pct. 878); ca adjectiv : *terbiculós* (pct. 815), *turbicălós* (pct. 870) [13].

Datele pe care ni le oferă NALR-Oltenia arată, dimpotrivă, că aria cea mai răspîndită este a termenului nou, *tuberculózắ*, că adaptarea corectă a lui s-a impus în majoritatea localităților (cu excepția punctelor 937, 942, 943, 959, 966 unde apare forma *turbeculózắ*). Termenul din limba standard ocupă, în momentul de față, aproximativ 3/4 din teritoriul Olteniei. În rest se mențin termenii tradiționali : *oftică* s-a păstrat în cîteva insule în nordul regiunii; termenii *plămîníi̯e* [14], *atác*, *bu̯álă de plumîń* etc. s-au menținut într-o arie restrînsă în centrul Olteniei, în cîteva localități de pe malul Oltului și în puncte cu totul izolate (pct. 904, 905, 907, 962, 996).

[12] Formă care se explică, probabil, prin germană (*Typhus*), vezi Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 215.

[13] Pentru diversele forme în care circulă termenul *tuberculoză* în vorbirea populară, vezi și B. Cazacu, *Procesul de diferențiere în graiul unei comune* (*Meria — reg. Hunedoara*), în *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 117—118 ; autorul constată că termenul „nu e destul de cunoscut, nu are circulație și nu și-a găsit, ca atare, forma cu care să se consacre în graiul local" (*loc. cit.*, p. 118).

[14] O mențiune aparte merită răspunsurile *plămîníi̯e* (pct. 904, 932, 936, 948, 956, 970, 971, 986, 998), *plomîníi̯e* (pct. 930, 976), *plumîníi̯e* (pct. 908, 920, 929) care se explică prin etimologie populară: neologismul *pneumonie* a fost apropiat de *plămîni* (reg. *plomîn'*, *plumîn'*).

N.A.L.R.
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
CRAIOVA
Calafat
Corabia
ALR I h.122
Tuberculoză
tuberculóză
plămîn'e, (plomoni'e, plămînări'e, buálă di plumîn, atác).
óftică (oftíċă, ofċícă, osfícă).

Harta nr. 7

Merită să fie menționat faptul că termenul *tuberculoză* apare și el concurat de un alt termen din limba standard : *tebecé* (atestat în ptc. 996, 980) și *tebecíst* (pct. 930) [15].

★

Un interes deosebit prezintă și comentariile subiectelor anchetate în legătură cu termenii discutați mai sus ; acestea relevă că vorbitorii au conștiința deosebirilor existente în folosirea anumitor termeni care desemnează aceeași noțiune. Semnificative, din acest punct de vedere, sînt unele relatări ale subiectelor anchetate pentru NALR, I, Oltenia, care subliniază diferențele dintre generațiile mai tinere și cele mai vîrstnice.

Astfel, subiectele anchetate în punctele 902, 903, 909, 913, 916, 937, 952, 955, 956, 964, 968, 995, după ce au răspuns la întrebarea indirectă, ,,ce boală zici că are omul pe care îl doare în piept, tușește și scuipă sînge?'' prin termenul specific limbii standard, *tuberculóză*, au menționat că, pentru aceeași noțiune, înainte vreme se folosea cuvîntul *óftică*. La aceeași întrebare, subiectele din punctele 957, 965, 977, 984 și 990, după ce au răspuns de asemenea prin termenul obișnuit în exprimarea literară, au făcut mențiunea că înainte vreme se spunea *atác* (pct. 957), *atăcát* (pct. 965), *bu̯álă de atác* (pct. 977, 984, 990).

Subiectul anchetat în pct. 920, la întrebarea indirectă pentru obținerea termenului care denumește noțiunea «hernie», după ce răspunde *i̯erníi̯e*, adaugă : ,,ai̯ bătrîn' zicáu̯ că s-a *boșoroğít*''. De asemenea, subiectul din punctul 970, la întrebarea indirectă pentru obținerea termenului pentru noțiunea de «a vomita», după ce răspunde *debordéz*, menționează că ,,*vărs* [se zice] pe bătrînéște''.

Pentru denumirea noțiunii «diaree» subiectul din punctul 913 răspunde la întrebarea indirectă ,,îi̯ *bolnáv de i̯ínimă*, acuma-i̯ zíce *dii̯aríi̯e*'', iar subiectul din punctul 990, după ce răspunde la aceeași întrebare prin termenul *dii̯aríi̯e*, menționează că ,,înai̯ínte zîcá că *l-a lovít i̯ínima*''.

Același interes îl prezintă și comentariile vorbitorilor referitoare la întrebuințarea termenilor în diverse stiluri ale exprimării. Astfel, subiectul din punctul 969, la întrebarea indirectă ,,cînd o mîncare are gust rău, îți vine greață și o dai afară pe gură, ce zici că faci?'' a răspuns prin termenul tradițional *vărs*, adăugînd însă : ,,în ștínță [se spune] *vomít*''. Subiectul din punctul 957 a răspuns, la aceeași întrebare, prin termenul nou *d'ebord'éz*, conștient că în prezența anchetatorului trebuie să adopte un anumit stil de exprimare, menționînd însă imediat că ,,pe țărăn'eșt'e [se spune] *vărs*''. La întrebarea indirectă pentru obținerea termenului care denumește noțiunea «diaree», subiectul din punctul 931 răspunde : *lovít dă ínimă* — dar adaugă — ,,pă medicînă-i̯ zíce *dii̯aríi̯e*''. La întrebarea pentru obținerea termenului pentru noțiunea «tuberculoză», subiectul din punctul 982 răs-

---

[15] Semnalăm răspunsurile date de subiectul anchetat în punctul 980. După ce, la aceeași întrebare, dă răspunsul *tuberculóză*, arată că ,,nai̯ínte-i̯ spune̯á *atác* și *uscătúră*'', iar ,,acu *bolnáv de tebecé*''.

punde „*tuberculóză* dúpe cárte", iar subiectul din punctul 967 „*tuberculóză* îi zîc dóftori".

Bogăţia comentariilor de acest fel, pe care le oferă materialele NALR, I, Oltenia, relevă sentimentul vorbitorilor în legătură cu deosebirile existente în folosirea anumitor termeni care denumesc aceeaşi noţiune. În evoluţia limbii — care este rezultatul unei succesiuni complexe de schimbări lente — reacţia subiectului vorbitor constituie unul dintre diverşii factori care se găsesc la baza acestor schimbări [16].

★

Din examinarea pe baza datelor celor două atlase a termenilor de mai sus referitori la un anumit sector al vocabularului, rezultă că compararea ariilor lor de răspîndire în momente diferite ale dezvoltării limbii este deosebit de instructivă. Astfel, în cazul termenilor de care ne-am ocupat, putem distinge două situaţii diferite :

1) În timp ce termenul din limba standard nu este atestat în ALR sau apare sporadic, în NALR termenul formează arie compactă. Este cazul termenilor *vomez*, *varice*, *diaree*, *hernie*, *febră*.

2) În timp ce termenul din limba standard formează în ALR arii restrînse, în NALR termenul apare generalizat sau aproape generalizat. Este cazul lui *tifos* şi *tuberculoză*.

Din aceste situaţii apare evident rolul preponderent al limbii standard, care tinde să elimine, datorită prestigiului ei, variantele locale.

Se ştie că schimbările în întrebuinţarea anumitor termeni, răspîndirea inovaţiilor, generalizarea acestora, sînt determinate, întotdeauna, de o nouă situaţie socială, economică sau culturală. Într-adevăr, în condiţiile actuale ale unei rapide dezvoltări economice şi culturale, datorită extinderii pe diverse planuri a contactelor sociale, majoritatea vorbitorilor îşi însuşesc termenii din limba standard, avînd, totodată, conştiinţa existenţei unor alte sisteme decît sistemul graiului local.

În cazul de faţă — al răspîndirii masive a unor termeni din limba standard care denumesc noţiuni în legătură cu diferite maladii sau cu consecinţele lor — contribuţia factorilor extralingvistici este hotărîtoare. Impunerea termenilor din limba standard se datoreşte, aşadar, în primul rînd, largii răspîndiri a reţelei sanitare în prezent, în comparaţie cu situaţia din perioada anchetelor pentru ALR.

Cercetarea comparativă a faptelor înregistrate în două momente diferite ale sincroniei ne permite să înţelegem mai bine stadiul actual al raporturilor dintre limba standard şi graiurile locale. Faptul că există termeni tradiţionali în graiuri, care devin din ce în ce mai desueţi, ieşind din circulaţie şi, că dimpotrivă, alţii, din limba literară, cîştigă teren zi de zi, demonstrează că, în procesul de interacţiune dintre limba standard şi graiurile locale, limba standard se impune într-un ritm din ce în ce mai accelerat, iar tendinţa de nivelare a graiurilor se manifestă tot mai puternic şi mai conştient.

---

[16] Cf. B. Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo*, Bucureşti, 1957, p. 188 ; cf. şi versiunea românească, *Despre reacţia subiectului vorbitor faţă de fenomenul lingvistic*, în *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, 1966, p. 56.

Desigur că în acest proces de interacţiune dintre limba standard şi graiurile locale, diversele niveluri ale limbii se comportă în mod diferit. Lexicul, care este sistemul cel mai deschis, permite cu mai multă uşurinţă pătrunderea termenilor din limba standard, chiar dacă aceştia sînt adaptaţi la sistemul fonetic al graiului (cf., de exemplu, formele *variśe*, *ćifos* etc.).

Din examinarea terminologiei asupra căreia ne-am oprit, pe baza studiului comparativ al datelor celor două atlase lingvistice, rezultă însă nu numai tendinţa de generalizare a termenilor din limba standard, ci şi dinamica isogloselor respective.

August 1966

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

PARALELE ROMÂNO-SPANIOLE ÎN SINTAXA VERBULUI

DE

FLORENŢA SĂDEANU

Numeroşi cercetători români au fost atraşi de problema asemănărilor dintre cele două limbi de la extremitatea romaniei : spaniola şi româna ; socotim firesc ca aportul romaniştilor români să se îndrepte în special spre elucidarea şi explicarea faptelor legate de limba română, mai puţin cunoscută şi studiată decît limbile romanice din Apus, şi în acelaşi timp, prin comparaţia cu fapte din alte limbi romanice, să încerce a contribui la mai buna explicare a acestora.

În lucrarea de faţă ne propunem să relevăm cîteva aspecte dintr-un domeniu mai puţin atins de studiile anterioare, probleme din sintaxa verbului.

Atît româna cît şi spaniola posedă diferite procedee pentru exprimarea aspectului verbal. În ambele limbi aceasta se realizează fie prin mijloace morfologice : diferite valori ale timpurilor, fie prin mijloace lexicale [1]. Dintre acestea din urmă fac parte îmbinările cu verbe care exprimă ideea de începere, continuare sau terminare a acţiunii. În afara verbelor care prin însuşi sensul lor sînt destinate să îndeplinească acest rol (ex. rom. *a începe*, *a continua*, *a urma*; sp. *empezar*, *continuar*, *proseguir*), există în spaniolă şi română, mai ales în limba veche şi în vorbirea populară şi fami-

---

[1] Asupra problemei aspectului verbal, a întrebării dacă în această categorie se cuprind şi factorii lexicali sau numai cei morfologici, există păreri controversate , pe care nu credem că este locul să le discutăm aici (cf. Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e siècle*, Bucureşti, 1926, p. 34 ; acad. prof. I. Iordan, *Limba română contemporană* [f. loc.], 1956, p. 423, 450 ; Gh. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în „Mélanges de linguistique", Oslo, 1958 ; V. Guţu, *Semiauxiliarele de aspect*, în LR X, 1961, 1, p. 3 şi urm. ; acad. Al. Graur, *Introducere în lingvistică*, Bucureşti, 1965, p. 188—190). În lucrarea noastră am adoptat punctul de vedere al Gramaticii Academiei, care consideră că în limba română, în lipsa unei categorii morfologice a aspectului verbal, acesta poate fi realizat şi prin mijloace lexicale. (Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, Academia Republicii Populare Române, Bucureşti, 1963, p. 40.) Gramatica Academiei Spaniole nu dedică un capitol special problemei aspectului, ci se referă doar la calitatea unor timpuri verbale de a fi perfecte sau imperfecte, de a exprima acţiunea incipientă, durativă sau perfectă (ed. a IX-a 1959, p. 265—266). În lucrări de sintaxă ca: Samuel Gili y Gaya, *Curso superior de sintaxis española*, ed. a VIII-a, Barcelona, 1961, p. 106 ; Criado de Val, *Sintaxis del verbo español moderno*, vol. I, Madrid, 1948, p. 33—34, întîlnim punctul de vedere adoptat de noi.

liară, verbe care, folosite în construcții speciale, exprimă ideea de începere sau de continuare intensivă a acțiunii.

Pentru a exprima începutul unei acțiuni se folosesc în limba spaniolă semiauxiliarele [2] *coger* și *tomar*, iar în română verbele corespunzătoare : *a prinde* și *a lua* în construcții asemănătoare, uneori identice :

a) semiauxiliar (intranzitiv sau reflexiv) + infinitiv (introdus prin prep. *a*)

Română : **Prinseră** *a* *șutili* (Coresi, Evangheliar). *Aici dacă stătură în popas*, **prinse a** *se sfătui cu calul* (Ispirescu, *Legende*). *Și ai* **luat a** *te da cu capul de vatră* (Sevastos, *Nunta*).

Spaniolă : **Coge a** *andar* (Flores, *Habla y cultura popular en Antioquia*, Bogotá, 1957, p. 142). *La familia* **cogió a** *llamar médicos y más médicos* (din Venezuela ; Kany, *op. cit.*, 202). *Quando mío Çid el castiello quiso quitar, Moros y moras* **tomáronse a** *quexar* (*Cid*, v. 852). *Luego toman armas y* **tómanse a** *deportar* (*Cid*, v. 1514) [3].

b) semiauxiliar (mai ales la reflexiv, în sp. mod. și la intrans.) + *și* (sp. *y*) + verbul la același timp cu semiauxiliarul.

Română : **S-au luat și** *s-au suit pe un copaci de frica fiarelor* (Sbiera, *Povești*). **Se ia și** *se întoarnă singură acasă* (Creangă, *Povești*). *Dar Gruia de bucurat*, **Se lua și**-*o săruta* (Bibicescu, *Poezii Populare*). **Se ia** *țiganul* **și** *intră în casă* (la Tiktin).

Spaniolă : *Despues que esto ouo fecho*, **coiosse** *con sus naves e fue yendo par la mar* (Prim. Cron. Gen. la M. Pidal, *Cid*, vol. II s.v. *coger*). **E cogiós** *dalli Julio Cesar con aquellos poderes tan grandes* **et fues** *para Roma* (id. ib.). **Cogió y se entró** *derechito* (Moratín, la Cuervo, *Diccionario de Construcción y regimen de la lengua castellana*, Paris, 1893, s.v. *cojer*). *Ha* **cogido y se ha hecho** *poeta* (id. ib.). *Conque entonce* **coge y** se va *de pira par palacio* (Espinosa, la Kany, *op. cit.*, 199). **Cogió y** se *fué* (din Santander, Ciudad Real, Soria ; la Kany, *op. cit.*, 199), **Cojió y** *lo abrazó* (Flores, *op. cit.*, 142) [4].

În limba veche apare în această construcție și *tomar* : *Tomé y víneme* (Valdés, la Kany, *op. cit.*, 200) ; *tomó y fuése, tómo y muríose* (Correas, la Kany, *op. cit.*, 200).

În America latină întîlnim și verbul *agarrar* sinonim cu *coger*, folosit cu aceeași valoare : *Y agarramos y salimos* (din Ecuador, Kany, *op. cit.*, 199). *Agarré y me fuí* (in Antioquia, Kany, *op. cit.*, 199).

---

[2] Charles E. Kany, în *American — Spanish Syntax*, ed. a II-a, Chicago, 1951, p. 199, unde dă exemple cu aceste verbe, le interpretează în unele cazuri ca „auxiliaries of unitary aspect", iar în altele ca „auxiliaries of inceptiv aspect". Nu credem necesar să deosebim aici nuanțe atît de fine. Gili y Gaya, *op. cit.*, p. 106, arată că frazele verbale formate dintr-un auxiliar + a + infinitiv „forman a menudo expresiones incoativas".

[3] Glosat de Menéndez Pidal prin „comienzan a deportarse". Dicționarul Academiei Spaniole (s. v.) înregistrează această valoare a verbului *tomar* și pentru limba modernă.

[4] Dicționarul Academiei Spaniole include această construcție pînă la ediția a XI-a, explicînd-o astfel : *Juntos con algunos verbos unidos con conjunción, „Resolverse ó determinarse a la acción que significa el verbo con que se junta"*. În edițiile mai noi nu o mai menționează, probabil considerînd-o neliterară.

Aspectul durativ îmbinat cu ideea de intensitate a acțiunii se exprimă în română și spaniolă — mai ales în vorbirea familiară și populară — prin imperativul singular al verbului *dare* repetat și urmat adesea de pronumele personal de pers. 2 la dativ [5] :

Română : *Se pun dracii la lucru și dă-i și dă-i* (Mera, *Lumea basmelor*).
Spaniolă : *Y yo sin cistar, como me ha aconsejado don Carlos*; *pero ella dalle y dalle* (în Argentina, Kany, *op. cit.*, 242).

Adesea construcția de mai sus, repetată sau nu, este urmată de prepoziția sp. *con*, rom. *cu* + un substantiv care exprimă acțiunea propriu-zisă :

Română : *Dă-i și dă-i cu ciupitul* (la Tiktin, s.v.) „ciupește într-una"; *Dă-i cu bere, dă-i cu vin* (Caragiale, *Teatru*) „bea într-una".
Spaniolă : *Y dale con el llanto* (Kany, *op. cit.*, 242) „plînge într-una".

Aceste construcții verbale nu sînt moștenite din latină, limbă care poseda alte mijloace lexicale pentru exprimarea aspectului incoativ sau durativ (sufixe, prefixe) ; așadar asemănarea dintre construcțiile verbale din spaniolă și română de care am vorbit mai sus nu poate fi explicată decît ca un rezultat al dezvoltării paralele a unor elemente la origine comune, dezvoltare posibilă datorită structurii asemănătoare a celor două limbi înrudite.

În legătură cu semiauxiliarele de aspect incoative Cuervo, *op. cit.* (s.v. *coger*), spune : *„Cogió y se fué" en su origen hubo de ser „Cogió su camino y se fué" de donde vino después a emplearse el verbo para señalar el primer paso con que se pone por obra una resolución.* În felul acesta, însă, rămîne neexplicată forma reflexivă, care, după cum se vede din exemplele de mai sus, pare a fi cea mai veche [6]. Credem că alăturarea exemplelor din limba română poate să aducă o nouă lumină în problema aceasta. Limba română nu cunoaște o expresie echivalentă cu sp. *coger el camino*, care să poată fi luată ca bază pentru dezvoltarea valorilor pe care le analizăm. Dacă luăm în considerare faptul că semiauxiliarele despre care vorbim apar mai ales în construcții cu verbe de mișcare, ajungem la concluzia, bazată în primul rînd pe sensul lor, că la început au exprimat efortul necesar începerii unei acțiuni, a unui drum : *s-au luat și s-au dus* = s-au luat pe ei ca pe un bagaj, pentru a porni la drum. Construcția s-a extins apoi și a fost folosită și cu alte verbe, deoarece începerea oricărei acțiuni presupune o ieșire din inerție, un efort. Cu timpul, verbele respective și-au pierdut sensul inițial, rămînînd simple auxiliare [7].

În încheierea acestui capitol trebuie să observăm că valorile aproape identice pe care le primesc aceste verbe în română și în spaniolă ne îndreptățesc să credem că ele ies din sfera îmbinării libere de cuvinte (așa cum le

---

[5] Dicționarul Academiei menționează pe *dale* ! ca o interjecție folosită „para reprobar con enfado la obstinación o terquedad".

[6] M. Pidal, *Cid* II, 581, referindu-se la un pasaj în care Cuervo încearcă să includă în explicația sa și unele versuri din *Cid*, ripostează : *Pero este uso no reflexivo podemos asegurar que es desconcido al Cantar.*

[7] Vezi, în legătură cu această problemă, și Al. Graur, *Les verbes „réflechis" en roumain*, în „Bulletin linguistique" VI 1938, p. 59, unde spune *„A se lua" . . . sert uniquement à marquer la volonté du sujet de faire une action . . .*

socotesc unii cercetători) şi se apropie de conturarea unui sistem de forme analitice, menite să redea aspectul verbal.

Altă trăsătură comună spaniolei şi românei este felul în care se foloseşte verbul sp. *decir* (rom. *zice*) pentru a exprima ideea de impersonal. Alf Lombard (*Une classe spéciale de termes indéfinis dans les langues romanes*, în „Studia Neophilologica", vol. XI, 1—3, p. 191 şi urm.) arată că printre construcţiile verbale folosite în limbile romanice pentru a reda ideea de acţiune săvîrşită de un subiect nedeterminat se numără şi cea formată cu acest verb la persoanele a 3-a singular şi plural. Aceste construcţii se întîlnesc în mai toate limbile romanice [8], însă în spaniolă şi în română ele au luat o dezvoltare deosebită.

Încă în latină, pentru a se exprima subiectul nedeterminat se folosea, pe lîngă construcţia cu pasivul: *dicitur Gallos in Italia transisse*, şi pers. a 3-a (sg. şi pl.) a formei active. Iată exemple de pe teritoriul Spaniei de astăzi: *Qui sunt in flumine Ebro ubi dicunt Bodo longo*. (Document din anul 1011, ap. Martín Alonso, *Evolución sintactica del español*, Madrid, 1962, p. 85); *Id est villa in termino Kastella que dicunt Toheira* (id. ib.).

În spaniolă şi în română se întîlnesc, de asemenea, ambele forme (activul şi pasivul) pentru exprimarea impersonalului.

În ce priveşte forma activă de pers. a 3-a pl. trebuie arătat că, pe cînd în spaniolă aceasta constituie o modalitate obişnuită şi mult folosită de exprimare a impersonalului în limba literară (*cuentan*, *refieren*, *aseguran*, urmat adesea de o completivă cu funcţie de complement direct) [9], în limba română ea este proprie mai ales limbii vechi şi populare, iar în limba literară exemplele de acest fel sînt mai rare şi trebuie interpretate mai degrabă ca o construcţie întîmplătoare, cu verbul subînţeles. Ceea ce în spaniolă s-ar spune în mod obişnuit *cuentan*, *anuncian*, în româna literară se traduce prin „se povesteşte", „se anunţă".

Aşadar, în română construcţia impersonală cu *a zice* nu face parte dintr-un sistem obişnuit de exprimare, ci desigur a fost moştenită ca atare din latină. În texte şi autori mai vechi se întîlnesc exemple cu forma de plural, atît cu sensul „a numi", „a chema" (aşa cum reiese şi din exemplele latine citate mai sus): *Un soi de peşte ce-i zic cînesc* (Drăghici, *Robinson*) cît şi urmată de o completivă şi cu sensul „se spune": *Zic să s-ar fi dat otravă* (E. Văcărescu, *Istoria*); *Zic cum că nu îndrăznesc* (Antim, *Predice*) [10].

În spaniolă, exemplele din limba veche în forma de plural a lui *decir* au mai ales sensul „a numi", „a chema", ca cele din latină. (Să nu uităm că cele mai vechi texte spaniole au o vechime cu circa 400 de ani mai mare decît cele româneşti şi înfăţişează o limbă mai apropiată de latină.): *O dizen Castejón... mío Çid se echó en çelada* (*Cid.*, v. 435); *A uno que dizien mío Çid Roy Díaz* (*ibid.*, v. 628); *El Poyo de mío Çid, asil dirán por carta*

---

[8] În franceză există numai în limba veche, dicţionarele actuale nu înregistrează nimic în acest sens. Pentru italiană găsim un exemplu (indicat şi de Lombard, *loc. cit.*) în dicţionarul Tomaseo-Bellini (s.v.), care ar putea fi interpretat şi ca o construcţie cu subiectul subînţeles.

[9] Cf. Gili y Gaya, *op. cit.*, p. 75: *Todos los verbos, transitivos o intransitivos, pueden usarse impersonalmente, bien por desconocerse el sujeto, bien por callarse intencionalmente, o bien por carecer de todo interés para los interlocutores*: *Llaman a la puerta, Me han regalado un reloj ... El verbo va en la tercera persona del plural, aunque el que habla sepa que el sujeto es una sola persona.*

[10] Această valoare s-a extins şi asupra sinonimului *spune*: *Spun că în momentul acela el era foarte galben la faţă* (Negruzzi); *Spun că omorî 14 inşi* (Bălcescu, *Mihai Viteazu*).

(*ibid.*, v. 902); *Almerique de Narbona qual dizen don Quiron* (Ferrucio Blasi, *Antica poesia epica spangnuola*, Modena, 1934, p. 68); şi un exemplu modern (cu verbul urmat de completivă şi cu sensul „se spune”) : *Dicen que la tolerancia es virtud* (M. Pelayo, la Martín Alonso, *op. cit.*, p. 342).

Singularul, în forma *diz que* (*diz* pentru sp. mod. *dice*), frecvent în limba veche spaniolă şi în epoca clasică, este acum arhaic în Spania [11] şi se păstrează numai în vorbirea populară.

În spaniola din America *diz que* este foarte răspîndit şi se întîlneşte atît în forma iniţială cît şi într-un mare număr de variante: *es que, is que, izque* (pronunţat uneori *inke*), *y que* etc. [12]. Construcţia, atît de mult folosită, a cîştigat sensuri şi valori noi (negaţie, presupunere, ironie, neîncredere, protest sau mirare). Aceste nuanţe, desigur, nu formează compartimente strict delimitate, ci depind în mare măsură de context, de intonaţie. Numeroase exemple se găsesc în Kany, *op. cit.* 245–247 : *¿Por qué no ha venido ? — Diz que está enfermo. Este sabio dizque se metió a publicar pasquines. Determinaron descargarme dizque pa que descansara* (neîncredere). *Su ocupación y que es brujar cabellos. ¿Que haces ? — Dizque estudio* (ironie). *Dizque he de ir, despues de lo que me ha hecho!* (protest sau mare mirare).

În limba română situaţia este foarte mult asemănătoare. Construcţia cu singularul, *zice că*, fiind folosită foarte mult, mai ales în vorbirea populară şi familiară (*Zice că era într-o ţară departe.* Reteganul, *Poveşti; Acuma, zice că erau odată doi fraţi.* Şezătoarea), a ajuns, ca şi în spaniolă, să-şi modifice forma, care s-a redus la *cică* (scris în trecut *ci-că*). Pe lîngă valoarea iniţială (în care precede o afirmaţie pusă pe socoteala altora), folosită adesea în introducerea unui basm : *Cică era odată o babă şi-un moşneag* (Creangă, *Poveşti*), a cîştigat diferite alte nuanţe de sens : mirare, îndoială, neîncredere, presupunere, ironie. *Aşa am auzit, ci-că i-o trăznit ca să ieie pe cucoane Caliopi* (Alecsandri, *Teatru*)*; Amu o scornit alta: cică să-i aducă pe fata Împăratului* (Creangă, *Poveşti*)*; M-o umflat pe sus ca să mă ducă la miliţă... ci-că să mă facă viteaz* (Alecsandri, *Teatru*)*; Şi ce puşchi! Ci-că-s patrioţi, liberali* (id. *Poezii*). După cum se observă, valorile sînt aceleaşi ca în exemplele cu sp. *diz que* şi variantele sale. Este de observat că toate exemplele pe care le-am dat mai sus cu sp. *diz que* pot fi traduse perfect în româneşte prin *cică*.

Evoluţia asemănătoare a acestei construcţii verbale în spaniolă şi în română, atît în ce priveşte valoarea, sensul, contextul în care se foloseşte, cît şi în ce priveşte reducerea din punct de vedere formal, ne face să credem că încă de la început ea a avut o mai mare viabilitate în aceste arii laterale ale Romaniei, probabil chiar din latină. Este interesant de observat că asemănarea este mai mare în regiunile mai depărtate, în ţările Americii latine, care păstrează multe stări vechi de limbă.

---

[11] Juan de Valdés, în *Diálogo de la lengua*, spune : *También dezimos diz que por dizen y no parece mal*, dar mai tîrziu, Covarrubias critică această construcţie ca neliterară. Cf. şi Cuervo, *Apuntaciones críticas sobre el lenguage bogotano*, în *Obras*, vol. I, Bogotá, 1954, p. 459–460, unde se dau cîteva exemple din autori spanioli mai noi : Castillejo, Breton, Iriarte : *Diz que un día en un convento Entró una lechuza.*

[12] Discuţii în jurul acestor forme, precum şi numeroase exemple, se găsesc la Cuervo, *op. cit.*, p. 459–560, A. Espinosa, *Estudios sobre el español de Nuevo Méjico*, Buenos Aires, 1946, p. 99–100 şi 311–313, Kany, *op. cit.*, p. 244–247, H. Toscano Mateus, *El español en el Ecuador*, Madrid, 1953, p. 296–298.

Paralelele spaniolo-române de care ne-am ocupat, după cum s-a văzut, se explică fie prin originea comună, latină, a cuvintelor sau construcțiilor respective, fie printr-o evoluție paralelă posibilă, la rîndul ei, grație structurii înrudite a celor două limbi. Așadar explicația fenomenelor dintr-o limbă poate lămuri și pe cele corespunzătoare din cealaltă. Aceste fapte pot contribui și la conturarea mai precisă a locului pe care îl ocupă limba română printre celelalte limbi romanice, problemă de mare importanță pentru lingvistica românească [13].

Septembrie, 1965

Institutul de lingvistică,
București, str. I. C. Frimu, 22

---

[13] În această ordine de idei, un exemplu : Eugen Coșeriu, în *Sobre las llamadas „Construcciones con verbos de movimiento" : un problema hispánico*, Montevideo, 1960, analizînd construcții ca *acaba de llegar*, *echarse a correr* etc., vorbește despre „el complejísimo sistema aspectivo del verbo hispánico (y romanico en general, con exclusión solo del rumano)". Însă exemplele din acest articol arată că în acest domeniu, al sistemului aspectiv, limba română, nu se depărtează de celelalte limbi romanice și în special de spaniolă.

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU CLASIFICAREA MORFOLOGICĂ ȘI SEMANTICĂ A LOCUȚIUNILOR ADVERBIALE ÎN LIMBA PORTUGHEZĂ CONTEMPORANĂ

DE

CRISTINA MICUȘAN

Plecînd de la constatarea că în cuprinsul gramaticilor descriptive moderne ale limbii portugheze contemporane se acordă, aproape fără excepție, un loc extrem de restrîns locuțiunilor adverbiale [1], am considerat oportun să ne oprim mai mult asupra acestui compartiment interesant și puțin abordat al gramaticii. Ne propunem deci, în cele ce urmează, să analizăm problema locuțiunilor adverbiale atît sub aspectul ei *teoretic* (1) cît și sub aspectul modalităților practice ale *clasificării lor morfologice* (2) și *semantice* (3) în limba portugheză.

★

1. Formularea teoretică dată de gramaticile contemporane ale limbii portugheze rezolvă pe scurt problema locuțiunilor adverbiale, în definiția sumară și incompletă, prin care „orice reuniune de două sau mai multe cuvinte, cuprinzînd în general o prepoziție și îndeplinind funcția de adverb, este o locuțiune adverbială" [2].

În baza acestei formulări, considerăm utilă precizarea în primul rînd a conceptului de locuțiune adverbială, prin completarea și lărgirea definiției curente [3], în lumina cercetărilor mai recente.

Vom propune interpretarea locuțiunilor adverbiale ca *sinteze lexico-gramaticale, constituite dintr-un ansamblu de cuvinte cu caracter permanent,*

---

[1] Cf. Artur de Almeida Tôrres, *Moderna Gramática Expositiva da Língua Portuguêsa*, São Paulo, 1966, p. 127—128, Rocha Lima, *Gramática Normativa da Língua Portuguêsa*, Rio de Janeiro, 1965, p. 164—166, 339—347, Pilar Vazquez Cuesta y Maria Albertina Mendes da Luz, *Gramática Portuguesa*, Madrid, 1961, p. 400—403, J. Cantel, *Précis de grammaire portugaise*, Paris, 1959, p. 137, Paulino de Souza, *Grammaire portugaise*, Paris, s.a., p. 255—263, 613—614.

[2] Vezi nota 1. Aceeași constatare este valabilă și pentru limba română, *Gramatica limbii române*, ed. a II-a , vol. I, București, 1963, p. 304.

[3] Pentru care vezi și J. Marouzeau, *Lexique de la términologie linguistique*, Paris, 1933, s.v.

fuzionate într-un tipar sintactic invariabil, şi care şi-au pierdut autonomia semantică prin modificarea sensurilor lor iniţiale, împrumutînd astfel întregii construcţii un sens nou. Din punct de vedere gramatical, locuţiunile adverbiale se comportă ca o singură parte de vorbire înzestrată cu o funcţie unitară, cea de adverb [4].

Am socotit necesară această lărgire a definiţiei şi prin aceea că oferă o explicaţie particularităţilor specifice locuţiunilor în general, cît şi a locuţiunilor adverbiale în special, particularităţi rezultate din însuşi caracterul lor de sinteze lexico-gramaticale invariabile, în care elementele componente şi-au pierdut autonomia semantică. Din această trăsătură fundamentală derivă celelalte însuşiri particulare, dintre care vom aminti : ordinea relativ fixă a elementelor alcătuitoare, posibilitatea lor redusă de disociere sau înlocuire sinonimică şi gradul diferit de sudură sub care se prezintă această sinteză.

Aşadar, caracteristica esenţială a locuţiunilor adverbiale o reprezintă fuziunea părţilor ei constitutive care poate merge de la simpla îmbinare de cuvinte ca : *de caso pensado, à queima roupa, a olhos fechados* etc., pînă la contopirea lor într-o singură unitate lexicală a cărei rezultantă semantică nu mai este analizabilă. Acesta din urmă este cazul locuţiunilor adverbiale scrise astăzi în mod curent într-un singur cuvînt şi considerate ca adverbe, cum ar fi : *porventura, decerto, depressa, devagar, deveras, adiante, talvez, doravante* etc., fapt probat şi de situaţii ca *por acaso* în care locuţiunea sudată *a caso* poate să formeze o nouă locuţiune adverbială prin îmbinarea liberă cu prepoziţia *por*.

★

2. Plecînd de la considerentele de mai sus şi ţinînd seama şi de faptul că locuţiunile adverbiale sînt formate din cuvinte care, folosite singure, n-au nimic comun cu adverbele deoarece ele capătă valoare adverbială numai în combinaţia sintactică respectivă, împreună cu celelalte elemente ale locuţiunii [5], vom căuta, în cele ce urmează, să precizăm care îmbinări de cuvinte anume, privite sub raport gramatical, au probabilitatea cea mai mare de a compune o locuţiune adverbială, şi să punem în evidenţă, în funcţie de elementele alcătuitoare, *tipurile lor lexico-morfologice de bază* (1.2), cele mai frecvente [6] pentru limba portugheză. Ne vom opri în continuare şi asupra unui alt aspect al structurii lor, care determină în egală măsură valoarea adverbială a unei locuţiuni şi anume, *procedeele speciale* [7] *de alcătuire a ei* (2.2).

2.1. Între părţile de vorbire ca elemente alcătuitoare ale unei locuţiuni adverbiale se poate face o distincţie din punctul de vedere al rolului pe care îl au în compunerea ei, deosebindu-se pe de o parte, elementele de bază sub raport funcţional şi semantic şi pe de altă parte, elementele auxiliare, variabile, a căror prezenţă în componenţa unei locuţiuni adverbiale este — spre deosebire de cele amintite anterior — condiţionată [8].

---

[4] Cf. Gh. N. Dragomirescu, *Locuţiunile adverbiale*, în „Limbă şi literatură", 5, 1961, p. 60, 65, Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*, Bucureşti, 1958, p. 32, 66—67, 179 şi Eug. Ioaniţescu, *Locuţiunile*, în LR VI, 1956, p. 48—50, 52.

[5] Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 473—474.

[6] Nu intră în scopul cercetării de faţă să epuizeze problema componenţei locuţiunilor adverbiale din limba portugheză.

[7] Cf. Gh. N. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 63.

[8] Cf. Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 92 şi Gh. N. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 62—63.

În cercetarea de faţă, vom lua în discuţie numai categoria elementelor esenţiale, indispensabile, deoarece studiul celor auxiliare — de tipul prepoziţiilor, conjuncţiilor, determinativelor etc. — nu ne oferă decît informaţii de importanţă secundară. În cuprinsul acestei categorii remarcăm că elementele se ierarhizează în funcţie de posibilitatea mai mare sau mai redusă de a intra în alcătuirea unei locuţiuni adverbiale.

2.1.1. Tipul cel mai răspîndit de locuţiune adverbială este cel care cuprinde ca element de bază constitutiv, **substantivul**[9], partea de vorbire cu capacitatea cea mai mare de a intra ca element esenţial în alcătuirea unei locuţiuni adverbiale. În cadrul acestui tip notăm următoarele situaţii particulare :

A — Substantiv + prepoziţie[10] care, la rîndul ei, din punct de vedere al structurii îmbinării celor două părţi de vorbire, prezintă următoarele cazuri mai frecvente :

A_1 — Prepoziţie (+ adjectiv) + substantiv la singular, nearticulat (+ adjectiv) :

de : *de batida*, *de chofre*, *de cima*, *de cor*, *de espaço*, *de feito*, *de fome*, *de força*, *de frecha*, *de golpe*, *de indústria*, *de jacto*, *de molde*, *de propósito*, *de repente*, *de repelão*, *de supetão*,... *de bom grado*, *de mau grado*, *de nenhuma sorte*, *de qualquer modo*, *de outra forma*, *de outro modo*, *de caso pensado*, *de modo algum*, *de viva voz* etc.
a : *a capricho*, *a cavaleiro*, *a cotio*, *a custo*, *a modo*, *a mofo*, *a olho*, *a propósito*, *a saber*, *a tempo* etc.
em : *em forma*, *em suma*, *em tropel*, *em vão*, *em verdade* etc.
por : *por acaso*, *por extremo*, *por força*, *por milagre*, *por ventura*, *por vezes* etc.

A_2 — Prepoziţie (+ adjectiv) + substantiv la singular precedat de articol (hotărît sau nehotărît) :

a : *à cautela*, *ao cavalete*, *ao certo*, *ao largo*, *à legua*, *à mão*, *à toa*, *ao todo*, *à má cara* etc.
de : *de um golpe*, *do mesmo modo* etc.
em : *na média*, *num pronto*, *na verdade* etc.
por : *pelo contrário*, *por um triz* etc.

A_3 — Prepoziţie (+ adjectiv) + substantiv la plural, precedat sau nu de articolul hotărît (+ adjectiv) :

a : *a sós*, *a súbitas*, *a vozes*, *a olhos fechados*, *as escuras*, *às cangalheiras*, *às vezes*, *às mil maravilhas*, *às avessas* etc.
por : *pelos modos* etc.
de : *de cangalhas* etc.

A_4 — Prepoziţie + substantiv la singular, articulat sau nu + prepoziţie :

a-de : *à laia de*, *a propósito de*, *a título de* etc.
por-de : *por cima de* etc.

---

[9] Includem aici şi alte părţi de vorbire substantivate.
[10] Vom menţiona în cuprinsul lucrării de faţă doar prepoziţiile cu numărul cel mai mare de apariţii, în ordine descrescîndă.

B. — Substantiv + adjectiv în construcţii ca : adjectiv (nehotărît) + substantiv la singular sau plural nearticulat :

algumas vezes, *cada dia*, *umas vezes*, *raras vezes*, *repetidas vezes* etc.

C. — Substantiv + adverb în construcţia : adverb + substantiv la singular, nearticulat :

além-mar, *além-mundo*, *além-túmulo* etc.

2.1.2. Un alt tip foarte frecvent de locuţiuni adverbiale îl constituie acela în care elementul lexical de bază îl formează **adverbul** însoţit de una pînă la două determinări :

A. — Adverb (ca determinant) +adverb (ca element esenţial funcţional şi semantic) :

ainda assim, *ainda agora*, *ainda mal*, *já agora*, *ainda não*, *mesmo assim*, *não mais*, *quanto antes* etc.,

sau cu ordinea inversată :

agora mesmo, *assim mesmo* etc.

B. — Prepoziţie + adverb (+ prepoziţie + adverb) :

até : *até agora*, *até aí*, *até aqui* etc.
de : *de hoje em diante*, *de onde em onde*, *de ora em diante*, *de mais* etc.
desde : *desde aí*, *desde aqui*, *desde cedo*, *desde então*, *desde já* etc.
para : *para onde*, *para sempre* etc.
por : *por bem*, *por dentro*, *por fora*, *por ora*, *por onde*, *por pouco* etc.

C. — Conjuncţie + adverb :

pois assim, *pois não*, *pois sim* etc.

2.1.3. Un tip mai slab reprezentat de locuţiuni adverbiale îl formează acelea în care intră ca element lexical de bază, **pronumele** cu următoarele construcţii mai frecvente :

A. — Prepoziţie (sau locuţiune prepoziţională) + pronume (demonstrativ) :

depois disso, *fora disso*, *segundo isso*, *por isso* etc.

B. — Adverb + prepoziţie + pronume (demonstrativ sau nehotărît) [11] :

além disso, *daí a nada*, *daqui a nada*, *longe disso* etc.

2.1.4. Vom include într-o ultimă categorie, tipurile de locuţiuni adverbiale cele mai puţin productive, în compunerea cărora intră ca element lexical de bază **adjectivul** însoţit de prepoziţie : *de certo*, *de curto*, *de contínuo*, *de novo*, *de contente*, *por certo* etc., mult mai puţin frecvent, **numeralul** precedat de prepoziţie : *as duas por tres*, *dois a dois* etc., şi, în cîteva cazuri extrem de rare, **participiul** cu prepoziţie : *as sabendas* etc.

2.2. În afara structurii lexico-morfologice a locuţiunilor adverbiale (2.1), un alt factor care determină valoarea lor adverbială îl constituie, aşa

[11] Se apropie de tipul **2.1.2.-B** de locuţiuni adverbiale.

cum am amintit mai înainte (p. 210) procedeele speciale, modalitatea alcătuirii lor. Din acest punct de vedere, cel mai răspîndit procedeu de formare a locuţiunilor adverbiale este, pentru limba portugheză, *procedeul compunerii simple* (2.2.1) între un element lexical de bază şi unul sau mai multe elemente auxiliare. Acest procedeu a fost implicit analizat şi exemplificat mai sus în cadrul stabilirii tipurilor lexico-morfologice de bază ale locuţiunilor adverbiale portugheze în funcţie de elementele componente (2.1). Nu ne vom mai opri, aşadar, aici, decît asupra celorlalte două căi mai productive de formare a locuţiunilor adverbiale şi anume, *compunerea prin repetiţie* (2.2.2) şi *compunerea rimată* (2.2.3.) [12].

2.2.2. Dintre aceste ultime două procedee menţionate, cel mai răspîndit în portugheză este procedeul compunerii prin repetiţie, în cadrul căruia se remarcă următoarele două tipuri distincte :

A. — *Compunerea prin repetiţie propriu-zisă*, caracterizată prin reluarea elementului lexical esenţial (substantiv, adverb etc.) fie direct, fie după un element auxiliar (prepoziţie, conjuncţie) :

assim-assim, já-já, logo-logo, já e já, manso e manso, pouco e pouco, de espaço a espaço, de lado a lado, de lés a lés, de longe em longe, de mais a mais, de parte a parte, de tempos a tempos, de onde em onde, de quando em quando, tintim por tintim etc.

B. — *Compunerea prin repetiţie antonimică*, în care elementele auxiliare (prepoziţii, conjuncţii) leagă unităţi lexicale de bază opuse ca sens :

alto e malo, assim ou assado, mais ou menos, a torto e a direito, nem mais nem menos, nem assim nem assado etc.

2.2.3. O situaţie întrucîtva specială o au locuţiunile adverbiale formate pe baza procedeului *compunerii rimate*, prin faptul că acest procedeu le conferă o valoare expresivă mult mai pronunţată : *de cabo a rabo, a trouxe-mouxe, sem tir-te nem guar-te, sem tom nem som* etc.

★

3. În ceea ce priveşte clasificarea semantică a locuţiunilor adverbiale, gramaticile menţionate [13], fie se abţin de la o împărţire semantică a lor, fie disting, de la caz la caz, pînă la opt categorii de locuţiuni, începînd cu cele de timp, de mod, de loc şi de cantitate la care se adaugă uneori cele de comparaţie, îndoială, afirmaţie şi negaţie.

Vom încerca să facem aici o regrupare a locuţiunilor adverbiale în funcţie de valorile semantice pe care le exprimă cel mai frecvent, fără a ne ocupa în mod special de cazurile cînd una şi aceeaşi locuţiune poate avea valori multiple determinate de contextul în care apare şi poate fi deci inclusă în două sau mai multe din grupările stabilite mai jos.

---

[12] Pentru aceste categorii vezi şi *Gramatica limbii române*, ed. a II-a. vol I, Bucureşti, 1963, p. 305 şi Gh. N. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 63.
[13] Vezi nota 1.

Distingem pentru limba portugheză, patru mari categorii semantice ale locuţiunilor adverbiale şi anume :

3.1. **Locţiuni adverbiale de timp**, marcînd perioada în care durează o stare sau se desfăşoară acţiunea verbală :

às vezes, *de dia*, *de manhã*, *de madrugada*, *de noite*, *de tarde*, *de vez em quando*, *de quando em quando*, *de tempos a tempos*, *de longe em longe*, *ha pouco*, *quanto antes*, *pela tarde*, *pela manhã*, *para sempre*, *por ora*, *por enquanto*, *por el momento*, *por vezes*, *cada dia*, *logo,logo*, *já,já*, *até agora*, *agora mesmo*, *ainda agora* etc. [14].

3.2. **Locţiuni adverbiale de loc**, care indică unde se petrece acţiunea sau are loc starea exprimată de verb :

de/por cima, *de/por dentro*, *de/por fora*, *para baixo*, *para cima*, *por diante*, *por baixo*, *por detrás*, *por toda a parte*, *para fora*, *em cima*, *em diante* etc.

3.3. Categoria mai slab reprezentată a **locuţiunilor adverbiale** care implică ideea **de cauză** sau **scop** a acţiunii verbale :

por isso, *para isso* etc. [15].

3.4. şi categoria cea mai complexă şi mai cuprinzătoare, a **locuţiunilor adverbiale de mod**. Datorită multiplelor valori semantice pe care le subsumează această categorie, se face necesară stabilirea unei diferenţieri între sensurile diverse pe care le pot avea locuţiunile care aparţin acestei categorii.

În funcţie de cele menţionate mai sus, vom distinge următoarele zece tipuri de locuţiuni adverbiale de mod :

A. — **De mod propriu-zis**, cele mai numeroase, indicînd felul în care se desfăşoară o acţiune sau există o stare :

às apalpadelas, *às cegas*, *às escuras*, *à porfia*, *à toa*, *à queima roupa*, *à uma*, *a olho*, *a olhos fechados*, *a pospelho*, *de afogadilho*, *de boa mente*, *de bom/mau grado*, *de balde*, *de bruços*, *de cor*, *de costas*, *de facto*, *de maravilha*, *de modo*, *de vagar*, *de passagem*, *de repente*, *de caso pensado*, *por bem*, *por ventura*, *em vão*, *sem mais nem mais*, *pouco a pouco*, *assim* (*como*) *assim*, *assim ou assado* etc.

B. — **De cantitate**, care se referă la intensitatea, la gradul unei acţiuni exprimate de verb :

sobre modo, *sobre maneira*, *por extremo*, *por atacado*, *por maior*, *por junto*, *ao todo*, *a meias*, *a mais*, *a retalho*, *de mais a mais* etc.

C. — **Distributiv** :

a um e um, *um a um*, *dois a dois*, *duas a duas* etc. [16].

---

[14] Nu vom fi de acord cu părerea unor gramatici, ca cea a lui Paulino de Souza, *op. cit.*, p. 256—257, care includ aici adverbe ca : *de vagar*, *de passagem*, *de improviso*, *à pressa*, *de repente*, *a miudo* etc., pe care le vom discuta în cuprinsul locuţiunilor adverbiale de mod.

[15] Deşi corespund din punct de vedere semantic, *porquanto*, *porque* şi *por causa de* nu pot figura aici deoarece, contrar celor afirmate de Jeanne et Louis d'Almeida Nogueira, *Grammaire Portugaise*, Paris-Heidelberg, 1913, p. 262—263, ele nu fac parte din categoria locuţiunilor adverbiale.

[16] Pentru aceste locuţiuni vezi Nogueira, *op. cit.*, p. 341.

D. — De comparaţie :

a modo (como que), *assim que/como*, *tal-qualmente*, *do mesmo modo* etc.

E. — De precizie şi restricţie :

a justa, *ao certo*, *nem mais nem menos*, *de facto*, *ao menos*, *tão só*, *tão sòmente*, *pelo menos*, *quando menos*, *quando muito* etc.

F. — De proximitate şi probabilitate :

quase,quase, *assim-assim*, *por pouco*, *por um triz*, *por um quase nada*, *pouco mais ou menos*, *acaso*, *talvez*, *porventura* etc.[17]

G. — De durată şi frecvenţă :

de contínuo, *de novo*, *de volta*, *outra vez*, *mais uma vez*, *a miúdo*, *muitas vezes*, *raras vezes*, *repetidas vezes* etc.

H. — De afirmaţie şi negaţie :

pois claro, *pois sim*, *na verdade*, *de veras*, *com efeito*, *sem dúvida*, *com certeza*, *pois não*, *não mais*, *pelo contrario*, *tão pouco* etc.

I. — Concesiv :

não obstante, *ainda assim*, *sem embargo* etc.

J. — Conclusiv :

a/em vista disso, *por isso*, *no fim de contas*, *em resumo*, *por consequência*, *a ser assim*, *portanto*, *já agora* etc.

Am considerat necesară această clasificare cu patru categorii semantice, şi am inclus locuţiunile adverbiale de cantitate, ordine[18], îndoială, afirmaţie şi negaţie alături de celelalte subîmpărţiri ale categoriei de mod, deoarece, în chip evident, opoziţia dintre ele şi locuţiunile adverbiale de mod propriu-zis nu se stabileşte în acelaşi plan cu opoziţiile dintre categoriile de mod, timp, loc şi scop.

★

În cele de mai sus am încercat să dezvoltăm cîteva aspecte legate de clasificarea morfologică şi semantică a locuţiunilor adverbiale ale limbii portugheze, determinaţi mai ales de faptul că problema locuţiunilor în general şi a locuţiunilor adverbiale în particular este tratată sporadic, ocupînd un loc secundar în economia gramaticilor descriptive, nu numai pentru limba portugheză ci şi pentru celelalte limbi romanice în general[19].

Confruntînd datele obţinute din clasificarea morfologică cu definiţia curentă a locuţiunilor adverbiale — ca rezultat al oricărei reuniuni de două

[17] Am inclus aici şi adverbele provenite din sudarea locuţiunilor adverbiale de mod ; vezi şi punctul *J, portanto.*

[18] Am renunţat la această subcategorie a locuţiunilor adverbiale de mod ca nefiind concludentă.

[19] Ca să cităm numai cîteva exemple, vezi pentru franceză *Grammaire Larousse*, Paris, 1936, Moritz Regula, *Grammaire française explicative*, Heidelberg, 1957, pentru spaniolă Bello y Robles, *Gramática de la lengua castellana*, Madrid, 1921, şi pentru italiană, S. Battaglia, V. Pernicone, *La grammatica italiana*, Torino, 1960, şi A. Ghiselli, A. Chiari *Grammatica italiana*, Firenze, 1960.

sau mai multe cuvinte, îndeplinind rolul de adverb [20] — vom sublinia în primul rînd, faptul că, pentru limba portugheză, aşa cum se poate constata din analiza de mai sus (2.1), locuţiunile adverbiale nu sînt indiferente faţă de părţile de vorbire la care aparţin unităţile lexicale care le compun. Mai precis, putem remarca, ca o trăsătură generală legată de structura lor morfologică, apariţia preferenţială în componenţa locuţiunilor adverbiale a unor părţi de vorbire în comparaţie cu altele, cu alte cuvinte, selecţionarea în primul rînd a acelor elemente lexicale care aparţin părţilor de vorbire cu capacitatea cea mai mare de a exprima, cu ajutorul determinativelor, un sens adverbial.

Din exemplele date, se poate constata cu uşurinţă că posibilitatea de a intra cel mai frecvent în alcătuirea unei locuţiuni adverbiale o are *substantivul*, după care urmează, în ordine descrescîndă, *adverbul*, *pronumele*, *adjectivul* şi, în cazuri extrem de rare, *numeralul* şi *participiul*.

Acest fapt evidenţiază în acelaşi timp şi o altă caracteristică legată de structura locuţiunilor adverbiale, anume că prezenţa adverbului în compunerea lor nu este absolut obligatorie [21].

În ceea ce priveşte prezenţa prepoziţiei în alcătuirea unei locuţiuni adverbiale, putem afirma că, deşi foarte frecventă, ea este departe de a fi generală — cum ar fi fost de aşteptat pe baza definiţiei amintite mai sus (p. 209)—şi că poate sau să lipsească [22] sau să fie înlocuită cu alt determinativ, ca de exemplu conjuncţia sau, mai rar, adverbul [23]. Această situaţie este perfect explicabilă dacă ţinem seama că, din punct de vedere al structurii morfologice a locuţiunilor adverbiale, prepoziţia împreună cu celelalte determinative au rol de elemente auxiliare.

O altă concluzie la care ajungem din analiza materialului expus în cuprinsul clasificării morfologice a locuţiunilor adverbiale este că valoarea lor adverbială derivă în egală măsură şi dintr-un alt aspect al structurii lor, în afara selectivităţii specifice a elementelor lexicale, anume din procedeele proprii de alcătuire (2.2).

Referindu-ne la datele obţinute din clasificarea semantică putem afirma că ele vin în sprijinul formulării propuse la începutul expunerii noastre (1) pentru definirea locuţiunilor adverbiale, demonstrînd în mod evident caracterul lor de grup stabil de cuvinte cu sens lexical unitar şi funcţie gramaticală unică [24] — cea de adverb.

Septembrie 1966

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, str. I. C. Frimu, 22

[20] Vezi p. 209, definiţia gramaticilor portugheze.

[21] Pentru cazul contrar, vezi locuţiunile verbale în care prezenţa verbului este strict necesară.

[22] Vezi 2.1.1. B şi C şi 2.1.2. A şi C.

[23] Vezi 2.1.2. A şi C.

[24] Cf. Fl. Dimitrescu, *Le concept de locution*, în „Mélanges linguistique publié à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo", Bucureşti, 1957, p. 272.

UN CAZ DE NOMINALIZARE ÎN LIMBA FRANCEZĂ *

DE

ILEANA VINCENZ

Nominalizarea este transformarea prin care predicatul unei propoziţii devine un nume (substantiv, adjectiv, verb la infinitiv, gerunziu, supin, participiu).

Vom căuta să explicăm, folosind nominalizarea, situaţia a două clase de verbe din franceza literară contemporană. Prima clasă, notată A, este alcătuită din verbe care admit după ele ori un infinitiv, ori o propoziţie introdusă prin *que*. A doua clasă, notată B, cuprinde verbe care admit după ele ori un infinitiv precedat de prepoziţia *de*, ori o propoziţie introdusă prin *que*. Caracteristic infinitivului admis de aceste două clase de verbe este faptul că rezultă din transformarea propoziţiei introdusă prin *que* admisă de clasa A sau B. În franceză se întîlnesc numeroase cazuri de verbe după care urmează un infinitiv precedat de un element de relaţie ∅ (nul) sau de prepoziţiile *à* sau *de*, care nu intră, însă, nici în clasa A, nici în clasa B, pentru că : 1. nu admit contextul /-Pque/ (P este simbolul pentru propoziţie) şi deci pentru că 2. infinitivul nu rezultă în urma unei reguli de transformare din propoziţia introdusă prin *que*.

Franceza are şi verbe care admit contextul /-Pque/, dar nu contextul /— $\genfrac{}{}{0pt}{}{\varnothing}{\text{de}}$ inf./, deci care iar nu se includ în una dintre cele două clase.

Prezentînd transformaţional aceste infinitive, formalizăm intuiţia vorbitorilor de limbă franceză în legătură cu relaţia dintre propoziţiile cu *que* şi infinitivele care urmează după verbele A şi B şi precizăm condiţiile contextuale în care apar.

Gramaticile franceze se limitează doar la stabilirea unui inventar incomplet al acestor verbe şi la exemplificare. În unele se discută sumar şi despre evoluţia folosirii infinitivului după diverse verbe şi despre cazurile de verbe care nu admit construcţia infinitivală. Relaţia dintre infinitiv şi propoziţia cu *que* nu este însă analizată nici chiar de L. Tesnière în „Eléments de syntaxe structurale".

În lucrarea de faţă nu ne-am propus să stabilim un inventar complet al verbelor din clasele A şi B, deoarece considerăm insuficient materialul

* Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL XI, 1966, 3.

consultat. Vom da doar exemplele întîlnite în „Dictionnaire de l'Académie" vol. I—II, Paris, 1935 şi în „Larousse du XX-e siècle" vol. I—VII, Paris, 1932, care pot servi pentru a stabili două clase de verbe.

Astfel, în clasa A se încadrează verbe ca : *aimer*, *avouer*, *croire*, *penser*, *prétendre*, *sentir*, *soutenir*, *vouloir*. Contextele întîlnite sînt următoarele :

aimer ex. Il n'aime pas être flatté (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 35)
Il n'aime pas qu'on le flatte (Dict.de l'Acad., vol. I, p. 35)

avouer ex. Il avoua l'avoir fait (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 111)
Il avoua qu'il l'avait fait (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 111)

croire ex. Je crois être bien renseigné (Gram. fr., 1923, Paris)
Je crois que je suis bien renseigné (Gram. fr., 1923, Paris)

penser ex. Il ne pensait pas être observé (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 319)
Il ne pensait pas qu'on l'observait. (Dict. de l'Acad. vol. II, p. 319)

prétendre ex. Il prétend être remboursé (Larousse du XX-e siècle, vol. II p. 378)
Il prétend qu'on le rembourse (Larousse du XX-e siècle, vol. II, p. 378)

sentir ex. Je sentis renaître ma colère (Dict. de l'Acad., vol. II, p 378)
Je sentis que ma colère renaissait (Dict. de l'Acad. vol. II, p. 378)

soutenir ex. Il soutient l'avoir vu. (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 607)
Il soutient qu'il l'a vu. (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 607)

vouloir ex. Il veut être payé. (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 738)
Il veut qu'on le paye (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 738)

În clasa B intră verbe ca : *défendre*, *demander*, *mander*, *obtenir*, *promettre*, *resoudre*, *souffrir*. Verbul *souffrir* are o situaţie specială, deoarece cîteodată infinitivele care urmează după el nu reprezintă nominalizări ale unor propoziţii cu *que* (**Je souffre que je l'entends parler ainsi — Je souffre de l'entendre parler ainsi*). Contextele întîlnite sînt următoarele :

défendre ex. Je vous ai défendu de faire telle chose (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 357)
J'ai défendu que vous fissiez telle chose (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 357)

demander ex. Je vous demande de m'écouter (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 365)
Je vous demande que vous m'écoutiez (Dict. de l'Acad., vol. I, p. 365)

mander ex. Je lui ai mandé de venir. (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 179)
Je lui ai mandé qu'il vînt (Dict. de l'Acad., vol II, p. 179)

obtenir ex. J'ai obtenu de lui de demeurer encore trois jours avec nous (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 248)
J'ai obtenu de lui qu'il demeurerait encore trois jours avec nous (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 248)

promettre ex. Je vous promets de faire tout mon possible (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 421)
Je vous promets bien que je ferai tout mon possible (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 421)

résoudre ex. Les Anglais résoulurent de perdre Jeanne d'Arc (Larousse du XX-e siècle, vol. V, p. 1036)
Les Anglais résolurent qu'ils perdraient Jeanne d'Arc (Larousse du XX-a siècle, vol. V p. 1036)

souffrir ex. Je ne puis souffrir d'être dérangé à toute heure (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 602)
Je ne puis souffrir qu'on me dérange à toute heure (Dict. de l'Acad., vol. II, p. 602)

În continuare vom încerca să formulăm regulile de nominalizare a propozițiilor introduse prin *que*, adică de transformare a predicatelor lor în infinitive.

Pentru început vom stabili regulile de constituenți (1), (2), (3), (4) pentru frazele cu propoziții nenominalizate :

(1) P ⟶ Nominal & Pred.

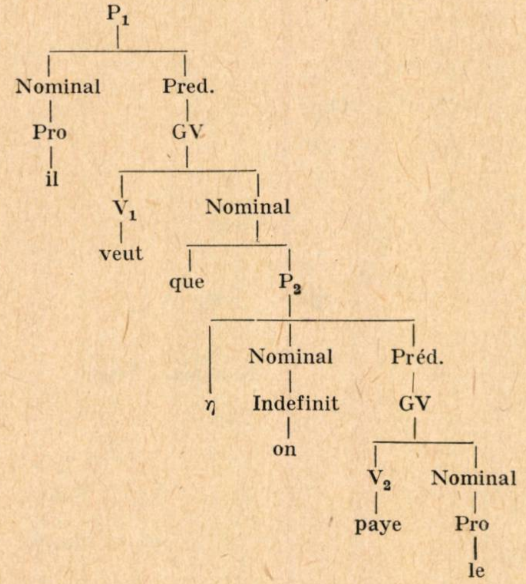
(2) Nominal ⟶ $\left\{\begin{array}{l}\text{Pro}\\ \text{N}\\ \text{que \& P}\end{array}\right\}$

(3) Pred. ⟶ GV (& Adv.)

(4) GV ⟶ V & Nominal

Vom trece la construirea arborilor corespunzători frazelor fără nominalizări și cu nominalizări.

Pentru frazele în care propozițiile introduse prin *que* apar după verbe din clasa A se pot construi arbori de următorul tip :

Am notat prin η morfemul de nominalizare.

În toți arborii care s-ar putea construi pentru frazele cu verbele din clasa A, enumerate mai sus, propoziția introdusă prin *que* se leagă de V în nodul GV.

Pentru fraza de mai sus, datorită faptului că prin nominalizare propoziția cu *que* devine un infinitiv pasiv, e necesar ca transformarea de nominalizare să urmeze unei transformări pasive Tp. Această transformare pasivă, la rîndul ei, trebuie să fie precedată de regula de ordine (1) :

(1) $\text{Pro} + V_1 + \text{que} + \eta + \text{Indefinit} + V_2 + \text{Pro} \longrightarrow \text{Pro} + V_1 + \text{que} + + \eta + \text{Indefinit} + \text{Pro} + V_2$.

Regula de transformare pasivă Tp o vom formula astfel :

(Tp) $\text{Pro} + V_1 + \text{que} + \eta + \text{Indefinit} + \text{Pro} + V_2 \rightarrow \text{Pro} + V_1 + \text{que} + \eta + \text{Pro} + \text{soit} + \text{Part}$

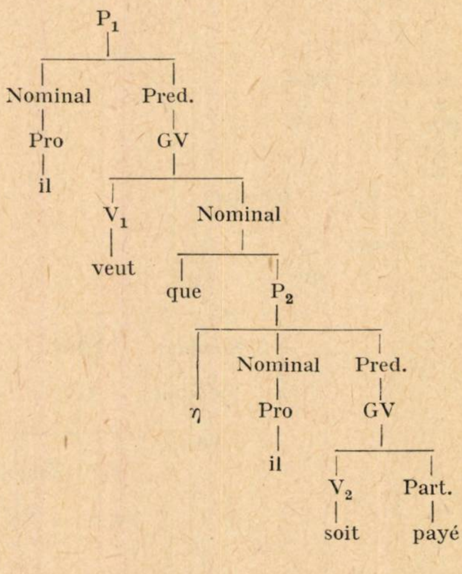
În acest caz, după pasivizare, numele de agent este zero. Pentru cazurile în care numele de agent, după transformarea pasivă, există, regula Tp se poate formula în modul următor :

$$\underset{1}{\text{Nominal}} + \underset{2}{V_1} + \underset{3}{\text{que}} + \underset{4}{\eta} + \underset{5}{\text{Nominal}} + \underset{6}{\text{Nominal}} + \underset{7}{V_2} \longrightarrow$$

$$\underset{1}{\text{Nominal}} + \underset{2}{V_1} + \underset{3}{\text{que}} + \underset{4}{\eta} + \underset{6}{\text{Nominal}} + \underset{7}{\text{soit}} + \underset{8}{\text{Part}} + \underset{9}{\text{par}} + \underset{5}{\text{Nominal}}$$

Și pentru transformarea pasivă a frazei analizate regula aceasta este valabilă, simbolurile 6, 9 și 5 în dreapta fiind zero.

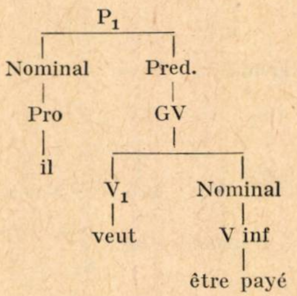
Arborele corespunzător rezultatului transformării pasive se poate construi astfel :

Fraza obținută pentru transformarea pasivă a Tp se poate nominaliza dacă i se aplică regula de nominalizare (N1) :

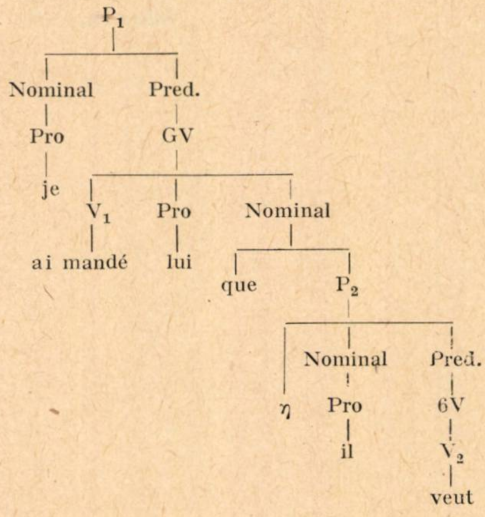
(N 1) $\text{Nominal} + V_1 + \text{que} + \eta + \text{Nominal} \, (+\text{Pro}) + V_2 \longrightarrow \text{Nominal} + V_1 + (+\text{Pro}) + V \text{ inf.} \, (+ \text{Nominal})$.

Rezultatul nominalizării frazei poate fi reprezentat prin următorul arbore :

V_1 la nivel lexical se rescrie ca orice verb din clasa A.

Pentru frazele citate anterior în care propoziţiile introduse prin *que* urmează după verbe din clasa B, arborele pentru structura de adîncime (adică structura care permite o anumită interpretare semantică a frazei) este construit astfel :

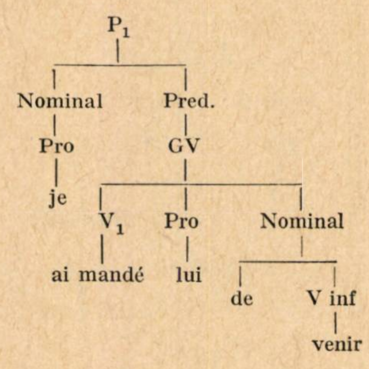
Şi în acest arbore η notează tot morfemul de nominalizare.

Remarcam înainte că în arborii care s-ar putea construi pentru frazele cu verbe din A, propoziţia introdusă prin *que* se leagă de V în nodul GV. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru frazele cu verbe din clasa B.

Frazei a cărei structură de adîncime am reprezentat-o mai sus, i se aplică regula de nominalizare (N_2), adevărată pentru toate propoziţiile introduse prin *que*, care urmează după verbele din clasa B :

(N 2) Nominal $+$ V_1 ($+$ Pro) $+$ que $+$ η $+$ Nominal $+$ V_2 $\longrightarrow$
Nominal $+$ V_1 ($+$ Pro) $+$ de $+$ V inf

Rezultatul nominalizării frazei de mai sus poate fi reprezentat prin următorul arbore :

V_1 la nivel lexical se rescrie ca orice verb din clasa B.

Prezentarea generativă a problemei ni se pare avantajoasă, deoarece prin formalizare prezentarea devine mai riguroasă şi, totodată, evidenţiază raporturile dintre complement şi propoziţia completivă.

Februarie 1966

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

UNELE OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ADJECTIVUL CALIFICATIV ÎN GRAIUL SÎRBESC DIN LOCALITATEA SVINIȚA, REGIUNEA BANAT

DE

MILE TOMICI

1. Despre graiurile sîrbești și croate de pe teritoriul Republicii Socialiste România s-a scris, pînă în prezent, foarte puțin. În unele din puținele studii consacrate acestei teme se fac referiri și la graiul sîrbesc din Svinița, subliniindu-se caracterul lui arhaic și importanța pe care o are pentru dialectologia slavă.

Localitatea Svinița, raionul Orșova, face parte din perimetrul hidrocentralei de la Porțile de Fier. Studierea ei sub aspect lingvistic cade în sarcina Sectorului de slavistică al Institutului de lingvistică din București. În acest scop, pe baza unui chestionar lingvistic special întocmit, precum și pe baza chestionarelor existente pentru studierea graiurilor românești, am efectuat aproximativ trei luni de zile (3 zile în noiembrie 1963, 30 de zile în noiembrie 1964, 25 de zile în februarie—martie 1965 și 30 de zile în mai-iunie 1965) anchete dialectale în această localitate. Cu ocazia anchetelor am notat răspunsurile la circa 25 000 de întrebări din chestionare. De asemenea, am înregistrat pe bandă de magnetofon mostre de grai, folosind diferiți informatori (după vîrstă și sex) timp de 25 ore/bandă ceea ce reprezintă circa 1 200 de pagini dactilografiate de texte dialectale. Prelucrarea acestui material dialectal se află în centrul preocupărilor noastre în vederea întocmirii unei monografii a acestui grai.

2. În articolul de față vom face numai unele observații asupra adjectivului calificativ în graiul anchetat. Ne-am oprit în mod special asupra acestei probleme deoarece, în graiul din Svinița, adjectivul calificativ are forme deosebite care nu se întîlnesc în nici unul din graiurile sîrbești și croate din țara noastră. Pe lîngă materialul cules în anchetele cu chestionar am folosit și un număr însemnat de texte dialectale din *Arhiva fonogramică a graiurilor slave de pe teritoriul Republicii Socialiste România*. În anchetele dialectale ne-am folosit de un singur informator principal (*Avramovici Păun-Avramovski*, în vîrstă de 81 de ani). Informatorul nu cunoaște limba literară. Pentru verificarea unei părți a materialului, privind adjectivul cali-

ficativ, ne-am folosit de încă un informator (*Ianculovici Țveta-Pazarkinska*, în vîrstă de 13 ani, elevă în clasa a VII-a) obținînd rezultate identice.

3. Prin particularitățile sale fonetice, morfologice și lexicale, graiul din Svinița se apropie foarte mult de grupul graiurilor sîrbești din regiunea Timocului (timočko-lužički). Totodată acest grai are multe tangențe cu celelalte graiuri sîrbești învecinate. Faptul acesta este explicabil dacă ne gîndim că, așa cum a arătat A. Belić, „dialectul kosovsko-raški a format nucleul dialectului timočko-lužički care s-a rupt din el încă pe timpul cînd *l̥* se folosesa în mod frecvent în acest grai" [1].

Subliniem însă de la început că acest grai are și unele trăsături specifice nu numai datorită caracterului său arhaic, ci și prin tratamentul elementelor străine mai ales lexicale (în primul rînd românești) deosebit din punct de vedere fonetic, precum și prin dezvoltarea proprie a unor elemente de limbă specifice graiului. Întregul material dialectal cules în localitatea Svinița demonstrează că această enclavă lingvistică are un sistem propriu.

Vorbitorii graiului din Svinița nu au o părere unanimă asupra originii lor. Unii se consideră sîrbi, alții susțin că au venit din Bulgaria (din localitatea *Jabuka* sau *Jabъlka*), deci sînt de origine bulgară, unii cred că sînt macedoneni și, în sfîrșit, alții se consideră carașoveni. Existența acestor păreri diferite își găsește justificarea în faptul că graiul din Svinița, așa cum am arătat, prezintă apropieri lingvistice cu bulgara, macedoneana și cu graiul carașovenilor. Unele trăsături comune acestor unități întîlnim și la adjectivele calificative. Materialul dialectal de care dispunem demonstrează că populația slavă din localitatea Svinița este de origine sîrbă și vorbește un grai sîrbesc mixt tipic. Nu este exclus însă faptul ca în decursul istoriei să fi existat o așezare și a cîtorva familii de bulgari sau macedoneni în această localitate, sau ca strămoșii acestei populații să fi venit dintr-o regiune învecinată cu bulgari și macedoneni. Altfel nu se pot explica unele fenomene lingvistice și etnografice care țin de influențe externe.

4. În graiul din Svinița, ca și în limba sîrbocroată literară, adjectivele calificative au două forme : *nedeterminată* (sau forma scurtă) și *determinată* (sau forma lungă). Dar, spre deosebire de limba literară, adjectivul calificativ determinat în graiul de care ne ocupăm se formează cu ajutorul unui articol postpus.

Adjectivul determinat este alcătuit din forma lungă (determinată) a adjectivului, așa cum o cunoaștem din limba literară, și din articolul postpus *-jen* pentru masculin și neutru, și *-na*, pentru feminin. La plural articolul are, de asemenea, două forme : una pentru masculin și neutru (*-ni*), și alta, pentru feminin (*-ne*).

dobъ́r > dobrí + jen > dóbrijen
dobrá + na > dobrána
dobrí + ni dóbrini
dobré + ne dóbrene

În afara formelor articulate, care sînt foarte frecvente, în grai există și formele cunoscute din limba literară. Ele sînt însă foarte rar folosite deși, unele adjective se folosesc cu formă identică cu cea din limba literară : ***vȇliki***, ***deséti*** etc.

[1] A. Belić, *Dijalekti istočne i južne Srbije*, Belgrad, 1905, p. LXXXIX.

Remarcăm că, la adjective, genul, la ambele forme, este marcat la singular şi plural prin două desinenţe (sau două forme de articol) : una pentru masculin şi neutru iar alta pentru feminin. Inexistenţa unor forme specifice pentru genul neutru nu poate fi interpretată ca o schimbare de gen, întrucît la substantive diferenţa specifică a genului se păstrează. Este numai o simplificare a desinenţelor adjectivale, procesul nefiind, după cît se pare, încheiat. Unele desinenţe de neutru apar sporadic la adjectivele care stau pe lîngă substantivele neutre în *-o*, deşi adeseori şi în aceste situaţii se preferă forma comună de masculin-neutru. Şi la formele articulate există această identitate a neutrului cu masculinul.

Dăm mai jos, sub formă de tabel, un număr de exemple :

Nr. crt.	Numărul	Forma nearticulată		Forma articulată	
		masculin şi neutru	feminin	masculin şi neutru	feminin
1	singular	bel „alb”	beĺá	béĺijen	béĺana
	plural	beĺí	belé	béĺini	bélene
2	S	bésъn „turbat”	besná	bésnijen	bésnana
	P	bésni	bésne	bésnini	bésnene
3	S	blážъn „liniştit”	blážna	blážnijen	blážnana
	P	blážni	blážne	blážnini	bláž nene
4	S	blédaŭ „palid”	blédava	blédъvijen	blédъvana
	P	blédavi	blédave	blédъvini	blédъvene
5	S	bos „desculţ”	bosá	bósijen	bósana
	P	bósi	bóse	bósenini [2] bóseni	bósene
6	S	č’rn „negru”	č’rná	č’ŕnijen	č’ŕnana
	P	č’rní	č’rné	č’ŕnini	č’ŕnene
7	S	dъlg [3] „lung”	dĺlga	dl̥gijen	dl̥gana
	P	dl̥gi	dlge	dl̥gini	dl̥gene
8	S	debę́l „gras”	debę́la	debelíjen	debelána
	P	debę́li	debę́le	debelíni	debeléne
9	S	desę́ti [4] „al zecelea”	desę́ta	desę́tijen	desę́tana
	P	desę́ti	desę́te	desę́tini	desę́tene

[2] Unele forme articulate prezintă cazuri de reduplicare ca în exemplul : *bósenini*, după modelul : *uvábenini*, *uvábenana*. În asemenea cazuri, foarte puţine la număr, apare articolul *-en* în locul articolului *-in* la forma pentru masculin-neutru plural. El nu reprezintă o formă aparte de articol, ci este o variantă a articolului postpus *-in*.

[3] În cursul anchetei am observat o serie de inconsecvenţe în pronunţarea unuia şi aceluiaşi cuvînt la acelaşi informator. Atît în tabelul de mai sus cît şi în exemplele ilustrative din articol am folosit variantele cele mai des întîlnite. Aşa de exemplu :

dъlg-dl̥g, dóbъr-dóbar-dóbъ^{a}r, mъ́nъč’ъk-mîneč’ek’mъ́neč’ek-mъneč-ъk, óstъr-óstъ^{a}r-óstar plîta^{ъ}k-plîtak, továrъn-tovaran, dъlbók-dlbók.

[4] Numeralele ordinale cu valoare adjectivală au forme articulate numai de la unu la zece : *pŕvnjijen, drúgijen, tréč’ijen, č’etvrtijen, desę́tijen,* iar de la 11 se folosesc numai formele nearticulate : *jedináesti, dvanáesti.*

Nr. crt.	Numărul	Forma nearticulată		Forma articulată	
		masculin și neutru	feminin	masculin și neutru	feminin
10	S	dóbъr „bun"	dobrá	dóbrijen	dóbrana
	P	dobrí	dobré	dóbrini	dóbrene
11	S	fríšъk „proaspăt"	frišká	fríškijen	fríškana
	P	fríški	fríške	fríškini	fríškene
12	S	gol „gol"	golá	gólijen	gólana
	P	golí	golé	gólini	gólene
13	S	krátъk „scurt"	kratká	kratcъ́kijen	krátkana
	P	krátki	krátke	kratъ́ckini	krátkene
14	S	mъ́nъč'ъk „mic"	mъ́nъčka	mъ́nъč'kijen	mъnъč'kána
	P	mъ́nъč'ki	mъ́nъč'ke	mъ́neč'kini	mъ́néč'kene
15	S	mlad „tînăr"	mladá	mládijen	mládene
	P	mládi	mláde	mládini	mladéne
16	S	nísъk „scund	niská	nískijen	nískana
	P	níski	níske	nískini	nískene
17	S	pŕvnji „primul"	pŕvnja	pŕvnjijien	pŕvnjana
	P	pŕvnji	pŕvnje	pŕvnjini	pŕvnjene
18	S	star „bătrîn"	stará	staríjen	starána
	P	stári	stáre	staríni	staréne
19	S	tъ́nъcъk „subțire"	tъ́nъcka	tъ́nъcъkijen	tъ́nъckana
	P	tъ́nъcki	tъ́nъcke	tъ́nъ́ckini	tъ́nъckene
20	S	tréć'i „al treilea"	tréć'a	tréć'ijen	tréć'ana
	P	tréć'i	tréć'e	tréć'ini	tréć'ene
21	S	uvában „tocit"	uvábena	uvábenijen	uvábenana
	P	uvábeni	uvábene	uvábenini	uvábenene
22	S	vélik(-i) „mare"	vélika	vélikijen	vélikana
	P	véliki	vélike	vélikini	vélikene
23	S	visók „înalt"	visoká	visokíjen	visókana
	P	visokí	visoké	visókini	visókene
24	S	žiŭ „viu"	živá	žívijen	žívana
	P	žívi	živé	žívini	žívene

5. Forma nearticulată a adjectivului calificativ este mai des folosită decît forma articulată. O întîlnim în unele cazuri chiar în construcții unde se simte nevoia folosirii formei articulate. Așa de exemplu : **téje bęlé** *i péremo* ; *da íde da izé svi* **stári lúdje** ; *da izé svi* **dŕva stári** ; *íman vinógrad, pa sam metúl*

lipovár i bel i č'rn ; *sam donésla jénu stránicu i* **drúgunu stránicu**[5] ; *da íde* **béla is bélom i č'rná is č'rnóm** ; *on je č'inúl na svi vráti is krédom* **č'rvenóm i bẹlóm.**

Faptul acesta se explică, în parte, prin influența limbii române în condițiile bilingvismului. Modele sintactice românești se observă cu ușurință și în topica construcțiilor de *substantiv* + *adjectiv*. Remarcăm mai întîi folosirea frecventă a adjectivului calificativ după substantiv ca în exemplele : je *kažál da íde da izé, da izé svi* **decá mládi** ; *i juzél* **kaméne bẹlí** ; *i támo unútra métamo č'ápu i* **papríku zelénu** ; *i sam imál jédъn* **luks mínъč'ъk** ; *a póse se méta* **vóda studená** ; *se métu u* **vódu žěšku** ; *se prolјé* **vodá varená** ; *káko č'inúli náši* **lúdje stári** ; *odabéremo* **jájca présni** (vezi și exemplele de mai sus). Trebuie menționată, de asemenea, și calchierea construcțiilor românești care conțin articol nehotărît : *jedъ́n dъn bába je č'inúla* **jedъ́n próset** *véliki u peć* ; *i ju nabíli u* **jédnu véliku palátu** ; *i on se č'inúl* **jedán véliki č'ovék** ; *óna je látila* **jedán grnъ́c** *pomáli* ; *č'a tréba da uč'íne* **jénu véliku pítu** ; *mákar da mu dá^v^u* **jédъn najstár kon'** ; *áko se vídi* **jedán** *tъká*, **jedъ́n punkt** *č'rn na* . . .

În alte situații forma articulată este înlocuită prin perifrază : *i tъga* **tej što je bil posiromášan** *je pošъ́l* ; *s_odabéru jájci* **kóji su dóbri** ; **ovéja što su belé** *se métu málo u štírk*[6].

Toate aceste schimbări, așa cum am arătat, limitează folosirea formei articulate în favoarea celei nearticulate.

6. În graiul din Svinița gradele de comparație se formează analitic. În afara unor particularități fonetice specifice graiului, formele masculine și feminine de pozitiv singular și plural sînt identice cu celea din limba literară. Formele de neutru în graiul din Svinița, așa cum am remarcat mai sus, s-au identificat cu masculinul : *bólъn-bólni* (m.n.) „bolnav", *bolná-bólne* (f.) ; *žъlt-žъ́lti, žъltá-žъ́lte* „galben" *žéstok-žéstoki, žéstoka-žéstoke* „puternic" ; *lъk-lъ́ki, laká-lъ́ke* „ușor" ; *lep-lépi, lépa-lépe* „frumos" ; *mek-méki, meká-méke* „moale" ; *mrtъ́v-mrtví* ; *mrtvá-mrtvé* „mort" ; *oblеč'én-obleč'ení, obleč'ená-obleč'ené* „îmbrăcat" ; *obujen-obujeni, obujena-obujene* „încălțat" ; *óstъr-óstri, ostrá-óstre* „ascuțit" ; *óštъr-óštri, oštrá-óštre* „iute" ; *rétak-rétki, retká-rétke* „rar" ; *slátъk-slátki, slatká-slátke* „dulce" ; *strážnji-strážnji, strážnja-strážnje*[7] „ultim" ; *širók-širóki, široká-širóke* „larg" ; *tiv-tívi, tivá-tíve* „liniștit" ; *továrъn-továrni, továrva-továrne* „greu" ; *zdráu-zdrávi, zdravá-zdráve* „sănătos" ; *zъl-zli, zla-zle* „rău".

Comparativul (forma articulată și nearticulată) se formează cu ajutorul particulei *po-* : *pomlád-pomládi, pomlъdá-pomláde* ; *pomládijen-pomládini, pomládana-pomladéne.*

Există și un comparativ de egalitate format cu ajutorul locuțiunii adverbiale *sve tъká* + *pozitiv* (*sve tъká dóbъr* ; *sve tъká zъl* ; *sve tъká dóbrijen* ; *sve tъká zlíjen*), însă în vorbirea curentă asemenea construcții sînt rar folosite în comparație cu construcțiile *po-* + *adjectivul la gradul pozitiv* : *bíli dva*

---

[5] În acest exemplu înregistrat pe bandă de magnetofon informatorul la început folosește forma articulată, dar repetînd imediat această construcție folosește forma nearticulată.

[6] Folosirea frecventă a pronumelui demonstrativ cu rol determinativ în graiul din Svinița este tot o influență românească care limitează folosirea în general a adjectivului calificativ. Iată numai cîteva exemple : **tej komandánt** *od* **ti lópovi** ; *i u* **tej dъn** *ka se ródil* **tej deté** ; *ne sme níko da ujáne* **tej ždrebé** *sámo* **tej deté** ; *ge je* **tája kúć'a** ; *što č'ínu* **tíja lúdje.**

[7] Adjectivul *strážnji* se folosește cu sensul „ultimul", „cel din urmă" iar *poslédnji* intră numai în construcții : *poslédnji put.* Pentru „jumătate" se folosesc doi termeni : *polotína* și *polovíca* iar *polovínjen* înseamnă „mijlociu" (ca vîrstă) : *polovínjen brat.*

bráta, jedən je bil **pobogát** *i jedən je bil* **posiromášan**; *jedən č'ovék* **pómali, pomъnъсък** *od ti*; *óna je látila ledán grnъc* **pomáli**: *on óč'e drúgu níku* **polęрú**; *ovíja što su* **póbližnji** *famelíja*; *i métu málo u vódu* **pomlač'nú, požéšku.**

Superlativul relativ (forma nearticulată și articulată) se construiește cu ajutorul particulei *naj-* + *adjectivul la gradul pozitiv* [8], iar superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *jáko* [9]: *najlép-najlépi, najlepá-najlépe*; *najlépijen-najlépini, najlepána-najlepéne*; *jáko mlad-jáko mládi, jáko mladá-jáko mláde*; *jáko mládijen-jáko mládini, jáko mládana-jáko mládene.*

Din textele înregistrate [10] pe bandă de magnetofon am putut nota doar cîteva exemple de superlativ absolut; *č'a kod nas je* **jáko rđ'ávo** *mésto*; *i tej č'obvék je bil jáko poštén; bil téžak, továran jáko.*

Superlativul relativ este mult mai frecvent. În cele mai multe cazuri se folosește forma articulată de superlativ relativ: *da mu dau jédən* **najstár kon'**; *i* **najmalíjen deté** *je slézal*; *i kráva tája se sustávila kod* **najmalónoga detéta**; *je oprávil* **vrága najmalónoga** *da dóđ'e*; *dóđ'e* **najmalíjen vrag**; *unésel géno dévka, géno* **najsilnána dévka**; *što deté dal* **najmalónoj dévke** *cvéč'e neprocveč'ení*; *i* **najmalána** *dévka, oná néje lála*; *i tej deté od* **najmalónoj dévki**; *pŕvi put se pušč'ál* **najsilníjen.**

7. Existența unei forme comune la adjectivele de gen masculin și neutru are drept consecință unificarea desinențelor cazuale la cele două categorii. Simplificarea desinențelor adjectivale merge însă mai departe, afectînd diferențele dintre clasele de adjective. În felul acesta adjectivul în graiul din Svinița are un număr redus de forme cazuale. În legătură directă cu acest fapt stă polivalența lor sintactică.

Dăm mai jos paradigmele unor adjective:

genul masculin

Numărul	Cazul	Substantivul	Adjectivul — forma nearticulată			Adjectivul — forma articulată		
			pozitivul	comparativul	superlativul	pozitivul	comparativul	superlativul
Singular	N	č'ovék astál	lęp	polęp	najlęp	lépijęn	polépijęn	najlępijen
	G	č'ovéka	lępoga	polępoga	najlępoga	lęponoga	poléponoga	najléponoga
	D	č'ovéku	lépomu	polepomú	najlepomú	lęponomu	polęponomu	najlęponomu
	A	č'ovéka astál	lępoga lęp	polępoga polęp	najlępogá najlęp	lęponoga lępijen	polęponoga polępijen	najlęponoga najępijen
	I	č'ovekám	G	G	G	G și léponogam	G	G
Plural	NA	lúdje astalje	lępi	polępi	najlępi	lępini	polępini	najlępini
	D	ludjám	lępim	polępim	najępim	lępinim	polępinim	najlępinim

[8] Situația este aceeași și în alte cîteva graiuri sîrbocroate din țara noastră. La Carașova și Petrovaselo comparativul și superlativul se formează la fel ca și în graiul din Svinița: *polep, najlep, jako lep.* La Recaș, de exemplu, comparativul se formează în două feluri: a) ca la Svinița: *popun*; b) sau cu *po* + comparativul: *podeblji*; iar superlativul *najlep, najbolji, još pobolji, još pobel.*

[9] Există o serie de adjective care, întocmai ca în limba literară, au grade de comparație numai cînd sînt folosite cu sens figurat: *mrtъv grobiján, praváč'ni, šuváč'ni, gol, bos. cel.*

[10] Gradele de comparație se întîlnesc și la adverbe de mod: *lępo, pólępo, najlępo.*

genul neutru

Numărul	Cazul	Substantivul	Adjectivul—forma nearticulată			Adjectivul—forma articulată		
			pozitivul	comparativul	superlativul	pozitivul	comparativul	superlativul
Singular	NA	deté	lęp	polę́p	najlę́p	lę́pijen lę́pono	polę́pijen	najlę́pijen najlę́pono
	G	detéta şi N	lępogá şi N	N	N	lę́ponoga lę́pono	N	N
	D	detétu	lępomú	polępomú	najlępomú	lę́ponomu	polę́ponomu	najlę́ponomu
Plural	N	decá	lę́pi	polę́pi	najlę́pi	lę́pini	polę́pini	najlę́pini
	D	decám	lę́pim	polę́pim	najlę́pim	lę́pinim	polę́pinim	najlę́pinim şi N
	V	déce	N	N	N	N	N	N

Din tabelele de mai sus se observă că adjectivele masculine şi neutre nearticulate au trei forme la singular (una pentru nominativ şi acuzativ, alta pentru genitiv şi acuzativ, şi încă una pentru dativ). Sporadic apare la masculin (forma articulată), în afara genitivului, şi instrumentalul.

La plural există numai două forme : una pentru nominativ şi acuzativ, şi alta pentru dativ. Spre deosebire de substantivele neutre însufleţite, care au formă specială pentru vocativ, adjectivele care stau pe lîngă aceste substantive primesc forma de bază (forma de nominativ).

Substantivele masculine au vocativul identic cu dativul, în timp ce adjectivul care le însoţeşte are forma de nominativ atunci cînd acesta se plasează după substantiv (*č'ovéku lep*). Cînd însă adjectivul precedă un substantiv masculin la vocativ acesta din urmă are aceeaşi formă cu nominativul (*lep č'ovék*).

Dăm mai jos tabelul cu declinarea adjectivelor calificative feminine:

Numărul	Cazul	Substantivul	Adjectivul—forma nearticulată			Adjectivul—forma articulată		
			pozitivul	comparativul	superlativul	pozitivul	comparativul	superlativul
Singular	N	žená	lępá	polępá	najlępá	lę́pana	polę́pana	najlę́pana
	GD	žené	lę́poj	polę́poj	najlę́poj	lę́ponoj	polę́ponoj	najlę́ponoj
	A	ženú	lę́pu	polę́pu	najlę́pu	lę́ponu	polę́ponu	najlę́ponu
	V	ženó	lę́po	polę́po	najlę́po	lę́pono	polę́pono	najlę́pono
	I	ženóm	lę́pom	polępóm	najlę́pom	lę́ponom	polę́ponom	najlę́ponom
Plural	NAV	žené	lę́pe	polę́pe	najlę́pe	lépęne	polę́pene	najlę́pene
	D	ženám	lę́pem	N	N	lę́penem	polę́penem	najlę́penem

Din paradigma de mai sus reies următoarele :

Spre deosebire de masculin şi neutru, adjectivele la feminin au la singular cinci forme cazuale distincte. Spre deosebire de limba literară,

remarcăm desinența *e* comună genitivului și dativului la substantive și *oj* de asemenea comună pentru cele două cazuri la adjective.

În vorbire formele cazuale sînt deseori exprimate analitic, prepoziția fiind aceea care marchează funcția cazului. De altfel în graiul din Svinița folosirea cazurilor oblice cu prepoziții este aproape obligatorie.

8. Luînd în discuție proveniența articolului în limbile (și dialectele) slave A. Belić [11] și mai recent Ivan Popović [12] o explică prin substrat balcanic. Formarea articolului postpus în limbile slave, ca o categorie gramaticală aparte, se datorește, după Ivan Popović, influenței modelelor din limbile balcanice neslave ca neogreaca, latina vulgară și româna.

O seamă de cercetători bulgari (ca Ivan Gălăbov [13], Lj. Miletič [14], Boris Simeonov [15] și alții) consideră apariția articolului postpus ca o dezvoltare proprie limbii bulgare. Atunci cînd este vorba despre proveniența articolului în „graiurile de trecere" unii cercetători [16] consideră că această categorie morfologică provine din limba macedoneană [17], iar alții o atribuie, fără rezerve, limbii bulgare [18].

Aceste puncte de vedere și multe altele care au fost emise, mai ales în secolul trecut, nu ne ajută cu nimic în explicarea fenomenului care ne interesează. Prin nici una din teoriile asupra articolului postpus în „graiurile de trecere" nu se poate explica specificul acestei categorii în graiul din Svinița care, după părerea noastră, ca un grai mixt tipic [19] a dezvoltat cu mijloace proprii această categorie gramaticală după modelul limbilor cu care a venit în contact. Asupra acestei probleme vom reveni însă într-o lucrare viitoare.

Iulie 1965

Institutul de lingvistică,
București, str. I. C. Frimu, 22

[11] A. Belić, *op cit.*, p. LXX.

[12] Ivan Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1955, p. 60–62.

[13] Ivan Gălăbov, *За члена в български език*, în „Известия на народния музей", Burgas, vol. I; idem, *Проблемът за члена в български и румънски език*, Българска академия на науките, Sofia, 1962.

[14] Lj. Miletič, *O članu u bugarskom jeziku*, Zagreb, 1889.

[15] Boris Simeonov, *Членната форма в переходните говори*, în *Езиковедско-етнографски иследования в памет на академик Стоян Романски*, Sofia, 1960, p. 379–392.

[16] Cf. și A. Belić, *op. cit.*, p. 445–446.

[17] Existența articolului postpus în graiul din Svinița a fost sesizată și de Mirco Jivcovici în comunicarea sa ținută la Institutul de limbi străine cu ocazia sărbătoririi centenarului Universității din București. Autorul consideră că avem de-a face cu o influență macedoneană (ca și în formarea poreclelor în *-ski*: *Avramovski*, *Balabanovski*, *Kuzminski*, *Anujkinski* etc.).

[18] Cf. Boris Simeonov, Lj. Miletič, *op. cit.*,

[19] Un grai mixt asemănător, avînd însă la bază un grai bulgar, descrie St. Mladenov în lucrarea: *Къмъ въпроса за езика и националната принадлежност на Ново Село* (*Видинско*), publicată în: *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, vol. XVIII, Sofia, 1901, p. 471–506. Graiul din Novo-Selo face obiectul unei cercetări amănunțite a lingvistului bulgar Maxim Sl. Mladenov.

CORESI ŞI REFORMA ÎN LUMINA UNOR INTERPRETĂRI NOI

DE

ION GHEŢIE

Diaconul Coresi este, fără îndoială, personalitatea care a atras mai mult ca oricare alta atenţia cercetătorilor vechii noastre literaturi. După ce a fost obiectul celor mai diverse interpretări, figura diaconului s-a cristalizat în vremea din urmă într-o formă oarecum definitivă, acceptată de cei mai mulţi istorici ai literaturii. N. Cartojan a fixat în lucrarea sa de sinteză profilul tipografului român şi cele spuse acolo n-au fost, în general, contestate [1]. Coresi a fost, credeam pînă nu demult, un tipograf de cărţi bisericeşti, româneşti şi slavone, care şi-a pus meşteşugul în serviciul mai multor beneficiari (sau, dacă termenul nu e prea pretenţios pentru epoca aceea, mai multor editori), indiferent de religia sau naţionalitatea lor. Aceşti editori au fost, în primii ani, primarul Benkner (şi municipalitatea braşoveană), care făceau operă de prozelitism protestant printre români, iar apoi calvinii, români şi maghiari. În ultima perioadă a activităţii diaconului se constată ceea ce Cartojan numea „întoarcerea spre ortodoxie" : numărul tipăriturilor slavone e în creştere, iar cărţile româneşti care apar acum sînt curat ortodoxe şi nu pot fi atribuite, în general, vreunei iniţiative protestante. Faţă de această imagine, să-i zicem tradiţională, a diaconului, ne întîmpină în recenta carte a lui P. P. Panaitescu [2] figura unui revoluţionar învestit cu toate atributele caracteristice : idealuri înalte, convingerea că îndeplineşte o misiune, îndîrjirea în lupta dusă pentru îndeplinirea acestei misiuni etc. Coresi, conchide autorul, „nu a fost un om lipsit de convingeri ; dimpotrivă, el a luptat pentru păstrarea drepturilor poporului de a rămîne în convingerile sale, de a citi în limba lui, dar împotriva propagandei impuse de stăpîni. Cînd i s-a cerut să publice cărţile acestei propagande, el s-a împotrivit, a modificat textele propuse, aşa cum credeau el şi oamenii lui. Atunci adversarii au încercat să-l supună, înfiinţînd întreprinderi rivale, de concurenţă, dar n-au izbutit. Diaconul tipograf a făcut şi sacrificii pentru misiu-

[1] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 55–63.

[2] *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965.

nea lui de răspînditor al cărții românești, rămăsese dator, dar n-a cedat și a mers mai departe, pe calea promovării mișcării românești a scrisului în limba română" (p. 163).

Argumentele pe care se întemeiază această concluzie sînt multiple. Pentru a ușura discuția, noi le vom reține pe cele mai importante, grupîndu-le în mai multe categorii : a) Coresi a fost un meșteșugar proprietar al uneltelor sale, care nu a stat sub patronajul municipalității luterane a Brașovului sau al oficialităților calvine din Transilvania ; b) patronii lui Coresi au fost preoții români din Șcheii-Brașovului, împreună cu care el s-a împotrivit luteranilor și calvinilor ; c) cărțile tipărite de Coresi sînt, cu două-trei excepții, pur ortodoxe, nu protestante [3]. Să examinăm, pe rînd, toate aceste chestiuni.

O știre scoasă nu de mult la lumină demonstrează, fără putință de îndoială, că, la un moment dat, diaconul poseda o presă tipografică și nu era, prin urmare, un salariat al imprimeriei săsești din Brașov, întemeiată de Honterus [4]. Știrea e însă din 1570 și nu poate avea valoare sigură pentru anii anteriori. E greu, de aceea, să decidem dacă era *absolut independent* în 1560 (și chiar în 1570) sau lucra în cadrul tipografiei honteriene, conducînd secția românească a acestei întreprinderi, cum crede N. Drăganu [5] (prezența materialelor tipografice ale lui Coresi în pivnițele succesorilor vechii imprimerii brașovene a lui Honterus, la 1865, nu poate fi prea ușor trecută cu vederea). Amănuntul acesta nu este însă cel mai important. Întrebarea principală la care trebuie să răspundem este dacă, fiind proprietarul tipografiei sale, Coresi a lucrat sau nu pentru sașii luterani din Brașov și, mai tîrziu, pentru calvinii conduși de Gh. de Sîngeordz și de P. Tordași. P. P. Panaitescu, referindu-se numai la patronajul sașilor brașoveni, susține că ,,tipografia [lui Coresi] era independentă de sfatul orășenesc luteran al Brașovului, de vreme ce tipărea cărți slavonești și ortodoxe, precum și cărți fără indicarea numelui județului" (= Johannes Benkner). Amintirea lui Benkner nu e nimic altceva decît ,,un omagiu cuvenit autorității politice" (p. 141). Cum spuneam mai sus, independența tipografiei lui Coresi ne interesează, în această problemă, mai puțin. Important pentru noi este să știm dacă ea tipărea cărțile românești la inițiativa sfatului orășenesc și a lui J. Benkner. Simplul fapt că numele lui Benkner e pomenit și în lucrări slavone (*Octoihul mic* din 1557 și *Evangheliarul* din 1562) nu ne permite să întrebăm, împreună cu P. P. Panaitescu : ,,ce fel de patronaj luteran era acela care poruncește tipărirea cărților ortodoxe slavone?" (p. 141). Cărțile slavone erau pentru editorul sas obiect de negoț ; cărțile românești puteau fi, de asemenea, obiect de negoț și, totodată, mijloc de convertire. Între cele două acțiuni nu vedem nici o contrazicere ; ele sînt posibile simultan și nu exclud, în nici un caz, patronajul luteranilor. Cît despre cărțile tipărite fără indicarea numelui primarului brașovean, menționăm că P. P. Panaitescu se referă la *Psaltirea* din 1570. Aceasta este însă o carte care s-a tipărit la cererea episcopului calvin

---

[3] Întreaga discuție la p. 132—163, capitolul *Scrisul în limba română în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Importanța tipăriturilor lui Coresi.*

[4] Vezi Fr. Páll, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi (O știre nouă)*, în ,,Studii și cercetări de bibliologie", III, 1960, p. 257 și urm.

[5] N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, în *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 613 ; vezi și Fr. Páll, *loc. cit.*, p. 270.

P. Tordaşi [6] şi nu a saşilor braşoveni; de aceea, probabil, numele „judeţului" nu figurează în epilog. Este o dovadă indirectă că amintirea „judeţului" braşovean în cărţile apărute prin 1557–1562 nu era un simplu omagiu „cuvenit autorităţii politice", căci altfel omagiul trebuia să fie repetat şi în tipăritura din 1570. Dar probele în favoarea patronajului saşilor luterani sînt mult mai numeroase şi nu numai indirecte. Ştim astfel că în martie 1559, consiliul orăşenesc al Braşovului, în frunte cu J. Benkner, „a reformat" biserica românilor din Şchei şi a propus (sau impus, cum interpretează, la p. 158, P. P. Panaitescu pe *proposuit*) învăţarea *Catehismului* [7]. *Catehismul* acesta, avînd o orientare protestantă incontestabilă, este tipărit de Coresi în acelaşi an sau la începutul celui următor [8]. Legătura dintre mişcarea de Reformă şi acest catehism este evidentă. Nu poate fi disociată de propaganda protestantă nici tipărirea *Tetraevanghelului* din 1561, despre care o informaţie săsească contemporană ne spune că a fost tradus de Coresi şi Tudor Diacul la iniţiativa lui J. Benkner („a traduce" înseamnează aici, desigur, „a remania" în vederea tipăririi) [9]. Amîndouă aceste lucrări precum şi, probabil, *Apostolul* (1563?) trebuie puse în legătură cu activitatea de convertire la Reformă a saşilor braşoveni. În epilogul la *Octoihul* copiat în 1570 la Braşov, în urma hotărîrii lui P. Tordaşi, diacul Oprea citează sfatul episcopului calvin de a studia, în şcoala din Şchei, pînă se vor tipări noi cărţi româneşti, după acelea scoase de „boierii cinstitului sfat de mainte" [10]. El se referă desigur la *Catehismul* din 1559–1560, la *Tetraevanghelul* din 1561 şi la *Apostolul* din circa 1563, a căror editare o pune în seama mai vechiului consiliu orăşenesc, adică, în fond, în seama lui Benkner (mort în 1565). În sfîrşit, numărul mare de cărţi româneşti aflate la 1585 în posesia descendenţilor lui Benkner (aici ne referim numai la *Catehism*, la *Tetraevanghel* şi la *Apostol*) [11] poate constitui o dovadă că fostul judeţ al Braşovului era editorul textelor în discuţie (prin care încerca să facă nu numai bune afaceri comerciale, ci şi operă de prozelitism protestant).

Cît priveşte patronarea de către calvini a *Evangheliei cu învăţătură* şi a *Molitvenicului* (1564?), a *Liturghierului* şi a *Psaltirii* (1570), ea se probează fie documentar, fie prin însuşi conţinutul cărţilor [12]. Nu acelaşi lucru poate fi spus despre *Psaltirea slavo-română* din 1577, cartea nefiind

[6] Vezi mai jos nota 12.

[7] Textul latin: eodem anno [i.e. 1559] die 12 Martii Johannes Benknerus, Judex Coronensis, cum aliquis Senatoribus, reformavit Valachorum Ecclesiam, et praecepta Catecheseos discenda illis proposuit.

[8] Vezi articolul nostru *Cîteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în SCL XVII, 1966, 5, p. 547.

[9] Vezi *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti*, Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963, p. 21.

[10] Vezi N. Sulică, *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României întregite* Bucureşti, f.a., p. 18.

[11] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 149–150.

[12] Asupra editării *Psaltirii* şi *Liturghierului* de către episcopul calvin P. Tordaşi, vezi, printre altele, N. Drăganu, *Despre ce Psaltire şi Liturghie vorbeşte Pavel Tordaşi la 1570?*, în DR IV, 1924–25, partea 2, p. 915–917; I. Juhász, *A reformácio az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940, p. 85; Fr. Páll, *loc. cit.*, p. 268; D. Simonescu, *Precizări despre Liturghierul lui Coresi*, în LR XI, 1962, 4, p. 434–435. Despre *Cazania I* şi *Molitvenic*, vezi Vl. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tîlcului Evangheliilor" şi „Molitvenicului" diaconului Coresi*, în SCILF, IV, 1955, p. 535–541; N. Cartojan, *op. cit.*, p. 60.

pusă în serviciul unei acțiuni de convertire a românilor la protestantism, ci destinată, probabil, învățării limbii slavone în școli. Același lucru trebuie să-l spunem, cu unele rezerve însă, despre *Evanghelia cu învățătură* din 1581, deși „patronul" ei este Lucas Hirschel, județul Brașovului (de notat că din sumarul cărții s-a eliminat o predică care exprima puncte de vedere contrare doctrinei protestante) [13].

În ciuda tuturor acestor dovezi, care-i stăteau, desigur, la dispoziție, P. P. Panaitescu susține, mergînd pe calea deschisă de Sulică [14], că patronul (clientul) lui Coresi nu putea fi decît biserica românească din Șcheii Brașovului. Ce argumente produce d-sa în acest sens?

Primul constă în informația din 1570 referitoare la procesul intentat lui Coresi (Koryza) de Laurențiu Fronius pentru o presă și niște datorii [15]. În hotărîrea dată de judecători e menționat și un oarecare Toma, care, deosebit de sentința dată împotriva lui Coresi, este condamnat să plătească lui Fronius 12 florini. Pe acest Toma P. P. Panaitescu îl identifică cu popa Toma, preot în Șchei (mort în 1572) [16], iar Fr. Páll cu fiul acestuia, de asemenea preot al românilor brașoveni [17]. Identificarea nu ni se pare sigură, nu numai pentru că numele împricinatului din 1570 e destul de răspîndit printre români, ci și pentru că în actul judecătoresc nu se menționează presupusa calitate de preot a lui (preoții români amintiți în actele săsești poartă de obicei titlul de „popa"; chiar popa Toma e amintit în actul din 1571, citat de P. P. Panaitescu, în forma „Toma popa"). Admițînd însă că preotul Toma a fost implicat în procesul intentat lui Coresi de L. Fronius, este oare aceasta o dovadă sigură că „comunitatea românească din acest cartier orășenesc [= Șcheii] era cointeresată în publicarea cărților tipografiei coresiene" (p. 144)?

De ce să nu admitem că a fost vorba de un litigiu în care Toma, preotul din Șchei, lua parte, ca persoană particulară? Cine ne îndreptățește apoi să judecăm prin prisma unei informații din 1570 o activitate care începuse cu mai bine de zece ani înainte? Dacă în 1570 Coresi era patronat de preoții din Șchei nu înseamnă că tot aceștia au fost superiorii săi în 1559—1563. Dar nici în 1570 Coresi nu era patronat de preoții din Șchei sau, cel puțin, cărțile tipărite de el la Brașov în acel an nu „au fost publicate pentru biserica română [de acolo]" (p. 145). Clientul său din acel an se numea Pavel Tordași și era episcopul românilor calvini din Ardeal. La cererea acestuia, diaconul a tipărit, între 6 februarie — 1 septembrie 1570, *Psaltirea* și *Liturghierul*. Patronajul bisericii din Șchei nu poate fi admis, în aceste condiții, decît presupunînd că românii brașoveni se aflau și ei sub autoritatea vlădicii Pavel (cum pare a rezulta din epilogul *Octoihului* din 1570). Dar atunci cum rămîne cu explicarea activității lui Coresi independent de mișcarea protestantă?

---

[13] Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI—XVII*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, 1—2, p. 551—556; D. Simonescu, *Discuții în legătură cu „Evanghelia cu învățătură" a lui Coresi*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. 78, 1960, p. 566.

[14] În lucrarea citată și în *Minunata Cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni ai secolului al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943.

[15] Vezi lucrarea citată a lui Fr. Páll (nota 4).

[16] *Op. cit.*, p. 143.

[17] *Loc. cit.*, p. 271.

Altă dovadă, încă şi mai inconsistentă, a legăturii lui Coresi cu preoţii din Şchei o constituie, după autor, colaborarea lui Mănăilă la tipărirea evangheliarelor slavone din 1579 şi 1583. Pe acest Mănăilă, P. P. Panaitescu îl identifică cu un oarecare Manulla, pomenit în 1570 ca agent de legătură al Braşovului cu Ţara Românească. Rămîne şi de data aceasta un semn de întrebare asupra identificării făcute de d-sa. Dar să admitem că aşa au stat lucrurile : Mănăilă, în 1570 agent de legătură al saşilor braşoveni, ajunge, nouă ani mai tîrziu, colaborator al lui Coresi. Cine însă, judecînd cu obiectivitate, va putea semna concluzia pe care o trage P. P. Panaitescu din această simplă identificare? Nimeni, credem, căci iată ce scrie autorul : „Mănăilă, colaboratorul lui Coresi, era un cărturar dintre orăşenii români din Şchei, fiind recomandat, probabil, meşterului venit din Tîrgovişte de către conducerea comunităţii de la Şcheii-Braşovului, care în acest chip îşi asigura controlul asupra tipografiei româneşti" (p. 145). Prin urmare, faptul că o persoană, aflată în 1570 în slujba municipalităţii săseşti a Braşovului, devine după 9 ani colaborator al tipografiei lui Coresi este o dovadă că biserica şi comunitatea românească din Şchei îşi asiguraseră controlul asupra activităţii diaconului ! [18]

Modul cum autorul interpretează informaţiile în favoarea tezelor sale este şi mai bine ilustrat de următorul exemplu. D-sa afirmă că patronajul bisericii din Şchei este confirmat de înseşi declaraţiile diaconului : „aceasta rezultă şi din anume declaraţii ale lui Coresi însuşi, cînd în prefaţa *Evangheliei cu învăţături* în româneşte, din 1564, spune că a tipărit cartea « deacă văzum jelaniea [cererea] a mulţi preuţi ». „Bineînţeles", remarcă autorul, „e vorba de preoţii români, cei mai apropiaţi de dînsul erau cei de la biserica Sf. Nicolae in Şcheii Braşovului" (p. 145). Faptul că diaconul cunoştea dorinţa unor preoţi români de a avea la îndemînă o carte tipărită de *Cazanii* e o dovadă că „adevăraţii patroni ai lui Coresi. . . au fost conducătorii comunităţii orăşeneşti din suburbiul românesc al Şcheilor Braşovului"? (p. 145). Să nu uităm că aceste cuvinte Coresi le scrie în epilogul *Cazaniei I*, carte întreţesută cu învăţături calvine, tipărită la cererea conducătorilor mişcării calvine româneşti din Transilvania şi finanţată de un nobil maghiar care îmbrăţişase calvinismul.

Tot în favoarea tezelor sale consideră P. P. Panaitescu că vorbeşte o altă informaţie, ceva mai tîrzie. În cronica bisericii Sf. Nicolae din Şchei, făcîndu-se referinţă la anii de păstorie ai popilor Iane şi Mihai, se spune : „multe cărţi s-au tipărit şi pre limba românească şi pre limba slavonească şi mult s-au nevoit aceşti păstori cu turma lui Hristos şi cu biserica". După autor, în această însemnare „se revendică pentru preoţii de acolo publicarea cărţilor româneşti şi slavone din a doua jumătate a secolului al XVI-lea" (p. 144). Dar popii Mihai şi Iane au păstorit cu începere din 1578 [19], deci în seama lor trebuie trecute numai cărţile apărute la Braşov după această dată, lucrări pe care, în general, nimeni nu le-a atribuit vreunei iniţiative protestante.

---

[18] De notat că ambele tipărituri scoase de Coresi în colaborare cu Mănăilă sînt slavoneşti.

[19] Popa Iane succede popii Voicu (mort în 1578), iar popa Mihai se întoarce în ţară, după încheierea studiilor la Ipec (Serbia), în 1576 şi timp de mai bine de un an e preot la Rîşnov ; vezi Candid C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului*, vol. I, Braşov, 1943, p. 71.

Să vedem acum care sînt probele furnizate de P. P. Panaitescu în favoarea tezei sale că diaconul Coresi, în alianță cu românii din Șchei, s-a împotrivit tendințelor de luteranizare și de calvinizare. Caracterul mixt, de compromis între ortodoxie și reformă, al unora dintre cărțile lui Coresi (*Catehismul*, *Cazania I* și *Molitvenicul*) nu ne obligă să susținem, în lipsa oricărei informații, că „textele luterane nu au putut fi impuse, fără a trece prin cenzura ortodoxă românească" (p. 155). Putem tot atît de bine să admitem, împreună cu alți cercetători, că, spre a menaja, în parte, convingerile tradiționale ale celor mai mulți români, protestanții (luterani sau calvini) au apelat la soluții de compromis. Atîta vreme cît informația e inexistentă și sîntem nevoiți să rămînem pe terenul conjectural, nimeni nu ar putea afirma că vreuna din cele două explicații are mai multe șanse de a fi acceptată. Nici celelalte probe furnizate de P. P. Panaitescu nu rezistă examenului critic. Astfel, aducerea la Brașov a lui Nyro-Scherer, tipograf sas, în 1580—1581 ar fi o dovadă că sașii urmăreau punerea în funcțiune a unei tipografii de concurență, întrucît Coresi refuzase, probabil, să lucreze pentru propaganda protestantă (p. 147—148). Dar Nyro nu tipărește nici o carte românească la Brașov, iar Coresi lucrează tocmai în 1580—1581 la *Cazania a II-a*, al cărei editor e chiar „județul" protestant al Brașovului, Lucas Hirschel. Nici știrea din socotelile Brașovului pe 1573 că „a venit diaconul vlădicăi, tipograful, împreună cu alți patru oameni, pentru o presă, au rămas aici cinci zile" nu poate face din Coresi un exponent al luptei de rezistență duse de români împotriva luteranismului și calvinismului (p. 148—149). Căci, chiar dacă am admite că necunoscutul diacon era în serviciul lui Pavel Tordași, aceasta nu e cituși de puțin o dovadă că încercarea episcopului calvin de a funda o nouă tipografie ar fi fost consecința refuzului lui Coresi de a lucra cu reformații (după ce cu 3 ani în urmă tipărise pentru același prelat calvin *Liturghierul* și *Psaltirea*). Episcopul voia să aibă în scaunul de reședință un tipograf al său, spre a nu mai fi nevoit să facă tipărituri costisitoare în localități îndepărtate. Coresi a putut refuza în acel moment să-i tipărească cărți din cauză că era încărcat cu alte comenzi (din mai pînă în octombrie 1573 tipărește *Octoihul* slavon) [20].

Din toate cele spuse mai sus rezultă că legăturile dintre Coresi și biserica din Șchei nu sînt confirmate de probele aduse de P. P. Panaitescu. Pînă se vor prezenta argumente convingătoare, colaborarea dintre diacon și preoții brașoveni, oricît de probabilă pare ea, trebuie admisă numai în ceea ce privește traducerea *Cazaniei a II-a*.

Să examinăm acum dovada pe care ar prezenta-o cărțile pur ortodoxe (majoritare în raport cu acelea influențate de Reformă) tipărite de Coresi la Brașov în cursul lungii sale activități. Situația e, într-adevăr, așa cum o prezintă P.P. Panaitescu, dar, precum vom vedea, ea nu pledează pentru teza susținută de d-sa. Căci un *distinguo* trebuie făcut în legătură cu cărțile care ar putea fi atribuite mișcării protestante. Avem, pe de o parte, *cărți de propagandă protestantă*, cuprinzînd învățături protestante (*Catehismul*, *Cazania I*, *Molitvenicul*), iar pe de altă parte, *cărți pur ortodoxe*, dar datorite propagandei protestante, care avea drept unul din principalele comandamente introducerea limbilor naționale în biserică și traducerea în

[20] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 157, n. 101.

aceste limbi a cărților sfinte. *În problema de care ne ocupăm, esențial este de a stabili cărei inițiative i se datorește traducerea sau tipărirea cutărei sau cutărei cărți religioase.* Ortodox sau protestant, conținutul cărții ne interesează numai în măsura în care, în lipsa altor dovezi, el poate decide în atribuirea lucrării [21]. Ținînd seamă de această distincție, ignorată de P. P. Panaitescu, ca și de alți cercetători, înțelegem de ce tipărirea unei cărți „pur ortodoxe", cum este *Tetraevanghelul* [22] putea să se datorească la fel de bine protestanților ca și ortodocșilor. Dar documentele nu lasă nici o îndoială că avem a face cu o inițiativă protestantă. Istoria acțiunilor de convertire a românilor la Reformă arată că, în cîteva rînduri, s-a început cu publicarea unor lucrări cuprinzînd învățături protestante (*Catehismele* din 1544 și 1559, *Cazania* și *Molitvenicul* din circa 1564), pentru ca, în urma opoziției celor mai mulți, să se treacă la tipărirea unor lucrări, să le zicem „ortodoxe", cu scopul de a înlocui slavona cu româna în cărțile sfinte. Aceste ultime lucrări sînt datorate tot propagandei protestante, care acționează de astă dată servindu-se de alte mijloace. De aceea, „apariția primului liturghier în limba poporului în 1570", un text tradus din slavonă, fără nici o abatere de la tradiția ortodoxă, fără nici o influență calvină și luterană, nu este totuși „o dovadă hotărîtoare că traducerea cărților bisericești a însemnat o operă culturală independentă de Reforma religioasă" (p. 163). Dimpotrivă, tipărirea în 1570 a *Liturghierului* și a *Psaltirii* se datorește tocmai Reformei și, în speță, episcopului calvin Pavel Tordași care, nuanțînd politica religioasă inițiată de predecesorul său, Gh. de Sîngeordz, a hotărît să lase neschimbat ritul tradițional al bisericii, dar să înlocuiască în slujbe limba slavonă prin română, ca un prim și foarte important pas pe calea definitivei incorporări în mișcarea calvină a românilor transilvăneni.

La sfîrșitul expunerii noastre, figura diaconului Coresi ne apare în vechea sa înfățișare. Ea este aceea a meșterului tipograf care, vreme de un sfert de secol, a scos de sub teascuri cărți slavonești și românești la Tîrgoviște și, în cea mai importantă epocă a vieții sale, la Brașov. A fost, în această ultimă perioadă, martorul frămîntărilor religioase care au răscolit în valuri viața tuturor naționalităților din Transilvania. A trebuit să-i cunoască și pe cei ce făceau operă de prozelitism protestant și pe cei ce li se împotriveau, a fost în legătură cu oficialitățile săsești ale Brașovului și cu românii din Schei, așezați în afara cetății. Dar a fost el partizanul ideilor Reformei sau dușmanul lor, a fost el un luptător „pentru păstrarea drepturilor poporului de a rămîne în convingerile sale" sau s-a ținut departe de cei ce duceau o asemenea luptă — iată întrebări la care nu se pot da, în momentul de față, răspunsuri precise. Iar cei care le-au dat, au uitat, probabil, că exceptînd epilogurile cărților sale, sărace în amănunte, *nu avem, în total, decît trei știri contemporane despre Coresi* : una ne informează că, împreună cu Toader Diacul, a „tradus" evangheliile ; alta vorbește despre procesul din 1570 ; a treia, nesigură, ni-l înfățișează ducînd tratative în 1573 pentru cumpărarea unei

[21] Vezi Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII—al XVI-lea*. București, 1956, p. 196.
[22] Care, în paranteză fie spus, nu putea fi decît pur ortodoxă, chiar dacă ar fi fost tradusă după *Biblia* lui Luther, căci evanghelia ortodoxă și cea catolică sau protestantă sînt, în fond, identice.

prese. Se înțelege, cunoscînd această sumară bază documentară, de ce, spre deosebire de alți cercetători, a trebuit să dăm dovadă, în cursul expunerii de față, de cea mai mare rezervă în interpretarea faptelor. Pînă ce alte dovezi documentare vor veni să îmbogățească lista de informații, va trebui să vedem în Coresi nu pe revoluționarul care deschide epoci noi în cultura română, ci pe modestul tipograf care se adaptează vremurilor tulburi, spre a le putea supraviețui. De aceea, el tipărește pînă spre 1564 cărți românești pentru consiliul orășenesc al Brașovului, în frunte cu J. Benkner, despre care știm că făcea operă de propagandă luterană în mijlocul românilor. În a doua parte a deceniului, în plin avînt al calvinismului protejat de regele Sigismund, atelierul lui Coresi scoate cărți destinate propagandei calvine, condusă de Gh. de Sîngeordz și de Pavel Tordași. În toate aceste împrejurări, el imprimă deopotrivă cărți „protestante” și cărți „ortodoxe”, fără a face vreo deosebire între ele. După 1571, cînd Ioan Sigismund moare, și, sub catolicul Ștefan Báthory, Reforma cunoaște o mișcare de reflux, el tipărește cărți românești care, foarte probabil, n-au nici o legătură cu vreo acțiune de prozelitism protestant. Pe lîngă tipăriturile românești, el a scos la lumină, în tot timpul îndelungei sale activități, cărți slavone, destinate preoților care continuau să se țină de legea veche. Aceasta e singura interpretare a activității lui Coresi permisă de fapte; restul se menține în domeniul probabilității.

Tot faptele ne silesc să nu acceptăm definiția minimalizatoare a rolului pe care Reforma l-a jucat în cultura română în cursul secolului al XVI-lea, începînd cu activitatea tipografică din Sibiu și pînă la *Palia de la Orăștie*. Reforma n-a servit numai un exemplu românilor, cum afirmă P. P. Panaitescu (p. 146), ci s-a aflat în spatele multora din inițiativele de a traduce și tipări cărți religioase în românește. Desigur, nu al tuturora, căci nu trebuie să cădem în greșeala opusă de a atribui totul Reformei, negînd acțiunea factorilor interni, fundamentală în problema apariției scrisului în limba română[23].

Octombrie 1966

Institutul de lingvistică, București, str. I. C. Frimu 22

[23] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 50—52.

ERIC BUYSSENS, *Linguistique historique. Homonymie — Stylistique — Sémantique — Changements phonétiques.* Presses Universitaires de Bruxelles, Presses Universitaires de France, 1965, 158 p.

Autorul este bine cunoscut la noi prin lucrările sale anterioare, unele dintre ele fiind de altfel publicate în periodicele noastre. Titlul *Lingvistică istorică* denumeşte ramura ştiinţei căreia îi e consacrată lucrarea, fapt care merita cu atît mai mult să fie subliniat, cu cît, după înseşi spusele autorului (p. 7), în trecut el a dat aproape exclusiv studii de lingvistică sincronică. Subtitlurile denumesc subiectele celor patru studii publicate în volumul de faţă, care oglindesc o gîndire originală, cu idei duse pînă la capăt.

Pătruns de importanţa cercetărilor sincronice, autorul nu este totuşi din principiu opus celor diacronice, constatînd că cele din urmă scot în evidenţă fapte care celor dintîi le scapă. Dar el consideră că cele două tipuri de cercetări sînt total diferite între ele, astfel că studiile sincronice nu trebuie să facă nici cea mai mică aluzie la evoluţie. Păcatul este numai că nu există sincronie absolută, nici în alte domenii, nici mai ales în limbă : orice idiom este vorbit de bătrîni şi de tineri, cu diferenţe apreciabile între ei, cu toate că şi unii şi alţii aparţin aceleiaşi tranşe sincronice. Mai mult decît atît, acelaşi individ foloseşte, în acelaşi text, arhaisme şi inovaţii : putem să nu semnalăm că unele sînt muribunde şi altele în procesul naşterii? Dar dacă o facem, am intrat în diacronie.

Primul dintre cele patru studii este consacrat omonimiei. De ce unele cuvinte devin omonime cu altele? S-a pus acest fenomen în legătură cu etimologia populară, iar Dauzat a vorbit de „atracţie paronimică", socotind că cuvîntul care are o familie mai numeroasă şi e mai frecvent întrebuinţat atrage pe cel care e mai izolat şi mai puţin răspîndit. Buyssens consideră pe drept cuvînt că această atitudine este mecanicistă (p. 15). De altfel frecvenţa este foarte greu de stabilit : numărătoarea în texte nu dă rezultate decît pentru textele despuiate.

Buyssens socoteşte că există o tendinţă către omonimie, mai exact sînt în joc două tendinţe opuse, una către reducerea pe cît posibil a numărului de complexe sonore, şi aceasta este datorată legii minimului efort (vezi de exemplu p. 39 şi p. 45), a doua este tendinţa ca fiecare sens să fie exprimat prin alt complex sonor şi fiecare complex sonor să exprime alt sens, principiul semic. Dacă acest principiu ar triumfa, ar fi mult prea multe cuvinte, deci omonimia, în ciuda părerii unora, este un factor util (p. 39).

La aceasta ar fi de răspuns în primul rînd că menţinerea unui număr relativ mic de cuvinte se explică mai mult prin polisemie, iar aceasta, la rîndul ei, se explică în mod natural prin faptul că noţiunile sînt complexe şi permit, sau chiar impun, apariţia diferitelor nuanţe ale aceluiaşi cuvînt ; în al doilea rînd, teoria ar putea explica de ce nu se creează cuvinte noi, nu de ce dispar cele vechi şi bine cunoscute.

Se spune adesea că omonimia se produce din motive semantice : 1. Tendinţa spre motivare relativă, de exemplu pentru „foarte" a existat în vechea franceză adverbul *outrement*, contopit astăzi cu *autrement*, derivat de la *autre* „alt". 2. De motivarea relativă trebuie deosebită tendinţa de încadrare într-o familie de cuvinte, căci în acest din urmă caz rămîne totdeauna ceva nemotivat, de exemplu span. *huracan* „uragan" devine engl. *hurrycane*, după verbul *hurry* „a se grăbi", dar *-cane* nu înseamnă aici nimic. 3. Cazurile unde nu poate fi vorba de integrare într-o familie, totuşi principiul semic intervine : lat. *meridianus*, de la *meridies*, devine *meridionalis*, după *septentrionalis*, de la *septentrio*. Dar rămîn numeroase exemple unde nici una dintre aceste trei explicaţii nu e posibilă : vechiul francez *arbaleste* devine germ. *Armbrust*, care literal ar însemna „piept de braţ". Deci sensul singur nu ajunge să explice toate exemplele şi trebuie făcut apel la tendinţa spre împuţinarea cuvintelor.

Sînt şi cazuri cînd asemănarea formală exista dinainte şi ca urmare se unifică înţelesurile, de exemplu neerl. *ophemelen* „a pune în ordine" capătă înţelesul de „a urca în slava cerului", pentru că *hemel* înseamnă „cer" (aici se găsesc un mare număr de exemple de tipul, prezentat de mine în *Studii de lingvistică generală* sub rubrica „influenţa limbii asupra societăţii", de exemplu germanii invocă protecţia sfîntului *Lambert* ca să nu devină şchiopi, pentru că *Lahm* înseamnă „olog" (p. 68)).

Una dintre concluziile acestui capitol este că trebuie să renunţăm la denumirea „etimologie populară" pentru un fenomen care nu merită nici numele de *etimologie*, nici epitetul *popular*. Sutele de exemple interesante, din tot felul de limbi, adunate cu mare hărnicie de autor, ar fi fost încă şi mai utile dacă lucrarea ar avea un indice de cuvinte.

Celelalte trei capitole sînt de dimensiuni reduse în comparaţie cu primul. Capitolul imediat următor este intitulat „Înţeles şi stilistică". Autorul se declară de la început continuator al ideilor lui Guiraud (p. 93) şi trimite la lucrarea acestuia *La stylistique* (Paris, 1954).

Se ridică aici consideraţii de ordin teoretic, care depăşesc cu mult limitele lingvisticii : pentru Buyssens, întrebarea dacă conceptele noastre sînt obiective nu mai are rost, totul e subiectiv, iar dacă numim obiectiv ceea ce e recunoscut de toţi ca valabil, prin aceasta n-am schimbat nimic în ce priveşte caracterul subiectiv al conceptelor (p. 99). Vom recunoaşte aceasta, observînd că ideile trec prin mintea noastră, dar adăugînd că ele corespund totuşi realităţii. Dar autorul nu crede că vorbirea exprimă gîndirea, căci omul nu spune ce gîndeşte (poate minţi etc.), iar rostul limbii nu ar fi acela de a comunica idei, ci de a acţiona asupra ascultătorului. Despre acestea mi-am spus părerea într-o notă publicată în „Revista de filozofie", nr. 9/1967.

O problemă asupra căreia autorul îşi expune pe larg părerea este caracterul afectiv atribuit de obicei faptelor studiate de stilistică. După Buyssens, nu se poate face distincţie între idei şi sentimente (p. 103), este imposibil de descompus sensul în afectiv şi neafectiv (p. 106). Lingvistul nu poate ţine seama de sentimente decît dacă sînt exprimate formal (p. 106). Stilurile limbii nu ţin de lingvistică, pentru că nu sînt determinate de intenţia de a acţiona asupra ascultătorului (p. 113—114) ; tot aşa nu ţin de lingvistică diferenţele de conformare a literelor (p. 114 ; dar cu acelaşi argument am putea spune că nici dialectele nu sînt obiect al lingvisticii). „Stilistica plasează unităţile lexicale sau gramaticale în cuvîntare şi le studiază ca mijloc de a acţiona asupra altuia" (p. 118). De aceea stilistica „trebuie să adopte în toate punctul de vedere sociologic" (p. 118) ; deşi la p. 8 autorul ne-a atras atenţia că atunci cînd studiem un fapt social nu trebuie să uităm individul, el subliniază că „socialul trebuie să treacă înaintea individului" şi că trebuie să evităm cultul personalităţii, întreţinut de acei stilisticieni care se interesează de limba artiştilor cuvîntului (p. 120) ; studiind abaterile de la uzul comun, facem de fapt lingvistică istorică (p. 119).

Aş adăuga la acest rezumat o singură părere personală : că limba reflectă procesele reale, adăugîndu-se uneori modul personal al vorbitorului de a privi aceste procese, şi acest din urmă

aspect poate fi delimitat. Dar noi înţelegem în general prin stilistică studiul stilurilor limbii, nu al stilurilor individuale ale scriitorilor.

În capitolul al treilea, se delimitează semantica de stilistică : s-ar putea spune că semantica e studiul semnificatelor, în timp ce stilistica e studiul semnificaţiilor (p. 124), dar semantica studiază şi semnificantele, iar semnificatele nu pot fi studiate decît pornind de la semnificante, de aceea semantica „este studiul semnificantelor, ceea ce implică studiul funcţiei lor în frază" (p. 125).

Ultimul capitol discută originea schimbărilor fonetice. Autorul respinge mai multe încercări de a o explica. De fapt, nu avem pînă astăzi o teorie clară în această privinţă.

Sper că am reuşit să arăt varietatea problemelor abordate şi punctele de vedere ale autorului, deosebit de interesante, chiar dacă nu le putem îmbrăţişa pe toate.

Octombrie 1966

Al. Graur,
Facultatea de limbă şi literatură română, Bucureşti, Str. Ed. Quinet, 7

Evidence for Laryngeals. Edited by Werner Winter (Janua Linguarum, Series Maior XI). Mouton & Co., The Hague, 1965, 271 p.

Existenţa unor foneme „laringale" în indo-europeana comună este de multă vreme problema-cheie a gramaticii comparate. Lucrarea pe care o prezentăm, cea de-a doua ediţie a actelor unei conferinţe organizate în mai 1959 la Universitatea din Texas, abordează această dificilă teorie dintr-un punct de vedere nou. Autorii îşi propun să analizeze în fiecare limbă în parte faptele care ar putea dovedi prezenţa laringalelor în limba comună. Într-o scurtă prefaţă, editorul explică în ce măsură versiunea actuală a volumului se deosebeşte de cea precedentă. Modificările nu se reduc la îmbunătăţirile de detaliu aduse de fiecare autor, ci afectează şi organizarea generală a cărţii : introducerea semnată iniţial de J. Puhvel a fost înlocuită cu un scurt istoric al studiilor despre laringale, urmat de o bibliografie a acestor probleme, ambele datorate lui E. Polomé (p. 9—78). Pe de altă parte, editorul a renunţat la capitolul final, care cuprindea o analiză componenţială scrisă de C. Watkins şi comentată de W. Cowgill, şi a adăugat un indice de autori şi unul de cuvinte.

Contribuţiile celor opt profesori americani sînt foarte inegale ca întindere, dezvăluind în acelaşi timp şi o mare varietate de opinii. Introducerea lui E. P o l o m é are meritul de a oferi o orientare rapidă în teoriile despre laringale şi o bibliografie bine pusă la punct. Ea este urmată de studiul lui J. P u h v e l despre evoluţia laringalelor în hitită (p. 79—92). Capitolul discută valoarea fonetică a lui *ḫ* şi *ḫḫ*, situaţiile în care aceste sunete continuă o laringală indo-europeană, numărul laringalelor reprezentate în hitită precum şi unele probleme ale gradului zero (reflexele de tipul *alu, aru*). H. M. H o e n i g s w a l d analizează faptele indo-iraniene (p. 93—99) : surdele aspirate, cazurile de sonorizare a oclusivelor, augmentele lungi, scandările de tipul RV *paantu* (=*pāntu*), vocalizarea lui *ə* şi tratamentul lui *ə* secundum. Credem că fenomenele de sandhi *-t a-*, *-t y-* > *da, dy* etc. sînt prea banale pentru a justifica ipoteza că în acest context toate laringalele se comportă ca γ- (p. 95—96). Faptul că în interiorul cuvîntului grupurile *ta, ty* etc. se menţin neschimbate nu are nimic surprinzător : în metrica homerică, de pildă, o vocală lungă finală se scurtează pe timpul slab, dacă este urmată de un cuvînt cu iniţială vocalică, în timp ce aceleaşi grupuri vocalice rămîn nealterate în interior. Pe de altă parte, ni se pare greu de dovedit că în momentul sonorizărilor în sandhi laringalele mai erau încă pronunţate. W. W i n t e r examinează evoluţia laringalelor în armeană, în diferite contexte : în funcţie vocalică, înainte şi după vocală, în diverse grupuri consonantice (p. 100—115). Ajunge astfel să discute problema vocalelor protetice şi a laringalelor care sono-

rizează sau aspiră. C. W a t k i n s (*Evidence in Balto-Slavic*, p. 116—122) analizează cu multă prudenţă atît intonaţiile balto-slave, cît şi prezenţa lui *ō* în proto-baltică. Acceptînd teoriile lui J. Kuryłowicz, el ajunge la concluzia că intonaţia acută reflectă prezenţa unei vocale lungi în proto-balto-slavă, fără a implica existenţa unei mai vechi laringale şi că *ō* continuă fie gradul lung *ō*, fie i.-e. *e/o* urmat de o laringală de timbru *o*. Contribuţia lui E. P. H a m p (*Evidence in Albanian*, p. 123—141) este cea mai originală, dar nu şi cea mai convingătoare. Principala sa teză e că laringala notată **h* de Sturtevant e păstrată ca *h* în albaneză. În sprijinul acestei afirmaţii, Hamp aduce o serie de etimologii discutabile. Cităm un singur exemplu : la p. 129, verbul albanez *hedh-/hjedh-* „throw, winnow, fall thickly (of snow)" este pus în legătură cu gr. ἄγω, arm. *acem* etc., cu care nu se aseamănă nici ca formă, nici ca sens.

Capitolul datorat lui W. C o w g i l l (p. 142—180) abordează cîteva din cele mai interesante particularităţi ale limbii greceşti. Urmărind evoluţia laringalelor în diferite contexte, Cowgill aduce în discuţie problema sonantelor lungi, a vocalelor protetice, a prezentelor în -νυ- şi a optativului tematic. O analiză critică a faptelor îl face să respingă ideea că fenomene ca reduplicarea atică, dublul tratament al lui *w*- şi *y*- în greacă, viitorul în *-eso-/-ese-*, surdele aspirate indo-europene sau sonorizarea de tipul ὄγδοος faţă de ὀκτώ ar putea fi efectul unor laringale. Cowgill refuză de asemenea să accepte teoriile lui Martinet cu privire la transformarea unor laringale în *k* sau *w*. Considerînd că în toate cazurile obscure vocala protetică este de origine nelaringală, Cowgill nu rezolvă, ci deplasează problema, fără a reuşi de altfel să evite unele mici contradicţii. Citim astfel la p. 152 : „An example of a prothetic vowel for which there is no evidence for laryngeal origin is ὄνομα (Lac. Ἐνυμακρατίδας), Arm. *anun* „name", iar la p. 156 : „It thus seems clear that the source of Gk. ὄνυμα is *(*H*)*nomn̥*". Pe de altă parte, nu credem că poate fi acceptată teza lui Schwyzer că gr. ἐμέ, ἐμοῦ, ἐμός etc. şi arm. *im* provin prin disimilare din forme cu *m*-, ca *(*m*)*eme* etc. (cf. p. 169—170). Existenţa unor perfecte vechi ca μέμονα, μέμηλα etc., care nu alterează pe *m*-, face mai plauzibilă ipoteza că ἐμέ, ἐμοῦ, ἐμός etc. au un ἐ- analogic cu ἐγώ. În sfîrşit, explicaţia propusă de Cowgill pentru desinenţa care apare în gr. οἶσθα, ἦσθα (p. 172—173) nu ni se pare mai convingătoare decît soluţiile tradiţionale fiindcă nici una din formele care stau la baza presupusei extinderi analogice a lui -σθα în locul lui -στα (*πέποισθα, *λέλοιφθα, *FέFοργθα etc.) nu este atestată în epoca istorică.

C. W a t k i n s (*Evidence in Italic*, p. 181—189) discută mai întîi trei dintre teoriile recente cu privire la laringale (teoria lui Martinet, cea a lui Hamp despre perfectul osco-umbrian în *-f-* şi cea a lui Kuryłowicz despre gradul zero morfologic în *a*), pentru a expune apoi propriile sale opinii despre reflexele morfologice ale laringalelor în sistemul verbal latin. Analizează astfel perfectul în *-u-*, verbele în *-nā-* şi stabileşte existenţa unei „clase" *domuī*, *sonuī* etc. În ultima secţiune a capitolului, el apără tezele lui Martinet împotriva criticilor lui Cowgill şi răspunde obiecţiilor formulate de Cardona şi Hoenigswald. Cea de a doua contribuţie a lui W. W i n t e r la acest volum (*Tocharian Evidence*, p. 190—211) prezintă reflexele vocalice ale laringalelor în toharică şi unele fenomene consonantice care pot continua un mai vechi *ə*. Winter ajunge la concluzia că, în funcţie vocalică, i.-e. **A* şi **O* sînt reprezentate de toh. B /*a*/, A /*ā*/, iar i.-e. **E* de palatalizarea consoanei următoare în ambele dialecte. În acelaşi timp, el consideră că secvenţele proto-toh. *asa*, *aka* provin uneori din grupuri de două laringale în contact. În sprijinul tezei că dispariţia unui **E* vocalic are ca urmare palatalizarea progresivă, Winter aduce patru exemple, toate discutabile. Astfel Cowgill susţine că etimonul formelor gr. ὄνομα (= toh. B *ñem*, A *ñom*) şi gr. εἴκοσι (= toh. B *ikäm̥*, A *wiki*) nu are nici o laringală iniţială (cf. p. 152 şi 162). Pe de altă parte, forma toh. B *ñäś*, presupunînd că nu continuă nominativul pronumelui personal de persoana I (cf. p. 203), ridică aceleaşi probleme ca gr. ἐμέ, discutat mai sus. Fenomenele germanice sînt expuse de W. P. L e h m a n n (p. 212—223). Contribuţia sa prezintă lista exemplelor care atestă existenţa unei laringale în vecinătatea sonantelor, a lui *w* şi *y* în special, ca şi principalele teorii propuse pentru a explica aceste fapte. Corespondenţa

stabilită de Lehmann între i.-e. *Hy-*, gr. *h-*, ahd. *j-* şi alem. *Ø-* pe baza a numai două exemple (p. 208, gr. ἥμερος = ahd. *jāmar*, alem. *āmar* şi gr. ὅς = ahd. *jenēr*, alem. *enēr*) este respinsă cu argumente solide de Cowgill la p. 161. Volumul se încheie cu un capitol despre celtică, scris de E. P. H a m p (p. 224–235) care nu crede că această limbă ridică vreo problemă esenţială pentru teoria laringală.

Implicaţiile lucrării pe care o prezentăm sînt foarte vaste şi nu pot fi desigur epuizate de o trecere în revistă aşa de sumară. Ele fac ca volumul să fie indispensabil nu numai specialiştilor în gramatica comparată, ci şi multora dintre cei care studiază istoria fiecărei limbi indoeuropene în parte.

Octombrie 1966

Liana Lupaş
Institutul de lingvistică, Bucureşti, str. I. C. Frimu, 22

BENGT LÖFSTEDT, *Der hibernolateinische Grammatiker Malsachanus*. Uppsala, 1965, 270 p. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia, 3)

Gramaticul Malsachanus a trăit pe la anul 700 în Irlanda şi a alcătuit un compendiu intitulat *Ars grammatica*, folosind lucrări anterioare de aceeaşi natură. În privinţa conţinutului el nu aduce nimic nou, dimpotrivă copiază de unde poate spre a pune la îndemîna elevilor săi o lucrare proprie, impusă de împrejurările istorice specifice din acel timp. Ceea ce ne interesează din ea e limba sau gradul de cultură al autorului spre a ne da seama de nivelul ştiinţific al şcolii din Irlanda în pragul evului mediu. Lucrarea lui Malsachanus se deosebeşte de alte scrieri similare de pe continent prin glose şi prescurtări întrebuinţate numai în Irlanda, prin ortografie, prin modul cum exploatează izvoarele şi prin anumite procedee lingvistice. Limba latină din Irlanda primea diferite influenţe de pe continent sau din Anglia, dar avea particularităţi proprii din cauza izolării, iar împrejurarea aceasta justifică interesul specialiştilor pentru compilaţia amintită mai sus.

Bengt Löfstedt întreprinde o cercetare amănunţită după principiile şcolii suedeze, ilustrată de Einer Löfstedt : înfăţişează pe scurt epoca, analizează conţinutul operei, propune o datare, cercetează manuscrisele şi izvoarele, descrie limba, arată neajunsurile ediţiei precedente şi dă o nouă ediţie, urmată de un indice de materii şi cuvinte.

Autorul crede (p. 81,n.l) că pe la anul 800 limba latină scrisă din Galia se deosebea atît de mult de limba vorbită, încît poporul n-o mai înţelegea. În Italia şi Spania ruptura a intervenit poate ceva mai tîrziu. Ştim că în împărăţia bizantină limba latină a fost înlocuită cu limba greacă la începutul secoiului al VII-lea, iar ultima inscripţie latină din Dalmaţia datează din anul 612. Fără îndoială, au existat atunci condiţii deosebite pentru o regiune sau alta în cadrul Romaniei, dar saltul calitativ spre limbile romanice s-a produs probabil cam în acelaşi timp, adică spre sfîrşitul marilor transformări structurale şi amestecului de popoare dintre secolele V–VIII, adică în secolul al VIII-lea sau al IX-lea.

În limba latină scrisă, în preajma anului 700, pînă în Irlanda, continuă să circule pe întinderi mari numeroase procedee lingvistice identice sau asemănătoare, care dovedesc o unitate de cultură, cu toată fărîmiţarea politică ivită între timp : participii în *-iens* (*agiens, diciens, respondiens, vidiens*), atestate în regiunile dunărene, sînt prezente şi în Irlanda ; plurale în *-ora*, frecvente în răsărit, stăruie şi în occident : *tellura* etc. ; *ferire* = *ferre* (compară în română *feri, suferi*) apar pretutindeni ; *talis* = *hic* a persistat în românul *cutare* < *eccum talis* ; negaţia dublă (*non audivi nihil*) a stăruit în română (*n-am auzit nimic*) ; *dicit quod* (predicat fără subiect) precede expresia românească *cică*, de provenienţă populară ; *tres*. la toate cazurile, se întîlneşte

atît în apus cît şi în răsărit; incoativele în *-esco* (*blandesco, largesco*) s-au bucurat de trecere şi în limba română; *luctare* pentru *luctari* e general; *calandae* pentru *calendae* a stăruit în neogreacă, albaneză, retoromană şi bretonă, pe cînd alte limbi romanice au preluat forma *calendae*, fără să putem preciza bine ariile respective; fonetismul *manasterium* din occident e prezent şi în greaca bizantină (μαναστήριον, prin care explicăm mai uşor fonetismul românesc *mănăstire*); *rido* pentru *rideo* stă la baza formei româneşti *rîd*; *ventulare* pentru *ventilare* răspunde formei româneşti *vîntura* etc.

Scrierile latineşti tardive din occident scot mereu la iveală fapte lingvistice păstrate în limba română şi completează cunoştinţele noastre despre latina orientală. Concluzia care se desprinde treptat din analiza acestor izvoare este aceea că n-au existat limite geografice precise între răsărit şi apus; fiecare limbă romanică a selectat pentru nevoile ei proprii dintr-un fond comun care îmbrăţişa o arie considerabilă; iar cultura bizantină a preluat o parte din acest tezaur şi l-a mijlocit limbilor din sud-estul Europei.

Noiembrie 1966

H. Mihăescu
Institutul de cercetări sud-est europene,
Bucureşti, str. I. C. Frimu 9

B. CAZACU, *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, 191 p.

Volumul de faţă reuneşte principalele contribuţii ale autorului la studierea dialectelor şi graiurilor limbii române. Studiile incluse în volum vin să îmbogăţească imaginea cititorului asupra unui domeniu al ştiinţei lingvistice al cărui obiect de studiu este în prezent bine precizat, în care se abordează o problematică proprie, utilizîndu-se mijloace şi procedee de investigaţie specifice. Ele conţin, totodată, un bogat material de fapte de limbă dialectale, interpretate de autor în lumina celor mai recente rezultate ale dialectologiei generale.

Studiul variantelor teritoriale ale limbii conduce la rezultate valorificabile în cadrul lingvisticii generale, oferă fapte pentru cercetările de istorie a limbii. În acest fel, cunoaşterea realităţii concrete a limbii vorbite, *a limbii vii*, se dovedeşte încă o dată a fi indispensabilă pentru consideraţiile teoretice de orice natură.

Studiile din volum sînt repartizate în două capitole mari, primul cuprinzînd „cîteva contribuţii cu caracter, îndeosebi, teoretic", al doilea înfăţişînd „rezultatele unor cercetări asupra graiurilor şi dialectelor româneşti" (p. 5).

În primul studiu al volumului, *Limbă şi dialect*, B. Cazacu reia discuţia legată de considerarea idiomurilor romanice sud-dunărene în calitate de limbi aparte sau de varietăţi dialectale ale „aceleiaşi limbi romanice orientale — româna, dezvoltată pe baza latinei vorbite în părţile de răsărit ale Romaniei, la sudul şi la nordul Dunării" (p. 9). Faţă de această chestiune delicată, care nu ţine numai de domeniul strict al dialectologiei, aflîndu-se într-o legătură intimă şi cu istoria limbii române, este cunoscută opinia autorului, care primeşte, în cartea de faţă, un surplus de argumentaţie: idiomurile romanice sud-dunărene, datorită unor împrejurări social-istorice defavorabile, n-au izbutit să se constituie în limbi, rămînînd la faza de dialecte. Fără a readuce în discuţie argumentele — în general, cunoscute — invocate de B. Cazacu pentru susţinerea acestui punct de vedere, subliniem importanţa pe care o acordă autorul factorilor de natură *extralingvistică* (cf. p. 31), precum şi unui factor de natură deosebită, anume *conştiinţa vorbitorilor* că aparţin la o anumită comunitate lingvistică sau că vorbesc o anumită limbă.

O importanţă deosebită în lămurirea controversei *limbă* sau *dialect* are distincţia făcută de A. Martinet şi, la noi, de R. Todoran între categoriile *convergent* şi *divergent*, prin care se

stabileşte direcţia de evoluţie a două dialecte. Idiomurile romanice sud-dunărene constituie un exemplu de dialecte de tip *divergent*: neizbutind să se unifice cu dacoromâna literară, dar nici să devină limbi de sine stătătoare capabile să răspundă necesităţilor intelectuale ale vieţii moderne, aceste idiomuri sînt pe cale de a dispărea *ca dialecte* sub presiunea limbilor înconjurătoare (cf. p. 32).

Următoarele două studii din prima parte a volumului ilustrează, cu fapte din graiurile româneşti, unele probleme teoretice aparţinînd dialectologiei generale. În primul dintre ele, intitulat *Noţiunea de interdialect*, autorul oferă cîteva fapte concludente pentru evidenţierea procesului de interacţiune dintre *limba standard* (româna literară) şi *graiurile locale*. După cum se ştie, în cadrul „coexistenţei dinamice" a sistemelor celor două forme de comunicare, apare un „conflict" lingvistic ce se rezolvă în sensul *nivelării* diferenţelor dialectale care stînjenesc comunicarea. Pe parcursul acestei îndelungate acţiuni de „nivelare" apar forme specifice de comunicare între vorbitorii aparţinînd unor comunităţi lingvistice diferite; *interdialectul* reprezintă, tocmai, „o fază intermediară a procesului istoric al integrării dialectelor în limba naţională" (p. 40).

La întregul proces de „uniformizare" a graiurilor, pe baza modelului oferit de limba standard, vorbitorii participă ca factori activi, conştienţi de cele mai multe particularităţi specifice graiului local, pe care se străduiesc să le înlăture. Ca urmare a acestui fapt, se înregistrează *reacţia* vorbitorilor faţă de fenomenul lingvistic. Acestei chestiuni complexe — care aparţine dialectologiei, dar şi lingvisticii generale — B. Cazacu îi consacră studiul *Despre reacţia subiectului vorbitor faţă de fenomenul lingvistic.*

Procesul de *comunicare*, în cadrul căruia subiectele vorbitoare fac un schimb de *informaţie*, poate fi observat de lingvist fie de pe plan *intracomunicativ*, cînd acesta participă la actul comunicării, fie de pe plan *extracomunicativ*, cînd acesta asistă la actul comunicării. O poziţie analogă ocupă, însă, în procesul de comunicare şi nonlingvistul, vorbitorul de rînd, care poate — la fel — să participe sau numai să asiste la actul comunicării. Consideraţiile pe care le face vorbitorul obişnuit nu sînt lipsite de interes pentru lingvist, căci, adesea, ele completează observaţia făcută de specialist. Spre deosebire, însă, de observaţia întreprinsă de lingvist, reacţia nonlingvistului nu se limitează la *constatarea* faptelor de limbă; ea are „un răsunet mai profund, în sensul că se reflectă în mijloacele de expresie utilizate de acesta în comunicare şi, în anumite condiţii, ajunge să aibă repercusiuni în însuşi sistemul limbii" (p. 44). Efectele reacţiei nonlingvistului la procesul de comunicare pot fi semnalate şi de-a lungul evoluţiei limbii: fenomene ca falsa analiză, hipercorectitudinea, „deraierile" lexicale şi semantice, tabuul, eufemismul determină numeroase schimbări în limbă, care se explică prin acţiunea conştientă a vorbitorului asupra propriului instrument de comunicare. Ilustrînd cele două aspecte ale temei tratate atît în plan sincronic, cît şi în cadrul istoriei limbii, B. Cazacu constată că „reacţia subiectului vorbitor este una dintre forţele care acţionează neîncetat şi pretutindeni, în toate limbile" (p. 56).

Prima parte a volumului se încheie cu o expunere despre *Noul atlas lingvistic român, I. Oltenia*, în care autorul prezintă principiile ce stau la baza elaborării NALR şi subliniază contribuţia pe care primul volum din NALR-Oltenia o va aduce la studierea graiurilor olteneşti. Concluzia pe care autorul o formulează în urma prezentării faptelor este că *Noul atlas lingvistic român* va înlesni „cunoaşterea mai amănunţită a fizionomiei dialectale a limbii române" (p. 69).

Studiul *Despre dinamica limitelor dialectale*, cu care debutează partea a doua a volumului, este consacrat examinării schimbărilor ce se petrec în fizionomia unui grai de tranziţie, situat la frontiera dintre subdialectul moldovenesc şi cel muntenesc, ca urmare a interacţiunii dintre două sisteme lingvistice diferite şi a influenţelor exercitate de limba comună. Determinările amintite mai sus fac parte din categoria factorilor *exogeni*, „cu caracter esenţialmente social" (p. 74), şi reprezintă o condiţionare extralingvistică a direcţiei de evoluţie a unui grai. Efectele factorilor extralingvistici asupra evoluţiei graiului sînt urmărite de autor pe *generaţii* şi pe *sexe*, constatîndu-se că, în general, la *bărbaţi* şi la *generaţia tînără* modificările determinate de influenţa limbii comune sînt cu mult mai evidente. În acelaşi timp, schimbările petrecute în evoluţia unui

grai nu afectează în măsură egală compartimentele limbii. Urmărind „dinamica" acestui proces nuanţat şi complex al modificărilor ce se produc în vocabular, fonetică, gramatică, B. Gazacu ajunge la constatarea că „dinamica izofonelor şi a izogloselor e mai vie, în timp ce izomorfele prezintă, în general, o mai mare stabilitate" (p. 90).

O cercetare deosebit de interesantă prin bogăţia problematicii tratate şi a faptelor discutate este cea consacrată graiului din comuna Meria — *Procesul de diferenţiere în graiul unei comune* (*Meria — Reg. Hunedoara*) — care este, în realitate, o micromonografie dialectală. Merită să remarcăm faptul că, în cadrul unei asemenea cercetări, s-a făcut apel la întreaga metodologie referitoare la culgerea şi interpretarea faptelor de grai, la toată procedura de lucru ce caracterizează cercetarea monografică. Rezultatele obţinute ni se par cu atît mai preţioase cu cît ele sînt rodul unei permanente comparaţii cu faptele studiate de cercetătorii anteriori ai graiului din Meria : Iosif Popovici (1905) şi Ovid Densusianu (1915).

Unele din observaţiile făcute de autor merită a fi reţinute, deoarece ele au o valabilitate mai largă. Constatarea de ordin general este că graiul din Meria (comuna, prin poziţia ei geografică, este izolată de localităţile din jur) şi-a pierdut din *unitatea* ce-l caracteriza odinioară, aflîndu-se, în prezent, la începutul unui proces de „dezagregare" datorit influenţei limbii comune. Autorul arată că acţiunea nivelatoare a limbii comune se exercită inegal în diversele compartimente ale limbii şi în mod diferit la vorbitorii de sexe şi vîrste diferite (p. 118). Explicarea tuturor fenomenelor ce se produc în evoluţia graiului a impus, adesea, cunoaşterea de către autor a împrejurărilor în care era folosit fiecare cuvînt, a frecvenţei întrebuinţării lui în vorbirea locală, a poziţiei în sistemul limbii etc. În felul acesta, valoarea teoretică a rezultatelor cercetării sporeşte, căci se întemeiază pe o interpretare nuanţată, complexă a faptelor de limbă vorbită.

În *Denumirile româneşti ale ficatului şi ale plămînilor după ALR* B. Gazacu prezintă rezultatele unei cercetări a cărei însemnătate „depăşeşte cadrul limbii române" (p. 121). Într-adevăr, studiul nu reprezintă o simplă interpretare a faptelor înregistrate în atlas ; varietatea termenilor întrebuinţaţi pentru denumirea ficatului şi plămînilor în dialectele limbii române este pusă de autor în legătură cu influenţa limbilor învecinate. În acelaşi timp, unele particularităţi ale răspîndirii pe teritoriul Romaniei a termenilor care denumeau în latină ficatul şi plămînii explică actuala configuraţie a ariilor. Autorul constată, însă, în diferite limbi, şi unele concordanţe în denumirea ficatului şi plămînilor, unele procedee de exprimare identice, care nu se pot explica prin împrumuturi de la o limbă la alta. Aceste denumiri analoge se explică printr-un fenomen de mentalitate primitivă, fiind date „în funcţie de culoarea, de consistenţa, de forma şi de greutatea organelor pe care ele le desemnează" (p. 134). Pornind de la realitatea fenomenului lingvistic dialectal, bogat în fapte şi în sugestii, B. Gazacu a găsit prilejul unor investigaţii în domeniul istoriei limbii şi al lingvisticii generale.

În partea a doua a volumului sînt incluse şi două scurte intervenţii care depăşesc, prin problematica tratată, cadrul limitat al dacoromânei, aducînd în analiză fapte din celelalte dialecte ale limbii române, în primul rînd din aromână. În primul dintre ele, intitulat *Despre acţiunea limbii naţionale asupra unui grai aromânesc*, autorul urmăreşte, în vorbirea unui aromân, efectele influenţei exercitate de dacoromâna literară. Era firesc să ne aşteptăm ca această influenţă să fie foarte puternică, date fiind înrudirea dintre cele două dialecte şi faptul că vorbitorul le posedă, în egală măsură, pe amîndouă. Mai interesant de observat este, însă, că, dacă în naraţiunea privitoare la mediul aromânesc din Macedonia, vorbirea maternă a subiectului apare aproape nealterată, în înfăţişarea evenimentelor petrecute de la venirea în ţară, vorbirea povestitorului este copleşită de termeni împrumutaţi din dacoromână, astfel încît, la un moment dat, se recunoaşte cu greu graiul aromânesc originar.

În *Conjunctivul prezent de tipul să fibă* (**h'ibă, sibă, ştibă**) *în dacoromână*, B. Gazacu demonstrează, cu fapte culese din graiuri, că existenţa în dacoromână a formelor de conjunctiv amintite în titlu nu se datoreşte influenţei aromânei, aşa cum susţin unii cercetători. Autorul explică aceste forme prin analogie cu *să aibă*. Repartiţia acestor forme în graiurile dacoromâne,

existenţa în aceste graiuri a altor formaţii analoge, ignorate de aromână — *să aibă, să scribă, să spuibă* — sînt argumente în sprijinul punctului de vedere susţinut de autor. (Se menţionează şi formaţii analoge de acelaşi tip în italiană, încă din timpul lui Dante.)

Volumul pe care îl prezentăm se încheie cu o substanţială contribuţie la descrierea repartizării dialectale a lexicului dacoromân pe baza ariilor anumitor termeni înregistraţi în ALR. Studiul, intitulat *Lexicul dacoromân* (*Trăsături specifice şi arii lexicale*) şi elaborat în colaborare cu R. Todoran, conduce la stabilirea cîtorva particularităţi ce caracterizează *componenţa* actuală şi *repartiţia teritorială* a lexicului dacoromân. Cercetarea în plan strict sincronic a acestor chestiuni se sprijină pe incursiuni în istoria limbii, menite să explice dispariţia unor cuvinte moştenite şi apariţia împrumuturilor sau a formaţiilor proprii, substituirea termenilor şi coexistenţa, în spaţiu, a sinonimelor.

Considerate în ansamblu, studiile incluse de B. Cazacu în volumul de faţă permit să relevăm cîteva particularităţi care le sînt comune.

Merită să subliniem, în primul rînd, preocuparea autorului de a pune în legătură faptele analizate cu fenomene specifice dezvoltării limbii în ansamblu, de a sesiza în permanenţă relaţia dintre faptele concrete de limbă şi semnificaţia lor generală, de a plasa fenomenul lingvistic dialectal în cadrul teoriilor actuale despre limbă. Neîncetat se insistă, în cuprinsul studiilor, asupra interferenţelor dintre perspectiva sincronică şi cea diacronică de investigare a limbii. Cercetări, prin excelenţă, de lingvistică descriptivă, studiile de faţă nu izolează, totuşi, fenomenele înfăţişate din cadrul istoriei limbii, ci, dimpotrivă, le precizează poziţia în această amplă perspectivă.

Se cuvine să relevăm, de asemenea, faptul că rezultatele cercetărilor se înscriu într-o concepţie teoretică unitară asupra limbii. În cadrul acestei concepţii, recunoaşterea *caracterului social* al limbii, a cărei funcţie *comunicativă* se verifică în interiorul unei colectivităţi date, este de importanţă primordială. Pe de altă parte, urmărirea în amănunt a acţiunii factorilor de natură *extralingvistică* asupra direcţiei de evoluţie a limbii se dovedeşte a fi domeniul de predilecţie al cercetărilor întreprinse de autor. Reflectînd faptele de limbă şi prin prisma altor factori, în afara factorilor *interni*, studiile de acest fel izbutesc să pună mai bine în lumină complexitatea fenomenului lingvistic.

Menţionăm, în sfîrşit, că fenomenele de limbă dialectale sînt studiate prin prisma unei problematici complexe. Raportul dintre limba comună şi variantele teritoriale ale acesteia, „dezagregarea" unităţii unui grai datorită diferenţierii vorbirii pe sexe şi pe generaţii, „dinamica" subtilă şi nuanţată a limitelor dialectale, apariţia unor forme de comunicare intermediare între vorbitorii aparţinînd diverselor unităţi lingvistice teritoriale, pătrunderea influenţelor străine în limbă sub forma variantelor dialectale, intervenţia conştientă a individului vorbitor în actul comunicării sînt teme ce se încadrează în problematica actuală a disciplinei.

Noiembrie 1966

N. Saramandu
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei, 194

MIRCEA SECHE, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I *De la origini pînă la 1880*, Bucureşti, 1966, Editura ştiinţifică, 192 p. *

Era momentul ca tradiţia lexicografică românească, veche de aproape 400 de ani, să-şi aibă istoriograful ei, cu atît mai mult cu cît „lexicografia este cea dintîi ramură apărută în istoria lingvisticii naţionale" [1]. Se simţea nevoia unei lucrări de sinteză care să prezinte, cercetătorului

* Versiunea în limba franceză a recenziei a apărut în RRL XI, 1966, 6.
[1] Vezi p. 182.

şi cititorului de rînd, informaţii ample (şi, mai ales, critice !) despre frămîntările — adesea dramatice — ale cîtorva generaţii de oameni de carte însufleţiţi de ideea de a oferi culturii româneşti opere lexicografice care să reflecte limba epocilor respective.

Volumul de faţă este rezultatul unor cercetări de cîţiva ani, concretizate printr-o lungă serie de articole apărute în revista „Limba română", începînd cu nr. 6 din anul 1959 [2]. Ţin să precizez însă că nu ne aflăm în faţa unei simple reeditări a acestor articole. O comparare a textelor articolelor cu cel al volumului arată că ultima variantă este mult îmbunătăţită prin modificări substanţiale, prin amplificarea textului iniţial etc.

Istoria lexicografiei române, a cărei primă periodizare ştiinţifică şi amănunţită este făcută abia acum, se împarte, după M. Seche, în două mari perioade : prima, de la origini pînă la 1880, iar a doua de la 1881 pînă în zilele noastre. În felul acesta, *Schiţa de istorie a lexicografiei române* va cuprinde două volume : „primul volum este consacrat istoriei lexicografiei române vechi şi m o d e r n e de la origini pînă la 1880 ; al doilea volum urmăreşte dezvoltarea lexicografiei române c o n t e m p o r a n e [sublinierile mele — I.D.], de la Hasdeu pînă astăzi" [3].

Nu cred că se pot aduce obiecţii acestei periodizări a istoriei lexicografiei noastre. Am subliniat, totuşi, în citatul de mai sus, doi termeni care nu mi se par prea potriviţi, fiind folosiţi într-o accepţiune mult prea largă. Termenul „modern" se potriveşte mai bine dicţionarelor din perioada 1881—1940, iar cel de „contemporan" operelor lexicografice apărute din 1940 încoace. Dicţionarele apărute pînă la 1880 le-am putea spune, mai degrabă, „vechi" şi „p r e m o d e r n e".

La rîndul ei, prima mare perioadă — analizată de M. Seche în acest volum — se divide şi ea în mai multe etape care au fost, de asemenea, bine delimitate de autor.

Prima etapă, caracterizată prin apariţia primelor încercări lexicografice (bilingve) rămase în manuscris şi prin apariţia lexicografiei (bilingve şi poliglote) tipărite, se încheie cu *Lexiconul de la Buda* (1825). Cu toate lipsurile pe care le are (şi să nu uităm că, de fapt, aceste lipsuri sînt analizate prin prisma concepţiei lexicografice de astăzi !), *Lexiconul de la Buda*, în fond „primul dicţionar explicativ şi etimologic al limbii române care a văzut lumina tiparului" [4], a influenţat lexicografia românească foarte multă vreme şi cred că a fost bine ales ca limită a acestei prime etape.

În cea de-a doua etapă, cuprinsă între anii 1826 şi 1870, se dezvoltă, mai departe, lexicografia bilingvă şi poliglotă, elementul esenţial fiind constituit de apariţia lexicografiei unilingve româneşti.

În sfîrşit, a treia etapă începe cu *Dicţionarul etimologic dacoromân* al lui Alexandru Cihac (1870) şi se termină cu *Dicţionariul limbei române* al lui Laurian şi Massim (1877, anul cînd apare ultima fasciculă din *Glosar*).

Pînă la 1870, fiind vorba de opere lexicografice mai puţin (sau chiar de loc) cunoscute, „s-a încercat, pentru această perioadă, prezentarea e x h a u s t i v ă [sublinierea mea — I.D] a operelor realizate ori proiectate" [5], iar „de la 1871 înainte tratarea exhaustivă este însă aproape imposibil de realizat [...], din cauza numărului enorm de dicţionare apărute sau proiectate, în cea mai mare parte de valoare minoră" [6]. Peste două pagini însă, autorul se abate de la principiul tratării exhaustive aplicat la acest volum, deoarece ne spune că nu a enumerat (măcar !) în lucrare toate glosarele slavo-române din secolul al XVII-lea şi ne trimite la lucrarea lui Gr. Creţu care le cuprinde pe toate [7]. Vom vedea mai departe că principiul tratării exhaustive mai este călcat o dată.

---

[2] Vezi LR, VIII, 1959, nr. 6, p. 3—19 ; IX, 1960, nr. 1, p. 67—78, nr. 2, p. 78—89, nr. 4, p. 66—75 ; X, 1961, nr. 1, p. 678—680 ; XII, 1963, nr. 1, p. 86—98, nr. 4, p. 360—370 ; XIII, 1964, nr. 1, p. 35—43, nr. 5, p. 517—523.

[3] Vezi *Cuvînt înainte*, p. 6.

[4] Vezi p. 32.

[5] Vezi p. 6.

[6] *Ibidem*.

[7] Vezi p. 8, nota 2.

În ultimul capitol al lucrării apar „cîteva concluzii" referitoare la această primă mare perioadă din istoria lexicografiei româneşti.

Din cele aproape 120 de glosare şi dicţionare cuprinse în lucrare, sînt discutate pentru prima dată mai bine de jumătate, aportul cel mai însemnat, în acest sens, fiind reprezentat de descrierea amplă şi critică a dicţionarelor apărute în perioada 1825—1870.

Un alt merit al lucrării îl constituie precizările şi corectările cu privire la unele afirmaţii din diferite studii anterioare despre lexicografia românească din perioada cuprinsă în volum.

Astfel, M. Seche arată că primele indicaţii etimologice în lexicografia noastră nu apar în *Lexiconul românesc-nemţesc* al lui I. Budai-Deleanu (1818), cum a susţinut L. Şăineanu, ci încă în *Scara* anexată de D. Cantemir la *Istoria ieroglifică* (cu aproape 100 de ani înainte !) şi în *Lexiconul român-latin-maghiar* al lui Ştefan Crişan (Körösi), anterior cu cîţiva ani *Lexiconului* lui Budai-Deleanu [8].

Afirmaţia lui B. P. Hasdeu că *Dicţionarul bilingv rusesc-românesc* al lui Mihail Strilbiţki (1789) este prima operă lexicografică românească tipărită este, de asemenea, corectată, începutul lexicografiei tipărite fiind constituit de glosarul latino-maghiar-român de nume de plante al lui Benkö József din 1783 [9]. În legătură cu dicţionarul lui Strilbiţki M. Seche mai vine cu o precizare menită să anuleze atribuirea acestui dicţionar lui Toader Şcoleriu de către G. Bezviconi. La *Gramatica moldo-rusă* a lui Toader Şcolariu a fost anexat — este drept, cu alt titlu, alte caractere şi altă paginaţie — şi dicţionarul lui Strilbiţki, paternitatea acestuia fiind însă recunoscută de „recomandarea călduroasă pe care o face Şcoleriu, în prefaţa lucrării sale, *Dialogurilor ruso-române* ale lui Strilbiţki" [10].

Faptele de limbă cuprinse în *Dicţionarul francez-grec-român* descoperit de N. Iorga printre manuscrisele lui Gh. A. Sturdza l-au determinat pe M. Seche să plaseze acest dicţionar pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şi nu în jurul anului 1700, cum a susţinut N. Iorga [11]. Argumentul autorului ar fi avut mai multă putere de convingere dacă ar fi fost sprijinit şi de cîteva exemplificări, aşa cum a făcut, de pildă, cînd a anulat afirmaţia lui I. Şiadbei cu privire la lista de cuvinte mai bogată a *Lexiconului de la Buda* în comparaţie cu aceea a *Dicţionarului rumanesc, lateinesc şi unguresc* al lui Ioan Bobb, prezentînd o listă (fireşte sumară) de cuvinte care apar numai la Bobb [12]. În treacăt fie spus, M. Seche ar fi trebuit să precizeze însă că şi *Lexiconul de la Buda* are unele cuvinte — este drept, mult mai puţine — care nu sînt la Bobb.

Critica autorului [13] la pasajul din *Cuvîntul înainte* al *Dicţionarului limbii române literare contemporane* [14] în care se afirmă, inexact după M. Seche, că *Lexiconul de la Buda* reprezintă prima încercare (făcută pînă în 1825) de alcătuire a unui dicţionar al limbii noastre este numai în parte justificată. Patru rînduri mai jos, acelaşi *Cuvînt înainte* precizează că „încercări de a întocmi un dicţionar al limbii române au mai făcut, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Iordache Golescu, în Ţara Românească, şi I. B u d a i — D e l e a n u [deci înaintea *Lexiconului de la Buda* ! — nota şi sublinierea mea, I.D.], în Transilvania, dar lucrările lor au rămas în manuscris" [15].

În schimb, analizînd partea etimologică — bine realizată în comparaţie cu alte lucrări contemporane — a dicţionarului lui Raoul de Pontbriant, M. Seche formulează o critică la care putem subscrie fără rezerve : „în veacul trecut influenţa limbii latine în domeniul lexicului românesc a fost cu mult mai puternică decît reiese din dicţionarele contemporane nouă, care au

[8] Vezi p. 26, nota 1.
[9] Vezi p. 18.
[10] Vezi p. 18, nota 1.
[11] Vezi p. 20, nota 1.
[12] Vezi p. 29, nota 1.
[13] Vezi p. 30.
[14] Vol. I, Bucureşti, 1955, p. IV.
[15] *Ibidem*.

tendinţa să prefere, mai întotdeauna, explicaţia prin filieră franceză" [16]. Cred că este suficient să amintesc pe „campionul" unei astfel de concepţii, pe I. A. Candrea cu al său *Dicţionar enciclopedic ilustrat* [17].

Aproape jumătate din volum este consacrat analizării activităţii lexicografice a lui Alexandru Cihac, A. T. Laurian şi I. C. Massim. *Dicţionarul etimologic dacoromân* şi *Dicţionariul limbei române* reprezintă o adevărată cotitură în istoria lexicografiei româneşti [18]. De fapt, în aprecierile de pînă acum ale celor două dicţionare s-au strecurat multe erori pentru că „exagerările *Dicţionariului limbei române* al lui Laurian şi Massim au î n t u n e c a t î n m a r e p a r t e m e r i t e l e l u i, şi astăzi lucrării, ultima din seria celor latiniste reprezentative, i s e c o n t e s t ă, p e n e d r e p t, a p r o a p e o r i c e m e r i t ş t i i n ţ i f i c ; dimpotrivă, de obicei prin opoziţie cu activitatea lingvistică a lui Laurian şi Massim, m e r i t e l e r e a l e ş i m a r i ale lui Cihac a p a r a s t ă z i s u p r a e v a l u a t e" [19] [sublinierile mele — I.D.].

Citatul de mai sus nu trebuie interpretat ca o intenţie de a diminua meritele lexicografice ale lui Alexandru Cihac, ci ca o încercare de a reabilita — la aproape 100 de ani de la apariţia primelor fascicule — mult hulitul dicţionar latinist.

În analiza dicţionarului lui Cihac, autorul vine cu unele precizări şi corectări care aruncă o lumină nouă în evaluarea şi mai exactă a meritelor lucrării.

O primă corectare se referă la lista de cuvinte : bazat pe indicele de la sfîrşitul dicţionarului, S. Puşcariu a afirmat că acesta conţine 5 765 de cuvinte [20]. Mai întîi, arată M. Seche, indicele lui Cihac conţine 8 400 de cuvinte. În al doilea rînd, „indicele lui Cihac nu reproduce nici pe departe lista de cuvinte din corpul lucrării, pentru că nu indică numeroase derivate propriu-zise (adică formate pe teren românesc) şi foarte multe cuvinte-bază, moştenite sau împrumutate" [21]. V. Săghinescu a apreciat că lista de cuvinte a dicţionarului în discuţie cuprinde 10 000 de cuvinte [22], dar şi el s-a înşelat, pentru că, de fapt, M. Seche a obţinut „suma totală de 17 645 de cuvinte înregistrate, exclusiv variantele (fonetice ori lexicale) şi toponimicele" [23].

Afirmaţia lui Cihac (din prefaţa dicţionarului) că elementul latin reprezintă o cincime din vocabularul limbii române, iar cel slav două cincimi a supărat pe mulţi latinişti şi i-a dat ocazia lui B. P. Hasdeu s-o combată, formulînd teoria „circulaţiei cuvintelor". M. Seche arată însă că însuşi Cihac a greşit cînd a stabilit raportul amintit mai sus. Numărînd cuvintele din dicţionar, autorul ajunge la concluzia că elementul latin reprezintă peste 45 % (8 038) de cuvinte iar cel slav sub 35 % (6 141 de cuvinte) din totalul cuvintelor [24]. Critica lui Hasdeu era nedreaptă şi pentru că Cihac arătase în prefaţă că dacoromânii nu sînt un popor de origine slavă şi că substanţa limbii române o formează totuşi elementul latin [25].

Cihac a fost, după M. Seche, primul lexicograf român care a pomenit de împrumuturile slave prin filieră maghiară în limba română. Din păcate, din citatul pe care-l dă autorul din prefaţa lui Cihac (vol. II, p. XII) reiese... contrariul, că limba română a împrumutat cuvinte ungureşti direct din maghiară sau... prin filieră slavă ! [26].

---

[16] Vezi p. 49.

[17] Un ecou — mult mai slab — al acestei concepţii greşite apare şi în *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958, şi de abia în *Dicţionarul limbii române* (DLR), din care au apărut primele 5 fascicule ale literei M, s-a restabilit filiera exactă a acestor tipuri de neologisme din secolul trecut.

[18] Vezi, p. 102, unde se arată că dicţionarul lui Cihac este „prima lucrare riguros ştiinţifică din domeniul etimologiei româneşti", iar cel al lui Laurian şi Massim „deschide lunga serie a dicţionarelor academice".

[19] *Ibidem.*

[20] Vezi p. 107, nota 3.

[21] Vezi p. 107—108, nota 3.

[22] *Ibidem.*

[23] Vezi p. 108.

[24] Vezi p. 107 şi 108.

[25] Vezi p. 106.

[26] Vezi p. 109.

L. Şăineanu îi reproşa lui Cihac că nu dă etimologii nesigure [27]. Autorul rectifică această obiecţie, arătînd că Cihac dă unele etimologii cu rezervă. În schimb, nu apar la Cihac etimologii necunoscute, în sensul că acesta a ţinut să dea etimologia la absolut toate cuvintele din dicţionar, chiar şi la acelea a căror origine a rămas necunoscută pînă astăzi [28].

M. Seche combate „părerea curentă" (ar fi fost bine să trimită totuşi la cîţiva dintre susţinătorii ei !) după care „dicţionarul lui Cihac are foarte numeroase şi importante lipsuri cantitative"[29], opunîndu-i o confruntare a acestui dicţionar cu *Dicţionarul Academiei* la litera C, confruntare din care reiese că „lipsurile cantitative din lucrarea acestuia sînt neimportante, cel puţin în sensul că lexicografului nu i-au scăpat termeni de mare circulaţie din uzul epocii sale"[30].

Timp de aproape o sută de ani a circulat — şi mai circulă încă ! — ideea că *Dicţionariul limbei române* al lui Laurian şi Massim (în special prima parte) nu are absolut nici o valoare ştiinţifică, idee cu care ne-am obişnuit încă din şcoală. Este meritul autorului lucrării de a fi primul care întreprinde o încercare îndrăzneaţă de spulberare a acestei idei greşite, aducînd argumente care conving fără rezerve.

Demonstraţia pleacă de la un paradox care a scăpat tuturor cercetătorilor de pînă acum : mai toate operele lexicografice de prestigiu ulterioare includ (şi nu numai de formă !) în lista lor bibliografică şi dicţionarul celor doi învăţaţi ardeleni. Mulţi dintre denigratorii înverşunaţi ai acestui dicţionar nu s-au dat în lături să se „inspire" totuşi din el şi cazul lui Lazăr Şăineanu este mai mult decît semnificativ, deoarece „chiar în anii în care discuta şi anula lucrarea înaintaşilor lui [Laurian şi Massim — nota mea I.D.], prelua de la ea, în propriul său *Dicţionar universal al limbii române* (apărut în 1896), sute de termeni şi mii (! !) de definiţii, foarte multe fără nici cea mai neînsemnată modificare de formulare"[31]. Dicţionarul lui Laurian şi Massim a fost folosit în toate lucrările lexicografice mari (DA, TDRG, CADE etc.) şi mai este folosit şi astăzi în *Dicţionarul limbii române* (DLR) în curs de redactare.

Una dintre criticile de bază la adresa lucrării lui Laurian şi Massim le reproşează acestora că au preluat foarte multe cuvinte latineşti din dicţionare şi le-au inclus în opera lor fără ca aceste cuvinte să fi avut o circulaţie reală în română şi criticii au mers atît de departe, încît au afirmat că t o a t e cuvintele din dicţionar intră în această categorie. M. Seche a numărat cuvintele din literele B şi O şi, din 2 703 de cuvinte, numai 1 300 „fac impresia că sînt (şi că au fost) necunoscute lexicului românesc" [32]. Autorul precizează că cifra de 1 300 de cuvinte trebuie privită circumspect pentru că, pe de o parte, nu avem încă posibilitatea să distingem cuvintele introduse prima dată de Laurian şi Massim de acelea care existau deja în limbă şi, pe de altă parte, „întrucît identificarea acestor cuvinte se face de către un vorbitor contemporan al limbii române, se întîmplă ca unele neologisme care şi-au început existenţa în limba română abia prin dicţionarul lui Laurian şi Massim, ca termeni transferaţi direct din dicţionarele străine, să fi devenit astăzi bunuri consacrate ale lexicului românesc "[33].

O altă calitate a lucrării lui Laurian şi Massim o reprezintă, după M. Seche, definiţiile care, atît în ceea ce priveşte forma (exceptînd ortografia latinistă), cît, mai ales, conţinutul, se apropie destul de mult de acelea din dicţionarele contemporane [34].

Oricît de surprinzător ar părea la prima vedere, o altă parte bună a dicţionarului amintit o constituie etimologiile şi, în special, etimologiile neologismelor, ceea ce dovedeşte, spune

---

[27] Vezi p. 115.
[28] Vezi p. 116.
[29] Vezi p. 111.
[30] *Ibidem.*
[31] Vezi p. 142, unde se arată că V. Săghinescu a demonstrat primul în ce măsură s-a „inspirat" L. Şăineanu din lucrarea lui Laurian şi Massim. M. Seche precizează că, de fapt, însuşi Şăineanu menţionează în prefaţa dicţionarului său că a folosit lucrarea predecesorilor săi.
[32] Vezi p. 147.
[33] *Ibidem.*
[34] Vezi p. 164.

M. Seche, o contradicţie între părerile teoretice despre etimologie ale autorilor şi realizarea practică a acestei părţi din dicţionar. În sprijinul acestei afirmaţii autorul compară etimologiile lor cu acelea din operele lexicografice contemporane şi, de cele mai multe ori, comparaţia este în favoarea învăţaţilor ardeleni.

Evident că autorul se ocupă şi de lipsurile — destul de mari ! — ale lucrării lui Laurian şi Massim dar, deoarece acestea sînt, în general, cunoscute, nu mai insist asupra lor.

La nelămuririle şi criticile formulate pînă acum în legătură cu lucrarea de faţă mai adaug cîteva, de importanţă mai mică.

Vorbind despre un *Dicţionar francez-român* de la 1797 aflat în manuscris la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub cota 1 232, autorul spune că lucrarea este atribuită lui C. şi Ilie Kogălniceanu, fără să indice însă cine face această atribuire [35].

Nu văd de ce au fost necesare datele destul de ample din biografia lui Nifon Bălăşescu[36], cu atît mai mult cu cît, la alţi lexicografi a căror activitate este mai importantă (mă refer la Raoul de Pontbriant, de pildă), astfel de date lipsesc cu totul.

În subcapitolul *Dicţionare francezo-române şi române-franceze* autorul stabileşte anul 1839 ca dată a apariţiei lexicografiei francezo-române tipărite, adăugînd că „este adevărat că semnalăm şi înainte de această dată unele lucrări lexicografice manuscrise care vădesc începuturile influenţei franceze în ţara noastră ; dar aceste manuscrise (neterminate sau netipărite) nu s-au bucurat de nici un fel de circulaţie" [37]. Mai întîi, nu reiese clar că este vorba de dicţionare bilingve francezo-române (sau române-franceze). În al doilea rînd, cred că ar fi trebuit să fie citate şi aceste lucrări, pentru a nu ştirbi principiul tratării exhaustive enunţat din prefaţă. Acelaşi criteriu, al circulaţiei, invocat aici, nu l-a împiedicat pe autor să semnaleze, cu cîteva pagini mai înainte, un obscur *Dicţionar german-român* din 1860 (deci mult posterior celor franţuzeşti !) aflat , de asemenea, în manuscris în aceeaşi bibliotecă sub cota 988 [38].

Vocabularul franţezo-românesc, redactat de P. Poienaru, F. Aaron şi G. Hill conţine, ne încredinţează autorul, un număr mare de cuvinte româneşti fără circulaţie sau chiar inexistente, simple „românizări" ale cuvintelor corespunzătoare franţuzeşti. Mi se pare că ar fi fost mai convingător dacă ar fi dat mai multe exemple şi nu s-ar fi mulţumit doar cu termenul *fanfarona* [39].

În sfîrşit, *Vocabularul romanu-francesu* al lui Ion Costinescu (1870) are meritul de a fi cel mai bogat dicţionar cu limba de bază românească din cîte apăruseră pînă atunci. În lista lui de cuvinte, „termenii fără circulaţie reală în limba română sînt relativ puţini" [40]. Din simplă curiozitate, am urmărit cuvintele care par să intre în această categorie din primele 6 pagini ale literelor A şi R şi am constatat că ele sînt 14 (din 129, deci peste 10%) la litera A şi 13 (din 141, aproape 10%) la litera R [41], ceea ce mi se pare, totuşi, cam mult.

Dintre erorile tipografice [42], semnalez doar două : anul apariţiei volumului al II-lea din *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* apare „1858" (în loc de „1958", v. p. 88) ; la p. 180 lipseşte indicaţia de pagină.

---

[35] Vezi p. 21.
[36] Vezi p. 48, 49 şi 51.
[37] Vezi p. 43.
[38] Vezi p. 39.
[39] Vezi p. 45.
[40] Vezi p. 73.
[41] Iată şi cuvintele în cauză : *abanaţiune, abastarda, abastardisment, abenevis, abjecta, ablega, abnuta, abnutaţiune, abora, abrega, abregeu, absimil, absorbitiv, abstersiune* ; *rabinagiu, racomodagiu, racomoda, raconta, rădăcivor, rafermi, ragusta, ragust, rail, ralungi, ramasa, rampăşi*. Lipsa unor izvoare sigure m-a determinat să spun că aceste cuvinte „par" să nu fi existat, ceea ce înseamnă că se pot aduce corectări (în minus) la această listă.
[42] Vezi p. 88, 89, 91, 102.

În ultimul capitol al lucrării, destinat concluziilor, atrage atenţia o frază pe care o redau mai jos pentru că mi se pare că defineşte excelent concepţia autorului despre modul în care trebuie să fie privită istoria lexicografiei româneşti : „istoria lexicografiei române este strîns legată de dezvoltarea culturii naţionale şi reflectă etapele acestei dezvoltări" [43]. Că este aşa, ne-o dovedeşte aproape fiecare pagină din lucrare, începînd cu prezentarea primelor încercări lexicografice din secolul al XVI-lea (concomitente aproape cu apariţia primelor texte bisericeşti traduse din slavonă) şi terminînd cu marile dispute filologice şi culturale de dinaintea şi de după apariţia *Dicţionarului limbei române* al lui Laurian şi Massim, dispute la care au luat parte personalităţi marcante ale culturii româneşti din acea vreme.

În felul acesta, scopurile pe care şi le-a propus autorul [44] au fost atinse. Ne rămîne să aşteptăm apariţia celui de-al doilea volum al lucrării, care va întregi tabloul dezvoltării lexicografiei din ţara noastră cu perioada cea mai bogată în realizări lexicografice de mare valoare.

Septembrie 1966

I. Dănăilă
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu, 22

MORTON BENSON, *Dictionary of Russian Personal Names. With a Guide to Stress and Morphology*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1964, V + 175 p.

Autorul, profesor de limbi slave la Universitatea din Pennsylvania, s-a făcut cunoscut printr-o serie de studii, în special de antroponimie, publicate în reviste ca *The Slavic and East European Journal* (este redactorul adjunct al acestui organ), *Word, American Speech, Names, Revue des études slaves* ş.a. Cartea pe care o avem în faţă, prima de acest fel, constituie o lucrare de referinţă asupra numelor de familie ruseşti (şi, într-un sens mai larg, sovietice), îndeosebi sub raportul accentului şi al declinării.

Spre deosebire de alte lucrări de lexicografie antroponimică — care, de obicei, conţin elemente etimologice [1] sau sînt propriu-zis etimologice [2] — *Dicţionarul* (p. 14—147) lui M. Benson este un onomasticon alfabetic, cu caracter selectiv, însumînd aprox. 23 000 de nume de familie contemporane (secolele XIX—XX), însoţite de indicarea accentului uzual şi, la rigoare, a variantelor sale. Acestui ultim aspect, în precizarea căruia au fost atraşi o seamă de consultanţi şi informatori din S.U.A. şi U.R.S.S. (vezi *Prefaţa*), i se cuvine o menţiune specială, întrucît — după cum se ştie — în pronunţarea numelor ruseşti străinii întîmpină dificultăţi mai ales datorită necunoaşterii normelor accentologice. De altfel, într-o serie de cazuri, precizarea accentului este anevoioasă chiar pentru vorbitorii de limbă rusă. (Sînt semnificative, în acest sens, exemplele de la p. 148—149 cuprinzînd nume de familie a căror accentuare diferă de cea unanim acceptată.)

De partea lexicografică, asupra căreia vom reveni, ţin şi cîteva liste de nume de botez: *Cele mai uzuale prenume şi principalele forme diminutive corespunzătoare lor* (p. 157—163), *Lista alfabetică a formelor diminutive* (cu indicarea prenumelor de bază) (p. 163—168) şi o listă

[43] Vezi p. 183.

[44] Vezi p. 6 : „Lucrarea a fost realizată în primul rînd din dorinţa de a da cititorilor o imagine cît mai completă asupra dezvoltării lexicografiei naţionale, de la origini pînă în zilele noastre". Alt scop urmărit a fost rectificarea erorilor în aprecierea multora dintre dicţionarele din trecut.

[1] Vezi, de ex., E. C. Smith, *Dictionary of American Family Names*, New York, Harperd Brothers Publishers, 1956 (ed. 1).

[2] De pildă, Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Paris, Librairie Larousse, 1951 (ed. a 3-a).

de *Prenume mai puţin uzuale* (p. 168—172), ceea ce motivează, ca adaos la numele de familie, denumirea mai cuprinzătoare a lucrării : *Dicţionar de nume de persoane ruseşti.*

Dicţionarul poropriu-zis este precedat de un scurt compendiu de antroponimie descriptivă, constînd din trei părţi de mărime şi importanţă inegală. Capitolul întîi, *Reconstruction of the Original Cyrillic from the English Transliteration* (p. 1—4), oferă indicaţii, pe baza unei liste de corespondenţe, asupra felului cum poate fi reconstituită grafia originală a numelor ruseşti transliterate în engleză, uşurînd în acest fel consultarea *Dicţionarului* şi, implicit, aflarea accentului normativ. În capitolul al doilea, *Russian Surnames* (p. 5—13), sînt tratate cîteva probleme privind numele de familie : gruparea lor pe declinări (inclusiv comportamentul numelor indeclinabile şi flexiunea compuselor) şi stabilirea accentului în funcţie de doi factori, accentul primitivului şi terminaţia, în sens larg, a diferitelor tipuri de antroponime. Ultimul capitol, *Russian Given Names* (p. 150—156), se ocupă de prenume : formarea diminutivelor şi a hipocoristicelor, grupate în jurul a cinci tipuri (o bună sinteză a ceea ce s-a scris pînă acum în această materie), raportul dintre formele populare şi cele savante ale prenumelor calendaristice, declinare şi accent, formarea patronimelor în antroponimia contemporană.

Lucrarea se încheie cu o *listă bibliografică* (p. 173—175).

Deşi nu pretinde să fie exhaustiv, materialul prezentat în capitolele de mai sus cuprinde elementele esenţiale ale unei descrieri sincronice, cele trei secţiuni caracterizîndu-se în ansamblu prin claritatea expunerii şi o deosebită conciziune.

Vom insista mai mult, în cele ce urmează, asupra dicţionarului propriu-zis, încercînd să reliefăm principiile după care a fost alcătuit.

Arătam la început că lucrarea are caracter selectiv. Nu e vorba, aşadar, de un dicţionar al tuturor numelor de familie ruseşti, care este evident mai mare[3]. Cu toate acestea, lista de cuvinte poate fi considerată, în general, ca fiind reprezentativă [4]. Pentru a ne da mai bine seama de volumul materialului excerptat, vom aminti următoarele. În alcătuirea listei de cuvinte au fost puse la contribuţie trei categorii de izvoare : principalele lucrări ale celor mai cunoscuţi scriitori ruşi şi sovietici (în total 72 de autori din ultimele două secole), Marea Enciclopedie Sovietică şi Cartea de telefoane pe 1960 a oraşului Moscova. La baza selectării materialului antroponimic din ultimele două izvoare au stat, printre altele, următoarele criterii. Au fost excerptate numele de familie ale persoanelor pe care *Bol'šaja Sovetskaja Enciklopedija* (ed. a 2-a, Moscova, 1949—1958) le indică a fi ruse sau sovietice, numele de familie din *Spisok abonentov moskovskoj gorodskoj telefonnoj seti* (Moscova, 1960) formate cu sufixele *-ov* şi *-in*, nume de familie cu alte sufixe slave sau ruse (dacă se întîlnesc în *Spisok* ... de cel puţin două ori) şi, în sfîrşit, nume neslave (dacă se întîlnesc de cel puţin trei ori).

Principiile de mai sus explică de ce, alături de nume propriu-zise ruseşti, în *-ov*, *-ëv*, *-ev*, *-in* etc., care constituie marea majoritate a antroponimelor din *Dicţionar*, ne întîmpină şi alte formaţii : nume hibride formate prin ataşarea unui sufix rusesc la un radical străin, de pildă turcic (*Muchamedov* [5], *Mamedbekov*, *Maldybaev* etc.), nume cu sufixe slave, dar neruse, bunăoară nume de origine ucraineană (*Maksimenko*, *Mal'ko*, *Mirončuk* etc. [6]), nume de familie propriu-zis străine : armene (*Manandjan*, *Manukjan*, *Mikojan* etc.), gruzine (*Macharadze*,

---

[3] Amintim, prin comparaţie, că dicţionarul lui Albert Dauzat, citat mai sus, cuprinde circa 30 000 de nume din cele aprox. 150 000 cîte ar exista în Franţa. (Cf. recenzia semnată de acad. Al. Graur, în SCL XIV, 1963, 4, p. 503).

[4] De pildă, se poate afirma cu certitudine că în *Dicţionar* figurează suficiente nume pentru a putea oferi o imagine de ansamblu asupra frecvenţei t u t u r o r sufixelor ruseşti de nume de familie (productive, puţin productive şi neproductive). De asemenea, sînt bine reprezentate formaţiile fără sufixe, inclusiv numele compuse.

[5] Pentru a simplifica, toate numele (redate în *Dicţionar* în grafie rusească) vor fi transliterate.

[6] Numai la litera *m* figurează aprox. 40 de nume cu sufixele *-enko*, *-ko*, *-uk* şi *-juk*.

Mosašvili, Muradeli etc.), lituaniene (*Margulis, Mechlis, Matulis* etc.), româneşti (*Mariuca, Muntjan, Murźesko* etc.), germane sau evreieşti (*Miller, Mendel'son, Messerman* ş.a.) etc.

Prezenţa acestui material alogen, destul de variat, permite să se tragă concluzii interesante asupra circulaţiei, în mediul lingvistic rus, a numelor de familie rusificate sau de origine străină, slavă şi neslavă. Ar fi fost de dorit, însă, ca acest lucru să-şi găsească reflectarea, într-o formă sau alta, şi în titlul cărţii, întrucît — judecînd după denumirea *Dicţionarului* — ne-am fi aşteptat la o lucrare consacrată exclusiv numelor ruseşti.

Menţionăm, tot în legătură cu lista de cuvinte, că — alături de *Ivanov, Popov, Mitin* etc. — figurează o serie de nume, ruseşti ca formaţie, pe care cititorul neavizat le-ar putea lua drept elemente ale antroponimiei naţionale de uz comun. Este cazul formaţiilor artificiale, create în scopuri stilistice de unii scriitori clasici, de ex. : *Starodum, Skotinin, Kutejkin, Cyfirkin, Vral'man* (din comedia „Nedorosl'" de D. I. Fonvizin), *Famusov, Skalozub, Molčalin, Repetilov* (din „Gore ot uma" de A. S. Griboedov) ş.a. Ar fi fost mai firesc ca lista unor asemenea antroponime, completată cu nume din ale lucrări şi alţi autori (au fost omise, de exemplu, formaţii cehoviene ca *Dezdemonov, Koncordiev, Krokodilov, Napoleonov, Egipetskij, Grenlandskij, Panichidin, Lampadkin* şi multe altele), să constitue o anexă a dicţionarului propriu-zis.

Trecînd la numele de botez, subliniem că cele două liste de prenume — uzuale (p. 157—163) şi mai rar întîlnite (p. 168—172) — sînt în general izbutite şi utile, mai ales sub raportul constatărilor pe care le prilejuiesc privitor la schimbările produse, în epoca actuală, în domeniul categoriei antroponimice a prenumelor (în comparaţie, de ex., cu repertoriul numelor vechi ruse din dicţionarul lui N. M. Tupikov), însă în ansamblul elementelor prezentate aici valoarea circulatorie a fiecărui antroponim este destul de relativă. Pentru mai multă claritate vom arăta că, alături de prenume neuzuale în zilele noastre (*Agafonika, Virineja* ş.a.), în aceeaşi listă — ne limităm la cea a prenumelor feminine mai puţin frecvente — figurează nume ca *Žanna, Izol'da, Inessa, Ljudviga, Muza, Rimma, Rozalija, Eleonora, El'vira, Emma* ş.a., a căror circulaţie este evident mai largă, asemenea nume fiind purtate nu rareori chiar de exponenţi ai generaţiei tinere. Este semnificativ, din acest punct de vedere, că în dicţionarul întocmit sub redacţia lui S. P. Levčenko [7], lucrare cu caracter normativ, care înregistrează „prenumele cele mai răspîndite azi în uzul oficial" [8], astfel de antroponime figurează în dicţionarul propriu-zis, deci printre elementele uzuale, iar nu în lista prenumelor învechite şi rar întîlnite. Oricum, un repertoriu riguros ştiinţific care să oglindească circulaţia reală a prenumelor din actualul sistem naţional de denominaţie nu poate fi întocmit decît pe baze statistice. Orice alt mod de a aborda problema rămîne subiectiv, legat de aproximaţii. De aici, evident, necesitatea elaborării unui dicţionar antroponimic de frecvenţă (şi nu numai pentru prenume) consacrat, de pildă, ca şi lucrarea de faţă, materialului contemporan. Ar fi, fără îndoială, un instrument de lucru extrem de util oricărui antroponomast rusist.

Cîteva observaţii şi sugestii.

Mai întîi despre terminologia folosită de autor, care, deşi clară, ca şi stilul întregii expuneri, în cîteva situaţii, puţine la număr, ni se pare lipsită de precizia cuvenită. Astfel, se foloseşte uneori — credem, impropriu — termenul de „compus" (engl. compound) pentru formaţii ca *Vasja, Vasjuta* ş. a. (p. 152), în realitate forme derivate cu sufixe. Compuse propriu-zise, cel puţin în accepţiunea tradiţională a acestui termen, pot fi considerate numai numele formate prin îmbinarea mai multor cuvinte sau rădăcini : *Koźedub, Samosud* etc.

Alteori, pentru a evita echivocul, e de dorit să fie folosit, în locul lui „temă" (engl. stem), termenul „rădăcină" (engl. root). Se vorbeşte, de pildă, despre accentul pe temă (pe care din morfemele sale?), fiind vorba în realitate de accent pe rădăcină (radical) : „Some

[7] S. P. Levčenko, L. G. Skrypnyk, N. P. Dzjatkivśka, *Slovnyk vlasnych imen ljudej (ukrajinśko-rosijśkij i rosijśko-ukrajinśkij)*, Kiev, 1961.

[8] *Ibidem*, p. 16.

[surnames — *n.n.*] have the stress on the *ov*; some are stressed on the stem ... Examples: *Gribov* — grib, gribá, 'mushroom'; *Eršóv* — ërš, eršá, 'ruff' ... " (p. 10). Tema rămîne accentuată, de fapt, şi într-un caz şi în celălalt: *Grib+ov* (acent pe r ă d ă c i n ă) şi *Erš* + *óv* (accent pe sufix). De aceeaşi imprecizie terminologică suferă şi alte formulări (vezi regulile nr. 4, 6, 7 de la p. 10; p. 11 ş.a.).

Cît priveşte termenii „diminutiv" şi „hipocoristic" (engl. diminutive, resp. hypocoristic), între aceştia nu se face uneori distincţia cuvenită. Astfel, *Petrusja*, *Marfuša* ş.a. sînt considerate diminutive, şi pe bună dreptate, în timp ce *Petrus'ka*, *Morfuška* ş.a. — formate la rîndul lor prin sufixare, deci tot prin lungire — sînt denumite hipocoristice (p. 152). Este bine, cel puţin teoretic [9], ca cel de-al doilea termen să fie folosit numai pentru formele reduse, rezultate din scurtarea numelor, de ex. *Nina* (< *Antonina*), *Liza* (<*Elizaveta*) etc. De aceeaşi distincţie ar trebui, credem, să se ţină seama şi în formularea unor titluri (la p. 157, 163), întrucît, de ex., *Alphabetical List of Diminutive Forms* (p. 163—168) cuprinde de fapt atît diminutive propriu-zise, de tipul *Lukaša* (<*Luka*), cît şi hipocoristice: *Alek* (<*Aleksandr*), *Aleks* (<*Aleksej*) etc.

La p. 150 se afirmă: „Acest sufix se pronunţă *a* după consoane dure şi я [sic!] după consoane moi". Evident, nu poate fi vorba în p r o n u n ţ a r e de *ja* care, după cum se ştie, nu este decît o grafie redînd un anumit sunet (în cazul de faţă un *a* redus, precedat de consoană moale; comp. *Borja* în transcriere fonetică: [bór'ъ]). Diferă, deci, nu atît pronunţarea morfemului în discuţie, cît articularea (dură sau moale) a consoanei precedente. Cf., în acest sens, exemplele (*Vika*, *Borja* ş.a.) şi explicarea, justă, a fenomenului la p. 151.

Ne permitem, în continuare, să facem cîteva propuneri privind îndeosebi partea teoretică a lucrării, de care s-ar putea ţine seama la o eventuală nouă ediţie.

În interesanta prezentare a raportului dintre accentul numelor de familie şi accentul cuvintelor primitive (p. 9—10) au fost omise numele de familie formate de la prenume [10]. Dacă facem abstracţie de afirmaţia, făcută în treacăt şi neilustrată, că primitivul poate fi uneori un prenume (v. p. 9), problema — în ansamblu — rămîne netratată. Or, după cum se ştie, aici pot fi semnalate d o u ă tipuri principale care, propriu-zis, coincid accentologic cu cîteva din cele 8 situaţii descrise de autor pentru numele derivate din apelative. În primul rînd, la numele de familie formate de la prenume cu accent fix pe radical, se remarcă acelaşi accent, ca la corespunzătoarele nume de botez, de ex.: nom. *Abrám*, gen. *Abráma* etc., deci *Abrámov* (gen. *Abrámova*, dat. *Abrámovu* etc.). Situaţia este valabilă şi în cazul formaţiilor cu alte sufixe, comp.: *Abrámenko*, *Abrámenkov*, *Abrámkin*, *Abrámočkin*, *Abrámskij*, *Abrámcev*, *Abrámčenko* etc. Ca excepţie, trebuie semnalate numele de familie în *-óvič* (*Abramóvič*) şi, fireşte, cele de origine străină (*Abramsón*, *Abramzón*). Într-al doilea rînd (caz nesemnalat de M. Benson, deşi se încadrează cu uşurinţă în pct. 2 de la p. 10), numele de familie derivate de la prenume cu accent pe desinenţă în cazurile oblice, sînt accentuate pe sufix: *Ermakóv* (şi *Ermačkóv*, *Ermačénko*, *Ermačénkov*), întrucît derivă de la *Ermák*, gen. *Ermaká*, dat. *Ermakú* etc. Acelaşi regim accentologic îl au şi numele de familie formate de la prenume monosilabice, la care se remarcă cele două cazuri de mai sus: accent pe radical (de ex. *Vlásov*; comp. *Vlas*, gen. *Vlása*) sau accent pe sufix (de ex. *Petróv*; comp. *Pëtr*, gen. *Petrá*). De aceea, spre deosebire de numele derivate de la apelative monosilabice (unde există fluctuaţii), *Vlásov*, *Petróv* ş.a. nu constituie un tip aparte.

Printre sufixele care formează nume de familie ce se declină după tipul adjectivelor posesive (p. 5) au fost omise (fără ca acest lucru să afecteze, însă, modelele paradigmatice) două variante: *-ëv* (*Lichačëv*) şi *-yn* (*Pticyn*). Seria completă va fi aşadar: *-ov* (*-ëv*), *-ev* şi *-in* (*-yn*). Menţionăm, tot aici, că formele de prepoziţional din paradigme (observaţia este

[9] Vezi, acum în urmă, Al Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 57; S. Rospond, *Struktura i klassifikacija drevnevostočnoslavjanskich antroponimov* (*imena*), în „Voprosy jazykoznanija", 1965, nr. 3, p. 4.

[10] Vezi, de ex., Al. Graur, *op. cit.*, p. 82.

valabilă şi pentru p. 6) ar trebui, propriu-zis, să fie precedate de un instrument gramatical (de ex. : (*o*) *Petrove*), întrucît pe plan sintagmatic, după cum se ştie, forme de tipul *Petrove*, fără prepoziţie, nu sînt posibile.

La numele de familie ruseşti care se declină după tipul substantivelor (p. 6) ar fi bine, credem, să se facă — la formele masculine — distincţia de rigoare între desinenţa de sg. instrumental — *em* (după teme în consoană moale sau vocală : *Pepovičem*, *Sabsaem*) şi *-om* (după teme în consoană dură : *Kazankom*). Aceasta întrucît exemplele folosite de autor (vezi paradigmele) sînt consacrate exclusiv unor nume ca *Popovič*, *Sabsaj* (deci, cu desinenţa *-em*), iar, pe de altă parte, despre instr. *-om* se vorbeşte (la p. 7) n u m a i cu aplicaţie la numele s t r ă i n e în *-ov* şi *-ev*.

Constatarea : „Dacă numele de familie constă din două rădăcini (de obicei, adjectiv plus substantiv la care se ataşează sufixul *-ov*), accentul cade pe rădăcina a doua : *Blagonrávov*, *Černoglázov*" (p. 10) ar putea căpăta o formulare mai amplă, care să includă numeroase alte formaţii : substantiv + verb (*Vodovózov*, *Drovosékov*), pronume + verb (*Samovárov*, *Samozváncev*), numeral + substantiv (*Pjatibrátov*, *Troekúrov*), verb + substantiv (*Ljubozvónov*, *Ljubomírov*), substantiv + substantiv (*Miropól'skij*) etc. Mai important ar fi de subliniat că, alături de *-ov* (singurul caz semnalat de autor), pot fi întîlnite şi alte sufixe : *-ev* (*Inozémcev*, *Mirotvórcev*), *-ck-* (*Zlatovrátskij*, *Novgoródskij*), *-in* (*Lichobábin*) sau chiar compuse fără sufixe : *Kožedúb*, *Samosúd*. Asemenea antroponime au luat naştere, de regulă, prin sufixarea unor apelative, mai rar toponime sau prenume, formate prin compunere tematică : *samovar*, *inozemec*, *Novgorod*, *Ljubomir* etc. Deci, i n d i f e r e n t de n a t u r a s u f i x u l u i sau de p r e z e n ţ a lui, numele de familie ruseşti formate de la cuvinte compuse poartă accentul pe componentul al doilea al juxtapunerii : sînt paroxitone formaţiile sufixate (*Zlatoústov*, *Lichovódov*) şi oxitone formaţiile fără sufixe (*Samosúd*, *Kožedúb*).

Trecem la numele de botez. La p. 155 sînt enumerate o seamă de prenume „ . . . de coloratură (flavor) veche rusă sau sud-slavă : *Borislav* (*-a*), *Ljubomir* (*-a*) . . . ". Este de menţionat că cele mai multe compuse de acest fel reflectă de fapt un tip s l a v c o m u n (*Svętoslavŭ*, *Jaroslavŭ*, *Borislavŭ* etc.) şi, în consecinţă, au o arie mai largă putînd fi identificate şi în antroponimia slavilor de vest. Comp. de ex., v. rus. *Mĭstislavŭ* şi pol. *Mścisław*" [11].

Fenomenul scurtării în pronunţare a patronimelor (p. 156) — folosite de obicei, alături de un prenume, ca forme de adresare — ar necesita, credem, o tratare mai minuţioasă sub aspectul limbii vorbite. Reducerea dimensiunilor exagerate ale corpului fonetic, în care unele elemente devin din punct de vedere semantic redundante, ar trebui pusă în legătură cu cele două stiluri principale de rostire (lento şi allegro) şi cu variantele lor [12]. După cum se ştie, segmente antroponimice ca *Aleksandr Aleksandrovič* sau *Michail Ivanovič* (stilul lento) pot deveni, în stilul allegro, nu numai *Al'sanal'sanyč*, resp. *Michalyvanyč* (variantă medie, ca în exemplele din *Dicţionar*), ci şi *San-sanč*, resp. *Michal-vanč* (variantă extremă, proprie vorbirii neîngrijite, rapide), un rol însemnat revenind, în formarea silabei, sonantelor.

În sfîrşit, o sugestie privind partea lexicografică. Există, după cum se ştie, unele nume de familie ruseşti care pot fi accentuate în două feluri : *Blóchih* şi *Blochín*, *Mёdov* şi *Medóv*, *Mečёv* şi *Méčev* etc., redate în lucrare în felul următor : **Blóchín** (p. 25), **Mёdóv** (p. 82), **Méčёv** (p. 83) etc. Spre deosebire de *Blóchín* şi altele de acest fel, numele cu *ё* în radical sau sufix (numărul unor asemenea antroponime este, în *Dicţionar*, destul de mare) provoacă nedumeriri sub raportul pronunţării, întrucît — după părerea noastră — prezentarea lor lexicografică nu este cea mai potrivită. Asftfel, datorită faptului că *ё* redă în rusă un *o* accentuat după consoană palatală, iar trema, în actuala redactare a articolelor, rămîne pe *ё* chiar dacă se schimbă accentul, cititorul neavizat ar putea rosti greşit : [m'odóf], [m'éčof] etc.

---

[11] Cf. S. Rospond, *op. cit.*, p. 5 şi urm.

[12] Cf. *Grammatika russkogo jazyka*, izd. AN SSSR, vol. I, Moscova, 1960, p. 54—56 ; L. V. Ščerba, *Izbrannye raboty po russkomu jazyku*, Moscova, 1957, p. 21—25.

Ar fi bine, de aceea, ca redarea numelor cu *ë* (fonetic *o*) să se facă distinct față de varianta accentologică cu *e* (fonetic *e* redus), de ex. : **Mëdov (Medóv)**, ceea ce implică rostiri lipsite de ambiguitate : [m'ódъf], [m'i^e^dóf].

Cîteva inadvertențe : *Svjatlovsikj*, p. 111 (pentru *Svjatlovskij*) ; *Sčkač*, p. 120 (pentru *Sukač*) ; *Chajkin* este trecut, din greșeală, de două ori (p. 130) ; *Lúka*, p. 159 (pentru *Luká*) ; *Pláton*, p. 159 (pentru *Platón*) ; *Kilill*, p. 165 (pentru *Kirill*) ; grafia *e* din pol. *język*, p. 174, este redată fără sedilă.

Subliniem, în încheiere, interesul pe care îl prezintă lucrarea lui M. Benson pentru cei ce se ocupă de problemele antroponimiei slave. Judecînd după scopul pe care și l-a propus, autorul a reușit să ne ofere un îndreptar interesant și util, pe care-l vom putea folosi ca instrument de lucru indispensabil cercetării accentului și structurii numelor de familie rusești. Cît privește criticile și observațiile noastre, ele și-ar putea găsi explicația în cuvintele lui Publilius Syrus : In aliis rebus alius est praestantior.

Iulie 1966

Victor Vascenco
Facultatea de limbi și literaturi slave, București, str. Pitar Moș 7–13

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii de lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex. :

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol *va fi datat* şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor :

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul lucrării (subliniat) ; *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane) ; *d*) ediţia (în cifre arabe) ; *e*) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine) ; *f*) anul apariţiei (*nu se pune editura*) ; *g*) pagina. Ex. 1 Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul articolului (subliniat) ; *c*) titlul revistei (între ghilimele ; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată ; iniţialele nu se despart prin punct) ; *d*) numerotaţia (anul, volumul, nr.) ; *e*) pagina. Ex.: Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.* Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abrevierea *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : în secolul al XV-lea...

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corectări care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte *absolut necesară* adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, costul efectuării lor scăzîndu-se din drepturile de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria limbii române**, vol. I, *Limba latină*, 1965, 439 p., 28 lei.

* * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută şi adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.

* * * **Dicţionarul limbii române (DRL)**, serie nouă, fasc. O-CXXXVI p., 10,50 lei, fasc. 1, M—Mandră, 80 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră [2] — Mascat [1], 80 p., 6,75 lei; fasc. 3, Mască [2]—Mămăiţă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 4, Mămălatiţă—Mătăringă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 5, Mătăsar—Mergător, 80 p., 6,50 lei; fasc. 6, Mergătoriu-Microbiologie, 80 p., 6,50 lei; fasc. 7, Microbiologist-Miniaturistică, 80 p., 6,50 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicţionar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic. (Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique)**, 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiţă şi 1 hartă, 72,60 lei.

* * * **Atlasul lingvistic român**, seria nouă, vol. V, 1966, VII p. + hărţile de la 1236 la 1570, 103 lei.

AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, colecţia „Bibliotheca Historica Romaniae" 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.

P. P. PANAITESCU, **Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română**, 1965, 231 p., 10 lei.

Sub redacţia acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.

IORGU IORDAN, **Toponomia românească**, 1965, 582 p. + 1 pl., 34 lei.

VASILE SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română**, 1966, 102 p., 26 lei.

LUCRĂRI ÎN CURS DE APARIŢIE

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia, sub redacţia prof. B. CAZACU.

Sub redacţia acad. I. IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. III, A.

SCL, AN XVIII, NR. 2, P. 117—258, BUCUREŞTI, 1967

I.P. „Informaţia" — c. 5026

43830

Lei 12.—

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE — Anul XVIII, nr. 2/1967

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL XVIII

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv. pe anul 1967.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, Bucureşti, Căsuţa poştală 134—135 sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie al revistei „Studii şi cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei : BUCUREŞTI,
Raionul 30 Decembrie, Calea Victoriei, nr. 194.
Telefon 15.15.45.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVIII, nr. 3 1967

SUMAR

SCL, An XVIII, nr. 3, p. 259—366, Bucureşti, 1967

DESPRE RELAȚIILE DINTRE STILISTICĂ ȘI PSIHOLINGVISTICĂ

DE

TATIANA SLAMA-CAZACU

1. Nu vom extinde aici prea mult discuția cu privire la domeniul și în general la metodologia p s i h o l i n g v i s t i c i i[1].

1.1. Vom aminti în primul rînd că numele actual al acestui domeniu interdisciplinar — rezultat al unei întîlniri de graniță între psihologie și lingvistică — a fost pus în circulație în urma unui simpozion din 1953 [2]. Fapt care nu a împiedicat însă existența, și înainte de această dată, a unor cercetări pe care le putem încadra astăzi în acest domeniu; iar pe de altă parte, găsirea unui nume — care pentru unii echivalează cu stindardul unui curent — nu a însemnat și definirea cu precizie, dintru început, a obiectului, metodelor, problematicii disciplinei respective.

De aceea vom fi obligați să facem referire aici la propria noastră concepție cu privire la aceste aspecte metodologice, încercînd să expunem și unele consecințe, care ne aparțin de asemenea, cu privire la raportul posibil — și necesar, după noi — dintre *stilistică* și *psiholingvistică* (raport despre care s-a vorbit foarte puțin în psiholingvistica actuală — ori poate chiar de loc — [3], deși acest domeniu interdisciplinar are profunde implicații în stilistică, poetică, critica literară în general).

---

[1] Pentru detalii, rugăm a se vedea studiile în care am discutat aceste probleme și am expus lucrările principale din sumara bibliografie existentă : *La méthodologie psycholinguistique et quelques unes de ses applications* (Comunicare la Conferința de lingvistică românească, București, 1964), în RRL, 1965, nr. 1—3, p. 309—316; in extenso, în SCL, 1965, nr. 1, p. 131—147 (și „Linguistics", 1966, nr. 24, p. 51—72).

[2] Ch. Osgood, Th. Sebeok (red.), *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems*, Indiana Univ. Baltimore, 1954; ed. a II-a, 1965.

[3] Aspect nepus în valoare nici chiar în cuprinzătoarea antologie publicată de S. Saporta (*Psycholinguistics, A book of readings*, New York, [1961]), în care au fost incluse și studii care sînt departe de a aparține unor psiholingviști sau de a fi fost scrise în spirit psiholingvistic. Cele cîteva studii, publicate de psihologii J. Carroll, Ch. Osgood, J. Jenkins, în volumul Th. Sebeok (red.), *Style in language* (Cambridge, [1960], p. 281—292, 293—306 307—329), fie nu arată propriu-zis în ce constau relațiile dintre psihologie și stilistică, fie expun aspecte foarte speciale ori iau stilul într-un sens prea larg psiholoic, pentru a servi direct lingvisticii.

1.2. Să amintim, foarte sumar, *elementele* oricărui act de *comunicare* :

Un conținut sau o stare psihică (și care constituie de fapt informația de transmis) a *emițătorului* este transmisă sub forma *mesajului* către *receptor*, toate aceste elemente situîndu-se într-un context care poate fi identificat la diferite niveluri (context general istorico-social, context situațional al ambilor parteneri, context personal al fiecăruia dintre ei, textul propriu-zis al mesajului etc.). În acest scop, emițătorul își *codează expresia*, utilizînd referințe contextuale și folosind un *cod* cunoscut și receptorului, care va decoda mesajul, printr-un act complex de *interpretare*, de asemenea pe baza codului și a raportării la context.

O particularitate esențială a comunicării interumane este faptul că relația E—R (emițător-receptor) este reversibilă : orice emițător poate deveni receptor și invers.

1.3. În *definiția* pe care i-o dăm, psiholingvistica (spre deosebire de psihologia limbajului, care se ocupă de procesele sau mecanismele psihice prin care se realizează actul propriu-zis de emitere ori de receptare) studiază modificările apărute în mesaj, în cursul actului concret al comunicării, datorită existenței unei relații între emițător și receptor și situației în care se găsesc aceștia (ca labilitate psihică, determinări provenite din adaptarea reciprocă, influențe ale contextului în care se află partenerii etc.). Obiectul psiholingvisticii este mesajul — realizare concretă a limbii (sau, în terminologia saussuriană, parole „vorbire") —, considerat din punctul de vedere al raportului său cu situația și ca atare cu starea emițătorului (și a receptorului).

Psiholingvistica studiază deci limba în funcțiune — prin urmare, fenomenul complex al comunicării — și pune în lumină bipolaritatea limbajului, cuprinzînd atît pe emițător cît și pe receptor, care sînt ființe vii, cu particularități specifice și încadrați în anumite situații. Ea ține seama de toate componentele și trăsăturile actului de comunicare, încercînd să discearnă reflectarea în mesaje a diverselor situații în care se află emițătorii și receptorii (termenul de *situație* are aici un sens larg, nu numai de ambianță ci și de stare psihică — în definitiv, determinată și de ambianță — : de intervenție a gîndirii, a motivațiilor, ca impulsuri, tendințe, dorințe, interese etc.), a dinamicii psihice generale și a dispoziției momentane, a capacităților de stocaj în memorie a formelor lingvis-

---

Comunicarea lui Th. Sebeok și V. Zeps, din același volum (p. 236) se referă la utilizarea mașinilor electronice de calculat în cercetarea psiholingvistică. R. Titone (în *La psicolinguistica oggi*, Zürich, 1964, pp. 244—245) expune de fapt „psihologia analitică a stilului" a lui A. Zancanella. Alte lucrări sînt în afara psiholingvisticii (ca de pildă articolul mai vechi al lui S. Ullmann, *Psychologie et stylistique*, în „J. de psychol.", 1953, nr. 2, p. 133—156, sau studiile menționate mai departe în special *infra*, nota 31).

tice, a temperamentului, a concepției generale, a trăsăturilor determinate de apartenența la un anumit mediu etc.

1.4. *Metodologia* pe care o preconizăm în psiholingvistică include un ansamblu de metode folosite în general și de alte științe : observația, experimentul, analiza datelor (în speță, a faptelor de expresie etc.). Dar aceste instrumente universal valabile trebuie utilizate în funcție de obiectul la care se aplică. De aceea ansamblul de principii stabilit de noi ca fundament metodologic al psiholingvisticii, și legat de teoria ei, ne-a condus și la formularea unui complex de proceduri pe care l-am denumit *metoda dinamic contextuală*, a cărui aplicare considerăm că se poate extinde și la alte domenii, între care am menționa lingvistica, stilistica, critica literară. Vom sublinia aici numai cîteva dintre aspectele acestei metode, reținînd în special pe acelea care considerăm că ar putea servi și la stabilirea raportului dintre stilistică și psiholingvistică.

a) Urmărind comunicarea, deci situațiile concrete în care este utilizată limba, psiholingvistica trebuie să adopte nu o metodă statică — de înregistrare trunchiată și care ia instantanee artificiale — ci o metodă *dinamică*, prin care să poată urmări fenomenul în desfășurarea lui, modul cum se înlănțuie (și deci cum s-au construit) treptat componentele expresiei, modificările survenite în mesaj datorită schimbării unei situații, succesiunea procedeelor, distribuția temporală — de-a lungul contextului înțeles de data aceasta ca încatenare în timp a elementelor — a mijloacelor expresive, alternarea replicilor sau a mijloacelor propriu-zis expresive, cu cele în care emițătorul se adaptează la partener, îi „răspunde" la o obiecție, la o nedumerire etc. chiar și implicită (prin schimbări în mesaj, prin adaosuri, prin autocorijări) etc. Metodologia care preconizează urmărirea fenomenului de comunicare în dinamică duce, pe alt plan, la accentuarea interesului pentru evoluția modului de emitere (sau de receptare), în funcție de vîrsta persoanei ori a unei categorii de interlocutori, și în general de o anumită cronologie.

b) Al doilea principiu inclus în metoda dinamic-contextuală indică necesitatea de a se ține seama în diversele aspecte ale comunicării de *context* — fie că este vorba despre ambianța generală social-istorică, sau despre situația concretă în care se află emițătorul ori receptorul, sau despre ansamblurile discursive, secvențiale, sintagmatice în care se află integrată fiecare componentă a expresiei verbale (fără a se omite legarea oricărui fapt și de întregul sistem al limbii, precum și caracteristica acestor contexte — și în special a celui aflat la nivelul propriu-zis al expresiei lingvistice — de a fi „organizate" sau structurate într-un anumit mod care le face apte pentru decodare) [4].

Principiul legăturii cu contextul (precizarea sau în genere adecvarea fiecărui semn — prin ansamblul actual în care este integrat și consecințele care derivă de aici : între altele, cele de natură structurală) se aplică nu numai în exprimarea și interpretarea de către emițătorul și receptorul comun a oricărui fapt de comunicare. Noi preconizăm aplicarea lui atît în metodologia generală a culegerii faptelor în psiholingvistică sau în

[4] Deoarece acestei probleme i-am consacrat un studiu special (*Limbaj și context*, București, 1959, și : *Principiul adaptării la context*, în SCL XV, 1954, nr. 1—2, p. 201—245), sîntem obligați a trimite la această lucrare, pentru diversele aspecte pe care nu le putem menționa sau sublinia aici.

lingvistică, cît şi pe planul metalimbajului, al modului cum studiază şi discută psiholingvistul, lingvistul etc. despre fenomenele de limbaj ori de limbă. În toate aceste planuri este necesară legarea faptelor de întreaga situaţie (contextul lingvistic ori cel discursiv, contextul situaţional etc.). Implicit, deoarece comunicarea se desfăşoară în timp şi ca atare ansamblurile discursive sînt secvenţiale, metoda contextuală are drept corolar interpretarea faptelor în dinamica discursivă (sau, invers, putem considera că urmărirea comunicării în dinamica ei are drept corolar raportarea la context). Psiholingvistica, aşa cum o înţelegem noi, — şi metoda preconizată — nu neglijează sistemul implicit (la rîndul lui un context) pe care îl posedă orice emiţător sau receptor şi din care aceştia selectează ori la care raportează evenimentele prezentate secvenţial; dar noi punem accent şi pe ansamblurile concrete, actuale, deci discursive, sau pe structurile sintagmatice.

Metoda dinamic-contextuală implică şi raportarea faptelor de limbă — sub aspectul lor de concretizare în mesaje — la starea psihică a persoanei care le emite sau le receptează. Este un nonsens, credem, să se încerce izolarea artificială a mesajului de cel care l-a produs : iar acesta din urmă este, în comunicarea umană, un emiţător cu o anumită stare psihică, care constituie tocmai *sursa* mesajului (acelaşi raţionament se poate face şi pentru receptor). Ansamblul afectiv (momentan sau caracteristic unei persoane), motivaţia care determină o conduită sau alta, tipul temperamental, gîndirea, dispoziţii momentane (oboseală, suferinţă, veselie) etc. constituie contextul intern care joacă rol în selectarea mijloacelor de expresie şi prin care, în orice caz, sînt filtrate toate influenţele externe (începînd cu aceea a codului preluat, a limbii ca fenomen obiectiv şi aşa-zis „supraindividual"). De asemenea, este o problemă psiholingvistică (cu implicaţii contextuale), fenomenul cunoscut, se zice — dar adesea trecut sub tăcere şi insuficient studiat în profunzime şi în consecinţele sale —, al variaţiei perceperii unui mesaj, în condiţii fizice egale, datorită stării receptorului uman (care poate fi interlocutorul dintr-o comunicare banală sau lingvistul — care înregistrează un fapt de limbă, *izolîndu-l* de mediu, delimitîndu-l după mijloacele ori după concepţia sa etc. —, sau cititorul, ori criticul literar) [5].

Perspectiva psiholingvistică permite aprofundarea noţiunii de context — după cum analiza faptelor de context duce la constatarea inevitabilelor aspecte care nu pot fi interpretate fără ajutorul psiholingvisticii. Determinarea prin context presupune sistematizări cu complexe legături ierarhice în exprimare şi descifrarea acestora în actul interpretativ al receptării; totodată, ea impune observatorului extern — în cazul de faţă, criticului literar de pildă — să înlocuiască o contemplare statică printr-o analiză a succesivităţii, a legăturii dintre diversele niveluri şi momente.

Perspectiva psiholingvistică şi metoda pe care o preconizăm ca mijloc de bază — metoda dinamic-contextuală — permite tocmai studiul aspectelor de bipolaritate a limbajului, al realizărilor funcţiei lui de

[5] Lingvistul sau criticul literar pot fi consideraţi şi „observatori externi" ai actului de comunicare. Dar în foarte multe cazuri pentru lingvist şi în majoritatea pentru criticul literar, ei sînt de fapt „receptori".

comunicare [6], în încercările de organizare a expresiei şi de interpretare a acesteia, de către receptor.

2. Situaţia celui de-al doilea termen al relaţiei urmărite aici, adică a stilisticii [7], este avantajoasă, dintr-un punct de vedere (psiholingvistica, de cînd a apărut sub numele actual şi ca un domeniu declarat interdisciplinar, poate fi socotită astăzi o disciplină tînără, încă în curs de definire, cu diverse lacune inerente începutului), dar şi dezavantajoasă, din alte puncte de vedere — de fapt, din aceeaşi cauză (deşi în general nu este considerată ca o disciplină recent constituită, stilistica de azi derutează [8] prin diversitatea opiniilor — care merg pînă la curente contradictorii —, prin lipsa unei metodologii precise sau chiar a unui consens în definirea obiectului ei, stilul).

2.1. Multitudinea de definiţii (adesea reprezentînd puncte de vedere complet diferite ori contrare) cu privire la *stil* este caracteristică stilisticii secolului al XX-lea, dar totodată a avut cel puţin o consecinţă fericită : aceea de a fi descătuşat noţiunea de stil din lanţurile normative ale vechii stilistici retorice.

Noţiunea actuală de „stil" are o configuraţie mai puţin rigidă şi mai depărtată de imaginea vechii stilistici normative — dar totodată mai labilă şi mai puţin clară. Conţinutul şi sfera acestei noţiuni s-au lărgit, ajungîndu-se — chiar în simpozioane cu caracter interdisciplinar, dar avînd drept centru stilistica — pînă la discutarea stilului ca mod propriu de conduită [9] sau ca „manieră de exprimare a gîndirii prin intermediul limbajului" [10]. În orice caz, s-au înglobat în noţiunea de stil şi aspectele *orale* [11] şi *neliterare* (stilul publicistic, stilul conversaţiei etc.) [12],

---

[6] Noi considerăm că funcţia primordială a limbajului uman al adultului normal este aceea a comunicării. Funcţia expresivă (cu derivate ca aceea ludică), cea artistică sau poetică, cea persuasivă, cea cognitivă (de fixare a cunoştinţelor, de jalonare a operaţiilor gîndirii etc.) sau cea conativă (R. Jakobson, *Linguistics and poetics*, în Th. Sebeok (red.), *Style in language, ed. cit.*, p. 355), ori cea metalingvistică etc. sînt totuşi subsumate scopului central, care este comunicarea către cineva, într-o formă inteligibilă (vezi şi *infra*, 3.1 şi 4.). Desigur însă, că depinde de obiectivul situaţional al limbajului, pentru ca una dintre funcţiile secundare să fie amplificată ori chiar să predomine faţă de celelalte, fapt care justifică diversele „atitudini" ale ştiinţei, adică diversele discipline, ca lingvistica, stilistica sau „poetica", logica etc.

[7] Vom discuta aici în special despre *stilistică* (utilizînd acest termen de preferinţă faţă de cel de „poetică", mai îngust, după noi), dar multe remarci se referă şi la critica literară, deşi aceasta din urmă cuprinde şi aspecte de altă natură — în special cele privitoare la conţinut — decît cele asupra cărora concentrăm discuţia aici (tocmai pentru a nu se considera că introducem în argumentare probleme ale „conţinutului"). Nu facem o identificare între stilistică şi critică (A. Schiaffini — în prefaţa la : L. Spitzer, *Critica stilistică e storia del linguaggio*, Bari, 1954, p. 3 — face desigur o prea largă generalizare, afirmînd că astăzi nu se mai deosebesc cele două domenii, sau „examenul lingvistic" şi „examenul literar").

[8] De aici, probabil, impresia de dezorientare şi mărturisită confuzie pe care o resimţea un cunoscut psiholog (G. Miller, în comentariile făcute la simpozionul despre „stilul în limbă", în Th. Sebeok (red.), *op. cit.*, p. 386).

[9] Stilul de viaţă : J. Jenkins, *Commonality of association as an indicator of more general patterns of verbal behavior*, în Th. Sebeok (red.), *op. cit.*, p. 308.

[10] Perspectivă pe care o putem considera mai degrabă psihologică şi care este socotită de P. Guiraud (*La stylistique*, Paris, 1954, p. 6, 8) — fapt care ne surprinde — drept „universal acceptată".

[11] Ch. Bally, *Stylistique et linguistique générale*, în *Le langage et la vie*, Zürich, 1935, p. 102.

[12] Vezi şi clasificarea făcută de E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, Moscova, 1954, p. 10 ; cf. şi : V. Murat, *Despre problemele fundamentale ale stilisticii*, în *Probleme de stilistică*, Bucureşti, 1964, p. 12 şi urm., 28, despre „stilurile funcţionale ale limbii".

acceptîndu-se să nu se mai facă neapărat o *valorificare estetică* sau să se prescrie norme, reguli, atunci cînd este vorba despre stil [13]. O idee care a contribuit mult la zdruncinarea concepției normative asupra stilisticii a fost aceea susținută mai întîi de Ch. Bally (care considera stilul drept „organizarea limbajului din punctul de vedere al conținutului afectiv") [14] și apoi din ce în ce mai răspîndită : a expresivității ca predominare a afectivității [15] sau a manifestării întregii personalități a emițătorului [16]. În sfîrșit, conceptul de *selecție* (considerată de obicei ca act intențional, alteori ca act neintențional, și în general ca o capacitate și latitudine personală de manipulare a mijloacelor oferite de limbă), precum și, mai de curînd, accentul pus pe analiza faptelor lingvistice care apar în stil, au contribuit încă mai mult la lărgirea noțiunii [17] și la dificultatea găsirii firelor comune într-un domeniu în care se pare că se lasă frîu liber manifestării personale (atît în ceea ce privește creația literară și deci în obiectul supus cercetării — adică în stil —, cît și în modul de a-l studia).

2.2. Totuși, în studiul de față ne vom referi la noțiunea de *stil* într-un sens mai restrîns decît ar presupune-o tema discutată (adică raporturile stilisticii cu psiholingvistica), încadrîndu-l în producția artistică și acordîndu-i sensul utilizat de majoritatea curentelor stilistice moderne : ca o componentă a unei lucrări literare [18], constituind „un caz specific de comunicare lingvistică" [19], deci de utilizare a limbii într-un mod *sui generis* [20] (care implică o selecție personală [21], de obicei cu caracter

---

[13] S. Ullmann, *op.cit.*, p. 135 și urm. și I. Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 12 și urm. Vezi și R. Wellek, A. Warren, *Stil und Stilistik*, în *Theorie der Literatur*, [Berlin], 1963, p. 157. J. Cohen (*Structure du langage poétique*, Paris, 1966, p. 17) rezumă un punct de vedere tipic pentru atitudinea modernă : „Eliminer toute perspective normative" — este unul dintre cele două principii ale sale.

[14] Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Paris, ed. a III-a, 1951, vol. I, p. 16.

[15] Cf. și L. Spitzer, *L'interpretazione linguistica delle opere letterarie*, în *Critica stilistica e storia del linguaggio*, cit., p. 67.

[16] Probabil că un pas în acest sens l-a făcut însuși Ch. Bally (*Stylistique et linguistique générale*, ed. cit., p. 90), care, luînd în considerare și gîndirea exprimată în stil, menționa totodată că gîndirea exprimată în acesta este aproape întotdeauna afectivă într-o oarecare măsură.

[17] Ca o consecință, noi înșine ne-am considerat îndreptățiți să afirmăm că se poate vorbi despre un „stil al vorbirii copilului", pe care l-am identificat prin aceste diverse criterii ; credem că în orice caz acesta este adesea un termen mai corect decît acela de „limbaj al copilului" (vezi *Aspecte ale stilului vorbirii copilului*, în SCL VIII, 1957, nr. 3, p. 275—297).

[18] Vezi definiția lui P. Delbouille a faptului de stil, ca „element de limbaj considerat în folosirea lui pentru scopuri literare, într-o operă" (cf. S. Ullmann, *Language and style*, Oxford, Blackwill, 1964, p. 126).

[19] M. Riffaterre, *Criteria for style analysis*, în „Word", 1959, *15*, nr. 1, p. 174. În alt loc, M. Riffaterre vorbește chiar despre „anomalia secvenței verbale", ca element al structurii stilistice (*Vers la définition linguistique du style*, în „Word", 1961, *17*, nr. 3, p. 321). Și J. Cohen (*op. cit.*, p. 14) : „anormalitatea" limbajului poetului e aceea care îi conferă un stil.

[20] Ceea ce este „lingvistic extraordinar", subliniază H. Hatzfeld (*Questions disputables de la stylistique*, în „Communications et rapports du Ier Congres Int. de dialectologie générale" (Louvain — Bruxelles,1960), Louvain, 1964, p. 7), este căutat atît de stilistica veche cît și de cea nouă.

[21] Ideea de stil implică faptul că „diversele cuvinte aflate pe o pagină ar fi putut fi aranjate diferit" (de alt scriitor, care ar fi spus același lucru „în alt fel") ; este calitatea definitorie a stilului, după R. Ohmann, *Generative grammars and the concept of literary style*, în „Word", 1964, *20*, nr. 3, p. 427.

„frapant") [22]. Selecţia (genul proxim în această definiţie, deoarece este presupusă de orice act de codare) este un element esenţial (care ne va duce tocmai la necesitatea luării în considerare şi a perspectivei psiholingvistice) şi totodată elementul prin care se ajunge la diferenţial în creaţia literară: alegerea o face emiţătorul—scriitor (iar această sursă a mesajului poetic este o fiinţă umană, cu un anumit psihic, pe care nu-l putem ignora), în vederea creării unui mesaj *artistic*.

Diferenţa specifică stă deci în scopul artistic al acestei selecţii, precum şi în anumite detalii legate de acest scop (ca originalitatea mai mult sau mai puţin frapantă etc.) [23].

Selecţia este presupusă în orice act de codare: vorbirea ca atare (*parole*) implică o alegere printre mijloacele de exprimare şi ea implică de asemenea o variabilitate a trăsăturilor codului [24]. Iar stilul nu este un fapt de limbă, aşa cum îl consideră unii stilisticieni în mod destul de inconsecvent, ci este un aspect al vorbirii [25] (*parole* putînd fi orală sau scrisă). Diferenţa specifică în actul emiterii din comunicarea literară constă în selectarea într-un mod original, *altfel* decît se realizează aceasta în vorbirea obişnuită.

Un concept neglijat adesea — cînd se vorbeşte aproape numai despre *selecţie* — este *combinarea* [26], care trebuie să fie de asemenea originală, a elementelor selectate (şi care nu înseamnă neapărat construcţii noi, ci „apropieri" noi de elemente). Căci vorbind numai despre „selectare", s-ar presupune că activitatea scriitorului nu constă decît în a alege elemente şi combinaţii ale lor, existente în limbă; iar atunci, ar trebui să se precizeze pînă unde se fixează (ca lungime a secvenţelor) limita acestor „combinaţii" găsite ca atare în limbă. Se poate spune cel mult — şi numai în acest sens s-ar putea păstra termenul de „selecţie" ca aplicîndu-se şi la mijloacele de combinare — că scriitorul face o selecţie printre mijloacele *virtuale* ale limbii şi că *tot* ceea ce se creează în artă, toate faptele stilistice existau mai dinainte în limbă, ca potenţial. (Dar sîntem absolut siguri că *întotdeauna* se petrece aceasta şi că marii scriitori nu ajung să facă a se *introduce* ulterior în limbă secvenţe care nu ar fi fost

[22] Şi L. Spitzer punea accent pe „elementul frapant", care arată depărtarea de „stilul zero" (cf. H. Hatzfeld, *op. cit.*, p. 15). M. Riffaterre (*Criteria*. . ., ed. cit., p. 159) insistă şi el (uneori, vezi *infra*, nota 38) asupra efectului, subliniind că un mecanism specific al stilului este „controlul decodajului".

[23] Aceste „detalii" nu pot fi incluse într-o definiţie, deoarece sînt variabile în raport cu *credo*-ul artistic, cu estetica dominantă într-o epocă sau într-un curent etc.: poate să intervină drept criteriu aprecierea proprietăţii termenilor, sau adecvarea lor, sau originalitatea extremă (căci o anumită originalitate este implicită în raportul dintre genul proxim al definiţiei şi diferenţa specifică, însă depinde de scriitor pentru ca această originalitate să ia diverse forme, să se manifeste în diverse grade) etc.

[24] Neobservarea acestui fapt a constituit ţinta uneia dintre criticile adresate de către R. Jakobson unor psihologi care au făcut comunicări la simpozionul „Stilul în limbă" (în Th. Sebeok (red.), *op. cit.*, p. 330).

[25] Vezi şi G. Devoto, *Studi di stilistica*, Firenze, 1950, p. 28. Confundarea stilului cu limba poate duce la aplicări eronate ale modelelor transformaţionale sau la „analize inadecvate" ale operei, care separă „limba scriitorului" (expresie improprie, credem) de „stilul" său (vezi, pentru această a doua critică, M. Riffaterre, *Problèmes d'analyse du style littéraire* (*Francis Jammes*: *Étude de langue et de style, by Monique Parent*), în „Romance philology", 1961, *14*, nr. 3, p. 218).

[26] Pe care o subliniază şi R. Jakobson (*Linguistique et poétique*, în *Essais de linguistique générale*, Paris, [1963], pp. 48, 220.

nici chiar virtuale într-o limbă?) Probabil că rolul cel mai mare al selecției se manifestă de obicei în axa paradigmatică, pe cînd axa sintagmatică este aceea unde se concretizează neapărat operația de combinare [27] relativ nouă (sau de actualizare a potențelor), care poate să influențeze și asupra selectării echivalenței paradigmatice (de pildă, prin combinarea substantivului *miros* cu epitetul *albastru* s-a determinat o alegere originală printre adjectivele care pot însoți substantivul respectiv). Faptul de stil nu poate fi apreciat prin analiza *izolată* a unui singur element (deci a unei simple selecții paradigmatice) : intervenția personală a scriitorului se observă numai prin notarea combinațiilor, a punerilor laolaltă, a colocărilor — prin care nu înțelegem numai realizarea axei sintagmatice propriu-zise a limbii, în sensul de construcții gramaticale, ci și alăturările a căror noutate poate fi evaluată prin referirea la lexic. Selecția și combinarea sînt mecanismele (sau operațiile) care intervin pentru a se pune un element (și nu altul — deci un anumit element, ales), *într-un anumit loc din lanțul discursiv* (deci într-o anumită combinație). Stilul implică deci o „construire" specifică în înșiruirea secvențială, o *colocare* originală a elementelor lexicale [28], în organizările *sui generis* despre care vorbeam și care constituie *contextele stilistice*. Poziția în aceste *contexte* (ceea ce am denumit în general *poziția contextuală*) [29] este un criteriu rar folosit în analiza stilistică, deși poate fi foarte util. În cel mai „nud" stil sînt implicate o selecție și o combinare personală, care se manifestă, în acest caz, prin aprecierea a ceea ce trebuie să fie eliminat și prin combinarea, despuiată de tot ce depășește un anumit grad de redondanță, a componentelor.

Aceste construcții se caracterizează și prin efectul pe care-l produc (și care este de fapt *intenționat* de autor) : efectul artistic. Desigur că depinde de criteriile valorificării estetice ale unei epoci, pentru a aprecia aceste efecte (vezi și nota 23). Probabil că pînă și în stilistica așa-zisă nonnormativă actuală există totuși criterii și chiar norme : nu mai sînt normele rigide ale vechii stilistici [30], poate că sînt alte norme, ale societății actuale [31], în orice caz poate fi o normă a „aparentei nonexistențe a unei norme", așa după cum aparentul „nonstil" sau „stil de gradul zero" [32] este totuși un stil: însă valorificarea (și, ca atare, normele) nu pot fi excluse.

---

[27] Subliniem că dacă ne referim la limbă și la vorbire (*parole*), selecția se aplică aproape în egală măsură la axa ei paradigmatică și la aceea sintagmatică (se face și o alegere a mijloacelor de înlănțuire). Dar dacă ne referim la *stil*, la o anumită realizare a limbii, se observă că punerea laolaltă a elementelor ridică probleme de originalitate care influențează și asupra selecției propriu-zise, adică a „substituirii". Dintr-un anumit punct de vedere era justificată critica lui R. Jakobson (în Th. Sebeok (red.), *op. cit.*, p. 330), la adresa lui Ch. Osgood, care susținuse că stilistica se ocupă mai mult de „alegerile structurale decît de cele lexicale" : desigur că pentru stilistică alegerile lexicale, din serii sinonimice, prezintă foarte mare interes ; însă aceste selectări nu-și capătă semnificația decît datorită combinațiilor în care se află elementele alese.

[28] Vezi și M. A. K. Halliday (*Categories of the theory of grammar*, în „Word", 1961, *17*, nr. 3, p. 276), care vorbea despre „asocierile sintagmatice la nivelul lexical". Și : *Limbaj și context*, ed. cit., p. 161.

[29] Ne permitem să trimitem la : *The study of the resolution of homonymy by means of the experiment of prediction*, în „Rev. roum. sci. soc. Psychologie", 1964, nr. 2, p. 240.

[30] R. Wellek, A. Warren, *Stil und Stilistik*, ed. cit., 1963, p. 157.

[31] S. Ullmann, *Language and style*, ed. cit., 1964, p. 130.

[32] R. Barthes, *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, [1964], p. 75.

2.3. În definirea fenomenului stilistic și al creației literare în general se ține seama de modalitatea *personală* de construire a expresiei : se vorbește despre mesaj *sui generis*, în sensul că este tipic pentru scriitorul respectiv. De aceea, fenomenele stilistice au numai un raport indirect cu lingvistica, dacă aceasta are ca obiect *limba* ca atare. Stilistica se referă de fapt la *realizările* concrete ale limbii — deci la fapte de „vorbire" (*parole*), sau la „mesaje" — : însă, ceva mai mult, ea se ocupă de realizările *sui generis* ale vorbirii, încercînd să depisteze tocmai particularitățile intime ale acestei specificități. De aceea, este excesiv, credem, să se afirme că „literatura depinde de mijlocul ei, limba" [33]. Limba este într-adevăr un mijloc, dar literatura „depinde" de modul cum scriitorul face *selecția*, atît în ceea ce privește materialul ei, cît și în ceea ce privește conținuturile ca atare, temele etc. (Trebuie să facem însă precizarea că prin mesaj înțelegem aici nu conținutul ca atare, care e denumit adesea în critica literară „mesajul" autorului — și care reprezintă de fapt intenția informațională a autorului sau informația ca atare —, ci ansamblul expresiv, cu forma lui lingvistică și cu conținutul informațional, așa cum există în orice act de comunicare).

2.4. Altă precizare necesară este aceea că *orice* creație literară — indiferent de proclamațiile cele mai extremist expresioniste — are un scop comunicativ : acela de a adresa mesajul unui receptor („cititorul", „publicul" etc.). Există deci și în acest caz componentele oricărei situații de comunicare : *emițătorul* și *receptorul*, iar între ei *mesajul*.

Deosebirea, în cazul operei literare, față de comunicarea obișnuită, stă în primul rînd în acel „scop artistic", în faptul că emițătorul construiește cu o „grijă" deosebită mesajul — atît în ceea ce privește informația transmisă, cît și forma lui—, făcîndu-l să apară ca o structură organizată care poartă, în sinteza care este opera respectivă, amprenta mai puternică, mai evidentă a personalității sale, deoarece a intervenit mai intenționat, mai deliberat și cu o anumită forță de creație originală (vezi „talentul") activitatea de selectare a elementelor de conținut și a mijloacelor de expresie. Scriitorul folosește, desigur, un mijloc expresiv prin el însuși : limbajul conține în însuși materialul său, înzestrat cu valoare simbolică, o forță de reprezentare, concentrată în mijloace economice, ușor de produs, pe care nu o au mijloacele celorlalte arte (din acest punct de vedere, E. Benveniste a găsit o formulă fericită — chiar dacă exagerează oarecum —cînd spune : „Aucun pouvoir n'égalera jamais celui là, qui fait tant avec si peu")[34]. Totuși, scriitorul depune un efort, pentru a valorifica potențele acestor mijloace, și pentru ca, *exprimîndu-se* pe sine în ceea ce are mai specific personalitatea sa, să *comunice* altora un mesaj care poartă valori artistice atît în informația ca atare cît și în forma prin care o codează.

Spre deosebire, de asemenea, de comunicarea obișnuită, în opera literară emițătorul comunică într-un îndelungat *monolog* (desigur, fără a se uita că acesta are un caracter evident adresativ, scontînd în cele din urmă un dialog cu lectorul — care însă rămîne „mut", cel puțin în momentul prezent al emiterii, adică în comunicarea propriu-zisă).

3. S-ar impune deci ca stilistica, și critica literară în general, să aplice o optică prin care să analizeze cu metode adecvate acest *act de*

---

[33] R. Hall jr., *Introductory linguistics*, Philadelphia — New York, [1964], p. 410.
[34] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, [1966], p. 29.

comunicare — specific dintr-un anumit punct de vedere, dar și tipic din alte puncte de vedere nu mai puțin importante —, adică să sesizeze raportul dintre mesaj și creator (să arate ce face *specificul acelui* mesaj, punîndu-l în legătură cu *emițătorul*), dar fără a omite să urmărească și *soarta mesajului în transmiterea lui*, punerea lui în raport cu posibilitățile de receptare, adică modul cum poate fi înțeles de receptor — deci și de receptorul care este lingvistul sau stilisticianul ori criticul literar [35]. Căci pentru cititor, lectura unei critici literare este un act de „receptare a unei receptări" : el află cum a receptat opera și alt cititor — care se presupune că are mai multă experiență, mijloace speciale de interpretare etc.

3.1. Diversele curente și polemici din stilistica sau din critica literară actuală provin din atitudinea deosebită față de cele trei elemente ale comunicării literare, iar cel mai adesea dintr-o hipertrofiere a rolului unuia dintre ele. Se subliniază fie aspectele de conținut ale mesajelor (încercîndu-se degajarea „temelor" de forma propriu-zisă, ca și cum canalul expresiv prin care sînt transmise acestea nu ar constitui fapte „specifice" în stilul creației literare) sau, dimpotrivă, aspectele formale (uitîndu-se că inventarele de forme nu pot semnifica nimic fără „informația" pe care o vehiculează, și cu care alcătuiesc o unitate specifică). Sau se accentuează hiperbolic rolul emițătorului — fie că se presupune că acesta se impune ca atare, indiferent de posibilitatea de a fi înțeles, fie că se încearcă analiza operei literare numai prin prisma creatorului ei (de aici, interpretarea operei exclusiv prin psihologie și în general stilistica genetică [36], iar la o extremă, psihologismul)[37]. Sau, dimpotrivă, se scoate în relief rolul receptorului [38] (în speță, criticul literar). Ceva mai mult, acesta

---

[35] Cum se exprima odinioară cu vehemență M. Ralea (*Despre critica literară*, în „Scrieri din trecut". I, București, [1957], p. 129), luînd apărarea criticilor : „Criticul e și el unul din cititori. Un cititor însă care are obiceiul să-și strige tare impresiile tuturor".

[36] În general, preocupată de geneza psihologică și social-culturală a operei (cf. J. Mitterand, *La stylistique*, în „Le Français dans le monde", 1966, juillet-août, p. 13—28).

[37] Psihologismul este numai unul dintre aspectele stilisticii genetice. De pildă, se atribuie modurile de expresie unor tipuri psihologice (H. Morier, *La psychologie des styles*, Geneva, 1959) sau unor procese psihice considerate fundamentale (imaginație, afectivitate, rațiune : Dámaso Alonso, *Poesia española, Ensayo de métodos y limites estilisticos*, Madrid, 1950, p. 511—529) ; în general, se tinde la stabilirea de tipuri de stil bazate pe aspecte psihologice (vezi și A. Zancanella, *Psicologia analitica dello stile*, Ferrara, 1948, cf. R. Titone, *op. cit.*, p. 245 și urm.). Alteori, legătura cu psihologia este făcută prin psihanaliză ; „psihocritica" lui Ch. P. Mauron (*Des métaphores obsédantes au mythe personnel. Introduction à la psychocritique*, Paris, 1963)—pe care autorul de altfel nu pretindea să o substituie „criticii totale" — este exclusiva relevare a laturii *inconștiente* din personalitatea scriitorului (vezi p. 12—13). Subliniem că abordarea problemei stilului și din punctul de vedere al legăturii dintre psihicul autorului și stilul său (cum a făcut de pildă L. Spitzer, *Stilistische Studien*, München, [1961], cf. și S. Ullmann, *Language and style*, ed. cit., p. 122 și urm.) nu trebuie confundată cu psihologismul (explicare unilaterală, dintr-o perspectivă unică extremistă).

[38] „Prima cunoaștere a operei" e cea a „cititorului", „opera începe doar în momentul cînd trezește intenția cititorului" (Dámaso Alonso, *op. cit.*, p. 31, 34) ; vezi și M. Riffaterre (*Vers la définition linguistique du style*, ed. cit.) : „Studiul psihologic centrat asupra autorului, iar nu asupra receptorului, va fi fără pertinență stilistică" (p. 340) și „Stilistica este partea lingvisticii care studiază perceperea mesajului (p. 339 ; cf. și *Criteria*..., ed. cit., p. 159 și p. 157 : reacția este criteriul existenței stimulului ; în altă lucrare a aceluiași autor (*Problèmes*..., ed. cit., p. 226—227) apare o contradicție : analizele care nu se referă la faptul de stil, ci la reacțiile provocate de el și la efectul lui (de natură psihologică) sînt metastilistice ; el preconizează aici nu studiul efectelor, ci o descriere stilistică la nivelul „stimulului", indiferent de reacțiile suscitate. Ne oprim însă la poziția de ansamblu, pentru a sublinia o contradicție în unele direcții ale noii critici sau ale stilisticii structuraliste : pe de-o parte se preconizează

din urmă poate — şi trebuie, după unii — să aibă o atitudine subiectivă, nu numai de interpretare personală a mesajului, dar chiar de satisfacere a ,,dorinţei'' de a se exprima el însuşi, pe sine : ,,Passer de la lecture à la critique, c'est changer de désir, c'est désirer non plus l'œuvre mais son propre langage''[39]. Concluzie extremistă — trasă din premisa că nu se poate vorbi despre un singur sens al unei opere, ci despre o pluralitate de sensuri posibile — şi care este valabilă fie în cazul mesajelor complet neclare, neinteligibile, fie, în mod normal, numai dacă ne referim la ,,completarea'' mesajului, care lasă desigur posibilităţi de evocare, sugestive [40].

În sfîrşit, altă perspectivă, care marchează de asemenea un curent în stilistica actuală, este aceea a luării în considerare exclusiv a *mesajului*, fie pentru a se releva unicitatea lui, ,,extraordinarul'' (adică apelîndu-se în fond la diverse criterii, variabile în raport cu normele unei anumite estetici), fie pentru a i se aplica procedee cantitative (statistice etc.), fie spre a se face analize desprinse de orice contingenţe, privitoare la relaţiile de sistem ,,intern'', la structura formală (îndeosebi în stilistica provenită din unele curente lingvistice structuraliste, mai ales cele care aplică modele ale gramaticilor generative). Această din urmă atitudine se întîlneşte de obicei la stilisticieni (de fapt, la lingvişti) care vor ca analiza stilului să se identifice cu lingvistica (sau care confundă planurile — stil şi limbă —, fără a observa contradicţia)[41].

3.2. Orice atitudine unilaterală oferă numai o viziune fragmentară şi — datorită insuficienţei sale — trebuie ca adoptarea ei (dacă totuşi este adoptată) să fie însoţită de prudenţă. Cînd însă o asemenea atitudine se declară ca *unica* posibilă, derivă de aici un pericol pentru ştiinţă şi în general pentru cunoaştere.

Psihologismul (mai ales înţeles ca analiză unilaterală a operei de artă exclusiv prin psihologia scriitorului) sărăceşte stilistica de o serie de aspecte care ţin pe de-o parte de relaţia cu receptorul şi pe de altă parte de structura internă a mesajului [42]. Cu atît mai mult el îşi pierde

---

studiul cu metode de lingvistică structuralistă a stilului, ca sistem de relaţii interne (ceea ce ar presupune o strictă referire la textul ca atare), pe de altă parte se pune accent pe rolul fundamental al receptorului, care poate să aibă o atitudine creatoare în legătură cu opera, eventual să găsească noi sensuri, din pluralitatea existentă etc. (ceea ce ar presupune chiar referirea la un subtext).

[39] R. Barthes, *Critique et vérité*, Paris, [1966], p. 79.

[40] Acea relativă ,,ambiguitate'', pe care o solicită R. Jakobson ca un ,,corolar al poeziei'' (*Linguistique et poétique*, cit., p. 238). Unii înclină să creadă că această pluralitate de sensuri depăşeşte intenţia sau voinţa autorului, şi că ,,o operă e totdeauna mult mai bogată, decît crede sau vrea creatorul ei'' (M. Ralea, *op. cit.*, p. 128).

[41] Din asemenea atitudine unilaterală, a identificării stilisticii cu lingvistica, provin şi explicări ale situaţiei actuale din stilistică — de dispersare a curentelor, de imprecizie a metodelor etc. — prin situaţia asemănătoare din lingvistică : stilistica se află într-o stare de dezorganizare, afirmă R. Ohmann (*Generative grammars and the concept of literary style*, în ,,Word'', 1964, *20*, nr. 3, p. 425), pentru că aşa este şi lingvistica, de care ea depinde ; el are dreptate totuşi, cînd afirmă că este greu să stabileşti ,,folosirea'' unui sistem lingvistic, dacă nu se ştie bine în ce constă acel sistem (soluţia, după R. Ohmann, este ca stilistica să facă analize transformaţionale).

[42] Psihologul este îndreptăţit să se intereseze de ,,geneza actului de stilizare'', de ,,funcţionarea mecanismului fundamental al expresivităţii lingvistice'' (R. Titone, *op. cit.*, p. 243), dar cu aceasta nu s-a epuizat faptul stilistic, iar stilistica are dreptul să pretindă mai mult de la psiholingvist sau chiar de la psiholog.

din utilitate, cînd analiza psihologică este unilaterală chiar din punctul de vedere al psihologiei sau cînd este făcută cu ajutorul unor criterii discutabile din punctul de vedere al psihologiei moderne, în genere al psihologiei ştiinţifice (vezi de pildă tipologia — expusă cu mijloace subtile şi originale ca „expresie artistică" — a lui H. Morier). Introducerea psihologismului — în mod inadecvat, de psihologi care nu cunoşteau bine lingvistica şi care totodată reprezentau o psihologie neştiinţifică, asociaţionistă etc. — în lingvistica mai veche a dus la discreditarea colaborării dintre lingvistică şi psihologie, la neîncrederea lingviştilor în sprijinele pe care le pot obţine de la psihologie şi, în fond, la greşeli sau impasuri de care lingvistica s-ar fi putut feri dacă nu ar fi existat acea neîncredere (am zice, justificată, dacă ne gîndim la precarele ajutoare pe care le putea da psihologia respectivă). Oarecum aceeaşi situaţie apare în cazul încercărilor de a se apropia stilistica de psihologie. Vom relua discuţia mai departe, deoarece relaţia stilisticii cu psihologia este mai largă decît se înţelege de obicei şi depăşeşte perspectiva strictă a „emiterii".

De asemenea, analiza stilistică făcută numai din punctul de vedere al *emiţătorului* este insuficientă deoarece sînt omişi ceilalţi termeni ai triadei comunicării. Pe de altă parte, nu se epuizează faptul stilistic nici numai prin accentuarea rolului *receptorului* (fie că se vorbeşte strict despre perceperea operei, fie că se relevă „efectele" stilistice etc.). Opera literară nu există numai ca fenomen subiectiv, prin „trăirea" pe care o are fiecare receptor în legătură cu ea. Structura intimă a operei, modul cum a conceput fiecare mesaj scriitorul au o existenţă obiectivă şi ca atare au o valoare care nu poate fi neglijată în stilistică (mai ales că emiţătorul a avut în vedere şi trăirea receptorului, a făcut o anumită judecată predictivă în legătură cu felul cum va fi decodată — interpretată, înţeleasă — şi în fond apreciată opera). Desigur că joacă un mare rol în artă sugestia, că în actul de decodare al mesajului literar se lasă un mai mare loc „interpretării", decît se întîmplă în comunicarea obişnuită (vezi şi nota 40). Dar nu această sugestibilitate, această ambiguitate, sînt singurele trăsături ale stilului (inteligibilitatea este şi ea una dintre trăsături, fără ca aceasta să însemne „copie fotografică" sau înregistrare fidelă a vorbirii *ex cathedra*). Iar pe de altă parte, „sugestia" este şi ea controlată de emiţător (sau cel puţin aşa se întîmplă, în cazul marilor creatori, stăpîni pe mijloacele lor), este îmbinată cu elemente de inteligibilitate, este canalizată către un anumit efect, scontat de scriitor. Aşa-numita „structură deschisă" este un mijloc stilistic, al cărui efect desăvîrşit este mai greu de realizat, tocmai pentru că spre a da rezultate optime trebuie să fie bine stăpînit, bine manipulat de scriitor.

Faptul că nu este util să se accentueze numai pe unul dintre polii comunicării (emitere ori receptare) capătă un argument şi prin considerarea unei trăsături care este uitată adesea: aceea a reversibilităţii relaţiei E—R (în speţă, emiţătorul-scriitor poate fi şi receptor, iar în actul creaţiei el se poate transpune în ipostaza de receptare, poate imagina modul cum se produc efectele stilului său etc.; receptorul-cititor poate fi şi emiţător, chiar dacă ipostaza aceasta nu are întotdeauna o valoare estetică — sau aceasta este minimă). Tocmai din această reversibilitate, din această osmoză virtuală între E şi R, derivă posibilitatea empatiei[43] —

[43] Menţionăm în treacăt că psihologia contemporană se interesează de acest proces (numit în germană *Einfühlung*) readus în actualitate cu ajutorul investigaţiei ştiinţifice.

a trăirii simpatetice, în situaţia altcuiva—, care are un rol enorm în creaţia şi receptarea operei de artă şi pe care stilistica actuală o neglijează aproape complet.

Nici luarea în considerare, în mod unilateral, exclusiv a *mesajului* ca fapt stilistic — aşa cum se preconizează mult în stilistica actuală, mai ales în cea lingvistică şi îndeosebi din direcţia transformaţionalismului — nu este o poziţie justificată. Dacă ne referim la investigaţiile exclusiv *statistice*, am aduce ca unic argument opinia sceptică exprimată de unul dintre cei mai cunoscuţi psihologi, specialist în problemele limbajului — George Miller —, care a împins specializarea sa în aplicarea matematică pînă la a fi creator în domeniul psihologiei matematice : „Acum zece ani, aş fi considerat stilul ca o problemă de statistică [...]. Astăzi simt că este mult mai mult în stil, decît putem capta în plasa statisticianului" („than we can catch in the statistician's net")[44].

Studierea faptului de stil numai din perspectiva limbii, confundarea stilisticii cu lingvistica este nu numai o perspectivă unilaterală, dar conţine greşeala identificării a două fenomene care ţin de planuri diferite (vezi *supra*, nota 25). Considerarea mesajului numai ca relaţii interne, închise în propria lor structură, duce la o rotire sterilă pe loc şi face dificilă găsirea unui criteriu de valorificare estetică. Iar în cazul cînd se tinde către descoperirea unor structuri elementare, a unor atomi generatori, ce poate adăuga o asemenea investigaţie, lipsită de alte procedee de analiză care să permită aplicarea justă la stil a modelelor generative şi interpretarea acestor transformări ?

Mesajul — fie el faptul comun din orice comunicare, fie faptul „extraordinar", cu valoare stilistică-artistică — este totuşi produsul *cuiva* (acesta este un adevăr care nu poate fi negat) şi se adresează *cuiva* (adevăr care poate fi dedus din comportarea oricărui scriitor). Faptul stilistic este inclus într-o situaţie de viaţă — comunicarea—, cu determinante care nu pot fi omise printr-o desprindere metafizică a lor, de ansamblu. „Critica funcţională" are perfectă dreptate cînd doreşte să considere stilul nu ca „un document psihologic" ; dar adăugînd că vrea să-l studieze ca „o componentă a unei lucrări literare [45], nu stabileşte de ce acest studiu va trebui să facă abstracţie de tot ce-l înconjoară şi dacă *este posibil* aceasta. Cei care se opun introducerii psihologiei în stilistică se contrazic adesea, în mod flagrant : deoarece ei înşişi lucrează cu fapte psihice sau utilizează o terminologie psihologică (şi este firesc să fie aşa, deoarece se referă la fenomene reale, care sînt produse de către psihic). M. Riffaterre, opunîndu-se lui R. Spitzer, propune „separarea netă a procesului psihologic" de stimul (de faptul stilistic)[46], dar: cere ca studiul psihologic să nu fie „centrat asupra autorului" ci asupra receptorului [47], utilizează termeni psihologici ca

---

[44] G. Miller, *Closing statement* (*From the viewpoint of psychology*), în Th. Sebeok (red), *op. cit.*, p. 393. Opinie exprimată şi în alte lucrări (cu privire la alte probleme), după ce a făcut cercetările matematice amintite.

[45] S. Ullmann, *Language and style*, cit., p. 126.

[46] M. Riffaterre, *Criteria...*, cit. p. 163 şi *Problèmes...*, ed. cit., p. 226.

[47] M. Riffaterre, *Vers la définition...*, cit., p. 340. Şi la E. Buyssens (*Signification et stylistique*, în *Linguistique historique*, Bruxelles-Paris, 1965, p. 109) apare această ciudată distincţie : considerarea locutorului ar arăta un „punct de vedere psihologic", iar luarea în seamă a auditorului ar însemna un „punct de vedere sociologic" (deşi se vorbeşte — p. 110 — despre „travaliul mental" produs de text — „discours" — în auditor !).

„percepere", „reacții față de text", „stimul" etc.[48], vorbește despre raportul semnului cu „efectul său psihologic", nu cu „motivarea lui psihologică"[49] și chiar preconizează folosirea unor „informatori" „care să procure reacții față de text"[50] — adică o metodă psihologică, prin care se obțin fapte psihologice. Prin aceasta nu intenționăm să reducem valoarea metodei preconizate de M. Riffaterre, ci, dimpotrivă, să arătăm că de faptele, de termenii, de interpretările psihologice nu se poate face abstracție și că ele revin chiar în lingvistica sau stilistica structurală.

3.3. *Psiholingvistica* urmează nu numai să dea o explicare cauzală (*de ce* se selectează într-un mod sau altul) — de care stilistica descriptivă poate declara că nu are nevoie —, ci să ajute la stabilirea legăturilor *complexe* dintre mesaj, scriitor și receptor, adică nu numai dintre *cine* selectează, *cine* receptează și *mesaj*, ci dintre toate componentele complexului *de factori* care determină la emițător alegerea elementelor din limbă și combinarea lor în *mesajul specific* și care fac ca un mesaj să fie considerat sau nu un fapt de stil (iar aceasta se petrece la polul *recepție* și numai pentru că există un *receptor*).

Psihologicul nu constituie un aspect exterior[51] în fenomenul stilistic, ci este implicit: căci în stilistică nu avem de-a face cu „limba" ca fenomen exterior individului, ci cu realizarea ei concretă, de *către o persoană*.

Desigur, însă — iar aici revenim la cele discutate mai înainte, cu privire la deficiențele psihologismului —, nu trebuie nici să se aplice o „psihologie" personală sau trunchiată[52], ori cunoștințe psihologice neștiințifice, nici să se preconizeze o panpsihologizare a stilisticii și nici să se utilizeze analiza psiholingvistică numai pentru a-l releva pe emițător (sau numai pe receptor), deci fragmentar — adică inadecvat, cînd actul comunicării este un tot.

a) În primul rînd, este neapărat necesar să subliniem că nu ne pare util să se facă *numai* o analiză psihologică și nici chiar exclusiv psiholingvistică. Stilul, arta, opera literară (cea artistică în general) constituie structuri care au *diferite aspecte*[53], printre care nu trebuie neglijat acela

---

[48] M. Riffaterre, *Criteria*..., cit., p. 163.

[49] M. Riffaterre, *Vers la définition*..., cit., p. 325. Adică, de fapt, legătura de plan psihologic se face cu recepția, dar nu cu emiterea.

[50] M. Riffaterre, *Criteria*..., cit., p. 162 și urm.

[51] Așa cum îl consideră L. Rosiello (*Struttura, uso e funzioni della lingua*, Firenze, [1965], p. 18), fără a explica totuși de ce, chiar pentru lingvistică, relațiile dintre sistemul lingvistic și mesajul poetic constituie „motivația internă" iar cele cu psihologia sînt „motivații externe": *limba este* pentru stil cel puțin tot atît de „externă" ca și psihicul. În acest caz nu se poate vorbi nici chiar despre o deosebire de „unghi de vedere", pentru a se declara un fenomen ca „interior" sau „exterior" față de punctul de referință: este vorba de a nu se confunda un fenomen (limba) cu altele (vorbirea, stilul).

[52] De pildă, să se înțeleagă analiza psihologică exclusiv drept o încercare de a se ajunge la o tipologie (care nici măcar nu reflectă întregul psihic al emițătorului), prin vechile „facultăți" (A. Zancanella) sau prin însușiri — subiectiv și arbitrar denumite, ca în cazul lui H. Morier (denumirile date de el tipurilor sînt atît de sugestive încît pot constitui prin ele însele fapte stilistice, dar din punctul de vedere al psihologiei științifice sînt cu totul impresioniste: de pildă, tipul „caractères délicats" cuprinde stiluri ca „pastel", „angélique", cel „défectueux" cuprinde stiluri ca „pachyderme", „tarabiscoté", „code civil" etc. — vezi *op.cit.*, p. 135 și urm., 332 și urm.).

[53] Cf. și H. Hatzfeld, *Questions disputables de la stylistique*, cit., p. 9: structura are aspecte *lingvistice* din punctul de vedere al materialului utilizat, *psihologice* din punctul de vedere al motivației, *estetice* din punctul de vedere al formei exterioare a conținutului. Nu

psiholingvistic—și care trebuie studiate cu mijloace adecvate [54]. Cunoașterea întregii structuri nu poate fi obținută prin analize fragmentare — nici psihologice, nici lingvistice sau de orice altă natură. Dacă însă perspectiva psiholingvistică nu trebuie să fie unică, ea nu poate fi nici repudiată, o dată ce se consideră că este necesar, pentru studiul științific al stilului, să se facă o analiză completă și complexă [55]. În al doilea rînd, repetăm remarca unor stilisticieni [56], că relația dintre psihic și cuvînt este mai elastică decît se crede. Am adăuga și : mai complexă. Într-adevăr, ea nu se rezumă la stabilirea unei conexiuni simpliste între psihicul unui autor — sau o trăsătură de caracter etc. — și un fapt de stil.

b) În al doilea rînd, noi înțelegem analiza psiholingvistică drept o analiză *cuprinzătoare*, care se referă la toate cele trei componente ale triadei comunicării.

Psiholingvistica poate ajuta să se observe mai bine *specificul mesajului* prin analiza *specificității autorului*; ea poate contribui la o investigație *adecvată* și *științifică* (adică opusă impresionismului de psiholog sau de lingvist diletant) a personalității scriitorului, în diverse situații și în *continuă legătură* cu mesajele realizate.

Dar analiza psiholingvistică trebuie să aibă în vedere necontenit și *receptarea*, atît prin referire la scriitor (care a avut în vedere receptarea, a scontat anumite efecte — care urmează să se stabilească în ce măsură s-au realizat), cît și prin directa referire la receptor. Se uită de obicei faptul că același mesaj este interpretat—și valorificat—diferit, după epoci sau după indivizi. Evoluția însăși a stilisticii arată că receptarea se modifică, după cum e călăuzită de principiile unei vechi „poetici" sau după cum este determinată de un curent lingvistic etc. *Criteriile stilistice* influențează profund receptarea faptului de stil. Pe de altă parte, posibilitățile (chiar cea intelectuală, legată de gîndire) de a înțelege un fapt de stil variază după receptori. Nu se poate analiza și aprecia un fapt de stil fără a se ține seama de punctul de vedere în care se situează receptorul care este însuși criticul sau stilisticianul respectiv. Afară de aceasta, mesajul ca fapt de stil poate fi analizat și din punctul de vedere propriu-zis al „efectelor", a ceea ce trezește în receptor, a ceea ce izbutește sau nu să evoce, a ceea ce nu reușește să facă inteligibil etc. În sfîrșit, analiza psiholingvistică poate contribui la înțelegerea faptului că există *diferite niveluri* în receptarea unei opere : aspectele lingvistice pot fi înțelese sau valorificate în diverse grade (unele rămîn neînțelese — o vreme, sau pentru unii, sau la un anumit moment pentru același receptor —, altele sînt înțelese doar superficial etc.).

---

sînTem însă de acord cu explicitarea fiecărui aspect și în primul rînd cu a aceluia psihologic, care este mai vast decît motivația (care se referă în special la emitere).

[54] Ch. Osgood (*Some effects of motivation on style of encoding*, în Th. Sebeok (red.), *op. cit.*, p. 295) a încercat să indice diferențele existente între unele dintre aceste metode, ca metoda idiosincratică : descrierea trăsăturilor unice necesare ale unui stil, metoda nomothetică prin care se descoperă relațiile dintre indicatorii mesajului și variabilele existente în comunicatori (din păcate, însă, autorul nu a dezvoltat ultima idee, iar aplicarea — făcută la scrisori de sinucigași — nu poate fi convingătoare pentru stilisticieni).

[55] Analiză „interdisciplinară" remarcată și de L. Rosiello (*Il messaggio poetico come oggetto d'indagine interdisciplinare*, capitol din *op. cit.*, p. 11—22), însă din păcate fără a arăta în ce constă și care sînt raporturile reale dintre diversele discipline (studiul fiind făcut de el nu din perspectiva *obiectului* discutat — stilul—ci din aceea particulară a autorului, adică de lingvist).

[56] R. Wellek, A. Warren, *op. cit.*, p. 162.

c) Acest ultim aspect este de altfel esențial în psiholingvistică. Într-adevăr, ceea ce interesează pentru o analiză aprofundată, care să descopere într-adevăr esența stilului, nu este numai tipul general de care ține scriitorul, sau particularitățile lui intelectuale etc., ci modul cum se adaptează la diversele împrejurări. Esențial nu este să se stabilească o imagine statică a ceea ce *este* scriitorul, ci să se urmărească legătura *dinamică* a mesajului cu diversele situații în care este pus autorul [57]. Ce am înțelege din raportarea operei lui J.-P. Sartre — sau a unui anumit fapt de stil — la „sculptura lui psihologică" adică, la o schemă statică ? De pildă, imaginile frecvente care apar în unele romane ale sale, unde intervin fapte de stil în care domină motivul *crabilor* [58], trebuie raportate nu atît la personalitatea generală a scriitorului, cît la un anumit episod din viața sa, care a avut cîtăva vreme ecou asupra conduitei sale (a cerut unui medic să-i facă o injecție cu mescalină, pentru a avea halucinații).

4. Pornind de la considerarea literaturii ca o varietate de limbaj (în care, după noi, primează chiar nemărturisită funcția de comunicare) și luînd în considerare „triada comunicării" [59] — încadrată într-un proces dinamic în care funcționează ansambluri subordonate care permit interpretarea, degajarea a tot ce este potențial, și coexistența unei exprimări sugestive cu o interpretare corectă—, credem că aplicarea în general a analizei psiholingvistice și a metodei d i n a m i c — c o n t e x t u a l e permite o mai justă repartiție a rolului celor trei elemente, astfel încît să corespundă realității (adică scopului sau tendinței ori dorinței emițătorului-scriitor, acelora ale receptorului-cititor sau critic, și specificului obiectiv al mesajului — care e aici datul obiectiv, poate greu de cunoscut just, dar către a cărui cunoaștere corectă trebuie să tindă receptorul în general și în *orice caz* criticul). Totodată, se permite astfel înțelegerea structurii mesajului, prin continue raportări la puncte de referință.

4.1. Deși literatura *se adresează cuiva* (altfel, autorii nu și-ar publica opera !) — deci există o certă funcție de comunicare — , au fost și tendințe de accentuare a expresivității „pure" și așa-zicînd „indiferente" față de capacitatea receptorului de a sesiza just mesajul. Hiperbolica dezvoltare a funcției expresive a dus însă la exacerbarea unor tendințe de estetism egocentric și, în cele din urmă, steril, care are ca rezultat un ermetism inestetic.

În fond, scriitorii mari au fost cei care au *realizat* comunicarea, stabilind o legătură organică între componentele triadei despre care am vorbit, deoarece și-au *organizat* expresia, mesajul, astfel încît să ofere punctele necesare de reper receptorului [60]. Dar pe de altă parte, și lectorul trebuie

---

[57] Ca idee metodologică este interesant procedeul lui Ch. P. Mauron (*op. cit.*, p. 35 și urm.), al „suprapunerii textelor" aceluiași autor : din păcate însă, acest procedeu, care include urmărirea dinamică a stilului, este aplicat unilateral, la fenomene de „inconștient".

[58] S. Ullmann (*Language and style*, cit., p. 188) face această apropiere între imaginile respective și episodul din viața lui J. P. Sartre, revelat de S. de Beauvoir în memoriile sale.

[59] Nu vom extinde aici o analiză — pe care a încercat să o facă mai pe larg K. Uitti, *Context in language and litterature*, în „Romance philology", 1965, *18*, nr. 3, p. 300—315, aplicînd la stilistică și la critica literară concepția exprimată în lucrarea noastră *Limbaj și context* (vezi nota 4).

[60] J. Tardieu (în *Un mot pour un autre*, Paris, [1951], p. 52 și urm.) imaginează — cu intenții satirice — o comedie în care personajele folosesc un număr mare de cuvinte create sau cu sensuri noi ; totuși, organizarea contextuală face ca opera să fie inteligi-

să poată „participa" interesat în comunicare, să poată încerca satisfacţia creaţiei, pe care o dă tocmai actul de interpretare. Un mesaj dezorganizat nu conţine „o pluralitate de sensuri" ci, în fond, nu mai conţine nici unul; dar un mesaj complet conturat, în care conţinutul este exprimat ca într-un manual de botanică, bine definit, cu termenii precizaţi prin multiple ajutoare contextuale şi cu forma sintactică atît de bine ordonată, încît devine model de precepte gramaticale, nu mai lasă loc plăcerii participării, iar cititorul modern nu acceptă ca posibilităţile lui de înţelegere să fie subapreciate de scriitor. Emiţătorul-scriitor face mult mai mult apel la *context* decît s-a observat sau, mai bine-zis, decît s-a încercat să se arate în detalii. Stilistica ar trebui să ajungă la mai multe analize din care să se poată stabili nu numai raportul (pentru care are nevoie de perspectiva psiholingvistică) dintre particularităţile emiţătorului şi mesaj sau dintre particularităţile receptorului (în diverse epoci, situaţii etc.) şi înţelegerea mesajului, ci şi modul de structurare sau de organizare a mesajului — legat tot de cele trei componente ale comunicării. Adică, al contrastului dintre normele constante şi variaţia pe care şi-o îngăduie autorul în limitele contextului, al ierarhizărilor contextuale, al distribuţiei armonioase dintre procedeele economice şi cele redondante — tocmai în raport cu posibilităţile de suplinire, de către receptor, prin context —, al echilibrului dintre procedeele sugestive şi cele de structură finită etc.

4.2. Ce înţelegem prin context în cadrul *stilisticii* [61], spre deosebire de stilisticieni ca M. Riffaterre şi alţii? Este vorba, ca şi în comunicarea obişnuită, despre structuri de *diverse niveluri* şi totodată cu anumite grade de *organizare*. Sau, privind problema din alt punct de vedere, ne referim la structura (organizată) *a operei* şi la *legătura dintre componente* (dintre care face parte şi opera, la un anumit nivel) şi *ansamblu*, contextul general.

a) Contextul de care este necesar să se ţină seama în stilistică este deci atît *macro-* cît şi *microcontextul* (care poate merge pînă la elementele cele mai apropiate dintr-un fapt de stil, aflate înainte şi după elementul analizat).

b) După cum am spus, considerăm necesar să se ţină seama în analize de diversele contexte posibile — de la cel mai larg la cel mai restrîns, cu diversele *incluziuni* care sînt implicate în această concepţie. Fiecare context superior este determinat de cele subordonate dar şi de cele supraordonate şi totodată se reflectă în cele aflate la nivelurile inferioare; în cele din urmă, totul se reflectă în microcontext, deci îl determină. Pentru

---

bilă şi totodată simbolul să aibă un mare efect stilistic (de pildă — vorbeşte una dintre doamne — : „Mes trois plus jeunes tourteaux ont eu la citronnade, l'un après l'autre [...] J'ai passé des puits à surveiller leur carbure, à leur donner des pinces et des moussons...", p. 56).

[61] Este necesară această precizare, deoarece s-a vorbit despre „structură" în stilistică (în sens de „Gestalt", vezi şi H. Hatzfeld, *op. cit.*, p. 16) sau despre contexte (mai ales ca *microcontext*), vezi în special M. Riffaterre (*Stylistic context*, în „Word", 1960, *16*, nr. 2, p. 207—218), dar i s-a dat un alt sens ori s-au ales numai anumite niveluri. M. Riffaterre preferă raportarea exclusivă la microcontext (*op. cit.*, p. 209), deşi acceptă ideea că şi macrocontextul exercită o influenţă (*ibid*). De asemenea, în alt sens se referă la „critica contextuală" (ca echivalentă cu stilistica) E. Vivas (*Contextualism reconsidered*, în „J. aesthet. and art. criticism", 1959, *18*, pp. 222—240, cf. H. Hatzfeld, Y. Le Hir, *Essai de bibliographie critique de stylistique française et romane* (*1955—1960*), Paris, 1961, p. 28).

a înțelege mai bine faptul stilistic, este utilă raportarea atît la microcontext cît și la cele superioare (așa cum procedează și receptorul obișnuit, în interpretarea oricărui mesaj).

Celălalt aspect asupra căruia am insistat — și care de asemenea este relativ particular concepției noastre—, al *organizării contextuale*, implică și aceste incluziuni. Ele ar putea explica acel raport de „contrast" al unui element față de celelalte, pe care-l subliniază M. Riffaterre [62], dar „organizarea" este mult mai cuprinzătoare decît simplul „contrast". De altfel, contrastul este numai un caz al *relațiilor* care se stabilesc între o componentă și celelalte, între componentă și context, între contexte [63]; efectul nu provine numai din contrast, ci din toate celelalte modalități de reacție, menționate de noi *supra*, 1.2 și 1.4. și în *Limbaj și context.*

Organizarea contextuală pe plan stilistic este reperabilă la capătul emitere (și, desigur, în produsul acesteia, mesajul); dar ea este cea care determină modul cum se face receptarea, deci poate fi identificată sau în orice caz urmărită și prin interpretarea (de către receptor), care se raportează la această organizare și care depinde, de fapt, de ea.

Raportarea la context intervine automat în receptare [64] (și este firesc ca ea să devină o operație conștientizată, intenționată și dirijată de criterii în cazul receptorului-critic sau -stilistician). Dar ea intervine și în *emitere*: tocmai acest fenomen, care creează organizarea contextuală, trebuie analizat stilistic.

c) Al treilea element caracteristic în aplicarea metodei dinamic-contextuale în stilistică îl constituie analiza prin urmărirea *dinamică* a faptului stilistic. Contextul nu este o structură statică și înseși diversele incluziuni contextuale creează o dinamică în organizarea contextuală. Contextele stilistice nu sînt imuabile, se modifică în permanență (datorită incluziunilor și în cele din urmă datorită modificărilor psihice ale celui care produce mesajul precum și ale celui care le receptează). Dinamica trebuie observată și în microcontext, în înlănțuirea secvențială : combinarea elementelor selectate, colocarea, poziția contextuală sînt aspecte care țin de această dinamică, în care se reflectă de asemenea modificări în situația (în starea) emițătorului.

4.3. Nu putem și nu am intenționat să propunem criterii dogmatice pentru analiza stilistică, prin această punere în relație a stilisticii cu psiholingvistica. Dar o sistematizare a concluziilor noastre este poate necesară.

a) Faptul stilistic este integrat într-un act de comunicare. Nici una dintre componentele triadei comunicării (emițător, receptor, mesaj) nu trebuie neglijată; cele trei componente sînt legate și se determină reciproc; totuși, fiecare are specificul ei, de care este necesar să se țină seama în analiza stilistică.

b) A recurge la mijloace ale analizei psihologice sau psiholingvistice nu este echivalent cu a preconiza psihologismul în stilistică : nu înseamnă a avea o atitudine unilaterală, de analiză exclusiv psihologică, și nici a recurge la aspecte unilaterale, ale unei psihologii depășite. Psiholingvistica

---

[62] M. Riffaterre, *Criteria...*, p. 169 și urm. Vezi și *Stylistic context*, cit., p. 210.

[63] Înțelegînd aici și „subtextul" (a cărui studiere de către stilistică o preconiza T. Vianu în *Atitudinea stilistică*, în „Steaua", 1958, *9*, nr. 6, pp. 75—79).

[64] Într-adevăr, contextul este, cum spune M. Riffaterre, (*Problèmes...*, ed. cit., p. 223) „în mod automat pertinent, imediat descriptibil și variabil cu fiecare efect de stil".

poate constitui *unul* dintre mijloacele de a pătrunde mai bine în fenomenul stilistic, folosindu-se datele unei psihologii științifice moderne și urmărindu-se legăturile dintre mesaj și cel care-l produce (ori îl receptează).

c) Aplicarea analizei psiholingvistice nu se referă numai la emițător ci și la receptor. Mesajul este determinat de situația emițătorului (afectivitatea, gîndirea, concepția sa, dispoziția momentană etc.), dar și de aceea a receptorului (fiecare receptor poate recepționa în mod diferit, receptarea poate varia din diverse cauze contextuale etc.).

d) Mesajul ca fapt stilistic trebuie considerat drept un întreg, încadrat în contextul său și analizat la rîndul lui ca un context, dintr-o perspectivă dinamică.

e) Vorbind despre context avem în vedere diferite niveluri, atît macro- cît și microcontexte, incluse unele în altele.

f) Contextul este o organizare, creată cu un anumit scop, intenționat, și avînd un obiectiv specific : inteligibilitate (care în literatură ia îndeosebi aspectul inteligibilității sugestive) și forma lui *sui generis*, originală.

Organizarea constă din relații între diversele contexte, între context și componentă, între diversele componente, care fac să apară specificitatea caracteristică stilului în general și noutatea sau aspectul de insolit—ori de fapt asupra căruia receptorul este silit să se oprească — al fiecărei unități stilistice.

g) Contextul nu este un fenomen impersonal (dacă este vorba despre contextele mai vaste, ele determină persoane, acestea se află integrate în contexte ; dacă ne referim la microcontexte, ele sînt opera unei persoane etc.) ; și nu e nici un fenomen „indiferent" pentru faptul stilistic (a cărui apariție o determină).

h) Contextul nu trebuie considerat ca o structură statică : în el se petrec continue mișcări (sau mai bine-zis este constituit dintr-o mișcare), care trebuie surprinse în analiza stilistică. Organizarea lui este ea însăși o dinamică, în care joacă rol înșiruirea secvențială, poziția contextuală (care în lanțul discursiv grafic — dar și în cel auditiv — constituie atît o dimensiune spațială cît și una temporală).

i) Contextele pot fi depistate atît la capătul emitere (unde trebuie analizată structura organizată a mesajului), cît și la cel receptare (interpretarea raportîndu-se la organizările contextuale din mesaj).

j) Există diverse niveluri de emitere (de creare a unui fapt stilistic, de organizare a unui mesaj), tot așa cum există diverse niveluri de receptare (posibilități diferite de interpretare a faptului stilistic, de înțelegere a lui, de apreciere a valorii lui etc.). Critica literară sau stilistica trebuie să țină seama de acest fapt real — pus în evidență de analiza psiholingvistică —, pentru a fi ferită de excesele dogmatismului și pentru a înțelege cu suplețe fenomenele de stil.

★

Criticul literar este desigur, uneori, un bun creator de literatură ; atunci, mesajul lui este receptat ca o operă literară, *despre* un alt scriitor. Dar nu trebuie uitat că totuși critica literară științifică trebuie să ajute la sesizarea legăturii dintre procedee și efectele stilistice, sau pornind de la

efecte să ajungă la mijloacele prin care au fost obținute [65] — adică, tocmai, la înțelegerea relației dintre emitere și receptare —, să permită cunoașterea particularităților mesajului în legătură cu autorul, să definească trăsăturile specifice ale acestei organizări unice, să ajungă la surprinderea unui adevăr care are o existență obiectivă, independentă de receptor (iar pentru aceasta, trebuie cunoscut, tocmai, *ce* aduce el în plus față de mesaj ca fapt obiectiv). Chiar dacă receptorul are în general un aport creator, creația se poate menține între limitele unei adaptări contextuale respectînd structura mesajului : elementele acestei creații trebuie să fie date de scriitor în operă, iar ele trebuie căutate de receptor tot în operă, interpretarea constînd din „referiri" ale elementelor la ansamblurile contextuale — în sensul larg pe care l-am dat acestor termeni.

Decembrie 1966

Institutul de psihologie, București, Str. Frumoasă 21

[65] Deziderat exprimat și de G. Antoine, *Stylistique des formes et stylistique des thèmes*, Université de Bucarest, Cours d'été et colloques scientifiques, Sinaia, 1966, p. 7.

DESPRE INCONSISTENȚA GRAIURILOR PERIFERICE ȘI IZOLATE. CHESTIUNI DE METODOLOGIE ȘI LINGVISTICĂ GENERALĂ

DE

RADU FLORA

1. Graiurile românești din Istria au suscitat în ultimii ani discuții vii, cu participarea multor lingviști români [1]. A urmat un timp de acalmie relativă, lumea rămînînd cu încrederea — indiferent de concluzii și rezultate concrete, deoarece disputele decurgeau, în general, în contradictoriu — că unele postulate ale lingvisticii românești tradiționale trebuie supuse revizuirii sau că acestea, în loc de a fi adevăruri de netăgăduit, sînt discutabile.

1.1. În vremea din urmă, însă, au apărut unele contribuții noi, reluînd unele aspecte ale discuției [2]. Dar, mi se pare — anticipez una dintre concluziile finale — că aceste noi intervenții vin cu intenția de a reafirma tendințele deja cunoscute, prilejuind totodată și unele observații de ordin metodologic.

După părerea noastră, graiurile istroromâne prezintă un interes extrem de mare nu numai pentru lingvistica românească — unde au fost pe larg studiate [3] — ci și pentru lingvistica generală (bilingvism și coexistență de sisteme lingvistice, interferențe, infiltrații lingvistice, dezintegrare sau persistență — ambele aceste noțiuni înțelese, natural, cu o doză

---

[1] Cf. bibliografia problemei în FD IV, 1962, p. 136—137 et passim.

[2] E. Petrovici, *Rezistența sistemului fonologic la o puternică influență fonetică străină*. În legătură cu siflantele „silabice" istroromâne r̥, n̥, m̥, în CL IX, 1964, 1, p. 35—39; P. Neiescu, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, ibid. X, 1965, 1, p. 21—27; E. Petrovici — P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice*. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni, ibid. IX, 1964, 2, p. 187—214 (vezi și versiunea franceză a articolului în RRL X, 1965, 4, p. 351—374). Fiindcă voi face referințe dese la acest din urmă articol, îl voi indica în continuare prin prescurtarea: Petr.-Nei., *Persistența*. Folosim și abrevierile CL = Cercetări de lingvistică; RRL = Revue roumaine de linguistique; FD = Fonetică și dialectologie.

[3] În prefața ediției germane a cărții lui S. Pușcariu (*Die rumänische Sprache*, Leipzig, 1943, p. VI), R. Kuen spune despre acest autor, cu privire la seria *Studiilor istroromâne*, că este semnatarul „celui mai temeinic și cuprinzător studiu, pe care l-a cunoscut cîndva un dialect romanic".

de relativitate — a graiurilor aflate într-o arie mică, periferică și izolată etc.). Într-un mod oarecum neadecvat ne străduim cu toții să stabilim (pornind totuși de la o relație de lingvistică generală, raportul limbă — dialect — grai [4]) în mod aproape exclusiv poziția acestor graiuri în cadrul limbii române în general, neglijînd tocmai aspectele de ordin principial mai larg [5]. În afară de aceasta, dacă se înțeleg aceste chestiuni, ar fi devenit mai limpezi și relațiile de rangul al doilea, din cadrul dacoromânei.

2. În articolele citate asupra graiurilor istroromâne, mai ales acelea privind ,,persistența" acestora (în special Petr.-Nei., *Persistența*), se face apel, nu o singură dată, și la scrierile mele, și mai ales la atitudinile principiale exprimate, de cele mai multe ori însă acestea nefiind înțelese sau dîndu-li-se o interpretare greșită.

În referatul acad. E. Petrovici la Conferința națională de lingvistică românească (București, 7—13 octombrie 1964) [6], părerile mele în chestiunea graiurilor istroromâne sînt prezentate drept ,,curiozitate", iar ,,principalul (meu) argument", după părerea conferențiarului, în această chestiune este . . . numărul redus al vorbitorilor (CL X — 1, p. 9 ; RRL X — 1/3, p. 200) [7]. P. Neiescu combătînd *dezagregarea progresivă* a graiurilor în chestiune — din același unghi al unei vrute ,,persistențe" — mă citează (din FD IV, p. 156 — cf. CL X — 1, p. 25 ; RRL X — 1/3, p. 234) aplicînd această constatare la ,,folosirea (ei) în graiul copiilor" ; or, (lucru verificabil) informatorii mei citați aici au, unul 71 de ani (Frań o Belulović), iar celălalt 21 de ani (Eugenio Țvetić). Este gravă și constatarea acestui din urmă autor spunînd că afirmațiile mele ,,nu corespund realității" (ibid.) [8].

Cele spuse în studiul Petrovici-Neiescu (*Persistența*) [9] merită unele considerații aparte, metodologice și de lingvistică generală. Fiindcă acestea (principiile lingvisticii generale) sînt, după părerea noastră, deasupra impresiilor sumare rezultate dintr-o scurtă călătorie și depășind mai cu seamă dovada unei ,,persistențe" așa cum s-a demonstrat aici.

---

[4] În fond, disputa polemică așa a și început, pornind de la unele articole ale lui Al. Graur și broșura lui I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, București, 1957, carte plină de observații de ordin lingvistic general, indiferent de poziția acestor graiuri față de dacoromână, unde ne diferențiem de acest autor (cf. studiile noastre *Despre stadiul actual al istroromânei*, în FD IV, 1962, p. 135—170, cu 5 hărți ; *Prilog pitamju klasificacije istrorumunskog*, în ,,Južnoslovenski filolog", Beograd, XXV, 1961—1962, p. 239—253).

[5] Unele învățăminte privind lingvistica generală (bilingvismul și unele aspecte ale acestuia) am încercat să le scot în evidență în comunicarea mea (trimisă, fiindcă nu am luat parte) la Cel de-al II-lea Congres internațional de dialectologie generală, ținut la Marburg (R.F. Germană), între 5—10 septembrie 1965 (cf. rezumatul acesteia în *Zweiter Internationaler Dialektologenkongress*, Marburg L., 5.—10.9.1965, Vorgesehene Vorträge, Section I, Historische Dialektologie, p. 6).

[6] *Probleme de dialectologie românească*, în CL X, 1965, 1, p. 3—11 (cf. și textul francez în RRL X, 1965, 1—3, p. 193—203).

[7] În mod necorespunzător este citat, ca teză de doctorat, și studiul meu dialectologic asupra graiurilor românești din ținutul Vîrșețului (tipărit la Matica srpska, Novi Sad, 1962)— cf. CL X, 1965, 1, p. 6 ; vezi pe pagina următoare trecut titlul exact al disertației mele, greșită fiind doar indicarea numărului hărților anexate, care este 44 și nu 4 (ibid., p. 7).

[8] Cf. ținuta mea în chestiunea realizării limbajului, a puterii de inovație, a fracturării ariilor lingvistice ș.a. în FD IV, p. 135—170.

[9] Unele pasaje reluate aproape textual și în scrierea individuală a lui P. Neiescu din CL X, 1, p. 21 și urm., passim.

Neînţelegerile, vrute sau nevrute, în orice caz nu îmbogăţesc cunoştinţele noastre [10].

3. A vorbi despre o ,,persistenţă'' (subînţelegînd sub acest termen şi fermitatea unui sistem lingvistic şi forţele lingvistice interioare, rezistenţa faţă de elementele eterogene şi alte elemente inerente acestei stări) a graiurilor de tip românesc din Istria, atunci cînd toată lumea discută despre procesul de dispariţie (strîns afiliat cu alte procese interne care-l însoţesc pe acesta) mi se pare o neînţelegere de ordin terminologic, aproape noţional. Ceea ce este mai curios este faptul că şi militanţii ,,persistenţei'' ei înşişi consideră ,,pe cale de dispariţie'' nu numai graiurile istroromâne, ci chiar şi pe cele macedoromâne (CL IX — 2, p. 187, pass.) [11].

3.1. Restrîngînd totul doar la graiurile istroromâne, pledoaria pentru ,,persistenţă'' (Petr.-Nei., *Persistenţa*) conţine ţinute contradictorii : pe de o parte, ni se demonstrează, pe pagini întregi, ,,persistenţa'', iar, de cealaltă parte, se constată că aceste graiuri dispar (cf. CL IX — 2, p. 187, 192 pass.) ; sîntem criticaţi (mai ales I. Coteanu şi eu) — şi în termeni nu prea toleranţi — pentru că am îndrăznit să numim fenomenele cu numele lor adevărat (dezagregare, dezintegrare, inconsistenţă), dar în acelaşi timp se constată (ibid., p. 193) că ,,istroromâna'' se va menţine (,,încă mult timp'') doar la Jeiăni [12], iar centrului de la Şuşnieviţa, încă destul de puternic (numeric, nu lingvistic) i se mai dă o viaţă de vreo ,,20–30 de ani'' ; din parte-ne, îi acordam o viaţă mai lungă (măcar agonizantă) nu numai acestui punct, ci şi satului Şuşnieviţa şi celui de al treilea (,, . . . 3 localităţi care au rămas integral istroromâneşti şi unde probabil . . . istroromâna se va menţine cel mai mult, Jeiăni, Şuşnieviţa, Noselo'' — FD IV, p. 138, 154) ; soarta punctului Letai (Letaj) va fi curînd aceea a localităţilor Grobnic (Grobnik) şi Gradinie (Gradinje), unde azi nu mai vorbeşte nimeni acest idiom ; cătunele resfirate pe deal (Bîrdo-Brdo), măcar că sînt mărunte, pot să se mai menţină din cauza contactului îngreuiat cu graiurile croate copleşitoare [13]. Astfel apare, prin absurd, că noi sîntem totuşi mai optimişti cu privire la soarta graiurilor istroromâne chiar decît cei ce le văd foarte rezistente (,,persistente'').

3.2. Citim că ,,mai degrabă fenomenele care constituie aşa-numita ,,dezagregare'' sînt un efect al faptului că istroromâna e pe cale de dispariţie . . . '' (Petr.—Nei., *Persistenţa*, p. 192). Argumentul (autorilor *Persistenţei*) : sistemul lingvistic nu este în dezagregare şi (cuvintele autorilor) ,,nu aceasta este cauza dispariţiei istroromânei, cum susţine Radu Flora'', ci, repetăm, fiindcă istroromâna dispare (totuşi), . . . dezagregarea este efectul ei !

---

[10] Tot greşit interpretează părerile mele şi Al. Niculescu, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Contribuţii gramaticale, Bucureşti, 1965, p. 173, citîndu-mă şi pe mine printre cei ce ,,au afirmat şi alte aspecte ale afirmaţiilor făcute în cursul disputei : istroromâna nu este cîtuşi de puţin un idiom pe cale de dispariţie etc.''.

[11] Eu făceam o distincţie între tratamentul ,,istroromânei'' şi aromânei (lăsînd la o parte graiurile meglenite) ; pe aceasta din urmă nu o cred ,,pe cale de dispariţie'', ci o consider încă foarte rezistentă, chiar cu posibilitatea clasificării ei ca limbă romanică aparte (cf. FD IV, p. 148).

[12] Prefer, pentru denumirea acestei localităţi, denumirea *Jeiăni* (deja încetăţenită în studiile de specialitate) şi nu *Jeiăn* (cum apare în ultimele studii ale lui E. Petrovici şi P. Neiescu) ; în sîrbocroată este *Žejane* (= Jeiane), cu sens de plural.

[13] Cf. *Despre studiul actual al istroromânei*, art. cit., p. 140, unde se dă starea numerică actuală a vorbitorilor acestor puncte.

Este limpede că mai întîi au acţionat elementele dezintegrării, care au şubrezit sistemul în sine sau, mai degrabă, fixitatea, fermitatea lui, ca apoi — pe lîngă alte momente secundare — să înceapă procesul de dispariţie, acesta marcînd, să ne exprimăm aşa, începutul sfîrşitului.

3.3. Un raport simetric se poate stabili, credem, şi între dispariţia unui idiom şi alte elemente accesorii care determină poziţia lui: prestigiul lui social, cultural sau politic şi faptul, care nu e de loc neglijabil : numărul vorbitorilor. Or, nu şi acestea sînt, în ansamblu, cauzele dispariţiei unui idiom? (Şi nu dispariţia care să le provoace). În cazul graiurilor istroromâne nici unul dintre aceste elemente nu le este favorabil : avem de-a face cu graiuri luate în derîdere de conlocuitori şi, ceva mai mult încă, vorbite de un număr insignifiant de mic de vorbitori.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru calitatea de grai familiar a acestora. Dispariţia lor, printre altele, provine şi din această cauză (şi nu invers).

3.3.1. Dacă este vorba de numărul mic al vorbitorilor, trebuie să mai avem în vedere şi unele postulate ale geografiei lingvistice, devenite de mult deja un bun comun al lingvisticii generale : comportarea ariilor lingvistice mici, laterale şi izolate. Aceasta înseamnă : un grup lingvistic fără o putere de creaţie internă (inovaţii), iar, ca efect al acestei stări de lucruri, lipsa puterii de rezistenţă faţă de elementele invadatoare din alte graiuri sau limbi ; mai departe, conservarea stadiilor (lingvistice) mai vechi (arhaice) şi, prin izolare, şanse mai mici de rezistenţă (să nu zic „persistenţă”) [14].

3.4. Ni se invocă drept argument în favoarea „persistenţei” graiurilor istroromâne sistemul fonologic şi gramatical al acestora („persistent”, se înţelege). Nu o singură dată ni se prezintă scheme vocalice sau consonantice simetrice (CL IX — 22, p. 189, 194) ; demonstrarea unui sistem morfologic bine organizat constituie, de altfel, partea principală a argumentării.

Or, sistemele acestea, cînd este vorba de graiurile în chestiune, sînt ceva fix, constant? Nu ni se pare de loc că lucrurile stau astfel, ci credem că acestea trebuie privite mereu în funcţie de timp, respectiv de momentul evolutiv strîns legat de cel cronologic. Sîmburele chestiunii cred că este tocmai aici : în mobilitatea acestor „sisteme” istroromâne. Acest lucru arătat, credem că lucrurile se simplifică de-a binelea.

3.4.1. Şi mai nepotrivit ni se pare acest lucru cînd se caută un sistem gramatical (argument împotriva dezintegrării) în graiul copiilor („istroromâna vorbită de copii . . . îşi are normele ei care nu admit abateri”, CL IX—2, p. 188, pass.). Nici nu credem necesar de a arăta, din punctul de vedere al lingvisticii generale, faptul cunoscut că limbajul copiilor nu este încă fixat, că este de o labilitate extraordinară. Deci, o dublă infirmare a fermităţii oricărui „sistem” astfel conceput.

De altfel, după părerea autorilor, copiii sînt la Şuşnieviţa, în prezent, singurii purtători, laolaltă cu bătrînii, ai expresiei lingvistice istroromâne ; după ce vor dispărea bătrînii, iar copiii vor trece la oraş (unde „vor vorbi limba croată”), satul va fi „complet părăsit” (ibid., p. 193).

---

[14] Cf. în acest sens şi observaţiile foarte judicioase, şi foarte importante, ale lui M. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica. Principi — scopi — metodi*, Genève, p. 150—151, passim.

3.5. În scrierea de care ne ocupăm (*Persistenţa*, pass.) credem că se face abuz de cuvîntul *dezintegrare* (natural, cu ghilimelele obligatorii şi completat şi de altele, ca *dezagregare*, *inconsistenţă*) ; după părerea noastră, tot abuziv este aici şi cuvîntul ,,persistenţă".

Există, de fapt, *dezintegrare* şi ,,dezintegrare". Autorii pleacă de la caracterul sistematic al oricărei limbi, aplicîndu-l la graiurile în chestiune. Din punctul de vedere al autorilor, dezintegrarea despre care vorbeau alţi autori (Al. Rosetti, I. Coteanu, eu) li se pare nejustificată. Însă, am arătat mai sus (**3.4.** ; **3.4.1.**) relativitatea, potenţială şi reală, a sistemului graiurilor istroromâne.

3.5.1. Un alt aspect al chestiunii îl constituie dezagregarea, să-i zicem romanică, a acestor idiomuri (,,e evident că istroromâna nu-şi pierde caracterul de grai romanic" CL IX—2, p. 193 [15]). Este iarăşi o chestiune discutabilă.

Cu toată tenacitatea fondului principal de cuvinte şi a structurii gramaticale, în principiu, asaltul elementelor lexicale din graiurile înconjurătoare croate, cît şi presiunea exercitată asupra structurii morfologice, să nu mai vorbim de turnuri sintactice şi frazeologice luate pe de-a gata din graiuri de alt tip, ducînd chiar la forme mixte [16], ne face totuşi să credem că este ameninţat atît caracterul romanic, cît şi cel românesc, al acestor graiuri. Implicit, indiferent de cele susţinute anterior (FD IV p. 142 et pass.), credem că şi acesta este unul din momentele care determină dispariţia istroromânei, respectiv părăsirea ei de către vorbitori. Natural, aceasta nu este cauza principală. Dar vorbitorii simt imperfecţiunea crescîndă a graiului lor ca instrument de comunicare.

3.5.2. Ni se invocă, drept argument în chestiunea menţinerii caracterului romanic al acestui idiom, cele 65 % de cuvinte de origine latină notate de I. Coteanu [17] în fondul principal lexical (CL IX—2, p. 193). Dar se trece sub tăcere faptul că acelaşi autor aminteşte (după S. Puşcariu) şi cele 128 de cuvinte româneşti de obîrşie latină şi dispărute în istroromână [18].

Cifrele nu stau chiar aşa cum le prezintă autorii. Lista cuvintelor istroromâne întocmită de I. Coteanu [19] nu conţine decît vreo 390 de cuvinte în total (în raport cu cele 1000 — 1500 date de Al. Graur pentru limba română [20]). Deci, cu procentul indicat de I. Coteanu, ar fi vorba aici de vreo 250 de cuvinte. Dacă am mai adăuga apoi şi faptul că în cei 35 % de termeni de origine croată din fondul principal lexical al graiurilor istroromâne există şi cuvinte de o frecvenţă mare (*blåge* ,,vită", *bog* ,,dumnezeu", *brig* ,,munte", *coze* ,,piele", *cuhei* ,,a fierbe" etc.), lista precedentă ar apărea şi mai subţire. Deci, raportul numeric astfel înţeles, situaţia se prezintă în altă lumină.

---

[15] Acelaşi lucru este repetat şi de Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 173.

[16] I. Coteanu, *À propos des langues mixtes* (Sur l'istro-roumain), în *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIII-e Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Bucarest, 1957, p. 129—148 (passim.) ; şi în comunicarea mea la Cel de-al II-lea Congres internaţional de dialectologie generală, Marburg, 1965.

[17] *Cum dispare o limbă*, p. 25.

[18] *Ibidem*, p. 26.

[19] *Ibidem*, p. 20—24.

[20] *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, passim ; *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, 1957, passim.

3.6. Cînd va apărea pe scena istoriei ultimul vorbitor al unui grai istroromân? Este greu de a preciza atît timpul, cît, mai cu seamă, modul în care se va petrece acest lucru. „Este oare istroromâna pe cale de dispariție deja de mai multe secole?" se întreabă autorii noștri (RRL X—4, 4, p. 357).

Se poate, de fapt, credem noi, ca agonia graiurilor istroromâne să dureze de foarte multă vreme și să țină încă mult (factic, cu un fel de persistență, dar mai mult noțională și nu cu o „persistență" de structură lingvistică). Credem că momentul cronologic nici nu prea este important aici. Este de o însemnătate, și nu mică, faptul că aceste graiuri n-au prezentat niciodată în cursul istoriei vreo importanță, de nici un ordin (politic, social, cultural, literar, lingvistic propriu-zis etc.). Vlahii medievali, strămoșii probabili ai istroromânilor, sînt slavizați încă începînd cu secolul al XV-lea [21]; rezultă că și aceștia, după cum pare, erau un strat etnic subțire.

Dispariția totală a idiomului istroromân, oricînd ar surveni, va fi un rezultat combinat al tuturor factorilor enumerați mai sus. Aria lingvistică mică, laterală și izolată, paralel cu bilingvismul (în raport cu totul defavorabil cînd un dialect sau grup de graiuri mici se află în raza unei limbi puternice [22]), cu toate urmările lui, natural că sînt pe primul plan.

4. O precizare, și o revenire, pe care aș vrea să o fac aici — lucru rezultat tocmai dintr-o privire mai atentă a aspectelor general-lingvistice ale materialelor istroromâne — și care cred că va ușura mai mult înțelegerea unor fapte de limbă de care ne ocupăm.

Chestiunea amestecului de limbi, a încrucișărilor lingvistice și a limbilor mixte propriu-zise au fost în ultimele două decenii, și mai ales în perioada discreditării lingvisticii marriste [23], obiectul unor controverse științifice. De acum însă, credem că multe postulate sînt de-a binelea limpezite.

În pofida celor spuse anterior (FD IV, p. 142—143, pass.), consider, cu I. Coteanu [24], chestiunea limbilor mixte o realitate. Bilingvismul, în variatele lui faze, este cauza directă a acestei stări. Și acesta este tocmai cazul graiurilor istroromâne [25].

5. Afară de aceste chestiuni generale, de încadrare, vrem să ne oprim, în cîteva cuvinte, și la unele chestiuni concrete de limbă (pornind, bine înțeles, tot de la textul *Persistenței*). Credem chiar că ar fi necesar să insistăm cu mai multă stăruință și asupra acestei laturi a problemei, fiindcă există divergențe și aici. Acestea sînt, natural, oarecum explicabile, fiindcă este fapt cunoscut că doi anchetatori pot — chiar într-o anchetă simul-

[21] J. Erdeljanović, *O poreklu Bunjevaca*, Beograd, 1930, p. 320 și urm., passim.

[22] Vezi, în acest sens, și rezumatul comunicării mele la Cel de-al II-lea Congres internațional de dialectologie generală (cf. nota 5 a acestui studiu).

[23] Cf. R. Flora, *Uvod u lingvistiku* I (curs litografiat), Zrenjanin, 1959, p. 66—67 et passim (unele ecouri ale acestor discuții și în articolele lui A. Belić din „Književne novine", Beograd, IV, 1951, nr. 40—42).

[24] Lucru spus pe față și în *Cum dispare o limbă*, p. 37 și urm. și, mai cu seamă, în *À propos des langues mixtes*, art. cit.; vezi, în acest sens, și atitudinile cunoscute ale lui Al. Rosetti, *Langue mixte et mélange de langues*, articol retipărit recent în *Linguistica*, Londra—Haga—Paris, 1965, p. 65—70.

[25] Rectificările necesare, cu concluziile respective, le-am introdus în textul comunicării mele la Cel de-al II-lea Congres internațional de dialectologie generală (*La désintégration des dialectes*).

tană — să înregistreze, de pe același teren și lucrînd cu aceiași informatori, materiale care să varieze în nuanțe (perceperea cu urechea, sistemul de transcriere fonetică ș.a.). Dar cînd este vorba de graiurile istroromâne, intervin aici și informatorii care ne servesc adesea materiale variabile.

Este de la sine înțeles că acestea nu se referă la interpretarea acestor materiale, ci la fapte de limbă în cadrul unor principii de lingvistică generală.

5.1. În chestiunea frazeologiei croate luată pe de-a gata (*boje moi̯, sinco moi̯* [26]) sau a cuvintelor de salut (*dobar dan, dobra večer*), autorii afirmă că „ nu sînt expresii istroromâne" (și că informatorii le recunosc a fi „croate") și, ca argument, spun că prezintă caracteristicile sistemului fonologic croat (nu sînt, deci, adaptate).

Invers : ele au rămas „croate", fiindcă : a) vorbitorii bilingvi le preiau ușor (avînd, natural, conștiința „celeilalte limbi") ; b) ca atare, nu mai simt nevoia adaptării (căci „cealaltă" limbă nu le este străină).

5.1.1. Paralelismul, potențial, servit (CL IX — 2, p. 190 ; RRL X—4, p. 355) cu eventuale hibridizări în dacoromână de tipul **mon cuțit* sau **ma casă* (după caragialeștile barbarisme *monșer, mașer*) n-are nici o valoare probativă, căci : a) (daco)românii nu sînt bilingvi (franco-români) ; b) cuvinte ca *bonjur, madam, monșer* etc. nu sînt de uz general, ci au apărut în certe împrejurări sociale (și în timpul lui Caragiale, și înainte, și după aceea[27]).

5.1.2. Verbele împrumutate croate cu dezinențe istroromânești, de tipul *i̯el'se sastai̯escu* sau *i̯el'se scupl'ui̯s* arată numai pe o față „adaptarea" (și — ar trebui să ni se demonstreze — „puterea" de adaptare !) la sistemul acestui dialect („conjugări productive") ; încolo, avem de-a face cu forme hibridizate, tipice pentru bilingvi [28]. Ar fi altfel numai sub două condiții : a) dacă împrumutul lexical ar fi el însuși încetățenit ca împrumut în limbă ; b) dacă terminațiile respective s-ar aplica, cu regularitate, într-o serie determinată de cazuri.

5.2. Evident că folosirea sinonimelor din două limbi de către informatorii istroromâni (*noć* și *nopta*, *ganeá* și *kuvinté* etc. — FD IV, p. 152) nu se face nici „din străduința de a se face înțeleși de către anchetatori", nici pentru a-și arăta informatorii nu știu ce cultură lingvistică (CL IX—2, p. 189—190), ci — fenomen tipic iarăși pentru bilingvism — denotă o realitate lingvistică, aceea că bilingvului îi sînt la îndemînă, oricînd, amîndouă cuvintele. Este aceasta inconsistență sau inconsecvență? se întreabă autorii (*Persistența*, p. 190). Din punctul de vedere al unei limbi, mai ales a celei (istro)*românești* este clar că răspunsul este afirmativ (bilingvismul îmbogățește, pe de o parte, iar, de cealaltă, sărăcește limba).

5.3. Graiurile istroromâne (cel mai înalt grad de „persistență") se opun influenței actuale prin ... forme arhaice croate (preluate la o dată mai veche) : *sédâm dân* și *sédâm dni* (CL IX—2, p.191).

Problema este ceva mai simplă : a) ariile periferice rețin de obicei stadiul mai arhaic (deci, și pe cel împrumutat), și b) în concurență cu forma

---

[26] Exemplele le transcriu așa cum le servesc autorii, cu sistemul de transcriere fonetică al ALR (cf. CL I X, 1964, 2, p. 189).

[27] Cf. Iorgu Iordan, *Limba „eroilor" lui Caragiale*, București, 1957, passim.

[28] De altfel, este clar că *-ui̯s* nu este terminație verbală istroromână, ci întreaga formă mai degrabă o construcție a informatorului ; în mod normal ar trebui să avem *scupl'ai̯escu* ; acel *-s* final este, în fond, pronumele croat reflexiv *se* (*skuplịaju se*).

mai nouă este clar că are precădere : b_1) forma mai veche (încetățenită) și b_2) forma mai răspîndită. Aceasta este situația momentană, dar în curînd bilingvismul (fiindcă forma nouă croată este singura folosită azi) poate să promoveze tocmai forma cea nouă (actuală).

5.3.1. Pentru noi este caracteristic — perfect explicabil din punctul de vedere al bilingvismului — faptul că zilele se numără (la Jeiăni — cf. CL IX—2, p. 191) pînă la 4 (sau altă cifră) cu cuvinte istroromânești, iar apoi de aici în sus cu cele croate (ambele elemente). Și mai sîntem siguri de un lucru : că nu toți informatorii vor număra în felul acesta (lucru verificat cu numerele cardinale, cînd unii informatori trec la denumirea croată la 7, alții la 8 sau chiar la 9, cînd unii spun *deset*, alții *z^{e}ațe* [29]).

5.4. Nu este valabil nici paralelismul cu „țakavismul" graiurilor iugoslave din Istria [30], — lipsa de diferențiere între ć și ț, sub influență venețiană, — dar mai ales nu „argumentul" că (din cauza „țakavismului") „graiurile croate din Istria . . . nu sînt de loc pe cale de dispariție" (CL IX—2, p. 192).

Este clar : a) că graiurile croate din Istria nu se pot pune alături cu cele istroromâne ; b) „țakavismul" nu se manifestă în graiurile istriene croate cu fluctuațiile arătate pentru cele istroromâne (cf. FD IV, p. 157—158).

6. Sînt graiurile istroromâne reduse la rangul de grai familiar? (În bilingvism — fapt știut — cea de-a doua limbă, cea învinsă, decade la acest nivel înainte de a „dispărea"). Natural, întrebarea nu o pun eu, ci autorii în discuție (CL IX—2, p. 193, pass.).

Nu mai repet cele spuse de cei doi autori (Petr.-Nei., *Persistența*, *loc. cit.*), ci redau unele momente văzute și auzite de mine la fața locului : la cafenea, la Sușnievița, un grup de săteni joacă cărți (vreo 10 la număr, laolaltă cu cei ce priveau pe de lături) și vorbesc în croată (chiar momentul citat, CL IX—2, p. 193, că 20 de istroromâni trec la limba croată pentru a se înțelege cu un singur croat este grăitor de la sine în ceea ce privește importanța care se dă unei limbi sau celeilalte) ; intrînd în unele case (tot la Șușnievița, unde nu există altă populație), pe dibuite, în căutarea stăpînului, auzeam vorbindu-se și limba croată ; flăcăii cîntă pe stradă cîntece croate, iar sătenii se salută pe stradă tot în croată [31].

6.1. Este iarăși clar că cuvintele șoferului din mașina spre Podpićan, *rescl'ide ușa* (CL IX—2, p. 193), este o creație *ad-hoc* (spusă cu o intenție și, cu siguranță, cu o emfază oarecare). În mașina care ne ducea de la Rijeka spre Jeiăni, unii călători, croați, auzind intenția călătoriei noastre acolo (eram cu vreo 10 studenți), ne spuneau cîte o vorbă în istroromână la întîmplare (pe cînd, curios, jeiănenii nu se angajau cu noi în discuție ; i-am descoperit abia cînd am coborît din mașină în satul lor). În felul acesta cred că vor fi „știind" istroromânește și alți croați (ibid.) ; de altfel, aceștia nici n-au nevoie de această limbă — pe care o și privesc

---

[29] Cf. și : *kvîrnaru* sau *k^{u}atro v^{u}otă z^{e}ațe*, *devedeset* sau *devet v^{u}otă z^{e}ațe* — cf. FD IV, p. 152.

[30] Vezi o scurtă prezentare a acestora la P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1956, p. 189—195 (bibliografia problemei la p. 195—197).

[31] Există, de fapt, și altfel de cazuri, dar se vede cît pe aici că sînt construite ad-hoc : stăpînul casei unde am dormit (Sușnievița), după ce ne-a salutat, în croată, și-a adus aminte că poate spune și *bura damareața* ; unii informatori, mai în vîrstă, alergau după noi pe stradă să ne mai spună vreun basm uitat, cu vie satisfacție (sînt, de regulă, cei ce știu interesul savanților, din multe țări, pentru graiul lor).

cam de sus, — căci a lor le este absolut suficientă (chiar cînd se întrețin cu istroromânii).

6.2. Termenul *rumun* sau *rumunski* (fie și *rumuń* sau *rumuński*) este, se zice, „cuvînt nou" în aceste graiuri și se folosește aici (se citează chiar L. Morariu), căci „istroromânii au aflat că sînt de origine români încă în secolul trecut" etc.

Repet : acest cuvînt *nu există* la istroromâni și nu se găsește nimeni care să aibă acolo vreo conștiință „românească" [32]. Chiar faptul că acest adjectiv apare în forma lui croată, *rumuński* arată că este luat de-a gata (un informator îl pronunța la Sușnievița ca *rumunski* — cf. FD IV, p. 152). Poate că-l cunosc trei sau patru informatori din fiecare punct care au lucrat mai ales cu anchetatori români.

6.3. Autorii notează de cele mai multe ori în mod precis punctele din care au obținut materiale dialectale. Însă, nu o dată, termenul de „istroromână" este luat fie în sens generic („va dispărea oare istroromâna . . ?", „istroromâna servește . . . ", „istroromâna de nord" etc. — cf. CL IX—2, p. 193, 195 pass.), fie că sub această denumire se dau forme concrete de limbă („formă istroromână", „conjugările productive ale istroromânei" ș.a. — idib., p. 191, 192, pass.). Ai impresia — în trecut știm că această denumire a devenit deja abuzivă (cf. FD IV, p. 149) — unei norme lingvistice „istroromâne" unitare. Iar lucrurile nu stau nici pe departe astfel. Chiar și autorii înșiși vorbesc despre „două subdialecte", chiar despre „două limbi deosebite" (CL IX—2, p. 194).

În ceea ce mă privește, rămîn la denumirea de *graiuri istroromâne* (sau *graiuri românești din Istria*).

7. Închei aceste considerații prin îndreptarea unor reproșuri care se fac din partea autorilor amintiți cercetătorilor precedenți ai graiurilor istroromâne și în care mă văd și eu inclus (într-un caz sînt și citat nominal). Nu insist din nou asupra acestor puncte, fiindcă le-am redat cu altă ocazie cu prisosință de exemplificări (FD IV, pass.).

7.1. Scindarea graiurilor istroromâne în două grupuri principale, cel de nord (Jeiăni) și cel de sud (satele de la poalele muntelui Učka), am arătat-o în mod explicit în studiul meu (FD IV, p. 149, pass.), și cu trei hărți dialectale (ibid., p. 160—162). Chiar am mers și mai departe și am încercat să aflu alte scindări și în sînul ariei sudice (cf. hărțile nr. 4—5 — ibid., 164—165, pass.). E. Petrovici și P. Neiescu completează cu noi trăsături de limbă (fonetice și morfologice) aceste scindări areale (CL IX—2, p. 194—196), mergînd chiar pînă acolo încît afirmă că „istroromâna nu are, prin urmare, un singur fond principal lexical, ci cel puțin două, unul al istroromânei de nord și al doilea al celei de sud" (ibid., p. 196).

Noile cercetări de microdialectologie (pe acest teren) vor descoperi în curînd, sperăm, și alte secțiuni dialectale și mai mărunte.

7.2. Nu înțeleg de loc de ce sînt citat drept cel ce susține o influență a graiurilor slovene asupra celor istroromâne, și încă în două variante : în text (CL IX—2, p. 196) sînt vizat în mod direct în acest sens, în notița de subsol (pe aceeași pagină !) susținîndu-se contrariul („. . . Radu Flora

[32] Oricît se trudeau unii anchetatori în perioadele anterioare să acționeze în acest sens, luînd chiar copii și ducîndu-i în România la studii (cf. S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 45—48, passim.).

însuşi crede că această influenţă este aproape inexistentă", ibid.). Adevărul este că eu însumi îndrept greşelile altor cercetători în această privinţă („chestiunea influenţei slovene asupra istroromânei este repetată des de cercetători; or, ea este aproape inexistentă . . . " FD IV, p. 151). Însă este clar că aceasta se face simţită în mod indirect [33], prin înseşi graiurile croate, mai ales la nord (Jeiăni); din context se vede că în acest sens vorbesc despre acest lucru în concluziile studiului meu (ibid., p. 167). Aceasta o recunosc şi autorii citaţi (*Persistenţa*, p. 196).

8. Acceptarea tezelor acad. E. Petrovici şi P. Neiescu cu privire la „rezistenţa" graiurilor istroromâne ar însemna să negăm unele fapte elementare:

1) Acela că frînturi neînsemnate lingvistice ale acestor graiuri se află în focarul unei limbi puternice care le macină zi de zi.

2) Că istroromânii sînt cu toţii [34] bilingvi; bilingvismul (în raport de totală inegalitate, — cf. observaţia precedentă) subminează aceste graiuri.

3) „Rezistenţa" (agonizantă) opusă de aceste graiuri nu se datoreşte decît în parte momentelor lingvistice, căci acestea (inovaţii, putere de adaptare, norme fixate) sînt minime (cauzele arătate sub nr. 1 şi 2).

4) În calitate de grai familiar, aceste graiuri vor mai rezista acolo unde presiunea din afară este mai mică (în cele 3 puncte „curat" istroromâneşti); această stare poate să mai dureze destul timp.

Or, în favoarea bilingvismului istroromân (şi încă bine potenţat) ne-au adus probe frumoase autorii *Persistenţei*, ei înşişi.

În concluzie, dacă recunoaştem starea *de facto* a acestor graiuri, nu ştiu de ce n-am recunoaşte şi efectele acestei stări. Oricum, le-am recunoaşte noi sau nu, lingvistica generală ni le impune.

Decembrie 1965

Facultatea de filologie,
Belgrad

[33] Prin graiurile croate şi slovene au pătruns în cele istroromâne şi elementele lexicale germane; cele italiene au putut pătrunde ceva şi prin influenţă directă, dar mai ales prin graiurile croate; de altfel, să amintim o chestiune de geografie actuală a R.F.S. Iugoslavia: frontiera dintre R.S. Slovenia şi R.S. Croaţia este aproape la cîţiva paşi de Jeiăni, înspre nord.

[34] Luaţi în bloc, cu excepţia, natural, a copiilor din unele sate fără populaţie croată; dar cît de curînd, şi nu numai în şcoală, necesităţile zilnice îi vor face pe aceştia să înveţe limba sîrbocroată.

INCONSISTENȚA ENCLAVELOR LINGVISTICE?

DE

Acad. E. PETROVICI și P. NEIESCU

În legătură cu articolul colegului Radu Flora, intitulat *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate*, apărut în fascicula prezentă a acestei reviste, credem că e necesar să facem următoarele observații :

1. Orice idiom în orice stadiu de dezvoltare prezintă atît elemente moștenite din faze mai vechi, cît și inovații datorate evoluției interne sau interferenței cu alte limbi. Orice cercetare diacronică asupra unui idiom trebuie prin urmare să țină seamă atît de elementele în evoluție, cît și de cele permanente, rămase neschimbate în cursul veacurilor. Dar și descrierea sincronică a oricărei limbi nu va reda fidel realitatea dacă se reduce la o prezentare statică, asemănătoare unui instantaneu, a sistemului limbii cercetate, ci ea trebuie să descopere și elemente — de obicei marginale, periferice — în curs de dispariție sau pe cale de a-și găsi un loc în sistem. Istoria unei limbi prezintă epoci caracterizate printr-o relativă stagnare a evoluției, alternînd cu epoci în care se acumulează rapid schimbări însemnate de structură. Dar chiar și în perioadele de mari și rapide inovații, multe elemente vechi persistă, permițînd înțelegerea dintre generațiile mai vechi și cele tinere, în ciuda arhaismelor întrebuințate de primele și a inovațiilor, uneori foarte numeroase, introduse de cele din urmă.

E de la sine înțeles că enclavele lingvistice și graiurile periferice vor prezenta numeroase inovații datorate acțiunii mediului aloglot care le înconjură, inovații nu numai lexicale, ci și structurale (fonologice și gramaticale). Exemple de asemenea interferențe lexicale, fonologice și gramaticale, îndeosebi în cazul enclavelor lingvistice, ne oferă cartea lui Uriel Weinreich tratînd despre contactul între limbi.

Așadar și în cazul istroromânei trebuie să admitem atît o persistență a vechilor elemente lexicale și gramaticale, cît și o continuă penetrație a unor elemente străine.

2. Poate fi oare etichetată drept dezagregare, dezintegrare, inconsistență pătrunderea — rapidă și masivă — a elementelor sîrbocroate în dialectul istroromân? E adevărat că apariția oricărui element nou într-un sistem presupune o dislocare a vechilor elemente, o modificare a structurii de

relații dintre elementele vechi sau chiar o dispariție a vechiului sistem și înlocuirea lui printr-unul nou.

Factorii care au dus la schimbarea structurii vechi pot să fie atît interni cît și externi. De pildă, caracterul analitic al limbilor romanice, în locul celui sintetic al limbii latine, pare a se datora unei evoluții interne. În orice caz, însă, pentru a ajunge la analitismul actual al limbilor romanice, a trebuit ca sistemul sintetic latinesc să se dezagrege, să se dezintegreze. Într-un anumit interval de timp au coexistat cu siguranță formele sintetice, arhaice, demodate, alături de formele analitice, la modă mai ales în vorbirea generațiilor tinere. Latina aceea tîrzie a putut da impresia de inconsistență, întocmai ca orice grai actual în plin proces de transformare, fie datorită unei evoluții interne, fie — în cazul unui grai regional — în urma acțiunii unei limbi comune, literare, fie în sfîrșit sub influența unei limbi străine (mai ales în cazul unor graiuri periferice sau izolate). Latina tîrzie, înainte de a deveni o limbă analitică, a trebuit să prezinte și ea nenumărate inconsistențe, ceea ce se și constată în textele latine vulgare care ni s-au păstrat. Sistemul cel nou al unei limbi romanice a putut să apară și datorită imitării unui model străin. Astfel sistemul latinesc al numeralelor a fost desființat în romanica dunăreană sub presiunea mediului slav. În loc de *undecim*, *duodecim* etc. au apărut formele *unsprezece*, *doisprezece* etc., calchiate după model slav, pe cînd în limbile romanice occidentale sistemul vechi s-a menținut (nu în întregime). Este acesta un caz de dezagregare, de dezintegrar, sau sîntem în prezența schimbării unui sistem în urma imitării unui model străin?

E cazul să remarcăm că româna a constituit, față de blocul masiv romanic apusean, la început un grai romanic periferic, iar mai tîrziu, după slavizarea nordului Peninsulei Balcanice și a Panoniei, o enclavă romanică în mediu aloglot (în primul rînd slav).

Imitarea unui model străin nu se face în proporția de 100 %. Dacă formele adjectivului istroromân s-au înmulțit, sub influență sîrbocroată, cu o formă de neutru singular în *-o*, modelul străin n-a fost imitat în întregime, căci istroromâna n-a împrumutat din sîrbocroată și o desinență de neutru plural. De asemenea, prin apariția neutrului singular în *-o* (*buro*) nu a fost dezintegrat sistemul adjectivelor istroromâne (masc. sg. și pl. *bur*, *buri*, fem. sg. și pl. *bură*, *bure*; cf. și pronumele nehotărît sg. și pl. masc. *åt* 'alt', *ål'ț*, sg. și pl. fem. *åtă*, *åte*, sg. neutru *åto* 'altceva'). După A. Kovačec forma de neutru — funcționînd în primul rînd ca adverb — nu se întrebuințează ca adjectiv decît pe lîngă pronumele neutrale (cu valoare de neutru, ca în dacoromână) *čåsta* „aceasta" și *čå* „aceea" (formele sînt din Jeiăn[1]). La cele relatate de Kovačec putem adăuga că în istroromână au apărut, împrumutate din sîrbocroată, cîteva substantive neutre avînd la singular terminația *-o*, pe lîngă care e întrebuințată cu valoare de adjectiv (în funcțiune de nume predicativ, rar de atribut) forma în *-o* a adjectivului, ca de exemplu *zlåto-i̯ drå*ɣ*o* „aurul e scump", *védro nébo* „cer senin".

În urma influenței, oricît de puternice, a unei limbi asupra altei limbi nu rezultă o lipsă de sistem, un haos — ceea ce ne sugerează termenii de dezagregare, dezintegrare, inconsistență — , ci un sistem schimbat. Carac-

[1] August Kovačec, *Quelques influences croates dans la morphosyntaxe istroroumaine* în „Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia", Num. 21—22, Jul.—Dec. 1966, p. 67.

terul sistematic al fazei noi a limbii influențate se menține, în ciuda modificărilor intervenite. Acesta este și cazul istroromânei. Ca exemplu pot servi introducerea în istroromână a adjectivelor în *-o* sau a aspectului verbal. Atît observațiile noastre, cît și acelea ale lui A. Kovačec, dovedesc că istroromâna continuă să prezinte un corp de norme, un cod al său propriu, respectat de toți vorbitorii[2]. Exemplul istroromânei confirmă constatarea făcută de cercetătorii contactului între limbi că interferențele lingvistivce au un caracter sistematic, deci sînt guvernate de legi. Răspunsul pe care îl dă istroromâna întrebării puse de Zdzisław Stieber, dacă există legi privitoare la contactul între limbi, este pozitiv[3]. De aceea nu credem potriviți termenii de „dezagregare", „dezintegrare", „descompunere", „inconsistență" etc. pentru a desemna procesul — guvernat de legi — al adaptării structurii istoromânei la structura limbii sîrbocroate și, în general, pentru a desemna modificările survenite, în structura unei limbi dominate, sub presiunea unei limbi dominante. Cercetătorii moderni ai interferențelor lingvistice se feresc de regulă de a întrebuința asemenea termeni, atît de obișnuiți la autori mai vechi și îndeosebi în scrieri neștiințifice, termeni dictați, după părerea lui Einar Haugen, de atitudinea autorului față de schimbarea lingvistică nedorită (sau, dimpotrivă, dorită)[4].

3. În ceea ce privește persistența dialectului istroromân, în ciuda bilingvismului total și a influenței covîrșitoare a mediului sîrbocroat, e de remarcat că pătrunderea masivă a elementelor de structură sîrbocroate în sistemul istroromân datează de multe veacuri. Drept dovadă a vechimii acestei influențe pot servi formele *dăn*, *sedăm* etc. întrebuințate la numărarea zilelor (*pet dăn*, *șest dăn*, *sedăm dăn* etc. „cinci zile, șase zile, șapte zile", dar *trei zile*, *pătru zile*)[5]. Formele actuale de gen. pl. și a numeralului „șapte" ale graiurilor sîrbocroate care înconjură cele două enclave istroromâne sînt *dan*, *sedam*, forme evoluate din mai vechile *dən*, *sedəm*. Trecerea lui *ə* (< sl. com **ŭ*, **ĭ*) la *a* a început încă din secolul al XII-lea în graiurile sîrbocroate centrale, atingînd graiurile periferice mai tîrziu. Unele graiuri čakaviene prezintă *e* sau *o* în locul vechiului *ə*[6], însă cele din vecinătatea istroromânilor au *a*. Așadar, nici un grai čakavian nu l-a păstrat pe *ə*. E prin urmare evident că formele *pet dăn*, *șest dăn*, *sedăm dăn* etc. sînt vechi în istroromână, întocmai ca alte elemente structurale datorate influenței sîrbocroate (de ex. aspectul verbal[7], dispariția perfectului simplu[8], în graiul din Jeiăn dispariția atît a perfectului simplu cît și a imperfectu-

---

[2] După părerea lui A. Kovačec, pe care o împărtășim și noi, „cu toate că istroromâna tinde să se acomodeze cît mai mult posibil la cealaltă limbă, pentru a ușura bilingvilor trecerea de la o limbă la alta, ea rămîne o structură lingvistică independentă, organizată în felul său, care își are normele sale pe care le respectă acei care o vorbesc" (Kovačec, *op. cit.*, p. 75).

[3] Zdzisław Stieber, *Existe-t-il des lois concernant les contacts entre les langues ?*, în „Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego, Wrocław-Warszawa-Kraków, 23, 1965, p. 107—123.

[4] Einar Haugen, *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide* (Publication of the American Dialect Society, Nr. 26), 1956, p. 65, § 3.7.

[5] A. Kovačec, *Notes de lexicologie istroroumaine*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia", 15—16, 1963, p. 24—25; E. Petrovici — P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice*, în CL IX, p. 187—214; id., *Persistance des îlots linguistiques*, în RRL X, p. 351—374; A. Kovačec, *Quelques influences croates dans la morphosyntaxe istroroumaine*, în „Stud. Rom. et Angl. Zagr.", 21—22, 1966, p. 65.

[6] Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, p. 38, 384.

[7] A. Kovačec, în „Stud. Rom. et Angl. Zagr.", 21—22, 1966, p. 70 și urm.

[8] *Ibidem*, p. 75.

lui[9] etc.). Așadar istroromâna „moare", e în stare de „dezagregare" de mai multe secole, și cu toate acestea persistă. Dacă factori de ordin social nu ar determina pe istroromâni să părăsească starea tot mai dezavantajoasă de bilingvism, istroromâna ar continua să persiste, cu toate numeroasele ei elemente lexicale și gramaticale de origine sîrbocroată.

4. În teorie proporția elementelor gramaticale (morfologice, de derivație și sintactice) împrumutate se poate ridica, într-un idiom puternic influențat de o limbă străină, pînă la un grad la care elementele de origini diferite să se echilibreze. În cazul acesta putem vorbi de o limbă mixtă, pe care cercetătorii anevoie ar putea să o clasifice din punct de vedere genealogic. Credem să istroromâna încă n-a primit atîtea elemente gramaticale sîrbocroate, încît să nu permită, fără nici un echivoc, clasarea ei printre idiomurile romanice. Făcînd un calcul al frecvenței elementelor gramaticale de origine română și sîrbocroată într-un text dictat la magnetofon de un copil de 12 ani, am găsit numai 3% elemente gramaticale de origine sigură sîrbocroată.

Așadar numărul și mai ales frecvența în lanțul vorbirii a elementelor gramaticale împrumutate din sîrbocroată în istroromână va trebui să crească considerabil în anii ce urmează pentru ca să putem declara istroromâna o limbă mixtă. Se va ajunge oare vreodată la această fază sau — ca în cazul altor idiomuri supuse unei puternice influențe străine și dispărute în ultimele secole (ca, de exemplu, polaba, vegliota) — și istroromâna va fi părăsită înainte de a fi saturată cu elemente străine, înainte de a fi devenit cu adevărat o limbă mixtă ?

5. Nu ne oprim asupra tuturor detaliilor relevate de colegul Radu Flora. Părerea noastră privitoare la aceste amănunte a fost expusă în articolul nostru precedent[10]. Ținem totuși să subliniem că graiul din Jeiăn posedă o conjugare în *-ui̯*, care e una din conjugările productive ale acestui grai. Sufixul verbal *-ui̯* se întîlnește în verbe împrumutate din sîrbocroată (unde, la infinitiv, prezintă terminația *-ovati*, iar la prezent terminațiile *-ujem*, *-uješ*, *-uje* etc.), ca de exemplu în verbul *darúi̯* (<s. cr. *daròvati*, *dàrujēm*). Această clasă de verbe din graiul jeiănean corespunde verbelor în *-ui* ale dacoromânei.

Formele de prez. ind. pers. I. și II *darúi̯s*, *darúi̯ș* se explică din mai vechile **darúi̯sc* *darúi̯șt*(*i*) (cf. *muzés* „mulg", *muzéș* <**muzésc*, *muzeșt*(*i*), în graiul din Șușnievița *muzésc*, *muzésti*)[11].

După modelul unor verbe ca *darúi̯* (<*dar* + *ui̯*), se formează și în graiul din Jeiăn verbe derivate din substantive cu ajutorul sufixului *-ui̯* : *nunțúi̯* „a nunti" (< *nunț* pl. tant. „nuntă").

De asemenea, îl întîlnim pe *-úi̯* în verbe care în sîrbocroată sînt de origine germană, terminate în *-irati* (<germ. *-ieren*), ca de exemplu în *comendirúi̯* „a comanda"[12], *politizirúi̯* „a face curte"[13], *splodirúi̯* „a exploda"[14].

---

[9] Petrovici-Neiescu, în CL IX, p. 195; id., RRL X, p. 360.

[10] CL IX, p. 187–214 și RRL X, p. 351–374.

[11] Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 189.

[12] Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959, p. 124, rîndul 1 de sus. Iată încă o seamă de exemple de verbe în *-ui̯* în textele din Jeiăn publicate de Tr. Cantemir: *contrabantirui̯*, *napińui se*, *smunciui se*, *sprocalui*, *zișludiruit* (a se vedea glosarul de la sfîrșitul volumului).

[13] Leca Moraru, *Lu frați noștri*, Suceava, 1928, p. 139, rîndul 8 de sus.

[14] Cf. s.cr. *politizirati* „a face politică", *eksplodirati* „a exploda".

Cu ajutorul sufixului *-ui̯* se derivă verbe cu aspect iterativ din verbe cu aspect perfectiv sau imperfectiv : *obečúi̯* iterat. „a promite" (< *obečí* perf.), *zapa'lúi̯* iterat. „a aprinde" (<*zapalí* perf.), *i̯eşivúi̯* „a ieşi, a răsări (de obicei) pe rînd" (<*i̯eşí* imperf.), *murivúi̯* iterat. „a muri (pe rînd)" (<*murí* imperf.), *verivúi̯* iterat. „a veni (de obicei)" (<*verí* imperf.).

În multe cazuri, unui verb de origine latină, avînd aspect imperfectiv, îi corespunde un verb perfectiv de origine sîrbocroată, de la care se derivă un verb iterativ, cu ajutorul sufixului *-iv-* urmat de sufixul *-ui̯* : *cl'emâ* imperf. —*nazoví* perf. —*nazivúi̯* iterat. „a chema, a numi"[15].

În formele verbale terminate în *-ui̯s* (pers. I sg. şi pers. III pl. ale prezentului indicativ), *-s* nu reprezintă pronumele reflexiv croat *se*, ci provine, în urma căderii consoanei finale *-c*, din sufixul incoativ *-esc*. Cf. *γonés* (la Suşnieviţa *gonesc*)[16]. Pronumele reflexiv românesc (nu croat) *se* nu poate apărea de altfel decît la persoana a III-a sg. şi pl. sau la infinitiv : *priblijúi̯ se* „a se apropia", *i̯o me priblijúi̯s* „eu mă apropii", *tu te priblijúi̯ş* pers. II, *i̯e se priblijvă* pers. III, *noi̯ na priblijúi̯m* pers. I pl., *voi̯ va priblijúi̯ţ* pers. II pl., *i̯el' se priblijúi̯s* pers. III pl.

Graiul din Jeiăn e destul de deosebit de cel din Suşnieviţa atît în gramatică cît şi în lexic încît, dacă admitem existenţa unui fond principal de cuvinte în lexicul oricărui idiom, atunci trebuie să admitem existenţa, în cele două subdialecte ale istroromânei, a două fonduri lexicale esenţiale deosebite.

În lexicul celor două varietăţi principale ale istroromânei, noţiunile de albină, ceară, cer, cîine, furuncul (buboi), judecător, masă, munte, muşchi, opt, pană, pădure, a ploua, porumb, a potcovi, război, a rîma, şa, tată, unsoare, usturoi, varză, a vorbi, zece şi multe altele sînt desemnate prin termeni diferiţi[17].

În cursul anchetei la istroromâni am notat în multe cazuri forme şi texte auzite de la copii în vîrstă de zece-doisprezece ani. Ei s-au dovedit a fi informatori excelenţi. N-am constat la ei mai multe aşa-numite fluctuaţii şi inconsistenţe ca la adulţi. E lucru cunoscut că copiii pînă la vîrsta de cinci ani îşi însuşesc codul limbii materne. E o constatare făcută de toţi cei care au studiat felul cum învaţă copilul să vorbească.

În ceea ce priveşte problema conştiinţei naţionale a istroromânilor, credem că formula lui A. Kovačec e cea mai justă : „Ei (istroromânii) ştiu că sînt români de origine, dar n-au conştiinţa de a aparţine unei comunităţi etnice aparte"[18]. Credem totuşi că formula trebuie îndreptată în sensul că istroromânii n-au conştiinţa de a aparţine unei comunităţi naţionale aparte, dar îşi dau seamă că constituie — prin limbă — un grup etnic deosebit. Ştiu că vecinii lor croaţi imediaţi îi numesc *vlahi*.

6. Istroromâna şi-a modificat în mare măsură, sub influenţă sîrbocroată, diferitele subsisteme ale structurii sale gramaticale. Prin aceasta însă

---

[15] Kovačec, în „Stud. Rom. et Angl. Zagr.", 21—22, 1966, p. 72. Kovačec citează următoarele verbe iterative în *-ui̯* : *ieşivúi̯, ocopúi̯, odlučúi̯, privejúi̯, raspel'úi̯, reşúi̯, zapal'úi̯*.

[16] Cf. mai sus, *muzés* (la Jeiăn) şi *muzésc* (la Suşnieviţa).

[17] O parte din aceşti termeni diferiţi au fost înşiraţi în CL IX, p. 195 şi RRL X, p. 361.

[18] „Stud. Rom. et Angl. Zagr.", 21—22, 1966, p. 59.

nu şi-a pierdut caracterul sistematic; ea n-a devenit un idiom lipsit de sistem, inconsistent. De altfel însăşi influenţa croată se exercită în mod sistematic, după anumite „legi" determinate atît de structura limbii dominate cît şi a celei dominante, cum ne arată studiile publicate de A. Kovačec.

Cu toate că inventarul elementelor gramaticale împrumutate e foarte bogat, în lanţul vorbirii frecvenţa acestor împrumuturi e redusă în comparaţie cu aceea a elementelor mai vechi, moştenite din româna comună. Aşadar istroromâna a rămas deocamdată un dialect romanic.

Octombrie 1966

Institutul de lingvistică,
Cluj, Str. Emil Racoviţă 21

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA PALATALIZĂRII DENTALELOR ROMÂNEȘTI

DE

VICTOR IANCU

Cu privire la palatalizarea dentalelor, lingvistica românească dispune de cîteva studii deosebit de valoroase. Ne referim în primul rînd la lucrările acad. Al. Rossetti[1], acad. E. Petrovici[2] și prof. I. Pătruț[3], consacrate exclusiv sau aproape exclusiv fenomenului în discuție. Nu trebuie însă neglijate nici informațiile despre palatalizare (palatalizarea dentalelor românești, evident) cuprinse în studiile de romanistică[4], de istorie a limbii române[5], în cele de dialectologie[6] sau în lucrările tratînd problematica sistemului fonologic românesc[7].

Cu toate acestea, un studiu de ansamblu, care să prezinte toate aspectele palatalizării dentalelor românești (origine și evoluție, răspîndire geo-

---

[1] *Slavo-romanica VII. Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie*, în BL X, 1942, p. 122—125.

[2] *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania" LXXIII, 1942, 2—3, p. 149—156.

[3] *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în DR X_2, 1943, p. 298—308.

[4] Vezi, spre exemplu, W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I, Leipzig, 1890, p. 342—353; Ed. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. a II-a, Paris, 1923, p. 157—170; C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară* (trad. E. Tănase), Cluj, 1958, p. 136—154; I. Iordan și M. Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965, p. 100—121; M. Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL XVI, 1965, 1, p. 55—66; M. Iliescu, *De la latină la română*, în SCL XVI, 1965, 1, p. 67—75.

[5] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, București, 1966, p. 46—65; E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 97—126.

[6] I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 90—113; G. Ghițu, *Consoana muiată n în graiurile limbii române*, în FD II, 1960, p. 131—140; G. Istrate, *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în BPh IV, 1937, p. 50—97; E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania" LXXII, 1941, 8, p. 551—558; T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 63—69.

[7] A. Avram, *Constituirea corelației consonantice de timbru palatal în limba română*, în SCL VIII, 1957, 1, p. 55—62; E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL VII, 1956, 3—4, p. 163—169; Al. Rosetti, *Considerații asupra fonologiei istorice a limbii române*, în SCL XV, 1964, 6, p. 703—710; Em. Vasiliu, *Asupra corelației de muiere a consoanelor în limba română*, în SCL VIII, 1957, 1, p. 49—54.

grafică, consecinţe fonologice etc.) ne lipseşte încă. Articolul de faţă este primul din seria care încearcă să dea o imagine cît de cît completă a acestui important fenomen din istoria limbii române.

Întrucît prin palatalizare noi înţelegem[8] întregul proces de deplasare a punctului de articulaţie spre palatul dur[9], lucrarea noastră nu se va referi doar la cunoscuta palatalizare tranzitivă din graiurile vestice ale teritoriului dacoromân, ci va privi fenomenul dintr-un unghi mult mai larg.

Înţelegerea profundă a rolului pe care palatalizarea dentalelor l-a jucat în evoluţia sistemului fonetic şi fonologic românesc nu poate fi concepută, după opinia noastră, fără prezentarea, măcar în linii generale, a palatalizărilor petrecute în latina tîrzie. Dar aceasta nu e singura raţiune pentru care o atare prezentare ne apare ca necesară. Palatilizarea dentalelor este unul din fenomenele fonetice (şi fonologice) care au guvernat trecerea latinei în limbi romanice. Aşadar, cel puţin prin consecinţele ei imediate, palatalizarea dentalelor aparţine nu numai istoriei limbii latine, ci şi istoriei continuatoarelor acesteia, limbile romanice.

Limba latină clasică avea în sistemul ei consonantic şase dentale : *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *s*. Ceea ce se nota *z* era fie o variantă a lui *s*[10], fie reproducerea unui sunet grecesc din cîteva împrumuturi : *zona*, *zephyrus*[11]. Aceste consoane constituiau tot atîtea foneme, realizate în puţine variante[12]. Sistemul acesta va fi zdruncinat însă cu timpul şi din echilibrul clasic se va mai păstra prea puţin[13].

Modificările nu vor consta doar din transformări ale unor foneme într-altele, ci chiar din dispariţia sau apariţia în sistem a unor foneme, îndeosebi consonantice[14].

Dentalele s-au aflat, se poate spune, în centrul acestor schimbări[15]. Modificările cele mai profunde au fost impuse de contactul acestor consoane cu vocalele anterioare şi cu iod. Vocalele anterioare şi iod, prin cunoscutul proces de asimilare, au determinat, fie apariţia articulaţiei suplimentare de palatalizare, fie schimbarea locului de articulare a consoanei. Respectiv, palatalizarea s-a manifestat în grade diferite şi a avut, prin urmare, efecte diferite în funcţie de consoană şi de grai. Se admite în general[16] (şi faptul este după părerea noastră absolut adevărat) că domeniul răsăritean al romanităţii a avut mai mult de suferit de pe urma palatalizării consoanelor.

---

[8] Asupra terminologiei palatalizării am stăruit într-un studiu mai amplu prezentat spre tipărire la o altă revistă.

[9] Este palatalizare şi simpla ridicare a dosului limbii spre palat (ceea ce acad. E. Petrovici, în CL II, 1957, p. 112—113, numeşte diezare) şi mutarea locului de articulaţie a consoanei din regiunea dinţilor, alveolelor etc. în zona palatului dur (ceea ce acad. Al. Rosetti, în SCL VI, 1955, 3—4, p. 199—207, numeşte muiere sau acad. E. Petrovici, *loc. cit.*, palatalizare mutativă).

[10] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 60—61.

[11] *Istoria limbii române*, I, Academia Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965, p. 23.

[12] C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, Cluj, 1958, p. 141—148, vorbeşte de o asurzire (fără efect fonologic) a lui *d* înaintea unei iniţiale surde sau la sfîrşit de expresie.

[13] Vezi constatările lui Ed. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 44—45, 157—170, 525—527.

[14] *Ibidem.*

[15] Sînt elocvente formele citate mai jos (lat. *puteum* > rom. *puţ*, it. *pozzo*, sp. *pozo*, ptg. *poço* ş.a.).

[16] Vezi, spre exemplu, S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în „Mélanges... offerts à Mario Roques", III, Paris, 1952, p. 195 şi E. Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba română*, în SCL I, 1950, 2, p. 214—215.

Respectiv în această parte a fostului imperiu roman procesul de asimilare a consoanelor de către vocalele prepalatale următoare și de către iod a fost mai activ și mai profund.

În ce condiții au produs vocalele anterioare palatalizarea, uneori chiar asibilarea sau africatizarea consoanelor precedente?

Faptele arată că vocalele anterioare au palatalizat consoanele precedente în condițiile generării de către ele sau a transformării lor în iod. Palatalizarea produsă de un *ē* sau un *ĭ* (devenit[17] foarte de timpuriu *e*)[18] este irelevantă și fără efecte importante în limbile romanice : *legem* > rom. *lege* (< *leage*), it. *legge*, fr. *loi*, sp. *ley* ; *signum* > rom. *semn*, it. *segno*, fr. *signe*, sp. *seña*. În schimb *ĕ* (într-o perioadă mai tîrzie > *ę*), mai ales cînd era accentuat, a avut efecte mult mai profunde asupra consoanelor precedente : lat. *decem* > rom. *zece*. La fel *ī* (în latina tîrzie *ị*) a alterat pînă la urmă pe *t* în *ț*[19], pe *s* în *ș* etc. Cauza acestor alterări o constituie diftongarea celor două sunete la *i̯e*, respectiv la *i̯i* [20].

Vocalele *e* și *i* (aici nu se mai pune problema cantității sau calității) au avut efecte și mai puternice cînd ele însele s-au transformat în iod. Transformarea aceasta s-a petrecut la *i* și *e* în hiat[21]. Astfel un *video* latinesc clasic a devenit *vedi̯o* în latina tîrzie. Prin palatalizarea tot mai accentuată a lui *d*, s-a ajuns la forma *vedzu* (în româna comună aceasta era de altfel forma curentă), iar apoi la *văz* (formă existentă astăzi în subdialectul muntean).

Reflexele romanice ale lui *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *s* + *i̯* arată că aceste consoane deveniseră palatale în cele mai multe părți ale Romaniei încă înainte de formarea unor idiomuri romanice independente [22].

Alte cauze ale palatalizării latinești tîrzii sînt următoarele[23] :

1. Caracterul neobișnuit al secvenței consonantice. În grupele de consoane dificil de pronunțat se poate dezvolta cu ușurință fenomenul palatalizării : lat.clas. *cl* > *k'l'* încă în latina tîrzie. În română și italiană, *cl*, *gl* > *k'*,

---

[17] Excludem desigur cazurile de sincopare, frecvente după informația lui C. H. Grandgent, *op. cit.*, p. 104—105, de-a lungul întregii istorii a limbii latine.

[18] Cum o arată sistemul fonologic al latinei vulgare prezentat de acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, București, 1964, p. 59.

[19] Acest ultim efect există doar în română. Faza *ty* (respectiv *ti̯*) este recunoscută însă de către toți romaniștii : Meyer-Lübke, Bourciez, Rosetti etc. De altfel *t* urmat de un diftong al cărui prim element era *i̯* a trecut la *ts*, *s* încă în latina vulgară. Dovadă sînt atestările, precum și efectele romanice : *fortia* > it. *forza*, fr. *force* (vezi Ed. Bourciez, *op. cit.*, p. 166, și *Istoria limbii române*, I, București, 1965, p. 25).

[20] Despre *ī* *i̯i* nu se vorbește în general (probabil pentru că acest diftong nu se păstrează în limbile romanice ; vezi în schimb *terra* > sp. *tiera* sau *venit* > it. *viene*). Dar este neîndoielnic că puternica palatalizare a consoanelor urmate de *ī* (palatalizare ce a dus la transformări de genul *sīc* > *și*) a trecut prin această fază de diftongare a vocalei palatalizante. De altfel, explicația noastră nu diferă esențial de mențiunea lui R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, în TCLP II, 1929, p. 22, referitoare la asimilarea regresivă în grupurile *ti* (> *tⁱi*), *te* (> *tᵉe*). Și încă un argument. Cînd *ĭ* n-a avut condiții să se diftongheze la *i̯i* (este cazul lui *ĭ* > de timpuriu *e*), el n-a provocat alterarea consoanei : lat. *signum* > rom. *semn*, it. *segno* etc.

[21] C. H. Grandgent, *op. cit.*, p. 114—116, o consideră înfăptuită încă în secolul I e.n.

[22] Opinia aceasta este exprimată cu claritate în toate lucrările de romanistică : vezi Ed. Bourciez, *op. cit.*, p. XII, 165—168, sau Nina Façon, *Grammatica storica della lingua italiana*, București, 1963, p. 146—162.

[23] Acceptăm în linii generale opinia lui O. Nandriș, expusă în lucrarea *Les palatalisations romanes (origines, facteurs, problèmes et aspects)*, în „Orbis" I, 1952, 1, p. 138—140.

g' (<*k'l'*, *ĝl'* latinești tîrzii). La fel, grupurile *gn*, *ct* > it. *gn* (=*ń*), fr. *it* : it. *legno*, fr. *fruit*.

2. Asimilarea tensiunii articulatorii : *pl*>*pl'*>*pi̯* (lat. *plangere*>it. *piangere*), *bl*>*bl'*>*bi̯* (lat. *blasphemare*>it. *biastimare*), *pl*>*pl'*>*l'* : lat. *pluvia*>sp. *lluvia*.

3. Natura consoanei. O consoană dentală, dacă e dublă, poate atrage după sine palatalizarea : lat. *caballus*>sp. *caballo* ; lat. *annus*>catal. *añ* ; lat. *stella*>ret. *stalya*.

4. Poziția fonemului în cuvînt. O consoană dentală poate favoriza palatalizarea dacă se află în poziție inițială : lat. *lupus*> astur, *llobo* ; lat. *nidus*> milanezul *gnudo* ; lat. surdus > arag. *šordo*.

După cum se observă, la toate cazurile citate palatalizarea este foarte avansată, ea constînd din schimbarea locului de articulare a consoanei : dentala>palatală.

În încheierea observațiilor noastre pe marginea palatalizării dentalelor din latina tîrzie, vom remarca :

1. Dentalele latinești *t*, *d*, *n*, *l*, *r*, *s* se palatalizează în primul rînd datorită contactului cu *i̯* (<*e*, *i* în hiat, din diftongarea lui *ĕ* accentuat, *ī*). În esența ei, această palatalizare este deci o iotacizare.

2. Palatalizarea dentalelor mai poate fi provocată și de alți factori ca : dificultatea de pronunțare a unor grupuri consonantice, asimilarea tensiunii articulatorii, natura consoanei, poziția fonemului în cuvînt.

3. Palatalizarea începe și aici printr-o articulație suplimentară de iotare. Această articulație își datorează apariția cauzelor menționate mai sus. Este de subliniat însă faptul că procesul îmbracă forme mai complexe cînd factorul lui generator este iod. În esență se poate spune că iod, a cărui articulație (fundamentală) este de aceeași natură (palatală) cu articulația suplimentară apărută în rostirea consoanei precedente, va fi asimilat articulației suplimentare, care în acest fel se va întări. Absorbirea iodului creează deci premisele transformării articulației suplimentare în articulație fundamentală sau, în cel mai rău caz, o întărește. Căci, de cele mai multe ori, o consoană urmată de iod, fie s-a transformat într-o palatală, fie s-a africatizat, fie s-a asibilat. Deiotacizarea sau depalatalizarea n-au în istoria latinei vulgare și a limbilor romanice nici frecvența și, firește, nici importanța palatalizării, africatizării sau asibilării[24].

4. În legătură cu palatalizarea dentalelor latinei tîrzii se mai pune totuși o întrebare : înainte de a se africatiza sau asibila, dentalele palatalizate trec obligatoriu prin stadiul de consoane palatale (palatalizate tranzitiv)? De fapt, această problemă interesează mai mult consoana *d*.

Dentalele *n*, *l* și *r* au ca ultim stadiu de palatalizare transformarea lor în *i̯* (după ce au trecut prin faza *ń*, *l'*, *r'*[25], deci după ce-și mutaseră locul de articulare la palat). Pentru acestea, răspunsul la întrebarea noastră nu poate fi decît afirmativ.

Consoana *s* devine în ultimă instanță o fricativă prepalatală (lat. *sedeo*>rom. *șez*), iar despre *t* urmat de iod sau de o vocală anterioară (nu *ĭ*

---

[24] Vezi explicațiile foarte competente ale lui A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955, p. 120, 186—187 ; M. Krepinsky, *De la palatalisation de* $C^{e,i}$, $G^{e,i}$ *en roumain*, în CL III, 1958, Supliment, p. 291 ; A. G. Haudricourt, *Quelques principes de phonologie historique*, în TCLP VIII, 1939, p. 270.

[25] Ed. Bourciez, *op. cit.*, p. XII.

sau *ē*) toţi romaniştii afirmă că s-a confundat cu *k* + *i̯* (sau vocală anterioară)[26]. În plus, M. Krepinski subliniază că *ty*, *ky*, *quy* au evoluat separat doar pînă la faza *t'*. De aici, drumul dezvoltării lor este comun[27]. Aşadar, transformarea lui *t* în *ţ* sau *č* a fost precedată de o palatalizare ajunsă în stadiul ei final (*t'*).

Pornind de la constatarea că (cel puţin în limba română) stadiile de evoluţie ale consoanelor *t* şi *d* urmate de vocale prepalatale şi de iod sînt astăzi identice (*dz* este corespondenta sonoră a lui *ţ*, iar *ğ*, corespondenta lui *č*), se poate conchide că fazele anterioare trebuie să fi fost şi ele paralele. Deci şi *d*, în drumul lui spre *dz*, *ğ* (respectiv *z* şi *ž*) a trecut prin faza *d'*[28].

Schematic, palatalizarea dentalelor în latina tîrzie s-ar putea reprezenta în felul următor :

D[29] + i̯ > D'i̯ > D' → alte transformări[30].

5. Referitor la statutul fonologic al consoanelor palatalizate din latina tîrzie, dispunem de un studiu temeinic, datorat acad. E. Petrovici[31].

Arătînd că în romanica comună[32] toate consoanele urmate de iod s-au muiat, acad. Emil Petrovici ne conduce spre teza constituirii în această epocă a corelaţiei de muiere a consoanelor. Seriile de consoane corelate ar fi :

p b m f v t d n s r l k g
p' b' m' f' v' t' d' n' s' r' l' k' g'.

Mergînd pe linia explicaţiilor noastre anterioare, noi i-am aduce tezei acad. E. Petrovici un mic corectiv. Pînă la faza Dⁱi se poate vorbi de o corelaţie de timbru a consoanelor palatalizate şi nepalatalizate (fără ca această corelaţie să aibă însă rol fonologic). Ajunse în faza D', consoanele trec din seria de localizare dentală în seria palatală. În acest stadiu nu mai poate fi vorba, după părerea noastră, de corelaţie de timbru. Consoanele în discuţie sînt foneme total independente de dentalele nepalatalizate. Ca argumente, aducem următoarele fapte :

a) ele sînt în raport de comutare cu consoanele nepalatalizate din care provin ;

---

[26] Vezi, spre exemplu, C. H. Grandgent, *op. cit.*, p. 133 şi 138–140.

[27] M. Krepinsky, *op. cit.*, p. 291.

[28] A se vedea menţiunea lui R. Jakobson despre transformarea grupurilor *dj*, *tj* din sîrbocroată în *đ*, *ć* : *Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues*, în N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 329.

[29] *D* este orice consoană dentală.

[30] d' ↗ dz (z), ↘ ğ (ž) ; t' ↗ ţ, ↘ č ; *ń* → i̯ (*ń*) ;
l' → i̯ (l') ; ŕ → r' (i̯) ; s' → *š* : lat. *decem, adjuto, sentire, titionem, vinea, leporem, pereo, septem* > dr. *zece, ajut, simţi, tăciune, vie* (băn. *viñe*), *iepure* (ar. *l'epur*), *pier* (*piei*), *şapte*. Datorită faptului că latina tîrzie şi apoi limbile romanice n-au rămas la stadiul consoană palatalizată (tranzitiv), O. Nandriş, *op. cit.*, p. 143, conchide că în aceste idiomuri palatalizarea trebuie considerată o stare accidentală („un état accidentel"). De fapt, lucrurile nu stau chiar aşa. După cum se va vedea mai jos, limba română (şi poate nu numai ea) contrazice aserţiunea lui O. Nandriş.

[31] Este vorba de *Problema moştenirii din romanica comună a corelaţiei palatale a consoanelor în limba română*, în SCL VII, 1956, 3–4, p. 163–169.

[32] *Prin romanică comună*, acad. E. Petrovici înţelege probabil faza cea mai avansată din evoluţia latinei tîrzii (cînd actualele limbi romanice se aflau în stadiul de dialect). Fără a-l considera nepotrivit, noi vom renunţa totuşi la utilizarea acestui termen, operînd cu cei consacraţi : *latina clasică, latina vulgară, latina tîrzie*.

b) locul lor de articulare se află la palatul dur, pe cînd al dentalelor nepalatalizate se află la dinți (alveole);

c) stadiul D' nu este în exclusivitate rezultatul palatalizării dentalelor: *t'<ty* (*ti̯*) sau *ky* (*ki̯*); *g'<dy* (*di̯*) sau *gy* (*gi̯*).

Putem oare considera o palatală drept corelată fonologic, atît cu o dentală, cît și cu o velară? Limbile care posedă corelația fonologică de palatalizare resping acest mod de abordare a problemei. În concluzie, vom spune că în latina tîrzie dentalele urmate de iod au avut pînă la schimbarea locului de articulație statutul de alofone ale dentalelor nepalatalizate, iar de aici s-au constituit ca foneme independente în seria de localizare palatală[33].

Româna primitivă comună[34] a preluat, prin urmare din latina tîrzie următoarele dentale:

d — oclusivă sonoră (*dare*)
t — oclusivă surdă (*tale-tare*)
n — sonantă nazală (*nascere-naștere*)
l — sonantă laterală (*lacte-lapte*)
r — sonantă vibrantă (*peru*)
s — fricativă surdă (*sale-sare*)
ț — africată surdă (*fatsa-față*)
dz — africată sonoră (*dzece*)

Consoanele *n'*, *l'*, *r'* sînt din punct de vedere diacronic dentale palatalizate, dar în plan sincronic ele nu pot fi considerate decît palatale. Dentalele palatalizate (palatalizate tranzitiv) *d'*, *t'*, *s'* se transformaseră încă în latina tîrzie în *dz* (*ǧ*), *ț* (*č*), *ś* sau în alte consoane [35]. Așadar, nici una din aceste consoane nu mai poate fi luată în considerație la stabilirea inventarului de consoane dentale al românei primitive comune.

Pornind de la datele pe care ni le oferă dialectele românești sud-dunărene, precum și unele graiuri dacoromâne, se poate afirma că, cel puțin în prima perioadă a românei primitive comune, palatalizarea dentalelor nu era un fenomen relevant. Ea nu putea avea mai mare importanță decît aceea pe care o comportă astăzi, din punct de vedere fonetic, palatalizarea consoanelor urmate de vocale anterioare în subdialectul muntean, spre exemplu. Se poate spune eventual că românii rosteau consoanele cu o slabă articulație suplimentară de palatalizare, articulație ce se adăuga articulației fundamentale dentale. Articulația suplimentară trebuie să fi fost mai puternică la consoanele *ț'*, *dz'* și *ś* datorită originii lor (după cum am arătat mai sus ele își au originea în palatalele *t'*, *d'*, *s'*)[36]. Mai mult, aceste consoane trebuie să fi fost chiar palatale în prima perioadă a românei primitive comune. De atunci, ele au suferit continuu un ireversibil proces de depalatalizare[37].

Iată deci că palatalizarea începută în latină a ajuns la punctul maxim de dezvoltare (transformarea ei în articulație fundamentală) încă înainte sau cel mai tîrziu în perioada formării limbilor romanice. Nici unul din fe-

---

[33] Fără a intra în amănunte, vom spune că acest statut fonologic este valabil în linii mari și pentru consoanele velare. Labialele, în schimb, au rămas, cel puțin pînă în româna comună, la stadiul de alofone ale corespondentelor lor nepalatalizate.

[34] Acceptăm acest termen din motivele arătate în cartea lui D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 47–48.

[35] Vezi C. H. Grandgent, *op. cit.*, p. 136–141.

[36] Cf. E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 101.

[37] *Ibidem.*

nomenele de palatalizare a dentalelor, dezvoltat ulterior pe teren românesc, nu-şi are punctul de plecare în latină. Palatalizarea tranzitivă a lui *t* din *t'e* (pronume personal în acuzativ), întîlnită astăzi în subdialectul crişean, nu-şi poate avea originea în vreo articulaţie suplimentară de palatalizare caracteristică limbii latine. Dacă ar fi existat vreun *t'e* în latină, acesta ar fi ajuns inevitabil la *t^ie* (în română la *ţe*).

Dacă noi avem astăzi un *t'e*, acest fapt se datorează dezvoltării în limba română a unei noi palatalizări, palatalizare ce-şi are ca origine constituirea, în ultima perioadă a românei primitive comune, a sinarmonismului de grup intra şi intersilabic.

Fenomenul acesta a fost convingător explicat de acad. E. Petrovici[38]. Asupra cauzelor se mai poate discuta însă. Mai ales că fenomenul a apărut, evident, înaintea depalatalizării lui (*d*)*z'* şi *ţ'* din cuvinte ca *vedz* (< *vedz^i*), *soţ* (< *soţ^i*)[39].

Sinarmonismul s-a dezvoltat deci în condiţiile existenţei în limba română (româna primitivă comună) a unor consoane palatale sau puternic palatalizate păstrate din latina tîrzie : *ń* (în *cuńu*), *l'* (în *l'epure*), *r'* (în *morar'*), eventual *dz'*, *ţ'*. Acest fapt n-ar fi putut oare să contribuie la apariţia unei palatalizări intranzitive a consoanelor urmate de vocale anterioare? Deocamdată ceea ce ne interesează este faptul că vocalele anterioare şi-au transmis o parte din trăsăturile lor distinctive (respectiv ridicarea dosului limbii spre palat) consoanelor dentale precedente : *dinte* > *d'inte* ; *sare* > *sar'e*[40]. Accentuarea articulaţiei suplimentare este dovedită, credem noi, de transformarea ei în articulaţie fundamentală de îndată ce condiţiile au fost favorabile acestui fenomen. Se ştie că în subdialectele bănăţean şi crişean (precum şi în cîteva graiuri aparţinînd celorlalte trei subdialecte), dentalele *d*, *t*, *n* şi-au schimbat locul de articulare la palatul dur, devenind (în plan sincronic) consoane palatale.

Am ajuns, aşadar, la palatalizarea dentalelor din graiurile vestice ale teritoriului dacoromân. Fiind un proces complex, vom stărui ceva mai mult asupra lui. În ce constă acest proces, în linii generale s-a arătat : dentalele *d*, *t*, *n* devin palatale în subdialectul crişean şi în graiurile învecinate ; în subdialectul bănăţean evoluţia lui *d*, *t* palatalizaţi ajunge pînă la stadiul *đ*, *ć*. Ne mai rămîne să răspundem la întrebările : a) cînd a apărut acest fenomen? şi b) care au fost factorii ce l-au determinat?

Primul dintre lingviştii noştri care au încercat să dea un răspuns satisfăcător la prima întrebare a fost Ov. Densusianu. În monografia sa consacrată graiului din Ţara Haţegului, Ov. Densusianu afirmă că transformarea *t*, *d* > *t'*, *d'* trebuie să fie destul de veche. În sprijinul aserţiunii sale, lingvistul bucureştean invocă toponimicele *Krivagye* (Crivadia), şi *Lengyene*[41], atestate în anii 1457 şi, respectiv, 1497[42]. Rezultă că Ov. Densusianu

---

[38] În *loc. cit.*

[39] *dz*, *ţ* au putut deveni finali în astfel de cuvinte abia după amuţirea vocalelor finale *i* şi *u* (fenomen ce *succedă* constituirea sinarmonismului : cf. E. Petrovici, *loc. cit.*).

[40] Aici marcăm prin semnul ' accentuarea articulaţiei suplimentare de palatalizare şi nu apariţia ei. O oarecare articulaţie suplimentară de palatalizare trebuie să fi existat, la consoanele urmate de vocale prepalatale, de-a lungul întregii istorii a limbii române.

[41] Într-un articol din ,,Nyelv-és irodalomtudományi közlemények", I, 1957, p. 27 ş.u., acad. E. Petrovici explică acest toponimic ca provenind din magh. *Lengyen* ,,polonez".

[42] *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 32–33.

socotea palatalizarea tranzitivă a dentalelor ardeleneşti mai veche sau cel tîrziu ca datînd din secolul al XV-lea.

Asupra acestei chestiuni se va pronunţa mai tîrziu, cu argumente noi, acad. E.Petrovici. În lucrarea *Simbioza romăno-slavă în Transilvania*, acad. E. Petrovici este de părere că palatalizarea tranzitivă a dentalelor a apărut cel mai tîrziu în secolul al XII-lea. D-sa îşi baza această prezumţie pe următoarele argumente : a) românii au deprins această pronunţare de la slavii din Transilvania ; b) în secolul al XIII-lea nu se mai poate vorbi de o populaţie slavă în Transilvania[43]. Mai aproape de zilele noastre, acad. E. Petrovici a revenit asupra ipotezei formulate în 1942, dînd a înţelege că nu socoteşte palatalizarea tranzitivă din graiurile ardeleneşti mai veche de secolul al XV-lea[44].

Acad. Al. Rossetti îşi exprimă îndoiala în legătură cu apariţia palatalizării tranzitive a dentalelor ardeleneşti înainte de secolul al XIII-lea[45]. Nu propune însă o altă perioadă.

I. Pătruţ se pronunţă deschis numai în legătură cu vechimea africatelor *ć*, *đ* din subdialectul bănăţean. D-sa afirmă că aceste consoane nu pot fi mai vechi de secolul al XIII-lea[46].

Argumente : fricativele *ś*, *ź* (< *ć*, *đ*) sînt mai noi decît stabilirea caraşovenilor în Banat (întîmplată în secolul al XV-lea) ; rostirea *ć* (*fraće*), *đ* (*veđe*) trebuie să fie, pe de altă parte, mai nouă şi decît *ś* (*faśe*), *ź* (*fuźe*), căci în caz contrar *frače*, *veđe* ar fi ajuns la faza *fraśe*, *veźe*.

Recent, D.Macrea, fără a discuta în amănunt problema, se pronunţă în favoarea vechimii presupuse de Ov. Densusianu[47].

Din cele arătate mai sus, rezultă că cercetătorii de pînă acum ai palatalizării dentalelor ardeleneşti *t*, *d*, *n*, au evitat să se pronunţe hotărît în problema momentului de apariţie a palatalizării tranzitive. Putem deduce doar cu aproximaţie că Ov. Densusianu, acad. E. Petrovici, acad. Al. Rosetti, I. Pătruţ şi D.Macrea plasează apariţia fenomenului în discuţie în jurul secolului al XV-lea. Cauza acestei nehotărîri constă fără îndoială în lipsa unor probe convingătoare cu privire la evoluţia palatalizării înainte de veacul al XVI-lea.

Fără a spera o soluţionare definitivă a problemei, în cele ce urmează vom încerca să punem în evidenţă noi fapte de natură să îmbunătăţească rezultatele anterioare.

Toponimicele citate de Ov. Densusianu[48], N. Drăganu[49], acad. E. Petrovici[50], acad. Al. Rosetti[51] probează neîndoielnic existenţa palatalizării dentalelor ardeleneşti în secolul al XV-lea. La ce stadiu a ajuns fenomenul în această epocă este greu să se determine doar cu ajutorul toponi-

---

[43] „Transilvania" LXXIII, 1942, 2–3, p. 153–155.

[44] *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III, 1954, 5, p. 16.

[45] BL X, 1942, p. 122–123.

[46] *Contribuţii slave şi maghiare la formarea subdialectelor limbii române*, în CL III, 1958, p. 70.

[47] *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 71.

[48] *Op. cit.*, p. 32–33.

[49] *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 272–277, 391–396, 560–561 etc.

[50] „Transilvania" LXXIII, 1942, 2–3, p. 155.

[51] *Istoria limbii române*, VI, Bucureşti, 1966, p. 178.

miei. Ajunseseră dentalele *t*, *d*, *n* în stadiul de palatalizare tranzitivă sau încă palatalizarea era doar o articulaţie suplimentară (mai accentuată, dar tot suplimentară, intranzitivă)? Redarea numelui *Crivadia* prin *Krivagye* nu ne dă un răspuns precis. Chiar stadiul *ď* putea fi notat de către maghiari *gy*.

Există un fapt de fonetică istorică ce ne poate ajuta foarte mult în lămurirea acestei probleme. Ne referim la trasformarea palatalei *ń* (provenită din latinescul *n* + *i̯*). După cea mai recentă cercetare[52], această transformare s-a petrecut abia în secolul al XV-lea[53]. (După cum se ştie, stadiul *ń* persistă pînă în zilele noastre în dialectele româneşti sud-dunărene şi în subdialectul bănăţean[54].)

Dacă aşa stau lucrurile, dentalele *t*, *d*, *n*, trebuie să fi devenit palatale abia după această epocă. Deci, despre o palatalizare tranzitivă a consoanelor *t*, *d*, *n* urmate de *e*, *i* se poate vorbi, cel puţin în graiurile ardeleneşti, abia după trecerea lui *ń* la *i̯*. Dacă transformarea palatalizării dentalelor daco-române *t*, *d*, *n* urmate de *e*, *i* din articulaţie suplimentară în articulaţie fundamentală ar fi avut loc înainte de schimbarea *ń* (<lat. *n* + *i̯*)>*i̯*, atunci şi *n* (dacoromân) +*e*, *i* ar fi avut aceeaşi soartă. Ar trebui, prin urmare, să existe în graiurile dacoromâne (în afară de cel bănăţean) cuvinte ca **ievoie* (=*nevoie*), **i̯ič* (=*nici*), **bii̯e* (=*bine*) etc. Existenţa unor asemenea forme nu poate fi însă presupusă.

Mai mult, avînd în vedere paralelismul *d* + *i̯*> (*d*) *z*, *ǧ*; *t* + *i̯*>*ţ*, *č*; *n* + *i̯*>*i̯*, transformarea lui *n* urmat de *e*, *i* în *i̯* ar fi atras probabil schimbări de genul acesta: *d*, *t* + *e*, *i*> (*d z*, *ǧ*; *ţ*, *č*. Graiurile dacoromâne (exceptînd subdialectul bănăţean) ar trebui să posede, prin urmare, cuvinte de genul **ze* (=*de*), **grăzină *ţeme* (=*teme*), *plăţi* (=*plăti*), ceea ce nu poate fi iarăşi presupus.

Această argumentare a noastră este întărită, credem şi de un alt fapt. În subdialectul bănăţean, unde şi astăzi se mai păstrează stadiul *ń* (*n* +*i̯*), palatalele *d'* şi *t'* au tendinţa să urmeze calea dentalelor latineşti *d* + *i̯*, *t* + *i̯*. Africatele bănăţeneşti *đ*, *ć* (*đeparće*, *fraće*) sînt foarte apropiate de *ǧ* şi *č* (mold. *ǧos*, rom. lit. *tăciune*)[55]. Pe de altă parte, *n* palatalizat tranzitiv (ca în subdialectul crişean) provenit din *n* + *e*, *i* se confundă, în subdialectul bănăţean, cu *ń* păstrat din româna comună (<lat., v. sl. *n* + *i̯*); *ń* (din *ńegru*) este identic cu *ń* (din *cuń* sau din *clańe*).

Pornind deci de la ipoteza că *ń* (<lat., v. sl. *n* + *i̯*) a devenit *i̯* (în toate graiurile dacoromâne cu excepţia subdialectului bănăţean) prin secolul al XV-lea, trebuie să se admită că dentalele ardeleneşti *d*, *t*, *n* urmate de *e*, *i* au devenit palatale abia după această epocă, respectiv prin secolul al XVI-lea. Dacă lucrurile nu s-ar fi petrecut astfel, cele două categorii de *ń* (1. *ń* < lat., v. sl. *n* + *i̯* şi 2. *ń* < *n* + *e*, *i*) s-ar fi confundat şi ar fi dat acelaşi rezultat: *i̯*.

Existenţa în graiurile dacoromâne actuale a lui *ń* (<*n* + *e*, *i*) ca fonem total distinct de *i̯* (<*ń*<lat., v. sl. *n* + *i̯*) probează incontestabil anterioritatea transformării *ń*>*i̯* faţă de *n* + *e*, *i*>*ń*.

---

[52] Este vorba de studiul lui P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul graiului bănăţean*, în CL VIII, 1963, 1, p. 45–58.

[53] O părere oarecum deosebită exprimase Ov. Densusianu în *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1961, p. 198–200.

[54] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 54 şi 61.

[55] Aceasta reiese din caracterizarea dată consoanelor respective în E. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943, p. IX–XIII.

Legat de factorii care au provocat palatalizarea tranzitivă a dentalelor *t*, *d*, *n*, din graiurile ardeleneşti şi bănăţene, s-a admis în general că este vorba de o influenţă maghiară suprapusă peste o influenţă slavă.

Acad. E. Petrovici socoteşte această palatalizare ca o relicvă a bilingvismului slavo-român din Transilvania[56]. D-sa presupune că slavii din această regiune au vorbit româneşte cu unele particularităţi de pronunţare slavă. Această deprindere de pronunţare ar fi fost apoi transmisă românilor prin imitaţie. Slavii care au transmis palatalizarea trebuie să fi fost în legături strînse cu strămoşii slovacilor prin slavii din cîmpia Ungariei.

Acad. Al. Rosetti nu împărtăşeşte acest punct de vedere[57]. D-sa afirmă că pentru această perioadă nu pot fi luate în consideraţie decît influenţele slave meridionale. Căutînd să demonstreze că palatalizarea aceasta apare sporadic şi în alte graiuri dacoromâne, precum şi la unii dintre românii sud-dunăreni (aromâni, meglenoromâni), acad. Al. Rosetti conchide că pentru graiurile din vestul Transilvaniei trebuie să se ia în consideraţie şi influenţa maghiară, iar pentru celelalte graiuri doar tendinţa latentă spre palatalizare moştenită de români de la slavii cu care au trăit în contact (slavii meridionali). Această ultimă concluzie a fost împărtăşită ulterior şi de acad. E. Petrovici[58]. Ea a fost abandonată însă de însuşi autorul ei. În volumul al III-lea din *Istoria limbii române*[59], acad. Al. Rosetti e de părere că este mai just să se presupună pentru fenomenul în discuţie o evoluţie spontană a graiurilor româneşti.

I. Pătruţ a expus o concepţie originală cu privire la palatalizarea tranzitivă a dentalelor din graiurile ardeleneşti şi bănăţene[60]. D-sa presupune o influenţă bulgară doar pînă la faza de palatalizare *dⁱ*, *tⁱ*, *nⁱ* (fază păstrată pînă astăzi doar în graiurile din Moldova, Bucovina şi sporadic din Muntenia). De aici s-a trecut la *ď*, *ť*, *ń* (în vestul Transilvaniei) prin influenţa maghiară şi la *ć*, *đ* (în Banat) prin influenţa sîrbească.

Este în afară de orice îndoială că prin expunerea părerilor acad. E. Petrovici, acad. Al. Rosetti şi I. Pătruţ ne-am apropiat foarte mult de adevăr. În explicarea apariţiei palatalizării tranzitive la dentalele ardeleneşti şi bănăţene nu se poate să nu recurgem la influenţa slavă şi maghiară. În stadiul actual al cercetărilor[61], trebuie să răspundem însă la întrebările : fenomenul palatalizării tranzitive a dentalelor este el în totalitate un efect al influenţelor slavă şi maghiară? Dacă nu, ce alte influenţe pot fi presupuse? În ce măsură palatalizarea aceasta trebuie considerată ca o dezvoltare spontană a graiurilor româneşti?

De la început dorim să spunem că nu socotim fenomenul în discuţie doar ca un rezultat al influenţelor străine (slave, maghiare). Concepţia noastră se bazează pe următoarele fapte :

---

[56] „Transilvania" LXXIII, 1942, 2–3, p. 151–155.

[57] BL X, 1942, p. 122–123.

[58] SCL I, 1950, 2, p. 215–220.

[59] Ediţia 1964, p. 124.

[60] A se vedea ultima lucrare pe această temă : *Contribuţii slave şi maghiare la formarea subdialectelor limbii române*, în CL III, 1958, p. 63–74.

[61] Să se vadă cum sînt tratate diferitele inovaţii ale limbii române în lucrările lui M. Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL XVI, 1961, 1, p. 56–66 şi M. Iliescu, *De la latină la română*, în SCL XVI, 1965, 1, p. 67–75.

a) orice limbă se dezvoltă în primul rînd pe baza legilor ei interne şi numai în al doilea rînd trebuie luate în consideraţie influenţele străine[62];

b) din cele expuse la începutul acestui capitol, reiese în mod clar că datorită contactului cu iod, dentalele latineşti *t*, *d*, *n*, *l*, *r*, *s* au devenit cu timpul palatale. Întrucît fenomenul s-a petrecut pe tot întinsul Romaniei, este greu să nu se admită că este vorba de o tendinţă internă a limbii latine. Dacă aşa stau lucrurile în cazul limbii latine tîrzii, de ce n-am putea admite şi pentru limba română (continuatoare directă a primei) o tendinţă similară?

c) inovaţii de acest fel se găsesc şi în alte limbi romanice fără ca acolo să se poată presupune o influenţă slavă sau maghiară[63].

Nu împărtăşim însă nici părerea acad. Al. Rosetti[64] şi Mariei Iliescu[65] potrivit căreia asemenea fenomene trebuie considerate, în exclusivitate, efecte ale unei dezvoltări spontane a limbii române. Argumentele aduse de acad. E. Petrovici, I. Pătruţ şi de acad. Al. Rosetti însuşi probează neîndoielnic existenţa în procesul dezvoltării palatalizării dentalelor din graiurile ardeleneşti şi bănăţene, a unor influenţe maghiare şi sîrbeşti.

Se pune totuşi întrebarea care este locul acestor influenţe în procesul amintit?

Noi pornim de la ipoteza că punctul de plecare în dezvoltarea fenomenului nu trebuie pus pe seama vreunei influenţe din exterior. După fricativizarea şi africatizarea unor palatale (provenite din dentale: *d*, *t*, *s* + *i̯* > *d'*, *t'* *s'* > *dz*, *ğ*, *ț*, *č*, *š*), a apărut din nou tendinţa palatalizării consoanelor. Vocalele prepalatale şi-au transmis consoanelor precedente o parte din timbrul lor, făcînd să apară la aceste consoane o uşoară articulaţie suplimentară de palatalizare. Fenomenul a putut fi identic cu cel descris de acad. E. Petrovici pentru romanica comună[66]. Cu timpul, acest proces s-a adîncit, articulaţia suplimentară transformîndu-se, pe alocurea, în articulaţie fundamentală. Pînă la faza d^i, t^i, n^i sau $d^ˇ$, $t^ˇ$, $n^ˇ$ trebuie să fi ajuns toate graiurile dacoromâne. Dar numai în subdialectele crişean şi bănăţean (excepţiile din celelalte subdialecte nefiind semnificative) palatalizarea a devenit tranzitivă. Tocmai în procesul de adîncire a fenomenului presupunem noi intervenţia unor influenţe din exterior. Cu alte cuvinte, influenţele veche slavă, maghiară şi sîrbească trebuie să fi avut rolul unui catalizator în dezvoltarea palatalizării dentalelor româneşti din perioada românei comune şi a dacoromânei comune. Totodată, credem că alte influenţe străine nu pot fi presupuse în cazul palatalizării dentalelor[67].

În ce priveşte soarta consoanelor palatalizate încă în latină şi rămase palatale în toată perioada românei primitive comune, vom menţiona:

1. Consoana *ń* s-a păstrat ca atare în dialectele româneşti sud-dunărene şi subdialectul bănăţean. În celelalte graiuri dacoromâne, a evoluat

---

[62] Cf. *Introducere în lingvistică* (de un colectiv sub conducerea acad. Al. Graur), ed. a II-a, Bucureşti, 1965, p. 215—216; Al. Graur, *Raportul dintre factorii interni şi cei externi în istoria limbii*, în LR XIV, 1965, 1, p. 17—18.

[63] Vezi M. Iliescu, *Contribuţie la problema palatalelor şi prepalatalelor în friulană*, în RFRG VII, 1963, 2, p. 321 şi *id.*, în SCL XVI, 1965, 1, p. 68—71.

[64] Istoria limbii române, III, Bucureşti, 1964, p. 124.

[65] SCL XVI, 1965, 1, p. 68—69.

[66] SCL VII, 1956, 3—4, p. 163—169.

[67] Pentru explicarea originii palatalizării labialelor s-a recurs uneori şi la acţiunea substratului. Vezi menţiunile lui D. Macrea, *Probleme de fonetică*, Bucureşti, 1953, p. 47.

spre *i̯*. Această ultimă transformare trebuie să se fi petrecut prin secolul al XV-lea.

2. Consoana *l'* s-a păstrat doar în dialectele din sudul Dunării. Dacoromâna a inovat spre *i̯* (*leporem* > *l'epure* > *iepure*). Acad. E. Petrovici demonstrează convingător că această schimbare a avut loc în secolul al XV-lea pentru cele mai multe graiuri dacoromâne și în secolul al XVII-lea pentru subdialectul bănățean[68].

3. Consoana *r'* a suferit un tratament special. Nu sîntem de acord cu aceia care susțin transformarea *r'* > *i̯* în graiurile dacoromâne[69]. Argumentele noastre în contra acestei păreri sînt :

a) cuvinte ca *februarius*, *molarius* nu au ajuns la **făurai*, **morai*, ci s-au oprit cu evoluția la *făurar'*, *morar'* (prin depalatalizarea lui *r'* >*făurar*, *morar*) ;

b) formele neiotacizate ale verbelor *pieri*, *acoperi*, *descoperi*, *cere* (<lat. *perire*, *adcoperire*, *discoperire*, *quaerare*), fiind mult mai răspîndite decît corespondentele lor iotacizate[70] , trebuie considerate etimologice ;

c) dialectele românești sud-dunărene nu cunosc forme cu *r'*>*i̯* nici măcar pentru verbele iotacizante.

Constatarea lui G. Ivănescu[71] că *r'* nu s-a transformat niciodată în *i̯* este, așadar, în cea mai mare parte adevărată. Consoana *r'* (<lat. *r* + *i̯*) a devenit *i̯* doar la unele verbe iotacizate.

Palatala *ŕ* din româna primitivă a suferit în cele mai multe graiuri un proces de depalatalizare. Această depalatalizare a mers, fie pînă la transformarea lui *ŕ* într-o dentală nepalatalizată (*r*), fie pînă la stadiul *r'*[72]. Și cu acestea am ajuns la discutarea unuia din fenomenele cele mai caracteristice ale graiurilor dacoromâne : depalatalizarea consoanelor.

Atingînd într-un fel sau altul toate graiurile dacoromâne, depalatalizarea a intrat în atenția multora dintre lingviștii noștri.

Acad. E. Petrovici a studiat mai îndeaproape acest fenomen în lucrarea *„Depalatalizarea" consoanelor înainte de* e *în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân*. Pornind de la situația actuală a palatalizării în diferitele graiuri dacoromâne, acad. E. Petrovici afirmă că într-o perioadă mai veche, *e* avea, după consoană, în mod constant un caracter diftongoid[73]. Relativa depalatalizare (*mⁱe* > *me*) este, după părerea domniei sale, o inovație a graiurilor românești.

Cum argumentează această situație ? Acad. E. Petrovici arată că palatalizarea dentalelor s-a petrecut în mai multe etape : 1) „consoană + [*e*]: [te, de]" ; 2) „consoană + [i̯e, ⁱe] : [di̯e dⁱe]" : 3) „muierea mutativă" : [d', d'' đ, ǵ etc.]. Stadiul actual („consoană + [e]") din Muntenia de vest, Oltenia de est, sudul Dobrogei sud-estul Ardealului, Țara Oașului, din dialectul istroromân și, parțial, din dialectul aromân poate face impresia că aceste graiuri și dialecte au parcurs doar prima etapă a palatalizării. În rea-

---

[68] E. Petrovici, *Distincția fonologică între trei varietăți de* n *și* l — *nediezați, diezați și palatali — în limba română și în slavă*, în „Studia universitatum Victor Babeș et Bolyai", tomul III, nr. 6, seria VI, fascicula 1, 1958, p. 121.

[69] Vezi, spre exemplu, S. Pop, *op. cit.*, p. 220–223.

[70] A se vedea, spre exemplu, harta 397 din ALRM I, vol. II.

[71] *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași 1948, p. 298–301.

[72] Vezi, spre exemplu, ALR II_2, vol. III, hărțile 719, 848, 885, 894.

[73] CL V, 1960, 1–2, p. 10.

litate, fenomenul anticipării elementului în cuvinte ca *mîine*, *pîine*, *cîine*, ne duce spre concluzia că odinioară în toate graiurile româneşti se ajunsese cel puţin la faza [di̯e, $d^{i}e$]. De aici unele graiuri au ,,regresat'' spre [de]. Această regresiune se explică prin influenţa bulgară în sudul ţării, maghiară în sud-estul Ardealului şi ucraineană în Ţara Oaşului. Schematic, acad. E. Petrovici prezintă astfel palatalizarea şi depalatalizarea dentalelor (din româna primitivă şi pînă astăzi)[74] :

$$te \rightarrow t^{i}e \begin{cases} \nearrow t'e,\ će \\ \searrow te \end{cases}$$

În esenţa ei, explicaţia noastră nu vine deci în contradicţie cu aceea a acad. E. Petrovici.

Cu privire la factorii care au produs depalatalizarea, avem însă de făcut cîteva comentarii. În principal vrem să spunem că nu sprijinim explicarea fenomenului prin exclusiva intervenţie a factorilor externi.

Aceasta, din două motive :

1. Istoria limbii române cunoaşte alte două procese similare în care influenţa factorului extern este exclusă :

a) deiotacizarea verbelor (*văz*>*văd*, *simţ*>*simt*), rezultat al unei analogii (*cred-crezi* a transformat dubletul *văz-vezi* în *văd-vezi*)[75] ;

b) depalatalizarea totală a labialelor urmate de un *e* în poziţie tare (*împerat*^{u}>*împărat*, *betrîn*^{u} >*bătrîn* etc.), fenomen caracteristic tuturor graiurilor dacoromâne.

2. Este foarte greu să se presupună că una şi aceeaşi limbă (bulgara pentru graiurile din sud, maghiara pentru graiurile din Ardeal) a exercitat, concomitent, sau aproape concomitent, influenţe contrarii asupra unei alte limbi : palatalizarea (*$t^{i}e$*>*t'e*) şi depalatalizarea (*$t^{i}e$*>*te*).

Noi socotim, ca şi acad. E. Petrovici, că toate graiurile româneşti au ajuns pînă la faza de palatalizare *$t^{i}e$* (palatalizare intranzitivă), iar de aici unele graiuri au evoluat spre *t'e* (palatalizarea tranzitivă), pe cînd altele ,,au regresat'' spre *te*. Palatalizarea mutativă a fost stimulată de interferenţele româno-maghiară în vestul Transilvaniei şi româno-sîrbească în Banat. Pentru depalatalizare este greu să se presupună vreo influenţă externă.

Încercînd o ierarhizare a dentalelor după frecvenţa depalatalizării, vom stabili :

a) depalatalizarea este mai avansată la consoana *t* ;

b) dentala *l* cunoaşte foarte puţine cazuri de depalatalizare[76].

Dentalele din limba literară cunosc o slabă palatalizare, fapt relevat cu prisosinţă de toţi cei care au descris sistemul fonetic şi fonologic românesc[77].

---

[74] Prin *t* se notează orice dentală.

[75] Informaţii ample cu privire la acest fenomen se găsesc în S. Pop, *loc. cit.*, precum şi în lucrarea noastră *Despre ,,natura'' iotacizării verbelor româneşti*, în CL X, 1965, 2, p. 281—288.

[76] Vom reveni cu detalii într-o lucrare viitoare, consacrată răspîndirii geografice a fenomenului.

[77] Vezi, spre exemplu, E. Petrovici, *Probleme de fonologie* în SCL VIII, 1957, 1, p. 63—76 şi Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1963, p. 65.

La sfîrşitul consideraţiilor noastre pe marginea originii şi evoluţiei palatalizării dentalelor româneşti, se impun următoarele constatări :

A. În dezvoltarea ei, palatalizarea dentalelor a parcurs două etape principale :

1. Spre sfîrşitul latinei tîrzii, dentalele *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *s*, urmate de iod (sporadic şi în alte poziţii) s-au transformat în consoane palatale (*d'*, *t'*, *n'* *l'*, *r'*, *s'*). Pînă la acest stadiu, evoluţia consoanelor în discuţie a fost relativ unitară pe întreg cuprinsul Romaniei. Echilibrul acesta s-a păstrat însă foarte puţin. Mai ales consoanele *d'*, *t'* şi *s'* au continuat să evolueze, dînd rezultate diferite în diversele părţi ale domeniului latinesc. În latina orientală, ele s-au dezvoltat spre *dz*, *ǧ* (<*d'*), *ț*, *č* (<*t'*), *š* (<*s'*). Celelalte trei palatale (*l'*, *r'*, *n'*) s-au păstrat ca atare o lungă perioadă de timp. Se poate spune că tratamentul diferit al palatalelor *d'*, *t'*, *n'*, *l'*, *r'*, *s'* în diversele părţi ale Romaniei a contribuit, alături de alţi factori, la diversificarea latinei vulgare în idiomurile ajunse astăzi limbi romanice independente.

Limba română primitivă comună a preluat astfel de la latină opt dentale : *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *s*, *ț* şi *dz*. Palatalele *n'*, *l'*, *r'* s-au păstrat ca atare în întreaga perioadă a românei primitive comune. Faptul este confirmat de statutul actual al acestor consoane în dialectele româneşti sud-dunărene.

2. În româna primitivă comună a început să se dezvolte însă o nouă palatalizare. Consoanele *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *s*, urmate de *e*, *i* au devenit cu timpul d^i, t^i, n^i, r^i, s^i. (În terminologia noastră, avem de-a face cu palatalizare intranzitivă; palatalizarea se află încă în stadiul de articulaţie suplimentară.) Graiurile dacoromâne de vest au inovat spre *d' t' n'* (mai apoi spre *đ*, *ć*, în subdialectul bănăţean) repetînd procesul semnalat în perioada de formare al limbilor romanice. Celelalte graiuri, fie că au rămas la stadiul d^i, t^i etc. fie că au „regresat" spre *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *s*, *ț*, (*d*) *z*. Depalatalizarea a fost mai accentuată la consoana *ț*^{i} şi mai latentă la l^i.

Apariţia în subdialectele crişean şi bănăţean (precum şi unele graiuri învecinate) a palatalelor *d'*, *t'*, *n'* şi a africatelor *đ* şi *ć* se datorează în parte influenţelor exercitate de limbile maghiară şi respectiv sîrbă.

Palatalele *ń*, *l'* (<lat., v.sl., magh. *n*, *l* + *i̯*) s-au transformat prin secolul al XV-lea în *i̯*. Procesul acesta nu s-a petrecut în dialectele româneşti sud-dunărene şi nici în subdialectul bănăţean[78].

B. În ambele etape, palatalizarea a apărut ca articulaţie suplimentară (pe lîngă articulaţia fundamentală dental-alveolară) şi s-a dezvoltat treptat, ajungînd în cazurile arătate la faza de articulaţie fundamentală a consoanei.

C. Iotacizarea verbelor este parte integrantă a acestui proces de palatalizare a dentalelor[79].

D. Problemele originii şi dezvoltării palatalizării dentalelor româneşti nu pot fi tratate simplist şi unilateral. Este sigur că prima palatalizare (cea

---

[78] La bănăţeni doar *l'* > *i̯* prin secolul al XVII-lea, după cum a dovedit acad. E. Petrovici.

[79] Se ştie că iotacizarea se manifestă în principal la verbele care au avut în latină radicalul în *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, (*audio* > *auz*, *mentior* > *minț*, *teneo* > *ții*, *salio* > *sai*, *pereo* > *piei*) : S. Pop, *op. cit.* ; L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului" I, 1924, p. 1–96 ; II–III, 1925–1926, p. 285–346.

din latina tîrzie şi din perioada formării limbilor romanice) s-a dezvoltat ca un proces intern al sistemului lingvistic latin sau romanic. A doua palatalizare pare să fi apărut tot ca un proces intern. În evoluţia acestui fenomen, dar mai ales în procesul de transformare a palatalizării intranzitive în palatalizare tranzitivă (proces întîmplat în graiurile de vest) nu se poate să nu admitem influenţe externe. E în afară de orice îndoială că transformarea *t*, *d* + *e*, *i* > *t'* (*ć*), *d'*(*đ*) a fost cauzată în primul rînd de contactul limbii române cu graiurile maghiare, respectiv sîrbeşti din Transilvania şi Banat.

Noiembrie 1966

Institutul pedagogic de 3 ani,
Baia-Mare, Str. Victoriei 76

RAPORTUL DINTRE TETRAEVANGHELUL LUI CORESI ȘI EVANGHELIARUL DIN LONDRA

DE

ION GHEȚIE

1. Din 1882, cînd Hasdeu a semnalat, pentru întîia oară în literatura română, textul *Evangheliarului din Londra* și pînă astăzi, problema raportului dintre *Tetraevanghelul lui Coresi* și manuscrisul copiat de Radu Grămăticul în insula Rhodos la 1574 a suscitat interesul a numeroși oameni de știință, lingviști, filologi și istorici. Opiniile emise asupra ei se grupează în două mari categorii. O serie de cercetători, dintre care amintim pe B. P. Hasdeu, M.Gaster, I.A. Candrea, O.Densusianu și acad. Al. Rosetti, sînt de părere că Radu de la Mănicești n-a făcut altceva decît să copieze textul tipărit de diacon cu treisprezece ani înainte. Dimpotrivă, S.Pușcariu, N. Drăganu, C. Lacea și Șt. Pașca consideră că între cele două texte nu se poate stabili o relație directă. După toate probabilitățile, grămăticul s-a servit de o copie a traducerii originale a *Evangheliarului*, alta însă (precizează Șt. Pașca) decît cea care a stat la dispoziția lui Coresi. Apropiată de opiniile lingviștilor clujeni este părerea emisă de N. Iorga încă în 1904. După istoricul român, Radu de la Mănicești, plecat din țară înainte de 1560, nu putea cunoaște tipăritura coresiană, iar Pătrașcu-vodă, patronul său, încă și mai puțin. Radu a copiat deci după un manuscris (anterior tipăriturii, adăugăm noi, întrucît, dacă Pătrașcu și Radu nu aveau cum să intre în posesia *Tetraevanghelului* imprimat în 1560—1561, cu atît mai puțin putea să le parvină o copie executată după textul tipărit)[1].

Problema care se pune este, prin urmare, de a stabili dacă între *Tetraevanghelul lui Coresi* și *Evangheliarul din Londra* este sau nu o legătură *directă* (în sensul că cel de-al doilea este copiat după cel dintîi) și, în cazul unui răspuns negativ, care e poziția celor două texte față de traducerea originală (constatarea că amîndouă textele reprezintă versiuni foarte apro-

[1] Vezi discuția și bibliografia problemei la Florica Dimitrescu, *Introducere la Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560—1561*, București, 1963, p. 24—26 ; vezi și N. Drăganu), *Un pasaj din Evangheliarul de la 1560—61 al lui Coresi rău înțeles pînă acum*, în DR I, 1920, p. 349—352.

piate, practic identice, ale aceleiași traduceri fiind deasupra oricărei îndoieli).

2. În lipsa unor probe documentare, singura cale de rezolvare a problemei o constituie comparația atentă a textului și a limbii celor două versiuni, pentru ca pe temeiul observațiilor care s-ar face să se poată, eventual, conclude asupra raportului existent între cele două lucrări. Poate părea curios, dar pînă de curînd o asemenea operație nu a fost făcută, deși textele ambelor versiuni stau la dispoziția cercetătorilor de cîteva decenii. Marea asemănare dintre cele două monumente de limbă, ca și data alcătuirii lor au fost considerate de unii cercetători drept argumente suficiente pentru a susține dependența manuscrisului de textul tipărit. Cît privește pe adepții părerii contrare (în special pe Drăganu), ei s-au întemeiat pe deosebirile existente între cele două versiuni, dar s-au mulțumit să citeze numai două — trei cuvinte, nu întru totul concludente, pentru ca opinia lor să devină, prin aceasta, inatacabilă.

3. Într-un articol recent[2], Florica Dimitrescu reia problema raportului dintre cele două texte. Întreprinzînd, pentru întîia oară, o comparație mai amănunțită între *Tetraevanghel* și copia diacului Radu (dar limitîndu-se numai la asemănările dintre texte), d-sa ajunge la concluzia că „*Radu a copiat Evangheliarul* d i r e c t după *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi" (p.178). Criteriile pe care autoarea își întemeiază demonstrația sînt următoarele : a) versiunile cuprind greșeli în comun care nu se pot datora întîmplării, ci se explică în textul de dată mai recentă prin imitarea fidelă a textului mai vechi; b) versiunile cuprind omisiuni în comun care nu pot fi datorate hazardului; c) versiunile cuprind forme rare în comun, majoritatea inexistente în alte texte; d) versiunile sînt foarte asemănătoare, fără a fi identice (căci apar unele diferențe datorate copistului); e) versiunile sînt identice.

Vom examina în continuare probele administrate de Florica Dimitrescu în susținerea tezei sale, insistînd la sfîrșit asupra valorii criteriilor folosite de d-sa în cursul cercetării.

Dintre erorile comune celor două texte, autoarea atrage atenția asupra unui număr de șapte greșeli de tipar existente în cartea coresiană și care se reîntîlnesc și în manuscrisul din Londra, cum ar fi *cetâri* pentru *cetâți*, *cui* pentru *lui*, *casâl* pentru *lasâ-l*, *cucrâtorii* pentru *lucrâtorii* etc. Este un fapt evident pentru oricine că asemenea erori în comun „nu se pot datora întîmplării", dar, oare, în mod obligatoriu, ele „se explică în textul de dată mai recentă prin imitarea fidelă a textului mai vechi"? (p.178). Nu există nici o altă posibilitate, admisibilă din punct de vedere logic, de a interpreta coincidențele dintre cele două lucrări? Partizanii opiniei susținute de lingviștii din școala clujeană ar da cu siguranță un răspuns afirmativ la această întrebare. Ei ar argumenta că cele cîteva greșeli în comun din *Tetraevanghelul* lui Coresi și din copia lui Radu provin din manuscrisul care a stat (direct sau prin intermediar) la baza celor două texte și sînt datorate celui ce a copiat acest manuscris. De aici ele au trecut în tipăritura coresiană, unde li s-au adăugat altele, și în manuscrisul din Londra, unde

[2] *Asupra raportului între Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, în „Omagiu lui Al. Rosetti", București, 1965, p. 177—180 (unde se face un nou istoric al problemei).

numărul lor a fost de asemenea sporit de copist. Nu trebuie apoi să excludem nici posibilitatea, nerelevată pînă în prezent, ca Radu să fi copiat un text manuscris, care a fost copiat, la rîndul său, după *Tetraevanghelul* lui Coresi (deci: CT → copie — EL). Din cele 46 de greșeli tipografice din *Tetraevanghel*, o parte au fost îndreptate de primul copist, altele de Radu, astfel că în manuscrisul nostru au rămas cîteva erori comune cu Coresi, fără a fi însă aceasta o probă că Radu a copiat *direct* după tipăritura brașoveană.

Existența unor greșeli în comun de tipul celor notate mai sus nu e, așadar, în măsură să furnizeze argumente *decisive* în favoarea uneia sau alteia dintre păreri, oricît am fi tentați să considerăm mai probabilă o interpretare sau alta.

Din motive asemănătoare nu putem primi drept probantă nici mărturia așa-numitelor fapte de limbă „personale", cum ar fi *al celui*, pentru *alčului*, sau *a grâului*, pentru *agrului*, notate, deopotrivă, în *Tetraevanghelul* lui Coresi și în *Evangheliarul din Londra*, și pe care, după Florica Dimitrescu, „Radu nu ar fi avut de unde să le reproducă, dacă n-ar fi avut sub ochi tipăritura lui Coresi" (p. 178). Ar fi avut, totuși, folosind pentru transcriere o copie a textului *Tetraevanghelului*, anterioară sau posterioară tipăriturii. În primul caz greșelile s-ar datora copistului necunoscut, care neînțelegînd termenii *alčului* „tîmplarului" (<magh. *álcs*) și *agrului* „ogorului", i-a interpretat drept *al celui* și *a grâului*, erorile fiind preluate apoi independent de Coresi și de Radu[3]. În al doilea caz, interpretările greșite pot fi ale lui Coresi, de la care, prin intermediul unei copii, au ajuns la Radu. Prin urmare, *al celui* și *a grâului* pot servi drept argument pentru susținerea oricăreia dintre opiniile exprimate, fără ca mărturia lor să fie, într-un caz sau în altul, hotărîtoare. Este indiscutabil că „hazardul nu poate fi responsabil de identitatea acestor interpretări în cele două texte" (p. 179), dar nu e mai puțin adevărat că demonstrația, întemeiată pe astfel de fapte, e departe de a fi concludentă.

Ce valoare au atunci în chestiunea ce ne interesează omisiunile în ambele texte ale acelorași versete? Credem că nici una. Ele probează numai că *Tetraevanghelul* lui Coresi și *Evangheliarul din Londra* sînt versiuni ale aceleiași traduceri și anume versiuni foarte apropiate (ceea ce toată lumea admite), dar nu aduc lumină asupra raporturilor în care se găsesc ele. Căci versetele puteau fi omise în originalul traducerii *Tetraevanghelului* sau întruna din copiile intermediare din care derivă, independent, textele noastre, tot așa de bine cum ele puteau fi lăsate la o parte de Coresi, lacunele din *Evangheliarul din Londra* datorîndu-se nu lui Radu, ci unui presupus copist care a transcris tipăritura brașoveană și al cărui manuscris a ajuns în mîinile lui Radu. Desigur, aceste ipoteze nu scot din discuție posibilitatea ca Radu să fi copiat *direct* după Coresi și nici nu le-am formulat cu acest scop. Am vrut numai să demonstrăm că invocarea omisiunilor comune, ca și a altor identități sau asemănări de tot felul, nu e în stare să rezolve problema ce ne interesează. Ele ne permit să susținem oricare din ipotezele emise pînă în prezent, precum și altele noi care se mai pot formula.

O dată stabilit acest lucru, discutarea mai pe larg a formelor rare pe care cele două texte le posedă în comun (criteriul de sub c)) devine inutilă,

---

[3] În legătură cu *alcelui*, cf. însă N. Drăganu, în DR IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 750.

deoarece ne-ar obliga să repetăm cele spuse mai sus. În ce măsură poate hotărî justețea uneia sau alteia dintre opiniile formulate existența în ambele versiuni a formelor „neobișnuite" *înțelegu* la indicativul p.s. pers. 3 sg. sau. *bețiți* „bețivi"? *Bețiți* „bețivi" (<lat. *bibiticius*), despre care Gaster credea că e o eroare tipografică a lui Coresi și un argument în favoarea opiniei că Radu a copiat *Tetraevanghelul* din 1560-1561, este un termen răspîndit în Hunedoara[4] (el apare, în afara textelor coresiene, în *Codex Sturdzanus* și în *Anonimul din Caransebeș* de la finele secolului al XVII-lea). *Evangheliarul din Petersburg*, tipărit la Sibiu în jurul anului 1550 și pe care traducătorul *Tetraevanghelului* l-a pus cu siguranță la contribuție, prezintă termenul acesta exact în același loc din evanghelia lui Matei (zač.103), unde a fost notat de Coresi. Este evident că din *Evangheliarul din Petersburg* *bețiți* a pătruns în traducerea originală a *Tetraevanghelului*, de unde a fost reprodus atît de Coresi, cît și de Radu în împrejurări care urmează să fie clarificate de aici înainte, dar pe care, cu siguranță, nu cuvîntul *bețiți* le va clarifica.

După toate aceste considerații, valoarea criteriilor de sub d) și e), adică existența marilor asemănări sau a identităților numeroase dintre cele două texte, se stabilește de la sine, fără a face necesar vreun comentariu.

Concluzia care se impune la capătul acestor observații este că autoarea nu a reușit să-și demonstreze punctul de vedere, inițial exprimat, conform căruia Radu a copiat *Evangheliarul* său *direct* după *Tetraevanghelul* lui Coresi. Autoarea a împrumutat criteriile de stabilire a raporturilor dintre cele două texte din lucrările acad. Al. Rosetti. În cazul cercetărilor acad. Al. Rosetti, referitoare la raporturile existente între *Codicele Voronețean* și *Apostolul* lui Coresi, adoptarea unor criterii bazate pe *asemănările* dintre texte era în toate privințele binevenită, căci autorul încerca să dovedească (și, după părerea noastră, a și dovedit) că *Codicele Voronețean* și *Apostolul* lui Coresi nu sînt traduceri deosebite ale textului biblic, ci versiuni ale aceleiași traduceri. În cazul textelor ce ne interesează, criteriile devin inoperante, căci descinderea *Tetraevanghelului* și a manuscrisului copiat de Radu dintr-un original comun nu a fost pusă la îndoială de nimeni. Deși scopul cercetării era de a demonstra legătura *directă* dintre Radu de la Mănicești și Coresi, Florica Dimitrescu a adoptat anumite criterii care, după cum singură mărturisește, urmăresc „a dovedi că două versiuni ale aceluiași text sînt în strînsă dependență unul de altul" (p. 178), ceea ce e cu totul altceva și, în cazul în speță, o operație care nu trebuia făcută. Ceea ce trebuia demonstrat era nu dependența strînsă dintre cele două texte, ci modul în care se stabilește această dependență; trebuia, cu alte cuvinte, să se dovedească dacă *Evangheliarul din Londra* este sau nu o copie *directă* după tipăritura coresiană și, în cazul unui răspuns negativ, să se arate relația dintre *Tetraevanghel* și manuscrisul lui Radu și a amîndurora față de traducerea originală.

Pentru a ajunge la un rezultat satisfăcător în această direcție trebuie să ținem seama nu de *asemănările* sau *identitățile* dintre texte, ci tocmai de deosebirile dintre ele, singurele în măsură să aducă lumină în astfel de situații. Florica Dimitrescu menționează în trecere divergențele existente între cele două texte, considerînd că ele „nu sînt de mare importanță" și promițînd să se ocupe de ele cu un alt prilej (p. 179).

---

[4] Vezi O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 52—53.

Departe de a fi lipsite de importanță și neinteresante, cum crede Florica Dimitrescu, divergențele infirmă concluziile d-sale și ne permit să rezolvăm în mod satisfăcător problema raportului dintre *Tetraevanghelul* lui Coresi și *Evangheliarul din Londra*. Asupra lor ne vom opri în cele ce urmează.

4. În studiul de față am pornit de la premisa că numeroasele asemănări între cele două texte, în fond identice, nu pot fi datorite hazardului, că între ele trebuie să existe o legătură, dar că această legătură nu este în mod obligatoriu una directă, în sensul că *Evangheliarul din Londra* a fost copiat după tipăritura coresiană. Pe de altă parte, însă, existența unor diferențe de ordin grafic sau fonetic între versiuni nu constituie, în mod necesar, o dovadă că *Evangheliarul din Londra* nu este o copie după *Tetraevanghelul lui Coresi*. Ca orice copist, Radu de la Mănicești putea reproduce *tale-quale* originalul care-i sta la dispoziție sau putea interveni, conformîndu-se unor deprinderi grafice diferite de cele ale originalului sau introducînd unele particularități de limbă specifice graiului pe care-l vorbea.

Spre deosebire de atîtea alte monumente ale literaturii noastre vechi, cunoaștem o serie de date despre cei ce au alcătuit (copiat, tipărit) textele în discuție. Știm, astfel, că *Evangheliarul din Londra* a fost copiat de un muntean, anume de Radu, fiul lui Drăghici, originar din Mănicești, de lîngă Roșiorii de Vede, iar *Tetraevanghelul* din 1560—1561 a fost imprimat tot de un muntean, diaconul Coresi din Tîrgoviște, care, după cum se știe, transpunea în graiul vorbit de el textele primite spre tipărire. Dacă Radu de la Mănicești a copiat textul *Tetraevanghelului* din 1560—1561, atunci diferențele de ordin fonetic între cele două versiuni trebuie să se explice, în mod normal, prin divergențele existente, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, între graiurile vorbite în regiunea Tîrgoviștei și a Teleormanului sau, eventual, prin muntenizarea, de către Radu, a unor trăsături nemuntenești de limbă existente în tipăritura coresiană și provenind din originalul pe care-l imprima diaconul. Oricum, fonetismele particulare din copia lui Radu trebuie să se regăsească obligatoriu în graiurile muntenești din acea epocă. *În cazul contrar, vom fi nevoiți să concludem că Radu de la Mănicești nu a urmat în mod nemijlocit textul Tetraevanghelului coresian.*

5. În cele ce urmează ne vom ocupa de un număr de cinci particularități fonetice care apar în *Evangheliarul din Londra*, încercînd să răspundem, pe baza lor, la chestiunea raportului dintre textele ce ne interesează (ne-am folosit în acest scop de ediția Floricăi Dimitrescu).

a) *a* pentru *ă* : *îmbracatŭ* (Marcu, 70), *înalțară* (Luca, 85), *marturie* (Marcu, 23), *napaste* (Matei, 108), *spalatŭ* (Ioan, 44) etc. (frecvent; în locurile corespunzătoare din *Tetraevanghelul lui Coresi* întîlnim : *îmbrăcatŭ, înălțară, mărturie, năpaste, spălatŭ*).

Trecerea lui *ă* la *a* în silabă protonică (de cele mai multe ori ca urmare a acțiunii asimilatoare a lui *a* accentuat) a fost notată în zilele noastre în mai multe puncte ale teritoriului dacoromân : o arie cuprinde Moldova, a doua Bihorul, Munții Apuseni și Banatul nordic, iar a treia sudul Hunedoarei și nord-vestul Olteniei. Cu totul sporadic, fenomenul apare și în Muntenia, dar numai în vecinătatea ariilor din Moldova și din Hunedoara — Oltenia, fiind aici, cu siguranță, o inovație re-

centă[5]. În secolul al XVI-lea, trecerea lui *ă* la *a* a fost notată în textele rotacizante, în Moldova, unde cunoștea o răspîndire largă, în Banat (*Palia de la Orăștie*) și în Ardealul central (*Codicele Sturdzan*). Foarte rar se întîlnește fenomenul în limba tipăriturilor coresiene, unde el trebuie explicat, foarte probabil, prin originalele pe care le folosea diaconul. Unicul exemplu muntenesc citat de istoriile limbii române (*acatare*) poate fi, eventual, o scăpare a scriitorului[6]. În orice caz, documentele scrise în a doua jumătate a veacului al XVI-lea în localități din vecinătatea Teleormanului (de unde era originar Radu) nu reflectă trecerea lui *ă* protonic la *a*[7].

b) *e* > *ă*, *ea* > *a*, în : *păzăște* (Marcu, 6), *samănă* „ils sèment" (Matei, 18), *samănă* „ils ressemblent" (Matei, 24). La Coresi, în locurile corespunzătoare : *păzească*, *seamănă*. *Săcurea* (Matei, 5), *ucisără* (Matei, 89), *țăstului* (Matei, 113) și *înțeleasără* (Luca, 92) apar deopotrivă în *Tetraevanghelul lui Coresi* și *Evangheliarul din Londra*.

Avem a face cu pronunțarea dură a lui *s*, *z* și *ț*, după care *e* a trecut la *ă*, iar diftongul *ea* s-a redus la *a*. Fenomenul apare astăzi pe întregul teritoriu dacoromân, cu excepția Munteniei propriu-zise. În partea apuseană a acestei provincii, în imediata vecinătate a Oltului, a fost notată, îndeosebi, înainte de *i*, durificarea lui *s*, *z* și *ț* (Teleormanul intră, uneori, parțial, în aria rostirii dure a acestor consoane). Avem a face cu o expansiune recentă, dinspre Oltenia, a pronunțării dure a consoanelor, cum o dovedesc hărțile ALR (extinderea fenomenului spre răsărit este variabilă, după cum consoana e urmată de *e*, *ea* sau *i* ; în multe cuvinte, durificarea, înainte de *e* și *ea*, nu depășește linia Oltului)[8]. Dialectologia istorică confirmă aceste deducții. Textele muntenești din secolul al XVI-lea și de la începutul celui următor, inclusiv cele din vecinătatea Teleormanului, nu reflectă durificarea consoanelor *s*, *z* și *ț*[9]. De altfel, fenomenul se întîlnește extrem de rar în documentele oltenești din secolul al XVI-lea[10], dovadă că și aici, unde rostirea dură era generală în epoca efectuării anchetei ALR, consoanele se pronunțau moale în epoca în care Radu de la Mănicești își copia evangheliarul (documentele arată că generalizarea rostirii dure a lui *s*, *z*, *ț* în Oltenia s-a făcut abia în secolele XVIII — XIX)[11].

---

[5] Vezi hărțile expansiunii fenomenului la R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic dialectal : ă protonic > a*, în SCL V, 1954, nr. 1–2, p. 68 și S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea* [București], 1959, h. 53.

[6] Vezi, despre toate acestea, Densusianu, *HLR* II, p. 75, 104, Rosetti, *L.r. sec. XIII–XVI*, p. 76–77.

[7] De exemplu, un document din jurul Slatinei, 1585, *DIR* V, Muntenia, p. 183, un testament din Budești-Ilfov, înainte de 1600, în CB, I, p. 94–95, un zapis de vînzare din Vlașca, 1604, în CB, I, p. 135—136, o mărturie, Mircești—Vlașca, 1606, în CB, I, p. 151–152, un zapis din Romanați, 1606, în Bianu, DR, p, 9–10 : *scăpat*, *tăiatu*, *pădure*, *săracă*, *rămaso*, *cumpărat* etc. Nu avem documente din Teleorman de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și de la începutul celui următor.

[8] Cercetînd un număr de 6 hărți ale ALR I și II (I.h. 44 „măsea", 73 „visez", 90 „strepezesc (dinții)", 153 „tuse", 171 „nepoți", II, serie nouă, vol. III, h. 766 „spre seară"), materialul necartografiat ALR I, chest. 1147 „cățea", ALR II, chest. 4777 „auzeam", 6886 „amuțit", precum și cinci hărți publicate de Gr. Rusu, în CL VIII, 1963, 1, p. 64, 66, 67 (*frunze*, *spițe*, *rațe*, *mese*, *să lase*) — în total 14 cuvinte, am observat că fenomenul durificării consoanelor *s*, *z*, *ț* nu se extinde asupra punctelor 896 (ALR I), respectiv 899 (ALR II), cele mai apropiate de Roșiorii de Vede, *decît într-un singur caz* (*visez*).

[9] Vezi documentele de mai sus : *se*, *mărturisim*, *seliște*, *afurisit*, *țigani*, *auzit* etc.

[10] Cf. *casălor* (Bianu, DR, p. 1 ; zapis din Bolboși—Gorj, 1576).

[11] Vezi Iorga, SD, VI, p. 462–520 ; XII, p. 8–20, VIII, p. 9–14 ; XV, p. 38–40, 303–304, 325–329. În cuvîntul *tuse*, durificarea lui *s* nu s-a extins nici asupra unei părți a Olteniei răsăritene (p. 878, 885, 887 în fostul județ Romanați, vecin cu Teleormanul).

Rezultă din toate acestea că în secolul al XVI-lea se rostea în Muntenia *seamănă*, *păze(a)ște*, pronunțări care continuă să fie și astăzi singurele folosite în cea mai mare parte a regiunii. De aceea, grafii ca *săcurea*, *înțeleasără* etc., notate în tipăriturile coresiene, reflectă un fonetism nemuntenesc și provin din originalele ce stăteau la dispoziția diaconului.

c) *ea* (*ia*)>*e* : *me* (Matei, 62), *slujie* (Matei, 7). La Coresi, în locurile corespunzătoare : *mea*, *slujiia*.

Conservarea diftongului *-ęá* se constată astăzi numai în Muntenia (în restul Dacoromaniei, diftongul a fost redus la *ę*)[12]. În secolul al XVI-lea, fenomenul e bine reprezentat în textele moldovenești și din Transilvania centrală (*Codicele Sturdzan*). El se întîlnește mai rar în *Palia de la Orăștie* și relativ frecvent în *Cartea de cîntece* atribuită lui Pavel Tordași, amîndouă texte de origine bănățeană-hunedoreană. Cu totul sporadic, reducerea diftongului a fost întîlnită în documente din Prahova, Argeș, Vlașca[13]. Dat fiind faptul că în celelalte documente muntenești scrise în aceste regiuni diftongul apare consecvent (l-am notat și în texte în care *-ea* e redat prin *e* : *mea* și *me*, Vlașca, CB I, p. 135—136), e sigur că avem a face cu grafii fără corespondență în vorbirea locală, datorite unor neglijențe ale scriitorilor (ѣ e confundat frecvent cu є în documentele vremii ; vezi Rosetii, *L.r. sec. XIII-XVI*, p. 71—72).

d) *ie* pentru *e* : *acoperĭe* (Luca, 72), *cinĭe* (Ioan, 43), *cumperĭe* (Luca, 108), *descoaperĭe* (Luca, 43), *ferĭecați* (Luca, 24, 67) etc. (frecvent ; la Coresi, în locurile corespunzătoare : *acoapere*, *cine*, *cumpere*, *descoapere*, *ferecați*).

„Diftongarea" lui *e* (în realitate palatalizarea consoanei precedente) e un fenomen care a fost studiat recent de acad. E. Petrovici[14]. D-sa consideră că, într-o anumită perioadă, „diftongarea" lui *e* era generală pe întregul teritoriu dacoromân (se pronunța, așadar, peste tot : *fįete*, *mįerge* etc.). Ulterior, graiurile muntenești au „depalatalizat" consoana precedentă (*fete*, *merge*), în timp ce în restul Dacoromaniei au rămas în uz rostirile palatalizate. În realitate, nu avem nici un motiv să respingem explicația inversă, mai plauzibilă, că generală a fost pronunțarea fără „diftong" și că graiurile nordice au palatalizat consoana dinainte de *e*, pe cînd cele sudice (muntenești) au păstrat-o intactă (tendința spre palatalizare a consoanelor fiind frecventă în nord și foarte rară în sud). Astăzi „diftongarea" se întîlnește în întreaga Dacoromania, cu excepția Munteniei și Olteniei. Textele muntenești din secolul al XVI-lea (inclusiv cele din apropierea Teleormanului) nu reflectă acest stadiu al palatalizării consoanelor înainte de *e*[15]. Harta nr. 1, întocmită pe baza ALR I și publicată de acad. E. Petrovici în articolul citat, notează „diftongarea" și în punctele muntenești 940, 928, 890 și 896, dintre care ultimul este situat nu departe de Roșiorii de Vede. Avem a face însă, în aceste puncte, cu o evoluție fonetică recentă și accidentală. Ancheta ALR II, a acad. E. Petrovici, nu a înregistrat un asemenea fonetism în sud-vestul Munteniei (vezi harta nr. 2 din studiul citat). De remarcat, apoi că „diftongarea" nu apare, chiar după

[12] Vezi ALR I, h. 245 „fata mea e de tot frumoasă", ALR II, h. 130 „nevasta mea".

[13] Vezi pentru toate acestea Densusianu, *HLR* II, p. 99, Rosetti, *L.r.sec. XIII—XVI*, p. 91, CB, I, p. 135—136.

[14] *„Depalatalizarea" consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-vestul Transilvaniei și în dialectul istroromân*, în CL V, 1960, nr. 1—2, p. 10 și urm.

[15] Vezi în documentele semnalate mai sus : *pădure*, *stătătoare*, *fratele*, *zestre*, *alege* etc.

ALR I, decît în *des* (vezi harta nr. 3), în restul cuvintelor *e* întîlnindu-se consecvent[16]. Toate aceste considerații ne îndreptățesc să admitem că palatalizarea de tipul discutat nu avea curs în secolul al XVI-lea în graiurile muntenești apusene.

e) *e*>*i* : *șidea* (Matei, 108), *șizu* (Marcu, 52), *viniia* (Luca, 38). În secolul al XVI-lea, fenomenul (pe care îl separăm de închiderea lui *e* final la *i*) este prezent în Moldova,Banat — Hunedoara, Transilvania centrală și de nord. Cu totul rar, îl întîlnim în Muntenia (de ex. *umini* „oameni", în scrisoarea lui Neacșu, *adivăr*, într-un document din 1600)[17]. Închiderea lui *e* neaccentuat la *i* se constată astăzi în special în Transilvania, Banat și Moldova[18]. În Muntenia apare mai ales în cuvinte prezentînd doi *e* în silabe posttonice : *fetele*>*fetile*>*fetili*[19], transformare fonetică pe care o întîlnim îndeosebi în sudul și estul regiunii (în unele cuvinte, și în Teleorman). Un cuvînt ca *viniia* din *Evangheliarul din Londra* nu reflectă însă o pronunțare muntenească. Așa cum rezultă din ALR I, h. 144, verbul *a veni* se păstrează pînă astăzi cu *e* etimologic nealterat în întreaga Muntenie, inclusiv Teleormanul, și Oltenia (singurul punct muntenesc unde s-a notat *e*>*i*, 760, e situat în regiunea Tîrgoviștei). În lipsa unor hărți, nu putem afirma cu certitudine care e repartiția dialectală a formelor verbului *a ședea* (*șidea* — *ședea*, *șizu* — *șezu*). Foarte probabil că și în acest caz ne aflăm, în *Evangheliarul din Londra*, în prezența unui fonetism nemuntenesc.

6. Concluzia se desprinde singură în urma celor discutate în paginile precedente. În nici unul dintre graiurile muntenești de sud-vest din a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu puteau fi întîlnite cele cinci particularități de limbă examinate mai sus (îndeosebi dacă avem în vedere apariția lor concomitentă, dar și dacă ne referim la fiecare din ele în parte). Ele nu se găsesc în pasajele corespunzătoare din *Tetraevanghelul lui Coresi*, iar motivul pentru care grămăticul Radu, muntean de origine, ar fi introdus particularități de limbă caracteristice graiurilor din Banat, Transilvania și Moldova într-un text tipărit de un muntean și prezentînd fonetisme muntenești în locurile respective nu se poate imagina.

Dar, se va obiecta, Radu putea folosi alături de *Tetraevanghelul* coresian și o altă versiune a evangheliilor în care se găseau particularitățile de limbă mai sus amintite. Aceasta ar însemna însă că Radu de la Mănicești n-a fost un simplu copist, ci un compilator[20].

Corespunde o asemenea presupunere adevărului? Puținele informații pe care le deținem asupra diacului și asupra întocmirii copiei, comunicate de Radu sau pe care ni le dezvăluie, uneori, chiar textul transcris, nu ne îndreptățesc să admitem o părere asemănătoare. Nicăieri în fragmentarul *curriculum vitae* din postfața evangheliarului nu se afirmă sau se sugerează că Radu ar fi fost altceva decît un simplu copist de texte religioase[21].

---

[16] Și în cuvîntul *deget*, în care după harta nr. 3 ar trebui să întîlnim în punctele 890, 896, 928 și 940, „diftongul" *ie*. În realitate ALR I, h. 50 „deget", notează în aceste puncte numai forma *dęșt*.

[17] Vezi Densusianu, *HLR* II, p. 84, Rosetti, *L.r. sec. XIII—XVI*, p. 73.

[18] Vezi ALR I, h. 144 „și-a venit în fire", h. 187 „fecior".

[19] Vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 76.

[20] Cf. Fl. Dimitrescu, *loc. cit.*, p. 180.

[21] Vezi B. P. Hasdeu, *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la Londra în British Museum. Descriere analitică*, în „Columna lui Traian", 1882, p. 55 și urm.

Persoană lipsită de o cultură mai înaltă, foarte rău cunoscător al slavonei, după cum observă Hasdeu [22], el nu a fost cărturarul de la care am putea aştepta o muncă de confruntare a unor versiuni ale textului evangheliei, pentru a obţine interpretările şi termenii cei mai potriviţi. Radu s-a mulţumit să copieze ,,izvodul" ce-i stătea la dispoziţie, iar timpul foarte scurt (o lună !) în care a încheiat transcrierea unui text atît de voluminos e un indiciu că n-a avut răgazul necesar unei confruntări cu o altă versiune a evangheliei. Graba mare cu care a copiat ,,izvodul" explică, fie şi în parte, numeroasele omisiuni şi lecţiuni greşite existente în *Evangheliarul din Londra*. De altfel, însuşi grămăticul e conştient de numeroasele erori săvîrşite, ,,mai multe decît perii capului", asupra cărora ţine să-şi avertizeze cititorul : ,,de veţi afla vreo greşeală, fie de la mine, fie din izvod, s-o îndreptaţi" [23]. Aceste cîteva cuvinte ne arată că Radu a avut la dispoziţie un text cu greşeli, la care a adăugat, copiind, desigur din pricina grabei, altele. E greu de conceput ca o persoană să facă o operaţie de colaţionare a două texte şi totodată să transcrie erori grave din original, cum ar fi *cetâri*, *cucrâtorii* etc. [24]. Nu avem, aşadar, nici un motiv să presupunem că Radu de la Măniceşti a confruntat *Tetraevanghelul* coresian cu un alt text al evangheliilor [25]. De altfel, e cazul să ne întrebăm ce fel de compilaţie e aceea în care se urmează întocmai textul unuia din izvoare, iar din celălalt se împrumută numai cîteva particularităţi de limbă ? !

Dacă aşa stau lucrurile, atunci singura încheiere a cercetărilor de mai sus este că Radu de la Măniceşti nu a copiat textul *Evangheliarului din Londra* după un exemplar al *Tetraevanghelului* lui Coresi [26]. El a avut la dispoziţie fie o copie executată după tipăritura coresiană, fie o copie, directă sau intermediară, după originalul traducerii *Tetraevanghelului*, aşa cum au presupus Puşcariu, Drăganu şi alţi învăţaţi.

7. Pentru a decide care din aceste două ipoteze este cea adevărată, am luat în consideraţie alte diferenţe, de astă dată nu de ordin lingvistic, existente între cele două texte. Am examinat anume cazurile în care în *Evangheliarul din Londra* se constată omisiuni sau adăugiri faţă de textul coresian. Concluzia la care am ajuns la capătul acestui examen este că *Evangheliarul din Londra* derivă, *prin intermediul unei copii*, din *Tetraevanghelul* coresian şi nu este o copie, directă sau mijlocită, a traducerii originale a evangheliilor, independentă de tipăritura din 1560—1561, cum au crezut unii cercetători. În textul *Evangheliarul din Londra* se oglin-

---

[22] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 58.

[23] *Ibidem*, p. 56.

[24] Cf. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti, 1916, p. LXXVI.

[25] Vezi despre toate acestea, B. P. Hasdeu, *loc. cit.*, p. 58, ,,este învederat dară că Radu Grămătic n-a făcut altceva decît a copia cu grabă un original mai vechi".

[26] Desigur, sub rezerva descoperirii vreunui exemplar dintr-un tiraj necunoscut nouă, care să prezinte fonetismele nemunteneşti existente la Radu de la Măniceşti. De remarcat că Florica Dimitrescu constată existenţa a cel puţin două tiraje ale *Tetraevanghelului*, ,,ceea ce este confirmat de unele redactări deosebite" în exemplarele aparţinînd celor două tiraje (*Tetraevanghelul tipărit de Coresi*..., p. 31, n. 1). Confruntînd, prin sondaj, textele celor patru exemplare aflătoare la Biblioteca Academiei, am constatat că ele sînt identice în locurile unde *Evangheliarul din Londra* prezintă fonetismele susmenţionate. Aşa cum vom vedea (cf. mai jos, p. 322—324), exemplarele din acest tiraj necunoscut al *Tetraevanghelului* ar fi trebuit să aibă şi o altă dispoziţie a cuvintelor în pagină, ceea ce pare mai puţin probabil, căci presupune o nouă culegere a textului.

desc omisiunile și adăugirile a doi copiști : unul, copistul A (necunoscut nouă), a transcris tipăritura coresiană din 1560—1561 ; altul, copistul B (foarte probabil Radu de la Mănicești), a transcris copia executată de copistul A.

Prezentăm în continuare, grupate pe categorii, unele dintre omisiunile și plusurile manuscrisului în raport cu textul tipărit și anume pe acelea care dovedesc existența copiștilor A și B, urmînd să facem la sfîrșit un comentariu asupra exemplelor din fiecare categorie [27] :

A. 1. f. 64 r° ; *Matei, 113*
15 кроу́че · âшиждере шѝ маи марїн[преꙋ
16 ци бътжокꙋрїѧ кꙋ кърт8ларїн]шѝ бътрѫ
17 нїн шѝ фарисе́ии гръи́рѫ · алцїи мѫн
18 тꙋѧ́ще...

2. f. 79 v° ; *Marcu, 22*
8 пророкꙋлꙋи [фѫ́рѫ чѝнсте ноу́маи ꙟ мо
9 шиѧ лоу́и] ши ꙟроу́дѫши шѝ ꙟ ка́са лꙋи.

B. f. 235 r° ; *Ioan, 67*
10 âче́ста възꙋль пѫ́трꙋ. грѫи̇лꙋїс ·[до
11 âмне · âче́ста чѐ · грѫи̇лꙋнїс] · де вон
12 врѣ...

2. f. 235 r° ; *Ioan, 67*
14 ...оучe
15 никоу̂ âче́ла наꙋ мꙋрить · [ши нꙋ зисе
16 лꙋи їс къ на́ꙋ мꙋрить ·] чѐ де во́н врѣка̀
17 âчеста...

C. f. 228 v° ; *Ioan, 59*
16 ôбичаи во́аѡ · ка̀ оу̑нꙋль съ ла́сь во́аѡ ꙟпъратꙋл їоудеилор
17 ла̀ па̀щи · врѣ́ веци âмꙋ съ ла́сь во́аѡ
18 ꙟпъра́тꙋль їоуде́илѡ · стригарѫ то́
19 ци...

D. *Marcu, 62*
f. 100 *v°* 23 ...де̇ зи́ѡа â
24 чѣ́ѧ са̑оу де ча̑сь · ни́мѣ ноу́ль щїе · ꙟ чери
f. 101 v° 1 не́че̇ ꙟџерїи чѐ сѫ́нть ꙟ че́ри.

Exemplele grupate mai sus sub A, B și C arată cu suficientă claritate că o parte a omisiunilor și adăugirilor se datorează unui copist *care a transcris textul tipărit de Coresi* (dacă copistul în cauză este sau nu Radu de la Mănicești e o chestiune care nu ne interesează deocamdată). Faptul acesta demonstrează că *Evangheliarul de la Londra* derivă din tipăritura coresiană și scoate din discuție, ca neîntemeiată, opinia lui Iorga și a filologilor din Cluj.

Exemplele 1 și 2 de sub A sînt omisiuni tipice de copist, datorate neatenției. Ajuns la *mai marii*, respectiv la *prorocului*, copistul a continuat cu cuvintele *și bătrânii*, respectiv *și în rudâ-și* din rîndul următor. Pentru a

---

[27] Textul reprodus este acela al *Tetraevanghelului* lui Coresi. Cuvintele din paranteze drepte sînt omise de Radu. Cele subliniate reprezintă plusurile manuscrisului față de textul coresian. Menționăm că, în măsura posibilului, dispoziția în rînd a cuvintelor este aceea din tipăritură (am folosit în acest scop facsimilele din ediția Floricăi Dimitrescu).

continua cu aceste cuvinte, şi nu cu altele, era necesar ca, în textul pe care-l copia, ele să se afle dedesubtul ultimelor cuvinte transcrise. Revenind cu privirea asupra „izvodului", după ce scrisese în manuscrisul lui *mai marii* şi *prorocului* şi cunoscînd locul din pagină şi din rînd unde rămăsese, copistul a greşit cu un rînd şi a continuat cu *şi bătrînii*, respectiv cu *şi în rudâ-şi*, aflate sub *preu*[ţii], respectiv sub *fâră*, cuvintele care ar fi trebuit să fie scrise în mod normal. Explicaţia aceasta e valabilă însă numai dacă admitem că scribul a avut înaintea ochilor textul tipărit (căci altfel e greu de imaginat ca un manuscris neavînd nici o legătură cu tipăritura să fi prezentat, prin hazard, absolut aceeaşi dispoziţie a rîndurilor în pagină şi a cuvintelor în rînd).

Celui care ar obiecta că omisiunea s-ar fi putut face, din nebăgare de seamă şi în situaţia în care cuvintele mai sus amintite nu s-ar fi găsit unele deasupra celorlalte în rînduri consecutive (ceea ce, teoretic, nu e exclus, dar este mult mai puţin probabil) i se poate răspunde prin dovezile oferite de exemplele de sub B şi C.

Se observă că în cele două exemple de sub B ne aflăm în prezenţa unor cazuri asemănătoare (totuşi nu identice) cu cele examinate mai sus. În amîndouă exemplele, copistul sare un rînd, continuînd totdeauna cu cuvîntul aflat dedesubtul aceluia la care se oprise, dar de data aceasta eroarea comportă o explicaţie suplimentară. Greşirea rîndului se datorează repetării ultimelor cuvinte copiate în rîndul următor, imediat dedesubtul acestora. Astfel, în B1 avem în rîndul 10 *grâi lu I*[*su*]*s*, iar în rîndul următor, 11, dedesubtul acestor trei cuvinte, *grâi lui I*[*su*]*s*; în B2 avem pe *n-au murită* în rîndul 15, iar dedesubt, în rîndul 16, pe *n-au murită*. În amîndouă situaţiile, eroarea copistului s-a datorat repetării ultimelor cuvinte transcrise imediat dedesubt în rîndul următor. Ridicînd ochii din propriul manuscris asupra textului pe care-l copia, scribul a întîlnit cuvintele pe care tocmai le scrisese, *n-au murită* (de pildă), *dar în rîndul următor celui ce se copia atunci* şi a continuat cu *ce de voi vrĕ*, în loc de *şi nu zise* [28]. Mai putem oare vorbi despre capriciile hazardului care ar fi decis ca în două texte, neavînd o legătură directă unul cu altul, grupuri de cuvinte să se reunească într-un mod absolut identic în pagină şi să fie astfel motivul omiterii unor pasaje din text?

Exemplul de sub C dă încă un răspuns negativ la această întrebare. Copistul a sărit un rînd (deoarece cuvintele *să lasă voao* se repetă la sfîrşitul rîndului 17) şi după *ca unul să lasă voao* a continuat cu rîndul 18, nu cu 17, cum era normal, scriind *împăratul iudeilor*. În punctul acesta, el şi-a dat seama de greşeala făcută şi, uitînd să şteargă cele două cuvinte parazitare, a transcris mai departe rîndul omis, care începe cu *la paşti*, astfel încît textul copiat a primit următoarea înfăţişare : *običai voao ca unul să lasă voao împăratul iudeilor la paşti vrĕ-veţi amu să lasă voao împăratul iudeilor strigarâ toţi . . .*

Deşi în asemenea situaţii obiecţiile nu pot fi niciodată cu desăvîrşire înlăturate, credem totuşi că, după toate probele prezentate mai sus, ipoteza că scribul a transcris direct textul *Tetraevanghelului* coresian şi că, prin urmare, *Evangheliarul din Londra* trebuie neapărat pus în legătură cu tipăritura din 1560—1561 rămîne mai mult decît probabilă. Dacă n-am accepta aceas-

[28] Vezi, în legătură cu acest tip de omisiuni, I. A. Candrea, *op. cit.*, p. XXII şi urm.

tă ipoteză şi am considera că scribul a avut în faţă un alt text decît tipăritura coresiană, atunci ar trebui să admitem fie că textul în cauză avea, printr-o coincidenţă cu neputinţă de crezut, exact aceeaşi dispunere a rîndurilor în pagină ca tipăritura, fie că această dispunere era alta şi, în acest caz, omisiunile şi adăugirile, *luate în bloc*, nu se pot, practic, explica. *Copistul la care ne-am referit nu era însă Radu de la Măniceşti, fie şi numai din motivul, arătat mai sus, că Radu nu putea introduce în textul copiei particularităţi dialectale care nu existau în graiul său.*

Exemplul de sub D aduce o probă în plus în acest sens. Ajuns la capătul rîndului 24, copistul a adăugat, dintr-o neglijenţă asemănătoare aceleia de sub C cuvintele *în ceri* care se găseau în rîndul următor. Copistul care a făcut această greşeală *nu copia însă textul coresian, în care rîndul conţinînd cuvintele* în ceri *se află pe pagina următoare.* Acest copist, foarte probabil însuşi Radu de la Măniceşti, avea în faţă un text în care rîndurile 24, f. 100 v° şi 1, f. 101 r° din tipăritura coresiană se găseau *pe aceeaşi pagină*, iar cuvintele în ceri erau aşezate sub *nu-l ştie* sau, după ⌊sîn[*tŭ*, la începutul celui de-al doilea rînd următor [29].

Rezultă din toate acestea că în textul *Evangheliarului din Londra* se disting intervenţiile a cel puţin doi copişti : unul, necunoscut, a transcris *Tetraevanghelul lui Coresi*, celălalt, Radu de la Măniceşti, a avut la dispoziţie copia executată de cel dintîi (sau, eventual, o copie după această copie). Acceptînd acest raţionament se explică în chip satisfăcător greşelile de tipul *cetâri* „cetăţi", *cucrâtorii* „lucrătorii" etc., comune celor două texte (CT şi EL), care confirmau mai degrabă transcrierea directă a manuscrisului de pe *Tetraevanghelul* coresian, decît opinia lui Puşcariu, Drăganu şi a celorlalţi [30].

Putem afirma, prin urmare, la capătul cercetării noastre, că Evangheliarul din Londra este transcrierea unei copii executate, direct sau prin intermediar, după Tetraevanghelul lui Coresi.

În lumina acestei constatări, cercetarea limbii manuscrisului copiat de Radu de la Măniceşti nu poate fi socotită drept încheiată. E necesar să se stabilească, în măsura posibilului, unde, cînd şi în ce împrejurări s-a copiat *Tetraevanghelul lui Coresi*, prin stabilirea straturilor de limbă reflectate în *Evangheliarul din Londra* şi prin localizarea lor după criteriile cele mai adecvate.

Este un subiect asupra căruia sperăm să ne putem opri în viitor. Cît priveşte problema raporturilor dintre *Tetraevanghelul lui Coresi* şi *Evangheliarul din Londra*, ea a fost, credem, soluţionată în rîndurile de faţă.

Februarie 1967

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I.C. Frimu 22

[29] O dovadă în acest sens o constituie faptul că Radu scrie *nu-l ştietŭ*, adăugînd la *ştie* pe *tŭ* din cuvîntul *sîntŭ*, aflat în al doilea rînd următor. Dispunerea cea mai probabilă în pagină a textului de sub D în manuscrisul copiat de Radu ni se pare a fi următoarea :

...nime nu-l ştie
nece îngerii ce sân
tŭ în ceri.

[30] Însemnează că o parte din erorile de tipar din Coresi au fost reproduse de copistul A, de la care au fost preluate, în totalitate sau numai în parte, de copistul B (Radu de la Măniceşti). Tot aşa se explică de ce anumite rînduri incomplete (explicabile poate prin corecturi de ultim moment) din *Tetraevanghel* (Luca, zač. 5, 6, 7) se regăsesc în manuscrisul lui Radu.

ELEMENTELE DE GRAMATICĂ TURCĂ ALE LUI GUILLAUME POSTEL (1575)*

DE

VLADIMIR DRIMBA

Printre primele încercări de descriere a limbii turce făcute în Europa se înscrie şi lucrarea lui Guillaume Postel intitulată *Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs*. Deşi foarte modestă, socotim totuşi util să o prezentăm celor pe care-i preocupă istoria studiilor turcologice, deoarece, pe de o parte, ea cuprinde cîteva fapte lingvistice demne de a fi luate în considerare cînd se studiază limba turcă vorbită în secolul al XVI-lea, iar pe de altă parte fiindcă, datorită prestigiului autorului ei — care trecea drept unul dintre cei mai iluştri orientalişti ai vremii — această lucrare a avut o oarecare influenţă asupra dezvoltării ulterioare a cercetărilor asupra limbii turce.

Guillaume Postel (1510 — 1581), vizionar extravagant şi erudit prodigios, s-a bucurat de o mare celebritate printre contemporanii săi. După o călătorie făcută în 1535 la Constantinopol (unde a însoţit solia regelui Francisc I al Franţei însărcinată să negocieze cu Soliman Magnificul o alianţă contra lui Carol Quintul), în Grecia şi în Asia Mică — unde a studiat limbile vorbite în aceste ţări şi a achiziţionat numeroase manuscrise de mare valoare—, Postel a fost numit, în 1539, profesor de matematică şi de limbi orientale la Collège de France. Mai tîrziu, după o a doua călătorie făcută, prin 1549, în Orient, a fost chemat ca profesor la Universitatea din Viena.

Visînd la unirea tuturor oamenilor într-o monarhie universală, el credea că trebuia să se înceapă cu convertirea musulmanilor la creştinism. În acest scop a tradus Noul Testament în limba arabă şi Coranul în limba latină, a redactat o gramatică a limbii arabe clasice şi a publicat numeroase lucrări pline de aberaţii mistice [1].

---

* Versiunea, ceva mai dezvoltată, în limba franceză a acestui articol se află sub tipar la « Türk Dili Araştırmaları Yıllığı » Belleten, 1966.

[1] Despre viaţa şi opera lui Postel vezi E. G. Vogel, *Über Wilh. Postels Reisen in den Orient*, în „Serapeum", XIV (1853), p. 49—58 şi *Verzeichnis der Originalausgaben von Wilhelm*

Una dintre operele cele mai importante ale lui Guillaume Postel este cartea sa *De la République des Turcs*, tipărită la Poitiers în 1552 și în 1560, apoi într-o nouă ediție, intitulată *Des Histoires orientales*, la Paris, în 1575 [2].

În această scriere Postel se dovedește un foarte fin observator al vieții și obiceiurilor turcilor, pe care le prezintă într-un mod foarte obiectiv, lipsit de orice prejudecată teologică, și nu o dată chiar cu simpatie și admirație. Datorită numeroaselor informații, adesea foarte detaliate, pe care le cuprinde, această operă are și astăzi o mare valoare documentară.

Cea de-a treia ediție a cărții (*Des Histoires orientales*) se deosebește de cele precedente nu numai prin titlul și formatul ei, ci și prin unele revizuiri ale textului, prin indicele de materii și, mai ales, prin adăugarea unui mic capitol nou, intitulat *Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs*. Acest capitol, care servește drept introducere a cărții, urmează după o scrisoare de dedicație (adresată prințului Hercule François de Valois) și cuprinde 20 de pagini nenumerotate; pentru comoditatea expunerii am numerotat aceste pagini (ținînd seamă de numărul paginilor precedente) de la XXIV la XLIII.

Această *Instruction* este alcătuită dintr-o scurtă expunere gramaticală și dintr-o listă destul de bogată de cuvinte turcești — prima parte servind să inițieze pe cititor în folosirea cuvintelor cuprinse în listă.

În comparație cu încercarea similară a predecesorului său Filippo Argenti (1533) [3] și mai ales cu gramaticile imediat următoare ale lui Pietro Ferraguto (1611) [4] și Hieronymus Megiser (1612) [5], schița de gramatică

Postels Schriften aus der königl. öffentl. Bibliothek zu Dresden, în «Serapeum», XIV (1853), p. 363—378 ; F.-J. Desbillons, *Nouveaux éclaircissements sur la vie et les ouvrages de Guillaum Postel*, Liège, 1771 ; P. Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du XIX*[e] *siècle*, vol. XII, p. 1501 ; G. Weil, *De Gulielmi Posteli vita et indole*, Paris, 1892 și în *La Grande Encyclopédie*, Paris, f.a., p. 435 ; Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, vol. I, București—Berlin, 1961, p. 379—380. D. prof. F. Babinger (căruia îi aducem și pe această cale viile noastre mulțumiri) ne-a comunicat, în plus, următoarele referințe bibliografice privitoare la Postel : Theodor Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, München, 1869, p. 225—227 ; G. Levi Della Vida, *Ricerche sulla formazione del più antico fondo dei manoscritti orientali della Biblioteca Vaticana*, Città del Vaticano, 1939, p. 307—327 ; William J. Bouwsma, *Concordia Mundi. The Career and Thought of Guillaume Postel (1510—1581)*, Cambridge, The Harvard University Press, 1957.

[2] Prima ediție, din 1552, n-o cunoaștem. Titlul celei de-a doua ediții este : *De la Republique des Turcs, & là ou l'occasion s'offrera, des meurs & loy de tous Muhamedistes*, Par Guillaume Postel Cosmopolite. A Poitiers, Par Enguilbert de Marnef, Auec Priuilege du Roy, M.D.LX. — În sfîrșit, cea de-a treia ediție este intitulată : *Des Histoires Orientales et principalement des Turkes ou Turchiques et Schitiques ou Tartaresques et aultres qui en sont descendues, Oeuure pour la tierce fois augmenté, Et Diuisé en trois parties, auec l'Indice des choses les plus memorables y contenues*, Par Guillaume Postel Cosmopolite, deux fois de là retourné et veritablement informé. A Paris, De l'Imprimerie de Hierosme Marnef, et Guillaume Cauellat au mont S. Hilaire à l'enseigne du Pelican, 1575.

[3] Vezi Alessio Bombaci, *La «Regola del Parlare Turcho» di Filippo Argenti*, Napoli, 1938.

[4] Vezi A. Bombaci, *Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca (1611)*, în „Annali" (Pubblicazioni dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli), Nuova serie, Vol. I. Scritti în onore di Luigi Bonelli, Roma, 1940, p. 209.

[5] Hieronymus Megiser, *Institutionum linguae Turcicae libri quatuor*, Leipzig, 1612.

turcă a lui Guillaume Postel este mult mai sumară și mai puțin sistematică. De fapt, ea nu cuprinde decît declinarea [6] pronumelor personale și a pronumelui nedefinit-interogativ *kim* 'cine' [7] (p. XXIV – XXV), declinarea substantivului, cu cîteva elemente de morfologie a sufixului posesiv (p. XXVII – XXIX și XXX), apoi cîteva elemente de morfologie a verbului : cîteva exemple de participiu trecut (și de nume de agent, pe care Postel le numește ,,participe . . . Nō verbe, ou le Nō du verbe"), cîteva exemple de infinitiv și de întrebuințare a lui la dativ și ablativ (p. XXX – XXXI), conjugarea verbului la prezent, trecut și viitor (p. XXXI) și, în sfîrșit, conjugarea formei negative a verbului (p. XXXI – XXXII). Expunerea tuturor acestor lucruri este în general schematică și adesea confuză ; inexactitățile, atît în formele gramaticale cît și în interpretarea lor, sînt destul de numeroase și trădează o cunoaștere destul de superficială a limbii turce [8].

A doua parte a lucrării este constituită dintr-o bogată listă de cuvinte turcești, grupate pe sfere semantice : *Le Nom des choses coelestes*, *Les Noms des Temps*, *Les choses terrestres*, *Les Noms des offices & des Persones*, *Le Nom des bestes* etc. (p. XXXII – XLII). Această listă nu este, însă, opera lui Postel : ea fusese alcătuită de Bartholomaeus Georgievits și publicată mai întîi în cartea sa *De Turcorum ritu et moribus* (Antwerpen, 1544) [9]. Totuși, nu este vorba de o simplă copie : intervențiile lui Postel sînt numeroase și uneori foarte importante. Iată diferențele dintre cele două texte :

1. Titlurile latinești ale capitolelor sînt redate în traducere franceză ; în unele cazuri traducerea este fidelă, dar în altele ea este mai mult sau mai puțin liberă (de exemplu, la Georgievits : *Nomina hominum et ad homines pertinentia*, p. 21 ; *Numeri*, p. 24 etc. – la Postel : *Les Noms des offices & des Persones*, p. XXXIV ; *La raison de compter*, p. XLI etc.).

2. Alături de traducerea latină a cuvintelor turcești, existentă în vocabularul lui Georgievits, Postel dă și traducerea franceză. Aceasta este, în majoritatea cazurilor, exactă ; excepțiile sînt rare : *Vzum* [10] ,,Grappe de raisin" (p. XXXVIII) pentru ,,uvae" (Georgievits, p. 22), *Ygit* ,,Personnage" (p. XXXIV) pentru ,,persona" (Georgievits, p. 21) și alte cîteva (vezi mai jos).

3. Titlul general al vocabularului (*De vocabulis, salutationibus et responsionibus ac numero eorum*, p. 20) și capitolul nr. 12 (*Salutatio Turcarum, Persarum & Arabum*..., p. 24–25) au fost omise de Postel.

---

[6] La fel ca și la Megiser și în alte gramatici turcești ale epocii, elaborate după modelul gramaticii latine, locativul nu figurează printre cazuri.

[7] Pronumele *ne* 'ce' este menționat și el, dar fără să i se dea declinarea.

[8] Vezi textul, pe care-l reproducem în anexa acestui studiu.

[9] Vezi ediția critică a acestui vocabular al lui Georgievits la W. Heffening, *Die türkischen Transcriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544–1548. Ein Beitrag zur historischen Grammatik des Osmanisch-Türkischen*, Leipzig, 1942, p. 20–25. (La această lucrare trimitem pentru toate datele pe care le cităm din Georgievits.)

W. Heffening desemnează cartea citată a lui Georgievits prin sigla **A**. Georgievits a reprodus lista sa de cuvinte, cu unele modificări, în două din cărțile sale tipărite ulterior, pe care Heffening le desemnează, în notele ediției sale, prin siglele **C** (*De afflictione*, Worms, 1545) și **K** (*Pro fide christiana cum Turca disputationis habitae descriptio*, Cracovia, 1548). Vezi W. Heffening, *op. cit.*, p. 16–18.

[10] Reproducem exact toate grafiile lui Postel. Pentru interpretarea grafiilor comune lui Georgievits și Postel, vezi W. Heffening, *op. cit.* Vezi și mai jos, nota 26.

4. Într-un mare număr de cazuri Postel înlocuieşte traducerile lui Georgievits prin alte traduceri. Iată numai cîteva exemple :

POSTEL	GEORGIEVITS
Arca, Dos, Tergus (p. XXXV)	dorsum (p. 21)
As, Mets de viãde, Victus (p. XL)	ferculum (p. 24)
Atsar, Chasteau, Castrum (p. XLI)	castellum (p. 24)
Bagh, Vigne, Vitis (p. XXXVIII)	vinea (p. 22)
Bitsag, Cousteau, Cultellus (p. XXXIX)	culter (p. 23)
Bogdai, Froment, Frumentum (p. XXXVIII)	triticum (p. 22)
Calam, Plume, Calamus (p. XL)	penna (p. 23)
Chautan, Robbe, Oblõga vestis (p. XXXVIII)	tunica (p. 23)
Chepeneg, Manteau, Penula (p. XXXVIII)	palleum (p. 23)
Chu, Grange, Horreum (p. XLI)	villa (p. 24)
Gsianauar, Beste, Altilia (p. XXXVI)	animal (p. 22)
Halaik, Seruante, Serua (p. XXXV)	ancilla (p. 21)
Hauta, Sepmaine, Septimana (p. XXXIII)	hebdomada (p. 20)
Ibrik, Pot à boire, Vrceolus (p. XXXIX)	poculum (p. 23)
Ioldas, Compaignõ, Socius (p. XXXIV)	comes (p. 21)
Kedi, Chat, Felis (p. XXXVII)	catus (p. 22)
Mest, Houseaux sans semelles, Calcei (p. XXXIX)	ocreae sine solo (p. 23)
Pegamber, Sainct, Propheta (p. XXXII)	sanctus (p. 20)
Pekmez, Miel faict de moust, Mustum coctũ (p. XXXVIII)	mel ex musto (p. 22)
Seher, Ville, Ciuitas (p. XLI)	urbs (p. 24)
Tas, Pierre, Saxum (p. XXXIV)	apis (p. 21)
Toprak, Terre, Solum (p. XXXIII)	terra (p. 20)
Zarchula, Le bonnet des Ianitzaires, Oblõgus rotũdusque pileus (p. XXXVIII)	ienitzerorum pileus (p. 23)

şi multe altele

O menţiune specială se impune pentru verbele turceşti înregistrate de Georgievits la infinitiv şi traduse prin substantive[11], pe care Postel le traduce tot prin infinitive :

POSTEL (p. XXXIX—XL)	GEORGIEVITS (p. 23—24)
Aglamach, Pleurer, Flere	planctus
Erlamak, Chanter, Canere	cantus
Islemek, Ouurager, Perficere	operatio
Itsmek, Boire, Bibere	potus
Oinamak, Iouer, Ludere	ludus
Tsalmak, Sonner, Psallere	sonus

şi alte cîteva

Din exemplele citate mai sus se poate observa că în cele mai multe cazuri Postel a înlocuit traducerile lui Georgievits prin termeni sau expresii sinonime, uneori mai „distinse", luate din latina clasică. Substituirile eronate (vezi s.v. *Bitsag*, *Chu*, *Gsianauar*, *Ioldas*) sînt puţin nume-

[11] Vezi W. Heffening, *op. cit.*, p. 88.

roase în comparație cu numărul traducerilor mai bune decît acelea ale lui Georgievits (vezi s.v. *Chautan*, *Chepeneg*, *Ibrik*, *Pegamber* etc., apoi verbele *Aglamach*, *Erlamak*, *Islemek* și celelalte).

5. Materialul lingvistic nou pe care Postel îl aduce în vocabularul său este destul de sărac. El se rezumă la :

a) cîteva grafii diferite de acelea date de Georgievits, dar avînd aceeași valoare fonetică ; de exemplu, la Georgievits : *chara* „niger" (p. 22), *chelets* „gladius" (p. 23), *gsan* „anima" (p. 21), *kerch* „quadraginta" (p. 24) etc. — la Postel : *Cara* (p. XXXVI), *Chiligs* (p. XXXIX), *Gian* (p. XXXV), *Kerc* (p. XLII) ;

b) cîteva variante fonetice noi [12] :

POSTEL	GEORGIEVITS
Agsam, Tard, Crepusculum (p. XXXIII)	*aksam*, serum (p. 20)
Baluc, Poisson, Piscis (*ibid.*)	*balok*, piscis (*ibid.*)
Biuk, Grand, Magnum (p. XLI)	*buk*, magnus (p. 24)
Charib, Poure, Pauper (p. XXXV)	*charip*, pauper (p. 21)
Chiopek, Chien, Canis (p. XXXVII)	*kupek*, canis (p. 22)
Denghiz, Mer, Mare (p. XXXIII)	*denyuz*, mare (p. 20)
Pul & *Ful*, Mõnoye d'eraī, Numus aereus (p. XXXIV)	*pul*, as, assis (p. 21)
Il, An, Annus (p. XXXIII)	*gil*, annus (p. 20)
Izuk, Anneau, Annulus (p. XXXIV)	*iuzuk*, annulus (p. 22)
Kezil, Rouge, Ruber (p. XXXVI)	*kuzol*, ruber (*ibid.*)
Vkuz, *Okuz*, Beuf, Bos (*ibid.*)	*vkuz*, bos (*ibid.*)
Rentsber, Ouurier, Calo (p. XXXV)	*irrentsper*, operarius (p. 21)
Retsul, Prophete, Missus legatus (p. XXXII)	*irretsul*, propheta (p. 20)

c) în sfîrșit, cîteva cuvinte noi, dintre care *Bassah* „Capitaine, Praefectus" (p. XXXIV) și *Tangri* „Dieu, Deus" (p. XXXII) se găsesc în alte lucrări ale lui Georgievits (fiind scrise, respectiv, *bassa* și *tanre* „Creator", vezi Heffening, *op. cit.*, p. 101 și 120), — pe cînd cuvintele următoare lipsesc la Georgievits :

Bassargi [bazarğï] [13] „Marchant, Mercator" (p. XXXIV)
Er (adăugat după *Adam*) „Homme, Homo, vir" (*ibid.*)
Kindi „Vespre" (p. XXXIII)
Kiz cardas [*kïzkardaš*] „Soeur, Soror" (p. XXXIV)
Mascara [*maskara*] (dat alături de *Deli*) „Sot, Stultus" (p. XXXVI) ; accepțiune suspectă.

Georgievits introduce în vocabularul său patru cuvinte ungurești : *dil* „meridies" (<*dél*, dialectal *dil*), *nielf* „lingua" (<*nyelv*), *on* „plumbum" (<*ón* 'cositor') și *hass* „venter" (<*has*) (vezi Heffening, *op. cit.*, p. 20, nota 1 și p. 21, notele 1, 4 și 7). Postel păstrează ultimele două cuvinte (p. XXXIV și XXXV), dar înlocuiește pe *dil* cu *Oile* (p. XXXIII) și pe *nielf* cu *Dil* (p. XXXV), termenii turcești corespunzători.

În sfîrșit, Postel înlocuiește cuvintele *feide* „lucrum" și *zian* „damnum" din vocabularul lui Georgievits prin derivatele lor *Feidely* [*feideli*

[12] Pentru interpretarea acestor variante, vezi mai jos.
[13] Între paranteze drepte indicăm interpretarea fonetică a grafiilor lui Postel.

sau mai degrabă *feydeli*], pe care-l traduce greşit prin „Gain, Lucrum" (p. XXXVI), şi *Zianly* [*zianlï* sau *ziyanlï*], pe care-l traduce prin „Dommage" (tot după Georgievits, dar în latineşte, corect) „Damnosus" (p.XXXVI).

Compararea materialului lexical turcesc din vocabularul lui Postel cu materialul corespunzător din cele trei variante ale vocabularului lui Georgievits [14] ne duce la rezultatele următoare :

Grafiile *dort*, *kassik*, *pekmez* şi *vyan* existente în variantele C, K şi la Postel corespund grafiilor *dorth*, *kassig*, *pechmez* şi *vyain* din varianta A.

Grafiile *sakal* şi *ymek* din variantele A, C şi de la Postel corespund grafiilor *ssakal* şi *gimek* din varianta K.

Rezultă că Postel a avut ca bază a vocabularului său varianta C (*De afflictione*, Worms, 1545) a lui Georgievits [15].

★

Vom trece acum la analiza particularităţilor lingvistice ale materialelor noi pe care le cuprinde lucrarea de care ne ocupăm [16].

FONETICĂ

Vocale

1. Fluctuaţia între *e* (închis) şi *i*, prezentă în toate textele turceşti transcrise (Transcriptionstexte) din secolul al XVI-lea [17], este atestată şi la Postel: *dimis dur* [*dimiš dür*] „est dict" (p. XXIV), alături de *Dedi* „il ha dict" et *Demedi* „il ne l'ha pas dict" (p. XXXII).

În *Ilemisch* [*ilemiš*] „est fait" (p. XXX), *i*- rezultat din diftongul *ey*- (*eyle*- 'a face') este, probabil, transcrierea unui *i* lung [18]. Vezi şi derivatul *Iligi* [*iliği*] „l'Agent", pe care Postel îl consideră ca variantă a lui *Elchi* [*elči*] ~ *Elgi* [*elği*] „l'Ambasciadeur agent de son Prince" (p. XXX).

2. Trecerea lui *ö* la *ü* [19] apare în verbul *Giur*- [*gür*-] 'a vedea' (p. XXX—XXXI). În vocabularul său, Postel reproduce din lucrarea similară a lui Georgievits toate formele care cuprind acest fenomen, cu următoarele excepţii : alături de *Vkuz* [*üküz*] „Beuf" introduce şi forma *Okuz* [*öküz*] (p. XXXVI) şi înlocuieşte forma *kupek* [*küpek*] prin *Chiopek* [*köpek*] (p. XXXVII). Vocalismul normal apare şi în *Oile* [*öyle*] „Midy" (p. XXXIII), cuvînt absent la Georgievits.

---

[14] Pentru aceste variante vezi mai sus, nota 9.

[15] Lucrarea *Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs* a lui Postel se încheie cu publicarea traducerii turceşti a rugăciunii duminicale (p. XLIII), pe care o reproduce din cartea lui Georgievits *De Turcarum moribus epitome*, Lyon, 1553.

[16] Pentru faptele comune vocabularelor lui Postel şi Georgievits, vezi W. Heffening, *op. cit.*, passim. Unele interpretări date de Heffening sînt susceptibile de a fi revizuite ; vez Alessio Bombaci, *Recenti edizioni di testi turchi in trascrizione*, în «Oriente Moderno», XIX (1949), p. 176—189 ; T. Halasi Kun, în «Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi», VIII (1950), p. 252—260 ; Julius Németh, *Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgievits*, în *Charisteria Orientalia praecipue ad Persiam pertinentia* [Ioanni Rypka . . . volumen sacrum], Praga, 1956, p. 202—209.

[17] W. Heffening, *op. cit.*, p. 47—49.

[18] Cf., la Georgievits, *eyle*- (W. Heffening, *op. cit.*, p. 53 şi 105) ; la Ferraguto : *ilérum* „facio" (A. Bombaci, *Padre Pietro Ferraguto*. . ., p. 209), *iledúm* (*id.*, *op. cit.*, p. 214), dar *dijnéc* „bastone", *pijnér* „formaggio" (*ib.*).

[19] W. Heffening, *op. cit.*, p. 45—47.

3. Labializarea lui *ï* (>*u*, *o*) și a lui *i* (>*ü*) în temă, frecventă la Georgievits [20], este menținută de Postel, cu următoarele excepții : *Baluc* [*baluk*] „Poisson" (p. XXXIII [21]; la Georgievits : *balok*, p. 20) ; *Denghiz* [*deŋiz*] „Mer" (p. XXXIII ; la Georgievits : *denyuz* [*deŋüz*], p. 20), *Gezil* [*kïzïl*] „Rouge" (p. XXXVI ; la Georgievits : *kuzol*, p. 22, și *chuzul*, p. 110).

4. *O* în loc de *u* se întîlnește în *Rom* „Romain" și în derivatul său *Rōly* [*romlï*] „Romaine chose" (! p. XXVII) [22].

O confuzie curioasă apare între *tuz* 'sare' și *toz* 'praf' : la p. XXXVII se dă (după Georgievits) *Thuz* „Poulsiere" [23], pe cînd la p. XXVII același cuvînt (scris de astă dată *Tous*) este tradus prin „sel" ; totuși, cînd Postel declină acest cuvînt (*ib.*), el dă pentru dativ „*Tossa* ou Toussa" !

5. În cazul lui *Biuk* „Grand" (p. XLI ; la Georgievits : *buk* [24]) și al lui *Izuk* „Anneau" (p. XXXIV ; la Georgievits : *iuzuk*) se pare că avem a face cu o disimilare *ü* — *ü*>*i* — *ü*, datorată influenței lui *y* (deci *biyük* sau *bi^{i}ük*, *yizük*, *^{i}izük* sau *izük*).

6. Proteza vocalică înaintea lui *r*, care apare la Georgievits în cuvintele *irretsul* [*iresul*] „propheta", *irrentsper* [*irenčper*] „operarius" și *Urum* [25] lipsește la Postel, la care cuvintele respective sînt date în formele *Retsul* [*resul*] „Prophete, Missus legatus" (p. XXXII), *Rentsber* [*renčber*] „Ouurier, Calo" (p. XXXV) și *Rom* (vezi mai sus, § 4.)

7. Căderea lui *i* inițial [26] apare în *Kindi* „Vespre" (p. XXXIII ; <*ikindi*) și în *Ste* [*šte*] „voicy" (p. XXIV ; <*iște*).

8. Vocala mobilă lipsește în *Ism* 'nume' ; „varianta" *Isme* [*ismi*] [27] este, evident, forma cu sufix posesiv de pers. a 3-a [28].

9. Armonia vocalică palatală prezintă numeroase abateri și fluctuații, chiar mai numeroase — după cum se pare — decît la alți autori din secolul al XVI-lea [29] :

a) *a* în loc de *e* : *Bendan* „de moy" (p. XXV) ; *Senha* [*sena* sau *seŋa*] „à toy" și *Sendan* „de toy" (*ib.*) ; *Chimindam* [*kimindan*] „de qui", *Chimlar* [*kimlar*] și toate formele sale cazuale (*ib.*) ; *Elchia* [*elčiya* sau *elči^{i}a*] „à l'Ambassadeur", *Elchidan* [*elčidan*] „de l'Ambassadeur" și *Elchilar* [*elčilar*] „les Ambassadeurs" (p. XXX) ; *Era* „à l'homme", *Erdan* „de l'homme", *Erlera* „aux hommes" și *Erlerdan* „des hommes"

---

[20] W. Heffening, *op. cit.*, p. 54. După Heffening, *o* în cazuri ca *baloq* (= *balïk*) ar fi o nuanță intermediară între *ï* și *u* (*op. cit.*, p. 61). Vezi și J. Németh, în *Charisteria Orientalia...*, Praga, 1956, p. 208.

[21] Aceeași formă apare la Argenti (*balúch*, vezi *op. cit.*, p. 54) și la Ferraguto (*balúc*, vezi A. Bombaci, *op. cit.*, p. 219).

[22] Cf., la Georgievits, *Urum* (Heffening, *op. cit.*, p. 121). Pentru alte exemple de trecere a lui *u* la *o* la Georgievits și la alți autori, vezi *op. cit.*, p. 55.

[23] Această accepțiune se datorește, fără îndoială, unei confuzii cu *tuz* 'sare' (cf. *loc. cit.* nota 8).

[24] W. Heffening, *op. cit.*, p. 53, § 11 interpretează această grafie ca *bük*.

[25] *Op. cit.*, p. 50—51, § 8.

[26] Cf. *op. cit.*, p. 52.

[27] Cf. explicația dată de Postel : „le Nom... en Turc pur se dict *Adi* [*adï* — n.n.], en l'art de la Grāmatique *Ism* ou *Isme*" (p. XXIX).

[28] Cf. W. Heffening, *op. cit.*, p. 51, care dă cu ezitare această explicație unor fapte analoge date de Georgievits.

[29] Vezi W. Heffening, *op. cit.*, p. 58—59 și A. Bombaci, *op. cit.*, p. 212.

(p. XXXVIII); *Ischidmac* [*išidmak*] „ouir" (p. XXX), *Gheldilar* [*geldilar*] „ils sont venus" (p. XXXII) etc. (vezi şi cap. „Morfologie");

b) *a* alături de *e* (în cuvinte din clasa anterioară): *Giurmac* [*gürmak*] ~ *Giurmeg* [*gürmeg*] „veoir" (p. XXX); *Bengler* [*begler*?] ~ *Benglar* [*beglar*?] „les signeurs" (p. XXIX); *Ghelmec* [*gelmek*] ~ *Ghelmac* [*gelmak*] (p. XXXI);

c) *e* în loc (sau alături) de *a*: *Adamlar* ~ *Adamler*, *Adamlerun* [*adamlerün*], *Adamlara*, *Adamlerdan* (p. XXVIII).

10. Armonia labială [30] se prezintă după cum urmează:

a) vocalele *u*/*ü* (în loc de *ï*/*i*) apar în sufixele posesive, în sufixul genitivului şi al copulei: *Adamlerun* [*adamlerün*] 'al oamenilor' (p. XXVIII), *Benum*~*Benun* [*benüm*] 'al meu' (*ib.*), *Senũ* (p. XXIV) ~ *Senum* (p. XXV, XXVIII) [*senün*] 'al tău', *Bengum* [*begüm*] „dominus meus" (p. XXVIII), *Elchinun* [*elčinün*] „de l'Ambassadeur" (p. XXX), *Erun* [*erün*] „de l'homme" (p. XXVII), *Erlerun* [*erlerün*] „des hommes" (*ib.*), *Neh Dur Boù* [*nedür bu*] „qu'est cecy?" (p. XXIV), *Neh adj dur Bou* [*ne adïdur bu*] „q̃ est le Nõ de cecy?" (*ib.*);

b) vocalele *ï*/*i* (în loc de *u*/*ü*) apar în sufixele acuzativului, participiului trecut, numelor de agent şi în sufixul adjectival *-lï*/*-li*/*-lu*/*-lü*: *Onhi* [*onï*] „luy" (p. XXV), *Giurmisch* [*gürmiš*] „vu" (p. XXX), *Giurgi* [*gürği*] „voyant" (*ib.*), *Rõly* [*romlï*] „Romaine chose" (! p. XXVII), *Tously* [*tuzlï*] ~ *Dousli* [*duzlï*] „salé" (*ib.*).

Consoane

11. *b* etimologic este conservat în *Bassah* [*baša*] „Capitaine" (p. XXXIV)[31], *Bassargi* [*bazarğï*] „Marchant" (*ib.*), *Charib* [*karib*] „Pouvre, Pauper" (p. XXXV; la Georgievits: *charip*, p. 21) şi *Rentsber* [*renčber* < pers. *rančbar*] „Ouurier" (p. XXXV; la Georgievits: *irrentsper*; v. şi § 6) [32].

Alături de *Pul* „Mõnoye d'eraï" (p. XXXIV; aceeaşi formă se află şi la Georgievits, p. 21), Postel dă şi o variantă *Ful*, care rămîne să fie explicată.

12. Alături de forma normală *Tous* [*tuz*] 'sare' şi de derivatul ei *Tously* [*tuzlï*] 'sărat' (p. XXVII), într-o variantă a acestui derivat apare *d-* în loc de *t-*: *Dousli* [*duzlï*] (*ib.*)[33].

Dentala sonoră *d* apare şi la finala radicalului verbal: *Ischidmac* [*išidmak*] „Ouir", *Ischidgi* [*išidği*] „Oyant", *Ischidmisch* [*išidmiš*] „Ouy" (p. XXX), — precum şi în copula *dur* după o consoană surdă: *dimis dur* [*dimišdür*] „est dict" (p. XXIV).

13. *g* în loc de *k* la sfîrşit de cuvînt [34] apare în *Giurmeg* [*gürmeg*] „veoir" (p.XXX XXXI), alături de *Giurmectan* [*gürmektan*] „de veoir" şi de *Giurmac* [*gürmak*] (p. XXXI).

---

[30] Cf. W. Heffening, *op. cit.*, p. 49—50 şi 59—60.

[31] La Georgievits: *baša* ~ *paša* (W. Heffening, p. 69, § 28).

[32] Vezi W. Heffening, *op. cit.*, p. 63—64, 69—70 şi 81, § 41.

[33] Cf. *op. cit.*, p. 69, § 27.

[34] Vezi *op. cit.*, p. 64—65.

Grafiile *Benc* „signeur" (p. XXVIII) şi *Beng* (*Bengler* ~ *Benglar* „les signeurs", p. XXIX) se pare că trebuie interpretate ca *beg*, mai ales că şi această grafie este folosită: *Begundan* (p. XXVIII). Alături de această formă Postel întrebuinţează şi forma *bey*: *Bencler bey* „Des signeurs le signeur" (p. XXIX).

În *Oile* [*öyle*] „Midy" (p. XXXIII) avem *y* < *ğ*.

14. Velara *q* în poziţie intervocalică se sonorizează: *Giurmaga* [*gürmaγa*] „a veoir" (p. XXXI)[35].

Formei *aksam* [*aqšam*] 'seară' de la Georgievits (p. 20) îi corespunde, la Postel, forma *Agsam* „Tard [!], Crepusculum" (p. XXXIII), care trebuie interpretată ca *aγšam*[36].

15. Căderea laringalei *h*[37] este atestată în toate poziţiile: *Oschia alla Ghellaim* [*oša*[38] *Alla*[39] *gelayïm*] „pleust à Dieu que ie veinse" (p. XXXI); în *maslat* „negoce" (p. XXX; la Georgievits: *maslahat* „negotium", p. 112) al doilea *a* pare a fi lung.

-h din *Bassah* (v. mai sus, § 11) şi din *Neh* 'ce' (p. XXIV) nu are nici o valoare fonetică.

16. Nazala velară *ŋ* este conservată în mai multe cazuri, fiind redată prin grafiile *ng* şi *ngh*: *Denghiz* (v. mai sus, § 3), *Tangri* [*Taŋrï*] „Dieu" (p. XXXII)[40], *Anglamac* [*aŋlamak*] „Intelligere" (p. XXX) şi *Dinglemec* [*diŋlemek*] „l'Entendre" (*ib.*). Participiile trecute şi numele de agent formate de la aceste verbe par să prezinte o metateză: *Anghelmisch*[41] [*aŋïlmïš*] „Intellectum", *Anghelgi* [*aŋïlğï*] „Intelligens", *Dinghelmis* [*diŋelmiš*] „Entendu", *Dinghelgi* [*diŋelği*] „Entendant" (*ib.*).

Valoarea grafiei *nh* este nesigură: ea pare a reda pe *ŋ* în formele de dativ ale pronumelor personale *Onha* „a luy" şi *Senha* „à toy"[42], însă pe *n* în forma de acuzativ *Onhi* „luy" (p. XXV).

Căderea lui *ŋ* se constată în *Baa* „moy ou à moy" (p. XXIV)[43]; în varianta sa *Baha* (p. XXV), precum şi în *Bouha* „à luy" (!) şi *Bouhun* „de luy" (! p. XXV) — dativul şi, respectiv, genitivul pronumelui *bu* 'acest(a)' — valoarea lui *h* este nesigură: el ar putea să reprezinte fie o greşeală de tipar (pentru *n*), fie (cel puţin în ce priveşte primele două cazuri) o marcă a hiatului.

Genitivul pronumelor personale şi sufixul posesiv pers. 2 se termină adesea în *-m* (sau, la pers. 1, în *-n*): *Benun* alături de *Benum* 'al meu' (p. XXVIII), *Senum* (p. XXV) ~ *Senũ* (p. XXIV) 'al tău', *Onum* (*ib.*) ~ *Onun* (p. XXV) 'al lui', *Bunlarum* 'al acestora' (*ib.*), *Benum Begundan* „de mon signeur mien" (p. XXVIII), *Senum Bengum* „tuus dominus tuus" (*ib.*). În toate aceste cazuri avem a face cu o simplă confuzie grafică între

---

[35] Vezi W. Heffening, *op. cit.*, p. 66.

[36] Cf. *ağşam* (~ *aḫşam*) în *Tarama Sözlüğü*, I, Ankara, 1963, p. 65—66.

[37] Vezi W. Heffening, *op. cit.*, p. 68.

[38] *Oš* < *hoş*.

[39] Cf., totuşi, *Allah* (p. XXXII).

[40] La Georgievits: *Tanrï* (W. Heffening, *op. cit.*, p. 43, 72 şi 120).

[41] Cf., la Ferraguto, *anghilmá* (A. Bombaci, *op. cit.*, p. 218).

[42] Asemenea forme lipsesc la Georgievits, dar ele sînt frecvente la alţi autori, de ex. la Ferraguto (vezi A. Bombaci, *op. cit.*, p. 215).

[43] Aceeaşi formă se întîlneşte şi la Georgievits şi în unele dialecte turceşti (vezi Heffening, *op. cit.*, p. 73—74).

m și *n* (confuzie care apare și în alte situații, de ex. *Chimindam* „de qui", p. XXV); în nici un caz nu este vorba aici de un -*ŋ*[44].

MORFOLOGIE[45]

17. Declinarea substantivului.

Genitiv: *Erun* [erün] (p. XXVII), *Elchinun* [*elčinün*] (p. XXX), *Toussun* [*tuzun*] (p. XXVII), *Erlerun* [*erlerün*] (p. XXVIII), *Adamlerun* [*adamlerün*] (*ib.*).

Dativ: *Era* (p. XXVII), *Elchia* [*elčiya* sau *elčiⁱa* (p. XXX), *Toussa* [*tuza*] (p. XXVII), *Erlera* (p. XXVIII), *Adamlara* (*ib.*).

Acuzativ: *Eri* (p. XXVII), *Erleri* (p. XXVIII), *Adamlari* [*adamlarï*] (*ib.*).

Locativul lipsește (vezi mai sus, nota 6).

Ablativ: *Erdan* (p. XXVII), *Elchidan* (p. XXX), *Tousdan* [*tuzdan*] (p. XXVII), *Erlerdan* (p. XXVIII), *Adamlerdan* (*ib.*).

18. Declinarea formelor posesive.

La p. XXVIII se dau construcțiile următoare: „*Bengum* [*begüm*], dominus meus, & en deux mots *Benum Bengum* [*benüm begüm*], Meus dominus meus, *Senum Bengum* [*senün begün*], tuus dominus tuus, *Benum Benga* [*benüm bega*], à mõ Signeur, *Benum Begundan* [*benüm begümdan*], de mon signeur mien, en ablatif cas".

19. Pronumele[46].

Pronumele personale:

Ben 'eu' (p. XXIV), *Benum* ~ *Benun* [*benüm*] 'al meu' (p. XXVIII), *Baa* ~ *Baha* 'mie' (p. XXIV—XXV), *Beni* 'pe mine' (p. XXV), *Bendan* 'de la mine' (*ib.*).

Sen 'tu' (p. XXIV, XXV), *Senũ* ~ *Senum* [*senün*] 'al tău' (*ib.*), *Senha* [*sena* sau *seŋa*] 'ție' (p. XXV), *Seni* 'pe tine' (*ib.*), *Sendan* 'de la tine' (*ib.*).

Ol ~ *on*[47] 'el' (p. XXIV, XXV), *Onun* (p. XXV) ~ *Onum* [*onun*] 'al lui' (p. XXIV), *Onha* [*ona* sau *oŋa*] 'lui' (p. XXV), *Oni* ~ *Onhi* [*onï*] 'pe el' (p. XXIV, XXV), *Ondan* 'de la el' (*ib.*).

Bis [*biz*] 'noi', *Sis* [*siz*] 'voi', *Onlar* 'ei, ele' (p. XXIV).

Pronumele demonstrativ *bu* 'acest(a)' este mai întîi bine tradus (p. XXIV: *Ste bou Adam* [*šte bu adam*] „voicy cest homme", *ste bou haurat* [*šte bu avrat*] „voicy ceste femme"), dar apoi (p. XXV) Postel îi confundă sensul cu acela al pronumelui *o* 'acel(a)': *Bou* „luy", *Bouhun* [*bunun*? *buun*?] „de luy", *Bouha* [*buna*? *buŋa*?] „à luy"; *Bunlar* „ceux là", *bunlarum* [*bunlarun*] „d'eulx ou à eulx" (!), *Bunlara* „à eux", *Bunlari* [*bunlarï*] „eulx", *Bunlardan* „d'eulx".

Pronumele interogative:

Kim 'cine' e scris (p. XXIV—XXV) în diferite feluri, uneori foarte bizare: *Chmj*, *Chmi* și *Chim-*, și este declinat în felul următor: *Chimin*

[44] Cf. W. Heffening, *op. cit.*, p. 71—73.

[45] Pentru vocalismul sufixelor discutate în acest capitol vezi mai sus, § 9 și 10, unde sînt date și sensurile cuvintelor pe care nu le traducem aici.

[46] Pentru caracterul lui *n* din sufixele genitivului și dativului, vezi mai sus, § 16.

[47] Formă refăcută după acelea ale celorlalte cazuri.

„de qui" (cf., însă, traducerea greşită a lui *Chimindur* „qui este celuy là ou ceste là?", p. XXIV, în loc de 'al cui este?'), *Chmia* [*kima*] „à qui", *Chimi* „qui", *Chimindam* [*kimindan*, în loc de *kimdan*!] „de qui"; *Chimlar*, *Chimlarũ*, *Chimlara*, *Chimlari*, *Chimlardan*.

Neh [*ne*] 'ce' : *Neh Dur Boù* [*nedür bu*] „qu'est cecy?' (p. XXIV).

20. Sufixul numelor de agent postverbale este *-ğï/-ği* (în loc de *-(y)ïğï/-(y)iği/-(y)uğu/-(y)üğü*), ataşat direct la rădăcina verbală : *Anghelgi* [*aŋïlğï*] „Intelligens" (p. XXX), *Dinghelgi* [*diŋelği*][48] „Entendant" (*ib.*), *Giurgi* [*gürği*] „Voyant" (*ib.*), *Ischidgi* [*išidği*] „Oyant, Audiens"(*ib.*)[49].

21. Pers. 3 a verbului substantiv este *-dur/-dür* (fiind scrisă, în ambele cazuri, *dur*)[50] : *Neh adj dur Bou* [*ne adïdur bu*] ‚q̃ est le Nom de cecy?", *Neh Dur Boù* [*nedür bu*] „qu'est cecy?", *Neh dimis dur Bou* [*ne dimišdür bu*] „commẽt est dict cecy?" (p. XXIV).

22. Verbul prezintă mai multe forme foarte ciudate.

a) Imperativ : *Ver* „donne ou baille" (p. XXV), *Ghel* [*gel*] şi *Ghela* [*gela*] „vien!" (p. XXXI)[51].

b) Prezentul indicativului nu este atestat; ceea ce Postel consideră prezent este în realitate aoristul, al cărui sufix tematic este *-er*[52]. Exemplul pe care-l dă Postel este paradigma lui *gel-* 'a veni' :

Ben Ghelerum	*Ghelerumus* (!)
Sen Ghelerũ (!)	*Ghelerumissis* (!)
Ol Gheler	*Onlar Ghelerler*

Formele de pers. 2 sg. şi pers. 1 pl. cuprind o extensiune a întrebuinţării sufixelor posesive proprii paradigmelor altor tipuri.

c) Perfectul :

Geldum ~ *Gheldum*	*Gheldumuz*[53]
Geldun	*Gelduchsiz*[54]
Geldi	*Gheldilar* (p. XXXI–XXXIV)

Alte forme de pers. 3 sg. : *aldj* [*aldï*] (p. XXV), *Dedi*, *Gheterdi* „il l'ha apporté" (!), *Verdi* (p. XXXII).

d) Pentru forma negativă a verbului Postel dă următoarele exemple (p. XXXI–XXXII) :

Ghelmedum	*Ghelmedumus*
	Gheldachmessiz (!)
	Ghelmedilar

iar pentru pers. 3 sg. : *Demedi*, *Ghetermedi*, *Vermedi* (p. XXXII).

---

[48] Vezi mai sus, § 16 a.

[49] O formă similară este atestată la Ferraguto : *eratgi* „creatore" pentru *yaratïcï* (din **yerat-* < *yarat-*); v. A. Bombaci, *Padre Pietro Ferraguto*..., p. 217.

[50] Pentru celelalte forme existente în secolele al XV-lea — al XVIII-lea v. Heffening, *op. cit.*, p. 83–85.

[51] Pentru *Ghela*, cf. *baqa* (W. Heffening, *op. cit.*, p. 86), *gele*, *vere* etc. (J. Németh, în *Charisteria Orientalia*..., Praga, 1956, p. 206).

[52] Cf. A. Bombaci, *Padre Pietro Ferraguto*..., p. 212 : „il suffisso tematico del presente secondo è sempre *-er* invece di *-ir* o *-ïr*" ; W. Heffening, *op. cit.*, p. 44 (care dă, printre alte exemple din secolul al XVI-lea, şi forma *geler*) este de părere că acest *e* ar fi o nuanţă între *i* şi *e*.

[53] Cf., în karakhanidă, *bardïmïz* 'wir gingen' (Mecdut Mansuroğlu, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden, 1959, p. 106).

[54] Cf., în vechea-osmanlie, *aŋladuq siz* 'ihr habt verstanden' (*id.*, *op. cit.*, p. 174).

e) Viitorul nu este atestat; ceea ce Postel numește viitor („les futurs en *Ain* ou en *Eim*") este de fapt optativul-conjunctiv, avînd terminații curioase: *Ghelaim* „ie viendray", *Ghelain* „tu viendras", *Ghelaie* „il viendra" (p. XXXI). Aceste forme de conjunctiv puteau, totuși, să exprime valoarea de viitor [55].

O dată, forma de conjunctiv este întrebuințată cu valoarea sa proprie: *Oschia alla Ghellaim* [*oša Alla gelayïm*] „pleust à Dieu que ie veinse" (p. XXXI).

f) Infinitivul: *Anglamac* [*aŋlamak*], *Dinglemek* [*diŋlemek*], *Giurmac* [*gürmak*] ~ *Giurmeg* [*gürmeg*] „veoir ou regarder", *Ischidmac* [*išidmak*] „Ouir" (p. XXX), *Ghelmec* [*gelmek*] ~ *Ghelmac* [*gelmak*] (p. XXXI).

La dativ: „*Giurmaga* [*gürmaγa*], à veoir, cõme disant *Geldũ Giurmaga Seni*, Ie suis venu à veoir toy" (p. XXXI).

La ablativ: *Giurmectan* [*gürmektan*] „de veoir, ou *à Videndo*" (*ib.*).

g) Participiul trecut: *Anghelmisch* [*aŋïlmïš*] „Intellectum", *Dinghelmis* [*diŋelmiš*] „Entendu" (v. § 16), *Giurmisch* [*gürmiš*] „veu, visus", *Ischidmisch* [*išidmiš*] „Ouy" (p. XXX), *dimis dur* [*dimišdür*] „est dict" (p. XXIV), *Ilemisch* [*ilemiš* sau *ïlemiš*] „dait" (p. XXX).

★

Ne mai rămîne să spunem cîteva cuvinte despre influența pe care lucrarea lui Postel a exercitat-o asupra succesorilor săi.

Într-un capitol special (p. 94—97) al studiului său mereu citat în articolul nostru, W. Heffening identifică în opera lui Georgievits o sursă importantă a lucrărilor *Thesaurus polyglottus* (Frankfurt, 1603) și *Institutiones linguae turcicae* (Leipzig, 1612) ale lui Hieronymus Megiser. După ce arată identitatea mai multor grafii și traduceri ale cuvintelor turcești la cei doi autori, W. Heffening face observația că dependența lui Megiser față de Georgievits este mai evidentă în *Thesaurus polyglottus*. „Folgende Infinitive finden sich im *Thesaurus* unter dem zugehörigen Substantiv wie bei Georgievits, während Megiser sie in den *Institutiones* unter das Verbum gestellt hat: sonitus, sonus *tsalmak*; potus *itsmek*; ludus *oinamak*; planctus *aglamach*; risus *gulmech*; clamor *tsagarmak*. Sogar die vier ungarischen Wörter der Wörterliste finden sich im *Thesaurus* als türkische Wörte wieder: meridies *dil*, lingua *nielf*, venter *hass*, plumbum *on*; die beiden letzten auch in den *Institutionen* s.v. venter und plumbum". Și el conchide: „Die obigen Ausführungen werfen auch ein Licht auf die Arbeitsweise Megisers. Er hat zunächst die Schriften des Georgievits nach mehreren Drucken für den *Thesaurus* ausgezogen, für die rund ein Jahrzehnt später erschienenen *Institutionen* das Material aber erneut durchgearbeitet und manches ausgemerzt, was er als falsch erkannte oder was ihm fehlerhaft erschien" (p. 96—97).

Or, atît substituirea substantivelor prin infinitive în traducerea infinitivelor turcești, cît și înlocuirea cuvintelor maghiare *dil* și *nielf* prin corespondentele lor turcești se regăsesc laPostel (vezi mai sus, p. 329). Este, deci, în afară de orice îndoială că reelaborînd materialul lexical turcesc din *Thesaurus* în vederea publicării lui în *Institutiones*, Megiser

[55] Vezi J. Deny, *Grammaire de la langue turque*, Paris, 1921, p. 415—416, §§ 651 și 652

a pus la contribuție lucrarea lui Postel, pe care n-o cunoscuse atunci cînd a elaborat *Thesaurus polyglottus*.

★

În cele ce urmează reproducem expunerea gramaticală din *Instruction*... a lui Postel.

INSTRUCTION DES MOTZ DE LA LANGUE TURQUESQUE LES PLUS COMMUNS [XXIV]

Les noms seront à la fin, les Pronoms iront deuant.

Ben Ie ou moy, *Sen* toy ou tu, *Ol* ou *On* Il ou luy.

Bis nous, *Sis* vous, *Onlar* eulx.

Benum le mien ou *meus*, *Senũ* le tien ou *tuus* ou *tuum* ou *tua*, *Onum* ou *Oni* Sien ou *suus*. *Bou* cecy *hic hec hoc*, *Iste ista istud*, *ille ipse*, tant des choses viues cõme de ceux qui ont le seul estre, Car l'hom dict aussi bien *Ste bou Adam* voicy c'est homme, ou *ste bou haurat*[1] voicy ceste femme, comme *ste bou tasch* voyla ceste pierre. D'ou vient que qui veult interroguer pour apprẽdre les Noms de toutes choses l'hom dit *Neh Dur Boù* qu'est cecy, ou *Neh adj dur Bou* q̃ est le Nõ de cecy ou comme se dict cecy, ou aultrement *Neh dimis*[2] *dur Bou* commẽt est dict cecy.

Neh, c'est *qui* ou *quis, vel quae, vel quod, &* se dict de toutes choses, mais des personnes le mot propre d'interroguer est *Chmj* qui, ou *Chimindur* qui est celuy là ou ceste là.

Lesdictz Pronoms se varient ou declinent en ceste sorte:

Ben ie ou moy, *Benum* de moy, *Baa* ou // *Baha* moy ou à moy, *Beni* moy, *Bendan* de moy, comme disant *Ver baha* baille moy ou donne moy, *Ol aldj Bendan* il ha pris de moy, &c. Car ils mettent les propositions à la fin du mot en vn. Tout aïnsi se dict de *Sen* toy ou *tu*, *Senum* du tien ou *tui* de toy, *Senha* à toy, *Seni* toy, accusatif, & *Sendan* de toy, *à te*. Ainsi *On* luy, *Onun*, *Onha*, *Onhi*, *Ondan*. Ainsi de *Bou* luy, *Bouhun* de luy[3], *Bouha* à luy, *Boudan* de luy. Semblablement de *Chmi* qui, l'hom dict *chimin* de *qui* ou *Cuius*, *Chmia* à *qui* ou *Cui*, *Chimi qui* ou *Quem*, & *Chimindam* de *qui* ou *a quo*. De *Bou* le plural est *Bunlar* ceux là, & se decline *Bunlarum*, *illorum vel illis* d'eulx ou à eulx, *Bunlara* à eux, *Bunlari* eulx ou *illos istos ipsos* & *Bunlardan* d'eulx *à illis*. [XXV]

Et ainsi de *Chmi* qui, le plus est *Chimlar* q̃, *Chimlarũ* de *qui*, *quorum*, *Chimlara* à *qui* ou *quibus*, *Chimlari*, *qui quos quae*, & en l'ablatif cas *Chimlardan* de *qui à quibus*. La langue Gallicane est encore beaucoup plus pauure que la Latine ou Greke, & parce est de besoing de biẽ sçauo'r l'vne & l'autre, mais sur toutes nostre tres-antique Ianiculane ou Ianigene, que nous disõs la latine, du mot lat, qui veult dire cachete ou tenebre ou obscurité que ha vne chose incogneue, comme fut *Cham* ou *Chame- // ses*, le Bani & maudit enfant de Noe dict *Ianus*, du cachot duquel en Italie ladicte langue se nomma, qui quant à l'art est la premiere du monde. Car la saincte lãgue d'Adam n'en ha ou poinct ou peu voulu hauoir. Donc ceste Grammatique ou Introduction Turkesque se feust plus facilemẽt faicte en latin qu'en Gallicane langue, laquelle pauurement nous disons Françoise, comme ayans par iniure & violẽce Romaine perdu nostre ancien Nõ, qui est le premier du monde. Or pour à nostre propos retourner tout s'exposeroit mieulx en latin ou en Grec là ou sont les proprietez des [XXVI]

---

[1] Tipărit *hadurat* (cf. *aurath*, p. [XXXIV]).

[2] Tipărit *Nehdimis*.

[3] Tipărit : *Bou Bouhun* luy de luy.

Cases ou Cas, qu'en Gauloys ou Gallican, mais pour autant que le grand, & quant à la Police & à la Religion verissime, & vnique souuerain bien doibt proceder du treschristien Empire de l'Eglise Gallicane en Turkie, ie m'esforceray à suppléer en latin ce que ie ne puis en Gauloys ou, comme l'hom dict aux colleges de Paris, Gallicé. Car la iadis tresgrande ferocité des anciens francs, combien que peu à peu par la religion vraye adoulcie, n'ha encores sçeu ne peu obtenir, ne en l'Eglise Gallicane, ne aulx colleges de Paris, là ou les enfants [XXVII] sans y penser accomplissent la diuine louange // qui est vnie à la tres-antique memoire du Nom Gauloys, ladicte ferocité dis-ie n'a sçeu abolir ledict Nom Gallican, & parce i'essaieray a exprimer le Turk par la Gallicane declaration. Or par ce que les Noms ne sont que simples mots, qui font sauf qu'en latin ou en Grec grand antiquité, & principalement du Genitif & l'ablatif, ie suis contrainct adioindre la differẽce, Parce q̃ au Treschristiẽ & seul par cela au monde General Prince de la Gallicane Eglise, ou i'escripts & à qui ie veux principalement profiter, appartient à dõner auec la langue la verité de declarer toutes choses qui seruent au souuerain honneur Diuin. Les Noms donc se variẽt ou declinent ainsi : *Tous* sel, *Toussun* du sel ou de sel, *salis*, *Tossa* ou *Toussa* au [1] sel *sali*, sal [2] accusatif, *Tousdan* du sel *à salè*. De là ou vient *Tously* ou *Dousli* salé [3], & ainsi touts Noms deriués ou dicts d'vn autre, comme de *Rom*, qui veult dire Romain ou Grec (Car les Grecs se sont voulu appeller Romains pour hauoir plus grãde Gloire), de là vient *Rõly*, Romaine chose. Aultre exẽple : *Er* l'homme, *Erun* de l'homme, *hominis*, *Era* à l'homme, *Eri* l'homme *hominem*, *Erdan* de l'homme. Ce qui est plus cõmun par le mot *Adam*, duquel le plural est dict // [XXVIII] *Adamlar*, comme de *Er* l'hom dict *Erler*, par ce que toute la pluralité des Noms et des pronoms, cõme la tierce Personne du verbe, se finist en *ler* ou *lar*. Ainsi l'hom dict *Erler* ou *Adamler homines*, *Erlerun* ou *Adamlerun* des hommes, *Erlera* ou *Adamlara* aux hommes, *Adamlari* ou *Erleri* les hommes, *Adamlerdan* ou *Erlerdan* des hõmes *ab hominibus*. Et ainsi tãt les Pronoms & les Noms comme les Participes, qu'ils disent proprement Nõs verbaux ou Nõs de verbes, touts se font en ceste sorte, car vn Caph ou c a trois poincts dessus, qu'ils proferent ou comme vn n ou comme nc, cõme la diction *Benc*, qui signifie signeur, s'escript par vn seul b & c, de sorte que qui n'est instruict en l'escripture Arabesque proferée en Turkesque lira *Bac* ou *Bec* ou *Bic* ou *Boc* ou *Buc*, long ou bref, mais l'erudit dira *Benc* & non autrement. Et ainsi le Nom se met auec les affixes ou pronoms cõme en Hebreu, de là ou c'est art est venu entre les dix Tribus desquelles les Turks sont en verité venus. Ils disent donc en diuers *Benc, dominus, Bengum dominus meus* & en deux mots *Benun Bengum, Meus dominus meus, Senum Bengum, tuus dominus tuus, Benum Benga* à mõ Signeur, *Benum* [XXIX] *Begundan* de mon signeur mien, en // ablatif cas. Le plural *Bengler* ou *Benglar* les signeurs, de là ou ils disent *Bengler bey* pour *Bencler benc* Des signeurs le signeur, sans aucũ signe de Genitif ne d'autre cas. Car en verité la lãgue Turkesque ne fait que naistre comme d'vn estibot ou estoc ou rameau de la Tartareske, de laquelle encore n'y [4] ha pas 300 ans q̃ ceste maison des Othomans, qui auiourd'huy tient son 15. ou 14. Prince, se partit d'vne des Hordes ou descentes des Tartares & vint en l'Armenie Mineur, là ou elle fonda le chasteau Othmangic, du Nõ du premier Roy ou chef Turk, comme en son lieu se list. Et il me souuient que en 18. ans qui ont esté entre mes deux voyages La langue ha esté tellement chãgée, qu'il semble qu'elle soit tout autre, dont ne sera de merueille si l'art que i'en feis ou obserué il y ha quasi 40. ans, laquelle ie baille icy, ne respond par tout à l'vsage de la presente ou future deslors. Les Participes aussi sont à la mode des Nõs, & à ceste cause s'appelle le Nom, qui en Turc pur se dict *Adi*, en l'art de la Grãmatique *Ism* ou *Isme*, & de là le participe *Isme phaal*, ou *Ismu Faily*, c'est à dire, le Nõ verbe, ou le Nõ du verbe, parce qu'il ha le

---

[1] Tipărit *ou*.
[2] Forma de acuzativ (* *toussi*) este omisă în original.
[3] Tipărit *sale*.
[4] Tipărit *ny*.

temps comme le verbe, Dont auec le verbe infinitif qu'ils font // comme nous la base de la signification, comme : [XXX]

Giurgi,	*Giurmisch,*	*Giurmac* ou *Giurmeg*
voyant,	le veu,	veoir ou regarder
videns,	visus,	videre.
		& ainsi
Ischidgi,	*Ischidmisch,*	*Ischidmac*
Oyant,	Ouy,	Ouir.
Audiens,	Auditus,	Audire.
auditor[1]		& ainsi
Anghelgi,	*Anghelmisch,*	*Anglamac*
Intelligens,	Intellectum,	Intelligere
Dinghelgi,	*Dingelmis,*	*Dinglemek.*
Entendant,	Entendu,	l'Entendre.

& ainsi des autres il faut faire la composition ou diuers vsage comme du Nom. Exēple *Elgi* ou *Iligi*, l'Agent, qui s'escript ainsi, combien qu'ils lisant plusfort ils prononcent *Elchi*, c'est assauoir l'Ambasciadeur agent de son Prince ou de qui l'enuoye comme son facteur, l'hom dict *Elchinun* [2] de l'Ambassadeur, *Elchia* à l'Ambassadeur, *Elchidan* de l'Ambassadeur, cōme disant *Elchidan bou maslat Ilemisch*, de l'Ambassadeur ce negoce est fait. La voix du plus, *Elchilar* les Ambassadeurs. Et ainsi à touts participes. L'vsage des verbes est tel, que tout ainsi comme nous disons Mon entendre ou mon intelligence pour vne mesme signification, aussi en Turk // est le mesme, dont ils vsent de la mesme variation quant à l'Infinitif, qu'ils font des Noms, cōme de *Giurmeg* veoir ils diront *Giurmectan* de veoir, ou *à Videndo*, & comme le datif des Noms auec la lettre à la fin *Giurmaga* à veoir, cōme disant *Geldū Giurmaga Seni*, Ie suis venu à veoir toy. Or les verbes sont ainsi déclinés : *Ben Ghelerum* Ie viens, *Sen Ghelerū* tu viēs, *Ol Gheler* il vient. Plural *Ghelerumus* nous venōs, *Ghelerumissis* vous venez, *Onlar Ghelerler* ils viennēt. Cela est general que touts les preterits parfaicts se finissent en *Dum*, cōme *Gheldum* ie suis venu, les futurs en *Ain* ou en *Eim*, comme *Ghelaim* ie viendray ; les premieres persones singulieres en *vm*, les secondes en *vn*, les tierces en *er*, les plurales premieres en *muz*, les secondes en *issis*, les tierces en *erler*, Et cecy est pour le present. Mais pour le preterit il y ha difference de la tierce singuliere, qui se finist en *Di*, comme *Geldum*, *Geldun*, *Geldi*, *veni venisti venit*. *Ghelaim* ie viendray, *Ghelain* tu viendras, *Ghelaie* il viendra, *Ghel*, *veni* & *Ghela* vien, *Oschia alla Ghellaim* pleust à Dieu que ie veinse, *vtinam veniam*. *Ghelmec* ou *Ghelmac* venir. Et mettāt la syllabe *me* ou *ma* dedens le mot du verbe apres la premiere ou seconde syllabe l'hō faict la // negation, comme de *Gheldum* ie suis venu, *Ghelmedum* ie ne suis pas venu. *Gheterdi* il l'ha apporté, *Ghetermedi*, il ne l'ha pas apporté. *Verdi*, il ha baillé, *Vermedi*, il ne l'ha pas baillé. *Dedi*, il ha dict, *Demedi* il ne l'ha pas dict. *Gheldumuz* nous sommes venus, *Ghelmedumus*, nous ne sommes pas venus. *Gheldtuchsiz* vo' estes venus, *Ghelduchmessiz* vo' n'estes pas venuz. *Gheldilar*[3], ils sont ven', *Ghelmedilar* ils ne sōt pas venuz. Or affin que par qulques Nōs & verbes l'hom aye occasion de sçauoir dire quelque chose auecques eux, Ie mettray icy quelques Noms & verbes les plus communs là ou en declinant ou coniugant l'hom se pourra exercer. [XXXI] [XXXII]

Aprilie 1966

Institutul de lingvistică,
București, Str. I. C. Frimu 22

[1] Tipărit *auditoruc*.
[2] Tipărit *Elchinan*.
[3] Tipărit *Gheldiuar*.

ȘUETĂ

DE

Dr. LANGE KOWAL

Dicționarul limbii române moderne 1958, p. 840, explică cuvîntul *șuetă* prin „conversație ușoară, spirituală și distractivă între prieteni" și dă ca etimologie cuvîntul francez „chouette", pe cînd *Dicționarul limbii române literare contemporane* al Academiei, vol. IV, p. 366, nu dă decît un citat al lui Cezar Petrescu, fără vreo etimologie. Etimologia *chouette* îmi pare greșită din punct de vedere semantic, întrucît nici în limba franceză scrisă, nici în argoul francez cuvîntul *chouette* nu înseamnă „convorbire taifas", ceea ce se poate dovedi cu ușurință prin consultarea tuturor dicționarelor franceze vechi și moderne ale limbii literare și ale argoului francez. Francezii pe care i-am întrebat nu văd nici o legătură între *chouette* și noțiunea de „conversație". *Chouette* înseamnă „ciuf", atît. Iar ca adjectiv, cuvîntul francez exprimă ideea de „minunat, încîntător, nostim" (Șăineanu, *Dictionnaire français-roumain*, V-e éd., p. 140). Există și exclamația „Chouette!" = quelle chance! (*Grand Larousse*, III, p. 88). Nici argoul francez al cercurilor erotice în care *chouette* se întrebuințează ca masculin în sens de „șezut", nu ne ajută la stabilirea etimologiei cuvîntului.

Cuvîntul românesc *șuetă* nu figurează în dicționarele mai vechi nici în acel al lui Frédéric Damé (1895), nici în acel al lui Tiktin (1925), nici în acel al lui Candrea (1931), iar singurul citat de mai sus al *Dicționarului limbii române literare contemporane* este scos din romanul „Calea Victoriei" (1930) al lui Cezar Petrescu. *Dicționarul român-german* sub red. lui M. Isbășescu (1963) dă, la p. 601, *șuetă* ca „geistreiches, angenehmes Gespräch" (= convorbire spirituală și plăcută). Mă întreb dacă *șuetă* e într-adevăr un cuvînt recent.

În ceea ce privește etimologia, propun mai degrabă un cuvînt al dialectului german de sud: *die Schwetti*. Am găsit într-un dicționar vechi, de mai mult de o sută de ani (*Vollständiges stamm- und sinnverwandtschaftliches* (sic!) *Gesammt-Wörterbuch* (sic!) *der Deutschen Sprache aus allen ihren Mundarten und mit allen Fremdwörtern*, von Dr. Jakob Heinrich Kaltschmidt, Nördlingen, C. H. Beck'sche Buchhandlung, 1851), la p. 855, cuvîntul sud-german de gen feminin *die Schwassi*, pentru „das Geschwätz"

(taifas, flecăreală), iar la p. 860 tot un cuvînt sud-german, de gen feminin, *die Schwetti* pentru „das Wasser" (apă), „die Pferdeschwemme" (adăpătoare), „der Schwall" (torent... de cuvinte!), „der Haufe" (grămadă). Există în limba germană familiară cuvîntul *das Gewäsch* (derivat din „waschen", deci și din „Wasser" = a spăla, apă) în sens de *palavrageală*.

Sînt de părere că în limba sașilor sau bănățenilor care mai vorbesc dialectul lor german, cuvîntul „die Schwetti" (pe lîngă care mai există și „die Wetti" în dicționarul lui Kaltschmidt) s-a întrebuințat sau se mai întrebuințează în sens de „convorbire, taifas".

„Die Schwetti" sau „die Schnassi" sînt înrudite cu celelalte forme germane „der Schwatz, das Geschwätz, schwatzen, schwätzen". De aceste forme cu consoana finală fricativă *-tz* se apropie în limba cehă cuvintele *žvást* sau *žvástani* = taifas, și verbul *svástati* = a sta la taifas, pe lîngă care forme există și forme nefricative *žvavot* (subst. masculin) și verbul *žvati* (Ottovy, Velké slovniky, Česko-nemecky, 1909, p. 1970). Matthias Lexer menționează în *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 1911, p. 259, forma fără fricativă *swaderer* = flecar, iar Moriz Heyne, în vol. III, p. 519 al dicționarului său *Deutsches Wörterbuch*, Hirzel, Leipzig, 1906, indică și cele două verbe fără fricative, cu terminația intensivă *-eren* : *swateren*, *swaderen*, pentru limba germană din evul mediu, după cum mi-a comunicat colegul meu germanist Dr. Heinrich Stümbke. Deci, pe lîngă formele cu fricativa finală au existat și poate mai există și forme cu finala fără fricativă, ca *die Schwetti*. Ar fi interesant de știut dacă această formă „die Schwetti" se mai întrebuințează și astăzi în vreun dialect german săsesc sau bănățean pentru „taifas". Formele cu finala fără fricativă, de altfel, nu se limitează la limba germană ; există, de exemplu, în limba suedeză cuvintele *sqvatter* (subst. neutru) = flecăreală, și *sqvattra* =a flecări.

Ianuarie 1967

Troppauerstrasse, 20 A
Berlin-Lichterfelde
R. F. a Germaniei

ORIGINEA CUVÎNTULUI *BAN* „MONEDĂ"

DE

H. MIHĂESCU

Despre originea cuvîntului *ban* „monedă" există trei ipoteze : 1. termenul ar fi de proveniență anteromană ; 2. el ar fi un împrumut germanic și ar fi pătruns la noi din Occident în veacurile XI—XIII, ca urmare a dezvoltării relațiilor feudale ; 3. cuvîntul *ban* „monedă" a pornit de la numele demnitarului cu același nume (*banul Croației*, *banul Olteniei*, *Banat* „țara banului" etc.) și este de origine orientală. Vom discuta mai jos aceste ipoteze și vom căuta să ne pronunțăm pentru una din ele.

Prima ipoteză a fost expusă înainte de anul 1913 în articolul despre *ban* din *Dicționarul Academiei Române*, unde citim cele ce urmează : „Părerea că *banul* ar fi fost la origine moneta bătută de *banul* Olteniei, îndeobște admisă... nu e îndeajuns dovedită istoricește. Ea este foarte neverosimilă, avînd în vedere răspîndirea cuvîntului pe tot teritoriul dacoromân... Se pare că avem a face cu un cuvînt străvechi și nu este neprobabil ca acest cuvînt să stea în legătură cu arom. *a băna* „a trăi". De la acest cuvînt, probabil de origine anteromană (BANN-), ne-am putea închipui că afară de arom. *bănă* „viață, trăi" să se fi derivat și un al doilea postverbal : *ban* cu același sens de „viață". Pentru trecerea de sens de la „viață" la „vită, bani" autorul compară latinescul *vita* „viață", care a dat în română *vită* „animal", apoi îl alătură latinescului *pecunia* „vite, bani" și conchide că înțelesul nou s-a ivit „într-o vreme cînd strămoșii noștri încetaseră de a mai face cumpărări în schimbul vitelor, introducînd monetele"[1]. Din această argumentare vagă nu obținem o certitudine nici asupra schimbării de înțeles și nici cu privire la epoca în care ea a avut loc. În dialectul aromân există verbul *bănedzu* (*bănare*, *bănat*) „a trăi" și substantivele *bană*, *bănată* „viață", dar ele sînt stinghere și n-au corespondențe în albaneză spre a le putea socoti, cu oarecare probabilitate, eventuale rămășițe străvechi[2]. Cuvîntul *ban* „monedă" lipsește în dialectele aromân și istroromân, iar în dialectul meglenit a fost împrumutat

---

[1] *Dicționarul limbii române*, Academia Română, București, 1913, vol. I, p. 474.

[2] T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963, p. 191—192, 198.

din bulgară, care la rîndul ei l-a luat din română [3]. Termenul apare în schimb, în mod izolat, în unele documente medievale din Polonia [4], unde a pătruns pe calea relațiilor comerciale din Principatele românești. Prin urmare înțelesul *ban* „monedă” a luat naștere la românii din stînga Dunării, de unde cuvîntul s-a răspîndit la bulgari, meglenoromâni și polonezi, dar n-a stăruit acolo mult timp, pe cînd în dacoromână a avut o soartă fericită și a ajuns popular pînă în zilele noastre. El apare în textele din toate regiunile românești încă din secolul al XVI, iar în trei documente slavo-române din anii 1413, 1422 și 1424 din Țara Românească e confirmată existența unei monede cu numele *ban* [5]. Din nefericire nu a ajuns pînă la noi nici un exemplar din această monedă, pe care documentele istorice o atestă în mod neîndoios. Cercetătorul Octavian Iliescu a demonstrat că domnul Țării Românești a bătut pentru prima oară monedă proprie în anul 1365, iar în prima jumătate a secolului al XV-lea el avea două monede : ducatul și banul [6]. Termenul *ducat* se întîlnește și în alte țări europene și se înfățișează ca un element de împrumut, pe cînd cuvîntul *ban* cu sensul „monedă” pare a fi o inovație românească. Ea nu a avut ca punct de plecare activitatea banului Olteniei, care era dependent de domnul Țării Românești și nu bătea monedă proprie [7].

Existența unei monede românești numite *ban* la începutul secolului al XV-lea și faptul că acest nume era absent în alte țări ne face să bănuim că cuvîntul *ban* cu înțelesul „monedă” (atestat în textele românești începînd din secolul al XVI-lea) era popular la noi și la începutul secolului al XV-lea. Așadar pentru a denumi moneda proprie autoritățile de stat de atunci au folosit un cuvînt existent în limbă și n-au avut nevoie să facă un împrumut *ad hoc* din afară. Se pune acum întrebarea : cît de vechi era acest cuvînt și cînd a pătruns el în limba noastră ? .

Ipoteza originii anteromane rămîne neconcludentă. Trecem acum la analiza ipotezei unui împrumut de origine germanică din feudalismul Europei apusene. De la vechii franci, din părțile de nord ale Franței, s-a răspîndit în Europa occidentală cuvîntul *bannum* (*bannus*), atestat în docu-

---

[3] Th. Capidan, *Meglenoromânii*, București, 1935, vol. III, p. 33 ; N. Gerov, *Речникъ на българскъи езык*, Plovdiv, 1895, vol. I, p. 24 ; *Български етимологичен речник*, sub red. lui Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilcev, Sofia, 1962, p. 30.

[4] *Słownik języka Polskiego*, Polska Akademia Nauk, 1958, vol. I, p. 329.

[5] Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV–XVI*, București, 1902, p. 4, documentul I : „Călărețul care trece pe la Bran (va plăti vamă) trei bani, pedestrul un ban”, p. 5 : „iar de la un cal încărcat trei bani... un cal slobod un ducat, iar pedestrul un ban”, anul 1413 ; *Documenta Romaniae historica. B. Țara Românească*, vol. I (1247–1500) de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, p. 101, documentul 50 : „să luați vamă ca la Rucăr... calul slobod trei bani, pedestrul un ban”, anul 1422 ; p. 107–108, documentul 54 : „... vamă... de car, cîți cai, atîția bani ... un cal neîmpovărat un ban și de calul împovărat trei bani ... vilarul de Ipriu treizecișișase de bani ... butoiul de miere douăzeci de bani ... butoiul de vin zece bani”, anul 1424.

[6] Octavian Iliescu în ziarul „Munca“, nr.5609 din 19 noiembrie 1965, p. 4, București.

[7] Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Romănescă*, București, 1965, p. 17–19, 30, 49, 222 și 225 : „În urma războiului din 1230 între maghiari și bulgari a fost creat la hotarul de nord-vest al țaratului bulgar banatul Severinului. El cuprindea și o parte din Oltenia din județul Mehedinți, cu Turnu Severin, după care și-a luat și numele”... „Banatul de Severin cu ținuturile din Oltenia dependente de el, supuse autorității regatului maghiar pînă către 1291, trec după această dată ... sub stăpînirea voievodului Țării Românești”.

mentele latine medievale. Acest termen însemna la început „legătură, raport" (compară german *binden* „a lega") și exprima tot soiul de raporturi de dependență din epoca feudalismului timpuriu, printre care și acela de a plăti obligațiile contractuale cu bani [8]. În documentele latinești din Gallia din secolele VIII—XIII se întîlnesc des expresiile *bannum componere* „a plăti o amendă de bani" și *bannum levare* „a încasa o amendă în bani" [9]. Cuvîntul a trecut în Spania, unde apare în secolele X—XI cu același înțeles de „amendă în bani" [10]. În Italia există de asemenea exemple cu acest înțeles din secolele VII—IX, între altele și următorul : *miserunt bannum domni imperatori Ausbeste super iam dictis rebus in mancosos duo milia* [11]. Termenul a circulat în toată Europa centrală și de miazănoapte [12], de unde a trecut apoi în Polonia [13], Ungaria [14], Dalmatia, Croația și Slovenia [15]. Cea mai veche atestare e un pasaj din opera *Istoria francilor* de Grigorie din Tours și datează din a doua jumătate a secolului al VI-lea : *Chilpericus rex de pauperibus et iunioribus eclesiae vel basilicae bannos iussit exigi, pro eo quod in exercitu non ambulassent* [16]. Avînd în vedere persistența termenului *bannum* (*bannus*) „amendă în bani" și răspîndirea lui pînă în regatul Ungariei, față de care micile voievodate românești anterioare întemeierii principatului Țării Românești s-au aflat un timp în raporturi de dependență politică, se putea întîmpla ca în această zonă laterală a feudalismului occidental termenul *bannum* (*bannus*) „amendă în bani" să devină cuvînt popular la români cu înțelesul „ban, monedă". Presupunem că o parte din obligațiile voievozilor locali față de rege se plăteau în monedă. Dacă lucrurile s-au petrecut așa, atunci cuvîntul *ban* „monedă" ar fi pătruns în limba noastră aproximativ în secolele XI—XIII și ar fi reprezentat un ecou al culturii feudale occidentale în Țările române. Dar termenul *bannum* (*bannus*) „amendă în bani" din Europa occidentală n-a stăruit nicăieri cu înțelesul „monedă" și e atestat rar în documentele din regatul Ungariei. De aceea ne îndoim că el ar fi străbătut pînă la români și ar fi căpătat numai la ei înțelesul de „ban, monedă".

A treia ipoteză pentru stabilirea originii cuvîntului *ban* „monedă" constă în examinarea raporturilor sale cu numele demnitarului. La noi marea bănie a fost desființată în anul 1831. Între sfîrșitul veacului al XV-lea și anul 1831 banul depindea de domn, executa poruncile acestuia,

---

[8] Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Tübingen, 1948, vol. I, p. 229—232.

[9] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Graz, 1954, vol. I, p. 551—559.

[10] *Glossarium mediae Latinitatis Cataloniae*, Barcelona, 1962, p. 234—235.

[11] *Carte Regg.* 168, 13, la F. Arnaldi, *Latinitatis Italicae medii aevi . . . lexicon imperfectum*, în „Archivum Latinitatis medii aevi", X, 1935, p. 76.

[12] J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus. Lexique latin médiéval-français-anglais*, Leyden, 1954, p. 82—83.

[13] *Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, Varșovia-Cracovia, 1958, vol. I, p. 1036.

[14] A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Budapest-Leipzig, 1901, p. 67, anul 1381 : *absque banno sive poena*.

[15] *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* edidit Johannes Kukuljević aliter Bassani de Sacchi, Zagreb, 1862, pt. I, p. 147 ; *Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus* ed. Wenzel Gusztav, Pesta, 1867, pt. XI, p. 3—4 : *Ad Pettoviam aecclesiam cum decima . . . cum bannis, theloneis et ponte, quae ab antecessoribus nostris illo tradita fuerunt*, anul 890.

[16] Gregorii Turonensis, *Historia Francorum* V, 26.

strîngea birurile locale, apăra hotarele și ordinea internă și judeca pricinile minore. În toată această perioadă el n-a bătut niciodată monedă proprie [17]. Între anii 1411 și 1517 titlul de ban (*banus* sau *bannus*) e pomenit în documentele latinești din Polonia cu înțelesul „guvernator de provincie la unguri, români și slavii meridionali" [18]. Așadar titlul era absent în nomenclatura administrației feudale de stat din Polonia: nu există nici o legătură între numele banului de la slavi, unguri și români și numele panilor polonezi.

Banatul Severinului a stăruit între anii 1233 și 1526. Între anii 1365 și 1369 e amintit banatul de Vidin, la 1272 banatul de Kučevo și Brančevo, iar la 1254 banatul de Mačva, pe țărmul drept al rîului Sava, lîngă Sremska Mitrovica. Titlul de ban se întîlnește des în documentele istorice din Ungaria din secolele XII—XV, în izvoarele sîrbești din veacurile XII—XIII și a fost uzual în Croația, Slovenia și Dalmația între anii 1116 și 1918, adică pînă la prăbușirea împărăției austro-ungare[19].

Scriitorul bizantin Ioannes Kinnamos, care și-a scris opera istorică între anii 1180—1183, crede că numele *ban* e de proveniență hunică: μπάνον ταύτην καλοῦσιν Οὖννοι τὴν ἀρχήν... τὴν μπάνου ἔχων ἀρχὴν (βούλεται δὲ τοῦτο τὸν μετὰ τὸν ῥῆγα τῷ ἔθνει δεδυνημένον)[20]. Cuvîntul apare și într-o inscripție slavă din Aboba-Ppiska în legătură cu Petru Deljan, fiul țarului bulgar Gavril-Radomir din jurul anului 1040, ceea ce arată că la începutul secolului al XI-lea el era cunoscut și în Bulgaria [21], iar aproximativ cu un secol mai înainte, pe la anul 950, e atestat în opera scriitorului Constantin Porfirogenetul sub formele βοάνος, βοεάνος [22]. Cercetătorii l-au pus în legătură cu mongolul-turcescul *bajan* „bogat, înstărit", cunoscut de mongoli, avari, protobulgari, tătari și chirchizi atît ca nume comun cît și ca nume propriu [23]. E de presupus că numele a trecut de la populațiile orientale la slavi, bizantini și români înainte de secolul al XI-lea, iar ungurii l-au luat sau de la vecinii lor din Europa sau l-au adus cu dînșii din patria de baștină. Termenul s-a răspîndit îndeosebi în veacurile XI—XV la bizantini, unguri, slavii meridionali și la români, dar n-a pătruns în Europa occidentală.

Regele Ungariei Ștefan cel Sfînt dispunea la anul 1000 de monetărie proprie. Năvala tătarilor din anul 1241 a distrus economicește Ungaria. Atunci a început să sporească influența banilor din Croația și Slovenia,

---

[17] Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 58 și 222.

[18] *Lexicon mediae Latinitatis Polonorum*, vol. I, col. 1028 și 1039.

[19] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenske Akademije, Zagreb, 1880—1882 vol. I, p. 169—170; C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschihte des 13.—15. Jahrhunderts*, Wien, 1912, vol. I, p. 14; Gombocz Zoltán—Melich János, *Magyar etymologiai szotár*, Budapest, 1914—1930, vol. I, p. 267—269; I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevenyszavai*, Budapest, 1955, p. 74; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, 2. Aufl., Berlin, 1958, vol II, p. 204.

[20] Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, rec. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 117, 4 și 262, 21—22.

[21] Gy Moravcsik, *op. cit.*, p. 117 și 204.

[22] Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*. Greek Text edited by Gy. Moravcsik. English Translation by R.J.H. Jenkins, Budapest, 1949, cap. 30, 93 și 31, 78.

[23] Erich Bernecker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1913, vol. I, p. 42,

dependenţi de regatul Ungariei [24]. Ei aveau în munţii lor mine bogate şi obţinură dreptul de a bate monedă proprie, marcînd pe ea doar iniţialele regelui maghiar. Monedele emise de banii din acele regiuni s-au numit *denarii banales* sau simplu *bani* şi au circulat în ţinuturile locuite de români aproximativ de la anul 1270 înainte. O astfel de monedă cu iniţialele regelui Ungariei (R L = *rex Ladislaus*, 1272—1290) a fost descoperită în săpăturile de la Curtea de Argeş [25]. Circulaţia activă a monedei emise de banii din Croaţia şi Slovenia timp de aproape un secol a putut face ca numele monedei lor să devină la români numirea generică pentru noţiunea „ban". Cînd domnul Ţării Româneşti a început a bate monedă proprie, adică în anul 1365, şi-a numit moneda *ban*, folosind un nume încetăţenit în limba română cu aproape un secol mai înainte.

Cuvîntul *ban* intrase în limba noastră în preajma întemeierii Principatului muntean, ca o consecinţă directă a nevoii de organizare economică şi politică a societăţii din acele timpuri. El a pornit de la termenul *ban* „guvernator de provincie" şi, înainte de a ajunge numele primei monede româneşti, a avut la noi înţelesul „monedă, bani" în genere.

Octombrie 1966

Institutul de studii sud-est europene, Bucureşti, Str. I. C. Frimu 9

[24] L. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în „Ungarische Jahrbücher", IX, 1929, p. 302—303. Autorul foloseşte un eufemism, vorbind de o „descentralizare", dar remarcă în mod just că înţelesul „monedă, bani" e prezent numai în limba română.

[25] Constantin Moisil, în „Cronica numismatică", I, 1920, nr. 6—7, p. 37—41 şi 44—47.

STATISTICĂ ȘI ANALIZĂ LINGVISTICĂ. COLOCVIUL DE LA STRASBOURG

20–22 aprilie 1964

Organizatorii *Colocviului de la Strasbourg* au inițiat o discuție asupra *valorii* metodelor de analiză cantitativă în lingvistică. Ei au încercat să stabilească direcțiile principale în care aplicarea acestor metode a dat rezultate. Este de reținut faptul că s-a pornit mai puțin de la principii teoretice generale și s-a insistat mai ales asupra rezultatelor și concluziilor specifice lingvisticii. Înțelegînd că nu pot ignora criteriile cantitative, lingviștii urmează să aprecieze măsura în care aceste criterii sînt importante pentru fiecare dintre ramurile de cercetare. Asemenea întrebări caracterizează o perioadă de echilibru în dezvoltarea lingvisticii statistice, cînd o serie de excese cu care s-a debutat în aplicarea metodei, au fost depășite.

Referatele prezentate în cadrul Colocviului de la Strasbourg, ca și discuțiile pe care le-au suscitat, au fost incluse în volumul *Statistique et analyse linguistique*.

Cîțiva participanți la Colocviu au abordat probleme generale, trasînd prin lucrările lor linii directoare.

Referatul lui Yvan Lebrun (Bruxelles) se intitulează *Lingvistică cantitativă* (*Linguistique quantitative*). El a arătat în ce fel concep cercetătorii, în general, lingvistica statistică. O serie de studii abordează fenomenele lingvistice făcînd apel la tehnici matematice, pentru a pune în evidență sau pentru a trage concluzii asupra unor fapte care nu se pot degaja printr-un studiu pur calitativ. În acest caz, limba este obiectul de studiu, iar statistica reprezintă numai instrumentul care permite o investigare mai bună, mai completă a fenomenului lingvistic considerat. Analiza de acest tip prezintă însă și unele pericole. Astfel, nu orice elemente pot fi considerate ca semnificative și trebuie să ne ferim să extindem rezultatele obținute la un material ilimitat. Erorile pot fi evitate dacă lingvistul își însușește o serie de noțiuni de matematică, pentru a putea stabili ce este important și ce poate fi neglijat. Trebuie, de asemenea, să se țină seama de eșantioanele de limbă cu care s-a lucrat, avînd în vedere că în ansamblul limbii sînt reprezentative numai unele dintre ele.

Într-o altă variantă a ei, lingvistica statistică oferă o pondere mai mare matematicii ; ea s-ar putea numi statistică lingvistică. Studiile elaborate într-o asemenea perspectivă, privesc limba dintr-un unghi foarte larg, ca pe un fenomen oarecare, ale cărui caracteristici ocupă un loc secundar. Ele urmăresc mai curînd stabilirea unor asemănări între diverse discipline, ca economia, biologia etc. și lingvistica. Asemenea lucrări ignoră uneori definirea exactă a unităților sau iau ca punct de plecare clasificări lingvistice inadecvate. Rezultatele obținute pe această cale sînt adeseori inaccesibile lingviștilor. Alteori, ca simple speculații matematice, ele sînt inutile pentru caracterizarea unei limbi.

Autorul observă că studiile cantitative s-au dovedit deosebit de fructuoase în cercetarea situațiilor care presupun o *alegere* din partea unui vorbitor, față de mai multe posibilități de exprimare (de exemplu, în stabilirea concurenței dintre mai multe forme lingvistice).

În orice caz, accentuează Lebrun, matematica trebuie să fie utilizată numai ca un instrument de lucru, limba rămînînd în centrul atenției.

În alte comunicări s-a discutat posibilitatea de a aplica metodele cantitative în cîteva sectoare ale lingvisticii : lexic, sintaxă ; încrucișare de limbi și împrumuturi lingvistice ; lingvistică diacronică.

Jean Dubois, referindu-se la *Utilizarea statisticii lexicografice în studierea structurală a lexicului* (*Utilisation des statistiques lexicographiques pour l'étude structurale du lexique*) precizează locul statisticii în caracterizarea lexicului unei limbi. Raporturile matematice, coeficienții, cifrele care rezultă, nu determină niciodată legi lingvistice prin ele însele ; și în acest domeniu, statistica trebuie subordonată cercetării structurale a limbii. Numai astfel vom putea deosebi distribuțiile caracteristice care rezultă din numărători efectuate pe material lingvistic, de tipuri de distribuții similare, dar aparținînd altor științe. Se exemplifică aceste principii — autorul expunînd modul cum a stabilit caracteristicile derivării sufixale în limba franceză modernă și contemporană. Pentru Dubois, intențiile cercetării condiționează statistica. În cazul de față, studiul cantitativ a revelat o serie de corespondențe specific lingvistice : corelația dintre mono-, di-, trigrama finală și gen ; corelația dintre anumite forme de bază și sufixele care li se pot atașa.

Cu comunicarea *Sens și informație* (*Sens et information*) P. Guiraud intră în domeniul lexicografiei. În raport cu sistemele diacritice și taxonomice, sistemul lexical poate fi caracterizat ca : ambivoc (semnele au semnificări reciproce), deschis (posibilitățile de a stabili noi relații între semne sînt nedefinite), nelimitat (fiecare relație nouă poate sta la originea unui nou semn). Definit astfel, lexicul nu poate fi decît un sistem de relații contingente, în afara unui asemenea sistem de relații lexicul nu mai poate fi semnificant (signifiant) ; aceste relații nu sînt necesare, căci semnele încetează să fie informative.

Guiraud stabilește relația : structură lexicală = sens = redondanță = pierdere de informație. Sensul este contingent și scapă oricărei structurări. El nu poate fi formalizat decît în măsura în care derivă din structuri morfologice. În rest, în măsura în care este contingent, scapă oricărei structurări sau definiri formale. Sensul este o entitate statistică, care se definește prin redondanța sa.

Relațiile necesare sînt total redondante, deci nu sînt purtătoare de informație ; un sistem lexical (ambivoc, sintagmatic) nu va avea nici o putere de informare. O relație ambivocă necesară este lipsită de putere critică. Relația între două semne A și B nu poate fi decît contingentă, ceea ce înseamnă statistică.

Hans Karlgren atrage atenția asupra rezultatelor pe care le poate da statistica în sintaxă (*Analiza statistică a contextului*) (*Statistical Context Analysis*). Sintaxa devine accesibilă cercetării cantitative atunci cînd unitățile ei de bază sînt considerate „numărabile'' („*countable*''). Utilizînd *morfemul* ca unitate de bază, în faza intuitivă a cercetării s-a realizat segmentarea textelor și clasificarea gramaticală a segmentelor. Problemele de sintaxă (și de formarea cuvintelor) pot fi formulate în termeni de analiza lanțurilor (*string analysis*). Așa devine necesară introducerea noțiunilor matematice. Secvențele sintactice se definesc ca secvențe în care unitățile (consecutive) nu sînt necesare. Important este că asemenea structuri numărabile pot fi definite pe baza lanțului simbolic dat. În lingvistica aplicată lucrurile stau exact invers : trebuie să se identifice structurile dintr-un text dat. Dacă textul este segmentat, urmează să se stabilească clasele de simboluri apropiate pentru fiecare segment. Aici intervin considerațiile legate de rolul contextului. Faptul că numărarea „*n* — gramelor'' nu oferă rezultate imediate în domeniul sintactic nu este un motiv pentru a renunța la aplicarea statisticii în sintaxă.

Subiectul comunicării lui F. Decresy și L. Hirschberg — este tot de sintaxă, *Noțiunea de formant* (*La notion de formant*).

Experimentele au arătat că, prin comportamentul lor statistic, formanții nu se deosebesc în mod semnificativ de lexeme. Frecvența lor variază de la un text la altul. Separarea unităților lexicale în „lexeme" și „formanți" nu este un *dat* experimental, ci se poate face arbitrar, conform unor criterii de convenientă, în funcție de modelele sintactice adoptate.

Formanții sînt definiți sintactic în raport cu variabilele : variabilele caracterizează ansambluri deschise de elemente, pe cînd ansamblurile închise conțin constante, sau formanți.

Sintaxa unei limbi presupune următoarele :

1) Ipoteza că există un sistem sintactic implică posibilitatea de a formula legi sintactice valabile pentru toate domeniile.

2) Aceste legi, în număr limitat, se exprimă cu ajutorul cîtorva constante și variabile.

3) Economia inerentă a unei limbi naturale se exprimă astfel : fiecare regulă se aplică cu o *frecvență suficientă*. Formanții sînt în general supuși acelorași exigențe ca și regulile sintactice ; ei sînt limitați numeric și frecvența lor globală de apariție este mare.

G. Herdan analizează aplicabilitatea statisticii la diversele niveluri lingvistice, în domeniul limbilor și al împrumutului : *Cum pot contribui metodele cantitative la înțelegerea procesului de amestec al limbilor și a împrumutului lingvistic* (*How can Quantitative Methods contribute to our Understanding of Language Mixture and Language Borrowing*?). El compară fonologia și vocabularul unor scriitori englezi, care au preferat diverse aspecte de limbă, respectiv : engleză veche (*Old English*) și latino-roman (*Latin-Romance*). Abordată din această perspectivă, limba engleză este rezultanta a două componente etimologice. Acestor considerații li se adaugă comparații cu situația elementelor de împrumut din limbile persană și arabă. Rezultă caracteristici foarte asemănătoare, pentru limbile cu structuri extrem de diferite, care pun în evidență existența unui mecanism statistic comun.

A. J. Greimas și-a axat comunicarea pe utilitatea metodelor cantitative în lingvistica diacronică : *Aspectele cantitative în lingvistica diacronică* (*Les aspects quantitatifs en linguistique diachronique*). Pentru autor, tendința lingvistică reprezintă un concept de bază ; el trebuie formalizat, definit în termeni cantitativi. Dacă frecvența unui fenomen îi permite să fie considerat disponibil, pe plan sincronic, aceeași frecvență, eșalonată progresiv pe plan diacronic, ar putea fi asimilată tendinței. Autorul se oprește la observația lui Roman Jakobson asupra schemelor sintagmatice de inteligibilitate care caracterizează funcționarea normală a limbii în sincronie ; ele reprezintă, de fapt, scheme informaționale. Studierea cantitativă a schemelor evidențiază valoarea lor explicativă pentru diacronie. Cum schemele de inteligibilitate sintagmatică sînt caracteristice oricărui stadiu de limbă, le putem considera scheme ale tendinței, care reflectă economia generală a transformărilor fonetice.

Pentru Witold Mánczak : *Frecvență și evoluție* (*Fréquence et évolution*) problemele statistice se pun tot în legătură cu schimbările istorice dintr-o limbă. El demonstrează că evoluția analogică — privită fie din punctul de vedere al flexiunii, fie din cel al formării cuvintelor, al sintaxei sau al lexicologiei — este guvernată de legi pe care statistica le confirmă. Explicațiile date de la caz la caz de lingvistica structurală nu sînt suficiente : există legi generale, valabile pentru toate limbile. Indicînd frecvența elementelor, statistica contribuie la descoperirea lor.

O serie de lucrări prezentate în cadrul Colocviului reprezintă aplicații ale lingvisticii statistice.

Suzanne Govaerts, cercetînd *Inițialele versurilor la Lucrețiu și Virgiliu* (*Les initiales de vers chez Lucrèce et Vergile*), analizează felul în care repetarea acelorași elemente inițiale ale versurilor denotă o anumită preocupare sau evoluție stilistică a autorului. La baza studiului său stă o metodă de calcul propusă de G. Herdan.

Arthur Bodson aplică statistica în analiza literară : *Analiza cantitativă în studiul literar al „Eneidei"* (*Analyse quantitative dans l'étude littéraire de l'Enéide*). Analiza stilistică a unei

opere literare dintr-o limbă moartă presupune un alt grad de acuitate decît cercetarea unei opere aparținînd unei limbi vii.

Bodson cercetează vorbirea personajelor din „Eneida" și măsura în care structurarea cantitativă a vorbirii lor le caracterizează.

Cercetările despre *Frecvență și disponibilitate* (*Recherches sur la fréquence et la disponibilité*) ale lui C. Gougenheim se bazează pe o seamă de texte din limbile latină, franceză veche, franceză modernă. Compararea listelor de frecvență, a permis degajarea unor concluzii generale semnificative.

— pentru etapele mai vechi din dezvoltarea unei limbi (unde ancheta directă nu este posibilă) vocabularul și disponibilitatea termenilor se pot stabili în funcție de anumite elemente centrale ;

— analiza frecvențelor cuvintelor într-un vocabular semantic determinat face posibilă recunoașterea anumitor tendințe literare, afective, intelectuale sau sociale dintr-o epocă.

Comunicarea lui Ch. Muller este o aplicație practică a statisticii la sintaxă : *Analiză statistică și analiză sintactică* (*Analyse statistique et analyse syntactique*). Cercetarea sa are un obiectiv practic : stabilirea corelațiilor sincronice și diacronice din limba franceză veche. Gramatica tradițională nu stabilește legi privitoare la posibilitățile de utilizare ale formelor verbale concurente : mai mult ca perfectul și trecutul anterior. În lipsa legilor, urmează să se observe care erau tendințele. Trebuie să avem în vedere patru factori — semantici și sintactici (incluzînd în discuție elemente de timp, dar și de aspect) care au acționat cu ponderi diferite : timpurile mai mult ca perfectul, trecutul anterior și aspectele perfectivul, imperfectivul. O analiză de acest fel pune în evidență faptul că aspectul semantemului a influențat alegerea unui timp sau a altuia.

Din cu totul alt domeniu sînt extrase datele lui Etienne Edvard pentru *Studiul statistic asupra afinităților dintre 58 de dialecte bantu* (*Étude statistique sur les affinités de cinquante-huit dialectes bantous*). Indicii calculați pun în evidență corelații existente între idiomurile bantu în domeniul vocabularului elementar. Este de observat însă că nu trebuie să facem confuzii între corelații și paternitate. Metodele de corelație pot contribui la stabilirea originii unor idiomuri. Dar o asemenea operație nu poate fi efectuată decît din perspectiva interpretării lingvistice.

Volumul se încheie cu intervenția foarte interesantă a lui R. Moreau (*Intervention* de M. R. Moreau), care fixează cîteva elemente esențiale pentru lingvistica statistică. El consideră statistica o metodă științifică de observare. Aplicarea statisticii în lingvistică se lovește însă de unele dificultăți. Ansamblul elementelor (*observables*) lingvistice este în general greu de definit ; limba nu poate fi studiată decît în manifestările ei, ca texte sau ca fapte de vorbire ; acestea nu pot fi asimilate „experiențelor" care se fac în sensul teoriei sondajelor.

Definirea diverselor unități lingvistice suscită în general discuții, astfel încît nu există încă definiții acceptate unanim. Lingviștii neglijează mai ales criteriul simplicității și al preciziei într-o definiție. Cele mai bune definiții sînt acelea pe care o mașină le-ar putea utiliza fără a mai trebui să le interpreteze într-un fel sau altul. Desigur că pentru a îndeplini aceste condiții nu trebuie să neglijăm realitatea lingvistică. Pericolul poate fi evitat dacă se stabilește o limită de imprecizie, care urmează să nu fie niciodată depășită.

În lumina teoriei mulțimilor, limba prezintă particularitatea de a nu fi o mulțime propriu-zisă. Există elemente (anumite exprimări particulare etc.) despre care nu știm dacă se încadrează sau nu în limba pe care o studiem. Acest impediment poate fi înlăturat : condiția este să nu depășim o anumită măsură în acceptarea elementelor pe care le considerăm proprii ansamblului în discuție.

Lingvistul poate rezolva dificultățile de felul celor expuse mai sus, dacă operează cu formulele cele mai indicate pe plan teoretic și practic în problemele pe care le studiază și pentru aparatele cu care lucrează (calcul manual sau cu mașina).

Limba nu poate fi abordată ca un fenomen oarecare, căruia i se aplică regula jocurilor. Ea este un organism complex, care nu admite reguli stricte, ci tendințe în funcție de situația individului, de microsocietatea în care se află, de tema pe care o tratează etc. Dacă nu putem aplica integral regula jocurilor, este indicat să stabilim un model probabilistic conform cu un obiect de studiu determinat și limitat.

Prezentarea acestor cîtorva particularități pune în evidență faptul că cercetarea statistică nu se poate aplica oricărui fenomen lingvistic — ceea ce în sănu este suficient pentru a nega metoda în ansamblu.

★

Spiritul în care s-au purtat discuțiile la *Colocviu* ni se pare semnificativ. S-au arătat avantajele metodei statistice, dar și limitele ei. Participanții au tras concluzii pornind de la materiale de lucru efectiv : de aceea, atît rezultatele expuse, cît și dificultățile întîmpinate sînt reale.

Din concluzii a reieșit dorința participanților (la Colocviu) de-a colabora în viitor : în acest sens, ei au subliniat necesitatea de a se unifica procedeele de lucru și de a se efectua un schimb de informații coordonat.

Cititorul care parcurge acest volum regretă numai aspectele pe care *nu* le găsește consemnate, nefiind incluse în tematica reuniunii lingvistice de la Strasbourg. Ar fi fost de dorit o analiză a elementelor pe care statistica le-a oferit în caracterizarea limbilor din punct de vedere fonologic. Ar fi fost utilă o expunere ceva mai largă asupra discuțiilor, nu rareori contradictorii, care s-au dus cu privire la studiul cantitativ al lexicului. Atît în fonologie, cît și în lexic s-au făcut cercetări statistice ample.

Comparații între diversele rezultate obținute ar fi permis concluzii interesante și ar fi oferit, poate, sugestii pentru sectoarele în care investigația cu mijloace statistice a operat mai puțin. Imaginea momentului actual din istoria lingvisticii statistice ar fi fost mai completă.

În același timp, prin valoarea studiilor pe care le cuprinde volumul *Statistique et analyse linguistique*, editat la Strasbourg, rămîne o carte plină de sugestii.

Decembrie 1966

Alexandra Roceric-Alexandrescu

Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei 194

AL DOILEA SEMINAR DE LINGVISTICĂ GENERALĂ ŞI APLICATĂ — GRENOBLE

11—30 iulie, 1966

După cum se ştie, primul seminar de lingvistică generală şi aplicată a avut loc în 1965 la Besançon; al doilea, ţinut la Grenoble, a fost şi el organizat sub egida Asociaţiei internaţionale de lingvistică aplicată (A.I.L.A.), de către Asociaţia franceză de lingvistică aplicată (A.F.L.A.). Cele două centre universitare sînt bine cunoscute printre specialiştii care se ocupă de lingvistica aplicată. Universitatea din Grenoble posedă laboratoare superior utilate de fonetică şi de lingvistică aplicată. Este de menţionat şi Centrul de traducere automată al C.N.R.S., care a asigurat atît baza tehnică necesară desfăşurării seminarului, cît şi participarea unui număr de specialişti „locali".

Programul seminarului a fost organizat în aşa fel încît să răspundă, în ceea ce priveşte categoriile de cursanţi, în primul rînd cerinţelor unor specialişti calificaţi, cu o anumită experienţă didactică sau în cercetare; dar, pe lîngă aceştia, a participat şi un număr de începători, în general studenţi, interesaţi de problemele de lingvistică aplicată. În total, au fost circa 200 de participanţi, din 30 de ţări.

În ansamblu, „seminarul" a reflectat principalele direcţii de cercetare din lingvistica generală şi aplicată contemporană. Cursurile au fost predate de 11 profesori, din 6 ţări. În afară de acestea, s-au ţinut seminarii şi conferinţe.

S-au predat două cursuri de lingvistică generală: *Introducere în lingvistica formală*, ţinut de A. Culioli, preşedintele A.F.L.A., care a ilustrat principiile formalizării în lingvistică cu un material interesant; profesorul G. Mounin a prezentat un curs de lingvistică generală pentru începători.

Lingvistica structurală actuală a fost reprezentată prin cursurile originale de *Lexicologie structurală* şi de *Sintaxă funcţională*, ţinute de E. Coşeriu, prin cursul (şi seminarul) de fonetică generală ţinut de R. Gsell, prin cursul de descriere a limbii franceze contemporane făcut de J. Chevalier. A existat şi un curs de *Introducere în gramatica transformaţională*, ţinut de A. Keiler.

Psiholingvistica a fost ilustrată prin cursul ţinut de Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistica şi lingvistica aplicată*, în care, pe lîngă noţiunile generale, s-au adus în discuţie şi rezultatele unor cercetări personale. F. Bresson a făcut o serie de expuneri privitoare la procesele psihice implicate în achiziţia simbolurilor, a semnelor.

A fost organizată şi o dezbatere specială, condusă de Tatiana Slama-Cazacu, cu participarea lui F. Bresson şi R. Titone, în scopul de a stabili exact obiectul psiholingvisticii şi îndeosebi delimitarea ei faţă de psihologia limbajului.

Pentru lărgirea orizontului lucrărilor s-a introdus și un curs de logică, ținut de prof. Grize de la Universitatea din Neuchâtel. Sub conducerea profesorilor Bresson, Culioli și Grize s-a desfășurat și un seminar, în care noțiunile teoretice de lingvistică formală au fost ilustrate cu materiale despre modalități, prezentate de cursanți; pentru limba română a făcut o expunere P. Miclău.

Directorul Centrului de traducere automată din Grenoble, B. Vauquois, a făcut expuneri privitoare la *Teoria formală a limbajelor și a traducerilor automate*, curs însoțit de un seminar de lucrări mecanolingvistice, mai ales în domeniul programării pentru traducerea automată. Prof. Moreau a făcut o prezentare generală a principalelor probleme și procedee ale statisticii aplicate la lingvistică.

Tot în domeniul lingvisticii aplicate au fost incluse și problemele puse de predarea limbilor; în acest sens, au fost prezentate expuneri de către F. Debyser, la care s-au adăugat numeroase dezbateri și lucrări practice organizate pe grupuri de cursanți.

Cursuri cu profil mai special au fost cele ținute de profesorii Huddleston — *Cu privire la sistemul gramatical al limbii engleze* și Larochette — *Particularități structurale ale limbilor bantu și sudaneză*.

În afara acestor expuneri sistematice, au existat și altele, făcute în cadrul seminarelor independente sau al conferințelor. Sînt de menționat, în această privință, seminarele ținute de profesorii: Faure (*Fonetică corectivă*), Fónagy (*Fonostilistică generală*), Mitterand (*Stilistică*), Greimas (*Semantică, poetică*); Hockett (*Teoria limbii*), Temesi (*Limbă maghiară*), Manessy (*Lingvistică negroafricană*), Faublee (*Lingvistică malgașă*). Printre conferințe sînt de amintit cele prezentate de profesorii: Gentilhomme (*Lingvistica matematică*), Sebeok (*Informația lingvistică*), Titone (*Psiholingvistica*).

Seminarul s-a desfășurat în noul Centru universitar de lîngă Grenoble, dominat de perspectiva Alpilor veșnic înzăpeziți. Universitatea, oficialitățile locale au făcut eforturi remarcabile pentru a asigura cît mai bune condiții de studiu.

La încheierea seminarului, participanții au subliniat utilitatea lui incontestabilă și au făcut numeroase sugestii pentru o mai bună organizare în viitor, observații care sînt în atenția comitetului de conducere al A.I.L.A.

Ianuarie 1967

P. Miclău
Facultatea de limba și literatura română, București, Str. Edg. Quinet 7

CEA DE-A 41-A SESIUNE ANUALĂ A SOCIETĂŢII DE LINGVISTICĂ DIN AMERICA

(41st Annual Meeting — Linguistic Society of America)

Între 28—30 decembrie 1966 a avut loc la New York cea de-a 41-a sesiune anuală de comunicări a Societăţii de lingvistică din America (Linguistic Society of America).

Înfiinţată în 1924 (printre fondatorii ei se numără cunoscutul lingvist L. Bloomfield), Societatea de lingvistică din America a cunoscut o dezvoltare continuă, situînd lingvistica printre ştiinţele sociale cele mai dezvoltate în S.U.A., în acelaşi timp aducînd contribuţii de reală însemnătate la dezvoltarea ştiinţei limbii pe plan mondial. Revista societăţii „Language" este una din revistele de lingvistică cele mai importante din întreaga lume prin articole de valoare teoretică şi aplicativă care apar în paginile sale.

În programul recentei sesiuni de la New York au figurat aproape 50 de comunicări prezentate mai ales de lingvişti tineri din S.U.A. Lucrările nu s-au desfăşurat pe comisii, astfel încît o comunicare de lingvistică generală era urmată de o alta de lingvistică aplicată, una de semantică, alta de fonologie etc.

Ansamblul comunicărilor a demonstrat încă o dată că teoria generativă expusă de N. Chomsky constituie teoria lingvistică dominantă în S.U.A. şi că prestigiul ei este în creştere, mai ales în rîndurile lingviştilor tineri. Este de remarcat faptul că în urma ultimelor lucrări ale lui N. Chomsky (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965) şi P. Postal, J. F. Katz (*An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, 1964) a luat amploare mişcarea de revizuire a teoriei generative, mai ales în două direcţii principale: locul pe care-l ocupă transformările în gramatica generativă şi definirea mai clară a componentei semantice a acestei teorii lingvistice.

Multe lucrări prezentate la sesiune reflectă cele două direcţii de dezvoltare menţionate mai sus. Menţionez următoarele:

Sanford A. Schane, *O schemă a coordonării propoziţiilor*;
George Lakoff, *Reguli transformaţionale preciclice şi postciclice*;
R. D. Wilson, *Formalizarea construcţiilor endocentrice şi exocentrice*;
William G. Moulton, *Asupra naturii lui „Aux" într-o gramatică transformaţională a limbii germane*;
S. Robert Greenberg, *Expresii înrudite în varianta americană a limbii engleze.*

Foarte multe comunicări au avut un caracter mai restrîns, referindu-se la aplicarea principiilor gramaticii generative la anumite limbi. Nu au lipsit însă comunicări cu un pronunţat caracter teoretic, privitoare la lingvistica diacronică, stilistică, lingvistica aplicată etc., multe din ele bazate pe alte teorii lingvistice decît cea a gramaticii generative.

Mă voi opri, pe scurt, asupra a trei comunicări mai importante, prin faptul că aduc puncte de vedere noi sau pun în lumină probleme interesante ale lingvisticii moderne.

În primul rînd menționez comunicarea lui William Labov. Asupra gramaticalității vorbirii, în care autorul pune problema necesității cercetării gradului de corectitudine gramaticală a vorbirii. Este cunoscut faptul că adepții gramaticii generative consideră datele vorbirii obișnuite needitate în prealabil de lingviști, ca fiind necorespunzătoare pentru o analiză lingvistică.

Folosind un bogat material lingvistic cules într-o perioadă de 5 ani (material care stă la baza lucrării sale de lingvistică socială, *Stratificarea socială a limbii engleze în orașul New York*, publicată de curînd), Labov a demonstrat că în vorbirea obișnuită, contrar părerii expuse foarte frecvent, există un procent foarte ridicat de propoziții alcătuite în conformitate cu normele cunoscute ale limbii literare. Dacă se aplică și unele reguli de interpretare (expuse de autor), care țin seama de anumiți factori prezenți în vorbire ca : ezitarea, repetarea, autocorectarea etc., procentul de propoziții incorecte scade simțitor. De asemenea, materialul cules de autor a dovedit că limbajul la care sînt „expuși" copiii în perioada cea mai activă a însușirii limbii conține un foarte ridicat procent de propoziții gramaticale.

Pe baza acestor date, Labov susține — în opoziție cu părerea expusă pînă în prezent de adepții teoriei generative a limbii — că analiza lingvistică nu poate fi limitată la fapte „normalizate" editate în prealabil, și că datele culese din vorbirea obișnuită sînt mult mai accesibile analizei structurale decît se crede de obicei.

O altă comunicare, cea a lui Robin Lakoff : *Lingvistica precarteziană*, aduce lumină în problema mult discutată în ultima vreme a predecesorilor teoriei generative a limbii. În diferite lucrări, dar mai ales în *Lingvistica carteziană* („Cartesian Linguistics", M.I.T. Press, 1966), N. Chomsky a arătat că multe din principiile sale se găsesc într-o formă embrionară la autorii celebrei *Gramatici generale și raționale* de la Port Royal (1660) de C. Lancelot și A. Arnauld. După N. Chomsky, teoria lingvistică a lui Lancelot și Arnauld este un produs al filozofiei raționaliste a lui Descartes.

Robin Lakoff susține că teoria lingvistică expusă în Gramatica de la Port Royal nu poate fi caracterizată drept „carteziană", pentru motivul că își are originea într-o lucrare „Minerva" de Sanctus (Francesco Sanchez de las Brozas), scrisă în limba latină și publicată în 1585, deci înaintea apariției lucrărilor de filozofie raționalistă.

O altă comunicare (neprezentată la sesiune dar distribuită într-o formă prescurtată) este cea a lui John Nist : *Avem nevoie de o lingvistică organică*. Autorul pune problema „umanizării" lingvisticii, acordînd atenție sporită nevoilor de comunicare prin limbă ale oamenilor, pentru a depăși în acest fel ceea ce el numește „scientismul gramatical" al unor teorii lingvistice moderne.

Decembrie 1966

Dumitru Chițoran
Michigan State University,
East Lansing,
U.S.A.

RUDOLF FISCHER, ERNST EICHLER, HORST NEUMANN, HANS WALTHER, *Namen deutscher Städte*, Berlin, Akademie-Verlag (Wissenschaftliche Taschenbücher), 1963, 139 p.

Găsim aici, ca şi în alte publicaţii din aceeaşi colecţie, într-un spaţiu restrîns, o mare bogăţie de informaţii exacte, expuse pe înţelesul tuturor.

Lucrarea este compusă din patru capitole, dintre care primul este de fapt o istorie a Germaniei, aşa cum se oglindeşte ea în numele de locuri. Este, fără îndoială, un mare avantaj pentru autori, ca şi pentru cititori, că se poate urmări pe o lungă perioadă evoluţia numelor de localităţi germane şi, în felul acesta, putem cunoaşte exact originea lor, nefiind siliţi să ne mulţumim cu presupuneri în ce priveşte formele lor anterioare.

Al doilea capitol discută problemele de fonetică şi morfologie pe care le pun numele de locuri, una din concluzii fiind că legile limbii se oglindesc în toponimie ca şi în restul materialelor lingvistice (p. 44), idee cu care nu putem să nu fim de acord, deşi apar transformări explicabile prin trecerea numelor dintr-un grai local în alt grai sau în limba comună (de exemplu în româneşte avem variante ca *Petroşani*/*Petroşeni* sau *Zălau*/*Zalău*). De remarcat că sufixul slav *-janinŭ* a fost împrumutat sub forma pluralului *-jane* (*Dresden*/sl.*Drĕzdjane*, p. 73), exact cum în româneşte numele locuitorilor sînt formate cu sufixul *-eni* (de unde apoi singularul refăcut în *-ean*), de aceeaşi origine slavă.

Capitolul al treilea cuprinde explicarea numelor germane de origine slavă, care, după cum se ştie, sînt destul de numeroase.

În sfîrşit, al patrulea capitol este o listă alfabetică a principalelor nume de localităţi germane, cu ample date asupra originii şi evoluţiei formale suferite de aceste nume în decursul timpului.

Se afirmă (la p. 9—10) că cele mai multe nume de rîuri au la bază noţiunea de „apă", idee pe care am combătut-o şi altă dată (BL, VIII, 1940, p. 196). Judecînd după numele noastre pe care le putem interpreta cu siguranţă, constatăm că punctul de plecare al multor nume de rîuri este culoarea („alb", *Bala*, „negru", *Cerna* etc.), temperatura („cald", *Topliţa*), dimensiunile („adînc", *Glîmbocata*), compoziţia („sărat", *Slatina*), apoi numele arborilor care cresc pe margine („stejar", *Dîmboviţa*, „anin", *Ilfov* etc.) şi altele de acest fel.

În ansamblu, lucrarea constituie o frumoasă reuşită şi poate fi luată ca model pentru o lucrare similară privitoare la numele noastre de oraşe.

Ianuarie 1967

Al. Graur

Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Str. Edg. Quinet 7

LENNART CARLSSON, *Le degré de cohésion des groupes subst. + de + subst. en français contemporain*, Studia Romanica, Upsaliensia, Uppsala, 1966, 281 p.

Cartea lui Lennart Carlsson prezintă un interes deosebit, în primul rînd datorită problemei tratate, și în al doilea rînd, din cauza metodei de lucru folosite. Lucrarea este un studiu atent al concurenței dintre grupul subst. + adj. (cu cele două subdiviziuni ale sale : subst. + subst. / + adj., adj. + / subst. + subst.) și grupul subst. + prep. + subst. și al coeziunii dintre elementele constitutive ale acestor grupuri. Analiza materialului se face pe baza metodei statistice, însă numai după ce s-au precizat raporturile dintre elementele celor două grupuri, în funcție de valorile lor semantice.

Cartea are două părți. În prima parte, după o prezentare a diverselor opinii (Tesnière, Séchehaye, G. Guillaume) în legătură cu grupurile de cuvinte amintite, L. Carlsson discută cîteva probleme ale grupului subst. + adj. : valorile semantice ale adjectivului, gradul de coeziune dintre substantiv și adjectiv, cîteva construcții speciale : grupuri cu al doilea substantiv concret, deși articolul lipsește sau substantive între care se stabilește relația formă-substanță. Partea a doua reprezintă o încercare de ordonare a materialului prezentat în partea întîi, adoptîndu-se criteriile exclusiv relaționale folosite de Anna Granville Hatcher în clasificarea substantivelor compuse din engleză. Lipsa unui capitol special de concluzii nu micșorează valoarea lucrării, deoarece concluziile sînt formulate în timpul analizei.

Ne vom opri asupra unor probleme care ni s-au părut mai interesante. Pentru început vom discuta felul cum sînt definite valorile semantice ale adjectivelor care intră în componența grupurilor subst. + adj. : valoare adjectivală : non-adjectivală, sens distinctiv : nondistinctiv, valoare predicativă : non-predicativă. Valoarea adjectivală este dată de existența unei idei de calitate legată de posesorul ei, printr-un raport semantic de inerență, în timp ce valoarea non-adjectivală presupune o simplă relație. Sensul distinctiv, afirmă Carlsson, îl are adjectivul al cărui conținut semantic nu este indispensabil în înțelegerea substantivului, iar sensul nondistinctiv apare în caz contrar (ex. *la pâle mort*). În sfîrșit, valoarea predicativă presupune existența virtuală a unei copule în contextul respectiv, pe cînd valoarea nonpredicativă presupune o copulă într-un context anterior. Valoarea predicativă poate avea drept indiciu, după părerea autorului, și existența unui adverb înaintea adjectivului (ex. *très*) sau a două adjective coordonate prin *et*. Evident că o valoare predicativă certă o au participiile trecute.

Am ținut să cităm toate aceste definiții, pentru a evidenția faptul că valorile semantice ale adjectivelor nu sînt definite după un criteriu unic. Valoarea adjectivală și sensul distinctiv se definesc în funcție de raportul semantic de inerență sau de noninerență dintre substantiv și adjectiv, pe cînd valoarea predicativă se definește în funcție de prezența unei copule, și se remarcă imediat, deoarece în prima parte a cărții concurența dintre variantele grupului subst. + adj. (subst. + subst.) + adj. și subst. + adj. + subst. [1] în franceză, italiană și spaniolă este urmărită statistic pentru fiecare dintre aceste valori semantice ale adjectivului. În plus, autorul formulează și reguli de corespondență a valorii semantice adjectivale cu structura grupului din care face parte adjectivul, folosind din nou cele trei valori semantice. Astfel în franceză, italiană și spaniolă sensul distinctiv este dat de construcția subst. + subst./ + adj., ca și predicativitatea, în timp ce nonpredicativitatea favorizează tipul subst. + adj. + subst.

Considerăm deci că pentru o analiză similară făcută pe un material de limbă românesc, valorile semantice folosite de Carlsson nu pot fi utilizate, nefiind definite după un criteriu unic. Ceea ce e valoros în această primă parte a lucrării, este ideea de a studia statistic comparativ

[1] Printre simbolurile elementelor componente nu este notat cel al prepoziției, deși ea poate să apară între primul substantiv și elementul următor.

frecvenţa grupurilor subst. + subst. + adj., subst. + adj. + subst. în diverse limbi, şi de a încerca stabilirea unor raporturi între valoarea semantică a adjectivelor şi structura grupurilor cărora le aparţin.

Sîntem de acord cu autorul că gradul de coeziune dintre elementele grupurilor pe care le studiază se micşorează prin introducerea altui element, cum ar fi articolul hotărît. Imposibilitatea intercalării unui element într-un anumit grup ni se pare a fi un mijloc eficace de verificare a coeziunii grupului.

Ceea ce ne-a interesat în mod special din cartea lui L. Carlsson este ordonarea materialului pe baza unor criterii relaţionale, din partea a doua a lucrării. Notînd cu S_1 primul substantiv şi cu S_2 pe cel de al doilea (din grupurile subst. + subst. + adj., subst. + adj. + subst.), autorul stabileşte patru relaţii : 1. S_1 îl conţine pe S_2 ; simbol $\textcircled{S_2}$: ex. *chapeau de paille* (p. 192), *scialle di lana* (p. 195), *Kimono de seda* (p. 196). 2. S_1 este conţinut în S_2; simbol $\textcircled{S_1}$: ex. *visage de femme* (p. 204), *les procédés modernes de diffusion* (p. 209), *una quantità di turisti stranieri* (p. 212). 3. S_1 are drept origine pe S_2: simbol $S_1 \leftarrow S_2$: ex. *huile d'olive* (p. 221), *appels prolongés de détresse* (p. 221). 4. S_1 se orientează spre S_2, adică S_1 este destinat lui S_2; simbol $S_1 \rightarrow S_2$: ex. *bateau de pêche* (p. 225), *production d'acier* (p. 245).

Aceste relaţii reprezintă un mijloc riguros de clasificare a materialului — după cum recunoaşte autorul însuşi — şi credem că, în consecinţă, pot fi folosite într-un studiu similar pentru română, şi chiar în alte lucrări de semantică structurală. Deşi schema formală utilizată nu-i aparţine, L. Carlsson are meritul de a o fi adaptat perfect subiectului său de studiu.

Tot în partea a doua a cărţii ni s-a părut interesant modul de folosire a metodei statistice. Studiul statistic al concurenţei dintre construcţiile subst. + subst. + adj. şi subst. + adj. + subst. făcut pentru fiecare dintre cele patru tipuri de relaţii, permite degajarea unor concluzii asupra gradului de coeziune admis de relaţia respectivă.

În lucrarea de faţă metoda statistică apare foarte utilă, permiţînd stabilirea precisă a construcţiei cu o frecvenţă mai mare precum şi a limbii şi a raportului care preferă o anumită construcţie. O analiză bazată pe simpla intuiţie a lingvistului nu ar fi condus decît la observaţii subiective şi imprecise.

Un merit evident al cărţii este folosirea unui material bogat şi corect.

Septembrie 1966

Ileana Vincenz
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei, 194

MÉLANGES DE LINGUISTIQUE ET DE PHILOLOGIE ROMANES OFFERTS À MONSEIGNEUR PIERRE GARDETTE, Strasbourg, 1966, 527 p. (Centre de Philologie et de Littérature romanes de l'Université de Strasbourg.)

Volumul, editat în condiţii grafice excelente, apare ca omagiu la a 60-a aniversare a profesorului Pierre Gardette, prilej cu care se sărbătoreşte împlinirea a 25 de ani de la apariţia lucrărilor sale asupra graiurilor foreziene şi 10 ani de la încheierea lucrărilor la Atlasul lingvistic al Lyon-ului. Pe lîngă principalele date biobibliografice în legătură cu sărbătoritul, se publică un apreciabil număr de articole variate, în cea mai mare parte privitoare la lingvistică. Cincizeci dintre cei mai renumiţi lingvişti şi filologi tratează subiecte care, adeseori, sînt prin însăşi natura lor un omagiu la adresa profesorului din Lyon. Sînt reprezentate aproape toate

domeniile : fonetică şi fonologie, dialectologie, toponimie, geografie lingvistică, etnografie şi folclor, lingvistică generală, morfologie şi sintaxă, lexicologie, etimologie şi istoria limbii etc. De asemenea, deşi multe articole poartă amprenta lingvisticii tradiţionaliste, nu lipseşte nici punctul de vedere modern.

La rubrica fonetică şi fonologie, semnalăm articolul teoretic şi metodologic al acad. Iorgu Iordan, *Quelques observations sur les causes des changements phonétiques*, în care autorul abordează sub un nou aspect problema cauzelor care condiţionează schimbările fonetice. Călăuzit de ideea că partea sonoră a limbii, ca orice element material, este în perpetuă mişcare internă, autorul apreciază că echilibrul interior nu poate dura la infinit ; el cedează presiunilor exercitate de contradicţiile din cadrul unităţilor lingvistice, — în speţă, dintre particulele fonice.

O interesantă contribuţie în domeniul lingvisticii generale aduce acad. Al. Rosetti, în *Autour du mot*. Mult dezbătuta problemă a arbitrarului semnului lingvistic este reluată şi rezolvată în sensul că înţelesul cuvîntului este, în general, arbitrar, dar nu pentru subiectul vorbitor, pentru care legătura conţinut-semn lingvistic rămîne totdeauna necesară.

Printre articolele de geografie lingvistică, un loc aparte îl ocupă cel al lingvistului din Zagreb, Mirko Deanović, *l'Atlante linguistico Mediterraneo in corso* (1956— 1965), în care se face o prezentare a atlasului lingvistic mediteranean. Acest atlas se deosebeşte de cele anterioare, care se referă în special la domeniul continental, prin caracterul său specific maritim şi anume restrîns la limbajul marinarilor şi al pescarilor. Noutatea metodei adoptate — limbi în contact şi limitarea la un sector special al lexicului — reprezintă aspectul cel mai important al lucrării.

Probleme interesante sînt tratate în articolele consacrate limbii catalane. Paul Aebischer, în **Domus** *en ancien catalan*, reia discuţia cu privire la răspîndirea latinescului *domus* în catalana veche. Subliniind că regiunile din est s-au dovedit mai puţin conservatoare, autorul arată că evoluţia semantică a avut loc de la simplu la complex, de la ,,loc rural de închinăciune'' la ,,biserică'' în general şi, în cele din urmă, la ,,catedrală''.

Antonio Badía Margarit omagiază pe lingvistul lionez prin articolul *Lugdunum en Catalogne*. El aduce dovezi în sprijinul ideii că toponimicul catalan *Lledó*, explicat, de obicei, ca aparţinînd domeniului botanic, este în realitate, ca şi numele oraşului Lyon, urmaş al latinescului *Lugdunum*. Expunerea lingvistului barcelonez, foarte atrăgătoare, este susţinută prin argumente lingvistice şi istorice.

Laurette Malapert care, alături de Marguerite Gonon, colaborează cu prof. Gardette la întocmirea unui glosar al graiurilor franco-provensale, în curs de apariţie, publică *L'enfant et ses jeux dans le fichier dialectologique d'Antonin Duraffour*. Cercetînd sistemul de organizare a materialului, ne putem face o idee destul de exactă asupra modului de întocmire a întregului glosar. Interesul cercetării rezidă mai ales în bogăţia de fapte de limbă, culese de pe un teritoriu foarte întins.

Gérard Moignet, în *Sur le système de la flexion à deux cas*, aduce o contribuţie teoretică la analiza flexiunii nominale reduse faţă de latină, a vechii franceze. Autorul este de părere că reducerea la cazul unic reprezintă pe plan lingvistic tendinţa către un sistem în care sensul ideal predomină faţă de cel gramatical. Pierderea flexiunii trebuie interpretată ca o încercare de întărire a sistemului limbii.

Articolul este interesant mai ales prin tendinţa de a scoate în relief conţinutul sistemului, căruia i se subordonează mijloacele prin care se realizează.

Jean-Denis Gendron analizează patru poveşti populare culese de la un ţăran din Dorchester (Québec), în *Contribution du français rural parlé au Canada*. Textele sînt însoţite de transcrierea fonetică paralelă, de un comentariu fonetic şi morfologic, precum şi de un glosar. Interesul articolului constă în inventarul de cuvinte necunoscute ori puţin cunoscute sau, altfel spus, în efortul specialistului de a conserva date asupra unor graiuri care ar putea dispărea.

Mai semnalăm studiul lui Gerhard Rohlfs, *Toponymie de double tradition*, în care autorul presupune existenţa unei lungi perioade de bilingvism la graniţa lingvistică franco-germană şi franco-flamandă, contribuţia lui Veikko Väänänen, *Quelques notes marginales au Bloch-Wartburg 4-e édition*, care aduce precizări şi adăugiri la unele articole din preţiosul dicţionar Bloch-Wartburg şi articolul lui Walther von Wartburg, *Les mots bretons en français et dans les parlers galloromans*, în legătură cu clasificarea semantică a urmelor lăsate de bretonă în lexic.

În încheiere, aş vrea să subliniez că dezavantajul aparent de a fi parcurs un volum care în mod firesc nu putea fi unitar, ca obiect sau ca mod de abordare a problemelor, este pe deplin compensat de mulţumirea pe care o procură cititorului eleganţa expunerilor şi actualitatea celor mai multe puncte de vedere.

Decembrie 1966

Liliana Macarie
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu 22

Langages, Didier-Larousse, 1, martie 1966, 128 p.

O nouă publicaţie destinată cercetărilor de limbă a luat fiinţă la Paris prin colaborarea editurilor Didier şi Larousse : *Langages*, cu primul număr pe luna martie 1966.

Consiliul de direcţie este compus din lingvişti cunoscuţi : R. Barthes, J. Dubois, A. — J. Greimas, B. Pottier, B. Quemada şi N. Ruwet. Scopul revistei este de a pune pe cititorii săi în contact cu ştiinţa lingvistică de pretutindeni (p. 4) şi de a-i ţine la curent cu ultimele ei cercetări, deoarece, cum se spune în prefaţă : „L'étude du langage est aujourd'hui une dimension nécessaire de la culture" şi mai departe „. . .la linguistique elle-même est parvenue à ce moment heureux où elle est déjà une science bien fondée, sans cesser cependant d'être une recherche vivante, affrontée à des problèmes qui n'ont pas encore reçu leur solution" (p. 3).

Dat fiind că o serie de articole de primă importanţă apar în limbi greu accesibile, revista nou-înfiinţată îşi propune să le traducă, cel puţin în primele numere, deschizînd însă larg porţile şi articolelor noi. Din dorinţa de a oferi informaţii cît mai sistematice, fiecare număr se va axa pe o temă definită şi va fi întocmit sub controlul unui redactor numit special, care va răspunde de alegerea articolelor, de gruparea lor, de bibliografia problemei discutate. Vor apărea 4 numere pe an şi unul dintre ele sau mare parte dintr-un număr, va fi consacrat studierii limbii franceze.

Numărul de faţă se subintitulează „Recherches sémantiques" şi este încredinţat lingvistului Tzvetan Teodorov, care semnează de altfel două din cele patru articole. Primul său studiu, *Recherches sémantiques*, prezintă în mod critic cercetările întreprinse asupra domeniului semantic, pornind de la simplele indicaţii de metodă găsite la F. de Saussure şi pînă la ultimele lucrări ale lui Pottier, Greimas, Katz şi Fodor, U. Weinreich. În ultima parte a articolului, autorul compară metodele care au stat la baza cercetărilor lui Katz şi Fodor în *The Structure of a Semantic Theory*, apărut în „Language", 39, 1963 şi ale lui U. Weinreich în *Exploration in Semantic Theory*, apărut într-un volum editat de Th. A. Sebeok (vol. III) „Current Trends in Linguistics". Ne-a surprins doar faptul că nu este amintit articolul lui Coşeriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", II, 1, 1964, care se ocupă tot de semantică şi anume de un domeniu încă neabordat din punct de vedere structural. Fiind vorba de un articol de prezentare generală a stadiului cercetărilor semantice, credem că ar fi trebuit înregistrat măcar şi el.

Al doilea articol al lui Todorov, *Les anomalies sémantiques* îşi propune să delimiteze, pe baza unor texte literare, clasele de anomalii semantice, pornind de la premisa că sensul

fiecărui morfem poate fi descompus în unităţi mai simple (semi, categorii sau trăsături semantice) (p. 101).

Celelalte două titluri sînt traduceri ale unor articole apărute mai de mult, dedicate tot semanticii, care aduc o contribuţie însemnată la cercetarea acestui domeniu : J. Apresjan, *Analyse distributionnelle des significations et changes sémantiques structurés*, apărut în 1962 în *Лексикографический зборник*, şi Floyd G. Lounsbury, *Analyse structurale des termes de parenté*, publicat în „Lucrările celui de-al 9-lea Congres de Lingvistică", Mouton & Comp., La Haye, 1964.

La sfîrşitul volumului se află o bogată bibliografie privind semantica, în care sînt înregistrate chiar şi lucrările apărute, sau în curs de apariţie, în acest an : sînt citate 79 de lucrări (articole sau volume) aparţinînd la 48 de lingvişti şi toate revistele de strictă specialitate.

Revista *Langages*, aşa cum a fost întocmită, răspunde unor necesităţi reale de informare şi sîntem siguri că va întruni aprecierile unanime ale specialiştilor.

Iunie 1966

Anca Giurescu

Facultatea de limbi romanice, Bucureşti, Str. Edg. Quinet, 5–7

JOHN ORR (1885–1966)[1]

În ziua de 10 august 1966 s-a stins din viață filologul și lingvistul englez John Orr, profesor onorar al Universității din Edinburgh, pe care a slujit-o peste două decenii, după ce mai înainte a funcționat cam tot atîta vreme la cea din Manchester. Datorită autorității pe care și-a dobîndit-o relativ repede ca savant și ca profesor, el a deținut posturi administrative importante în învățămîntul superior din Anglia, iar mai tîrziu s-a bucurat de onoruri binemeritate pe plan internațional. A fost președinte al ,,Asociației Internaționale de Studii Franceze'', al ,,Asociației de Cercetări în domeniul Umanităților Moderne'', al ,,Federației Internaționale de Limbi și Literaturi Moderne'' și al ,,Societății de Lingvistică Romanică''. În această din urmă calitate a condus lucrările celui de-al XI-lea Congres de Lingvistică și Filologie Romanică (Madrid, 1965). La aceste onoruri s-au adăugat titlurile de membru al Academiei Britanice și de doctor *honoris causa* al Universităților din Manchester, Caen și Paris.

În activitatea sa științifică John Orr a continuat tradiția inaugurată de Friedrich Diez și continuată vreme îndelungată de numeroși romaniști, în sensul că a cultivat cu același interes științific atît filologia, cît și lingvistica. A publicat o serie de texte, toate franceze, printre ele și unul modern (Jules Supervielle, *Contes et Poèmes*, Edinburgh, 1950), ceea ce constituie o adevărată noutate, dat fiind că, de obicei, edițiile științifice se referă la epocile vechi sau mai vechi ale literaturilor care atrag atenția filologilor. Și o parte însemnată din numeroasele sale articole, note și recenzii sînt consacrate aceluiași domeniu de cercetare.

În ce privește lingvistica, preocupările principale ale lui John Orr le-au constituit geografia lingvistică și etimologia. A fost elev al lui Gilliéron, a cărui personalitate a exercitat asupra lui o atracție extraordinară, explicabilă, după mine, într-o anumită măsură,printr-o afinitate electivă : la fel cu maestrul său, romanistul englez, născut și crescut ca copil și adolescent în Tasmania, era un om simplu, în sensul înalt al termenului, și direct în manifestările lui, care aparent te puteau face să crezi că era dur, chiar aspru cu semenii lui, pe cînd în realitate, întocmai ca toți oamenii

[1] Numeroase date bio- și bibliografice mi-au fost puse la dispoziție de colegul Duncan Mac Millan de la Universitatea din Edinburgh, căruia îi exprim și pe această cale viile mele mulțumiri.

simpli, apropiaţi sufleteşte de natură, poseda o rară capacitate de a cîştiga afecţiunea oricui avea prilejul să-l cunoscă bine.

Din geografia lingvistică, John Orr a reţinut mai ales aspectele de ordin general, ideile de bază ale lui Gilliéron cu privire la omonimie şi la etimologia populară, drept cauze de modificare a limbii, dar totodată şi efecte ale altor cauze, acestea de natură fonetică. El vedea, cu aceeaşi convingere ca şi maestrul său, în evoluţia complexă, adesea imprevizibilă, a vorbirii omeneşti, un proces „dirijat”, bine înţeles fără intervenţia celor care o folosesc, ba chiar fără ca ei să-şi dea seama, un produs al raţiunii, impus de necesitatea oamenilor de a se înţelege între dînşii, potrivit raţiunii de a fi, a limbii, ca mijloc de comunicare. Admiraţia pentru Gilliéron, adică pentru concepţia şi metoda lui de lucru, nu l-a împiedicat pe John Orr să fie nu numai personal, ci şi original în lucrările sale de geografie lingvistică. Ele se disting printr-o informaţie bogată, prin selectarea cu spirit critic a faptelor supuse cercetării şi printr-o argumentare care impune, chiar atunci cînd nu eşti de acord cu autorul lor. Seriozitatea, temeinicia şi adesea profunzimea constituie calităţile de căpetenie ale lui John Orr, atît în lucrările lui lingvistice, cît şi în cele filologice. De aceea, deşi a desfăşurat o activitate neîntreruptă de peste cinci decenii, opera sa este, cantitativ vorbind, destul de redusă. O parte din studiile şi articolele publicate în reviste, volume omagiale etc. au fost retipărite în culegeri sub titlurile următoare : *Words and Sounds in English and French*, Oxford, 1953 ; *Old French and Modern English Idiom*, Oxford, 1962 ; *Essais d'étymologie et de philologie françaises*, Paris 1963.

John Orr cunoştea bine şi limba română. Am aflat asta în 1934, cînd, cu totul pe neaşteptate, mi-a făcut propunerea să traducă în englezeşte cartea mea *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluţia şi starea actuală a lingvisticii romanice*, apărută la Iaşi cu doi ani mai înainte, pe care nu ştiu nici măcar cum şi-o procurase. Munca lui nu s-a limitat la simpla transpunere în engleză a textului românesc, ci, de acord cu mine, el a transformat-o într-o adevărată colaborare prin adaosuri numeroase şi, în general, importante, mai cu seamă în capitolul despre geografia lingvistică, ceea ce nu surprinde pe cititorul care a urmărit expunerea de pînă aici.

La regretul sincer, comun cu al romaniştilor de pretutindeni, ca confraţi în domeniul nostru de cercetare, se adaugă acela, mai delicat, fiind de natură strict afectivă, de a fi pierdut un coleg, care, fără să mă fi cunoscut personal, a contribuit la îmbunătăţirea uneia dintre cărţile mele şi, în special, la popularizarea ei printre foarte numeroşii cunoscători ai limbii engleze.

Martie 1967

Iorgu Iordan

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Str. I. C. Frimu 22

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii la lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME:

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex:

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol va fi datat şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor:

Pentru volume:

a) autorul (urmat de virgulă); b) titlul lucrării (subliniat); c) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane); d) ediţia (în cifre arabe); e) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine); f) anul apariţiei (nu se pune editura); g) pagina. Ex.: Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste:

a) autorul (urmat de virgulă); b) titlul articolului (subliniat); c) titlul revistei (între ghilimele; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată; iniţialele nu se despart prin punct); d) numerotaţia (anul, volumul, nr.); e) pagina. Ex.: Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p.8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina este aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.*, Ex.: Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abreviaţia *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex.: *în secolul al XV-lea...*

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corecturi care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte absolut necesară adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, iar costul modificărilor va fi suportat de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, Calea Victoriei 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * *, **Istoria limbii române**, vol. I. *Limba latină*, 1965. 439 p., 28 lei.

* * *, **Gramatica limbii române**, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.

Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţia romanică**, vol. I, 1962, 884 p. +25 pl., 35,40 lei ; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.

AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, Colecţia „Bibliotheca Historica Romaniae", 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.

V. SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română**, 1966, 402 p. + 35 hărţi, 26 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicţionar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic (Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et etymologique)**, 1963, 1264 p. + 35 fotografii originale, 1 schiţă şi 1 hartă, 72,60 lei.

* * *, **Dicţionarul limbii române (DLR)**, serie nouă, fasc. O, CXXXVI p., 10,50 lei ; fasc. 1, M-Mandră, 80 p., 5,25 lei ; fasc. 2, Mandră ²-Mascat ¹, 80 p., 6,75 lei ; fasc. 3 Mascat ²—Mămăiţă, 80 p., 6,50 lei ; fasc. 4 Mămălatiţă-Mătăringă, 80 p., 6,50 lei ; fasc. 5 Mătăsar-Mergător, 80 p., 6,50 lei ; fasc. 6 Mergătoriu-Microbiologie, 80 p., 6,50 lei ; fasc. 7 Microporos-Minte, 80 p., 6,50 lei ; fasc. 8, Miniaturiza-Mititel, 80 p., 6 lei.

LUCRĂRI CARE VOR APĂREA
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Sub red. acad. AL. GRAUR, **Probleme de lingvistică generală**, vol. V.

Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. III, A.

SCL, AN XVIII, NR. 3, P. 259—366, BUCUREŞTI, 1967

I. P. „Informaţia" — c. 5223

43830

Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

4

ANUL XVIII

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv. pe anul 1968.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, Bucureşti, Căsuţa poştală 134—135 sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite comitetului de redacţie al revistei „Studii şi cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei: BUCUREŞTI, Raionul 30 Decembrie, Calea Victoriei 194, Telefon 15.15.45

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVIII, nr. 4 1967

SUMAR

SCL, An XVIII, nr. 4, p. 367–476, București, 1967

FAPT DIALECTAL ȘI FAPT POPULAR

DE

MAGDALENA VULPE

Definirea precisă a elementelor terminologiei științifice este o premisă a oricărei cercetări, fie ea teoretică sau aplicativă. Iată de ce ne-am propus să examinăm mai îndeaproape conținutul unor noțiuni curente în studiile de dialectologie și de stilistică și să încercăm o clarificare a raporturilor dintre ele. Concluziile teoretice le vom ilustra prin cîteva fapte din sintaxa graiurilor dacoromâne.

Lingvistica modernă a dezvoltat cu succes unul dintre cele mai fecunde principii saussuriene : necesitatea de a distinge limba de vorbire, sincronia de diacronie, planul sintagmatic de planul asociativ ; în cadrul sincroniei, au fost identificate anumite opoziții care funcționează în planul variantelor sociale ale limbii și alte opoziții realizate în planul variantelor ei teritoriale. Existența acestui sistem de p l a n u r i, în care se manifestă faptele de limbă, constituie premisa teoretică a cercetării de față [1].

Evident, unul și același fapt de limbă poate fi studiat în sincronie sau în diacronie, în relațiile sale sintagmatice sau paradigmatice, raportat la planul social sau la cel dialectal de manifestare a limbii. Important este însă ca, în fiecare moment al descrierii, să raportăm faptele la un singur plan. Respectarea acestui principiu metodologic condiționează o descriere exactă și consecventă a fenomenelor studiate.

Atunci cînd obiectul cercetării îl constituie graiurile sau dialectele — variante t e r i t o r i a l e ale limbii — considerăm că faptele lingvistice trebuie clasificate, în primul rînd, în funcție de răspîndirea lor geografică. Raportarea acelorași fapte la limba literară — variantă situată, în mod teoretic, în afara sistemului graiurilor, și anume în planul diferențierii s o c i a l e a limbii — se încadrează în alt nivel al cercetării. Este adevărat că actuala infiltrare masivă a elementelor literare în vorbirea populară face extrem de dificilă separarea netă a celor două planuri : cel social și cel teritorial. Cu toate acestea, considerăm că, pentru stabilirea locului pe care un fapt de limbă dat îl ocupă în

---

[1] Despre arhitectura limbii, privită din punctul de vedere al stilisticii, cf. L. Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", Bind XVI, 1951, p. 249—257.

cadrul sistemului variantelor teritoriale ale limbii, raportarea lui la limba literară nu este corectă din punct de vedere metodologic.

Nu toate faptele de limbă cuprind, printre trăsăturile lor constitutive, factorul „răspîndire geografică". De aceea, pe prima treaptă a clasificării noastre dicotomice, vom separa faptele de limbă pe care le numim *geografice* de cele *nongeografice*. Cele dintîi pot avea o expansiune teritorială mai largă sau mai restrînsă, pe cînd cele din urmă, — elemente specifice stilului elevat și, în general, formei s c r i s e a limbii literare (termeni savanți, calcuri sintactice) — nu pot fi caracterizate prin circulația lor în spațiul geografic.

Într-un idiom ca dacoromâna, a cărui remarcabilă unitate pe plan geografic a fost deseori subliniată [2], întîlnim, în toate compartimentele limbii, elemente — sau măcar tendințe — comune întregului teritoriu. Limitîndu-ne la un număr redus de exemple, am putea aminti : pronunțarea apicală a lui *r* (fonetică), nerelevanța cantității vocalice (fonologie), postpunerea articolului la nominativ și acuzativ sau folosirea formelor de viitor construite cu conjunctivul (morfologie), exprimarea sintetică a genitivului (sintaxă), un număr relativ mare de cuvinte.

Asemenea elemente *generale* nu pot servi la caracterizarea sistemelor lingvistice parțiale, opunîndu-se prin această trăsătură elementelor limitate teritorial, adică elementelor *dialectale* (sau *regionale*). Ele interesează dialectologia numai în măsura în care — scoțînd în evidență caracterul continuu al faptelor lingvistice — permit încadrarea unităților dialectale discrete în suprasistemul limbii comune.

În mod firesc, limba literară se bazează în primul rînd pe asemenea fapte de limbă generale (ne gîndim aici mai cu seamă la fonologie, morfologie și sintaxă). Dar identitatea *general* = *literar* nu este obligatorie. Fapte de morfologie, ca așa-numitul „viitor popular" (construit cu conjunctivul), sau de sintaxă, ca exprimarea obiectului indirect printr-un acuzativ precedat de prepoziția *la*, deși sînt cunoscute pe întreg teritoriul dacoromân, nu sînt socotite literare.

Propunem pentru faptele de limbă g e n e r a l e ca răspîndire geografică, dar n e c o n f o r m e n o r m e l o r l i m b i i l i t e r a r e, denumirea de *elemente populare*. În cadrul stratificării sociale a limbii, ele se opun *elementelor literare*. În felul acesta, elementul popular nu poate fi opus d i r e c t *elementului regional* : opoziția funcționează numai la un nivel superior, și anume între categoriile — mai generale — ale faptelor de limbă limitate și nelimitate din punct de vedere geografic.

Numărul faptelor lingvistice care se pot încadra în definiția noțiunii de „element popular", propusă mai sus, este relativ redus. Terminologia lingvistică cîștigă în schimb în claritate. Într-adevăr, termenii de *formă populară* [3], *fenomen popular* [4], *element popular* [5], *particulari-*

[2] B. Cazacu și R. Todoran, *Observații asupra lexicului dacoromân*, în SCL XVI, 1965, 2 ; cf. S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, p. 415.

[3] Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare* I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1961, p. 252, 408, 410, 513.

[4] *Ibidem*, p. 288, 407, 489.

[5] E. Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în „De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor", București, [1958], p. 129 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, *op.cit.*, p. 403 ; L. Onu, *Noi elemente de limbă română vorbită din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În legătură cu paternitatea unei lucrări anonime atribuite greșit lui Varlaam*, în SCL XVI, 1965, 1, p. 78–79.

tate[6] sau *trăsătură populară*[7], *fenomen cu caracter popular*[8] erau utilizaţi pînă acum, în lucrările româneşti de dialectologie şi de stilistică, fie cu sensul de „fapt de limbă vorbită neliterară"[9], fie cu sensul de „fapt de limbă neliterar, circulînd pe o arie mai întinsă decît faptele regionale"[10]. Acelaşi termen era deci opus noţiunii de *literar* — din planul stratificării sociale a limbii — şi noţiunii de *regional* (*dialectal*) — din planul diferenţierii geografice. Nici un criteriu obiectiv nu indică ce dimensiuni trebuie să aibă aria unui termen regional, pentru ca să-l putem considera popular. Încadrarea empirică, relativ subiectivă a unui fapt lingvistic în categoria „popular" sau „dialectal" nu putea decît să aducă prejudicii exactităţii ştiinţifice a descrierilor din studiile de dialectologie sau de stilistică[11].

Toate fenomenele lingvistice a căror arie de răspîndire este mai restrînsă decît aceea a limbii căreia i se subordonează pot fi considerate *fenomene dialectale*. Definirea ca *dialectal* (sau *regional*) a unui fapt de limbă nu depinde de întinderea absolută a ariei lui de răspîndire, ci numai de situaţia relativă a acesteia în raport cu limba comună. De asemenea, trebuie subliniat faptul că, atîta timp cît ne menţinem în planul lingvistic în care criteriul de clasificare este elementul spaţial, geografic, coincidenţa sau necoincidenţa unei forme cu normele limbii literare nu interesează. Din punctul de vedere pe care îl susţinem, *varză* şi *curechi*, *văz* şi *văd.*, *ţin* şi *ţîn* sînt, în aceeaşi măsură, forme dialectale, din moment ce ele formează arii care se exclud reciproc. Limba literară a optat pentru cîte una dintre aceste forme dialectale (şi nu întotdeauna pentru forma cu cea mai mare circulaţie).

Odată făcută distincţia între faptul social şi faptul regional, rămîne deschisă problema ierarhizării faptelor dialectale. Cum o ierarhizare în funcţie de întinderea absolută a ariilor nu ni se pare posibilă (am ajunge din nou la întrebarea : cît de întinsă trebuie să fie o arie...), considerăm că singurul criteriu valabil este acela al capacităţii de caracterizare, deci al relevanţei fenomenului respectiv. Distingem astfel :

a) fapte dialectale cu circulaţie restrînsă, capabile de a caracteriza o unitate lingvistică determinată spaţial, şi

---

[6] Iorgu Iordan, *Limba şi stilul lui Ion Neculce*, în „De la Varlaam la Sadoveanu. Studi despre limba şi stilul scriitorilor", Bucureşti, [1958], p. 69—70, cf. 80—82; Al. Rosetti, B Cazacu, *op. cit.*, p. 251, 278.

[7] Al. Rosetti, B. Cazacu, *op. cit.*, p. 116, 161.

[8] *Ibidem*, p. 176, 258, 510; B. Cazacu, *Despre noţiunea de „interdialect"*, în SCL XVII, 1966, 1, p. 16.

[9] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 90—93, 105; Al. Rosetti, B. Cazacu, *op. cit.*, p. 97, 257, 279—280, 513.

[10] Al. Rosetti, B. Cazacu, *op. cit.*, p. 116, 179, 507, 510; B. Cazacu, *Despre noţiunea de „interdialect"*, în SCL XVII, 1966, 1, p. 16.

[11] Pentru exemplificare, cităm cîteva cazuri de inconsecvenţă în clasificarea faptelor de limbă, înregistrate în *Istoria limbii române literare* de Al. Rosetti şi B. Cazacu : a) utilizarea formei invariabile a articolului posesiv (*a*) este considerată populară la p. 252 şi regională la p. 513; b) verbele iotacizate sînt trecute şi printre fenomenele regionale, munteneşti (p. 278, 289), şi printre cele populare (p. 161, 176) etc.

b) fapte dialectale de circulație largă, a căror pertinență în caracterizarea unei variante teritoriale a limbii este redusă, fără a fi nulă (ca la elementele populare).

Cele dintîi, pe care le vom numi fenomene dialectale *relevante*, scot în evidență caracterul d i s c r e t al graiurilor, celelalte, fenomenele dialectale *irelevante* [12], subliniază elementul de continuitate care leagă între ele unitățile discrete de proporții reduse.

Este de la sine înțeles că numai comparația cu unități de același rang ale sistemului variantelor teritoriale ale limbii ne poate informa dacă fenomenul în discuție este sau nu capabil să stabilească opoziții între aceste unități. În același timp, rămînînd mereu în planul corespondențelor spațiale, noțiunile de relevant și irelevant sînt relative. Ceea ce este irelevant pentru un grai local poate fi relevant pentru subdialectul din care face parte, iar ceea ce este irelevant pentru acesta din urmă poate caracteriza un grup de subdialecte (de exemplu, în dacoromână, cel nordic) [13] în raport cu altul. Respectarea nivelului analizei lingvistice se impune în orice caz.

★

În continuare, vom încerca să ilustrăm, cu fapte din graiurile dacoromâne, relațiile stabilite mai sus :

<table>
<tr><td rowspan="3">non-geografic</td><td colspan="4">geografic</td></tr>
<tr><td colspan="2">general</td><td colspan="2">dialectal</td></tr>
<tr><td>literar</td><td>popular</td><td>relevant</td><td>irelevant</td></tr>
</table>

Am ales, pentru exemplificare, două fapte de sintaxă : atributul substantival cu valoare posesivă și de apartenență (exprimat, în limba literară, printr-un genitiv) și obiectul indirect (substantival) propriu-zis (exprimat, în limba literară, printr-un dativ). Deoarece scopul nostru nu a fost studierea amănunțită a construcțiilor prin care graiurile dacoromâne redau aceste raporturi sintactice, ne-am oprit numai asupra atributelor — respectiv a complementelor — exprimate prin substantive, eliminînd din discuție anumite cazuri speciale (ca : genitivul și dativul numelor proprii și genitivul regim al prepozițiilor).

Ca material, am utilizat hărțile ALR I și II, seria veche și seria nouă, și volumul de texte dialectale publicat de acad. E. Petrovici. Pentru completarea unor date am apelat la rezultatele anchetelor publicate de D. Șandru în BL II — VI, anchete efectuate cam în aceeași perioadă cu cele pentru atlas.

---

[12] Am preferat termenii de *relevant* și *irelevant* celor de *tipic* și *atipic*, propuși de I. Gheție (*Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL XV, 1964, 3, p. 330), deoarece pun mai clar în evidență criteriul f u n c ț i o n a l care stă la baza opunerii lor.

[13] Cf. I. Gheție, *op. cit.*, p. 342—344.

I. Reproducînd, pe hărţi sintetice, răspunsurile primite la 36 de întrebări[14] (de tipul: OUĂLE PICIOARELOR, LIMBA CEASULUI, CURTEA BISERICII, LADA MIRESEI), am ajuns la următoarele constatări, confirmate şi prin exemplele extrase din texte:

a. Exprimarea atributului indicînd posesia sau apartenenţa printr-un substantiv în genitiv este comună întregului teritoriu dacoromân. Este deci un fenomen *general*, care se încadrează în normele limbii literare[15].

b. Alături de acest mod sintetic de exprimare a raportului sintactic discutat, remarcăm, într-o vastă arie nord-vestică, tendinţa de a înlocui expresia genitivală a apartenenţei printr-o expresie prepoziţională. Reprezentînd, la origine, o determinare l o c a l ă, construcţia apare în două variante: 1° *ouăle de la picior*, *limba de la ceas* şi 2° *ouăle la picior limba la ceas*. Deşi, în construcţia prepoziţională, raportului de apartenenţă continuă să i se asocieze o nuanţă locală, credem că, pentru vorbitor, cele două moduri de exprimare — analitic şi sintetic — sînt echivalente; altfel nu ne-am putea explica de ce acelaşi subiect a dat răspunsurile: ***patul puştii*** (4991/76), ***mînerul de la sabie*** (4929/76) şi ***fundul la pălărie*** (3279/76) sau, în alt caz, ***lumina ochiului*** (25/77), ***albuşul de la ochi*** (24/77), ***buca de la obraz*** (55/77) şi ***umerii la obraz*** (56/77). Exemplele se pot înmulţi.

Descrierea amănunţită a factorilor care influenţează alegerea uneia din aceste forme echivalente nu ne preocupă în cercetarea de faţă. Menţionăm numai în treacăt că aceşti factori pot fi de natură semantică (nuanţa raportului exprimat, caracterul animat sau inanimat al determinantului), morfologică (numărul substantivului determinat) sau sintactică (prezenţa sau absenţa articolului pe lîngă fiecare din cei doi termeni ai sintagmei). Factorii enumeraţi mai sus pot să explice alegerea, nu însă să o determine, să o provoace cu necesitate. Expresia sintetică şi cea analitică a raportului de apartenenţă se află — dacă nu totdeauna, cel puţin într-un număr mare de cazuri — în v a r i a ţ i e l i b e r ă[16].

În ce măsură sînt construcţiile în discuţie relevante pentru caracterizarea unei variante regionale a limbii?

Expansiunea mare a ariei în care au fost înregistrate construcţii de tipul *albuşul de la ochi* ne spune de la bun început că, la nivelul unităţilor dialectale locale, nu poate fi vorba de o formă relevantă.

---

[14] Dăm, mai jos, lista acestor întrebări, în ordinea hărţilor din Atlas: albul ochiului [24], pupilă [25], buca obrazului [55], umerii obrazului [56], băierile inimii [123], fluierul piciorului [143], andreaua gîtului [MN 6957], podul palmei [2176], încheietura mîinii [MN 2168], sfîrcul ţîţei [2207], buricul degetului [MN 2178], ouăle piciorului [2252], curtea bisericii [2727], limba clopotului [2733], coama acoperişului [3771], broasca uşii [3807], gura hornului [MN 3866], carîmbii scării [MN 3888], fuşteii de la scară [MN 3889], limba ceasornicului [MN 3907], lada miresei [MN 3893], gura coasei [5019], măseaua coasei [5021], butucul nicovalei [5028], burta clăii [5278], scaunul coşului (la moară) [6773], limba meliţei [5983], funia căpăstrului [5510], umărul osiei [5631], tălpile războiului [5906], băierile traistei [5961], patul puştii [4991], casa melcului [6218], coama muntelui [2467], mînerul sabiei [4929], calota pălăriei [3279].

[15] Nu am notat, pe harta nr. 1, răspunsurile cuprinzînd un atribut genitival. Exceptînd punctele 24, 69, 138, 159 şi 230, asemenea răspunsuri au fost înregistrate în toate localităţile anchetate.

[16] Vezi coexistenţa, în graiul aceluiaşi vorbitor, a secvenţelor citate mai sus: *patul puştii* şi *mînerul de la sabie*, unde situaţia factorilor semantici, morfologici şi sintactici este identică.

Ele pot caracteriza cel mult ansamblul graiurilor transcarpatine, în opoziție cu graiurile sudice (în care atestarea lor este cu totul sporadică) [17]. Totuși, în cadrul ariei largi nord-vestice, se remarcă două zone mai reduse (una în colțul extrem vestic al țării, a doua în Maramureș, cu unele ramificații spre sud) în care frecvența fenomenului este bătătoare la ochi. Se schițează aici un nou criteriu de apreciere a pertinenței unui fenomen dialectal, criteriu propriu elementelor de sintaxă : frecvența construcției, ponderea ei în ansamblul de construcții funcționînd — în zona respectivă — în variație liberă. Credem că introducerea acestui criteriu este necesară, deoarece sintaxa se caracterizează, printre altele, tocmai prin posibilitatea de a exprima același raport prin mai multe modalități formale. De aceea sinonimia sintactică reprezintă un fenomen curent. Înregistrarea, într-o localitate dată, a unor sinonime sintactice nu implică întotdeauna — așa cum se întîmplă, de obicei, în cazul sinonimelor lexicale sau al polimorfismului fonetic — coexistența mai multor sisteme lingvistice. Adeseori, însă, una dintre construcțiile echivalente predomină din punct de vedere numeric, este preferată de vorbitori și constituie ceea ce în altă parte numeam prototipul sintactic al unității dialectale respective [18].

După părerea noastră, calitatea de prototip poate conferi unei construcții sintactice relevanță, chiar dacă respectiva construcție se întîlnește, în mod sporadic, și în zonele învecinate. Bineînțeles, la baza aprecierii statistice a faptelor trebuie să stea un material suficient de bogat.

Respectarea acestui principiu metodologic ne impune să afirmăm numai cu rezerve că fenomenul dialectal irelevant al exprimării raportului de apartenență printr-un substantiv precedat de prepoziția compusă *de la* ar putea fi considerat relevant pentru o zonă care cuprinde nord-vestul Banatului și sud-estul Crișanei, eventual și pentru zona de nord-vest a Transilvaniei.

Construcția similară cu prepoziția *la* este atestată aproximativ în aceeași arie largă. Frecvența ei nu este nicăieri suficient de mare pentru a o putea considera relevantă.

c. În pct. 29 (Secășeni, rn. Oravița), Atlasul a înregistrat construcțiile *lemnu lu nicovală* [5028] și *mijlocu lu clańe* [5278]. Această construcție puțin obișnuită, în care determinantul nearticulat este precedat de *lu* (inițial articol hotărît proclitic masculin, azi simțit ca prepoziție, marcă a genitivului [19]), apare și în textele culese din aceeași localitate : *mijlocu lu cruce*, *capu lu copil*, *brîu lu moșuică*. În hărțile Atlasului, construcția mai este notată — pe teritoriul dacoromân — o singură dată, în pct. 53 (Pecica, Arad) : *casa lu melc* [20].

---

[17] Puținele cazuri înregistrate se grupează în lunca Dunării și pe valea Ialomiței, ceea ce ne face să presupunem o influență ardelenească, pătrunsă prin intermediul „mocanilor" stabiliți aici. Cf. V. Rusu, *În legătură cu -u în limba română*, în SCL XI, 1960, p. 366.

[18] M. Vulpe, *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română*, în FD V, 1963, p. 129–130.

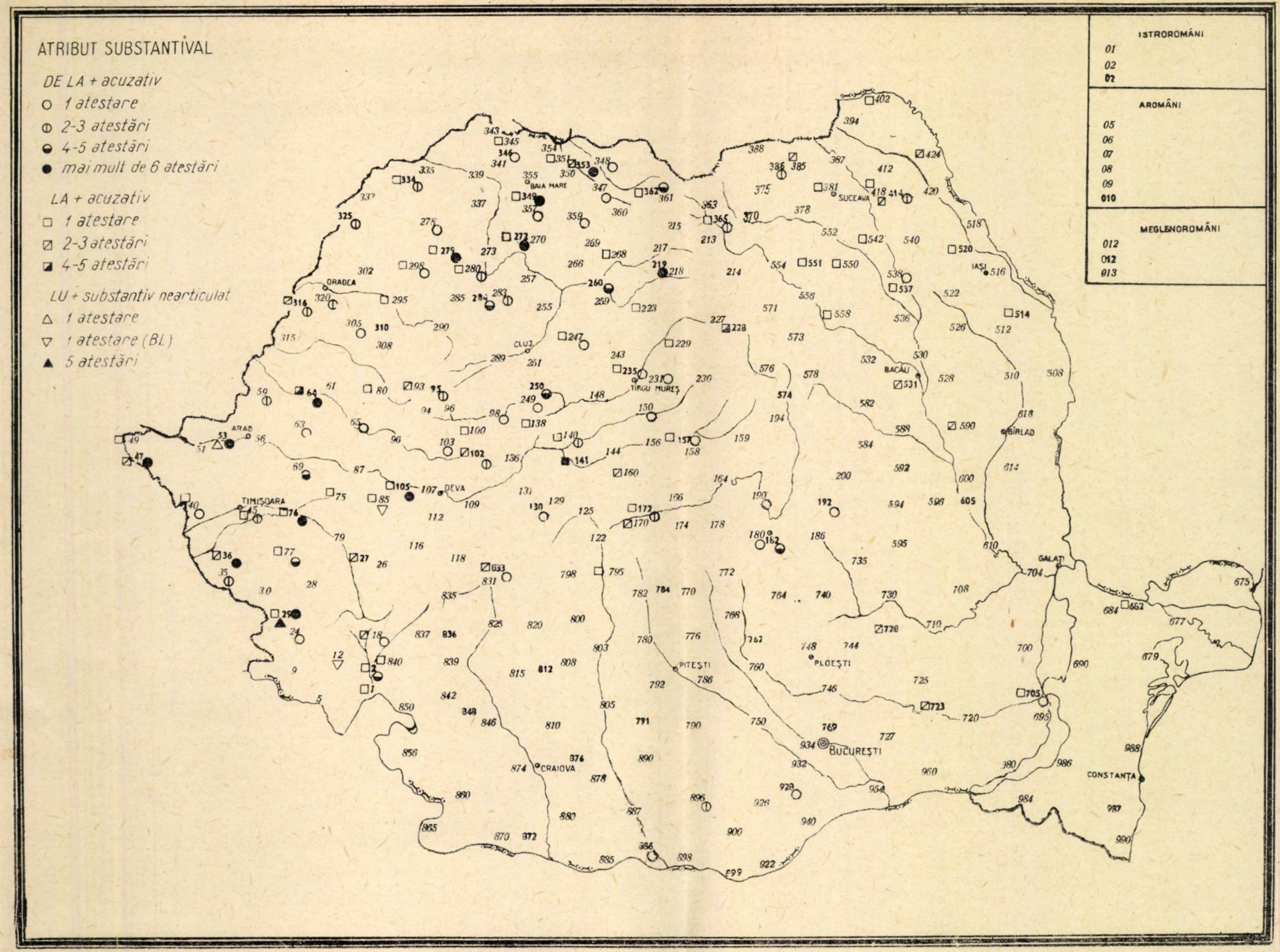
[19] S. Pușcariu, *Der* lu — *Genetiv im Rumänischen*, în Zeitschr. f. rom. Phil., XL, 1921, p. 76–82.

[20] D. Șandru a notat-o de două ori, în răspunsurile la chestionarele sale : o dată în valea Almăjului, *pana lu cocoș^u* (?) și o dată în Lăpujul de Sus : *coarnele lu berbec*.

HARTA 1

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

SERIE NOUĂ

Am întîlnit destul de frecvent această construcţie în cursul anchetelor efectuate în sudul Banatului, la Porţile de Fier : *neamurile lu băiat, tata lu fată.*

Aria acestui fenomen sintactic — atribut genitival exprimat printr-un substantiv articulat n u m a i proclitic [21] — se limitează, după cum se vede, la graiul bănăţean; frecvenţa cea mai mare a construcţiei a fost înregistrată în sudul Banatului. Considerăm că ne aflăm în faţa unui exemplu de element dialectal relevant, în ciuda faptului că în aceeaşi regiune circulă în mod curent şi atribute genitivale de tipul *gura coasei* (5019/29). Dacă, în cazul unui fenomen dialectal cunoscut într-o arie vastă (deci irelevant), considerăm că numai preponderenţa lui numerică ne dă dreptul să-l considerăm relevant pentru un anumit punct, atunci cînd un fapt lingvistic are o circulaţie redusă, formînd o arie bine delimitată, el devine pertinent, deci relevant, prin opoziţia marcat-nemarcat pe care o creează între unitatea dialectală căreia îi aparţine şi celelalte unităţi coordonate cu ea. Într-un caz ca acesta, frecvenţa fenomenului prezintă un interes secundar [22].

d. Inversarea topicii în secvenţa atributivă, curentă în poezia cultă şi, în mai mică măsură, şi în cea populară, se întîlneşte în vorbirea zilnică din nordul Ardealului : *a bărbatului fată a zis*... (BL IV, p. 160), *a muierii rudenii* [23]. Din păcate, nu avem la dispoziţie atestări suficiente pentru a delimita aria de circulaţie a acestei construcţii care, probabil, reprezintă tot un fapt dialectal relevant.

II. Trecînd la analiza repartiţiei geografice a modurilor de exprimare a obiectului indirect substantival, este necesar să menţionăm faptul că hărţile Atlasului nu ne-au dat nici un fel de informaţii în această chestiune. Materialul oferit de texte nefiind comparabil, pe hartă rămîn numeroase pete albe, care impun serioase rezerve în trasarea limitelor dialectale. În condiţiile date, sînt de asemenea excluse orice consideraţii asupra frecvenţei fenomenului studiat.

Din analiza hărţii nr. 2 se desprind următoarele constatări :

a. Obiectul indirect exprimat printr-un substantiv în dativ (tipul *bolnavului îi dă de gustă* — 886/205, *muncea boierului* — 728/240 etc.) apare surprinzător de rar. El pare aproape necunoscut dincolo de munţi. (Situaţia este confirmată, în liniile ei esenţiale, de textele publicate în BL.) Ne-am afla deci, după toate aparenţele, în faţa unui fapt dialectal nerelevant, care coincide cu normele limbii literare.

b. Dimpotrivă, construcţiile de tipul *dă sare la oi* (130/73), *la mama copilului cumpărăm de-o rochie* (537/205), *descîntă de bubă la marvă şi la om* (29/23) circulă pe întreg teritoriul dacoromân. Acest fapt de limbă, general ca răspîndire, este descris de Gramatica Academiei ca folosit „îndeosebi în limba vorbită, familiară şi în limba literaturii populare" (§ 611). Limba literară nu acceptă această construcţie decît în condiţii

---

[21] Nu am luat în discuţie construcţiile cu determinantul articulat şi enclitic şi proclitic, de tipul *lada lu mireasa* (3893/53), deoarece materialul cuprins în Atlas este neconcludent, fiind prea sărac.

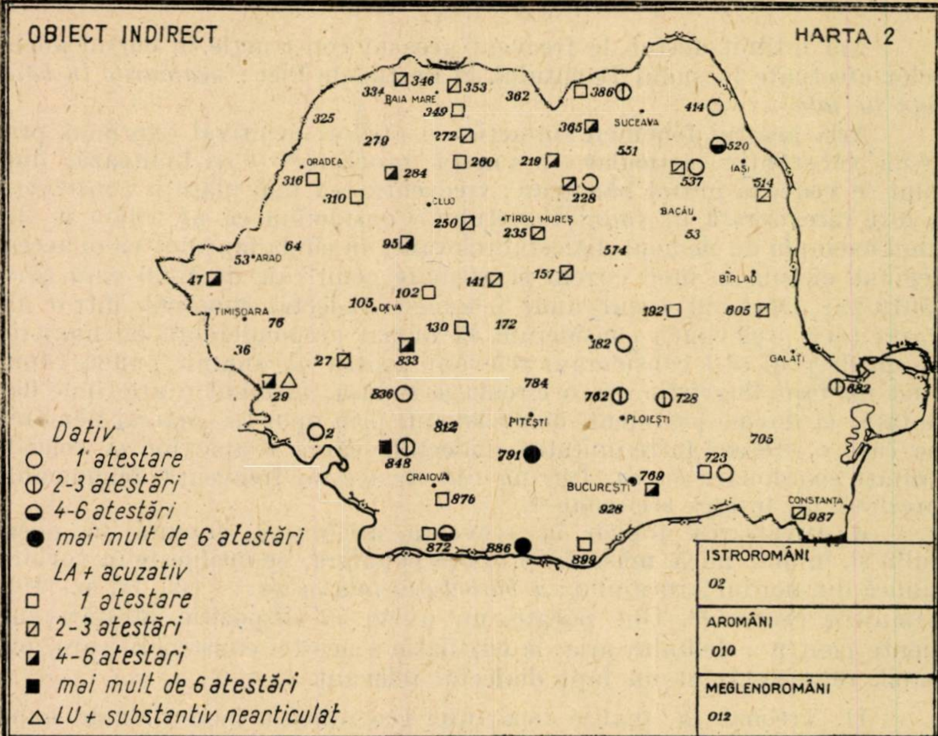
[22] Un număr prea mic de atestări nu poate fi luat în considerare, căci riscă să aducă în discuţie fenomene accidentale.

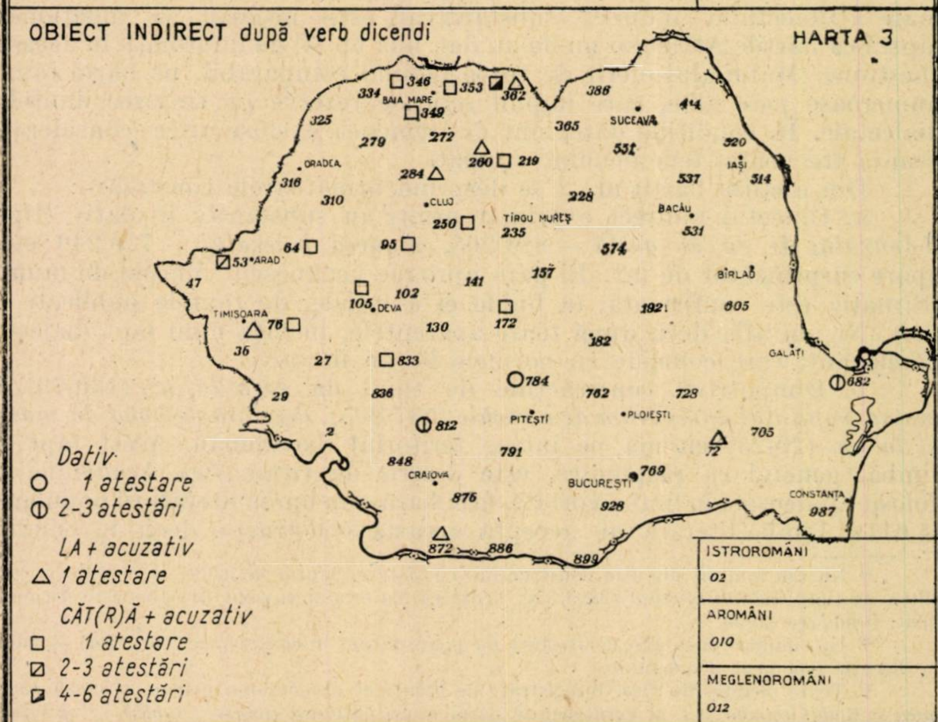
[23] Texte inedite din Oaş, înregistrate pe bandă de magnetofon pentru *Arhiva fonogramică a limbii române*. Cf. şi construcţiile paralele cu pronume posesiv : *umblă*... *şi săgeată pe om care-i de-a ei neam*, ALR I 346/149 ; *a meu tat-o murit* (Oaş).

MICUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN

SERIE NOUĂ

VOL. I

sintactice determinate. Prin urmare, acuzativul construit cu prepoziţia *la* şi avînd funcţie de obiect indirect este o construcţie populară.

c. Materialul de care dispunem nu ne permite să spunem nimic despre răspîndirea geografică a construcţiilor — formate prin analogie cu declinarea numelor proprii masculine — de tipul *leac lu marva asta să-i fie* (29/23). Menţionăm totuşi existenţa, în sudul Banatului, a unei construcţii analoge cu cea atributivă, tipică pentru acea regiune : *să-i fie drag lu fată de lucru* (29/27) (cu substantivul nearticulat ; cf. *lu cumnat îi mai zicem fratea*, BL V, p. 147).

d. Introducerea obiectului indirect prin prepoziţia *către* (pronunţată regional *cătă* sau *cîtă*) atunci cînd verbul determinat este *a zice*, *a spune*, *a striga* etc., constituie o particularitate comună graiurilor din jumătatea de vest a ţinuturilor transcarpatine (vezi harta nr. 3).

Materialul restrîns pe care l-am avut la dispoziţie nu ne-a permis să stabilim în ce măsură construcţia reprezintă un prototip sintactic.

Recapitulînd cele expuse mai sus, constatăm că scurta noastră cercetare în domeniul sintaxei graiurilor dacoromâne ne-a furnizat exemple pentru următoarele categorii de fapte lingvistice, clasificate după criteriul răspîndirii lor teritoriale :

I. Fapte generale (dacoromâne) :
a. literare — atribut substantival genitival — *patul puştii*
b. populare — obiect indirect introdus prin *la* — *dau sare la oi*

II. Fapte dialectale :
a. irelevante — tendinţa de a echivala atributul genitival cu o determinare locală — *mînerul de la sabie* — *mînerul la sabie*
— exprimarea obiectului indirect printr-un substantiv în dativ — *dau copilului* ;
b. relevante — atribut substantival articulat proclitic — *capu lu copil*
— construcţii prepoziţionale echivalente cu genitivul, avînd rol de prototip sintactic.

Decembrie 1966

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

O NOUĂ TRĂSĂTURĂ DE SINTETISM ÎN LIMBILE ROMANICE

DE

MARIA MANOLIU

În cunoscuta sa *Schiță de istorie a limbii latine* [1], A. Meillet semnala faptul că în latină cuvîntul se bucura de un grad mai mare de independență decît în limbile romanice.

În lumina definițiilor riguroase date relațiilor în lingvistica modernă, afirmația pare paradoxală. Un cuvînt, ca orice altă unitate lingvistică, e s t e sau n u e s t e independent. Însăși definiția cuvîntului, în una din formulările ei celebre [2], condiționează existența acestuia de posibilitatea apariției între pauze, în context zero. De aceea am considerat că nu ar fi lipsită de interes o cercetare a relațiilor dintre cuvinte — secvențe de morfeme — cu ajutorul modelului **Constituenților Imediați**, în scopul de a preciza natura acestei independențe și a limitărilor care au avut loc în cursul dezvoltării limbilor romanice.

Deocamdată ne vom mărgini la analiza grupurilor nominale primare (constituenți imediați de frază — cu funcție de subiect, în terminologia sintaxei tradiționale), cu structurile cele mai simple [3].

---

[1] *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1928, p. 156—162; 272—273.

[2] Vezi Rullon S. Wells, *Immediate Constituents*, în „Language", 23, 1947, p. 99—100; vezi, de asemenea, A. Rosetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, Deuxième édition, revue et augmentée, Copenhague-Bucarest, 1947; K. Togeby, *Qu'est-ce qu'un mot*, în TCLC V, 1949, p. 97—111.

[3] În cadrul analizei de față vom opera cu concepte împrumutate din Gramatica I. C. (vezi Rullon's Wells, *ibid.*, p. 87—117; Georg Hincha, *Endocentric Vs Exocentric Constructions*, în „Lingua" X, 1961, p. 267 și urm.). Definiția tipurilor de structuri s-a modificat într-o anumită măsură pentru a reflecta mai adecvat tipurile de relații dintre constituenți: (A) S t r u c t u r a e x o c e n t r i c ă (în care cel puțin unul din membrii grupului nu are distribuția întregului grup) poate fi de două tipuri: A_1 d e d e p e n d e n ț ă (distribuția grupului este egală numai cu distribuția unuia dintre membrii lui, să spunem A; în acest caz A este centru iar celălalt adjunct) și A_2 d e i n t e r d e p e n d e n ț ă (distribuția grupului nu este egală cu distribuția nici unuia dintre membrii lui). S t r u c t u r a e n d o c e n t r i c ă se caracterizează prin faptul că distribuția grupului este egală cu distribuția fiecăruia dintre membrii săi. Am integrat în același tip A structurile în care termenii intră în relații obligatorii.

1. STRUCTURA GRUPULUI NOMINAL BINAR

1.1. Construcții exocentrice de interdependență

În grupul nominal primar latin, singurul lanț format din două elemente interdependente era secvența cu rol de adjunct formată din prepoziție și nume în ablativ. Cf. *Quis venit? — Homo de plebe*, în care /*homo*/ joacă rol de centru, iar /*de plebe*/ rol de adjunct; în secvența /*de plebe*/, atît dispariția lui /*de*/ cît și a lui /*plebe*/ produc lanțuri nemarcate (*Quis venit? — * Homo de; *Homo plebe)*. Evident că, la alt nivel de analiză, prepoziția *de* și numele în ablativ apar în raport de selecție [4]. În unele limbi romanice se dezvoltă construcții exocentrice de interdependență care pot avea distribuția unui grup nominal primar (complet). Într-un lanț ca fr. *Des deus robes que j'ai achetées hier, la bleue est plus moderne*, secvența /*la bleue*/ are structură exocentrică de interdependență (cf. *bleue est plus moderne — *la est plus moderne;* cf. rom. *cea albastră este mai modernă — *cea este mai modernă — *albastră este mai modernă*). Este așadar vorba de grupurile formate din pronumele semiindependente [5] fr. *le*, sp. *el*, it. *il*, dr. *cel*, *al*, urmate de o secvență care, în prezența numelui — centru, are totdeauna rol de adjunct. Acesta din urmă poate fi reprezentat printr-un adjectiv calificativ, un posesiv, un numeral ordinal sau printr-un nume precedat de prepoziție. Franceza contemporană nu admite construcția *le* + prepoziție + nume.

Același tip de interdependență [6] se găsește și în grupuri ca fr. *le même*, *un tel*, *l'(d', un) autre*, *ces autres*; it. *il medesimo*, *lo stesso*, *un tale*, sp. *lo mismo*, *los demás*, *un(el) tal*. În unele din aceste cazuri este greu de decis dacă primul sau cel de-al doilea termen este determinantul semantic al celuilalt.

Extinderea construcției exocentrice de interdependență a fost favorizată de dezvoltarea masivă a structurii exocentrice de dependență (vezi § 2), care a creat o clasă specializată de adjuncți. În acest fel apare posibilitatea de a concatena două secvențe — adjuncți A și B, într-o secvență A + B care ia distribuția unui grup nominal primar.

1.2. Construcții exocentrice de dependență

În principiu, în latină, orice adjectiv calificativ putea juca rol de grup nominal primar (constituent imediat al frazei), în limbaj tradițional, se putea substantiva [7]. Demonstrativele, posesivele, numeralele, unele pronume nedefinite ca *alius*, *alter*, *totus*, *unus* aveau aceeași formă

---

[4] Numele în ablativ poate să apară, de pildă, în grupul verbal — ca grup nominal secundar — fără prepoziție, dar *de* cere prezența ablativului (vezi L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore, 1953, § 11).

[5] Vezi lucrarea noastră, *Asupra pronumelor semiindependente romanice*, în „Omagiu Alexandru Rosetti", București, 1966, p. 523–527; cf. și H. Yvon, *Le, la, les, articles ou pronoms?* în „Le français moderne" XVII (1949), p. 251–264; XVIII (1950), p. 17–31 și 247–258.

[6] Este vorba de interdependență în sensul indicat în nota 2 și nu în sensul acordat acestui termen de L. Hjelmslev (*Prolegomena...*, § 11) sau de Zellig S. Harris (*Structural Linguistics*, Chicago, 1960, § 12.2).

[7] Mariano Bassols de Climent (*Sintaxis Latina* I, reimpresión C.S.I.C., Madrid [1963], p. 82) vorbește de existența unor adjective care nu se pot substantiva, cum ar fi de pildă *altus*.

și ca determinante ale numelui și ca pronume; în consecință, ele produceau grupuri endocentrice (cf. *ille homo cogitat—homo cogitat—ille cogitat)*.

Așa-zisele adjective *ullus*, *nullus*, *uter* puteau să apară și fără substantiv [8], după cum un pronume ca *nemo* putea precede o anumită categorie de nume (*nemo scriptor*).

Diferența dintre secvențele considerate adjective și cele considerate pronume este o chestiune de frecvență: primele apar mai des ca însoțitoare ale numelui; celelalte mai des ca expresii ale unui grup nominal integral. Întrucît, din punctul ce vedere al structurii lingvistice sintagmatice, raportul dintre cei doi termeni ai grupului latin este de independență, sensul relației de determinare este dat de substanța semantică (în *ille homo* analiza lui *ille* ca determinant al lui *homo* și nu invers nu se poate face decît prin raportarea la conținutul extralingvistic: pentru decodare, *ille* ne trimite la mesaj, în timp ce *homo*, nu).

În ceea ce privește poziția pre- sau postsubstantivală, alegerea este dictată numai de raporturi extralingvistice, de cele mai multe ori afective [9].

În limbile romanice se tinde spre o diferențiere fonematică a elementelor care determină de cele care pot fi determinate, astfel încît raportul de determinare semantică se reflectă în raportul de dependență dintre adjuncți și centru.

1.2.1. Clasa D_1 Pentru definirea substantivului din punct de vedere distribuțional, limbile romanice oferă un context diagnostic format din clasa de adjuncți (D_1), caracterizată prin faptul că membrii ei pot intra într-un grup nominal binar exocentric împreună cu un centru (N_c = nume comune).

Tabloul I

Franceză	Spaniolă	Italiană	Dacoromână
{le} [10]	{el}	{il}	{-l}
{ce(t)}	cade	ogni	un, o
{mon}	{mi}	qualche	nici un, o
chaque	un	un	vreun, vreo
	ningún	verun	{acest}
	algún	nessun	{acel}
		nul	{alt}
quelque	cualquier	quel	niște
tel	diferentes	quest	fiecărui, -ei
autre	gran etc. ...	qualsiasi	-or
divers			oricărui, -ei
		tal mio	-or
		talun bel	
		gran	
		cert etc. ...	

[8] *Ibidem*, p. 212 și urm.: *Si tempus est ullum iure hominis necandi, certe illud est.* Se pot semnala interferențe și în cazul compușilor lui *qui quis*; așa se explică, de altfel, de ce *aliquod*, formă de adjectiv neutru, devine în spaniolă exclusiv pronume: *algo*.

[9] Marouzeau, *L'ordre des mots en latin*, Paris, 1953, p. 10—20.

[10] Secvențele incluse în paranteze simbolizează invarianta lexicală, reprezintă deci toate formele — diferite după gen, număr și caz — ale aceluiași cuvînt.

Dintre secvențele indicate în tabloul de mai sus unele sînt simple variante combinatorii (dirijate fonematic de inițiala numelui) ale formelor care pot reprezenta un grup nominal integral: sp. *un* (variantă a lui *uno*, în fața numelor masculine și variantă a lui *una*, în fața numelor feminine care încep cu *á-*, *ha-)* și compușii *ningún*, *algún*; it. *un* (variantă a lui *uno)*, *verun*, *talun*, *quel*, *quest* (*quel ragazzo* — cf. *quello*, *questo specchio)*, *tal(e)*, *cert(o)*, *cotal*(*e*). În română și franceză adjectivele nu mai pot intra în variație condiționată fonematic: cf. rom. *un*, *o* (vezi *unul*, *una* ca pronume; formele de plural *unii*, *unele* pot să apară și fără nume; la genitiv-dativ apar însă diferențe: *unor* ca adjectiv ~ *unora* ca pronume) și compușii lor *nici un*, *nici o*, *vreun*, *vreo; acest* (la toate numerele, genurile și cazurile — cf. *acesta)*; *acel* (cf. *acela)*; *alt* (cf. *altul)*; compușii lui *care*, cu forme specializate în funcție de adjunct numai la cazurile oblice: *fiecărui*, *fiecărei*, *fiecăror* (cf. *fiecăruia*, *-eia*, *-ora)*, *oricărui*, *-ei*, *-or (tuturor* apare în variație liberă cu *tuturora* numai în funcție de pronume: *le-am spus tuturor* ~ *le-am spus tuturora)*. În franceză, singura excepție este *ce* — masculin — variantă combinatorie fonematică a lui *cet* (cf. *ce chien* ~ *cet enfant)* care poate fi folosit și ca pronume, dar neutru; cf. în rest: *chaque* ~ *chacun*; *cet...ci* ~ ~ *celui-ci*; *quelque* ~ *quelq'un*.

Dacă situația unora dintre formele apocopate din italiană pledează pentru considerarea factorului fonetic drept element determinant în diferențierea adjectivului de pronume, situația din franceză și română ne îndreptățește să credem că factorul fonematic a fost doar un mijloc pentru a satisface tendința de transpunere a raportului de subordonare semantică în forme lingvistice.

Din secvențele cuprinse în tabloul I se izolează net grupul D_1b format din cele care exclud legarea la stînga a unui alt element din clasa D_1, cel puțin în prezența numelui centru.

Tabloul II — Clasa D_1 b

Franceză	Spaniolă	Italiană	Română
{le}	{el}	{il}	{-l}
{mon}	{mi}	ogni	un, o (nici-; vre-)
		qualche	{acest} {acel}
chaque	cada	qualsiasi	{alt}
{cet}		un, verun	niște
	ningún	nul	fiecărui -ei, -or
	algún	quel, quest	oricărui, -ei, -or

În afară de dr. {1}, toate celelalte elemente ale submulțimii D_1b se leagă în mod obligatoriu în stînga substantivului-centru (sau a adjectivului calificativ așezat în fața numelui-centru) [11].

[11] În ceea ce privește poziția determinanților numelui vezi Henri Mitterand, *Grammaire française : Observations sur les prédéterminants du nom*, în „Etudes de linguistique appliquée", Paris, Besançon, 1963, 2, p. 128 și urm. La așezarea acestor secvențe în mod obligatoriu în fața numelui au contribuit probabil la început și factori cantitativi (frecvența) și de conținut (în latină, predeterminantul este, în general, mai intim legat din punct de vedere semantic de determinat ; pentru posesive și adjective calificative poziția prenominală era un mijloc al emfazei).

În franceză, clasa D_1b are numărul cel mai redus de membri; cantitativele negative nu au formă adjectivală specializată — poate tocmai pentru că în franceză negația a tins să se concentreze în jurul verbului. Italiana prezintă sistemul cel mai bogat dar, în majoritatea cazurilor, la nivelul variantelor combinatorii, condiționate fonematic — fapt care ne permite să afirmăm că procesul de diferențiere a determinanților de centri se află aici încă într-o fază destul de puțin avansată.

În română și italiană posesivul nu a dezvoltat forme speciale adjectivale. Româna acordă astăzi posesivului distribuția unui pronume în genitiv [12], ca expresie a posesorului. El se distinge de clasa D_1b prin faptul că nu poate intra într-un grup nominal binar ca adjunct (cf. *copilul meu*: nume + articol definit + posesiv; *copil* **al** *meu;* **al** *meu copil)*; grupul nominal format din *al* + posesiv + nume la plural (cu frecvența scăzută în limba vorbită) are structură endocentrică *(ale mele fete dorm* ~ *fete dorm* ~ *ale mele dorm* — cf. și grupurile mai mari de trei elemente: **copilul ăsta al tău** *nu este prea cuminte* ~ **copilul ăsta** *nu este prea cuminte* ~ **al tău** *nu este prea cuminte).* Spre deosebire de posesivul din alte limbi romanice, în absența substantivului, posesivul românesc cere totdeauna prezența secvenței *al*: cf. rom. *este* **a mea**; sp. *es* **mia**; it. *sei* **mia**; fr. *cette voiture est* **mienne.**

În italiană, posesivul are aceeași formă ca centru cît și ca adjunct. El poate intra într-un grup nominal binar, întocmai ca în franceză și spaniolă (cf. *mio fratello)*, dar suportă să fie legat la dreapta unui articol chiar în prezența numelui-centru *(il mio cane).* În context exclamativ el se poate așeza și după centru: *mamma mia!* (cf. și sp. *padre mio!)*.

Cînd nu joacă rol de adjunct, secvența /D_1 + nume la singular/ tinde spre structură exocentrică de interdependență.

Construcții ca rom. *Vreme trece*, în care grupul nominal primar este reprezentat de un nume pur și simplu, au un pronunțat caracter poetic, sînt permise așadar numai la „nivelul de gramaticalitate" al poeziei. Pluralul permite lipsa clasei D_1, ca de altfel a oricărui determinant.

În calitate de grup nominal primar numele nu presupune neapărat un membru al clasei D_1, el se poate însoți și de membri ai claselor D_2 (vezi mai departe § 3). Altfel spus, relația de implicație se stabilește între numele-subiect și un determinant noncalificativ (adică unul dintre membrii clasei $D_{(1.2)}$, care au posibilitatea de a intra într-un grup nominal primar binar lîngă un nume).

În română, articolul definit este postpus numelui, dar păstrează celelalte caracteristici ale clasei D_1: posibilitatea de a intra într-un grup binar și raportul de excludere față de membrii clasei D_1b [13].

1.2.2. Din pricina raportului obligatoriu dintre nume (la singular) și clasa D, grupurile nominale primare mai mari de două elemente formate din D (D_2) + adjectiv calificativ (substantivabil) + nume pot

---

[12] Vezi articolul nostru: *Y a-t-il un pronom possessif en roumain?* în RRL IX, 1964, 3.

[13] Asupra existenței unui anumit raport între articolul definit și alte determinante în limba română a atras atenția și Ion Coteanu (*Contribuții la teoria articolului*, în SCL IX, 1958, 1, p. 17—44; *Despre poziția articolului în limba română*, în SCL VII, 1956, 1, p. 58—71).

2 – c.5484

prezenta numele ca adjunct pe o anumită treaptă a analizei în constituenţi imediaţi (cf. fr. *le petit* / / *chien dort* — *le petit dort* — **chien dort).*
Cel mai clar se manifestă acest gen de relaţie în dacoromână în cazul în care adjectivul — articulat enclitic — precedă numele (cf. *harnicul copil* / / *învaţă* — *harnicul* / / *învaţă* — **copil* / / *învaţă).* Dacă unul dintre cele trei elemente ale grupului nominal primar face parte din D_1, atunci analiza în constituenţii imediaţi : A ($= D_1b + Aj$) şi B (= nume) este facultativă şi justificată numai de poziţia prenominală a adjectivului calificativ. De exemplu, un lanţ ca *Acest bun copil* / / *învaţă* poate fi tăiat în următoarele modalităţi :

(a) Acest bun // — // învaţă
centru
— // *copil // ,,
adjunct
sau (b) acest // — // copil ,,
centru
— //*bun // — ,,
adjunct

Avînd în vedere că nu orice adjectiv calificativ apare ca centrul unui grup nominal primar şi că, în româna — standard, poziţia prenominală a adjectivului calificativ este puţin frecventă, modalitatea de segmentare (b) este preferabilă.

1.2.3. | C | Paralel cu dezvoltarea clasei de adjuncţi D_1, are loc şi specializarea unor cuvinte în rol de centru. În limbile romanice contemporane, clasa de centri C se caracterizează prin următoarele trăsături : fiecare dintre membrii ei poate constitui singur un grup nominal primar, dar nu poate niciodată juca rolul de determinant al numelui într-un grup nominal binar (vezi tabloul III). Ca adjuncţi — atribute—, termenii clasei C sînt despărţiţi de centru printr-o prepoziţie (cf. fr. *Le nom de celui-ci, -de chacun* ; rom. *om de nimic* sau, în dacoromâna contemporană, de articolul definit sau genitival, legat în dreapta numelui — centru (cf. *copil*ul *nimănui*, *copil*ul *acesta*, *acela* ~ *copil* al *nimănui* etc.).

La secvenţele incluse în tabloul III s-ar putea adăuga numele proprii şi pronumele personale — subiect. Primele se separă net de secvenţele considerate mai sus prin posibilitatea de a se combina cu membri ai clasei D_1b (cf. *cette Marie*, *Aude la belle*; *Mari*a, articulat, *Maria asta* etc.). Pronumele personale prezintă de asemenea anumite trăsături distribuţionale care ne obligă să le excludem din clasa C. În franceză, de pildă, formele — subiect nu pot alcătui un grup nominal primar în prezenţa promorfemului verbal zero : *Qui arrive aujourd'hui?* — *Personne* (*Lui*, dar nu *Il*). În general, existenţa formelor conjuncte şi absolute conferă pronumelor personale o capacitate combinatorie foarte diferită de a tuturor pronumelor (cf. *Je vous dis* — **Je chacun dit*; *Îţi*

spun ție ~ *Îi spun* ~ *Lui îi spun* — **Cuiva spun*; *Acestuia îi spun* — **Acestuia spun*).

Unii dintre membrii clasei C sînt formați din secvențe identice din punct de vedere fonematic cu termeni ai clasei D_1 (comp. **cel*ui*—ce chac*un* — chaque; quelqu'un — quelque; ogn*uno* — ogni**), urmate de, secvențe identice cu membri din clasa C (cf. it. sp. *uno*, dr. *unul*).

Tabloul III: clasa C

Franceză	Spaniolă	Italiană	Dacoromână
{celui-ci, -là}	{uno}	{ognuno}	{acesta}
{chacun}	alguien	chiunque	{acela}
{quelqu'un}	algo	{certuno}	unul, una
quiconque	{quienquiera}	{qualcuno}	{altul}
personne	nadie	{qualcheduno}	cineva
rien	nada	niente	ceva
qui	{alguno}	{taluno}	cine oricine
	{ninguno}	chi	nimeni nimic
	quien		{nici unul}
	mengano, fulano		{vreunul}
	zutano		

În cazurile în care aceste secvențe pot să apară singure, este normal ca ele să fie considerate independente, iar termenii respectivi să fie excluși din inventarul C[14]. Astfel s-a procedat, de pildă, cu sp. *cada uno*, *cada cual*, *el cual*, fr. *lequel*.

Operația aceasta însă nu poate fi făcută în mod mecanic, numai în baza identității fonematice, fără a se ține seama de întregul comportament în vorbire al secvenței respective. Faptul că *chacun* apare în sintagme ca *un chacun*, *tout un chacun*, este indicele relației de interdependență (de nonseparabilitate) a segmentelor [ʃak] și [ũ]; altfel spus, segmentul [$ũ_1$] din *chacun* și [$ũ_2$], pronume sau adjectiv, nu au aceeași distribuție (cf. și it. *un talun*). Legarea în dreapta numelui a anumitor compuse cu *uno* în forma neapocopată (cf. it. *nessuno*, *-a*, *niuno*, *-a*, *veruno*, *-a)*, ca de altfel și folosirea formelor de feminin compuse cu *una*, atît singure cît și împreună cu numele, pledează de asemenea împotriva interpretării lor ca secvențe bimembre: determinant + *uno*, *-a*(centru).

Franceza și româna contemporană cuprind în clasa C și demonstrative. Spre deosebire de compusele cu *un*, *unul*, demonstrativele prezintă o structură sintagmatică favorabilă descompunerii. J. Dubois analizează demonstrativul-centru în [s] [sə], elemente care funcționează ca D_1, și [lüy], [el], [ö][15], pronume personal tonic de persoana a III-a. Evident însă că distribuția pronumelui personal este diferită de cea a de-

[14] Vezi principiul independenței enunțat de Zellig S. Harris, *Structural...*, cit. § 12.2.

[15] *Grammaire structurale du français. Nom et pronom* [Paris], 1966.

monstrativelor (cf. *je vois celui-ci, j'entends celui-là, je le vois, lui* etc.). Demonstrativul — C — românesc poate fi de asemenea interpretat ca secvenţă binară formată din demonstrativ D_1 (/ace... t/ sau /ače/ + morfem de gen, număr şi caz) şi {A} pronume, care se regăseşte în pronumele semiindependent {Al} cît şi în centrul C : *fiecăruia*, *oricăruia*. În această interpretare, raportul dintre D_1 şi A plasează structura lui C în tipul exocentric de interdependenţă [16].

Apariţia aceloraşi forme ale demonstrativului în dreapta numelui *(cartea aceasta*; *poporul acela)* pare a infirma descompunerea în D_1+{A}. Numai că legarea demonstrativului în dreapta numelui nu se poate face decît imediat, prin a r t i c o l u l d e f i n i t (sintagma minimală posibilă, indiferent dacă are rol de grup nominal primar sau secundar, are caracter trimembru). Aşadar, spre deosebire de membrii clasei D_1 şi formele de nominativ-acuzativ ale celorlalţi membri ai clasei C, secvenţele demonstrative postnominale selectează articolul definit, nu îl exclud. În consecinţă ele nu pot fi asimilate ansamblului D_1 (+A), ci formează o categorie de cuvinte aparte.

1.2.4. În latină, grupul nominal binar mai putea avea structură de tip exocentric — de dependenţă — dacă se concatenau două nume dintre care unul era la genitiv $N_1k + N_2g$. În general vorbind, numele în genitiv apare ca adjunct, cel puţin în grupul nominal primar.

Dacă grupul $N_1 + N_2$ g era precedat de o prepoziţie, N_1k poate lipsi, cu condiţia să fie reprezentat de anumite categorii de cuvinte ca : nume de edificii publice cunoscute, titluri de cărţi. De ex. *ad(templum) Dianae venire; video in Libonis* [17]. Faptul probează încă o dată gradul ridicat de independenţă a cuvîntului latin.

În limbile romanice contemporane, structura $N_1 + N_2g$ nu mai este posibilă. Cel de-al doilea nume apare precedat cel puţin de un al treilea element — de relaţie (R) : de o prepoziţie (în toate limbile romanice), de articolul definit, legat în dreapta numelui-centru sau de {al} (în dacoromâna contemporană).

Dispariţia structurii exocentrice binare $N_1k + N_2g$ ca şi extinderea combinaţiei — /RN_2/ caracterizează limbile romanice nu numai în comparaţie cu latina, ci şi cu alte familii de limbi, cum ar fi de pildă limbile slave (vezi rusa, unde apare atît structura $N_k1 + N_2g$, cît şi N_k1 + Prep. + N_k2) sau germanice (vezi engleza cu structurile $N_{k2} + R + N_{k1}$: *the father's book* şi $N_{k1} + R + N_{k2}$: *the book of the teacher* [18]).

1.3. Structura endocentrică

1.3.1. În afară de clasa D_1, fiecare limbă romanică prezintă un şir de determinative (D_2) care pot intra în grupuri nominale binare şi care, cel puţin în acest caz, se leagă în mod obligatoriu în stînga nu-

[16] Singură, forma feminină prezintă o combinaţie aberantă : C *aceasta*/D_1 *această* (*a* absoarbe pe *ă*, morfem de feminin; se poate vorbi aşadar de o variantă combinatorie a lui D_1, dirijată de {A} : *aceast*) şi C *aceea*/ D_1 *acea* (prezenţa lui {A} redă femininului radicalul /*ace*/ cu *e* silabic, ca în toate celelalte forme ale demonstrativului de depărtare, şi transformă desinenţa de feminin singular în *e*.

[17] M. Bassols, *op. cit.*, p. 88.

[18] Vezi mai pe larg expusă situaţia în articolul nostru *Innovations dans la structure du groupe nominal roman*, în RRL X, 1965, p. 299—308.

melui [19]. Spre deosebire de membrii clasei D_1, cei ai clasei D_2 nu implică prezența în vorbire a numelui, ci pot forma singuri un grup nominal primar, întocmai ca determinativele latinești (cf. § 1.2). Clasa D_2 este formată din secvențele următoare : numeralele cardinale, în toate limbile romanice : fr. *aucun*, *nul*, *tout*, *certains*, *plusieurs;* sp. *este*, *ese*, *aquel*, *otro*, *cualquiera*, *bastante*, *alguna* [20], *ninguna*, *todo;* it. *uno*, *alcuno*, *alquanto*, *altro*, *cotale*, *tale*, *nullo*, *molto*, *tanto* (rar, *tutto*, vezi § 3.2), *qualunque*, *parecchi*, *ciascuno*, *ciascheduno*, *veruno*, *questo*, *quello*, *cotesto* (variante combinatorii masculine ale celor apocopate prenomiale); rom. *celălalt*, *fiecare*, *oricare*, *cutare*, *mult*, *puțin*, *ceva*, *unii (unele)*, *cîțiva (cîteva).*

Dacă grupul nominal are mai mult de trei membri, unii dintre termenii clasei D_2 pot să se așeze după nume : rom. *celălalt (celălalt om — omul celălalt)* ; sp. *este*, *ese*, *aquel (ese hombre — el hombre ese)* ; it. *qualunque (una vocale qualunque* — dar *qualunque termine).*

1.3.2. După comportamentul față de membrii clasei D_1, clasa D_2 se poate subdivide în două. Grupul D_2 cuprinde formele care suportă combinarea cu cel puțin un membru din clasa D_1, în grup nominal binar.

Astfel, în franceză, spaniolă, italiană, numeralele cardinale pot fi precedate de articolul definit (de demonstrativ sau de posesiv) : fr. *les (ces, mes) trois enfants* ; sp. *los tres niños* ; fr. *les trois / / que je vois partir...* ; sp. *los tres que veo andar.*

În româna literară, numeralele cardinale se pot combina cu unii membrii ai clasei D_1 (*acești trei copii* — numai în grup *ternar* — cf. *aceștia trei)*, dar exclud articolul definit; probabil din pricina poziției sale enclitice, cu funcția de nominalizare *(treiul)* ; în locul acestuia poate să apară *cel*, care însă nu figurează niciodată la stînga numelui în grup binar *(*cei copii* — cf. totuși dialectal : *cel colnic)* : *cei trei copii au plecat — cei trei au plecat.*

Nici un numeral cardinal fără substantiv (cu rol de pronume) nu apare în combinație cu articolul nedefinit, în afara limbajului matematic (cf. *un trei* = „nota trei", „cifra trei").

Spre deosebire de numeralele cardinale, it. *tale*, *cotale* și *certo* suportă combinarea cu diverși membri ai clasei D_1, inclusiv articolul nedefinit *(un tale* „un tel" — *il tale uomo* ; sg. *tale* nu apare ca centru — pl. *tali* poate să apară ca centru, dar nu suportă articularea : **gli tali* ; *un suo cotale pensiero* ∼ *un cotale*, *questi cotali*, *la cotale guisa* etc. ; *un certo*, *certi uomini* etc.).

Urmașii lat. *totus* (fr. *tout*, sp. *todo*, it. *tutto)* suportă combinarea cu cel puțin unul dintre membrii clasei D_1 dar numai în grup ternar și legați în stînga acestora (cf. fr. *tous les hommes — les trois hommes).*

Ceilalți termeni ai clasei D_2, care nu suportă combinarea cu membri ai clasei D_1 în grup nominal binar, formează clasa D_2b.

---

[19] În cele ce urmează ne vom referi numai la contexte enunțiative. Extinderea analizei la contexte interogative și exclamative mărește numărul membrilor acestei clase (cf. *care carte? cîte cărți? ce om! frumoasă treabă!*), ca de altfel și pe cel al clasei D_1 (cf. fr. *Quel livre voulez-vous? Quelle aventure!*)

[20] *Alguno* poate să se așeze după substantiv în construcții negative *(sin compasión alguna, no hay remedio alguno)* ; condiționarea poziției postnominale depășește sintagma bimembră.

Tabloul IV: clasa D_2b

Franceză	Spaniolă	Italiană	Română
aucun	este	questo	celălalt
nul	ese	cotesto	fiecare
certains	aquel	quello	oricare
plusieurs	alguno	nullo	cutare
	ninguno	alcuno	ceva
	cualquiera	tant(i)	cîțiva
	bastante	alquanto	atîția
	uno	parecchi	unii, unele
		molto	
		uno	

1.3.3. Unele limbi romanice prezintă un număr redus de cuvinte care nu pot intra în grupuri nominale cu doi termeni dintre care unul să fie substantiv : rom. *oarecare* (cf. *un om oarecare*, *un oarecare merge*, dar nu * *om oarecare merge)*, fr. *quelconque (un livre quelconque)* ; numeralele ordinale, în toate limbile romanice (cf. chiar și numeralele sintetice de tipul rom. *prim: un prim pas — prim***ul** *pas — prim***ul** *s-a făcut*, dar nu * *prim s-a făcut*) ; așa-zisele adverbe cantitative partitive (fr. *beaucoup*, *peu*, it. *poco)* ; dr. *toți*, *tot (toți oamenii*, *tot omul* — vezi § 1.3.2).

2. CLASELE DE CONSTITUENȚI IMEDIAȚI

Chiar din cursul analizei grupului nominal binar s-au putut degaja cîteva dintre clasele de constituenți imediați din limbile romanice contemporane, caracterizate prin trei (patru) trăsături combinatorii.

I. Clasa C : (pronumele personale și secvențele incluse în tabloul III)
Termenii ei nu pot intra în grup nominal primar binar
— pot forma un grup nominal primar (I.C.F.) [21]
— pot forma un grup nominal secundar (I.C.S.).

II. Clasa D_2
Termenii ei pot intra într-un grup nominal primar binar în prezența numelui N_c (vezi mai jos)
— pot forma un grup nominal primar (I.C.F.)
— pot forma un grup nominal secundar (I.C.S.).

III. Clasa D_2a
Termenii ei pot intra într-un grup nominal primar în prezența lui N_c
— pot forma un grup nominal primar (I.C.F.)
— pot forma un grup nominal secundar (I.C.S.)
— suportă combinarea cu D_1.

IV. Clasa D_2b
Termenii ei pot intra într-un grup nominal primar în prezența lui N_c
— pot forma un grup nominal primar (I.C.F.)

[21] I. C. F. = constituent imediat de frază ; I. C. S. = constituent imediat de sintagmă ; G. V. = grup verbal.

— pot forma un grup nominal secundar (I.C.S.)
— nu suportă combinarea cu D_1.

V. Clasa D_1

Termenii ei pot intra în grup nominal binar
— nu pot forma singuri un grup nominal primar (I.C.F.)
— nu pot forma singuri un grup nominal secundar, constituent imediat al grupului verbal (C.I.G.V.).

VI. Clasa D_1a

Termenii ei pot intra în grup nominal binar
— nu pot forma singuri un grup nominal primar (I.C.F.)
— nu pot forma singuri un grup nominal secundar (I.C.S.)
— suportă combinarea cu alt termen al clasei D_1.

VII. Clasa D_1b

Termenii ei pot intra în grup nominal binar
— nu pot forma singuri un grup nominal primar (I.C.F.)
— nu pot forma singuri un grup nominal secundar
— nu suportă combinarea cu alți termeni ai clasei D_1.

VIII. Clasa N_c (numele comune)

Termenii ei pot intra în grup nominal binar (a)
— nu pot forma singuri un grup nominal primar decît în combinație cu morfemul de plural (b)
— pot forma singuri un grup nominal secundar (c).

IX. Clasa N_p (numele proprii)

Termenii ei pot intra în grup nominal primar binar dar nu în prezența numelui N_c [22] (a)
— pot forma singure un grup nominal primar (b)
— pot forma un grup nominal secundar.

3. CONCLUZII: RELAȚII OBLIGATORII LA NIVELUL SECVENȚELOR DE MORFEME

Din analiza grupului nominal binar rezultă că limbile romanice contemporane manifestă o tendință accentuată de a părăsi structurile endocentrice. Aceasta determină apariția claselor de cuvinte semi-independente (care nu pot intra în context lingvistic zero, dar care pot să fie înlocuite prin cuvinte independente), cu o frecvență mult mai ridicată decît a celor independente. Cazuri similare apar și în grupul verbal (a se vedea formele non-predicative ale verbelor auxiliare : dr. perfect compus **a** *cîntat*; optativ : **ar** *cînta*; viitor mold. **o** *să cînt*; sp. **he** *cantado*; pronumele conjuncte, adverbe ca dr. *cumva*, fr. *ne* etc.).

Tendința spre construcții exocentrice nu poate fi străină de dezvoltarea structurii analitice. În latină, limbă cu structură predominant sintetică, relațiile obligatorii (selecție, interdependență, condiționare fonematică) se manifestă la nivelul morfematic (între temă și desinență, între

[22] Secvența dr. *mama Ioana* este trimembră $N_c + D_1$ (articol) $+ N_p$. În alte limb romanice, grupul $N_c + N_p$ este admis (cf. fr. *Monsieur Goriot*; *tante Elvire*; *boulevard San Michel*). Diferența dintre N_c și N_p apare numai la nivelul trăsăturii (b).

morfeme gramaticale). În limbile romanice, după o perioadă în care raporturile obligatorii la nivelul morfematic slăbesc (vezi concordanța timpurilor, regimul prepozițiilor, raportul de variație liberă dintre formele lungi şi scurte ale posesivului şi ale demonstrativelor), dar în care constituenții imediați ai frazei mai păstrează încă structura endocentrică, dependențele năvălesc în cîmpul secvențelor de morfeme al cuvintelor. Din punct de vedere semantic aceste secvențe îmbracă în mare parte conținutul etimoanelor lor latinești. Din punct de vedere relațional, ele intră însă în categorii lingvistice cu totul diferite. Clasele de unități pe care le produc împrumută trăsături din clasa morfemelor așa-zise gramaticale : număr relativ redus de termeni cu frecvență relativ ridicată (v. clasele D_1, C) şi mai ales capacitatea de a contracta relații obligatorii, pozitive (necesitatea de a se însoți cu anumiți constituenți) sau negative (incompatibilitatea cu anumiți constituenți).

Evident, această nouă distribuire a secvențelor de morfeme imprimă o structurare diferită a conținutului lor semantic. Pentru a ilustra aceasta este poate suficient să amintim deosebirile semice care despart lat. *ille* de articolul definit romanic.

Cercetarea de față s-a limitat însă la modificările care s-au produs în structura sintagmatică romanică. Ea ne-a dus la descoperirea unui interesant proces de reîntinerire a relațiilor obligatorii, care constituie poate manifestarea unui proces de reîntinerire a structurii sintetice.

Fenomenul de „resintetizare" a fost semnalat pentru cîteva cazuri izolate, ca, de exemplu, apariția unui nou viitor romanic sau fuziunea articolului definit cu morfemul de caz și număr în română. Aceste fapte anunță procesul de conversiune a cuvîntului în morfem din punctul de vedere al mobilității (posibilitățile de intercalare a unor unități lexicale între secvența „gramaticalizată" și cea care poartă semnificația lexicală au scăzut simțitor) și al substanței semantice (abstractizare).

Analiza noastră a încercat să pună în evidență dezvoltarea unei trăsături mai generale și anume c r e ş t e r e a p r o c e n t a j u l u i d e r e l a ț i i o b l i g a t o r i i î n l i m b i l e r o m a n i c e c o n t e m p o r a n e. Aceasta poate fi considerată o marcă a structurii sintetice în sensul de intimitate mai mare între constituenții lanțului vorbirii (chiar dacă dependențele nu leagă secvențe monomorfematice cu „valoare gramaticală").

Cu alte cuvinte, reîntinerirea caracterului sintetic în România nu înseamnă identitate cu latina în toate detaliile. Ea se manifestă, în primul rînd, prin faptul că independența cuvintelor tinde să capete caracterul celei care unește morfemele : aceasta se definește mai degrabă prin polivalență (posibilitatea de a se combina cu diverse unități din același plan) decît prin compatibilitatea cu contextul zero [23].

---

[23] Vezi definiția independenței folosită de Zellig S. Harris în izolarea unităților minimale morfematice (ca de altfel și fonematice) : „A necessary but not sufficient condition for considering an element to be independent in a particular utterance is if that utterance can be matched by others which are phonemically identical with the first except that the element in question is replaced by another element or by zero" (*op. cit.*, § 12.2) sau „We associate elements with parts or features of an utterance only the extent that these parts or features occur i n d e p e n d e n t l y (i. e. not always i n t h e s a m e c o m b i n a t i o n) somewhere else" (*op. cit.*, p. 21).

De aceea, celebra definiţie a cuvîntului ca secvenţă de morfeme care poate să apară între pauze nu mai poate fi aplicată membrilor clasei D_1, pronumelor conjuncte, auxiliarelor de timp, cu toate că unele dintre ele păstrează o ,,valoare lexicală'', caracterul polimorfematic şi posibilitatea de a fi separate de cuvîntul regent prin alte secvenţe morfematice. Aici se află poate şi una dintre cauzele care lasă în imprecizie însăşi definiţia cuvîntului.

Martie 1967

Facultatea de limbi clasice şi romanice,
Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

CARACTERISTICI ACUSTICE ȘI FONETICE ALE SUNETELOR BILABIALE EXPLOZIVE ROMÂNEȘTI [*p*] ȘI [*b*]

DE

VALERIU ȘUTEU

I. Analiza structurală, prin segmentarea undei sonore și stabilirea sistemului fonologic al unei limbi date, nu face decît să constate, cu ajutorul comutărilor sau al distribuției, opozițiile existente în sistem.

Sarcina de a determina cît mai precis posibil, pentru fiecare unitate fonologică pertinentă, trăsăturile caracteristice fizico-acustice îi revine foneticii experimentale[1].

Prin precizarea acestor trăsături se realizează în mod concret ,,modelul'' care se opune, prin calitățile-i proprii fizico-acustice, altui ,,model''.

Dacă, în general, în legătură cu vocalele, studiile și cercetările de fonetică acustică au fost mai numeroase și au rezolvat, mai mult sau mai puțin satisfăcător, problema trăsăturilor acustice, specifice fiecărui ,,model'' [2], nu același lucru s-a întîmplat cu studierea consoanelor, a căror natură acustică a fost mai greu de determinat și, deci, mai puțin studiată.

Cercetătorii, aproape în unanimitate, au recunoscut încă mai demult faptul că esențialul trăsăturilor lingvistice ale vocalelor este conținut în primii trei formanți (F I, F II, F III) care apar pe spectrogramă [3].

---

[1] Cf. Bertil Malmberg, *Analyse instrumentale et structurale des faits d'accents*, [în] ,,Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences'' (Helsinki, 4—9 september, 1961), 1962, The Hague, p. 456—457.

[2] Vezi, pentru unele limbi romanice, A. Rosetti, *Remarques sur la structure vocalique du roumain, fondées sur l'analyse spectrographique*, în ,,Simbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz'', p. 243, unde se dă o clasificare a fonemelor-vocale pe baza datelor furnizate de spectrograf.

[3] De la această premisă au pornit și studiile făcute pentru vocalele limbii române: A. Avram, *Vocalele românești* [ă] *și* [î] *din punct de vedere acustic*, în SCL XIV, 1963, 2, p. 165—177, Valeriu Șuteu, *Observații asupra structurii acustice a vocalelor românești* **a, e, i, o, u**, în aceeași revistă, p. 179—198, Cornelia Cohuț, *Cercetare asupra structurii acustice a vocalelor finale* [**e**] *și* [**â**], în aceeași revistă, XVII, 1966, p. 413—417 și Maria Mărdărescu, *Observații din graiurile daco-române*, în aceeași revistă, p. 419—422.

Formanţii superiori (F IV, F V, F VI etc.) joacă un rol restrîns în inteligibilitate şi servesc, mai ales, la caracterizarea vocii individuale. Cercetările din ultimii ani însă au demonstrat că t r a n z i ţ i i l e (T) lui F I, F II şi F III au o deosebită importanţă în perceperea vorbirii, ele fiind chiar ,,cheia perceperii consoanei'' [4].

Rolul determinant pentru stabilirea l o c u l u i şi a m o d u l u i de articulare al consoanelor îl au tranziţiile formanţilor al doilea şi al treilea (T_2 şi, respectiv, T_3) şi, în consecinţă, este necesar ca pe spectrogramă să se studieze caracteristicile acestora. Pentru unele consoane ca, de pildă, oclusivele labiale şi dentale, este suficient însă dacă se ia în considerare numai T_2 (factor deosebit de important în sinteza consoanelor), fiindcă T_3 sînt identice şi ca direcţie şi din punctul de vedere al comportării la sinteză. În principiu, atît T_2 cît şi T_3 sînt negative înainte de labiale şi pozitive înainte de dentale (în afară de T_3 a lui [*i*], care e negativă înainte de dentale, ca şi T_2 de altfel) [5].

II. Caracteristica esenţială acustică a consoanelor se poate stabili prin determinarea pentru fiecare clasă consonantică în parte a ceea ce, în termenii foneticii acustice, se numeşte *locus*. Prin această noţiune se înţelege punctul virtual de pe scara frecvenţelor spre care converg tranziţiile care fac posibilă perceperea aceluiaşi loc de articulare [6].

Acest punct s-a determinat mai ales prin sinteză şi rezultatele la care s-a ajuns sînt dintre cele mai concludente. Evident că, pentru a se ajunge la sinteză, s-au făcut în prealabil analize acustice cu ajutorul spectrografului. Una dintre metodele de stabilire a locusului pe spectrogramă are la bază ideea de a prelungi T_2, pornind de la F II al vocalelor spre consoana studiată (indiferent dacă silabele respective sînt deschise sau închise) şi de a suprapune aceste prelungiri, respectînd unii parametri fixaţi iniţial. Punctul sau ,,regiunea'' pe scara frecvenţelor, unde se întretaie aceste linii, arată locusul consoanei cercetate.

Practic, am realizat acest lucru în Laboratorul de fonetică al Centrului de cercetări fonetice şi dialectale din Bucureşti, prin ceea ce am numi ,,metoda calculului'' [7]. Pe fiecare dintre spectrogramele realizate la un Sonagraph Kay Electric Co., am lipit, cu ajutorul unor fîşii de celuloză ,,Scotch'', o hîrtie de calc, egală ca dimensiune cu hîrtia sonagramei, în aşa fel încît calcul să rămînă fix. Prin transparenţa calcului se observă perfect imaginile grafice lăsate de stilul inscriptor pe sona-

[4] Vezi Pierre Delattre, *Le jeu des transitions de formants et la perception des consonnes*, în ,,Studies in French and Comparative Phonetics'', 1966, London, The Hague, Paris, p. 276.

[5] Vezi Pierre Delattre, *op. cit.*, p. 278—279.

[6] Vezi Pierre Delattre, *Les indices acoustiques de la parole*, în ,,Studies...'', p. 261—262.

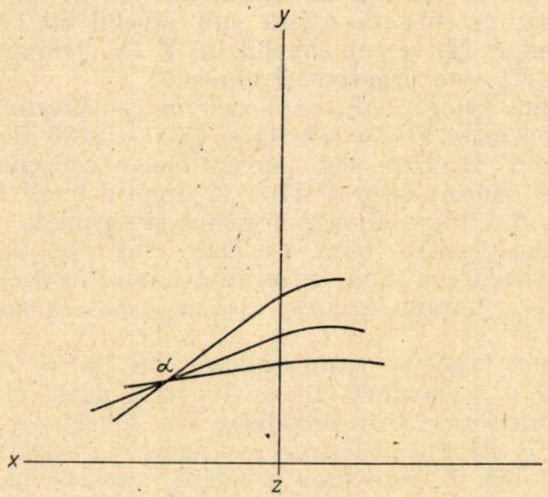
[7] Cf. Paule Tomei, *Spectrographie des consonnes françaises* (Diplôme d'Etudes Supérieures de Lettres Modernes), Grenoble, 1963, în care se întrebuinţează calcul, dar cu o metodă deosebită de a noastră.

gramă. După trasarea pe calc a liniilor de bază pentru spectrul făcut cu banda,, lată'' şi pentru secţiunea efectuată cu banda ,,îngustă'' (v. fig. 1, a_1 şi a_2), am notat şi am calculat celelalte elemente necesare cercetării noastre : locul secţiunii în vocală (*b*), F I şi FII ai vocalei (c_1 şi c_2), traseul T_2 de la consoană spre vocală (*d*), timpul (în milisecunde) de la începutul emisiunii vocalei pînă la secţiune şi de la secţiune pînă la sfîrşitul emisiunii consoanei (e_1 şi e_2) etc.

În acest fel am obţinut pentru fiecare grup consoană-vocală (sau vocală-consoană) datele care permit descrierea caracteristicilor acustice specifice.

Pentru găsirea valorii frecvenţiale a locusului, am trasat pe o hîrtie de calc o abscisă *x*, care reprezintă linia de bază şi scala timpului, şi o ordonată *y*, care reprezintă începutul emisiunii tranziţiilor şi scala frecvenţelor (vezi schema 1). Aceste linii sînt, în toate cazurile, valori constante sau, mai exact, parametri ficşi în studiul nostru.

Prin suprapunerea acestui crochiu pe fiecare dintre calcurile pe care am stabilit caracteristicile acustice ale grupului consoană-vocală studiat (ca în fig. 1) şi trasarea prelungirilor T_2, am obţinut o încruci-

Schema 1

şare a prelungirilor, sau o zonă a încrucişărilor, în punctul α (schema 1) Această zonă corespunde cu frecvenţa în jurul căreia putem considera că se află locusul consoanei cercetate.

III. În vederea studierii consoanelor bilabiale româneşti [*p*] şi [*b*] am înregistrat la sonagraph următoarele cuvinte şi logatomi : *pat*, *peste*, *pic*, *pot*, *puţ*, *păi*, *pîclă*, *bat*, *bec*, *bici*, *bot*, *bute*, *băţ*, *bîtă*, pentru locusul iniţial şi *cap*, *cep*, *tip*, *dop*, *pup*, *adăp*, *năsîp* (dialectal), *şvab*,

efeb, *tib* (logatom), *bob*, *tub*, *tăb* (logatom), *gîb* (dialectal), pentru locusul final [8].

Cuvintele au fost pronunţate de un cercetător de la Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, S I. Pentru verificarea rezultatelor obţinute s-au înregistrat aceleaşi cuvinte şi logatomi, pronunţaţi de alţi doi cercetători, S II şi S III.

Întrucît datele acustice sînt aproape identice pentru cele trei înregistrări, vom descrie amănunţit numai analizele efectuate pe sonagramele de la S I.

Iată rezultatele analizelor noastre :

[*p*] iniţial :

1. Sonagrama [*pat*] — se observă clar, la începutul spectrului, bara verticală a exploziei lui [*p*] şi se disting trei zone în care concentrarea energiei (= gradul de înnegrire al sonagramei) este evidentă. Aceste zone au următoarele valori frecvenţiale : prima, sub nivelul F I al lui [*a*] = 710 Hz ; a doua, sub nivelul F II = 1310 Hz ; a treia, între frecvenţele F III şi F IV. Durata exploziei este în jurul a 10 ms. T_2 este negativă.

2. Sonagrama [*peste*] — bara care indică explozia lui [*p*] se observă mai puţin distinct decît în cazul precedent. O foarte slabă concentrare de energie se observă la nivelul lui F I al lui [*e*] = 550 Hz ; o concentrare mai accentuată există sub nivelul lui F II = 1830 Hz, deasupra nivelului F III şi sub nivelul lui F IV. Durata exploziei este în jurul a 8 ms. T_2 este negativă şi abruptă.

3. Sonagrama [*pic*] —bara exploziei lui [*p*] prezintă o slabă concentrare a energiei între F I = 280 Hz şi F II = 2130 Hz al lui [*i*], dar mai apropiată de F II. Este slab perceptibilă o concentrare a energiei şi la un nivel mai ridicat decît F II şi în dreptul lui F IV. Durata exploziei este în jurul a 9 ms. T_2 este negativă şi abruptă.

4. Sonagrama [*pot*] — bara exploziei lui [*p*] se caracterizează printr-o linie verticală continuă, întreruptă numai în dreptul lui F II = 970 Hz al lui [*o*]. Durata exploziei este în jurul a 8 ms. T_2 este uşor negativă.

5. Sonagrama [*puţ*] — bara exploziei lui [*p*] se observă bine în partea superioară a spectrului, dar devine mai puţin clară sau inexistentă în partea inferioară. Între nivelul F I = 430 Hz şi F II = 830 Hz al lui [*u*] există o slabă concentrare a energiei. Durata exploziei este de aproximativ 7 ms. T_2 este uşor negativă, aproape nulă.

6. Sonagrama [*păi*] — zonele de energie care indică bara exploziei lui [*p*] se află la nivelul F I = 650 Hz al lui [*ă*], la nivelul lui F II = 1320 Hz şi deasupra nivelului lui F IV. Durata exploziei este în jurul a 10 ms. T_2 este negativă, destul de abruptă.

7. Sonagrama [*pîclă*] — o mai mare concentrare a energiei exploziei lui [*p*] se află la nivelul F I = 400 Hz al lui [*î*], deasupra nive-

---

[8] Pentru locusul final am înregistrat unele cuvinte dialectale sau logatomi, deoarece în limba literară nu există în finală absolută grupurile *-ip*, *-ib*, *-ăb*, *-îb* decît precedate de sunete vibrante sau laterale, care influenţează direct natura acustică a vocalei (de ex. *hrib*, *slip* etc.) şi, deci, studierea lor n-ar fi concludentă în problema care ne interesează.

lului F II = 1370 Hz, pînă la nivelul F III și sub nivelul F, IV. Durata exploziei este de aproximativ 7 ms. T_2 este negativă și abruptă.

[*p*] final:

8. Sonagrama [*cap*] — durata ținutei lui [*p*], de la sfîrșitul emisiunii lui [*a*] și pînă la bara care indică explozia consoanei, este de 127 ms. Bara exploziei lui [*p*] se prezintă ca o linie întreruptă, cu o mai mare concentrare a energiei la aproximativ 430 Hz. T_2 este negativă, aproape abruptă. F I al lui [*a*] = 720 Hz, iar F II = 1300 Hz, valorile lor fiind calculate pe o secțiune făcută cu 42 ms. înainte de sfîrșitul emisiunii vocalei.

9. Sonagrama [*cep*] — ținuta lui [*p*] este de 142 ms. Bara exploziei se observă ca o linie continuă de la nivelul F II al lui [*e*] = 1900 Hz în sus. Există două zone de concentrare a energiei în partea inferioară a spectrului. Una, la 450 Hz, este cu puțin deasupra nivelului F I = 430 Hz, iar a doua se află sub nivelul lui F II. Secțiunea pentru F I și F II s-a făcut cu 37 ms. înainte de sfîrșitul vocalei. După bara exploziei se observă pe sonagramă o zonă caracteristică spectrului fricțiunii ce depășește ca durată 20 ms. T_2 este negativă și abruptă.

10. Sonagrama [*tip*] — ținuta lui [*p*] este de 129 ms. Explozia se caracterizează printr-o bară vizibilă ce începe cu o zonă de concentrare a energiei sub nivelul F II al lui [*i*] = 2160 Hz și continuă în partea superioară a spectrului și printr-o zonă de concentrare a energiei la aproximativ 400 Hz, superioară nivelului F I = 270 Hz. Secțiunea pentru F I și F II s-a efectuat cu 41 ms. înainte de sfîrșitul emisiunii vocalei. T_2 este negativă și abruptă. Există după bara exploziei o zonă, mare ca durată, cu un spectru caracteristic fricțiunii (aproximativ 80 ms.).

11. Sonagrama [*dop*] — ținuta lui [*p*] este de 116 ms. Bara exploziei are o zonă de concentrare a energiei la aproximativ 350 Hz, F I al vocalei [*o*] fiind de 630 Hz, la 71 ms. înainte de sfîrșitul emisiunii ei. Începînd cu o zonă care se situează deasupra F II = 1120 Hz, linia exploziei este continuă, cu vagi și neregulate concentrări de energie. T_2 este negativă și destul de abruptă. După linia exploziei se observă un spectru caracteristic fricțiunii, care depășește ca durată 60 ms.

12. Sonagrama [*pup*] — ținuta lui [*p*] este de 138 ms. Explozia se caracterizează printr-o zonă de concentrare a energiei la nivelul lui F I = 400 Hz al vocalei [*u*] și o linie continuă, cu zone mai mult sau mai puțin înnegrite, începînd de la nivelul F II = 760 Hz. Secțiunea în vocală s-a făcut cu 30 ms. înainte de sfîrșitul emisiunii ei. T_2 este negativă. După bara exploziei se observă un spectru caracteristic fricțiunii, care depășește 60 ms. ca durată.

13. Sonagrama [*adăp*] — durata ținutei lui [*p*] este de 135 ms. Bara exploziei nu prezintă continuitate în nici o zonă, dar există zone de concentrare a energiei la 420 Hz (sub nivelul F I = 650 Hz al vocalei [*ă*]), la nivelul F II = 1510 Hz, la nivelul F III (foarte slabă) și la nivelul F IV. T_2 este negativă și abruptă. Secțiunea în vocală [*u*] s-a făcut la 39 ms. înainte de sfîrșitul emisiunii ei. Se observă, după explozie, un spectru caracteristic fricțiunii, ce are o durată de peste 30 ms.

14. Sonagrama [*năsîp*] — ținuta lui [*p*] este de 135 ms. Ca și în cazul precedent, bara exploziei are zone de concentrare a energiei, fără

a fi continuă. Zonele sînt la aproximativ 340 Hz (sub nivelul F I = 500 Hz al vocalei [*î*]), la nivelul F II = 1510 Hz, la nivelul F III (extrem de slabă) şi la nivelul F IV. Secţiunea în vocala T_2 este negativă şi abruptă. După explozie există un spectru caracteristic fricţiunii cu o durată de aproximativ 25 ms.

[*b*] iniţial:

15. Sonagrama [*bat*] — se observă foarte distinct bara sonorităţii lui [*b*], dispusă orizontal pe sonagramă. Durata ei este de 125 ms. Nu există înscrisă pe sonagramă linia verticală care ar trebui să marcheze explozia la sfîrşitul barei sonorităţii lui [*b*]. F I al vocalei [*a*] = 720 Hz, iar F II = 1300 Hz. T_2 este negativă şi uşor abruptă.

16. Sonagrama [*bec*] — bara sonorităţii lui [*b*] are o durată de 130 ms. Se observă, acolo unde ar trebui să existe linia exploziei, concentrări de energie la începutul F I = 580 Hz al vocalei [*e*], la începutul F II = 1840 Hz, la începutul F III şi F IV. T_2 este negativă şi abruptă.

17. Sonagrama [*bici*] — bara sonorităţii lui [*b*] este de 140 ms. Pe sonagramă nu este înscrisă linia exploziei lui [*b*]. F I al vocalei [*i*] = 350 Hz, iar F II = 2100 Hz. T_2 este negativă şi abruptă.

18. Sonagrama [*bot*] — bara sonorităţii lui [*b*] este de 130 ms. Se observă pe sonagramă o linie a exploziei lui [*b*] foarte slab marcată, aproape imperceptibilă. F I al vocalei [*o*] = 530 Hz, iar F II = 940 Hz. T_2 este uşor negativă, aproape nulă.

19. Sonagrama [*bute*] — bara sonorităţii lui [*b*] este de 130 ms. Ca şi în cazul precedent, linia verticală a exploziei este slab înscrisă şi vag perceptibilă pe sonagramă. T_2 este uşor negativă, aproape nulă.

20. Sonagrama [*băţ*] — bara sonorităţii lui [*b*] durează 120 ms. Nu se poate distinge o linie a exploziei înainte de vocala [*ă*]. F I al vocalei = 580 Hz, iar F II = 1460 Hz. T_2 este negativă şi destul de abruptă.

21. Sonagrama [*bîtă*] — bara sonorităţii lui [*b*] are o durată de 135 ms. Nu se distinge linia care ar trebui să marcheze explozia lui [*b*]. F I al vocalei [*î*] = 450 Hz, iar F II = 1510 Hz. T_2 este negativă şi abruptă.

[*b*] final:

22. Sonagrama [*şvab*] — ţinuta lui [*b*] are o durată de 113 ms. Bara de sonoritate este slab înscrisă pe sonagramă imediat după sfîrşitul emisiunii lui [*a*] şi inexistentă înainte de linia verticală care marchează explozia lui [*b*]. Linia exploziei, marcată distinct, are o zonă de concentrare a energiei la 390 Hz (sub nivelul F I al vocalei [*a*]= 680) şi este continuă înspre partea superioară a spectrului, începînd cu nivelul F II = 1310 Hz. T_2 este negativă şi destul de abruptă.

23. Sonagrama [*ᵊfeb*] — durata ţinutei lui [*b*] este de 127 ms. Bara sonorităţii lui [*b*] este marcată prin zone inegale, distribuite în spectru, care sînt vizibile mai ales la începutul şi sfîrşitul lui [*b*]. Linia exploziei prezintă o concentrare a energiei la 570 Hz (peste nivelul F I al vocalei [*e*] = 430 Hz) şi o linie aproape continuă înspre partea superioară a spectrului, începînd cu nivelul F II = 1840 Hz. T_2 este negativă şi abruptă.

24. Sonagrama [*tib*] (logatom) — durata ţinutei lui [*b*] este de 105 ms. Bara lui de sonoritate este distinctă imediat după emisiunea vocalei [*i*] şi slab perceptibilă pînă la explozie. Linia exploziei are o vagă zonă de concentrare a energiei la nivelul F I al vocalei [*i*] = 300 Hz şi zone bine marcate sub nivelul şi la nivelul F II = 2180 Hz. În partea superioară a spectrului există o linie continuă. După linia exploziei se observă un spectru caracteristic fricţiunii care are o durată de peste 90 ms. T_2 este negativă şi abruptă.

25. Sonagrama [*bob*] — ţinuta lui [*b*] are o durată de 109 ms. Bara lui de sonoritate este distinctă mai ales la începutul ţinutei şi mai puţin perceptibilă la sfîrşitul ei. În zona intermediară este aproape inexistentă. Linia exploziei nu e marcată decît slab, printr-o zonă de concentrare a energiei la aproximativ 400 Hz (sub nivelul F I al vocalei [*o*] = 490 Hz) şi una la un nivel ce depăşeşte F II = 790 Hz. După explozie există un spectru caracteristic fricţiunii cu o durată de peste 60 ms. T_2 este uşor negativă, aproape nulă.

26. Sonagrama [*tub*] — durata ţinutei lui [*b*] este de 109 ms. La începutul ţinutei bara de sonoritate este bine marcată, slăbindu-şi treptat intensitatea spre sfîrşit. Linia exploziei se distinge slab şi prezintă o zonă de concentrare a energiei la un nivel superior lui F I al vocalei [*u*] = 310 Hz şi o altă zonă mult superioară ca nivel lui F II = 910 Hz. Există un spectru caracteristic fricţiunii, după explozie, cu o durată de peste 50 ms. T_2 este uşor negativă, aproape nulă.

27. Sonagrama [*tăb*] (logatom) — ţinuta lui [*b*] are o durată de 120 ms. Bara de sonoritate este slab perceptibilă, însă linia exploziei este marcată prin zone vizibile de concentrare a energiei sub nivelul lui F I = 610 Hz al vocalei [*ă*] (la aproximativ 450 Hz), la nivelul lui F II = 1310 Hz, la nivelul F III şi F IV. Linia nu este continuă, iar după ea se observă un spectru caracteristic fricţiunii, cu o durată de peste 60 ms. T_2 este negativă şi abruptă.

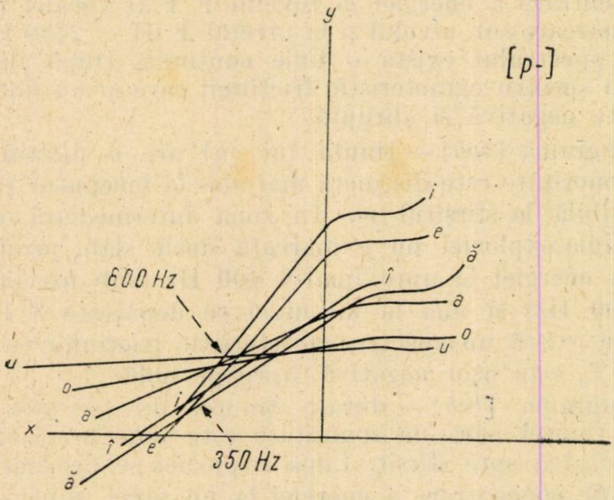
28. Sonagrama [*gîb*] — durata ţinutei lui [*b*] este de 120 ms. Bara de sonoritate este destul de slab perceptibilă. Linia exploziei se prezintă întreruptă, cu o zonă de slabă concentrare a energiei la aproximativ 400 Hz (sub nivelul F I al vocalei [*î*] = 430 Hz) şi cu zone mai distincte la nivelul F II = 1820 Hz, deasupra nivelului F III şi sub nivelul F IV. După explozie este distinct şi un spectru caracteristic fricţiunii cu o durată de peste 50 ms. T_2 este negativă şi abruptă.

IV. Pe baza analizelor şi observaţiilor efectuate putem considera următoarele :

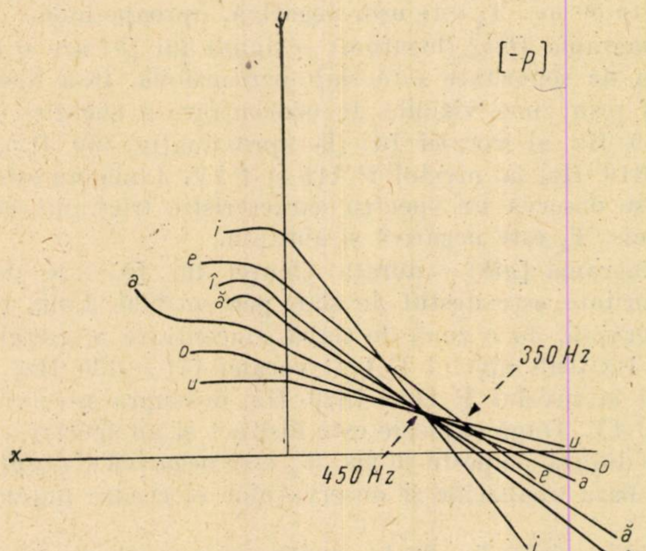
a. 1. Prelungirile T_2, de la vocale spre consoana bilabială surdă [*p*] în poziţie iniţială de cuvînt, se întretaie într-o zonă destul de „concentrată" care, pe scara frecvenţelor, are valoarea cuprinsă între 350—800 Hz. Prin urmare, locusul consoanei [*p*] la iniţială de cuvînt se situează, în medie, cam la 575 Hz (vezi schema 2).

a. 2. Zona în care se intersectează prelungirile T_2, de la vocale spre consoana [*p*] în poziţie finală de cuvînt, este între 350—450 Hz.

Zona de intersecţie este mai „concentrată", locusul consoanei [*p*] la finală de cuvînt situîndu-se deci la aproximativ 400 Hz, în medie (vezi schema 3).

Schema 2

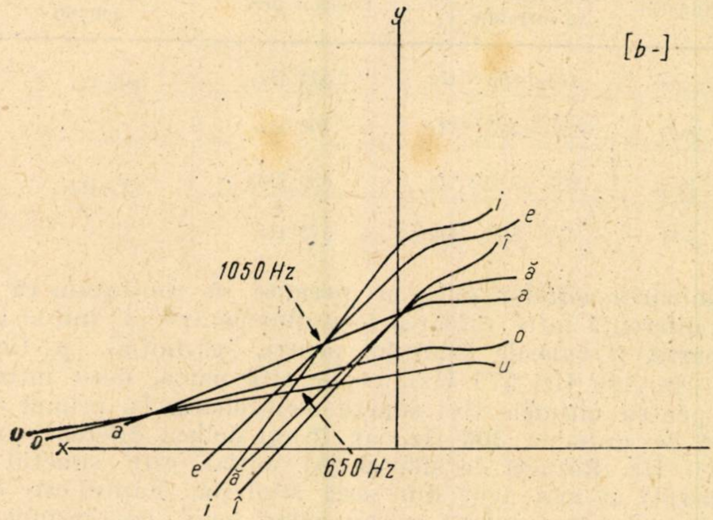

Schema 3

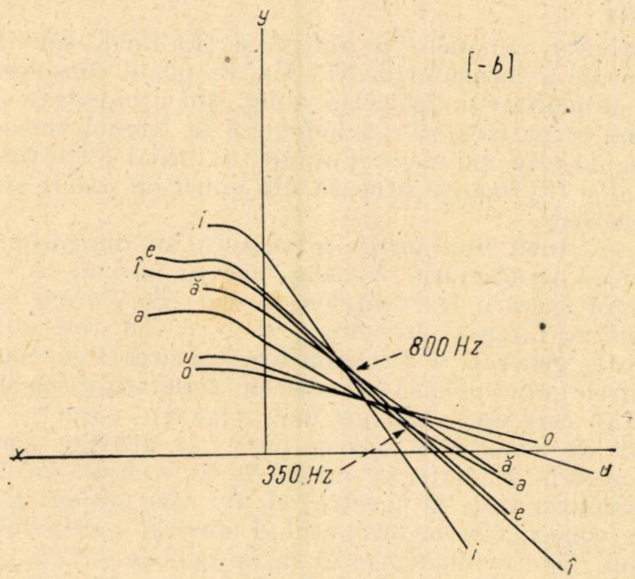
a. 3. Prelungirile T_2, de la vocale spre consoana bilabială sonoră [*b*] în poziţie iniţială de cuvînt, se întretaie într-o zonă care, pe scara frecvenţelor, se situează între 650 – 1050 Hz. Zona este destul de „dis-

persată'' şi, făcînd media, putem considera valoarea frecvenţială a locusului consoanei [*b*] de aproximativ 850 Hz (vezi schema 4).

a. 4. Zona de intersecţie a prelungirilor T_2 de la vocale spre con-

Schema 4

Schema 5

soana [*b*] în poziţie finală de cuvînt se află între 350—800 Hz şi este mai ,,concentrată''. Frecvenţa locusului este, în medie, în jurul a 575 Hz (vezi schema 5).

a.5. Un tablou rezumativ al rezultatelor obţinute de noi arată astfel :

Sunetul	Regiunea în care se întretaie T_2	Locusul mediu	Locusul mediu general
[*p*-]	350–800 Hz	575 Hz	488 Hz
[-*p*]	350–450 Hz	400 Hz	
[*b*-]	650–1 050 Hz	850 Hz	722 Hz
[-*b*]	350–800 Hz	575 Hz	

Examinarea cifrelor date ne permite să constatăm că există o mai mare diferenţă între valoarea locusului pentru [*b*] iniţial (850 Hz), pe de o parte, şi valorile locusului pentru [*p*] iniţial, [*p*] final şi [*b*] final (575 Hz, 400 Hz, 575 Hz), pe de altă parte, decît între valorile locusului pentru ultimele trei sunete menţionate. În primul caz avem o diferenţă de aproape 300 Hz, iar în al doilea, diferenţa nu ajunge nici la 200 Hz. Rezultă de aici că [*b*] iniţial este sunetul cel mai „lax" (relaxat) şi mai acut din seria studiată. Faptul este explicabil ţinînd seamă că avem a face cu un sunet lenis, cu tensiune mică relativ, care se produce într-o cavitate rezonatoare mai restrînsă. Aceasta are, implicit, ca urmare tendinţa de urcare a locusului pe scara frecvenţială la 850 Hz.

În ce priveşte sunetele [*p*] iniţial şi [*b*] final, care au valoarea frecvenţială medie a locusului la 575 Hz, se poate considera că au un grad mijlociu de acuitate şi, în acelaşi timp, sînt pronunţate mai „tense" (încordat), ceea ce ne face să conchidem că în timpul emisiunilor cavitatea de rezonanţă este mai mare. Faţă de [*b*] iniţial şi [*p*] final (vezi mai jos), [*p*] iniţial şi [*b*] final se situează din punct de vedere acustic într-o poziţie intermediară.

Sunetul [*p*] final fiind fortis, rezonatorul are dimensiunile mai mărite în momentul pronunţării. Aceasta face ca locusul să se situeze în partea inferioară a scării frecvenţelor, la 400 Hz. Putem clasifica deci sunetul [*p*] final ca „tense" (încordat) şi grav. În relaţia [*p*-], [-*p*] / / [*b*-], [-*b*] media generală a locusului are valoarea frecvenţială de 488 Hz/722 Hz. Cifrele indică deci că [*p*] este un sunet *tense* (încordat) — *grav* în raport cu [*b*], care este un sunet *lax* (relaxat) — *acut* [9].

b.1. Bara de sonoritate („voice bar") se distinge clar numai la unul dintre sunetele studiate şi anume la [*b*] iniţial. La [*b*] final se observă fie discontinuităţi în spectrul ei, fie zone de energie mai mult sau mai puţin concentrate la începutul şi sfîrşitul spectrului sau numai la începutul lui. Este evident deci că la iniţială de cuvînt glota se deschide o dată cu începerea emisiunii lui [*b*] şi coardele vocale vibrează

[9] Date comparative, vezi la Paule Tomei, *op. cit.*, p. 38–47 (pentru limba franceză) şi Green S. Peter, *Consonant Vowel Transitions, a spectrographic study*, 1959, în „Travaux de l'Institut de Phonétique de Lund", II, p. 7–8 (pentru limba engleză).

uniform pe toată durata sunetului (vezi sonagramele cu [*b*] urmat de vocalele cardinale : ***bat***, ***bici***, ***bute*** — fig. 2, 3, 4).

În cazul lui [*b*] final, coardele vocale acţionează neregulat, dar, se pare, cu o oarecare constanţă la începutul emisiunii sunetului. Atît neregularitatea barei de sonoritate cît şi tendinţa de concentrare mai mare sau mai mică a energiei, în special la începutul barei (vezi sonagramele cu [*b*] pronunţat după vocalele cardinale : ***şvab***, ***tib*** (logatom), ***tub*** — fig. 5, 6, 7) pun problema fonopozotiei $= \pi$ (gradului de sonoritate) şi a fonotopiei $= \tau$ (locul unde e prezentă sonoritatea) sunetului studiat [10].

Dacă în cercetarea noastră, pentru [*b*-] am găsit pe $\pi = 10$ (sonoritatea este prezentă pe toată durata sunetului), ceea ce face ca în mod normal $\tau = 0 \rightarrow 10$, pentru [-*b*] situaţia se schimbă. Cînd este pronunţat după vocala [*u*] de exemplu, am calculat un $\pi = 6{,}2$ şi un $\tau = 0 \rightarrow 6{,}2$, ceea ce înseamnă că [-*b*] este sonor aproape două treimi din durată şi anume în partea iniţială a emisiunii lui. Pentru [-*b*] pronunţat după vocala [*i*] însă, am constatat că $\pi = 6{,}8$, iar $\tau = 0 \rightarrow 4{,}5$ şi $8 \rightarrow 10$, ceea ce arată că în această situaţie [-*b*] este sonor mai mult de două treimi din durata lui, dar desonorizarea lui se produce nu la sfîrşitul, ci în mijlocul emisiunii.

Nu putem trage însă o concluzie precisă asupra acestor fapte, deoarece considerăm că datele obţinute de noi trebuie verificate prin cercetarea unei categorii mai largi de consoane sonore.

În mod cert, putem afirma numai că desonorizarea explozivei bilabiale [*b*] în finală de cuvînt este parţială, iar fonopozotia şi fonotopia lui se prezintă la un nivel inegal.

b.2. Obiecţiei care s-ar putea aduce observaţiei noastre că la [*b*] iniţial nu avem o fonopozotie şi fonotopie constante şi uniforme ($\pi = 10$, $\tau = 0 \rightarrow 10$), îi putem aduce argumentul că durata barei de sonoritate a lui [*b*-] este cel puţin egală, dacă nu mai mare (în medie 130 ms) decît durata lui [*b*] final (în medie 115 ms) sau [*p*] final (în medie, 131 ms). Dar înseşi vocalele care urmează lui [*b*] au o durată care este cînd mai mică (vezi fig. 4, [*u*]), cînd aproape egală (vezi fig. 3 [*i*]), cînd mai mare (vezi fig. 2 [*a*]) decît durata lui [*b*].

Este greu de presupus că [*b*] iniţial are o durată mai mare decît vocalele care îi urmează sau decît consoanele similare în alte poziţii. Nimic nu ne îndreptăţeşte, prin urmare, să considerăm că înaintea barei de sonoritate a lui [*b*] ar mai exista o secvenţă insonoră cît de mică, aşa cum s-au emis unele ipoteze pînă în prezent [11].

c.1. Analizînd liniile care marchează explozia sunetelor studiate de noi, am ajuns la constatarea că spectrul lor apare cu regularitate şi vizibil la [*p*] iniţial, [*p*] final (vezi fig. 8—13, sonagramele : ***pat***, ***pic***, ***puţ***, ***cap***, ***tip***, ***pup***) şi [*b*] final (vezi fig. 5, 6, 7).

---

[10] Cf. Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, 1961, p. 51 ; Emile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930, p. 16—17 şi G. Panconcelli-Calzia, *Experimentelle Phonetik*, Berlin und Leipzig, 1921, p. 51.

[11] Vezi Emile Petrovici, *op. cit.*, p. 15—19, care presupune că ar exista o „întîrziere" a sonorităţii la toate sonorele iniţiale ale limbii române. Cf. şi Andrei Avram, *op. cit.*, p. 50—58.

Bara exploziei este inexistentă sau, în cazul cînd vocala adiacentă este [*o*] sau [*u*], extrem de slab perceptibilă la [*b*] iniţial (vezi fig. 2, 3, 4). De aici putem deduce că, efortul pentru pronunţarea lui [*b*] iniţial fiind mai slab, trecerea la articularea vocalei următoare se face lin şi nu avem a face cu o explozie tipică. Presupunem deci că perceperea ca atare a consoanei se realizează nu datorită zgomotului exploziei, ci datorită tranziţiilor care se orientează spre un locus cu o frecvenţă relativ joasă, caracteristică consoanelor labiale.

Durata exploziei lui [*p*] iniţial, sau mai exact spus, distanţa care separă explozia consoanei de vocală este foarte scurtă, ajungînd pînă la 10 ms (în medie 8,3 ms). Nu am putut măsura durata exploziei pentru [*p*] final şi [*b*] final întrucît, după bara care marchează explozia, există un spectru cu o durată variabilă de la caz la caz, între 20—90 ms, caracteristic fricţiunii. Acest fapt face foarte dificilă delimitarea şi calcularea duratei exploziei. Totuşi este interesant de notat că această fricţiune de durată (în medie 53 ms) apare, cu foarte puţine excepţii, numai la consoanele finale, spre deosebire de alte limbi, unde după explozia unui [*p*] iniţial, de exemplu, apar pe sonagrame spectre de fricţiune ce depăşesc chiar 100 ms [12]. Este foarte probabil ca un astfel de zgomot de fricţiune să existe şi după [*p*] iniţial din limba română, dar credem că durata lui este cu totul neglijabilă (probabil de ordinul a 0—3 ms) şi n-am putea atesta, deci, existenţa unei mutaţii consonantice în acest caz [13].

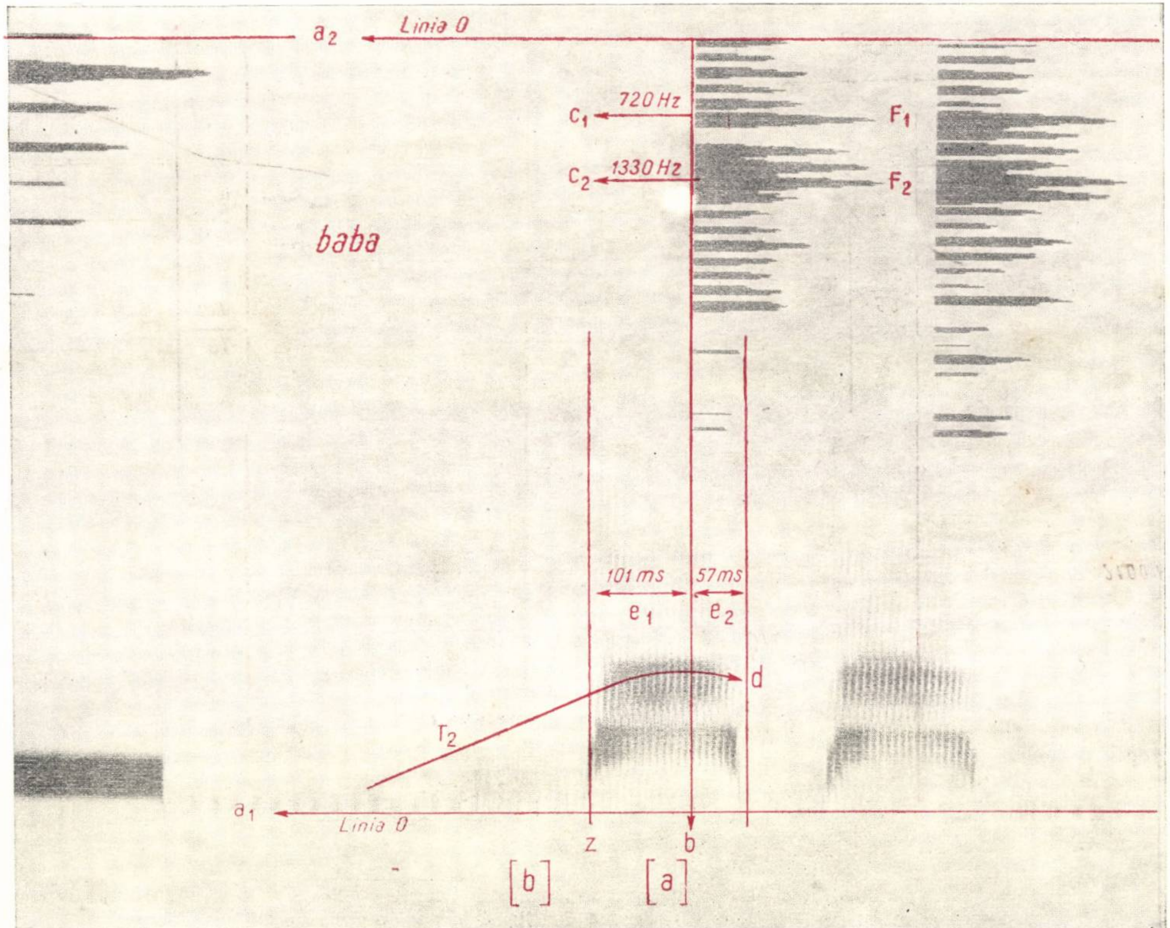
c.2. Deoarece linia care marchează explozia prezintă zone ale concentrării de energie la diferite nivele, dar perfect vizibile, şi nu există nici o deosebire esenţială între spectrele exploziei sonore [*b*] final şi ale spectrelor exploziei insonorelor [*d*] iniţial şi [*p*] final, ne face să considerăm că în toate cazurile explozia este sonoră şi că această sonoritate este o marcă pertinentă din punct de vedere fonetic a sunetelor respective din limba română. Din datele obţinute de noi reiese că tensiunea mai ridicată în timpul imploziei lui [*p*-], [-*p*] şi [-*b*] (mai mult sau mai puţin sonor) are ca rezultat final şi o acţionare a glotei, care duce la o vibrare instantanee a coardelor vocale în momentul exploziei. Durata acestei vibraţii are, după cum am văzut, aproximativ 8 ms la [*p*] iniţial şi nu avem temei să credem că este depăşită la [*p*] final şi la [*b*] final.

Zonele de concentrare a energiei exploziilor sînt situate pe sonagrame între aproximativ 400—600 Hz (zona I), 1400—1800 Hz (zona a II-a) şi, în multe cazuri, sînt continue în partea superioară a spectrului. Este demn de subliniat că pentru [*p*-], [-*p*] şi [-*b*] frecvenţa primei zone corespunde cu frecvenţa locusului sunetelor respective, ceea ce face să presupunem că producerea primei zone de rezonanţă a exploziei este în strînsă legătură cu locusul consoanei.

★

[12] Vezi G. Fant, B. Lindblom şi J. Mártony, *Spectrograms of Swedish Stops*, în „Quarterly Progress and Status Report”, October, 15, 1963, Speech Transmission Laboratory, Stockholm, p. 1, fig. I.

[13] Vezi Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, Bucureşti, 1930, p. 14—17.

Linia 0
a2
720 Hz
c1
F1
1330 Hz
c2
F2
baba
101 ms
57 ms
e1
e2
d
r2
a1
Linia 0
z
b
[b]
[a]

Fig. 1

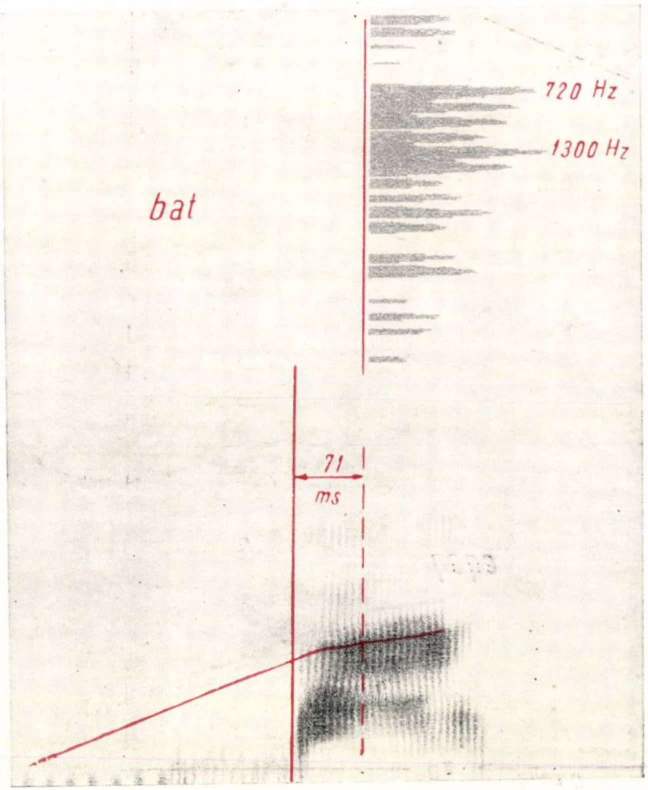

Fig. 2

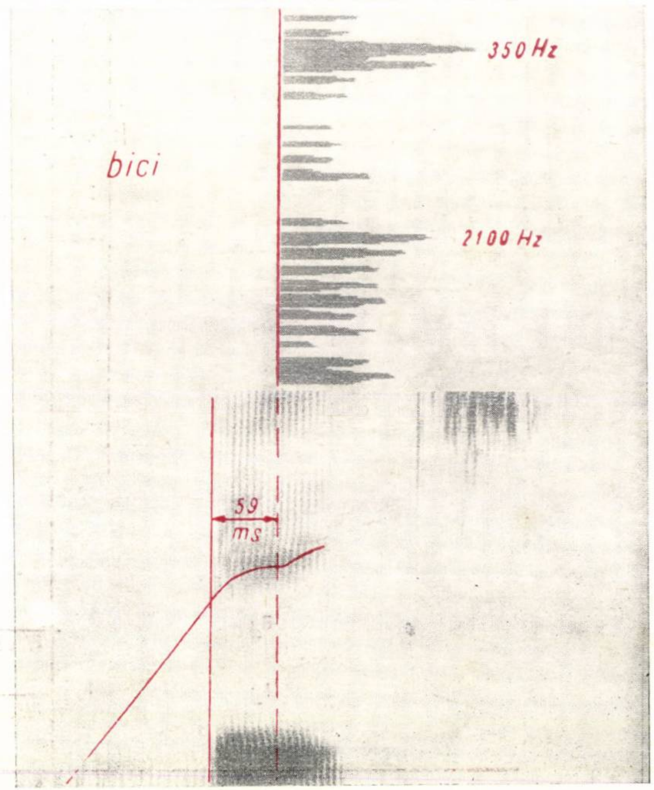

Fig. 3

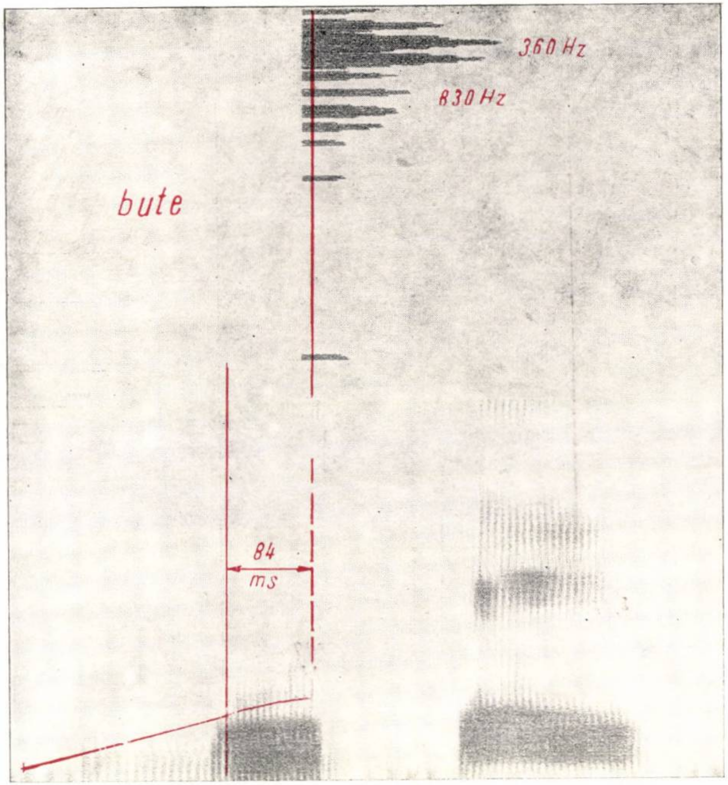

Fig. 4

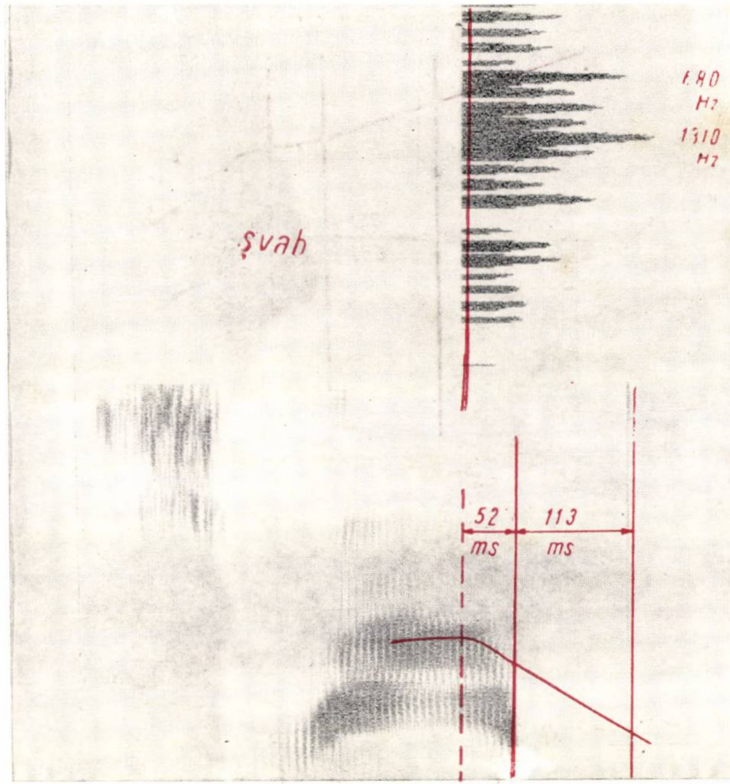

Fig. 5

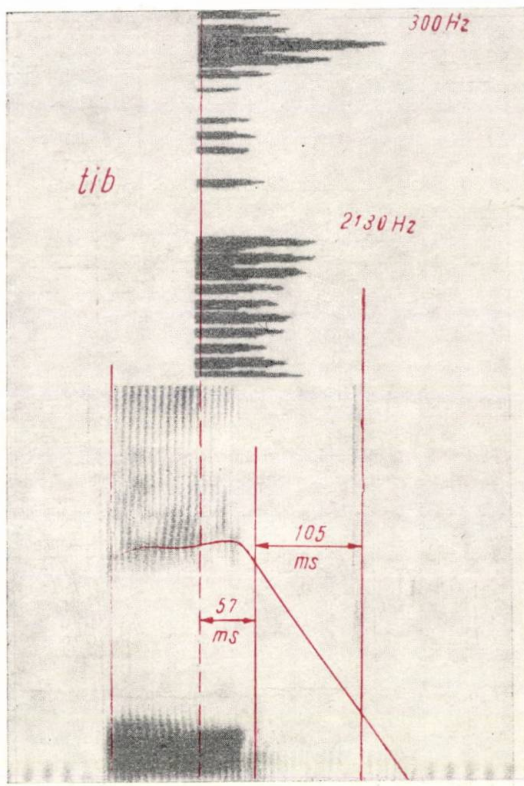

Fig. 6

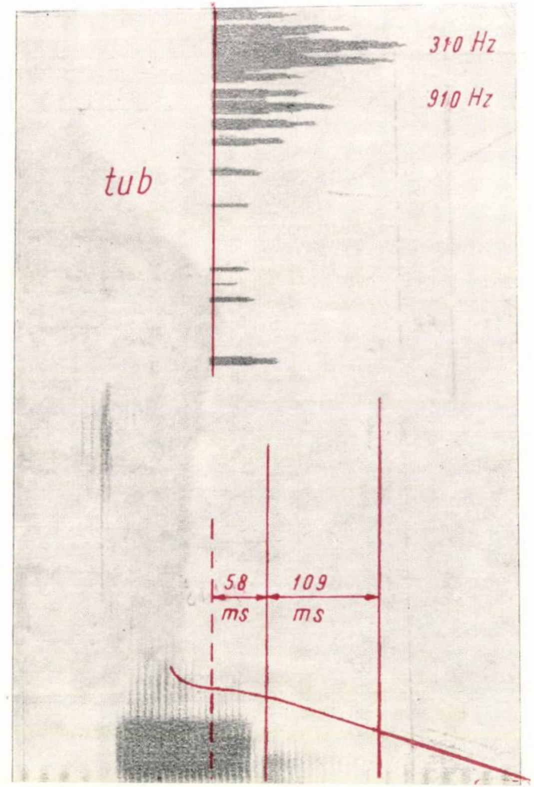

Fig. 7

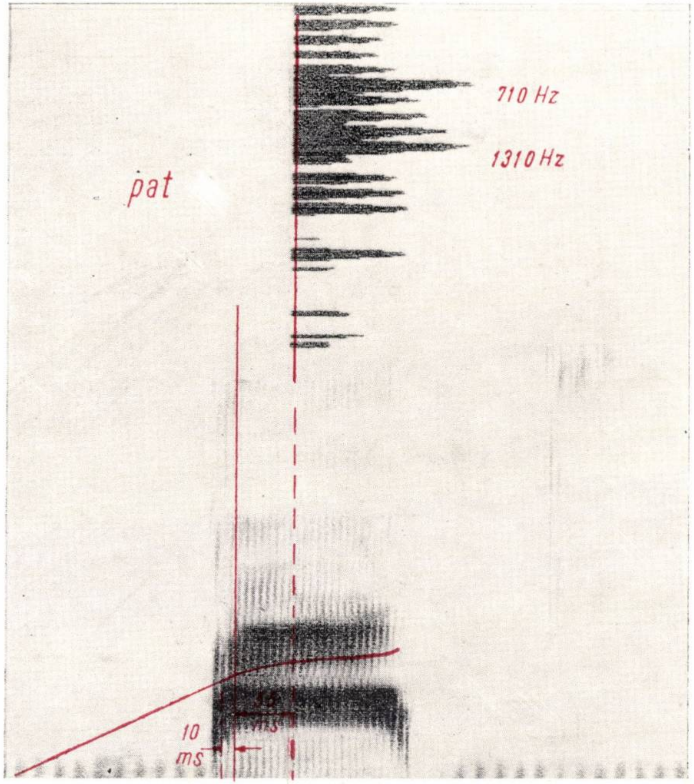

Fig. 8

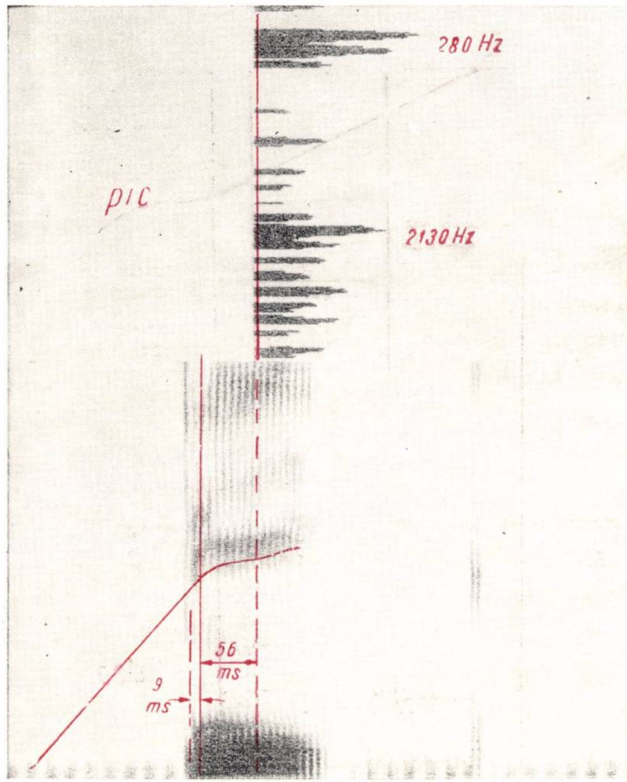

Fig. 9

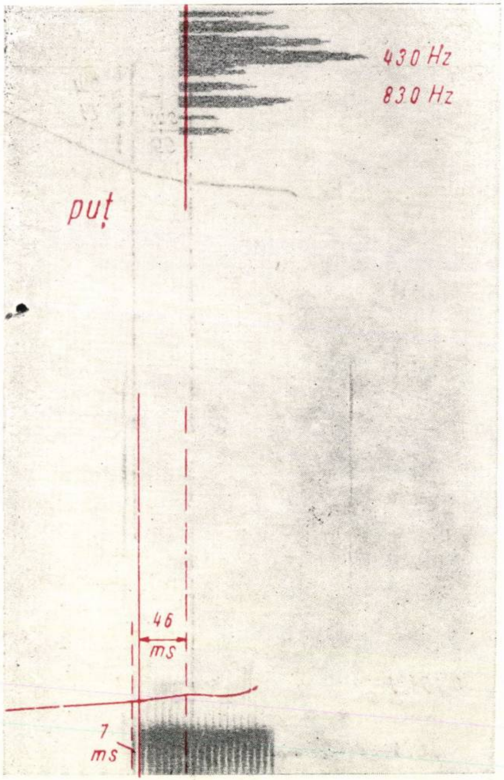

Fig. 10

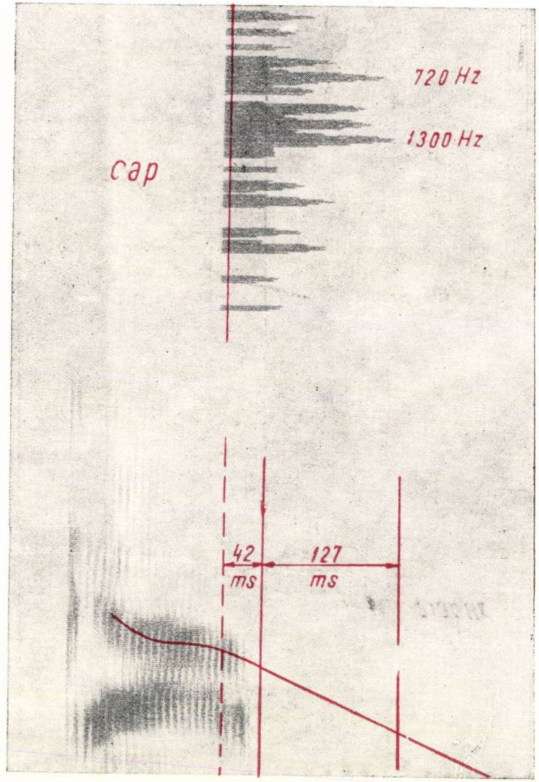

Fig. 11

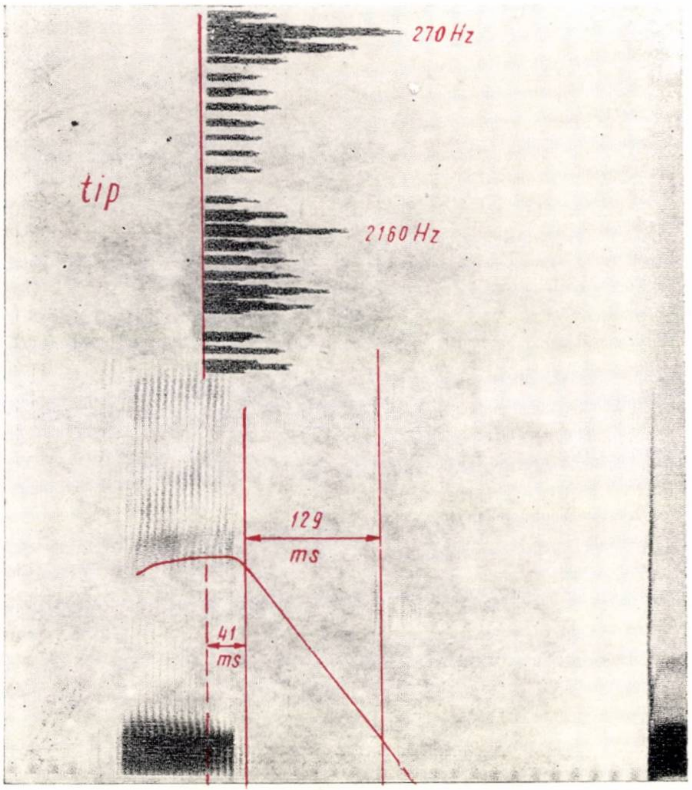

Fig. 1?

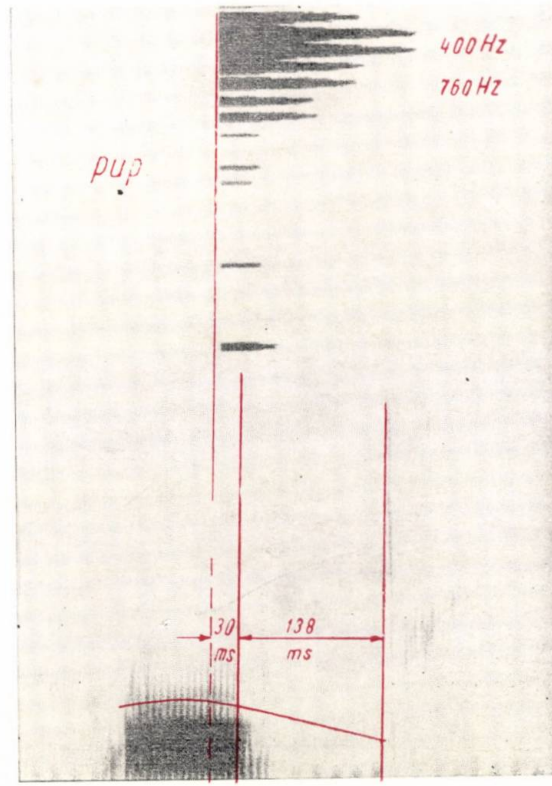

Fig. 13

Rezumînd datele experienţelor şi ale observaţiilor noastre într-un tablou, caracteristicile acustice fonetice ale sunetelor bilabiale explozive din limba română ar fi următoarele :

Sunetul	locus Hz	grav/acut	tense (încordat)/ lax (relaxat)	Sonor/ insonor	Cu explozie/ fără explozie	Cu fricţiune/ fără fricţiune
[p-]	575	+ / −	+	−	+	−
[-p]	400	+	+	−	+	+
[b-]	850	−	−	+	−	−
[-b]	575	+ / −	+ / −	+ / −	+	+

Februarie 1967

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti,
Calea Victoriei 194

ALTERNANȚE VOCALICE ÎN GRAMATICA TRANSFORMAȚIONALĂ

DE

SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU

Ne propunem formularea și ordonarea regulilor de alternanță vocalică din limba română literară actuală.

Considerăm utilă pentru cele ce urmează reamintirea următoarelor constatări generale:

(1) factorul care provoacă alternanța poate fi (a) timbrul vocalic sau (b) accentul morfemului imediat următor. Factorii de care depinde rezultatul alternanței sînt — concomitent sau alternativ — (a') timbrul și (b') caracterul [± accentuat] al vocalei alternante;

(2) elementul care provoacă alternanța și elementul alternant fac întotdeauna parte din morfeme distincte;

(3) nu e obligatoriu ca elementul alternant și elementul care provoacă alternanța să fie la jonctură [1];

(4) factori gramaticali sau pur și simplu lexicali limitează uneori, fără justificare fonologică, acțiunea alternanțelor. Alternanța á → ə́, de exemplu, nu se produce decît la substantive feminine: neologismele se caracterizează destul de frecvent prin nonexploatarea situațiilor de alternanță.

Metodologic, observațiile expuse vor avea următoarele implicații:

(1) putînd fi (uneori) condiționate și extrafonologic, alternanțele vocalice se situează în cadrul ciclului transformațional al componentului fonologic;

(2) regulile de alternanță trebuie aplicate numai după stabilirea definitivă a locului ocupat de accent în lanțul de morfeme cuprins între două pauze de cuvînt (#);

(3) la alternanțele A' provocate de timbrul vocalic din morfemul următor, aplicarea regulilor trebuie să preceadă eliminarea pauzelor. Altfel nu s-ar putea justifica tratamente diferențiate de tipul *e*, *ea* în#lépəd#, #leápəd&ə#, #sémən#, #seámən&ə# etc. În formularea practică a

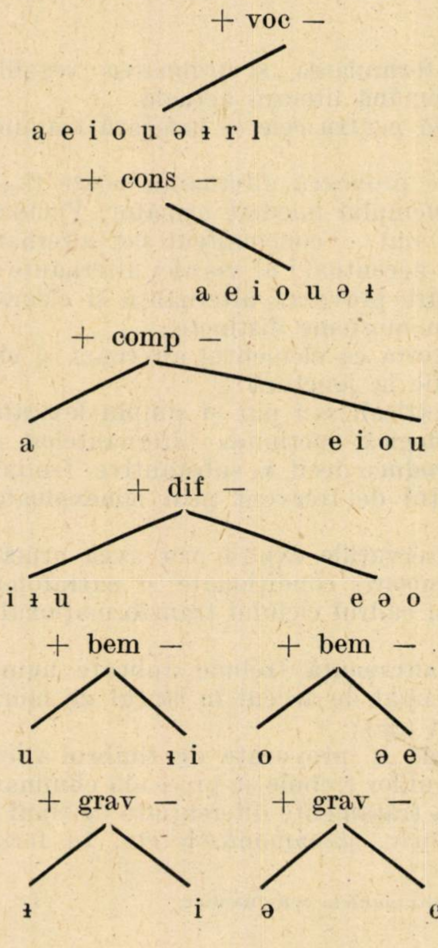
[1] Spre deosebire de alternanțele consonantice.

regulilor, rezultă deci obligativitatea semnului & (pauză de morfem). Alternanţele A″ provocate de accent nu trebuie să respecte această condiţie (există un singur accent per cuvînt şi deci nu se pot produce confuzii);

(4) vocalele pentru care, deşi există contextul fonologic, alternanţa respectivă nu se produce trebuie semnalate în dicţionar.

Rezultă deci că lanţurile de formative de tipul # *bază* & *flectiv* & (*articol*) #, # *bază* & (*sufix*) & (*augment*) & *flectiv* # etc. derivate prin intermediul componentului sintactic sînt supuse, în cadrul componentului fonologic, următoarelor operaţii: (a) înlocuirea simbolului *bază* prin matricea corespunzătoare din dicţionar, (b) introducerea trăsăturilor redundante, (c) înlocuirea simbolurilor *sufix*, *flectiv*, *augment*, *articol* etc. prin corespondentul lor fonologic, (d) aplicarea regulilor de accent, (e) aplicarea regulilor de alternanţă A′ în interiorul fiecărui morfem, (f) eliminarea pauzelor, (g) aplicarea regulilor de alternanţă A″, (h) aplicarea regulilor fonologice.

În formularea regulilor ne-am bazat pe următoarea ierarhizare a trăsăturilor distinctive (propusă de Em. Vasiliu):

Am reprezentat, pe parcurs, prin $\begin{bmatrix} -\text{voc} \\ +\text{grav} \end{bmatrix}$ consoanele {p, b, m, f, v}, prin $\begin{bmatrix} -\text{grav} \\ +\text{strid} \\ +\text{diezat} \end{bmatrix}$ consoanele ʃ', ʒ', prin [+ diezat] consoanele {č, ğ, k', g'}. Considerînd că semivocalele pot fi obținute prin reguli fonologice, nu am făcut distincția vocală/semivocală la acest nivel.

Criteriul economiei ne-a determinat să formulăm reguli exclusiv pentru alternanțele frecvente: á → ə́, á → ə, e → ə, é → eá, ó → oá, ó → u, e → a, i → ɨ, e → ə → a, o → oa → u. Variațiile bazelor conținînd alternanțe slab reprezentate statistic cum ar fi: *a* → *o* (*popás* → → *poposí*), ə → ɨ (*rəmín* → *rəmə́séi*, *zgə́u* → *zgɨí*), *ϕ* → *i* (*mínə* — *míini*), *i* → *e* (*prezínt* → *prezentá*), *o* ∼ *ϕ* (*aktór* → *aktrícə*), *u* → *ϕ* (*usúk* → *uská*), *u* → *i* (*minčúnə* → *minčinós*), *u* → *e* (*uiúm* — *uiemá*) a căror frecvență nu depășește 3—5 morfeme, vor figura direct în dicționar. Semnalăm, în aceeași ordine de idei, necesitatea unei baze duble și în cazul formelor *deskúlc* (adjectiv) — *deskálc* (verb).

În conformitate cu cele expuse, propunem definirea alternanțelor vocalice din limba română actuală prin următoarea succesiune de reguli:

$$(1)\ [+\text{acc}] \rightarrow [-\text{acc}] \,/\, — .. \&\ [+\text{acc}]$$

$$(2)\ [+\text{comp}] \rightarrow \begin{bmatrix} -\text{dif} \\ +\text{grav} \end{bmatrix} \Big/ \&\ldots \begin{bmatrix} +\text{acc} \\ — \end{bmatrix} ..\& \begin{bmatrix} +\text{dif} \\ -\text{grav} \end{bmatrix} \#$$

cu condiția & ... & = substantiv feminin.

$$(3)\ \phi \rightarrow [+\text{comp}] \Bigg/ \begin{bmatrix} -\text{dif} \\ +\text{acc} \\ \begin{Bmatrix} -\text{grav} \\ +\text{bem} \end{Bmatrix} \end{bmatrix} — \ldots \& \begin{bmatrix} -\text{dif} \\ -\text{bem} \end{bmatrix}$$

$$(4)\ [-\text{grav}] \rightarrow [+\text{grav}] \Big/ \begin{bmatrix} -\text{voc} \\ +\text{grav} \end{bmatrix} — \ldots \& \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ \begin{Bmatrix} +\text{bem} \\ +\text{grav} \\ +\text{comp} \end{Bmatrix} \end{bmatrix}$$

$$(5)\ [+\text{diez}] \rightarrow [+\text{comp}] \Big/ \begin{bmatrix} -\text{grav} \\ +\text{strid} \\ — \end{bmatrix}$$

$$(6)\ [-\text{grav}] \rightarrow [+\text{grav}] \,/\, \&\ldots \begin{bmatrix} -\text{grav} \\ +\text{strid} \\ +\text{comp} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ -\text{dif} \\ — \end{bmatrix} \ldots\&$$

$$(7)\ \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ +\text{comp} \end{bmatrix} \rightarrow \phi \Big/ \begin{bmatrix} -\text{dif} \\ -\text{grav} \end{bmatrix} — \ldots \& \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ -\text{grav} \end{bmatrix}$$

$$(8)\ [+\text{comp}] \rightarrow \begin{bmatrix} -\text{dif} \\ +\text{grav} \end{bmatrix} \Big/ \begin{bmatrix} -\text{acc} \\ — \end{bmatrix}$$

$$(9)\quad [-\text{dif}] \rightarrow [+\text{dif}] \;/\; \begin{bmatrix} +\text{bem} \\ -\text{acc} \\ __ \end{bmatrix}$$

$$(10)\quad \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ +\text{comp} \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset \;/\; - [+\text{acc}]$$

$$(11)\quad \begin{bmatrix} -\text{comp} \\ +\text{acc} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} -\text{comp} \\ -\text{acc} \end{bmatrix} \;/\; __ \begin{bmatrix} +\text{comp} \\ +\text{acc} \end{bmatrix}$$

$$(12)\quad \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ -\text{grav} \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset \;/\; \left\{ \begin{matrix} \begin{bmatrix} +\text{dif} \\ -\text{grav} \end{bmatrix} \\ [+\text{diezat}] \end{matrix} \right\}$$

$$(13)\quad \begin{bmatrix} -\text{dif} \\ +\text{grav} \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset \;/\; __ \begin{bmatrix} +\text{voc} \\ +\text{comp} \end{bmatrix}$$

Regula (1) elimină accentul primului morfem într-o succesiune de două morfeme accentuate (# kás & úc & ə # → # kas & úc & ə # Regula (2) marchează alternanţa á→ə́ în context (substantiv feminin) & flectiv *i*, *uri* (#blán &i# → # blə́n &i # ; # kopá &i # → # kopə́&i # ; # kánğ & i# → # kə́nğ & i #). În aplicarea ei trebuie avută deci în vedere istoria derivaţională a lanţului de formative, nodul de care este dominată baza în arbore. Conform regulii (3), *e* şi *o* accentuaţi se diftonghează în context & (iniţială de) flectiv *e*, *ə* (# négr & ə, e #→# néagr & ə, e # ; # čérn & ə, e # → # čéarn &ə,e # ;# səğét & ə # → # səğéat & ə # ; # k'ém & ə, e # → # k'éam &ə, e # ; # g'ét &ə, e # → # géat &ə, e # ; # iérn & ə # → # iéarn & ə, #apéš & ə, e # → # apéas & ə, e # ; # róg & ə, e #→# roag & ə, e #.

Regula (4) corespunde alternanţelor *e* → ə şi *i* → ɨ după labială, în orice context vocalic cu excepţia lui & e, i (#apes &ə́, á, ɨnd # → # apəs &ə́, á, ɨnd # ;# apeas &ə# →apəas &ə# ;#kuvint &á #→kuvɨnt & á# etc. ʃ, ʒ obţinute prin depalatalizarea lui ʃ'ʒ', conform regulei (5) modifică în (6) timbrul lui *e* următor la *ə* (# ʃead &ə, e # → # ʃəad &ə, e # ; # ʒeal &e # → # ʒəal & e #). Regula (7) corespunde monoftongării lui *ea* la *e* prin alăturarea flectivelor & *e*, *i* (# viteáz &i #→ # vitéz &i # ; # néagr &e #→# négr &e # ; # čéarn & e # → # čérn & e # ; # *k'éam* & *e* → # *k'ém* & *e* # ; # *g'éat* & *e* # → # *gét* & *e* # ; # *apéas* & *e* # → # *apés* & *e* #). Regulile (8), (9) şi (10) notează respectiv trecerea lui *a* la *ə*, a lui *o* la *u* şi a lui *ea* la *e* prin pierderea accentului (# drag úc#→#drəg úc # ;#rogá #→ # rug á # ; # kneaz át # → # knezát #). Regula (11) deplasează accentul de pe e (o, ə) pe *a* în grupurile *ea*, *oa* şi *əa* rezultate din aplicarea lui (3) — respectiv (4) : # néagrə # → # neágrə # ; # čéarnə # → # čeárnə # ; # apə́asə # → #apəás ə # etc. Regula (12) elimină pe *e* din grupurile *čeá*, *ğeá*, *k'eá*, *g'eá*, *ieá* obţinute prin aplicarea regulilor (3) şi (11) (asupra cărora nu a acţionat deci regula 7) : # čeárnə # → # čárnə # ; # səğeátə # → # səğátə # ; # k'eámə → # k'ámə # ; # g'eátə # → # g'átə # ; # ieárnə # → # iárnə #. Regula (13) elimină pe *ə* din grupul *əa* rezultat în urma aplicării lui (4) sau a eliminării pauzei dintre flectivul ə şi articol la substantivele feminine (# apəásə # → # apásə # ; # fəátəa # → # fáta #).

După cum se poate observa, regulile nu au un caracter omogen ; numai şapte dintre ele (şi anume regulile 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10) consem-

nează fenomene de alternanță vocalică propriu-zisă. Regulile (1), (5) și (6) se justifică în măsura în care asigură condițiile în care acestea să acționeze. Deși corespunzînd unor fenomene tradițional denumite alternanțe, regulile (8), (9) și (10) se caracterizează, ca și regulile (11)[2], (12), (13) prin absența simbolului & putînd fi considerate, din acest punct de vedere, reguli fonologice.

Am preferat orientarea *e* → *ea* (implicit *o* → *oa*) și *e* → *ə* (implicit *i* → *ɨ*) întrucît numai în acest mod puteau fi evidențiate legăturile care se stabilesc între cele două alternanțe (total disparate dacă le notăm invers: *ea* → *e*, *ə* → *e*). Implicit, vor constitui forme de bază morfemele cu *e* (în cazul alternanțelor *e* → *ea*, *e* → *ə*, *e* → *a*), *o* (în cazul alternanțelor *o* → *oa*, *o* → *u*), *i* (în cazul alternanței *i* → *ɨ*). În cazul alternanței *a* → *ə* forma de dicționar este cea cu *a*. Am notat cu *ea* sau *oa* morfeme de tipul *deál*, *karamea*, *deápen* &, *proaspet* & în care *ea*(*oa*) nu puteau fi obținute prin aplicarea regulii (3).

Nu întotdeauna formele de dicționar aparțin structurii fonologice de suprafață. Pentru a putea aplica regula (7) sau (10) unor morfeme ca *bokčá*, *ǧám*, *k'ág*, *lig'án*, *troián* am fost puși în situația de a prefera formele de adîncime *bokčeá*, *ǧeám*, *k'eág*, *lig'eán*, *troieán* din care celelalte pot fi obținute cu ajutorul regulii (12). La fel am procedat în cazul morfemelor de tipul *moáre-murá* cărora le corespunde în dicționar forma, inexistentă în structura de suprafață, *mór-*. Se elimină astfel necesitatea formulării unei reguli speciale pentru alternanța *oá* → *u* care apare ca un rezultat al coexistenței în structura de suprafață a formelor *moáre* (obținută din regula 3) și *murá* (obținută din regula 9).

Interdependența dintre regulile (3), (4), (5), (6), (7), (11), (12), (13) motivează ordonarea lor. Regulile (8), (9) și (10) ocupă o poziție oarecum independentă, putînd fi aplicate atît înainte cît și după regulile (11), (12), (13).

Alternanța *é* → *eá* precedă alternanța *e* → *ə* pentru că numai în felul acesta poate fi asigurată obținerea ambelor reflexe ale lui *e* în alternanța tripartită *e* → *ə* → *a*: # *vers* # → # véars &ə # → # vəars &ə # → # vəársə # → # vársə # și # vers # → # vərs #. În cazul invers, aplicarea lui *e* → *ə* ar fi anulat posibilitatea aplicării lui *e* → *ea* și în exemplul citat s-ar fi ajuns la rezultatele: (vers →) *vərs* și (vers →) *vearsə*.

Ordonarea se argumentează de la sine în cazul regulilor (5) și (6). Regula (6) trebuie să preceadă în mod obligatoriu regula (7) pentru ca aceasta din urmă (7) să nu se aplice unor derivări de tipul ʃéas&e, ʃéad&e. Altfel, regula (7) ar genera *ʃése, *ʃéd&e.

Distanța la care apar alternanțele *á* → *ə* (regula 2) și *á* → *ə* (regula 8), *eá* → *é* (regula 7) și *eá* → *e* (regula 10) în ordonarea propusă se explică prin faptul că regulile (2), (7) sînt condiționate gramatical și precedă eliminarea pauzelor făcînd parte din ciclul transformațional, pe cînd regulile (8) și (10) sînt condiționate exclusiv fonologic și pot fi aplicate și după eliminarea pauzelor.

În comparație cu inventarul de alternanțe din gramatica tradițională, exprimarea prin trăsături distinctive permite formularea unei reguli

---

[2] O formă mai puțin generală, reluarea fonologică a regulii (1).

unice nu numai pentru alternanțele $é \to eá$ și $ó \to oá$ (a căror identitate e sesizabilă și la nivel fonemic), ci și pentru alternanțele $e \to ə$ și $i \to ɨ$.

Datorită ordonării regulilor dispare necesitatea formulării unei reguli speciale pentru alternanța $e \sim a$. Conform celor de mai sus, aceasta apare ca un fenomen caracteristic exclusiv pentru structura fonologică de suprafață, rezultînd :

(a) în context {č, ǧ, k', g', i} — din succesiunea regulilor (3) — — (11) — (12) : [k'ém&ə] → k'éam&ə → k'eámə → k'ámə.

(b) în context {p, b, m, f, v} — din succesiunea regulilor (3) — (4) — (11) — (13) : [spél&ə] → spéal&ə → spəal&ə → spəálə → spálə.

(c) în context {ʃ', ʒ'}, din succesiunea regulilor (3) — (5) — (6) — — (11) — (13) : [ʃ'éd&ə] → ʃéad&ə → ʃéad&ə → ʃəád&ə → ʃádə → ʃádə.

Prin ordonare se elimină de asemenea necesitatea formulării unor reguli speciale pentru alternanțele $oa \to u$, $e \to ə \to a$, $o \to oa \to u$.

Ordonarea regulilor face posibilă ierarhizarea alternanțelor :

(a) demonstrează necesitatea delimitării alternanțelor provocate de timbrul vocalic de alternanțele provocate de accent ;

(b) explicitează relația existentă între alternanțe ca $é \to eá$, $e \to a$, $e \to ə$, $e \to ə \to a$ sau $ó \to oá$, $ó \to u$, $o \to oa \to u$, $oá \to u$ în cazul cărora gramatica descriptivă se limitează la semnalarea unui termen comun.

Distincția dintre structura de adîncime și structura de suprafață are de asemenea importante urmări pentru unitatea, precizia și economia descrierii alternanțelor. La nivelul structurii de adîncime poate fi unificat tratamentul unor alternanțe cărora le corespunde o structură de suprafață diferențiată ($e \to ea$: $e \to a$, $e \to ea$) sau, invers, se pot sesiza diferențe pe care structura de suprafață nu le mai evidențiază ($e \to a$ — cele 3 evoluții).

REFERINȚE

Chomsky N. (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge Mass., MIT Press.

Chomsky N. — Halle M. (1965), *Some Controversial Questions in Phonological Theory*, [in] „Journal of Linguistics", I, nr. 2, p. 97—138.

Dicționarul limbii române moderne, București, 1958.

Felix Jiři (1965), *Asupra alternanțelor fonologice din flexiunea verbală românească*, [în] SCL, XVI, 1965, 6, p. 791—800.

Golopenția Sanda (1962), *Čeredovanija glasnyx v sovremennom rumynskom jazyke*, [în] RL, VII, 1, p. 51—69.

Guțu-Romalo Valeria (1964), *Descrierea structurală a verbului românesc*, [în] SCL XV, 4, p. 511—537.

Halle M. (1959), *The Sound Pattern in Russian*, The Hague.

Halle M. (1964), *Phonology in Generative Grammar*, [in] Fodor J. A. & Katz J. J., *The Structure of Language : Readings in the Philosophy of Language*, Englewood Cliffs, N. J., p. 334—352.

Halle M. (1964), *On the Bases of Phonology*, [in] Fodor & Katz, p. 324—333.

Sableski Julia Ann (1965), *A Generative Phonology of a Spanish Dialect*, Seattle, University of Washington.

Vasiliu E. (1966), *Towards a Generative Phonology of Daco-Rumanian Dialects*, [in] „Journal of Linguistics", II, nr. 1, p. 79—98.

Aprilie 1967

Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei 194

GENERAREA CONSTRUCȚIILOR CU SUBIECT NEDETERMINAT*

DE

LILIANA IONESCU

1. Gramaticile curente [1] semnalează existența unor propoziții în care subiectul nu poate fi determinat, cu toate că predicatul este un verb la mod personal. Deși caracteristică pentru anumite persoane și numere, forma verbală nu constituie totdeauna un indiciu despre natura subiectului în cazul verbelor la :

a) diateza activă : 1) persoana a II-a singular
2) persoana a III-a singular și plural
3) persoana I plural

b) diateza reflexivă, persoana a III-a singular.

În aceste situații, fie că autorul acțiunii nu poate fi identificat (cazul a 2 : **Scrie** în toate ziarele ,,nu se știe cine''), fie că acțiunea are valoare generală, neputînd fi atribuită numai unei persoane (cazurile a 1, 3 și b : Nu **știi** ce să **crezi** ; Nu **putem** face orice ; **Se lucrează** intens — asertiunile privesc deopotrivă toate persoanele).

2. În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm modul de generare a construcțiilor de acest tip și să luăm în discuție cîteva aspecte strîns legate de soluționarea problemei subiectului nedeterminat.

După cum se știe, gramatica transformațională, în termenii căreia vom lucra, reprezintă un model generativ, adică un model urmărind să specifice șirul infinit al propozițiilor corecte dintr-o limbă, asociind, în același timp, fiecărei propoziții una sau mai multe descrieri structurale [2]. În felul acesta, afirmă N. Chomsky, ,,nu ar fi incorect să privim modelul transformațional ca o formalizare a trăsăturilor implicite în gramaticile tradiționale și să privim aceste gramatici ca gramatici generative transformaționale neexplicite'' [3].

---

* Versiunea prescurtată în limba franceză a articolului a apărut în RRL XI, 1966, 4.

[1] Prezentarea datelor cuprinse sub **1** este făcută după *Gramatica limbii române*, vol. II, ed. a II-a, București, 1963, p. 93–94.

[2] Vezi Noam Chomsky, *Current Issues in Linguistic Theory*, The Hague, 1964, p. 9.

[3] *Idem*, ,,It would not be inaccurate to regard the transformational model as a formalization of features implicit in traditional grammars, and to regard these grammars as inexplicit transformational generative grammars'', p. 16.

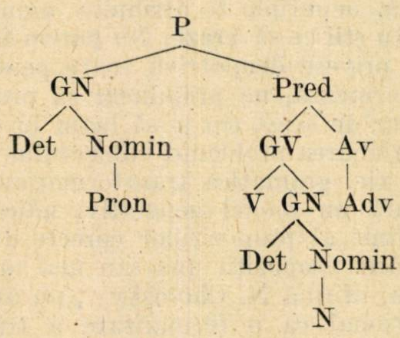
Modelul transformațional al lui N. Chomsky cuprinde trei componente[4]: una centrală, componenta sintactică, și două interpretative, componenta semantică și componenta fonologică. Rolul generativ îi revine componentei sintactice, iar componentele interpretative conferă structurilor generate interpretarea fonetică și semantică; în acest mod, structurile abstracte rezultate la nivel sintactic sînt convertite în elemente lingvistice concrete.

Considerînd propoziția *P* putem descrie structura ei cu ajutorul unor reguli de rescriere a constituenților de rang superior sub forma unor constituenți de rang inferior. Regulile de constituenți au forma $X \rightarrow Y$: „rescrie pe *X* ca *Y*". Se pot formula astfel regulile:

(1) P → GN & Pred
(2) GN → (Det &) Nomin
(3) Pred → GV & Av
(4) Nomin → { N & Art / Pron / Indef }
(5) GV → V & GN
(6) Av → Adv
⋮

în care: *&* este simbolul concatenației, *GN* reprezintă un grup nominal, *Pred* — grupul predicatului, *Det* — determinativele numelui (*al*, *oricine*, *cîțiva*, *niște* etc.), *Nomin* — orice nominal: *N* — nume cu articol (*Art*), *Pron* — pronume personal, *Indef* — pronume nehotărît (*oricine*, *cineva* etc.), *GV* — grupul verbal, *V* — verbul, *Av* — adverbialele, *Adv* — adverbul, acolada indică alegerea între mai multe posibilități de rescriere echivalente, iar paranteza — apariția facultativă a unui constituent.

Natura raporturilor dintre constituenți poate fi precizată prin intermediul unei reprezentări sub formă de arbore, de tipul:

Arborele reprezintă *derivația* propoziției *P*: fiecare nod superior *domină* nodurile inferioare atașate lui. Relația de dominare va fi simbolizată prin semnul >. Așa, de ex., *Nomin* > *GN* indică faptul că nodul *Nomin* (nominal) este dominat de nodul *GN* (grup nominal); *Av* > *Pred*

[4] Pentru prezentarea teoretică cuprinsă sub 2 am folosit, în afara lucrării citate în nota 2, lucrarea lui Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge Mass., 1965, în special p. 128—147 și 164—170, și date din cursul de gramatică transformațională ținut de Em. Vasiliu la Facultatea de limbă și literatură română, în anul universitar 1965—66.

indică faptul că nodul *Av* (adverbial) este dominat de nodul reprezentînd grupul predicatului (*Pred*) etc. Din derivația prezentată, rezultă că unul și același simbol este rescris la fiecare apariție conform aceleiași reguli. Simbolul *GN*, de exemplu, este rescris nu numai în ramura din stînga sub forma *Det & Nomin*, ci și în ramura din dreapta, acolo unde este dominat de *GV*.

Se poate observa însă că, după aplicarea unui anumit număr de reguli, simbolurile nu mai pot fi detaliate. Simbolurile *N*, *Pron*, *Indef*, *Verb*, *Aux*, *Adv* etc. nu mai pot fi rescrise în termeni echivalenți cu aceștia. Simbolurile obținute nu pot fi însă substituite prin orice element lexical. Observația directă ne arată că nu orice combinație de elemente lexicale reprezintă o propoziție corectă. Așa, de exemplu, existența unui subiect la plural determină apariția obligatorie a pluralului la verb. Pe de altă parte, contextul impune restricții sintactice (un verb intranzitiv nu poate fi urmat de un complement direct) sau semantice (verbul *a scrie* nu poate avea ca subiect decît un substantiv animat, nume de persoană sau un pronume, substitut al lui).

Rezultă deci că șirul de contexte în care apare un simbol (*N*, *Pron*, *Verb* etc.) impune o anumită subclasificare a simbolului considerat, fiecare context înregistrat constituind una dintre subdiviziunile posibile.

Regulile care operează subdivizarea categoriilor simbolizate prin *N*, *Pron*, *Verb* etc., în funcție de contextele în care acestea pot apărea și de trăsăturile caracteristice contextelor respective, se numesc *reguli de subcategorizare*. Conform acestor reguli sensibile la context, un anumit element este pozitiv specificat în raport cu o trăsătură asociată contextului, dacă el apare în acel context. Trăsăturile contextuale sînt reprezentate în forma [X — Y], unde *X* și *Y* sînt șiruri de simboluri (uneori nule) iar — indică locul în care este inserat simbolul în discuție. Astfel, un verb tranzitiv este pozitiv specificat în raport cu trăsătura contextuală [— GN], întrucît [— GN] este o trăsătură contextuală asociată unui context posibil pentru verbele tranzitive (ele pot fi urmate de un grup nominal cu funcția de obiect direct).

Rezultatul aplicării regulilor de subcategorizare a unui anumit simbol este un simbol complex (*C*), indicînd totalitatea contextelor în care pot apărea diferiți membri ai categoriei considerate și trăsăturile atribuite de contextele respective membrilor acelei categorii.

Regulile de subcategorizare sînt de două tipuri : reguli *de subcategorizare strictă* și reguli *de selecție*.

Regulile de subcategorizare au forma generalizată

$$X \rightarrow C \Big/ \left\{ \begin{matrix} \text{———} \ \alpha \\ \alpha \ \text{———} \end{matrix} \right\}$$

în care *X* reprezintă orice simbol al unei categorii (*N*, *Pron* etc.), *C* — simbolul complex / trebuie citit ca „în contextul" /, iar α reprezintă contextul în raport cu care se face subcategorizarea. Considerînd că *X* este un *V*, conform regulilor de subcategorizare strictă *V* poate fi înlocuit printr-un simbol complex (*C*), dacă α este un șir astfel încît

V & α să fie dominate de nodul *GV*. Regula de subcategorizare strictă a simbolului *V* va fi astfel:

$$V \rightarrow C \; / \; \text{——} \left\{ \begin{array}{l} \# \\ GN \\ GN \;\&\; GN \\ Adj \\ \vdots \quad etc. \end{array} \right\}$$

Rezultă că subcategoriile posibile ale simbolului *V* sînt:

+ [— #] — verbele intranzitive
+ [— GN] — verbele tranzitive
+ [— GN & GN] — verbele care pot avea complement direct şi indirect sau două complemente directe
+ [— Adj] — verbele copulative
etc.

În felul acesta, un verb ca *a merge* va fi caracterizat prin trăsătura + [— #], *a mînca* — prin trăsătura + [— GN], *a da* — prin trăsătura + [— GN & GN], *a fi* — prin + [— Adj] etc.

Regulile de selecţie nu operează cu simboluri ale claselor, ci cu trăsături semantice ale acestora, formulînd restricţii de coocurenţă a diverselor trăsături.

Specificările de orice fel ale fiecărui element lexical sînt înregistrate în *lexiconul* gramaticii. Aici apar: reprezentarea fonetică a fiecărui element în termeni de trăsături distinctive, trăsăturile contextuale, trăsăturile semantice caracteristice (componentele definiţiei dintr-un dicţionar obişnuit şi elementele care individualizează sensul unui cuvînt, exprimate într-un sistem binar de trăsături). Încadrarea într-o anumită clasă (morfologică) se face apelînd la trăsături de tipul [+ V], pentru verbe, [+ N], pentru nume, [+ Pron], pentru pronume etc.

Prin intermediul regulilor de selecţie, simboluri de tipul [+N], [+V] etc. sînt subclasificate în funcţie de trăsăturile semantice caracteristice anumitor contexte în care aceste simboluri pot apărea. În cazul verbelor, de ex., caracterizate prin prezenţa trăsăturii [+ V], numele care le precedă cu rol de subiect pot avea trăsăturile [± Anim] (animat), [± Personal] (nume de persoană) etc. Ţinînd seama de aceasta, este posibilă formularea unei reguli de selecţie de tipul:

$$[+V] \rightarrow C \; / \left\{ \begin{array}{l} \begin{bmatrix} + \text{ Anim} \\ + \text{ Personal} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} + \text{ Anim} \\ - \text{ Personal} \end{bmatrix} \\ \quad \vdots \end{array} \right\} \;\&\; Aux \; \text{——}$$

(Simbolul *V* are expansiunea *Aux & Verb*). Regula de selecţie menţionată exprimă faptul că fiecare trăsătură a numelui subiect este atribuită verbului. Putem distinge astfel subclasa verbelor care posedă trăsătura „subiect nume de persoană" (*a scrie*, *a citi*, *a vorbi* etc.), de cea a verbelor care posedă trăsătura „subiect animat, dar nu nume de persoană" (*a lătra*, *a mugi* etc.) ş.a.m.d.

Forma generală a regulii de selecţie pentru verbe, în funcţie de trăsăturile caracteristice subiectului, va fi deci :

$$[+\mathrm{V}] \rightarrow \mathrm{C} \,/\, \alpha \,\&\, \mathrm{Aux} \text{ ——}$$

unde α este (ca şi în cazul regulilor de subcategorizare strictă) o *variabilă*, depinzînd, de data aceasta, de trăsătura numelui care este specificată.

În general, α este în gramatica transformaţională simbolul variabilei, ale cărei valori sînt sensibile la context. Regulile de acord între constituenţii unei propoziţii, de exemplu, sînt *reguli* α, de selecţie. Într-o propoziţie cum ar fi *Tu citeşti*, întrucît subiectul (*tu*) este caracterizat prin trăsăturile $\begin{bmatrix} -\mathrm{Pl} \\ +\mathrm{Pers} \\ +\mathrm{Audit} \end{bmatrix}$, adică singular, persoana a II-a ([+ Aud] reprezintă persoana a II-a, care indică auditorul), simbolurile α care indică flexiunea verbului în raport cu categoria gramaticală a numărului şi a persoanei : $\begin{bmatrix} \alpha\ \mathrm{Pl} \\ \alpha\ \mathrm{Pers} \\ \alpha\ \mathrm{Audit} \end{bmatrix}$ trebuie să primească valorile : (—) pentru număr, (+) pentru persoană şi (+) pentru auditor, în urma aplicării regulilor α de acord. Deci flexiunea verbului trebuie caracterizată, ca şi cea a subiectului, drept $\begin{bmatrix} -\mathrm{Pl} \\ +\mathrm{Pers} \\ +\mathrm{Audit} \end{bmatrix}$.

În cazul propoziţiei *Noi citim*, flexiunea verbului, caracterizată de asemenea ca $\begin{bmatrix} \alpha\ \mathrm{Pl} \\ \alpha\ \mathrm{Pers} \\ \alpha\ \mathrm{Audit} \end{bmatrix}$, trebuie să capete, prin aplicarea regulilor α de acord, interpretarea $\begin{bmatrix} +\mathrm{Pl} \\ +\mathrm{Pers} \\ -\mathrm{Audit} \end{bmatrix}$, deoarece *noi* se caracterizează prin prezenţa acestor valori ale trăsăturilor considerate (*Pl*, *Pers*, *Audit*).

Regulile de constituenţi, regulile de subcategorizare şi lexiconul alcătuiesc *componenta de bază* a gramaticii transformaţionale. Componenta sintactică a unei gramatici de acest fel cuprinde însă, alături de componenta de bază, o *componentă transformaţională*. Aceasta din urmă este constituită dintr-un şir parţial ordonat de operaţii complexe, denumite *transformări*, prin care dintr-o structură cu o anumită descriere sînt derivate alte structuri, cu descrieri proprii. Transformările pot avea caracter *obligatoriu* sau *opţional*.

Capacitatea generativă infinită a unei gramatici transformaţionale este dată de o anumită proprietate formală a regulilor de constituenţi, aceea că simbolul *P* (propoziţie) poate fi introdus în oricare punct al unei derivaţii. În felul acesta, regulile de transformare se pot aplica ciclic, ori de cîte ori un anumit şir de constituenţi îndeplineşte condiţiile de structură care delimitează domeniul de aplicare al transformărilor considerate.

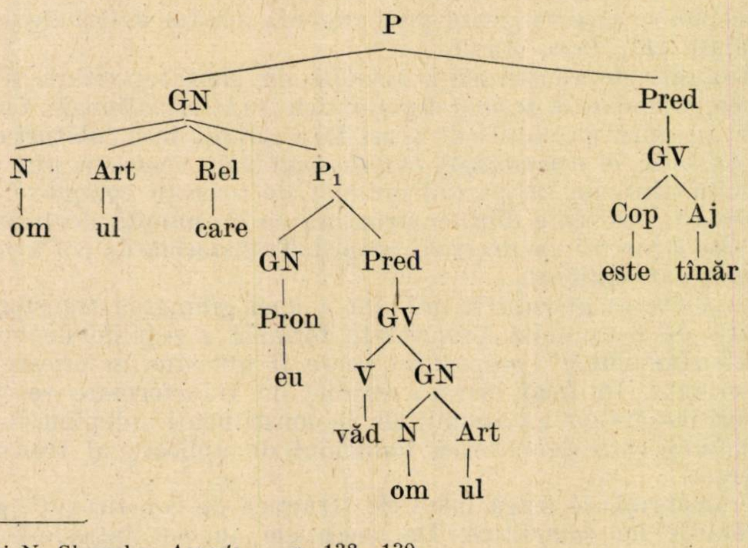
Transformările leagă între ele structuri de constituenţi, combinînd interpretările lor semantice. De aceea ele nu pot introduce elemente purtătoare de sens, nici nu pot suprima elemente semantice nerecupe-

rabile. Întrucît sensul general al enunţului este o sinteză a sensurilor constituenţilor, atît introducerea de elemente purtătoare de sens, cît şi suprimarea lor modifică sensul enunţului de bază. Dacă este posibilă formularea unei reguli de reluare a complementului direct sau indirect, printr-o formă pronominală neaccentuată, deoarece aplicarea ei nu aduce modificări ale sensului enunţului de bază (*Îţi dau cartea* şi *Îţi dau ţie cartea*, de exemplu, sînt echivalente denotativ), nu este posibilă, de exemplu, formularea unei reguli de suprimare a numelui complement direct dintr-o propoziţie ca *Dau copilului cartea*, fiindcă sensul elementului suprimat nu este echivalent cu al altui constituent, iar regula nu permite ca el să fie transferat altui constituent. Enunţul obţinut prin aplicarea unei astfel de reguli (*Dau copilului*) nu ar fi denotativ echivalent cu cel iniţial.

Tipurile de structuri generate de componenta de bază a gramaticii poartă numele de *structuri de adîncime*. Structura de adîncime a unei propoziţii derivate cuprinde întreaga informaţie conţinută în bază şi informaţia furnizată de transformările aplicabile. Regulile de transformare convertesc o structură de adîncime abstractă într-o *structură de suprafaţă* concretă.

O structură de constituenţi este structura de adîncime a unei propoziţii cu o anumită structură de suprafaţă numai dacă ea permite aplicarea tuturor transformărilor obligatorii, cerute pentru obţinerea structurii de suprafaţă respective. Incapacitatea aplicării unei transformări obligatorii este denumită *blocare a unui proces de transformare*. Dacă o transformare se blochează înseamnă că structura de constituenţi de la care s-a pornit nu constituie o structură de adîncime. De aici rezultă ideea că regulile de transformare acţionează ca un filtru, care permite numai unor anumite structuri de constituenţi să fie calificate drept structuri de adîncime [5].

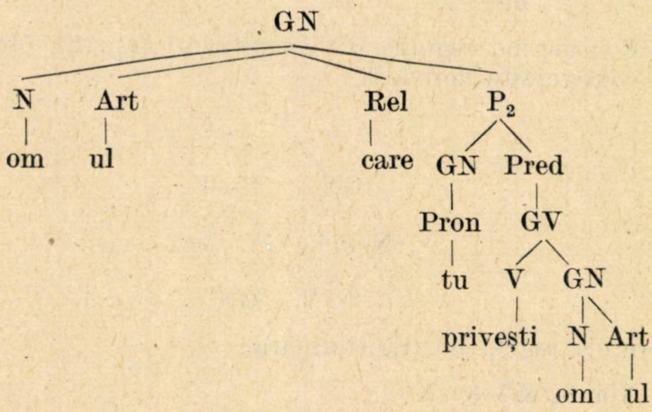
Aceste reguli sînt criteriul de identificare a structurilor de adîncime. Astfel, de ex., propoziţia cu structura:

[5] Vezi N. Chomsky, *Aspects*..., p. 138–139.

constituie structura de adîncime a propoziției cu structura de suprafață *Omul pe care-l văd este tînăr*, pentru că ea permite aplicarea regulilor de pronominalizare și de relativizare, obligatorii pentru obținerea structurii de suprafață menționate.

Dacă însă nodul *GN* cel mai de jos din derivația considerată domină următoarele elemente:

propoziția reprezentată astfel nu mai constituie o structură de adîncime, deoarece procesul de transformare se blochează (transformarea de relativizare nu poate fi aplicată fiindcă *N* care apare în prima ramură din stînga va fi înlocuit, conform regulii de pronominalizare, cu un pronume. Pentru relativizare este necesar însă ca, în acel punct, să apară un nume).

3. Din punct de vedere generativ, construcțiile menționate sub 1 sînt rezultate prin aplicarea unor reguli de suprimare a subiectului. Pentru cazurile a 1 și 3, este vorba despre suprimarea pronumelui personal subiect; pentru cazurile a 2 și b — despre suprimarea indefinitului subiect.

Regulile de transformare pe care le vom formula vor opera asupra structurilor de adîncime generate de următoarele reguli de constituenți [6]:

$$(1)\ P \rightarrow GN \ \&\ Pred$$

$$(2)\ GN \rightarrow \begin{Bmatrix} Nomin \\ \begin{Bmatrix} Conj \\ Rel \end{Bmatrix} \&\ P_1 \end{Bmatrix}$$

$$(3)\ Nomin \rightarrow \begin{Bmatrix} (Det\ \&)\ N\ \&\ Art \\ Pron \\ Indef \end{Bmatrix}$$

$$(4)\ Pred \rightarrow GV\ (\&\ Av)$$

$$(5)\ GV \rightarrow \begin{Bmatrix} V \\ V\ \&\ GN \end{Bmatrix} (\&\ Modal)$$

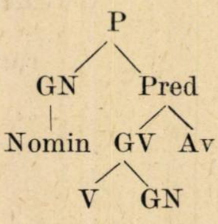
---

[6] Precizăm că regulile nu prezintă decît posibilitățile de expansiune a constituenților legate direct de aplicarea regulilor de transformare sau de discuțiile care vor interveni.

(6) V → Aux & Verb

(7) Conj → { că / (pre) cum că / să / ca... să / dacă / de }

3.1. Considerînd regulile de constituenți (1), (2), (4), (5) pe baza cărora se construiește derivația :

putem formula regula de transformare :

(8) Nomin & V & X
1 2 3
⇒ 0 2 3

dprin *X* sînt notate elementele care urmează verbul, fără a fi afectate ze regula de transformare), care permite suprimarea ramurii repre-(entînd nominalul subiect. Regula are caracter *opțional*.

Înainte de a face unele distincții și precizări, considerăm că sînt necesare cîteva lămuriri referitoare la modul de caracterizare a pronumelor personale în lexiconul unei gramatici transformaționale.

Pornind de la ideea că formele de persoana a III-a sînt singurele care substituie nume, rezultă că numai formele de persoana I și a II-a pot fi caracterizate prin trăsătura [+ Pers], în timp ce formele de persoana a III-a, ca și numele și indefinitele, se caracterizează prin trăsătura [— Pers]. Distincția între persoana I și a II-a se face, după cum am arătat și sub *2*, în raport cu elementul ,,auditor'', persoana a II-a fiind caracterizată prin trăsătura [+ Audit], iar persoana I — prin trăsătura [— Audit] [7].

Existența construcțiilor cu subiect nedeterminat avînd verbul la persoana a II-a singular sau I plural obligă la specificarea în lexicon a faptului că pronumele *tu* și *noi* pot avea în anumite contexte, pe lîngă trăsăturile menționate anterior : [+ Pers / + Audit] și respectiv [+ Pers / — Audit], și trăsătura semantică [+ Indef], care le apropie de indefinitele propriu-zise [8].

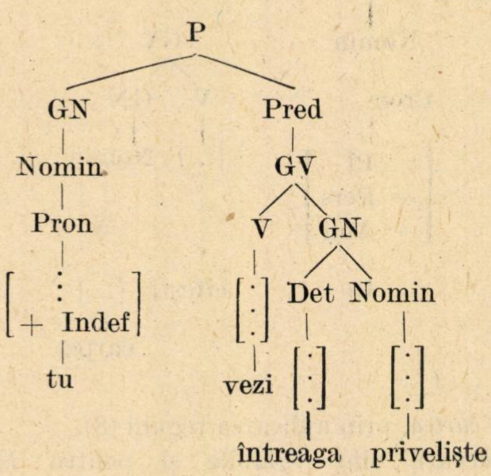
[7] Vezi Em. Vasiliu, *curs*...

[8] De menționat că *Gramatica*..., vol. II, citează exemplul :
,,Ce e rău și ce e bine
Tu te-ntreabă și socoate'' (p. 94),
în care subiectul, formulat explicit : *tu*, nu indică persoana a II-a, ci persoana nedeterminată. Forma este cea de persoana a II-a, dar sensul este asemănător cu al indefinitelor.

Analizînd situaţia în care constituentul suprimat prin aplicarea regulii (8) este un pronume, putem face următoarele delimitări :

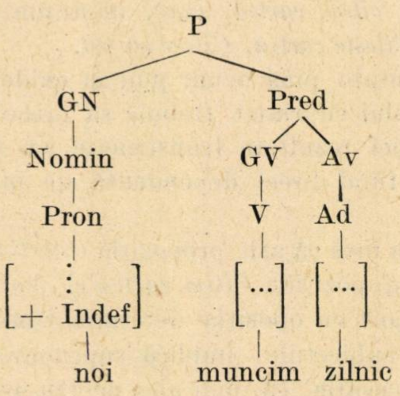
a) Aplicarea regulii (8) are ca rezultat construcţii cu subiect nedeterminat dacă elementele suprimate sînt pronumele *tu* sau *noi*, caracterizate prin prezenţa trăsăturii [+ Indef].

Considerînd propoziţia *Tu vezi întreaga priveliște*, cu derivaţia :

sînt posibile aplicarea regulii (8) și deci suprimarea ramurii *GN* din stînga, a derivaţiei.

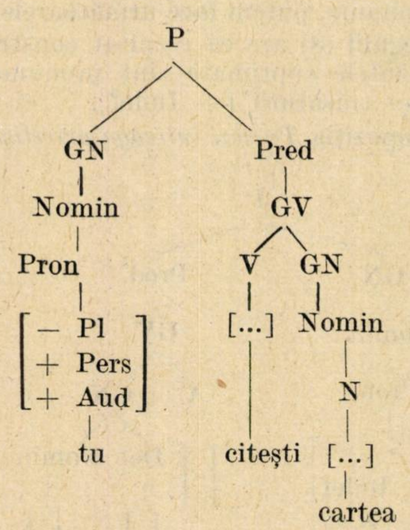
În același mod, din propoziţia *Noi muncim zilnic*, cu derivaţia :

se obţine prin aplicarea regulii (8) propoziţia *Muncim zilnic*, cu subiect nedeterminat.

b) Pentru nume și pentru toate celelalte pronume (inclusiv pentru *tu* și *noi* cînd nu posedă trăsătura [+ Indef]), aplicarea regulii (8) are ca rezultat construcţii cu subiect inclus sau cu subiect subînţeles. Nu vom insista aici asupra lor.

O propoziţie ca *Tu citeşti cartea*, cu derivaţia :

poate deveni *Citeşti cartea*, prin aplicarea regulii (8).

Aceleaşi observaţii sînt valabile şi pentru *Eu citesc cartea*, *Noi* $\begin{bmatrix}+\text{Pl}\\+\text{Pers}\\-\text{Aud}\end{bmatrix}$ *citim cartea*, *Voi citiţi cartea*, care pot deveni construcţii cu subiect inclus : *Citesc cartea*, *Citim cartea*, *Citiţi cartea*, sau pentru *El citeşte cartea*, *Ei citesc cartea*, care, în anumite condiţii, pot avea subiect subînţeles : *Citeşte cartea*, *Citesc cartea*.

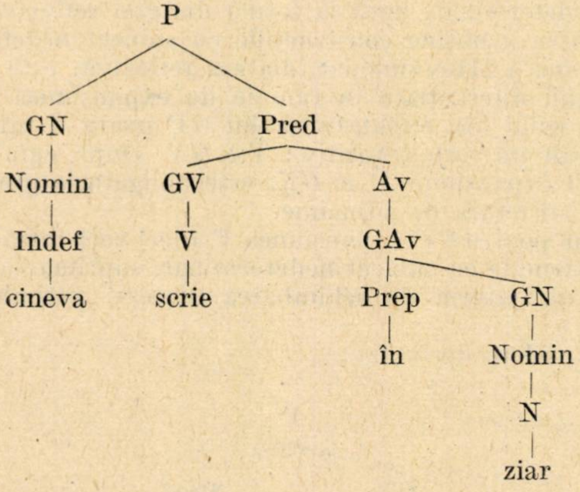
Situaţiile prezentate pînă acum pun în evidenţă faptul că analiza semantică a nominalului suprimat trebuie să preceadă aplicarea regulii (8), natura construcţiei rezultate (construcţie cu subiect nedeterminat, inclus sau subînţeles) fiind direct dependentă de interpretarea semantică a bazei.

Se poate remarca însă că atît propoziţia *Citeşti cartea*, cît şi propoziţia *Tu citeşti cartea* sau propoziţiile *Citim cartea* şi *Noi citim cartea* sînt ambigue semantic în raport cu opoziţia determinat/nedeterminat. De obicei însă, nedeterminarea subiectului implică suprimarea lui.

Adăugăm şi observaţia că, mai ales pentru pronumele de persoana I şi a II-a, prezenţa subiectului dă o uşoară emfază enunţului, emfază care lipseşte complet în cazul construcţiilor eliptice de subiect (rezultate prin aplicarea regulii (8)).

3.2.1. În cazul în care subiectul este un *Indef*, aplicarea regulii (8) permite obţinerea construcţiilor cu subiect nedeterminat avînd verbul la persoana a III-a, diateza activă.

Considerînd propoziția : *Cineva scrie în ziar*, cu descrierea structurală :

aplicînd regula (8) : Nomin & V & X
1 2 3
⇒ Ø 2 3, dacă *Nomin* este un *Indef*, obținem propoziția cu subiect nedeterminat *Scrie în ziar*.

Construcțiile cu subiect nedeterminat, rezultate prin suprimarea *Indef*, pot avea flexiunea verbului caracterizată fie prin trăsătura [−Pl], fie prin trăsătura [+ Pl], în funcție de trăsăturile care caracterizează subiectul din propoziția de bază. Dacă subiectul suprimat este *cineva*, *oricine*, *careva*, conform regulilor α, flexiunea verbului va primi caracterizarea [− Pl], dacă subiectul este *unii*, *alții*, *cîțiva*, ea va primi caracterizarea [+ Pl].

Se impune precizarea că nu toate verbele la diateza activă pot constitui predicatul unor construcții cu subiect nedeterminat. Pentru verbele intranzitive, schimbarea diatezei, din activă în reflexivă, este obligatorie în acest caz. Verbele tranzitive se constituie în două categorii :

a) verbe care pot apărea în structura *GV* al unei propoziții cu subiect nedeterminat, atît cu forma pentru diateza activă cît și cu aceea pentru diateza reflexivă, ca, de exemplu : *a ara*, *a coase*, *a lucra*, *a măcina*, *a scrie* etc. (vezi propoziții cum ar fi : **Lucrează** bine aici, dar și **Se lucrează** bine aici ; **Macină** fin la moară, dar și **Se macină** fin la moară etc., toate cu subiect nedeterminat, dar cu verbul fie la diateza activă, fie la diateza reflexivă) ;

b) verbe care nu pot apărea în structura *GV* al unei propoziții cu subiect nedeterminat decît cu forma pentru diateza reflexivă (ca și verbele intranzitive), ca, de exemplu : *a face*, *a mînca*, *a putea*, *a vedea* etc. În acest caz, numai propoziții cum ar fi : **Se mănîncă** bine acolo ; **Se vede** bine de aici etc., cu verbul la diateza reflexivă, au subiect nedeterminat. Propoziții ca **Mănîncă** bine acolo, **Vede** bine de aici, cu

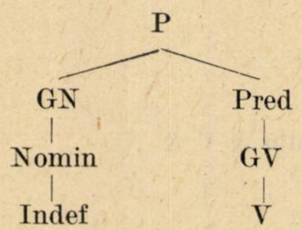
verbul la diateza activă, nu sînt interpretabile decît ca propoziții cu subiect subînțeles (*el*, *ea*).

Rezultă că *orice* verb tranzitiv poate aparține *GV* al unei propoziții cu subiectul nedeterminat, dacă ia forma diatezei reflexive.

3.2.2. Pentru a obține construcțiile cu subiect nedeterminat avînd verbul la persoana a III-a singular, diateza reflexivă, este necesară aplicarea unor reguli diferențiate în funcție de expansiunea aleasă pentru *GV*. Conform regulii (5), expansiunea lui *GV* poate fi sau un verb intranzitiv : *V*, sau un verb tranzitiv : *V* & *GN*. După cum se va vedea, în cazul alegerii expansiunii *V* & *GN*, este obligatorie prezența elementului *Modal* în structura de adîncime.

a) Alegînd pentru *GV* expansiunea *V* (deci verb intranzitiv), pentru a obține o construcție cu subiect nedeterminat, suprimarea *Indef* subiect va fi însoțită obligatoriu de schimbarea diatezei verbului, din activă în reflexivă.

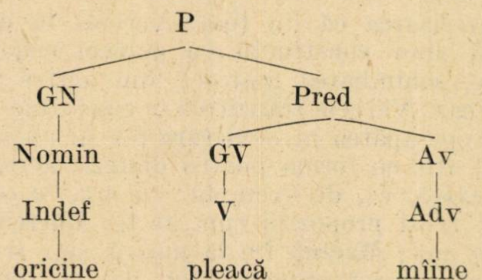
Avînd în vedere derivația :

construită pe baza regulilor (1) — (5), vom aplica o formă ușor modificată a regulii (8) :

(9) Indef & V & X
　　1　　2　3
$\Rightarrow$ Ø se+2　3

Propoziția *Oricine pleacă mîine*, cu structura :

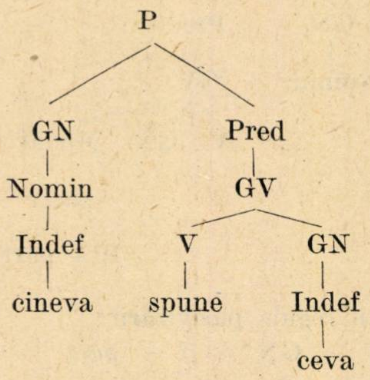
generează, prin aplicarea regulii (9) :

Indef — V — Adv
　1　　2　　3
$\Rightarrow$ Ø se+2　3

propoziția cu subiect nedeterminat *Se pleacă mîine.*

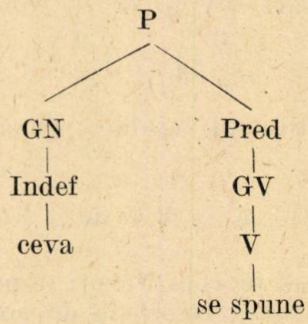
b) Dacă alegem pentru *GV* expansiunea *V & GN*, problemele care urmează să fie rezolvate sînt mult mai complexe.

Considerînd structura propoziţiei *Cineva spune ceva:*

şi aplicînd o regulă de tipul lui (9), deci suprimînd ramura *GN* (din stînga) şi schimbînd diateza verbului (*se spune*), am obţine structura de suprafaţă *Se spune ceva.*

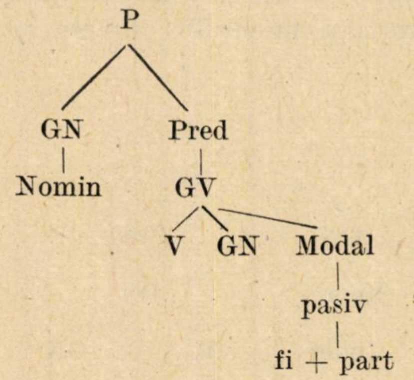
Derivaţia acestei propoziţii este reprezentată însă de arborele :

altfel exprimat, în propoziţia menţionată *ceva* devine subiect. Această constatare indică necesitatea aplicării unei transformări prin intermediul căreia *GN*-obiect să poată fi transferat în locul lui *GN*-subiect. Transformarea care se impune este cea pasivă.

Trebuie să considerăm deci o structură de adîncime constituită pe baza regulilor (1), (2), (4), (5), precizînd că necesitatea aplicării transformării pasive *obligă* la alegerea elementului *Modal* indicat ca facultativ în formularea regulii (5).

Avînd în vedere derivaţia :

putem formula mai întîi regula pasivizării :

(10) Nomin — V — GN — *fi* + *part*
1 2 3 4
⇒ 3 4 2 de + 1,

a cărei condiţie este ca *fi* + *part* să fie dominate de nodul *Modal*. În structura obţinută, *de* + *1* se ataşează la nodul *Modal*, iar 4 şi 2 se ataşează la acelaşi nod (*V*).

În etapa următoare trebuie operată schimbarea diatezei lui *V* din structura rezultată prin aplicarea regulii (10), prin intermediul regulii :

(11) GN — fi + part — V — de + Nomin
1 2 3 4
⇒ 1 Ø se + 3 4

Structura de constituenţi rezultată după aplicarea regulilor (10) şi (11) este :

GN — se + V — de + Nomin.

Din această structură de constituenţi se poate obţine o construcţie cu subiect nedeterminat dacă structura de adîncime care a generat-o conţine atît un *Indef* subiect, cît şi un *Indef* obiect direct. Conform regulii (8), construcţia rezultată prin suprimarea subiectului are subiect nedeterminat numai dacă *Nomin* este un *Indef*. Iată de ce este necesar ca obiectul direct din propoziţa de bază, devenit subiect după aplicarea regulii (10), să fie un *Indef*. Deoarece interpretarea semantică a propoziţiei rezultate prin aplicarea unor transformări este strict dependentă de interpretarea semantică a bazei, provenienţa *Modalului* (*de* + *Nomin*) aparţinînd structurii de constituenţi menţionate, din *subiectul* propoziţiei de bază, împiedică interpretarea secvenţei obţinute după suprimarea subiectului ca avînd subiect nedeterminat. De aceea, şi *Modalul* trebuie să conţină un *Indef*. Regula de suprimare a subiectului trebuie

să indice și caracterul facultativ al prezenței *Modalului* în structura obținută :

(12) GN — se + V — de + Nomin

1 2 3

⇒ Ø 2 (3)

Aplicarea ei are deci ca rezultat construcții cu subiect nedeterminat numai dacă *GN* și *de + Nomin* conțin cîte un *Indef.*

Revenind la exemplul de la început : *Cineva spune ceva* a cărui descriere structurală am prezentat-o anterior (a se atașa ramura *Modal* la modul *GV*), vom aplica regulile :

(10) Cineva — spune — ceva — *fi + part*

1 2 3 4

⇒ 3 4 2 de + 1

obținînd : ceva fi + part spune de cineva

(11) 1 2 3 4

⇒ 1 Ø se spune 4

obținînd : ceva se spune de cineva

(12) 1 2 3

⇒ Ø 2 (3)

și vom obține propoziția cu subiect nedeterminat ***Se spune*** (***de cineva***).

În cazul propozițiilor : (a) *Cineva culege grîul* și (b) *Cineva culege ceea ce am semănat noi*, rezultatul va fi altul :

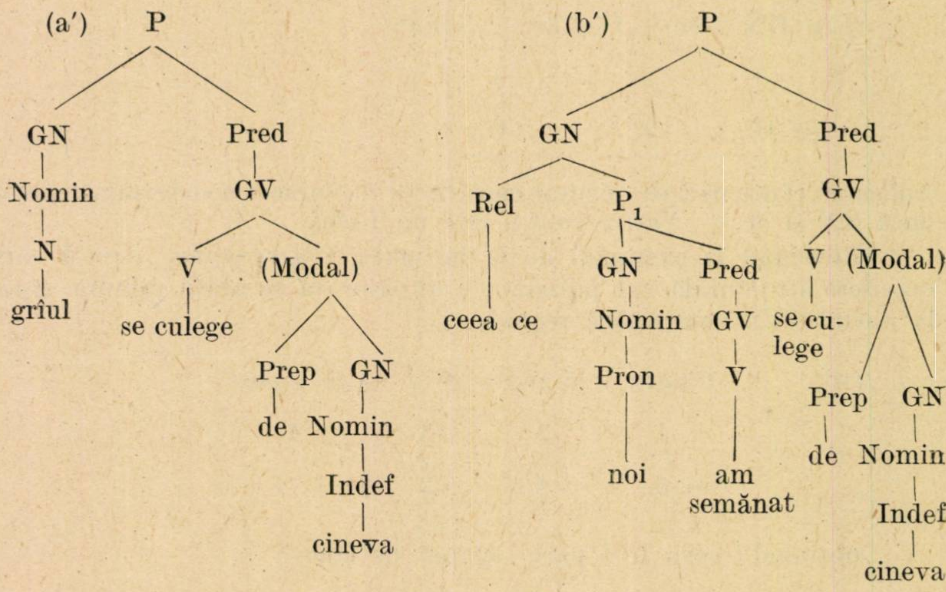
(a) *Cineva culege grîul* :

Grîul [fi + part culege] de cineva (10)
Grîul se culege de cineva (11)
Grîul se culege (de cineva) (12)

(b) *Cineva culege ceea ce am semănat noi:*

Ceea ce am semănat noi [fi + part culege) de cineva (10)
Ceea ce am semănat noi se culege de cineva (11)
Ceea ce am semănat noi se culege (de cineva) (12)

şi anume propoziţiile (a′) *Grîul se culege* (*de cineva*) şi (b′) *Ceea ce am semănat noi se culege* (*de cineva*) cu descrierile :

deci care au subiectul exprimat (printr-un nume sau printr-o subiectivă).

Din cele prezentate sub 3.2. rezultă că suprimarea indefinitului subiect şi schimbarea diatezei verbului au întotdeauna ca rezultat generarea unei propoziţii fără subiect numai dacă *V* este intranzitiv. Pentru verbele tranzitive se impune condiţia suplimentară a prezenţei unui *Indef* obiect direct în structura de adîncime.

Precizăm de asemenea că, întrucît sensul nedeterminat al construcţiilor fără subiect conţinînd verbe reflexive este strîns legat de prezenţa formei de persoana a III-a singular, este necesar ca *Indef* subiect din propoziţia de bază, pentru verbele intranzitive, şi *Indef* obiect direct — pentru verbele tranzitive, să fie caracterizate prin trăsătura [— Pl]. Cu alte cuvinte, în cazul verbelor reflexive, *Indef* suprimat pentru a obţine construcţii cu subiect nedeterminat poate fi numai *cineva*, *oricine*, *ceva* etc. şi nu *unii*, *alţii*, *cîţiva* etc.

3.2.3. În legătură cu apariţia unui *subiect* sau a unei *subiective* în propoziţiile generate pe baza regulilor (10) — (12) se impun cîteva observaţii privitoare la forma verbului.

După aplicarea regulii (12) este necesară, în aceste situaţii, aplicarea unor reguli α de acord între *noul* subiect şi predicatul secvenţelor obţinute, dacă flexiunea noului subiect se caracterizează prin alte trăsături decît cea a subiectului din secvenţa de bază.

Considerînd propoziţia *Cineva culege grînele*, după aplicarea regulii (12) am obţine propoziţia* *Grînele se culege* (flexiunea verbului din propoziţia de bază era caracterizată prin prezenţa trăsăturii [— Pl]). Forma corectă a propoziţiei : *Grînele se culeg* se obţine numai prin aplicarea regulilor de acord ; întrucît flexiunea noului subiect al propoziţiei este ca-

racterizată prin trăsătura [+ Pl], flexiunii verbului trebuie să i se atribuie aceeaşi trăsătură (*se culege* devine *se culeg*).

Distincţia între secvenţele din care, prin aplicarea regulilor (10) — (12), sînt generate propoziţii cu subiect şi cele din care sînt generate propoziţii cuprinzînd o subiectivă este redată în gramaticile obişnuite prin distincţia dintre reflexivul pasiv şi cel impersonal [9]: reflexivul pasiv poate avea subiect, pe cînd reflexivul impersonal are subiectul neexprimat, singura posibilitate de a-l exprima fiind propoziţia subiectivă. În fond, sensul pasiv al verbelor este prezent în ambele cazuri, fapt explicabil prin apariţia elementului *Modal* în structura de adîncime a propoziţiei de bază; reflexivul se obţine după aplicarea transformării pasive. În cazul reflexivului „impersonal" însă, atribuirea trăsăturilor $\begin{bmatrix} -\text{Pers} \\ -\text{Pl} \end{bmatrix}$ flexiunii verbului este convenţională, subiectiva neputînd fi caracterizată în raport cu categoria gramaticală a persoanei şi a numărului. Valoarea „impersonală" a reflexivului constituie tocmai reflectarea acestei particularităţi a subiectului noii secvenţe, în conformitate cu cerinţele regulilor acordului între subiect şi predicat.

4. Legat de observaţiile cuprinse sub 3.2.2. sînt necesare cîteva precizări referitoare la completivele directe şi la subiectivele provenite din acestea.

Cunoscînd faptul că subiectivele care însoţesc verbe tranzitive la diateza reflexivă provin din completive directe prin anumite reguli de transformare, putem afirma că subcategorizarea verbelor tranzitive după modul de introducere a subiectivelor coincide integral cu subcategorizarea lor după modul de introducere a completivelor directe.

Verbele intranzitive la diateza reflexivă nu sînt niciodată însoţite de subiective. Faptul este explicabil prin aceea că generarea subiectivelor, în cazul verbelor la diateza reflexivă, implică pierderea tranzitivităţii; în acest proces se anulează una dintre posibilităţile de expansiune a *GV* şi anume posibilitatea de a-l rescrie ca *V & GN*.

Din gramaticile curente se poate observa că atît subiectivele cît şi completivele directe pot fi introduse prin aceleaşi elemente [10]:

I. pronume relativ-interogative şi nehotărîte
(Ex.: Se ştie / **cine** a venit — subiectivă
Ştiu / **cine** a venit — completivă directă);

II. conjuncţiile *că*, (*pre*)*cum că*, *să*, *ca...să*, *dacă*, *de* („dacă", „să")
(Ex.: Se vede / **că** ştii — subiectivă
Văd / **că** ştii — completivă directă);

III. adverbe relativ-interogative: *cînd*, *unde*, *cum*, *cît*, *încotro*
(Ex.: Se ştie / **încotro** te duci — subiectivă
Ştiu / **încotro** te duci — completivă directă).

Apariţia unei completive directe în locul unui complement direct în structura de adîncime prezentată sub 3.2.2. nu presupune formularea unor restricţii suplimentare în aplicarea regulilor (10) — (12), ceea ce înseamnă că elementul conjuncţional rămîne nemodificat. De altfel, din exemplele de mai sus, care ilustrează coincidenţa modului de intro-

---

[9] Vezi *Gramatica*..., I, p. 210.
[10] Vezi *Gramatica*..., II, p. 266—267 şi 283—284.

ducere a subiectivelor și a completivelor directe, se poate observa că singura distincție între aceste două tipuri de propoziții o constituie diateza verbului din regentă (reflexivă — în cazul subiectivelor, și activă — în cazul completivelor directe), structura lor fiind identică.

Problema subcategorizării verbelor în funcție de modul de introducere a completivelor directe este rezolvată, în bună măsură, în articolul Mihaelei Mancaș, *Observations sur la syntaxe des complétives et des subjectives dans la grammaire générative*[11].

Pornind de la datele furnizate de acest articol, am putea adăuga unele precizări de amănunt :

a) În ceea ce privește introducerea subiectivelor prin conjuncții trebuie remarcat că verbele impersonale, grupate în regula (54) în clasa Xn_1 și ilustrate prin *se pare*[12], nu au subiective introduse numai prin *că, cum că, de* „că" (cum ar rezulta din regula (53) : Dacă Xn_2 — atunci $C\ s_1$, și (55) : $C\ s_1 \rightarrow$ *că, cum că, de* „că"), ci pot avea și subiective introduse prin *să* și *dacă* (vezi exemplu ca : Se așteaptă / **să** vină o delegație ; Nu se știe / **dacă** va veni).

b) Nu toate verbele impersonale intră în aceeași clasă cu adverbele predicative (vezi regula (54), citată în nota 12, în care, alături de *se pare*, apar și adverbe predicative), în raport cu modul de introducere a subiectivelor. Subiectivele dependente de verbe impersonale pot fi introduse, după cum am arătat mai sus, prin conjuncțiile *să* și *dacă*, ceea ce este imposibil pentru majoritatea adverbelor (numai *poate* face excepție, pentru că este posibil să fie urmat de o subiectivă introdusă prin *să* : Poate **să** vină „e posibil să vină"[13]). De asemenea, unele verbe impersonale pot fi însoțite de subiective introduse prin *Rel ce* sau *ceea ce* (vezi de exemplu : Se știe / **ce** va urma ; Se seceră / **ceea ce** am semănat), pe cînd adverbele predicative nu se pot afla niciodată în această situație.

c) Cele patru clase de verbe (1—4), citate în *Anexă*, stabilite în funcție de conjuncțiile care introduc completivele directe[14], coincid cu clasele stabilite în funcție de modul de introducere a subiectivelor. Este necesar să adăugăm însă că există și o clasă de verbe care pot avea completivele directe (și deci și subiectivele urmînd după verbe impersonale) introduse numai prin *Relative*, ca, de exemplu, verbele : *a cosî*

---

[11] În *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, vol. II, 1965, p. 127—146, în special p. 138—144.

[12] Regula (54) prevede : $Xn_1 \rightarrow$ *se pare, poate, firește, adevărat, sigur...*, *art. cit.*, p. 143.

[13] De altfel, secvența *Poate să vină* este ambiguă, întrucît identitatea formei adverbului predicativ cu cea a verbului *a putea* la indicativ prezent, persoana a III-a singular, permite apariția a două descrieri structurale : una în care *să vină* este dominat de nodul *GN* reprezentînd subiectul secvenței (atunci cînd *poate* este adverb) și a doua, în care *să vină* este dominat de nodul *GV*, reprezentînd complementul direct al verbului *a putea*.

[14] 1. Verbe care cer o completivă directă introdusă prin conjuncțiile *să, ca... să* (ex. : *apuca, aștepta, autoriza* etc.) ;
2. Verbe care cer o completivă directă introdusă prin conjuncțiile *că, (pre)cum că* (ex. : *acuza, admite, afirma* etc.) ;
3. Verbe care pot avea completiva directă introdusă prin conjuncțiile : *că, ca... să* sau *că, (pre)cum că* (ex. : *anunța, arăta, considera* etc.) ;
4. Verbe cerînd numai o interogativă indirectă (ex. : *afla, aminti, auzi* etc.), *art. cit.*, p. 143—144.

(Cosesc / **(ceea) ce** s-a copt); *a culege* (Culeg / **(ceea) ce** am semănat); *a lucra* (Lucrez / **(ceea) ce** doreşti); *a mînca* (Mănînc / **(ceea) ce** îmi place) etc.

Există şi clase de verbe care pot fi însoţite de completive directe sau de subiective introduse atît prin *Relative*, cît şi prin conjuncţii:

— prin *Rel* şi prin *că*: *a scrie* (Scrie / **(ceea) ce** trebuie; Scrie / **că** a plecat), *a simţi* (Simt / **(ceea) ce** se va produce; Simt / **că** nu e bine), *a spune* (Spun / **(ceea) ce** se cere; Spun / **că** va veni) etc.

— prin *Rel* şi prin *să*: *a aştepta* (Aştept / **(ceea) ce** se va întîmpla; Aştept / **să** vină), *a îngădui* (Îngăduiesc / **(ceea) ce** se poate; Îngăduiesc / **să** vii), *a permite* (Permit / **(ceea) ce** ceri; Permit / **să** pleci) etc.

În plus, verbele care pot avea completivele directe (sau subiectivele) introduse prin *dacă* pot avea de obicei şi completive directe (sau subiective) introduse prin *că*. Aşa, de exemplu, verbele: *a şti* (Ştiu / **dacă** ai sosit; Ştiu / **că** ai sosit), *a vedea* (Văd / **dacă** ai plecat; Văd / **că** ai plecat) etc.

Înainte de a formula regulile care prezintă situaţiile analizate sub 4 sînt necesare cîteva precizări.

Se poate constata că orice verb poate fi însoţit de o completivă directă (sau de o subiectivă de tipul celor discutate) introdusă prin adverbe relativ-interogative (categoria III de elemente introductive, menţionată anterior). Rezultă deci că aceste elemente nu pot constitui un criteriu de subcategorizare strictă a verbelor.

Introducerea propoziţiilor prin pronume relativ-interogative şi nehotărîte determină delimitarea categoriei de verbe care nu permite decît această modalitate de construcţie a completivelor directe (sau a subiectivelor). Pentru celelalte verbe este posibilă introducerea propoziţiilor în discuţie atît prin *Relative*, cît şi prin *Conjuncţii*.

Se poate formula deci o regulă de subcategorizare strictă a verbelor în funcţie de modul de introducere a completivelor directe, de forma:

$$(13)\quad \text{Verb} \rightarrow C \,/\, \text{Aux} - \& \left\{\begin{array}{l} \text{Rel} \\ \left\{\begin{array}{l} \text{să} \\ \text{ca...să} \end{array}\right\} \\ \left\{\begin{array}{l} \text{că} \\ \text{(pre)cum că} \end{array}\right\} \\ \left\{\begin{array}{l} \text{că} \\ \text{să} \\ \text{ca...să} \\ \text{(pre)cum că} \end{array}\right\} \\ \left\{\begin{array}{l} \text{dacă} \\ \text{de} \\ \text{că} \\ \text{(pre)cum că} \end{array}\right\} \end{array}\right\} \& P$$

Forma regulii permite distingerea a cinci subclase de verbe, caracterizate prin trăsăturile :

$$(a)\ + [\text{Aux} - \& \text{ Rel } \& \text{ P}]$$

$$(b)\ + \left[\text{Aux} - \& \begin{Bmatrix} \text{să} \\ \text{ca...să} \end{Bmatrix} \& \text{ P}\right]$$

$$(c)\ + \left[\text{Aux} - \& \begin{Bmatrix} \text{că} \\ \text{(pre)cum că} \end{Bmatrix} \& \text{ P}\right]$$

$$(d)\ + \left[\text{Aux} - \& \begin{Bmatrix} \text{că} \\ \text{să} \\ \text{ca...să} \\ \text{(pre)cum că} \end{Bmatrix} \& \text{ P}\right]$$

$$(e)\ + \left[\text{Aux} - \& \begin{Bmatrix} \text{dacă} \\ \text{de} \\ \text{că} \\ \text{(pre)cum că} \end{Bmatrix} \& \text{ P}\right]$$

şi reprezentate de verbe ca : *a cosi*, *a culege*, *a lucra*, *a mînca* etc., pentru prima categorie ; *a apuca*, *a aştepta*, *a autoriza* etc. — pentru a doua ; *a acuza*, *a admite*, *a afirma* etc. — pentru a treia ; *a anunţa*, *a arăta*, *a comunica* etc. — pentru a patra ; *a afla*, *a aminti*, *a auzi* etc. — pentru a cincea. Verbele din subclasele 2—5 pot avea şi trăsătura (a), dar aceasta nu permite distingérea subclaselor şi deci nu este necesar să fie menţionată în lexicon pentru verbele amintite.

5. Analiza modului în care pot fi generate construcţiile considerate de gramaticile curente ca avînd subiectul nedeterminat face necesară o revizuire a acestui concept.

Din definiţia subiectului nedeterminat formulată în *Gramatica limbii române*, ar reieşi că „nedeterminarea" este concepută din punctul de vedere al conţinutului : „nu se indică precis persoana care săvîrşeşte acţiunea" sau acţiunea „nu poate fi raportată la o anumită persoană, ci poate fi atribuită oricărei persoane" [15]. Aceste două caracteristici constituie şi criteriul de clasificare a situaţiilor în care poate apărea subiectul nedeterminat ; cazul notat de noi sub 1, cu a 2, ar constitui reprezentarea primei caracteristici, iar cazurile a 1, a 3 şi b — reprezentarea celei de-a doua [16]. Gruparea cazurilor în funcţie de aceste caracteristici, atît de asemănătoare în fond, este însă arbitrară, iar modul de generare a construcţiilor în discuţie o infirmă.

Dacă sensul este criteriul unic după care se face delimitarea noţiunii de „subiect nedeterminat", atunci ar trebui incluse în această categorie şi :

[15] Vezi vol. II, p. 93.
[16] *Idem*, p. 94.

1) construcţiile avînd ca subiect un pronume nehotărît, caracterizat prin aceea că înlocuieşte un substantiv „fără să dea vreo indicaţie precisă asupra obiectului"[17];

2) construcţiile avînd ca subiect o subiectivă (spre deosebire de subiect, subiectiva este o subordonată a cărei regentă trebuie să îndeplinească anumite condiţii formale. Prin intermediul predicatului regentei nu se afirmă ceva despre un obiect precis definibil, ci despre o secvenţă conţinînd un predicat propriu);

3) pronumele relative care îndeplinesc funcţia de subiect în propoziţiile subiective (**Cine** întreabă / nu greşeşte) sau în construcţii subiective de tipul: Nu are **cine** te ajuta.

Fără ca ideea că fie explicit formulată, în *Gramatica limbii române* se aplică şi un criteriu formal în definirea subiectului nedeterminat: acela al neexprimării subiectului. Se consideră, în general, că subiectul nedeterminat este „inclus"[18] (formularea implică o inconsecvenţă în definirea subiectului inclus[19]; mai mult, dacă subiectul nu poate fi indicat cu precizie, atunci cum poate fi inclus în forma verbală?), iar situaţiile în care subiectul nedeterminat este exprimat prin pronumele personal de persoana a II-a singular sînt înregistrate ca periferice.

Problema tipurilor de subiecte nu poate fi rezolvată prin aplicarea inconsecventă a criteriului semantic şi a criteriului formal. Este necesar ca aceste două criterii să fie considerate separat. Din punct de vedere formal există în română construcţii cu subiectul *exprimat* şi construcţii cu subiectul *neexprimat*. Din punct de vedere semantic, atît subiectul exprimat, cît şi cel neexprimat pot fi subiecte *definite* sau *indefinite*. Această clasificare poate fi înfăţişată prin următoarea schemă:

Subiect

Exprimat		*Neexprimat*	
Definit	*Indefinit*	*Definit*	*Indefinit*
subiectul exprimat prin orice parte de vorbire, cu excepţia celor menţionate în cadrul subiectului exprimat, indefinit	subiectul exprimat prin: — pronume indefinite — pronume relative (în construcţii şi propoziţii subiective) — subiective — pronume personal *tu* [+ Indef / :]	subiectul — „inclus" — „subînţeles"	subiectul — „neexprimat" (*Plouă*; *Ninge*) — „nedeterminat" (dacă nu e exprimat)

Schema corespunde modului de generare a construcţiilor cu subiect neexprimat, concretizînd ideea generală că în propoziţiile rezultate din aplicarea unor reguli de transformare constituenţii sînt „predictabili"

[17] *Gramatica*..., I, p. 173.
[18] *Gramatica*..., II, p. 94.
[19] *Gramatica*..., II, p. 91.

şi nu conţin nici o informaţie independentă de aceea cuprinsă în bază [20]. În felul acesta, din propoziţiile cu subiectul exprimat, definit, nu se pot obţine prin aplicarea unor reguli de suprimare a subiectului decît propoziţii cu subiect neexprimat, dar definit, şi niciodată propoziţii cu subiect indefinit, iar din propoziţiile cu subiectul exprimat, dar indefinit — numai propoziţii cu subiect neexprimat, indefinit şi niciodată propoziţii cu subiect definit. Astfel se explică de ce o propoziţie ca *Citiţi cartea* nu poate fi interpretată niciodată ca avînd subiect indefinit, *Se citeşte* are întotdeauna subiectul indefinit, iar *Citeşti zi şi noapte* este ambiguă (*voi* nu posedă niciodată trăsătura [+ Indef], *cineva*, *oricine* etc. — posedă întotdeauna această trăsătură, iar *tu* poate să posede în anumite situaţii trăsătura menţionată). În aceeaşi ordine de idei poate fi invocat şi caracterul opţional al regulilor (8), (9), (12), care exprimă faptul că atît bazele cît şi propoziţiile obţinute prin transformări sînt propoziţii corecte, singura deosebire dintre ele constînd în prezenţa sau absenţa subiectului.

Toate construcţiile analizate de noi sub 3 sînt deci construcţii cu subiectul semantic indefinit, exprimat sau neexprimat.

Construcţiile de tipul: *Plouă*, *Ninge* etc., care nu pot avea niciodată subiect, sînt singurele care nu se pot obţine prin aplicarea unor reguli de suprimare a subiectului. Ele cuprind întotdeauna verbe indicînd fenomene atmosferice. Existenţa acestor construcţii este consemnată prin marcarea în lexicon a trăsăturii contextuale caracteristice verbelor care funcţionează ca predicate: + [# —], adică absenţa subiectului.

Aprilie 1966

Facultatea de limbă şi literatură română,
Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

[20] V. Jerrold J. Katz, Paul M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Research Monograph 26, Cambridge, Mass., 1964, p. 7—8.

INFINITIVUL LUNG ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

ION DIACONESCU

Problema infinitivului românesc a mai fost abordată în literatura de specialitate, însă rezultatele la care s-a ajuns pînă în prezent nu elucidează multitudinea aspectelor pe care le prezintă atît în diacronie cît și în sincronie. Printre aspectele care au fost neglijate sau tratate în mod nediferențiat, de cele mai multe ori, tangențial, se înscrie și infinitivul lung [1], despre care se cunosc numai generalități, mai mult sau mai puțin exacte.

În cele ce urmează, pe baza faptelor oferite de documentele din secolul al XVI-lea, ne propunem să relevăm, într-un cadru ceva mai detaliat, formele și valorile infinitivului lung, în cadrul procesului general de diferențiere a acestuia de infinitivul scurt.

În limba română din secolul al XVI-lea, infinitivul lung prezintă două valori, corespunzătoare unor forme și unor construcții specifice: a) *infinitivul lung cu valoare nominală*, asimilat în clasa substantivelor și b) *infinitivul lung cu valoare verbală*. Dintre cele două valori, pentru secolul al XVI-lea, dominantă ca frecvență este valoarea nominală,

---

[1] Ovid Densusianu, în *Istoria limbii române*, II (Secolul al XVI-lea), p. 151—153, semnalează o serie de particularități care privesc infinitivul neapocopat, în *-re*, printre care „formele în *-re*, în multe cazuri, astăzi sînt înlocuite cu forme fără această terminație; au o folosire relativ restrînsă și, de cele mai multe ori, au valoarea unui substantiv, putînd fi lesne înlocuite cu un substantiv derivat dintr-un participiu perfect: *apă de a spălarea — apă de spălat, apă de a bearea — apă de băut.*

Alexandru Rosetti, în *Istoria limbii române*, II (Limbile balcanice), p. 98, notează că întrebuințarea nominală a infinitivului (cf. în secolul al XVI-lea și al XVII-lea: *de-a firea, de-a numărarea, de-a scrierea*; cf. subst. *fire, mîncare* etc.) e un fenomen general.

Un studiu consacrat exclusiv infinitivului aparține cercetătoarelor Finuța Asan și Laura Vasiliu, intitulat *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română*, apărut în „Studii de gramatică", I, 1956, p. 97—113, în care autoarele se ocupă mai mult de întrebuințarea infinitivului scurt, infinitivului lung fiindu-i acordată o singură pagină.

Gramatica limbii române, I, editată de Academie în anul 1963, consemnează, în cîteva rînduri, că în limba actuală s-a substantivizat și că în limba veche, și uneori, în perioadele mai recente, ca arhaism, infinitivul lung apare cu valoare verbală precedat de prepoziția *a*, p. 228.

Alte studii se referă numai la infinitivul scurt. Cităm S. Berejan, *Contribuții la studiul infinitivului moldovenesc*, Chișinău, 1962.

în timp ce valoarea verbală se evidenţiază numai în anumite situaţii sintactice.

A. INFINITIVUL LUNG CU VALOARE NOMINALĂ

Infinitivul cu valoare nominală se încadrează în categoria substantivelor care denumeşte acţiuni — nomina actionis —, constituind, în planul derivativ, un procedeu activ de formare a unui nume de acţiune de la un verb. Astfel, de la orice temă verbală, cu ajutorul sufixelor *-are*, *-ere*, *-ire*, se obţin nume de acţiuni : *cîntare*, *vedere*, *culegere*, *alcătuire*.

1. Ceea ce le conferă pe deplin valoarea nominală este posibilitatea de a intra în relaţie gramaticală cu toate morfemele de tip nominal — gen, număr, caz, — pe de o parte, iar, pe de altă parte, de a primi determinanţi şi de a îndeplini funcţii sintactice caracteristice substantivului.

a. Toate infinitivele lungi cu valoare nominală sînt de genul feminin, constituind grupa numelor de acţiune cu cea mai mare frecvenţă în limba română din secolul al XVI-lea. Pot să apară cu formă articulată şi nearticulată, comportîndu-se, în această privinţă, ca şi substantivele feminine de declinarea a III-a, terminate în vocala *-e*.

„Prădat-ai prada, luat-ai dare în oamenri". PH 66/19

„Acestea sîntŭ Paştile, ce întru eale e glasŭ de *prăznuire* şi *împreunare* de veselie şi *căutarea* luminiei ceia de pururea". CC_2 123/35, 36–124/1.

b. În general, infinitivele lungi cu valoare nominală, datorită sensului lor abstract, apar numai cu formă de singular. Pe măsura evoluţiei spre un sens concret, se creează şi posibilitatea variabilităţii după număr.

Singular :

„Cel ce învaţă oamenri *precepere*. PH 101/10

„Ţi-aduci aminte de *miluire* şi de *mîngîiare*". CC_2 368/17.

Plural :

„Trei sîntŭ şi mari *căderi* omului". CC_2, 358/36

„Nici să vă întristaţi de urîciuni şi de *goniri*". CC_2 470/26.

c. Infinitivele lungi cu valoare nominală, ca şi substantivele de genul feminin, terminate în *-e*, au, în flexiune, două forme cazuale: una pentru nominativ-acuzativ şi alta pentru genitiv-dativ.

Nominativ-acuzativ:

„Şi aşa sfrăşasce *tremeaterea* lu Iacovŭ". CV 110/3

„Calea spăseniei întîi iaste *cŏirea* şi *întoarcerea* şi pacea". CC_2 12/14

„Dă-le *dare* după *darea* lor". PS 47/13, 14

„Şi pămîntul întemeiat fu şi apei *împărţire* puse". CC_2 4/23, 24.

Genitiv-dativ :

„Dă-mi bucuria *scoateriei* tale". PH 52/14

„Trufa e sămînţa rea a *ocărîrei*". CC_2 15/17, 18

„Că acesta iaste mîntuitoriul şi mîngîiarea noastră, nădăindu-se *izbăvirei* şi *slobozirei* şi *rădicăriei*". CC_2 520/12, 13.

2. În propoziție, infinitivul lung cu valoare nominală se comportă ca un substantiv, îndeplinind, în genere, aceleași funcții sintactice: subiect, nume predicativ, atribut, complement, element predicativ suplimentar. În relație cu un element regent, poate să apară neînsoțit sau însoțit de prepoziții, în funcție de natura raportului sintactic realizat.

a. Fără prepoziție se întrebuințează atunci cînd îndeplinește funcțiile de subiect, nume predicativ, atribut în cazul genitiv, complement direct sau indirect în cazul dativ și element predicativ suplimentar :

Subiect :

„Că a lui dumnedzeu e *sprejenirea*". PH 93/19
„Că ce nu se tîmplă și lorŭ *vedearea* lu Hristosŭ". CC_2 127/6.

Nume predicativ :

„Ferice de omul acelu ce e *sprejenire* lui". PH 93/19
„Iubirea dulceției iaste *otrăvire* și *piiardere*, iubirea dulceției iaste *aprinderea* focului nestinsŭ". CC_2 529/34, 35.

Atribut în cazul genitiv :

„dua *nașterei*". PO 164/15
sămînță rea a *ocărîrei*". CC 15/18.

Complement indirect în cazul dativ :

„Și să ne închinămŭ și să proslăvimŭ *învierei* lui Hristosŭ". CC_2 140/24.

Complement direct în cazul acuzativ :

„Și să dea voao *dobăndire*". CV 22/12
„Nu ulta *chemarea* mișeilor". PS 13/1,2
„Nice mearge bărbatulŭ să-și isprăvească *meargerea* sa". CC_2 16/6.

Element predicativ suplimentar :

„Puseră trupuri șerbilor tăi *măncare* pasărilor ceriului". PH 82/2.

În limba scrisorilor particulare din secolul al XVI-lea, în mod frecvent este întrebuințat infinitivul lung *știre* în relație cu verbul *a da*, atunci cînd acesta este la persoana întîi a indicativului prezent, singular și plural.

„I pak dau *știre* domnietale za lucrul Turcilor". CR 149/5
„Dăm *știri*". HC_2 28/6.

Cînd verbul *a da* este la o altă persoană — a doua sau a treia — formei de infinitiv lung îi corespunde, în plan sintagmatic, infinitivul scurt.

„Vă rugăm ca pe ai noştri dulci priatini să ne daţi *a şti* ca şi păn acmu". HC$_2$ 28/22, 23

„După acest dăm *ştire* domniilor voastre că mainte vreme aţ tremis carte la noi de ne-aţi dat *a şti* de rîndul munţilor". SB 27/5, 6, 7

„Şi acum vă dăm *ştire* domniilor voastre că vrem să tremitem oile în munte. Deci vâ rugâm ca pre ai noştri dulci priatini să ne daţi *a şti* ca şi pîn acmu". SB 28/20—23.

Rezultă, din cele relatate, că locuţiunea verbală *a da ştire* nu era constituită în secolul al XVI-lea, întrucît elementul nominal nu prezintă stabilitate formală şi semantică; continuă să se afle, în parte, în poziţie liberă.

b. *Infinitivul lung nominal precedat de prepoziţii*

În limba română din secolul al XVI-lea, infinitivul lung cu valoare nominală, în funcţie de element determinant, poate să apară însoţit de o serie de prepoziţii şi de locuţiuni prepoziţionale: *ca*, *cătră*, *cu*, *de*, *decît*, *den*, *derept*, *diîntru*, *după*, *fără* (*de*), *împrotiva*, *în*, *întru*, *la*, *mainte de*, *nainte de*, *pentru*, *pînă* (*la*, *în*), *pre*, *spre*, exprimînd diverse funcţii sintactice. Cu valoare nominală, infinitivul lung niciodată nu apare însoţit de morfemul nodal *a*, aceasta constituind încă o trăsătură care îl diferenţiază de valoarea verbală.

Atribut prepoziţional: introdus cu prepoziţiile *de* şi, rareori, *cu*:

„Deaicea se începu cuvînt *de zicere*". PO 42/17, 18
„Cine are urechi *de ascultare* să auză". CC$_2$ 351/1,2
„Puteare *cu biruire* spre vrăjmaşi dăruiaşti-i". CC$_2$ 490/33, 34.

Infinitivul lung cu valoare nominală, în calitate de atribut, prezintă posibilităţi mai reduse decît substantivele propriu-zise, privind raportarea la elementul regent prin intermediul unei prepoziţii. Exprimarea restrînsă a raportului atributiv numai cu ajutorul prepoziţiei *de* (rareori *cu*) este, în cazul infinitivelor lungi, pe de o parte, consecinţa conţinutului verbal pe care acesta îl mai păstrează, iar, pe de altă parte, prezenţa numai a prepoziţiei *de*, precum şi frecvenţa ei se explică prin sensul genitival pe care îl conferă grupului nominal. În secolul al XVI-lea, construcţia cu *de*, în locul genitivului, este adesea utilizată: *cale de cetate*, *casa de domnu* pentru *calea cetăţii*, *casa domnului* [2].

Complement direct:

Un tip special de complement direct prepoziţional îl constituie construcţiile incorporante, în cadrul cărora prepoziţia *de* şi-a pierdut valoarea de instrument gramatical.

„Cel de depreunră îndulcitu-m-ai *demăncarea* în casa dzeului" PH 55/15.

Complement indirect. Determină, de regulă, verbe la diateza reflexivă şi, rareori, verbe la diateza activă. Se introduce cu ajutorul prepoziţiilor: *de*, *den*, *deîntru*, *împrotiva* + genitivul, *spre*:

[2] Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 93.

„Ţi-aduci aminte şi *de miluire* şi *de mîngîiare*". CC$_2$ 368/17–18
„Că credinţă ca aceasta, ea se naşte *den îndrăznire* ce e către Dumnezeu". CC$_2$ 277/7, 8
„bărbaţi! sciţi că *deîntru* acesta lucrare *avutul* vostru iaste". CV 8/9
„Că nu putu să stea *împrotiva puteriei* şi *tăriei* lu Isusŭ". CC$_2$ 377/15, 16
„Şi *spre vînzare* cugeta". CC$_2$ 111/16.

Complement circumstanţial de timp. Se construieşte cu următoarele prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale: *după, la, mainte de, nainte de, pînă în, pînă la.*

„Iară *după sfrîşirea* a toate ce era pre leagea Domnului întoarse-se întru a sa cetate". CC$_2$ 520/14, 15
„Această arătară şi îngerii cîntîndŭ *la naşterea* lu Hristosŭ". CC$_2$ 511/18, 19
„Şi nu curîndŭ de acolo şi *mai nainte de lăsare* să eşimŭ". CC$_2$ 352/36, 37.

În textele coresiene, *mainte de* alternează cu locuţiunea prepoziţională *nainte de*, care are o frecvenţă mai mare. Folosirea locuţiunii prepoziţionale *nainte de* este condiţionată de prezenţa adverbului *mai*, deoarece în absenţa acestuia, se întrebuinţează locuţiunea *mainte de*, rezultată de fapt din contaminarea adverbului *mai* + *ainte*, ceea ce înseamnă că *mai* şi-a pierdut valoarea de element comparativ.

„Dereptŭ aceaia şi *mainte de naştere* mumă-i zise ei Elisavtha". CC$_2$ 494/34, 35
„... *pînă în* ceaia de apoi *răposare* să proslăvimŭ pre elu". CC$_2$ 514/8, 9.

Complement circumstanţial de loc. Cu această funcţie, infinitivul lung cu valoare nominală apare, în limba română din secolul al XVI-lea, ca şi astăzi, destul de rar, datorită, pe de o parte, conţinutului său abstract, iar, pe de altă parte, ambiguităţii raporturilor exprimate. Se introduce cu prepoziţiile *în, întru, la.*

„Această arătară-se îngerii cîntînd *la naşterea* lu Hristosŭ". CC$_2$ 511/18, 19 (sens temporal-local)
„Şi şedură *la mîncare*". PO 153/5 (sens local-final)
„Împărăţiia ceriului *întru sfătuirea* inimiei noastre şi în sufletele noastre zace". CC$_2$ 529/6, 7.

Complement circumstanţial de mod. În această calitate, infinitivul lung cu valoare nominală se remarcă atît ca frecvenţă cît şi prin varietatea mijloacelor de exprimare. Se introduce cu ajutorul prepoziţiilor *cu, după, fără, în, pre*, atunci cînd determină un verb, şi cu prepoziţiile *ca, de, decît*, cînd se referă la un adjectiv sau la un adverb.

„... însă cu multă *minunare* aştepta să vază ce vrea să fie". CC$_2$ 347/26
„... dă-le dare *după darea* lor". PS 47/13, 14
„Duceţi-vă *fără încetare* de le slujiţi". HC 168/23
„... ne laşi să murim *în vedearea* ochilor tăi". PO 32
„Mai vîrtosŭ *de iubirea* argintului nemică nu iaste alta mai rea şi *de iubirea* avuţiei nemicŭ mai iute nu iaste". CC$_2$ 216/9, 10
„Că mai sărăcescŭ şi mai ticălosŭ lucru nu iaste *ca vînarea* de peaşte". CC$_2$ 525/20, 21

„... mai vîrtosŭ *decîtŭ de protivirea* vieției strimtă" CC_2 526/24, 25.

Complement circumstanțial de cauză. Se introduce cu prepozițiile *de, derept, pentru.*

„Acele ce ponosluiră *de schimbarea* Hristosului tău". PH 95/52

„... căzu... Satana *dereptŭ iubirea* de slavă, iară Adamŭ *dereptŭ iubirea* de dulceață, iară Iuda *pentru* iubirea de argintŭ". CC_2 359/4, 5, 6.

În textele coresiene, deși prepoziția *dereptŭ* are o mai mare frecvență, ea începe totuși să fie concurată de prepoziția *pentru*, concurența fiind susținută de prezența acesteia în locuțiunea conjuncțională cauzală *pentru că.*

„Așa-lŭ știu pre elŭ de bine, că și elŭ pre mine, *pentru* a firei neprimenire și pentru că ce sîntemŭ unulŭ întru o fire". CC_2 488/25, 26.

Complement circumstanțial de scop. Se introduce prin prepozițiile *în, întru, pentru, spre.*

Dintre acestea, cea mai des întrebuințată este prepoziția *spre*; mai puțin frecvente sînt prepozițiile *în, întru,* care prezintă un aspect arhaic, specific ariei lingvistice de nord, și *pentru*, extinsă în secolele următoare.

„Și înntrară *întru ascultare* cu miiașii". CV 72/5

„Întîi vîlsfii vineră la închinarea lui Hristosŭ". CC_2 500/15

„Și nu vine elŭ *pentru mîntuirea* oilor, ce să ucigă și să fure și să piarză". CC_2 485/5, 6

„Isusŭ *spre mîngîiare* și *mîntuire* vine". CC_2 440/34.

Complement circumstanțial de relație. În această calitate, infinitivul lung cu valoare nominală poate determina un substantiv, un adjectiv sau un verb. Se introduce cu ajutorul prepozițiilor *în, de.*

„O, glasulŭ cu dulce *în auzire*". CC_2 39/22

„Și muiarea văzîndŭ că pomul e bun *de mîncare* și frumos ochilor *de vedeare* dulce, luo de în plodul lui și mîncă". PO 21/1, 2, 3

„... și *de înțeleagere*-i nicidinioară nu înțelegemŭ. CC_2 416//13, 14.

3. Ca element regent, infinitivul lung cu valoare substantivală prezintă, în limba română din secolul al XVI-lea, caracteristici legate numai de funcția sa nominală. Astfel, poate fi determinat de un atribut adjectival, substantival, pronominal, adverbial sau de o propoziție atributivă.

a. *Atribut adjectival* exprimat prin adjective propriu-zise, adjective de proveniență pronominală, numerale:

„Deci rogu-mă în *luîngă* rebdare". CV 74/1

„Cum se sfrășescu currerea *miea* cu bucurie". CV

„*Trei* învieri au fostŭ den proroci mainte de venirea lu Hristosŭ" CC_2 349/15

b. *Atribut substantival* exprimat printr-un substantiv în cazul genitiv sau în cazul acuzativ cu prepoziție:

„Acele ce ponosluiră de schimbarea *Hristosului* tău", PH, 95/52

„Iară după facerea *ciudeselorŭ* și după vindecarea *trupurilorŭ*, elŭ vindeca și sufletele cu învățătură". CC_2 477/26, 27.

„... întru eale e glasŭ *de prăznuire* și împreunare *de veselie*". CC_2 123/36.

c. *Atribut pronominal* exprimat fie printr-un pronume în cazul genitiv, fie printr-un pronume personal în cazul dativ cu formă conjunctă, întîlnit adesea în tipăriturile lui Coresi :

„Şi vestiră lucrul dzeului şi facerea *lor* înţeleseră". PH 62/10

„Şi auzi-va noi şi va spăsi pre noi, scăpîndŭ cătr-însulŭ şi sfîrşindŭ învăţătura lui şi vrearea-*i*". CC_2 254/37, 38

d. *Atribut adverbial prepoziţional*

„Cei ce căuta măriia şi şedearea *de mai susŭ* aceştea cheamă silnici". CC_2 497/26, 27.

e. *Prepoziţie atributivă* :

„Aciea aştaptă înmviere *ce va să fie morţilor*". CV, 62/3

„Credinţă ca aceasta, ea se naşte den îndrăznire *ce* e către Dumnezeu". CC_2, 277/7, 8.

Concluzii. 1. Din cele prezentate rezultă că infinitivul lung cu valoare nominală, atît ca element regent cît şi ca element determinant, îndeplineşte funcţiile sintactice ale substantivului şi se combină cu morfeme caracteristice acestuia. Deci infinitivul lung, în această situaţie, se defineşte încă din secolul al XVI-lea ca un s u b s t a n t i v.

2. Ca element determinant poate să apară, ca şi substantivele, însoţit de o serie de prepoziţii, cu excepţia prepoziţiei *a*, care se alătură numai construcţiilor cu valoare verbală, ca morfem caracteristic al acestora.

3. Din punct de vedere semantic, infinitivul lung cu valoare substantivală se înscrie ca tip de bază în seria numelor de acţiune, dovedindu-se unul din procedeele cu cea mai mare frecvenţă în limba română din secolul al XVI-lea.

4. Se poate trage concluzia că infinitivul lung apare cu valoare de s u b s t a n t i v c u m u l t î n a i n t e d e s e c o l u l al XVI-l e a, nu cum s-a încercat să se dovedească pînă acum de o serie de cercetători [3].

B. INFINITIVUL LUNG CU VALOARE VERBALĂ

În limba română din secolul al XVI-lea, infinitivul lung cu valoare verbală, în opoziţie cu infinitivul lung cu valoare nominală, prezintă o serie de trăsături distinctive.

a. În timp ce infinitivul lung cu valoare substantivală are forme variabile după gen, număr şi caz, infinitivul lung cu valoare verbală este invariabil, întocmai ca şi infinitivul scurt.

b. Ca formă verbală, deşi invariabilă, infinitivul lung exprimă unele categorii gramaticale specifice numai verbului ca *diateza* şi, implicit, prin forma pronumelui reflexiv, *persoana* şi *numărul*.

„Elŭ se lepăda de a *se* apropiiarea lu Hristosŭ". CC_2 331/37.

---

[3] Astfel, Finuţa Asan şi Laura Vasiliu, în studiul citat, socotesc că forma lungă a infinitivului „începe să apară şi substantivată" din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea (p. 110). Aceeaşi idee o întîlnim şi la pagina III, „împletirea dintre valoarea verbală şi cea nominală a infinitivului se vede mai ales la infinitivul lung, care se s u b s t a n t i v e a z ă t r e p t a t, î n c e p î n d d i n s e c o l u l a l X V I - l e a" (s. n.).

c. Ca termen regent al unei sintagme, intră în relaţie numai cu determinanţi de natură verbală — *complemente* — şi niciodată cu determinanţi de natură nominală.

— *complement direct*:

„Că acmu e vreamea de a priimirea *bunătatea*". CC_2 480/26, 27

— *complement indirect*: „Stătu de a grăirea *lui*". CC_2 461/9.

d. În sistemul său relaţional, infinitivul lung cu valoare verbală, în calitate de element determinant, se prezintă, în limba română din secolul al XVI-lea, sub trei aspecte distincte, fiecare fiind caracteristic unei anumite situaţii cît şi unei anumite funcţii.

e. În calitate de verb, infinitivul lung nu poate fi precedat de o prepoziţie decît în prezenţa formantului modal *a*, în timp ce infinitivul lung cu valoare substantivală poate fi însoţit de orice prepoziţie, însă în absenţa formantului modal *a*. Prezenţa lui *a* constituie deci un indiciu al valorii verbale a infinitivului lung, pe cînd prezenţa celorlalte prepoziţii, alăturate direct, constituie un indiciu al valorii nominale a infinitivului lung.

Cele trei forme în care se realizează infinitivul lung cu valoare verbală, în limba română din secolul al XVI-lea, se definesc în funcţie de mijloacele de exprimare a relaţiei cu elementul determinat — *de + a + infinitiv, a + infinitiv, infinitiv* — precum şi în funcţie de natura semantică a termenului regent.

I. *Prepoziţia* de + a + infinitiv

În limba română din secolul al XVI-lea, construcţia de tipul „prepoziţia d e + a + i n f i n i t i v u l l u n g" are o circulaţie restrînsă, apărînd, de cele mai multe ori, numai în anumite situaţii sintactice, ca element de complinire a înţelesului unor verbe sau al unor expresii verbale. Se întrebuinţează în următoarele împrejurări:

1. În relaţie cu verbele *a sta, a înceta*, la timpul perfectul simplu:

„Şi stătu *de-a naşterea* cînd născu acel fecior". PO, 155/10

„Iară deaca încetă *de-a grăirea*, zise către Simionŭ". CC_2, 330/30.

În relaţie cu verbele *a sta, a înceta*, acţiunea exprimată de infinitivul lung este prezentată în toate cazurile ca fiind încheiată, realizîndu-se astfel o valoare aspectuală.

2. În relaţie cu expresii verbale impersonale de tipul: *a fi vreamea, a fi putearea, a fi folos, a fi gata* etc.

„Şi încă şi alte multe mari darurile lu Dumnezeu ce nu e puteare *de a spunerea*". CC_2, 4/30, 31

„Acmu e vreamea *de-a lucrarea* şi *de-a semănarea* şi să neguţămŭ pînă stă tîrgul". CC_2 174/14, 15

„Şi aşa Hristosŭ chemîndu-ne, şi gata vomŭ putea fi *de-a meargerea*". CC_2, 335/32, 33

„Că şi să vămŭ suspina atunce, nu va fi folosŭ *de-a ne căirea*". CC_2, 480/25, 26

În *Psaltirea Hurmuzachi*, infinitivul lung cu valoare verbală apare numai după verbul *a fi* cu sens impersonal: „Dumnedzeu e *de-a folosirea*". PH, 100/1.

Fără să aibă o întrebuinţare prea mare, asemenea construcţii se întîlnesc, mai ales, în *Palia de la Orăştie*, în combinaţie cu verbul *a sta*,

și în tipăriturile lui Coresi, mai frecvent, după expresiile verbale prezentate mai sus. În *Cazania a II-a*, numărul construcțiilor de tipul celor descrise nu depășește cifra 14. În *Psaltirea Scheiană* cît și în documentele și actele oficiale din secolul al XVI-lea, nu se întîlnesc asemenea construcții. Ar rezulta că pentru limba română din secolul al XVI-lea astfel de construcții nu constituie un fapt de limbă vorbită. Redusa întrebuințare a acestor forme se explică fie prin asimilarea lor de către infinitivele lungi cu valoare substantivală, cînd îndeplineau funcții sintactice specifice numelui, fie prin dezvoltarea ponderii verbale, fiind în acest caz asimilate de infinitivul scurt, după cum se va vedea în cele ce urmează.

Construcției „de-a putredzirea" din *Psaltirea Hurmuzachi*, „veri duce ei în puțul *de-a putredzirea*" (58/24), îi corespunde, în *Psaltirea Scheiană*, în cadrul aceluiași context, infinitivul lung cu valoare substantivală „*de* putredire" (106/13). La Coresi, formele de infinitiv lung cu valoare verbală alternează fie cu forme nominale de supin „Cînd e vreamea *dospitului* și a *seceratului* iveaște-se" (100/23, 24), fie cu forme verbale ale infinitivului scurt : „stătură *de-a grăi*" (329/8), „încetă *de-a grăirea*" (330/30).

Alternanța sau chiar substituirea infinitivelor lungi de tipul celor examinate pînă acum, prin alte forme aparținînd sistemului nominal sau verbal, precum și minimele posibilități de îmbinare sînt elemente care conduc la ideea că asemenea forme erau deja învechite în limba română din secolul al XVI-lea. O dovadă în plus a caracterului arhaic al acestor construcții o constituie întrebuințarea unor forme cu valoare adverbială: *de-a firea* cu sensul de „într-adevăr" [4].

Acest model „de + a + verb sau substantiv terminat în a" a devenit încă din secolul al XVI-lea un procedeu de formare a locuțiunilor adverbiale : *de-a dura*, *de-a puia-gaia*, *de-a prinselea* etc. *A* din finala locuțiunii, la origine articol hotărît, a devenit un element formativ, care se adaugă indiferent de genul gramatical al elementului nominal care intră în componența locuțiunii. De asemenea, în finala formelor verbale de infinitiv lung, „de-a grăire*a*", *a* nu mai îndeplinește rolul de articol, ca la infinitivele lungi cu valoare nominală, ci de element stabil întocmai ca în modelul adverbial.

3. În limba română din secolul al XVI-lea, infinitivul lung precedat de prepoziția de + a poate să apară cu diverse funcții sintactice, care țin atît de natura sa verbală, cît și de natura nominală, fără ca frecvența lor să fie însemnată.

a. *Subiect* — pe lîngă expresii verbale impersonale :

„... nu va fi folosŭ *de-a ne căirea*". CC$_2$ 480/26.

b. *Nume predicativ* — cu o pronunțată nuanță finală :

„Dumnezeu e *de-a folosirea*, domnul Dumnedzeu e *de-a folosirea* și nu e vinovat". PH 100/1

„Acele carele-s de-a mîncarea". PO, apud. Dens. II, 152.

c. *Atribut* — pe lîngă substantivele *vreame* și *puteare* mai frecvent :

„Cînd au venit vreamea *de-a slobodirea*". PO, 123/18

„Că acmu e vreamea *de-a priimirea* bunătate". CC$_2$ 480/26, 27.

---

[4] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 166.

Cu această funcție sintactică, Densusianu citează numeroase fapte : apă *de-a spălarea*, apă *de-a berea*, uleiul *de-a luminarea*, pietri *de-a podobirea* [5] etc.

d. *Complement direct* — după verbul „a lăsa" :

„Și ea se mîhni... că lăsă *de-a strigarea* ea de departe". CC$_2$ 325/12, 13

„Și lăsă *de-a grăirea* cu el". PO 63/18, 19.

e. *Complement indirect* :

„... elŭ se lepăda *de a se apropiiarea* lui Hristosŭ". CC$_2$ 331/37

„Lepădară-se *de-a avearea* pre Hristosŭ Isusŭ împăratŭ și Dumnezeu". CC$_2$ 415/20, 21.

f. *Complement circumstanțial de scop* :

„Făcu aceasta ca maintea ascultătorilorŭ să o rădice și înainte să pue lucruri și mai cinstite și *de-a aducerea aminte* de ce au grăitŭ". CC$_2$ 316/7, 8, 9.

4. Ca element regent, infinitivul lung primește, într-un cadru restrîns, numai compliniri legate de valoarea sa verbală.

a. *Complement direct* :

„Umerele sale se plecă de-a purtarea *tovară*". PO 49

„Lepădară-se de-a avearea *pre Hristosŭ*". CC$_2$ 415/20, 21.

b. *Complement indirect* :

„... stătu de-a grăirea *lui*". CC$_2$ 461/9

Din cele prezentate rezultă :

1. Infinitivul lung precedat de prepoziția d e + a· este o formă verbală cu o restrînsă întrebuințare în limba română din secolul al XVI-lea.

2. Întrebuințarea acestei forme de infinitiv este condiționată de prezența unor verbe sau a unor expresii verbale.

3. Construcția d e + a ~ — a s-a păstrat în limba română ca model de formare a locuțiunilor adverbiale.

II. *a + i n f i n i t i v u l l u n g*

În limba română din secolul al XVI-lea, construcția a + i n f i n i t i v u l l u n g apare, de regulă, în relație cu verbul *a avea*, la modul conjunctiv, exprimînd ideea de „necesitate" sau de imperativ viitor. În limba documentelor oficiale, această construcție apare ca formulă consacrată sentințelor.

„Învățat-am pre frate-meu Stoica cum să aibă *a dare* de în moșăoara mea". DR 21

„Iară de se va afla ceneva den rudele lui, să aibă *a dare* acei 12 boi". CR, 151.

Ideea de sentință este cuprinsă și în unele construcții din textele traduse.

„Să n-aibă *a judecarea*, neci *a darea*, neci *a luarea*... numai Domnul să aibă *a judecarea* și *a darea*". Apud Densusianu, *op. cit.*, p. 152.

În tipăriturile lui Coresi, infinitivului lung îi corespunde, în construcții identice, infinitivul scurt.

„Adecă amu, și noi să avemŭ *a auzi* de la Dumnezeu".

---

[5] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 152.

În schimb, dacă verbul *a avea* este la modul indicativ prezent și nu la conjunctiv, în relație cu el poate să apară infinitivul lung.

„Că nemică nu adusemŭ în această lume și iară nemică nu avămu nece *a darea*". CC_2 481/28, 29.

Construcția a a v e a + a + i n f i n i t i v u l l u n g stă la baza construcției de mai tîrziu a a v e a + i n f i n i t i v u l s c u r t, din care s-au desprins cele două valori : una de finalitate, realizată prin forma de supin a verbului, și alta de viitor, realizată prin forma de conjunctiv prezent, o dată cu înlocuirea infinitivului cu conjunctivul.

am a dare	am a dare	am a da	am de dat	finalitate
	am a da	am a da	am să dau	viitor

De la forme divergente la forme convergente și de la acestea, din nou la forme divergente, realizate însă pe un alt plan, aceasta constituie o lege a progresului în limbă.

III. *i n f i n i t i v l u n g*

Fără prepoziție și fără formantul modal *a*, infinitivul lung cu valoare verbală apare în limba română din secolul al XVI-lea, ca element component al unor moduri realizate analitic.

a. În structura optativului prezent cu formă inversă, definindu-se ca o variantă pozițională a infinitivului scurt, condiționată de împrejurări de natură sintactică : *rugare-ași* (CV 81/10), *vreare-ai* (CC_2 142/21), *vreare-așŭ* (CC_2 146/5), *fire-așŭ* (CC_2 337/35).

În cazul în care verbul auxiliar ocupă primul loc în structura optativului, infinitivul apare întotdeauna numai cu formă scurtă : *aș folosi* (PO 110), *ară dobîndi* (CC_2 64/2). Nu se întîlnește nici o formă de tipul *aș dare*.

b. Un aspect interesant pentru limba română din secolul al XVI-lea îl prezintă apariția infinitivului lung fără formantul modal *a* în relație cu verbul *a putea* : „Și vomŭ fi cu vină de a nu ne putea *lepădarea*". CC_2 37/10. Deși faptul este singular, el diminuează totuși constatarea lui Ovid Densusianu, potrivit căreia „infinitivele în chestiune — e vorba de infinitive lungi — nu apar niciodată fără a fi însoțite de prepozițiile *de a* sau simplu *a* ; nu găsim nici un caz de legături ca : *nu pot spunere, nu știu scriere* etc." [6].

Situația aceasta este impusă de succesiunea celor două infinitive — *de a nu ne putea* + *lepădarea* — și posibilă, în același timp, prin regimul pe care verbul *a putea* îl impune verbului următor, adică de a se realiza relația nemijlocit, fără formantul modal *a*, ca și în cazul infinitivului scurt.

Ca o constatare generală privind infinitivul lung cu valoare verbală, se poate spune că, în limba română din secolul al XVI-lea, acesta nu are o poziție liberă, apariția lui fiind condiționată fie de anumite verbe, fie de anumite forme gramaticale în structura cărora intră.

[6] Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 152.

CONCLUZII

1. Pornind de la aspectele generale manifestate atît în planul expresiei cît și în planul conținutului, se pot stabili două clase de distribuție a infinitivului lung, în limba română din secolul al XVI-lea :

a. infinitivul lung cu valoare substantivală

b. infinitivul lung cu valoare verbală.

2. Dintre cele două valori, se impune ca, frecvență și ca varietate funcțională, infinitivul lung cu valoare substantivală, în timp ce infinitivul lung cu valoare verbală este rar întrebuințat, fiind concurat de infinitivul scurt, în construcțiile verbale, sau de infinitivul lung substantival, în construcțiile nominale.

3. În secolul al XVI-lea, procesul de diferențiere a valorilor verbale de cele nominale se prezintă în faza sa de încheiere, ceea ce ne permite să tragem concluzia că formele de infinitiv lung cu valoare nominală datează dintr-o perioadă cu mult anterioară secolului al XVI-lea.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

1. Psaltirea Hurmuzaki, text dactilografiat, Institutul de lingvistică, București (PH)
2. Psaltirea Scheiană, ediție I. — A. Candrea, vol. II, Textul, București, 1916 (PS)
3. Diaconul Coresi, Carte de învățătură (1581), ediția S. Pușcariu și Al. Procopovici, București, 1914 (CC)
4. Palia d'Orăștie (1581—1582), ediția M. Roques, Paris, 1925 (PO)
5. Crestomație Romanică, vol. I, Academia R.P.R., 1962 (Scrisori și documente românești) (CR)
6. Bogdan Petriceicu Hasdeu, Cuvente den bătrîni, vol. I, II, București, 1878—1879 (HC_1) (HC_2)
7. Al. Rosetti, Scrisori românești din Arhivele Bistriței (1592—1638), București, 1944 (SB)
8. Documente românești, publicate de I. Bianu, ed. Academiei Române, București, 1907 (DR)
9. Codicele Voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui de Ion al lui Sbierea, Edițiunea Academiei Române, 1885 (CV)

Septembrie 1966

Facultatea de limbă și literatură română,
București, Str. Ed. Quinet 7

DESPRE RAPORTURILE DINTRE *TETRAEVANGHELUL LUI CORESI* (1561) ŞI *EVANGHELIARUL MANUSCRIS DIN LONDRA* (1574)

DE

FLORICA DIMITRESCU

Într-un articol publicat anterior[1], arătam că s-au exprimat trei păreri în privinţa raporturilor între *Tetraevanghelul* lui Coresi, tipărit în 1561, şi manuscrisul din 1574, copiat în insula Rodos, cunoscut sub numele de „Evangheliarul din Londra" [2].

1. EL este o copie d i r e c t ă după CT.

2. a) EL este o copie a unui manuscris copiat probabil de un sas, după care s-a tipărit şi CT.

b) EL a fost copiat după o copie intermediară de pe la 1557—1558 a traducerii originale de pe la 1550 a „Evangheliarului" în limba română.

3. Nu există nici un raport între CT şi EL.

Am adoptat prima părere pe care am susţinut-o cu o serie de argumente capabile să dovedească derivarea directă a manuscrisului mai recent din tipăritura lui Coresi, argumente n e c e s a r e, după părerea noastră, o dată ce unii cercetători ai problemei nu vedeau un raport direct între CT şi EL sau chiar contestau orice relaţie între textele în discuţie.

Într-un articol publicat recent [3], I. Gheţie emite o nouă ipoteză în privinţa relaţiilor dintre cele două texte şi anume consideră că EL este „transcrierea unei copii executate direct sau prin intermediar după Tetraevanghelul lui Coresi"[4].

Pentru a-şi susţine ipoteza că între CT şi EL s-a interpus un alt text, I. Gheţie, bazîndu-se pe ediţia *Tetraevanghelului lui Coresi*[5] în care se operează în subsol comparaţia între acest text şi textul manuscrisului apărut 13 ani mai tîrziu în insula Rodos, se ocupă de cinci particularităţi fonetice. Le vom examina în ordinea şi cu exemplele date

[1] *Omagiu lui Al. Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 177—180 ; vezi acolo bibliografia problemei.

[2] Vom utiliza, în continuare, siglele CT pentru *Tetraevanghelul* lui Coresi şi EL pentru copia efectuată în 1574, copie care se găseşte astăzi la British Museum din Londra.

[3] *Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi şi Evangheliarul din Londra*, în SCL XVII, 1967, 8.

[4] *Op. cit.*, p. 324.

[5] Bucureşti, 1963.

de I. Gheție — la care vom adăuga și noi altele — și vom vedea cum se pot explica :

a. I. Gheție observă că în EL apare *a* pentru *ă* în : *îmbracat*, *înalțară*, *marturie*, *napaste*, *spalat*[6]. Într-adevăr, în aceste cuvinte la locurile citate apar forme cu *ă* în CT și cu *a* în EL. Dar I. Gheție nu remarcă faptul și că în CT apar, în alte locuri, aceleași cuvinte sau altele în aceeași poziție cu *a* și nu *ă*, de exemplu chiar în pasajul reprodus de noi în „Omagiu lui Al. Rosetti", p. 180, *ꙟmbracatъ* 68^{v}_{2}, Marcu 1[7], formă copiată așa în EL, sau *dascăl*, care apare de patru ori, atît în CT cît și în EL, sub forma *dascal*[8]. Trebuie observat în plus că verbul *a îmbrăca* apare, în EL, de 22 de ori ca în CT cu *ă* și de 4 ori cu *a* (77^{v}_{11}, Marcu 19 ; 57^{r}_{13-14}, Matei 106 ; 108^{r}_{20}, Marcu 70 și 68^{v}_{2} Marcu 1), dintre care o dată (68^{v}_{2}) EL copiază fidel textul coresian în care apare tot *a*.

Verbul *a înălța* apare, în EL, de 14 ori cu *ă*, ca și în CT, și o singură dată cu *a* (159^{r}_{11}, Luca 85).

Mărturie apare, în EL, de 35 de ori cu *ă*, ca în CT, și o singură dată cu *a* (80^{r}_{5}, Marcu 23), ca să nu mai amintim că verbul *a mărturisi* apare de un număr, cel puțin dublu de ori exclusiv cu *ă*, atît în CT cît și în EL.

Năpaste apare, în EL, de 6 ori ca și în CT, și o singură dată cu *a* (59^{v}_{20}, Matei 108), iar *spălat* apare o singură dată cu *a* (216^{r}_{21}, Ioan 44) ; de menționat că, în toată paradigma sa, verbul *a spăla*, ca și derivatele *spălătoare*, *spălătură* (14 apariții), cunoaște numai formele cu *ă*, atît în CT cît și în EL. Pentru a avea o oglindă mai fidelă a răspîndirii în textul EL a formelor cu *a*, trebuie să le adăugăm și pe următoarele trei[9] : *curvarie* (90^{v}_{24}, Marcu 44), *slavi* (pentru *slăvi*, 150^{r}_{20}, Luca 71) și *hranilnițele* (49^{v}_{3}, Matei 93 — formă etimologică a acestui termen literar prezent o singură dată în textul coresian).

Trebuie menționat că fonetismul *ă* > *a* răspîndit pe o arie care cuprinde Moldova, Bihorul, Munții Apuseni, Banatul nordic, sudul Hunedoarei și nord-vestul Olteniei[10] nu apare — așa cum susține I. Gheție — reprezentat în Muntenia din secolul al XVI-lea exclusiv prin *acatare* (Ț. R. 1600 AAR 20, ist. 473, 1) ; el este înregistrat și în alte cuvinte din texte variate tipărite de Coresi, de exemplu : *calari* în CP XIX, 8, C. PR., 47, *macară* CC[1], 36, CC[2], 70, 363, *vrajmaș* CP[2] XVII, 41, *adapași* CP, ps. 64, 11[11] plus exemplul din CT (68^{v}_{2}) necitat în nici o lucrare de istorie a limbii române.

Acest fenomen, care atestă pronunțarea dură a consoanei precedente (*z*, *s*, *ț*) este ilustrat cu trei cazuri în EL : *păzăște*, *samănă* „ils sèment" și *samănă* „ils rassemblent".

b. *e* > *ă* ; *ea* > *a*

---

[6] Și într-un caz și în celălalt I. Gheție, notează *-ŭ* : *îmbracatŭ*, *spalatŭ*, deși în ambele cuvinte la finală apare ъ : ꙟ *bracatъ*, *spalatъ*, slovă fără valoare fonetică (vezi Al. Rosetti, ILR IV-VI, p. 167).

[7] Notăm pagina și rîndul din CT pentru a se putea urmări mai ușor trimiterea, unele zaceale fiind extrem de lungi.

[8] Fonetism frecvent în limba veche al acestui termen grecesc (δασκαλος), introdus în limba română prin filieră slavă (v. sl. *daskal*, bg. *daskal*) ; vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al-XV-lea*, p. 8.

[9] Primele două sînt relevate de N. Drăganu, în DR III, p. 500.

[10] I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 317.

[11] Vezi Densusianu HLR II 104, Al. Rosetti, ILR IV—VI, p. 214.

În cazul verbului *a păzi*, se observă că din 14 situații în care *e* și *ea* apar după *z*, o singură dată *e* se prezintă sub forma *ă* (70^{v}_{5-6}, Marcu 6).

A semăna „a pune sămînță" apare cu *e* și *ea* conservat în 29 de situații din 30 ; într-un singur loc *ea* apare sub forma *a* (11^{r}_{20}, Matei 18).

A semăna „se a asemăna cu cineva" apare cu *e* și *ea* conservat în 5 situații din 6 ; într-un singur loc *ea* apare sub forma *a* (13^{v}_{15}, Matei 24).

I. Gheție menționează, în continuare, că în unele cazuri *ă* și *a* apar pentru *e* și *ea*, atît în CT cît și în EL. De exemplu *secure*, înregistrat o singură dată în cele două texte, apare în ambele sub forma *săcure* (4^{v}_{8-9}, Matei 5).

În verbul *a ucide* apare de 23 de ori *s* urmat de *e* și *ea*, fără a se înregistra decît într-un singur loc durificarea consoanei : în CT apare *učisâră* (47^{r}_{15-16}, Matei 89), formă prezentă și în EL.

Țest apare de două ori în CT cu *e* și de două ori cu *ă* (63^{v}_{22}, Matei 113, 106^{v}_{8}, Marcu 68) ; în ambele cazuri EL prezintă același fonetism ca în CT.

Poate fi adăugată aici forma *șărpii* în EL (51^{r}_{18}, Matei 96) față de *șerpii* în CT (singurul caz în care acest substantiv apare la plural).

De asemenea, trebuie menționat că *a ședea* apare relativ de multe ori în CT (și, în aceleași pasaje, în EL) sub forma *șădea*, *șade* etc. ; la fel derivatele *ședere* și *șezător*. Dintr-un total de 138 de apariții, *a ședea* și derivatele amintite apar de 94 de ori cu *e* și de 44 de ori cu *ă* sau *a*. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere că, în anumite situații, în CT apare fonetismul dur, iar în EL cel moale (CT : *vamâșii* /EL *vameșii* 16^{v}_{6}, Matei 30 ; CT *deșârtь* / EL *deșertь* 25^{r}_{15}, Matei 47).

Faptul că fenomenul durificării apare la Coresi în atîtea situații și, chiar și rar, în documente oltenești din secolul al XVI-lea [12] ar putea dovedi că pronunțarea dură nu era total necunoscută în aria Muntenia—Oltenia.

c. *ea* (*ia*) > *e*

În această situație I. Gheție citează două cazuri : *me* și *slujie*. Comparînd cu EL toate situațiile în care apare în CT *mea* (*ea* este notat cu ѣ sau ꙗ), constatăm că în 73 de cazuri în EL apare, ca și în CT, *mea* și numai într-un singur caz *me* (33^{r}_{2}, Matei 62) [13].

La verbul *a sluji* din cele 9 cazuri în care apar persoanele III și VI imperf. numai o dată în EL întîlnim *slujie* (5^{v}_{17}, Matei 7).

d. *ie* pentru *e*

Verbul *a acoperi* apare de două ori în CT cu *e*, la pers. III ind. prez. *acoapere* (150^{v}_{24}, Luca 72) și conjunct. III *să acoapere* (132^{v}_{10}, Luca 36). Numai pentru prima situație întîlnim în EL *ĭe* (*acoperĭe*).

Cine este reprezentat sub această formă în ambele texte de nenumărate ori, cu două excepții, cînd în EL apare sub forma *cinie* (215^{r}_{21-22}, Ioan 43) și *cenie* (73^{r}_{18}, Marcu 12).

---

[12] I. Bianu, DR I.

[13] Vezi Al. Rosetti, *Mél. Ling.*, p, 571, unde se dau și exemple muntenești cu *ea* notat *e* ; cf. ILR IV—VI, p. 232.

A cumpăra apare de 6 ori la pers. III şi VI conjunct. ; în 5 cazuri în ambele texte apare *să cumpere* şi numai o dată, în EL, *cumperie* (172^{r}_{21}, Luca 108).

A descoperi apare de 4 ori la conjunctiv, persoana a III-a, în două cazuri în ambele texte apare *să descoapere* şi în două în EL *să* (*se*) *descoaperie* (141^{r}_{14}, Luca 53 şi 146^{r}_{12}, Luca 62).

Termenul *ferecat* apare, la singular sau la plural, în cele două texte de 25 de ori, dintre care de 22 de ori în ambele texte sub această formă şi de 3 ori în EL sub forma *feriecaţi* (27^{r}_{12}, Matei 51 ; 126^{r}_{24}, Luca 24 şi 148^{r}_{24}, Luca 67).

La această categorie trebuie adăugate încă trei cuvinte şi anume *pre* care apare de nenumărate ori sub această formă în CT şi EL, dar în EL apare de două ori sub forma *prie* (19^{v}_{11}, Matei 36 ; 104^{r}_{19}, Marcu 65), † *tr-ъniemъ* în EL (84^{r}_{1}, Marcu 29), în timp ce în CT este înregistrată forma † *tr-ânemâ*, şi *oarecine* care apare o dată în EL sub forma *oarečinie* (138^{v}_{11}, Luca 48) faţă de alte 11 ori cînd este prezentă forma *oarecine* în ambele texte.

e. *e* > *i*

Verbele *a şedea* şi *a veni* apar de nenumărate ori în acelaşi fel, cu *e*, în CT şi EL ; în EL apar însă de două ori *şidĕ* (60^{v}_{17}, Matei 108 şi 99^{r}_{4}, Marcu 57) şi de două ori formele verbului *a veni* : *viniѧ* (133^{r}_{21}, Luca 38) şi *vinii* (207^{r}_{7}, Ioan 35).

În această situaţie trebuie adăugat *ceva* care apare, sub această formă, în 11 locuri în CT şi EL şi o dată sub forma *civa* în EL (44^{r}_{4-5}, Matei 83).

De remarcat că în secolul al XVI-lea fenomenul este înregistrat, este adevărat — rar, în Muntenia şi anume în texte originale (Scrisoarea lui Neacşu, un document din 1600) a căror valoare probantă pentru limba vorbită nu poate fi trecută uşor cu vederea.

Din cele expuse mai sus reiese clar, credem, că fonetismele citate se integrează în trei categorii diferite, fiecare comportînd o altă explicaţie :

1) fonetismul *e* > *i* ar trebui eliminat din discuţie, o dată ce este înregistrat în secolul al XVI-lea în Muntenia.

2) Alte fonetisme provin în EL din textul lui Coresi (rostirea dură a unor consoane, *ă* > *a* în unele cazuri) chiar dacă la origine nu sînt munteneşti. Aceste fonetisme se opun aserţiunii lui I. Gheţie că „ele nu se găsesc în pasajele corespunzătoare din *Tetraevanghelul lui Coresi*", p. 320.

3) în fine, a treia categorie este alcătuită din fonetisme cu o coloratură dialectală, alta decît cea muntenească, care deci nu pot fi explicate prin textul lui Coresi. Acestea, cele mai multe prezentînd un specific moldovenesc, s-ar putea datora faptului că, transcriind *Tetraevanghelul lui Coresi*, copistul avea la îndemînă şi un alt text, ipoteză pe care am avansat-o în articolul apărut în „Omagiu lui Al. Rosetti" (p. 180) în următorii termeni : „Cercetarea divergenţelor va putea clarifica unele probleme dialectale din secolul al XVI-lea şi va spune dacă, pe lîngă tipăritura lui Coresi, Radu nu a avut la îndemînă şi un alt text biblic, manuscris de o anumită coloratură dialectală". Acest text ar fi putut fi o traducere românească efectuată în Moldova şi pregătită pentru tipar încă din anul 1532, sub influenţa Reformei lui Luther [14], traducere pe

[14] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV—VI, 1966, p. 354.

care Radu de la Măniceşti şi-ar fi putut-o procura înainte de aşezarea sa în Rodos, deci înainte de anul 1558. N-ar fi exclus, deşi această ipoteză este mai puţin plauzibilă din cauza factorului t i m p[15], ca Radu să fi avut o copie moldovenească a *Tetraevanghelului lui Coresi*, deoarece se ştie cît de repede se răspîndise această carte în toate ţinuturile locuite de români. Se poate pune însă întrebarea : de ce Radu a preferat că copieze textul lui Coresi şi nu celălalt text? Răspunsul la această întrebare este că el însuşi, fiind muntean, a fost mai atras de o limbă asemănătoare cu a lui şi nu de una care prezenta forme diferite de cele familiare lui. În plus, Radu lucra, la îndemnul domnului muntean Petru Cercel, interesat, desigur, tot de graiul muntean.

În enumerarea formelor fonetice nemunteneşti, considerate a fi un argument că Radu nu a copiat direct după CT, I. Gheţie nu ţine seama de un factor de o deosebită importanţă, f r e c v e n ţ a f e n o m e n e - l o r. Din cele expuse în paginile precedente reiese că în marea majoritate a cazurilor Radu a copiat exact formele munteneşti după Coresi ; prezenţa cu totul sporadică a formelor nemunteneşti se explică mulţumitor prin împrejurarea că acest copist muntean avea totuşi în faţă un alt text din care, foarte rar, introducea cîte o formă. În articolul său, I. Gheţie consideră că Radu nu a avut răgazul ca în timpul foarte scurt, de o lună de zile, în care şi-a efectuat transcrierea textului, să-l confrunte cu altă versiune a evangheliei. Trebuie însă — mai întîi — să rectificăm datele. Într-adevăr, o lectură atentă a postfeţei slave a manuscrisului reprodus în româneşte de B. P. Hasdeu în „Columna lui Traian" (1882) I, p. 55, permite să se vadă că traducerea s-a început la 3 iunie şi s-a isprăvit la 14 iulie. Prin urmare a durat nu o lună, ci o lună şi zece zile. Desigur că nici acest răstimp nu este prea lung, dar, dacă ţinem seama că în vremea aceea călugărilor li se impunea transcrierea[16], putem admite că Radu a lucrat repede, avînd în faţa ochilor şi un alt text, pe care l-a utilizat sporadic. Nu este vorba, bineînţeles, de o „compilaţie" (în sensul propriu al cuvîntului), în care să intre părţi şi capitole dintr-o altă lucrare, ci, pur si simplu, de faptul că scribul avea pe masă, lîngă textul tipărit de Coresi, şi un alt text, cu acelaşi conţinut, dar scris într-un grai nemuntenesc.

În a doua parte a articolului său, I. Gheţie face o atentă analiză a adaosurilor şi a omisiunilor din EL, analiză menită să probeze, o dată mai mult, că textul manuscris de la Londra a fost copiat după textul tipărit al lui Coresi şi nu după un manuscris sau o copie a lui, aceasta deoarece omisiunile şi adaosurile nu se pot explica decît raportîndu-le la d i s p o z i ţ i a r î n d u r i l o r d i n t e x t u l t i p ă r i t d e C o r e s i. Singurul adaos din EL care, după părerea lui I. Gheţie, constituie o dovadă peremptorie că scribul ar fi avut la îndemînă nu textul tipărit al lui Coresi, ci un altul, este cel de la p. 100^{v}_{24} şi 101^{r}_{1}, Marcu 62. Iată ce spune I. Gheţie în această privinţă : „Ajuns la capătul rîndului 24, copistul a adăugat, dintr-o neglijenţă asemănătoare aceleia de sub

[15] Vezi Iorga, *Ist. lit. rel. a românilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 24, care consideră că între CT şi EL nu este nici o legătură, pentru că Radu n-ar fi avut timp să cunoască tipăritura lui Coresi, el plecînd din ţară înainte de anul tipăririi ; cu atît mai puţin pare probabil ca Radu să fi putut cunoaşte o copie după tipăritura din 1561.

[16] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. II, p. 557.

c, cuvintele .ꙟ *ceri* care se găseau în rîndul următor. Copistul care a făcut această greșeală *nu copia însă textul coresian, în care rîndul conținînd cuvintele* **în ceri** *se află pe pagina următoare.* Acest copist, foarte probabil însuși Radu de la Mănicești, avea în față un text în care rîndurile 24/f. 100^v și 1/f. 101^r din tipăritura coresiană se găseau pe *aceeași pagină*, iar cuvintele .ꙟ *ceri* erau așezate sub *nu-l știe* sau după [sîn]tŭ, la începutul celui de-al doilea rînd următor" (p. 324).

Dacă privim, însă, atent paginile în discuție, observăm îndată că adaosul se putea face după dispoziția rîndurilor în paginile *Tetraevanghelului lui Coresi* și anume pentru că prima pagină, în care se include adaosul, este o pagină verso și a doua, din care s-a adăugat, este o pagină recto, deci pagini care t o t d e a u n a s t a u f a ț ă î n f a ț ă, sub ochii celui care copiază, și este normal ca cel care transcrie, fiind la sfîrșitul unei pagini, să-și ridice ochii la pagina următoare, unde se continuă fraza începută, fără a întoarce foaia (după cum se știe, persoana care copiază nu citește numai un cuvînt, ci cuprinde în cîmpul său vizual o frază întreagă, indiferent că ea începe la sfîrșitul unei pagini și continuă la începutul celeilalte, cu atît mai mult cu cît paginile se află față în față ; problema ar fi fost mai complicată dacă am fi avut de-a face, în acest caz, cu recto-ul și verso-ul aceleiași pagini) și, din grabă, să adauge la sfîrșitul rîndului început din pagina precedentă un cuvînt aflat la sfîrșitul primului rînd de pe pagina următoare. Aceasta, în ipoteza, considerată de noi cea mai plauzibilă, că s-a copiat după un exemplar din tipăritura lui Coresi, așa cum ni s-a transmis pînă azi. Nu ar fi exclus însă ca Radu să fi avut sub ochi un alt tiraj sau o pagină manuscrisă 100^v, în care ultimul rînd să se continue cu rîndul cu care se începe 101^r, tipărit deja acolo. Spunînd acest lucru ne bazăm, de exemplu, pe situația de la pagina 9 (A_1 ms CT) care se sfîrșește cu *auziți*, deși pagina următoare (tipărită) începe tot cu *auziți*, deci s-a repetat un cuvînt. Ne putem întreba dacă în pagina 100^v nu s-ar fi putut repeta și un rînd întreg.

Oricum, dacă am admite, împreună cu I. Gheție, p. 324, nota 29 dispunerea în pagină a textului sub forma: . . . nime nu-l știe,

nece .ꙟgerii ce sân
tŭ în .ꙟceri

ar însemna că textul după care s-a copiat era scris pe două coloane — prin urmare ar fi, probabil, vorba de un original bilingv — pentru că altfel nu se poate explica un text cu un rînd întreg alcătuit din 15 — 18 semne tipografice. La Coresi un rînd normal are circa 30—32 de semne de tipar.

În concluzie, pornind de la principiul de metodă care cere ca ipoteza, absolut necesară în cercetarea științifică, să fie verificată și sprijinită de fapte, considerăm că, în argumentarea sa, I. Gheție nu și-a atins scopul, o dată ce ipoteza prezentată de domnia sa se bazează pe fapte care pot, toate, primi altă explicație. Principala carență metodologică a studiului domniei sale este că a considerat demonstrat, în prima parte, că nu Radu a copiat textul lui Coresi, bizuindu-se exclusiv pe faptul ipotetic că Radu nu putea introduce în copia sa particularități dialectale inexistente în graiul folosit de el acasă ; bazat pe această ipoteză nefundată și sprijinindu-se pe *un singur caz* de adaos de text, care am văzut

că poate comporta o explicație mulțumitoare luînd ca sursă tipăritura lui Coresi, I. Gheție consideră că *Evangheliarul de la Londra* este transcrierea unei copii după *Tetraevanghelul lui Coresi* și nu o copie directă. Dar autorul nu dă nici o explicație în privința pătrunderii fonetismelor nemuntenești la copistul nr. 1, necunoscut. Acela le-a introdus pentru că le avea în graiul lui de acasă? (Așa cum reiese indirect din articolul lui I. Gheție, p. 324 ,,Copistul la care ne-am referit nu era însă Radu din Mănicești, fie și numai din motivul arătat mai sus că Radu nu putea introduce în textul copiei particularități dialectale care nu existau în graiul său''.) Dar dacă ar fi așa, cum se poate explica că dintr-un număr foarte mare de cazuri de apariții ale aceluiași cuvînt într-o aceeași situație fonetică, copistul nr. 1 nu a introdus decît din cînd în cînd forme nemuntenești, cînd este știut că ,,în general, copiștii introduc conștient sau inconștient formele și cuvintele dialectului lor matern'' [17].

Caracterul sporadic al fonetismelor nemuntenești din copia din 1574 demonstrează dimpotrivă că scribul era un muntean, care a cedat uneori în fața unui alt text al evangheliei cu specific nemuntenesc. Acest copist nu putea fi altul decît Radu; el a procedat la fel cu Coresi, care, deși muntean, a păstrat o serie de fonetisme nemuntenești din originalele care îi stăteau la dispoziție. Deci, frecvența fenomenului ne dovedește că divergențele semnalate provin dintr-un al doilea text, pe care l-a avut la îndemînă copistul, și nu din limba copistului.

În cazul că s-ar admite ipoteza emisă de I. Gheție, rămîne nerezolvată următoarea problemă: cum se explică împrejurarea că, nefiind muntean, copistul a păstrat aspectul fonetic muntenesc al unor cuvinte ,,diagnostice'' ca: *pîine*, *cîine*, *mîine* etc.

Faptele — ,,aerul'' omului de știință, cum pe bună dreptate le numea Pavlov — nu ne îndreptățesc să aderăm la ipoteza expusă de I. Gheție. Putem conchide că, în ceea ce ne privește, continuăm să avem convingerea că Radu a copiat direct după textul lui Coresi, independent de faptul că a mai pus la contribuție, rareori, și un alt text evanghelic, a cărui origine urmează să fie cercetată.

În continuare, pentru a ne susține punctul de vedere, lăsăm să urmeze — fără comentariu — cîteva alte exemple de omisiuni sau de adăugiri care nu-și pot găsi explicația în textul EL independent de dispoziția textului în tipăritură coresiană. Desigur că omisiunile și adaosurile pot primi explicații diferite. De exemplu, dacă într-un text după care se copiază este o repetiție, se poate întîmpla ca scribul să nu-l repete avînd certitudinea că a scris cuvîntul (de pildă, în CT 230^{r}_{21} sau 81^{v}_{18}). Dar *nu* asupra acestor tipuri de omisiuni și adaosuri ne îndreptăm atenția, ci exclusiv asupra acelora care pot demonstra că copistul a avut sub ochi un text ale cărui pagini, rînduri și cuvinte etc. au fost dispuse *numai* ca în tipăritură:

100^{r}_{12} Marcu 60
12 lele și de *n-arâ fi* [a se scurta zile
le ačělě **n-arâ fi**] amu sъ se mântuѧ
215^{r}_{20} Ioan 43

[17] D. Russo, *op. cit.*, p. 563.

crĕdeţi
†tru **mine**, [nū crĕdeţi ⁎†tru *mi*
ne] če †čela če m-au trimesь şi či
36^{v}_{21} Matei 70
pânâ cь
ndь voiu fi cu **voi**? [Pânâ cьndь rъbda
voiu — **voi**] Adučeţi-mi elь ⁎†coačĕ şi

Pasajele din paranteză reprezintă omisiuni în EL.

57^{v}_{12} Matei 107
Caiafa şi sfьtuirâ-să Isus sъ prilâ-
stĕscâ şi sь-lь prinzâ şi să-lь ūči-
gâ
în EL apare *să-lь* prilâsteascâ.

În fine, pentru a dovedi că Radu a copiat *direct* după Coresi subliniem două probe aduse în articolul publicat în „Omagiu lui Al. Rosetti", pagina 179 :

1. În EL lipsesc exact aceleaşi versete care lipsesc din tipăritura coresiană.

2. În EL *pre* la acuzativ lipseşte exact acolo unde lipseşte şi la Coresi şi apare exact acolo unde există la Coresi.

Aceste două fapte nu se pot datora hazardului şi, dacă nu admitem că Radu a copiat direct după Coresi, ar trebui să admitem că ar fi existat două copii perfect identice, una a copistului 1, necunoscut, şi a

doua a lui Radu : { Coresi, T
copie X
copie Radu }

ceea ce nu este probabil din punct de vedere logic.

Martie 1967

Facultatea de limbă şi literatură română,
Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

DOUĂ CENTENARE

Celebra „Société de linguistique de Paris" a împlinit anul trecut un secol de existență oficială. (Activitatea ei începuse de fapt încă din 1864.) Întîmplarea a făcut ca centenarul celei mai vechi societăți de lingvistică din lume să coincidă cu acela al nașterii lui Antoine Meillet, care a condus-o, ca secretar, începînd din 1915, după moartea lui Michel Bréal, primul ei secretar, pînă la încetarea sa din viață (1936). Astfel s-au îmbinat în mod fericit cele două centenare nu numai prin simpla coincidență de date, ci și, mai cu seamă, prin rolul excepțional de important pe care l-a avut Meillet ca conducător al Societății în mișcarea lingvistică atît a Franței, cît și a lumii întregi : era, desigur, tocmai în anii cînd se găsea în fruntea ei cel mai mare lingvist al vremii.

Ședința solemnă s-a desfășurat joi, 31 martie 1966, la Grand Palais (anexă a Facultății de Litere), în prezența unui mare număr de membri ai Societății și de invitați străini. Profesorul Emile Benveniste, secretar din 1959 (după moartea lui Joseph Vendryes, care a fost succesorul lui Meillet), a făcut un istoric, destul de amplu, al Societății, insistînd cu deosebire asupra aspectelor de ordin general științific ale activității ei, precum și asupra caracterului ei oarecum universal, în sensul că încă de la început a avut ca membri și savanți străini, al căror număr a ajuns în zilele noastre să fie aproape tot așa de mare ca și al francezilor. În ce privește personalitățile care au ilustrat, prin marea lor valoare, Societatea, locul de căpetenie l-a deținut, în expunerea lui Benveniste, Antoine Meillet, aceasta, și pentru că se făcea comemorarea lui, dar și pentru că, în timpul cînd a condus-o el, Societatea de lingvistică din Paris a atins, cu siguranță, cel mai înalt grad de strălucire. Trebuie să subliniez ținuta cu adevărat solemnă, prin sobrietatea, nelipsită totuși de căldură, a evocării prezentate de actualul ei secretar, fie că se referea la evenimentele mai importante, fie că se oprea la personalitățile proeminente, cu rol hotărîtor, în viața Societății.

Au urmat saluturile lingviștilor străini, toate pline de recunoștință afectuoasă la adresa Societății și a lui Antoine Meillet, fost profesor în sens strict al celor mai mulți dintre vorbitori. Amintesc, între altele, cuvîntările ținute de Einar I. Haugen (de la Universitatea Harvard), ca delegat al Societății Americane de Lingvistică, de Christine Mohrman (de la Universitatea din Louvain), secretar general al Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor, în numele acestuia, de Suniti Kumar Chatterji, profesor la Universitatea din Calcutta, și de autorul acestei cronici, care a vorbit atît în numele invitaților români (acad. Al. Graur și acad. Al. Rosetti), cît și în acela al tuturor lingviștilor din țara noastră.

Ziua a doua a fost consacrată unei ședințe de comunicări, urmată, ca totdeauna în asemenea împrejurări, de discuții. Iată titlurile lor și numele celor care le-au prezentat :

1. *État actuel des études sur la langue chinoise* (S. Egerod) ; 2. *Tendances des études linguistiques dans les pays de langue slave* (A. V. Isačenko) ; 3. *Orientations nouvelles des études linguistiques aux États-Unis* (E. I. Haugen) ; 4. *Le problème étrusque et la linguistique méditerranéenne* (G. Devoto). După cum se poate vedea, comunicările au tratat probleme de interes general, referitoare la domenii largi de activitate sau la aspecte teoretice ale lingvisticii actuale.

Sîmbătă, 2 aprilie, participanții au fost oaspeții Universității din Nancy, al cărei rector, profesorul Paul Imbs, era în 1966 președintele Societății. Scopul principal al vizitei noastre în capitala Lorenei a fost să luăm contact, fie și foarte rapid (prea rapid pentru o cunoaștere temeinică a lui !), cu celebrul „Centre de recherches pour un Trésor de la Langue Française", instituție de cercetare lexicografică și lexicologică unică în lume prin proporțiile și tematica ei. Centrul este instalat într-un local propriu, construit recent în mod special pentru adăpostirea lui, și are drept țintă finală ceea ce-i spune titlul : colectarea întregului tezaur al limbii franceze, începînd cu cele mai vechi texte și mergînd pînă în zilele noastre, în vederea întocmirii unui dicționar complet al limbii franceze și a unei serii de lucrări privitoare la toate compartimentele ei. Întreaga muncă de colectare și de clasare a materialului lingvistic se face cu ajutorul mașinilor electronice. Am asistat la operațiile succesive care se realizează pînă la începerea elaborării științifice propriu-zise a materialului de către cercetători. Pentru mulți dintre noi, care luam întîia oare cunoștință directă, pe teren, cum se zice, de aplicarea metodelor moderne de mecanizare a muncii în domeniul lingvisticii, a fost un spectacol de neuitat, produs parcă al unei fantezii extraordinare. Pînă la urmă, Centrul va dispune de 250 000 000 de fișe. Și fiindcă vine vorba de fișe, trebuie să arăt că citatele nu constau din cuvinte izolate sau din fraze scurte, ci conțin pasaje întregi pe foi late de hîrtie, care ies fără întrerupere din mașină. Rostul acestor citate ample este să servească la tot felul de studii, deci nu numai lexicografice și lexicologice, cu toate că și acestea au de cîștigat, și încă mult, cînd se întemeiază pe contexte bogate. Vizitînd această adevărată uzină lingvistică și ascultînd explicațiile date, unele de către tehnicieni, altele de către cercetătorii Centrului, mă gîndeam cu melancolie la cele cîteva milioane de fișe pe care le folosim noi, cu greutăți enorme de tot felul, la elaborarea Dicționarului limbii române, și el, în comparație cu altele de pînă acum, tot un... tezaur.

Pentru a se vedea amploarea și varietatea preocupărilor Centrului, care, dacă am reținut exact cifrele, dispune de circa 100 de cercetători și de peste 100 de tehnicieni, dau lista „Serviciilor de cercetare" : A. Grupe de lucru, cu subdiviziunile I. Alegerea textelor și nomenclatura : 1) Alegerea textelor, 2) Nomenclatura T.L.F. (= Trésor de la Langue Française) ; II. Analiza structurală a vocabularului ; III. Analiza și programele mecanizării ; IV. Istoria generală a vocabularului francez (cu patru subgrupe, după epocile de evoluție ale limbii). B. Serviciul de perforare mecanică, de programare și de exploatare electronică, cu următoarele ramuri : I. Ateliere de perforare ; II. Grupa Gamma 60 (Serviciul de analiză funcțională ; Serviciul de programare ; Serviciul de exploatare). C. Unități de cercetare : Serviciul de documentare lexicologică (bibliotecă ; inventarul inventariilor lexicologice ; documentare bibliografică). D. Serviciul de stocaj și de clasare a documentelor lexicologice (fișe, documente diverse ; etimologia și istoria vocabularului francez ; pronunțare și grafie ; vocabular și gramatică ; analiza semantică a vocabularului și alegerea exemplelor ; vocabular și stilistică ; vocabularul comun și vocabulare „speciale" ; rețele și corespondențe lexicologice ; cercetări normative ; cercetări statistice). E. Serviciile de redactare și de publicare (dosare de cuvinte ; principii de redactare ; redactare și publicare). F. Serviciul de consultare lexicologică externă.

Comentariile și aprecierile sînt de prisos în fața acestui tabel, care nu reproduce totuși pînă în cele mai mici detalii profilul acestui adevărat combinat lingvistic.

După vizita atît de instructivă a Centrului, a avut loc o reuniune colegială, organizată de Universitatea din Nancy, cu participarea a numeroși membri ai corpului didactic. Cu acest

prilej, acad. Al. Graur a vorbit, la propunerea organizatorilor, în numele tuturor invitaţilor străini, mulţumind pentru primirea caldă de care ne-am bucurat şi exprimînd satisfacţia de a fi văzut lucruri atît de interesante.

Cele trei zile, foarte puţine la număr, petrecute în Franţa cu prilejul Centenarului Societăţii de Lingvistică din Paris şi al naşterii lui Antoine Meillet, s-au soldat cu rezultate superioare, în ce priveşte contactul personal şi, mai ales, informarea ştiinţifică, în sensul actual al termenului, celor obţinute, de obicei, prin participarea, de durată mult mai mare, la congrese sau conferinţe internaţionale.

Aprilie 1967

Iorgu Iordan,

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Str. I. C. Frimu 22

LOUIS KUKENHEIM, *Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale*, ed. II, Universitaire Pers Leiden, 1966, p. 286

Prezenta lucrare a apărut în colecţia *Publications romanes de l'Université de Leyde* (nr. 8 din serie).

În prefaţă cititorul este informat asupra scopului şi a condiţiilor de întocmire a volumului; conceput ca manual pentru studenţi, urmăreşte în primul rînd să prezinte material informativ relativ la istoricul lingvisticii franceze.

După cum era de aşteptat, o asemenea cercetare presupune luarea în discuţie a unor fapte care se condiţionează reciproc; aşadar, procedeul autorului de a plasa dezvoltarea lingvisticii franceze în cadrul evoluţiei generale a ştiinţelor despre limbă este pe deplin justificat.

Astfel se explică ordonarea materialului atît cronologic (pe epoci, din primele timpuri pînă în anii noştri), cît şi descriptiv (pentru fiecare etapă sînt studiate întîi aspectele care caracterizează lingvistica generală, apoi cele specifice franceze).

În prima parte, intitulată *Preistoria lingvisticii*, se trec în revistă unele preocupări izolate de filologie, de la origini pînă în jurul anului 1800 : consideraţiile filozofilor greci şi ale gramaticienilor latini, interesul faţă de limbă în evul mediu (întocmirea primelor gramatici şi dicţionare europene), atenţia acordată cercetării limbilor naţionale începînd cu secolul al XVI-lea.

Dezvoltarea studiilor asupra limbii este considerată pe bună dreptate de către Louis Kukenheim ca un rezultat direct al unor transformări sociale şi culturale reflectate în concepţia şi mentalitatea epocii. Deci, de pe această poziţie sînt analizate pe de o parte legăturile dintre filologie şi filozofie în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea, iar pe de altă parte contribuţia Academiei franceze la stimularea morală şi materială a noilor cercetări.

Partea a doua, consacrată secolului al XIX-lea, începe cu explicarea bazelor ştiinţifice ale lingvisticii generale, metoda istorico-comparativă. Autorul se opreşte asupra activităţii întemeietorilor disciplinei, Fr. Bopp şi ceilalţi indo-europenişti şi comparativişti. Trecînd la lingvistica franceză asistăm la compararea rezultatelor cercetărilor lui Fr. Diez şi Raynouard : „Un grand progrès, au moins, était réalisé : tandis que Raynouard avait admis que les langues de la Romania dérivaient d'une langue romane primitive qu'il identifiait avec l'ancien provençal, Diez admit qu'elles constituaient des branches du latin vulgaire", p. 69.

Deoarece afirmaţia de mai sus nu este însoţită de explicaţiile de rigoare, nu reiese clar diferenţa fundamentală dintre lucrările celor doi lingvişti, diferenţă care ţine în primul rînd de concepţia asupra genezei limbilor romanice ; spre deosebire de Diez, pentru care limbile romanice sînt continuatoare directe ale latinei populare, Raynouard consideră că limbile romanice provin dintr-o limbă romanică primitivă, dezvoltată, la rîndul ei, prin „coru-

pere", din latina populară ; ideea aceasta eronată a stat la baza celor două opere de amploare ale lui Raynouard, *Grammaire de la langue romane* (1816) şi *Grammaire des langues de l'Europe latine* (1821).

În plus, dată fiind importanţa metodei istorico-comparative în dezvoltarea ulterioară a lingvisticii europene, interesul autorului nu se opreşte suficient asupra principiilor de bază ale acestei metode. Cu atît mai mult se impunea o analiză minuţioasă, cu cît una dintre principalele lucrări ale lui Raynouard, inacceptabilă din punctul de vedere al concepţiei, *Grammaire de la langue romane*, apărea chiar în acelaşi an (1816) cu prima publicaţie istorico-comparativă, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, a lui Franz Bopp. După cum se ştie, prezenţa lucrării lui Bopp şi a altora imediat următoare bazate pe aceeaşi metodă (istorico-comparativă) a creat posibilitatea transformării lingvisticii într-o adevărată ştiinţă, oferindu-i bazele teoretice necesare.

În acelaşi timp şi în legătură cu extinderea filozofiei pozitiviste, L. Kukenheim plasează activitatea lingvistică a neogramaticilor, semnalînd curentele de opinii ale epocii şi rezultatele obţinute de unii cercetători cu renume (Gaston Paris şi elevii săi).

Autorul acordă, pe bună dreptate, o atenţie deosebită evoluţiei lingvisticii în secolul al XX-lea (p. 129–235).

După ce face o prezentare a climatului de efervescenţă spirituală caracteristică epocii noastre, L. Kukenheim remarcă conturarea tot mai precisă a unei orientări a lingvisticii spre metodologia ştiinţelor exacte, orientare vizibilă şi prin interesul cu care este abordată lingvistica de către matematicieni, statisticieni sau electronişti.

În cadrul acestui capitol cititorul este informat pe scurt despre lingvistica psihologică şi influenţa exercitată de ea în cercetarea diferitelor compartimente ale limbii (fonetică, gramatică, sintaxă, semantică) sau în diverse domenii (de exemplu, lexicografia). Autorul elogiază pe adepţii şcolii lui Vossler, datorită cărora a fost pus în valoare rolul cauzelor externe în transformările lingvistice, însă omite să atragă atenţia asupra unui amănunt nu lipsit de importanţă : generalizarea unor astfel de interpretări (uneori comode) a îngustat considerabil sfera posibilităţilor de analiză în cazuri particulare, dînd soluţii care nu se potriveau pentru toate situaţiile similare. De exemplu, transformarea lui *f* iniţial latin > *h* în spaniolă a fost multă vreme explicată exclusiv prin acţiunea substratului iberic, deşi era în general cunoscut că această modificare nu s-a produs înainte de consoana *r* sau de diftongul *ue*. Încercarea de a rezolva asemenea cazuri prin analizarea cauzelor mai adînci, dar mai greu de sesizat la o primă observaţie (cauze care ţin îndeosebi de echilibrări şi reorganizări sistematice)[1] este unul dintre meritele reale ale lingvisticii moderne, fapt care nu reiese cu claritate din expunerea făcută.

În ultimul capitol autorul se ocupă de realizările lingvisticii contemporane. La p. 110—113 sînt extrase principiile fundamentale ale doctrinei lui F. de Saussure, punîndu-se în lumină valoarea teoretică şi aplicativă a şcolii saussuriene pentru dezvoltarea ulterioară a lingvisticii.

În subcapitolul *La linguistique sociologique* este inclusă, pe aproximativ o pagină, lingvistica marxistă. Constatăm cu surprindere că informaţiile autorului cu privire la problema în cauză se reduc la lucrările lui Marr, Stalin şi M. Cohen. La fel de surprinzătoare este şi lipsa oricărei atitudini critice în prezentarea cărţii lui Harold Goad, *Language in History* (1958), deşi se afirmă clar că H. Goad considera transformările lingvistice drept elementul esenţial care stă la originea evoluţiei sociale, idee absolut inacceptabilă în condiţiile actuale de cercetare ştiinţifică.

---

[1] Vezi explicaţia dată de A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berne, 1954, capit. *La reconstruction structurale*, p. 370.

Explicaţii amănunţite sînt date la subcapitolul *Structuralisme* (p. 156—176); consideraţiile asupra metodei merg paralel cu comentariile relative la activitatea unor cunoscuţi specialişti, de la F. de Saussure şi B. de Courtenay pînă la E. Sapir, N. Troubetzkoy, R. Jakobson, A. Martinet etc.

Autorul discută în continuare aplicarea unor principii, enunţate de F. de Saussure, la studierea diferitelor sectoare ale limbii (vezi, de exemplu, fonologia şcolii de la Praga, studiile de morfologie ale şcolii de la Copenhaga — L. Hjelmslev, K. Togeby, Brøndal —, cercetările de sintaxă — în special şcoala americană reprezentată de Harris şi Bloomfield), precum şi încercările de a folosi procedeele de analiză structuraliste în lexicologie (teoria cîmpurilor semantice a lui Jost Trier, studiile lui G. Matoré sau B. Pottier).

Problemele sînt tratate amănunţit, expunerea este clară, cu evidente intenţii didactice. În final, structuralismul apare ca un curent omogen, unitar, impresie rezultată dintr-o prezentare uneori uniformizată; or, se ştie că în realitate cercetările lingvisticii actuale nu pleacă totdeauna de la o concepţie unică şi nici nu converg spre un punct comun. De aceea, enumerarea diferitelor tendinţe ale lingvisticii moderne ar trebui să fie însoţită de ample comentarii asupra principiilor şi metodelor, pentru a evita astfel posibilele confuzii în orientarea ştiinţifică a studenţilor. Faptul că, de multe ori, curente puţin asemănătoare între ele au fost reunite sub denumirea unică de „structuralism" ar putea explica şi justifica, de altfel, neîncrederea (uneori chiar ostilitatea) cu care a fost privită destulă vreme lingvistica structuralistă de către unii specialişti serioşi.

Autorul remarcă rezerva cercetătorilor francezi faţă de metodele lingvisticii moderne în general (considerate cu precădere ca americane), menţionînd în acelaşi timp interesul lingviştilor străini pentru analizarea limbii franceze de pe aceste poziţii (de exemplu, lucrarea lui K. Togeby, *Structure immanente de la langue française*).

Dacă se ia în consideraţie numai numărul redus al celor care aplică metode noi în studierea limbii franceze, L. Kukenheim are, poate, dreptate; nu trebuie însă uitată contribuţia remarcabilă a unor structuralişti francezi, atît la cercetarea limbii franceze, cît şi a altor limbi sau a lingvisticii generale, cum sînt, de exemplu, A. Martinet sau B. Pottier (citaţi fugitiv în prezentul volum), care prin lucrările lor în domenii teoretice şi aplicative şi-au cucerit locuri de frunte în lingvistica modernă.

Datorită specificului ei, lucrarea de faţă s-a dovedit fără îndoială greu de realizat, trebuind în primul rînd să rezolve problema îmbinării datelor informative numeroase şi variate cu necesităţile didactice. Aşa se şi explică, ne închipuim, o anumită disproporţie între diversele ei părţi.

Sub aspect informativ, volumul se remarcă prin bogăţia de material adus în discuţie (pentru fiecare epocă sînt notaţi autorii reprezentativi, operele importante, publicaţiile), urmărindu-se crearea unui tablou de ansamblu. De asemenea, în numeroasele note de subsol sînt trecute titlurile unor volume care pot fi consultate de către cei interesaţi să aibă o informare completă (p. 135, 165, 179, 180, 181 etc.).

Din punctul de vedere al interpretării, cartea este însă inegală. Unele capitole se bucură de atenţia maximă a autorului, beneficiind de analize aprofundate, cu observaţii subtile de conţinut (vezi, în acest sens, capitolul *La linguistique générale*, p. 131—176); relevarea deosebirilor dintre diferitele şcoli lingvistice se alătură discuţiilor asupra inovaţiilor de principii şi metodă (cf. expunerea despre psihosistematica lui Gustave Guillaume sau despre teoriile semantice ale lui St. Ullmann).

Alteori problemele sînt numai schiţate, tratate în grabă.

Dacă, pornind de la specificul volumului, se poate eventual admite rapiditatea cu care este pomenit W. Meyer-Lübke, nu acelaşi lucru este valabil pentru Raynouard (tocmai din cauza unor elemente contradictorii sau erori constatate în operele lui), sau şi mai

puțin pentru Meillet, figură marcantă a lingvisticii franceze și a celei generale, a cărui activitate este prezentată foarte sumar.

Drept urmare, în impresia pe care o lasă lucrarea de față predomină caracterul de incursiune istorică, autorul lăsîndu-se antrenat îndeosebi de cronologie ; impresia este confirmată și de ponderea redusă a comentariilor metodologice în general.

Volumul se încheie cu un capitol de concluzii, consacrat în special realizărilor recente ale lingvisticii franceze. Louis Kukenheim consideră că lingvistica nu se va putea lipsi în viitor de colaborarea cu tehnica modernă și propune efectuarea unor studii statistice, prin care să se poată contura profilul tipologic al limbii franceze comparativ cu alte limbi (p. 223).

Aceasta nu înseamnă însă disprețuirea realizărilor anterioare ; L. Kukenheim remarcă cu obiectivitate : „Adresser des reproches aux prédécesseurs, ce serait leur reprocher d'avoir vécu dans d'autres circonstances, dans un autre temps où l'on comprenait les choses autrement" (p. 237).

În final autorul schițează o scurtă prezentare a progreselor înregistrate de lingvistica franceză în colaborare cu tehnica modernă.

Astfel, cititorii sînt informați despre organizarea la Besançon a unui *Centre d'Etude du Vocabulaire français*, condus de prof. B. Quemada, unde se lucrează cu mașini electronice la întocmirea unui *Trésor des dictionnaires français et des Archives générales de la langue française*. Acest centru are și două publicații : *Cahiers de lexicologie* și *Bulletins d'Information du Laboratoire d'analyse lexicologique*.

Pe aceleași baze tehnice se adună la Nancy materialul pentru *Trésor de la langue française*, dicționar istoric al limbii franceze.

Un rezultat al acestor metode apare chiar în lucrarea de față : indicele de autori și de materii a fost întocmit, după cum afirmă L. Kukenheim, în 45 de minute la mașinile electronice ale Institutului Central de calcul al Universității din Leyde.

Ultimul capitol cuprinde 10 liste în care sînt grupate titlurile publicațiilor de lingvistică franceză, lingvistică romanică și generală, din diferite țări (atît cele care apar în momentul de față, cît și cele care și-au încetat apariția).

Februarie 1967

Ecaterina Goga,
Facultatea de limbi romanice și clasice
București Str. Ed. Quinet 7

BLANCHE GRUNIG, *Les théories transformationnelles, exposé critique*, La linguistique, 1, 1966, Presses Universitaires de France, 101 pg.

În lucrarea de față, Blanche Grunig își propune să explice principiile metodologice și noțiunile de bază ale teoriei transformaționale și să precizeze lucrările structurale clasice care au contribuit la conturarea acestei teorii. Autoarea face referiri și la cîteva studii de gramatică tradițională, bazate pe metode de lucru interesante pentru elaborarea teoriei transformaționale. Ca o urmare a acestui mod de prezentare, cititorul înțelege clar că teoria transformațională este rezultatul unei evoluții a gîndirii lingvistice, reprezentînd un anumit gen de a organiza și interpreta materialul lingvistic. Blanche Grunig este convinsă de existența unei teorii, nu numai a unei metode de lucru transformaționale și aduce, în acest sens, argumente solide.

Vom discuta cîteva corespondenţe pe care le stabileşte autoarea între teoria transformaţională şi alte teorii lingvistice. Spre exemplu, concepţia dinamică, care stă la baza teoriei transformaţionale, se întîlneşte : în gramatica tradiţională, în definirea propoziţiilor subordonate, în translaţiile lui Lucien Tesnière („Dans son essence, la translation consiste à transférer un mot plein d'une catégorie grammaticale dans une autre catégorie grammaticale"), în structuralismul clasic, la Charles Hockett (de exemplu în definirea propoziţiei subordonate : „An independent clause can be rendered dependent with a subordinatting conjunction"). Principalele moduri de manifestare ale unei transformări, şi anume permutarea, substituţia, adăugarea unui element şi elipsa unui element (fr *suppression*), au de asemenea corespondente în alte teorii lingvistice. Astfel, luînd ca termen de comparaţie structuralismul clasic, Blanche Grunig afirmă următoarele : 1. permutarea corespunde unei evidenţieri a diferenţei între structura de constituenţi şi realizarea ei în lanţul vorbirii ; un caz concret este morfemul discontinuu ; 2. elipsa este echivalentă cu un morfem zero sau cu un element component al unei expansiuni, element cu statut zero ; 3. substituţia se reduce la o elipsă sau la adăugarea unui element ; 4. adăugarea unui element poate fi interpretată ca inversul elipsei.

Unele procedee de lucru folosite de transformaţionalişti pot fi puse în legătură cu procedeele utilizate în structuralismul clasic. Se aduce, în acest sens, un exemplu concludent : arborele de tip I construit de N. Chomsky este o transpunere strictă a schemei propuse de Hockett pentru reprezentarea descompunerii în constituenţi imediaţi (p. 13—15).

În a doua parte a articolului, Blanche Grunig prezintă elementele constitutive ale gramaticii transformaţionale chomskiene, relevînd caracterul ei de model. Se stabilesc diferenţele dintre cele două tipuri de gramatici generative definite de Chomsky, a doua fiind cea transformaţională. Autoarea explică clar motivele care l-au determinat pe Chomsky să introducă transformările în gramatica sa generativă :

1. regulile de rescriere formulate în termeni de constituenţi imediaţi şi arborii corespunzători (de tip I) nu relevau structura oricărei fraze în mod semnificativ, iar 2. riscul de a construi un sistem formal care să exprime doar un număr limitat din structurile unei limbi este mai mic decît riscul de a construi un sistem neadecvat.

Blanche Grunig revine asupra gramaticii transformaţionale chomskiene (gramaticii de tip II), după ce prezintă succint noţiunea de transformare aşa cum apare la Harris (are drept punct de plecare clasele şi construcţiile definite în termeni structuralişti şi se bazează pe noţiunea distribuţionalistă de coocurenţă).

Transformarea, care la Chomsky este numai ilustrată cu exemple şi explicată ca mecanism, este definită de autoare astfel : „une transformation est une application d'un sous-ensemble des arbres terminaux dans l'ensemble des arbres terminaux. En d'autres termes, une transformation met en correspondance des arbres terminaux. Elle „transforme" certains arbres terminaux que nous appelons arbres terminaux de départ en de nouveaux arbres terminaux, que nous appelons arbres terminaux d'arrivée" (p. 75). Ca urmare, cititorului i se clarifică necesitatea folosirii arborilor în gramatica transformaţională chomskiană : arborele, reprezentînd structura secvenţelor analizate din limba respectivă, poate fi utilizat în formularea transformărilor (arborii se construiesc la rîndul lor pe baza altor reguli, şi anume a regulilor de constituenţi imediaţi).

Blanche Grunig explică şi noţiunea de domeniu al unei transformări, ca mulţimea arborilor de la care se pleacă. Autoarea reuşeşte să prezinte clar relaţiile dintre noţiunile fundamentale ale gramaticii transformaţionale. Ea aduce precizări binevenite asupra unor aspecte mai puţin accesibile ale acestei gramatici : 1. printr-o transformare se înlocuiesc în expresia iniţială majoritatea sau chiar *totalitatea* simbolurilor cu alte simboluri ; 2. transformarea simplă stabileşte o corespondenţă între un arbore terminal din domeniul ei şi un nou arbore terminal, pe cînd în cazul transformării generalizate, unui cuplu de arbori terminali din domeniul ei îi corespunde un singur arbore terminal nou etc.

Blanche Grunig nu se limitează însă la o prezentare clară a teoriei transformaţionale. Ea formulează şi cîteva obiecţii. În primul rînd este criticată noţiunea de gramaticalitate, definită de Chomsky prin intuiţia vorbitorilor în legătură cu faptele de limbă care sînt sau nu gramaticale, adică corecte sau nu la nivel sintactic. Ceea ce o supără pe Blanche Grunig în mod nu foarte justificat este faptul că scopul unei gramatici transformaţionale, cu un aparat formal atît de riguros, este de a exprima intuiţia vorbitorilor referitoare la gramaticalitate. Dar, între caracterul riguros al metodei şi cel intuitiv al elementului care trebuie relevat, nu se pune problema unei contradicţii. Complexitatea intuiţiei lingvistice nu poate fi exprimată într-o formă simplă şi lipsită de rigurozitate, pentru că atunci rezultatele analizei ar fi discutabile şi analiza însăşi nu ar mai avea sens.

O altă obiecţie este că transformaţionaliştii, cînd sînt puşi în situaţia de a elabora un studiu mai mult sau mai puţin larg asupra unei limbi naturale, lucrează „à tatons", deoarece nu au un ghid sigur de lucru. Ei se bazează numai pe intuiţia lor lingvistică, pe cunoaşterea limbii respective, pe lucrări de gramatică tradiţională sau structurale clasice. S-ar putea atunci aduce aceeaşi critică adepţilor gramaticii tradiţionale şi structuralismului clasic, care au drept ghid în cercetare intuiţia şi cunoaşterea faptelor de limbă.

În al treilea rînd, Blanche Grunig susţine că pe baza teoriei transformaţionale nu se poate scrie o gramatică unitară, ci „un assemblage de divers morceaux" (p. 88). Este adevărat că autoarea are o rezervă în această problemă, atunci cînd nuanţează că acesta ar fi rezultatul, dacă autorii nu ar opera „des remaniements profonds". Obiecţia însă rămîne ciudată, deoarece se referă la o gramatică transformaţională integrală, lucrare care nu s-a făcut încă pentru nici o limbă.

În al patrulea rînd, autoarea critică aşa-numita simplitate, condiţie propusă de Chomsky în construirea unei gramatici generative, arătînd că numărul transformărilor nu poate constitui un indiciu al simplităţii. Răspunsul la această obiecţie îl aduce singură, cînd recunoaşte că Chomsky nu a prezentat pînă acum o teorie elaborată asupra simplităţii.

Nu pare foarte gravă nici afirmaţia că în verificarea regulilor de transformare se poate invoca, în privinţa materialului lingvistic, devierea de la gramaticalitate. De obicei, cînd se spune aceasta despre o secvenţă, se şi analizează, arătîndu-se pentru ce motiv e deviantă.

Ceea ce într-adevăr reprezintă o problemă este lipsa criteriilor de evaluare din gramatica transformaţională chomskiană. Vor fi probabil formulate cu timpul.

Concluzia în acest documentat şi judicios studiu asupra teoriilor transformaţionale este favorabilă transformaţionalismului, în sensul că este recunoscut ca o ipoteză interesantă asupra structurii unei limbi şi un mod de exprimare remarcabil. Studiul, scris clar şi concis, este deosebit de interesant şi poate folosi chiar transformaţionaliştilor în înţelegerea mai nuanţată a teoriei pe care o susţin.

Ianuarie 1967

Ileana Vincenz,
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

O. S. AHMANOVA, *Словарь лингвистических терминов*, Moscova, 1966, 606 p.

Paralel cu creşterea, în ultimul timp, a numărului de noţiuni şi termeni de specialitate, preocupările de reglementare a întrebuinţării terminologiei lingvistice au devenit şi ele, mai accentuate atît în romanistică, slavistică, cît şi în germanistică. Dovadă, între altele,

o serie întreagă de lucrări lexicografice cu caracter explicativ (apărute, mai toate, în ultimele două decenii)[1].

Cea mai recentă carte de acest fel este *Dicţionarul de termeni lingvistici*, elaborat de O. S. Ahmanova, care din numeroase puncte de vedere prezintă interes pentru un cerc larg de specialişti, inclusiv pentru cititorul român.

Scopul lucrării, expus în prefaţă, constă în „... descrierea cît mai completă a m e t a l i m b i i[2] c o n t e m p o r a n e [*subl. n.*] folosite de lingvistica sovietică...” (p. 14). Termenul „contemporan” trebuie înţeles de fapt în sens larg (ca, de pildă, în expresia „limba rusă contemporană”), întrucît, alături de metalimba actuală, în *Dicţionar* este reprezentată şi terminologia de bază pe care o întîlnim în lucrările principalilor lingvişti din secolul trecut (I. A. Baudouin de Courtenay, F. F. Fortunatov etc.).

Pe de altă parte, deşi în lucrare ponderea principală revine terminologiei t r a d i ţ i o n a l e ruseşti din cele mai diferite domenii şi discipline lingvistice, inclusiv din lingvistica generală, un loc important îl ocupă termenii folosiţi de adepţii şcolilor şi curentelor moderne, mai ales s t r u c t u r a l i s t e[3], din diverse ţări (terminologie devenită, în mare măsură, un bun comun al ştiinţei limbii în genere). Aşadar, în comparaţie cu alte lucrări similare, consacrate fie terminologiei tradiţionale (de ex., dicţionarul lui J. Marouzeau), fie unei singure şcoli din lingvistica modernă (cf. dicţionarul lui Eric P. Hamp sau cel al lui Josef Vachek), lucrarea de faţă tinde să îmbrăţişeze terminologia lingvistică în întregul ei. Autoarea a reuşit implicit să îmbine specificul n a ţ i o n a l al terminologiei ruseşti cu caracterul i n t e r n a ţ i o n a l, tot mai pronunţat, al noţiunilor şi termenilor corespunzători din domeniul ştiinţei limbii. (Această îmbinare poate fi urmărită, de pildă, în reliefarea diferitelor accepţii — autohtone sau de largă circulaţie, tradiţionale sau moderne — ale unuia şi aceluiaşi cuvînt-titlu).

Cu toate că din lista de cuvinte lipsesc, desigur în mod deliberat, verbele şi adverbele (sînt considerate termeni de specialitate, în concepţia autoarei, numai substantivele şi unele adjective şi participii), terminologia textologică, denumirile de litere şi sisteme ortografice, denumirile de limbi şi dialecte, numeroase formaţii abstracte în *-ost'* şi o serie de alţi termeni, prezenţi de pildă în *Dicţionarul rus-ceh de termeni lingvistici* (Praga, 1960)[4], lucrarea de faţă — graţie numeroaselor lucrări despuiate — este unul din cele mai cuprinzătoare dicţionare lingvistice şi, categoric, c e l m a i c o m p l e t lexicon al terminologiei lingvistice ruseşti (cuprinzînd, după calculele noastre, 5 173 de articole, din care 4 906 în dicţionarul propriu-zis[5] şi 267 în anexă[6]).

---

[1] Vezi lista acestora, în *Dicţionar*, la p. 20.

[2] Cu alte cuvinte, a limbajului ştiinţific folosit de lingvişti.

[3] Au fost lăsaţi, însă, la o parte o serie de termeni: *algoritm, isčislenie, matrica, entropija* ş. a. [toţi termenii ruseşti din prezenta recenzie sînt redaţi în transliteraţie] care, după părerea autoarei, nu fac altceva decît să confere lingvisticii un caracter „pseudomatematic” (vezi *Prefaţa*, p. 8).

[4] Din cîte ne putem da seama, în excerptarea dicţionarului de la Praga, numai la litera *a*, s-a renunţat la peste 120 de cuvinte-titlu din categoria celor de mai sus, pe care autoarea le-a considerat inadecvate profilului unui dicţionar ca cel de faţă.

[5] Cf., în acest sens, numărul de articole, în ordine crescîndă, din cîteva dicţionare, mai mult sau mai puţin asemănătoare (unele explicative, altele bilingve): A. Severino, *Manuale di nomenclatura linguistica*, Milano, 1937 [432 de articole]; E. V. Krotevyč şi N. S. Rodzevyč, *Slovnyk lingvistyčnych terminiv*, Kiev, 1957 [676]; J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, 3-e éd., Paris, 1951 (ed. rusă, Moscova, 1960) [1306]; Eric P. Hamp, *A Glossary of American Technical Linguistic Usage* (1925—1950), Utrecht/Antwerp, 1957 (ed. rusă, Moscova, 1964) [1148]; J. Vachek, *Dictionnaire linguistique de l'école de Prague*, Utrecht/Anvers, 1960 (ed. rusă, Moscova, 1964) [1171]; R. Grabis, D. Barbare şi A. Bergmane, *Slovar' lingvističeskich terminov*, Riga, 1963 (dicţionar leton-rus şi rus-leton) [2945]; A. Isačenko ş.a., *Slovar' slavjanskoj lingvističeskoj terminologii*, în curs de elaborare, va apărea la Praga în 1968 (vezi SCL XVI, 1965, 3, p. 417—

O menţiune specială se cuvine structurii articolelor, îndeosebi felului cum a fost rezolvat din punct de vedere lexicografic raportul dintre termenii denumind noţiuni generice (de ex. *imja* 'nume') şi termenii care desemnează noţiuni particulare, subordonate celor dintîi (de ex., *imja prilagatel'noe* 'adjectiv', *imja sobstvennoe* 'nume propriu', *imja dejatelja* 'nume de agent' etc., s.v. *imja*). În asemenea situaţii, iar numărul lor este destul de mare, s-a recurs la redactarea articolelor sub formă de „cuiburi", în care noţiunile lingvistice (respectiv termenii corespunzători) sînt prezentate ierarhic : cu valoare de cuvînt-titlu propriu-zis figurează numai termenul cu maximum de generalitate, în timp ce termenii particulari, de regulă sintagme, sînt grupaţi semantic în corpul unor microarticole numerotate. Fiecare microarticol începe cu explicarea sensului respectiv, după care sînt date, de cele mai multe ori, sintagme ilustrative ; urmează apoi explicarea termenilor particulari (însoţiţi de echivalente în engleză, uneori şi în alte limbi : franceză, germană, spaniolă) şi, în sfîrşit, cîteva exemple menite să uşureze înţelegerea noţiunii respective.

Structura articolelor este, aşadar, sensibil diferită de cea pe care o întîlnim în unele lucrări anterioare (Eric P. Hamp, Josef Vachek ş.a.), unde termenii particulari sînt trataţi cu valoare de cuvînt-titlu şi, deci, fără indicarea raporturilor noţionale fireşti.

Un specific al lucrării de faţă constă şi în aceea că, spre deosebire de dicţionarele menţionate, nu conţine citate din lucrări de lingvistică (practica ne arată că acest procedeu este adeseori insuficient pentru definirea termenilor [7]), explicarea noţiunii fiind dată consecvent de autoare (ceea ce apropie lucrarea, sub raportul structurii, de dicţionare ca cel al lui J. Marouzeau). Această particularitate imprimă explicaţiilor unitate şi conciziune, oferind în acelaşi timp un avantaj metodologic de primă importanţă : în textul explicaţiilor nu figurează termeni care să nu fi fost lămuriţi, la locul lor, în *Dicţionar*.

Prezenţa unor echivalente în limbi străine, claritatea expunerii şi folosirea exemplelor ilustrative (acestea din urmă neîntîlnite în dicţionarele menţionate mai sus) sînt calităţi în virtutea cărora lucrarea poate fi consultată cu uşurinţă şi folos, conferindu-i originalitate şi, lucru mai important, o valoare ştiinţifică peremptorie.

★

Observaţiile critice şi sugestiile de mai jos, de care s-ar putea ţine seama la o nouă ediţie, vizează — în cea mai mare parte — unele aspecte privind modul de organizare a listei de cuvinte.

1. Mai întîi, despre cîteva microsisteme terminologice reprezentate incomplet. În *Dicţionar* figurează o serie de termeni desemnînd cuvinte sau expresii împrumutate din alte limbi (şi, de obicei, neasimilate) ca : *amerikanizm*, *anglicizm*, *gallicizm*, *gebraizm*, *germanizm*, *slavjanizm* ş.a. Asemeni termeni formează evident, din punct de vedere derivativ şi semantic, un anumit microsistem şi, ca atare, ar fi fost firesc ca lucrarea să înregistreze întregul complex de elemente uzuale din aceeaşi serie. Or, din lista de cuvinte lipsesc — credem, nemotivat — termeni ca : *arabizm*, *bogemizm*, *bolgarizm*, *latinizm*, *polonizm*, *tjurkizm*, *ukrainizm* ş.a., inclusiv *rusizm*.

Un microsistem al metalimbii ruse îl constituie, pe plan corelativ, şi o seamă de termeni din domeniul dialectologiei, devenind fenomene fonetice din aceeaşi sferă noţională ; *akan'e*, *okan'e*, *cokan'e* etc., cărora le corespund formaţii participial-adjectivale de tipul *akajuščij*, *okajuščij*, *cokajuščij* etc. (despre graiuri, vezi articolele respective). Acest microsistem, ju-

—421 ; „Romanoslovica" XII, 1965, p. 388—391) [aprox. 3000] ; O. Man şi L. Koval, *Rusko-český slovník lingvistické terminologie*, Praga, 1960 (v. recenzia, în „Romanoslavaica" XIV, 1967) [3745] ; V. Vascenco şi un colectiv, *Dicţionar rus-român de termeni lingvistici*, în curs de dactilografiere [peste 4700 de articole] (vezi Victor Vascenco, *Contribuţii la alcătuirea unui dicţionar rus-român de termeni lingvistici*, în „Romanoslavica" XII, 1965, p. 307—313).

[6] *Terminologia de bază din domeniul metricii şi al poeticii* (p. 573—605), elaborată de V. F. Beljaev.

[7] Vezi, de ex., recenzia la dicţionarul lui Eric P. Hamp, semnată de Gh. Bolocan, în LR 1965, 6, p. 719—721.

decînd după felul cum este reprezentat în *Dicţionar*, rămîne însă „şchiop", întrucît o serie întreagă de termeni asemănători (*dzekan'e, ekan'e* etc.), prezenţi în lucrare, nu au la locul cuvenit perechea corespunzătoare la care ne-am fi aşteptat: *dzekajuščij, ekajuščij, ëkajuščij, ikajuščij, cekajuščij, jakajuščij* ş.a.

Un cuplu similar, format prin derivare, este constituit de numeroase substantive (pe de o parte) şi adjectivele respective (pe de altă parte), aparţinînd celor mai diferite sfere şi niveluri ale limbii. În majoritatea cazurilor această corelaţie este consemnată în lucrare prin introducerea în corpul ei, sub formă de articole distincte, a ambilor termeni: *absoljutiv — absoljutivnyj, akut — akutovyj* etc. Dar şi în acest domeniu corelaţia rămîne pe-alocuri şchioapă, întrucît o seamă de adjective uzuale, folosite curent în literatura de specialitate (de ex.: *abbreviaturnyj, ablativnyj, azbučnyj, akcentologičeskij, alliteracionnyj, archetipnyj, assimiljacionnyj* ş.a.), lipsesc din lista de cuvinte, noţiunea respectivă fiind reprezentată în *Dicţionar* numai de substantivele corespunzătoare (*abbreviatura, ablativ, azbuka* etc.).

2. S-ar fi cuvenit, credem, mai multă consecvenţă şi în fixarea lexicografică a variantelor (ortografice, morfologice etc.), care, după cum se ştie, se întîlnesc destul de frecvent în rusă afectînd atît termenii tradiţionali (comp. în *Dictionar*: *abljativ — ablativ, apaks — gapaks* ş. a.), cît şi pe cei de factură mai nouă (*allomorf — allomorfa, alloleks — alloleksa* etc.). Astfel, ca să ne referim numai la litera *a*, s-au omis — fără vreo explicaţie, care eventual putea fi dată în *Prefaţă* — o seamă de forme ca: *abruptiva* (abruptiv) [8], *anakolufija* (anakoluf), *anaptiksa* (anaptiksis), *antroponimija* (antroponimika), *aposiopeza* (aposiopezis), *aspirat* (aspirata), *affigirujuščij* (affiksirujuščij) ş.a., deşi între ele se stabileşte acelaşi raport de frecvenţă ca şi în cazul unor variante prezente în lucrare, de tipul *abljativ — ablativ* (prima formă de obicei mai puţin uzuală, iar cea de-a doua generală).

3. Cîteva cuvinte despre unii termeni din domeniul antroponimiei. Felul cum este tratată sintagma *imja ličnoe* (s. v. *imja*) ni se pare nesatisfăcător, întrucît ca termen a n t r o p o n i m i c această îmbinare are, în rusă, două accepţii: 1. antroponim în general (prenume, nume de familie, poreclă, patronim, matronim, pseudonim), cu alte cuvinte nume de persoană; 2. un anumit tip de antroponime (nume de botez) [9]. Or, în *Dicţionar* figurează numai primul sens (reproducem: 'sobstvennoe suščestvitel'noe, oboznačajuščee čeloveka'), tradus prin engl. *personal name*, germ. *Personenname*, span. *antroponimo*, în timp ce exemplele date de autoare (rus. *Vladimir, Marija*) vin să ilustreze propriu-zis cel de-al doilea sens, neconsemnat în lucrare.

Un antroponomast nu se poate declara satisfăcut, în lumina ultimelor lucrări de specialitate [10], nici de felul cum este definit termenul-sintagmă *umen'šitel'naja forma imeni* 'formă diminutivă a numelui (de persoană), diminutiv': „formă s c u r t a t ă [*subl. n.*] şi modificată a numelui plin ···" (urmează exemple: *Saša, Rita*; p. 175). În realitate, prin scurtare se formează numai hipocoristicele, categorie exclusiv antroponimică (rus. *gipokoristik*, engl. *hypocoristic*, termen inexistent în lucrare), în timp ce diminutivele, întîlnite atît în domeniul apelativelor cît şi al numelor de persoană, se formează prin lungire. Comp. *Saša* (< *Aleksaša* < *Aleksandr*), *Rita* (< *Margarita*), pe de o parte (hipocoristice), şi *Sašen'ka* (< *Saša*), *Ritočka* (< *Rita*) sau *Veročka* (< *Vera*), pe de alta (diminutive).

Menţionăm, tot aici, că din inventarul termenilor antroponimici n-au fost trecute în lista de cuvinte: *antroponim* (deşi figurează *antroponimika*), *familija* sau *famil'noe imja, prozvišče, klička, psevdonim, gipokoristik* (discutat mai sus), *meliorativ, pejorativ, dinastičeskoe*

---

[8] Dăm în paranteză varianta consemnată în *Dicţionar*.

[9] Termenul *ličnoe imja*, întrebuinţat iniţial cu sensul de 'nume de persoană', a devenit — în epoca sovietică — polisemantic (i s-a adăugat înţelesul 'prenume') datorită faptului că expresia *krëstnoe imja* 'nume de botez' nu se mai foloseşte azi.

[10] Vezi, de exemplu: Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 57; S. Rospond, *Struktura i klassifikacija drevnevostočnoslavjanskich antroponimov* (*imena*), în „Вопросы языкознания", 1965, 3, p. 4 .

imja, iskusstvennoe imja, neličnoe imja, otapelljativnoe imja, prozviščnoe imja, patronimičeskoe naimenovanie ş. a., întîlnite frecvent în literatura de specialitate (vezi, de exemplu, ,,Вопросы языкознания“, 1965, 3, p. 3—21).

4. În lipsa unei liste de izvoare (lucrări şi reviste excerptate), component necesar al lucrărilor de acest fel (comp. dicţionarele întocmite de O. Man şi L. Koval, Eric P. Hamp, J. Vachek etc.), cititorul nu-şi poate da seama cît de complet este reprezentată terminologia lingvistică, îndeosebi din zilele noastre, şi — mai ales — în ce proporţie sînt reflectate diferitele ,,metadialecte"[11]. Cele cîteva indicaţii din *Prefaţă* (p. 16 şi urm.), deşi interesante, sînt totuşi insuficiente, iar *Lista dicţionarelor puse la contribuţie* (p. 20) nu poate suplini, după părerea noastră, această lacună. De altfel, din lista de la p. 20 lipsesc unele lucrări a căror consultare ar fi fost utilă pentru întocmirea unui dicţionar care înregistrează, în primul rînd, terminologia folosită (sau expusă lexicografic) de savanţii ruşi. Cf., în acest sens, *Dicţionarul de termeni lingvistici*, lucrare originală, întocmită în deceniul al patrulea de cunoscutul orientalist E. D. Polivanov[12].

5. Deşi structura articolelor şi conexiunea termenilor înrudiţi sînt, după cum arătam, judicios tratate, uneori căutarea unei sintagme sau a alteia este anevoioasă. Considerăm, în acest sens, că sistemul trimiterilor putea fi pe-alocuri simplificat uşurînd, implicit, consultarea *Dicţionarului*. Lipsa de conciziune se remarcă pe-alocuri şi în tratarea unor termeni cu acelaşi conţinut semantic. De pildă, *otčestvo* (p. 304) şi *patronim* (p. 314) sînt explicaţi atît în dreptul primului cuvînt-titlu cît şi în dreptul celui de-al doilea, deşi sînt dublete şi, potrivit principiilor stabilite de autoare (v. *Prefaţa*, p. 13—14), s-ar fi cuvenit ca definirea noţiunii să se facă o singură dată.

Observaţiile noastre, unele de amănunt, nu pot ştirbi din valoarea *Dicţionarului*, care se înscrie (dacă mai e nevoie s-o spunem) printre lucrările fundamentale, de prestigiu, din acest domeniu.

Februarie 1967

Victor Vascenco,
Facultatea de limbi slave,
Bucureşti, Str. Pitar Moş 13

ANTONIO QUILIS, *Estructura del encabalgamiento en la métrica española (contribución a un estudio esperimental)*. C.S.I.C., R.F.E., anexa LXXVII, Madrid 1964, 194 + XIV p.

Teza de doctorat a lui A. Quilis, amplă şi exhaustivă cercetare consacrată ingambamentului[1], completează, dezvoltă şi corectează datele pe care studiile lui M. Grammont, T. Navarro Tomás şi Dámaso Alonso le oferă cu privire la acest procedeu de suspendare a armoniei ritmice.

Cercetarea întreprinsă de A. Quilis se impune printr-o bogată documentare care se relevă dintru început, din primul capitol, prin prezentarea cronologică a tuturor referinţelor privitoare

[11] În lipsa unei asemenea liste, pentru a afla cele de mai sus, este nevoie de sondaje în paginile *Dicţionarului*, procedeu la care am fost nevoiţi să apelăm în recenzia de faţă.

[12] Vezi ,,Вопросы языкознания“, 1960, 4, p. 112—125.

[1] Traducem sp. *encabalgamiento* prin acest termen, deoarece, spre deosebire de ,,impietare" (folosit de Al. Macedonski) sau de ,,engambement" (preferat de Vladimir Streinu), *Versificaţia modernă*, Bucureşti, 1966, p. 176), este singurul pe care dicţionarele româneşti (*Dicţionar Enciclopedic român*, Bucureşti, 1964 şi *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti, 1966) îl înregistrează.

la ingambament, prin care autorul nu urmăreşte numai stabilirea datei la care ingambamentul este utilizat pentru prima oară în poezia spaniolă, ci şi cercetarea dezvoltării lui evolutive. Pentru aceasta, A. Quilis reproduce citate şi exemple concludente din 122 de tratate şi studii de poetică, retorică şi metrică, insistînd mai cu seamă asupra operelor care prezintă pentru prima oară fie descrierea ingambamentului (*Anotaciones a Garcilaso* de F. Herrera), fie termenul care îl desemnează (*Gramática de la lengua castellana* de Vicente Salvá şi *Manual de literatura* de Felipe Tejera). Se acordă, de asemenea, o deosebită atenţie studiilor lui Dámaso Alonso (*Poesia española, Temas gongorinos*) şi ale lui R. de Balbín Lucas (*Sistema de la ritmica castellana*), a căror contribuţie în elucidarea, interpretarea şi sistematizarea ingambamentului nu poate fi trecută cu vederea.

Capitolul I nu prezintă însă importanţă numai pentru metrică, pentru ingambament în special, ci şi pentru istoria şi critica literară spaniolă, în general, deoarece autorul, bazîndu-se pe criterii de apreciere diferite de cele existente în secolele precedente, determină prin succinte dar competente comentarii valoarea reală a operelor prezentate; consideraţiile sale pun, de pildă, în evidenţă originalitatea operei lui Bartolomé Jiménez Patón (*Instituciones de la gramática española*, sec. XVII), ignorată sau desconsiderată pe nedrept de cei care s-au ocupat de istoria literară, de metrică şi poetică.

După expunerea cronologică a teoriilor şi comentariilor referitoare la ingambament, autorul defineşte acest procedeu stilistic ca pe un dezacord între pauza sintactică şi pauza ritmică, ca scindare a nucleelor sintactice care în mod normal nu pot fi separate. Cercetarea funcţionării nucleelor în frază şi a structurii lor se efectuează în cel de-al doilea capitol. Pentru stabilirea gradului de coeziune între diversele părţi de vorbire, Antonio Quilis a considerat necesară determinarea nucleelor alcătuite din elemente inseparabile. Acest lucru îl realizează luînd ca bază lectura unor texte în proză din Jacinto Benavente, Ramón del Valle Iudán, Juan Ramón Jiménez, înregistrată de „Archivo de la Palabra" în 1931—1932 şi lectura aceloraşi texte, la o distanţă de 30 de ani, înregistrată pe benzi de magnetofon sub supravegherea autorului însuşi. Subiectele alese pentru această înregistrare au fost în număr de nouă. Potrivit pauzelor făcute în lectură, autorul a putut stabili că nucleele inseparabile sînt alcătuite întotdeauna dintr-un substantiv însoţit de o determinare (articol, adjectiv, substantiv), dintr-un verb la timpurile compuse, dintr-un adverb şi un adjectiv. Nuclee perfect coerente sînt şi prepoziţia cu cuvintele alăturate ei, conjuncţia cu părţile de vorbire sau propoziţiile pe care le introduce şi propoziţiile relative determinative.

Fiecare nucleu sau unitate gramaticală căruia îi corespund o unitate tonală şi una semantică este denumită de autor *sirremă* (sp. *sirrema* < gr. σύρρημα), termen pe care îl consideră mai potrivit decît sintagma.

Scindarea *sirremei* prin pauza care separă două versuri dă naştere ingambamentului, pe care autorul îl studiază sub toate aspectele într-un capitol aparte. Spre deosebire de cei care s-au ocupat de această problemă, de pildă spre deosebire de M. Grammont, Antonio Quilis nu studiază numai efectele ingambamentului, ci şi structura intrinsecă a acestuia. Dar diferenţa între punctul de vedere al lui A. Quilis şi acela al lui M. Grammont este mult mai adîncă; din analiza versurilor pe care acesta le dă spre exemplificare rezultă că ingambamentul este un procedeu subiectiv, pe cînd A. Quilis îl consideră un fenomen de ordin obiectiv, care se produce în condiţii gramaticale determinate.

Clasificarea ingambamentului pe tipuri, A. Quilis o face după diferite criterii. Astfel, după felul unităţilor care se scindează, ingambamentul poate fi lexical („Y mientras *miserable — mente* se estaban los otros abrasando..."), sirematic („Yo voy seriando caminos /de la tarde, *Las colinas dorados*, los verdes pinos") şi propoziţional („Descolorida estaba como *rosa/ que ha* sido fuera de sazón cogida"). După poziţia pauzei, la sfîrşitul sau la mijlocul versului, ingambamentul este versal sau medial. În sfîrşit, după lungimea (sau, în timp, durata) părţilor scindate, ingambamentul poate fi suav, cînd a doua parte a unităţii este mai

lungă, sau abrupt, cînd a doua parte este foarte scurtă. Consecvent metodei lui riguroase, bazîndu-se pe numeroase exemplificări din Fray Luis de León, Garcilaso de la Vega, Juan Ramón Jiménez, Rubén Darío, A. Machado, Alexandre etc., Antonio Quilis analizează fiecare tip de ingambament din punctul de vedere al efectelor stilistice, al compatibilităţii cu rima care subliniază suspendarea pauzei. Temeinicia şi fineţea analizei efectuate sînt dublate de siguranţă, exactitatea metodei, căci după studierea aspectelor istoric, sintactic şi metric, deci după expunerea concepţiei teoretice asupra ingambamentului, Antonio Quilis întreprinde studiul experimental al procedeului. Pe baza analizei spectrografice, autorul relevă comportamentul tonal al diverselor tipuri de ingambament. Astfel, în cazul unui ingambament suav, curba tonală coboară lent, în timp ce pentru ingambamentul abrupt coborîrea este bruscă. Spectrograful îi dă autorului posibilitatea să stabilească distincţii noi, ca aceea care separă „ingambament"-ul de „rejet", considerate de M. Grammont ca fiind unul şi acelaşi lucru. Printr-un comportament tonal identic — ridicarea tonului — analiza spectrală identifică „rejet"-ul nu cu ingambamentul ci cu antibrahistihul. În cazul ingambamentului, potrivit spectrogramelor, între versul care conţine prima parte a siremei şi cel care o cuprinde pe a doua nu există nici o diferenţă în ceea ce priveşte linia melodică ; tonemul final al primului vers se menţine în suspensie pînă la completarea cu tonemul iniţial al versului următor.

Reproducerea spectrofonemelor, a spectrogramelor şi a schemelor melodice, sprijină expunerea teoretică în sensul unei precizii mai mari ; dar chiar dacă această parte cu totul nouă în studiile de metrică ar fi lipsit, expunerea lui A. Quilis ar fi apărut cititorului tot clară. La aceasta contribuie şi concluziile care încheie fiecare capitol şi care, totalizate, ar putea alcătui un scurt compendiu despre ingambament.

Observaţiile care se pot face cu privire la studiul lui A. Quilis sînt observaţii de amănunt, care nu se referă nici la concepţie, nici la metodă. De pildă, nu este clar de ce pronumele reflexive sau pronumele personale neaccentuate sînt considerate particole de relaţie (p. 100) ; tot astfel se poate pune întrebarea de ce, dacă perifrazele verbale formează un nucleu de expresie, de sens şi de ton asemănător aceluia constituit de timpul compus al unui verb, autorul consideră ca „frases verbales" *pudistéis tener*, *deja aqui correr* (p. 102) ale căror elemente nu formează o unitate (cf. *Curso superior de sintaxis española*, al lui Samuel Gili y Gaya, ed. VIII, Barcelona, 1961, 87—100 bis). De asemenea, nu se impune în mod evident necesitatea primei părţi a capitolului *Estudio experimental del encabalgamiento*, care cuprinde prezentarea comparativă a diverselor metode experimentale aplicate studiului poeziei.

Dar, desigur, aceste observaţii, care vizează fie terminologia spaniolă în general, fie economia lucrării, sînt neînsemnate faţă de importanţa de netăgăduit pe care o prezintă studiul lui A. Quilis. Căci nu poate fi negat faptul că *Estructura del encabalgamiento en la métrica española* a umplut o lacună în domeniul teoretic. În acelaşi timp, studiul lui A. Quilis deschide perspectiva analizei ingambamentului ca procedeu stilistic caracteristic unor anumite curente poetice [2]. Acest lucru nu este lipsit de interes pentru poezia noastră, căreia tehnica ingambamentului nu-i este străină. Această tehnică, menţionată acum un secol de către I. Eliade Rădulescu (*Curs întreg de poezie generală*, I, Bucureşti, 1868, capitolul *Versificatio*), este utilizată mai ales în poezia modernă. Un izvor de studiu în această privinţă îl oferă atît poezia acelui „iniţiator al libertăţilor poetice" (Al. Macedonski [3], care într-un singur poem *Hinov*, oferă două exemple de ingambament sirematic şi unul de ingambament propoziţional [4]), cît şi poezia lui G. Topîrceanu, A. Maniu, I. Minulescu. Desigur că o cercetare

---

[2] cf. T. Navarro Tomás, *Arte del verso*, Madrid, 1951, p. 35 : „el modernismo prodigó la práctica del encabalgamiento".

[3] S. Vladimir Streinu, *Versificaţia modernă*, Bucureşti, 1965, p. 175.

[4] Ingambamentul, procedeu de spargere a armoniei ritmice tradiţionale, nu putea decît să-l atragă pe poetul care în *Hinov* scria : „De ritm sau de cadenţă/sau de orice reguli îmi rîd".

mai serioasă ar adăuga la acestea şi alte nume de poeţi români care nu au ignorat efectele stilistice ale ingambamentului. O asemenea cercetare, bazată pe mijloace moderne de studiu, ar avea, desigur, cel puţin meritul de a îmbogăţi seria studiilor de stilistică, poetică şi metrică, iniţiate nu de mult de Cursul de poetică şi stilistică sub auspiciile Centrului de cercetări fonetice şi dialectale.

Aprilie 1967

Olga Tudorică
Facultatea de limbi clasice şi romanice, Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

ALEXANDRE LORIAN, *L'ordre des propositions dans la phrase française contemporaine. La cause*, Bibliothèque française et romane publiée par le Centre de Philologie romane de la Faculté des Lettres de Strasbourg, Paris, 1966, 148 p.

Izolat în seria lucrărilor de sintaxă descriptivă, studiul lui Alexandre Lorian, conferenţiar la Universitatea din Ierusalism, înscrie în cadrul preocupărilor sale problemele de topică pe care le pune în limba franceză contemporană propoziţia circumstanţială de cauză ; izolat — pentru că aduce în centrul discuţiei un capitol de sintaxă pe care nici gramaticii, nici stilisticienii nu l-au abordat în toată complexitatea lui, lăsîndu-l în general unii pe seama celorlalţi. Necesitatea unei expuneri amănunţite a faptelor, unei inventarieri a tuturor posibilităţilor de exprimare se impune însă şi pentru acest compartiment al limbii, poate cu atît mai mult cu cît se constată (mai precis, se intuiesc), şi aici, germeni ai transformării (v. p. 142 : „une tendance à une plus grande liberté en matière de syntaxe et de style"), a căror existenţă nu o poate dovedi decît o cercetare minuţioasă.

Lucrarea se ocupă succesiv de propoziţiile circumstanţiale cauzale introduse prin *parce que, puisque, comme* sau alte conjuncţii (locuţiuni conjuncţionale) subordonatoare, de propoziţiile cu valoare cauzală coordonate (cu element de relaţie sau juxtapuse), de cele care exprimă „la cause niée" (introduse prin *non que, ce n'est pas que* etc.).

Motive de ordin logico-psihologic impun în general postpunerea cauzalei faţă de propoziţia regentă. Acestora li se adaugă cauze de natură lingvistică (structura „specială" a frazei şi mai ales a propoziţiei regente) sau de natură stilistică, ceea ce l-a determinat pe autor să meargă pînă la analiza a aproape fiecărui caz în parte. De aceea, studiul se remarcă prin ampla caracterizare a propoziţiei cauzale în limba franceză, acordînd o vizibilă prioritate planului conţinutului. Nu se poate face însă o delimitare strictă, aşa cum încearcă autorul, între determinările legate de formă şi cele legate de conţinut (vezi pentru propoziţiile introduse prin *parce que* postpuse, p. 22—27 şi respectiv 27—65) ; dar se insistă asupra acestora din urmă atît în ceea ce priveşte semnificaţia lor logică cît şi cea stilistică. O îmbinare mai strînsă a celor două planuri ar fi fost necesară pentru a se analiza realitatea lingvistică : dubla determinare a postpunerii (un număr mare de exemple din a doua categorie ar fi putut îmbogăţi discuţiile referitoare la prima categorie). Prezintă mai puţin interes pentru punctul de vedere lingvistic mijloacele specifice imprimeriei (amintite de autor) de scoatere în relief a cauzalei, cum ar fi artificiul tipografic (scrierea cu litere cursive etc.). Dar ar fi fost de dorit, printr-o analiză mai riguroasă, să se ajungă la stabilirea unor structuri sintactice, a unor scheme abstracte, care nu permit în franceză postpunerea, după cum s-ar fi putut ajunge la evidenţierea acelor structuri care favorizează antepunerea circumstanţialei cauzale. Poate că teama de „exagération raisonneuse, de systématisation outrée, de codification arbitraire" l-a împiedicat pe autor să conducă în acest fel cercetările.

Ne este prezentată şi o statistică a cazurilor analizate şi rezultatele sînt edificatoare : comparaţia este posibilă, graţie numărului de exemple excerptate. Pentru propoziţiile introduse prin *parce que* media postpunerii este 95,2%, pentru cele introduse prin *puisque*, 73%2%. Anchetarea stilului jurnalistic a fost însă insuficient de fructuoasă pentru a fi pusă alături de cercetările întreprinse asupra literaturii beletristice. Eficientă ar fi fost studierea din acelaşi punct de vedere a stilului vorbit ; vezi de altfel observaţia autorului de la p. 141 : „*le locuteur français* (sublinierea noastră) en pleine possession de sa langue et l'écrivain conscient de son art choisissent la place qu'ils vont offrir à la proposition causale dans la phrase, selon des principes qu'ils ignorent la plupart du temps".

Lucrarea se încheie cu cuvintele lui Roger Le Bidois privind tendinţa spre o mai mare libertate în materie de sintaxă care se poate observa în franceza contemporană, dar nu considerăm oportun acest citat. Numai existenţa unor studii sincronice asemănătoare pornind de la puncte de vedere identice, cu aceleaşi procedee de lucru, şi compararea stărilor lingvistice succesive oglindite în aceste studii ar permite autorului să-şi însuşească afirmaţia menţionată.

Februarie 1967

Sanda Reinheimer,
Facultatea de limbi romanice şi clasice,
Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

MARTIN JOOS, *The English verb — form and meanings*, The University of Wisconsin Press-Madison and Milwaukee, 1964, p. 251

Autorul cărţii, prof. Martin Joos, predă limba şi literatura germană la Universitatea din Wisconsin şi este directorul Centrului de Lingvistică din Washington, D. C. Printre lucrările sale mai importante se numără *Acoustic Phonetics* şi *The Five Clocks*, culegerea *Readings in Linguistics* şi lucrarea *Middle High German Courtly Reader*.

Lucrarea şi-a propus să analizeze probabil cea mai complexă parte de vorbire din limba engleză, verbul. Ea se adresează nu numai specialiştilor, ci şi cititorului obişnuit, realizînd aceasta prin evitarea unei terminologii prea elevate, fără a micşora însă exactitatea şi precizia în expunerea faptelor de limbă. Astfel, este evitată problema constituenţilor imediaţi, morfofonemica este considerabil redusă şi discutată doar în legătură cu anumite probleme, iar metodele gramaticii transformaţionale sînt folosite ocazional şi tangenţial. Ca şi în cazul altor lingvişti anglosaxoni [1] materialul lingvistic analizat este cel al limbii engleze nu scrise, ci vorbite liber de oameni cultivaţi. Materialul a fost constituit de volumul *Procesul Dr. Adams* [2] care a înregistrat toate dezbaterile unuia dintre cele mai lungi procese din Marea Britanie, aşa cum au fost notate de scriitoarea engleză Sybille Bedford, care a consemnat, pe lîngă textul respectiv vorbit, şi accentul şi alte foneme suprasegmentale.

Deşi, după cum indică şi subtitlul cărţii, prof. Joos consideră criteriul formal ca rămînînd esenţial în recunoaşterea diverselor categorii gramaticale, el este preocupat, ca şi alţi lingvişti anglosaxoni, să stabilească şi sensurile gramaticale pe care le implică diversele semnale. Astfel, în cadrul formelor nedefinite, el consideră ca infinitive doar formele precedate de particola *to* ; din acest motiv vechiul „infinitiv scurt" este denumit de el *prezentativ* şi considerat, în mod nejustificat după părerea noastră, formă finită.

---

[1] Vezi de exemplu analiza limbii vorbite făcută de Charles Carpenter Fries în *The Structure of English. An Introduction to the Construction of English Sentences*, New York, Harcourt, Brace & Co, 1952, 304 p.

[2] *The Trial of Dr. Adams*, Collins, 1958.

Infinitivul poate avea uneori subiect în engleză, ca în *they want us to go* sau *this is for her to do* sau alte construcţii infinitivale. Dintre verbele bază, autorul consideră un număr variabil de verbe, printre care *be to, be going to, be able to, be supposed to, have (got) to, used to* etc. denumite cvasiauxiliare şi care diferă de verbele modale prin faptul că : 1. au o gramatică diferită de a acestora ; 2. au şi sens aditiv, cele modale avînd doar sens privativ. Prezentativele se caracterizează prin absenţa atît a particulei *to* cît şi a subiectelor de tipul *I, you, he* etc. Ca o consecinţă a acestui criteriu, imperativul este considerat tot prezentativ, ca şi vechiul infinitiv scurt, ele avînd o serie de trăsături comune. Prezentativele par să includă însă o categorie mult mai vastă de verbe, încă insuficient studiată şi sistematizată, de felul verbelor din următoarele exemple : *I did nothing but sit down. They do such things as ring him up* (*What could she do*?). *Make her life as good as possible. Why do more? He could have them come back. I hear him speak* (şi celelalte construcţii infinitivale). *Suppose you are going there.* Etc. Subiectul prezentativului este la acuzativ, iar acesta împreună cu prezentativul alcătuiesc complementul altui verb ; prezentativul are aceleaşi funcţii ca infinitivul. *Let* este un prezentativ care guvernează un altul.

Gerunziul este considerat ca substantiv aparţinînd sistemului verbal şi, spre deosebire de infinitiv, poate fi guvernat de o prepoziţie. Are unele dintre funcţiile infinitivului şi arată de obicei împrejurarea în care se produce acţiunea indicată de verbul predicativ. Cînd autorul acţiunii este altul decît al acţiunii exprimate de verbul predicativ, este menţionat şi subiectul care stă aici la genitiv sau acuzativ : *I don't like you(r) wearing that tie.* Tendinţa actuală este de a întrebuinţa forma de acuzativ [3].

În locul denumirii de *participiu prezent*, autorul preferă denumirea de *participiu concomitent* (sau *contemporan*). Participiul cu *-ed* poate fi de două feluri : 1. perfect activ, ca în *The clerk, risen from his seat, began to speak*, cînd se referă la un eveniment precedent şi descrie autorul lui, 2. pasiv, ca în *the questions set below.* Participiul în *-ing* are patru forme corespunzînd la patru sensuri : 1. activ : *calling*; 2. activ precedent : *having called*; 3. pasiv precedent : *having been called*; 4. pasiv : *being called.* Cel pasiv cu *-ed* poate fi şi adjectiv, eventual chiar substantivat cu sens atît de plural, cît şi de singular, ca în : *The accused is here.* Substantivele primesc şi ele desinenţa *-ed*, ca în *red-faced, dark-haired* etc. O construcţie specială este cea de tipul : *To have the chair brought here. To keep them covered. To make oneself heard*, la care verbele care pot guverna participiul sînt *have, keep, make, do, order.* Uneori subiectul nu este autorul acţiunii, ca în *He had a son killed in the war. I had my bycicle stolen.*

În privinţa formelor finite, schema indicată de autor conţine şase poziţii, care pot fi umplute (poziţia fiind în acest caz notată cu *1*) sau lăsate libere (poziţia notată cu *0*), verbul respectiv variind după cum fiecare din cele şase poziţii este sau nu umplută. Schema, simplificată (omiţînd indicatorul de persoană *S*, diferenţa *was-were, are-am-is* etc.), ar fi următoarea (cu exemplul autorului şi într-un caz practic extrem cînd sînt aproape toate poziţiile umplute)

-ed	will etc.	Have-n	Be-ing	Be-n	Show etc.
1	1	1	0	1	1
It	would	have		been	stopped

[3] W. Stannard Allen, *Living English Structure*, London, Longmans, Green and Co, 1955, p. 190.

În exemplul *Wouldn't you*? expresia formată din *would* şi *you*, la care lipseşte verbul finit, este denumită propredicat; în engleza americană propredicatele au mai des tendinţa de a fi complexe, ca în *they might have done*, unde *do* nu mai este auxiliar, ci un substitut al verbului, similar cu pronumele în cazul substantivului; după unii lingvişti canadieni, *do* ar înlocui pe *do so*.

În propoziţia *She drives faster than I (drive)*, cu *I* în loc de *me*, am avea de-a face cu o *predicaţie finită*.

Spre deosebire de alte limbi, în cazul cărora există mai multe timpuri, moduri etc., engleza dezvoltă o diviziune binară a fiecărei categorii verbale (timp, aspect, diateză etc.), categoria respectivă (ex. timpul) fiind fie neindicată (timpul real sau actual, ex. *I ask*), fie indicată (timpul îndepărtat, *remote*, ex. *I asked*). Categoriile verbale, subdiviziunile lor dihotomice şi indicatorii lor ar fi astfel următoarele:

Categoria	Timp	Afirmare	Fază	Aspect	Diateză	Funcţie
Neindicată	Actual	Factuală	Curentă	Generic	Neutră	Propredicat
Indicată	Îndepărtat	Relativă	Perfectă	Temporar	Pasivă	Verb
Indicator	-ed	will etc.	have - n	be - ing	be - n	show etc.

Formele de pasiv sînt de trei feluri, după cum subiectul verbului la diateza pasivă a provenit dintr-un obiect direct, indirect sau prepoziţional.

Pasiv 1: *This heroin was given to her.*

Pasiv 2: *He was left a car in the will.*

Pasiv 3: *I was being made a tool of. Such a dress can't be sat down in.* Aşadar, subiectul unui verb la diateza pasivă nu desemnează doar „victima" unei acţiuni, iar pasivul nu se poate defini decît negativ, prin faptul că nu desemnează autorul acţiunii. Există de asemenea cazuri în care pasivul nu este indicat, ci redat printr-un verb la diateza „activă", denumită din acest motiv neutrală, ca în: *It looks kind. This proved to be false. The seats have emptied. The door seems to fling open. The theory breaks down.* La fel în expresiile *It stears hard. It buttons in back. It wouldn't wash* etc.

Autorul preferă termenul de aspect *temporar* celui de *progresiv, continuu* sau *imperfect* şi pe cel de aspect *generic* în locul celui denumit de noi *indefinit*. Aspectul temporar implică o limitare în durată sau probabilitate; cel generic e folosit uneori cu sens temporar, ca în *Do you follow me? You know* etc. Verbele care nu sînt în mod obişnuit folosite la aspectul temporar ca *to see, to be* etc. sînt denumite *status verbes*, verbe de stare.

În cazul timpului îndepărtat (*remote*), forma verbală cu sens real (*was*) diferă de cea cu sens nereal (*were*) doar în cazul verbului *a fi*; în engleza britanică se foloseşte însă uneori expresia *If I was you*, în loc de *If I were you*. În engleză, ca şi în celelalte limbi, există de asemenea un transfer al funcţiilor de la un timp la altul sau de la o subdiviziune a unei categorii la alta, ca în folosirea timpului actual cu sens de viitor, ca în *His ship leaves tomorrow*.

Terminologia referitoare la faza verbului este cea folosită de Trager şi Smith, *An Outline of English Structure*. Verbul la faza perfectă (adică folosit cu formele lui *have*) reprezintă uneori cauza altui verb predicativ însoţitor şi care este la faza curentă, ca în *The people have come and are here, waiting for you*. Verbul la un timp perfect nu reprezintă, deci, neapărat o acţiune anterioară celei desemnate de verbul la faza curentă, caracterul anterior

al acestei acţiuni constituind doar o implicaţie (connotation), şi nu o indicaţie (denotation) a fazei perfecte.

Afirmarea poate fi reală (pozitivă) sau relativă, în ultimul caz fiind folosiţi indicatorii *will, shall, can, may, must, ought to, dare, need.* Redarea sistematică a sensurilor acestora, foarte dificilă, este admirabil realizată aici de prof. M. Joos, pe baza a trei criterii de diferenţiere a indicatorilor modali. Indicatorii pot sta pe cele 8 colţuri ale unui cub, fiecare suprafaţă a cubului grupînd patru asemenea indicatori, după criteriile de mai jos; astfel, indicatorii ar fi:

1. *Cauzali* (*will, shall, can, may*), cînd factorii determinanţi sînt incidentali, sau *stabili* (*must, ought to, dare, need*), cînd factorii sînt eterni şi omniprezenţi; aceştia din urmă exclud timpul îndepărtat (trecut).

2. *Adecvaţi* (*will, can, must, dare*), cînd aceştia îşi capătă puterea din întregirea factorilor determinanţi şi *contingenţi* (*shall, may, ought to, need*), cînd îşi capătă slăbiciunea dintr-o deficienţă a factorilor determinanţi.

3. *Siguranţa* (*will, shall, must, ought to*) reiese dintr-o „pedeapsă" în cazul nereuşitei evenimentului specificat, iar *potenţialitatea* (*can, may, dare, need*) reiese dintr-o imunitate în cazul în care autorul duce evenimentul la bun sfîrşit.

Apendicele cărţii discută o serie de grafi referitori la faza şi aspectul verbal.

Se poate afirma că, în genere, cartea atinge majoritatea aspectelor legate de interpretarea semantică a unor semnale gramaticale şi a formelor verbale considerate de autor; după părerea noastră, singură problema atît de complexă a gerunziului englez nu a fost suficient dezbătută, autorul ferindu-se să intre în miezul problemei, după propria sa expresie, aplicată lucrării altui autor, *wie die Katze um den heissen Brei* (p. 147).

Februarie 1967

Constantin Nicolaescu,
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu 22

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii de lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La *prezentarea manuscriselor* autorii sînt rugați să respecte următoarele

NORME

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex. :

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile și notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol *va fi datat* și va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituția cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observație proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent), după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct. Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuație, numărul precede semnul

Indicațiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor :

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul lucrării (subliniat) ; *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane) ; *d*) ediția (în cifre arabe) ; *e*) locul de apariție (orașul, în românește la articolele în limbi străine) ; *f*) anul apariției (*nu se pune editura*) ; *g*) pagina. Ex. 1 Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul articolului (subliniat) ; *c*) titlul revistei (între ghilimele ; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată ; inițialele nu se despart prin punct ; *d*) numerotația (anul, volumul, nr.) ; *e*) pagina. (Ex. : Al. Rosetti, *Considerații asupra foneticii și fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiția geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menționare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeași cu cea menționată prima dată, după numele autorului se va menționa *loc. cit.* Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor și al textului se poate pune abrevierea *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repeta după alt titlu al aceluiași autor.

Se vor cita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet și explicate la sfîrșitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoțite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : în secolul al XV-lea...

Corecturile se înapoiază redacției în maximum 24 ore. Se vor evita corectări care modifică textul inițial. Dacă autorul găsește *absolut necesară* adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, costul efectuării lor scăzîndu-se din drepturile de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra coținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa comitetului de redacție, Calea Victoriei nr. 191, București.

Brtel.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria limbii române**, vol. I, *Limba latină*, 1965, 439 p., 28 lei.

* * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută şi adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.

* * * **Dicţionarul limbii române** (DRL), serie nouă, fasc. O—CXXXVI p., 10,50 lei; fasc. 1, M-Mandră, 80 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră²-Mascat¹, 80 p., 6,75 lei; fasc. 3, Mască²-Mămăiţă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 4, Mămălatiţă-Mătăringă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 5, Mătăsar-Mergător, 80 p., 6,50 lei, fasc. 7, Microbiologist—Miniaturistică, 80 p., 6,50 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicţionar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic.** (Dictionnaire aroumain Macédo-Roumain, général et étymologique), 1963, 1264 p.+36 fotografii originale, 1 schiţă şi 1 hartă, 72,60 lei.

* * * **Atlasul lingvistic român**, seria nouă, vol. V, 1966, VII p. + hărţile de la 1236 la 1570, 103 lei.

AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, colecţia „Bibliotheca Historica Romaniae", 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.

P. P. PANAITESCU, **Inceputurile şi biruinţa scrisului în limba română**, 1965, 231 p., 10 lei.

Sub redacţia acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.

IORGU IORDAN, **Toponimia românească**, 1965, 582 p. + 1 pl., 34 lei.

VASILE SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română**, 1966, 102 p., 26 lei.

LUCRĂRI ÎN CURS DE APARIŢIE

Sub redacţia prof. B. CAZACU, **Noul Atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia**

Sub redacţia acad. I. IORDAN, **Crestomaţia romanică**, vol. III, A.

Sub redacţia acad. AL. GRAUR, **Probleme de lingvistică generală**, vol. V.

SCL, AN XVIII, NR. 4, P. 367—476, BUCUREŞTI, 1967

I.P. „Informaţia" — c. 5484

| 43830 |

Lei 12.—

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XVIII, nr. 4/1967

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

5

ANUL XVIII

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți din timp abonamentele dv.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției:
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei, nr. 194.
Telefon 15.15.45.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVIII nr. 5 1967

SUMAR

SCL, An XVIII, nr. 5, p. 477–598, Bucureşti. 1967

„GENUL COMUN“ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

MIOARA AVRAM

Cîteva lucrări recente au afirmat, direct [1] sau indirect [2], inexistenţa în limba română a unor substantive de ,,(sub)genul comun" [3], adică a unor substantive nume de fiinţe care să funcţioneze, după împrejurări, în strînsă concordanţă cu sexul exprimat, atît ca masculine, cît şi ca feminine [4]. Articolul consacrat de Ecaterina Goga ,,genului comun în Romania", susţinînd faptul că limba română nu are asemenea substantive, ajunge la concluzii categorice asupra poziţiei ei ,,cu totul aparte de celelalte limbi romanice" [5], a izolării ariei dacoromâne, a intoleranţei ei faţă de formele unice etc. [6].

Contribuţia de faţă îşi propune să demonstreze că există totuşi şi în limba română unele substantive în situaţia celor discutate de gramaticile altor limbi ca aparţinînd (sub)genului comun.

---

[1] Ecaterina Goga, *Observaţii asupra genului comun în Romania*, în SCL XVII, 1966, 2, p. 198–200.

[2] Am în vedere diverse lucrări care, ocupîndu-se de categoria genului în limba română, menţionează faptul că a l t e limbi au şi un gen comun. De exemplu : Paula Diaconescu, *Numărul şi genul substantivelor româneşti*, în SCL XV, 1964, 3, p. 310–311 ; Gregorio Escudero şi Dumitru Copceag, *Gramatica limbii spaniole*, Bucureşti, 1965, p. 120–122; Iorgu Iordan şi Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1965, p. 130.

[3] Nu-mi propun să discut aici justeţea terminologiei şi a interpretării tradiţionale care încadrează aceste substantive în sistemul genurilor; rămînînd deocamdată în acest cadru, e de preferat termenul ,,subgen", care precizează deosebirea de planuri faţă de genurile masculin şi feminin, în interiorul cărora se detaşează substantivele în cauză.

[4] Unele gramatici româneşti vechi vorbesc de un gen ,,comun sau obştesc" în limba română, dar exemplele date (*slugă, vită, barză, gazdă* la Iannache Văcărescul, *Observaţii sau băgări dă sěmă asupra reguleloru grammaticii româneşti*, ed. a II-a, Viena, 1787, p. 17, *vită* şi *gazdă* la Iordache Golescul, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticeşti*, Bucureşti, 1840, p. 105, vezi şi 15) denotă confundarea acestei categorii cu substantivele epicene (deşi gramaticile citate au, separat, un gen numit ,,confuz", ,,întunecat sau amestecat", care corespunde direct substantivelor epicene: *vultur, privighetoare, rîndurea, şoarice, şarpe, broască*; la N. Bălăşescu, *Grammatica română*, ed. a II-a, Sibiu, 1850 se vorbeşte chiar de ,,genul epicen sau comun"), generice sau cu contradicţie între gen şi sex.

[5] *Art. cit.*, p. 200.

[6] *Ibidem*, p. 199. Nu merită să fie discutată atragerea inutilă în discuţie a unor substantive epicene sau cu alte particularităţi de gen.

De altfel, cel puțin un tip clar de asemenea substantive a fost semnalat în *Gramatica limbii române* editată de Academia Republicii Socialiste România și el nu ar fi trebuit să scape cercetătoarei citate. Fără a folosi termenul de gen comun și chiar fără a discuta problema la capitolul *Genul substantivelor* — ceea ce se poate considera o greșeală de organizare a faptelor —, Gramatica Academiei arată despre substantivele compuse invariabile că ,,aceste substantive pot fi uneori masculine, alteori feminine, după persoana la care se referă : *un gură-cască, o gură-cască*; *un vorbălungă, o vorbă-lungă*''[7].

Această observație necesită, desigur, unele precizări. Nu toate substantivele compuse invariabile care se referă la persoane sînt în situația gramaticală menționată ; dintre exemplele date în lucrarea citată se exclude, de pildă, substantivul *burtă-verde*. Categoria pare totuși destul de bogată, în ciuda datelor incomplete sau nesigure pe care le oferă dicționarele[8]. Dintre cele două tipuri de substantive compuse invariabile înregistrate în Gramatica Academiei — compuse din verb + substantiv și din substantiv + adjectiv — se pretează mai mult la subgenul comun compusele din verb + substantiv subordonat verbului (de obicei complement direct, dar și circumstanțial), mai ales în această topică ,,progresivă'', verb — substantiv (în care și numărul formațiilor înseși este mai mare) : *calcă-n străchini, cască-gură, încurcă-lume, papă-lapte, pierde-vară, vîntură-lume, zgîrie-brînză* etc., dar și în topica ,,regresivă'', mult mai rară, substantiv — verb : *gură-cască*. În principiu aici posibilitățile de aplicare a subgenului comun sînt nelimitate, excepțiile putînd fi explicate semantic (cf. substantive numai masculine ca *împușcă-n lună, fluieră-vînt, linge-blide, sare-garduri* sau *tîrîie-brîu*). La substantivele nume de persoane compuse din substantiv + adjectiv, posibilitățile sînt mai reduse, deoarece (pe lîngă restricțiile de ordin semantic, cf. *burtă-verde*, amintit și mai înainte, sau *coate-goale*, numai masculine), genul substantivului din alcătuirea compusului, marcat și la adjectiv, poate influența întregul : *o gură-spartă* sau *o mînă-lungă* nu desemnează neapărat o persoană de sex feminin, ci pot fi folosite ca epitete și pentru un bărbat ; numai un masculin ca *un vorbă-lungă* sau

[7] Ediția a II-a, București, 1963, vol. I, p. 92. Prin aceasta se corectează afirmații mai vechi, ca aceea făcută de Halina Mirska, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (= SMFC), vol. I, 1959, p. 179, după care toate substantivele compuse dintr-un verb și un substantiv sînt de genul masculin (vezi și felul cum citează exemplele însoțite de articol nehotărît la p. 155—156).

[8] Nu numai pentru substantivele compuse, ci și pentru celelalte tipuri de substantive de subgenul comun dicționarele și diverse lucrări lexicografice oferă date incomplete, în sensul că la multe substantive care circulă în vorbire cu ambele genuri se indică numai unul, de obicei masculinul (de exemplu, în DLRC *gură-cască* e calificat numai ca masculin, deși între citate există unul care atestă întrebuințarea feminină cel puțin la singularul colectiv : *unde se strînsese multă gură-cască*. CARAGIALE, P. 24), nesigure sau chiar greșite, în sensul că la altele genul sau genurile indicate se referă la semantica termenului, la posibilitatea de referire la un bărbat sau la o femeie, nu la forma lui (așa se face că substantivul *caiafă* apare în același dicționar drept masculin și feminin, deși gramatical el se comportă, ca apelativ, numai ca feminin) ; la substantivele care apar fără indicarea unui gen (și fără citate concludente) nu se poate ști dacă autorii au marcat prin asta subgenul comun sau lipsa lor de cunoștințe (vezi cuvinte ca *motroce(a), putore(a), rînjotcă* în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, 1960, p. 81, 89, 91). De aceea datele asupra exemplelor din lucrarea de față, extrase din dicționare și în primul rînd din DA tipărit și manuscris, sînt completate adesea cu ceea ce cunosc eu din limba vorbită despre comportarea lor gramaticală.

singulare ca *un*, *o mațe-pestrițe* sînt sigur legate de un conținut masculin, respectiv feminin.

Substantivele compuse invariabile referitoare la persoane pot fi însă și de alte tipuri. Chiar dacă nu vom considera tipuri deosebite compusele din verb (+ pronume) + substantiv în vocativ : *lă-mă-mamă* și compusele exclusiv din forme verbale (+ pronume) : *lasă-mă-să-te-las* [9], admițînd că acestea — care au și ilustrări izolate — se pot atașa la tipul verb + substantiv, discutat mai înainte, trebuie adăugate, ca un tip în plus, substantivele compuse din interjecții rimate : *terchea-berchea*, *tranca-fleanca*. Aceste tipuri nu sînt bogate în formații, dar posibilitățile de aplicare a subgenului comun sînt la fel de largi ca la tipul, bine reprezentat, verb + substantiv.

Din punctul de vedere al conținutului este ușor de văzut că toate substantivele compuse care interesează subgenul comun au două trăsături generale : pe lîngă faptul că denumesc persoane, sînt compuse din categoria celor pe care Halina Mirska [10] le-a numit „afective", cu sensuri figurate, mai exact epitete. (O singură excepție pare a fi compusul *pur-sînge*, care însă se folosește mai mult atributiv pe lîngă substantivele *cal*, respectiv *iapă*.)

E p i t e t e l e de subgen comun nu sînt însă numai compuse. Se pot găsi astfel de situații în primul rînd printre substantivele d e r i v a t e, invariabile și ele ca număr, caz și articulare, cu sufixele **-ă** sau **-ală** (regresiv de la *-ăli*) : *cicală*; **-ce**(**a**?) : *orben(i)ce*, *plîngoce*, *zgribce*; **-ea** (*-olea*, *-ore(a)*) : *buftea*, *somnore(a)*; **-ică** : *mutulică*; **-ilă** : *mîncăcilă*, *mofturilă*, *somnorilă* [11]; **-oṭcă** (*-orcă*) : *cenușotcă*, *ulițotcă* (*ulițorcă*) ș.a. [12], dar și printre substantive n e a n a l i z a b i l e terminate în *-'a* sau *-'ea* : *haha*, *haplea*.

Epitetele invariabile sînt substantive la limita dintre apelative și numele proprii [13]. Apartenența la subgenul comun, pe care o întîlnim în cea mai mare măsură la epitete, se regăsește, în proporții diferite, la ambele clase de substantive nume de ființe și mai ales de persoane.

La substantivele p r o p r i i nume de persoane se întîlnește subgenul comun nu atît la nume propriu-zise, cît la hipocoristice „moderne" ca *Adi*, *Bubu*, *Cici*, *Didi*, *Gabi*, *Gigi*, *Lili*, *Michi*, *Riri*, *Sașa*, *Titi*, *Toto*, *Țuțu*, *Vali* etc. [14] și la nume provenite din apelative în limbajul copiilor, ca *Bebe* sau *Coca*. Aspectul mai vechi și cel popular al limbii române nu

---

[9] *Lasă-mă-să-te-las* este menționat în Gramatica Academiei, vol. I, p. 90, printre exemplele de substantive compuse invariabile, dar rămîne în afara celor două tipuri de asemenea substantive stabilite acolo : verb + substantiv și substantiv + adjectiv.

[10] *Loc. cit.*, p. 154—157.

[11] În SMFC II, 1960, p. 150—160, am considerat greșit că derivatele de acest fel cu *-ilă* sînt exclusiv de genul masculin, chiar dacă sînt aplicate unor ființe de sex femeiesc (vezi în special p. 154 și 156).

[12] De exemplu *cotrohaliță* (vezi DA).

[13] Am discutat caracteristicile unor astfel de substantive în SMFC II, 1960, p. 154.

[14] Acad. Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 64, citează pe *Adi* de la *Adrian* sau *Adriana* și *Luci* de la *Lucia* sau *Lucian*; dar și *Gusti*, dat numai pentru *Augustin*, sau *Tavi*, pentru *Octavian*, circulă și pentru femininele *Augustina*, *Octavia*. Situația aceasta ne poate fi transmisă din alte limbi. De exemplu *Sașa* provine din limba rusă, unde are exact aceeași situație ; vezi V. V. Vinogradov, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 80.

sînt nici ele lipsite de astfel de situații : prenume ca *Fira*, *Mina* [15], *Nedelea*, *Oprea*, *Petra* și *Petrea*, *Sima* au fost înregistrate pentru ambele sexe [16]. Într-un anumit sens s-ar putea vorbi de o situație asemănătoare la numele de familie tratate ca masculine sau feminine după purtătorul lor *(un adevărat Văcărescu, o adevărată Văcărescu)*, dar fenomenul pare aici mai puțin gramaticalizat, în orice caz mai mult sintactic decît morfologic. Substantive de subgenul comun există și printre numele proprii de animale. Astfel au fost înregistrate [17] ca fiind în același timp nume de boi (sau de bivoli) și de vaci (sau de bivolițe) nume ca *Cendea* sau *Cenghea*, *Cerbolea*, *Marțolea*, *Mișca*, *Mîndrilă* [18], *Rendea* sau *Renghea*, *Silea*, *Surchea*, *Ursilă*, *Verilă*, iar ca nume de cai și de iepe : *Bubi*, *Mișca*, *Pișta* sau *Piștea*, *Șarga* ; situațiile de acest fel sînt frecvente mai ales la numele hipocoristice de cîini : *Bobi*, *Bubi*, *Țumpi*, dar și *Zalinca* și de pisici [19] : *Michi*, *Miți*, *Țuchi* etc., dar și *Miorlăilă*. De remarcat că numele proprii de animale de subgen comun seamănă ca structură fie cu epitetele (*Marțolea*, *Mîndrilă)*, fie cu numele proprii de persoane (*Bobi*, *Michi* etc.).

Printre a p e l a t i v e singurele exemple clare de substantive de subgenul comun sînt unii termeni regionali de rudenie și de adresare respectuoasă ca : *babă* (m. ,,termen de adresare către un bărbat" ; f. ,,femeie în vîrstă", ,,bunică" etc.)[20], *ceică* (m. ,,unchi" sau ,,termen de adresare către un bărbat" ; f. ,,mătușă")[21], *naică* (m. ,,frate mai mare" ; f. ,,termen de adresare către o femeie mai în vîrstă")[22], *nană* (m. ,,termen de adresare către un bărbat mai în vîrstă" ; f. ,,termen de adresare către o femeie", ,,iubită", ,,nașă") [23], *neică* (m. ,,termen de adresare către un bărbat" ; f. ,,termen de adresare către o soră") [24] și *uică* (m. ,,unchi", ,,strămoș" ; f. ,,mătușă")[25], la care se poate adăuga eventual *foche* (,,copil din flori — băiat și fată") [26]. Nu pentru toți termenii citați există certitudinea folosirii de către aceiași vorbitori cu ambele sensuri și genuri — ceea ce constituie condiția admiterii lor la subgenul comun —, dar cel puțin pentru unii datele sînt conclu-

---

[15] La acest nume a intervenit și o schimbare de accent : femininele actuale sînt numai în *-a* neaccentuat, în timp ce masculinul originar era în *-á*.

[16] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic romînesc*, București, 1963, p. XXVI.

[17] Pentru cele mai multe dintre cele citate aici vezi Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 152—153 și Glosarul, p. 353 ș.u.

[18] În SMFC II p. 159, nota 7, mi-am exprimat îndoiala cu privire la întrebuințarea lui *Mîndrilă, Ursilă, Verilă* ca (masculine și) feminine, deci ca nume de (boi și de) vaci. Ulterior am constatat că cele trei derivate cu *-ilă*, atestate izolat astfel, se încadrează într-o categorie mai largă.

[19] Unele sînt comune și pentru cîini și pentru pisici, pentru cîini și cai etc. dar aceasta nu interesează aici.

[20] Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966, p. 18 și 275. Nu înțeleg de ce autorul tratează pe *babă* m. ,,bade" o dată ca extensiune a lui *babă* f. < sl. și o dată s.v. *babu (băbă)*, creație a graiului copiilor.

[21] Idem, *ibidem*, p. 143 : *ceică* m. și f. și 275 : *ceaică* m. (s.v. *ceace)* ; de astă dată separarea este și mai curioasă, deoarece se indică același etimon (scr. *ćajko)*. M. Sala, în SCL VI, 1955, 1—2, p. 146, consideră fără temei că *ceică* m. ,,unchi" poate fi o eroare din partea subiectului anchetat pentru ALR I în pct. 5.

[22] V. Scurtu, *lucr. cit.*, p. 274.

[23] Idem, *ibidem*, p. 273—275.

[24] Idem, *ibidem*, p. 269—272.

[25] Idem, *ibidem*, p. 130—131. Autorul explică extinderea lui *uică* m. < scr. *ûjka* ,,unchi (fratele mamei)" prin terminația *-a*, specifică femininelor. Se poate să fi intervenit și confuzia cu *uină* ,,mătușă" (în aceeași arie).

[26] Idem, *ibidem*, p. 76.

dente în favoarea categoriei discutate. Astfel, *uică* a fost înregistrat ca masculin și feminin, cu sensurile „unchi", respectiv „mătușă" în două puncte din rețeaua ALR I (II h. 165 și 168) : punctele 9 și 28, la aceiași vorbitori (aria lui *uică* m. „unchi" e mult mai mare în ALR, iar existența lui *uică* f. „mătușă" sau „termen de adresare către o femeie mai în vîrstă" e confirmată de atestări bănățene din alte lucrări) ; tot așa *ceică* m. „unchi" și f. „mătușă" în punctul 5 din ALR I/II h. 166 și 167. La *babă*, *nană* și *neică* există o evidentă deosebire de pondere între sensurile de un gen sau altul : *babă* f. și *nană* f. sînt generale, în diferite întrebuințări, în timp ce *babă* m. a fost înregistrat sporadic fie ca apelativ cu sensul „bade" în cîteva localități oltenești (H. V 129, ALR I/II h. 202 pct. 865 ; cf. însă h. 162 pct. 860 *băbă)*, fie în nume proprii compuse de tipul *Baba-Novac*, iar *nană* m. este atestat de asemenea sporadic în Banat și Oltenia (în ALR I/II în alte puncte decît *nană* f., dar uneori vecin) și mai ales la vocativ sau în îmbinări cu nume proprii care marchează sexul (*nana Gheorghe*, *nana Ion) ; neică* este general ca masculin, iar femininul a fost înregistrat izolat într-o îmbinare cu un nume propriu la vocativ (*neico Mario).* În sfîrșit, atestările lui *naică* f. sînt mai numeroase și mai libere, variate ca întrebuințări, în timp ce *naică* m. apare numai în îmbinări de tipul *naică Lupule.* Este de remarcat că toate apelativele citate au fost înregistrate de obicei (*uică* are numai ca masculin pluralul înregistrat) [27] numai cu forme de singular, la cazurile nominativ-acuzativ și vocativ. Pentru unele dintre aceste apelative sînt necesare unele mențiuni cu privire la situația lor parțial diferită de cea obișnuită la subgenul comun : din punct de vedere semantic trebuie semnalat faptul că nu totdeauna este vorba de o identitate a sensurilor substantivului masculin și feminin cu deosebiri limitate la sexul ființei, ci apar uneori sensuri în plus sau o sferă mai largă de aplicare la unul dintre cele două genuri (vezi *nană*, chiar și *ceică*, *neică*), alteori nuanțe de sens (vezi *babă*), iar din punctul de vedere al originii se constată că la unele substantive originea celor două genuri nu este aceeași, deci subgenul comun se datorește în acest caz suprapunerii unui element lexical cu alt sens și alt gen decît omonimul anterior (*babă* m., balcanism < tc. față de *babă* f. < sl. ; poate și *nană* m. împrumut balcanic, restrîns teritorial, față de *nană* f., general în limbă, explicat prin slavă pentru unele sensuri și prin latină pentru altele).

Lista apelativelor de subgenul comun ar putea fi completată cu unele cuvinte pentru care datele care ne stau la dispoziție sînt insuficiente. Cel puțin la unii vorbitori sînt în această situație pronumele substantivizate *cutare* și mai ales diminutivele *cutărică* și *cutăriță* [28] : *un cutărică*, *o* ~. În principiu s-ar putea încadra la subgenul comun și unele substantive invariabile ca *maia*, dacă nu s-ar prefera întrebuințarea atributivă

[27] În studiul său *Répartition territoriale des noms de parenté en daco-roumain* (*d'après ALR*), RRL XI, 1966, 1, p. 31–61, consacrat în mod special distincției de gen la termenii de rudenie, Magdalena Vulpe nu discută nici un caz de subgen comun, deși situațiile de acest fel ar fi întărit concluzia la care ajunge în legătură cu preferința limbii române pentru procedeele morfologice (nelexicale).

[28] DA le înregistrează pe ultimele ca substantive nearticulate fără un anumit gen, considerîndu-le masculine sau feminine după exemplele de tipul *pe cutăriță-l lua*, respectiv *fă, cutăriță* ; în aceste situații nu avem a face însă cu substantive, ci cu pronume diminutivate, așa cum le califică DLRC. Pronumele *cutărică* și *cutăriță* devin substantive cînd sînt însoțite de articolul nehotărît și atunci se comportă ca substantivele de subgenul comun.

în formule ca *un indian*, *un bărbat maia*, respectiv *o indiană*, *o femeie* ~, față de *un maia*, *o maia*.

Dar, pe lîngă exemplele clare de apelative care aparțin subgenului comun, mai există două categorii de situații care pot fi aduse în discuție în legătură cu acest subgen : a) cuvinte care ar fi de subgenul comun dacă am admite existența lui la un singur număr gramatical sau la un singur caz (nominativ-acuzativ) [29] și b) cuvinte care se comportă formal ca substantivele de subgenul comun, dar se deosebesc de ele fie prin faptul că unul dintre cele două genuri — masculin sau feminin — are în același timp valoare generică, fie prin aceea că avem a face cu variante din alte aspecte ale limbii, deci diferența de gen nu corespunde direct opoziției de sexe.

În prima situație menționată sînt substantivele actuale *complice* și *novice*, mai de mult și *colega (colegă)*, *confidinte*, care la singular (în totalitatea lui sau numai la nominativ-acuzativ) se comportă fără deosebire de formă ca masculine și ca feminine *(un complice, o* ~ [30] ; *un novice*, *o* ~), în timp ce pluralul are forme diferite după cele două genuri : m. *complici*, *novici*, f. (= sg.) *complice*, *novice*. Datorită lipsei de coincidență perfectă între formele de ambele genuri, aceste substantive constituie un tip de omonimie parțială, care interesează însă îndeaproape subgenul comun. Tot aici se pot încadra și exemple ca *băiețică* m. „diminutiv de la băiat", folosit numai la singular, invariabil după caz, și f. „diminutiv de la fată", cu pl. și gen.-dat. sg. *băiețele* ; în acest caz dicționarele indică și o repartiție teritorială exclusivistă a celor două sensuri și genuri [31]. În aceeași categorie s-ar putea să intre și unele exemple de epitete sau nume proprii de persoane și animale de ambele sexe date mai sus, dacă între cele două genuri intervin deosebiri de forme la genitiv-dativ singular : astfel, exemple ca *Petr(e)a* sau *Sima* sînt de subgenul comun numai dacă masculinul urmează tipul vechi de flexiune cazuală enclitică identic cu femininul *Petrei*, *Simei* ; dacă masculinele se declină cu articol proclitic *lui Petr(e)a*, *lui Sima* față de femininele *Petrei*, *Simei*, numele citate ies din sfera propriu-zisă a subgenului comun ; dacă însă femininele adoptă și ele flexiunea cu articol proclitic și se ajunge la forme unice de genitiv-dativ *lui Petr(e)a*, *lui Sima* m. și f., numele aparțin iarăși subgenului comun. Atestările incomplete cu privire la formele flexionare (de număr, cazuri, articulare sau nearticulare) ale termenilor de rudenie discutați mai înainte impun rezerva că la unii dintre ei s-ar putea să existe diferențe formale, care le-ar exclude din subgenul comun.

Apelative nume de ființe ale căror diferențe de gen nu corespund direct opoziției de sexe din cauză că unul dintre genuri are și valoare generică sînt, de exemplu, *gîgîlice* și *slugă* [32], la care femininul este și generic, deci neconcludent pentru indicarea sexului, în timp ce la masculin genul are un conținut semantic precis ; dimpotrivă, în cazul lui *poetă* se

[29] Întrucît însă încadrarea la un gen sau altul privește substantivul ca unitate lexicală cu totalitatea formelor lui flexionare (vezi și Al. Ionașcu, *Contextele diagnostice și problema genului substantivelor*, în SCL XVII, 1960, 1, p. 31), nu se pot admite limitări la unele forme nici pentru subgenul comun.

[30] E curios că Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 199 îl dă pe *complice* numai m. *un complice*, deși dicționarele au atestări pentru feminin.

[31] Vezi V. Scurtu, *lucr. cit.*, p. 85 și 86.

[32] Și în unele limbi slave *sluga* prezintă un amestec de comportare masculină și feminină (vezi Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Copenhague, 1959, p. 245–246).

poate presupune că vechiul *poetă* m., latinism folosit de exemplu de Șincai, avea și valoare generică, față de care numai *poetă* f. apare total motivat. Într-o situație asemănătoare se găsesc și numeroase substantive din categoria epitetelor : *găgăuță*, *nătăfleață*, la care genul formal masculin (*un* ~) indică sigur o persoană de sex bărbătesc, în timp ce genul formal feminin poate indica persoane de ambele sexe, fiind foarte expresiv tocmai în referirea la bărbați [33] ; aici intervin însă și deosebiri de formă care fac ca substantivele citate să se asemene și cu tipul *complice* : pluralul este diferit la cele două genuri gramaticale, cel puțin la *găgăuță* — m. *găgăuți*, f. *găgăuțe* (la *nătăfleață* pluralul este mai puțin folosit, iar cînd se folosește apare fie egal cu forma de singular, fie cu forme diferențiate de gen care pot fi de proveniență adjectivală : m. *nătăfleți*, f. *nătăflețe*). Un caz mai aparte este cel al apelativului *gazdă* m. și f., care din punct de vedere semantic este la fel cu *slugă* (femininul are două valori : generică și referitoare la o persoană de sex femeiesc, numai masculinul indică sigur sexul persoanei), dar formal se deosebește de tipul *slugă* prin aceea că masculinul nu există decît în forma de singular : *un gazdă* și *o gazdă*, pluralul însă numai *gazde* f. [34], probabil din cauza dificultăților formale de realizare a unui plural cu *-i* la o temă în *-zd* (vezi și întrebuințarea numai la singular a lui *gazdă* ca adjectiv masculin și a substantivului masculin cu formă refăcută *gazd*) ; asemănarea cu subgenul comun este la acest substantiv și mai limitată decît la tipul *complice*, cu care seamănă din punct de vedere formal.

Cealaltă categorie de apelative nume de ființe la care diferențele de gen gramatical nu corespund direct opoziției de sex, de astă dată din cauză că nu funcționează cu ambele genuri în același aspect al limbii, este reprezentată de exemple ca numele de insecte *răgace* și *viespe*, înregistrate în dicționare ca feminine și masculine. De fapt, limba literară folosește aceste substantive numai ca epicene de genul formal feminin, iar în unele graiuri ele apar ca epicene de genul formal masculin [35] ; nu am întîlnit opoziția de gen (și sex) la unul și același vorbitor și, chiar dacă s-ar întîlni, unul dintre genuri ar fi neconcludent din punct de vedere semantic din moment ce are și valoare generică. Tipul interesează să fie amintit pentru că a putut fi interpretat ca aparținînd subgenului comun. Astfel, Aron

---

[33] Vezi J. Byck, *Le féminin péjoratif*, în BL I, 1933, p. 109.

[34] Vezi exemplele din scrierile lui Pavel Dan la Th. Hristea, *Moțiunea regresivă în limba română*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 386. Th. Hristea consideră că „prin apartenența lui la două genuri diametral opuse, substantivul nume de persoană *gazdă* constituie un caz cu totul izolat în sistemul morfologic al limbii române", deși cunoaște și situația lui *slugă* din limba veche.

[35] În această situație ele intră în categoria substantivelor cu variante de gen nemotivate semantic, numite uneori ambigue, confuze, nestabile sau „nomina incerta". Astfel de substantive există în limba română mai ales printre numele de inanimate : *fine*, *sine* (vezi formele articulate în *-a* și *-le*) ; *zori* pl. (art. *zorii* și *zorile*). G. Escudero și D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 116 consideră că unicul exemplu de substantiv ambiguu din limba română este pluralul *fragi*, simțit de unii vorbitori ca feminin *(două fragi)*, de alții ca masculin *(doi fragi)* ; acestui plural îi corespund de fapt singulare diferite : *frag* m. și *fragă* f., dar nesiguranța referitoare la gen apare la cei care-l folosesc exclusiv la plural (uneori la același vorbitor ; în „Cum vorbim" IV, 1952, 5, p. 28, Maria Drăgan a semnalat prezența celor două forme de gen în același context, într-o traducere : *aduse **cîtiva fragi** trandafirii **atîrnați** de tulpinele lor subțirele și îi oferi locotenentului... — Sunt **coapte**...*).

Pumnul [36] se declară împotriva moțiunii cu sufixe, arătînd că substantivele românești ,,țărmurite în *e* pot însămna pren *e* îmbe genurile, ca și însușițivele, precum : *pomul verde, frunză verde*; deci va fi : *iepure, iepurele* (bărbătușul) ; *iepure, iepurea* (femeiușca) ; *pește, peștele* (bărbătușul), *pește, peștea* (femeiușca) ; *vespe, vespele* (bărbătușul) ; *vespe, vespea* (femeiușca) etc.'' [37]. Oare forme ca *Iepura* [38] și *Viezura* [39] atestate în onomastică pot fi interpretate ca reprezentînd mai vechi **iepurea* și **viezurea*?

Nu intră în categoria subgenului comun, dar se apropie de ea, încît au putut fi încadrate aici în studiile asupra altor limbi [40], substantivele a căror întrebuințare masculină și feminină nu diferențiază cele două sexe ale unei ființe, ci denumirea unui animat de un inanimat. Pentru posibilitatea de aplicare a genului opus, motivat semantic, la un cuvînt inițial feminin sau masculin, cu aceleași particularități formale ca substantivele de subgenul comun, interesează însă și aducerea în discuție a acestor cazuri. Se pot cita astfel *țăndărică* și, mai recent, *așchiuță* — feminine ca nume de inanimate și masculine ca epitete (și nume proprii) personale — sau *moșulică* — masculin ca nume de persoană, feminin ca nume de joc țărănesc —, *zăloagă* — masculin ca epitet de persoană, feminin ca nume de obiect inanimat ,,semn, zălog'' —.

De asemenea nu intră în categoria subgenului comun substantivele cu contradicție între formă și sens care apar cu unele determinări de gen datorate acordului, mai mult sau mai puțin ocazional, după înțeles [41] ; cf. exemple ca *Tălpoiul a venit posomorîtă* (CREANGĂ, P. 98 în DLRC S.V. *tălpoi*).

Din cele expuse pînă acum rezultă că limba română are categoria subgenului comun, deși nu mult dezvoltată și mai ales redusă la elemente lexicale fără mare importanță în limbă. Din punct de vedere semantic substantivele românești care aparțin acestei categorii sînt epitete și apelative care desemnează numai persoane, precum și nume proprii de persoane și de animale. Din punct de vedere formal substantivele de subgenul comun se caracterizează ca structură prin compunere (mai ales prin compunerea cu verbe sau cu interjecții), prin finalele *-ă, -e, -ea, -a* — ultimele două neobișnuite la alte substantive nearticulate —, la numele proprii și prin diverse finale vocalice mai puțin obișnuite : *-i, -o*, iar ca flexiune prin invariabilitate sau variabilitate redusă, uneori chiar prin defectivitate de număr sau de cazuri și de articulare.

---

[36] *Formăciunea cuvintelor românești*, manuscris de pe la 1856—1859, publicat postum de I. G. Sbiera, în *Voci asupra vieții și insemnătății lui A. Pumnul, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare*, Cernăuți, 1889, p. 257.

[37] De remarcat că în poemul plin de curiozități lingvistice *Neagoe în Epicenia*, poetul Ion Gheorghe recurge la rețeta pumnistă pentru a realiza perechi de masculine și feminine la substantivele în *-e* : *unde* ***muntele*** *cu* ***muntea*** *se cunoscuseră-n de ei* ; ***arborele*** *brad de* ***arborea*** *bradă* (,,Luceafărul'' X, nr. 17 (261), 29 aprilie 1967, p. 3).

[38] Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 397.

[39] Idem, *ibidem*, p. 290.

[40] Vezi, de exemplu, la Louis Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 208, rus. *голова* ; la G. Escudero și D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 121, sp. *barba*. Cf. însă V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 78, care arată că substantivele nume de inanimate aplicate prin metaforă sau prin metonimie oamenilor indiferent de sex sînt numai apropiate de genul comun.

[41] Pentru necesitatea de a nu se confunda subgenul comun cu o *constructio ad sensum* vezi L. Hjelmslev, *lucr. cit.*, p. 209.

În privința subgenului comun limba română prezintă și asemănări și deosebiri față de celelalte limbi romanice.

Existența însăși a categoriei constituie cea mai importantă asemănare și infirmă ceea ce s-a spus despre „izolarea ariei dacoromâne", unde „nu poate fi vorba de constituirea unei subclase a genului comun" [42]. Mai departe, se pot observa asemănări de ordin formal : tipul de substantive compuse de subgenul comun există în diverse limbi romanice, deși tocmai el este aproape totdeauna neglijat în descrierea substantivelor cu această particularitate de gen [43] (vezi fr. *un*, *une sans-souci*, it. *il*, *la gonfianuvoli* „trufaș, fanfaron" [44], sp. *el*, *la sabelotodo* „știe-tot" [45]), iar la substantivele necompuse de acest subgen sînt caracteristice în italiană și în spaniolă finalele *-e* (it. *commediante*, *confidente*, sp. *estudiante*, *intérprete*) și *-a* (it. *artista*, *diarista*, sp. *belga*, *suicida*, *patriota*, *telegrafista*) [46].

Deosebiri între română și celelalte limbi romanice se constată mai ales pe planul semantic : deși se poate găsi și pe acest plan o asemănare între română și celelalte limbi romanice în sensul limitării subgenului comun numai la nume de persoană, spre deosebire de limba latină, unde printre substantivele de acest fel erau și nume de animale [47], româna restrînge și mai mult sfera semantică a subgenului comun, întrucît, cu excepția unor neologisme lipsite de circulație, acest subgen apare în română numai la epitete, rar și la apelative termeni de adresare, deci în general la substantive cu valoare afectivă, în categoria cărora se pot încadra și numele proprii hipocoristice, în timp ce în celelalte limbi romanice sînt de subgenul comun cele mai diferite tipuri de nume de persoane, neutre din punct de vedere stilistic, prin care se indică profesia, naționalitatea, apartenența la un curent oarecare etc. Această deosebire se vede foarte clar la substantivele compuse de subgenul comun, al căror tip structural este în general același în diverse limbi romanice : pe cînd însă în italiană și în spaniolă substantivele compuse din verb + substantiv, de exemplu, de subgenul comun pot fi atît epitete (it. *gonfianuvoli*, sp. *sabelotodo* citate mai sus), cît și nume de persoane indicînd profesia (it. *portalettere* „poștaș(ă))", sp. *limpiabotas* „lustragiu de sex bărbătesc, respectiv femeiesc"), în limba română substantivele de acest fel nu sînt decît epitete (*cască-gură*, *papă-lapte* etc.). Deosebirea de conținut referitoare la clasele semantice și la afectivitate se manifestă și pe plan formal în faptul că româna are la subgenul comun formații cu sufixe expresive ca *-ea*, *-ilă* etc. [48], în timp ce celelalte limbi romanice au derivate cu sufixe „neutre" ca fr. *-iste*, it., sp. *-ista* ; it., sp. *-ante*, *-ente*, fr. *-aire*, sp. *-ita* etc. sau compuse cu sp. *-cida*, *-crata*, *-nauta*.

Lista elementelor de formație este în măsură să evidențieze și altă deosebire, privitoare la repartiția stilistică a substantivelor de subgenul comun : în limba română acestea sînt aproape exclusiv populare

---

[42] Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 199.

[43] Printre exemplele discutate de Ecaterina Goga, *art. cit.*, p. 195—204 nu se dă nici măcar un substantiv compus de acest fel.

[44] Vezi Anca Giurescu, *Încercare de definire a substantivelor compuse din limba italiană*, în SCL XVI, 1965, 6, p. 831.

[45] Vezi G. Escudero și D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 120.

[46] Pentru spaniolă vezi idem, *ibidem*, p. 120—122.

[47] Vezi Ecat. Goga, *art. cit.*, p. 200.

[48] Vezi p. 481.

(uneori regionale) sau de proveniență populară, pe cînd franceza, italiana și spaniola au multe substantive de acest fel specifice limbii literare, uneori chiar savante, livrești. Mai mult, dacă în română se constată că substantive înregistrate în dicționarele limbii literare de un singur gen (*papă-lapte* m., *găgăuță* f.) circulă în limba vorbită și cu genul opus în aceeași formă, deci ca substantive de subgenul comun, spaniola vorbită manifestă tendința de diferențiere formală a genurilor în cazuri în care norma literară recomandă o formă unică de subgenul comun (vezi exemple cu f. *la estudianta*, *la presidenta* față de formele literare *el*, *la estudiante*, respectiv, *el*, *la presidenta* [49]; cf. *artisto* m. în spaniola americană față de norma spaniolă *artista* m. și f. [50]).

În sfîrșit, unele deosebiri de ordin formal sînt legate de deosebirile flexionare generale dintre limba română și celelalte limbi romanice și ele pot explica deosebirea referitoare la sfera subgenului comun, la ponderea acestei categorii în sistemele gramaticale respective. În primul rînd, faptul că substantivele feminine românești au finală vocalică (excepțiile de tipul *marți* sau *Carmen* sînt neglijabile) exclude întrebuințarea feminină a masculinelor cu finală consonantică (spre deosebire de franceză, unde multe feminine au finală consonantică ca și masculinele, și spre deosebire de italiană sau spaniolă, unde masculinele au finală vocalică). În al doilea rînd, limba română, care are mărci de plural și forme cazuale diferențiate după genuri, limitează extinderea subgenului comun la apelativele care ar urma să apară cu întrebuințări libere (vezi exemple ca *novice* sau *complice*, care, cel puțin în româna literară, nu sînt de subgenul comun, întrucît au plurale diferențiate după genul masculin, respectiv feminin, în timp ce fr. *novice*, *complice* sînt de subgenul comun, avînd un plural unic în *-s*), astfel încît subgenul comun apare în limba română mai ales la substantive folosite numai la singular sau invariabile după număr. Limitarea la aceste situații este legată nu numai de deosebirile care s-ar produce la plural în forma însăși a substantivului, îndată ce ar interveni un plural în *-i* pentru masculin, față de unul în *-e* pentru feminin, ci și de articolul hotărît enclitic, care ar marca deosebiri de gen și acolo unde morfemul de plural al substantivului ar fi unic (căci dacă pluralul nearticulat *gîgîlici* — ca și singularul nearticulat și articulat în *-a* — poate fi la fel de bine masculin și feminin, formele de plural articulate hotărît marchează deosebirea de gen : *gîgîlicii* m., *gîgîlicile* f.) ; de altfel această deosebire poate fi marcată și la singular la substantivele în *-e* : *complicele* și *complicea*, față de *un*, *o complice*. Desigur, articolul hotărît enclitic, deși sudat, nu face parte din structura substantivului, fiind în situația tuturor determinantelor variabile după gen care ne ajută tocmai să recunoaștem apartenența unui substantiv la subgenul comun. Nu mi se pare întîmplător însă faptul că substantivele românești de subgenul comun sînt fie defective de articularea hotărîtă enclitică (toate epitetele compuse), fie cu finale (*-ă*, *-e*) care permit la singular articolul hotărît nediferențiat după genuri *-a*.

Principial deci limbi ca franceza sau spaniola, cu morfeme unice de plural și cu articol hotărît proclitic, sînt mai compatibile cu aplicarea

---

[49] Vezi G. Escudero și D. Copceag, *lucr. cit.*, p. 120.
[50] Vezi Ecat. Goga, *art. cit.*, p. 200.

subgenului comun decît limbile cu flexiune de număr bogată și cu articol enclitic.

Ca origine, nici unul dintre substantivele românești pe care le-am considerat de subgenul comun nu este moștenit ; (deși limba latină, după cum se știe, avea substantive de genul comun) ; ele sînt sau creații ale limbii române, sau împrumuturi. Compusele cu structură asemănătoare din alte limbi romanice pot atesta cel mult moștenirea unui tip latinesc popular sau reprezintă o inovație comună [51]. Unele deosebiri, arătate mai sus, între limba română și alte limbi romanice reprezintă, în același timp, asemănări cu limbile slave, unde [52] subgenul comun este caracteristic în special pentru epitete personale, formate cu sufixe expresive, pe care adesea le-a împrumutat din limbi slave și româna.

Sub raport teoretic, existența situațiilor de limită, asemănătoare cu subgenul comun din diferite puncte de vedere, rezervele cu privire la deosebirile formale, semantice sau de origine dintre unele perechi de substantive masculine și feminine, faptul că genul nu face parte din flexiunea substantivului etc. pledează pentru transferarea problemei substantivelor discutate aici din cadrul prea strîmt al (sub)genului comun în acela al omonimiei (totale și parțiale) de un tip special. În articolul de față am preferat să dau descrierea situației substantivelor de acest fel din limba română în termenii în care a fost discutată de cercetătorii de pînă acum pentru diverse limbi.

Iunie 1967

Institutul de lingvistică, București,
Str. I. C. Frimu 22

[51] În *Istoria limbii române*, vol. I *Limba latină*, București, 1965, p. 115, compusele cu prim termen verbal sînt considerate „o inovație romanică timpurie și în continuu progres".

[52] Vezi, de exemplu, situația din limba rusă, expusă în *Грамматика русского языка*, Moscova, 1960, tom. I, p. 109 și, mai pe larg, la V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 71–80.

ELEMENTELE LEXICALE AUTOHTONE ÎN DIALECTUL AROMÂN *

DE

GR. BRÂNCUŞ

Se ştie că aromâna posedă astăzi mai puţine elemente autohtone[1] comune cu albaneza decît posedă dacoromâna. Constatarea aceasta pare surprinzătoare, pentru că ne-am aştepta ca, dimpotrivă, dată fiind convieţuirea de lungă durată pe acelaşi teritoriu sau pe un teritoriu mai învecinat a aromânilor cu albanezii, concordanţele lexicale străvechi aromâno-albaneze să fie mai multe şi mai frapante decît cele dacoromâno-albaneze. Istoria relaţiilor dintre cele două limbi ne oferă o situaţie identică, dar de astă dată din punctul de vedere al nivelului dialectal al albanezei : concordanţele dintre dialectul tosc şi română sînt mai numeroase decît cele dintre dialectul gheg şi română, deşi tosca se vorbeşte în partea de sud a Albaniei, deci pe un teritoriu mai depărtat de cel românesc decît teritoriul gheg. Fiind vorba însă de elemente de substrat, lucrurile trebuie considerate din perspectiva românei comune, de dinainte de separaţia ei dialectală, cînd, foarte probabil, toscii locuiau într-o regiune situată undeva mai la nord-est de actuala Albanie.

Problema raporturilor străvechi aromâno-albaneze nu a fost încă cercetată separat, ci numai în cadrul general al relaţiilor lingvistice românoalbaneze, probabil din considerentul pe deplin valabil că, prin ea însăşi, aceasta nu ar reprezenta o importanţă deosebită. Din punct de vedere metodic, cercetarea specială a elementelor lingvistice străvechi aromâno-albaneze poate asigura un grad de certitudine mai mare în legătură cu fondul autohton general al limbii române.

Explicaţia absenţei unor elemente autohtone în aromână s-a dat printr-o alternativă construită din ipoteze : sau elementele respective nu au existat niciodată în aromână sau au existat cîndva, dar au dispărut cu vremea.

---

* Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL XI, 1966, p. 6.

[1] Dintre elementele lexicale autohtone ale românei, vom reţine, în această lucrare, numai pe cele care îşi găsesc corespondente în albaneză.

Prima ipoteză presupune caracterul dialectal al acestor cuvinte în româna comună, iar cealaltă are în vedere unele consecinţe ale bilingvismului sau, în general, ale suprapunerilor lexicale în aromână.

După părerea noastră, o dată întocmită lista exhaustivă a elementelor autohtone care lipsesc în aromână, se impune cercetarea originii cuvintelor prin care au fost înlocuite cele care au dispărut sau, în general, cercetarea originii cuvintelor prin care au fost denumite în aromână sensurile corespondentelor dacoromâno-albaneze. Studierea influenţelor albaneză, greacă, bulgară asupra aromânei este, în acest caz, necesară. De asemenea, comparaţia interdialectală şi cercetarea istorică a seriilor sinonimice ne ajută la reconstrucţia fondului lexical autohton unitar al românei comune.

Materialele de aromână de care dispunem astăzi ne creează îndoieli în ce priveşte existenţa sau inexistenţa unora dintre elementele autohtone în acest dialect. De exemplu, Th. Capidan, el însuşi aromân de origine şi bun cunoscător al graiurilor aromâne, scrie [2] că nu cunoaşte în dialectul său un cuvînt ca *a bucura*, pe care l-au înregistrat totuşi unii cercetători de dinaintea sa. Exemple de acest fel se pot da încă. Ar rezulta de aici că unele elemente autohtone au în aromână circulaţie regională. Nu este exclus însă nici faptul că unii cercetători mai vechi, influenţaţi de dacoromână, să fi introdus în materialele de aromână publicate elemente caracteristice dacoromânei.

În scopul de a cerceta soarta cuvintelor autohtone în aromână, în ianuarie 1966, cu ocazia unei călătorii de studii în Albania, am făcut o anchetă lingvistică la aromânii din această ţară, în următoarele cinci localităţi cu graiuri aromâne relativ diferite : Stan Kërbunarë (rn. Lushnja), Peshta (rn. Fieri), Selenica (rn. Vlora), Përmet (rn. Përmet) şi Drenova (rn. Korça). Cu un chestionar întocmit pe baza unei liste de elemente lexicale considerate sau presupuse autohtone, am anchetat un număr de 24 de persoane, bărbaţi şi femei, de diferite vîrste şi ocupaţii. Subiectele informatoare cele mai interesante au fost păstorii bătrîni. La Drenova, am anchetat şi sărăcăceni, veniţi în Albania, din nordul Greciei, încă din anii războiului.

Discuţiile cu aromânii le-am purtat în limba albaneză. Am folosit întrebările indirecte (în cazurile posibile, însoţite de gesturi) şi, rar, întrebările directe. În cursul anchetelor, am fost asistat permanent de Emil Lafe, un tînăr lingvist de la Facultatea de filologie a Universităţii din Tirana.

Materialul obţinut în urma acestei cercetări ne prilejuieşte observaţii interesante în legătură cu dispariţia, în aromână, a unora dintre elementele lexicale autohtone, cu înlocuirile de cuvinte datorate influenţelor (în special albaneză şi neogreacă), cu concurenţa sinonimică, cu evoluţiile formale şi semantice etc., permiţîndu-ne, totodată, enunţarea unor concluzii generale asupra raporturilor lingvistice româno-albaneze. Pentru că ancheta noastră nu a putut fi extinsă şi asupra celorlalte zone balcanice cu populaţie aromânească, am fost nevoiţi ca, în expunerea aceasta, să facem în mod permanent apel la materialele şi rezultatele cercetărilor anterioare.

[2] Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în DR II, 1921, p. 463.

Elementele lexicale culese de noi concordă, în cazurile posibile, cu cele înregistrate de Th. Capidan [3] și Al. Rosetti [4].

În prima parte a lucrării, vom expune materialul cules însoțindu-l de observațiile pe care le ridică fiecare cuvînt cercetat, urmînd ca, în partea a doua, în cadrul concluziilor, să grupăm datele anchetei în funcție de ordonarea pe care o impune problema generală a raporturilor lingvistice româno-albaneze.

Baci e un cuvînt necunoscut în aromâna din Albania. Am înregistrat numai sinonimele [5]: *căș̣áru*, *keș̣ár*, *kiș̣áru* D, C, Pr, *bağeğí* P, *čilinícu* S. Cei mai mulți cercetători notează însă pe *baci* în aromână (cf. Papahagi, DDA, 189; Capidan, DR, II, 459: *baci* e un element balcanic extins din română) și în meglenoromână (Capidan, *Megl.*, III, 36). Cuvîntul a dispărut din aromână din cauza concurenței lui *căș̣ar* (< lat. *casearius*), poziția în vocabular a acestuia din urmă fiind întărită de o întreagă familie: *caș̣ŭ*, *căș̣are*, *căș̣ărie*, *căș̣eat* etc. (*Căș̣ar*, cu diverse variante fonetice, e notat ca general în aromâna din Albania de către Al. Rosetti, *Cercetări*, 63.) O situație similară ne întîmpină în albaneză: *baç*, *bac* „cel care prepară brînza la stînă" e folosit rar, foarte frecvent fiind *djathar*, derivat din *djathë* „brînză". De observat că nici unul dintre aromânii anchetați, deși toți vorbesc albaneza, nu a cunoscut termenul alb. *baç*, *bac*. La dispariția arom. *baci* au contribuit și termenii *čilinícu* și *bağeği*. Primul provine din *čelnic* [6] „proprietar de turme", cu modificări semantice normale, iar cel de-al doilea din *báğiu* „locul unde se face brînza; stîna" (cuvînt înregistrat de noi; v. și Capidan, *op. cit.*, 459), cu suf. *-ği* (< tc. *-ği*); comp. alb. *baxho-ja* „1. cel care face brînza la stînă; 2. locul unde se face brînza la stînă" (cf. Fjalor shq., s.v.).

Balaur nu este cunoscut în aromână. Capidan (în recenzia din DR, II, 810, la art. lui N. Jokl, *Vulgärlat. im Alb.*, *-bollë-*, din ZRPh, XLI, 228—233) notează un n. pr. arom. *Balaura*, răspîndit și la greci. În toate punctele anchetate am înregistrat cuvîntul *bulár(u)*: „șarpe roșu, șarpe cu ochii închiși, care nu vede" [7]. În C, am notat și: *sulvál* „șarpe lung", iar în P, *ș̣ughétu mare* id., cuvinte care nu figurează în dicționarele aromânești. S-a susținut, cu o întreagă arhitectură etimologică, faptul că arom. *bular* provine din albaneză (vezi în special Jokl, *art. cit.*, și Barič, *Albanorum. St.*, 3 ș.u.). După părerea noastră, s-ar putea ca *bular* să fie o formă mai tîrzie, evoluată din *bălaur*, cu labializarea lui *ă* neaccentuat după consoană labială sau prin asimilație cu *u* următor (exemple similare, la Capidan, *Aromânii*, 221—223: *funtână*, *fumẹal'ă*, *bugat* „băgat", *multsẹadză* (< *măltsẹadză* „vărsat"), *primuvẹară* „primăvară", *púpuză* „pupăză" etc.). Cît privește finala *-ru*, cuvîntul s-a integrat la norma sila-

[3] Th. Capidan, *op. cit.*; id., *Fărșeroții*, în DR, VI (1929—1930), p. 1—210.

[4] Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, București, 1930.

[5] Folosim următoarele abrevieri pentru numele localităților anchetate: C = Stan Kërbunarë, P = Peshta, S = Selenica, Pr = Përmet, D = Drenova. Întrucît problema care ne interesează aici este de lexicologie, vom da cuvintele în transcriere aproximativ literară, utilizînd notația fonetică numai în cazurile strict necesare.

[6] *Čélnic* (< v.sl. *čelĭnikŭ*) < *čelníc*; deplasarea accentului, efectuată după modelul derivatelor în *-nic*, a îngăduit trecerea lui *e* la *i*: *čilníc* și disocierea grupului consonantic *ln* prin interpolarea lui *i*.

[7] În Pr ni s-a spus că e un șarpe gras și orb, care numai în ziua de Sf. Gheorghe, 23 aprilie, deschide ochii și vede.

bică generală a poziției finale : silaba *-ur* a devenit *-ru*, deci : *bălaur* > **bulaur* > *bularu* (ca și *sămbur* > *sămbru*). Din aromână, *bular* a intrat și în albaneză : *bullar*. Foarte probabil că și sîrb. *blavor*, *blavur* etc. provine din rom. *bălaur*. (Cum s-ar explica altfel metateza lui *l* din forma sîrbă?) Rom. *bălaur* trebuie comparat cu alb. *bollë*, ambele forme aparținînd unui prototip comun. În graiul arbăreșilor din Italia nu există termenul *bullar* (vezi E. Giordano, *Fjalor i arbëreshëvet t'Italisë*, Bari, 1963), ceea ce ar proba că, în albaneză, *bullar* nu e prea vechi. Deci *balaur* este o formă veche, care a existat și în aromână.

Baligă apare, în punctele anchetate de noi, cu formele : *bal'gă* C, P, *bálike* Pr, *báligă* D, *báịgă* S. Sensul este același ca în dacoromână : „excrementele animalelor mari" (comp. *căcărádză* sg., *căcărădză* și *căcărădz* pl. „excremente de oaie și capră" și *căpróị* S „gunoi de capră"). Numai forma *baligă*, auzită la sărăcăcenii din Drenova, este identică cu cea dacoromână. (Alb. *báligë*, dată de Meyer, Alb. St., V, 69, pentru albanezii din Grecia, ar fi, după Capidan, DR. II, 468—469, de origine aromână.) Forma *bal'gă*, cu *l'*, este fie împrumut recent din albaneză : *balgë* (în albaneză, *l* este rostit palatal), fie o adaptare a lui *baligă* la pronunția albaneză. În *bálike*, notat și de Weigand, Ol.-Wal., 47, velara sonoră *g* din silaba finală s-a asurzit sub influența dialectului tosc (comp. la arbăreșii din Italia, tosci de origine : *balkë-a*, *balk-u* „sterco bovino", alături de *balgë-a*, id., Giordano, *op. cit.*, 23). *Baigă* este împrumut direct din albaneză : *bajgë*.

Deci, corespondentele aromânești ale lui *baligă* ne arată pe viu procesul de înlocuire a cuvîntului românesc cu forma albaneză, în cazul în care nu există mari deosebiri formale.

Baltă e necunoscut în punctele anchetate de noi. Am obținut răspunsurile : *múzgă* „nămol de uns pe jos, noroi, mocirlă" (în toate localitățile ; comp. alb. *muzgë* id. < v. sl. *muzga* ; dr. *mîzgă* id.), *burím* „baltă, apă stătută ; fîntînă naturală, neconstruită" C, P (din alb. *burim* „izvor"), *pélgu* „apă stătută" Pr, *pleg* „loc cu apă, groapă cu apă" D (din alb. *pellg* id.) ; *mučeáră* „loc mlăștinos, mocirlă" Pr, *locace di apă* „baltă" P. Cuvîntul *baltă*, asupra etimologiei căruia există o bibliografie impunătoare, este atestat în aromână de toate cercetările făcute pînă acum. Totuși, noi nu l-am întîlnit în graiul aromânilor din Albania, deși am folosit și întrebarea directă. Dispariția lui din aromâna din Albania s-a petrecut tîrziu, dovadă fiind împrumuturile relativ recente din albaneză : *pelg*, *plegu* (cu metateza lui *l*), *burim*, *muzgă* (prin intermediu albanez sau direct din slavă?). Foarte probabil aromânii din Albania au pierdut pe *baltă* „apă stătută" din cauza ușoarei deosebiri semantice față de alb. *baltë* „noroi, mocirlă". Vom vedea mai departe că și în alte cazuri identitatea formală dintre cuvîntul aromân și corespondentul albanez și deosebirea de înțeles dintre ele au dus fie la dispariția cuvîntului aromân, fie la adaptarea semantică a acestuia la cuvîntul albanez.

Barză. Pentru sensul de „cigogne", cunoscut numai în dacoromână, aromâna a împrumutat pe *leléc* (cu variantele înregistrate de noi : *luléc*, *liléc*, *lelíc*) din una din limbile balcanice (comp. gr. λέλεκας, bg. *lelekŭ*, sb. *lejlek*, *lelek*, alb. *lejlek*, alb. tosc. *lelek*, tc. *leïlek*). (În limbile balcanice, cuvîntul provine din turcă, iar în aromână, cel mai probabil, prin intermediu albanez). În rom. com. **bardz* era un adjectiv cu sensul „alb"

(cf. SCL XVII, 1966, 2, p. 214–215). În ancheta noastră am înregistrat rar (numai cu întrebare directă, la subiectele în vîrstă) cuvîntul *bardz*, doar în localitățile din sudul Albaniei (Përmet și Drenova), ca adjectiv cu sensul apropiat de cel primitiv și numai în construcții proprii graiului păstoresc (la fel se întîlnește și în dacoromână, cf. SCL, *loc. cit.*) : *peru bardz* (despre capre) ,,peru misticat lai cu roșu, poati și galbinu'' (subiectul din Përmet), *oaie bardză* ,,oaie cu lîna neagră-albă, pestriță'' (comp. *oaie ọcăρă* ,,oaie albă cu capul lai'' ; dr. *oacără*, alb. *vakërë*), *mular bardzu* ,,catîr alb cu negru'' (comp. *mular sivă* ,,catîr alb'', ca și megl. *siv* ,,cenușiu'' din bg. *siv* ,,cenușiu'' ; *mular murgă* ,,catîr roș-negru'') la subiectele din Drenova.

Foarte probabil că pentru evitarea sinonimiei cu *alb* (< lat. *albus*), arom. *bardzu* și-a modificat sensul (în general ,,pestriț'') și și-a restrîns folosirea, chiar în limitele românei comune, la limbajul păstoresc. La dispariția cuvîntului, în plin proces, contribuie și identitatea formală cu alb. *bardhë* ,,alb''. De remarcat că cuvîntul a intrat din aromână și în albaneza de sud : *barxë* (m. *barx -i*) = dhi gjysmë e zezë, gjysmë e bardhë ,,capră jumătate neagră, jumătate albă'' (cf. Menella Totoni, în ,,Studime filologjike'', XIX (II), 3, 1965, p. 118). Fonetismul *x* (=dz) și sensul deosebit nu se explică, în albaneză, decît ca împrumut aromân.

Bască ,,totalitatea lînii tunse de la oaie'' este unul din cuvintele fondului autohton generale în aromână, dar incidentale (atestate rar sau numai în textele vechi) în dacoromână. E atestat în dacoromână, o singură dată, în *Psaltirea Scheiană*, II, 140, ps. 71, ed. I.A. Candrea : ,,Deștinge-va ca ploaia spre *bască*// și ca picătura ce pică în pămîntu''. În celelalte versiuni ale Psaltirii, apare *lînă*.

Cuvîntul *bască* l-am înregistrat în toate localitățile anchetate. În C, a fost rostit în sintagma : *bască di γănă* (comp. alb. *një bashkë lesh* ,,bască de lînă'', Fjalor shq., 30). În nici un punct anchetat, cuvîntul nu ne-a apărut afectat de fonetismul *ś* al corespondentului albanez (alb. *bashkë*, dial. *mashkë*). Ocupația aproape exclusiv păstorească a aromânilor din Albania este cauza esențială a menținerii viabilității cuvîntului *bască* în acest dialect.

Bîlc ,,flaque, mare, bourbier'' este atestat numai în dacoromână, regional. (Exemplele din DA, s. *bîlc*, sînt din texte moldovenești.) În aromâna din Albania, am înregistrat termenul *pelgu* (di apă), *pleg*, *plegu* (cu metateză), împrumutat mai tîrziu din albaneză (comp. alb. *pellg*, *pellk*, v. alb. *pellëg*). În celelalte graiuri aromâne nu este cunoscut, așa încît nu putem avea nici o dovadă că cuvîntul ar fi fost general în româna comună. Dificultăți de ordin fonetic se opun derivării lui *bîlc* din alb. *pellg*, *pellëg*.

Brîu apare cu formele : *brănu* C, *băr̄u* P, *băru* S, *bẹρu* Pr, D (compară cu formele înregistrate de Al. Rosetti, *Cercetări*, p. 53), interesante prin aceea că ajută la reconstrucția unei forme sigure în româna comună : *brănu*. Sub influență albaneză, *rn* > *r̄*, ρ[8] (vezi detalii asupra lui *brîu* în SCL XVII, 1966, 2, p. 210–211).

[8] Prin *r̄* notăm pe *r* apical cu vibrații puternice, iar prin ρ, pe *r* uvular caracteristic femeilor fîrșerote și sărăcăcenilor.

Bucura vb. a fost înlocuit prin *hîrsescu* (cu var. *hărăsestu* [9] PR, *hrîsescu* S, *hîrîsescu* D), de origine neogreacă (χαίρω id.), ceea ce înseamnează că la o epocă mai veche cuvîntul exista și în aromână. Cercetările mai vechi deja îl atestă atît în aromână cît și în meglenoromână (vezi expunerea noastră pe larg din SCL XVIII, 1966, 2, p. 214). Sensul străvechi de „frumos" al rom. com. *bucur* adj. este menținut, în aromână, de *mușat* (de origine latină), pe care l-am înregistrat în toate localitățile anchetate. În legătură cu substituirea lui *bucura* printr-un cuvînt grecesc, e de notat că foarte multe cuvinte aromânești care exprimă stări sufletești sînt de proveniență neogreacă : *aγăpisescu* „iubesc", *amărtipsescu* „păcătuiesc", *lăhtare* „spaimă, groază", *cupusescu* „poftesc", *ilpidă* „speranță", *haráuă* „bucurie", *eftihie* „fericire", *δistihie* „nenorocire" (vezi numeroase alte exemple la Papahagi, DDA, indice, p. 1172 ș.u.).

Bunget, derivat dintr-un rom. com. *bung* „stejar" cu suf. *-et*, nu există în aromână. În localitățile anchetate ni s-a răspuns : *cupači(u)* „stejar" și, rar, *árbur* P. În dacoromână, *bung* trebuie să fi dispărut destul de tîrziu. Dovada o constituie numeroasele derivate toponimice și antroponimice (v. Iorgu Iordan, *Topon. rom.*, 1963, p. 69). Dacă *bung* a existat și în aromână, lucru greu de dovedit, concurența sinonimică a acționat acolo mult mai devreme, impunîndu-se termenul generic *cupaciu* sau *arbur*. Și în albaneză, *bung* e foarte rar folosit astăzi, fiind înlocuit cu genericul *lis* „copac în general; lemn" [10]. De observat că, dintre speciile de arbori, stejarul este denumit în dacoromână prin cele mai multe sinonime : *jip*, *gorun* etc., iar termenul generic *lemn* (calc după slavă?) e atribuit, întocmai ca în albaneză *lis*, în special stejarului. Aromânii au împrumutat din albaneză cuvîntul *dușcu* „tufiș; stejar" (<alb. *dushk-u*).

Căciulă. Am înregistrat termenii : *căčiúŭă* C, P, S, *căčiúlă* D, *kičiúlă* PR, *căsúŭă* P. Cuvîntul există și în meglenoromână : *cătsuŭă* (Capidan, *Megl.*, III, 66). Velarizarea lui *l* în *căčiuŭă* este specifică graiului fîrșeroților. În *căsuŭă*, vedem un împrumut albanez *(kësulë)*. După Capidan, DR, II, 481, alb. *kësulë* ar fi de proveniență românească, cu redarea lui *č* prin *s*. (Pentru alte etimologii, vezi Rosetti, ILR, II³,110).

Călbează, gălbează. Formele înregistrate de noi : *gîlbáză* P, S, *gîlbádză* PR, *gălbádză* D sînt împrumuturi recente din albaneză (*këlbázë*, *gëlbázë)* sau, dat fiind fonetismul vechi *dz*, contaminări ale rom. *gălbeadză* cu alb. *gëlbazë*. Informatorii noștri înșiși au precizat că cuvîntul e albanez. Nu am întîlnit forma cu *-ează*, constatare pe care o face și Capidan, *op. cit.*, 530. Am notat însă și formele : *mulțădză* S (< alb. *malcoj* „iritare una ferita"?) și *muceáră* C, P, S (la Papahagi, DDA, 707, cu sensul de „mocirlă"), ambele însemnînd „gălbează, boală de ficat la oi".

E interesant de observat însă că forma *gălbáză* ne întîmpină des și în dacoromână. În DA, s. *gălbează*, din cinci citate, trei conțin varianta *gălbáză*.

Cătun, cunoscut cu înțelesuri înrudite în toate limbile balcanice (cf. Rosetti, ILR II³, 111), nu apare totuși în aromâna din Albania. Nici

[9] Formă refăcută după pers. a II-a și a III-a sing. : *hărăsești*, *hărăsească*, la același informator.

[10] Însoțitorul meu, Emil Lafe, cunoștea cuvîntul *bung* numai din cercetările lingvistice. Pe un drum de munte, mi-a arătat un stejar, spunîndu-mi că acesta se cheamă în albaneză *lis*.

cercetările anterioare nu-l relevă. Nu am întîlnit nici expresia *nu faţe cătună* ,,nu este de nici un folos", dată de Capidan, *op. cit.*, 507. În toate localităţile anchetate ni s-a răspuns : *horă, hoară (nică)*. Cuvîntul *cătun* există însă în meglenoromână (cf. Capidan, *Megl.* III, s.v.). Dacă acceptăm ideea lui Jokl (*Indogerm. Forsch.*, XXXIII, 420—433) că alb. *katund*, la origine participiul verbului *ndeń* ,,întind", însemna la început ,,cort, locuinţă", ni se pare foarte probabil ca cuvîntul să fi existat cu acest sens primitiv şi în graiul aromânilor. Sedentarizarea aromânilor s-a efectuat mai de timpuriu în regiunile greceşti, ceea ce explică împrumutul lui *hoară* din greacă (< χώρα). E greu de admis împreună cu Capidan (*Românii nomazi*, Cluj, 1926, p. 158, 168) că în *Lakatun*, numele unei localităţi albaneze din munţii Tomor (în centrul Albaniei), trebuie văzut rom. *la cătun*, deşi în preajma Tomorului sînt multe aşezări aromâneşti.

Existenţa cuvîntului în urmele de limbă ale vlahilor medievali (cf. S. Dragomir, *Vlahii*..., p. 114—115) şi în limbile balcanice constituie un argument puternic că el a existat cîndva şi în aromână.

Ceafă, împreună cu alte cuvinte (vezi mai jos), pune o problemă extrem de interesantă în legătură cu istoria raporturilor albano-aromâne. Aromâna, venind în contact intim cu albaneza, după despărţirea de dacoromână, a împrumutat din albaneză, pentru denumirea părţii de dinapoi a gîtului, cuvîntul *dzvercă* C, *zvercă* P, Pr, D, *zercă* P, S (< alb. *zverk*, *xverk* ,,ceafă"). Vechiul *ceafă* a fost reamenajat, formal şi semantic, sub influenţă albaneză : *keafă* ,,gît, partea corpului care uneşte capul cu trunchiul" (după alb. *qafë* id.). Exemple de acest fel ne dovedesc că contactul cu albaneza a determinat uneori o primenire a fondului lexical autohton român, proces asemănător cu cel petrecut în Romania occidentală, unde elemente latine mai noi au dus la dispariţia unora dintre cele moştenite.

Arom. *keafă* a intrat însă în concurenţă cu *guşă*, *guşe*, înregistrat în toate localităţile cu sensul de ,,partea anterioară a gîtului ; gît în general" (*guşa u caḷu* ,,gîtul calului", *guşa li oi* ,,gîtul oii"). De asemenea, cu *gurmadz*, înregistrat şi cu sensul de ,,gît" (cf. şi Rosetti, *Cercetări*, p. 65).

Cioară e necunoscut în aromână. În punctele anchetate ni s-a răspuns : *gáie* P, Pr, D, *corbu* P, C, *sořă* S (< alb. *sorrë*). Unii cercetători îl înregistrează pe *cioară* în aromână (vezi Papahagi, DDA, 358), dar ni se pare suspect. Dacă a existat în aromână, ceea ce e greu de probat, dispariţia lui se datoreşte lui *gaie* (< lat.**gaia*), care s-a impus. De adăugat şi omonimia cu *cioară* ,,sfoară groasă" (de origine latină ?).

Cioc. Nu l-am întîlnit la aromânii din Albania decît cu sensul de ,,ciocan" (comp. alb. *çok* ,,ciocan"). Am notat însă termenii : *skep* C, P, S (din alb. *sqep* ,,cioc") şi *cărăntánă* Pr, D. (Ultimul termen, cu variante fonetice, şi la Rosetti, *Cercetări*, p. 33.) *Cioc* apare însă la diverşi cercetători (cf. Papahagi, DDA, 358).

Ciucă apare în două puncte (Pr, D) din sudul Albaniei, cu sensul ,,vîrf de munte mic ; munte mic", mai apropiat, semantic, de alb. *çukë* ,,vîrf de munte" decît de corespondentul din celelalte limbi balcanice. Acelaşi sens are *çukë* şi la arbăreşii din Italia, cf. Giordano, *op. cit.*, p. 63.

Ciuf (comp. alb. *çufkë*, *xhufkë*, Fjalor shq., 70) ne întîmpină, în localităţile anchetate, numai cu forma *ğiúfcă* ,,ciuf, smoc de păr legat, părul legat la spate", împrumutată, evident, din albaneză.

Ciump. Am întîlnit numai sinonimele parţiale : *skin(u)* ,,spin, ghimpe, mărăcine'' (în toate localităţile), *suuă* ,,ciump, sulă'' P (< lat. *sub(u)la)*, *cărcóčiu* ,,ciump de lemn, de pămînt'', S, Pr (cuvînt slav?), *ğiumbă*,, nod, ieşitură, ciump'', D (cf. alb. *xhumbë xhungë* (< lat. *giumba*? tc. *djoumba*? cf. Papahagi, DDA, 537). Nu am găsit forma *čiun* ,,spin, mărăcine'' (dată de Mihăileanu, 121) care ar putea fi o urmă a lui *ciump*. În toate cazurile, e greu de dovedit că *ciump* (comp. alb. *thump*) a existat în aromână. Se poate observa că aproape toate cuvintele autohtone cu *č* la iniţială nu mai există în aromână.

Ciut, *-ă*, *şut*, *-ă*. Forma *ciut*, *-ă* nu există la aromâni. Am notat numai *şüt-ă* (cu *ü*, sub influenţa alb. *shyt*, *-ë*), C, P, S şi *şut-ă* Pr, D (în punctele extreme ale sudului Albaniei, unde influenţa grecească e mai puternică). Se vede că cuvîntul a fost reamenajat după forma corespondentului albanez.

Coacăză este necunoscut în punctele aromâneşti anchetate de noi. Unii cercetători (vezi dicţionarele lui Dalametra, Papahagi) înregistrează totuşi cuvîntul, ceea ce ar însemna că există numai în unele graiuri aromâne. Răspunsurile obţinute de noi sînt confuze.

Copil e cunoscut în multe limbi balcanice (cf. Rosetti, ILR, II^3, 112). În aromâna din Albania : *copíl*, *cupíl* ,,copil nelegitim, copil din flori'' C, P, *copíl'e*, *cupílă* fem. ,,fată servitoare'' S, D (pentru masculin : *uzmeḱár* ,,băiat servitor'', dar şi fem. *uzmeḱară* ,,fată servitoare'' Pr, din alb. *hyzmeqar* ,,servitor'', de origine turcească). Am întîlnit cuvîntul cu *p* nepalatalizat (în cercetările anterioare, mai des *coḱil*, cf. Papahagi, DDA, 303), fiind, probabil, un împrumut recent (comp. alb. *kopíl* ,,băiat servitor'', ngr. κοπέλι ,,slugă''). În Pr şi D, pentru ,,copil din flori'' apare *doš* (din alb. *doç* ,,bastard'').

Curpen. Am obţinut formele : *cúlpră* C, P, S, *curpán* Pr, *cúrpăn* D (de adăugat şi megl. *cúrpăn*), cu sensul ,,viţă de vie sălbatică''. Comp. alb. *kulpër* (de unde arom. *culpră*), *kurpër*, *kurpën* id. În alb. din Italia : *kurpër*, *kurpur* ''vitalba'', Giordano, *op. cit.*, 215. Fonetismul cu *r* sau *l* în prima silabă a cuvîntului albanez nu ne poate proba nimic în legătură cu originea cuvîntului, modificarea fiind posibilă şi într-un sens şi într-altul.

Cursă. Am înregistrat termenii : *čearḱ(u)* ,,cursă de prins vulpi, iepuri, şoareci'' (în toate localităţile anchetate; comp. alb. *çark* id.), *laţ* id. Pr, D (din lat. **laceus*, *-um*, cf. CDDE, 145), *curϑă* S (după alb. *kurthë*). Nu este exclus ca în aromâna mai veche să fi existat şi *cursă*, dispărut, probabil, din cauza asemănării cu alb. *kurthë*.

Druete, cunoscut numai în Gorj (nordul Olteniei), nu apare în aromână. Singura atestare în dacoromână (Paşca, Analele Acad. Rom., seria 3, III, 218) ni se pare suspectă (nouă, ca gorjan, nu ne este cunoscută), deşi nu este imposibil împrumutul din albaneză, cu o formă de plural (alb. *drutë*, plural masc., sau neutru singular interpretat ca plural din cauza formei identice cu a pluralului masculinelor ; în dacorom. cuvîntul a fost apoi adaptat la formele derivate cu suf. *-ete*). Şi albaneza a împrumutat din română cuvîntul *lemnj* ,,Garnwinde, Haspel'' (< rom. *lemne*, pl.), cf. Jokl, *Rumänisches im Albanischen*, în ,,Revista filologică'', Cernăuţi, an II, nr. 3, 1929, p. 246.

Fărîmă. Am înregistrat, în toate punctele anchetate, numai forma *sărámă* (neatestată pînă acum), rezultată dintr-o contaminare a lui *fărîmă* (mai vechi *fărămă*) cu alb. *thërrime*. Numai astfel se pot explica r̄ (apical vibrant) și á accentuat din a doua silabă a cuvîntului. Forma *sîrmă*, *sărmă* nu am întîlnit-o în Albania. Deci în aromână a existat o formă *fărămă*, proprie românei comune. (Comp. *fărămitură*, la Dalametra și Nicolaide.)

Fluier apare cu formele : *fuléru* C, P, *făléru* S, *fleru* D (neatestate pînă acum). *Fuleru* se explică din *fluieru* cu metateza lichidei, fenomen obișnuit la aromânii din nord : *bărnu*, *cărčun*, *fărnu*, *culčescu* etc. (Capidan, *Aromânii*, 362). Această metateză a fost ușurată, probabil, și de forma albaneză : *fyell*, *fyel* (dar comp. și alb. Italia *floljerë*, Giordano, *op. cit.*, 124, ca dacorom. *fluier*, *floieră* și arom. *fluér*, *fluiáră* la Papahagi, DDA, 465). În arom. *fleru*, *u* s-a sincopat, fiind neaccentuat. Pentru sens, de adăugat paralela frazeologică româno-albaneză : rom. *fluierul piciorului* „tibia", alb. *fyell i këmbës* id. Lat. *tibia* reunește ambele sensuri : „fluier ; fluierul piciorului". E greu de stabilit o legătură etimologică între *fluier*, *fluieră*, *floieră* (alb. *flojerë*) și alb. *fyell*, *fyel* (cf. Çabej, BUShT, 1, 1962, 115).

Gard. În afară de *gard*, am obținut în două localități, C și P, la subiecte tinere, forma *garδu* (cu spirantă interdentală sonoră), reamenajată după pronunția albaneză (alb. *gardh*).

Gata. Ni s-a răspuns : (nu escu) *etum* Pr (din gr. ἕτοιμος), *hazár*, *hazári* în celelalte localități (din tc. *hâzyr* id., intrat și în albaneză : *hazër*). La întrebarea directă, informatorii au precizat că *gat*, *gati* este numai în albaneză. Legătura cu *angătan*, *ngătan* (Capidan, DR, II 463) e greu de susținut (cf. Rosetti, ILR, II³, 114). Împrumuturile din greacă și turcă, relativ recente, ale celor două cuvinte, presupun existența adv. *gata* în aromâna veche. E foarte probabil ca înlocuirea lui să se datoreze identității formale și, parțial, semantice, cu corespondentul albanez.

Ghimpe lipsește în aromână, unde a dispărut din cauza sinonimiei cu *spin* (< lat. *spinus*). În ancheta noastră, am notat peste tot termenul *skinu*.

Ghionoaie apare în aromână cu forma *ghion*, dar cu sens neclar. Iară răspunsurile primite : „pasăre care trăiește la munte, pe arbori mari, pe fagi ; cîntă rar, noaptea, dar frumos" C ; „pasăre care cîntă noaptea, dar rar de tot" P ; „cîntă noaptea : *ǵi̯u*. . . *ǵi̯uφ*, dar numai primăvara" S ; „pasăre care cîntă frumos către seară, noaptea : *ǵi̯o*. . . *ǵi̯o*" Pr ; „pasăre de mărimea unei ciori, care cîntă noaptea la munte" D. Cuvîntul există cu aceeași formă și în meglenoromână (Capidan, *Megl.*, III, s.v.). Se compară cu alb. *gjon* „otus scops" (rom. pop. *ciui*, *ciof*, *știoi*, cea mai mică răpitoare din ordinul „strigelor"). Dacorom. *ghionoaie*, *ghionoi* sînt derivate moționale din *ghion*, general în româna comună (vezi SCL XVII, 1966, 2, p. 212).

Ghiuj. Forma *ghiuș* (cu *ș*), înregistrată în C și S, cu sensul „bunic ; bătrîn de aproape o sută de ani", reprezintă un împrumut recent (căci nu are grupul *gl-* la inițială) din albaneză : *gjysh*. Mai răspîndite sînt în aromână sinonimele *aușu* și *papu*, care în celelalte dialecte românești nu au existat sau au dispărut. (Vezi discuții suplimentare s. *moș*.)

Gogă ,,ființă închipuită cu care se sperie copiii'' apare, în aromâna din Albania, cu forme neînregistrate pînă acum : *ǧangólu*, *gogólu* C, *gogólu* P, S, Pr *găgól'* D, împrumuturi ale alb. *gogól* id.

Grapă e considerat ca necunoscut în dialectele româneşti din sudul Dunării. Totuşi, noi l-am înregistrat în Albania, într-un singur punct, în P, situat în cîmpia Muzăceia. Alături de *grapă*, în P am notat şi *lęsă* ,,grapă'', cunoscut în toate localitățile : *lęsă* C, P, S, *lęasă* Pr (şi cu sensul ,,poartă împletită''), *lasă* D (din alb. *lesë*, cu ambele sensuri, la origine sl. *lěsa*). Tot din albaneză, aromâna a împrumutat cuvîntul *grep* ,,undiță, cîrlig'', înregistrat de noi în Pr şi D. Cu alb. *grep* (la origine un plural singularizat, care presupune un sing. **grap*, cf. RESE, t. I, nr. 3—4, 1963, p. 313) se compară rom. *grapă*.

Gresie. Am înregistrat numai termenii : *gríă*, *gríe* C, P (din alb. *grihë*, *griё* ,,gresie''), *măręáhnă* P, *mărépă*, *mîpépă* S, *mepáhănă* Pr, *măpáhănă* D. Forma *gręasă*, notată de unii cercetători (vezi SCL XVII, 1966, 2, 211—212), nu am auzit-o. Nu este însă exclus să existe această formă, dar nu ca împrumut recent albanez (alb. *gërresë*), cum crede Capidan (DR, II, 532), ci ca o urmă din româna comună (comp. dacorom. dial. *greasă*, istrorom. *gręsę*, DA, s.v.). Termenii actuali, neînregistrați pînă acum, sînt împrumuturi tîrzii.

Hameş nu apare în aromână, unde am înregistrat : *mîcătór* C, *mîcătúr* P, *măcătós* Pr (cu *-os* după greacă), *hámîs* (din alb. *hamës*), *zuláp* S (din alb. *zulláp* ,,animal sălbatic, urît, fioros'', comp. şi gr. ζουλάπι id.). E greu de dovedit că *hameş* (în dacoromână cu numeroase derivate, cf. DA s.v.) a existat cîndva şi în aromână. Foarte probabil că e un cuvînt împrumutat mai tîrziu din albaneză în dacoromână (compară numeroşii termeni, moşteniți, împrumutați din diverse limbi sau creați pe teren propriu, folosiți în dacoromână pentru exprimarea acțiunii de ,,a mînca''). Nu este exclusă însă nici proveniența dintr-o interjecție primară *ham*, cum a încercat să-l explice Georgiev (*Le dace comme substrat de la langue roumaine*, comunicare la Congresul internațional de lingvistică românească, Bucureşti, octombrie 1964).

Leurdă e necunoscut în aromână. În localitățile anchetate de noi în Albania, ni s-a răspuns : *ái̯u* ,,usturoi sălbatic'' C, Pr, *ái̯u di gumár* S, *părşălídu* Pr, *purşulídz* D (termen neînregistrat pînă acum). E greu de probat existența lui *leurdă* (comp. alb. *hudhër*, *hudër* ,,allium cepa'') în aromâna veche. Numele populare de plante sînt, în general, extrem de numeroase şi de diferite de la o regiune la alta în cadrul teritoriului aceleiaşi limbi.

Mal nu există în aromână (totuşi e dat de Papahagi, DDA, 652, dar ni se pare suspect). Noi am înregistrat termenii latini *munte* pentru sensul alb. *mal* şi *mardzine*, *dzęană* pentru sensul ,,țărmur(e)''. *Mal* e propriu românei comune (vezi discuția pe larg din SCL XVII, 1966, 2, 215—216).

Mazăre e atestat în aromână de Capidan, cu specificarea ,,întrebuințat rar'' (DR II, 537 ; cf. Cavallioti, la G. Meyer, Alb. St., IV, nr. 520). Noi nu am întîlnit cuvîntul şi nici alte cercetări nu-l menționează. În ancheta noastră, ni s-a răspuns cu un termen de origine albaneză : *bizele* (alb. *bizele* ,,pisum sativum'', cf. şi ngr. μπιζέλι id., tc. *bézelia*).

În punctul S, am înregistrat şi termenul *mólăr* „măzăriche", care reproduce o formă albaneză dialectală de sud *mollur* (din alb. com. *modhull* „măzăriche"). *Mazăre* (cu forma *madzăre*) a dispărut din aromână probabil din cauză că aromânii, fiind păstori, cultivau rar această plantă.

Măgură. Nu l-am găsit în nici o localitate anchetată, deşi Capidan, DR, II, 537, îl culege chiar de la aromânii din Albania. De asemenea, Dalametra şi T. Papahagi îl înregistrează în dicţionarele lor cu sensul „colline". De remarcat că şi corespondentul albanez (*magulë*) nu mai e folosit astăzi; în Fjalor shq. nu există. Georgiev, *op. cit.*, susţine originea slavă a cuvîntului. În evul mediu e foarte răspîndit ca nume topic în Balcani şi în Carpaţii nordici.

Mărar apare cu formele : *mărắịu* C, Pr, *mŭrắị*. S. Nu am întîlnit în Albania forma *măral'u*, cu *l'*, dată de unii cercetători. *Mărai* (var. *murai*, cu labializarea vocalei din prima silabă) a fost împrumutat direct din albaneză (*mëraje* şi *maraj*) dar s-ar putea să fie şi o evoluţie normală a lui *măral'u*. Pentru dacorom. *mărar*, comp. şi ngr. μάραθριον (diminutiv al lui μάραθρον). Unele dicţionare aromâneşti (de ex. Dalametra, 127) notează termenul *malaθru*, *maraθru*, de origine greacă.

Mînzat a fost la origine un adjectiv derivat cu suf. *-at* din **măndzu* „animal domestic mic care suge". În aromâna din Albania, l-am întîlnit cu forma *mîzat* „bou tînăr" C (comp. *vičŭ* „viţel" (< alb. *viç-u* id.), *demŭ* „bou tînăr" (< alb. *dem* id.) ; *mîndzat* „mînz de 2 ani" S (la Papahagi, DDA, 697 : *mînzat* „junc", *mînzac* „poullain") ; *măzat* „viţel de doi ani" Pr. În punctul S şi : *mîldzór*, *mădzór*, *măzór* „mînzată de doi ani", *muşkéră* „mînzată". În D, *ńióră* „mînzată". După cum se vede, influenţa albaneză e destul de puternică. Formele *măzat*, *mîzat* (fără nazală) se conformează pronunţiei albaneze (alb. *mëzat* „bou tînăr"). Forma *mădzor*, *măzor* reproduce alb. *mëzore* (masc. *mëzuer-ori*) „vacă tînără", iar *mîldzor* a rezultat din contaminarea lui *muldzară* (Papahagi, DDA, s.v.) cu *mădzor*. Pentru *muşkéră*, comp. alb. *mushkóre* (masc. *mushkuer-ori*) „bivoliţă tînără". (Asupra lui *mînz*, *mînzat*, *mînzare*, vezi expunerea noastră din SCL XVII, 1966, 2, 216—218.)

Moş e cunoscut în aromână numai cu forma de feminin : *moaşe*, ca substantiv şi adjectiv : *muri moaşa* (subst.) ; *aistă mîl'ẹre ịestă mọşă* (adj.) „această femeie este bătrînă" S ; *muịere mọşe* „femeie bătrînă" D. Cu aceleaşi valori morfologice şi semantice am întîlnit cuvîntul în toate punctele anchetate. În aromână nu s-a putut crea un masc. *moş* (totuşi megl. *moş* adj., subst. „bătrîn", Capidan, *Megl.*, III, s. *moş* ; arom. *moşŭ*, la Murnu, vezi Papahagi, DDA, s.v., este îndoielenic), pentru că erau deja termenii sinonimi *auş*, *pap*. În romána comună, *moaşă* a fost la început adjectiv cu sensul de „bătrîn, în vîrstă". Asimilat la adjectivele de formă feminină, a fost folosit numai cu substantive feminine, ca azi în aromână. Mai tîrziu, s-a substantivat. Se compară cu alb. *moshë* „vîrstă" (< alb. com. *motshë*, derivat din *mot* „an"). Pentru explicaţii detaliate, vezi SCL XVII 1966, 2, 213—214.

Mugur este necunoscut în aromână. Am notat termenii : *bubúče* (di frăndză), *băbúče* D, *burbúč* (comp. alb. *burbuqe*, *bubuqe* „mugur", ngr. μπουμπούκι „mugure de floare"), *bifcă* S (comp. bg. *пъпка*). *Mugure* (din care şi vb. *ąnmugurọs*) există însă în meglenoromână (cf. Capidan, *Megl.* III, 97), ceea ce presupune că a fost cîndva şi în aromână.

Mușcoi „catîr”, derivat cu suf. *-oi* din rom. com. **mușc(ă)* (comp. alb. *mushk-u*, fem. *mushkë-a* id.), e necunoscut în aromână (cf. aceeaşi constatare la Al. Rosetti, *Cercetări*, p. 31), ceea ce înseamnă că e o formaţie proprie dacoromânei. Cuvîntul *mușcă*, pe care l-am notat incidental (cf. şi Capidan, DR, II, 541; Papagahi, DDA, 719), reprezintă, nu atît forma primitivă românească, cît mai degrabă un împrumut ulterior din albaneză; dovadă în acest sens este răspîndirea cuvîntului numai la aromânii din Albania. În toate localităţile însă, am înregistrat termenul *muláre* C, P, Pr, *mur̄ár* S, *muláră* (şi deriv. *muláriċ* „mînz de catîr”) D (comp. gr. μουλάρι id.). Un fem. *mulă* (< it. *mulo*), notat de unii cercetători, nu am întîlnit.

Năpîrcă. Am înregistrat următoarele forme: *năpǫ́rtcă*, *năpártcă*, *năpárcă*, C, P. *năpárcătă* P (la un subiect vîrstnic), *năpę́rtă* S, *nipę́rtică* Pr, *năpę́rtică*, D, toate cu sensul „viperă” (vezi şi celelalte variante la Capidan, DR, II, 457, 542). Cuvîntul există şi în meglenoromână: *năprǫ́tcă*, *noprǫ́tcă*, *șăprǫ́tcă* (< *șarpe* + *năprǫtcă*). O formă *năpîrtcă* există şi în dacoromână (vezi Tiktin, DRG, s.v.). Pentru româna comună, se poate reconstrui forma **năpărtecă*, din care se explică mulţimea de variante actuale, comparabilă cu alb. *nepërtkë*, cu *t*, atestat de Cavallioti (vezi Meyer, EWA, 303).

Pîrîu nu apare în dialectele româneşti din sudul Dunării. La aromânii din Albania, am notat termenii: *trępŭ* C, P, *trapŭ* S, Pr, D (din alb. *trap* „şanţ”, comp. şi bg. *trap* id.), *r̄ákie*, *r̄ăkéįe* „pîrîu mic, mai mic decît *trapul*” D (din alb. *rrëké -ja* „torent, ogaş”, de origine slavă), *rîu* P, S, *r̄ęu*. Pr. La întrebarea directă, nici un informator nu a cunoscut cuvîntul *pîrîu*, *părău*. Asupra originii cuvîntului, vezi bibliografia esenţială la Rosetti, ILR, II[3], 117—118.

Pupăză apare cu această formă în P, iar în Pr şi D cu forma *púpă*, comp. alb. *pupëzë*, *pupë* (în meglenorom. *pupeáză*, Capidan, *Megl.*, III, 241). Forma *pupă* este împrumut tîrziu din albaneză.

Rînză se întîlneşte, în toate localităţile anchetate, cu forma *r̄ándză* „cheagul de la miel, organul care conţine cheagul; interiorul stomacului la miel”. În P, am înregistrat şi forma *r̄ánd* (alături de *mură*), intrată din albaneză: *rrënd*. Arom. *r̄ándză* e un cuvînt vechi, căci conţine pe *dz*, dar adecvat la pronunţia albaneză cu *r̄*. Despre etimologia alb. *rrëndës* (< *rrëndzë*, cu suf. *-zë* diminutival), vezi Çabej, „Studime filologjike” XIX (II), 3, 1965, 73—74, cu bogată bibliografie. Numeroşi cercetători (vezi bibliografia esenţială la Rosetti, ILR, II[3], 118—119) explică pe *brînză* prin *rînză*. Noi nu am întîlnit cuvîntul *brînză* în aromâna din Albania (atestat totuşi, rar, cf. Capidan, *Aromânii*, 159). Trebuie arătat însă că albaneza posedă şi cuvintele: *brëndësa-t*, *përbrëndësa-t* „organele interne ale corpului, interiorul stomacului la miel folosit pentru cheag”. De asemenea, verbele denominative *rrëndos* şi *përrënd* (din *rrënd* „cheag”) cu sensul „a băga cheagul în lapte pentru a face brînză, a închega laptele, a se brînzi”. Aceşti termeni albanezi trebuie luaţi în seamă pentru explicarea rom. *brînză*.

Scăpăra. Ne-au întîmpinat formele: *scăpărari* C, *scápur* P, *scápăru* S, *șcrupuįescu* Pr, ultima fiind împrumutată direct din albaneză: *shkrep* „scapăr” (la Capidan, DR II, 547: *șcrîpuescu*).

Scrum. În toate punctele l-am înregistrat cu fonetism albanez : *șcrum* ; în D, *șcrump* și *șcrum*. E un împrumut recent (cercetările anterioare nu-l înregistrează) din albaneză (alb. *shkrumb*, var. *shkrum* ,,scrum") sau rom. com. *scrum* (atestat în aromână în toate cercetările de pînă acum) adaptat la pronunția albaneză cu *ș*. Aproape toate subiectele anchetate au conștiința că cuvîntul a intrat în aromână din albaneză.

Strepede apare în aromâna din Albania cu formele : *ștrepsu*, *ștrepu*, *strepsu* C, *streptu*, *strepsu* P, *streps* S, *strepeț* Pr, *strépăț*, *strépădz* D, toate cu sensul ,,vierme de brînză", unele neînregistrate pînă acum. (Comp. și meglr. *strepij* id. : *caș cu strepij*, Capidan, *Megl.*, III, 277.) Formele cu *ș* sînt împrumuturi din albaneză (alb. *shtrep*), iar cele cu *s* (*strepeț*, *strepădz*) ne dovedesc existența cuvîntului ca general în româna comună. Comparate cu dacorom. *strepede* se poate reconstrui o formă mai veche **strepez* (cu pl. *strepezi*, după care un nou sing. dacorom. *strepede*, cf. Byck-Graur, în BL I, 26).

Știră, rar în dacoromână, e necunoscut în aromână, unde am înregistrat : *stẹrpă*, în toate localitățile și *stîrkĭtă* C, *stărkĭe* P, *stîrkátă* Pr ,,care s-a stîrpit", *biróñe* Pr, *berónịe* D, ,,oaie care nu fată de loc" (din alb. *beronjë* ,,stearpă"). De observat că *știră* nu apare nici la Rosetti, *Cercetări*, p. 32—33. (Adaugă totuși : *iarbă șturcă* ,,iarbă care nu face flori", Capidan DR, II, 616.) Istrorom. *știrca* ,,stearpă" a intrat, probabil, din croată : *štirkinja* ,,eine Unfruchtbare" (cf. I. Popovici, *Dialectele române*, IX, Halle, 1909, p. 156). S-ar putea totuși ca *știră* să fi fost termen general în româna comună, mai ales că e cunoscut și în meglenoromână : *știravă* (despre oaie) ,,stearpă" (Capidan, *Megl* III, 286). Se compară cu alb. *shtjerra*, *shqerra* ,,miei în turmă" (folosit numai la plural) și cu gr. στεῖρα (de adăugat și lat. *sterilis*).

Țarc. Am înregistrat termenii : *θarc* P ,,locul îngrădit unde se închid iezii" (*călivă* ,,locul îngrădit unde se închid mieii"), *θarcu* S ,,rasă bună de miei, de oi, fel, specie, generație (de oi)", *țarcu* D, id., *cutáru* Pr, D ,,locul îngrădit unde se închid mieii și iezii pentru înțărcat" (*cúrmu* ,,înțărc"). Se observă că *țarc* este acomodat la pronunția albaneză cu *th* (alb. *thark*, dar și *cark*, comp. gr. τσάρκος). Sensul al doilea, din S, se întîlnește și la corespondentul albanez, de ex. : *ky kec është i tharkut të vjemë* ,,acest ied este din « generația » de anul trecut" (Fjalor shq., s. *thark*).

Urdă apare, în aromâna din Albania, cu formele : *urδă* S, D, Pr, *urθă* P, *urllă* S (cu *ll* velar aproape de *u̯*). Alți cercetători notează însă și forma *urdă* în aromână (comp. și megl. *urdă*) ceea ce înseamnează că *urδă*, *urθă* este doar o adaptare la pronunția proprie albanezei.

Despre alb. *urdhë*, Capidan crede că ar fi un împrumut din aromână (cf. DR, II, 471). Vezi discuția completă la Rosetti, ILR, II^3, 120–121.

Viezure lipsește în localitățile anchetate de noi. Am înregistrat numai termenul *bal'dósă* C, *baladósă* D (comp. alb. *baldosë*, sinonim cu *vjedull*, *vjedhull* cu care se compară dacorom. *viezure*). Informatorii din celelalte puncte nu au dat nici un răspuns. Totuși *viezure* este atestat pentru aromână de Mihăileanu și Capidan, *Arom.*, 293 : *vízur*, *vízure*, *γédzăre*. La Papahagi, DDA : *γédzăre*, *γédzură* (cu *v* palatalizat), *dzóγiur*. La o epocă mai veche, *viezure* a existat și în aromâna din Albania, dar,

din cauza sinonimelor, s-ar putea ca astăzi să fi devenit regional, după cum regional se pare că este și în dacoromână (comp. sinon. *bursuc*). Și în albaneză există sinonime de circulație regională : *baldosë*, *vjedull* etc.

Zară. Am notat următoarele forme : *δală* C, Pr, D, *δallă* C, S, *δal̲l̲ă* S, *δau̯ă* S, *zaρă* P, *vaρă* C (comp. și formele înregistrate de Rosetti, *Cercetări*, p. 58 : *δală*, *δā̄r̄ă*, *δaa*), împrumutate din albaneză (alb. *dhallë*) sau rezultate din contaminarea lui *zară* cu alb. *dhallë*.

★

Din materialul înfățișat mai sus lipsesc unii termeni (*brad*, *căpușă*, *strungă*, *țap*, *vatră* etc., atestați în toate dicționarele aromânești și înregistrați și de noi în aromâna din Albania) care nu pun probleme deosebite pentru aromână, formele și sensurile lor fiind identice cu cele din dacoromână.

Într-o cercetare mai veche consacrată elementelor lexicale autohtone românești comune cu albaneza, Th. Capidan (în DR II, 463—467 ; id., *Aromânii*, 170) sublinia inexistența în aromână a cuvintelor : *bucura*, *bunget*, *cursă*, *gata*, *ghimpe*, *mal*, *mugur*, *părîu*, *strepede*, *viezure*, *zară*, *ghiuj*, *hămăsit*, *cătun*, *balaur*. Pentru aromâna din Albania, această listă trebuie augmentată cu următoarele cuvinte, pe care, cu toată insistența, nu le-am putut descoperi în localitățile anchetate de noi : *baci*, *baltă*, *bîlc*, *cioară*, *ciuf*, *ciump*, *coacăză*, *druete*, *gogă*, *gresie*, *leurdă*, *mazăre*, *măgură*, *mușcoi*, *știră*. (Pentru unele dintre acestea, vezi și Rosetti, *Cercetări*, passim.) Aceasta este însă lista elementelor lexicale autohtone comune cu albaneza care lipsesc în aromâna contemporană vorbită în Albania. Desigur că, ținînd seama și de celelalte graiuri aromânești, lista poate fi diminuată.

Noi am încercat să demonstrăm că *aproape toți acești termeni au existat în aromâna mai veche, ei fiind proprii românei comune*. Singurele cuvinte cercetate de noi despre care nu putem afirma cu certitudine dacă au existat sau nu în aromâna veche sînt următoarele : *bîlc*, *bung*, *ciump*, *druete*, *hameș*, *leurdă*, *pîrîu*. La acestea se poate adăuga *șopîrlă* (cu finala *-rlă* și comparat cu alb. *shapi* pare o formație dacoromână), care corespunde în aromână cu : *jabîlu*, *șapíc*, *japíe* (comp. alb. *shapí*, *zhapí*). Cu excepția lui *bung*, *pîrîu* și *șopîrlă* (ultimul cu o formă de bază din care s-a constituit presupusul derivat în *-rlă*), de a căror existență în româna comună nu ne putem îndoi, ceilalți termeni au o circulație dialectală în dacoromâna contemporană. Etimologiile cuvintelor *bîlc*, *ciump*, *druete*, *hameș*, *leurdă* sînt încă discutabile.

Părerea noastră este că *vechea aromână nu diferea aproape prin nimic de dacoromână în ce privește fondul lexical autohton*. Faptul că în decurs de 45 de ani, de la cercetarea lui Th. Capidan (a. 1920) la ancheta întreprinsă de noi (a. 1966), numărul de elemente autohtone necunoscute aromânei este aproape dublu constituie o dovadă de netăgăduit că aceste elemente *au existat* în aromână și că *au dispărut* din diverse cauze. Unele cuvinte au dispărut (*baci*, *bucur*, *ghimpe*) sau și-au modificat sensul (de ex. *bardzu*) din cauza sinonimiei cu elemente de origine latină. Influențele, în special cea albaneză, au jucat un rol covîrșitor în desfășurarea acestui proces. Bilingvismul aromânilor din Albania (copiii își în-

sușesc albaneza *o dată cu* graiul matern) are efecte dintre cele mai interesante. Unele cuvinte și-au modificat aspectul fonetic adaptîndu-se la rostirea albaneză (de ex. *șcrum*, *șüt*, *ϑarc* etc.) altele, dimpotrivă, opun o reacție față de fonetismul albanez (de ex. *bască*). Unele au dispărut cu totul pentru că au dispărut și termenii albanezi corespunzători (de ex. : **bung*; alb. *bung* este extrem de rar astăzi), altele, din contră, au dispărut din cauza identității sau asemănării formale prea mari cu corespondentele albaneze (de ex. *baltă*, *cursă*). Unele cuvinte s-au adaptat semantic la elementele corespunzătoare albaneze (de ex. *ceafă*), altele au suferit contaminări cu termenii albanezi (de ex. *săr̄ámă*).

Am arătat că un rol important în dispariția unor termeni autohtoni din aromână l-au avut și alte limbi balcanice, ca greaca, turca și bulgara. La dispariția unui termen au concurat însă, de cele mai multe ori, cauze multiple, atît externe cît și interne, proprii aromânei.

Numeroase cuvinte înregistrate de noi, prin care au fost înlocuite unele elemente autohtone, nu sînt consemnate în dicționarele aromânești curente.

Raportîndu-ne la fondul autohton general al românei comune, trebuie arătat că, prin cercetarea noastră, am putut descoperi unele cuvinte considerate pînă acum ca inexistente în dialectele românești din sudul Dunării : *grapă*, *fărîmă* (dedus din *săr̄ámă*), *bălaur* (dedus din *bularu*).

În concluzie, elementele lexicale românești atribuite în cea mai mare parte substratului traco-dac au fost, la o epocă mai veche, caracteristice atît dacoromânei cît și aromânei. Dezvoltată în condiții speciale, în cursul ultimului mileniu, aromâna a pierdut o bună parte din aceste elemente. Prin ancheta directă asupra aromânilor din Albania și cu procedee indirecte proprii reconstrucției lingvistice, am încercat să demonstrăm că aceste cuvinte au existat cîndva și în aromână. Fără să avem pretenția de a fi epuizat problema, avem totuși certitudinea că, cu cercetarea noastră, probabilitatea în legătură cu inexistența grupului de cuvinte autohtone în aromână scade simțitor.

August 1966

Facultatea de limba și literatura română,
București, Sr. Ed. Quinet 7

TIPURI DE CALC LINGVISTIC

DE

TH. HRISTEA

Printre procedeele de care se folosește o limbă, pentru a-și îmbogăți vocabularul, frazeologia și (mai rar) structura gramaticală, c a l c u l ocupă un loc important și, totodată, aparte [1]. În lingvistică, acest termen a fost împrumutat din domeniul artelor (în special al celor grafice) și sensul lui general este de ,,copie, imitație".

Interpretat ca un împrumut indirect sau mascat, calcul lingvistic i-a preocupat pe mulți cercetători, dar o teorie completă și unitară asupra fenomenului nu există încă. S-ar putea spune chiar că puține sînt problemele de lingvistică în care domnesc mai multe confuzii și contradicții decît în domeniul calcului. Din întreaga discuție care va urma se va vedea în primul rînd că unele aspecte ale fenomenului sînt necunoscute sau insuficient cercetate, că de multe ori se confundă tipuri de calc total diferite, că nu este pe deplin lămurit raportul dintre c a l c, t r a d u c e r e și î m p r u m u t și că însăși terminologia care se folosește este, într-o oarecare măsură, nepotrivită și fluctuantă [2]. A. Sechehaye avea, desigur, dreptate, afirmînd (la cel de al II-lea Congres internațional al lingviștilor) că se cunoaște încă prea puțin despre calcurile lingvistice [3]. De atunci și pînă acum teoria generală a calcului a progresat, firește, dar, în multe privințe, fenomenul continuă să rămînă insuficient cunoscut.

---

[1] Din bibliografia asupra fenomenului cităm, deocamdată : B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în ,,Revue des études slaves", vol. XII, 1932, p. 19 și urm. ; Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, în ,,Festschrift V. Thomsen", Leipzig, 1912, p. 166 și urm. ; B. Migliorini, *Calco e irradiazione sinonimica*, în ,,Boletin del Istituto Caro y Cuervo", Bogotá, IV, 1948, p. 3–17 ; L. Galdi, *Слова романского происхождения в русском языке*, în ,,*Международный съезд славистов*", IV Moscova, 1958, p. 66 și urm. ; Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 125–140 (cap. *Teoria calcului lingvistic)* și I. Rizescu, *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, București, 1958.

[2] Deocamdată menționăm că ar trebui să se renunțe definitiv la termenul de c a l c, care se mai întrebuințează, uneori, paralel cu cel adoptat de majoritatea lingviștilor.

[3] Citat după M. Deanović, *Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici*, în ,,Archivum Romanicum", XVIII, 1934, p. 129.

Din motive ușor de înțeles, nu vom examina aici toate părerile care s-au emis despre calcul lingvistic și nici nu vom întreprinde o studiere a fenomenului la nivelul lingvisticii generale. O astfel de cercetare nu s-ar putea face decît într-o monografie și pe baza unui mare număr de fapte, adunate din cît mai multe limbi cu structuri înrudite și diferite. Ceea ce ne propunem în continuare este, în primul rînd, să aducem o contribuție la studierea calcurilor din limba română, pe care vom încerca să le clasificăm, folosindu-ne atît de fapte cunoscute cît și de un material inedit.

Deși se limitează la o singură limbă, clasificarea pe care o vom propune interesează totuși și lingvistica generală, întrucît tipurile de calc pe care le vom stabili pentru română sînt valabile, credem, și pentru alte limbi. În continuare vom trece în revistă principalele păreri care există în lingvistica românească în legătură cu tipurile de calc și cu raporturile dintre ele. Începem cu aceea care se întîlnește în *Introducere în lingvistică* (ediția a II-a), București, 1955, p. 134—135.

După ce calcul e definit ca un împrumut indirect (prin care se copiază numai modul de organizare a unui cuvînt străin) se arată că acesta este de mai multe feluri și anume :

A. Calcul lexical, care constă în traducerea elementelor componente ale unui cuvînt : **nu-mă-uita** (după germ. *Vergißmeinnicht*) ; **bunăstare** (după germ. *Wohlstand*) ; **rău de mare** (după fr. *mal de mer*) ; fr. **fin de semaine** (după engl. *week-end*) ; it. **autostradă** (după germ. *Autobahn*) etc. Mai departe (în cadrul aceluiași tip de calc) se arată că pot fi calchiate și expresii întregi ; rom. **muncă în acord**, după rus. *аккордная работа* ; germ. **an den Haaren herbeigezogen**, după fr. *tiré par les cheveux*[4] etc.

B. Semicalcul, care constă în traducerea numai a unei părți a cuvîntului, cealaltă parte fiind împrumutată ca atare : **pronume** (după lat. **pro***nomen*) ; **prevedea** (după fr. **pré***voir*) etc.

C. Calcul semantic (sau adaosul de înțeles), a cărui definiție, cam greoaie, e următoarea : „Copierea sistemului de sensuri a unui cuvînt din altă limbă, mai precis adăugarea la un cuvînt, pe lîngă sensul vechi, a unui sens nou, pentru că un cuvînt din altă limbă le are pe amîndouă”. În continuare se dau cîteva exemple : „în limba română verbul **a juca** a primit și sensul de „a dansa”, sub influența rus. *играти* (sic), care avea ambele sensuri [5]. Cuvîntul francez **air**, care înseamnă „aer”, a căpătat și sensul de „arie muzicală” de la cuvîntul italian care avea ambele sensuri” [6] etc.

Clasificarea citată ni se pare inacceptabilă, din mai multe motive. Mai întîi, nu vedem de ce așa-zisul semicalc este opus calcului lexical, din moment ce și unul și celălalt constau în traducerea (totală sau parțială) a unui cuvînt străin. Vom demonstra mai departe că „semicalcul” este numai un aspect al calcului lexical de structură și că

[4] Aici trebuia amintită și expresia românească *tras(ă) de păr*, care se explică, fără nici o umbră de îndoială, tot ca un calc după același model francez.

[5] Atragem atenția că sensul „a dansa” n-a fost calchiat după rus. *играть*, cum se afirmă mai sus, ci după slavul *играти* „jouer” și „danser” (vezi și DA, s.v. *juca*). Din moment ce acest sens e atestat încă din secolul al XVI-lea și este general românesc, el nu mai poate fi interpretat ca un produs al influenței ruse.

[6] Cuvîntul italian calchiat e *aria* și el ar fi trebuit menționat.

termenul însuşi este cu totul nepotrivit. În treacăt fie spus, chiar în clasificarea pe care o examinăm semicalcul şi calcul lexical sînt cam amestecate. Astfel it. **autostradă** (format după germ. **Auto***bahn*) e trecut printre calcurile lexicale, deşi e clar că locul lui ar fi printre ,,semicalcuri'', avînd în vedere că prima parte a cuvîntului german a fost împrumutată, iar a doua tradusă. Nu vedem, de asemenea, de ce printre calcurile lexicale sînt incluse şi ,,expresiile'' formate prin traducerea unor modele similare străine. **Rău de mare** (care e o copie după fr. *mal de mer*) nu trebuie pus pe acelaşi plan cu **bunăstare**. Ultimul este un calc lexical de structură, iar primul e un calc f r a z e o l o g i c şi cele două aspecte ale aceluiaşi fenomen nu trebuie, în nici un caz, confundate [7].

Dar clasificarea calcurilor (aşa cum este ea făcută în *Introducere în lingvistică*) mai are şi un alt neajuns, cel puţin tot aşa de grav, ca şi cele pe care le-am semnalat mai sus. E vorba de faptul că ceea ce constituie exclusiv traducere este, de multe ori, prezentat drept calc (de ex. transpunerea, în limba română, a rus. *пятилетка*, prin **plan cincinal**, sau redarea engl. *week-end* prin fr. **fin de semaine**) [8]. După părerea noastră, pentru a putea vorbi despre calc e necesar să existe o identitate de structură între model şi copie. Cînd însă un cuvînt compus este transpus într-o altă limbă printr-o perifrază sau viceversa avem de-a face pur şi simplu cu o traducere. Prin urmare germ. **Fünfjahrplan** şi pol. **pięciolatka** pot fi considerate calcuri după rus. *пятилетка*, dar rom. **plan cincinal** şi sp. **plan quinquenal** sînt simple traduceri ale aceluiaşi model. Cf. şi **alb-gardist**, care este un calc de structură după rus. *белогвардеец*, în timp ce sintagma *gardist alb* este numai traducerea aceluiaşi compus rusesc.

O clasificare, în bună parte diferită de cea discutată mai sus, se întîlneşte în lucrarea lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 118–119. Prin forţa împrejurărilor, clasificarea de mai jos este incompletă, întrucît are în vedere numai calcurile lexicale. După N. A. Ursu acestea sînt de trei feluri, şi anume :

A. C a l c u l i n t e g r a l : **asemenea lăturat** şi **asemenea piciorat** (folosite de Gh. Lazăr pentru *echilateral* şi *isoscel*) ; **caldomesor** ,,termometru'' ; **greomesor** ,,barometru'' ; **sorese** ,,solar'' etc.

B. C a l c u l p a r ţ i a l sau s e m i c a l c u l : **aeroplutitor** (pentru *aeronaut*) ; **folositate** (pentru *utilitate*) ; **soarestiţial** (pentru *solstiţial*) etc.

C. C a l c u l s e m a n t i c (de ex. **culcuş** e atestat într-o traducere din limba franceză de la 1850 şi cu sensul de ,,strat'', explicabil prin influenţa fr. *couche* ,,culcuş, pat, strat de nisip'', dar şi ,,strat'', cu accepţia pe care acesta o are în geologie). După cum se vede ,,calcul semantic'' şi ,,semicalcul'' nu mai sînt opuse calculului lexical (ceea ce este bine), dar şi de data aceasta unele traduceri (cum ar fi *asemenea lăturat* şi *asemenea piciorat*) sînt incluse în categoria calcurilor şi puse alături de *caldomesor*, *greomesor* etc., care sînt tot un fel de ,,traduceri'', dar sub formă de copii sau imitaţii ale formei interne (deci nişte c a l c u r i de s t r u c t u r ă, cum le vom numi mai departe).

[7] Mai pe larg vezi discuţia din cap. al III-lea *(Calcul gramatical)*, p. 40–42.
[8] Vezi *op. cit.*, p. 134.

Confundarea simplelor traduceri cu calcurile, am întîlnit-o și la Sextil Pușcariu, în *Limba română*, vol. I., p. 411. Vorbind despre influența germană asupra românilor culți din Ardeal, autorul spune, la un moment dat, că sînt decalcate după limba germană expresii ca **scurt de vedere** ,,miop'' (cf. germ. *Kurzsichtig*), **aprindere de plămîni** ,,pneumonie'' (cf. germ. *Lungenentzündung*), **drum de țară** ,,șosea'' (cf. germ. *Landstraße*) etc. În continuare se citează o serie de formații, mai ales cu prefixe, ca **agrăi** (în Bucovina **a vorbi**), după *anreden*, **abzice** (după germ. *absagen*), **amăsurat** (după germ. *gemäss*), **anteluptător** (după germ. *Vorkämpfer*) etc. Conform părerii pe care o susținem, ultimele exemple sînt, în mod evident, calcuri, în timp ce în primele cazuri avem de-a face pur și simplu cu traduceri prin perifraze ale unor cuvinte compuse străine.

Nici traducerea rus. *закономерность* prin fr. **conformité à la loi** nu este un calc lingvistic, deși I. Rizescu (*lucr. cit.*, p. 12) o consideră astfel fără nici o rezervă. La p. 40 sînt la fel interpretate și ,,expresiile'' românești **gazetă de perete** și **muncă în asalt**, care traduc compusele rusești *стенгазета* și *штурмовщина*.

Tot I. Rizescu, după ce arată în mod just că se pot calchia și expresiile, nu numai cuvintele (p. 11), le include pe cele dintîi printre calcurile lexicale. Aceasta rezultă din exemplele date la p. 12 și din următoarea afirmație cu caracter de concluzie : ,,Calcurile lexicale constau fie în adăugarea de noi sensuri la un cuvînt, fie în ,,traducerea'' unui cuvînt sau expresii pe părți componente purtătoare de sens'' (p. 43).

Distincția pe care unii lingviști o fac între *expresiile figurate* și cele *nefigurate* (de ex. *a lăsa gura apă* față de *mărfuri de larg consum*) ar putea fi reținută împreună cu ideea că cele dintîi (numite și ,,idiotisme'') sînt, în general, foarte greu de calchiat [9]. Credem însă că în sfera noțiunii de e x p r e s i e n-ar trebui să fie incluse decît acele îmbinări de cuvinte care au atît caracter stabil, cît și conținut expresiv sau figurat. De aceea în loc de e x p r e s i e vom prefera să folosim termenul de u n i t a t e f r a z e o l o g i c ă , întrucît are o sferă mult mai cuprinzătoare și nu este nici echivoc. Traducerea literală a unei unități frazeologice (care poate fi și o expresie) echivalează cu un c a l c f r a z e o l o g i c. Cf. **a trece în revistă** (după fr. *passer en revue*), **a pune în scenă** (după fr. *mettre en scène*) etc.

Dacă în unele lucrări de specialitate calcul frazeologic este inclus, după cum am văzut, în cel lexical, în altele apare identificat cu cel sintactic. Cităm, în acest sens, următoarea afirmație pe care acad. Iorgu Iordan o face în lucrarea sa *Influențe rusești asupra limbii române* (p.16) : ,,Destul de numeroase sînt și ceea ce aș numi *calcuri sintactice*. Este vorba de ,,traducerea'' prin termeni românești a unor construcții rusești, fenomen iarăși cunoscut din istoria limbii noastre, ca și din aceea a altor idiome europene''. În continuare se dau numeroase exemple de astfel de ,,construcții'' (cum ar fi *muncă în acord*, *centralism democratic*, *organizație de partid* etc.), pe care, în lucrarea de față, le vom considera ,,calcuri frazeologice'' [10].

[9] Mai pe larg vezi discuția la I. Rizescu (*lucr. cit.*, cap. *Calcul și expresia figurată*, p.23—27).

[10] Identificarea calcului frazeologic cu cel sintactic apare și mai clar la Gh. Mihăilă, în articolul intitulat *Observații asupra influenței ruse în vocabularul limbii române contemporane*, în LR III, 1954, 3. La p. 28 se poate citi : ,,Apar astfel așa-numitele calcuri lexicale și *sintactice (frazeologice)*, care îmbogățesc limba, îi lărgesc posibilitățile de exprimare''. Cf. și : ,,Mult mai răspîndite sînt așa-numitele *calcuri sintactice (frazeologice)*, traduceri ale unor combinații de cuvinte existente în limba rusă,...'' *(ibidem*, p. 31*)*.

O concepţie şi mai greu de acceptat are despre calcul sintactic Eugen Seidel, dar acest lucru va fi dovedit în capitolul consacrat c a l c u l u i g r a m a t i c a l[11]. Acelaşi autor admite (în *op. cit.*, *p.* 125) existenţa c a l c u r i l o r f o n e t i c e ş i f o n o l o g i c e, dar, nedînd nici o indicaţie asupra acestora, e greu să ni le imaginăm. Din clasificarea pe care o vom propune ele vor lipsi, întrucît nu înţelegem cum ar putea fi imitat sau copiat materialul sonor[12].

Cîteva precizări, în general bine venite, a făcut despre calcul lingvistic I. Ştefan, în articolul citat din LR XII, 1963, 4, p. 335 şi urm. Clasificarea autorului este însă incompletă, iar încercarea de a opune calcul semantic celui lexical nu este argumentată în mod convingător. Faptul că primul tip de calc duce la îmbogăţirea cuvintelor cu noi sensuri iar al doilea la îmbogăţirea limbii cu noi unităţi lexicale este, de bună, seamă, un lucru important (şi vom ţine seama de el), dar mai important ni se pare că amîndouă aceste tipuri de calc se referă la vocabular sau lexic, din care cauză au şi primit denumirea de c a l c u r i l e x i c a l e.

Un inconvenient al termenului de ,,calc lexical'' e că acesta este vag şi, în special, foarte general. Deşi nu spune mare lucru el va fi totuşi menţinut, fiindcă e prea înrădăcinat, dar în interiorul calcului lexical vom face o distincţie netă între c a l c u r i l e s e m a n t i c e (care constau în preluarea unor sensuri după modele străine) şi c a l c u r i l e de s t r u c t u r ă (prin care se împrumută sau se imită procedee de formare a cuvintelor)[13].

Ţinînd seama de ce poate copia sau imita o limbă după alte limbi şi de părţile limbii care sînt îmbogăţite prin acest procedeu, am ajuns la concluzia că există următoarele tipuri fundamentale de calc lingvistic:

1. **Calcul lexical** ⟨ *semantic* / *de structură*
2. **Calcul gramatical** ⟨ *morfologic* / *sintactic*
3. **Calcul frazeologic** (cu diverse subdiviziuni).
4. **Calcul lexico-frazeologic** (un tip combinat).

În contribuţia de faţă vom examina pe larg numai primele două tipuri de calc, pe care le vom ilustra printr-un material bogat, însoţit de comentariile care se impun. După cum e şi firesc, începem cu *calcul lexical*, în interiorul căruia am distins net între c a l c s e m a n t i c şi c a l c d e s t r u c t u r ă.

I. CALCUL SEMANTIC

Este un împrumut de sens, care trebuie deosebit cu grijă de împrumutul lexical propriu-zis. Unii lingvişti, vorbind despre calcuri, nu includ printre ele şi pe cele semantice, ci le consideră simple ,,împru-

[11] Pentru unele obiecţii care au mai fost formulate faţă de teoria calcului sintactic a lui Eugen Seidel, vezi şi I. Ştefan, *Calcul lingvistic*, în LR XII, 1963, 4, p. 338.

[12] Sîntem de acord că acesta ,,poate fi împrumutat, dar nu calchiat'' (I. Rizescu, *op. cit.*, p. 19).

[13] Cf. şi Eugen Seidel, *op. cit.*, p. 131.

muturi parțiale" [14]. În lingvistica română *calcul semantic* e unanim admis, însă unii cercetători îl opun, *calcului lexical* [15], iar alții îl consideră un tip sau o variantă a acestuia [16]. Din moment ce aparțin cuvintelor, considerăm că împrumuturile de sens pot fi incluse în categoria mai largă *a calcului lexical*. În sfera acestuia mai trebuie incluse și împrumuturile de structură sau de formă internă, care se referă tot la cuvinte. Acestora le va fi consacrat capitolul următor. Conceput în felul acesta, *calcul lexical* se opune, pe de o parte *calcului gramatical* (care poate fi morfologic sau sintactic și care se referă la procedee gramaticale), iar pe de altă parte *calcului frazeologic* (care se referă la unități frazeologice).

Spre deosebire de împrumutul propriu-zis, calcul semantic constă în atribuirea unui sens nou unui cuvînt existent deja într-o limbă, după modelul corespondentului său dintr-o altă limbă, care este întotdeauna un cuvînt polisemantic. Pentru a fi posibilă copierea unui sens nou după un model străin este absolut necesar ca cele două cuvinte care se suprapun în conștiința vorbitorului bilingv să coincidă parțial din punct de vedere semantic. În general se admite că termenul influențat și cel după care se calchiază trebuie să aibă măcar un sens comun. Prin intermediul acestuia se efectuează transferul sensului (sau sensurilor), pe care modelul le are în plus față de cuvîntul care imită [17]. De ex. rom. **lume** a însemnat la început exclusiv „lumină" (asemenea etimonului său : lat. *lumen*, *-inis*). Cu sensul lui primordial, cuvîntul se mai folosește și astăzi, regional, în expresii ca *lumea ochilor* sau *a ieși la lume* (adică la lumină). Înțelesul de „univers", „cosmos" se datorește v. sl. свѣтъ „lumière" și „monde". Tot așa *limbă* (< lat. *lingua*, *-am*) s-a îmbogățit cu sensul de „neam", „popor" sub influența v. sl. ѩзыкъ „langue" și „peuple". De data aceasta sensul primitiv s-a menținut în limbă, iar cel calchiat a dispărut [18].

Multe calcuri semantice se întîlnesc în graiurile regionale, unde se explică tot prin bilingvism. Astfel, prin unele părți din nordul țării **singur** apare cu înțelesul de „dumneata" [19]. Acad. Al. Graur l-a explicat ca un calc după magh. *maga*, care înseamnă și „însuși" „singur" și „dumneavoastră" (vezi *Etimol. rom.*, p. 139).

Mai numeroase sînt calcurile semantice după cuvinte franțuzești, nemțești și rusești. Ele ar putea fi grupate în două mari categorii, după vechimea în limbă a cuvîntului care și-a îmbogățit conținutul semantic prin calc.

1. O primă categorie este constituită din cuvinte vechi îmbogățite cu sensuri neologice. Astfel cuvîntul **foaie**

---

[14] Vezi de pildă, Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, care la p. 216, nr. 2, afirmă categoric (fără să și argumenteze) că includerea împrumutului de sens în categoria calcului este o „regretabilă confuzie".

[15] În felul acesta se procedează, după cum am văzut, și în *Introducere în lingvistică* (p. 134—135).

[16] Vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 118 și I. Rizescu, *op. cit.*, p. 6 și urm.

[17] Cf. I. Ștefan, *lucr. cit.*, p. 342, unde se propune și o bună definiție a calcului semantic.

[18] Ca un arhaism semantic *limbă* „popor" apare numai la scriitori : „Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vro *limbă*...". EMINESCU, O. I, 142 ; „... biruitorul tuturor *limbilor*, sultan și padișah Mehmet". SADOVEANU, Z. C. 89 (în DLRLC, s.v. *limbă*).

[19] Semnalat de Stelian Dumistrăcel, în LR X, 1961, 3, p. 239—240 : „vreau să te întreb, *singur* nu vii cu noi ?" ; „ai fost de față și *singur* ai văzut" (în raionul Dorohoi).

ajunsese să se folosească prin secolul al XIX-lea cu sensul de „ziar, revistă”, după modelul germ. *Blatt* și al fr. *feuille* [20]. Titlul binecunoscutei publicații „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (apărută la Brașov, în 1838) este tradus după germ. *Blätter für Geist, Gemut und Literatur* (vezi DA, s.v. *foaie*).

Cînd cuvîntul românesc provenea din aceeași rădăcină (sau chiar etimon) cu corespondentul său străin, calcul semantic s-a produs cu și mai multă ușurință. Este cazul lui **cerc** < lat. *circus* (care, sub forma lui diminutivală *circulus*, stă și la baza fr. *cercle*). Alături de înțelesurile lui vechi și populare, rom. *cerc* s-a îmbogățit cu o serie de sensuri moderne și cărturărești (pentru care vezi DA, s.v.), sub influența fr. *cercle* și, eventual, a germ. *Zirkel*. Ne referim la accepția binecunoscută pe care *cerc* o are în matematică și la sensul foarte răspîndit de „grup de persoane legate între ele prin idei, convingeri, preocupări sau interese comune” (cf. îmbinările sintactice și frazeologice atît de frecvente : *cerc literar*, *cerc de prieteni*, *cercurile înalte*, *cercurile politice* etc.). Și sensurile cu care *cerc* se folosește în sintagmele *cerc polar* și *cerc vicios* sînt copiate tot după fr. *cercle* (cf. *cercle polaire* și *cercle vicieux*, înregistrate în multe dicționare ale limbii franceze). În ultimele decenii *cerc* a mai căpătat unele semnificații speciale sub influența rus. *кружок* (cf. *cerc de studiu*, *cerc de învățămînt politic*, *cerc studențesc* etc.).

Un alt cuvînt vechi care a început să-și lărgească sensul încă din secolul al XIX-lea și care în epoca actuală a dobîndit o foarte largă circulație este **mișcare**. Sensul cu care el se întrebuințează astăzi, mai mult decît oricînd, este cel definit în DLRLC și în DLRM (s.v.) în felul următor : „Acțiune sau curent care grupează un număr mare de oameni în jurul unei activități de interes general, al unei idei sau al unei concepții”; „Acțiune (organizată) de masă, care tinde să realizeze un scop social-politic”. Cu acest sens *mișcare* apare extrem de des într-o serie de combinații sintactice cum ar fi : *mișcare populară*, *mișcare intelectuală*, *mișcare muncitorească*, *mișcare țărănească*, *mișcare de masă*, *mișcare revoluționară*, *mișcare comunistă*, *mișcare internațională*, *mișcare cooperatistă*, *mișcare sindicală*, *mișcare democratică*, *mișcare general-democrată*, *mișcare antirăzboinică*, *mișcare antiimperialistă*, *mișcare de eliberare națională*, *mișcare a partizanilor păcii* etc. Aceste îmbinări sintactice pot fi ușor întîlnite (în special în stilul publicistic) și pentru toate am găsit corespondente perfecte în limba franceză sau în rusă. De aceea considerăm că rom. *mișcare* datorează această semnificație modernă (precum și ceva din forța cu care circulă) fr. *mouvement* și rus. *движение* (cf. fr. *mouvement révolutionnaire*, *populaire* etc., rus. *революционное движение*, *массовое движение* „mișcare de masă”, *антивоенное движение* „mișcare antirăzboinică” etc.

Dintre cuvintele vechi mai cităm aici derivatul **lucrător**, care și-a îmbogățit sensibil conținutul semantic sub influența rus. *работник*. În trecut *lucrător* denumea în special pe „cel care se ocupa cu producerea bunurilor materiale” și era sinonim cu *muncitor*. În ultimele două decenii, *lucrător* apare folosit și cu alte sensuri, pe care dicționarele noastre

[20] Pentru atestări, vezi DLRLC (s.v.) : „O asemenea *foaie* ne vom sili ca să fie « Dacia literară »” (M. Kogălniceanu).

recente nici măcar nu le înregistrează. E vorba de : 1. „activist politic", 2. „cercetător ştiinţific" şi 3. „activist şi creator (în general), în domeniul artei, al economiei" etc. Toate aceste sensuri sînt copiate după rus. *работник*, cum am dovedit pe larg în „Romanoslavica", XII (seria filologie), 1965, p. 316–317.

Calcuri semantice la cuvintele neologice

După cum a arătat în special acad. Iorgu Iordan, multe neologisme de origine latino-romanică şi germanică s-au îmbogăţit cu noi sensuri sub influenţa termenilor ruseşti corespunzători [21]. Avînd aceeaşi origine, aceştia sînt (de cele mai multe ori) identici sau aproape identici din punct de vedere fonetic cu neologismele româneşti (cf. *бригада* — *brigadă*; *лектор* — *lector*; *пионер* — *pionier* etc.). Marea asemănare fonetică şi originea latino-romanică comună a acestor termeni au uşurat, de bună seamă, exercitarea unor influenţe semantice din partea neologismelor ruseşti asupra celor româneşti. Dintre modificările semantice suferite de cuvintele româneşti ne interesează, în discuţia de faţă, numai acelea care se explică prin calc. Ele au atins cu precădere termenii politici şi ideologici (în general). Pe cît este posibil trebuie să distingem între ceea ce se datoreşte exclusiv influenţei ruse şi ceea ce ar mai putea fi şi un produs al altor influenţe (îndeosebi al celei franceze). Pe bună dreptate acad. Iorgu Iordan arată că, datorită originii lor romanice, cuvintele în discuţie au circulat şi continuă să circule în limbajul politico-ideologic al partidelor comuniste din majoritatea ţărilor europene şi în primul rînd al celui din Franţa. Aceasta înseamnă că unele dintre neologismele respective au putut să-şi schimbe sensul sau să şi-l îmbogăţească nu numai sub influenţa cuvintelor ruseşti, ci şi a termenilor franţuzeşti corespunzători [22]. Ni se pare că în această situaţie se află **birou** (de origine franceză atît în română cît şi în rusă). Sensul de „organ executiv şi conducător al muncii unei organizaţii de partid comuniste sau muncitoreşti sau al unei organizaţii de masă" a apărut mai întîi în limba rusă. De aici el a fost împrumutat în limbajul presei comuniste şi al celei democratice (în general) din foarte multe ţări. Din cît am observat, în presa comunistă franceză au pătruns chiar compusele ruseşti *партбюро* şi *политбюро*. Cf. şi germ. *Parteibüro* şi *Politbüro* (inserate chiar în *Dicţionar german-român*, Bucureşti, 1966, s.v.). De aceea credem că sensul amintit al rom. *birou* trebuie explicat nu numai prin rusă, ci şi prin franceză şi (în mai mică măsură) prin germană.

În alte cazuri posibilitatea unui calc semantic multiplu trebuie exclusă. Vom da şi aici un singur exemplu, de data aceasta din domeniul economiei politice. E vorba de cuvîntul *trust* (< engl., fr. *trust*), care a existat şi în trecut, dar cu înţelesul binecunoscut pe care îl are şi astăzi în economia capitalistă. Dicţionarele mai recente (DLRM, DER şi DN) înregistrează şi sensul de „grupare de întreprinderi (de producţie sau de desfacere) a căror proprietate o deţine statul". Acest sens, fiind nou şi

[21] Vezi exemple în *Limba română contemporană* (LRC), ediţia a II-a, Bucureşti, 1956, p. 106–112.
[22] Cf. I. Iordan, LRC, p. 106.

specific economiei socialiste, trebuie considerat exclusiv un calc după rus. *mpecm* [23].

Înainte de a încheia discuţia privitoare la acest tip de calc mai facem o singură precizare. Există şi influenţe semantice care constau nu în adăugarea unui sens nou, ci în simpla consolidare a unui înţeles mai vechi pe care îl are un cuvînt. Deşi foarte rar, rom. **cunoştinţă** apare încă în limba veche cu sensul concret de ,,persoană cunoscută" : ,,Între cazaci avînd *cunoştinţe*, pre mulţi au amăgit lîngă sine" LET. I, 197/18 (în DA, s.v.). În aceeaşi accepţie se întrebuinţează frecvent şi fr. *connaissance*, de multe ori în îmbinări sintactice pe care le regăsim şi în româna contemporană (cf. *vieille connaissance*, "c'est une *bonne connaissance*" etc.). Dacă astăzi sensul amintit al lui *cunoştinţă* este incomparabil mai frecvent decît în limba veche, cauza trebuie căutată în influenţa fr. *connaissance*.

O situaţie întrucîtva deosebită de a lui *cunoştinţă* are neologismul **fruct** (< lat. *fructus*). Se ştie că acesta se foloseşte şi cu sensul figurat de ,,produs sau rezultat al unei munci, activităţi, experienţe etc." Cu acelaşi sens fr. *fruit* apare şi mai des folosit în combinaţii sintactice dintre cele mai variate (cf. : *le fruit du travail*, *le fruit de l'étude*, *de l'expérience*, *de la paresse* etc.). Sensul figurat al lui *fruct* s-a putut naşte, desigur, independent de al lui *fruit* [24], dar tot atît de firesc este ca unii vorbitori (puternic influenţaţi de franceză) să-l fi împrumutat din această limbă. Exemplele de acest fel sînt foarte numeroase şi, uneori, există o greutate reală în a stabili dacă avem de-a face cu o inovaţie semantică internă sau cu un adaos de sens după un model străin.

II. CALCUL DE STRUCTURĂ

Mult mai numeroase sînt acele calcuri lexicale pe care ar trebui să le numim ,,de structură" sau ,,de formă internă". Pentru acest tip de calc se mai folosesc şi alte denumiri, dar ele ni se par cu totul nepotrivite. E vorba de *calc-traducere* (fr. *calque-traduction*) [25] şi *calc de formare a cuvintelor* (rus. *словообразовательная калька*) [26]. Vom prefera termenul *calc de structură* [27], întrucît el pune cel mai bine în lumină specificul acestui tip de calc ce constă, în esenţă, în copierea sau împrumutarea aşa-zisei forme interne a unui cuvînt străin [28]. Noţiunea de *formă internă*

---

[23] La început, cuvîntul rusesc a fost chiar împrumutat în română, ceea ce explică varianta *trest* (învechită şi nerecomandabilă), pe care o înregistrează DN (s.v. *trust*). În DLRLC este înregistrată şi îmbinarea frazeologică *trustul alimentaţiei publice* — o evidentă traducere a rus. *mpecm общественного питания*.

[24] El apare, de altfel, în foarte multe limbi (cf. germ. *Frucht*, rus. *плод* etc.).

[25] S. Ulmann, *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 205.

[26] Vezi, de pildă, N. M. Şanski, *Лексические и фразеологические кальки в русском языке*, în ,,Русский язык в школе", nr. 3, 1955, p. 29 şi 32.

[27] Folosit, în treacăt, şi de romanistul sovietic R. A. Budagov. Vezi *Introducere în ştiinţa limbii* (în traducerea lui G. Mihăilă), Bucureşti, 1961, p. 139. În original, la p. 111, autorul vorbeşte despre *calcuri structurale* sau *de structură* (rus. *структурные кальки*).

[28] Despre împrumutarea formei interne a unui cuvînt prin calc s-a vorbit adeseori în lingvistica generală. Vezi discuţia şi o bibliografie a problemei la acad. Al. Rosetti, ILR, II, p. 39—40. Cf. şi Louis Deroy, *op. cit.*, p. 216—217.

(germ. *innere Sprachform*; rus. *внутренняя форма* etc.) nu e definitiv lămurită în lingvistică, dar aici vom înțelege prin ea un anumit mod de organizare a complexului sonor, pentru a corespunde cît mai bine sensului pe care îl exprimă cuvîntul [29]. După cum vom vedea, modelele străine după care se creează echivalente într-o altă limbă sînt, în imensa majoritate a cazurilor, cuvinte derivate și compuse, deci elemente lexicale cu formă internă clară. Sensul cuvîntului nou creat este întotdeauna același cu al modelului străin pe baza căruia s-a format.

1. CALCURI TOTALE ŞI PARŢIALE

O primă clasificare a calcurilor de structură este în t o t a l e şi p a r ţ i a l e. Precizăm dintru început că ultimele sînt mai rare decît cele dintîi, atît în limba română cît şi în alte limbi. Cînd se împrumută exclusiv forma internă a unui cuvînt străin, iar complexul lui sonor este în întregime înlocuit sau ,,tradus" printr-unul indigen, calcul de structură este *total*. Dacă, dimpotrivă, în procesul calchierii este tradusă numai o parte a cuvîntului străin (de exemplu rădăcina sau un afix), iar cealaltă este împrumutată, calcul este *parțial*.

Pentru a ilustra diferența care există între aceste două aspecte ale calcului de structură ne vom folosi de mai multe exemple, dintre care unele cunoscute. Fr. *surveiller* a fost redat în românește prin **supraveghea**, dar în secolul trecut se putea întîlni și sub forma **surveghea** [30] (care e un calc parțial, fiindcă *sur-* a rămas netradus). Tot un calc parțial este și **procentaj** (după fr. *pourcentage*) sau **triunghi** (după fr. *triangle*), în timp ce **dreptunghi** și **dreptunghiular** reproduc în întregime structura modelelor franțuzești *rectangle* și *rectangulaire* (născute pe baza cuvintelor latinești: *rectus* ,,drept" și *angulus* ,,unghi"). **Suprafață** (format din *supra-* + *față*, după fr. *surface*) este un calc integral, asemenea lui **înnăscut** (după fr. *inné*) sau **întrevedea** (< *între-* + *vedea*, după modelul lui *entrevoir*). **Consfinți**, **surprinde**, **sustrage** etc. sînt tot imitații după modele franceze (**con***sacrer*, **sur***prendre*, **sous***traire* etc.), dar de data aceasta a fost calchiată numai tema derivatelor franțuzești corespunzătoare, iar prefixele au fost împrumutate.

În continuare, vom da și cîteva exemple de formații mai noi, după modele rusești, în scopul aceleiași ilustrări a diferenței dintre cele două aspecte fundamentale ale calcului lexical de structură. Redarea rus. *партийность* prin **partinitate** este un calc de structură parțial, pe cînd **legitate** (format din *lege* + suf. *-itate*) după rus. *закономерность* reprezintă un calc de structură total [31]. Tot calcuri de structură totale trebuie considerate și **stîngism** (după rus. *левизна*), **împăciuitorism** (după rus.

---

[29] Pentru această accepție a conceptului de ,,formă internă" vezi, de ex., acad. Al. Graur, în SLG, p. 160 și urm. Cf. și R.A. Budagov, *op. cit.*, p. 81—88.

[30] Pentru atestări vezi DA mss și Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, ESPLA, 1956, p. 163: ,,Ipsilante... pornește să ocupe Ploieștii, Tîrgoviștea și Piteștii..., dar mai cu deosebire ca *să survegheze* mișcările și faptele lui Tudor".

[31] O copie și mai fidelă a originalului rusesc ar fi fost **legicitate* (< *legic* + suf. *-itate*), fiindcă *закономерность* e construit pe baza adj. *закономерный*.

примиренчество), **coraport** (după *содоклад*) etc., față de **antipartinic**, antistatal etc., care sînt calcuri parțiale după *антипартийный антигосударственный* etc.

Am văzut că același cuvînt străin (ex. fr. *surveiller*) a fost o dată calchiat total, iar altă dată parțial. Un alt exemplu interesant este rus. *народничество*, după al cărui model s-a format în secolul trecut rom. **poporanism**, care este un calc total. După 23 August 1944, tot după modelul lui l-am creat pe **narodnicism** (< *narodnic* + suf. *-ism*), pentru a denumi, de data aceasta, exclusiv curentul social mic burghez din Rusia țaristă. „Traducerea" în limba română a rus. *народничество* prin *narodnic***ism** este însă un calc de structură parțial, fiindcă sufixul rusesc *-ство* a fost redat în românește prin corespondentul lui *-ism*.

După ce am arătat deosebirea care există între calcul total și cel parțial se impune să lămurim o problemă de terminologie. În lingvistica românească s-a încetățenit termenul de s e m i c a l c pentru denumirea acelor fapte de limbă pe care le-am considerat mai sus calcuri de structură p a r ț i a l e.

Termenul amintit este relativ nou și constituie el însuși un calc de structură parțial după rus. *полукалька*. Am văzut că e folosit chiar în *Introducere în lingvistică* (ed. a II-a, p. 134), foarte probabil după lucrarea citată a lui I. Rizescu, care l-a pus, se pare, în circulație: „Construcțiile în care o parte se împrumută, iar alta se ia din resursele interne ale limbii, le numim *semicalcuri* sau *semiîmprumuturi*" [32]. În lucrarea citată (p. 117—119) N. A. Ursu folosește atît termenul *calc parțial* cît și „sinonimul" lui *semicalc*, dar cel de-al doilea i se pare, probabil, mai potrivit, autorului din moment ce își intitulează un subcapitol al lucrării sale *Calcuri și semicalcuri* [33]. Eugen Seidel (*op. cit.*, p. 128) vorbește despre *calc incomplet*, care e un termen mai acceptabil decît *semicalc*, însă mai puțin potrivit decît *calc parțial* (pe care l-am opus termenului de *calc total*) [34]. După părerea noastră, termenul de *semicalc* trebuie neapărat abandonat, pentru motivul că niciodată (sau aproape niciodată) nu se calchiază exact jumătate dintr-un cuvînt, ci, după cum am văzut, numai o parte a lui (rădăcina, un afix sau chiar unul dintre elementele constitutive ale unui cuvînt compus). Deosebirea dintre cele două tipuri de calc (*parțial* și *total*) precum și justificarea înlocuirii termenului de *semicalc* prin cel de *calc parțial* vor ieși mai bine în evidență după ce vom discuta, în continuare, noi fapte, pe care le vom grupa, de data aceasta în funcție de structura elementelor lexicale calchiate. Acestea sînt, de obicei, cuvinte compuse sau derivate. Cînd vorbim de derivate, ne referim, se înțelege, la formațiile cu sufixe lexicale. Mult mai rar însă, pot fi calchiate

---

[32] Vezi I. Rizescu, *lucr. cit.*, p. 11.

[33] Ultimul termen (cu totul nerecomandabil) l-am mai întîlnit și la alți cercetători. Vezi, de exemplu, Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în SMFC, I, p. 168; Despina Ursu, în LR, XIII, 1964, 3, p. 275 și LR XIV, 1965, 3, p. 378; Flora Șuteu, în SMFC, II, p. 43; Luiza și Mircea Seche, în LR XIV, 1965, 6, p. 687; L. Farcaș, *Некоторые наблюдения над кальками в румынском языке с русского*, în „Culegere de studii", București, 1958, p. 10. Din informațiile acestui autor și ale lui I. Rizescu rezultă că noțiunea de *semicalc* a apărut mai întîi în lingvistica sovietică.

[34] În treacăt fie spus, același autor spune și calc *semasiologic* (*op. cit.*, p. 131), deși terminologia lingvistică s-a fixat aici la *calc semantic*.

şi unele adjective sau substantive care provin din forme verbale prin schimbarea valorii gramaticale [35]. Astfel, în secolul al XIX-lea au început să apară în limba română adjective gerunziale de felul lui **arzînd, -ă, murind, -ă, suferind, -ă** etc. Primele gerunzii acordate româneşti s-au format după acele adjective verbale care provin, în limba franceză, din formele participiului prezent (*mourant, -e, souffrant -e* etc.)[36].

Tot aşa unele substantive (provenite în limba franceză din participii) au fost redate în româneşte prin forme substantivale cu aspect participial : **deţinut** (construit după fr. *détenu*), **ţinută** (format după fr. *tenue*) sau **întrebuinţat**, care s-a folosit un timp ca substantiv, asemenea modelului pe care l-a calchiat, în secolul trecut, şi care este fr. *employé* : ,,Nu s-au întîmplat vreun *întrebuinţat*, făcîndu-şi arătarea, a nu se folosi la nevoinţa lui''. GOLESCU, Î. 17 ; ,,Şi prieten al lui ce-i *întrebuinţat* la telegraf''. ALECSANDRI, T. 855 (în DA, s.v. *întrebuinţa*). Şi în aceste cazuri s-au construit noi cuvinte exclusiv din material românesc şi tot cu o structură imitată. Ele nu sînt însă derivate cu sufixe lexicale de la teme nominale sau verbale. În continuare vom avea în vedere numai astfel de derivate, formate întotdeauna după modele străine, care constituie ele însele formaţii cu morfeme de ordinul afixelor derivative.

2. DERIVATE FORMATE PRIN CALCHIERE

Calcurile de structură la cuvintele derivate sînt foarte numeroase şi în afară de clasificarea în **totale** şi **parţiale** ele mai pot fi grupate şi în alte moduri. Cea mai potrivită clasificare ni se pare a fi aceea care ţine seama de natura afixelor cu care sînt formate derivatele româneşti şi modelele pe care acestea le imită. Din acest punct de vedere există trei categorii de fapte :

a) Calcuri după derivate cu sufixe;
b) Calcuri după derivate cu prefixe;
c) Calcuri după derivate parasintetice.

a) *Derivate cu sufixe*

Începem discuţia cu calcurile aparţinînd primei categorii, precizînd că cele mai multe derivate de acest fel sînt construite după modele franceze. Dintre formaţiile româneşti cu structura în întregime copiată după cuvinte franţuzeşti menţionăm mai întîi două derivate interesante, apărute aproximativ pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea. E vorba de **frăţietate** şi **întîietate,** care imită (în material românesc) derivatele franţuzeşti *fraternité* şi *primauté*. Ele s-au format cu varianta *-etate* a vechiului sufix *-ătate* (pe care oamenii noştri de cultură l-au simţit întotdeauna ca echivalent al sufixelor *-auté* şi *-ité* din

[35] Sau mai corect spus : *schimbarea clasei morfologice*. Vezi G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, Bucureşti, 1965, p. 66.

[36] Vezi discuţia şi argumentarea la Valentina Hirstea, *Adjectivarea gerunziului în limba română*, în SMFC, IV (cap. ,,Originea adjectivelor gerunziale'').

franceză) [37]. Calcurile după cuvinte derivate sînt mai frecvente în a doua jumătate a veacului trecut și ele se reduc adesea la simpla „românizare"[38] a modelelor franceze și mai rar italiene sau latine savante. Cf. **simțămînt** (care e derivat de la *a simți*, după fr. *sentiment*, it. *sentimento*) [39], **ședință** (format de la verbul *a ședea* + suf. *-ință*, dar după modelul fr. *séance*), **ușier** (explicat în TDRG, s.v. ca o formație după it. *usciere*, fr. *huissier*) și altele. Dintre formațiile mai noi (apărute în prima jumătate a secolului al XX-lea) amintim pe **crucișător** (după fr. *croiseur*, cf. și germ. *Kreuzer*) și pe **distrugător** (care e modelat după fr. *destructeur*). Dacă, în aceste exemple, rădăcina și sufixul cuvintelor românești sînt, în ultima analiză, aceleași cu ale neologismelor pe care le calchiază, vom vedea mai departe că în alte cazuri derivatul românesc și modelul lui străin nu au în comun decît structura sau forma de organizare. O formație de acest fel este **vorbitor** (cu sensul de „sală sau cameră specială destinată convorbirilor într-un internat, cămin etc."). El e format după fr. *parloir* (care a mai fost și împrumutat în limba română).

Numeroase derivate, în special cu sufixul *-ism* au apărut în limba română actuală sub influența unor modele rusești ușor de identificat [40]. Cităm dintre acestea : **codism** „tactică oportunistă care preconizează situarea partidului în coada maselor și ploconirea lui față de procesul spontan al mișcării muncitorești" (după rus. *хвостизм* < *хвост* „coadă") ; **codist** „oportunist, partizan al codismului" (după rus. *хвостист*) [41] **decembrist** (< *decembrie* + suf. *-ist*, după rus. *декабрист*) ; **lichidatorism** „curent oportunist de extremă dreaptă care s-a manifestat în sînul partidului Social-Democrat Rus" (< *lichidator* + suf. *-ism*, după rus. *ликвидаторство*) ; **proletcultism** (creație românească după abstractul rusesc *пролеткультовщина* format la rîndul lui de la compusul *пролеткульт* „cultura proletară") etc. După cum vedem, derivatelor românești, cu *-ism* le pot corespunde, în rusă, formații cu sufixele *-ство*, *-ость* și *-щина* (sau cu variante ale acestora). După derivate cu ultimul sufix s-au format la noi în limbă și o serie de abstracte a căror rădăcină este un nume propriu rusesc. Cele mai multe dintre ele sînt înregistrate și în ultimele noastre dicționare, dar fără a fi interpretate ca niște calcuri parțiale după modelele pe care le reproduc. Dintre acestea amintim : **hlestacovism** (< n. pr. *Hlestakov* + suf. *-ism*, după rus. *хлестаковщина*) ; **manilovism** (< n. pr. *Manilov* + suf. *-ism*, după rus. *маниловщина*) ; **oblomovism** (< n. pr. *Oblomov* + suf. *-ism*, după rus. *обломовщина*) ; **stolîpinism** (< n. pr. *Stolîpin* + suf. *-ism*, după rus. *столыпинщина*) etc.

[37] Vezi G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, în LR XIV, 1965, 1, p. 37.

[38] Pentru acest aspect al calcului de structură, vezi și SCL XI, 1960, 2, p. 249—250.

[39] La Al. Odobescu, *Opere*, vol. II, București, 1955, p. 179, am întîlnit și forma **simțimîntalism**, în loc de *sentimentalism*.

[40] Totuși, în dicționarele recente (DLRM și DN), aceste modele sînt adeseori omise, iar etimologia cuvintelor în discuție este neclară și incompletă.

[41] Vezi I. Iordan, LRC, p. 114 și 313.

b) *Derivate cu prefixe*

Cele mai multe sînt formații neologice, dar se cunosc și cîteva exemple de calcuri după slavă. Cităm dintre acestea pe **răsgîndi** (format, foarte probabil, sub influența lui размысляти)[42]. Celelalte ar putea fi clasificate, fie după limbile cărora le aparțin modelele imitate, fie după prefixul cu care sînt formate. Întrucît nu e vorba de o epuizare a materialului vom cita și aici doar cîteva exemple pe care le vom grupa în felul următor :

α) *Forme în întregime calchiate* : **sublocotenent** (după fr. *sous-lieutenant*) ; **subînchiria** (după fr. *sous-louer*) ; **suprasarcină** (după fr. *surcharge*) ; **conglăsui** (după germ. *übereinstimmen*) ; **coraport** (după rus. *содоклад* ,,coraport și coreferat'')[43] etc.

β) *Forme cu prefixul împrumutat și ,,primitivul'' calchiat* : **demers** (după fr. *démarche*) ; **compărea** (după fr. *comparaître*) ; **concetățean** (după fr. *concitoyen*) ; **prejudecată** (după fr. *préjugé*) ; **reține** (după fr. *retenir*) ; **subîmpărți** *(după fr. subdiviser)* ; **afacere** (după fr. *affaire*) ; **alăpta** (după fr. *allaiter*) ; **asigura** (după fr. *assurer*) etc.

γ) *Forme cu prefixul tradus și ''primitivul'' împrumutat* : **supraestima** (după fr. sur*estimer*) ; **subestima** (după fr. *sous-estimer*) ; **coredactor** (după rus. *соредактор*)[44] etc.

În cîteva cazuri, același neologism a fost atît împrumutat cît și calchiat (cf. sinonimele : *progres — propășire* ; *influență — înrîurire* ; *independență — neatîrnare* etc.). Dintre cele două forme în concurență, cea care a rezultat prin împrumut este, de obicei, mai solid instalată în limbă.

c) *Derivate parasintetice*

Acestea sînt relativ puține, iar unele dintre ele sînt necunoscute dicționarelor. Asemenea tuturor derivatelor formate prin calc de structură și cele parasintetice pot fi *totale* sau *parțiale*.

α) T o t a l e : **deznodămînt** (care exprimă cu elemente românești pe *dénouement*)[45] ; **conlucrător** (o formă învechită în loc de actualul *colaborator* < fr. *collaborateur*)[46] sau **intrevorbitor** (care traduce fr. *interlocuteur* sau it. *interlocutore*) : ,,El nu se deosebește întru nimic de *întrevorbitorul* său''. TR. DEMETRESCU (ap. TDRG. s.v.).

β) P a r ț i a l e : **consimțămînt** (o românizare, cu păstrarea prefixului, a fr. con*sentement*) ; **presimțămînt** (o modelare similară a fr. *pressentiment*)[47] ; intercolhoznic (< *inter* + *colhoz* + suf. *-nic*, după rus. *межколхозный*) etc.

---

[42] Cf. TDRG (s.v. *răzgîndi*), Al.Rosetti, ILR, III, p. 76 etc.
[43] Vezi I. Iordan, LRC, p. 108 și 316.
[44] În dicționare nu există *coredactor*, dar el apare în traducerile din rusă, ceea ce ne îndreptățește să-l considerăm un calc după modelul arătat. Pentru o atestare, vezi *Lenin. Biografie*, București, 1961, p. 86.
[45] Vezi S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 379.
[46] Pentru atestări ale lui *conlucrător*, vezi DA (s.v. *conlucra*).
[47] La D. Bolintineanu, *Opere alese*, București, 1961, vol. II, p. 224.

Ultimul nu este înregistrat în dicționarele noastre recente, fiindcă e rar, dar alte calcuri (tot după modele rusești) sînt foarte răspîndite și cunoscute, așa că ar putea fi introduse în DLR. Ne referim, în primul rînd, la **apartinic** (care traduce rus. *беспартийный* „fără de partid" și la **apartinitate** (căruia îi corespunde în rusă *беспартийность*). Acesta din urmă a mai fost redat în română prin **nepartinitate**, iar *беспартийный* prin **nepartinic** și prin perifraza „fără (de) partid"[48].

3. COMPUSE FORMATE PRIN CALCHIERE

Deși româna este o limbă de tip derivativ (ca și latina a cărei structură o moștenește) ea are mult mai multe compuse decît aceasta. O bună parte din compusele românești vechi și noi au apărut fie prin împrumut, fie prin calchierea unor modele străine, începînd cu cele slave și terminînd cu cele latino-romanice și germanice. Multe dintre ele nu s-au impus în limbă sau au rămas la periferia vocabularului. Cf. **vasfrîngere** (pentru *naufragiu*); **rareface** și **versiface**[49] (pentru *rarefia* și *versifica*); **liber-schimb** (ism) și **liber-schimbist** (după fr. *libre-échange* și *libre-échangiste*) etc.

Ca și în cazul derivatelor, unele compuse au fost atît împrumutate cît și calchiate, creîndu-se, în felul acesta, un anumit tip de dublete lexicale sinonimice. Din concurența lor, unul a ieșit, de obicei, învingător iar celălalt a dispărut definitiv[50]. Dacă atît forma împrumutată cît și cea creată prin calc se mențin în limbă, ele sînt inegale ca frecvență ori sînt diferențiate din punct de vedere semantic sau stilistic. Cf. : **binecuvînta** (format după v.sl. благословити), alături de dubletul său **blagoslovi** (care este învechit și adeseori figurat); **fărădelege** (o copie după v. sl. безаконие), alături de **bazaconie** (care a evoluat spre sensul de „lucru ciudat, bizar, incredibil"); **Bunavestire** (mai recent și mai rar decît *Blagoveștenie* < v. sl. благовѣштениє) etc.

Un număr apreciabil de compuse calchiate au apărut, în limba română, în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Modelele străine după care s-au format compusele românești neologice sînt, și de data aceasta, în special franțuzești și mai rar nemțești, rusești etc. În mod obișnuit compusul străin a fost în întregime calchiat. Cf. **bunăvoință** (care imită structura fr. *bienveillance* și a lat. *benevolentia*), **locțiitor** (format după fr. *lieutenant*, it. *locotenente*), **hîrtie-monedă** (după fr. *papier-monnaie*) etc. Mult mai rar au fost operate traduceri parțiale ale modelelor străine. În aceste cazuri s-a procedat în două feluri :

a) Prima parte a compusului a fost calchiată, iar a doua împrumutată : **scurt-circuit** (după fr. *court-circuit*); **semifinală** (după fr. *demi-finale*); **semioclusivă** (după fr. *demi-occlusive*) etc.

[48] Cf. articolul lui V. I. Lenin, *Încă o dată despre partinitate și nepartinitate* (în *Opere*, vol. 16, București, 1957, p. 51—53) sau *Adepți ai nepartinității care s-au încurcat* (în *Opere*, vol. 19, București, 1957, p. 430—432).

[49] Forme semnalate de Despina Ursu, în LR XIV, 1965, 3, p. 377.

[50] Cf. **greomesor** (eliminat de *barometru*), **caldomesor** (eliminat de *termometru*) și altele înregistrate de N. A. Ursu, în *op. cit.*, passim. sau discutate de Halina Mirska, în SMFC, I, p. 165—170.

b) Prima parte a compusului a fost împrumutată, iar a doua tradusă : **maltrata** (după fr. *maltraiter*) ; **plusvaloare** (după fr. *plus-value*) ; **astronavă** (după fr. *astronef*) ; **cosmonavă** (după fr. *cosmonef*, rus. *космокорабль*) etc.

Cît privește t o p i c a elementelor constituente ale compuselor străine aceasta a fost de cele mai multe ori menținută ; cf. : **apă-tare** (după fr. *eau-forte*, it. *acquaforte*) ; **nou-născut** (după fr. *nouveau-né*) etc. În cazul unui număr restrîns de compuse, în special germane, ordinea termenilor constituenți a fost intervertită : **nu-mă-uita** (după germ. *Vergißmeinnicht*), **război-fulger** (după germ. *Blitzkrieg* < *Blitz* „fulger" + *Krieg* „război") ; **vinars** (reg.) „rachiu" (< *vin* + *ars*, după germ. *Branntwein*) etc.

Dintre compusele specifice limbii române actuale cîteva trebuie interpretate ca traduceri ale unor termeni rusești corespunzători. Notăm mai întîi cîteva exemple de calcuri care constituie formații cu așa-zisele p r e f i x o i d e *auto-* și *semi-* : **autocritică** (după rus. *самокритика*) ; **automișcare** (categorie a materialismului dialectic) < *auto-* + *mișcare* (după rus. *самодвижение*) ; **autoimpunere** (noțiunea denumită de acest compus este specifică orînduirii socialiste) < *auto-* + *impunere* (după rus. *самообложение*) ; **autoasigurare** (neînregistrat încă în dicționare) < *auto-* + *asigurare* (după rus. *самострахование*) ; **automacara** < *auto-* + *macara* (după rus. *автокран*) ; **autocisternă** < *auto-* + *cisternă* (după rus. *автоцистерна*, care a fost pur și simplu românizat) [51] etc.

Dintre formațiile cu *semi-* menționăm : **semicolonie** și **semicolonial** (după rus. *полуколония* și *полуколониальный*) ; **semifeudal** (după rus. *полуфеодальный*) ; **semiproletar** [52] (după rus. *полупролетарий*) ; **semianalfabet** (după rus. *полуграмотный*) etc.

Alte compuse după modele rusești : **zi-muncă** (după rus. *трудодень*) ; **limbă-bază** (după *язык-основа*) ; **general-locotenent** (după *генерал-лейтенант*) ; **pilot-cosmonaut** (după *лётчик-космонавт*) ; **femeie-cosmonaut** (după *женщина-космонавт*) ; **navă-satelit** (după *корабль-спитник*) etc. Ultimul compus a mai fost calchiat și după fr. *vaisseau-satellite*, pe care l-am întîlnit de multe ori în „l'Humanité" și în „Lettres Françaises", unde a fost folosit, cîndva, paralel cu *vaisseau-spoutnik* (și acesta, la rîndul lui, un calc parțial după modelul rusesc amintit).

Compusele născute prin traducere trebuie deosebite atent de cele care constituie împrumuturi. Astfel, în SMFC (vol. I, p. 169), *proces-verbal* este greșit interpretat ca un calc după fr. *procès-verbal*. Tot acolo se arată că *natura moartă* calchiază fr. *nature morte*, ceea ce ni se pare și mai eronat, fiindcă această îmbinare lexicală nu constituie încă un cuvînt compus.

---

[51] În DLRM și în DN (s.v.) *autocisternă* este explicat din *auto-* + *cisternă* și e definit astfel : „autovehicul prevăzut cu o cisternă în care se transportă lichide (benzină, gaz etc.). Acest autovehicul exista, desigur, și în trecut, dar i se spunea *cisternă*. Cuvîntul nu poate veni din franceză, fiindcă în această limbă se folosește pentru noțiunea în discuție *citerne-automobile*.

[52] Înainte de 23 August 1944, se folosea puțin și numai în literatura de partid și în limbajul activiștilor ilegaliști. Vezi pentru atestări, *Documente din istoria P.C.R.*, ediția a II-a, București, 1953, p. 126 etc.

Compuse formate prin abreviere

O parte dintre ele pot fi discutate în cadrul calcului de structură, pentru că modelele după care s-au construit sînt străine. Numai materialul din care sînt formate este românesc, spre deosebire de structura lor care este (ca și în cazurile discutate mai sus) copiată. Compusele avînd la bază abrevieri de cuvinte prezintă două aspecte fundamentale și anume:

a) *Formații din inițiale*: **T.F.F.** („Telegrafie fără fir"), format după fr. *T.S.F.* („Télégraphie sans fil"); **C.G.M.** (în trecut, „Confederația Generală a Muncii"), format după fr. *C.G.T.* („Confédération Générale du Travail"); **S.M.T.** format după rus. *M.T.C.* („*Машинно-тракторная станция*").

b) *Formații din fragmente de cuvinte* (de obicei silabe): **gostat**, creat după modelul lui *совхоз* (cu care nu este însă perfect sinonim) sau **goscol** (care a circulat cîndva și apoi a dispărut împreună cu derivatul *goscolist*).

Pe vremea cînd s-a creat și s-a folosit, *goscol* a reprodus (cu o topică inversată) structura rus. *колхоз* (< *коллективное хозяйство* „gospodărie colectivă").

Față de *gostat* și *goscol*, *sovhoz* și *colhoz* reprezintă împrumuturi lexicale propriu-zise, care nu trebuie amestecate cu calcurile (așa cum se procedează, uneori). Din exemplele date s-a putut observa că la compusele prin abreviere calcul este întotdeauna *total*, cum nici nu e posibil altfel.

★

Am insistat atît de mult asupra *calcului de structură*, întrucît acesta este, după părerea noastră, cel mai important aspect al fenomenului de care ne ocupăm aici. Rămîne să verificăm mai atent dacă afirmația făcută pentru limba română este valabilă (așa cum credem în prezent) și pentru alte limbi. Ne referim, bineînțeles, la limbile vechi sau noi în care d e r i v a r e a și c o m p u n e r e a sînt principalele procedee de îmbogățire a vocabularului. Acolo unde sursa principală a îmbogățirii este **î m p r u m u t u l l e x i c a l**, calcurile semantice pot fi mai numeroase decît cele structurale. În general, însă, mijloacele interne au (în majoritatea limbilor) preponderență față de cele externe și aceasta din cauză că împrumuturile comportă unele dezavantaje. De cele mai multe ori, noile cuvinte nu pot fi analizate de vorbitori în părțile lor componente și atunci sînt mai greu de înțeles și de reținut [53]. Prin „traducere" se creează însă cuvinte cu o structură analizabilă, din care cauză calcul este adeseori preferat împrumutului lexical (cf. *anotimp* pentru germ. *Jahreszeit*); **supraom** pentru germ. *Übermensch*, fr. *surhomme* etc.).

Cînd o limbă derivă sau compune cuvinte cu ușurință, este de așteptat ca ea să și calchieze fără greutate forma internă a unor compuse sau derivate din alte limbi. Parcurgînd atent și integral *Dicționarul limbii române moderne* și (parțial) alte dicționare, am constatat că numărul

[53] Cf. și *Introducere în lingvistică*, (ed. cit.) p. 167–168.

calcurilor de structură românești este incomparabil mai mare decît al celor semantice, dar n-am putut folosi aici întregul material adunat. Din cît ne-am putut da seama, și mai bine reprezentat este calcul de structură în acele limbi care folosesc mult procedeul compunerii (ex. germana, rusa, greaca veche etc., iar dintre limbile romanice în primul rînd italiana). Iată de ce nu ni se pare întemeiată următoarea afirmație întîlnită într-o cercetare relativ recentă despre calcul lingvistic : „Din studiile consacrate pînă acum acestei probleme, privind fapte din diferite limbi deosebite, rezultă că cele mai multe calcuri sînt cele care privesc îmbogățirea sensurilor cuvîntului"[54].

III. CALCUL GRAMATICAL

Se întîlnește mult mai rar decît cel lexical și cu această idee sînt de acord aproape toți cercetătorii care s-au ocupat de calcul lingvistic. O părere care nu poate fi împărtășită este aceea a lui A. Sauvageot, după care cele mai numeroase calcuri ar fi cele gramaticale[55]. Dar este un lucru arhicunoscut că structura gramaticală se caracterizează prin stabilitate și rezistență la influențe străine, pe cînd vocabularul este cel mai penetrabil dintre compartimentele unei limbi. De aceea pare cît se poate de firesc ca numărul calcurilor lexicale să fie mai mare decît al celor gramaticale[56]. Părerea la care ne raliem rămîne valabilă numai cu condiția ca printre calcurile sintactice să nu fie incluse și cele frazeologice, care constituie un alt tip de calc. În general, se înțelege prin *calc gramatical* copierea sau împrumutarea, dintr-o limbă străină, a unui procedeu m o r f o l o g i c sau s i n t a c t i c (de unde și existența celor două tipuri de calc gramatical). Limitele dintre cele două aspecte ale aceluiași fenomen nu sînt întotdeauna ușor de fixat, din care cauză în literatura de specialitate se întrebuințează, de obicei, termenul general de c a l c g r a m a t i c a l . Considerăm că e un calc morfologic folosirea la plural a cuvintelor românești **bătrînețe** și **tinerețe** asupra cărora a atras atenția cel dintîi Kr. Sandfeld. În această privință limba română urmează, după el, modele slave și balcanice (cf. bg. *старини* și *младини* ; gr. τὰ νειᾶτα și τὰ γεράματα — τὰ γερατειά)[57].

După model slav li s-au creat unor verbe românești (de obicei de origine latină) forme reflexive și aceasta echivalează tot cu un calc morfologic : **se cade** (cf. bg. *pada sę*) ; **a se gîndi**[58] (cf. bg. *duman sę*) ; **a se jura** (cf. v. sl. *klęti sę*) ; **a se naște** (cf. v.sl. *roditi sę*) ; **a se rîde** (cf. v.sl. *smijati sę*) ; **a se teme** (cf. v.sl. *bojati sę*) etc.[59]. N-ar fi exclus ca unele dintre aceste forme reflexive să se fi creat, în română, în mod independent de modelele slave invocate, potrivit principiului susținut printre alții

[54] I. Rizescu, *lucr. cit.*, p. 6.

[55] Vezi A. Sauvageot, *Problème de la structure interne (Innere Sprachform) et du bilinguisme*, în „Rapports du V-e Congrès international des linguistes", Bruxelles, 1939, p. 28.

[56] Același argument îl invocă și I. Rizescu *(lucr. cit.*, p. 39*)* împotriva ideii amintite a lui A. Sauvageot.

[57] Vezi Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 39. Cf. și Eugen Seidel (*lucr. cit.*, p. 20) și I. Rizescu (*lucr. cit.*, p. 13).

[58] De origine maghiară (sau mai exact spus derivat de la *gînd* < magh. *gond*).

[59] Vezi A. Graur, *Les verbes „réfléchis" en roumain*, în BL, VI, 1938, p. 47.

de J. Vendryes (BSL, XLIV, 1948, p. 1 şi urm.) că necesităţi comune creează unelte şi forme gramaticale identice. O influenţă slavă există însă, neîndoielnic, asupra diatezei reflexive româneşti, iar în cazul unor verbe ca *a se ruga* (întrebuinţat ca reflexiv dinamic după *moliti sę*) ea este unanim admisă [60]. În orice caz verbele amintite trebuie deosebite de acelea care reproduc fără nici o schimbare forma slavă respectivă şi care constituie împrumuturi lexicale propriu-zise : *a se căi* (< v.sl. *kajati sę*) ; *a se griji* (cf. bg. *griža sę*) etc. [61].

Ca un exemplu de calc morfologic (cu totul periferic) citām [62] folosirea de către I. Heliade Rădulescu a articolului definit *a* în poziţie proclitică. După model italian *(la vita)*, el spune, de exemplu, **a viaţă** în loc de *viaţa* (în poezia *Poetul murind*) : ,,Peste curînd ca dînşii trăi-voi *a viaţă*'' [63].

Tot un calc morfologic poate fi considerată şi folosirea verbului **a naşte** cu valoare intranzitivă (asemenea fr. *naître*). În româna contemporană acest verb trebuie folosit ori tranzitiv (*a născut* o fată), ori reflexiv (*s-a născut* în Bucureşti). Numai în limba veche *a naşte* apărea, foarte rar, cu valoare intranzitivă : ,,Piară zioa întru carea *am născut*''. BIBLIA, 1688 (ap. TDRG, s.v.). Valoarea aceasta s-a pierdut, se pare, definitiv, iar prin secolele al XIX-lea şi al XX-lea a reapărut la unii scriitori influenţaţi de limba franceză : ,,Din moarte *naşte* viaţă, din întuneric soare...'' ALECSANDRI, P.A. 92 ; ,,Vom determina... la ce epocă şi pe ce tărîm *au născut* deosebitele inspiraţiuni poetice''. ODOBESCU, S.I, 218 ; ,,*Naştem* oare pentru *-a naşte* şi trăim ca să trăim ?'' MACEDONSKI, O. I, 72 (în DLRLC, s.v.). Cf. şi : ,,E trist. Dar e şi mai trist să te reîntorci în satul unde *ai născut* (DELAVRANCEA).

Mult mai frecvente decît calcurile morfologice sînt cele sintactice şi aceasta pentru că procedeele şi construcţiile sintactice se împrumută, în general, mai uşor decît faptele de morfologie. Un calc sintactic evident este construirea verbului **a locui** cu un complement direct (după modelul fr. *habiter*). Fenomenul datează aproximativ din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar o frecvenţă mai mare a început să cunoască numai în limba actuală. Iată cîteva atestări ale lui *locui* (folosit tranzitiv) : ,,El *locuieşte un* măreţ *palat* de vară''. ALECSANDRI, P. III, 83 (în DLRLC, s.v. *locui*) ; ,,*Decorul* acesta suprem *l-am locuit* cîteva luni fără nici o iluminare...'' [64] ; ,,...n-am să-l mai conduc pe sub arini, la vila *pe care o locuia* prin 1908....'' [65] ; ,,Vorbind de zînele care *locuiesc pădurea* fermecată...'' [66] ; ,,... se dau şi numele locuitorilor care mai vorbesc istroromâneşte şi chiar numărul casei *pe care o locuiesc*'' [67] etc. În

[60] Vezi W. Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, vol. III *(Syntax)*, 1899, p. 405 ; O. Densusianu, HDLR, I, p. 245 ; Ed. Bourciez, *Eléménts de linguistique romane*, ed. a III-a, Paris, 1930, p. 268 ; A. Graur, *lucr. cit.*, p. 47 ; I. Rizescu, *lucr. cit.*, p. 13 etc.

[61] Vezi Al. Rosetti, ILR, III, p. 57.

[62] După I. Ştefan, în LR XII, 1963, 4, p. 338.

[63] Procedeul acesta a fost imitat de M. Eminescu în una dintre primele sale poezii *(La Heliade)* : ,,Plăcută-i *a ghirlandă* — sublimă însă este / Cununa cea de laur ce sîntă se-mpleteşte/ Pe fruntea cea umbrită de bucle de argint''. Vezi M. Eminescu, *Poezii*, Bucureşti, 1960, p. 12.

[64] Vezi Victor Eftimiu, *Portrete şi amintiri*, Bucureşti, 1965, p. 89.

[65] Idem, *ibidem*, p. 164. La p. 82 acelaşi autor scrie : ,,la hotelul *pe care-l locuia*''.

[66] Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, Bucureşti, 1962, p. 50.

[67] Citat după N. Mihăescu, *Abateri de la exprimarea corectă*, Bucureşti, 1963, p. 62.

4 — c. 5743

limba română este incorect spus *locuiesc casa* de pe strada X sau *locuiesc o casă*, *o vilă* etc., pe cînd în franceză *habiter une maison* este o construcție normală [68].

Numeroase calcuri sintactice constau în folosirea unor verbe cu alt regim decît cel firesc în limba română. Astfel, dacă **a preceda, a sluji** etc. se construiesc, în limba actuală, cu dativul în loc de acuzativ, cauza este influența unor modele străine și în primul rînd a echivalentelor rusești *предшествовать*, *служить* etc. Cf. *a sluji* **cauzei** *păcii* în loc de **cauza** *păcii* (după rus. *служить* **делу** *мира*). Mai complicată ni se pare situația verbului **a se ruga** (amintit mai sus), care se folosește ca reflexiv dinamic și se construiește, totodată, cu cazul dativ, în loc de acuzativ, sub influența v.sl. **молити сѧ**. Acest exemplu (adeseori citat) a fost interpretat, cînd ca un calc morfologic, cînd ca unul sintactic, iar uneori a fost considerat pur și simplu un calc gramatical, fără alte specificări [69]. După cum se știe, din latină am moștenit construcții de felul lui *a ruga pe Dumnezeu* (deci verb la diateza activă + obiect direct). Datorită modelului slav amintit s-a ajuns la construcția *a* **se** *ruga* **lui** *Dumnezeu*. Crearea unei forme reflexive alături de cea activă (singura explicabilă prin latină) nu poate fi decît un calc morfologic, dar schimbarea regimului acestui verb trebuie socotită un calc sintactic. În cazul de față s-ar putea admite că avem de-a face cu un c a l c g r a m a t i c a l c o m b i n a t (adică morfologic și sintactic, în același timp). S-ar mai putea da și alte exemple pentru a dovedi cît de greu este, uneori, să deosebim calcul morfologic de cel sintactic sau să stabilim cu precizie limitele și specificul celui din urmă. Lărgind prea mult sfera calcului sintactic, unii cercetători includ în el chiar imitarea procedeului de formare a unor cuvinte compuse și topica elementelor din care acestea sînt alcătuite. Ne referim, în primul rînd, la Eugen Seidel care consideră, de exemplu, că **fărădelege** și **binecuvînta** sînt calcuri sintactice, ceea ce nu poate fi, în nici un caz, admis. După cum am precizat, pentru a putea vorbi de calc sintactic, într-o limbă oarecare, aceasta trebuie să imite un procedeu sau o construcție sintactică străină. Formarea unui cuvînt compus din material indigen (dar după un model similar extern) nu este un calc sintactic nici chiar atunci cînd se păstrează topica elementelor care alcătuiesc compusul străin. Faptul că astfel de calcuri pot influența ordinea cuvintelor dintr-o limbă nu ne dă dreptul să le considerăm sintactice. De altfel *fărădelege* și *binecuvînta* nici nu stau pe același plan. Despre cel dintîi se poate spune că, inițial, n-a fost un compus propriu-zis (aceasta rezultă și din atestările existente în DA, s.v.), ci o simplă traducere „literală" a v.sl. **безаконию** prin cuvintele *fără de lege* [70]. În cazul lui *binecuvînta* lucrurile sînt însă foarte clare și el trebuie interpretat exclusiv ca un calc lexical de structură, fiindcă după **благословити** (care e un cuvînt compus) s-a format în

---

[68] Din această cauză, în ultimul citat nu trebuie să vedem o simplă greșeală de limbă constînd în înlocuirea prepoziției *în* cu *pe* (cum rezultă din *lucr. cit.* a lui N. Mihăescu, p. 62). Această înlocuire este, în realitate, numai consecința firească a copierii unui procedeu gramatical străin (după fr. *la maison* **que** *j'habite* a început să se spună și în românește *casa pe care o locuiesc*).

[69] Vezi indicațiile bibliografice de la p. 524—525.

[70] Numai ulterior prepoziția *fără de* s-a sudat cu subst. *lege* și în felul acesta s-a ajuns la un cuvînt compus.

românește tot un compus, cu structura imitată după cel dintîi [71]. Nici **untdelemn** nu trebuie socotit (cum se obișnuește cîteodată) un calc sintactic, deși traduce, într-adevăr, „o combinație de cuvinte" (v.bg. **дрѣвѣно масло**). După Eugen Seidel preluarea oricărui procedeu de combinare a cuvintelor echivalează cu o influență sintactică (vezi p. 139) și, prin urmare, cu un calc sintactic. După părerea noastră în cazul lui *untdelemn* calcul este indiscutabil frazeologic, pentru că s-a pornit de la o îmbinare de cuvinte, care a fost transpusă, în limba română, tot printr-o îmbinare lexicală cu caracter frazeologic (la început s-a spus și s-a scris *unt de lemn*, *untul de lemn* etc.) [72]. După cum se vede, de data aceasta n-a fost respectată nici topica celor două cuvinte, care compun unitatea frazeologică tradusă, ceea ce constituie un motiv în plus să nu vorbim de un calc sintactic. Cu timpul, elementele constituente ale acestei unități frazeologice s-au aglutinat și ea s-a transformat într-un cuvînt compus bine sudat.

De calcul gramatical se ocupă și I. Rizescu (*lucr. cit.*, p. 13—17), dar fără a-și propune să stabilească ce deosebiri există între cele două aspecte ale fenomenului (e vorba de calcul m o r f o l o g i c și de cel s i n t a c t i c). Precizarea că „o problemă legată de calcul gramatical [73] este și «imitarea» ordinii cuvintelor" este valabilă numai la nivelul propoziției și al frazei (vezi unele exemple citate de autor la p. 15, după J. Vendryes, *Le langage*, p. 342). Păstrarea (în procesul calchierii) a topicii elementelor care alcătuiesc o îmbinare de cuvinte (fie ea și expresie) nu ține propriu-zis de calcul sintactic. De aceea discutarea rus. **убить время** (care calchiază expresia franțuzească *tuer le temps*) nu ni se pare potrivită în capitolul consacrat calcurilor gramaticale. Această expresie s-a născut prin ceea ce numim c a l c f r a z e o l o g i c și tot așa a apărut rom. *activ de partid*, care e discutat pe aceeași pagină și care e interpretat ca o traducere (cu inversarea ordinei cuvintelor) a rus. *партийный актив*. De ce asemenea fapte trebuie deosebite atent de calcurile sintactice, se va vedea mai limpede cînd vom studia în detaliu c a l c u l f r a z e o l o g i c și l e x i c o — f r a z e o l o g i c [74].

Aprilie 1967

Facultatea de limba și literatura română,
București, Str. Ed. Quinet 7

[71] Vezi întreaga discuție de la p. 29—32.

[72] Vezi (pentru atestări din limba veche) DA mss. și TDRG (s.v. *unt*).

[73] Și anume de cel s i n t a c t i c (subl. n.-Th. H.).

[74] Indicații sumare despre aceste două tipuri de calc precum și unele date bibliografice se găsesc în articolul nostru *Contribuții la studiul influenței ruse moderne asupra limbii române actuale (calcuri lingvistice)*, în „Romanoslavica", XII, 1965, p. 320—325.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CALCULUI LINGVISTIC

(Pe baza textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea)

DE

G. MIHĂILĂ

Una din formele de îmbogățire a limbii, în special a celor literare, în anumite perioade ale evoluției lor, în particular, în aceea de „formare", este *calcul lingvistic*, fie că este vorba de *calcul structural* (numit și *calc lexical*), fie că este vorba de *calcul semantic* [1].

---

[1] Din literatura consacrată calcului lingvistic, în particular cu privire la limba română (mai ales, despre calcurile din limbile slave), cităm: Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861 (extras din „Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", Bd. XII), p. 11—12; L. Șăineanu, *Incercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 70—84; A. I. Jacimirskij, *Из славяно-румынских семасиологических наблюдений*, St. Pb., 1904 (extras din „*Известия ОРЯС*", t. IX, кн. 2); Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, în *Festschfrit V. Thomsen*, Leipzig, 1912, p. 166 și urm.; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, vol. I, p. CXCVI—CXCIX; vol. II, p. 339—512 (Glosar româno-slav); Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 85 și urm.; B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în „Revue des études slaves", XII, 1932, p. 19 și urm.; Mirko Deanović, *Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici*, în „Archivum Romanicum", XVIII, 1934, p. 129 și urm.; Al. Graur, *Sur quelques types de calques*, în „Bulletin linguistique", IV, 1936, p. 193—194; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II, Paris, 1938, p. 290—371, 420—492; trad. rom. *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 186—236, 267—313; L. A. Bulachovskij, *Введение в языкознание*, часть II, ed. a 2-a, Moscova, 1954, p. 121—123; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a 2-a, București, 1956, p. 106—112; L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 93 și urm., 215 și urm. (bibliografie, p. 345—425); Viorica Pamfil, *Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăștie"*, în CL II, 1957, p. 209—217; R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, București, 1961 (traducere după ediția rusă, *Введение в науку о языке*, Moscova, 1958), p. 158—140 (ed. a 2-a rusă, Moscova, 1965, p. 123—125); E. Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 125—140; I. Rizescu, *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, București, 1958; Al. Rosetti—B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 51—55; V. Vascenco, *Calcuri savante formate în limba română după modelele rusești (secolele XVIII și XIX)*, în „Culegere de studii", București, 1962, p. 59—72; U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, ed. a 3-a, Haga, 1964, p. 47—53 (bibliografie, p. 123—146); Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, ed. a 5-a, București, 1964, p. 70—73 (cu bibliografie); VI, ed. a 4-a, București, 1966 (într-un volum cu IV, V), p. 319—322, 332; *Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur, București, 1965, p. 134—135; Th. Hristea, *Contribuții la studiul influenței limbii ruse moderne asupra limbii române actuale (calcuri lingvistice)*, în „Romanoslavia", XII, 1965, p. 315—326.

În ceea ce privește limba română literară, și ea a recurs la calc în diverse perioade ale dezvoltării ei, în primul rînd, în epoca apariției primelor traduceri românești în sec. al XVI-lea. Evident, nu toate calcurile din această epocă au rămas în limbă, multe au fost efemere, însă o bună parte au rămas ca o achiziție trainică a limbii literare. Dar chiar și cele care au dispărut ulterior sînt interesante ca procedeu în acțiunea de traducere a textelor religioase, juridice, filozofice, istorice, lingvistice și literare din slavonă și apoi din alte limbi (greacă, latină, maghiară, franceză, germană etc.), ca procedeu de creare a unor termeni și expresii noi, necesare exprimării unor noi noțiuni.

Pentru a studia pe concret acest fenomen complex, ne-am propus să luăm ca material de cercetare textele bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, în care modelul se află chiar în fața ochilor și poate fi identificat cu ușurință. Evident, o mare parte din material este cunoscut din lucrările anterioare de istorie a limbii române literare și a vocabularului, în special ale lui L. Șăineanu, I. A. Candrea, O. Densusianu, Al. Rosetti—B. Cazacu și altele (citate în nota 1).

Procesul de apariție a textelor scrise în limba română la sfîrșitul sec. al XV-lea (pentru care avem știri indirecte) și în sec. al XVI-lea este complex și se datorește mai multor cauze: 1) evoluția societății românești în cele trei provincii — Transilvania, Moldova și Țara Românească, dezvoltarea micii boierimi și a păturilor orășenești, a negustorilor și meșteșugarilor, care aveau nevoie de un mijloc de comunicare și de instruire ușor accesibil — și acesta nu era altul decît limba poporului, limba română; 2) diapazonul limitat al folosirii limbii slavone la necesitățile bisericii și ale cancelariilor domnești; slavona era o limbă cultă, dar moartă, asemenea latinei din Apusul Europei (mai precis, din țările în care fusese adoptat ritul latin, catolic), fiind apanajul reprezentanților bisericii și al grămăticilor de cancelarie, care niciodată n-au ajuns s-o stăpînească la perfecție și întîmpinau greutăți în mînuirea ei; 3) curentele de reformă din Europa din sec. al XVI-lea, mai ales luteranismul și, în parte, calvinismul, care au fost adoptate de sașii, respectiv de ungurii din Transilvania [2].

---

[2] Dintre diversele teorii formulate de la sfîrșitul sec. al XIX-lea pînă astăzi — pe care nu este cazul să le rezumăm aici — menționăm tezele reafirmate recent de P. P. Panaitescu (*Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965) și Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, IV.V.VI, București, 1966), referitoare la primele traduceri, căci asupra textelor originale (documente) consensul este unanim: ele se datoresc necesităților interne ale societății românești. Pentru traduceri însă, P. P. Panaitescu ia în considerație numai „inițiativa internă și nevoile societății românești din Maramureș și nordul Transilvaniei" (*op. cit.*, p. 37), negînd influența luterană, în timp ce acad. Al. Rosetti — continuator al tezei expuse de O. Densusianu — susține că traducerea primelor cărți religioase canonice trebuie legată de răspîndirea Reformei lui Luther în Transilvania (cca. 1530—1559, data primei tipărituri a lui Coresi), căci tradiția ortodoxă menținea încă limba slavonă, dar admite că traducerea literaturii apocrife nu avea nevoie „de un impuls venit din afară" (*op. cit.*, p. 201). B. Cazacu precizează că nu ne putem limita numai la factorii i n t e r n i sau numai la cei e x t e r n i, căci „la o analiză mai atentă, problema apare mult mai complexă" (*Pagini de limbă și literatură română veche*, București, 1964, p. 7; vezi și *Problèmes du roumain littéraire*, în RRL X, 1965, 1—3, p. 136). Subliniind însemnătatea factorilor interni (notați de noi în text sub 1 și 2) pentru textele originale, B. Cazacu arată însă că „la traducerea în românește a c o n t r i b u i t (așa cum au arătat Ov. Densușianu și Al. Rosetti) mai ales Reforma lui Luther, pornită din Wittenberg, în 1519 și răspîndită apoi, în Ardeal [după 1530], de maghiari și sași" (*Pagini*..., p. 8; *Problèmes*..., p. 137; spațierea

Textele scrise în limba română din sec. al XVI-lea și cele de la începutul sec. al XVII-lea sînt de mai multe feluri, și anume :

A) Acte și scrisori originale (prima, a lui Neacșu din Cîmpulung, datează din 1521), al căror număr crește treptat spre sfîrșitul sec. al XVI-lea, ajungînd ca în sec. al XVII-lea să înlocuiască definitiv pe cele slavonești în afacerile interne. Apariția lor este determinată, evident, de cauzele 1 și 2, menționate mai sus.

B) Cărți traduse din slavonă, parțial și din alte limbi, care se împart, la rîndul lor, în trei grupe :

a) Cărți fundamentale ale cultului creștin — *Evanghelia*, *Psaltirea*, *Faptele apostolilor*, *Liturghierul*, cărți de doctrină ș.a., mai întîi manuscrise, apoi și tipărite (începînd cu 1544) ; apariția lor se datorește, practic vorbind, tuturor condițiilor expuse mai sus ;

b) Scrieri apocrife și cărți populare, destinate lecturii, traduse din slavonă și datorate condițiilor 1 și 2 ;

c) Texte de drept canonic și civil, necesare aplicării legislației ecleziastice și civile în biserică și în stat ; ca să fie mai bine înțelese, ele trebuia desigur traduse, și acest lucru începe să fie făcut în sec. al XVI-lea ; apariția lor se datorește condițiilor 1 și 2.

Este interesant de observat că în procesul traducerii din slavonă în română se constată mai multe procedee, care corespund tot atîtor etape, cu mențiunea că textele păstrate nu permit o cronologizare absolută a lor, ci numai una relativă și teoretică :

I. Textul slavon este însoțit de *glose românești.*

II. Textul slavon este însoțit de *traducerea interliniară* românească.

III. Textul slavon și cel românesc sînt tipărite *pe două coloane.*

IV. Textul românesc apare *integral* în manuscrise (uneori, alături de texte slavone sau bilingve slavo-române) sau în tipărituri (uneori și text slavon : în românește explicațiile, în slavonește slujba etc.). Cele mai vechi manuscrise de acest fel sînt, după cum se știe, *Codicele (Apostolul) Voronețean*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, apoi tipăriturile lui Coresi în limba română (1559—1581) și ale altor cărturari puțin anteriori sau contemporani cu el, cîteva texte apocrife și cărți populare.

Iată care sînt textele cunoscute din sec. al XVI-lea (parțial și de la începutul sec. al XVII-lea) aparținînd categoriilor I—III [3].

---

noastră). Cf. și D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 167 : ,,este greu de admis logic și istoric că această influență străină (cea husită, care i se pare mai bine documentată — n.n.) să fi putut forma, în mod exclusiv, începutul literaturii noastre în limba națională, fără să fi existat și condițiile interne care să promoveze sau să justifice această necesitate. Influența literară sau religioasă străină a fost strîns legată de necesitățile noastre culturale interne, fără de care ecoul ei n-ar fi putut avea urmări''. Teza lui P. P. Panaitescu a fost expusă inițial într-un articol publicat în 1960 și rezumată în *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Oțetea ș.a., București, 1962, p. 705—709 și 1039—1046. Teza Densusianu-Rosetti a fost adoptată în *Istoria literaturii române*, I, sub red. acad. Al. Rosetti ș.a., București, 1964, p. 298—321. Vezi și expunerea sintetică a lui M. Ruffini, *L'opera della Chiesa ortodossa romena nella creazione della lingua letteraria nazionale*, extras din ,,Orientalia Christiana Periodica'', vol. XXXII, Roma, 1966, p. 181—197. În sensul celor spuse mai sus cf., acum în urmă, I. Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în SCL XVIII, 1967, 2, p. 231—238.

[3] Mulțumim, cu acest prilej, conducerii și colaboratorilor secției manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) pentru bunăvoința cu care ne-au pus

I. Singurul manuscris slavon din sec. al XVI-lea (probabil din a doua jumătate) cu glose româneşti (aproape 400) este *Sintagma (Pravila)* lui Matei Vlastaris (scrisă în greceşte în 1335, tradusă în slavona sîrbă în 1348), copiată în Moldova şi ajunsă ulterior în Rusia, unde a fost studiată de Ioan Bogdan (prescurtat GB)[4].

II. Textele cunoscute din această categorie de manuscrise şi tipărituri *cu traducere interliniară* sînt *Psaltirea*, *Evangheliarul*, *Apostolul*, o *omilie*, un *text apocrif* şi fragmente dintr-o *pravilă*.

1. *Psaltirea* este reprezentată de următoarele manuscrise şi tipărituri:

a) *Psaltirea Voroneţeană* (V)[5].

b) Fragmentul de *Psaltire* slavo-română de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, manuscris descoperit la biserica din Mehadia şi reprodus de N. Iorga (Ps. M)[6].

c) *Psaltirea* slavo-română, tipărită la Braşov, în 1577, de diaconul Coresi (CP)[7] şi retipărită, cu unele modificări, în acelaşi oraş, de Şerban Coresi (1588)[8].

2. *Evangheliarul* bilingv, cu traducere interliniară, este reprezentat de un singur fragment tipărit (1 filă deteriorată), descoperit de N. Iorga în legătura unui exemplar al *Triodului* slavon tipărit de Coresi în 1578, la Braşov[9].

---

la dispoziţie o serie de manuscrise şi cărţi tipărite vechi, citate mai jos. În enumerarea acestor texte pornim de la lista întocmită de Şt. Ciobanu, pe care o completăm cu altele omise de el sau scoase la iveală ulterior. Vezi Şt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, Bucureşti, 1941, extras din A. A. R. Mem. Secţ. lit. Seria III, t. X, mem. 3, 58 p. + XVIII planşe (în special, p. 42—55).

[4] Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în „Convorbiri literare", XXIV, 1890, nr. 9, decembrie 1890, p. 727—752 (se citează pagina revistei, caietul şi pagina manuscrisului). Aici şi la alte texte folosim prescurtările adoptate, acum în urmă, de acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV.V.VI, Bucureşti, 1966, p. 139—147.

[5] B.A.R., mss. rom. 639. Vezi: Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, t. II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracaş, Bucureşti—Leipzig—Viena, 1913, p. 442—443. Editată complet, cu textul pe două coloane, de C. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle a.S., 1913 (se citează psalmul şi versetul).

[6] N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940 (Academia Română. *Studii şi cercetări*, XL), p. 81 şi planşele X—XVII (se citează planşa, psalmul şi versetul). Manuscrisul e datat de N. Iorga: cca 1580—1600; se reproduce aici o însemnare din 11 ianuarie 1765, din timpul voievodului Ţării Româneşti Ştefan Racoviţă, care a domnit între ianuarie 1764—august 1765; aşadar, manuscrisul provine, probabil, din regiunea învecinată a Olteniei.

[7] Vezi: I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*. Tom. I. *1508—1716*, Bucureşti, 1903, nr. 17, p. 63—64. Editată în transcriere (numai textul românesc, dar cu 66 p. facsimilate) de B. P. Hasdeu: *Psaltirea publicată româneşte de diaconul Coresi*. Tomul I. *Textul*, Bucureşti, 1881 (t. II n-a mai apărut; se citează fila, psalmul şi versetul). Textul românesc al acesteia este identic cu textul *Psaltirii* româneşti a lui Coresi (Braşov, 1570) şi derivă din acelaşi text ca şi *Psaltirea Voroneţeană* şi cea *Scheiană*. (Vezi I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, I, Bucureşti, 1916, p. LXIX—LXXXI.) Prototipul este, cum vom sublinia şi mai jos, slavo-român.

[8] Vezi: I. Bianu şi D. Simonescu, *Bibliografia veche românească*. Tom. IV. *Adăogiri şi îndreptări*, Bucureşti, 1944, nr. 14 (19A), p. 17.

[9] A fost expus la Muzeul din Vălenii de Munte. Vezi N. Iorga, *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă*, extras din „Almanahul Graficei române", Craiova, 1926, p. 3—5; Bianu-Simonescu, BRV, IV, nr. 13, p. 15—17. (Se admite: Braşov, circa [sau înainte de?] 1580, tipărit de Coresi?)

3. *Apostolul* bilingv este reprezentat prin două manuscrise :

a) Fragmentul de *Apostol* slavo-român descoperit de N. Iorga în Transilvania (2 file întregi şi 4 fragmente) (Ap. I) [10].

b) *Apostolul* slavo-român copiat la 1559—1560 de popa Bratul din Şcheii Braşovului şi aflat astăzi în colecţia lui Gh. Cardaş din Bucureşti [11].

4. Din *predici* este cunoscut textul bilingv al *Omiliei de Paşti* atribuită lui Ioan Gură de Aur, reprezentată de următoarele manuscrise :

a) Fragmentele (8 file deteriorate) publicate de N. Iorga [12].

---

[10] N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea şi al XVI-lea)*, extras din A.A.R. Seria II, t. XXVIII. Mem. Secţ. lit., nr. 2, Bucureşti, 1906, textul I, p. 2—7 şi planşele I—IV, care constituie o excelentă reproducere. (Iorga credea că e din a doua jumătate a sec. al XV-lea, dar astăzi se admite că e tot din sec. al XVI-lea. Scrisul e foarte îngrijit.)

[11] Manuscrisul, care cuprinde şi alte texte (fragmente din *Vechiul* şi *Noul Testament*, *Omilia de Paşti* atribuită lui Ioan Gură de Aur, un text apocrif), este inedit. Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 127—129. Mulţumim lui Gh. Cardaş pentru posibilitatea oferită de a consulta acest manuscris.

Despre originalul slavon al celui mai vechi *Apostol* românesc (*Codicele Voroneţean*, editat de I. G. Sbiera, Cernăuţi, 1885) vezi B. Tenora, *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voroneţean*, în „Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien", I, 1914, p. 145—221. Raportul dintre versiunile româneşti (nu şi slavo-române) ale *Apostolului* din sec. al XVI-lea constituie obiectul unei discuţii detaliate, susţinute de acad. Al. Rosetti (*Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneţean*, în *Mélanges linguistiques*, Bucarest—Copenhague, 1947, p. 589 şi urm. ; *Anexă* la ILR VI[4], p. 363—382), Şt. Paşca (*Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile româneşti din secolul al XVI-lea ale „Apostolului"*, în CL II, 1957, p. 47—95) şi N. G. Corlăteanu (*În jurul unei controverse filologice*, în SCL X, 1960, p. 443—457; *Despre aceeaşi controversă filologică*, în LR XII, 1963, p. 177—185).

[12] *Cîteva documente*..., textul II, p. 7—14 (cu reproducerea fotografică a unora din fragmente).

După acest text, N. Iorga adaugă, sub III : „Un particular din Ardeal posedă un minei slavon, pe care-l datează 1492. *El cuprinde explicaţii româneşti*. Pînă ce voi putea vorbi mai pe larg de dînsul, dau aici, după fotografia unei foi, cuvintele româneşti ce sînt pe dînsa" (p.14—15). Nu ştim nici cine era proprietarul manuscrisului, nici dacă s-au publicat alte informaţii ulterioare despre el. Dacă datarea atît de exactă se bazează pe o însemnare (altfel ar fi greu de presupus că cineva ar fi comunicat lui N. Iorga cu exactitate anul 1492), am avea cel mai vechi text românesc, de la sfîrşitul secolului al XV-lea. Dat fiind însemnătatea lui, în acest caz, şi pînă la confirmarea sau infirmarea aserţiunii lui N. Iorga, care se pare că a rămas fără ecou, reproducem aici, după fotografia comunicată de el (p. 14), textul slavon din primele 7 rînduri şi textul românesc (4 rînduri), transcris şi transliterat de marele istoric la p. 15 :

[...] днвше сѧ спо(до)бнти сѧ пр(ч)сты(м) н бе-
съмр҃тны(м) твон(м) тайна(м) нб(с)наго [...]
цр(с)твїе полѹчнтн. Іѡже ты есн
прнбѣжнще н надеж(д)а, ѹтвръж(д)е-
нїе спсѧ дш҃ѧ нашн(м) н тебѣ славѫ
възсылае(м) ѡ(т)ц҃ѹ н сн҃ѹ н ст҃мѹ дх҃ѹ.
Млт҃ва. а треѧ ѕн дѹпѫ нашт[е]-
рѣ прѹ(н)кѹлѹ(н) да(к) ва внны попа
ва ста ѫ(н)нан(н)те ѹшїй касей
шн ва ѕнче: Бл(с)ве(н) бг҃ъ на(ш), та(ж) [...]

(Urmează încă 6 rînduri de text slavon).

Textul românesc (în transcriere) : „A treia dzi după naşt[e]rea pruncului, dac[ă] va vini popa, va sta înnainte uşii casei şi va dzice".

b) Textul nr. 7 din *Codex Sturdzanus*, copiat de popa Grigore din Măhaci și de un ucenic al său între 1580—1620, publicat de B. P. Hasdeu (TM)[13].

c) Textul de la sfîrșitul manuscrisului lui Gh. Cardaș, citat mai sus[14].

5. Între *scrierile apocrife* ne este cunoscută, într-un text bilingv slavo-român, *Legenda Duminicii* din *Codicele de la Ieud* (Leg. Dum. cod. I)[15], pe care o găsim copiată la 1600, numai în românește, în manuscrisul popii Grigore din Măhaci (*Codex Sturdzanus*)[16].

6. Din textele juridice din sec. al XVI-lea cunoscute, un singur manuscris cuprinde fragmente bilingve slavo-române (alături de cea mai mare parte a textului în slavonă și de un fragment numai în românește) : *Pravila sfinților apostoli*, scrisă în 1581, în Moldova, de „ritorul și scholasticul Lucaci" și donată de episcopul Eustatie al Romanului (1576—1582) mănăstirii Putna (P)[17].

III. Dintre textele slavo-române *tipărite pe două coloane*, numai unul aparține secolului al XVI-lea : *Evangheliarul* păstrat astăzi la Biblioteca publică „Saltykov-Ščedrin" din Leningrad (fost Petersburg) (EP), tipărit — după părerea lui L. Demény — de Filip Moldoveanul (Filip Maler sau Pictor) la Sibiu, între 1546—1554, deci înainte de prima carte coresiană[18], sau — potrivit ipotezei recente a lui P. P. Panaitescu — la

---

[13] *Cuvente den bătrîni*, t. II. *Cărțile poporane ale românilor în sec. XVI, în legătură cu literatura populară cea nescrisă*, București, 1879 (pe copertă : 1880), p. 73—87 ; B.A.R. mss. rom. 447, f. 63b—67b și 73b—80a (numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 127—135 și 158—159. Se citează pagina ediției și a manuscrisului după această numerotare). Vezi I Bianu—R. Caracaș, *Catalogul...*, p. 167—170.

[14] Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 127—128. Textul *Omiliei de Paști* se regăsește și în *Codicele de la Ieud* (numai text românesc), și în *Evanghelia cu învățătură* din 1581 a lui Coresi. Vezi B. P. Hasdeu, *Cuvente...*, II, p. 75—77 ; *Texte de limbă din secolul XVI*, reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu. III. *Manuscript de la Ieud* : 1. *Scriptura Domnului Hristos către oameni căzută în piatră din ceriu* ; 2. *Învățătură la Paști* ; 3. *Învățătură la cuminecătură*, București 1925, p. 28—39 ; Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de S. Pușcariu și A. Procopovici, vol. I. *Textul*, București, 1914 (Comisia istorică a României), p. 115—119.

[15] *Texte de limbă din sec. XVI*, III, p. 1—28 ; B.A.R., mss. rom. 5032, f. 170a—183b. Despre limba acesteia vezi : Maria Zdrenghea, *Slavona „Legendei duminicii" din Codicele de Ieud*, în CL III, 1958, p. 109—117, și *„Legenda Duminicii" din Codicele de la Ieud*, ibid., VII, 1962, 1, p. 93—96.

[16] B. P. Hasdeu, *Cuvente...*, II, p. 19—66 ; Cf. N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 100—107.

[17] B.A.R., mss. slav 692, ff. 190a—193b, 215a—246a, 249a—179a. Vezi Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în „Studii", VII, 1954, nr. 4, p. 215—228 ; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, 1959, v. XV ; Idem, *Manuscrisele slave...*, text dactilografiat la B.A.R., secția manuscrise, p. 1379—1384.

[18] Biblioteca publică „Saltykov-Ščedrin", secția „Cartea rară", cota I.3.9. Fragmentul păstrat conține numai o parte din Evanghelia de la Matei (117 file ; lipsește începutul și sfîrșitul evangheliei). Vezi L. Demény, *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în „Studii", XVIII, 1965, 5, p. 1001—1038. Autorul reproduce primele 6 file în facsimile, cu transcrierea textului românesc (p. 1014, 1027—1036), file din care am extras exemple pentru această lucrare (se menționează fila, capitolul și versetul). Semnalată în Rusia pentru prima dată în 1858, această însemnată tipăritură românească (cea mai veche păstrată !) a devenit cunoscută la noi în urma articolului lui Ioan Bogdan, care a studiat-o pe cînd se afla la Petersburg, în 1888—1889, și care a afirmat primul că nu este o tipăritură coresiană ; vezi *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI*, în „Convorbiri literare", XXV, 1891, nr. 1, aprilie, p. 33—40 (cu reproducerea a două mici fragmente, primul slavo-român și al doilea numai romă-

Tîrgovişte, cam în acelaşi timp (după anul 1544), în urma unei comenzi moldoveneşti [19].

Aşadar, în secolul al XVI-lea (cel mai tîrziu, şi de la începutul sec. al XVII-lea) [20] ni s-au păstrat 13 texte bilingve slavo-române, ceea ce dovedeşte că acest procedeu nu era izolat şi că el stă la baza cel puţin a unora din primele traduceri româneşti [21].

---

nesc, p. 39—40). Vezi şi : E. Karataev, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кириллицей*, ed. a 2-a, St. Pb., 1883, p. 205; I. Bianu—N. Hodoş, în BRV, I, p. 80—81; I. Bianu—D. Simonescu, în BRV, IV, p. 172—173; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a 3-a, Sibiu, 1936, p. 79 (fotocopia pozitivă a două pagini) şi 223. (La Comisia istorică a României — spune S. Puşcariu — se găsea fotografiat întreg fragmentul, după care C. Găluşcă ar fi pregătit o ediţie.) În prezent, Biblioteca Academiei posedă întreg microfilmul, iar L. Demény o fotocopie (vezi *op. cit.*, p. 1007), după care pregăteşte o ediţie a textului. Acad. E. Petrovici a prezentat o comunicare asupra limbii acestei tipărituri (Academia Republicii Socialiste România, Secţ. de ştiinţe filologice, 25 iunie 1965; vezi L. Demény, *op. cit.*, p. 1030).

[19] P. P. Panaitescu, *Primele texte tipărite în româneşte*, în ,,Astra'', an. II, 1967, nr. 5 (12), mai, p. 9 şi 19. Cf. acum, în urmă, şi : Al. Mareş, *Observaţii cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în LR XVI, 1967, 1, p. 65—75; I. Gheţie, *Pe marginea unor opinii recente asupra Tetraevanghelului slavon din 1546 şi a Evangheliarului din Petersburg*, în LR XVI, 1967, 1, p. 80—82.

[20] Despre manuscrisele şi tipăriturile slavo-române (în sensul strict al cuvîntului) din sec. al XVII-lea vezi Şt. Ciobanu *Începuturile scrisului în limba românească*, p. 40—55; Biblioteca Academiei Române. *Catalogul manuscriptelor româneşti*, t. I, întocmit de I.Bianu, Bucureşti, 1907; t. II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracaş, Bucureşti—Leipzig—Viena, 1913, passim; Bianu—Hodoş—Simonescu, BRV, I şi IV, passim.

[21] Atrăgînd primul atenţia asupra numărului relativ mare de texte bilingve slavo-române (care se prelungesc şi în sec. al XVII-lea), Şt. Ciobanu a ajuns la concluzia că ,,cele trei cărţi principale : *Psaltirea, Faptele Apostolilor* şi *Evanghelia*, care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav şi românesc'' şi că ,,scopul acestor traduceri era de a înlesni învăţarea limbii slave bisericeşti pentru clerul român...'' (restul afirmaţiei nu se bazează pe fapte reale; *Începuturile scrisului*..., p. 57) şi — adăugăm noi — de a face textul accesibil ,,poporenilor'' români, care nu ştiau slavoneşte.

Într-un judicios articol, *Cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase. Consideraţii asupra datării şi localizării lor*, publicat în ,,Revista istorică română'', XIV, 1944, p. 1—14 (reprodus în *Anexa* la ILR, IV.V.VI, 1966, p. 339—353), prezentînd critic diverse teorii asupra cauzelor acestor traduceri şi aducînd noi argumente în sprijinul ,,teoriei luterane'', acad. Al. Rosetti se opreşte şi asupra tezei lui Şt. Ciobanu expusă mai sus. Pornind de la o afirmaţie a lui C. Găluşcă, potrivit căreia în *Psaltirea Voroneţeană* ,,versiunea românească nu corespunde întru totul cu cea slavă'', că între acestea ,,nu există o legătură directă'' şi că ,,copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, şi pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele'' (*Slavisch-rum. Psalt.*, p. 18), acad. Al. Rosetti crede că, în genere, ,,în textele slavo-române textul slav nu corespunde cu cel românesc'' (ILR, IV.V.VI, 1966, p. 351).

Să vedem însă pe ce exemple se bazează C. Găluşcă : ,,Ps. CXIII 5^b — spune el — sună în slavă и тебѣ, Юрдане, ꙗко възврати сѧ въспѧт, iar româneşte шн тоу, Июрдане, че те тоурнашн ꙟрапон; ; Cînt. 4, 16^a, sună în slavă съхранних и оубоаХ сѧ срдцем монмь, iar româneşte ферню ме шн спъмънтъ се ꙟрнма мѣ. La fel în *Psaltirea Scheiană* şi la Coresi'' (*op. cit.*, p. 18). Mărturisim că nu vedem nici o nepotrivire de sens între cele două versiuni, cu excepţia faptului că în ps. CXIII 5^b тебѣ (dat. sg.) este tradus cu *tu* (nom. sg.), ceea ce în nici un caz nu înseamnă lipsă de corespondenţă şi recurgerea la un alt izvor.

Nouă, dimpotrivă, parcurgerea textelor citate mai sus ne-a creat convingerea (dacă lăsăm la o parte omisiunile şi inadvertenţele copiştilor) că există o corespondenţă directă între textul slav şi cel românesc. De altfel, chiar practic, ar fi foarte greu să se copieze un fragment de propoziţie (uneori chiar un cuvînt !) în slavonă dintr-un izvor şi apoi fragmentul (sau cuvîntul) respectiv în română dintr-un alt izvor. Acest lucru este posibil, cel mult, la tipăriturile pe două coloane.

Fără a intra aici în amănunte — ceea ce ar putea constitui obiectul unei cercetări aparte — vom cita şi noi două exemple din *Psaltirea Voroneţeană*, care atestă, fără putinţă de tăgadă corespondenţa perfectă între cele două texte : и наставї ѧ въ пристанище хотенїа своего = *şi derĕ-*

Neputîndu-ne ocupa în acest cadru restrîns de întreaga problematică lingvistică pe care o pun aceste texte — care permit studierea concretă a diverse aspecte ale „măestriei" și procedeelor de traducere ale vechilor cărturari români, a dificultăților pe care le întîmpinau în înțelegerea textelor slavone și, evident, a greșelilor efectuate în tălmăcirea acestora —, ne vom opri pe scurt asupra *calcurilor lingvistice*.

Întrucît textele de sub nr. II2 și II4a sînt prea fragmentare, fiind inutilizabile pentru scopul nostru, iar cele de sub nr. II3b și II4c sînt deocamdată inedite, vom extrage exemple din celelalte nouă texte, folosind prescurtările indicate la fiecare : GB, V (de la început, ps. LXXVII pînă la ps. CVII), Ps. M, CP (de la ps. I pînă la ps. CVII), Ap. I, TM, Leg. Dum. Cod. I, P, EP (din fragmentele publicate de L. Demény) [22].

---

se-i **în pristaniște** *voia lor* (ps. CVI 30 ; cf. în *Psaltirea Scheiană* : *și derĕse-i în pristaniștĕ voiei lor*. Cf. și notele din aparatul ediției lui I. A. Candrea, vol. II, p. 231) ; землѧ плодовитѫ въ слатинѫ, ѡт злобь живѫщиꙗ на неи = *pămîntul roditoriu în* **slatină** *de rĕle ce viia spre insu* (ps. CVI 34 ; în *Psalt. Sch.* diferă doar : *spr'insu* ; vezi și notele din aparat, *op. cit.*, p. 232).

Mai mult chiar, acolo unde textul slav pare a fi scris în versuri, traducătorul român se străduiește să facă la fel :

> Зане пепель ꙗко хлѣбь ꙗдѣх
> и питїе мое съ плачем растварꙗх =
> *Derep-ce cerușe ca pîrea mîncaiu*
> *și băutura mea cu plîngere mestecaiu.*
> (ps. CI 10 ; Ps. Sch. : *berea.*)

Exemple de corespondențe perfecte — inclusiv de cazuri în care textul slav, pe care-l avem în față, ne permite să înțelegem greșelile și inadvertențele traducătorului — pot fi înmulțite cu ușurință, dar credem că, cu cele spuse, am reușit să înlăturăm o afirmație pripită a lui C. Gălușcă, ce ar fi putut să deruteze în continuare pe cercetătorii textelor vechi românești.

Așadar, pentru textele reprezentate și de versiuni bilingve, putem spune cu siguranță că acestea stau la baza cel puțin a unora dintre cele unilingve : întrucît s-a dovedit legătura directă dintre *Psaltirea Voronețeană, Scheiană* și *Psaltirile lui Coresi* (română — 1570, slavo-română — 1577 și ediția a doua — 1588), este, după părerea noastră, în afară de orice îndoială că protograful era bilingv. Folosind în bună măsură datele furnizate de Șt. Ciobanu și adăugînd considerații și analize lingvistice noi, la o concluzie asemănătoare a ajuns și Șt. Pașca :„...ar fi să ne întrebăm dacă nu cumva unele manuscrise religioase din secolul al XVI-lea reprezintă còpii desprinse din versiuni mai vechi bilingve slavo-române" (*Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în CL. I, 1956, p. 85), dar adaugă în notă : „Teoria aceasta a fost susținută — desigur greșit — pentru t o a t e textele românești din secolul al XVI-lea — de Șt. Ciobanu, *loc. cit.*", rezervă cu care sîntem în întregime de acord.

Rămîne deci ca o sarcină a cercetărilor viitoare studierea comparativă a versiunilor bilingve și românești din sec. al XVI-lea și al XVII-lea, pentru a se vedea în ce măsură unele din ele provin din protografe bilingve.

[22] Un mare număr de exemple și formații similare au fost relevate în lucrările : I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I. *Introducerea*, p. CXCVIII—CXCIX ; II. *Textul și glosarele*, p. 341—512, București, 1916 ; O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 186—236 și 267—313 (ed. franceză, 1938) ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III[5], București, 1964, p. 70—73, și VI[4] (împreună cu IV[2] și V) București, 1966, p. 319—322 și 330—332 ; cf. și Al. Rosetti—B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 51 ; Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 161—167 ; Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, 1959, p. 165—175 ; Georgeta Marin, *Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki*, ibidem, p. 213—220 ; P. Olteanu, *Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante. I. Substantivele*, în SCL XI, 1960, 3 *(Omagiu lui Al. Graur)*, p. 606—607 ; II. *Verbe, adjective, adverbe, prepoziții, particule*, în „Limbă și literatură", VI, 1962, p. 76—81. Spațiul restrîns al comunicării de față nu ne permite să cităm aici aceste exemple, împreună cu cele extrase de noi, din textele bilingve.

I. Substantive 1. *Calcuri semantice*: *geruncke* „seminție” = колѣно (*gerunchele lu Izdrailu* = колѣна Іилєва, v LXXVII 55); *lemn* „copac, arbore” = дрѣво (*lĕmnele dumbrăvilor* = дрѣво дѫбравнаа, v XCV 12); *limbă* „popor (păgîn)” = ıазыкъ (*ascultați acestea toate limbile* = ѹслышитє сиꙗ вьси ѩзыци, Ps. M XI, r. 3—4, ps. XVLIII 2).

2. *Calcuri structurale*. a) Derivate cu sufixe abstracte: *dumnedzăire* = божєство, gr. θειότης[23] (P 190b, 9 — 10); *greime* = тѧжєсть (*cu greimea* = тѧжєстьмь, GB 733; 20, 7a); de la infinitivul verbului: *fiire, fire* = єстєство, gr. οὐσία, φύσις (*împreunată fu fiirea* = съкъкѹплєно бы(с) є(с)тєство, P 190b, 6—8, cf. și 8—9); *fugire* = прибѣжищє (V XC 2; cf. ibid. XC 9: прибѣжищє = *opovăință*, care este aici un sinonim); *întreire* = троица, gr. τριάς (P 191b, 8—9); *tremitere, trimitere* = посланїє (Leg. Dum. cod. I 18, r 8—9 și r 14) și єпистолїє, gr. ἐπιστολή (ibid. 3, r. 3—4: *tremĕtere*); sau, în sfîrșit, de la participiu, cu sufixul *-ură*: *încheetură* = съставъ, gr. στοιχεῖον ὑπόστασις, (*dĕci se înparte în trei pre încheeturile tocmĕleei-ș* = раздѣлѣє(т) жє сѧ на троє по съставѣ(Х), P 190b, 11—14; mai jos însă, traducătorul scrie: съставоу = *săstavelor, anume a încheeturilor*, 191a, 18—191b, 1, sau: три състави сирѣ(ч) три лица = *trei săstave, anume trei fețe*, 191b, 10—12, de unde: єдинь съставь = *o față*, P 192a, 12—14, ceea ce înseamnă că ezita asupra calcului, căruia îi prefera uneori împrumutul direct); *urzitură* „temelie” = основаниє (sub influența cuvîntului de bază, основа care înseamnă și „urzeală”[24]; *toate urziturile pămîntului* = вьсѣ основанїа землн, V LXXXI 5; *urziturile pădurilor* = ѡснованїа горь, CP 25a, XVII 8; la fel în Ps. Sch.; aici гора a fost tradus după noul sens pe care l-a căpătat în limba mediobulgară: „munte” > „pădure”, ceea ce denaturează textul).

b) Participii cu valoare substantivală: *începută* = начинанїє (*începutele lui* = начинанїа єго, CP 12a, IX 12, în Ps. Sch. la fel); *nesăturatul* „pelican” = нєѩсыть, propriu-zis „nesătul” (V CI 7, scris нєѩсыты); *țirut, țîrut* „putere” = дрьжава (*aceluia-i țirutul și slava în veacu, adevăru* = тѡмѹ слава и дрьжава вь вѣки, аминь, TM 82, 135; *țîrutul*, V LXXXIX 11; acest cuvînt poate fi interpretat și ca un calc semantic: „ținut, domeniu stăpînit” > „putere”, după cele două sensuri ale slavon. дрьжава[25]).

c) Compuse din adverbe sau prepoziții + substantive: *preaînțelepciune* = прѣмѫдрость, gr. σοφία (P 19a, 13—14: прѣмѫдрос(т); *preațelepciune* = прѣмѫдро(с), Ps. M XI, 10—12, dar *preamîndrie*, în Ps. Sch., cf. *Glosar*, p. 460, ceea ce reprezintă un calc-adaptare a lui прѣмѫдрость); *fără-fundu* = бєздна (V CIII 6; до бєзднь = *pîră la fără-fundu*, V CVI 26; la fel în Ps. Sch.; *beznă, bezdnă* numai în aparatul critic, de ex. în Ps. Hurm. Ps. lui Dosoftei, v. *Glosar*, 357, s.v. *bezdnă* și 390, s.v. *fărăfundu*; așadar, traducătorii oscilau între calc și împrumut); *fără-lĕge* = бєзаконїє, gr. ἀνομία (CP 4v, V 5, la fel în Ps. Sch., dar și *beza-*

[23] Corespondentele grecești, ele însele calchiate adesea în slava veche, sînt citate după: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, și *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, red. princ. J. Kurz, fasc. 1—11, Praga, 1958—1965 (publicarea continuă).

[24] Vezi I. I. Sreznevskij, *Материалы для словаря древнерусского языка*, t. II, St. Pb., 1895 (ed. fototip., Moscova, 1958), col. 731.

[25] Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon*, p. 177; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, fasc. 11, p. 520.

conie în CP XXXVII 5, vezi *Glosarul* lui Candrea, p. 359, şi în text, p. 71, r. 38 — 39) şi *fără-de-lege* (*fărădelegile nostre* = безаконїа наша, LXXXIX 8; *fărădelegile*, PS. M XI, r. 19—20, ps. XLVIII 6).

d) Compuse din particula negativă + substantiv: *nedereptate* = неправьда (CP 16b, X 5, în PS. Sch. la fel), *nerău* = незлоба (*în nerărul înrima sa* = въ незлобѣ срдца своего, V LXXVII 72).

e) Nume de agent formate cu ajutorul sufixului *-toriu*, *-tor*: *ispititor* = искѹситель (EP 1a, Matei IV 3, în *Tetraev.* lui Coresi: *ispititoriul*); *urmitoriu* „moştenitor" = наслѣдникь (Ap. I I, Galat. IV 1; cf. şi ibid., III 29); *spăsitoriul* = спасаѩ (сп(с)ѫщаго, Gen. sg., CP 9a, VII 11); compuse cu un substantiv: *lĕge-călcătoriu* = законопрѣстѫпнѫ, gr. παράνομος (Ac. sg., V ҫ 3), dar *călcătorii de lege* = законопрѣстѫпници (CP 5v, V6; în PS. Sch. *lĕge-călcătorii*), ceea ce reprezintă o traducere liberă şi nu un calc propriu-zis; *lĕge-dătătoriu* = законодавьць, gr. νομοθέτης (*pune, Doamne, lĕge-dătătoriu* = постави г҃и законодавца, CP 13a, IX 21; în PS. Sch. la fel); a *Dumnului născătoare* = богородица, gr. Θεοτόκος (б҃ци Leg. Dum. Cod. I 7, r. 9 şi 12); *pace facatarii* (sic!) = миротворци, gr. εἰρηνοποιός (EP 4b, Matei V 9, în *Tetraev.* lui Coresi: *pace-făcătorii*, astăzi: *făcătorii de pace*, ceea ce reprezintă o traducere liberă); sau compuse cu un adjectiv: *făcătorii răi* = злотвор'ци, gr. κακοποιός (Leg. Dum. Cod. I 7, r. 6—7) sau ~*rei* (рѧи, ibid. 24, r. 16—28; ulterior *răufăcător*).

II. **Adjective** — *calcuri structurale.* a) Compuse cu prefixul *prea*: *preacurată* = прѣчистаꙗ (*cu ruga preacurateei sale maici* = млтвами прч(с)тыѧ е(г) мт҃ре, P 240a, r. 18—240b, 4. 1—2); *preaînţeleptu* = прѣмѫдръ (V CVI 43), *preasfîntă* = прѣсвѧтаꙗ (*preasfntaei maice* = прѣстыѧ ми мт҃ре, Leg. Dum. Cod. I 5, r. 13—14), *preamaisus* = прѣвысприьнь, gr. ὑπερῷος (прѣвыспрънѣа его = *preamaisusul lui*, V CIII 3; în PS. Sch. *mai susul*).

b) Compus din adverb + adjectiv: *în-lung-răbdătoriu* = дльготръпѣливь (CP 9a, VII 12, în PS. Sch. la fel).

c) Compuse cu particulă negativă: *necuraţii* = нечьстивїи (CP 1a, I 5; la fel în PS. Sch. şi în celelalte psaltiri; de fapt, acest calc implică şi o greşeală de traducere, căci adjectivul нечьстивъ „ἀσεβής, impius" a fost înţeles ca нечистъ „impurus"); *nenţelept* = несъмысленъ (PS. M XII, r. 17—18, ps. XLVIII 11) sau неразѹмивь (V XCI 7; vezi şi Candrea, *Glosar*, p. 444).

d) Adjectiv + adjectiv (nume de agent): limbă *mare-grăitoare* = ѩзыкь велерѣчивь (CP 17a, XI 4, la fel în PS. Sch.).

e) Locuţiuni adjectivale (eventual, substantivate): *fără-minte* = безѹмень (*zise* ~ = рече ~, CP 19a, XIII 1, în PS. Sch.: *dzise fără-mente*); *cu rostul de auru* = златооуст҄ь, gr. Χρυσόστομος (Iwанна . . . зл҃ѹстаго = *Ion . . . cu rostul de auru*, TM 82, 158).

III. **Verbe** — *calcuri structurale.* a) Compuse cu prefixe: *încuibura (a se)* = възгнѣздити сѧ, gr. ἐννοσσεύειν (*păsările încuibură-se* = птицѧ възгнѣздѧт сѧ, V CIII 17, v. şi Candrea, *Glosar*, p. 372 şi 412: *a se cuibura, încuiba, încuiburi, încuibura*); *a se preaînălţa* = прѣвъзнести (*forte preaînrălţaşi-te* = ѕѣло прѣвъзнесеш [trebuie: -ш] сѧ, V XCVI 9; la fel în PS. Sch.).

b) Compuse cu adverbul *bine* sau *dulce*: *bine s-au cuvîntat* = БЛ(С)ВИТ'СѦ, gr. εὐλογεῖν (PS. M XIV, r. 11—14, ps. XLVIII 19; în PS. Sch.: *blagoslověște-se*); *binevěsti* = БЛ҃ГОВѢСТИ(Х), gr. εὐαγγελίζεσθαι (Leg. Dum. cod. I 7, r. 8 şi 10); *binevoi* = БЛ҃ГОВОЛИХЬ, gr. εὐδοκεῖν (EP 1a, Matei III 17; în *Tetraev.* lui Coresi: *binevrui*, *birevrut-ai* = БЛ҃ГОВОЛИЛЬ ЕСИ (V LXXXIV 2), *binevrură* sau *bineiubiră* = БЛ҃ГОИЗВОЛѦ(Т) (И ПО СИ(Х) ВЪ ОУСТѢ(Х) СВОИ(Х) БЛ҃ГОИЗВОЛѦ(Т) = *și după acea* (АЧѦ) *întru gurile sale binevrură* .В҃. (= 2) *și după acea* (АЧѦ) *întru gurile sale bineiubiră*, PS. M XIII, r. 10—12, ps. XLVIII 14; în PS. Sch.: *și după aceasta în rostul său dulce vor*)[26]; *dulce spureți* = БЛАГОВѢСТИТЕ (V XVC 2; în PS. Sch.: *blagosloviți*, dar *dulce spusu* în ps. LXVII 12, v. şi *Glosarul*, p. 385).

Exemplele citate — şi numărul lor poate fi mărit cu uşurinţă — — dovedesc clar că între textul slavon şi cel românesc din manuscrisele şi tipăriturile bilingve există o corespondenţă perfectă sau aproape perfectă, în sensul că textul slav este originalul celui românesc. Credem că am dovedit astfel netemeinicia afirmaţiei mai vechi a lui C. Găluşcă (vezi nota 21), reluată şi în unele cercetări mai noi, potrivit căreia copiştii *Psaltirii Voronețene* şi ai altor manuscrise bilingve din sec. al XVI-lea ar fi luat versiunea românească dintr-un izvor, iar pe cea slavonă din altul. În lumina textului slavon şi — indirect — a originalului grecesc, întreaga ţesătură a textului românesc devine transparentă. În faţa originalului ne apar clare toate procedeele folosite de primii noştri traducători pentru a reda în limba poporului textele ce le aveau în faţă: găsirea corespondentelor exacte, calcurile, împrumuturile, adaptările şi chiar figurile de stil, căci mai ales *Psaltirea* este un text profund poetic. Şi chiar dacă aceste traduceri sînt departe de perfecţiune, ele ne dezvăluie un efort constant de a pătrunde în înţelesul textului, de a „forja" o nouă limbă literară, limba română: în acest proces complex, *calcurile structurale* (mai puţin cele *semantice*) au constituit un însemnat procedeu de îmbogăţire a limbii, ale cărui rezultate au rămas, cel puţin în parte, valabile pînă astăzi în norma literară sau în unele stiluri ale limbii literare[27].

Mai 1967

Institutul de limbi străine,
Bucureşti, Str. Pitar-Moş 7—13

[26] În *Psaltirea* slavo-română de la Mehadia mai sînt şi alte exemple de traduceri duble ale aceluiaşi cuvînt, de ex.: ѨКО ѠВ'ЦѦ ВЪ АДѢ ПОЛОЖЕНИ СѪТ' = *ca neşte oii vor fi mînaţi în ad.*·В҃·[= 2] *ca neşte oii vor fii* [sic!] *puşi în ad*, ps. XLVIII 15 (În Ps. Sch.: *ca oile întru iadu puşi sîntu*), ceea ce confirmă teza lui Şt. Ciobanu, susţinută de Şt. Paşca, potrivit căreia — cel puţin în parte — textele bilingve erau folosite drept „manuale de exerciţii de traducere pentru înţelegerea textului slav" (Şt. Paşca, *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc*, în CL I, 1956, p. 84; vezi şi exemplele citate la p. 84—85).

[27] Într-o formă prescurtată, articolul de faţă a fost prezentat drept comunicare la al X-lea Congres internaţional al lingviştilor (Bucureşti, 28 aug.—2 sept. 1967).

RĂSPÎNDIREA GEOGRAFICĂ A PALATALIZĂRII DENTALELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

VICTOR IANCU

S-a subliniat adesea că palatalizarea dentalelor urmate de *e*, *i* este o caracteristică de bază a graiurilor dacoromâne din vestul țării [1]. Mai recent, pentru graiul muntean a fost relevată ca trăsătură importantă depalatalizarea unor consoane [2]. Asemenea afirmații nu pot ridica obiecții esențiale. Pentru graiurile din Banat, Crișana și Maramureș este într-adevăr caracteristică palatalizarea (tranzitivă) a dentalelor *d*, *t*, *n*, așa după cum în Muntenia se impune atenției cercetătorului depalatalizarea unor dentale ca *d* *(din > dîn)* sau a labialelor *(pe > pă)*.

Studierea aprofundată și multilaterală a palatalizării dentalelor impune însă și la acest capitol o masivă extindere a investigațiilor. În esență, va trebui să abordăm în plus : istoricul răspîndirii geografice a fenomenului, stabilirea ariilor palatalizării intranzitive *(ď, d^i, dį)*, reajustarea imaginii tradiționale privind răspîndirea depalatalizării și, în sfîrșit, problema palatalizării în cadrul dental-alveolarelor *l*, *r*, *s*, *z*, *(dz)*, *ț*.

După datele oferite pînă în prezent de romaniști [3], se pare că diferențele de tratament în ceea ce privește palatalizarea dentalelor pe întinsul Romaniei au fost cît se poate de mici. Spre sfîrșitul latinei tîrzii, toate dentalele urmate de iod se transformaseră în palatale. Și aceasta, în întreg domeniul latin. Palatalizarea dentalelor a avut în această epocă un caracter general și colectiv.

---

[1] E. Petrovici, *Simbioza romåno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania" LXXIII, 1942, 2–3, p. 149; I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor limbii române*, în CL III, 1958, p. 67–68.

[2] E. Petrovici, *„Depalatalizarea" consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân*, CLV, 1960, 1–2, p. 9–22.

[3] W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I, Leipzig, 1890, p. 342–353; Ed. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. a II-a, Paris, 1923, p. 159–167; O. Nandriș, *Les palatalisations romanes (origines, facteurs, problèmes et aspects)*, în „Orbis" I, 1952, 1, p. 136–145.

– c. 5743

În ceea ce privește limba română, această situație s-a perpetuat pînă spre sfîrșitul dacoromânei comune. În româna primitivă comună nu pot fi presupuse (după datele de care dispune lingvistica pînă în prezent) diferențieri teritoriale ale acestui fenomen. În dialectele românești suddunărene, palatalizarea dentalelor *t*, *d* a rămas la stadiul de articulație suplimentară [4], stadiu asimilabil celui din româna literară contemporană [5], iar în graiurile dacoromâne, după opinia noastră, despre o palatalizare tranzitivă se poate vorbi abia după secolul al XV-lea. Or, pînă la stadiul d^i, t^i, n^i etc. (eventual d^v, t^v, n^v) au ajuns toate graiurile dacoromâne [6]. Întrebarea ce se ridică însă în continuare este aceea dacă actuala răspîndire geografică a palatalizării dentalelor corespunde în întregime cu cea din epoca apariției, în graiurile dacoromâne de vest, a palatalizării tranzitive.

Deși nu dispunem de date întru totul concludente, se poate afirma fără riscuri mari că despre o asemenea identitate nu poate fi vorba. Iată argumentele noastre în această privință.

1. Palatalizarea consoanelor *d* și *t* prezintă stadii diferite în diversele graiuri dacoromâne. În subdialectul bănățean, palatalele *d'*, *t'* au devenit africate alveolo-palatale *(đ, ć)*, pe cînd în Crișana și Maramureș ele se păstrează ca atare. Avînd în vedere această diferență, înclinăm să credem că Ov. Densusianu a avut dreptate afirmînd prioritatea palatalizării tranzitive în regiunile care prezintă azi stadiul *đ*, *ć* (în notația lui Densusianu : *dz'*, *tś*) [7].

Cu alte cuvinte, admitem că spre sfîrșitul dacoromânei comune (secolul al XV-lea) aria palatalizării tranzitive a dentalelor *d*, *t*, *n* urmate de *e*, *i* era mult mai restrînsă decît în zilele noastre. Pe de altă parte, numele topice *Zelestye* (Săliște-Turda), *Kernyesth* (Cîrnești-Hunedoara), atestate în același secol [8], dovedesc, că palatalizarea tranzitivă s-a răspîndit cu mare repeziciune în întreaga parte de apus a teritoriului dacoromân.

2. În graiurile bănățene, *n'* *(< n + e, i)* a putut să se impună chiar înainte de secolul al XV-lea întrucît aici se păstrează pînă astăzi stadiul *ń* < lat., v.sl., magh. *n* + *i̯*. Se poate presupune chiar că *ń* (< *n* + *i̯)* n-a devenit *i̯* ca în celelalte graiuri tocmai pentru că el începuse, în perioada transformării *n'* > *i̯*, să se confunde cu *n'* < *n* + *e*, *i*, care desigur era mai puțin palatal decît vechiul *ń*.

3. Textele ardelenești din secolul al XVI-lea nu atestă palatalizarea tranzitivă a dentalelor [9]. Or, așa cum se va vedea mai departe, în

---

[4] Acad. Al. Rosetti citează totuși unele exemple de palatalizare tranzitivă (*Slavoromanica. VII. Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie*, în BL X, 1942, p. 124). Acestea trebuie considerate izolate, de vreme ce anchetatorii ALR n-au înregistrat palatalizarea tranzitivă la cuvinte ca *frate, fete, deoache.* Doar *n* + *ĭ* flexionar > ń, dar aici e vorba de altceva (vezi nota noastră 20).

[5] Și aici ne bazăm pe datele oferite de ALR. Cuvintele *părinte, tineri, frate* sînt notate fără vreun semn de palatalizare.

[6] Vezi E. Petrovici, în CL V, 1960, 1–2, p. 15; I. Pătruț, în CL III, 1958, p. 66.

[7] *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 32.

[8] E. Petrovici, în „Transilvania" LXXIII, 1942, 2–3, p. 155.

[9] A se vedea *Crestomație romanică*, I, București, 1962, p. 163–193; Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 28–79; Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*, București, 1956, p. 105–115.

nordul Ardealului şi Maramureş, regiuni în care s-au tradus aşa-zisele texte rotacizante, fenomenul palatalizării tranzitive a dentalelor este astăzi un fenomen frecvent. Se poate deci presupune că în secolul al XVI-lea, palatalizarea tranzitivă a dentalelor se întîlnea doar în părţile Banatului, Crişanei şi Hunedoarei, aşa cum o atestă toponimicele înregistrate aici în secolul al XV-lea sau mai devreme.

Dacă palatalizarea dentalelor luată în întregimea ei a manifestat o tendinţă generală de regres [10] de la dacoromâna comună la graiurile actuale, nu acelaşi lucru se poate spune în cazul special al palatalizării tranzitive. Aceasta din urmă a cunoscut o extindere în decursul ultimelor trei-patru veacuri [11].

Aşa cum se va vedea mai jos, ea se întinde în zilele noastre pe aproximativ o treime din teritoriul dialectului dacoromân. Ariile palatalizării tranzitive a dentalelor româneşti au fost stabilite de noi pe baza materialului oferit de *Atlasul lingvistic român*, *Textele dialectale* ale acad. E. Petrovici şi cîteva din studiile mai recente de dialectologie. Atlasul lui Gustav Weigand a fost utilizat într-o mai mică măsură deoarece datele oferite de ALR sînt, după cum se ştie, mai exacte şi mai concludente.

Pentru întocmirea hărţilor noastre, ne-am folosit în mod direct de următoarele hărţi ale ALR : 219 — palatalizarea lui *t* în *frate*, 348 — sunetul *n* în *cununie*, 22 — pluralul *fraţi* (ALRM I), singularul şi pluralul substantivului *morar* (după Gr. Rusu, CL VIII, 1963, 1, p. 71). Trei dintre hărţile cuprinse în prezentul articol (1, 6, 7) au fost alcătuite după ALRT. În comentariile pe care le vom face se vor avea însă în vedere şi alte hărţi : WLAD — 14 *(ţin)*, 15 *(rîz)* ; ALR I 83 *(înghit, să înghită)*, 106 *(ţin)*, 107 *(spun)* ; ALRM I — 114 *(eu aud)*, 18 (palatalizarea lui *t* în *frunte*), 42 (palatalizarea lui *d* în *dinte*), 43 (palatalizarea lui *t* în *dinte*), 63 a (palatalizarea lui *n* în *inimă*), 75 (sunetul *d* în *deget*), 76 (palatalizarea lui *t* în *degete*), 78 (sunetul *n* în *neg*), 99 (palatalizarea lui *d* în *des*), 101 (palatalizarea lui *t* în *ştirb*), 330 (sunetul *d* în *ţiganca deoache*), 275 (sunetul *t* în *fete*), 244 (sunetul *t* în *nepoate*), 303 (sunetul *n* în *fini*) ; ALR II — 687 (*dihanie*), 885 *(nădrăgar)*, 894 *(pretor)*, 937 *(o treime)*, 961 *(santinelă)*. Desigur, ca orientare, ne-au fost utile şi unele sugestii din lucrările lui Ov. Densusianu [12], I. A. Candrea [13], T. Papahagi [14], acad. E. Petrovici [15], acad. Al. Rosetti [16], I. Pătruţ [17], I. Coteanu [18], T. Teaha [19].

---

[10] I. Pătruţ (în CL III, 1958, p. 66) a arătat că la stadiul t^i, d^i, n^i trebuie să fi ajuns vorbitorii tuturor graiurilor româneşti într-o perioadă mai veche.

[11] Unele indicaţii din lucrările recente de dialectologie par să confirme ipoteza că în zilele noastre, datorită influenţei limbii literare, palatalizarea tranzitivă a dentalelor a intrat într-un proces de regres iremediabil : vezi, spre exemplu, T. Teaha, *Graiul din valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961, p. 64—65 şi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie română*, Bucureşti, 1961, p. 64.

[12] *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915.

[13] *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1907.

[14] *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925.

[15] *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III, 1954, 5, p. 5—17.

[16] BL X, 1942, p. 122—125.

[17] *Velarele, labialele şi dentalele palatalizate*, în DR X_2, 1943, p. 298—308 ; în CL III, 1958, p. 63—74.

[18] *Op. cit.*

[19] *Op. cit.*

Ocluziva dentală sonoră *d* se păstrează ca atare pe aproape două treimi din teritoriul dialectului dacoromân (vezi harta noastră nr. 1 sau harta 330 din ALRM I, vol. II).

Stadiile *d̃* şi *dⁱ* atestă o mai puternică articulaţie suplimentară de palatalizare, dar consoana rămâne în esenţa ei o dental-alveolară. În aria lui *d* se poate vorbi de asemenea de o palatalizare (intranzitivă) similară aceleia din românescul literar *departe*. Doar în aria lui *d (ă)* lipseşte orice articulaţie suplimentară de palatalizare.

d' *g'* *ĝ*
Palatalizarea tranzitivă (stadiile *đ*, *d*, *d''*, *d'*, *d'*, *d'*) se întîlneşte în subdialectele bănăţean, crişean, maramureşean, precum şi în graiurile ardeleneşti ale subdialectului moldovean. De remarcat faptul că *Textele dialectale* ale acad. E. Petrovici nu înregistrează palatalizarea tranzitivă a lui *d* urmat de *e*, *i* în punctul 346 (Negreşti-Oaş). Graiul oşenilor se deosebeşte astfel de graiurile din jur (crişene, maramureşene). Faptul este atestat şi în atlasul lui Sever Pop (330, ALRMI, vol. II) care înregistrează stadiul *dⁱ* în punctul 343 (din acelaşi raion). Nici I. A. Candrea *(Graiul din Ţara Oaşului)* nu vorbeşte de vreo palatalizare a dentalelor.

Aria palatalizării tranzitive a lui *t* urmat de *e*, *i* (vezi harta 2) este ceva mai restrînsă decît a lui *d*, în graiurile ardeleneşti. Există însă
ć *k'*
o „compensaţie": *t* palatal (*t'*, *t'*, *t'*, *k'*) poate fi întîlnit şi în cîteva arii din Moldova şi Dobrogea.

Răspîndirea lui *ń* este aproximativ identică cu aceea a lui *d'*, *t'* *(+ đ, ć)*, atît în dialectul dacoromân cît şi în dialectele sud-dunărene (vezi harta 3)[20]. Remarcăm totuşi prezenţa stadiului *nˇ* într-un punct din Dobrogea (677 — raionul Tulcea) şi a stadiului *ń* în aceeaşi regiune (690). Prin aceasta, aria palatalizării lui *ń* se apropie şi mai mult de aceea a palatalizării lui *t*. De altfel, compararea hărţilor 1, 2, 3 arată convingător că aria palatalizării tranzitive a dentalelor *t*, *d*, *n* (luate la un loc) nu se deosebeşte mult de aria palatalizării fiecăreia dintre aceste consoane, luate separat[21].

În cazul celorlalte dental-alveolare *(l, r, s, ţ, z)* urmate de *e*, *i*, nu se pune problema palatalizării tranzitive. Palatalizarea a rămas la aceste consoane în stadiul de articulaţie suplimentară. Dimpotrivă, este foarte frecvent fenomenul invers, al depalatalizării. Depalatalizarea unor consoane ca *ţ*, *z* a fost remarcată şi pentru dacoromâna comună şi chiar pentru româna primitivă comună[22]. În orice caz, în graiurile dacoromâne actuale, fenomenul în discuţie este foarte răspîndit.

Consoana *ţ* apare palatalizată (e vorba desigur de o palatalizare asemănătoare aceleia pe care o suferă consoanele din limba română literară

---

[20] Este adevărat că harta 272 (sunetul *n* în *oameni* — ALRM I) atestă prezenţa lui *ń* şi în sudul Dunării. Dar potrivit opiniei noastre, acest *ń* trebuie pus pe acelaşi plan cu *ń* din *călcîń*, *cuń* etc., întrucît *n* + *i* flexionar se comportă ca *n* + *e*, *i*, *e* în hiat: *tĕnĕo* > *ţienịo* > *ţińu* > ar. *ţîń*, dr. *ţiị (ţîị*, *ţiu* etc.*)* dar şi *tenes* > *ţịeni* > dr. *ţiị*, *ţîị*. (Desigur, forma **ţịeni*, ca şi **canti*, **vedi* < *cantas*, *vides*, a apărut prin impunerea la persoana a doua a desinenţei *i*.)

[21] Rămîne desigur valabil ceea ce am spus în legătură cu palatalizarea lui *n* în dialectele aromân şi meglenoromân.

[22] E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 101–102.

cînd sînt urmate de vocale anterioare) doar în unele graiuri românești (vezi harta 4). Chiar și în interiorul ariei palatalizate pot fi întîlnite puncte în care se ezită între pronunțarea ț și ț′ sau între ț și ț^{i}. Depalatalizarea dentalei ț se manifestă prin dispariția totală a lui pseudo *-i* în cuvinte ca *soți* (> *soț*), *frați* (> *fraț*) sau prin transformarea vocalelor *e*, *i* cînd sînt precedate de ț în *ă*, *î* (*brațe* > *brață*, *țintă* > *țîntă.*).

Așa după cum reiese din hărțile *azi-dimineață* și *aseară-alaltăseară*, fenomenul depalatalizării este frecvent și pentru consoanele *z*, *s* urmate de *e*, *i*.

Dental-alveolara *z* apare palatalizată (*z*^{i}, *z*^{i}, *z*`) doar în trei puncte de pe harta 764 (ALR II_2, vol. III).

În ceea ce-l privește pe *r*, acesta ocupă o poziție aparte. După cum am arătat în altă parte, *ŕ* (palatal, provenit din lat. *r* + *i̯*) nu s-a transformat în *i̯* nici în graiurile dacoromâne [23]. Consoana aceasta a suferit o depalatalizare cu dublu rezultat :

a) în forme verbale de tipul *pier*, *descopăr*, *acopăr*, r′ a devenit o dentală nepalatalizată (consoană neutră);

b) în cuvinte ca *morar*, *făurar*, ŕ s-a transformat (în funcție de grai), fie într-o dentală nepalatalizată (consoană neutră), fie într-o dentală palatalizată (la care palatalizarea este doar o articulație suplimentară). Așa cum reiese din harta 5, *r* final apare palatalizat pe mai bine de două treimi din teritoriul dialectului dacoromân. E interesant de observat că această palatalizare s-a produs la foarte multe cuvinte care n-au cunoscut nicicînd (în forma de singular) o vocală anterioară după *r*. În cuvinte ca *abecedar* (rostit *abecedar*'), *cămătar* (pronunțat *cămătar*'), *corturar* (rostit *corturar*'), *r*' este deci analogic după *r*' (< *ŕ* < *r* + *i̯*) din *păcurar*', *porcar*' (< lat. *pecorarius*, *porcarius*).

Procesul depalatalizării lui *r* este foarte vechi. În postura de consoană dublă sau consoană inițială, *r* latinesc urmat de *e*, *i* s-a durificat constant : lat. *horrire* > rom. *urî*, lat. *ripa* > rom. *rîpă*.

Ov. Densusianu (precum și alți cercetători ai limbii secolului al XVI-lea) [24] au subliniat mereu depalatalizarea lui *r* în cuvinte de tipul *hotară* (= *hotare*), *cară* (= *care*). Astăzi acest fenomen este foarte răspîndit, cuprinzînd aproximativ o jumătate din teritoriul dialectului dacoromân (vezi harta 6).

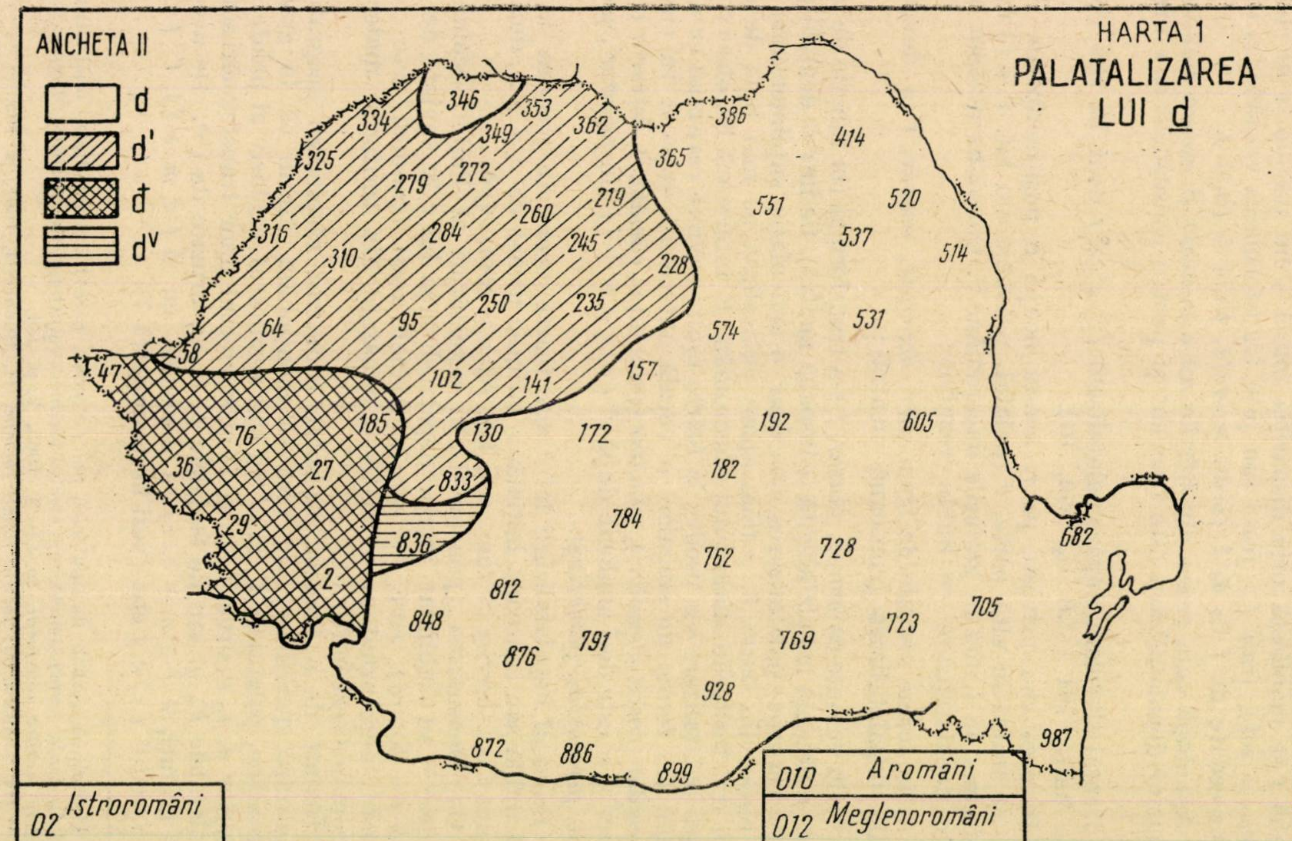
Înainte de a încheia capitolul consacrat răspîndirii geografice a palatalizării dentalelor, am vrea să menționăm faptul că în graiurile dacoromâne, palatalele *d′*, *t′*, *n′* nu sînt rezultatul exclusiv al palatalizării dentalelor *d*, *t*, *n*, urmate de *e*, *i*, ci și efectul unor transformări suferite de palatalele *k′*, *g′* sau de labialele *p*, *b*, *m*, urmate de *i̯* [25]. De aceea în unele graiuri, *ń* (< *n* + *e*, *i*) se confundă cu *ń* (< *m* + *i̯*), *t′* (< *t* + + *e*, *i*) cu *t′* (< *k′*) etc. (vezi harta noastră 7).

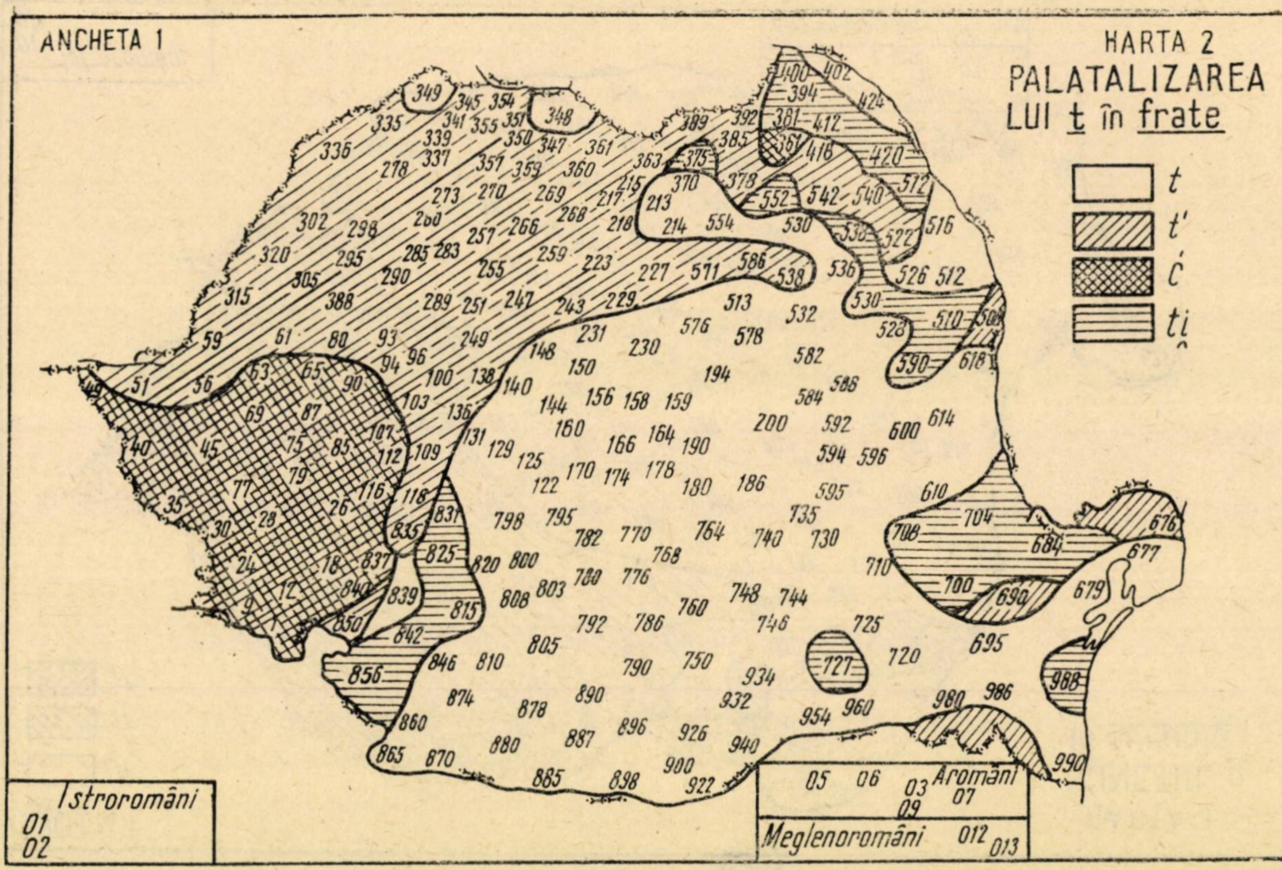
[23] Formele verbale de tipul *piei*, *pai* (< *pereo*, *pareo*) sînt rezultatul unei analogii cu *vii*, *sai* (< *venio*, *salio*) și nicidecum efectul vreunei evoluții fonetice normale : *Despre „natura" iotacizării verbelor românești*, în CL X, 1965, 2, p. 284.

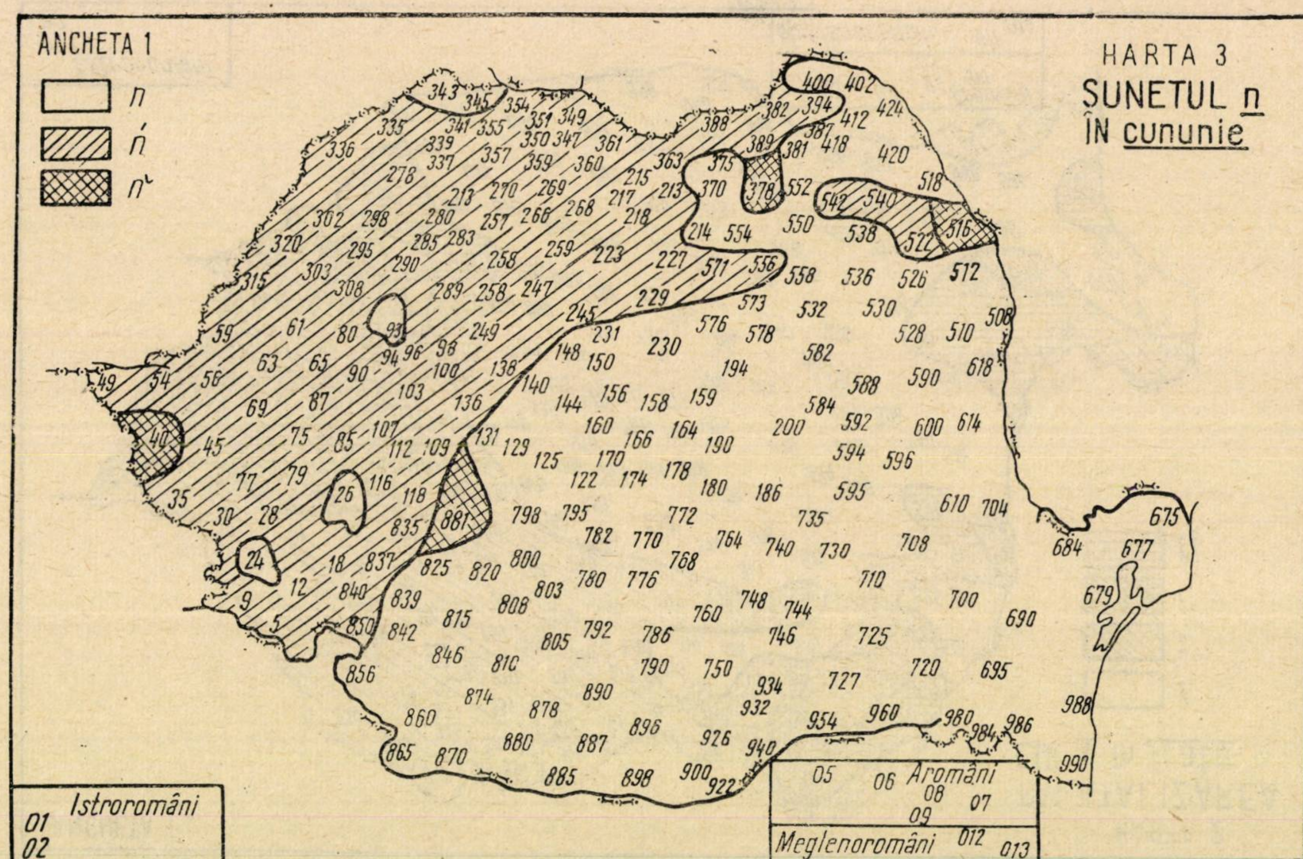
[24] Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 105.

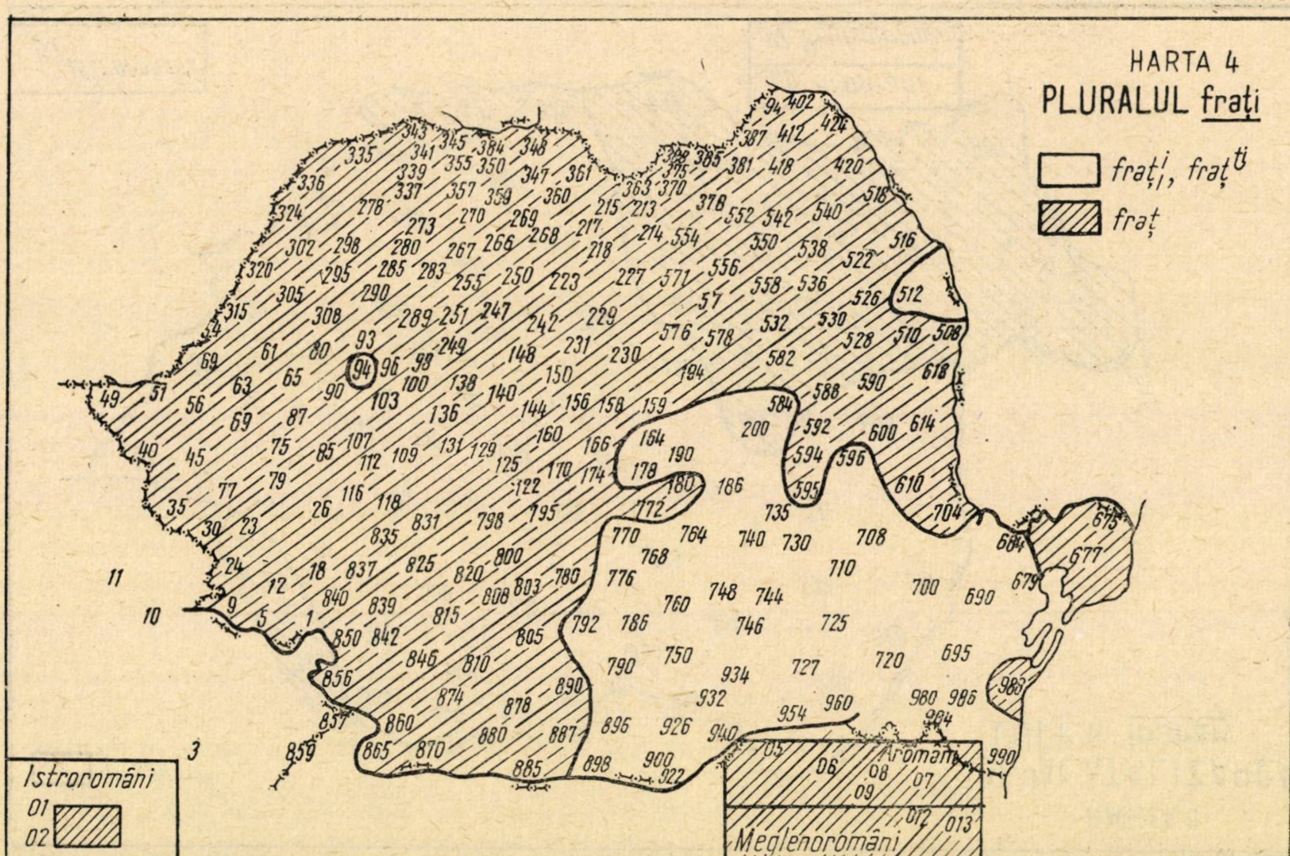
[25] Nu e mai puțin adevărat că existența stadiilor *k′*, *g′* (< *p*, *b* + *i̯*) la aromâni, meglenoromâni și moldoveni probează determinarea transformării *k′*, *g′* > *t′*, *d′* din graiurile vestice de către dentalele palatalizate *t′*, *d′* (*t*, *d* + *e*, *i*).

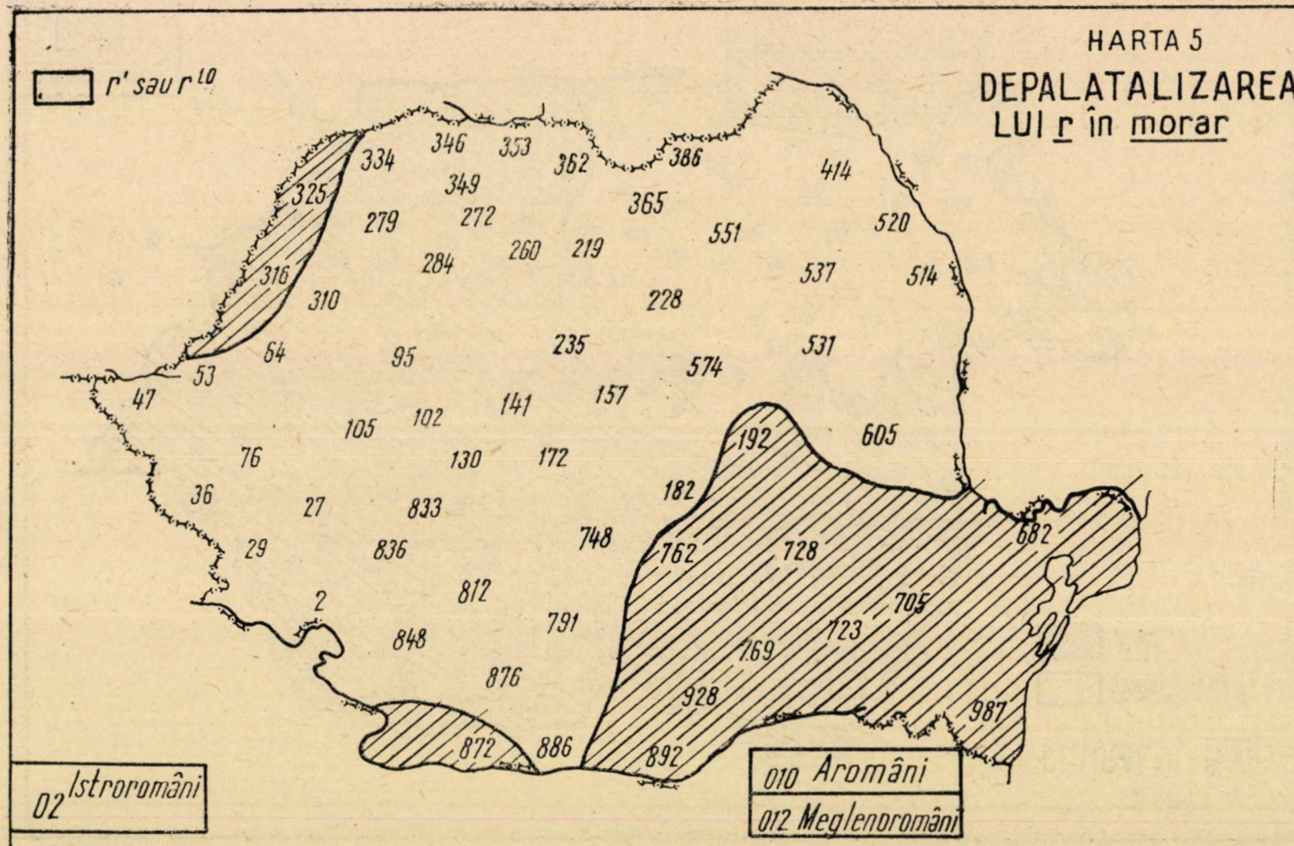

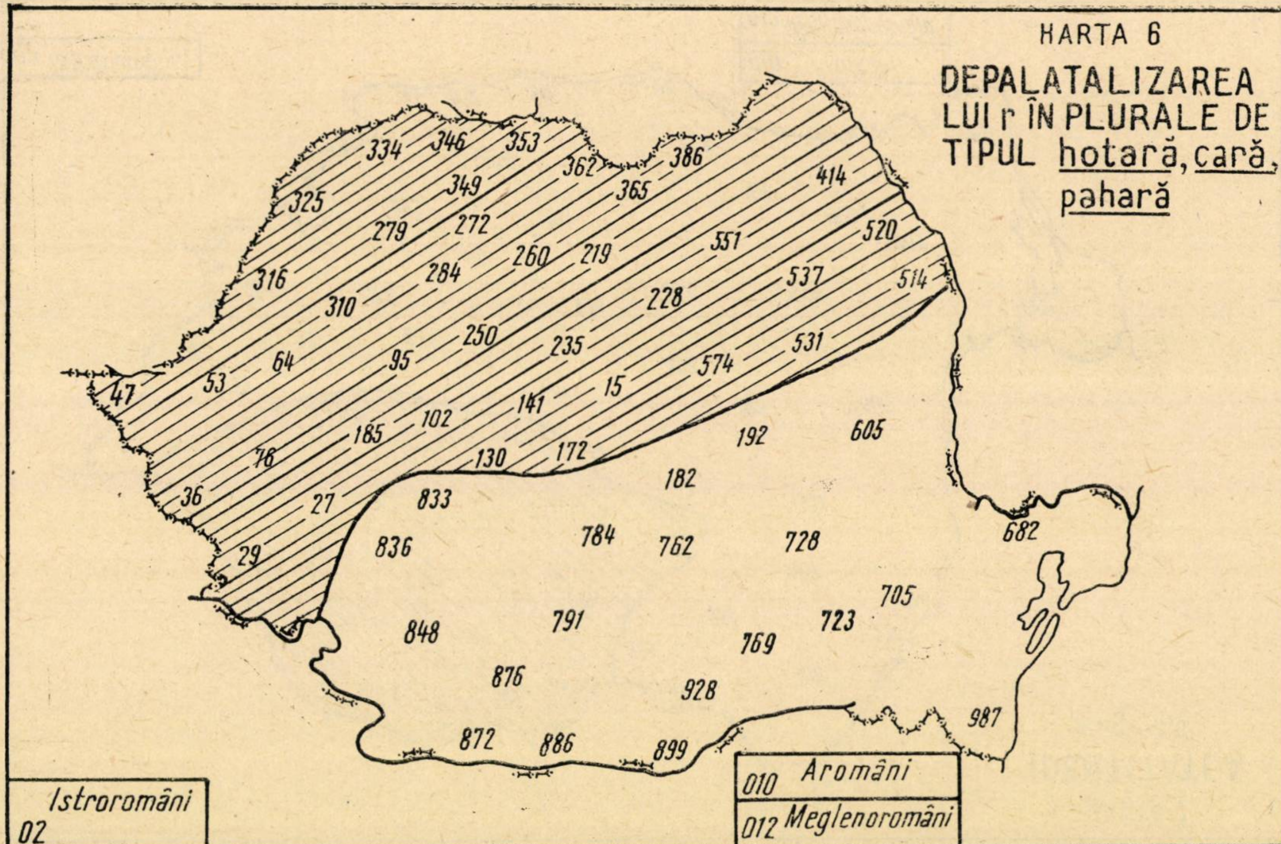
ANCHETA II
d
d'
đ
dᵛ
HARTA 1
PALATALIZAREA
LUI d
346
353
334
349
362
386
414
325
365
279
272
219
551
520
260
316
284
245
537
514
310
228
250
235
531
64
95
574
58
47
157
102
141
185
76
130
172
192
605
36
27
182
833
29
784
836
762
728
682
2
812
705
848
723
791
769
876
928
987
872
886
899
010 Aromâni
012 Meglenoromâni
02 Istroromâni

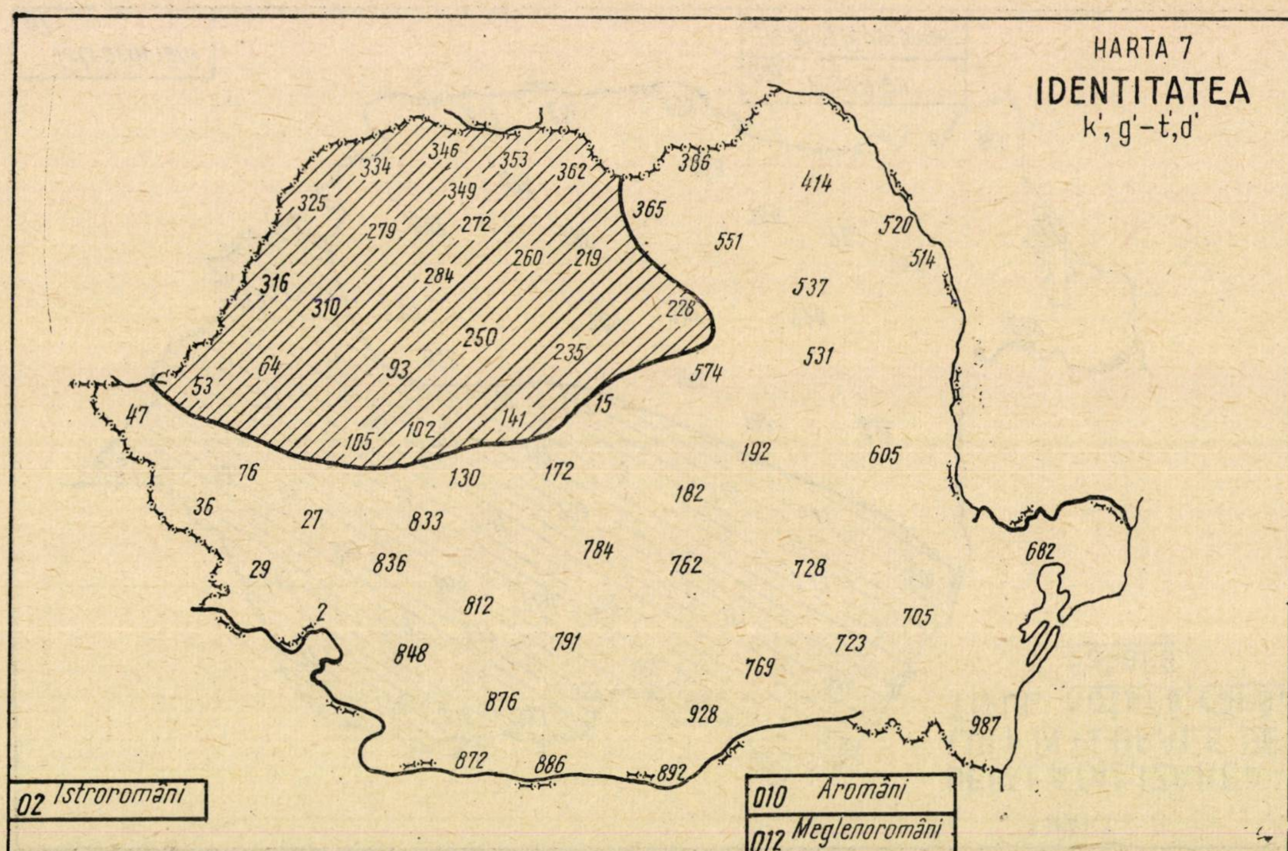

ANCHETA 1
HARTA 2
PALATALIZAREA
LUI t în frate
t
t'
ć
ti̯
Istroromâni
01
02
Aromâni
05 06 03 09 07
Meglenoromâni
012 013

ANCHETA 1
n
ń
n̆
HARTA 3
SUNETUL n
ÎN cununie
Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
08
07
09
Meglenoromâni
012
013

HARTA 4
PLURALUL frați
frați, frați
frați
Istroromâni
01
02
Aromâni
Meglenoromâni

HARTA 5
DEPALATALIZAREA
LUI r în morar
r' sau r lo
02 Istroromâni
010 Aromâni
012 Meglenoromâni
334
346
353
362
386
414
325
349
365
279
272
551
520
260
219
284
537
514
316
310
228
235
531
64
95
574
53
47
141
157
105
102
192
605
76
130
172
36
27
833
182
748
29
836
762
728
682
812
2
705
791
723
848
769
876
928
987
872
886
892

HARTA 6
DEPALATALIZAREA LUI r ÎN PLURALE DE TIPUL hotară, cară, pahară
334
346
353
362
386
414
325
349
365
279
272
260
219
551
520
316
284
537
514
310
228
250
235
531
53
64
95
574
47
141
15
185
102
192
605
76
130
172
182
36
27
833
836
784
762
728
682
29
705
848
791
723
769
876
928
987
872
886
899
Istroromâni
02
010 Aromâni
012 Meglenoromâni

HARTA 7
IDENTITATEA
k', g'–t', d'
02 Istroromâni
010 Aromâni
012 Meglenoromâni
334
346
353
362
386
325
349
414
279
272
365
551
520
260
219
514
316
284
537
310
228
250
235
531
53
64
93
574
47
141
15
105
102
192
605
76
130
172
182
36
27
833
784
762
728
682
29
836
812
705
2
791
723
848
769
876
928
987
872
886
892

Din cele arătate pînă aici, rezultă în mod necesar următoarele concluzii :

1. Răspîndirea geografică a palatalizării dentalelor n-a fost identică în diferitele epoci de evoluţie a limbii române. Se poate aprecia că în prima perioadă a românei primitive comune, palatalizarea (intranzitivă) a dentalelor era generală. Spre sfîrşitul românei primitive comune, palatalizarea intranzitivă a regresat în funcţie de consoane şi, poate, de regiuni. S-au depalatalizat în special consoanele *ţ* şi *dz*. În acelaşi timp articulaţia suplimentară de palatalizare a altor consoane (de exemplu *t*, *d*, *n*) s-a accentuat. Spre sfîrşitul dacoromânei comune, dentalele palatalizate (intranzitiv) *t*, *d*, *n* au devenit, în regiunile vestice ale teritoriului dacoromân, consoane palatale : *t'*, *d'*, *n'*. Aceste consoane pare să fi apărut mai întîi în Banat, apoi s-au extins treptat, ajungînd în zilele noastre să cuprindă întreaga Crişană, Maramureşul, nordul şi sud-vestul Ardealului.

2. Palatalizarea tranzitivă a dentalelor cuprinde astăzi peste o treime din teritoriul dialectului dacoromân. În sudul Dunării, ea lipseşte cu desăvîrşire [26].

3. Palatalizarea intranzitivă cuprinde, în funcţie de consoane, o treime, două treimi sau doar cîteva puncte din aria dialectului dacoromân. Astfel : *r* final apare palatalizat pe mai mult de jumătate din teritoriul dacoromân, pe cînd *z* (*azi-dimineaţă*) apare palatalizat doar în trei puncte din subdialectul muntean.

4. Stadiul ce precedă nemijlocit transformarea articulaţiei suplimentare de palatalizare în articulaţie fundamentală (stadiu notat de anchetatorii ALR prin semnul ˇ : *nˇ*, *dˇ* etc.) apare cu totul sporadic în cuprinsul limbii române (a fost semnalat doar în zona Tg. Jiu—Haţeg şi, foarte rar, în nordul Moldovei).

Aprilie 1967

Institutul pedagogic de 3 ani,
Baia-Mare, Str. Victoriei 76

[26] Vezi harta noastră 3. Problema lui *ń* din *oameni* o considerăm elucidată (nota 20).

GENUL NEUTRU ÎNTR-UN GRAI VELICORUS DE TIP DIVERGENT

DE

ANDREI IVANOV

Nefiind sub influenţa normalizatoare a limbii literare, graiurile ruseşti („lipoveneşti"), situate disparat pe teritoriul unor ţări ca Republica Socialistă România[1], în procesul lor de dezvoltare, manifestă la diferite niveluri tendinţe de modificare, uneori de simplificare a structurii gramaticale. Unele din aceste tendinţe reprezintă continuarea proceselor respective începute cu mult înainte de desprinderea graiurilor de trunchiul lor etno-lingvistic şi, prin urmare, sînt specifice şi altor graiur velicoruse, altele, însă, reprezintă consecinţa existenţei lor în n o u l m e d i u lingvistic.

Acest lucru face ca, deşi structura gramaticală în ansamblul ei este identică cu cea a limbii ruse literare, în cadrul fiecărei categorii gramaticale să existe, însă, şi particularităţi.

Cele mai semnificative tendinţe de modificare a structurii morfologice se observă în cadrul categoriei gramaticale a genului şi, deci, a cazului.

Aceste tendinţe se realizează prin regruparea substantivelor pe genuri în urma dispariţiei aproape totale a genului neutru, pe de o parte, şi prin unificarea diverselor forme cazuale în cadrul unuia şi aceluiaşi tip de declinare, pe de altă parte.

Tendinţa de dispariţie a genului neutru în graiurile ruseşti de la noi a fost deja semnalată în unele studii [2]. S-a constatat că dispariţia genului neutru merge pe linia încadrării substantivelor respective în categoria substantivelor, de regulă, f e m i n i n e.

---

[1] Se ştie că graiurile, numite la noi lipoveneşti, sînt răspîndite şi în alte ţări ca R. P. Bulgaria, Turcia, Austria (vezi Isidor Vorobkevici, *Raskol*, în „Candela", II, 1883, nr. 8, p. 419; Dr. Ţvetana Romanska, *Njakoi etnografski osobennosti na s. Kazaško, Varnensko i na rusite-Hekrasovci, kojto go naseljavat*, în *„Ezikovedsko-etnografski izsledvanija v pamet na akademik Stojan Romanski"*, Sofia, 1960, p. 562).

[2] Vezi Clara Paszternák, L. Lukacz, Magda Nagy, *Tendinţa de dispariţie a genului neutru la lipovenii din Jurilovca şi Sarichioi (reg. Dobrogea)*, în „Studia", fasc. I, 1965, p. 120—124; E. Vrabie, *Observaţii asupra unui grai rus de pe teritoriul R.P.R.*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 118—119.

În cele ce urmează vom încerca să arătăm, pe baza materialului oferit de graiurile rusești din România, folosind în speță particularitățile graiului din Carcaliu, cauzele care au determinat procesul de dispariție a genului neutru și, în funcție de natura lor diferită, să definim procesul însuși de dispariție a genului neutru în graiurile rusești din țara noastră.

Specificul graiului rus din Carcaliu [3] față de alte graiuri rusești de la noi constă în aceea că dispariția, aproape totală, a genului neutru s-a realizat prin trecerea substantivelor, altă dată neutre, cu temă în *-o*, *-e*, și *-m'a*, la grupul substantivelor m a s c u l i n e și nu feminine, ceea ce reiese clar din felul cum se acordă cu substantivele respective alte părți de vorbire. Astfel, avem : *bal'šói̯ v'adró* (cf. lit. *bol'šoe vedro*) [4] „căldare mare", *sp'ély (i̯) i̯áblyka* (cf. lit. *speloe jabloko*) „măr copt", *z'al'ó-ny (i̯) pól'a* (cf. lit. *zelenoe pole*) „cîmp verde", *moi̯ sérca* (cf. lit. *moë serdce*) „inima mea", *bal'šói̯ vým'a* (cf. lit. *bol'šoe vymja*) „uger mare" ș.a.

Excepție face substantivul *plát'a* (cf. lit. *plat'e*) „rochie" care a devenit f e m i n i n și nu masculin.

De remarcat că în graiul din Carcaliu, spre deosebire de alte graiuri rusești [5], fenomenul este caracteristic deopotrivă pentru toate substantivele neutre, fără deosebire de particularitățile lor a c c e n t o l o g i c e. Comp., de pildă, *ad'ín pl'ačó* (cf. lit. *odno plečo*) „un umăr", *ad'ín mýla* (cf. lit. *odno mylo*) „un săpun", *ad'ín sérca* (cf. lit. *odno serdce*) „o inimă".

Dintre substantivele cu tema în *-o*, unul singur, *d'éla* (cf. lit. *delo*) „treabă" apare ca neutru : *n'i͡ mai̯ó (tvai̯ó, náša) d'éla* „nu-i treaba mea (a ta, a noastră)".

Din cele 10 substantive în *-m'a*, existente în limba literară, graiul cunoaște doar patru : *vr'ém'a* „timp", *vým'a* „uger", *ím'a* „nume" și *s'im'aná*, pl. t., „sămînță".

Substantivul *vr'ém'a* prezintă fluctuații, fiind folosit fie ca neutru (*plahói̯a vr'ém'a* „timp urît", *u͡ náša vr'ém'a* „la vremea noastră", *u͡ mai̯ó vr'ém'a* „la vremea mea", *u͡ adnó vr'ém'a* „într-un timp", *pr'išló vr'ém'a* „a sosit timpul"), fie ca masculine (*plahói̯ vr'ém'a* „timp urît").

Genul neutru s-a păstrat nealterat la verbe impersonale în *-o* accentuat cu rol de predicat în propoziții impersonale : *m'in'é* (*n'i͡*) *pav'azló* „(nu) mi-a mers, (nu) am avut noroc", *i̯amú pr'išlós' pai̯éhyt'* „el a trebuit să plece", *tam našlós' mnóa drou̯* „acolo s-au găsit multe lemne".

Mai puțin pregnant el apare la verbe impersonale al căror formant gramatical *-o*, nefiind accentuat, este supus reducerii : *m'in'é pakazálys'* „mi s-a părut", *zakrut'ílys' u͡ γlav'é* „se învîrtește capul", *st'amn'éla* „s-a întunecat".

[3] Satul Carcaliu este situat în partea de N-V a Dobrogei, pe malul drept al brațului mic al Dunării, la 24 km în amonte de Brăila și la 10 km în amonte de Măcin (vezi *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, fasc. I, București, 1899).

[4] Cuvintele și expresiile din grai sînt date în transcriere fonetică, iar cele din limba rusă comună, folosite ca material comparativ, sînt transliterate.

[5] Vezi E. Vrabie, *art. cit.*, p. 119, al. 1 ; R. I. Avanesov, *Русская диалектология*, Moscova, 1965, p. 100, al. 1.

Genul neutru s-a mai păstrat la pronumele demonstrativ *i̯éta* (cf. lit. *eto*) (*i̯éta mai̯ó, a i̯éta tvai̯ó* ,,[lucrul] acesta este al meu, iar acesta este al tău"), la pronumele *us'ó* (cf. lit. *vsë*), (*us'ó prapála* ,,totul s-a pierdut", *us'ó vr'ém'a* ,,tot timpul") și la numeralele colective (inconsecvent) (*dvói̯a pr'išló* ,,doi au venit" dar și *dvói̯a pr'išl'i* ,,id.").

După ce am prezentat starea de facto a substantivelor, altă dată neutre, în graiul din Carcaliu, se impun a fi discutate două chestiuni de care depinde analiza concretă a faptelor privitoare la genul neutru : ce se înțelege prin dispariția genului neutru și care sînt cauzele care au determinat-o.

Vom începe cu analiza cauzelor care au determinat dispariția neutrului.

În graiurile unde tendința de dispariție a genului neutru se realizează prin ,,feminizarea" substantivelor respective, cauzele sînt considerate ca fiind de natură fonetică [6] : fenomenele numite a k a n i e și i a k a n i e, specifice, într-o măsură mai mare sau mai mică, tuturor graiurilor rusești de la noi, au făcut ca desinențele în silabele posttonice ale substantivelor neutre să coincidă cu cele ale substantivelor feminine, fapt care a atras după sine și schimbarea de gen [7].

Întrucît ,,categoriile gramaticale sînt noțiuni care se exprimă cu ajutorul morfemelor" [8], iar ,,genul (indo-european, n.n.) gramatical este o chestiune de acord" [9], dispariția genului neutru la substantive practic este sesizată numai prin raportare la atribut.

Spre deosebire de limba română, unde schimbările ce se produc în cadrul substantivelor neutre la plural prin transformarea lor în feminine [10] reies atît din forma gramaticală a atributului (comp. *două transformatoare* și *doi transformatori*), cît și din morfeme diferite (*-toare* și *-tori*), în graiurile rusești această dublă marcare nu este totdeauna posibilă. În speță, desinențele sînt acelea care nu pot fi totdeauna edificatoare, fiind confundate uneori cu fenomenele akanie și iakanie. Astfel, dacă *plát'a* ,,rochie" (cf. lit. *plat'e* ,,id.") este feminin atît la Carcaliu, de pildă, cît și la Jurilovca și Sarichioi [11], în schimb *pól'a* ,,cîmp" și *mór'a* ,,mare" (cf. lit. *pole, more*) la Carcaliu sînt masculine, iar la Jurilovca și Sarichioi sînt feminine. De aceea, formanții gramaticali uneori sînt confundați cu manifestările akaniei și iakaniei chiar și la a t r i b u t e. În *tói̯a vaknó* ,,acel geam", de pildă, atributul *tói̯a* este considerat ca fiind feminin [12]. cînd, în realitate,

---

[6] Compară, de exemplu, fenomenul identic în cazul substantivelor slave în *-o* de tipul lui *greblo*, devenite în limba română feminine prin analogie cu substantive românești în *-ă* (declinarea I). (Vezi Al. Graur, *Genul neutru în românește*, în LR III, 1954, 1, p. 33.) Este greu de admis în speță teza emisă de Leo Spitzer și combătută de acad. Al. Graur în lucrarea citată mai sus (p. 34), teză potrivit căreia unificarea terminației de plural la neutru și la feminin în limba română s-ar datora nu unor cauze de ordin fonetic, ci unui ,,nou animism".

[7] Vezi E. Vrabie, *art. cit.*, p. 119, cu referire la Nicolas Durnovo, *La catégorie du genre en russe moderne*, în ,,Revue des études slaves", IV, 1924, p. 217 ; Clara Paszternák și alții, *art. cit.*, p. 121.

[8] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 106.

[9] *Ibidem*, p. 111, sau altfel formulat, vezi H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (ed. rusească), Moscova, 1960, p. 316.

[10] Vezi E. Goga, *Situația genului neutru în limba română actuală*, în ,,Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani", p. 307–310.

[11] Vezi Clara Paszternák și alții, *art. cit.*, p. 120.

[12] *Ibidem*.

este de formă masculină, am zice, alungită[13] *(tói̯ + a)*, foarte frecventă în graiurile lipoveneşti. Forma femininului trebuie să fie *tái̯a*.

Alteori, tot din aceeaşi cauză, autorii citaţi confundă părţile de vorbire: în *s'iló dal'óka*, *dal'óka* este considerat adjectiv (sic!) în loc de adverb[14].

Referindu-ne la graiul din Carcaliu, dacă am admite influenţa factorului fonetic (*o* aton > *a*, *e* aton > *'a*) asupra celui morfologic („masculinizarea" substantivelor neutre), ar urma, pe de o parte, să admitem ca substantivele respective să se fi modelat fonetic doar după grupul de substantive masculine, numeric foarte restrînse, în *-a* (*-'a*) de tipul lui *d'éduška* „bunic", *ván'a* (nume propriu) şi, prin urmare, să fi trecut la declinarea I[15], iar, pe de altă parte, ar însemna să rămînă în afara explicaţiilor cazurile, cele mai numeroase, cînd schimbarea de gen nu este însoţită de schimbările fonetice în desinenţă (cazul substantivelor în *-o* accentuat).

Aşadar, „masculinizarea" substantivelor neutre în graiul din Carcaliu nu poate fi privită ca o consecinţă a akaniei în desinenţă. Cauza rezidă, probabil, în presiunea din partea microsistemului substantivelor masculine, care, sub raport paradigmatic, diferă de cele neutre doar la nominativ-acuzativ singular şi genitiv plural.

Consideraţia ar putea fi, eventual, întărită şi de fenomenul identic în cazul substantivelor feminine, de regulă monosilabice, cu temă în consoana moale (declinarea a III-a). Aceste substantive în graiul din Carcaliu, toate, au devenit masculine, indiferent de faptul că unele dintre ele au păstrat caracterul moale al consoanei finale, altele nu l-au păstrat (consoane labiale). Comp. *pyl'* „praf", *t'en'* „umbră", *past'él'* „aşternut" şi *st'ep* „cîmp", *cəp* „lanţ", *l'ubóu̯* „dragoste", *krou̯* „sînge" ş.a.

În cazul substantivului *plát'a*, însă, devenit la Carcaliu feminin, schimbarea genului trebuie privită în legătură cu acţiunea unui factor de altă natură, şi anume cu sensul cuvîntului. După cum în franceză *été* a trecut de la feminin la masculin sub influenţa cuvintelor *hiver*, *printemps* şi *automne*, iar *la minuit* sub influenţa lui *le midi* a devenit *le minuit*, sau în germană *die Mittwoche* „miercuri" a devenit *der Mittwoch* prin analogie cu *der Tag* „zi"[16], tot aşa şi *plát'a* a devenit feminin prin analogie cu termeni de tipul lui *kófta* „bluză", *i̯úpka* „fustă" ş.a., desemnînd tipuri de îmbrăcăminte pentru femei.

Ca rezultat al dispariţiei genului neutru prin „masculinizarea" (la Carcaliu) sau „feminizarea" (în alte localităţi) substantivelor respective, în sistemul declinării substantivelor apar trăsături cu totul neobiş-

[13] Termenul *alungit* îl folosim, în primul rînd, din lipsa unui termen mai adecvat, iar în al doilea rînd, pentru a marca astfel existenţa la unele determinative masculine a perechilor lungi — alungite *(bal'šói̯ v'adró* şi *bal'šói̯a v'adró)* şi lungi — scurte *(s'ini̯ n'éba* şi *s'in'ī n'éba)*. De notat în subsidiar că spre deosebire de formele lungi şi scurte ale adjectivelor calitative din limba rusă literară, variantele scurte şi alungite din grai nu reprezintă un fapt morfologic şi, deci, nu comportă particularităţi sintactice.

[14] Vezi Clara Paszternák şi alţii, *art. cit.*, p. 120.

[15] Aici, ca şi mai departe, ţinem seama de gruparea pe declinări din *Грамматика русского языка* (I), Academia de ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1960, p. 132.

[16] Vezi Otto Jespersen, *The Philosophy of Grammar* (ed. rusească), Moscova, 1958, p. 266 şi H. Paul, *op. cit.*, p. 318.

n u i t e : prin trecerea substantivelor neutre la categoria substantivelor feminine, declinarea a II-a și-a lărgit considerabil sfera de cuprindere, și a apărut în cadrul acestei declinări un nou tip, tipul în *-o*, iar prin trecerea substantivelor neutre la categoria substantivelor masculine, în cadrul declinării I au apărut două tipuri noi : tipul cu tema în *-a* și tipul cu tema în *-'a*.

Pe plan paradigmatic, „masculinizarea" substantivelor neutre a creat, pe de o parte, o m o n i m e gramaticale la nominativ-genitivul substantivelor cu tema în *-a* (*-'a*) și *-o* aton (comp. nom.-gen. *mór'a* „mare", *pól'a* „cîmp", *γór'a* „necaz", *úha* „ureche", *mýla* „săpun"), iar pe de altă parte, a apărut tendința de u n i f i c a r e la genitiv plural a vechiului tip în *-o* cu tipul substantivelor masculine în consoană dură : vechiul tip în *-o* apare uneori fie cu desinența *zero*, fie cu desinența *-ou̯* (cf. lit. *-ov*). Comp., de ex., *mnóγa akón (i̯áblyk, kal'ós)* „multe ferestre (mere, roți)" și *mnóγa aknóu̯ (i̯áblykou̯, kal'asóu̯)* „id.". Substantive, însă, ca *γn'azdó* „cuib", *v'adró* „căldare", *úha* „ureche" apar doar cu desinența zero : *mnóγa γn'ozd* „multe cuiburi", *p'at' v'ad'ór* „cinci căldări", *b'iz͡ úh* „fără urechi".

Un caz interesant, în acest sens, ni-l oferă substantivul *vádra* „vadră". Preluat din limba română în care el există ca împrumut din vechea slavă [17], acest substantiv, probabil sub influența autohtonului *v'adró* „căldare", devine în grai masculin : *ad'ín vádra* „o vadră". Trecerea de la feminin la masculin s-a realizat, pare-se, prin intermediul genului neutru. În acest sens, o mărturie o constituie existența la genitiv plural a formei cu desinența zero alături de cea, mult mai puțin frecventă, cu desinența *-ou̯*. Comp. *p'at'vád'ir* „cinci vedre" și *p'at'vádrou̯* „id.". Și mai concludent este cazul substantivului, de origine turcă, *(v)óka* „kilogram", „litru", care, împrumutat, probabil tot din limba română, a devenit masculin, avînd la genitiv plural doar desinența zero : *p'at' (v)ok v'iná* „cinci kilograme de vin".

Substantivele *vádra* și *(v)óka* contribuie, de asemenea, la elucidarea localizării în timp a începutului procesului de destrămare a genului neutru.

Întrucît interacțiunea dintre cele trei genuri este cunoscută și unor graiuri din sistemul limbii ruse comune [18], se naște, firește, următoarea întrebare : în noile condiții lingvistice de existență a graiului, dispariția genului neutru reprezintă oare doar desăvîrșirea procesului început și dezvoltat încă înainte de părăsirea vetrei, sau, dimpotrivă, această dispariție reprezintă o etapă nouă, cu o amploare necunoscută perioadei de evoluție a graiului în sistemul rus comun?

Existența formelor *vád'ir* și *(v)ok* la genitiv plural arată că în perioada împrumutării acestor substantive din limba română [19] genul neutru era încă viabil, impunînd unui cuvînt străin o formă a genitivului, specifică substantivelor neutre. Altminteri, dacă substantivele neutre ar fi avut la

---

[17] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III, București, 1962, p. 93.

[18] Vezi R. I. Avanesov, *op. cit.*, p. 99—100, iar B. Unbegaun, referindu-se la substantivul *zapis'* notează : „a le genre masculin dans un document du XVI-e siècle : *sej zapis'na sebja daemŭ*" (vezi B. Unbegaun, *La langue russe au XVI-e siècle*, vol. I, Paris, 1935, p. 45).

[19] Probabil, nu mai devreme de deceniul al treilea al sec. al XIX-lea, cînd a fost, pare-se, întemeiat satul Carcaliu (vezi *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, fasc. 1, București, 1899).

vremea aceea forma genitivului în *-ou̯*, cu alte cuvinte, dacă ar fi existat tendința pronunțată de „masculinizare” a substantivelor neutre, *vádra* ar fi căpătat la genitiv plural doar forma *-ou̯* și, prin urmare, în prezent nu ar fi existat și forma cu desinența zero *(vád'ir)* [20]. Reiese, deci, că procesul de dispariție a genului neutru, chiar dacă a fost început în perioada premergătoare desprinderii graiului de trunchiul limbii ruse comune, reprezintă o particularitate specifică n o i i p e r i o a d e de existență a graiului.

În concluzie, raportată la sistemul limbii ruse literare, dispariția genului neutru trebuie înțeleasă diferențiat, de la un grai la altul.

a) În graiurile unde substantivele neutre au devenit feminine, cu sau fără schimbarea desinenței, dispariția neutrului trebuie privită ca un fenomen m o r f o l o g i c o - s i n t a c t i c: morfologic, pentru că desinența *-a* (*-'a*) *(< -o, -e)*, avînd valoarea gramaticală distinctivă, m a r c h e a z ă genul, și, deci, nu este nevoie de un atribut pentru a-l marca, iar s i n t a c t i c pentru că *-ó*, nemaiavînd valoarea gramaticală distinctivă, nu m a r c h e a z ă genul și, deci, e s t e nevoie de un atribut pentru a-l marca [21].

b) În graiul din Carcaliu, unde substantivele neutre au devenit masculine [22], dispariția genului neutru trebuie privită în exclusivitate ca un fenomen s i n t a c t i c, căci nici desinența *-a (-'a) (< -o, -e)* și nici desinența *-ó*, nemaiavînd valoarea gramaticală distinctivă, nu m a r c h e a z ă genul real al substantivelor respective, și, prin urmare, e s t e nevoie de un atribut care să îndeplinească această funcție.

De menționat, de asemenea — fapt care, după toate probabilitățile, nu este întîmplător — că aspectul m o r f o s i n t a c t i c al actualei tendințe de dispariție a genului neutru este specific și Romaniei orientale, deci limbii române.

Rezultatul final al evoluției genului neutru pe linia „masculinizării” substantivelor neutre îl constituie existența doar [23] — folosind terminologia lui O. Jespersen — a așa-zisului c o n c e p t i o n a l n e u t e r [24], adică a neutrului u n i v e r s a l, n e s p e c i f i c a t (unspecified) [25]. Prezența lui *conceptional neuter* în cadrul sistemului gramatical este mar-

---

[20] Comp., de ex., dintre recentele împrumuturi din limba română substantivul *batóz* „batoză”, care, devenind masculin la genitiv plural primește desinența *-ou̯* : *s'em batózou̯* „șapte batoze” sau altul, mai vechi, *styna* (< rom. *stînă*) cu aceeași formă la genitiv plural : *mnóγa stýnou̯* „multe stîne”.

[21] În acest sens afirmația că „genul neutru și-l păstrează solid substantive ca *i̯ai̯có*... *z^g^arnó* ...*γn'e^i^zdó*... ș.a. probabil datorită faptului că desinența *-o*, fiind sub accent, se rostește ca [*o*]” (vezi E. Vrabie, *art. cit.*, p. 119) nu este concludentă, exemplele citate n e f i i n d î n s o ț i t e d e a t r i b u t e.

[22] Este foarte posibil să existe și alte graiuri din țara noastră, în care substantivele neutre să fi devenit masculine.

[23] Excluzînd unele acorduri la neutru cu substantive ca *vr'ém'a (u͡ mai̯ó vr'ém'a* „la vremea mea”) sau *d'éla (n'i͡ mai̯ó d'éla* „nu-i treaba mea”), singurele vestigii ale genului neutru.

[24] Gen neutru n o ț i o n a l (comp. rus. *ponjatijnyj srednij rod*).

[25] Vezi O. Jespersen, *op. cit.*, p. 281. Mai amănunțit despre categoria gramaticală a genului neutru, în general, cît și despre *conceptional neuter*, în special, în limbile bulgară și spaniolă, vezi Peter Pachov, *Observation sur le genre grammatical en bulgare et en espagnol (Le neutre dans les pronoms bulgares en comparaison avec le n e u t r o espagnol)*, în „Annuaire de l'Université de Sofia”, t. LIX, 1, Sofia, 1965, p. 87–130.

cată de cîteva forme p r o n o m i n a l e [26], considerate, alături de adjective, ca fiind o condiție în apariția genului gramatical [27] și în care, prin urmare, neutrul gramatical se păstrează timp mai îndelungat [28], și de cîteva forme verbale, specifice, de regulă, limbilor slave.

Astfel, în propoziții ca *i̯éta mai̯ó, a i̯éta tvai̯ó* „(lucrul) acesta este al meu, iar acesta este al tău", *us'ó prapála* „totul s-a pierdut", *dvói̯a pr'išló* „doi au venit" nu se poate spune la ce substantive — masculine, feminine sau neutre — se referă *i̯éta, us'ó* și *dvói̯a*.

Dacă am încerca să situăm rezultatul final al evoluției genului neutru în discuție în schema evoluției genului neutru de la indo-europeană încoace, preconizată de acad. Al. Graur, s-ar părea că locul lui se află la nivelul latinei tîrzii (etapa a II-a), nivel la care inexistența diferențelor formale duce, cu puține excepții, la contopirea neutrului cu masculinul [29]. Dat fiind însă că trecerea substantivelor neutre la masculine a fost determinată nu de diferențele formale fono-morfologice ale substantivelor, ci de presiunea din partea microsistemului substantivelor masculine (vezi mai sus, p. 550) împreună cu determinativele lor, locul căutat trebuie să fie la nivelul limbii române de astăzi, cînd, sub influența adjectivelor romanice occidentale, se constată destrămarea neutrului românesc [30].

Aprilie 1967

Institutul de limbi străine, București, Str. Pitar-Moș 13

[26] Comp., de ex., în limbile engleză *(it rains)*, germană *(es regnet)*, daneză *(det regner)*, franceză *(il pleut)* [vezi O. Jespersen, *op. cit.*, p. 281] și spaniolă (10) [vezi Peter Pachov, *art. cit.*, p. 99].

[27] Vezi H. Paul, *op. cit.*, p. 316.

[28] *Ibidem.*

[29] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală (variantă nouă)*, București, 1960, p. 352–361.

[30] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 361.

ETIMOLOGII ROMÂNEŞTI

(Contribuţii la studiul unor cuvinte de origine slavă din limba română)

DE

DORIN GĂMULESCU

Cher

Rom. *cher* notat doar de ALR într-un singur punct din Banat, în expresia *ki̯ĕr dă u̯oi̯* „cîine ciobănesc" (ALR s.n., III, h. 662, pct. 36), alături de *cîńe dă u̯oi̯*, reprezintă un caz interesant de reîmprumut din scr. *ker* „cîine de vînătoare", *kera* „cîine" (RJA [1], IV, 236—237 ; Ristié-Kangrga, 362), răspîndit în toată Vojvodina, Serbia, Bosina, Dalmaţia şi porvenind din rom. *căre*. (Vezi P. Skok, *A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais*, în „Arhiv arbanaške starine", II, p. 335—336 ; S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, p. 282 ; I. Popović, *Valacho-serbica*, în „Godišnjak", II, Sarajevo, p. 106—107.) mprumutat de sîrbocroată ca un termen păstoresc, ca, de altfel, marea majoritate a cuvintelor împrumutate din română în evul mediu (cf. Puşcariu, *op. cit.*), el a fost reîmprumutat în română în aceeaşi calitate. Cf. şi observaţia subiectului : „*ki̯er dă u̯oi̯* i se zice unui cîine mic învăţat să abată oile". Totodată, se pare că

---

[1] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Vol. I—XVII, Zagreb, 1880—1962.

Dăm în continuare şi celelalte abrevieri, mai puţin cunoscute, folosite în cursul lucrării :

RSA : Српска академија наука и уметности. Институт за српскохрватски језик. *Речник српскохрватског народног и књижевног језика*, Belgrad, vol. I (A-Bogoljub), 1959 ; vol. II (bogoljub-Vražogrnci), 1962 ; vol. III (vraznuti — sfîrşitul literei *g*), 1965.

Ivek—Broz : F. Iveković i I. Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, I (A—O), II (P—Z), Zagreb, 1901.

Elezović ; Gl. Elezović, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, vol. I, 1932, vol. II, 1935, Belgrad.

Ristić-Kangrga : Sv. Ristić i Jov Kangrga, *Речник српскохрватског и немачког језика*. Други део : *Српскохрватски-немачки*, Belgrad, 1928.

Vuk : Vuk Karadžić, *Српски рјечник истумачен немачкијем и латинскијем ријечима*, IV издање, Belgrad, 1935.

cuvîntul nu a fost împrumutat separat, ci o dată cu expresia întreagă (cf. expr. scr. *kuće ovčarsko*, pct. |25| și *čobanska kera*, pct. |36|, notate tot în ALR s.n., III, loc. cit.).

Gărînă

DA (în tomul al II-lea, partea I, p. 225) insereazā cuvîntul românesc *gărînă* cu sensurile ,,locul unde s-a tăiat o pădure și au rămas numai buciumi" și ,,pădure tînără". (Pentru sensul al doilea cf. exemplele din DA : ,,*Gărînă*, se zice la pădurea cea tînără" și ,,Ciobanii... merg cu vitele, în munte, *gărîni* sau cîmp".) După DA cuvîntul se întrebuințează în Banat și Mehedinți. Referitor la originea lui *gărînă* DA notează : « Înțelesul original pare a fi ,,curătură" și deci cuvîntul poate fi înrudit cu slav *garati* ,,a arde" (*garanъ* ,,ars"). Cf. *gariște* ». Pe acesta din urmă, avînd sensul ,,luncă, rît, fînaț", DA (p. 230) îl consideră împrumutat din scr. *gàrište* ,,loc unde a ars ceva". Dintre celelalte dicționare ale limbii române, *gărînă* este notat numai de CADE (s.v. *garînă*), cu sensul ,,locul unde s-a tăiat codrul și a crescut pădure tînără, pădurice" (p. 529). CADE situează aria cuvîntului în Banat și Transilvania, evitînd să-i discute originea.

Pornind de la indicațiile din DA și folosind și materialul cules de domnia-sa de pe teren, academicianul E. Petrovici se ocupă pe larg de etimologia rom. *gărînă* în articolul *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain* (publicat în ,,Balcania", VI, București, 1943. Vezi p. 498—500). Atrăgînd în discuție rom. *gărînă* ,,huci (pădure mică deasă formată din copăcei și tufișuri)" notat în Secășeni (vezi ALR, s.n., II, h. 585, pct. 29), rom. *Gărîna*, numele unui sat din județul Severin (vezi *Vestiges* ..., p. 498, nota 4) și scr. *garìna* ,,huci" (ALR, s.n., II, h. 585, pct. |25|) și ,,pădure tînără" (ALR s.n., II, h. 584, pct. |25|), notat în Carașova, acad. E. Petrovici examinează soluțiile etimologice posibile ale rom. *gărînă* și raportul dintre acesta și scr. *garìna*.

Rom. *gărînă*, semantic și formal, poate proveni din scr. *garina*, dar această etimologie nu este susținută de atestări și în alte graiuri sîrbești din Banat și Serbia orientală ale cuvîntului sîrbocroat. De aceea este posibil ca scr. *garina*, notat în Carașova (în afara atestărilor din ALR s.n., vezi și cele date de E. Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, p. 13, 40), să constituie un împrumut din rom. *gărînă*, care, la rîndul său, ar putea fi împrumutat din graiurile coloniștilor sîrbi veniți în Banat, în prezent dispărute, sau chiar din graiul ,,slavilor dacici" (Vezi *Vestiges*..., p. 449). La origine, sl. *garina* ar fi o formație de la *gar-*, extras de la formele iterative ale lui *gorěti* (v. bg. *dogarjam*, scr. *dogarati*) + *-ina*. În continuare, acad. E. Petrovici examinează și posibilitatea ca rom. *gărînă* să aibă la bază scr. *ógarina* ,,locul unde a avut loc un incendiu", în care caz scr. *garina* din Carașova este cu siguranță un împrumut românesc. Sl. *garina* (*ógarina*) de la baza cuvîntului românesc a avut sensul primitiv ,,teren defrișat prin foc", dezvoltat ulterior în ,,pădure defrișată", ,,huci", poate chiar în graiurile slave.

În final, acad. E. Petrovici înclină, totuși, spre concluzia că rom. *gărînă* provine de la slavii contopiți în masa poporului român, iar scr. *garina* din Carașova este un împrumut românesc efectuat în Banat.

În RSA III, p. 198, găsim însă scr. *gàrina* ,,pădure tăiată'', cu o atestare din Vranje (cf. şi exemplul cu care este ilustrat : ,,Garina je šuma u kojoj je osečena gora i ostali samo ćutci, trugovi''). Tot în acest dicţionar *(loc. cit.)* este notat şi *Garina* ,,munte în Serbia la nord-est de Leskovac'', pe care îl putem considera format de la apelativul *gàrina*. Aceste două noi atestări în două regiuni din Serbia orientală, pe care acad. E. Petrovici nu le-a putut avea la îndemînă în momentul discutării etimologiei lui *gă-rînă*, simplifică mult problema, de data aceasta putîndu-ne pronunţa cu certitudine asupra originii sîrbocroate a cuvîntului românesc, cel puţin în ceea ce priveşte primul sens din DA. Deosebirea de accent nu pune probleme dificile, întrucît scr. *gàrina* notat în RSA presupune un mai vechi *garȉna* (formă identică cu cea notată în Caraşova), împrumutul românesc fiind efectuat înainte de strămutarea accentului sîrbocroat. Este însă foarte probabil ca şi accentul original al cuvîntului sîrbocroat notat în Vranje să fie tot *garȉna*, dat fiind că strămutarea accentului nu a avut loc în această regiune nici pînăî n prezent. Forma *gàrina* notată de RSA este explicabilă, dacă ţinem seama că în acest dicţionar accentul cuvintelor este notat conform normelor accentologice actuale. (Vezi recenzia noastră în RSl X, 1965, p. 355.) În această lumină, scr. *garína* din Caraşova nu ne mai apare ca un împrumut din rom. *gărînă*, ci ca etimon al acestuia. Important, în această privinţă, este de semnalat faptul că atestările din RSA ale scr. *garina* provin dintr-o regiune presupusă ca loc de obîrşie al caraşovenilor. (În legătură cu originea caraşovenilor vezi *Graiul Caraşovenilor* şi, mai cu seamă, recenzia lui P. Skok asupra acestei lucrări în ,,Južnoslovenski filolog'', XVIII, Belgrad, 1949—1950, p. 319—320, unde sînt examinate şi alte păreri.)

Cele spuse mai sus în legătură cu rom. *gărînă* şi scr. *garina* sînt valabile numai pentru sensul ,,pădure tăiată''. Referitor la sensul ,,pădure tînără, tufiş, lăstăriş'', notat la scr. *garína* în Caraşova şi la rom. *gărînă*, de altfel reprezentînd o dezvoltare semantică firească şi, prin urmare, uşor de explicat, este greu de stabilit vreo prioritate.

În discuţia de pînă acum, în mod intenţionat, nu am atras şi bg. *гарина* ,,loc pregătit pentru semănat'' (vezi Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilčev, *Български етимологичен речник*, sv. III, Sofia, 1964, p. 230), legătura dintre acesta şi cuvîntul românesc fiind mai îndepărtată, după cum reiese din sensibila deosebire semantică, dar, mai cu seamă, din îndepărtarea de ordin geografic. L-am citat, totuşi, aici pentru a sprijini tipul de formaţie.

Ométiţă

Cu excepţia *Dicţionarului* lui Şăineanu *(Dicţionar universal al limbii române*, ed. a VIII-a, Craiova, s.a.), toate celelalte dicţionare mai importante ale limbii române înregistrează cuvîntul *ométiţă*. În CADE îl găsim cu sensul ,,pospai'' (vezi p. 867), în timp ce TDGR (vol. II, p. 1088), Scriban (p. 900), DLRLC (vol. III, p. 165) şi DLRM (p. 562) notează alături de ,,pospai'' şi sensul ,,zăpadă fină''. Primul sens nu este ilustrat în nici unul din dicţionarele amintite, iar pentru al doilea, TDGR şi DLRLC citează următorul exemplu din Sadoveanu ,,(vîntul) spulbera prin jurul

săniei o *ometiță* ușoară ca o negură". DLRLC și DLRM socotesc cuvîntul *ometiță* drept regionalism, fără să dea indicații asupra ariei lui. Doar Scriban precizează că *ometiță* se întrebuințează în partea de est a țării, notînd totodată pe lîngă forma *ométiță*, comună în toate dicționarele, și pronunțarea ieșeană *ometíță*. În legătură cu originea cuvîntului, CADE și DLRM îl consideră provenit cu certitudine dintr-un scr. *umetica*, despre care Scriban *(loc. cit.)* ne asigură că are aceleași sensuri cu cuvîntul românesc. Dar Scriban, citînd alături de scr. *umetica* și expresia din rusă „na dvorie metët" (reproducem transcrierea autorului), manifestă unele rezerve față de proveniența sîrbocroată a rom. *ometiță*. Și, într-adevăr, etimologia acestui cuvînt trebuie căutată în altă parte. Chiar acceptînd că există un cuvînt scr. *umetica*, care ar putea explica semantic și fonetic cuvîntul românesc (nouă însă nu ne-a fost cu putință să-l descoperim: am cercetat Vuk, Ristić-Kangrga, Broz-Ivek, Gl. Elezović; RJA și RSA nu au ajuns la litera „u"), considerente de ordin geografic ne determină să renunțăm la a-i căuta originea în limba sîrbocroată. *Atlasul lingvistic român* (vezi ALR s.n., I, h. 183) notează *ométiță* cu sensul „pospai" în norul și nord-estul țării (cf. pct. 353, 362, 386, 551, 537, 228; în pct. 260, *ométiță* a fost notat alături de *colb*), în aria de contacte lingvistice româno-ucrainiene. Tot în această arie, judecînd după faptul că apare numai la Sadoveanu, trebuie situat și *ometiță* „zăpadă fină". Pe de altă parte, în ucraineană există *обмєтиця* cu sensul „resturi de făină pe pietrele și lada morii", deci „pospai" (Vezi B. D. Hrincenko, *Словарь украинскаго языка*, Kiev, 1959, tom. III, p. 18; cf. și *Украинско-русский словарь*, sub redacția lui I. N. Kiričenko, Kiev, 1961, tom. III, p. 41), care explică foarte bine semantic și geografic cuvîntul românesc. Obiecții de natură fonetică nu pot fi aduse, întrucît asimilarea bilabialei explosive *-б-* la bilabiala nazală următoare *-м-* este normală pentru limba română, unde nu există cuvinte prezentînd grupul *-бм-*, iar accentul nu comportă discuții, fiind identic în ambele cuvinte. Și chiar dacă nu ar fi identic, ca în cazul pronunției ieșene, aceasta n-ar fi greu de explicat dacă ținem seama de faptul că în limba română accentul se află aproape de regulă pe sufix, în cazul lui *-iță* din cuvintele vechi sau derivate pe teren românesc aceasta constituind o lege. Cf. DI. S-ar putea pune întrebarea dacă nu cumva cuvîntul românesc se află la baza celui ucrainean? Această posibilitate este exclusă, dat fiind că în timp ce în română *ométiță* se prezintă izolat, *обмéтиця* este motivat în ucraineană (cf. *обмести*, *обмитати* „a mătura, a scutura, a șterge de praf", *обмет* „id.", *обметиця* „pleavă"). Pe de altă parte n-ar fi ușor de explicat nici eventuala schimbare fonetică *-м-* > *-бм-*.

Deci, rom. *ométiță* „pospai" < ucr. *обмєтиця* „id". Cel de-al doilea sens al rom. *ométiță* „zăpadă fină", notat într-un singur exemplu la Sadoveanu (vezi mai sus), este, probabil o creație românească, rezultată dintr-o întrebuințare metaforică, în măsura în care rom. *ometíță* nu a fost simțit ca un derivat de la rom. *omăt*.

Săjac

Cuvîntul este notat în ALR s.n., IV, h. 1033, sub forma *săjac* (pl. *săjacuri*), în localitățile Pecica (pct. 53), raionul Arad, și Ineu (pct. 64) și sub forma *săźac* (pl. *săźeśe*), în localitatea Vălcani din raionul Sînnico-

laul Mare, cu sensul „pirostrii". Dicționarele limbii române nu-l înregistrează, ceea ce întărește convingerea că avem a face cu un regionalism puțin răspîndit.

Atestat într-o zonă în care s-a exercitat o puternică influență sîrbocroată (vezi și articolul nostru, *Împrumuturi lexicale sîrbocroate în Banat*, în RSl., X, p. 209—228), *săjac (săźac)* trebuie pus în legătură cu scr. *sadžak* „id." (cf. Ristić-Kangrga, 925; RJA, XIV, 490). În sîrbocroată cuvîntul constituie un împrumut din tc. *sağ-ajak* „id." (Elezović, II, 204), acesta la rîndul său fiind de origine persană (cf. RJA, *loc. cit.*).

Explicarea formei cuvîntului românesc nu pune probleme, întrucît trecerea africatei sîrbocroate *dž* la fricativa *j (ź)* constituie un tratament normal în graiurile românești din Banat (cf. și rom. *buje* < scr. *budža*; vezi Dorin Gămulescu, *op. cit.*, p. 218), iar *a* neaccentuat a trecut în mod firesc la *ă*.

Vîrtelniță

Vîrtelniță „unealtă pentru depănat firele" face parte dintr-o categorie mai largă de cuvinte a căror etiomlogie slavă a fost în repetate rînduri afirmată, fără a putea fi susținută cu un etimon pe deplin valabil. Iată cîteva din rezolvările anterioare: Șăineanu (ed. 1925) îl explică prin slov. *vretenița* (reproducem grafia autorului) „mosor". Această soluție este însușită numai parțial de CADE, unde găsim (p. 1439) „cp. slov. *vretenica*" (căruia nu-i dă sensul). În schimb, Scriban (p. 1416) notează cu siguranță: nsl. *vretenica* „macara", bg. *vŭrtel* „frigare". La Tiktin (III, 1755) care, în general, e mai prudent, găsim: „Vgl. nslov. *vretenica*, bulg. mit anderem Sufix *vărtélka* etc.", iar în DLRM: „comp. bg. *vărtelka*".

Vorbind de sufixul românesc *-elniță*, G. Pascu (*Sufixele românești*, p. 240—241), constată, pe bună dreptate, că acesta a fost introdus în română de cuvintele de origine slavă de felul lui *cădelniță*, *cristelniță* etc. printre care citează și *vîrtelniță* (p. 241). Dar pentru acesta din urmă, în mod surprinzător, notează „<rom. *învîrtesc*, bg. *vîrtia*".

În timpul din urmă, de etimologia lui *vîrtelniță* s-a ocupat, în două rînduri, G. Mihăilă. În *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română* (p.34) notează « corespunde ca sens bulg. *въртелка*, *въртяло* „idem" », observînd că spre deosebire de acestea « cuvîntul românesc prezintă sufixul *-niță* (= slav. *-ьnica*), pe care-l întîlnim în sloven. *vrtilnica* „roata olarului, roată" (Kotnik, 598); pentru formația de la același radical, dar cu alt sufix, cf. și ucr. *веретинник* „vîrtelniță" (Hrinc. 178) ». Reluînd discuția asupra acestui cuvînt în *Date noi în etimologia slavo-română* (pe baza materialului dialectal bulgar) (în SCL XIII, 1962, 3, p. 371—392), reafirmă originea slavă a cuvîntului românesc, susținînd-o cu două atestări noi din dialectele bulgărești: *врът'áлница* „vîrtelniță", „un fel de horă" (notat în Novo Selo) și *въртеница* (Momino, Varna). Dar problema rămîne în continuare deschisă, întrucît, așa cum atrage atenția însuși autorul, forma *върт'áлница* e nesigură, iar *въртеница* explică cuvîntul românesc numai formal, nu și semantic.

În situaţia de faţă s-ar părea că pentru explicarea rom. *vîrtelniţă* sîntem nevoiţi să recurgem la reconstrucţia unei forme vechi slave **vrъtěl'nica*, care ar fi denumit doar la slavii dacici o unealtă pentru depănatul firelor, termenul dispărînd o dată cu contopirea acestora în masa poporului român. Altfel n-ar fi de înţeles cum ar fi putut dispărea termenul respectiv în bulgară, din moment ce obiectul continuă să existe şi nu avem dovezi că denumirea lui slavă a fost înlocuită printr-un termen de împrumut.

Dar mai întîi să examinăm alte posibilităţi.

În limba română există numeroase derivate formate de la teme neslave cu ajutorul sufixului *-elniţă* : cf. *botelniţă*, *chibritelniţă*, *scrumelniţă*, *şurubelniţă*, *urechelniţă* etc. Astfel de derivate avem şi de la teme verbale : *îngropelniţă*, *ciripelniţă*, *crăpelniţă* etc. (Vezi DI, p. 185.) Nu văd de ce astfel de derivate n-ar fi putut fi formate şi de la teme verbale de origine slavă. De fapt, exemplele ne dovedesc contrariul. Planta *Lonicera nigra* (caprifoi) este numită popular *învîrtelniţă* (vezi DA II, p. 854), ceea ce nu reprezintă altceva decît un derivat cert de la un verb de origine slavă *(învîrti)*, cu ajutorul unui sufix de origine slavă *(-elniţă)*, format pe teren românesc. O situaţie similară putem admite şi pentru *vîrtelniţă*. S-ar putea însă obiecta lipsa prefixului *în-*. Dar acest prefix a putut fi, datorită analogiei şi altor cauze de ordin intern ale structurii limbii române, adăugat sau îndepărtat ulterior (vezi Flora Şuteu, Prefixul *în-*, *in-*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, II, 1960, p. 37–68). Pentru limba română noi nu avem atestări mai vechi de sec. al XVI-lea, dar şi atunci găsim verbe de origine slavă neprefixate ca, de pildă, *drăzni* *(op. cit.*, p. 60), care sînt cunoscute astăzi numai cu prefix.

Vîrtelniţă ar fi, deci, un cuvînt vechi format în vremea cînd împrumutul românesc din slav *vьrtěti* avea forma „vîrti". (Derivate neprefixate de la [*în*]*vîrti* avem şi astăzi : cf. *vîrtecuş* în DLRM, p. 937.)

Dar, cum vom vedea în continuare, *vîrtelniţă* poate avea şi o altă origine.

Cu bună ştiinţă nu am amintit pînă acum nimic despre varianta rom. *vîrteniţă* existentă doar cu acest sufix şi în aromână : *vîrteániţă*, *vîrténiţă* (vezi DDA, p. 1118). Cuvîntul aromânesc este explicat de T. Papahagi, din bg. *vărtěnica* „tourniquet" (reproducem transcrierea autorului). Totodată în sîrbocroată a fost notat termenul *vrtenica*, *vretenica*, cu sens apropiat de cel al cuvîntului românesc. Iată exemple : „Na *vretenicu* utaknu se čivčice (cevčice), na koje se namotava vunena nit što se isprede" (RSA, III, p. 50) ; « Sada će „prelica" uzeti „minuel" (napravu za izrađivanje pređice)...i na njegovu željeznu „vrtenicu" nataknuti „čivčicu" » (RSA, III, p. 83). Avem, deci, toate motivele să considerăm că rom. *vîrteniţă* provine dintr-o formă veche sudslavă **vьrtěnica*, atestată în bulgară (cu un sens mai îndepărtat), sîrbocroată şi slovenă (cu un sens mai apropiat).

În acelaşi timp, rom. *vîrtelniţă* a putut proveni din rom. *vîrteniţă* sau direct din slav **vьrtěnica*, întrucît asimilarea sufixului *-eniţă* la *-elniţă* nu este un fapt neobişnuit pentru limba română (cf. *mişeniţă* // *mişelniţă* ; scr. *stenica* > rom. *stelniţă)*.

Zăclopot, lupidrag (lupizdrag)

Atlasul lingvistic român, seria nouă, notează în localitatea Vălcani, raionul Sînnicolaul Mare, reg. Banat, *zăcluópot* cu sensul „capac de lulea" (vezi III, h. 1045, pct. 47). După cîte ştim, cuvîntul nu a fost explicat pînă în prezent. Dicţionarele nu-l înregistrează.

La prima vedere s-ar putea crede că avem a face cu o formaţie românească de tipul lui *zăgrăi*, *zăuita* (pentru acestea vezi DLRM, 949, 951), cuvîntul fiind analizabil în *ză-* (< scr. *za-*) şi *-clopot*. Aceasta este numai o aparenţă, căci în limba română nu există nici un exemplu de substantive compuse astfel. În plus, n-ar fi posibilă nici explicarea sensului.

Cred că originea cuvîntului românesc trebuie căutată în scr. *zaklopac* „capac" (Vuk, 185; Ristić-Kangrga, 232), notat în graiul sîrbesc din Gad şi cu sensul „capac la lulea" (vezi ALR s.n., *loc. cit.*), cu atît mai mult cu cît cuvîntul apare într-o zonă unde existenţa unei importante influenţe sîrbocroate e bine cunoscută. Vorbitorul român a recunoscut în prima parte a cuvîntului împrumutat *(za- > ză-)* un element comun şi altor cuvinte româneşti, iar în cea de-a doua (*-klopaţ)* i s-a părut a recunoaşte cuvîntul românesc „clopot" cu care a şi substituit-o (deci, *zaklopac* >* *zăclopaţ* > > *zăclopot*). Substituirea s-a putut produce cu uşurinţă, pe de o parte datorită complexului sonor *-clop-* comun ambelor elemente, iar pe de alta asemănării izbitoare dintre forma obiectului denumit şi cea a unui clopot miniatural. Fireşte că în transformarea suferită de cuvîntul împrumutat rolul precumpănitor l-a jucat, ca în toate cazurile de etimologie populară, nevoia de motivare a cuvîntului în limba împrumutătoare şi nu similitudinile şi asocierile de o natură sau alta stabilite de vorbitor. Acestea sînt numai o formă întîmplătoare de manifestare a necesităţii amintite.

Iată şi un alt caz. În sîrbocroată, o floare de grădină avînd florile galben-roşcate, asemănătoare ca formă cu cele ale gurii-leului, este numită *dragoljub* sau *ljubidrag* (vezi Ristić-Kangrga, 437); în traducere românească ambele denumiri înseamnă „iubeşte (sărută) pe cel drag". Pentru a numi aceeaşi floare, în Oltenia a fost împrumutată varianta *ljubidrag*. Neînţelgeînd semnificaţia primului component al cuvîntului *(ljubi-)*, vorbitorii, în baza aceleiaşi necesităţi de motivare, l-au înlocuit cu *lupi-*, cuvîntul devenind în româneşte *lupidrag* (vezi pentru forma cuvîntului TDGR, II, 934), ceea ce ar putea să însemne „drag lupilor". Mai mult, forma *lupizdrag*, citată tot de Tiktin (după Panţu), şi refăcută probabil dintr-un plural *lupizdragi*, ne arată că necesitatea de motivare nu cedează nici atunci cînd se ajunge la semnificaţii de-a dreptul bizare („lupi-s dragi").

Ca un corolar, mai cu seamă în legătură cu primul cuvînt dsicutat, se desprinde ideea că bilingvismul româno-sîrbocroat, de aşteptat la românii din sud-vestul Banatului unde s-au efectuat cele mai multe împrumuturi din sîrbocroată, nu a fost prea răspîndit, cel puţin în momentul efectuării împrumutului *zăclopot*. Vorbitorul bilingv nu simte nevoia etimologizării populare în aceeaşi măsură ca un nebilingv, dat fiind că pentru el cuvîntul şi-ar fi găsit motivarea în limba din care a fost împrumutat. (Pentru Oltenia absenţa unui asemenea bilingvism este de presupus.)

Aprilie 1967

Institutul de limbi străine,
Bucureşti, Str. Pitar-Moş, 13

CERCETĂRI SAUSSURIENE (I)

DE

TOMA PAVEL

E un loc comun să afirmi că lectura *Cursului de lingvistică generală* a lui Saussure dă întotdeauna de gîndit ; precizia intuițiilor marelui lingvist este întovărășită de o altă deosebită calitate : Saussure nu este un dogmatic, el *propune*. De aceea gîndirea lui în primul rînd stimulează, abia în al doilea rînd convinge. Calitățile *Cursului de lingvistică generală* ies la iveală cu și mai multă pregnanță la recitirea lui după un text de cu totul alt tip, *Prolegomenele* lui Hjelmslev, de pildă. Rigoarea și forța sistematică atît de impresionante la Hjelmslev nu se regăsesc în textul lui Saussure. În schimb în *Cursul* lui Saussure ne farmecă spontaneitatea gîndirii, curajul aventurii intelectuale. Spre deosebire de Hjelmslev, Saussure nu e preocupat de coerența teoriei, nici de stabilitatea terminologiei, ci numai de *formularea*, mereu diferită, stîngace parcă uneori, alteori dibace, a unei intuiții pătrunzătoare asupra esenței limbii. A fost rolul altor lingviști să sesizeze inconsecvențele lui Saussure (Emile Benveniste, de pildă, sau E. Buyssens, A. Nehring și atîția alții) sau să încerce, ca însuși Hjelmslev, o sistematizare a spontaneității saussuriene [1].

În ce ne privește vom încerca să degajăm în continuare un aspect mai puțin discutat, credem, al *Cursului* lui Saussure, fiind atenți, la rîndul nostru, la spontaneitatea gîndirii lui Saussure, la instabilitatea formulărilor, și încercînd să degajăm, din jocul acestora, distincții și noțiuni care în *Curs* rămîn implicite.

Așa se întîmplă cu diferența dintre lingvistică și teoria limbajului, diferență de care Saussure era conștient și pe care, vom vedea în ce mod, a încercat s-o depășească. Rădăcina acestei diferențieri este istorică : dacă lingvistica este o știință relativ tînără, teoria limbajului, în schimb, are o vechime considerabilă, răsărind cu enigmatica ei problematică o dată

---

[1] Pînă la apariția ediției critice a *Cursului de lingvistică generală*, o contribuție de primă importanță pentru cunoașterea gîndirii lui Saussure și a ecoului ei este lucrarea *Théorie et critique d'un principe saussurien : l'arbitraire du signe*, de Rudolf Engler, apărută în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, XIX, 1962, p. 5—66. Între p. 12 și p. 37 se găsește o admirabilă bibliografie critică a problemei ; cu acest prilej sînt enumerate cele mai importante articole și contribuții care discută *Cursul*.

cu apariţia gîndirii greceşti. Şi dacă în cunoscutul fragment al lui Heraclit ,,Acest cuvînt (λόγος), oamenii nu-l înţeleg niciodată, nici înainte de a-l auzi, nici după aceea" este conţinut un adevăr, pe seama lui putem pune faptul că întregul mers al istoriei gîndirii a fost întovărăşit de meditaţii mereu înnoite asupra logos-ului. În perioada cînd lingvistica abia se constituia ca ştiinţă, teoria limbajului tezaurizase deja discuţiile lui Socrate cu tinerii săi prieteni, ,,Parmenide" şi ,,Sofistul" de Platon, Organon-ul aristotelic şi incomparabilul său corp de comentarii medievale, meditaţiile lui Pascal şi Leibniz. Dar teoria limbajului se împiedica în reflecţiile ei de absenţa unei lingvistici constituite ca ştiinţă : încă din ,,Kratylos" de Platon se poate vedea decalajul dintre maturitatea gîndirii teoretice şi caracterul rudimentar, uneori fantezist al interpretărilor strict lingvistice (Decalaj care revine în scrierile lui Leibniz şi care viciază în puncte centrale teoria lui asupra limbajului ; probabil că de aici provine şi visul său irealizabil : posibilitatea unei ,,caracteristici universale".) Aşa cum şi mersul lingvisticii a fost îngreuiat de absenţa unui aparat teoretic bine pus la punct, a unei viziuni juste a esenţei fenomenului lingvistic. (Însuşi Saussure vorbeşte despre aceste dificultăţi în introducerea *Cursului.*)

Dar să-l urmărim mai bine chiar pe Saussure, mai exact să urmărim *Cursul*, în ediţia clasică Bally-Sechehaye-Riedlinger. După ce aruncă o privire rapidă asupra dezvoltării lingvisticii şi formulează într-o primă aproximare sarcinile acestei ştiinţe, Saussure trece la definirea obiectului lingvisticii : ,,La question est particulièrement difficile", deoarece ,,D'autres sciences opèrent sur des objets donnés d'avance et qu'on peut considerer ensuite à différents points de vue ; dans notre domaine rien de semblable" (p. 23). Între acustic şi articulator, între sunet şi idee, între individual şi social, între sistem stabilit şi evoluţie, nu se constituie ,,de la sine" nici un obiect integral al lingvisticii. A studia faţetele limbii din puncte diferite de vedere, fără realizarea coerenţei, nu înseamnă totodată a transforma obiectul lingvisticii într-un ,,amas confus de choses hétéroclites sans lien entre elles" (p. 24)? ,,C'est quand on procède ainsi qu'on ouvre la porte à plusieurs sciences — psychologie, anthropologie, grammaire normative, philologie, etc., — que nous séparons nettement de la linguistique, mais qui, à la faveur d'une méthode incorrecte, pourraient revendiquer le langage comme un de leurs objets" (p. 24—25). Să precizăm imediat : ,,méthode incorrecte" pare să însemne aici confundarea uneia dintre ştiinţele enumerate cu lingvistica însăşi. Luate separat aceste ştiinţe sînt legitime, dar privirea lor asupra limbii este parţială, fiecare dintre ele studiază limba *secundum quid*, într-un anumit context. Dar limba *simpliciter*, în esenţa ei, nu poate fi atinsă pe nici una din aceste căi. Pînă în acest punct raţionamentul lui Saussure este în întregime acceptabil.

Mai departe însă problema se complică : ce ştiinţă se va putea ocupa de limbă *simpliciter*? Şi ce înseamnă limba în esenţa ei? Cum se poate degaja această esenţă din acel ,,amas confus" care ne-a dezorientat cu puţin mai înainte? ,,Il n'y a, selon nous, qu'une solution à toutes ces difficultés : *il faut se placer de prime abord sur le terrain de la langue et la prendre pour norme de toutes les autres manifestations du langage.* En effet, parmi tant de dualités, la langue seule paraît être susceptible d'une définition autonome et fournit un point d'appui satisfaisant pour l'esprit" (p. 25). Saussure avansează în această propoziţie o distincţie de cea mai mare importanţă

pentru lingvistică, cea între ,,langue'' și ,,langage''. Și imediat, conștient de însemnătatea ei, dă unele explicații : ,,Mais qu'est-ce que la langue? Pour nous elle ne se confond pas avec le langage ; elle n'est qu'une partie déterminée, essentielle, il est vrai. C'est à la fois un produit social de la faculté du langage et un ensemble de conventions nécessaires, adoptées par le corps social pour permettre l'exercice de cette faculté chez les individus. Pris dans son tout, le langage est multiforme et hétéroclite ; à cheval sur plusieurs domaines, à la fois physique, physiologique et psychique, il appartient encore au domaine individuel et au domaine social ; il ne se laisse classer dans aucune catégorie des faits humains, parce qu'on ne sait comment dégager son unité. La langue, au contraire, est un tout en soi et un principe de classification. Dès que nous lui donnons la première place parmi les faits du langage, nous introduisons un ordre naturel dans un ensemble qui ne se prête à aucune classification'' (p. 25). Am citat aceste rînduri în întregime, deoarece ele exprimă o idee pe care se fundează întreg *Cursul* : decuparea, în interiorul a ceea ce se numește *langage*, a unei porțiuni centrale, numită *langue*. Cum vom vedea, această decupare este făcută cu o mînă nesigură : Saussure oscilează în menținerea distincției. Să observăm însă, deocamdată, că diferențierea între *langue* și *langage* este, în acest text, pusă la baza științei limbii. Obiectul lingvisticii se limitează explicit la a fi *la langue* și pentru prima oară un gînditor încearcă să vadă ce anume din *le langage* se structurează în *la langue* și care este natura acesteia din urmă.

Pare însă destul de curios că nici unul dintre marii continuatori ai lui Saussure nu au reluat în mod explicit distincția. Hjelmslev de pildă, care intenționează să schițeze o ,,teorie pur lingvistică a limbii'', nu încearcă nici un moment să delimiteze această teorie pur lingvistică de alte tipuri de teorie asupra limbii. Dar definiția pe care Hjelmslev o dă limbii : ,,sistem paradigmatic ale cărui paradigme sînt manifestate de toate semnificațiile''[2], fiind o definiție ,,formală'', ne face să vedem că ,,teoria pur lingvistică a limbii'' este o teorie care se preocupă de *la langue* ca domeniu bine delimitat. Hjelmslev pare să fi asimilat distincția *langue-langage* și s-o fi lăsat în implicit : în orice caz *Prolegomenele* nu sînt inteligibile nici un moment dacă termenul *language* sau danezul *Sprog* sînt înțelese ca ,,langage'', exceptînd poate primul capitol, unde termenul e folosit destul de ambiguu. În ce-l privește pe Bloomfield, care, se știe, a recenzat în 1924 *Cursul* cu mult entuziasm, arătîndu-se interesat de deosebirea *langue-parole*, nici el nu a remarcat în mod deosebit pasajul precitat. (E drept că limba engleză, nedispunînd decît de perechea *language-speech*, nu-l ajuta să simtă deosebirea ; totuși, deosebind *la langue* de *la parole* Saussure preciza : ,,Il est à remarquer que nous avons défini des choses et non des mots'', indicînd și dificultățile terminologice din germană și latină.) În celebrul său articol ,,A set of postulates for the science of language''[3]. Bloomfield își definește termenii pe o cale perfect ne-saussuriană : ,,1. *Definition*. An act of speech is an **utterance**. 2. *Assumption* 1. Within certain communities succesive utterances are alike or partly alike... 3. *Def*. Any such community

[2] L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, 1961, p. 109. În cuprinsul capitolului 21, *Limbă și non-limbă*, sînt discutate și ideile lui Saussure despre semiologie.

[3] I. Bloomfield, *A set of postulates fort the science of language*, în ,,Language'', II, 1926, p. 153–164, republicat în culegerea *Readings in linguistics*, New York, 1958, p. 26–31.

is a speech-community. 4. *Def.* The totality of utterances that can be made in a speech community is the *language* of that speech-community". E interesant de observat că oricît de grijuliu pentru ca nimic să nu rămînă nedefinit, Bloomfield porneşte totuşi de la un termen nedefinit, de la *speech*. Cuvîntul este ambiguu, însemnînd, ca şi latinescul *sermo*, în acelaşi timp vorbire şi facultate de a vorbi, adică *parole* şi *langage*. Şi chiar dacă Bloomfield îl foloseşte aici în sensul de „parole", acest lucru nu ne poate alunga impresia clară că, sub armătura de nuanţă behavioristă a definiţiilor, se reface, parcă de la sine, distincţia *langue-langage*, *language* însemnînd, bineînţeles „langue". (De astfel, în treacăt fie spus, armătura de care vorbeam nu poate acoperi, contrar intenţiilor autorului, chiar şi în cele cîteva rînduri citate, prezenţa de nedezrădăcinat a „metafizicii" atît de detestate de Bloomfield : formularea „alike or partly alike" din *Assumption* 1 ridică toată problematica identităţii, „can be made" din *Def.* 4 pe cea a potenţialităţii; iar în prima propoziţie cuvîntul *act* este greu de încărcătură „metafizică"...).

Cărui fapt se datorează această abandonare? Şi de ce distincţia *langage-langue*, absolut indispensabilă pentru delimitarea obiectului lingvisticii, este nevoită să-şi facă drum, în opera lui Hjelmslev şi a lui Bloomfield, printr-un strat gros de implicit şi de neclar-definit? De unde diferenţa dintre destinul „vitreg" al acestei distincţii şi succesul necontestat al distincţiei *langue-parole*, de zeci de ori reluate şi discutate?

Semnificativă pentru soarta distincţiei este, credem, interpretarea pe care i-o dă Rulon S. Wells, într-unul din cele mai complete şi interesante articole care s-au scris despre teoria lui Saussure : „De Saussure's System of Linguistics" [4]. E izbitor, în primul rînd, modul de pornire al expunerii lui R. S. Wells, exact contrar celui saussurian : plecînd de la ideile lui Saussure asupra foneticii, fonematicii şi foneticii istorice, lingvistul american se situează deja *în interiorul* lingvisticii şi renunţă la actul de fundare propriu-zisă a disciplinei, prin delimitarea obiectului ei, act care pare să fi fost în fond, principala preocupare a lui Saussure. În cursul expunerii însă, R. S. Wells ajunge totuşi la distincţia care ne interesează. Cităm în întregime pasajul, deoarece interpretarea lui Wells este cea curentă în lingvistica actuală : „30. Language (le langage) [5], like any social phenomenon, is subject to perpetual change, and so may be analyzed at any one time into an inherited or institutional element, and an element of innovation. The institutional element de Saussure calls *la langue*, and the innovational element *la parole*; by definition the two together exhaust *le langage*". Iată un procedeu simplu şi comod de a scăpa de o problemă cu coloratură „metafizică" : „by definition the two together exhaust *le language*". Prin care definiţie anume, nu se precizează, aşa cum nu se precizează nici că *le langage* rămîne un termen *nedefinit*! Nu dorim însă să lăsăm impresia că R. S. Wells îl deformează pe Saussure : adevărul este că, aşa cum vom încerca să arătăm în continuare, chiar în textul *Cursului*, distincţia *langue-langage* rămîne neclară şi, mai mult, se degradează pe parcurs.

---

[4] R. S. Wells, *De Saussure's system of linguistics*, în „Word", III, 1947, p. 1—31, republicat în *Readings in linguistics*, p. 1—18.

[5] Iată cum traduce R. S. Wells pe *langage* al lui Saussure! Nu e de mirare că din interpretarea lui vor dispărea nuanţele de „facultate", de „disponibilitate" existente în *Curs*-

În amplul pasaj mai sus citat, Saussure părea să avanseze cîteva idei : 1° *la langue* şi *le langage* sînt lucruri diferite, 2° *la langue* face parte din *langage*, 3° *le langage* este un întreg multiform şi eteroclit, în timp ce limba este unitară şi clasificabilă, 4° în consecinţă *le langage* nu poate fi studiat decît începînd cu studiul limbii. Puţin mai tîrziu, Saussure reia primele două afirmaţii spunînd : ,,Pour trouver dans l'ensemble du langage la sphère qui correspond à la langue, il faut se placer devant l'acte individuel qui permet de reconstituer le circuit de la parole" (p. 27). Cu alte cuvinte, în totalitatea limbajului, limba ocupă o sferă determinată. Dar analiza exercitîndu-se de aici înainte asupra actului *concret* al comunicării, este firesc ca *le langage*, pe care Saussure îl vedea în citatul anterior ca pe o *facultate*, să se piardă pe drum. Într-adevăr, separînd în actul comunicării individualul de social şi accesoriul de esenţial, adică *la parole* şi *la langue*, Saussure pare să uite că preocuparea lui era situarea limbii în limbaj, în timp ce eliminarea ,,vorbirii" *(la parole)* este pur şi simplu eliminarea individualului. Astfel că el ajunge foarte curînd să spună, contrar celor afirmate la început : ,,En accordant à la science de la langue sa vraie place dans l'ensemble de l'étude du langage, nous avons du même coup situé la linguistique tout entière. *Tous les autres éléments du langage, qui constituent la parole* (s.n.), viennent d'eux-mêmes se subordonner à cette première science..." (p. 36) şi, după cîteva paragrafe : ,,L'étude du langage comporte donc deux parties : l'une, essentielle, a pour objet la langue, qui est sociale dans son essence et indépendante de l'individu ; cette étude est uniquement psychique ; l'autre, secondaire, a pour objet la partie individuelle du langage, c'est-à-dire la parole y compris la phonation : elle est psychophysique" (37). Este întocmai poziţia lui R. S. Wells şi în general a interpreţilor lui Saussure.

Anumite nuanţe în plus aduc notele studenţilor luate la cursul lui Saussure [6] : ,,Donc la langue est un ensemble de conventions nécessaires adoptées par le corps social pour permettre l'usage de la faculté du langage chez les individus (pour permettre l'usage du langage qui est virtuel chez tout individu). La faculté du langage est un fait distinct de la langue, mais qui ne peut s'exercer sans elle. Par le parole, on désigne l'acte de l'individu réalisant sa faculté au moyen de la convention sociale, qui est la langue. (La parole est l'acte par lequel l'individu réalise la faculté du langage grâce à la convention qu'est la langue.) Dans la parole, il y a une idée de réalisation de ce qui est permis par la convention sociale. (Le langage est quelque chose de potentiel, la parole est du réalisé)". Aici se vede mai limpede că deosebirea *langage-langue* era gîndită de Saussure ca o deosebire între facultate (disponibilitate) şi instrument. Iar *la parole* apare, în acest sistem, ca realizare a facultăţii cu ajutorul instrumentului. Dar această triadă nu este nicidecum reductibilă la schema *langage* = *langue* + *parole*, pentru că facultatea, disponibilitatea, nu se ,,compune" din instrument şi realizare !

Situaţia este limpede : avem şi în acest caz de-a face cu una din inconsecvenţele *Cursului* lui F. de Saussure, asemănătoare cu atîtea altele care au generat lungi polemici. Originea ei ? Pînă la apariţia ediţiei critice a *Cursului* nu ne putem da seama dacă răspunderea revine celor care au

---

[6] Publicate de R. Godel în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, XV, 1957, p. 6 şi urm.

redactat cursul, sau chiar unei inconsecvenţe în gîndirea lui Saussure. În orice caz o lingvistică ce se pretinde saussuriană trebuie să mediteze cu seriozitate la consecinţele distincţiei *langue-langage*, pentru că de acestea depinde însuşi statutul ei ca ştiinţă.

Pentru a situa mai bine lingvistica între disciplinele care studiază limba (însuşi Saussure recunoştea, cum am văzut, existenţa şi legitimitatea parţială a unora dintre aceste discipline), să acceptăm pentru o clipă premisa lingvistului genevez potrivit căreia limbajul *(le langage)* este un ansamblu heteroclit, imposibil de studiat ca întreg, în timp ce limba *(la langue)* e menită, în chip firesc, să devină obiect de ştiinţă. Se pune imediat întrebarea : ce anume din limbă îi conferă unitatea, coerenţa, care lipseşte limbajului? Întrebarea este, credem, esenţială pentru lingvistică şi în *Cursul* lui Saussure această întrebare este, sub o formă sau alta continuu prezentă. Intuiţia centrală a lui Saussure, reapărînd din spatele diferitelor formulări mai adecvate sau mai greoaie, se îndreaptă în această direcţie. Ca să încercăm o formulare încă mai precisă a întrebării am adăuga : ceea ce-l preocupa în primul rînd pe Saussure (şi ceea ce trebuie să preocupe pe orice lingvist conştient) este următoarea problemă : „dat fiind că limbajul *(le langage)* este facultate, disponibilitate, ce anume face posibilă închegarea, în miezul posibilităţii, în însăşi facultatea limbajului, a limbii? Cum se întrupează, cum se „leagă" limba în limbaj? Şi care este modalitatea acestei „legături", acestei coeziuni care „menţine" limba unitară în domeniul (să spunem nedeterminat) al limbajului?" [7].

În această întrebare fundamentală este conţinut, implicat, şi răspunsul : „închegarea" limbii pe „apele" limbajului ţine de *întrupare.* Dar limba *(la langue)* încă nu este întrupare dusă pînă la capăt, ci doar instrument. Nu numai instrument al comunicării inter-subiective, al comunicării între oameni, cum se spune de obicei; acesta este doar un caz particular. Limba *(la langue)* este un instrument al încarnării discursivităţii *(le langage)* în vorbire *(la parole)*. Ca atare limba are o fiinţă „intermediară", între discursivitate şi vorbire, organizînd un contact, posibil doar în linearitate, în timp, între „gîndire" şi „sunet". Iar legătura dintre „discurs" şi „sunet, vorbă", dintre aceste două „continuuri", cum spune Saussure, se realizează în *diferenţă*, nu în substanţă. Iată şi de ce : instrumentul încarnării va fi structurat, dar încă dezincarnat, va fi pură formă alveolară goală, slujind simultan carnea şi golul. Tăind golul, „discursul", în aceste alveole încă goale, dar disponibile umplerii lor cu carnea sonoră. Şi, pentru că structura „alveolară" e o metaforă imperfectă, prea „substanţială" pentru realitatea limbii, adăugăm că înseşi aceste „alveole" se rup în două şiruri suprapuse (dubla articulare a limbii, în terminologia lui Martinet), legate doar de *diferenţă*. Aceasta este linia pe care se poate explicita — credem — celebra afirmaţie a lui Saussure : „Dans la langue, comme dans tout système sémiologique, ce qui distingue un signe, voilà tout ce qui le constitue. C'est la différence qui fait le caractère, comme elle fait la valeur et l'unité" (p. 166). Întrupare — în formă, realizare — în valoare, fiinţă — în diferenţă, iată faţetele uneia din cele mai paradoxale încarnări.

---

[7] Faptul că vorbim aici în termeni intuitivi şi nu într-un sistem formalizat nu trebuie să mire. În astfel de situaţii aceşti termeni sînt mult mai uşor de mînuit.

Astfel că prezența continuă a conștiinței paradoxului [8] în *Cursul* lui Saussure nu trebuie să ne mire. Contrastele violente nu sînt aici paradoxale pentru frumusețea retorică a expunerii, ci dau socoteală de o serie de paradoxuri *cum fundamento in re*, exprimînd constituția cea mai intimă a obiectului ! ,,Închegarea", în miezul posibilității, a unei regiuni unitare este paradoxală în cazul limbii (și Saussure simte acest lucru cu toată puterea) nu numai pentru că ceea ce era conținut ca nedeterminat în limbaj se încorporează, se determină, diferențiindu-se, în limbă, nu numai pentru că ceea ce ține de spirit, de pură discursivitate, se atinge, prin limbă, de corp, ci pentru că încarnarea în limbă este însăși încarnarea *posibilului*, care rămîne în continuare posibil, chiar după paradoxala încarnare. De aceea, ,,trupul" limbii este constituit din pură diferență (sau *tinde* să fie pur diferențial), de aceea ,,carnea" este, în acest caz, o formă, dar nu o formă organizînd o materie, ci o formă întrucît este *desprinsă* de materie. ,,Desprindere" cu două sensuri : întîi, limba intermediar ierarhic între limbaj și vorbire, fiind încorporare în raport cu limbajul, rămîne posibilitate în raport cu vorbirea ; totuși această poziție nu epuizează paradoxul ,,trupului-formă", al ,,ființei-diferență" al limbii. Celălalt aspect, ne-ierarhic, este cel ,,semiologic", cum spune Saussure : ,,desprinderea", constituirea din diferență, este strîns legat nu numai de caracterul ,,intermediar" al limbii, ci și de ,,natura" ei : ca sistem de semne, limba nu poate fi decît un sistem de diferențe, o concatenare de valori, o *structură* și nu o substanță.

Intuiția lui Saussure a izbutit pentru prima oară să ,,prindă" acest tip unic de ,,ființă-în-diferență", să vadă natura paradoxală a legăturii care ,,menține" limba în și în afară de limbaj. Și ceea ce este remarcabil e faptul că, deși Saussure nu a dat o formulare clară intuiției sale, aceasta, circulînd viu prin întreg *Cursul de lingvistică generală*, s-a transmis urmașilor lui Saussure, lui Hjelmslev, lui Bloomfield, școlii de la Geneva, în general structuralismului de diferite nuanțe. Și nu e lipsit de interes că structuralismul, care se socotește un model de știință explicită, pleacă în fond de la o intuiție niciodată formulată clar și, de fapt, neformulabilă...

Intuiție care, atingînd domeniul acesta insesizabil și diferențial al limbii, îl constituie în obiect de știință. Obiect al lingvisticii este numai *la langue*, în structura ei incomparabilă și în diferitele ei ,,mulări" : limbile naturale. De ce însă Saussure, inconsecvent cu propriile sale afirmații, după ce recunoaște că lingvistica nu se poate ocupa decît de limbă *(la langue)*, încearcă să extindă domeniul lingvistic la studiul limbajului *(le langage)*? Saussure pare să raționeze astfel : din moment ce limba este domeniul esențial al unui fenomen multiform și heteroclit *(le langage)*, atunci studiul limbii este cea mai legitimă introducere în studiul limbajului (pag. 25). Dar, odată delimitat obiectul lingvisticii, limba, se observă că din limbaj nu mai rămîne decît *la parole*, care poate fi studiată tot cu mijloacele lingvisticii (p. 37). Astfel că *le langage*, din fenomen heteroclit,

---

[8] E. Buyssens remarcă în articolul *Linguistique synchronique de Saussure*, în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, XVIII, 1961, la p. 31, gustul lui Saussure pentru paradox. Aici am găsit cîteva trimiteri la cartea lui R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Génève, 1957, p. 66, 70, 91–92, 247, unde se vorbește despre aceeași chestiune.

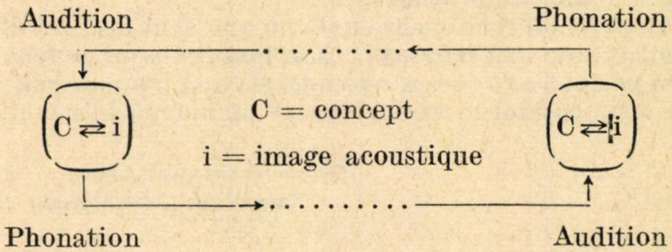
devine, pe parcursul raționamentului, un obiect perfect structurat, accesibil lingvisticii și epuizabil cu ajutorul ei. Diferența între punctul de plecare și cel final trebuie atribuită — credem —, ca și alte inconsecvențe ale cursului lui Saussure, diferenței dintre precizia intuiției inițiale și caracterul incomplet al formulărilor, care par a-l atrage pe Saussure pe alt drum decît cel ales la început. Iată ce se întîmplă : Saussure se situează *de la început*, și nu în mod explicit, prin însăși intuiția lui inițială, la nivelul limbii *(la langue)*. Așa se explică de ce vede el, în primul moment, *le langage* ca pe un domeniu ,,multiform și heteroclit", afirmație de care trebuie, acum, să ne desolidarizăm. Văzut dinspre limbă, *le langage* poate părea diferit și eterogen, pentru că limba este ,,conținută" de el, în timp ce *în* limbă nu se află conținut principiul unității limbajului. Dar privit nu ,,dinăuntru", ci la propriul său nivel, sau mai ,,de sus", să spunem de la nivelul teoriei cunoașterii, *le langage* devine el însuși obiect unitar de știință. Din acest motiv nici împărțirea saussuriană a limbajului în *langue-parole* nu este acceptabilă : *la parole* nu e ,,restul" din limbaj care rămîne după ,,extragerea" limbii, ci este, cel mult, o proiecție a limbii pe totalitatea limbajului. (Deși nici această caracterizare nu e suficientă.) Încercarea lui Saussure de a depăși opoziția dintre lingvistică și teoria limbajului, prin aducerea acesteia din urmă în interiorul lingvisticii, dă astfel greș : *le langage* este transcendent în raport cu *la langue*, și nu poate fi studiat de aceeași știință ca limba. Iar *la parole*, întrucît este individuală, nu este obiect de știință. Lingvistica, sau discipline conexe, se pot ocupa de *legătura* dintre limbă și vorbire, dar nu de individualitatea insesizabilă a actului vorbirii. (E limpede : fonetica de pildă nu studiază lanțul sonor în sine, ci întrucît se articulează în sunete, suporturi carnale ale unităților distinctive.) Sau, cum spuneau medievalii, materia (aici vorbirea) poate fi obiect de știință întrucît este materie ,,nedesemnată", întrucît se pot contura încă niveluri de ,,formalitate" ale materiei.

Le langage nu este obiectul lingvisticii. Încercînd să-l aducă la nivelul lingvisticii, Saussure nu face, de fapt, decît să reducă *le langage* la limbă. Această tentativă a fost la momentul apariției ei deosebit de importantă : fără ,,imanentismul" saussurian, fără, adică, situarea intuiției exact la nivelul limbii, n-ar fi fost posibilă o *izolare* a obiectului lingvisticii, o delimitare a limbii de facultatea pe care o servește și de diferitele domenii cu care se încrucișează. Numai această izolare a putut duce la caracterizarea precisă a limbii ca structură diferențială, ca formă, ca valoare. În schimb, dacă pentru *constituirea* lingvisticii demersul lui Saussure a fost salutar, pentru *situarea* acestei științe, este nevoie de un efort suplimentar. Tendința saussuriană de exagerare a rolului lingvisticii între științele limbajului poate avea efecte dăunătoare, mai ales într-o perioadă ca cea contemporană, cînd preocuparea pentru limbaj este dominantă în disciplinele umaniste. Chiar și în lingvistică această tendință poate duce la ,,malentendu"-uri : un exemplu clasic este încercarea, profund neizbutită a lui Hjelmslev, de a ridica glosematica — una din cele mai adecvate și riguroase teorii contemporane ale *limbii* — la rangul nepotrivit de normă pentru orice disciplină umanistă.

În schimb, credem că este posibilă o *situare* a lingvisticii între disciplinele limbajului, o delimitare a problematicii ei în ansamblul problemelor ridicate de limbaj. Chestiunea este deosebit de dificilă și rîndurile

care urmează au exact doar intenţia de a semnala existenţa ei, şi nicidecum de a da un răspuns. Acest răspuns presupune meditaţii îndelungate şi continua luare în consideraţie a unei mari mulţimi de probleme ,,nelingvistice". Dar, ca şi Saussure, noi ne-am stabilit pe terenul limbii.

Pentru a situa lingvistica — şi limba, deci — sînt cu putinţă două căi de atac. Una, cea a lui Saussure, porneşte de la actul comunicării : ,,Pour trouver dans l'ensemble du langage la sphère qui correspond à la langue, il faut se placer devant l'acte individuel qui permet de reconstituer le circuit de la parole" (p. 27). Schema de la p. 28 este binecunoscută :

Dar această schemă, a cărei utilitate în definirea funcţiilor limbajului a fost pusă în lumină şi de urmaşii lui Saussure, nu are dimensiunea ,,în profunzime", nu dă socoteală de relaţiile limbii cu realitatea (chiar dacă R. Jakobson a încercat să includă funcţia ,,referenţială" în schema comunicării [9]). O a doua cale de atac porneşte de la relaţia limbii cu realitatea, şi, desigur, va avea defectul că nu va pune în lumină caracterul ,,comunicativ" al limbii. Această a doua cale ia, ca dată iniţială, *discursul*, indiferent dacă este exterior sau lăuntric (schema comunicării nu ne permitea să înglobăm, să luăm în studiu, şi discursul lăuntric). Cum vom defini discursul? Nu-l vom ,,defini", propriu-zis, ci îl vom caracteriza în modul cel mai simplu : ,,înşiruire de cuvinte". Înşiruire care are anumite caracteristici. Cea dintîi, nelipsită din nici o formă de discurs, oricît de aberant, de incoerent sau de eliptic ar fi, este că orice discurs vine dinspre cineva, porneşte de la cineva. Este dimensiunea ,,de la" a discursului, originea lui în *eu*. Apoi, discursul se constituie din încrucişarea a altor două dimensiuni, a căror ,,deteriorare" duce la afazie sau la non-sens. E vorba de dimensiunea ,,despre" şi de dimensiunea ,,în". Într-adevăr, orice discurs, venind *de la* cineva, vorbeşte *despre* ceva. Cum spune Heidegger, ,,Reden ist Rede über..." [10]. Şi, în acelaşi timp în care, venind ,,de la" cineva, vorbeşte ,,despre" ceva, discursul se organizează *în* propria lui coerenţă. Trimiţînd spre ,,conţinutul" său, realizîndu-şi ,,despre" — itatea, discursul îşi realizează totodată *în*chegarea. Şi nu e greu de văzut că acestor trei dimensiuni le corespund trei însuşiri ale oricărui discurs : ,,de la" dă naştere expresivităţii, ,,despre" — semnificaţiei şi ,,în" — coerenţei. Şi acum —

[9] R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 214. Jakobson vede clar deosebirea dintre funcţia ,,referenţială", pe care o numeşte ,,predominantă", şi celelalte funcţii, după el, secundare.

[10] M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Halle a.d.S., 1927, p. 161. Continuarea este semnificativă. ,,Das *Worüber* der Rede hat nicht notwendig, zumeist sogar nicht den Charakter des Themas einer bestimmenden Aussage. Auch ein Befehl ist ergangen über- ; der Wunsch hat sein Worüber. Der Fürsprache fehlt nicht ihr Worüber" (p. 161—162).

de ce anume se ocupă lingvistica? Dacă de dimensiunea „de la" se ocupă fenomenologia limbajului, iar de dimensiunea „despre", o disciplină nu perfect constituită, pe care am putea-o numi „ontologia semnificației' (și pe care mulți lingviști și logicieni au tendința s-o confunde cu simpla lingvistică a conținutului), atunci s-ar părea că obiectul de studiu al lingvisticii rămîne pe undeva în cadrul dimensiunii „în", coerența, care, evident, se sprijină pe „la langue". Și studiind „coerența", structura întrupării limbii, lingvistica va urmări, bineînțeles, *în interiorul* acestei structuri, reflexele dimensiunii „de la", ale expresivității, și reflexele dimensiunii „despre", ale semnificației.

Cu această schiță tri-dimensională nu am făcut decît să detaliem una din axele limbajului : axa *referinței*. Cum însă limbajul ca fenomen unitar se desfășoară pe două axe : cea a *referinței* și cea a *comunicării*, o ontologie propriu-zisă a limbajului le va îngloba pe amîndouă într-o știință unică.

Iunie 1967

Centrul de cercetări fonetice și dialectale,
București, Calea Victoriei 194

CHARLES BARBER, *Linguistic Change in Present-day English*, Edinburgh and London, Oliver and Boyd, 1964, VI+154 p.

Lucrare scrisă pentru un public larg, cuprinzînd şi nespecialişti, ieşită dintr-o serie de lecţii ţinute de autor, în special pentru profesori de limba engleză în străinătate : mai întîi în Polonia, apoi în India şi Pakistan, în sfîrşit în Marea Britanie, de astă dată pentru profesori de engleză din Uniunea Sovietică. Aş vrea să folosesc ocazia pentru a sublinia importanţa lucrărilor de acest fel. Se înţelege că nu se cere nivel coborît, ci numai redactare simplă, prin urmare ar fi greşită ideea că e vorba de o sarcină uşoară : dimpotrivă, greutăţile sînt mai mari decît la cărţile obişnuite. Ţinînd seamă de faptul că interesul principal merge astăzi către ştiinţele aşa-numite exacte, cred că lingviştii au datoria să se adreseze maselor largi, pentru a se crea un public interesat şi de specialitatea noastră. La noi în ţară sîntem pe drumul cel bun în această privinţă, cum o dovedesc tirajele mari obţinute de lucrările de lingvistică. Dar mai trebuie să ţinem seamă şi de alt factor, poate mai important : limba este a tuturor, toţi vorbitorii participă la modificările ei, de aceea nu trebuie să ne fie indiferent ce gîndesc ei despre felul lor de a vorbi. Dintre cei cîştigaţi prin lectura unor lucrări destinate marelui public se pot recruta unii care să dorească să pătrundă mai adînc în problemele limbii. Pentru aceştia, cartea discutată aici cuprinde, la sfîrşitul fiecărui capitol, indicaţii bibliografice.

Autorul însuşi vorbeşte cu modestie despre lucrarea sa (vezi de exemplu ideea, expusă la p. V şi la p. 28, că nu poate cuprinde problemele în toată extinderea lor şi că, dacă ar încerca să o facă, ar cădea în superficialitate). Cu toate acestea, tocmai într-o carte scrisă pentru marele public este imposibil să ocoleşti problemele principale ; chiar dacă îţi formulezi gîndurile mai simplu şi mai clar decît se obişnuieşte, eşti silit să faci lingvistică generală, ceea ce este adevărat şi pentru lucrarea discutată acum.

Că a reuşit să intereseze pe cititori, se poate dovedi cu faptul că la numai doi ani după ediţia I (1964) a apărut ediţia a doua, pe care o am în faţă. Desigur, a reuşit să intereseze şi pe lingvişti, cel puţin pe unii dintre ei, de vreme ce îi consacru aici o amplă recenzie.

Lucrarea cuprinde semnalarea şi aprecierea modificărilor care au loc astăzi în limba engleză. Deşi familiarizat cu lingvistica aşa-zisă modernă (se vede aceasta şi după bibliografia pe care o recomandă), autorul rămîne pe terenul solid al faptelor reale şi subliniază chiar de la început legătura între evoluţia limbii şi evoluţia societăţii (p. 1 ; vezi şi p. 27 : felul în care va evolua engleza în viitorul apropiat depinde de istoria socială a ţării) ; obişnuinţele lingvistice se repartizează după nivelul social al vorbitorilor, ceea ce se dovedeşte, între altele, cu un interesant exemplu citat la p. 18 : pentru denumirea felului de mîncare care urmează pe cel principal există cinci trepte, prezentate în ordine ierarhică, şi anume *pudding*, *sweet*, *dessert*, *afters* şi din nou *pudding*, astfel încît treapta cea mai de jos coincide cu cea mai de sus. Autorul ne asigură că faptul nu este izolat. Cred că trebuie să-l explicăm prin aceea că numai la cele două extreme se renunţă la preţiozitate.

O influenţă a societăţii trebuie să vedem şi în faptele următoare. Unele schimbări se explică prin adoptarea unor deprinderi ale presei americane (de exemplu, la p. 143, folosirea de paranteze asindetice în locul unor propoziţii atributive). De semnalat de altfel că, după părerea autorului, influenţa americană nu face adesea decît să încurajeze tendinţele existente de mai înainte în engleză (p. 141).

Dezvoltarea relaţiilor internaţionale, perfecţionarea mijloacelor de comunicare şi de deplasare fac ca numeroase cuvinte de împrumut să adopte ceea ce autorul numeşte pronunţare „continentală" (p. 72—73), adică una apropiată de originalul străin (de exemplu *chivalry* nu se mai pronunţă cu *č* iniţial, ci cu *š*-). Şi introducerea în şcoală a pronunţării latine conforme celei din antichitate a adus unele schimbări în pronunţarea englezească (p. 73—74).

În privinţa mult discutatei probleme a sincroniei şi diacroniei, autorul adoptă o poziţie dictată de bunul simţ. În principiu, este atras de sincronie, dar el notează că sincronia absolută nu e posibilă, deoarece fiecare dintre noi ţine minte fapte de limbă din fazele anterioare. Totuşi afirmă — şi poate nu fără dreptate — că studiile, chiar cele istorice, trebuie să înceapă cu limba actuală (p. V şi p.11). De aici decurge şi faptul remarcabil că autorul nu este purist. Unii purişti protestează contra cuvintelor formate din elemente provenind din două limbi diferite, fără să observe că dacă le-ar elimina pe toate ar reduce simţitor stocul cuvintelor în circulaţie astăzi (p. 83).

Şi în Anglia, ca şi la noi, unii îşi închipuie că toate schimbările de limbă care s-au petrecut în trecut au fost îndreptăţite, dar astăzi nu mai trebuie să se schimbe nimic (p.8). În fapt, multe dintre „abaterile" condamnate de dicţionarul lui H. W. Fowler (*A Dictionary of Modern English Usage*, publicat la începutul secolului nostru), sînt astăzi considerate formule corecte (p. 9); exact aşa au păţit puriştii noştri, de exemplu Ion Gorun, care cam în aceeaşi vreme publica lucrarea sa *Ştii româneşte*? Sînt iarăşi de acord cu Barber că tendinţele conservatoare, într-o formă oarecare, sînt şi ele necesare; ca şi lui, mi se întîmplă şi mie să mă supăr cînd sînt pus în faţa unei inovaţii care trădează neînţelegerea formaţiilor tradiţionale. De asemenea îi dau dreptate şi atunci cînd nu pune mare preţ pe omonimie ca sursă a dispariţiei cuvintelor (p. 104), fără să tăgăduiască efectele ei în unele cazuri reale.

O deosebire curioasă între situaţia din Anglia şi cea de la noi: „democratizarea", prin care Barber înţelege accesul la posturi mai înalte al burgheziei şi al unor tineri proveniţi din clasa muncitoare, a făcut să scadă prestigiul limbii literare, care era foarte precis conturată şi păzită cu multă grijă; de aceea ajung să se impună astăzi unele forme considerate mai înainte ca vulgare sau regionale (p. 24—25). La noi, Revoluţia Culturală nu numai că duce la eliminarea rapidă a graiurilor regionale şi a formulelor periferice, ci măreşte numărul expresiilor livreşti şi chiar pretenţioase din limba literară.

În schimb multe observaţii de amănunt făcute de Barber cu privire la engleza contemporană sînt valabile şi pentru română, ceea ce dovedeşte că adesea faptele sînt explicabile prin condiţiile generale de viaţă în lumea actuală. O femeie care a scris o carte e numită *autor*, nu *autoare*, şi la fel se spune *poet, editor, preşedinte, profesor* despre o femeie (p. 105), aşa cum noi spunem *decan, academician, director, inginer* etc. Ca şi la noi s-a zis în timpul războiului că o persoană a fost *evacuată* din oraş (p. 112, cf. nota mea din BL, XIII, 1945, p. 161—162); *adapta* şi *adopta* sînt folosite adesea unul în locul celuilalt (p. 114); apar formule mixte ca *between 35 to 40 degrees* (p. 139), în româneşte *între 35 pînă la 40 de grade*; în loc de „telefonează-mi" se spune *give me a ring* (p. 141), ca în româneşte *dă-mi un telefon*.

Lucruri mai curioase: formula *vorbeşte inginer Niculescu*, generalizată la posturile noastre de radio şi televiziune, mi se părea influenţată de rusă, care nu are articol; dar această explicaţie nu poate rămîne în picioare, cel puţin nu în întregime, de vreme ce şi în englezeşte se spune astăzi, în contexte asemănătoare, *centre-forward John Smith, actress Flora Robson, trainer Vincent O'Brien* etc. (p. 142). Este vorba, desigur, de citirea semnăturilor, precedate de titluri ca *doctor* sau de grade ca *general* etc.

La noi bîntuie astăzi pronumele *acest(a)*, folosit şi pentru obiecte depărtate, fie în spaţiu, fie în context, şi chiar pentru obiecte care n-au mai fost pomenite în textul respectiv ; la fel se întîmplă în englezeşte cu *this* (p. 145).

Şi în englezeşte, ca în româneşte, introducerea de termeni tehnici internaţionali măreşte numărul cuvintelor neanalizabile, dar, în acelaşi timp, comune pentru toate limbile (p. 80), şi de asemenea creşte numărul afixelor internaţionale (p. 81—82). Se înmulţesc şi cuvintele prescurtate în scris, apoi pronunţate aşa cum sînt scrise (p. 91).

Cartea ne mai aduce date interesante despre unele formaţii internaţionale recente, de exemplu despre *motocross* şi *moped*, care vin din suedeză (p. 100), şi observaţii fine asupra evoluţiei de înţeles a unor cuvinte la modă, de exemplu *alergie* (p. 117).

În sfîrşit, iată şi un punct unde nu sînt de acord cu autorul : nu pot crede că întîi au dispărut desinenţele şi apoi vorbitorii au trebuit să găsească noi mijloace de a exprima relaţiile în frază (p. 7) ; este limpede că întîi s-a răspîndit uzajul prepoziţiilor şi numai după aceea au putut cădea desinenţele.

Lucrarea se termină cu un indice foarte util.

Mai 1967

Al. Graur
Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

LÉON WARNANT, *Dictionnaire de la prononciation française*, tome II, *Noms propres*, Editions Duculot, Gembloux, 1966, XXXVIII+236 p.

În SCL, 2/1966, p. 246, am prezentat volumul I al Dicţionarului pronunţării franceze, iar acum sînt în măsură să fac o scurtă dare de seamă a celui de-al doilea volum, care conţine numele proprii. Lucrarea se caracterizează prin aceleaşi solide calităţi ca şi cea precedentă ; ca şi aceea, conţine un tabel de corespondenţe a sunetelor şi literelor din punctul de vedere al mai multor limbi, între altele şi din punctul de vedere al vorbitorului de limba română.

La prima vedere, dimensiunile cărţii par reduse, dar conţinutul ei este foarte bogat, astfel că la un sondaj destul de insistent n-am izbutit să găsesc lipsuri de nume franceze, nici geografice, nici de persoane. Afară de acestea, pe care e necesar să ştim să le pronunţăm în forma lor originală, autorul a introdus foarte numeroase nume străine, printre care şi româneşti, de exemplu numele principalelor noastre oraşe, aşa cum sînt ele pronunţate de francezi. Găsim şi numele marilor noştri creatori de artă, ca poeţii Eminescu şi Alecsandri sau compozitorul Enescu. Din punctul de vedere al personajelor politice din România, lucrarea marchează o oarecare rămînere în urmă.

Mi se pare interesant de semnalat o modificare de atitudine, care este în curs în pronunţarea franceză : de unde în trecut toate numele străine erau pronunţate ca şi cînd ar fi fost redate în scrierea franceză (cu rare excepţii pentru unele nume englezeşti ca *Shakespeare*), astăzi se vede un început de venire în întîmpinarea pronunţărilor străine. Găsim astfel prezentat numele maghiar *Debrecen* cu pronunţarea *Debretsen* (nu *Debresen*) şi tot aşa nume româneşti ca *Sibiu* (*cu u*, nu cu *ü*), *Iaşi* (scris *Iashi*, nu *Jassy* ca în trecut) şi asemenea observaţii se pot face cu privire la nume din alte ţări. Autorul a avut grijă să marcheze, pentru numele franceze şi belgiene, diferenţele regionale, de exemplu ne arată că *Anvers* se pronunţă *Anver*, dar regional se aude *Anvers* ; *Belfort* e marcat *Belfor* şi regional *Befor* ; pentru *Enghien*, alături de pronunţarea fără *i*, apare cea regională cu *i*. Pentru *Saint-Ouen*, cunoşteam numai pronunţarea cu *ue* şi am rămas mirat cînd am auzit, de curînd, rostindu-se cu *ua* ; dicţionarul mă lămureşte acum că

prima pronunţare este obişnuită numai în departamentul *Seine*, adică, de fapt, la Paris. Mă surprinde acum notarea *Meterlēk* a numelui *Maeterlinck*, pentru care nu cunoşteam decît pronunţarea *Materlēk*, mai apropiată de originalul flamand, dar nu îndrăznesc, fireşte, să afirm că aşa cum ştiam eu e bine. O singură greşeală pot semnala fără ezitare, dar una de scriere, nu de pronunţare : *Vendryes* se scrie corect fără accent.

Am găsit astfel mijlocul să formulez totuşi o critică : să-mi fie permis după aceasta să-mi exprim convingerea că avem în faţa noastră o lucrare de mare utilitate şi de înaltă ţinută ştiinţifică.

Mai 1967

Al. Graur

Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Str. Edgar Quinet 7

VASILE SCURTU, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966, 402 p.

În Editura Academiei Republicii Socialiste România a apărut, în primul semestru al anului 1966, volumul *Termenii de înrudire în limba română* de Vasile Scurtu. Lucrarea a avut ca punct de plecare — după cum se arată în „Cuvînt înainte" (p. VII) — teza de doctorat susţinută la Facultatea de filologie a Universităţii „Victor Babeş", din Cluj, în 1949. Între timp părţi din lucrare au mai fost publicate, sub titlul *Contribuţii la studiul terminologiei de înrudire* în CL VII, 1962, 2, p. 275—292 şi în SCL XIV, 1963, 4, 457—468. Semnalăm, apoi, apariţia, tot în cursul anului 1966, dar după tipărirea volumului, a unui articol direct legat de tema tratată : *Répartition territoriale des noms de parenté en daco-roumain* (d'après l'ALR) de Magdalena Vulpe în RRL XI, 1966, 1 p. 31—61.

Volumul cuprinde o minuţioasă prezentare a uneia dintre cele mai bogate şi mai complexe terminologii din limba română şi se va încadra în şirul lucrărilor care au studiat domeniul atît de vast al lexicologiei române.

Materialul deosebit de bogat este sistematizat în şapte grupe mari, care reprezintă un fel de cercuri concentrice de la înrudirea cea mai apropiată pînă la cea mai îndepărtată. (Oare respectarea riguroasă a acestui criteriu n-ar fi cerut ca, în prima grupă, punctul de plecare să fi fost cuvîntul *mamă* şi nu *bunic*?) Cele şapte grupe stabilite pe criterii semasiologice sînt : I rudenia de sînge în linie dreaptă, II rudenia de sînge în linie colaterală (alianţă), III rudenia prin încuscrire (alianţă), IV rudenia convenţională, V termeni de politeţe şi respect între rude, VI termeni din atmosfera semantică a nunţii, VII termeni care exprimă ideea generală de rudenie. Urmează două capitole care privesc organizarea lucrării : VIII concluzii generale şi IX bibliografie şi abrevieri, după care se dau lista hărţilor şi un indice de autori şi de cuvinte.

De obicei, în cadrul acestei rubrici rezervate recenziilor, cercetarea critică a lucrărilor vizează, mai ales, conţinutul, metoda folosită, rezultatele obţinute. De data asta luăm în discuţie o latură mai rar cercetată, deşi indispendabilă oricărei lucrări ştiinţifice, şi anume „aparatul critic" [1]. Orice operă ştiinţifică, dar în special lucrările lingvistice, se caracterizează printr-un aparat critic deosebit de bogat care se concretizează prin prezenţa, aproape pe fiecare pagină, a unui „subsol". Buna organizare, exactitatea şi minuţiozitatea acestui subsol ridică valoarea unei lucrări lingvistice constituind, de obicei, o temeinică sursă de informaţii ştiinţifice pentru oricine o cercetează.

Privit în ansamblu, volumul de care ne ocupăm dovedeşte, în general, calităţile cerute de o adevărată lucrare ştiinţifică : un subsol bogat, o bibliografie, un indice etc. La o cercetare

[1] Folosim aici termenul într-o accepţiune mai cuprinzătoare decît în mod obişnuit.

mai atentă apar însă unele inexactităţi, inconsecvenţe sau chiar erori, care dăunează ţinutei ştiinţifice de ansamblu. Semnalarea şi discutarea acestora nu pot fi considerate, în nici un caz, drept încercări de a diminua valoarea unei lucrări, ale cărei merite le-am arătat eu însumi, de la bun început. Deşi ne-am fixat atenţia asupra lucrării lui V. Scurtu, sîntem convinşi că aspectele discutate pot fi întîlnite şi în alte lucrări. Considerăm că evidenţierea şi discutarea unor aspecte care se referă la ţinuta ştiinţifică a unei lucrări lingvistice poate fi utilă pentru cercetătorii acestei discipline atît de riguroase şi ar putea duce la adoptarea unor puncte de vedere care s-ar transforma, eventual, în soluţii general valabile.

Pentru început ne propunem să discutăm bibliografia din lucrarea lui Vasile Scurtu. Probabil că nevoia unei economii de spaţiu tipografic a dus la concentrarea, sub titlul „Bibliografie", a trei aspecte de tehnică editorială total distincte : bibliografia (propriu-zisă), lista lucrărilor excerptate şi lista siglelor folosite. Procedeul contopirii este — după părerea noastră — contraindicat [2].

În accepţiunea generală, ca şi în definiţiile lucrărilor lexicografice şi de specialitate, bibliografia unei opere lingvistice este alcătuită din lista lucrărilor referitoare la o anumită problemă. Plecînd de la această accepţiune, nu putem fi de acord cu o bibliografie în care sînt înşirate „scrierile citate" [3], indiferent dacă ele au furnizat date în legătură cu tema cercetată sau numai „material" pentru cercetarea întreprinsă. Cu alte cuvinte, ar fi fost mai indicat să se facă distincţie între bibliografia propriu-zisă unde pot fi găsite informaţii în legătură cu termenii de înrudire, pe de o parte, şi lista lucrărilor excerptate din care s-au scos exemplele ilustrative pentru termenii de înrudire în limba română.

Lăsînd deoparte deosebirile de concepţie în privinţa bibliografiei, vom încerca să ne dăm seama dacă ea îşi îndeplineşte rolul de a da informaţii exacte privitoare la lucrările citate. Pentru aceasta ne oprim, deocamdată, asupra articolelor din periodice. În general, aşa cum era firesc, articolele din periodice cuprind „toate datele bibliografice". Există însă şi cazuri cînd datele bibliografice ale revistelor citate sînt incomplete sau chiar lipsesc ca în cazul lucrărilor indicate prin următoarele sigle : GRAUR, REVIGA ; GREGORIAN, GL. ; GREGORIAN, GR-OLT. ; MAN. GÖTT. ; PETROVICI, FOLK. ALM. ; PETROVICI, FOLK. SC. ; POMPILIU, BIH. ; SCHELUDKO ; SCURTU, UG. ; ŞĂINEANU, T, ; TOMESCU, GL. ; TOMESCU, GR. OLT. (la ultimele cinci lucrări lipseşte anul publicării).

Alteori insuficienţa informaţiei se datoreşte faptului că se dau titluri incomplete. Este total neoportună omiterea unei părţi din titlu fie în mod tacit (PAMFILE, CER., sau subtitlul revistei ARHIVA), fie prin semnalarea omisiunii cu puncte de suspensie (BUGNARIU, N. ; GRIGOROVITZA ; JIPESCU, O. ; MÎNDRESCU, L. P. ; MURNU, GR. ; MUSCEL. — unde, prin folosirea punctelor în locul titlului, sigla apare complet nemotivată ; NOVACOVICI, FOLK., PAMFILE, S. T. ; PAPAHAGI, P. A. ; PAULI, E. G. F.)

Nepotrivită este şi formula : *şi urm.* la periodicele care şi-au încetat apariţia, deoarece poate da impresia că publicaţiile mai apar încă. Utilizarea formulei este indicată numai pentru periodicele actuale. Frecvenţa şi comoditatea formulei explică infiltrarea ei şi în indicaţia de pagină chiar în locul cifrei care ar trebui să arate pînă unde ţine un articol. Aşa se întîmplă la articolele, indicate prin siglele : BUZILĂ, S. ; DENSUSIANU, GL. Ţ. H. ; IORGA, S. D. ; şi GL. M. (unde înlocuieşte orice indicaţie de pagină).

Tot în sensul exactităţii informaţiei, discutăm siglele folosite în lucrare. Faptul că nici pînă astăzi nu există încă un indice al siglelor şi abrevierilor folosite în literatura lingvistică îi pune în încurcătură pe autori. În lipsa unui sistem general recunoscut şi acceptat, fiecare autor îşi întocmeşte singur un sistem propriu de sigle şi abrevieri. Nu-i mai puţin adevărat

---

[2] Analiza ce va urma va demonstra ineficacitatea unei bibliografii „amestecate".

[3] „În prezenta bibliografie am indicat numai *scrierile citate* (s.n.) în mod frecvent. Alte studii şi lucrări pe care le-am utilizat în cuprinsul lucrării sînt citate cu toate datele bibliografice la locul cuvenit" p. 349.

că, în acest sens, pot fi găsite indicații prețioase în marile lucrări lingvistice (dicționare, gramatici etc.). Una din condițiile unei sigle folosite într-o lucrare științifică este să sugereze titlul exact al lucrării citate. Iată de ce, de obicei, se dă numele autorului în întregime, urmat de abrevierea „sugestivă" a lucrării.

În bibliografia lucrării *Termenii de înrudire în limba română* există însă sigle în care numele autorului este omis sau abreviat: BICH. — TOM., B.; BR., R.; GL. M.; LM., GL.; MAN. GÖTT.; M. R. M.; MUSCEL; OBED., T.; Ș. D; Ș. DU; Ț. H.

O altă cerință a unui bun sistem de sigle este așezarea strict alfabetică, în așa fel încît cei care caută explicația unei anumite sigle s-o poată găsi cu ușurință. Iată însă cîteva din siglele lucrării discutate care nu respectă ordinea strict alfabetică: AL—GEORGE; BAL. OLT.; BUD. P. P.; BURADA, DOBR.; D. POP, M.; EMINESCU, P.; EMINESCU, O.; JARÍNK-BÎRSEANU, D.; L. ROM.; N. REV. ROM.; T. PAMFILE, I.; T. PAPAHAGI, C. L.; T. PAPAHAGI, D.; T. PAPAHAGI, M.; PAPAHAGI, R. M.; PAULI, E. G. F.; ȘEZ. Din cauză că autorul grupează la un loc bibliografia cu lista alfabetică a siglelor, uneori este pus în încurcătură fiind obligat să nu respecte fie ordinea alfabetică a bibliografiei, fie a siglelor. Așa se explică prezența lui Hasdeu în dreptul siglelor marcate prin C; a lui Dariu Pop la D; T. PAMFILE și T. PAPAHAGI la P; N. GEORGESCU-TISTU la T; ȘT. MILCU și Z. DUMITRESCU la Ț.

S-ar mai putea menționa o inconsecvență în mînuirea siglelor: trei lucrări de-ale lui Tache Papahagi sînt date sub abrevierea T. PAPAHAGI, iar una sub abrevierea PAPAHAGI, identică cu cea folosită pentru lucrările lui Pericle Papahagi.

În sfîrșit, semnalăm abrevierea lucrării *Introducere în lingvistica romanică* de Iorgu Iordan prin sigla *Într.* sau abrevierea cu totul nepotrivită GRAUR, REVIGA cînd se știe că Reviga a fost unul din pseudonimele sub care a scris Al. Graur.[4]

O dată cu folosirea, în cuprinsul lucrării și mai ales în subsol, a bibliografiei și a siglelor, pătrund aici și inconsecvențele și inexactitățile. Deși siglele au fost stabilite pentru a fi folosite în lucrare, sînt cazuri cînd sînt ignorate: Alessio (24/6)[5], Battisti-Alessio (9/2), Șt. Binder (73/1), Bourciez E. (24/6), Candrea (61/1), Candrea (334/1), Delbrück (X/14), Drăganu (9/4), A. Șuluțiu-Cărpenișeanu (189/3), Al. Vasiliu (p. 20 în continuarea notei 1 de la pagina precedentă). Asistăm și la situația inversă: în lucrare se folosește o siglă care nu figurează în lista stabilită în bibliografie: DAUZAT, GÉOGR. p. 188, 210.

Neconcordanța dintre bibliografie și lucrare se accentuează prin numărul mare de lucrări care se întîlnesc în subsol fără să figureze în bibliografie. S-ar părea că nota dată de autor la p. 349 explică această situație: „în bibliografie au fost introduse *numai* (s. n.) scrierile citate în mod frecvent". În realitate, cercetarea lucrării ne arată că există lucrări citate de nenumărate ori cum ar fi *Dialectele italiene de sud și limba română* de Iorgu Iordan sau *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova* de P. P. Panaitescu, care nu figurează în bibliografie, după cum, în schimb, se află în bibliografie lucrări puțin citate în volum, cum ar fi *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu.

Pentru a verifica criteriul frecvenței din bibliografie, ne-am gîndit să utilizăm indicele de autori, de unde ar trebui să reiasă de cîte ori este citat fiecare autor. Spre surprinderea noastră am remarcat că nu toți autorii din bibliografie figurează în indice. Constatarea ridică unele semne de întrebare în legătură cu utilitatea indicelui. Pentru a stabili caracterul științific al indicelui am întreprins o nouă verificare urmărind să ne dăm seama dacă situația numelor de autori din indice corespunde cu cea din lucrare. Constatăm că Alessio, A. nu există în volum iar la p. 9 dată în indice la acest nume, se află de fapt Alessio G. care figurează în indice cu p. 24. La p. 53 dată la Bourciez, E., în lucrare se află Bourciez J. În urma celor găsite, am socotit utilă încă o verificare pentru a vedea dacă în indice figurează toate paginile unde apare

[4] Vezi SCL XI, 1960, 3, p. 815, în notă.

[5] În paranteză indicăm, prin prima cifră, pagina iar prin a doua, nota unde lucrarea este citată fără să fie folosită sigla din bibliografie.

numele unui autor. Am luat pentru aceasta numele celui mai citat autor: Iorgu Iordan şi am constatat că paginile din indice corespund cu cele din volum, dar că în afara celor date ar mai fi trebuit să figureze următoarele pagini: 6, 18, 73, 80, 107, 120, 144, 166, 200, 203, 270, 273, 275, 276, 313. Dacă socotim că în indice numele autorului figurează de 35 de ori, iar noi l-am mai găsit încă de 15 ori, înseamnă că ne aflăm în faţa unei erori care ajunge aproape de 50%. O asemenea „toleranţă", într-o lucrare lingvistică, este mult prea mare. Ajunşi la capătul acestei verificări sîntem obligaţi să arătăm că indicele de autori nu are calităţile cerute de o lucrare ştiinţifică.

Revenind la lucrările citate în subsol, remarcăm că, deşi n-a inclus în bibliografie pe cele care revin de mai multe ori, autorul s-a simţit obligat să „abrevieze" unele titluri prin diverse procedee. Un prim procedeu la care apelează este folosirea punctelor de suspensie, aşezate după primul cuvînt din titlul lucrării citate. Este adevărat că procedeul figurează, mai ales, în tehnica de redactare a lucrărilor de lingvistică de mică întindere, de obicei în articole. Într-o lucrare de amploare, cum este cea la care ne referim, indicaţia nu mai păstrează aproape nici o valoare informativă. Pentru a afla titlul complet, cititorul este obligat să se întoarcă înapoi, pagini după pagini. De altfel, procedeul îl incomodează, uneori, chiar pe autor. La p. 70, n. 4, autorul fixează abrevierea *Termenii româneşti . . .*, iar pe pagina următoare lucrarea este semnalată prin *op. cit.* Punctele de suspensie după primul cuvînt sînt folosite şi „pe parcurs", fără să se fi anunţat în prealabil cărei lucrări îi corespunde, aşa cum, corect, a procedat în alte părţi (vezi Graur, *Notes . . .*, p. 128).

Un alt procedeu folosit în redactarea lucrărilor lingvistice este *op. cit.* dar, şi de astă dată, mai ales în lucrări de mică întindere şi numai în cazul unei opere cunoscute, sau al cărui titlu a fost dat cu puţine pagini înainte şi în special cînd din autorul respectiv nu s-au mai citat şi alte lucrări.

În „Termenii de înrudire în limba română", procedeul *op. cit.* nu este întotdeauna judicios folosit. Astfel pentru a identifica lucrarea Floricăi Dimitrescu de la p. 85 indicată prin *op. cit.* e nevoie să răsfoieşti cartea înapoi pînă la p. 59. Uneori poţi căuta mult pentru a vede ce se ascunde sub *op. cit.* ca în cazul lucrării lui P. Grapini de la p. 296. Titlul complet se află tocmai la p. 157.

Există şi cazuri cînd cele două procedee se combină fără o regulă anumită. La p. 17 n. 2 se citează: D. Gămulescu, *Împrumuturi lexicale sîrbocroate în Banat* (Împrumuturi . . .). Sub forma indicată în paranteză este citată şi la p. 29 şi 131. La p. 164 se dă însă *op. cit.* Un alt exemplu la p. 119: A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BULL. LINGU. VIII 216; la p. 125 *op. cit.*; la p. 128: *Notes . . .*, BULL. LINGU. IV, p. 68; la p. 192: *Notes d'étymologie roumaine*, în BULL. LINGU. VII (1939), p. 126; la p. 202: *op. cit.* în BULL. LINGU. VIII 219, 220; la p. 208 *Notes . . .*, în BULL. LINGU. VIIII p. 219, 220. Recapitulînd situaţia prilejuită de citarea lucrării lui Al. Graur, constatăm că aceeaşi lucrare, în cele şase locuri unde apare, este citată, în şase feluri (chiar dacă uneori diferenţa este de amănunt).

Lipsa de atenţie pentru ţinuta de amănunt a lucrării afectează uneori exactitatea informaţiei, ceea ce este mult mai supărător. Redarea inexactă a titlurilor, pe care le au lucrările citate, constituie un aspect, care depăşeşte „ţinuta" şi ajunge să pună în pericol rostul de bază al unei lucrări ştiinţifice şi anume de a comunica date exacte. De astă dată nu ne mai referim la titluri incomplete (vezi pentru asta p. 585), ci la titluri greşite, în sensul că nu corespund cu cel real, fie prin lipsa unor cuvinte din titlu, fie prin strecurarea unor erori în titlul dat. Dăm în continuare cîteva exemple: p. 18 n. 4: Principie de filologie comparativă ario-europeana în loc de *Principie de filologia comparativa ario-europea* [6]; p. 87 n. 1 Elemente de [7] . . . în

[6] Titlul subliniat este cel corect. Pentru a economisi spaţiul vom reproduce numai părţile care interesează.

[7] Sub această formă există numai în colontitlu.

loc de *Noi elemente de . . .* ; p. 99 n. 2 L'influence de . . . sur le singulier în loc de *De l'influence du . . . sur le singulier des noms en roumain* (lucrarea mai este citată şi la p. 158 n. 2 (unde se dă titlul complet) şi 208 n. 1); p. 108 n. 1 . . . Ausdrückeredensarten . . . în loc de . . . *Ausdrücke und Redensarten* . . . ; p. 117 n. 6 Morfemul . . . în loc de *Morfonemul* . . . ; p. 118 n. 3 . . . frătuţii . . . în loc de . . . *frătuiţii* . . . ; p. 161 n. 3 Elemente . . . în . . . în loc de *Elementele* . . . *din* . . . şi mai departe : inscripţiunilor şi limbii . . . în loc de . . . *inscripţiilor şi a limbei* . . . p. 163 n. 4 . . . de Roumanie în loc de . . . *roumain* (lucrarea este citată, tot greşit, şi la p. 240/4); p. 323, n. 2 : Syntagmátikon . . . în loc de : *Syntagmátion* . . . (se repetă tot greşit şi în n. 1 pe pagina următoare).

Un alt aspect al inexactităţii informaţiilor îl constituie omiterea anului calendaristic sau erorile în indicarea anilor şi a paginilor (vezi în acest sens şi cele spuse la p. 586). Exemple de omitere a anului calendaristic al revistelor pot fi găsite la p. : VII, VIII, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20 etc. etc. Exemple de indicare greşită a anilor : lucrarea lui Delbrück datată în bibliografie 1889 iar în nota 14 de la p. X : 1885 ; p. 61 n. 2 DR V în loc de *DR VIII* ; la p. 76 n. 2 1926 în loc de *1925* ; p. 118 nr. 3 1897 în loc de *1896* ; p. 192 n. 4 193 9 în loc de *1934* ; p. 204 n. 2 XXVII în loc de *XXVIII* (este adevărat că dîndu-se în paranteză anul calendaristic corect (1921) greşeala nu încurcă prea mult); la p. 333 n. 2 apare indicaţia : II(6), 1938 dar, dacă II înseamnă anul de apariţie al revistei, atunci anul calendaristic nu poate fi 1938 iar (6) nu are nici o justificare ; p. 345 n. 1 1889—1890 în loc de *1890*.

Roştul prezentării noastre nu este numai de a arăta deficienţele unor aspecte de documentaţie în lucrarea *Termenii de înrudire în limba română* de Vasile Scurtu, ci — mai ales — de a sublinia importanţa nenumăratelor aspecte, care, fiecare în parte şi toate la un loc, contribuie la ţinuta ştiinţifică a unei lucrări.

Chiar dacă prezentarea de amănunt a unei lucrări nu influenţează, în mod direct, informaţiile comunicate, ea se înscrie printre trăsăturile componente ale unei lucrări ştiinţifice. Munca de cercetare ştiinţifică implică răspunderi şi obligaţii nu numai în legătură cu conţinutul unei lucrări, ci şi cu prezentarea acesteia.

Ianuarie 1967

Aurel Nicolescu

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu 22

JEAN DUBOIS, *Grammaire structurale du français : le verbe.* Larousse, Langue et langage, Paris, 1967, 218 p.

Profesorul Jean Dubois, cunoscut prin cercetările de lexicologie structurală[1] este autorul unei remarcabile lucrări structurale privind morfologia franceză.

Volumul întîi al studiului său *Grammaire structurale du français,* apărut în 1965, este consacrat analizei distribuţionale a *numelui* şi *pronumelui* în faza elementară.

Volumul al doilea studiază *verbul* şi *sintagma verbală.* Dacă descrierea structurii morfologice a verbului ţine încă de metoda distribuţională, funcţionarea lui însă este analizată în pers-

[1] *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872,* Larousse, Paris 1963 — aplicarea metodei de lexicologie structurală la studierea vocabularului de la sîrşitul Imperiului liberal şi din primii ani ai Republicii a III-a, cu privire specială asupra vocabularului Comunei din Paris ; *Etude sur la dérivation suffixale en français moderne et contemporain,* Larousse, Paris, 1963 — studiul liniilor generale de evoluţie a sufixelor. Menţionăm, de asemenea, colaborarea sa la *Dictionnaire de la langue française classique,* Belin, Paris, 1960 şi la *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique,* Larousse, Paris, 1964.

pectiva unei gramatici transformaţionale, care pentru Jean Dubois se situează la nivelul realizărilor din lanţul vorbirii. De aceea, limba este concepută ca un ansamblu non-finit de unităţi. În virtutea acestor principii, Jean Dubois întreprinde analiza sintagmei verbale.

Lucrarea se impune prin complexitatea problemelor luate în discuţie, prin metoda şi claritatea prezentării acestora.

Jean Dubois pleacă de la ideea că producerea frazei comportă o operaţie de selectare şi apoi de integrare în modelul minimal (pattern minimal). Diferitele transformări sînt expresia aplicării la fraza minimală a unor reguli morfo-sintactice permiţînd transformarea unei propoziţii într-o sintagmă nominală, sau într-o propoziţie negativă, pasivă, interogativă sau emfatică.

Aceste reguli de generare şi transformare conduc la enunţarea tuturor propoziţiilor corecte din limbă, îndepărtînd formarea propoziţiilor „stîngace" sau necorecte, dînd chiar reguli de agramaticalitate. În felul acesta, transformările apar ca modele precorectoare de greşeli, eliminînd secvenţele non-gramaticale.

În lumina economiei sistemului lingvistic, transformarea este deci un mijloc de stăvilire a ambiguităţilor.

În primul capitol se fac consideraţii generale privind distincţia verb—sintagmă verbală (verbul fiind constituent al sintagmei, iar sintagma — constituent al frazei). Distincţia permite o definire distribuţională a participiului şi infinitivului, pe care autorul le exclude din clasa verbelor. Participiul trebuie să fie integrat în clasa adjectivelor, iar infinitivul trebuie asimilat substantivelor, fiind ca şi acestea constituent al sintagmei nominale.

Capitolul următor analizează variantele frazei minimale (propoziţiei) : fraza activă finită şi cea activă non-finită. Dacă structura semnificanţilor într-o frază minimală activă finită este puternic indicată, fraza non-finită rezultă din aplicarea unei reguli de transformare la cea dintîi, regulă constînd din suprimarea sintagmei nominale obiect (SN2). Discutînd limitele acestei transformări, cercetătorul ajunge la considerarea naturii sintagmei nominale subiect şi a sintagmei obiect, la relaţiile lor reciproce, aruncînd o nouă lumină asupra vechilor termeni de „tranzitiv", şi „folosire absolută" a verbelor.

Interesant ni se pare capitolul *Bases verbales et bases nominales,* unde găsim reguli de transformare a frazei minimale într-o sintagmă nominală. Trecerea secvenţei *l'eau est transparente* la secvenţa *la transparence de l'eau* este rezultatul nominalizării sintagmei verbale. Două propoziţii P1 şi P2 ce se succed în lanţul vorbirii se vor reduce la una singură, aplicînd reguli morfosintactice uneia din ele. Secvenţele [(*Les documents*) (*sont numérotés*)] [(*Cela*) (*facilite notre travail*)] trec la [(*Le numérotage des documents*) (*facilite notre travail*)], situaţie simbolizată în formula :

$$[(SN1) + (SV1)] + [(SN_1') + (SV2)] \rightarrow [(SN3) + (SV2)],$$

în care SN_1' este un substitut al lui (SN1) sau al propoziţiei P1, iar SN3 este sintagma nominală transformată din P1. În schimb, transformarea unei fraze minimale cu auxiliarul *avoir* într-o frază cu *être* este rezultatul adjectivizării sintagmei verbale (*la salle a des dalles → la salle est dallée*). Aceste reguli justifică nu numai relaţiile morfologice între bazele nominale şi cele verbale, ci şi relaţiile între termenii rădăcină şi termenii derivaţi. Relaţiile acestea sînt reduse la reguli morfofonologice care simbolizează în mod distribuţional toate cazurile limbii franceze de transformare a numelui în verb.

Arătînd inconvenientele criteriilor tradiţionale în clasificarea verbelor, lucrarea lui Jean Dubois propune o nouă repartizare a verbelor franceze, bazată pe distribuţia radicalilor şi pe numărul de opoziţii realizate. În felul acesta, verbele din limba franceză apar grupate în şapte conjugări. Din prima face parte auxiliarul *être* a cărui paradigmă cunoaşte cel mai mare număr de baze (şapte în limba vorbită şi opt în cea scrisă) şi opoziţii, iar în ultima, cea mai productivă, se cuprind verbele cu o singură bază, corespunzînd în mare parte primei conjugări din gramatica tradiţională.

Sugestii originale aduce capitolul privitor la transformarea pasivă. Aceasta este definită ca o transformare caracterizată prin faptul de a lăsa intact semnificatul frazei. Afirmaţia merge pe linia concepţiilor lui Zellig Harris [2], după care toate transformările au ca efect păstrarea într-o măsură mai mare sau mai mică a sensului frazei. Se analizează apoi condiţiile morfosintactice ale unei pasivizări, cele patru variante ale sale (de semnalat verbele simetrice — forma elementară şi cea mai economică a realizării pasive, de tipul *jaunir*, cît şi transformarea inversă a unei fraze pasive într-una activă ce comportă verbele „semi-auxiliare" *faire* şi *laisser* urmate de infinitiv), limitările acestei proceduri, cazurile de armonie şi dezacord între sintagmele subiect şi obiect, ordinea lor după marca numărului ca factor de transformare pasivă. Ne reţine atenţia paragraful *transformarea pasivă a relativelor*. Se poate găsi aici o bună definiţie transformaţională a relativizării. Propoziţia relativă elementară este transformarea unei propoziţii — comportînd un referent personal — într-o subordonată introdusă prin substitutul demarcativ *qui*, *que* sau un echivalent al său. Jean Dubois enunţă apoi legile generale ce conduc pasivizarea : distanţa minimală între verb şi subiectul său (obiect în fraza activă), între referent şi termenul determinat şi predominarea subiectului animat asupra celui inanimat. Pasivul apare legat de teoria costului şi frecvenţei, fiind adesea folosit pentru a restabili ordinea preferenţială, economică : subiect — sintagmă la singular, sintagmă obiect — plural. Fraza pasivă finită este costisitoare şi deci rară ; de aceea pasivul este — după Jean Dubois — o marcă a limbii literare.

Transformarea negativă este rescrierea negativă a unei fraze pozitive, al cărui semnificat rămîne acelaşi. Definiţia aceasta pune în legătură rescrierea negativă cu substituţia lexicală, care necesită cercetarea unui lexem al clasei inverse sau negative (să se compare : *Pierre allume la lampe* cu *Pierre éteint la lumière*). Negaţia poate fi incidentă subiectului sau predicatului. Consideraţiile privind aria de extindere a negaţiei morfologice a adjectivului sînt detaliat tratate ; reţinem ca deosebit de pertinentă regula de prefixare adjectivată cu *in* — ca o transformare negativă a frazei pasive comportînd modalitatea *pouvoir* (*ce texte ne peut pas être traduit*→*ce texte este intraduisible*). O analiză semantică a negaţiei ne întîmpină adesea în consideraţiile asupra sensului relaţiei între cele două clase de lexeme sau în cele asupra transformării negative a nedeterminării. Definită operaţional, negaţia este o excludere, în timp ce afirmaţia este o includere.

Aceleaşi criterii operaţionale permit apoi lui Jean Dubois definirea enunţului prin trei dimensiuni : subiect, loc, timp, alăturîndu-se astfel concepţiei lui Bernard Pottier [3].

În capitolul „*Ierarhia mărcilor la verb şi substantiv*" se tratează — pe baze formale — exprimarea aspectului şi timpurilor la clasa verbelor [4], cît şi exprimarea aspectului în clasa substantivelor, insistîndu-se din nou asupra interdependenţei verb-nume.

Ultimele părţi ale lucrării — reduse ca propoziţii — completează imaginea sintagmei verbale prin analiza adjectivului, adverbului adjectival, a adverbelor cît şi a locuţiunilor de timp şi a sintagmelor adverbiale de timp. Menţionăm prezenţa circumstanţilor mobili ce reprezintă transformarea nominală a unei a doua propoziţii cu funcţie de a traduce referinţa temporală (tipul *Je l'ai rencontré* **il y a une semaine**→**une semaine avant,** *je l'avais rencontré*).

Lucrarea lui Jean Dubois asupra verbului şi sintagmei verbale vine să completeze — în lumina unei concepţii noi — o serie de cercetări izolate avînd aceeaşi temă. Ne gîndim îndeosebi la teoria structurală a timpurilor compuse formulată de Lucien Tesnière [5] şi la

---

[2] Z. S. Harris, *Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure*, în „Language", vol. 33, 1957, p. 283—340.

[3] Vezi la Pottier cele trei variante contextuale fundamentale ale oricărei invariante semantice (în *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 125—128).

[4] Vezi J. Dubois, *La traduction de l'aspect et du temps dans le code français*, în „Le français moderne" 1/1964.

[5] În „Mélanges Bally", 1939.

descrierea lui André Martinet privind economia formelor verbale [6], pe care Jean Dubois le depăşeşte prin stabilirea referinţei verbo-nominale. Studiul amplifică cercetările anterioare ale autorului despre premisele unei morfologii transformaţionale a limbii franceze [7].

Am fi vrut să găsim într-o analiză a sintagmei verbale transformările interogative şi emfatice cît şi o studiere morfosintactică structurală şi semantică a modurilor şi timpurilor privite analitic.

Dar prezentul volum vine să umple o lacună. Ceea ce este important este faptul că toată morfologia transformaţională franceză este concepută ca sprijinindu-se pe un număr restrîns de reguli ce reduc variantele la invariante şi ale căror structuri model (*pattern*) astfel obţinute trebuie să fie încorporate gramaticii. Concepţia autorului se alătură gîndirii transformaţionale a lui Noam Chomsky [8]. De altfel, Jean Dubois preia de la acesta cîteva idei, şi anume teoria regulilor de rescriere definite de Chomsky ca „reguli libere la context" şi „reguli sensibile la context" (context free and context sensitive) şi problema agramaticalităţii.

Importanţa lucrării lui Jean Dubois este dublă : ca metodă, ea oferă sugestii preţioase oricărui cercetător al morfosintaxei transformaţionale; ca ghid în învăţarea practică a unei limbi este un instrument preţios prin soluţiile de precorectitudine şi de evitare a gradelor de agramaticalitate în construcţia frazelor.

Aprilie 1967

Mariana Tuţescu,

Facultatea de limbi romanice şi clasice,
Bucureşti, Str. Ed. Quinet 7

PETER LADEFOGED, *Elements of acoustic phonetics*, London, 1966, ed. a II-a.

„Elements of acoustic phonetics" cuprinde, după cum anunţă titlul, noţiunile acustice strict necesare oricărui fonetician modern.

Obiectivul propus este de a oferi preliminariile teoretice care trebuie cunoscute înaintea efectuării experimentelor tehnice asupra sunetelor vorbite. Lucrarea fiind destinată lingviştilor şi foneticienilor, autorul evită încărcarea expunerii cu date fizice şi matematice care nu sînt direct legate de problemele discutate. Astfel, în interesul accesibilităţii, prezentarea teoriei rezonanţei este mult simplificată şi lipsesc consideraţii asupra vitezei sunetelor.

Bibliografia indicată la sfîrşitul cărţii cuprinde puţine titluri, iar acestea aparţin mai ales autorilor americani printre care M. Joos, Lickider şi alţii. Cartea lui Gunar Fant, „Acoustic Theory of Speech Production " (Mouton 1960), este considerată de Peter Ladefoged ca fundamentală în domeniul foneticii acustice.

În detrimentul lucrării apare, desigur, ignorarea unor foneticieni de prestigiu ca Pierre Delattre, Bertil Malmberg, Eli Fischer-Jørgensen şi alţii a căror contribuţie importantă la dezvoltarea studiilor de fonetică acustică este bine cunoscută.

Cele şapte capitole ale cărţii urmează ordinea care îl interesează pe un acustician : începînd de la analiza undei sonore, continuă cu mărimi şi unităţi acustice, metode de analiză şi reprezentare a undei sonore, rezonanţă şi rezonatori, percepţia sunetelor şi, în ultimul capitol, „Producerea sunetelor vorbite".

---

[6] A. Martinet — „*De l'économie des formes du verbe en français parlé*", în *Studia philologica in honorem Leo Spitzer*, Berne 1958.

[7] J. Dubois — *Grammaire transformationnelle et morphologie*, în „Le français moderne", 2/1965.

[8] N. Chomsky — *Syntactic Structures*, Mouton, La Haye, 1957.

Cap. I., intitulat *Undele sonore* cuprinde o definiţie acustică şi perceptuală a sunetului, fără referire la modul în care este produs. Autorul insistă cu ajutorul a numeroase diagrame şi comparaţii explicative asupra mecanismului de generare şi transmitere a sunetului.

În privinţa varietăţii sunetelor şi a zgomotelor percepute de urechea umană, P. Ladefoged consideră că aceasta este în primul rînd *obiectivă*, determinată de diversitatea surselor sonore, dar are şi o cauză *subiectivă*, legată de imperfecţiunea organului auditiv uman, care provoacă nenumărate diferenţe în percepţie. Ca atare, în cartea sa, autorul se ocupă atît de însuşirile strict fizice care stau la baza deosebirilor dintre sunete, cît şi de diferenţele în percepţia sunetelor.

Cap. al II-lea *Înălţimea şi intensitatea* şi cap. al III-lea *Calitatea* analizează cei trei factori care caracterizează sunetele sub aspectul perceperii lor. La nivelul undei sonore, fiecare din aceşti factori are o mărime corespunzătoare pe planul acustic : intensitatea depinde de amplitudinea undei, înălţimea se datorează frecvenţei, iar calitatea este dată de diferenţele în complexitatea undei.

După ce au fost stabiliţi parametrii de cercetare a sunetelor, autorul trece în cap. IV-lea *Analiza undei* la modul de cercetare a undei sonore şi la discutarea posibilităţilor de reprezentare grafică a acesteia. După părerea autorului, reprezentarea grafică cea mai adecvată şi, în acelaşi timp, ce mai simplă a unei unde complexe este *spectrul*. Acesta constă dintr-o diagramă pe care amplitudinile diferitelor componente ale undei sînt reprezentate ca linii verticale de lungimi corespunzătoare.

Definirea altor noţiuni, strict acustice, legate de rezonatori, ca „imput", „output", „bandă de rezonanţă", „timpul constant al rezonatorului", face obiectul cap. al V-lea, *Rezonanţa*.

În cap. al VI-lea, *Audiţia*, P. Ladefoged stabileşte relaţiile matematice dintre însuşirile de percepţie (intensitatea, înălţimea) şi mărimile fizice corespunzătoare. Aceste relaţii (tabele de corespondenţe) sînt rezultatul unor variate experienţe psihologice, care au dovedit că urechea se comportă într-un mod foarte complex.

Un exemplu : între 100 c. p. s. şi 1000 c. p. s., înălţimea percepută creşte o dată cu frecvenţa, în timp ce pentru valorile cuprinse între 1000 c. p. s. şi 10 000 c. p. s., relaţia devine logaritmică.

În mod similar urmează un tabel de corespondenţe între diferite valori ale energiei sonore şi ale intensităţii respective.

Ultimul capitol *Producerea sunetelor* are caracter lingvistic, teoria generală a sunetelor fiind aplicată la sunetele vorbite. Procesul articulaţiei este studiat sub raport acustic : în ce mod anume, mişcările organelor vocale produc variaţiile în presiunea aerului, variaţii care sînt particulare pentru fiecare sunet vorbit. Pe sonagramele obţinute în urma analizei sunetului cu ajutorul spectrografului sonor, apar regiuni numite „formanţi" în care componentele de frecvenţă sînt relativ largi. Formanţii sînt direct dependenţi de forma traiectului vocal şi ei sînt cauza calităţii caracteristice fiecărui sunet.

Remarcăm că, în explicarea modului în care ia naştere sunetul glotal, autorul discută acţiunea mecanică exercitată de aerul pulmonar asupra coardelor vocale, fără a aminti despre aportul sistemului nervos la crearea sunetului. Prin acestea, P. Ladefoged se opune teoriei lui Husson, acceptată azi de o mare parte a foneticienilor, care consideră că vibraţia coardelor vocale provocată de impulsurile curentului de aer pulmonar este însoţită şi chiar *precedată* de influxuri cerebrale transmise prin nervul recurent.

Autorul subliniază că înălţimea şi intensitatea sunetelor vorbite sînt datorate acţiunii coardelor vocale, în timp ce calitatea, cea de-a treia însuşire perceptuală a sunetului, depinde de formanţi, care au anumite valori fixe pentru fiecare formă particulară a traiectului vocal.

Parafrazînd pe Robert Willis care, în 1829 spunea : „o vocală dată este numai repetarea rapidă a notei sale particulare", P. Ladefoged consideră că : „o vocală dată este numai repetarea rapidă a acordului său (muzical n. n) particular". Aceasta este de altfel ideea centrală a

cărţii : traiectul vocal este considerat ca un mecanism de producere a sunetelor care acţionează de cîte ori apare un impuls generat de coardele vocale, sunetele rezultate constînd în unde complexe.

În încheiere, autorul clasifică sunetele limbii engleze pe tipuri articulatorice, în funcţie de mecanismul de producere folosit pentru fiecare tip.

Relevăm unele diferenţe care apar între clasificarea lui P. Ladefoged şi alte clasificări mai vechi. Astfel, oclusivele nu sînt considerate sunete propriu-zise, ci doar moduri de a începe sau a sfîrşi o vocală, deoarece, pe sonagrame, acestea nu apar decît ca o modificare grafică a sfîrşitului sunetului anterior şi a începutului sunetului posterior, în timp ce tăcerea dinaintea exploziei apare ca un spaţiu alb. Se aplică aici teoria „formanţilor de tranziţie" care confirmă faptul că, în fluxul vorbirii, fiecare sunet influenţează şi este influenţat la rîndul său de sunetele învecinate.

Cartea este completată cu un glosar al termenilor acustici folosiţi de-a lungul ei.

Scrisă într-un stil foate limpede, în unele locuri aproape didactic, bogată în imagini şi diagrame explicative, lucrarea lui P. Ladefoged evită aspectele irelevante, caracterizîndu-se prin conciziune şi claritate ştiinţifică, însuşiri care fac din ea o lectură necesară şi totodată accesibilă oricărui cercetător modern al sunetelor vorbirii.

Urmarea necesară a acestui volum constă în publicarea de către acelaşi autor a cărţii „Speech in the Laboratory" (Elements of Experimental Phonetics) în care se va continua prezentarea tehnicii de analiză acustică cu ajutorul spectrografului.

Mai, 1967

Laurenţia Dascălu

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei, 194

JEAN BOUTIÈRE

(1898–1967)

La 29 ianuarie 1967 a încetat din viață la Paris profesorul Jean Boutière, filolog cunoscut, autor al mai multor studii de romanistică, printre care monografia *La vie et l'œuvre de Ion Creangă* (Paris, 1930), prezentată ca teză de doctorat în litere.

Profesor de limba română la Sorbona și la „Ecole nationale des langues orientales" și apoi profesor de filologie romanică la aceeași universitate, Jean Boutière a desfășurat o prețioasă activitate științifică, publicînd articole și studii asupra limbii și literaturii noastre. În același timp, el a condus și sprijinit pe tinerii filologi francezi care-și pregăteau licența sau doctoratul în romanistică cu lucrări din domeniul filologiei române.

Consacrarea lui ca specialist în filologia română i-a adus-o lucrarea lui fundamentală asupra lui Creangă, căreia i-a închinat cîțiva ani din viață, documentîndu-se cu multă sîrguință asupra tuturor aspectelor vieții și operei scriitorului român. Această monografie este una dintre cele mai temeinice cercetări întreprinse de un străin asupra unui capitol al istoriei literaturii române. Ea acordă un loc important studierii limbii povestitorului moldovean, punînd în valoare bogatele ei resurse populare și arhaice. Interesul pentru limba populară vorbită în diferitele provincii românești, dovedit în paginile dedicate lui Creangă, a fost confirmat ulterior de studiul *Quelques observations sur les cartes lexicologiques de l'Atlas linguistique de la Roumanie* (publicat în „Etudes romanes dédiées à Mario Roques", Paris, 1946, p. 193–206).

Cartea lui Jean Boutière consacrată lui Creangă s-a bucurat de prețuirea unor scriitori și oameni de știință români și străini, dintre cei mai de seamă. Ea a fost premiată, în 1932, de Academia Română, la propunerea lui Mihail Sadoveanu. În ultimii ani ai vieții, autorul pregătea, cu ajutorul prof. A. Guillermou, o ediție românească a lucrării sale, destinată să apară în țara noastră. Publicarea ei ar fi în toate privințele binevenită, căci ar pune în mîna cercetătorilor o lucrare de primă însemnătate, a cărei utilitate anii n-au făcut decît s-o confirme.

Atașamentul lui J. Boutière față de limba și literatura română a fost subliniat de decanul Facultății de litere din Paris, M. Durry, în elogiul

său funebru : ,,J. Boutière ne-a făcut cunoscută originalitatea literaturii române în esența ei populară, prin teza lui erudită asupra lui Creangă și prin alte studii asupra limbii române, pe care o cunoștea așa de bine și pe care a predat-o, după Mario Roques în Facultatea noastră''.

În persoana lui Jean Boutière, științele filologice pierd un învățat de seamă, iar România un prieten devotat.

Iunie 1967

Gh. Bulgăr

Institutul pedagogic, București, Șoseaua Panduri 90

PETRE V. HANEȘ

(1879–1966)

În ziua de 17 aprilie 1966 s-a stins din viață, la București, în vîrstă de 87 de ani, profesorul Petre V. Haneș, cunoscut animator și îndrumător al învățămîntului și studiului limbii și literaturii române.

Încă din primii ani de studenție, P. V. Haneș se afirmă ca un pasionat cercetător al istoriei literaturii române. La vîrsta de 21 de ani publică în „Revista universitară" prima sa lucrare : un studiu monografic asupra *Cîntării României*. Un an mai tîrziu, sub egida Seminarului de limbă și literatură română de la Facultatea de litere și filozofie din București, apare lucrarea închinată personalității — pînă atunci puțin studiate — a lui Alecu Russo (*Alecu Russo. O pagină ignorată din literatura română*). Prefața, semnată de Ovid Densusianu, oferea studentului, care se remarcase prin marea sa seriozitate și putere de muncă atestatul unei vocații intelectuale pe care întreaga activitate ulterioară a lui P. V. Haneș avea s-o confirme.

Cîțiva ani mai tîrziu, o dată cu primii pași pe care îi face în activitatea sa didactică, tînărul absolvent al Facultății de litere și filozofie din București, publică cîteva volume de studii consacrate disciplinei pe care o slujea la catedră.

Astfel apar cursurile sale de limba română pentru învățămîntul secundar : *Literatura română modernă*, 1904 și *Istoria limbii române și literatura românească veche*, 1906, împreună cu lucrarea închinată istoriei limbii române literare, adevărată lucrare de pionierat pentru epoca în care s-a tipărit : *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1904. Bogată în fapte de limbă analizate și descrise cu competență, lucrarea onorează, cu anticipație de aproape o jumătate de veac, o disciplină care ocupă un loc de seamă în lingvistica românească actuală, situîndu-l astfel pe autor în rîndul prețuiților ei înaintași.

Acest remarcabil început de activitate didactică și științifică avea să fie continuat prin publicarea altor studii de istorie literară, prin întocmirea unor larg răspîndite ediții ale scriitorilor noștri clasici și prin tipărirea de manuale și de antologii școlare.

De la primele sale studii închinate lui Alecu Russo și pînă la ultimele sale lucrări închinate istoriei literaturii române și publicate în *Limbă și*

literatură, culegerea Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă România (*Legăturile româno-ruse*, *Krîlov-Donici*, 1956, *Gramatica lui Ienăchiţă Văcărescu*, 1960, *Litigiul Cîntării României*, 1963), Petre V. Haneş a cuprins în activitatea sa — cu o neobişnuită putere de muncă şi cu o neistovită pasiune — multe aspecte importante ale cercetării literaturii şi limbii literare româneşti.

A publicat, în mai multe ediţii, manuale şi abecedare. A tipărit operele mai multor scriitori români din secolul trecut : A. Russo, Gh. Sion, poeţii Văcăreşti, C. Negruzzi, Al. Odobescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu, Gh. Asachi, V. Cîrlova, N. Bălcescu, Cezar Boliac, Dim. Bolintineanu, I. Heliade-Rădulescu, I. Ghica, Dinicu Golescu şi a publicat culegeri de povestiri populare din toate regiunile ţării, pentru a le pune la îndemîna elevilor.

În anul 1919 obţine titlul de doctor cu lucrarea ,,Un călător englez despre români. O scriere englezească în româneşte despre Principatele Române tradusă de C. Golescu'', iar cincisprezece ani mai tîrziu, în 1934, publică *Istoria literaturii româneşti*, în limba franceză, cu o prefaţă de Mario Roques.

Animat permanent de dorinţa de a servi atît învăţămîntul cît şi cercetarea literară românească, P. V. Haneş a fost conducătorul colecţiei destinate elevilor ,,Literatura clasică română'' şi a întemeiat în acelaşi timp societatea ,,Prietenii istoriei literare'', fiind, o vreme, în calitate de preşedinte al acestei societăţi, şi directorul revistei ,,Preocupări literare''.

Ca profesor la liceele Matei Basarab sau Mihai Viteazu şi la Seminarul Pedagogic, Petre V. Haneş a fost, pentru multe generaţii de intelectuali români, unul dintre cei mai iubiţi şi preţuiţi îndrumători spirituali. Elevii săi i-au cunoscut delicateţea sufletească, puterea de dăruire, competenţa ştiinţifică şi pedagogică.

Petre V. Haneş a îmbinat în mod strălucit, în fiinţa sa entuziastă şi generoasă, o reală vocaţie didactică şi ştiinţifică. Preocupat de lărgirea orizontului de cunoaştere al elevilor săi el şi-a orientat preocupările de cercetare spre îmbogăţirea şi perfecţionarea disciplinei căreia i s-a dedicat. Numeroasele sale iniţiative, concretizate în excursii şcolare, în asociaţii literare, în editarea operelor scriitorilor noştri clasici, în tipărirea manualelor şcolare, fac din profesorul Petre V. Haneş un strălucit reprezentant al învăţămîntului românesc de bună tradiţie. El a fost un dascăl chiar pentru cei care nu i-au urmărit lecţiile expuse la catedră, dar i-au citit studiile, ediţiile, cursurile şi manualele. Munca sa de pionierat în domeniul istoriei literaturii române şi a istoriei limbii române literare îl aşază în rîndul animatorilor acestor discipline.

Petre V. Haneş rămîne, pentru toate generaţiile, unul dintre acei oameni de cultură români care au dat activităţii didactice adevărata ei dimensiune şi semnificaţie, lăsîndu-ne obligaţia de a le cinsti memoria şi de a le urma exemplul.

Iunie 1967

Flora Şuteu

Institutul de lingvistică, Bucureşti,
Str. I. C. Frimu 22

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii la lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugaţi să respecte următoarele:

NORME:

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex.:

STRUCTURA GRAMATICALĂ A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol va fi datat şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor:

Pentru volume:

a) autorul (urmat de virgulă); b) titlul lucrării (subliniat); c) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane); d) ediţia (în cifre arabe); e) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine); f) anul apariţiei (nu se pune editura); g) pagina. Ex.: Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste:

a) autorul (urmat de virgulă); b) titlul articolului (subliniat); c) titlul revistei (între ghilimele; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată; iniţialele nu se despart prin punct); d) numerotaţia (anul, volumul, nr.); e) pagina. Ex.: Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina este aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.*, Ex.: Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abreviaţia *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex.: *în secolul al XV-lea...*

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corecturi care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte absolut necesară adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, iar costul modificărilor va fi suportat de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, Calea Victoriei 194, Bucureşti.

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1968.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite comitetului de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției :
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei 194,
Telefon 15.15.45

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria limbii române**, vol. I. Limba latină, 1965, 439 p., 28 lei.
* * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, 2 vol. 1963, 44,50 lei.
Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II,1965, 1213 p., 45 lei.
AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, Colecţia „Bibliotheca Historica Romaniae", 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.
V. SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română**, 1966, 402 p. + 35 hărţi, 26 lei.
N. A. CONSTANTINESCU, **Dicţionar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.
TACHE PAPAHAGI, **Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic (Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique)**, 1963, 1264 p. + 35 fotografii originale, 1 schiţă şi 1 hartă, 72,60 lei.
* * * **Dicţionarul limbii române** (*DLR*), serie nouă, fasc. O, CXXXVI p., 10,50 lei; fasc. 1, M-Mandră, 80 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră[2]-Mascat[1], 80 p., 6,75 lei; fasc. 3 Mascat[2]-Mămăiţă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 4 Mămălatiţă-Mătăringă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 5 Mătăsar-Mergător, 80 p., 6,50 lei; fasc. 6 Mergătoriu-Microbiologie, 80 p., 6,50 lei; fasc. 7 Microporos-Minte, 80 p., 6,50 lei; fasc. 8, Miniaturiza-Mititel, 80 p., 6 lei.
Sub red. acad. AL. GRAUR, şi prof. I. COTEANU, **Probleme de lingvistică generală**, vol. V.
Sub red. prof. B. CAZACU, **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia** 1967, 187 hărţi lingvistice, 20 lei.
Sub red. prof. B. CAZACU, **Texte dialectale** — regiunea Oltenia 1967, 436 p., 20 lei.
SORIN STATI, **Teorie şi metodă în sintaxă** 1967, 271 p., 14 lei.

LUCRĂRI CARE VOR APĂREA
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Sub red. acad. AL. GRAUR şi M. AVRAM, **Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română**, vol. IV.
Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. III.
Sub red. prof. B. CAZACU, **Glosar dialectal** — regiunea Oltenia.

SCL, AN XVIII, NR. 5, P. 477—598, BUCUREŞTI, 1967

I.P. „Informaţia" — c. 5743

43830

Lei 12.—

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XVIII, nr. 5/1967

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

6

ANUL XVIII

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVIII, nr. 6 1967

SUMAR

SCL, An XVIII, nr. 6, p. 599–743, București, 1967

ASUPRA MODELĂRII MATEMATICE A UNOR NOȚIUNI SINTACTICE *

(OBSERVAȚII METODOLOGICE)

DE

ALEXANDRU D. CĂRĂUȘU

1. INTRODUCERE

Cu toată marea varietate a modelelor ce aproximează diverse fenomene ale limbii, distingerea a două grupe mari (de altfel destul de relativ delimitate) în care acestea se repartizează este posibilă : e vorba de grupul modelelor *analitice*, sau *deductive*, și cel al modelelor *sintetice*, sau *generative*.

Distincția între aceste două categorii de modele a fost remarcată de către diverși autori, de aceea nu vom insista. Vom aminti numai că — în cadrul modelelor analitice — o construcție de natură axiomatică permite studiul deductiv al proprietăților unui sistem bazat pe un ansamblu de noțiuni primare, care alcătuiește un fragment dintr-o limbă (naturală sau artificială) dată ; în timp ce un model generativ constă în esență dintr-o mulțime de elemente (ex. cuvinte) și dintr-un ansamblu de reguli de „asamblare" a acestora, astfel încît în urma aplicării într-o anumită succesiune a regulilor, se obțin secvențe (respectiv propoziții și fraze) ale unei anumite limbi. Evident, regulile ce alcătuiesc gramatica acestei limbi sînt de obicei astfel alese, încît secvențele generate să fie gramatical corecte [1]. Cu alte cuvinte, ele trebuie să aparțină realmente unei limbi (naturale sau artificiale).

Deosebind cele două tipuri de modele, nu trebuie să pierdem din vedere legătura organică dintre ele, asupra căreia se insistă în prefața lucrării /6/, de exemplu.

Este de asemenea interesant de observat că se poate stabili o anumită corespondență — nu absolută — între compartimentele mari ale lingvisticii și cele două tipuri principale de modele ; astfel, modelele analitice se adresează în primul rînd morfologiei și fonologiei, pe cînd cele sintetice formalizează în special sintaxa. Corespondența nu e întîm-

* Materialul a fost prezentat la Consfătuirea de lingvistică matematică, Cluj, 27—28 mai 1966.

[1] Pentru precizarea noțiunii complexe de corectitudine gramaticală, a se consulta (1) (4) precum și lucrările lui *N. Chomsky*.

plătoare, ci e consecința naturii diferite a diverselor fenomene ale limbii, specificului intrinsec al fiecăruia dintre ele. Aceasta nu înseamnă că ar fi *principial imposibilă* construirea unor modele analitice pentru noțiuni sau relații sintactice; dimpotrivă, în unele definiții ce intervin în modelele analitice, ca în aceea a *relației de dominare* sau ca în aceea a *claselor de distribuție* (/5/, p. 44 — 45), factorul sintactic e prezent în mod implicit dar esențial. Mai mult, procesele de analiză sintactică reprezentabile prin grafuri (ca cele din /7/, /8/), deși prezintă un grad relativ redus de matematizare, sînt în esență de natură deductivă. Folosind metode derivate din cele ale logicii matematice, *J. Lambek* merge mai departe pe linia formalizării, oferind în /4/ un sistem de calcul sintactic încadrabil de asemenea în grupul modelelor deductive și aplicabil la fragmente destul de ample din limba engleză.

Utilizarea unor metode omogene de modelare pentru toate sau aproape toate compartimentele lingvisticii (fonologie, morfologie, sintaxă, formarea cuvintelor, eventual semantică) ar conduce către elaborarea unor modele unitare pentru fenomenele de limbă.

Acestea sînt considerentele care ne-au condus la abordarea problemei modalităților de avansare în direcția construirii unor modele analitice pentru noțiuni sintactice. Prezentul articol încearcă unele dezvoltări ale ideilor existente, unele apropieri între puncte de vedere diferite.

2. TIPURILE SINTACTICE ȘI RELAȚIILE DE DEPENDENȚĂ SINTACTICĂ

J. Lambek introduce în /4/ noțiunea de *tip sintactic* și anumite reguli de calcul cu tipurile sintactice, dezvoltînd de fapt ideile lui *K. Ajdukiewicz* și *Y. Bar-Hillel*. Sistemul formal realizat permite descrierea unor propoziții din limba engleză. Autorul pleacă de la două tipuri sintactice primitive : n — *tipul nominal* (nume proprii și substantive utilizabile fără articol), și s — tipul propoziției, sau — ținînd seama de faptul că *sentence* din limba engleză denotă și fraze — ar fi poate mai corect să-l numim *tipul frazei*.

Tipul sintactic în general se definește recursiv, precum urmează :

1° n și s sînt tipuri sintactice ;

2° dacă x și y sînt tipuri sintactice, atunci $y\backslash x$ ca și x/y sînt de asemenea tipuri sintactice.

Pentru ca definiția să fie completă, mai trebuie precizată semnificația notației $y\backslash x$ (respectiv x/y). $y\backslash x$ reprezintă tipul sintactic al unui cuvînt sau grup de cuvinte, care plasat *la dreapta* altui cuvînt sau grup de cuvinte *de tip y*, formează împreună cu primul un grup de cuvinte *de tip* $\bar{x}$. x/y se definește perfect analog.

Operația de ,,plasare'' la stînga sau la dreapta este de fapt o concatenare a unor secvențe, în care ordinea acestora este esențială. De asemenea, în locul termenului ,,grup de cuvinte'', am putea folosi cel de *frază* (în sensul englezescului *phrase*), *grup sintactic*, *constituent* etc.

Cele mai simple reguli de calcul sintactic, care rezultă din însăși definiția tipurilor sintactice, sînt :

$$(x/y)y \rightarrow x \quad \text{și} \quad y(y\backslash x) \rightarrow x \tag{1}$$

Pe baza acestor reguli, autorul oferă în /4/ cîteva exemple de analiză a unor propoziţii şi fraze simple din limba engleză în termenii tipurilor sintactice. Demonstrînd echivalenţa tipurilor $(n\backslash s)/n$ şi $n\backslash(s/n)$, care reprezintă ambele verbul tranzitiv, autorul induce regula generală

$$(x\backslash y)/z \rightleftarrows x\backslash(y/z) \tag{2}$$

ceea ce permite notaţia simplificată $x\backslash y/z$.

Cu această observaţie, se pot caracteriza în termenii tipurilor sintactice unele părţi de vorbire în funcţie de rolul lor sintactic. Astfel, verbul intranzitiv aparţine tipului $n\backslash s$, adjectivul — tipului n/n, prepoziţia *for* — tipului $s\backslash s/n$, conjuncţia *and* — tipului $s\backslash s/s$ ş.a.m.d.

După cum remarcă în /4/ chiar Lambek, limitînd tipurile sintactice elementare la n şi s, varietatea propoziţiilor din limba engleză reprezentabile cu ajutorul tipurilor sintactice e destul de redusă. Apare astfel necesitatea introducerii unor noi tipuri sintactice elementare (primitive), pentru a se lărgi sfera de aplicare a acestui sistem ; autorul introduce — de exemplu — tipul n^+, reprezentînd tipul nominal plural. Dar nici acum posibilităţile de utilizare a tipurilor sintactice nu se lărgesc suficient. Ceea ce face însă incomodă introducerea unui număr prea mare de tipuri primitive este faptul că — o dată cu aceasta — *creşte numărul tipurilor sintactice care reprezintă un acelaşi cuvînt*. Limitîndu-ne la cel mai banal exemplu, într-un sistem dotat cu tipurile primitive n, n^+ şi s, adjectivul *poor* aparţine atît tipului n/n, cît şi lui n^+/n^+. Pentru conjuncţii, prepoziţii, adverbe — adică pentru părţile de vorbire fără flexiune — situaţia devine şi mai complicată. Se pune deci problema : este avantajoasă utilizarea tipurilor sintactice pentru descrierea componentelor frazei, atît timp cît unui acelaşi element îi corespund mai multe astfel de tipuri ? Ne aflăm deci în faţa dilemei : a mări numărul de tipuri elementare, în vederea lărgirii sferei de reprezentare a sistemului tipurilor sintactice, sau a ne limita la un număr mic de astfel de tipuri, pentru a nu mări frecvenţa situaţiilor ambigue.

Este naturală tendinţa ca modelarea matematică în lingvistică să se adreseze unor grupuri pe cît posibil mai mari, mai variate de limbi naturale, posibilităţile de reprezentare ale modelelor construite să fie cît mai ample. Însă, în cazul sistemului tipurilor sintactice, se observă că existenţa unei flexiuni bogate într-o limbă dată introduce ambiguităţi în reprezentarea componentelor frazei. Inconvenientul apare — după cum s-a văzut — chiar în cazul unei limbi cu o flexiune atît de săracă precum engleza ; el apare mai net atunci cînd încercăm să reprezentăm prin tipuri sintactice componente ale unor fraze din limba română, aşa cum se face în /2/.

Şi totuşi, tipurile sintactice prezintă un avantaj important, care ne determină să insistăm asupra lor. Este vorba de *natura* caracterizării componentelor frazei cu ajutorul lor ; mai precis, tipurile sintactice caracterizează o anumită secvenţă (sau frază, sau constituent etc.) *numai prin efectul* pe care-l are concatenarea acestei secvenţe la stînga sau la dreapta unei alte secvenţe al cărei tip ne era cunoscut. Iar acest efect este descris *în mod intrinsec*, tot în termenii tipurilor sintactice. Nu mai facem apel la denumiri ca ,,grupul subiectului'', ,,grupul predicatului'', sau alte noţiuni tributare terminologiei tradiţionale şi imprecise, conţinînd o însemnată doză de semantic.

Astfel, a spune că $z \in x/y$, înseamnă a afirma că secvența z plasată la stînga unei secvențe de tip y produce o secvență de tip x. Nu ne interesează deci nici natura morfologică a secvenței z, nici din ce anume elemente este ea formată, cît e de lungă etc. Noțiunile — distincte în lingvistica structurală — de „grup ce se comportă ca un nume" și „nume" (*name*) sînt aici indiscernabile.

Tipurile sintactice ne permit să facem și o distincție între diversele *relații sintactice*. Caracterizarea acestor relații prin tipuri este simplă, deci avantajoasă.

Astfel, a spune că un adjectiv e în relație de determinare cu un substantiv (e vorba — desigur — de substantive de tip n, dar nu vom specifica mereu acest lucru) — determinatul, că în sintaxa limbii respective el precede substantivul și că — împreună cu acesta — formează un grup ce se comportă din punct de vedere sintactic la fel cu substantivul respectiv, revine la simpla specificare a apartenenței sale la tipul n/n (și la n^+/n^+, dacă am considerat și tipul primitiv nominal plural).

Analog, orice verb sau constituent ce se comportă ca un verb (intranzitiv) va aparține tipului $n\backslash s$ (respectiv $n^+\backslash s$). Ceea ce caracterizează totodată relația subiect-predicat, cu o anumită aproximație, desigur.

Apartenența conjuncției *and* la tipul $s\backslash s/s$ indică totodată rolul ei de conjuncție coordonatoare.

Considerăm că aceste cîteva exemple sînt suficiente pentru a ilustra modul în care își găsesc reprezentarea în termenii tipurilor sintactice diversele relații dintre componentele unei fraze.

3. SPRE LĂRGIREA POSIBILITĂȚILOR DE UTILIZARE A SISTEMULUI TIPURILOR SINTACTICE

În paragraful precedent am trecut în revistă unele limite ale sistemului tipurilor sintactice, ca procedeu de modelare a structurii frazelor unei limbi naturale. Am expus și cele două dificultăți principale și contradictorii ce stau în calea extinderii acestui sistem. Era necesară o alegere și — întrucît urmărim modelarea unor fragmente pe cît posibil mai ample din limbi naturale — era normal să acceptăm momentan mărirea gradului de ambiguitate a descrierii, prin înmulțirea tipurilor primitive acceptate, cîștigînd în amplificarea posibilităților de utilizare a sistemului. Iar de modalitățile de reducere a ambiguității descrierii prin tipuri sintactice ne vom ocupa în cele ce urmează.

Pentru a trata problema în general, vom considera următoarea generalizare a definiției tipurilor sintactice :

1′ $q_1, q_2, \ldots, q_n$ sînt tipuri sintactice;

2′ dacă x și y sînt tipuri sintactice, atunci $x\backslash y$ și y/x sînt de asemenea tipuri sintactice.

Notă : Fără a o introduce momentan în definiție, este esențială necesitatea impunerii unor restricții în ce privește posibilitățile de generare a unor noi tipuri sintactice cu ajutorul lui $q_1, \ldots, q_n$. Este suficient să ne referim la definiția lui Lambek, observînd că, de exemplu, tipul $s\backslash n$ nu există.

Pentru a evita confuziile, vom nota cuvintele sau grupurile sintactice cu A, B, C,..., X, Y, sau X_1, Y_2,... etc. Faptul că grupul sintactic *Z* este de tip *z* revine la notația $Z \in z$; căci se observă că tipurile sintactice sînt de fapt mulțimi de secvențe (grupuri sintactice, cuvinte etc.). Lambek utilizează în /4/, pentru situația considerată mai sus, notația $Z \rightarrow z$; însă, întrucît același simbol este utilizat și în altă accepțiune, preferăm cel al apartenenței.

Situațiile de ambiguitate la care ne-am referit în paragraful precedent revin în esență la $X \in x_1 \cap x_2 \cap \ldots \cap x_p$.

Am dori ca fiecare secvență *X* să aparțină unui tip sintactic și numai unuia. În cazul cînd am reuși ca, reunind toate tipurile sintactice, să epuizăm vocabularul unui fragment dintr-o anumită limbă, am realiza o partiție a acestui vocabular, cu condiția suplimentară ca tipurile sintactice să fie mulțimi disjuncte (absența ambiguităților). Într-un astfel de vocabular cuvintele vor fi incluse cu toate formele lor flexionare, deci forme flexionare diferite ale aceluiași cuvînt vor fi considerate cuvinte diferite; rațiunea acestui mod de a proceda rezidă în faptul că două forme flexionare diferite ale aceluiași cuvînt pot avea roluri sintactice diferite în frază.

Revenind la problema apartenenței unui același cuvînt la mai multe tipuri sintactice, trebuie să facem distincția între cauzele diferite ce pot implica o asemenea situație. Aceste cauze se pot grupa în două categorii.

Prima este aceea a situațiilor ambigue implicate de *omonimia morfologică* a anumitor forme ale unor cuvinte; problema a fost tratată de numeroși autori, indicîndu-se și procedee de distingere a omonimelor. Fapt este că aceste procedee sînt în esență tot de natură sintactică, întrucît fac apel la context. În cazul nostru — nu vom putea reuni într-un tip sintactic mai amplu tipurile la care aparține, de ex., cuvîntul *works*, ca verb la pers. III sing. indicativ prezent și ca pluralul substantivului *work*. O astfel de reuniune n-ar micșora ci — dimpotrivă — ar mări confuzia. Singura soluție pare a fi ,,marcarea'' unei forme omonimice cu diferitele sale valori, ea fiind prezentă în vocabular de mai multe ori, corespunzător cu fiecare valoare a sa.

O a doua sursă de ambiguități este aceea prezentată în paragraful precedent. Este vorba de *tipurile echivalente*, care ar putea fi reunite în tipuri mai ample, căci regulile *calculului sintactic* prezentate de autor în /4/, (p. 60–61, traducerea în limba rusă), permit demonstrarea echivalenței între tipuri atașate unor secvențe diferite. Pentru a exemplifica folosind fapte deja prezentate, citām cele mai simple reguli de calcul sintactic, (1) și (2), de mai sus. Dar mai există tipuri sintactice care nu sînt echivalente în sensul de mai sus, dar care ar putea fi totuși reunite într-un tip mai amplu; este — de exemplu — cazul deja discutat al conjuncției coordonatoare *and* care aparține tipului $s \backslash s / s$ dar și tipului $n \backslash n^{+} / n$. (A se considera, de ex., grupul ,,John and Paul'', în orice context.) Rămîne de găsit criterii formale care să permită stabilirea acestui gen de echivalență a tipurilor sintactice. Pentru a folosi un limbaj matematic, va trebui să se elaboreze o *relație de echivalență* care să opereze pe mulțimea finită a tipurilor sintactice cărora le aparține un cuvînt sau un grup de cuvinte dat *X*; tipurile aparținînd unei clase de echivalență vor fi reunite în unul mai amplu. Pentru cazurile cînd vor exista mai

multe clase de echivalență pentru un cuvînt sau un grup sintactic dat, acesta va căpăta mai multe marcări.

Trebuie menționate și cazurile mai complicate, cînd cele două surse de situații ambigue apar asociate; momentan nu ne ocupăm mai detaliat de acestea.

De altfel, ideile expuse mai sus necesită o prelucrare și o aprofundare, pe baza considerării metodelor calculului sintactic; aceasta va forma obiectul preocupărilor noastre ulterioare.

Reamintim numai finalitatea ideilor expuse în acest paragraf: realizarea unei *partiții* a vocabularului unei limbi în submulțimi de natura tipurilor sintactice, cu scopul asigurării bazei pentru analiza sintactică riguroasă și univocă a textelor din limba respectivă. Aceasta ca o etapă — dar nu ultima — în modelarea matematică a structurii sintactice a acelei limbi.

4. SEGMENTE SINTACTICE ȘI CONSTITUENȚI

Termenul de *segment sintactic* e folosit de *J. Jelínek* și *L. Nebeský* în /3/; el desemnează un segment din structura sintactică a frazei care — ca întreg — conține o relație sintactică sau are o funcție sintactică în interiorul propoziției (frazei). El este distins prin două paranteze care-l încadrează. Termenii sau segmentele sintactice conținute într-o secțiune încadrată între paranteze sînt argumentele relației sintactice acoperite de acea secțiune mai amplă.

De asemenea, noțiunea de *frază* a fost acceptată nu în sensul cu care sîntem obișnuiți, ci în sensul termenului *string* din limba engleză, și denotă orice șir finit de cuvinte (sau morfeme).

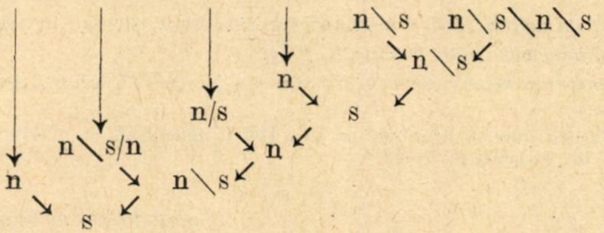
Noțiunea de *constituent*, introdusă în lingvistica descriptivă americană, este definită riguros de către *I. I. Revzin* (vezi /6/, p. 215 și urm., unde se definesc și *constituentul imediat al frazei x*, precum și *constituentul generalizat*).

Ne vom referi acum la noțiunea de *dependență sintactică nemijlocită*, definită în /7/, noțiune care este generalizată în /8/, sub denumirea de *relație de dependență*. Tot în această lucrare se consideră noțiunea de *sub-propoziție*, într-un sens apropiat noțiunii de constituent.

Ne interesează însă modalitățile de formalizare a noțiunilor considerate mai sus. Este interesant de remarcat că un sistem cu o atît de avansată formalizare, cum este descrierea prin tipurile sintactice propusă de *Lambek*, consideră frazele deja parțial analizate — prin introducerea parantezelor — dar nu indică un procedeu formal pentru efectuarea acestei prime operații a analizei sintactice. Sistemul tipurilor sintactice oferă un criteriu de *decizie*, adică de stabilire a corectitudinii cu care a fost formată o frază dată; a se vedea, în acest sens, în special articolul lui *Y. Bar-Hillel* /1/. Dacă în urma descrierii termenilor frazei prin tipuri sintactice și aplicării regulilor de calcul sintactic se ajunge la simbolul s, rezultă că fraza inițială era corect construită; mai mult, acest procedeu permite detectarea omonimiei construcționale a frazei date. Pentru ilus-

trare, reluăm chiar exemplul oferit în articolul citat /1/, introducînd însă şi parantezele care acolo nu apar dar sînt subînţelese :

Paul (thought (that (John (slept soundly))))

(3)

Propunem un procedeu similar de decizie *la nivelul constituenţilor* şi nu la cel a frazei. Cu alte cuvinte, un grup de termeni ai unei fraze alcătuit în mod arbitrar va trebui analizat, stabilindu-se dacă el a fost sau nu corect alcătuit : notîndu-se tipurile sintactice cărora le aparţine fiecare termen conform unei anumite grupări cu ajutorul parantezelor, se vor aplica analog regulile calculului sintactic pentru fiecare astfel de grup, arborele obţinut conducînd la un termen, după cum arborele întregii fraze conducea la *s*. *Dacă termenul respectiv va fi n, n\s sau s, vom şti că gruparea a fost corect efectuată, iar termenii frazei corect încadraţi în tipuri sintactice.* Raţiunea acestui procedeu e următoarea : după modul cum sînt efectuate grupările corecte, se observă că fiecare paranteză este înlocuibilă prin unul din termenii ei, fraza iniţială simplificîndu-se dar rămînînd corectă. Ca să folosim limbajul riguros din definiţia constituentului deja citată, vom spune că un segment închis între paranteze se află în aceeaşi clasă de distribuţie cu subsegmentul de asemenea închis între paranteze pe care-l conţine (şi care este — de fapt — un constituent ca şi primul). Pentru a evita confuziile, va trebui să includem în paranteze chiar cuvinte izolate, pentru a indica prioritatea. Astfel, vom nota nu

(fine weather) ci (fine (weather)).

Gruparea termenilor unei fraze în constituenţi nu se poate efectua în mod arbitrar, ci numai în acord cu relaţiile sintactice complexe existente între aceşti termeni. Însă un procedeu *formal* comod pentru a realiza grupări corecte nu va putea fi elaborat decît în urma confruntării argumentelor oferite de discipline diferite dar conexe ca : lingvistica structurală, teoria grafurilor, teoria algoritmelor, logica matematică etc. Idei deja existente, prezentate şi într-o măsură dezvoltate în cele de mai sus, par a crea perspective favorabile de rezolvare a acestei probleme, precum şi a altora — mai complexe — care apar în lingvistică.

BIBLIOGRAFIE

1 BAR-HILLEL, Y., *Decision procedures for structure in natural languages. Logique et analyse,* nr. 5, 1959, tradus în „Математическая лингвистика", Moscova, 1964.

2 IONESCU, L., *Asupra calculului tipurilor sintactice ale limbii române,* în SCL XVI, 1965, 3, p. 407–413.

3 JELÍNEK, J., NEBESKÝ, L., *A syntactic analyser of English*, în „The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics", nr. 2, 1964, p. 22–33.

4 LAMBEK, J., *The mathematics of sentence structure*, în „American Mathematical Monthly", 65, nr. 3 (1958), p. 154–170, tradus în „Математическая лингвистика", 1964.

5 MARCUS, S., *Lingvistică matematică. Modele matematice în lingvistică*, Bucureşti, 1963.

6 MARCUS, S., *Gramatici şi automate finite*. Bucureşti, 1964.

7 NEBESKÝ, L., *O jedné formalizaci větného rozboru*, în „Slovo a slovenost", XXIII, nr. 2 (1962), p. 104–107.

8 NEBESKÝ, L., *K odnoj modeli analiza predloženija*, în „The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics", nr. 2, 1964, p. 3–10.

Mai 1966

Facultatea de matematică,
Universitatea „Al. I. Cuza" — Iaşi

ENTROPIA — CRITERIU CANTITATIV AL STILULUI

DE

DOINA TĂTARU

Utilizarea entropiei ca criteriu cantitativ al stilului rezultă din relația dintre entropie și mărimea cunoscută în lingvistica matematică sub denumirea de logaritmul raportului probabilităților. Definiția acestei mărimi este următoarea :

Fie P_1, P_2 două populații de indivizi, fiecare individ intrînd în unul din r tipuri. Probabilitățile ca elementele din populația P_1 să intre în cele r tipuri sînt :

$$p_{11}, \ldots p_{1r}$$

iar pentru P_2 :

$$p_{21}, \ldots p_{2r}$$

probabilități presupuse cunoscute.

Să considerăm o probă de N indivizi, $N = n_1 + \ldots + n_r$ indivizi din populația P_1 sau P_2, n_i fiind numărul indivizilor din tipul al i-lea, și vrem să decidem din care din cele două populații a fost luată proba. Atunci folosim, așa cum a arătat Welch în 1939, logaritmul raportului probabilităților.

Probabilitatea ca proba să fie luată din P_1 este dată de expresia :

$$\frac{N!}{n_1! \ldots n_r!} p_{11}^{n_1} \ldots p_{1r}^{n_r} \tag{1}$$

iar pentru P_2 avem o expresie analoagă înlocuind p_{1i} cu p_{2i}.

Logaritmul raportului probabilităților, obținut după cum ne indică denumirea sa, este :

$$\sum_{i=1}^{n} n_i \log \frac{p_{1i}}{p_{2i}} \tag{2}$$

În 1959 s-a propus utilizarea logaritmului raportului probabilităților înlocuind pe n_i cu $\frac{n_i}{N}$; de aici și pînă la utilizarea logaritmului raportului în sensul teoriei informației mai este mai puțin decît un pas.

Logaritmul raportului este logaritmul unui număr, al unei probabilități, şi însăşi informaţia definită în teoria matematică a informaţiei este logaritmul unui număr, al unei probabilităţi. Deci logaritmul raportului este exprimabil în funcţie de informaţia pe care fiecare termen al sumei şi în definitiv suma o aduce pentru decizia ce urmează să o facem în favoarea uneia sau alteia din ipoteze.

Vom arăta că logaritmul raportului probabilităţilor se exprimă ca o diferenţă a două entropii generalizate, şi acest lucru este firesc avînd în vedere că vrem să ne decidem între două ipoteze, deci avem nevoie de diferenţa a două informaţii.

Pentru această interpretare este necesară următoarea generalizare a concepţiei uzuale de entropie. Considerăm formula :

(3) $$C_{m,n} = \sum_{\mu=1}^{s} p_{\mu}^{m} (-\log p_{\mu})^{n} \quad m,n = 0,1,\ldots$$

formula generalizată a entropiei. C_{11} este entropia uzuală. Observăm că în această generalizare p şi log p au puteri diferite care pot să nu fie numere întregi şi să varieze o dată cu indicele μ.

Să calculăm logaritmul raportului pentru populaţia P_1, adică presupunînd că proba N este din P_1. Am văzut că e avantajos să împărţim cu N, deci folosim formula :

(4) $$S_1 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^{r} n_i \log \frac{p_{1i}}{p_{2i}}$$

În ipoteza noastră $\frac{n_i}{N} = p_{1i}$

(5a) $$S_1 = \sum_{i=1}^{r} p_{1i} \log \frac{p_{1i}}{p_{2i}} = \sum_{i=1}^{r} p_{1i} \log p_{1i} - \sum_{i=1}^{r} p_{1i} \log p_{2i}$$

Pentru populaţia P_2 obţinem :

(5b) $$S_2 = \sum_{i=1}^{r} p_{2i} \log \frac{p_{1i}}{p_{2i}} = \sum_{i=1}^{r} p_{2i} \log p_{1i} - \sum_{i=1}^{r} p_{2i} \log p_{2i}$$

Notăm :

(6) $$\frac{p_{1i}}{p_{2i}} = r_i$$

şi avem $$r_i\, p_{2i} = p_{2i}^{\,1 + \frac{\log r_i}{\log p_{2i}}}$$

Al doilea termen din (5a) devine :

(7a) $$\sum_{i-1}^{r} p_{2i}^{\left(1 + \frac{\log r_i}{\log p_{2i}}\right)} \log p_{2i}$$

adică o formulă conformă cu 3 unde m depinde de i.

În acelaşi fel transformăm primul termen din (5b) conform notaţiei (6) scriind :

$$p_{2i} = \frac{p_{1i}}{r_i} = p_{1i}^{\,1 - \frac{\log r_i}{\log p_{1i}}}$$

şi acesta devine :

(7b) $$\sum_i p_{1i}^{\,1 - \frac{\log r_i}{\log p_{1i}}} \log p_{1i}$$

conform cu (3).

În concluzie, logaritmul raportului pentru cele două populaţii poate fi scris şi interpretat ca diferenţa a două entropii.

Pentru aplicaţia care urmează am folosit următoarea scriere pentru logaritmul raportului :

(8a) pentru P_1 :

$$\sum_{i=1}^{r} p_{1i} \log p_{1i} - \sum_{i=1}^{r} \frac{p_{1i}}{p_{2i}} p_{2i} \log p_{2i}$$

(8b) pentru P_2 :

$$\sum_{i=1}^{r} p_{1i} \frac{p_{2i}}{p_{1i}} \log p_{1i} - \sum_{i=1}^{r} p_{2i} \log p_{2i}$$

Observaţie : Scriind astfel am pus în evidenţă grupul $p_{ji} \log p_{ji}$ pentru care există tabele.

MODALITĂŢI DE APLICARE ŞI INTERPRETARE

Datorită unor necesităţi de moment şi unor necesităţi obiective de a introduce denumiri pentru acţiuni, realizări, domenii noi apărute, au intrat treptat în limba română cuvinte din alte limbi, neologisme. Mare parte din ele au pătruns la noi din limba franceză, deşi provenienţa lor este în cele mai multe cazuri latină.

Cu ajutorul logaritmului probabilităţilor se poate stabili preferinţa unui autor pentru componenta latină a limbii române sau pentru componenta franceză (pentru neologisme deci). La această aplicaţie este esenţial faptul că fiecare componentă etimologică a limbii române este caracterizată printr-o distribuţie caracteristică a iniţialelor substantivelor. Dacă doi scriitori diferă mult în distribuţia alfabetică a substantivelor, e justificată concluzia că ei au folosit componentele etimologice în proporţii diferite.

Distribuţia caracteristică a substantivelor după iniţiale este un fapt justificat din punctul de vedere al lingvisticii. Exemplu :

— sunetul *b* iniţial este rar în latineşte ;

— cu *h* iniţial nu există nici un cuvînt românesc de origine latină ;

— în schimb sînt multe cuvinte cu *f* iniţial provenind din latină, *f* înlocuind sunetele mai vechi *bh*, *dh* ;

— substantivele cu *î* inițial sînt aproape toate de origine latină, *î* apărînd din transformarea lui *i* din prefixul latin *in* ;

— *o* neaccentuat latin a devenit *u* în românește, astfel apărînd în limba română multe cuvinte de origine latină cu *u* inițial ;

— multe cuvinte din limba română care încep cu *a* provin din limba latină, unde prefixul *ab* s-a înlocuit cu *a*. Se poate verifica în tabelul 2 justețea acestor observații. La obținerea rezultatelor noastre ne-am bazat pe teoria dezvoltată anterior, aplicată la două scrieri în care, de la bun început disproporția între componenta latină și franceză a fost evidentă (2) :

1) ,,Hronicul și cîntecul vîrstelor'', de Lucian Blaga și

2) ,,Matematica și informația'' de R. Teodorescu și S. Guiașu.

Faptul a fost evident căci e știut (2) că stilul beletristic, mai apropiat de limba vorbită, include îndeosebi substantive moștenite din latină, 31 %, iar stilul publicistic și științific acumulează cu precădere împrumuturi mai noi, de exemplu neologisme din franceză, 44,4 % în stilul publicistic și 40 % în cel științific. Tabelul 1 dă distribuția alfabetică a 500 de substantive din prima lucrare (pag. 28—33 și 39—42) și a doua lucrare (pag. 78—85).

Tabelul 2 dă distribuția alfabetică a acelorași substantive, ținînd cont de originea lor.

a) Cele două populații corespunzătoare lui P_1 și P_2 sînt aici substantivele de origine latină și franceză din limba română. În calculele noastre am folosit frecvențele relative ale substantivelor ca probabilități, fapt justificat pe de o parte de numărul destul de mare de substantive și pe de altă parte de faptul că frecvențele relative pentru fiecare componentă sînt relativ aceleași, pentru numărul de apariții și numărul distinct al substantivelor.

Pentru început vom presupune că componenta franceză în ,,Matematică și informație'' corespunde lui P_1, iar componenta latină în Blaga corespunde lui P_2. Această presupunere este egală cu aceea că în ,,Matematică și informație'' am folosit numai componenta franceză și în Blaga numai componenta latină, presupunere ce reflectă o situație imaginară. În acest caz primul termen din (8a) este calculat ca entropia distribuției alfabetice a componentei franceze în ,,Matematică și informație'', unde r este numărul literelor din alfabet iar al doilea termen este calculat după formula corespunzătoare.

Logaritmul raportului pentru componenta franceză, calculat după tabela 2 cu formula (8a), înlocuind p_{1i} cu probabilitatea substantivelor franceze cu inițiala i în ,,Matematică și informație'' și p_{2i} cu probabilitatea substantivelor latine cu inițiala i din Blaga, este :

$$2{,}9745-4{,}6643 = -\ 1{,}6898 \qquad \text{(a1)}$$

Logaritmul raportului pentru componenta latină s-a calculat din formula (8b) :

$$4{,}9794-3{,}7399 = 1{,}2395 \qquad \text{(a2)}$$

Valoarea (a1) este valoarea logaritmului raportului probabilităților în cazul în care am lua o probă N dintr-un text în care ar apărea numai componenta franceză, la fel (a2) pentru componenta latină.

b) Această ipoteză este însă exclusiv teoretică, în mod normal orice text manifestînd prezența mai multor componente etimologice. Deci P_1 și P_2 ar trebui să corespundă relativ la două preferințe pentru o anumită componentă și nu utilizării exclusive a ei. Astfel un rezultat mai apropiat de realitate se obține calculînd logaritmul raportului probabilităților pentru toate substantivele din cele două probe alese. evident în prima probă apărînd mai multe substantive de origină franceză, în a doua de origine latină. În acest caz primul termen din (8a) este entropia distribuției alfabetice a substantivelor în „Matematică și informație", iar al doilea termen din (8b) este entropia distribuției alfabetice a substantivelor din Blaga calculate după tabelul 1. Valorile obținute sînt :

Logaritmul raportului pentru „Matematică și informație"

(b1) $$4{,}0546-5{,}2513 = -0{,}8033.$$

Tabelul 1

Litera inițială	Nr. de substantive		Pe 500 n		Alte origini
	Mat și inf.	Blaga	Mat. și inf.	Blaga	
1	2	3	4	5	6
A	13	26	17	44	4
B	1	10	1	10	—
C	17	29	66	41	13
D	7	20	11	25	—
E	15	7	97	10	—
F	8	22	9	37	—
G	3	4	7	4	
H	—	—	—	—	—
I	11	12	44	17	1
J	—	2	—	2	—
K	—	—	—	—	—
L	11	14	16	18	6
M	19	20	44	32	10
N	8	7	34	15	—
O	4	6	17	7	—
P	19	40	39	55	6
R	11	13	34	21	1
S	11	25	30	51	11
Ș	1	4	1	19	—
T	8	11	17	22	3
Ț	—	2	—	2	—
U	3	9	5	16	—
V	4	16	6	26	—
Z	—	1	—	10	—
I	4	14	5	16	—
Total	178	314	500	500	

Tabelul 2

	Matematică și informație				Blaga			
	Comp. latină		Comp. franceză		Comp. latină		Comp. franceză	
	Pe 178	Pe 500	Pe 178	Pe 500	Pe 314	Pe 500	Pe 314	Pe 500
A	5	6	8	11	18	34	8	10
B	—	—	1	1	8	8	2	2
C	5	9	12	57	22	31	7	10
D	—	—	7	11	15	20	5	5
E	2	2	13	95	—	—	7	10
F	2	2	6	7	20	35	2	2
G	1	5	2	2	4	4	—	—
H	—	—	—	—	—	—	—	—
I	2	34	9	10	7	12	5	5
J	—	—	—	—	2	2	—	—
K	—	—	—	—	—	—	—	—
L	9	14	2	2	10	14	4	4
M	10	15	9	29	16	28	4	4
N	3	10	5	24	5	13	2	2
O	2	14	2	3	5	6	1	1
P	6	6	13	33	29	42	11	13
R	2	2	9	32	3	14	4	7
S	3	7	8	23	21	44	4	7
Ș	1	1	—	—	4	19	—	—
T	3	5	5	12	10	20	1	2
Ț	—	—	—	—	2	2	—	—
U	3	5	—	5	8	15	1	1
V	2	3	2	3	11	21	5	5
Z	—	—	—	—	1	10	—	—
Î	4	5	—	5	14	16	—	—

Logaritmul raportului pentru Blaga :

$$5{,}0434-4{,}3041 = 0{,}7393 \quad \text{(b2)}$$

Întrucît fiecare scriitor folosește amîndouă componentele, deși una în exces față de alta, diferența între scriitori cu privire la distribuția alfabetică a substantivelor trebuie să fie mai mică decît în cazul ipotetic al folosirii numai a uneia din componente, deci și diferența între logaritmul raportului. Acest lucru reiese comparînd rezultatele din a și din b. În cazul a diferența dintre (a1) și (a2) este ≈ 3, iar în cazul b este $\approx 1{,}5$.

c) Acum putem stabili dacă un scriitor român are o preferință pentru una din cele două componente etimologice.

Cele două lucrări luate le furnizează valorile standard pentru o puternică preferință pentru una din aceste componente în limba română. Rezolvarea chestiunii puse se reduce atunci la stabilirea de care din cele două valori e mai apropiată valoarea dată de :

$$\sum_{i=1}^{r} p_{Ni} \log \frac{p_{1i}}{p_{2i}} \tag{9}$$

unde p_{Ni} este probabilitatea inițialei i într-o probă de N substantive luate din lucrarea de cercetat, iar p_{1i} și p_{2i} au semnificația știută și pot fi luate din tabelul 1. Formula (9) va fi transformată conform posibilităților noastre de calcul :

$$\sum_{i=1}^{r} \left(\frac{p_{Ni}}{p_{1i}} p_{1i} \log p_{1i} - \frac{p_{Ni}}{p_{2i}} p_{2i} \log p_{2i} \right)$$

Rezultatul comparat cu cel de la b ne dă răspunsul la faptul dacă autorul lucrării din care s-au extras cele N substantive preferă componenta latină sau franceză a limbii, după cum el este mai apropiat de (b2) sau (b1).

Este interesant de făcut acest calcul pentru o lucrare beletristică contemporană unde a crescut și numărul neologismelor.

CONCLUZII

Mărimea cunoscută în lingvistica matematică sub denumirea de logaritmul raportului probabilităților a primit prin această interpretare un sens nou din punct de vedere al teoriei informației. Cu ajutorul metodei expuse, una din cele mai vechi încercări a lingvisticii de a stabili preferința etimologică a unor scriitori pentru diferitele componente etimologice ale limbii, —realizată la început printr-o anevoioasă numărare, așa cum a făcut și Hasdeu —, se ridică la nivelul calculelor cu ajutorul mașinii. Acest studiu lărgește posibilitățile de a rezolva anumite dispute încă prezente în lingvistică, de exemplu cu ajutorul formulei (9) se poate calcula logaritmul raportului probabilităților pentru Russo și pentru Bălcescu, ajungîndu-se din nou la concluzia că lucrarea ,,Cîntarea României'' aparține lui Russo. De asemenea, metoda oferă posibilitatea studierii evoluției utilizării diferitelor componente etimologice la diferite etape ș.a.m.d.

BIBLIOGRAFIE

(1) HERDAN GUSTAV : ,,Information theory'' : The calculus of lingvistic observation, 1962.
(2) STAN I, TOȘA A. ș.a. : în CL X, 1965, 1, p. 195.

Iulie 1967

Universitatea Craiova

TERMENI REFERITORI LA PREPARATE CULINARE ÎN GRAIURILE OLTENEŞTI

DE

PAUL LĂZĂRESCU

Materialul lingvistic adunat pentru NALR [1], în cele 98 de localităţi din Oltenia, pe baza chestionarului general şi a chestionarelor speciale [2], precum şi înregistrările pe bandă de magnetofon efectuate în aceleaşi localităţi pentru AFLR [3] — valorificate, deocamdată, prin culegerea selectivă TD-Olt. [4] şi prin GL-Olt. [5] — oferă o mare bogăţie de fapte, a căror aprofundare va duce la apariţia a numeroase studii, precum şi la întocmirea unor monografii ale graiurilor olteneşti.

Prin metodele folosite în culegerea acestui material s-a urmărit obţinerea de date în legătură cu diversele compartimente ale limbii. Astfel anchetele cu ajutorul chestionarului au urmărit fapte privind fonetica, morfologia şi lexicul [6]. Dar materialul obţinut pentru scopurile propuse poate furniza, în egală măsură, date privind fonologia graiului respectiv, tot aşa cum înregistrările pe bandă magnetică oferă cercetătorului numeroase alte aspecte interesante ale graiurilor olteneşti, în afara datelor destinate cercetării sintaxei pentru care s-au efectuat, în special, înregistrările.

Ne-am propus să urmărim cîteva fapte, din domeniul lexicului, furnizate de aceste texte şi anume termenii care denumesc în Oltenia preparatele alimentare din stomacul şi din cecul porcului, cu alte cuvinte denumirile pentru noţiunea *tobă* « mezel preparat din bucăţele de carne

---

[1] *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia, I*, întocmit sub conducerea lui B. Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Bucureşti, 1967 (Academia Republicii Socialiste România, Centrul de cercetări fonetice şi dialectale).

[2] Vezi *Chestionarul Noului atlas lingvistic român*, în FD V, 1963, p. 157—271.

[3] Arhiva fonogramică a limbii române, cf. Valeriu Şuteu, *Arhiva fonogramică a limbii române*, în FD I, 1958, p. 211—219.

[4] *Texte dialectale. Oltenia* publicate, sub redacţia lui B. Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967 (Academia Republicii Socialiste România, Centrul de cercetări fonetice şi dialectale).

[5] *Glosar dialectal. Oltenia* întocmit, sub conducerea lui B. Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967 (Academia Republicii Socialiste România, Centrul de cercetări fonetice şi dialectale).

[6] Vezi T. Teaha, *Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român* (*NALR*), în FD V, 1963, p. 109—122, mai ales capitolul *Conţinutul chestionarului*, p. 113.

de slănină, de măruntaie etc., introduse în pielea care formează stomacul porcului » (*Dicț. limbii române moderne*, s.v.).

Bogăția sinonimelor pentru denumirea noțiunii, precum și neatestarea lor în dicționare, în glosare sau în studiile asupra graiurilor oltenești, ne-au determinat să întreprindem cercetarea de față.

★

Printre diferitele preparate din porc, produse în casă, există și acela cunoscut în limba literară sub denumirea de *tobă*. Este un produs alimentar tradițional, care se face la Crăciun, adică atunci cînd, de obicei, în gospodăriile țărănești se taie porc. Fără să existe sub raportul conținutului vreo deosebire, toba este, sub raportul formei, de două feluri : o tobă mai mare al cărei înveliș îl constituie stomacul porcului, și o tobă mică al cărei înveliș îl constituie cecul porcului. Adesea vorbitorii confundă denumirile acestor produse cu denumirile pentru stomacul și pentru cecul porcului. Cu toate acestea, se pot urmări două serii de termeni : o serie pentru « tobă în stomacul porcului » și o altă serie pentru « tobă în cecul porcului ».

I. Termeni pentru «tobă» (în stomacul porcului)

Această serie de termeni este constituită din derivate de la *burtă*, în cea mai mare parte formate cu sufixe augmentative. La aceste derivate se mai adaugă termenul *borțoi*, un derivat de la *borț* cu sufix augmentativ, care ar putea fi apropiat de *burtă*.

búrtă s.f., apare în vorbirea subiectelor [7] V/902, V/904, V/913, V/915, VII/917, VII/921, X/924, V/926, III și V/929, V/958, V/965, V și VII/966, V și VII/991.

Extinderea sensului de la « stomac » la preparatul culinar din stomacul porcului este explicabilă.

Etimologia necunoscută [8].

burtán s.m., apare în vorbirea subiectelor VII/961, VI/962, VII/992 VII/993, III/996, VII/997. La subiectele V și VII/ 998 întîlnim varianta fonetică *burdán*. *Burtan* este un derivat de la *burtă* cu sufixul augmentativ *-an* [9].

---

[7] Cifrele romane înaintea barei indică subiectele înregistrate, grupate pe vîrste și sexe după cum urmează : I = fetiță între 10—12 ani, II = băiat între 10—12 ani, III = tînără între 18—21 de ani, IV = tînăr între 18—21 de ani (fără stagiu militar), V = femeie între 35—45 de ani, VI = bărbat între 35—45 de ani, VII = bătrînă peste 60 ani, VIII = bătrîn peste 60 ani ; cifrele arabe de după bară indică numărul cartografic al localităților anchetate pentru NALR și AFLR.

[8] Este interesant de a semnala comentariul lui Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, p. 196 : „. . .*burta* la origine era numai cea de animale, mai ales ca termen culinar, și că numai în glumă sau în batjocură s-a zis și despre oameni că au « burtă »”.

[9] Varianta *burdan* se poate apropia și de termenul *bărdan* (*bîrdan*) « stomacul vitelor » atestat de Fr. Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, București, 1898, p. 32 ; termenul *bîrdan* este înregistrat, cu același sens, și de DA s.v. *burduhan*.

burticán s.n., apare în vorbirea subiectelor III/974, V/979, VII/983, V/985, VII/993; la subiectele VII/908 și VII/986 apare varianta *burtucán* [10]. Termenul este un derivat de la *burtă*, ca și *burtan*. De altfel, în vorbirea subiectului V/985 apare și cu sensul de « stomacul porcului »: [punem] *riník și șoríč mult ș-le fáčem așá săculéte și le púnem usturói la mijlóc și băgắm îm‿burticán.*

burtói s.n., apare în vorbirea subiectului V/987: *îm‿burtói am pus așắ: ficắțᵃ tăiéț, am pus și din cárñe tocátă.* Termenul este un derivat de la *burtă* cu sufixul augmentativ *-oi*.

burtumál s.n., apare în vorbirea subiectului VI/962; la același subiect întîlnim și varianta *burtumán*; ne aflăm în prezența tot a unui derivat al lui *burtă*.

borțói s.n., apare în vorbirea subiectului V/927. Termenul este, probabil, un derivat al substantivului *borț* cu sufixul augmentativ *-oi*. DA atestă s.v. *borț* sensul « pîntecele umflat al unei femei însărcinate » iar derivatul *borțóiu* « piatră mare, bolovan ». Evoluția sensului *borț* «pîntece umflat », *borțoi* « tobă » este explicabilă.

Etimologia cuvîntului *borț* este necunoscută. După DA avem, probabil, de-a face cu un cuvînt străvechi, de aceeași origine cu alb. *bark* « burtă », *barke* « semințíe », cf. și G. Meyer, *Et. Wb.* 27.

II. Termeni pentru « tobă mică » (în cecul porcului)

Seria aceasta este constituită din numeroase derivate de la *bundă*, *burtă*, *fund*, precum și din alți termeni. În afara derivatelor cu sufixe augmentative, ca și în seria precedentă, se constată o frecventă derivare cu sufixul *-ete*, specific graiurilor oltenești (*bundafete*, *bundărete* *bundrăfete*, *burtafete*, *cartafete*, *fundărete*). Ordinea prezentării termenilor este, de această dată, cea alfabetică:

bundaféte s.m., apare în vorbirea subiectului VII/918; la subiectele V/924 și VI/923 întîlnim variantele *bundavéte* și respectiv *bundrăféte*. Ar părea să fie un derivat de la *bundă* (*bundră*) «haină blănită, fără mîneci care se încheie subsuoară »; cf. magh., s.cr., rut., pol. *bunda* « idem ». Pentru evoluția sensului de la un tip de îmbrăcăminte la învelișul în care se introduce un anumit preparat culinar și apoi la preparatul însuși, se pot găsi, cu oarecare rezerve, explicații.

Se mai poate presupune și o contaminare între derivatele lui *burtă* (de tipul *burtafete*) și derivatele lui *fund* « intestinul gros » (de tipul *fundărete*). Rezultatul contaminării între *burtafete* și *fundărete* fiind *bundafete*.

bundărắu s., apare în vorbirea subiectului VII/961 și are și sensul de « cecul porcului ». Derivat de la *bundă*.

bundăreác s.n., apare în vorbirea subiectului V/965; la subiectul V/957 îl întîlnim cu sensul « cec (la porc) »; la subiectul V/924 apare varianta *bundăveác*. Termenul este, de asemenea, un derivat de la *bundă*.

---

[10] *Burtucán* poate fi apropiat de termenul *bortocan* « burtă » atestat în *Calendariu ce slujește pre 100 de ani, începînd de la anul 1814 pînă la anul 1914*. Acum întîi românește alcătuit... La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungariei, [1814], p. 170: „Colica, din înfierbîntarea bortocanului și a mațelor". Cf. și DA s.v. *burduhan*.

bundăréte s.m., apare la subiectele VII/918, VII/951, V/952, V/955, VII/957, V/958, V/959, VII/960, VI/962, V/964, V/966, V/969. La subiectul VII/948 întîlnim varianta *bondaréți* (pl.). La subiectele VII/950 și V/968 termenul se întîlnește cu sensul « cecul porcului ». De semnalat că I. Boceanu [11] atestă termenul cu sensul « burta la animale ». De asemenea, *Lexicul regional* [12] înregistrează termenul în comuna Broscari, raionul Vînju-Mare, cu sensul « partea superioară a intestinului gros al porcului ».

bundărúi s., apare la subiectul V/950 atît cu sensul « tobă mică » cît și cu sensul « cecul porcului ». Termenul este tot un derivat de la *bundă*.

burtaféte s.m., apare în vorbirea subiectelor V/916, V/920, V/929, VII/967. Este un derivat de la *burtă*, cf. *bundaféte* de la *bundă*.

burticán s.m., apare la subiectele V/972, VII/974, VII/977, V/991; la subiectele V/908 și V/974 întîlnim varianta *burtucan*; cf. *burticán* cu sensul « tobă » (vezi mai sus).

burtichél s., apare în vorbirea subiectelor VII/911, VII/921; la subiectele V/915 și V/975 întîlnim variantele *burticăl* [13] și respectiv *burticél*. Termenul este un derivat de la *burtă*.

burtói s.n., apare în vorbirea subiectelor V/926 și V/990; cf. *burtói* cu sensul « tobă » (vezi mai sus).

cartaféte s.m., în apare la subiectele V/912 și V/967. La subiectul VII/983 întîlnim termenul cu sensul « cec (la porc) »; cf. Ciaușanu-Sfîrlea [14] s.v. *cartafoi* « mațele groase de la porc umplute cu tocătură, caltaboș ». Termenul este rezultatul unei contaminări între *burtafete*, *bundafete* și *caltaboș*, *cartaboș*.

chirț s., apare la subiectul V/910.

cîrtafói s.n., apare în vorbirea subiectului VII/917; la subiectul VII/991 întîlnim varianta *chirțafoi* care este, desigur, rezultatul unei contaminări între *cîrtafoi* și *chirț* [15].

fundăréte s.m., apare în vorbirea subiectului V și VII/902, VIIa/903, I și VII/909; la subiectul VII/902 întîlnim varianta *fundărét* iar la subiectul VII/914 varianta *fundurete*. Este vorba de un derivat de la *fund* « maț înfundat, cec » (cf. *bundărete* de la *bundă*).

Denumirile prin derivate de la *fund* pot fi explicate prin faptul că cecul porcului este capătul înfundat al intestinului gros denumit și *fund*. DA atestă s.v. *fundei* sensul « partea de sus a mațului (intestinului gros) ».

În prepararea tobei se obișnuiește ca după ce se fierbe să fie așezată între două funduri de lemn, peste care se pune o greutate, pentru a o

---

[11] I. Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1913 (Analele Academiei Române, Tom XXXV. Memoriile Secției literare).

[12] *Lexic regional*, 1960 (Societatea de Științe istorice și filologice).

[13] DA atestă s.v. *burtă* termenul *burtical* cu sensul « un fel de cojoc » și explică această formă ca o disimilare din * *burticar* < *burtică* + *ar*. Pentru transferarea sensului de îmbrăcăminte la preparatul alimentar, cf. derivatele de la *bundă*.

[14] G. F. Ciaușanu și L. Sfîrlea, *Glosar de cuvinte regionale din Vîlcea*, în *Materiale și cercetări dialectale*, I, 1960 (Filiala Cluj, Institutul de lingvistică), p. 219 și urm.

[15] Contaminarea a două sinonime sau quasi-sinonime constituie unul dintre cele mai frecvente cazuri ale acestui fenomen. Cel mai adesea — așa după cum remarca și S. Pușcariu — cuvintele contaminate nu aparțin limbii literare ci limbajului familiar și popular care este mai viu și mai colorat (vezi S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, 1937, p. 429 și urm.).

presa. Produsul alimentar pus la presare între aceste funduri de lemn a putut căpăta denumirea şi de la obiectele folosite în procesul de preparare.

fundói s.n., apare în vorbirea subiectelor VII/926, V/927, V/928, VII/968, VII/997, V/998. Termenul este, de asemenea, un derivat de la *fund*, cu sufixul augmentativ *-oi* (cf. *burtoi* de la *burtă*).

fúndu-pópii s.n., apare în vorbirea subiectului V/939. Denumirea ar putea veni de la faptul că « toba mică », după unele tradiţii, se dă preotului cînd umblă cu ajunul Crăciunului, din casă în casă. Sensul termenului ar putea veni şi dintr-o folosire metaforică [16].

geácu-ăl-gros s.n., apare în vorbirea subiectului V/979. În graiurile olteneşti termenul *geac* (<s.cr. *ǧak*) « săculeţ, trăistuţă » este răspîndit. *Geacu-ăl-gros* este o creaţie metaforică : cecul porcului este comparat cu un sac în care se introduce tocătura de carne, măruntaie şi slănină, adică conţinutul « tobei ».

mătuşói s., apare în vorbirea subiectului VII/923. Ce legătură poate să fie între sensul termenului *mătuşoi* « unchi » atestat de DLR şi sensul de faţă? Se ştie că, în graiuri, adesea perechile de obiecte capătă denumiri de tipul *moş — babă, bărbătuş — muieruşcă*. Avem şi în cazul de faţă de-a face cu o denumire de acest tip pentru perechea «tobă» — «tobă mică»?

rînsă s.f., apare în vorbirea subiectului VII/947. Extinderea sensului « stomac » asupra « preparatului alimentar din stomac » nu creează dificultăţi de explicare.

săcúi s., apare în vorbirea subiectelor V şi VII/962. Sensul ca şi în cazul lui *geac* (vezi mai sus).

tăgîrcioáră s.f., apare în vorbirea subiectului VII/998. Derivat diminutival de la *tăgîrţă* [comp. tc. *tagarǧyk*, n. gr. ταγαρτζίκα] « traistă » ; evoluţia sensului cf. *geac*, *săcui* (vezi mai sus).

tráistă s.f., apare la subiectul VII/943 iar la subiectul V/847 întîlnim *tráista lui Crăciun* : *ş-a mai mícă*, [toba] *áia umpleám cu ficátu, plumînu tot aşá ca cartabóşi, áia-i spúne tráista lu Crăcún* ; pentru sens, cf. *geacu-ăl-gros*, *săcui*, *tăgîrcioară*.

★

Din examinarea termenilor care denumesc, în graiurile olteneşti, noţiunea « tobă », putem desprinde cîteva observaţii cu caracter mai general. Denumirile acestui produs provin, în cea mai mare parte, prin derivare cu sufixe augmentative sau cu sufixul specific graiului oltenesc *-ete*, de la următorii trei termeni :

a) de la *burtă* (*burtan*, *burtican*, *burtoi*, *burtumal*, *burtafete*, *burtichel*, *borţoi*)

b) de la *bundă* (*bundafete*, *bundărău*, *bundăreac*, *bundărete*, *bundărui*)

c) de la *fund* (*fundărete*, *fundoi*, *fundu-popii*).

Aceste derivate cu sufixe au, fără îndoială, un plus de expresivitate, termenii creaţi avînd consecinţe în planul stilistic al graiurilor [17].

---

[16] DA atestă s.v. *caltaboş* şi sinonimul *staniţa-popii* « maţul mai gros umplut cu păsat şi carne ».

[17] Cf. Henri Mitterand, *Les mots français*, 1965, p. 48.

Evoluția semantică în cazul derivatelor lui *burtă* este normală și simplu de explicat.

În cazul derivatelor de la *bundă*, la baza sensului nou stă metafora. Numele obiectului de îmbrăcăminte este aplicat produsului alimentar datorită trăsăturilor comune care fac să se apropie și să se compare articolul de îmbrăcăminte cu produsul culinar.

Se știe că tot ceea ce înconjoară pe om îi furnizează imagini, îi sugerează comparații, rezultatul lingvistic constituindu-l metafora. Astfel, numele unui obiect își extinde sfera semantică asupra altui obiect, datorită unei asemănări de formă sau de întrebuințare. Stomacul și cecul porcului, folosite ca înveliș al unui preparat alimentar, au trezit imaginea unei îmbrăcăminți de tipul celei denumite *bundă*. Crearea unei asemenea metafore este, desigur, un fapt individual, dar răspîndirea ei se datorește, cu exclusivitate, grupării sociale. Societatea este aceea care primește sau respinge metafora, așa cum, de altfel se întîmplă cu orice inovație lingvistică.

Metaforele de acest tip sînt înțelese numai în grupul social în care se nasc. Termenul însuși, cu care s-a făcut comparația (*bundă*), aparține exclusiv mediului social țărănesc, așa că derivatele lui, care denumesc produsul alimentar în discuție, au o circulație restrînsă, în mediul social respectiv.

În cazul derivatelor termenului *fund*, sensul s-a extins fie de la cecul denumit astfel, fie de la obiectul folosit în procesul de preparare al articolului alimentar în discuție, la produsul însuși. Omonimia termenului *fund* a putut da naștere și la metafore (de exemplu *fundu-popii*) pentru a denumi aceeași noțiune.

Un alt procedeu pentru denumirea noțiunii « tobă » — în afara derivării de la termenii de mai sus — îl constituie extinderea sensului unei întregi serii de sinonime, denumind un obiect, asupra noțiunii de care ne ocupăm. Astfel sinonimele *geac*, *săcui*, *tăgîrcioară*, *traistă* «sac dreptunghiular de pînză » au căpătat și sensul « tobă mică ».

Acest transfer prin „similaritate de sens substanțială" după clasificarea lui S. Ullmann (*The Principles of Semantics*), se datorește funcțiunii comune a celor două noțiuni [18].

Imaginația și fantezia individuală a jucat și de data aceasta un rol deosebit de important. Existența unor asemănări între articolul care trebuie denumit și diferențiat de altele și un obiect oarecare, a făcut pe individ să-l denumească prin numele obiectului. Metafora fiind însă o creație individuală, același obiect, *toba*, a putut provoca în mintea a doi indivizi imagini deosebite (de exemplu *bundă* și *traistă*). Totuși între aceste obiecte poate fi găsită o trăsătură comună.

Dar și în cazul în care în mintea a doi indivizi asemănarea dintre « produsul alimentar » și « traistă » a avut loc în mod independent, produsul alimentar a fost denumit prin termenul existent pentru noțiunea « traistă » în graiul individului respectiv. Așa se explică denumirea « tobei » prin seria de sinonime pentru noțiunea « traistă ».

[18] Cf. Pierre Guiraud, *La sémantique*, 1964, p. 51.

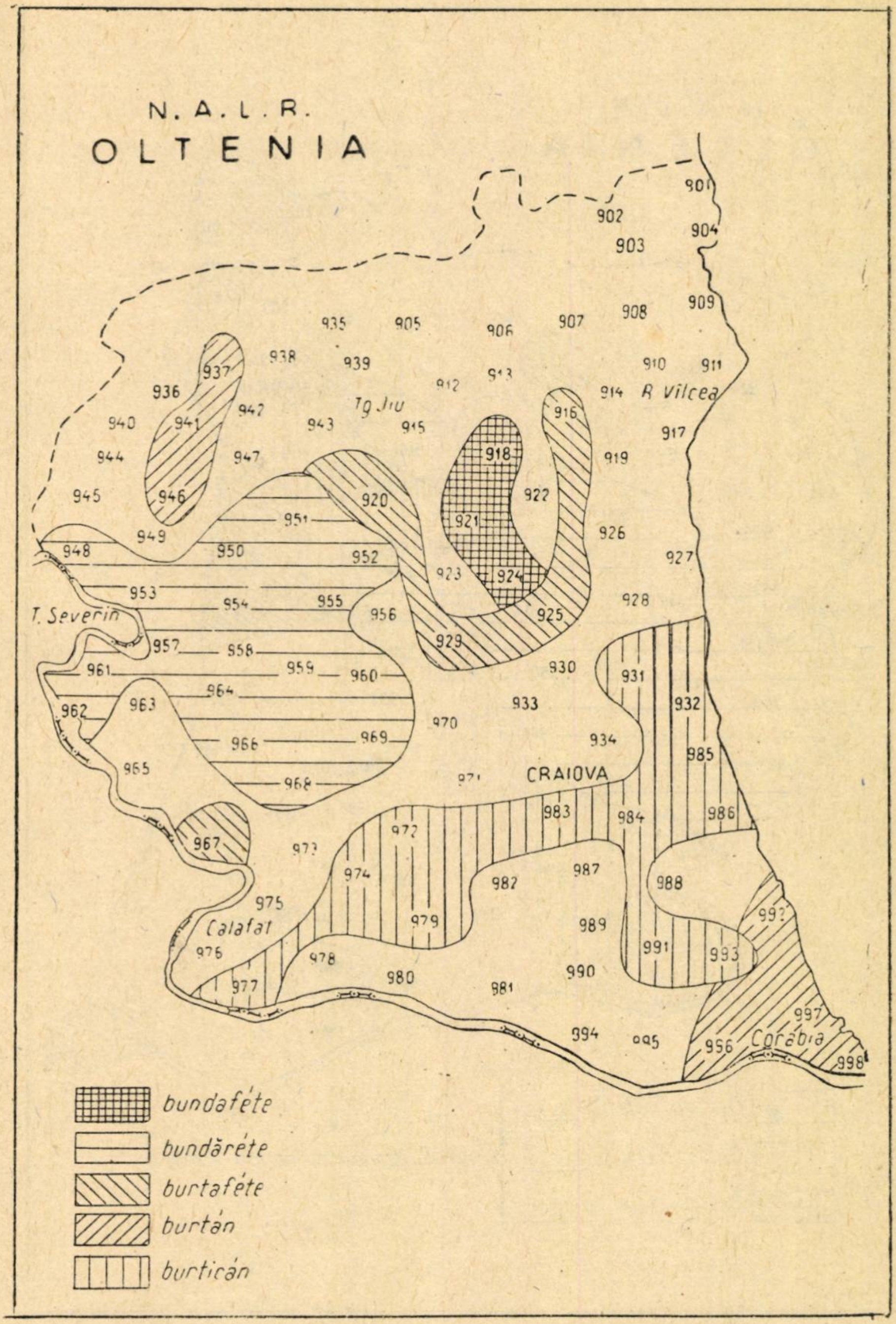

N.A.L.R.
OLTENIA
Tg Jiu
R. Vilcea
T. Severin
CRAIOVA
Calafat
Corabia
bundaféte
bundăréte
burtaféte
burtán
burticán

Fig. 1

N.A.L.R
OLTENIA
Tg. Jiu
R. Vîlcea
T. Severin
CRAIOVA
Calafat
Corabia
Derivați de la bundă
Derivați de la burtă
Derivați de la fund
pentru denumirea noțiunii « tobă mică »

Fig. 2

Dintre toți termenii analizați mai sus, unii au, desigur, o răspîndire teritorială mai întinsă, iar alții una mai restrînsă.

Pentru exemplificare, reproducem două hărți în care sînt prezentate (harta nr. 1) ariile unora dintre termenii cei mai răspîndiți pentru denumirea acestor preparate culinare, și (harta nr. 2) ariile derivaților de la *bundă*, *butăă* și *fund* pentru denumirea noțiunii « tobă mică ».

Iulie 1967

Centrul de cercetări fonetice și dialectale,
București, Calea Victoriei 194

Notă. După redactarea articolului de față, într-o anchetă efectuată în Muscel (comunele Boteni, Lerești și Rucăr), am constatat unele fapte care confirmă presupunerea noastră că perechea «tobă» — «tobă mică» ar fi denumită, în graiuri, prin perechi de termeni de tipul *moș* — *babă* (vezi, mai sus, p. 621, s. v. *mătușoi*). Într-adevăr, în localitățile menționate cecul porcului folosit în prepararea tobei este denumit *moș*, iar stomacul *babă* sau *moașă*.

P.L.

O PARALELĂ SINTACTICĂ ROMÂNO-SPANIOLĂ : „SĂRACA DE MINE !"/„¡ POBRE DE MÍ !"

DE

OLGA TUDORICĂ

Printre construcţiile nominale alcătuite din doi termeni uniţi prin prepoziţia „de", sintagma de tipul „săraca de mine" ocupă un loc deosebit datorat atît expresivităţii ei cît şi originii încă obscure. Diferenţierea acestei sintagme de construcţiile nominale similare, de tipul rom. „dimonul de dascăl", fr. „ce fripon de valet", sp. „el diablo de toro", se realizează şi pe alt plan, acela al distribuţiei ei în cadrul Romaniei [1], prezenţa ei constatîndu-se numai la extreme, în domeniile lingvistice dacoromanic şi iberoromanic [2], fapt pe care îl semnalează Meyer-Lübke [3].

Cu toate acestea, în majoritatea studiilor consacrate ei, sintagma „săraca de mine"/„ ¡ pobre de mí !" a fost tratată nediferenţiat de construcţiile nominale de tipul „zgripţuroaica de scorpie", „el diablo de toro" etc. răspîndite în toată Romania. Astfel procedează Meyer-Lübke, care în *Grammaire des langues romanes* [4], consideră că sintagma „¡ pobre de mí !" face parte din aceeaşi categorie cu sintagmele „zgripţuroaica de scorpie"

---

[1] În Romania centrală, sintagma de acest fel nu există (vezi Alf Lombard, „*Li fel d'anemis*", „*ce fripon de valet*", Uppsala, 1931, p. 13, 53.

[2] Pentru mai multă claritate, limităm cercetarea la română şi spaniolă, făcînd abstracţie de idiomurile învecinate lor — portugheza, dialectele romanice sud-dunărene, dialectele meridionale franceze şi gascona, dialectele italiene de sud — din care sintagma nu lipseşte. Pentru portugheză, ea este semnalată sub forma „amargo de mim" încă din secolul trecut, de către B. P. Hasdeu (vezi I. Iordan, *Dialectele italiene de sud şi limba română*, în „Arhiva" XXXIII, 1926, 3—4, p. 185) ; pentru dialectele române sud-dunărene, sintagma *mar di mini* este înregistrată de T. Papahagi în *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Bucureşti, 1963 ; pentru dialectele franceze meridionale, vezi L. Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, cap. 75, § 7 : „pauvre de nous" en gascon et en béarnais ; „pauvre d'eux", (cap. 195, § 5) l'expression „pauvre de moi"... semble être surtout répandue dans le français du Midi et, en particulièr, dans les parlers qui ont une affinité plus ou moins directe avec l'aire linguistique espagnole" ; pentru dialectele italiene de sud : Iorgu, Iordan, *loc. cit.*, p. 185 : teram. „mar'a me" întrebuinţat ca interjecţie şi explicat de Savini... „quasi amaro me" ; abr. „mara, triste, misero", „mar'a gisso". Trebuie să se remarce însă, că în dialectele italiene de sud în locul prepoziţiei „de" apare prepoziţia „a". G. Rohlfs, *Dizionario dialettale delle tre Calabrie*, Halle, Milano, 1932 : C(osenza) „mar'a eu" ; Reggio Calabria : „mar'a mia".

[3] *Grammaire des langues romanes*, III, Leipzig, 1900, § 234—273, „chose à remarquer, le roumain concorde ici avec les langues de l'ouest".

[4] III, Leipzig, 1900, § 234.

(sic !), ,,el bueno de arriero" etc. ; în studiul său ,,*Li fel d'anemis*", ,,*ce fripon de valet*" [5], Alf Lombard menţionează formele sintagmei ,,¡ pobre de mí !" în provensală, portugheză şi română, dar fără nici un comentariu (sugestia cuprinsă în trimiterea pe care o face la sfîrşitul studiului său — ,,cf. le type avec une simple interjection comme premier élément, esp. ,, ¡ ay de mí !", pg. ,,ay de mim !" M. L. 310" — trece aproape neobservată). În *Stilistica limbii române* [6], Iorgu Iordan, bazîndu-se pe marea asemănare dintre construcţiile nominale ,,hîrca de babă" şi ,,sărmana de ea" etc., le încadrează în acelaşi paragraf; procedînd astfel, face şi presupunerea pe care, de altfel, o pune sub semnul întrebării, dacă ,,începutul nu l-au făcut cumva substantivele (,,hîrca de babă") după care se vor fi luat şi adjectivele".

Un punct de vedere diferit în ceea ce priveşte raportarea sintagmei ,,¡ pobre de mí !" la construcţiile nominale de tipul ,,el diablo de toro" prezintă studiul lui Rafael Lapesa, *Construcciones nominales con* ,,*de*" [7]. R. Lapesa încadrează aceste sintagme în tipuri diferite dar fără a motiva temeinic un astfel de tratament. De altfel, dată fiind similitudinea formei, a forţei expresive şi a tonului exclamativ, motivarea diferenţierii celor două tipuri de sintagme este şi greu de făcut, dacă nu se ţine seama de conţinutul lor, de valorile sintactice şi de raportul existent între elementele componente.

Înainte de a încerca să stabilim ce anume stă la baza deosebirii dintre cele două tipuri de sintagme, se impune să precizăm că am considerat identice construcţiile sp. ,, ¡ pobre de mi !", rom. ,,săraca de mine !", atît în conţinut cît şi în formă. Identitatea aceasta ar putea fi contestată de diferenţa minimă de structură, constînd în determinarea prin articol definit a primului termen din construcţia nominală românească; o asemenea obiecţie se dovedeşte însă a fi neconcludentă, deoarece în română alături de forma cu articol apare, deşi mai puţin frecvent, este adevărat, şi forma fără articol ,,biet de tine" (,,Biet de tine ! nici tu n-ai fost făcut în ceas bun ! — Slavici, ap. TDRG) [8].

Ceea ce diferenţiază în primul rînd sintagmele în discuţie este conţinutul primului termen; în sintagma ,,el diablo de toro" sau ,,hîrca de babă" este indiscutabil substantiv. Nu se poate omite însă faptul susţinut de Alf Lombard, că acest substantiv are ,,un sens très proche de celui d'un adjectif épithétique et *monstrum mulieris*, *cet imbécil de valet*, valent approximativement *mulier monstruosa*, *ce valet imbécil*", că ,,ce nom peut quelquefois, par syllepse prendre (ou garder) certains caractères adjectivaux" [9]. Deci primul termen al sintagmelor ,,el diablo de toro", ,,hîrca de babă" corespunde în acelaşi timp unei reprezentări concrete a diavolului, a hîrcii, dar şi unei trăsături caracteristice, concepută ca o calitate esenţială, definitorie, a celui de-al doilea termen.

Conţinutul primului termen al sintagmei de tipul ,,biata (săraca) de mine !"/,, ¡ pobre (desdichada) de mí !" nu este de substantiv nici chiar pentru română unde, de cele mai multe ori, el apare articulat, ci de adjec-

[5] Uppsala, 1931, p. 53.
[6] Bucureşti, 1944, p. 36, 120—121.
[7] ,,Filologia", VIII (1962), Buenos Aires, p. 171.
[8] *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913, s. v. *biet*.
[9] *Loc. cit.*, p. 41 şi 12.

tiv. Potrivit afirmației de mai sus a lui Alf Lombard, care atribuie primului termen, fie el chiar substantiv, valoare adjectivală de epitet, această valoare va fi cu atît mai intensă, mai evidentă, în cazul unui adjectiv (substantivat sau nu) [10]. Contrariu situației primului termen din sintagma ,,el diablo de toro", ,,hîrca de babă", primul termen din sintagma ,, ¡ pobre de mí!"/,,săraca de mine!", fiind numai expresia unui sentiment de compasiune, nu poate corespunde niciodată unei reprezentări concrete. Existența acestei diferențe, insesizabile în vorbire, lămurește raportul care există între termenii celor două sintagme. La baza construcțiilor substantivale de tipul rom. ,,hîrca de babă", sp. ,,el diablo de toro" se află un raport de comparație [11], în care primul termen este totdeauna subordonat celui de-al doilea. Astfel, ,,hîrca" este termenul cu care este comparată ,,baba", iar ,,el diablo", diavolul, termenul cu care este comparat taurul, ,,el toro". Valoarea aceasta o înregistrează și *Gramatica limbii române* [12], care stabilește că atributul substantival prepozițional în exemple ca ,,șarpele de împărat", Beniuc, V. 160, ,,ce pari de lumînări", Delavrancea, H.T., 147, exprimă termenul comparat într-un raport inversat: ,,Termenul care în realitate este determinat devine determinant".

Între termenii construcției ,,săraca de mine!"/,,¡ pobre de mí!" nu se poate stabili un raport de comparație, nu se poate compara un termen abstract, care exprimă compasiunea (primul termen), cu persoana care o provoacă (al doilea termen).

Faptul că raportul de determinare se stabilește prin aceeași prepoziție în ambele construcții nominale nu probează identitatea lor, căci prepoziția ,,de" are o valoare, un sens distinct, după cum face parte dintr-o sintagmă sau din cealaltă. Astfel, în ,,hîrca de babă" prepoziția ,,de" indică asocierea, iar în ,,săraca de mine" referirea, introducînd un atribut pronominal de relație [13].

O altă deosebire constă în intensitatea diferită a tonalității exclamative și în aspectul distinct al liniei melodice [14]. Din cauza ,,sentimentului puternic de compătimire pe care vorbitorul îl simte față de el însuși sau față de altcineva la al cărui necaz participă" [15], tonul exclamativ al sintagmelor ,,¡ pobre de mí!"/,,săraca de mine!" este foarte intens, păstrîndu-se chiar și în frazele enunțiative. Poate din această cauză R. Lapesa [16] consideră caracterul exclamativ specific numai acestui tip de sintagme (în

[10] Poate din această cauză I. Iordan, în *Stilistica...*, p. 120, desemnează primul termen al comparației prin adjectiv substantivat.

[11] Această particularitate este sesizată de Alf Lombard, *loc. cit.*, p. 19, numai în cazul ,,calificativelor care exprimă o comparație injurioasă cu un animal (trad. ns.), ,,cet animal de garçon"; de fapt, dacă ținem seama că Alf Lombard a făcut clasificarea construcțiilor nominale după conținutul primului termen — calificative care exprimă necinstea, prostia, murdăria etc. — ,,animal" din ,,cet animal de garçon" nu exprimă comparația, ci animalitatea. Părerea noastră este că raportul de comparație există și în cazul celorlalte categorii menționate de Alf Lombard, nefiind de fapt nici o diferență între ,,cette vieille conserve de marquise", ,,mon tiran de père", ,,ma cocotte de vie" etc. și ,,cet animal de garçon" sau ,,une brute d'étranger".

[12] București, 1963, I, p. 344, II, 1965, p. 126.

[13] Aceeași funcție o îndeplinește prepoziția ,,de" și în alte sintagme: cf. sp. ,,de días chicas", rom. ,,mare de ani", ,,de-un cot de lungi" etc.

[14] Este regretabil că nu putem verifica această ipoteză cu ajutorul unor aparate corespunzătoare.

[15] I. Iordan, *Stilistica...*, p. 36.

[16] *Loc. cit.*, p. 170, 178.

timp ce celelalte tipuri sînt definite în funcţie de părţile integrante, tipul ,,¡ pobre de mí!'' este definit, în primul rînd, prin caracterul lui exclamativ). În cazul sintagmei de tipul ,,el diable de toro'', ,,hîrca de babă'', caracterul emfatic exclamativ apare diminuat sau dispare cu totul în frazele enunţiative. Cît despre linia melodică în exclamaţii, aceasta urcă în două puncte ale sintagmei ,,¡ pobre de mí!'' ,,săraca de mine!'' — la începutul şi la sfîrşitul ei — şi într-un singur punct al sintagmei ,,hîrca de babă'', ,,el diablo de toro'', la începutul primului termen.

Am considerat necesare aceste precizări deoarece, pe de o parte, cu ajutorul lor se poate dovedi că sintagmele de tipul ,,hîrca de babă'', ,,el-diable de toro''/,,săraca de mine'' ,,¡ pobre de mí!'' sînt construcţii nominale diferite, iar pe de alta se poate exclude identitatea originii lor sau naşterea construcţiei pronominale din cea substantivală.

În ceea ce priveşte originea construcţiei de tipul ,,el diablo de toro'', ,,hîrca de babă'', ea este clară, apărînd ca o continuare şi dezvoltare a sintagmei nominale latineşti ,,monstrum mulieris''[17], pe cînd originea construcţiei ,,¡ pobre de mí!'', ,,săraca de mine!'', după cum s-a spus, nu a fost stabilită încă.

Astfel se explică şi mulţimea ipotezelor cu privire la apariţia acestei sintagme. Printre acestea, deoarece o socotim mai apropiată de adevăr, o semnalăm pe cea sugerată de Rufino José Cuervo[18] care, alăturînd sintagma adjectivală de cea interjecţională, mai ales prin exemple, lasă să se înţeleagă că prima este o construcţie analogică după a doua.

Se impune, deci, ca pentru lămurirea originii sintagmei formate din adjectiv (substantivat) + de + pronume, de tipul ,,¡ pobre de mí!'', ,,săraca de mine!'', să cercetăm sintagma formată din interjecţie + de + pronume, de tipul ,,¡ ay de mí!''. Menţionăm faptul că şi această construcţie lipseşte din limbile romanice centrale[19]. Atît în spaniolă, cît şi în română, sintagma alcătuită din interjecţie + de + pronume corespunde limbajului familiar popular. În spaniolă, această sintagmă atestată încă din operele preclasice, abundă în cele clasice[20]. În română, este frecventă încă din textele religioase din secolul al XVI-lea. Tocmai frecvenţa mare a utilizării ei explică apariţia unor expresii ca ,,e vai + de + pronume'', ,,ca vai + de + pronume'', e ,,ca vai de om (de lume)''.

Alături de formele menţionate ,,¡ ay de mí!'', ,,vai de mine!'', textele oferă însă şi exemple de sintagme fără prepoziţie ,,¡ ay mí!''[21] sau ,,¡ ay me!'' pentru spaniolă şi ,,vai mie!'' pentru română, care au dispărut din vorbirea curentă. În spaniolă ,,¡ ay mí!'' a dispărut cu totul,

---

[17] Alf Lombard, *Les constructions nominales dans le français moderne*, Stockholm, 1930, p. 35; Iorgu Iordan, *Stilistica...*, p. 121; L. Tesnière, *op. cit.*, cap. 195, § 18.

[18] *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana*, Paris, 1893, 2, p. 794, col. 2.

[19] Vezi dicţionarele şi gramaticile franceze (A. Grevisse, *Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, Paris, 1955, p. 970; Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Bucureşti, 1893—1895, s.v. (corespondentul sintagmei româneşti este ,,malheur à moi!''); dicţionarele italieneşti (Riguttini-Fanfani, *Voccabolario italiano*, Firenze' 1875, Zingarelli, *Voccabolario della lingua italiana*, Bologna, 1957) înregistrează construcţia cu prepoziţia *a* ,,guai a me!''.

[20] R. J. Cuervo, *op. cit.*, 2, p. 793—795; J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua española*, Berna, 1954, s.v. ,,ay''.

[21] Cuervo, *op. cit.*: *mesquino, ay mí nasci en ora dura* (Berceo, 1753).

iar,, ¡ ay me !" abia dacă se foloseşte în stilul burlesc [22]. În română, ,,vai mie !" este considerat propriu limbii literare vechi sau poeziei [23]. Dintre aceste două construcţii numai cea din urmă este moştenită din lat. ,,vae mihi". Originea celeilalte sintagme care are ca element de legătură între interjecţie şi pronume preopoziţia ,,de" nu a fost încă lămurită.

După părerea lui Mayer-Lübke, prepoziţia ,,de" nu poate fi considerată ca un reprezentant al genitivului : ,,c'est plutôt le ,,de" qui introduit le nom de l'objet touché par l'action : malheur par rapport à moi"[24]. În acest caz prepoziţia ,,de" din sintagma interjecţională trebuie să fie asociată cu prepoziţia dintre verbe ca ,,a se bucura", ,,a se plînge" şi obiectul lor. R. Lapesa, în studiul său asupra construcţiilor nominale, menţionează punctul de vedere al lui Meyer-Lübke, considerîndu-l preţios, dar cînd încearcă să explice originea latină a sintagmei interjecţionale cu prepoziţie, recurge la un genitiv exclamativ latinesc de tipul ,,O miserae sortis !", care apare destul de rar şi care este pe deasupra şi împrumut grecesc [25].

Credem că numai pornindu-se de la apropierea pe care Meyer-Lübke o face între prepoziţia ,,de" din ,,¡ ay de mí !" şi prepoziţia care leagă verbe ca ,,a se plînge", ,,a-i fi milă" de complementul lor se poate explica prezenţa prepoziţiei în sintagma care ne interesează.

Asocierea pe care o face Meyer-Lübke ne îndreptăţeşte să presupunem posibilitatea transmiterii prepoziţiei ,,de" de la verb la interjecţie, fapt plauzibil deoarece, atît în română cît şi în spaniolă interjecţiile care se substituie unui verb păstrează regimul prepoziţional al acestuia [26]; altfel spus, interjecţia, care se comportă ca un verb, poate avea determinările şi complinirile acestuia. În cazul sintagmei ,,vai de mine !"/,,¡ ay de mí !" complinirea are funcţia sintactică a unui complement de referinţă sau de relaţie. Aceeaşi funcţie o avea în latina clasică genitivul de relaţie care indica obiectul sau cauza sentimentului unor verbe de tipul ,,misereor". Astfel ,,pigeat stultitiae meae" însemna ,,je suis mécontent sous le rapport de ma sottise" [27]; cînd asemenea construcţii impersonale devin personale, ,,miserere sociorum" ajunge să aibă aceeaşi semnificaţie ca rom. ,,mi-e milă de soţi". Pentru o epocă mai tîrzie [28], gramaticile consemnează însă substituirea acestui genitiv de relaţie printr-un ablativ precedat de prepoziţia ,,de". Astfel se ajunge ca grupurile formate din verbe care exprimă un sentiment de bucurie sau compătimire ,,gaudeo" [29] sau ,,misereor" (şi complementul care desemnează fiinţa ce provoacă

---

[22] R. J. Cuervo, *op. cit.*, p. 794, 12.

[23] H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1895, vol. III, s. v.

[24] *Op. cit.*, III, § 376.

[25] *Lucr. cit.*, în ,,Filologia", VIII, p. 181.

[26] Cf. ,,La un alt caz iar... pac ! la ,,Războiul" " (Caragiale, *Opere* IV, Bucureşti, 1939, p. 154 şi trad. sp. ,,En caso de necesidades, ¡ zas ! al ,,Combate" " (Caragiale, *Una carta perdida*, Buenos Aires, 1953).

[27] A. Ernout-F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1964, § 73, p. 58.

[28] *Ibidem*, § 59; Meyer-Lübke, *op. cit.*, § 365; Leumann-Hoffmann Szantyr, *Lateinische Grammatik auf der Grundlage des Werkes von Friedrich Stolz und J. H. Schmalz*, Bd. II, München, 1965, § 60, p. 82.

[29] Vezi *Thesaurus linguae latinae*, VI, 1925—1926, Lipsiae s. v. ,,gaudes"; Plin. paneg. 59. 4 *de absente*; Tert. *Scorp. 13*, p. 174. 20 *de Thessalonicensibus*, *Hier. Epist.*, 14, 8.4. *Vulg. Sirach* 8, 8 *de... inimico.*

emoţia şi îi suportă consecinţele să aibă trei posibilităţi de expresie: verb + genitiv de relaţie („miserere sociorum"), verb + ablativ („miserere nobis" [30]) şi verb + de + ablativ („miserere de nobis" sau ca în Seneca „gaudeo de tuo") [31].

Între „miserere sociis", „miserere de sociis" („nobis") şi „vae sociis" („nobis") exista similitudinea de conţinut emoţional; substituirea verbului prin interjecţie era deci posibilă. O dată efectuată această substituire, interjecţia împrumută şi regimul verbului. De altfel, la o formă „vae de nobis" se ajunge cu atît mai uşor cu cît dativul din „vae nobis" a putut fi interpretat la un moment dat în vorbirea populară familiară, căreia sintagma îi aparţine, ca un ablativ.

Un argument în favoarea ipotezei cu privire la transmiterea regimului prepoziţional de la interjecţie la verb îl oferă un exemplu extras dintr-o nuvelă aparţinînd lui Italo Calvino, care reproduce destul de fidel vorbirea populară. Se ştie că în italiană echivalentul construcţiei interjecţionale din română şi spaniolă este „guai a me", deci cu prepoziţia „a" ca element de legătură între interjecţie şi pronume. Totuşi, în exemplul din Italo Calvino [32], „Ohimè di me!" interjecţia prezintă şi construcţia aglutinată („Ohimè") dar şi pe cea nouă, cu prepoziţia „di". Or, existenţa prepoziţiei „di" nu poate fi explicată decît prin analogie cu verbele de tipul „mi duole di...", „ho compassione di...".

Faptul că sintagma „vae de nobis" nu este atestată în textele latineşti clasice, nu exclude cu totul existenţa acestei construcţii în limba populară, de unde se va fi transmis în Peninsula Iberică şi Dacia. Acest lucru îşi găseşte sprijin în faptul că ablativul cu prepoziţie, complement al unor verbe înrudite în conţinut cu cele menţionate, al verbului „gaudere" de pildă, este consemnat în texte din sec. II — IV e.n. [33].

De asemenea, faptul că am pornit de la observaţia lui Meyer-Lübke cu privire la prepoziţia „de" nu este un argument în favoarea situării construcţiei interjecţionale cu „de" într-o epocă romanică, aşa cum socoteşte R. Lapesa [34]. Meyer-Lübke observă numai că acest „de" romanic nu trebuie considerat „comme un représentant du génitif latin", ci ca un „de qui introduit le nom de l'objet touché par l'action" [35]. Deci Meyer-Lübke nu se pronunţă împotriva originii latine, singura care poate explica existenţa sintagmei în română şi spaniolă, ci împotriva considerării prepoziţiei „de" ca o marcă a genitivului latinesc. După cum am demonstrat într-un paragraf anterior, ipoteza lui Meyer-Lübke se verifică parţial: prepoziţia „de" nu continuă un genitiv, ci un ablativ din latina populară, care însă are la bază un genitiv de relaţie în latina clasică.

Originea sintagmei interjecţionale o lămureşte pe aceea a sintagmei adjectivale; apropierea dintre cele două construcţii nominale a sugerat-o, după cum s-a mai spus, R. J. Cuervo. În articolul dedicat prepoziţiei

[30] A. Ernout-F. Thomas, *op. cit.*, § 73: En bâs latin, *misereor de* + abl. ou *alicui* cf. *Itala*, *Matth.* 9, 27 (codd. Verc. Brit) *miserere nobis.*

[31] *Thesaurus*... s. v. „gaudeo", Seneca, *Epist.*, 23, 6.

[32] *I raconti*, Torino, 1960, p. 84.

[33] *Thesaurus*..., s.v. „gaudere".

[34] R. Lapesa, *loc. cit.*, p. 180.

[35] *Op. cit.*, § 276.

„de" [36], Cuervo menționează anumite „adjectivos que se usan interjectivamente solos o acompañados de una interjección". De asemenea, R. J. Cuervo observă că „estas expresiones — e vorba de „¡ ay desdichado!" — admiten el mismo complemento con „de" para señalar el objeto del sentimiento".

Într-adevăr, există o mare similitudine între interjecțiile „ay"/„vai" și adjectivele „pobre"/„bietul", similitudine atît în ceea ce privește conținutul, cît și în ceea ce privește forța expresivă și tonul exclamativ. Ținînd seamă de acest lucru, construcția nominală „¡ desdichado de mí!" — „bietul de mine!" poate fi considerată o construcție analogică după cea interjecțională. Este posibil ca sintagma nominală „¡ desdichado de mí!" să fi luat naștere, așa cum sugerează Cuervo prin exemplele date, din contaminarea între „¡ ay de mí!" și „¡ ay triste!", din care va fi rezultat „¡ ay triste de mí!" și apoi „¡ triste de mí!". La aceasta a contribuit, desigur, și faptul că datorită unor condiții afective speciale adjective ca „¡ pobre!" „biet!" folosite exclamativ, capătă valoare de interjecție, așa cum se întîmplă de altfel și în cazul altor adjective : astfel în română „amar", printr-o fază intermediară de substantivare [37] poate deveni interjecție. Această valoare explică de ce în spaniolă adjectivele, deși urmate de o determinare, rămîn, contrariu normei limbii spaniole, nearticulate. Deci, conținutul acestor adjective este, ca și în cazul interjecției, asemănător cu acela al verbelor de tipul „misereor", verbe care au ca regim un complement de relație introdus prin prepoziția „de". Aceasta înseamnă că presiunea analogică asupra sintagmelor exclamative de tipul „¡ ay pobre!" „vai, săracul!" s-a putut exercita din două direcții, aceea a sintagmei interjecționale și a verbelor de tipul „tengo piedad de", „mi-e milă de".

Astfel, prepoziția „de" din sintagma adjectivală poate avea aceeași origine ca în sintagma interjecțională. Adjective ca „pobre",/„săracul", folosite cu valoare de interjecție și avînd conținut identic sau, în orice caz, foarte asemănător cu al verbelor de tipul „misereor", ajung să exprime, ca și acestea, obiectul care suportă compătimirea, prin intermediul prepoziției „de".

Cît despre epoca în care apare sintagma „¡ pobre de mí!"/„săraca de mine!", ea se situează la fel ca și pentru sintagma interjecțională, în primele secole ale mileniului trecut, înainte de constituirea limbilor romanice, în perioada în care contactul Iberiei și Daciei cu latinitatea preromanică sub aspectul ei popular era încă destul de vie [38].

Faptul că cele două construcții lipsesc din Romania centrală și că ele apar în ariile laterale ale românei și spaniolei, ne permite să le încadrăm în seria paralelelor româno-spaniole.

August, 1967

Facultatea de limbi clasice și romanice, București, str. Edg. Quinet, 7

[36] *Diccionario de constructión...*, II, 794, § β.

[37] J. Byck, „*Desagréable" comme moyen de renforcement*, Paris-Bucarest, 1937, p. 5; DLR, București, 1913, s. v.

[38] L. Herman, *Le latin vulgaire*, Paris, 1967, p. 119.

NOTE DESPRE GRAMATICA ARABĂ

DE

NADIA ANGHELESCU

În ultimii ani, moştenirea gramaticilor arabi, puţin şi uneori denaturat cunoscută în afara lumii arabiştilor, este supusă unor reevaluări din ce în ce mai intense care par să schimbe, în oarecare măsură, unele idei prea uşor primite pînă acum. Discuţiile care au animat vreme îndelungată lumea orientaliştilor în legătură cu sursele gramaticii arabe n-au luat încă sfîrşit — lipsesc încă studiile de amănunt care să facă posibile sintezele — dar ceea ce s-a reţinut cel mai adesea din toate ipotezele menţionate a fost cea privitoare la originea grecească a gramaticii arabe, ipoteză care a diminuat sensibil interesul pentru studiile gramaticilor arabi.

Printre cele mai noi studii privitoare la gramatica arabă, cel mai impunător este, fără îndoială, cel pe care îl realizează Henri Fleisch în lucrarea sa *Traité de philologie arabe*[1], unde găsim, în afară de referirile permanente la gramaticii arabi în legătură cu toate problemele studiate, un capitol de preliminarii privind mai ales metoda gramaticilor arabi, şi un alt capitol, în care se schiţează o scurtă istorie a gramaticii arabe („Esquisse d'un historique de la grammaire arabe"). Autorul, considerat la ora actuală unul dintre cei mai buni cunoscători ai gramaticilor arabi, adoptă o poziţie prudentă în ceea ce priveşte influenţele care s-au exercitat asupra gramaticii arabe. O primă observaţie, nu lipsită de subtilitate, este că în timp ce, în general, tradiţiile gramaticale se stabilesc cu greu şi nu produc opere de sinteză decît după o perioadă îndelungată de critici şi dispute, *Cartea* (al-Kitab) lui Sibawayhi (m. 177 H.) este o operă care codifică tot ce este esenţial în limba arabă.

O evoluţie atît de rapidă presupune, deci, unele influenţe din afară. Fleisch nu stăruie asupra presupunerilor privind sursele indiene ale gramaticii arabe (de altfel, prezentarea făcută în capitolele următoare a modului remarcabil în care gramaticii arabi au studiat sunetele limbii lor nu prea lasă loc unor asemenea presupuneri), dar se opreşte asupra influenţelor greceşti atît de mult discutate. El atrage încă de la început atenţia că nu este vorba de influenţe pe care gramatica grecească le-ar fi exercitat asupra gramaticii arabe, ci de influenţe ale *logicii aristotelice*.

---

[1] Ne referim aici la primul volum al lucrării (Imprimerie catholique, Beyrouth, 1961), care conţine *Préliminaires*, *Phonétique*, *Morphologie nominale*.

Fleisch consemnează, ca o lacună, că gramaticii arabi au rămas la nivelul faptelor observate, că n-au reușit să se ridice la nivelul teoriilor generale, că, în general, nu au elaborat o filozofie a limbii : ,,Aceasta reduce mult influența greacă ; înarmați cu aceste concepte inițiale aristotelice, pe care simpla ambianță putea să le furnizeze, gramaticii arabi au lucrat cu mentalitatea lor arabă ; descrierea categoriilor gramaticale este arabă, aranjarea în sistem este arabă, astfel încît se poate zice că, dintre toate științele islamice, gramatica este, probabil, cea care a suferit cel mai puțin influențe exterioare și a rămas cea mai pur arabă'' [2].

Opinia lui Fleisch, într-un fel sau altul susținută și de alți orientaliști, vine să stabilească, pe baza unei cunoașteri aprofundate a faptelor, un adevăr care poate fi dedus și pe cale logică, pornindu-se de la cunoașterea stărilor de lucruri din imperiul arab în primele sale secole de existență. Într-o schiță de istorie a lingvisticii arabe, Zveghințev [3] atrage atenția că influențele străine asupra sistemului gramaticii arabe trebuie examinate nu din perspectiva îngustă a raporturilor privind lingvistica, ci în planul relațiilor generale dintre culturi, în contextul altor științe, urmărindu-se dezvoltarea istorică a popoarelor respective. Faptele pe care le amintește Zveghințev în legătură cu influența grecească și, în parte, indiană, asupra științei arabe sînt, în general, cunoscute. Mai important este însă să se observe în ce măsură lingvistica putea să se sustragă unei influențe grecești directe, influență pe care, în mare privind lucrurile, a suferit-o gîndirea arabă în întregul ei, într-o anumită etapă a dezvoltării sale.

Este suficient să reamintim doar cîteva lucruri. Inițiatorilor studiilor de gramatică la arabi le era, fără îndoială, străină ideea studierii limbii în sine, tot așa cum le era străin un punct de vedere filozofic asupra limbii. De altfel, ideea că limba trebuie să fie studiată pentru ea însăși și nu pentru explicarea Coranului apare ca revoluționară la începutul secolului nostru [4].

Studiile de gramatică la arabi au luat naștere pentru a păstra intactă limba Coranului, amenințată să se ,,strice'' tot mai mult, pe măsură ce se răspîndește în rîndurile populațiilor nearabe, pentru a stabili drept normă acea *koiné* beduină care, devenită mai apoi limba Coranului, a fost la început limba poeziei arhaice, tezaurul de cultură cu care arabii voiau să concureze aportul celorlalte popoare intrate în califat. Problema cauzelor și scopului studiilor lingvistice ale arabilor ar interesa mai puțin cînd ne referim la influențe, dacă toate acestea nu și-ar fi pus amprenta asupra sistemului gramaticii arabe — pentru că arabii, și mai ales școala din Basra, au creat un sistem care poate fi criticat din alte puncte de vedere, dar nici într-un caz pentru că ar fi de împrumut. În primul rînd, ceea ce îi separă pe arabi de greci de la bun început este, cum s-a arătat, interesul foarte slab pentru problemele de filozofie a limbii. S-a menționat ca probă de influență a științei grecești faptul că aceleași dispute care au împărțit pe învățații greci în adepți ai teoriei naturale și adepți ai

[2] H. Fleisch, *op. cit.*, p. 25.
[3] V. A. Zveghințev, *История арабского языкознания*, Moscova, 1958.
[4] Vezi, de pildă, Taha Hussein, *Fi-l adabi al ğahili*, Cairo, 1958, p. 57—58.

teoriei convenției pot fi regăsite și în lumea arabă. Se pare însă că pentru arabi disputa a avut infinit mai puțină importanță și că este oarecum exterioară preocupărilor lor practice de studiere a limbii. Într-un studiu relativ recent [5], H. Loucel încearcă să desprindă cîteva idei ale gramaticilor arabi privind originea limbajului din lucrările în care ele au fost cel mai explicit exprimate. Materialul care-i sta la îndemînă nu este, însă, foarte bogat. Pentru imensa majoritate a gramaticilor arabi, punctul de plecare este în ceea ce se spune în Coran: ,,Allah l-a învățat pe Adam toate numele''. ,,Disputele'' încep de-abia de aici înainte. Ibn Ginni se arată mirat de faptul că în versetul coranic se vorbește numai despre nume, în timp ce limbajul, se știe, mai conține și verbe și particule, și nu se pot învăța numele fără să se învețe și celelalte două categorii. De ce, atunci, această insistență asupra numelor? Pentru că, explică Ibn Ginni, numele formează cea mai puternică categorie dintre cele trei. Numele constituie elementul puternic și prim. Poți, deci, să te mulțumești cu numele fără să recurgi la ceea ce-l însoțește [6].

Se mai pune o altă problemă, căreia tradiția gramaticală arabă îi acordă o mare importanță. Care este limba cu care Adam a fost investit? Se admite în general că limba arabă are acest privilegiu, idee care, accentuează Jean Lecerf, izvorăște logic din doctrina Coranului necreat. ,,Dogma islamică, arată el, era predestinată prin originile sale să afirme o transcendență a limbajului care rezervă limbii arabe un rang privilegiat [7]''. Este, s-ar putea spune, singura concepție ,,filozofică'' care guvernează studiile gramaticale ale arabilor, dîndu-le un caracter particular, nu îndeajuns subliniat pînă acum. În *Traité de philologie arabe*, H. Fleisch citează o observație a lui Weil, cu care pare să fie cu totul de acord: ,,Ca și Allah, Coranul, cuvîntul lui Allah, este inteligența pură și simplă. Cum limba Coranului este regula limbajului pentru limba arabă, *Inteligența* și *Perfecțiunea* divine trebuie să-și găsească expresia peste tot în construcția, în organizarea limbii arabe. Grecii, cu bună știință, au identificat vorbirea cu gîndirea, legile limbii cu legile gîndirii; gramaticii musulmani au identificat inconștient limba arabă cu Inteligența Absolută''[8].

Acest mod de a concepe limba nu putea să nu direcționeze întreaga construcție a gramaticii arabe. Drept urmare, ,,nobila și dificila sarcină a gramaticului de la Basra a fost de a arăta aceste raporturi mutuale ale limbajului și spiritului, a pune, deci, ordine în ceea ce a aflat în mod empiric: a arăta armonia întregului și a tuturor părților în întreg, în particular, a aduce excepțiile la regulă și a arăta că nu sînt decît excepții

[5] H. Loucel, *L'origine du langage d'après les grammairiens arabes*, în ,,Arabica'', tom X, 1963, fasc. 2–3 și tom XI, 1964, fasc. 1.

[6] H. Loucel, *op. cit.*, p. 265–266. Amintim că Ibn Ginni s-a arătat mai abil decît alții în interpretarea dogmei. El arată că versetul coranic ar putea însemna că Allah *l-a făcut capabil* (,,aqdara'') pe Adam să găsească numele. Tot el găsește că teoria onomatopeelor în legătură cu originea limbajului ar putea fi acceptată.

[7] J. Lecerf, *La transcendance du langage de l'Antiquité à nos jours, en passant par le Monde arabe médieval*, în ,,Studia islamica'', tom. XII, Paris, 1960, p. 26.

[8] G. Weil, *Zum Verständnis der Methode der moslemischen Grammatiker*, în *Festschrift* dedicat lui E. Sachau, Berlin, 1915, p. 386, apud H. Fleisch, *op. cit.*, p. 2.

aparente şi aceasta în întreg limbajul: în morfologie, în sintaxă şi chiar în fonetică" [9].

A fost, probabil, prima şi cea mai puternică afirmare a caracterului sistematic al limbii, înainte de structuralism. Interesează mai puţin, în ultimă instanţă, de ce căutau gramaticii arabi pretutindeni armonie în structura limbii — important este că ei puteau descoperi această armonie şi că efectiv au descoperit-o, reuşind să construiască un sistem coerent (cu sacrificarea uneori a faptelor, ce-i drept). „Nicăieri — observă Fleisch — analogia n-a fost erijată în *sistem absolut* ca în gramatica arabă, sistem înglobînd fonetică, morfologie şi sintaxă" [10]. Se explică, oarecum, de ce sistemul creat de Sibawayhi (dator, fără îndoială, predecesorilor săi) a fost păstrat în liniile sale esenţiale pînă în zilele noastre. El crease un „model" care satisfăcea pe deplin nevoile de logică ale gramaticilor arabi. Au trecut secole multe, divorţul între limba arabă literară şi idiomurile vorbite s-a accentuat din ce în ce mai mult, în Europa s-au succedat numeroase concepţii şi metode în studierea limbii, dar în lumea arabă *Cartea* lui Sibawayhi continuă să stea la baza studiilor de lingvistică. Încercări de înnoire s-au făcut [11], dar ele privesc mai ales terminologia, pe alocuri deficitară, fireşte [12], precum şi ordonarea materiei.

Care au fost „reproşurile" principale aduse studiilor gramaticale ale arabilor? În primul rînd, absenţa noţiunii de dezvoltare istorică a limbii. Dar, se ştie foarte bine, arabii nu fac excepţie în această privinţă. Ei n-au intenţionat să facă nici o gramatică istorică, nici una descriptivă măcar, ci o gramatică normativă, cu toate limitele pe care aceasta le presupune.

Nici reproşul privind identificarea legilor limbii cu legile gîndirii nu-i priveşte exclusiv pe arabi. În articolul citat, Jean Lecerf observă că „nenumărate sînt tentativele de prezentare fie a regulilor gramaticale ca reguli logice, fie a regulilor logice ca gramaticale. Primele caracterizează gramatica tradiţională, al cărei exemplu este Gramatica de la Port-Royal, celelalte logica modernă. Se poate, deci, spune că cele două teorii nu fac, în mod virtual, decît una singură, al cărei nume interesează mai puţin decît originile" [13].

Încercările actuale ale structuralismului de a-şi găsi izvoare şi justificări nu în trecutul apropiat al ştiinţei limbii, pot găsi sprijin în metoda gramaticilor arabi; viitoarele analize structurale ale limbii arabe (deocamdată într-o fază cu totul incipientă) ar putea porni, eventual, de aici. Se pare, însă, că este nevoie să se facă nu numai mai bine ceea ce au făcut gramaticii arabi cu secole în urmă, ci şi altceva decît au făcut aceştia. Este ceea ce preconizează H. Fleisch [14], şi ceea ce încearcă să facă în prezent el şi alţii.

---

[9] H. Fleisch, *op. cit.*, p. 2—3.

[10] H. Fleisch, *op. cit.*, p. 16.

[11] Iusuf al Sawda, *Al Ahrufiyya*, ed. a II-a, Beyrouth, 1960.

[12] În legătură cu „reformele" pe care le preconizează gramatica lui Iusuf al Sawda, vezi A. Merad, *À propos d'une nouvelle methode grammaticale arabe*, în „Arabica", tom XII, 1965, fasc. 1.

[13] Jean Lecerf, *op. cit.*, p. 14.

[14] *Observations sur les études philologique en arabe classique*, în „Oriens", vol. 16, 1963.

Observînd că gramaticile limbii arabe clasice pe care le posedăm nu sînt făcute, în general, pe bază de texte, Fleisch arată că este necesar să se treacă la o despuiere sistematică, cifrată, a textelor, la compararea textelor sigure din diferite perioade pentru a face astfel posibilă o gramatică istorică a limbii arabe (în prezent există doar o schiță pe care o datorăm lui J. Fück [15]), o gramatică descriptivă care să corespundă cerințelor științei și pentru a se putea realiza un control al gramaticilor arabi, lucru necesar, fără îndoială.

August 1967

Facultatea de limbi orientale,
București, Str. Edg. Quinet 7

[15] J. Fück, *Arabiya. Untersuchungen zur arabischen Sprache und Stilgeschichte*, Berlin, 1950.

DIN NOU DESPRE RAPORTUL DINTRE *TETRAEVANGHELUL* LUI CORESI ȘI *EVANGHELIARUL DIN LONDRA*

Chestiuni de metodă

DE

ION GHEȚIE

Într-un articol publicat nu de mult în această revistă [1] am încercat să clarificăm raporturile existente între *Tetraevanghelul* lui Coresi (1561) și *Evangheliarul din Londra* (1574), copiat de Radu de la Mănicești. Afirmam cu acel prilej că, spre deosebire de opiniile exprimate pînă în prezent, EL este transcrierea unei copii executate, direct sau prin intermediar, după CT [2].

Recent [3], Florica Dimitrescu a combătut punctul nostru de vedere, pentru a-și afirma, din nou, părerea, formulată cu doi ani în urmă, că manuscrisul grămăticului Radu este copiat *direct* după tipăritura coresiană [4]. Articolul Floricăi Dimitrescu nu ar fi făcut necesară intervenția de față, deoarece cititorul atent ar fi găsit un răspuns la îndoielile sale prin simpla confruntare a celor două contribuții. Cum însă autoarea vorbește în lucrarea sa despre ,,carența metodologică'' a studiului nostru, de lipsa probelor, denumite, cu o metaforă împrumutată din Pavlov, ,,aerul'' omului de știință [5], am crezut că nu ar fi lipsită de interes o discuție, cu caracter teoretic, privitoare la metodele de a stabili care sînt raporturile dintre două vechi monumente de limbă.

---

[1] *Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul din Londra*, în SCL XVIII, 1967, 3, p. 313–324.

[2] Pentru comoditatea expunerii vom folosi în rîndurile ce urmează siglele CT = *Tetraevanghelul* lui Coresi și EL = *Evangheliarul din Londra*.

[3] *Despre raporturile dintre Tetraevanghelul lui Coresi (1561) și Evangheliarul manuscris din Londra (1574)*, în SCL XVIII, 1967, 4, p. 447–454.

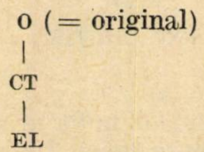
[4] *Asupra raportului între Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1965, p. 177–180.

[5] ,,În concluzie, pornind de la principiul de metodă care cere ca ipoteza, absolut necesară în cercetarea științifică, să fie verificată și sprijinită de fapte, considerăm că în argumentarea sa I. Gheție nu și-a atins scopul'' (p. 452), ,,principala carență metodologică a studiului domniei sale este că a considerat demonstrat, în prima parte, că nu Radu a copiat textul lui Coresi'' (p. 452). ,,Faptele — ,,aerul'' omului de știință, cum pe bună dreptate le numea Pavlov — nu ne îndreptățesc să aderăm la ipoteza expusă de I. Gheție'' (p. 453).

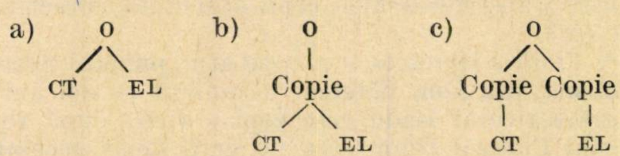
Ţinînd seama de acest fapt, ne vom ocupa în cele ce urmează de metodele urmate de Florica Dimitrescu şi de subsemnatul pentru a limpezi relaţiile existente între CT şi EL. Discuţia obiecţiilor ce ne-au fost aduse fiind de importanţă secundară în economia lucrării s-a făcut în note de subsol, pentru a nu întrerupe cursivitatea expunerii.

Chestiunea care trebuia lămurită în cercetările noastre era următoarea : care sînt raporturile dintre două texte reproducînd aceeaşi traducere a evangheliilor, ştiut fiind faptul că textul A (= CT) este o tipăritură care precedă cu treisprezece ani textul B (= EL), păstrat în manuscris. Problema care se pune este de a stabili dacă între A şi B este sau nu o legătură *directă* (în sensul că B este copiat după A) şi, în cazul unui răspuns negativ, care e poziţia celor două texte faţă de traducerea originală (constatarea că amîndouă textele reprezintă versiuni foarte apropiate, practic identice, ale aceleiaşi traduceri fiind deasupra oricărei îndoieli). O dată precizate aceste probleme, vom conveni că singurele răspunsuri posibile la chestiunea de mai sus sînt :

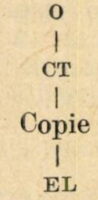
1) B este copiat direct după A [6], deci :

2) A şi B derivă, independent, din original (O), direct sau prin copii intermediare [7]. În acest caz, avem trei situaţii posibile :

3) B este transcris după un manuscris copiat la rîndul lui după A [8], deci:

(De remarcat că în toate situaţiile de mai sus e posibil să se fi intercalat una sau mai multe copii între două texte aflate, schematic, în filiaţie directă.)

---

[6] Opinie împărtăşită de majoritatea cercetătorilor, printre care Hasdeu, Gaster, Candrea, Densusianu, acad. Al. Rosetti şi F. Dimitrescu.

[7] Opinie împărtăşită de Puşcariu, Drăganu, Lacea, Paşca şi Iorga.

[8] Opinie susţinută de noi în articolul citat.

În lipsa oricăror probe documentare, singura cale de rezolvare a problemei o constituie comparația atentă a textului și a limbii celor două versiuni. Trebuie, așadar, să ținem seama fie de *asemănările*, fie de *deosebirile* puse în lumină de o colaționare conștiincioasă a textelor.

În studiul publicat cu doi ani în urmă, Florica Dimitrescu se întemeiază *exclusiv* pe asemănările dintre CT și EL, pentru a ajunge la concluzia că „Radu *a copiat Evangheliarul* său direct după *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi" (p. 178). Criteriile pe care autoarea își întemeiază demonstrația sînt următoarele: a) versiunile cuprind greșeli în comun care nu se pot datora întîmplării, ci se explică în textul de dată mai recentă prin imitarea fidelă a textului mai vechi; b) versiunile cuprind omisiuni în comun care nu pot fi datorate hazardului; c) versiunile cuprind forme rare în comun, majoritatea inexistente în alte texte; d) versiunile sînt foarte asemănătoare, fără a fi identice (căci apar unele diferențe datorate copistului); e) versiunile sînt identice.

În cele ce urmează, vom întreprinde o rapidă examinare a criteriilor preconizate de Florica Dimitrescu, trimițînd pe cititorul dornic să cunoască discutarea lor amănunțită la studiul nostru amintit mai sus [9]. O privire, fie și rapidă, asupra criteriilor acceptate de autoare ne arată că ele permit susținerea oricăreia din opiniile formulate pînă în prezent asupra raportului dintre CT și EL. Faptul că șapte greșeli de tipar existente în tipăritura coresiană (de ex. *cucrătoriul*, pentru *lucrătoriul*) se întîlnesc și în EL nu înseamnă neapărat că EL a fost copiat după CT. Ele ar putea proveni din manuscrisul care a stat (direct sau prin intermediar) la baza celor două texte și pot fi datorate scriitorului acelui manuscris (sau eventualilor copiști care l-au urmat). De aici ele au trecut, independent, în CT și EL, unde li s-au adăugat altele, diferite de la un text la altul (opinia de sub 2). Nu e exclus, apoi, ca Radu să fi reprodus un text manuscris, care a fost copiat, la rîndul său, după *Tetraevanghelul* lui Coresi (opinia de sub 3). Din cele 46 de greșeli tipografice din CT o parte au fost rectificate de primul copist, altele de Radu, astfel că în manuscrisul nostru au rămas cîteva erori comune cu Coresi, fără a fi însă aceasta o probă că Radu a copiat direct după tipăritura brașoveană.

De aceleași interpretări sînt susceptibile și faptele de limbă „personale" sau „rare", aduse în discuție de Florica Dimitrescu (de pildă, *ă grâului*, pentru *agrului* sau *bețiți* „bețivi"). Nici una din ele nu pledează exclusiv în favoarea opiniei îmbrățișate de d-sa, ci ne permit să susținem, în temeiul lor, oricare din interpretările posibile ale relației dintre cele două texte. În aceste împrejurări, e limpede că omisiunile în comun, asemănările sau identitățile dintre CT și EL n-au nici o valoare probatorie în chestiunea ce ne interesează. Susținută prin argumente echivoce, demonstrația nu stă în picioare.

Motivul pentru care autoarea nu a reușit să-și demonstreze punctul de vedere trebuie căutat în adoptarea unor criterii neadecvate obiectului cercetării. Autoarea a împrumutat criteriile de stabilire a raporturilor dintre cele două texte din lucrările acad. Al. Rosetti, fără a se întreba dacă ele sînt potrivite obiectului cercetării d-sale. Pentru a demonstra că *Apostolul* lui Coresi și *Codicele Voronețean* nu sînt traduceri deosebite

[9] *Loc. cit.*, p. 314—317.

ale textului biblic, ci versiuni ale aceleiași traduceri, adoptarea unor criterii bazate pe *asemănările* dintre texte era în toate privințele binevenită. În cazul textelor ce ne interesează, criteriile devin inoperante, căci descinderea CT și EL dintr-un original comun nu a fost pusă la îndoială de nimeni. Eroarea comisă de autoare *constă în substituirea obiectului inițial al cercetării prin altul, ceea ce nu putea duce, evident, la concluziile formulate de d-sa la începutul lucrării.* Neobservînd substituirea petrecută în cursul cercetării, d-sa a crezut că se află pe calea cea bună, cînd în realitate greșise drumul.

Reproducem, pentru elucidarea cititorului, textul la care ne referim : „Dintre aceste ipoteze, considerăm că singura care corespunde realității este prima. În cele ce urmează vom prezenta o serie de argumente pentru a susține că Radu *a copiat Evangheliarul* său d i r e c t după *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi. Criteriile pentru a dovedi că două versiuni ale aceluiași text sînt în strînsă dependență unul de altul sînt. . ." (p. 178 ; urmează criteriile de sub *a*, *b*, *c*, *d* și *e*, notate mai sus).

Oricine va observa că „a susține că Radu a copiat *Evangheliarul* său d i r e c t după *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi" și „a dovedi că" CT și EL „sînt în strînsă dependență unul de altul" sînt două probleme diferite. Operînd cu anumite criterii menite a demonstra că CT și EL „sînt în strînsă dependență unul cu altul" nu vom afla niciodată dacă „Radu a copiat d i r e c t. . . după *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi" sau n-a copiat. Vom descoperi însă că CT și EL sînt versiuni foarte apropiate ale aceleiași traduceri, ceea ce e cu totul altceva și, în cazul în speță, o operație care nu trebuia făcută.

Ceea ce trebuia demonstrat era nu dependența strînsă dintre cele două texte (fapt recunoscut de toată lumea), ci modul cum se stabilește această dependență ; trebuia să se dovedească, prin urmare, dacă EL este sau nu o copie d i r e c t ă după CT și, în cazul unui răspuns negativ, să se arate relația dintre cele două texte și a amîndurora față de traducerea originală [10].

În studiul nostru am pornit de la premisa că numeroasele asemănări dintre cele două texte nu sînt datorate hazardului, că între ele trebuie să existe o legătură, dar că această legătură nu este în mod obligatoriu una directă, în sensul că EL a fost copiat după CT. Pe de altă parte, nici diferențele dintre texte nu dovedesc, *în chip obligatoriu*, că EL nu e o copie după CT, căci Radu de la Mănicești avea libertatea de a reproduce talequale originalul sau de a introduce în text anumite fapte de grafie sau de limbă specifice graiului pe care-l vorbea.

Scoțînd din discuție a s e m ă n ă r i l e dintre texte, din motivele cunoscute, și oprindu-ne numai asupra d e o s e b i r i l o r, am hotărît ca cercetarea noastră să cuprindă două etape principale :

a) În cea dintîi etapă ne-am oprit asupra diferențelor de ordin lingvistic dintre texte. Am examinat anume cinci particularități lingvistice, inexistente, în locurile respective, la Coresi, și care apar, unele mai rar, altele mai des, în copia lui Radu. Aceste particularități sînt : 1) *ă*

[10] Regretăm că, în ultima sa lucrare, Florica Dimitrescu trece cu vederea obiecțiile aduse de noi cercetării d-sale. O discuție în jurul observațiilor noastre ar fi fost, în toate privințele, binevenită pentru limpezirea unor chestiuni de ordin metodic.

protonic > *a* : de ex. *spalatŭ*[11]; 2) *ea* > *a*, *e* > *ă*, după *s*, *z* : de ex. *păzăște*, *samănă*; 3) *ea* (*ia*) > *e* : de ex. *me*, *slujie*; 4) *ie*, pentru *e* : de ex. *acoperie*; 5) *e* > *i* : de ex. *viniia* (în locurile corespunzătoare, la Coresi, apar *spălatŭ*, *păzěște*, *seamănă*, *mea*, *slujiia*, *acoapere*, *veniia*). Pe baza unui atent și îndelung examen al răspîndirii acestor fenomene în graiurile dacoromâne din secolul al XVI-lea, am ajuns la concluzia că nici una din cele cinci particularități nu putea fi întîlnită, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în graiurile vorbite în Muntenia sud-vestică (de unde era originar Radu)[12]. Ele nu se găsesc în pasajele corespunzătoare

---

[11] În articolul d-sale, Florica Dimitrescu ne reproșează faptul că în cuvinte ca *spalatŭ*, *îmbracatŭ* am notat ierul mic prin *ŭ* deși, la finală de cuvînt, ь e lipsit de valoare fonetică (p. 448). Observație neașteptată din partea cuiva care trebuie să știe că, potrivit unei vechi tradiții în filologia românească, ierul mic se transcrie prin *ŭ*, atunci cînd se adoptă un sistem de transliterație fără menținerea slovelor chirilice cu valoare incertă.

[12] Din cele cinci particularități enumerate mai sus, Florica Dimitrescu admite că două (cele de sub 3 și 4) sînt, într-adevăr, ,,fonetisme cu o coloratură dialectală, alta decît cea muntenească''. ,,Fonetismul *e* > *i* ar trebui eliminat din discuție, o dată ce este înregistrat în secolul al XVI-lea în Muntenia'' (p. 450), iar cele de sub 1 și 2 aveau și ele o oarecare circulație în graiurile muntenești din acea epocă (p. 448—449 ; de remarcat că, mai încolo, la p. 450, autoarea le socotește nemuntenești la origine, intrate în EL din CT). Să răspundem, pe rînd, obiecțiilor Floricăi Dimitrescu :

a) fonetismul *e* > *i* ar trebui eliminat din discuție, întrucît e înregistrat în Muntenia. Autoarea uită să-și informeze cititorii că noi înșine am arătat că fenomenul era cunoscut în graiurile muntenești din secolul al XVI-lea, citînd exemplul din Neacșu, pe care d-sa îl ia de la noi și, mai ales, că ne-am referit numai la trecerea lui *e* la *i* în *veni* (*viniia*) și, eventual, în *ședea* (*șidea*, *șizu*). În *viniia* avem a face cu un fonetism nemuntenesc, întrucît în Muntenia *e* din *veni* s-a păstrat nealterat pînă în zilele noastre (v. ALR, I, h. 144). Cu această precizare, obiecția Floricăi Dimitrescu se dovedește a fi nefondată.

b) *ă* protonic > *a* ,,nu apare — așa cum susține I. Gheție — reprezentat în Muntenia din secolul al XVI-lea exclusiv prin *acatare*'' ; fenomenul e înregistrat și la Coresi, unde se întîlnesc : *calari*, *macară*, *vrajmaș*, *adapași*, *îmbracat* (p. 448). Cunoșteam și noi atestările fenomenului la Coresi, dar n-am ținut seama, în mod deliberat, de ele, pentru că tipăriturile coresiene, redactate în grai muntenesc, conțin destul de numeroase elemente ardelenești (provenite din originalele pe care le imprima diaconul) și nu putem ști, în unele cazuri, dacă cutare fapt de limbă provine din limba originalului sau a tipografului. Ținînd seama de analiza atentă a răspîndirii, din trecut și de astăzi, a fenomenului, e exclus ca *îmbracat*, *calari* să provină, la Coresi, din graiurile muntenești. Ținem să precizăm, de asemenea, că, în lucrarea noastră, am încercat să stabilim răspîndirea fenomenelor mai sus-amintite în graiurile muntenești din sud-vestul Munteniei (Teleorman-Vlașca) și nu din jurul Tîrgoviștei, de unde era originar Coresi. Remarcăm, în sfîrșit, că *dascal* (citat mai încolo) nu trebuia adus în discuție de Florica Dimitrescu (p. 448), întrucît nu putem avea certitudinea dacă al doilea *a* din acest cuvînt a rezultat din *ă* și nu este cumva etimologic (*dascal* apare pînă tîrziu, cu acest fonetism, în toate regiunile locuite de români).

c) Pentru a combate afirmația noastră că durificarea lui *s* și *z* nu avea curs în Muntenia sud-vestică în secolul al XVI-lea, Florica Dimitrescu aduce în discuție exemple de durificare... a lui *ș* (*șădea*, *deșărt*) și chiar a lui *m* (*vamășii*), uitînd un lucru elementar și anume că rostirea dură a fricativelor sau africatelor *s,z,dz,ț*, a labialelor *b,p,m,f,v* și a fricativelor *ș*, *j* sînt fenomene diferite, pe care nu ne e îngăduit să le confundăm. Fiecare din ele își are istoria proprie și o anumită repartiție geografică, variabilă de la un caz la altul. Dacă, prin urmare, în secolul al XVI-lea, graiurile muntenești prezentau durificarea lui *ș*, nu înseamnă cîtuși de puțin că ele trebuiau să cunoască și tratamentul corespunzător al lui *s* sau al lui *z*. Cît privește observația că durificarea lui *s,z* din graiurile oltenești ar proba existența fenomenului în Muntenia propriuzisă (p. 449), ea va fi apreciată, credem, de cititori, la justa ei valoare.

Pe lîngă aceste observații de amănunt, Florica Dimitrescu ne reproșează că în cercetarea noastră n-am ținut seama de *frecvența fenomenelor*. Particularitățile notate de noi mai sus sub 1—5 apar sporadic la Radu de la Mănicești, în timp ce fenomenele ,,normale'' sînt larg răspîndite. Astfel, pronumele *mea* apare notat așa de 73 de ori în EL și numai o dată în forma *me*; *a îmbrăca* a fost notat în EL, cu acest fonetism, de 22 ori și, o dată, cu *ă* trecut la *a*. Obiecția este lipsită de valoare, criteriul frecvenței neavînd ce căuta în chestiunea ce ne interesează.

din *Tetraevanghelul* lui Coresi [13], iar motivul pentru care grămăticul Radu, muntean de lîngă Roșiorii de Vede, ar fi introdus, de la sine, particularități de limbă caracteristice jumătății de nord a țării într-un text tipărit de un muntean și prezentînd fonetisme muntenești în locurile respective se poate greu imagina.

Rezultă de aici, în chip neîndoios, că Radu de la Mănicești nu a urmat în mod nemijlocit textul coresian, dacă nu cumva a folosit, totuși, alături de CT, și o altă versiune a evangheliilor, în care se găseau particularitățile de limbă mai sus amintite. Aceasta ar însemna însă că Radu de la Mănicești nu a fost un simplu copist, ci un compilator. Am arătat, intemeindu-ne pe diverse fapte, între altele pe însăși mărturia lui Radu, consemnată în epilogul EL, că Radu n-a fost decît un copist, lipsit de cultură mai înaltă, care în timpul de o lună [14], cît a copiat, în cea mai mare grabă, evangheliile, n-a avut timpul necesar pentru a confrunta

---

Ea nu poate răsturna ipoteza noastră că Radu a copiat un manuscris care reproduce tipăritura coresiană. Copistul necunoscut a transcris tipăritura coresiană introducînd unele particularități ale graiului său. În unele cazuri (*ă*$>$*a*, ,,diftongarea'' lui *e*), aceste particularități apar cu o relativă frecvență, în altele mai rar. Dacă e adevărat că ,,în general, copiștii introduc conștient sau inconștient formele și cuvintele dialectului lor matern'', nu e mai puțin adevărat că ei pot face acest lucru în felurite chipuri. Intervențiile pot fi minore, practic neînsemnate, sau, dimpotrivă, ele pot apărea la tot pasul. Din numeroasele exemple care se pot da și pe care, desigur, Florica Dimitrescu le cunoaște, ne vom opri asupra textelor copiate de popa Grigore din Măhaci. Popa Grigore vorbea graiul din centrul Transilvaniei caracterizat printr-o sumă de trăsături dialectale, între care și rotacismul. Aceste particularități ne întîmpină, în genere, în toate scrierile sale. Cînd transcrie *Catehismul* lui Coresi el respectă însă cu multă grijă limba originalului, intervențiile sale de natură lingvistică fiind puțin însemnate, și aceasta deoarece *Catehismul* aducea cu sine *prestigiul textului tipărit*. Într-o situație identică s-a aflat și persoana care a copiat *Tetraevanghelul* lui Coresi și a cărei copie a fost pusă la contribuție de Radu de la Mănicești. (De altfel, e de observat că nu avem de unde ști că în copia intermediară fenomenele nemuntenești nu apăreau cu o frecvență mai mare și că Radu, muntean fiind, nu le-a înlocuit, pe unele din ele, prin ,,muntenismele'' corespunzătoare.) Rezultă din toate acestea că frecvența fenomenelor nu poate decide în problema ce ne interesează. De aceea, dacă în EL fenomenele notate mai sus ar fi apărut la tot pasul, n-am fi avut dreptul să afirmăm, în temeiul acestei constatări, că EL nu este o copie directă după CT.

Dacă lucrurile stau așa cum le-am prezentat mai sus (și nu avem motive să ne îndoim de acest lucru), atunci concluziile desprinse de noi din examinarea celor cinci fenomene de limbă își păstrează valoarea lor întreagă.

[13] La p. 450, Florica Dimitrescu susține că fonetisme ca *păzășle*, *spalală* ar proveni în EL din CT și s-ar opune aserțiunii noastre că ,,ele nu se găsesc în pasajele corespunzătoare din *Tetraevanghelul* lui Coresi''. Mai întîi o precizare : *în toate locurile unde am notat exemplele de sub 1—5 din EL, CT prezintă corespondentele lor muntenești, ceea ce se poate ușor verifica.* E vorba deci nu de o aserțiune a noastră, ci de realitatea obiectivă a textelor. Însăși Florica Dimitrescu recunoaște acest lucru la p. 447—450, cînd examinează fiecare fenomen în parte, pentru a-l uita, în mod inexplicabil, în momentul cînd își reunește observațiile de amănunt spre a conchide. Există unele situații (semnalate de noi) cînd, de pildă, durificarea lui *s* apare, în același loc, în CT și EL, de ex. în *săcure*, dar nu pe ele ne-am întemeiat demonstrația. Florica Dimitrescu face, deci, o confuzie, regretabilă, între două situații distincte, semnalate de noi ca atare, ceea ce derutează pe cititorul neavertizat. Mai observăm tot aici că nu e de imaginat ca Radu să fi scris *păzăște* și *samănă*, luînd drept model cele trei sau patru cazuri cînd textul coresian prezintă durificarea lui *s, z, ț* (explicabile prin original), atîta timp cît în CT există nenumărate locuri cu tratamentul fonetic muntenesc (aici, dar numai aici, frecvența fenomenelor ne poate fi de folos). E de remarcat, apoi, că fenomenele de sub 3,4 și 5 apar *niciodată* în CT (nici în locurile unde se întîlnesc în EL și nici aiurea). Modelul coresian era, în aceste cazuri, inexistent.

[14] Florica Dimitrescu (p.451) : ,,Trebuie însă — mai întîi — să rectificăm datele... traducerea s-a început la 3 iunie și s-a isprăvit la 14 iulie. Prin urmare a durat nu o lună, ci o lună și zece zile''. Ca și cum cele zece zile (pe care noi le-am neglijat, rotunjind voit) ar putea schimba modul în care se pune problema !

două versiuni ale textului biblic. E de neimaginat apoi ca un compilator să urmeze cu fidelitate unul din izvoare, împrumutînd din celălalt numai cîteva particularități de limbă [15].

Fiind deci cu totul improbabil ca Radu să fi confruntat două versiuni ale evangheliilor, rezultă, în chip necesar, atunci, că Radu de la Mănicești nu a copiat EL după un exemplar al CT. El a avut la dispoziție *fie o copie executată după tipăritura coresiană, fie o copie, directă sau intermediară, după originalul traducerii Tetraevanghelului, neavînd nici un fel de legătură cu tipăritura coresiană.*

Pentru a decide care dintre aceste două ipoteze e cea adevărată, am luat în considerație diferențele existente între cele două texte, adică situațiile în care se constată omisiuni sau adăugiri în EL față de CT. O atenție specială am acordat-o acelor omisiuni sau plusuri, denumite în filologia franceză *bourdons*, în care omiterea sau adăugirea unor cuvinte se explică prin repetarea aceluiași cuvînt sau grup de cuvinte, unul sub altul, în rînduri succesive.

În textul EL se reflectă omisiunile și adăugirile a doi copiști : unul, copistul A (necunoscut nouă) a transcris tipăritura coresiană din 1560—1561 ; altul, copistul B (Radu de la Mănicești) a transcris copia executată de copistul A [16].

Copistului A i se datorează următorul *bourdon*, explicabil numai prin folosirea directă a CT [17].

14 ...uce-
15 nicul acela n-au muritŭ [și nu zise vrĕ ca
16 lui Is. că n-au muritŭ.] ce de voi vrĕ ca
17 acesta... (Ioan, 67)

---

[15] În ciuda argumentelor noastre, dar fără a produce altele în favoarea tezei sale, Florica Dimitrescu susține că Radu a folosit, pe lîngă CT, și un alt text al evangheliilor, care putea fi o copie a traducerii moldovenești din 1532 sau chiar o copie a CT. Autoarea uită însă că trebuia să răspundă întîi întrebării noastre : ,,ce fel de compilație e aceea în care se urmează întocmai textul unuia dintre izvoare, iar din celălalt se împrumută numai cîteva particularități de limbă" [străine de graiul copistului]? (p. 321). Observăm că a doua dintre ipoteze (cu totul neverosimilă) o face pe Florica Dimitrescu să admită că Radu a putut deține o copie după CT, recunoscînd indirect că opinia noastră este cel puțin posibilă. Observația ulterioară că e greu de imaginat ca o copie după CT să fi ajuns în mîinile lui Radu în cei treisprezece ani care separă CT de EL se elimină, dacă știm că în evul mediu stocurile de hîrtie ajungeau în orice colț al Europei în cel mult *un an* (C. M. Briquet, *Les filigranes*, vol. I, Paris, 1907, p. XVIII—XX). Rodosul e situat în Marea Egee, nu prea departe de țările române, dar copia putea ajunge în mîinile lui Radu încă de pe vremea cînd se găsea în Bulgaria.

[16] Florica Dimitrescu se îndoiește de existența copistului A, și se întreabă de ce acest copist a introdus numai sporadic particularitățile de limbă ale graiului său, preluînd, totodată, din CT o sumedenie de fenomene muntenești (între care cuvintele ,,diagnostice" *cîine, mîine, pîine* etc.). Un răspuns la obiecțiile de acest gen am dat mai sus, în nota 12. Lăsînd de o parte, deocamdată, așa-zisul caracter ,,diagnostic" muntenesc al cuvintelor de tipul *cîine* (care merită o cercetare aparte), ne permitem să punem o întrebare autoarei : nu cunoaște, într-adevăr, nici o copie în care particularitățile de limbă ale originalului să fie mai numeroase decît cele introduse de copist din propriul grai? Nu poate cita, oare, nici un exemplu de copie care să fi preluat cuvinte ,,diagnostice" ale originalului?

[17] Florica Dimitrescu afirmă (p. 451) că ,,I. Gheție face o atentă analiză a adaoselor și a omisiunilor din EL, analiză menită să probeze, o dată mai mult, că textul manuscris de la Londra a fost copiat după textul tipărit al lui Coresi și nu după un manuscris sau o copie a lui", anexîndu-ne, fără știrea noastră, celor ce aderă la opinia îmbrățișată de d-sa ! De fapt, examinarea omisiunilor și plusurilor ne-a condus la cu totul alte concluzii. Numai *unele* dintre ele dovedesc existența copistului A, care a copiat d i r e c t CT.

Asemenea omisiuni sau plusuri se mai întîlnesc în EL. Există însă o situaţie în care o adăugire nu se poate în nici un chip justifica, dacă ne raportăm la CT :

f. 100 v° 23 ...de zioa a-

24 cěĭa sau de časŭ. nimě nu-l ştie *în ceri*

f. 101 r° 1 nece îngerii ce sântŭ în ceri. (Marcu, 62).

Ajuns la capătul rîndului 24, copistul a adăugat, din neglijenţă, cuvintele *în ceri* care se găseau în unul din rîndurile următoare. *Copistul care a făcut această greşeală nu copia însă textul coresian, în care rîndul conţinînd cuvintele* **în ceri** *se află pe fila următoare* [18].

El a avut la îndemînă un manuscris în care pasajul de mai sus avea, probabil, următoarea dispoziţie :

... nimě nu-l ştie
nece îngerii ce sân-
tŭ în ceri [19].

La capătul cercetării noastre, ne socoteam îndreptăţiţi să afirmăm că „Evangheliarul din Londra este transcrierea unei copii executate, direct sau prin intermediar, după Tetraevanghelul lui Coresi" (p. 324) [20]

[18] Florica Dimitrescu arată că cele două file sînt file verso şi recto, care stau faţă în faţă, ceea ce ar contrazice afirmaţia noastră. În realitate, observaţia d-sale lasă neatinse observaţiile noastre. În primul rînd, nimeni nu poate fi de acord că scribul „cuprinde în cîmpul său vizual o frază întreagă, indiferent că ea începe la sfîrşitul unei pagini şi continuă la începutul celeilalte, cu atît mai mult cu cît paginile se află faţă în faţă" (p. 452). Nu „cu atît mai mult", deoarece e omeneşte imposibil să cuprindem în cîmpul vizual, deodată, ultimul rînd de pe recto-ul unei file şi primul de pe verso-ul aceleiaşi file. E de asemenea, practic, imposibil ca într-o carte in folio, cum e CT, să cuprinzi într-o singură ochire cele două rînduri, chiar dacă paginile sînt faţă în faţă. A confunda deci rîndul 24 de pe f. 100 v° cu rîndul 1 de pe f. 101 r° nu pare de loc probabil.

Florica Dimitrescu a trecut, apoi, cu vederea un fapt foarte important. În EL textul adăugat apare în felul următor : ...*nimeni nu-l ştietŭ în ceri nece ingerii ce sântŭ în ceri.* Cum se explică forma bizară *ştietŭ*, pentru normalul *ştie*? În *tŭ* nu putem vedea altceva decît ultimele două litere ale cuvîntului *sântŭ* care, în CT, se află în rîndul următor, pe f. 101 r°. Admiţînd, prin absurd, că scribul ar fi sărit de la ultimul rînd al filei 100 v° la primul rînd al celei următoare, de ce a adăugat după *ştie ultimele două litere* ale unui cuvînt aflat spre mijlocul rîndului? ! Un răspuns satisfăcător la întrebare nu putem afla decît recunoscînd că scribul (Radu de la Măniceşti) a avut la dispoziţie alt text decît CT şi anume o copie după acesta. Notăm aici că adaosul din Marcu, zaceala 62, nu e singura probă a noastră că Radu n-a copiat direct după CT, cum afirmă Florica Dimitrescu (p. 452). Particularităţile nemunteneşti din EL sînt o importantă dovadă în acest sens.

[19] Florica Dimitrescu nu acceptă această dispoziţie în rînd a textului, deoarece „ar însemna că textul după care s-a copiat era scris pe două coloane", fiind bilingv : „altfel nu se poate explica un text cu un rînd întreg alcătuit din 15—18 semne tipografice", devreme ce „la Coresi un rînd normal are circa 30—32 semne de tipar" (p. 452). Florica Dimitrescu se gîndeşte, pe semne, la un text tipărit (de aceea vorbeşte de caractere tipografice şi se referă la CT), şi nu la o copie manuscrisă, cum am susţinut noi. Manuscrise cu 15—18 semne pe rînd se întîlnesc destul de des. Deschizînd vol. I al *Istoriei literaturii române vechi*, de N. Cartojan, şi consultînd cîteva facsimile reproduse acolo, am notat cîte 15—18 semne pe rînd în ms. sl. 209, *Psaltirea Scheiană* şi *Codex Sturdzanus*. De remarcat că, reconstituind dispoziţia în rînduri a textului după care a fost copiată *Psaltirea Scheiană*, I.-A. Candrea a stabilit rînduri de 15—18 semne (*Psaltirea Scheiană*, vol. I, p. XXIII—XXVIII).

[20] Şi, după cum s-a putut vedea din discuţia purtată în subsolul paginilor precedente, nici una din obiecţiile Floricăi Dimitrescu nu e în măsură să ne determine să ne schimbăm opinia.

Nu este, desigur, în intenţia noastră de a ne pronunţa asupra valorii propriei noastre cercetări. Rămîne ca cititorul avizat s-o facă. El va observa, nu ne îndoim, că încercarea noastră a fost pornită fără vreo idee preconcepută, că am propus o metodă adecvată obiectului cercetării (întemeiată pe diferenţele dintre texte), pe care ne-am străduit s-o aplicăm cît mai riguros, prin eliminarea succesivă a posibilităţilor neconfirmate de fapte. Pe fapte, căci, contrar afirmaţiilor Floricăi Dimitrescu, n-am riscat o singură afirmaţie care să nu se fondeze pe probe. Cu sau fără succes (faptul nu interesează aici), am răspuns întrebării enunţate în titlul lucrării : *care e raportul între* CT *şi* EL? Încercînd să răspundă la aceeaşi întrebare, Florica Dimitrescu a ales o cale de investigaţie neadecvată obiectului cercetării, limitîndu-se la asemănările dintre texte. Procedînd astfel, concluziile d-sale apar ca impuse din afară, sînt apriorice şi nu rezultatul firesc al unei demonstraţii. Fără să ştie, autoarea a răspuns altei întrebări decît celei enunţate în titlu.

Ţinînd seama de metodele folosite în cele două lucrări vom observa că :

a) atunci cînd vrem să stabilim dacă două texte sînt versiuni ale aceleiaşi traduceri, şi nu traduceri aparte, trebuie să ţinem seama de a s e m ă n ă r i l e de tot felul existente între texte ;

b) atunci cînd vrem să stabilim relaţia dintre versiunile aceleiaşi traduceri trebuie să ne adresăm d e o s e b i r i l o r existente între texte.

Florica Dimitrescu a dat răspuns în cercetarea d-sale numai primei chestiuni care se pune în legătură cu *Tetraevanghelul* lui Coresi şi *Evangheliarul din Londra*. Pentru a răspunde celei de-a doua chestiuni, enunţată în titlul studiului d-sale, va trebui să ia cercetarea de la capăt.

În încheiere, vom spune că menţinem concluziile formulate la sfîrşitul lucrării noastre. Afirmînd acest lucru nu ne facem iluzia de a fi dat o rezolvare definitivă problemei [21]. În filologie, mai mult poate decît în alte ştiinţe, scepticismul e absolut necesar, el este (dacă ne e îngăduit să folosim la rîndul nostru metafora lui Pavlov) ,,aerul'' filologului adevărat. Ceea ce propunem noi, de cele mai multe ori, sînt simple ipoteze care trebuie însă să se întemeieze pe rigoarea metodei şi pe coerenţa demonstraţiei. O astfel de ipoteză a încercat să prezinte studiul nostru consacrat raportului dintre *Tetraevanghelul* lui Coresi şi *Evangheliarul din Londra*. Nu negăm că într-o situaţie sau alta (dar nu în toate), s-ar putea da, eventual, şi alte explicaţii unor probleme ridicate de analiza textelor. Important este însă de a da explicaţia cea mai verosimilă şi, mai ales, de a clarifica într-o formulă finală mulţumitoare diversele situaţii, aparent contradictorii, explicabile, fiecare în parte, în mai multe chipuri.

---

[21] De remarcat că întîia parte a demonstraţiei a fost aşezată ,,sub rezerva descoperirii vreunui exemplar [al CT] dintr-un tiraj necunoscut nouă, care să prezinte fonetismele nemunteneşti existente la Radu de la Măniceşti'' (p. 321). De asemenea, dacă s-ar descoperi un alt exemplar al CT în care rîndul 1 de pe f. 101 r° să figureze pe f. 100 v°, ipoteza noastră ar pierde, deşi numai parţial, unul din argumentele importante (căci prezenţa lui *ştietŭ* în EL nu s-ar putea explica nici în acest caz).

În cazul de față, trebuia să cuprindem și să rezolvăm următoarele aspecte mai importante ale relațiilor dintre cele două texte : a) textele sînt versiuni foarte apropiate ale aceleiași traduceri ; b) între ele există totuși diferențe de text și de limbă ; c) EL conține particularități de limbă, inexistente în locurile respective din CT, care nu pot fi atribuite copistului (Radu de la Mănicești) ; d) există dovezi că EL a urmat (direct sau indirect) CT ; e) există dovezi că EL n-a putut urma direct CT. Cercetarea noastră avansează o ipoteză care răspunde tuturor acestor chestiuni aparent contradictorii și, de aceea, cu rezervele formulate mai sus, credem a fi dat o soluție satisfăcătoare raportului existent între CT și EL.

Septembrie 1967

Institutul de lingvistică, București,
Str. I. C. Frimu 22

PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU TRADUCEREA *TETRAEVANGHELULUI* LUI CORESI

DE

ALEXANDRU MAREŞ

1. Pînă la recenta identificare şi datare a *Evangheliarului din Petersburg*, *Tetraevanghelul* lui Coresi a fost considerat prima versiune tipărită românească a celor patru evanghelii. Traducerea care a stat la baza cărţii coresiene s-a efectuat, conform opiniei generale, în preajma tipăririi, după textul slavon al *Evangheliarului* lui Macarie [1]. Au existat totuşi unii cercetători care au considerat că tipăritura lui Coresi s-a întemeiat pe o mai veche traducere românească a evangheliilor. Astfel, printre cărţile sfinte transpuse în româneşte şi datorate mişcării husite, N. Iorga şi S. Puşcariu includeau şi *Evanghelia*, a cărei copie ar fi tipărit-o Coresi în 1561 [2]. Fără a fi partizanii teoriei husite, N. Drăganu (în ultima perioadă a activităţii), Şt. Paşca şi P. P. Panaitescu au admis totuşi că textul *Tetraevanghelului* se întemeiază pe o versiune mai veche. În privinţa datei cînd s-a constituit această versiune, părerile celor trei învăţaţi sînt împărţite : N. Drăganu afirmă că traducerea acesteia s-ar fi efectuat cu ,,o generaţie, cel mult două înaintea tipăririi"[3], St. Paşca este de părere că izvodul *Tetraevanghelului* datează de pe la 1550 [4], în sfîrşit, P. P. Panaitescu propune în acest sens intervalul 1512—1518 [5]. Nici una din aceste ipoteze nu a cîştigat credit deplin în filologia românească, astfel că Fl. Dimitrescu, editorul *Tetraevanghelului*, fără a respinge posibilitatea folosirii de către Coresi a unei traduceri mai vechi, adoptă, pentru

---

[1] BRV I, p. 10,45 ; D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploieşti, 1933, p. 44—45 ; N. Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, Bucureşti, 1943, p. 34—35; Fl. Dimitrescu, *Tetraevanghelul lui Coresi*, Bucureşti, 1963, p. 24; P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 118—119.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, Bucureşti, 1925, I, p. 107, 179; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 71.

[3] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 35. În *Histoire de la littérature de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1938, p. 19, Drăganu atribuie traducerii *Tetraevanghelului* o datare mai recentă: ,,L'Evangéliaire a dû être traduit par ,,de bons chrétiens" entre 1557, date à laquelle a commencé l'apostolat de Sava — sinon avant même — et 1559, année de l'impression de l'Întrebare creştinească".

[4] St. Paşca, *Activitatea lui Moses Gaster în domeniul lingvisticii şi al filologiei române*, în CL I, 1956, 1—4, p. 113, nota 67.

[5] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119.

mai multă siguranță, opinia lui D. R. Mazilu și N. Drăganu privind efectuarea traducerii în intervalul 1557–1559 [6].

Datarea precoresiană a *Evangheliarului din Petersburg* a reactualizat din nou problema traducerii *Tetraevanghelului* lui Coresi. Prezentînd textele paralele din primele 6 foi ale celor două tipărituri, L. Demény constată că „avem de-a face cu două texte în întregime diferite. Evangheliarul slavo-român cuprinde un text românesc care nu figurează nici în scrierile din secolul al XVI-lea, nici în manuscrisele pe care le cunoaștem" [7].

La concluzii cu totul opuse celor formulate de L. Demény au ajuns de curînd două cercetări independente una de cealaltă [8]. Relevînd o serie de concordanțe între *Catehismul* din 1559 și *Evangheliarul din Petersburg*, I. Gheție a subliniat că acestea se explică printr-o versiune mai veche a *Tetraevanghelului*, întemeiată parțial pe cea a evangheliarului bilingv [9]. La rîndul nostru, semnalînd cîteva asemănări între cele două versiuni, ne-am pronunțat în favoarea opiniei folosirii textului *Evangheliarului din Petersburg* de către alcătuitorii versiunii *Tetraevanghelului* [10]. Cum însă problema alcătuirii versiunii *Tetraevanghelului* este mult mai complexă, revenim din nou asupra ei, prezentînd cîteva rezultate noi la care am ajuns în urma cercetărilor întreprinse.

2. Comparînd versiunile românești ale celor două evangheliare am constatat că acestea prezintă unele pasaje foarte asemănătoare dintre care prezentăm în continuare cîteva:

Evangheliarul din Petersburg	*Tetraevanghelul lui Coresi*
Mulțь vorь dzi/če mie ꙟnьtr-ačea dzi/: Domne, domne, au nu / ꙟnь numele teu pro/ročiemь? Șъ ꙟnь nu/mele teu đrači sco/těmь? Șъ ꙟnь nume/le teu putere multa / fačѧmь? Șъ atunče / voi spuine cъ neče / dъnoarъ n-amь conos/cutь voi; dučъ-țъ-vo / de la mine facatorii fore de lěğe!	Mulți vor ziče mie ꙟntru / ačěѧ zi: Doamne, doamne, nu ꙟ nume/le tău proročiѧmь? Și cu numele tău // dračii gonim? Și cu numele tău pute/ri multe fačemь? Și atunče voĭu spu/ne lor că neče dinioară n-am cuno/scut voi; dučeți-vâ de la mine / lucrâtori fârâ lěğe!
(p·32^{3-16})	(f·13^r/22–13^v/5)
Șъ iaca strigarъ/greindь: „Če-i noo/șъ ție Ĩse, fiiul lui /dumnedzeu. Venit-ai/ačiče ma <i> nainte de drěmѧ a munči pre/noi?"	Și iatâ strigarâ/grâindь: „Če e noao și ție Isuse, / fiĭul domnului? Venit-ai ꙟcoače ain/te de vrěme a munci noi?"
(p·41^{8-14})	(f·15^v/9–12)

[6] Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 24.

[7] L. Demény, *Le premier texte roumain imprimé*, în „Revue roumaine d'histoire", IV, 1965, 3, p. 410.

[8] I. Gheție, *Cîteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în SCL XVII, 1966, 5, p. 547–553; Al. Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în LR XVI, 1967, 1, p. 65–75.

[9] Vezi I. Gheție, *op. cit.*, p. 550.

[10] Al. Mareș, *op. cit.*, p. 74–75.

Čine aflъ sufletul seu// piiardъ-lь-va, iarъ/čine va piѧrdъ su/fletulь seu prentru/mine, afla-o-va. Čine/va priimi pre voi, mi/ne priimĕşte şъ čine/pre mine priimĕşte/primĕşte čine me tre/mese.

(p. 60^{23} – 61^{9})

Čine aflâ//sufletul lui piѧrde-l-va elь, iarâ/piѧrde-va sufletul lui dereptь mi/ne, afla-l-va şi čine de voi / priimĕşte, mine priimĕşte şi čine / priimĕşte mine, priimĕşte čela č-au / trimis mine.

(f·20^{v}/24–21^{r}/6)

ꙟnьsa čine/va adapa unulь de če/ştь mai mičь unь pa/harь de apa reče numai/ ꙟn numele učenicu/lui, deȓpt spunь voo/ nu va piѧrde plata sa.

(p·61^{17-23})

şi čine va adăpa u/nulь de čeşti mai mici cu păharь de/apâ rĕče numai ꙟ nume de učenicь,/dereptь spuĭu voao nu va piѧrde plata lui.

(f·21^{r}/10–14)

I$^{\tilde{s}}$s iarъ/dzise lorь : ,,Nu trebuѧ/şte se se ducъ. Daţi-le/voi mъncare''. Iarъ ei greirъ lui : ,,Nu avemь/ačiče numai 5 piite/ şъ doi peştь“. Iarъ elь dzise ://

(p·99^{14-21})

Isus zise lor : ,,Nu tre/buѧşte sâ se ducâ. Daţi-lâ lorь voi/mâncare''. Ei grâirâ lui : ,,Nu ave/mь ačičĕ numai činči pâini/şi doi peşti''. Elь zise :

(f·30^{v}/16–20)

Lasaţь/se crĕscъ depreuna/ amъndoo panъ la se/čeratь şь la vrĕme/ sečeratului, dziče-voĭ / sečeratorilorь : ,,Adunaţь ma <i>nainte plevila/şъ legaţь ꙟn snopь,/cumь se-i ardzь, iarъ grъ/ulь adunaţь ꙟn jitni/ţa me''

(p·88^{15}–89^{2})

Lâsaţi să crĕscâ amândoao de-/preunâ pânâ la sečeratь şi ꙟ vrĕ/mĕ sečeratului, ziče-voĭu sečerâtori/lor : ,,Adunaţi ꙟntâi plĕvila şi o/ legaţi ѧ ꙟ snopi ca să arzâ ѧ, e grâulь/adunaţi ꙟ jitniţa mѧ''.

(f·28^{r}/7–12)

şъ tre/mese ꙟnь viѧ sa şъ/ merse an al treile ča$^{\tilde{s}}$ /vъdzu alţь stъndь/ꙟn tъrgь fore de lucrь//şъ čelora dzise : ,,Mer/ğeţь şъ voi ꙟn vie me/şъ če va fi dereptь/dau voo. Iarъ ei mer/serъ. Şъ iarъ eşi an a/l şasele şъ al noo/le ča$^{\tilde{s}}$, facu aşijde/re iarъ ꙟnь unьspre/zeče ča$^{\tilde{s}}$ eşi, aflъ/alţь stъndь forъ/lucrь şъ grei lo/rь : ,,Če staţь ačiče/tota dzuva forъ/lucrь?'' Greirъ lui/că ,,nu ne tocmi ni/menile''. Grei lorь/ : ,,Merğeţь şъ voi ꙟnь/viѧ me şъ če va fi/ dereptь, luva-vre/ţь''. Cъndь fu

şi tremĕse ei ꙟ viѧ/lui şi eşi ꙟn al treile časь văzu/alţii stăndь ꙟ tъrgь deşerţi şi ače/lora zise : ,,Dučeţi-vâ şi voi ꙟ viѧ mĕ/şi če va fi dereptatĕ da-voĭu voao.''/Ei se duserâ. Iarâ eşi na al şasele/časь şi na al noaole časь, fâcurâ/aşijdere. ꙟtruna al uꙟsprâzĕčele/časь eşi şi aflâ alţi stăndь deşer/ţi şi grâi lor : ,,Če staţi ačiče to/atâ zioa deşerţi?'' Grâirâ lui/că ,,nimĕ noi nu nâemi''. Grâi lor :/,,Dučeţi-vâ şi voi ꙟ viѧ mĕ şi če va/fi dereptatĕ priimi-veţi. Sĕrâ fu./

sarъ/grei dommulь alь/viei cъtre derega/torulь sъu :// „Chiѧmъ lucratorii/şъ le dъ plata. ⱶnь/čѧpe de mai apoi pa/nъ čeѧ denьtъnь". (p·146[17]—148[4])	Grâi domnulь viei cătrâ deregâtoriul/său : „Chěmâ-mi lucrâtorii şi lâ dâ/lor plata". ⱶčepu de la apoii pânâ/la ⱶtăii. (f·42[r]/3—20)
Atunče a/propie-sѧ cъtr-ъnsь/ muma fečorilorь/lui Zevedei cu fečo/rii ei, ⱶchinъndu-sѧ şъ čerşu vareče de/la elь. Iarъ elь dzise/ei : „Če verь?" Grei lui :/ „Dzi se şѧdzъ ačeştь doi/fečoirь ai mei, u/nulь an-a derѧpta ta/, iarъ altulь an-a stъn/ga ta ⱶn ⱶmparaţia ta". (p·150[11—23])	Atunce apropie-se cătrâ elь muma/fiilor lu Zevedeiu cu fečorii lui,/ⱶchinâ-se şi čerşu oareče de la elь./Elь grâi ei : „Če veri?" ѧ grâi lui : „Zi / să şazâ ačeştě amândoi fiii miei/unul dě derěpta ta şi altulь dě stâ/nga ta ⱶ părâţiѧ ta". (f·43[r]/1—7)
„Dorъ/sъmtь eu, ⱶvaţato/rь?" Dzise lui : „Tu zičь"./Mъncъndь ei, luvъ/Is pita şъ blvi, frъ/mse şъ dede učeni/čilorь şъ dzise : „Lu/vaţь şъ mъncaţь :/ačesta ĭaste trupu/lь miu". Şъ luvъ pa/harь şi laudъ dede/şъ dede lorь, dzise : „Be/ţь denьtr-ъnsь toţь,/ačesta ĭaste sъnğele miu de lěğe noa cъ dereptь mulţь varsъ-sѧ se le se ĭartъ pacatele. (p·213[6—23])	„Doarâ eu săntь, ⱶvăţâtoare?"/ Grâi lui : „Tu ziči" Mâⱶcândь ei,/ luo Isus pâine şi o blagoslovi şi o/ frâmse şi děde učeničilor lui şi/ zise : „Luaţi şi mâncaţi ; ačesta/ ѧste trupul mieu". Şi luo păharu/lь şi bine urâ, děde lor şi lâ grâi :/ „Běţi deⱶtr-ânsulь toţi că ačesta/ ѧste sănğele mieu, lěğe noao če se// dereptь mulţi varsâ ⱶtru lâsâčiuni/le pâcatelor. (f·58[v]/16—59[r]/2)

Pot fi interpretate asemănările evidente dintre cele două versiuni drept o dovadă că *Tetraevanghelul* lui Coresi a pus la contribuţie textul românesc al *Evangheliarului din Petersburg*? După cum se ştie, asemănările dintre două texte nu probează neapărat existenţa unei filiaţii directe între ele, versiunile lor putînd tot atît de bine să derive dintr-un izvor comun. Această obiecţie foarte justificată din punctul de vedere al aplicării unei bune metode de cercetare se dovedeşte neîntemeiată de îndată ce ne referim la o omisiune din textul *Tetraevanghelului*, explicabilă numai prin referire la textul evangheliarului bilingv. La p. 7[v]/1—3 a *Tetraevanghelului* aflăm următorul pasaj : „Nu vâ pare că am venit să spargь če să ⱶplu. Dereptь amu grâescь voao". Pasajul corespunzător din *Evangheliarul din Petersburg* este însă mai amplu :

.... Nu gъndiţь	11
că am venitь se	12
spargъ lěgě sau pro	13
ročь. N-amь venit se	14
spargь ⱶnsa se ⱶmplъ.	15
Dereptь spunь voo.	16

(p. 10[11—16])

După cum se observă cu ușurință, din pasajul lui Coresi lipsește o porțiune de text care corespunde exact rîndurilor 13–14 de la p. 10 a evangheliarului bilingv, fapt care demonstrează că alcătuitorii versiunii *Tetraevanghelului*, ajungînd cu transcrierea la sfîrșitul rîndului 12, au sărit brusc la rîndul 15, confundînd începutul rîndului 13 cu începutul rîndului 15 (ambele rînduri încep prin același cuvînt *spargъ*). Această omisiune constituie o probă indiscutabilă în favoarea ideii folosirii directe a textului *Evangheliarului din Petersburg* la alcătuirea versiunii *Tetraevanghelului*. După cum vom arăta ceva mai departe, alcătuitorii versiunii *Tetraevanghelului* au colaționat în acest scop versiunea românească a evangheliarului bilingv cu cea a unei ediții slavone. Această operație s-a efectuat desigur din dorința alcătuirii unei ediții superioare celei sibiene, care prezenta în destule locuri omisiuni sau dezvoltări față de textul paralel slavon. Îndepărtarea pe alocuri a versiunii sibiene de textul slavon, fonetismul străin care imprima textului românesc o înfățișare stranie și existența la Brașov, după cum vom arăta mai departe, a unei versiuni slavone întrucîtva diferită de cele tipărite în 1512 și 1546 au determinat desigur folosirea prudentă a *Evangheliarului din Petersburg* la alcătuirea versiunii coresiene. Așa se explică, probabil, numărul redus de locuri comune pe care îl prezintă cele două versiuni românești tipărite ale evangheliilor. Cu toate acestea, o cercetare atentă a celor două versiuni descoperă în afara pasajelor comune, din care cîteva au fost semnalate de noi, și alte elemente care pledează în favoarea opiniei folosirii textului sibian la alcătuirea versiunii coresiene.

La p. 21r/24–21v/1 a *Tetraevanghelului* întîlnim următorul pasaj: *Pâsați, spuneți lu Ioanь ĉe-ați//auzitь și vedeți*. Sensul acestui pasaj este viciat de faptul că verbele *auzi* și *vedea* se găsesc la timpuri diferite. Textul slavon corespunzător acestui fragment glăsuiește astfel: шедша възвѣстита іwаннꙋ; иже слышита и видита „mergînd, anunțați lui Ioan ce auziți și vedeți". Consultînd pasajul corespunzător din *Evangheliarul din Petersburg*, care înregistrează o traducere corectă (*Pasațь, spunețь lui Ioanь, ĉe audzițь șъ ve//dețь* p. 62^{20}–63^{1}), găsim explicația greșelii înregistrate în pasajul similar din *Tetraevanghel*. Alcătuitorul (sau alcătuitorii) versiunii coresiene a preluat textul din evangheliarul bilingv, modificînd, după cum obișnuia, timpul verbelor. În cazul de față nu a efectuat modificarea decît pentru primul verb *audzițь*, trecîndu-l de la prezent la perfectul compus, nu însă și pentru *vedețь*, care se continuă pe verso-ul paginii. Întorcînd pagina, traducătorul, care se vede că lucra mecanic, a transcris verbul întocmai ca în versiunea pe care o avea în față, uitînd de modificarea făcută anterior pentru *audzițь*, aflat pe pagina precedentă.

Un exemplu de aceeași natură, explicabil de asemenea prin neatenția traducătorului, îl oferă confruntarea traducerilor diferite pe care le înregistrează cele două versiuni pentru sintagma въ врѣмѧ wно „în vremea aceea", cu care începe sterotip o bună parte din zacealele celor patru evanghelii. În *Evangheliarul din Petersburg* sintagma e tradusă

ȋntr-ačea vreme, iar în *Tetraevanghel* ȋ vrěmě ačeѧ. Există însă în textul coresian două cazuri cînd pericopele încep exact ca în evangheliarul bilingv (*ȋtr-ačeѧ vrěme* Matei, 44, 57), ceea ce denotă că și în aceste situații traducătorul s-a lăsat furat de textul pe care îl avea sub ochi.

În același mod se explică și prezența în textul *Tetraevanghelului* a bănățenismului *bețiții* [11] pentru v.sl. пїаницамн „bețivii" [12]. Cuvîntul *bețiții* apare în același context [Matei, 103] în *Evangheliarul din Petersburg*, text a cărui traducere s-a efectuat, după toate probabilitățile, în Banat-Hunedoara [13].

În sfîrșit, menționăm o inconsecvență în traducere, explicabilă de asemenea prin raportare la evangheliarul bilingv. La p. 29ᵛ/17 a *Tetraevanghelului* (Matei, 56) întîlnim cuvîntul *alčelui* pentru v.sl. тектоновь „al teslarului, lemnarului", căruia în textul corespunzător din evangheliarul bilingv îi corespunde cuvîntul *čoplitorulь*. În schimb, în textul evangheliei lui Marcu (zac. 22) din *Tetraevanghel* v.sl. тектонь e tradus *čoplitorulь* (p. 79ᵛ/3), adică exact ca în *Evangheliarul din Petersburg.* Traducătorul care ocolise acest cuvînt în evanghelia lui Matei, preferînd maghiarismul *alce* [14] l-a adoptat, în schimb, în evanghelia lui Marcu, preluîndu-l, bineînțeles, din textul *Evangheliarului din Petersburg.* Constatarea de față este importantă întrucît dovedește că *Evangheliarul din Petersburg* nu a conținut, în momentul ieșirii de sub tipar, numai textul evangheliei lui Marcu, așa cum ni se înfățișează această carte astăzi [15]. De altfel, putem furniza o dovadă că *Tetraevanghelul* lui Coresi a pus la contribuție și textul evangheliei lui Luca din evangheliarul bilingv. După cum se știe, rugăciunea *Tatăl nostru* apare în cuprinsul celor patru evanghelii în două versiuni (versiunea *A* din evanghelia lui Matei și versiunea *B* din evanghelia lui Luca), între care există unele deosebiri. Folosindu-ne de textul slavon al *Tetraevanghelului* din 1546 [16] semnalăm deosebirile existente între cele două versiuni :

---

[11] Vezi I. Gheție, *Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul din Londra,* în SCL XVIII, 1967, 3, p. 316.

[12] În textul slavon съ пїаницамн „cu bețivii" (cazul instrumental).

[13] Vezi I. Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra „Evangheliarului din Petersburg",* în SCL XVII, 1966, 1, p. 77–79.

[14] Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 304, preluînd observația lui Drăganu din DR I, p. 349, consideră că în cazul cuvîntului *alcelui* avem de-a face cu o greșeală tipografică (cuvîntul trebuie să fi fost scris *aciului,* iar tipograful neînțelegîndu-l l-a interpretat drept *al čelui*). De curînd, P. Olteanu, *Contribution à l'étude du lexique et du sémantisme de la langue roumaine ancienne* (vezi rezumatul în „Bulletin de la Société roumaine de lingvistique romane", p. 25) constată că *alcelui* din textul coresian provine din ung. *alcsel* „celui qui taille dans le bois". Înaintea lui P. Olteanu însă, N. Drăganu, DR IV, partea 2, p. 750–751, revenind asupra explicației date anterior, remarca că *alčelui* în textul coresian e scris împreună și provine din magh. *álcs* (scris *alch, alcz, alts*) întrebuințat în această formă pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea.

[15] F. Hervay, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine* în „Magyar könyvszemle" 1965, 2, p. 124, consideră că apariția curentă a titlului *M* pe rectoul fiecărei pagini din evangheliarul bilingv probează că această tipăritură conținea și textul celorlalte evanghelii.

[16] Cele două versiuni ale rugăciunii *Tatăl nostru* prezintă în evangheliarele slavone din 1512 și 1562 aceleași texte pe care le înregistrează și *Tetraevanghelul* din 1546.

Versiunea A

(EVANGHELIA LUI MATEI)

1. д<ь>нє (с̃) = astăzi
2. ....
3. ....
4. напасть = năpastă
5. ꙗко твоє є ц(с̃)ртвїє и сила и слава (с̃) въ вѣкы аминь = că a ta este împărăția și puterea și slava în veci, amin.

Versiunea B

(EVANGHELIA LUI LUCA)

1. на въсѣкь днь҃ = în toate zilele
2. бо сами = cum înșine
3. въсѣкомѹ = tuturor
4. искѹшенїє = ispită
5. ....

Urmărind cele două versiuni din *Tetraevanghel* constatăm că textele acestora sînt corect traduse, înregistrînd toate deosebirile semnalate mai sus. Rețin în schimb atenția unele deosebiri care se manifestă în traducerea pasajelor identice ambelor versiuni ale rugăciunii *Tatăl nostru*. Astfel cuvintelor slavone comune celor două versiuni (хлѣбь, н<є>бєсєхь, насѫщїъствьныи, длыгы, длъжникѡ(м)) le corespund în *A* (Matei) *pâinĕ*, *čeriure*, *sățioasâ*, *greșalele*, *greșiților*, iar în *B* (Luca) *pita*, *čeri*, *sățiosâ*, *datoarele*, *datorničilor*ь. Cum se explică aceste deosebiri ? Pot fi ele atribuite traducătorilor *Tetraevanghelului*, care lucrînd independent unul de altul (sau unii de alții) au tradus deosebit pasajele identice ? Explicația ar fi posibilă dacă nu ne-ar întîmpina în *Evangheliarul din Petersburg*, versiunea *A* [Matei], căci *B* nu s-a păstrat, exact aceleași traduceri ca în versiunea *B* [Luca] a *Tetraevanghelului* : *pita*, *čeri*, *sațiosâ*, *datoriele*, *datornicilor*ь. Prezența acestor cuvinte în evangheliarul bilingv [Matei] ne îndreptățește să afirmăm că versiunea *B* [Luca] a *Tetraevanghelului* s-a întemeiat pe versiunea similară din *Evangheliarul din Petersburg*, care din nefericire nu s-a păstrat. Această constatare dovedește că : 1) *Evangheliarul din Petersburg* conținea în momentul ieșirii de sub tipar toate evangheliile sau cel puțin primele trei dintre acestea. 2) Textul acestora se prezenta, sub raportul traducerii, mai unitar decît textul *Tetraevanghelului*.

3. Am amintit ceva mai înainte că versiunea *Tetraevanghelului* s-a constituit din colaționarea versiunii evangheliarului bilingv cu o versiune slavonă. Cîteva exemple pe care le vom examina încontinuare întăresc această opinie. În *Tetraevanghel* [Matei, 51] întîlnim *și ačesta fi-va lor*, pasaj care nu poate fi explicat prin referire la *Evangheliarul din Petersburg*, unde înregistrăm *șъ se va* *.ⱡ(m)plĕ* .ⱡnь *ei*. Textul slavon corespunzător и съкывает сѧ въ нихь ,,și se va împlini întru ei'' conține explicația traducerii greșite din textul coresian, al cărui traducător a despărțit verbul съкывает сѧ ,,se va realiza'', ,,se va împlini'' în сь ,,ačesta'' și кывается ,,fi-va''.

Pentru *fățarnici* din *Evangheliarul din Petersburg* (p. 22[5]) întîlnim în *Tetraevanghel* [Matei, 17] cuvîntul *acoperiții*, traducere la prima vedere inexplicabilă. Consultînd versiunea slavonă unde apare ѵпокрити

„ipocriți" < ὑποκριτής, observăm că traducătorul a considerat cuvîntul slavon derivat din покрити „acoperi" și l-a tradus ca atare [17].

Astfel de confuzii ne întîmpină în destule locuri ale textului coresian, pentru care evangheliarul bilingv prezintă traduceri corecte. În *Tetraevanghel* [Matei, 49] vsl. се „iată" e confundat cu се „acesta", substituire care explică traducerea greșită *ačestĕ-(s)*, acolo unde *Evangheliarul din Petersburg* prezintă adv. *iaca* (p. 81[12]). тьма „întuneric" e tradus în *Tetraevanghel* *ⱶtunecatâ* [Matei, 18], substantivul slavon fiind confundat cu adjectivul темно „întunecat", deși în evangheliarul bilingv există traducerea bună *ⱶntunerecь* (p. 24[5]). Verbul прилть „a primi", dar și „a lua" e folosit cu primul sens într-un context [Matei, 26] în care se cerea folosirea celui de-al doilea sens, așa cum apare, de altfel, cuvîntul tradus în versiunea sibiană (p. 38[6]).

Aceste greșeli de traducere, explicabile numai prin referire la o versiune slavonă, dovedesc totodată că colaționarea cu versiunea evangheliarului bilingv, care prezintă o traducere aproximativ corectă, s-a efectuat în grabă, cu intermitențe sau a fost opera unui traducător incompetent (ultima ipoteză ni se pare mai probabilă). Numai astfel se poate explica de ce rezultatul acestei colaționări concretizat în versiunea *Tetraevanghelului* este în foarte multe privințe inferior versiunii *Evangheliarului din Petersburg*. Cîteva exemple sînt edificatoare în această privință :

TEXTUL SLAVON	EVANGHELIARUL DIN PETERSBURG	TETRAEVANGHELUL
1	2	3
Не и мытаріе ли тожде творлть „Oare și *vameșii* nu fac la fel?" z.15	Au nu *vamъși* așișdere facь? (p.18[3-5])	Și nu *limbile* așa facь? (f. 9[v]/3—4)
Не можеть богу работати и мамонѣ „Nu poate lui Dumnezeu lucra și lui Mamon" z. 18	Nu puteţь lui Dm̃nedzeu sluji șъ lui n Mamo. (p. 24/13—15)	Nu poate Dumnezeu lucra și lui Mamonь (f. 11[r]/12—13)
Възлюбиши искрьнѣго своего и възненавидиши врага своего „Să iubești pe aproapele tău și *să urăști* pe vrăjmașul tău" z.15	Se iubeștъ aproapele teu șъ *urĕște* vrajmașulь teu (p.17[1-3])	Iubĕște vecinulь tău și *să jâluești* vrâjmașulь tău. (f. 9[r]/14—15)

[17] O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 267.

1	2	3
Съмотритє кринь сєлны[к] како растѫть „Priviți crinii *cîmpurilor* cum cresc" z.18	Caltațь florile ꙟnь *съmpь* cumь crescь (p.25[13–15])	Socotiți crinul *satelor* cumь crěște (f. 11v/3–4)
Что тѣсна врата и прискърбєнь пѫть въводѧи въ животь и мало и[к] єсть иже wбрѣтаwть єго „Că strîmtă (este) ușa și plină de griji calea ce duce în viață și puțini sînt cei ce o află" z.21	če ꙟnьgusta porta șъ cu nevoѧ cale duče-i ꙟnь viѧța șъ puținь sъmtь de čeѧ če o aflъ (p. 30/5–9)	če *strimtele uși și* ꙟ*gustele câi* duče-vă-vorь ꙟ viĭață și puțini de ei săntь čei če vorь afla ѧ (f.12v/22–13r/1)
И сє жєна глаашє бо въ сєбѣ ащє тъкмо прикоснѫсѧ ризѣ єго, с̃пєна бѫдѫ „Și iată femeie.. că zicea *întru sine:* „Numai de-aș atinge haina lui, salvată (mîntuită) aș fi" z.32	Iaca muѧre... dzise ꙟ*n*ь ѧ :„Numai de-aș atinğe veșmъntulь lui, sanatoși-me-voi" (p. 48[7–15])	Și adecâ muѧrѧ... grâi acmu ꙟ*tru el*ь că să sěrâ pipâi numai de vesmintele lui, mântuitâ arâ fi (f.17r/16–21)
Тогда привєдоша кь нємѹ „Atunci aduseră *către el*" z.46	Atunče aduserъ *cъtre el*ь (p. 74[3–4])	Atunče aduserâ *cu dinsul*ь (f.24r/20–21)

Am arătat ceva mai înainte că *Tetraevanghelul*, folosind textul românesc al *Evangheliarului din Petersburg*, s-a întemeiat paralel pe o versiune slavonă. Traducerea de pe un text slavon a *Tetraevanghelului* este însă o opinie unanim acceptată în literatura de specialitate. Primii care s-au ocupat de această problemă, M. Gaster și, în special, P. V. Haneș, au considerat drept prototip slavon al *Tetraevanghelului Evangheliarul* slavon din 1562 [18]. Ulterior, remarcîndu-se că *Evangheliarul* slavon din 1562 prezintă mari asemănări cu *Evangheliarul* slavon din 1512 în ceea ce privește conținutul predosloviilor, așezarea titlurilor, trimiterile la zilele de sărbători, tăietura inițialelor și desenul frontispiciilor s-a afirmat că versiunea slavonă a lui Coresi este o reproducere

[18] M. Gaster, *Chrestomație română*, Leipzig, București, 1891, p. XXVI–XXVIII; P. V. Haneș, *Evangheliarul românesc din 1561 în comparație cu cel slavonesc*, în „Convorbiri literare" XLVII, 1913, p. 988–1007.

mai puțin artistică a versiunii lui Macarie [19]. Concluzia care s-a desprins în urma acestei constatări a fost că *Tetraevanghelul* are drept original *Evangheliarul* slavon din 1512, opinie devenită loc comun în filologie. Întemeindu-se, la rîndul său, pe această filiație, pe care o consideră definitiv demonstrată, P. P. Panaitescu fixează termenul *a quo*, 1512, al traducerii primitive care a stat la baza *Tetraevanghelului* [20].

Confruntînd versiunea românească a *Tetraevanghelului* cu cea a *Evangheliarului din Petersburg* am constatat o serie de omisiuni și plusuri pe care textul coresian le prezintă față de textul sibian. Aceste deosebiri nu se pot explica prin referire la evangheliarele slavone tipărite în 1512 și 1546 și nici prin raportare la textul slavon din evangheliarul bilingv. De altfel, textul slavon al *Evangheliarului din Petersburg* reproduce textul *Tetraevanghelului* slavon din 1546, care la rîndul său este o retipărire a *Evangheliarului* lui Macarie [21]. În schimb, omisiunile și plusurile pe care *Tetraevanghelul* le conține față de versiunea românească a *Evangheliarului din Petersburg* și față de cea slavonă a *Evangheliarului* lui Macarie se explică, în majoritatea cazurilor, prin raportare la textul *Evangheliarului* slavon din 1562.

EVANGHELIARUL SLAVON (1512)	EVANGHELIARUL SLAVON (1562)	TETRAEVANGHELUL (1561)
1	2	3
ꙗко иже аще поустить женѫ своѫ z.13	ꙗко въсѣкь иже поустить женѫ своѫ z.13	că *totь* de-ș va lâsa muѧrě lui (f.8^{v}/$^{5-6}$)
и простерь рѫкѫ коснѫсѧ емоу іс҃ гл҃ѧ z.24	и простерь рѫкѫ іс҃, коснѫсѧ емꙋ глѧ z.24	și tinse mâna *Isus*, pipâi elь, grâi (f.14^{r}/$^{5-6}$)
прїиде іс҃ въ домь петровь и видѣ тъщѫ его z.26	Пришедь іс҃ въ домь петровь, видѣ тъщѫ его z.26	vine Isus ꙟ casa lu Pâtru, văzu soacra lui (f. 14^{v}/$^{15-16}$)
и оумрѣшѧ въ водахь z.28	и оутопошѧ въ водахь z.28	și *se afundarâ* ꙟtr-apâ (f. 15^{v}/^{19})
Въ врѣмѧ ѡно прѣходѧ іс҃ видѣ чл҃ка z.30	Въ врѣмѧ ѡно прѣходѧ іс҃ ѿтѧдꙋ видѣ чл҃ка z.30	ꙟvrěmѧ ačěѧ și trecu Isus *de ačiѧ* (f. 16^{r}/^{22})
Видѣвь іс҃ многы народы z.34	Видѣ іс҃ нарѡди z.34	văzu Isus *nâroadele* (f.18^{r}/11)

[19] BRV I, p. 10, 45; D. Mazilu, *op. cit.*, p. 44–45; N. Drăganu, *Morfemele românești ale complementului*, p, 34, 35; Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 24.

[20] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119.

[21] L. Demény și D. Simonescu, *Un capitol important din vechea cultură românească* („*Tetraevanghelul*", *Sibiu*, 1546), în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie", 1965, 1, supliment, p. 11.

Прѣиди вьсѣмь ст҃и. Къ главѫ о҃д, ѿ пꙍ ѡбрѣтыи дш҃ѫ своѫ z.39	Прѣиди въсѣмь ст҃ымь въ гл҃а о҃ѳ. Тогда ѿвѣщаеть петрь обрѣтыи дш҃ѫ своѫ z.39	прѣиди въсѣмь ст҃ымь напрѣдь гл҃а о҃ѳ ѿ по *Atunče răspunse Pâtru*: „Cine aflâ// sufletul lui (f.20v/22—21r/1)
И бес притчѫ не гл҃аше къ ни҃м z.53	И безь притчѫ ничъсоже гл҃аше къ нимь z.53	şi fârâ pildâ *nemicâ* nu grâi cătr-ânşii. (f.28v/3-4)
Оучаше нарѡды на сънмищихь ихь z.56	Оучаше ихь на сънмищихь ихь z.56	ꙟvăța *ei* ꙟ gloatele lor. (f.29v/13)
ѿпоусти нарѡды. да шедше въ веси z.58	ѿпоусти нарѡды, да шедше въ окрѣстныѫ веси z.58	lasâ gloatele să margâ ꙟ *prejurulь* satelor (f. 30v/14-15)
Прїиде бо сн҃ь чл҃чь сп҃сти погыбшаго z.75	Прїиде бо сн҃ь чл҃чьскыи възыскати и сп҃сти погыбшаго z.75	Vine amu fiiul omenescь *să caute și* să mântuѧscă periții (f.38r/20-21)
азь г҃и и не иде z.86	азь г҃и иде и не иде z.86	Eu, doamne, *mârgь* şi nu mĕrse (f.45v/23)

După cum se poate observa din exemplele prezentate, textul *Tetraevanghelului* înregistrează deosebirile pe care textul slavon al *Evangheliarului* din 1562 [22] le prezintă față de textul imprimat cu o jumătate de veac mai devreme de Macarie. În general, versiunea *Evangheliarului* slavon din 1562 este mai completă decît aceea din 1512, care — după cum s-a văzut — conține o serie de omisiuni în text, existente de altfel şi în evrsiunea bilingvă a *Evangheliarului din Petersburg*. Indicaţiile tipiconale ale *Evangheliarului* slavon din 1562 coincid în bună măsură cu cele ale *Evangheliarului* lui Macarie, dar prezintă și unele deosebiri, pe care, parţial, le înregistrează și *Tetraevanghelul*. În plus, în unele situaţii indicațiile tipiconale, din versiunea slavonă din 1562 sînt altfel dispuse înlăuntrul textului evanghelic, explicînd o particularitate a versiunii coresiene, anume aceea de a reda textul evanghelic exact ca într-o versiune neîmpărțită pe pericope. În acest scop textul slav al indicaţiilor pentru lectură și începutul stereotip al zacealelor (ꙟ врѣмѧ оно, рече

[22] Toate referirile noastre la *Evangheliarul slavon* din 1562 trebuie interpretate, pentru problema pe care o dezbatem, ca raportîndu-se la textul acestei cărţi, existent şi folosit în manuscris la alcătuirea versiunii *Tetraevanghelului*.

домнѹль) sînt tipărite cu roşu, textul propriu-zis al evangheliei, tipărit în negru, urmîndu-şi cursul nestingherit de fragmentarea sa pe zaceale. Un exemplu în această privinţă e semnificativ :

EVANGHELIARUL SLAVON (1512)	EVANGHELIARUL DIN PETERSBURG	EVANGHELIARUL SLAVON DIN 1562	TETRAEVANGHELUL
и бысть егда скон- ча ї҃с притчѧ сїѫ, прѣиде ѿ тѫдоу. и пришедь вь ѿчьство свое, оу- чаше нХь на сън- мищи҄х нХь	şъ fu cъndь obr҃- şi I҃s pilda ačă- ta merse de aco- lo şъ vine ꙟnь očina sa, ꙟvaţa pre ei ꙟnь sъbor- ele lorь	и бы҃с егда скончa і҃с притчѧ сїѧ, прѣиде ѿ тѫдѹ	Şi fu děca sfrъ- şi Isus pilda ačasta, trecu de ačiѧ
ко҆ц. пѧ҆к. и с҃тмоу. Пн҆де. з҃. не҆д	obr҃şi-se, vinere şъ svn҃tului. lunь, 7. dñeca.	понедѣлникь, з҃ недѣлѣ и пришедь	Пн҆де з҃ не҆д
вь врѣмѧ wно пришедь і҃с вс҃ ѿч҃ьство свое z.56	ꙟntr-ačѧѧ vre- me vine Is҃ ꙟn očina sa (p.95/9—10)	Въ врѣмѧ wно прї- иде і҃с въ ѿчьс҃віе свое z 56	ꙟ *vrĕmѧ ačĕѧ* şi vine ꙟ očina lui (f. 29v/12)

Făcînd abstracţie de textul tipărit cu roşu (subliniat în exemplele noastre) textul din zaceala 55 continuă în *Tetraevanghel* în mod firesc în zaceala 56, fără ca cititorul să mai fie nevoit să recitească o porţiune din text de două ori, cum este cazul în *Evangheliarul din Petersburg* a cărui traducere urmează o versiune slavonă derivată din cea imprimată de Macarie în 1512.

Stabilind că unul din izvoarele *Tetraevanghelului* se explică printr-un text slavon identic cu cel tipărit de Coresi în 1562, amintim că nu este exclus ca acesta să fi fost pus la contribuţie sub forma unei versiuni româneşti. Cu alte cuvinte, este posibil ca versiunea coresiană a evangheliilor să se fi constituit din colaţionarea a două versiuni româneşti : una a *Evangheliarului din Petersburg* şi alta necunoscută, întemeiată pe o versiune slavonă identică cu aceea a *Evangheliarului slavon* din 1562. Cum însă nu dispunem de date care să sprijine această ipoteză, în discuţiile referitoare la geneza *Tetraevanghelului* vom avea în vedere, în ce priveşte al doilea izvor identificat, o versiune slavonă.

Versiunea românească rezultată din colaţionarea versiunii slavone tipărite în 1562 cu aceea a evangheliarului bilingv îşi datorează desigur scăderile, în parte, precauţiilor pe care alcătuitorii acesteia şi le-au luat

pentru reuşita acestei întreprinderi. Ei trebuie să fi pornit la lucru animaţi de convingerea de a nu-şi permite libertăţi faţă de textul slavon, în genul acelora pe care le reflectă *Evangheliarul din Petersburg*. Dar nestăpînind suficient de bine slavona şi traducînd uneori mecanic, redactorii *Tetraevanghelului* s-au depărtat adesea de versiunea sibiană a evangheliei, în locuri în care aceasta prezenta traduceri corecte.

Menţinerea strictă în limitele textului evanghelic nu a fost însă singurul motiv care a impus folosirea prudentă a versiunii sibiene. Nu trebuie să neglijăm faptul că *Tetraevanghelul* ieşea de sub teascurile tiparniţei lui Coresi în 1561, prin urmare la scurt timp (circa 10 ani) de la apariţia primei versiuni tipărite în limba română a evangheliei. Aceasta din urmă provenea dintr-un puternic centru cultural, primul, de altfel, care iniţiase traducerea şi tipărirea cărţilor religioase în limba română. Din motive necunoscute, tiparniţa cu litere chirilice din acest oraş şi-a întrerupt activitatea, probabil, în jurul anului 1554 (moartea lui Phillipus Maler ar putea fi cauza acestui eveniment) [23]. Saşii din Braşov întrevăd rapid cîştigul pe care îl pot avea dacă repun pe picioare afacerea abandonată de la Sibiu. Faţă de sibieni, ei au avantajul că deţin materia primă (hîrtia), necesară într-o astfel de întreprindere, dar sînt lipsiţi, în schimb, de meşteri pricepuţi în arta tipăririi cu slove chirilice, ca şi de texte religioase gata traduse. Ei găsesc rezolvare acestei situaţii, apelînd la meşteri din Ţara Românească (Oprea şi Coresi), prin care lansează afacerea cu un text slavon (*Octoihul* — 1557), şi revizuind versiunile tipărite anterior la Sibiu (*Catehismul* şi *Evanghelia*), pentru a nu putea fi învinuiţi de comercializarea unor bunuri străine. Afirmaţia nu trebuie să surprindă, căci dacă e să judecăm prin prisma epilogului *Evangheliarului* slavon al lui Lorinţ din 1579 — unde se interzice timp de 30 de ani retipărirea acestui text — trebuie să acceptăm ideea că, în secolul al XVI-lea fiinţau ca şi astăzi anumite interdicţii în ceea ce priveşte reeditarea unui text fără consimţămîntul autorului [24]. Acesta este de altfel motivul pentru care alcătuitorii versiunii *Tetraevanghelului* nu au preluat *tale quale* acele pasaje din evangheliarul bilingv, care în urma confruntării cu textul slavon nu necesitau modificări.

Referitor la modul în care s-au folosit alternativ cele două izvoare stabilite de noi în alcătuirea versiunii coresiene se poate face următoarea precizare: traducătorii urmăreau în primul rînd textul românesc din evangheliarul bilingv pe care îl modificau cu sau fără motiv prin confruntarea cu textul slavon manuscris al *Evangheliarului* din 1562. Ne îndreptăţeşte la această afirmaţie o omisiune din textul *Tetraevan-*

[23] Credem că nu se poate invoca în acest sens un eventual refuz al braşovenilor de a livra hîrtie sibienilor, pe motiv că aceştia din urmă i-ar fi putut concura în acţiunea de tipărire la Braşov a cărţilor religioase destinate românilor. Documentele sibiene posterioare anului 1553 sînt scrise pe hîrtie braşoveană, în plus sibienii ar fi putut oricînd să-şi procure hîrtie de la furnizorii străini ai muntenilor şi moldovenilor, pe care hîrtia documentelor din aceste provincii îi atestă.

[24] BRV I, p. 75.

ghelului, explicabilă ca și cea semnalată anterior tot prin raportare la versiunea *Evangheliarului din Petersburg* :

EVANGHELIARUL DIN PETERSBURG		TETRAEVANGHELUL
... Vai de voi povața	10	Vai de voi purtâtori de
orba greindь čine	11	orbi če grâiți čela če
se ğurъ de besereca	12	se va jura besěrečiei
nemica nu ĭaste	13	. . . .
se ğurъ de aurь če-i	14	. . . .
ꙟn besereca, datorь	15	. . . . dětoriu
ĭaste (p. 179)	16	ѧste (f. 50r/12–14)

Se observă cu ușurință că traducătorul, urmînd îndeaproape textul *Evangheliarului din Petersburg*, a sărit aproape 3 rînduri, indus în eroare de cuvîntul *besereca*, care apare concomitent pe rîndul 12 și 15 din pagină [25]. Deși urma textul românesc al *Evangheliarului din Petersburg* (probă omisiunea), traducătorul îl supune unor modificări prin confruntare cu textul slavon, cum este cazul și în situația de față unde înregistrăm : *purtători de orbi* (vsl. вожди слѣпїи) în loc de *povața orba*; *če grâiți* în loc de *greindь*; *čela če* în loc de *čine*; *se va jura* în loc de *se ğurъ*; *besěrečiei* (vsl. цр҃квїѫ) în loc de *besereca*.

Această omisiune din textul *Tetraevanghelului* impune concluzia că colaționarea versiunii sibiene cu cea slavonă nu s-a efectuat întotdeauna cu atenție. La aceeași constatare ne duce și o omisiune comună ambelor versiuni românești.

EVANGHELIARUL DIN PETERSBURG		TETRAEVANGHELUL
Textul slavon	*Textul românesc*	
(аще) оубиеть повн-(нень) е сѫдѫ.	čine va uči- ȣ de vinovatь ete se-lь ğudeče	čine amu ucide, vinovatь ѧste jude-cateei. . . . .
[аз же г҃лѧ вамь, ıако въсѣкь гнѣваѫсѧ на бр҃ата своего въсоуе повиннень есть сѫдоу]	. . . .	. . . .
(иже б)о аще речеть братȣ своемȣ рака повн-нень е сънмищȣ	șъ čine va dzi-če frațьne-seu rac(a) vinovatь este sъbo-(ru)lui	čine grâѧște fratelelui ocarâ, vinovatь ѧste gloa-teei
	(p. 11/17-22)	(f 7v/20-22)

z 12

[25] Omisiunea nu se poate explica prin referire la textul slavon, care a stat la baza *Evangheliarului slavon* din **1562**, unde întîlnim горѧ вамь вожди. и гл҃ѧщеи иже аще клънет сѧ црквїѫ ничъсоже есть. а иже клънѧт сѧ златомь цр҃ковным, длъжены іѕ҃

Textul slavon aflat între croșete lipsește în ediția *Evangheliarului din Petersburg* și a fost completat de noi după *Evangheliarul* lui Macarie. Textul omis există atît în ediția *Tetraevanghelului* slavon din 1546, cît și în ediția *Evangheliarului* slavon din 1562 [26]. Cum această omisiune nu există decît în *Evangheliarul din Petersburg*, reiese limpede că alcătuitorul versiunii *Tetraevanghelului* a preluat-o din textul sibian. Dacă s-ar fi efectuat cu atenție colaționarea cu versiunea slavonă manuscrisă, această lipsă din textul evangheliarului bilingv ar fi fost completată în versiunea coresiană.

De altfel, în alte situații similare, în care versiunea *Evangheliarului din Petersburg* înregistrează omisiuni atît în textul românesc, cît și în cel slavon, *Tetraevanghelul* prezintă în locurile corespunzătoare textul integral, dovadă că lipsurile din textul versiunii sibiene au fost depistate de traducător în urma confruntării cu versiunea slavonă manuscrisă. Astfel, în *Evangheliarul din Petersburg* [Matei, 11] lipsește următorul pasaj: а иже сътворить и наоучить. сь веліи наречет сѧ въ црствии нбнѣмь (omisiunea se repercutează și asupra textului românesc paralel) [27]. În *Tetraevanghel* pasajul omis în versiunea sibiană a fost completat, desigur în urma confruntării cu versiunea slavonă (*Iară čine face și ꙟvață, ačesta mare chĕmâse ꙟ părâțiѧ čeriului*).

După cum s-a putut observa, strădania traducătorului (sau traducătorilor) *Tetraevanghelului* de a alcătui o versiune superioară celei tipărite anterior la Sibiu, probabil între 1551 și 1553, a fost numai parțial încununată de succes. Ea este însă edificatoare pentru felul în care s-au alcătuit unele din versiunile cărților bisericești tipărite la Brașov și înlătură definitiv imaginea deformată pe care Șt. Pașca și-o formase în legătură cu traducerea cărților coresiene. După cum se știe, învățatul clujean respingea pentru momentul Coresi posibilitatea alcătuirii unei versiuni românești prin confruntarea a două sau mai multe versiuni similare, pe considerentul că, procedînd astfel, ,,am atribui celor dintîi editori români de texte traduse exigențe de lucru prea adesea dezmințite de felul cum se prezintă — cu lipsuri și erori grave de tot felul — tipăriturile coresiene'' [28]. În prezent, cînd punerea la contribuție a două versiuni (una românească și alta slavonă) în cazul *Tetraevanghelului* este un fapt, credem, pe deplin demonstrat, opinia lui Pașca nu mai poate fi reținută.

4. În ce parte a teritoriului Dacoromaniei s-a alcătuit versiunea *Tetraevanghelului*? Un răspuns precis la această întrebare este greu de dat, atît timp cît nu dispunem de o descriere riguroasă a graiurilor din secolul al XVI-lea, pe baza căreia să se localizeze limba sau eventual straturile de limbă pe care le reflectă versiunea coresiană. Ținînd seama de punerea la contribuție a unei versiuni slavone a *Evangheliei*, diferite întrucîtva de cea imprimată de Macarie, versiune care în 1562 va vedea lumina tiparului prin aceiași Coresi și Tudor Diacul, tot la Brașov, e de presupus că mai degrabă în această localitate decît în alta s-a întreprins alcătuirea

[26] аз же глѧ вамь. ꙗко вьсѣкь гнѣваѫи сѧ на брата своего вьсоуе, повинень есть сѫдоу ,,iar eu zic vouă: că tot cel ce se mînie pe fratele său vinovat este judecății''.

[27] Această omisiune nu apare în *Evangheliarul* slavon din 1512 și nici în *Tetraevanghelul* slavon din 1546.

[28] Șt. Pașca, *Probleme în legătură cu începuturile scrisului românesc. Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale ,,Apostolului''* în CL II, 1957, p. 47—95.

versiunii *Tetraevanghelului*. Desigur că formulînd această ipoteză, nu excludem posibilitatea ca versiunea românească coresiană să se fi putut alcătui și în afara Brașovului, folosindu-se un manuscris slavon identic sub aspectul textului cu *Evangheliarul* slavon din 1562, care, împreună cu textul românesc gata alcătuit, să fi ajuns ulterior în mîinile brașovenilor în vederea tipăririi. În sfîrșit, chiar dacă admitem că geneza versiunii *Tetraevanghelului* a avut loc la Brașov, opinie care ni se pare mai probabilă, nu trebuie să neglijăm posibilitatea ca alcătuitorul sau alcătuitorii acesteia să fi provenit și din alte localități (circumscrise unei alte sau unor alte arii lingvistice decît cea căreia îi aparține Brașovul).

Încercările care s-au făcut de a-i identifica pe alcătuitorii versiunii *Tetraevanghelului* cu preoții Toma și Dobre din Șcheii Brașovului nu se bazează pe nici o probă serioasă [29]. Axat pe interpretare de text, D. R. Mazilu consideră că traducătorii *Tetraevanghelului* trebuie să fi alcătuit și prologul *Întrebării creștinești*, întrucît, după ce aceștia atribuie transpunerea *Evangheliei* în românește unor „creștini buni", își afirmă în continuare paternitatea traducerii în termenii următori: *și scoasemь sfnta*
g̃ *s̃ r̃*
evlie și zěče cuvinte și Tatălь nostru și credința aplilo" [30]. Pasajul din care este desprinsă această propoziție este însă redactat destul de echivoc, fapt pentru care a și fost interpretat în moduri diferite. Logic, preci-
ls
zarea *cu știrě măriei lu crai și cu știrě epcpului Savei Țărâei Ungurești* se referă la acțiunea de traducere a *Evangheliei* inițiată de *nește creștini buni*. Surprinde însă într-o astfel de interpretare inexactitatea pe care o comit alcătuitorii prologului, frustrîndu-i pe sibieni de întîietatea unei acțiuni întreprinse și difuzate prin intermediul tiparului cu aproximativ 7—9 ani mai devreme. Pentru acest motiv nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca referirea la întorsura din sîrbește pe românește a *Evangheliei* să-i aibă în vedere pe sibieni care : 1. tipăriseră pentru întîia oară în românește această traducere; 2. acțiune inițiată într-un centru săsesc apropiat de Brașov; 3. pe hîrtie brașoveană; 4. dintr-un impuls similar cu cel care a stat la baza primelor tipărituri coresiene. Un fapt este însă sigur, că pomenirea lui Ioan Sigismund și a episcopului Sava nu poate constitui un indiciu precis pentru stabilirea intervalului de timp în care s-a efectuat versiunea *Tetraevanghelului*. Încercînd să precizeze acest interval, unii cercetători au avut în vedere perioada de păstorie a episcopului Sava, propunînd în acest sens anii 1557—1559. Acest mod de a fixa limitele perioadei în care s-a putut efectua traducerea este eronat, întrucît nu are în vedere decît un termen de referință (Sava), nesocotindu-l complet pe cel de-al doilea (Ioan Sigismund). Acesta din urmă, după cum a arătat P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158, și-a exercitat calitatea de rege începînd cu data de 15 septembrie 1559. Pentru acest motiv, considerăm că pomenirea acestor două personaje în prologul *Întrebării creștinești* trebuie pusă în legătură cu consimțămîntul pe care acestea l-au dat

---

[29] N. Drăganu, *Morfemele*, p. 34—35; N. Iorga care este citat de Drăganu pentru stabilirea acestei identități nu a făcut însă o asemenea precizare. Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1925, p. 179.

[30] D. R. Mazilu, *op. cit.*, p. 45.

tipăririi *Tetraevanghelului*. Cît privește alcătuirea versiunii *Tetraevanghelului*, oricare din anii posteriori tipăririi *Evangheliarului din Petersburg* poate să figureze ca termen *a quo* al acestei acțiuni.

5. În finalul acestei cercetări se impun cîteva precizări. Cea mai importantă este desigur constatarea că versiunea *Tetraevanghelului* s-a constituit din colaționarea versiunii românești a *Evangheliarului din Petersburg* cu aceea a unui evangheliar slavon. *Evangheliarul din Petersburg* a fost pus la contribuție de către alcătuitorii versiunii coresiene în mod cert în primele trei evanghelii (Matei, Marcu, Luca), fapt care denotă că tipăritura sibiană a cuprins dacă nu toate evangheliile, cu siguranță pe cele sinoptice. Versiunea slavonă cu care s-a confruntat textul sibian nu este, cum s-a crezut pînă acum, cea a *Evangheliarului* lui Macarie, ci aceea pe care Coresi și Tudor Diacul au pus-o sub tipar în 1562. Această constatare ar putea constitui un indiciu că versiunea *Tetraevanghelului* s-a efectuat la Brașov. Stabilirea izvoarelor *Tetraevanghelului* înlătură definitiv opinia după care acest text s-ar fi întemeiat pe o mai veche versiune alcătuită în sudul Transilvaniei între 1512 și 1518 [31].

Versiunea *Tetraevanghelului* s-a alcătuit în mod precis după tipărirea *Evangheliarului din Petersburg* (circa 1551—1553). Intervalul de timp propus de unii cercetători în vederea acestei acțiuni — 1557-1559 — nu se motivează suficient prin datele cuprinse în prologul *Întrebării creștinești*. Pentru mai multă siguranță trebuie să avem în vedere un interval mai larg, avînd drept termen *a quo* încheierea tipăririi evangheliarului bilingv, iar ca termen *ad quem* data de 2 mai 1560.

Deși constituită prin confruntarea a două versiuni — una slavonă, îmbunătățită față de cele tipărite în 1512 și 1546, și una românească, tradusă, în general, corect — versiunea *Tetraevanghelului* prezintă unele scăderi față de traducerea tipărită anterior la Sibiu. Explicația acestui fapt oarecum surprinzător se datorează, după părerea noastră, pe de o parte transpunerii mecanice în românește a textului slavon, iar pe de altă parte, unor precauții de natură editorială, care au impus modificarea textului sibian, de multe ori fără nici o rațiune, în detrimentul exactității și al clarității.

Iulie 1967

Institutul de lingvistică, București,
Str. I. C. Frimu 22

[31] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119.

AL X-lea CONGRES INTERNAȚIONAL AL LINGVIȘTILOR

Între 28 august și 2 septembrie a.c., s-a desfășurat la București cel de al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor. Acest Congres jubiliar a întrunit 1400 de participanți din 53 de țări. Congresul a fost organizat sub auspiciile Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor și a avut un Comitet de Onoare, în frunte cu acad. Ion Gheorghe Maurer, Președintele Consiliului de Miniștri. Din partea țării noastre, din Comitetul de Organizare au făcut parte: acad. Iorgu Iordan (Președinte), acad. Al. Rosetti (Secretar General), acad. Al. Graur, acad. Em. Petrovici, prof. B. Cazacu și prof. I. Coteanu, membri corespondenți ai Academiei Republicii Socialiste România (Vice-președinți).

La ședința de deschidere, Congresul a fost salutat, în numele Comitetului de Onoare, de acad. Ion Gheorghe Maurer, Președintele Consiliului de Miniștri, de acad. Iorgu Iordan, Președintele Comitetului de Organizare, și de prof. Einar Haugen, Președintele Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor.

Lucrările Congresului s-au desfășurat în ședințe plenare și pe secții. În cadrul ședințelor plenare, s-au prezentat 6 rapoarte generale: Bertil Malmberg („Sincronie și diacronie"), acad. Emil Petrovici („Interpenetrarea sistemelor lingvistice"), Roman Jakobson („Lingvistica și științele vecine"), Giacomo Devoto („Metoda comparativă și curentele lingvistice actuale"), Olga S. Akhmanova („Lingvistica și cercetarea cantitativă") și A. H. Roberts („Probleme ale lingvisticii aplicate").

Temele rapoartelor au atins problemele cele mai discutate și controversate în epoca actuală. B. Malmberg a subliniat diferența dintre sincronie și diacronie, delimitînd domeniul fiecăreia și ridicîndu-se împotriva eclectismului de metodă în cercetările contemporane de lingvistică. Raportul prezentat de B. Malmberg a remarcat, în același timp, importanța coexistenței celor două aspecte (sincronie și diacronie) în cadrul aceluiași sistem lingvistic.

Acad. Emil Petrovici tratează, în raportul susținut, problema interpenetrării limbilor, situație datorată coexistenței acestora pe același teritoriu sau pe teritorii învecinate. Abordată încă de la primul Congres al Lingviștilor de către N. Trubetzkoy, această temă are o bogată bibliografie. Analizînd diversele aspecte ale sistemului lingvistic (fonologie, morfo-sintaxă, lexic), acad. Petrovici ajunge, pe baza a numeroase exemple, la concluzia că, deși fenomenul bilingvismului este destul de răspîndit, nu întotdeauna interferențele lingvistice dau naștere unor „limbi mixte". După părerea autorului, soluția unor asemenea situații ar putea fi oferită de cercetările statistice.

Raportul „Metoda comparativă și curentele lingvistice actuale", prezentat de prof. Giacomo Devoto, se bazează pe ideea că noțiunea modernă de sistem poate fi utilă cercetărilor de istorie a limbii; autorul este de părere, pe de altă parte, că istoria nu trebuie exclusă din cîmpul cercetărilor moderne.

Abordînd problema cercetării cantitative, Olga S. Akhmanova („Lingvistica şi cercetarea cantitativă") procedează la o definire riguroasă a conceptului de „cantitativ", diferenţiindu-l de „matematic", cu care nu este sinonim. *Cantitatea* este considerată membră a două opoziţii distincte : *cantitativ / calitativ* şi *cantitativ / non-cantitativ* sau *continuu*. Prima dintre cele două opoziţii o presupune pe cea de-a doua. Este semnificativ, pentru dezvoltarea actuală a cercetărilor de semantică, faptul că autoarea acordă o deosebită importanţă cuantificării *sensului*.

Roman Jakobson („Lingvistica şi ştiinţele vecine") a restabilit locul disciplinei noastre într-un cadru general al disciplinelor umaniste, avertizînd însă asupra tendinţei de a se considera că lingvistica stă la baza celorlalte ştiinţe. În domeniul aplicării structuralismului la ştiinţele umaniste, limba este doar un domeniu privilegiat. Perspectivele de evoluţie a ştiinţei limbii sînt văzute, prin raportul prof. Jakobson, în spaţiul vast al dezvoltării contemporane a ştiinţelor.

În cadrul lucrărilor pe secţii, au fost prezentate aproape 600 de comunicări, încadrate în 13 secţii : teoria limbii, sociolingvistică, geografie lingvistică, istoria lingvisticii, semantică, sintaxă, poetică, învăţarea limbii de către copil, psiholingvistică, stilistică, tipologia limbilor, patologia limbajului şi varia. În cadrul acestei ultime secţii, au fost prezentate comunicări de fonetică şi fonologie, morfologie, lexicologie, onomastică şi toponomastică, lingvistică indoeuropeană, aplicarea metodei comparative, formarea cuvintelor, limbă literară, lingvistică matematică, traducere automată şi însuşirea limbilor. Dintre comunicările prezentate, 94 au aparţinut lingviştilor români.

Cu toată marea varietate a subiectelor tratate, cîteva preocupări majore se pot desprinde : teoria generală a limbii, sintaxa şi semantica au fost domeniile privilegiate, întrunind un număr de 207 comunicări. Chiar în celelalte domenii, aplicative prin definiţie (bilingvismul, lingvistica matematică, stilistica), a primat interesul pentru aspectul teoretic al problemelor. Se poate spune, că, din acest punct de vedere, Congresul a constituit în primul rînd o confruntare teoretică de proporţii, la un nivel de generalitate cel puţin cantitativ mai ridicat faţă de congresele precedente.

Dacă la ultimul Congres semantica structurală era o ramură a lingvisticii aflată încă într-o fază puţin dezvoltată, comunicările prezentate la Bucureşti dovedesc remarcabilul cîştig de teren realizat între timp. Dezvoltată în special pe baza teoriei transformaţionale, semantica structurală cunoaşte un fenomen de iradiere în cadrul altor ramuri ale lingvisticii (sintaxă stilistică, poetică).

O altă trăsătură a comunicărilor prezentate la actualul Congres este dată de extinderea pe care a luat-o studiul „disciplinelor — limită" ; raportul dintre lingvistică şi cele mai apropiate discipline umaniste apare azi mult mai precizat, datorită numeroaselor comunicări de sociolingvistică, geografie lingvistică, lingvistică matematică, psiholingvistică etc.

Această sesiune jubiliară a Congresului, întrunind un număr record de comunicări, şi avînd, chiar prin organizarea secţiilor, o tendinţă de universalitate, a prezentat un aspect eterogen, deoarece a încercat să acopere toate disciplinele lingvistice.

Două tendinţe s-au degajat în urma prezentării rapoartelor şi comunicărilor, tendinţe aparent contradictorii, în realitate corelate. Din punct de vedere practic, al analizei lingvistice propriu-zise, s-a remarcat generalizarea unor metode considerate pînă în ultimii ani revoluţionare ; metoda transformaţională, de exemplu, a căpătat o utilizare extinsă nu numai în domeniul gramaticii, ci şi în cadrul unor discipline cum ar fi : semantica, poetica, învăţarea limbii de către copil, toponomastica. O a doua tendinţă, prezentă mai cu seamă în contribuţiile teoretice şi de metodă, a fost aceea de a nu mai stabili diferenţe categorice între lingvistica tradiţională şi cea modernă, ci de a evidenţia punctele lor comune, mai numeroase decît s-ar putea crede. Este elocvent, în acest sens, apelul „întoarcerii la istorie", prezent în rapoartele lui G. Devoto, O. Akhmanova şi Roman Jakobson.

Congresul a evidenţiat faptul că metodele moderne de cercetare sînt utilizate, în momentul de faţă, în foarte mare măsură, chiar în domeniile cele mai „tradiţionaliste" ale lingvisticii. Ponderea remarcabilă a comunicărilor privitoare la teoria limbii şi la aşa-numitele discipline — limită este semnificativă pentru schiţarea evoluţiei actuale a disciplinei limbajului. Aşa cum a reieşit din rapoartele şi comunicările prezentate, în reconsiderarea domeniilor tradiţionale ale lingvisticii cu mijloace moderne de investigaţie şi în dezvoltarea lingvisticii în cadrul larg al ştiinţelor umaniste, se află centrul de interes al disciplinei noastre.

Congresul a prilejuit un schimb larg de vederi între diverse şcoli şi tendinţe lingvistice, iar discuţiile şi contactele care au avut loc paralel cu lucrările oficiale au constituit o parte nu mai puţin interesantă a întîlnirii internaţionale de la Bucureşti.

Mihaela Mancaş,

Facultatea de limbă şi literatură română, Bucureşti
Str. Edg. Quinet 7

Septembrie 1967

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ INDO-ARIANĂ

Prezentarea stadiului actual al cercetărilor de indologie ar fi lipsită de o perspectivă adecvată dacă nu s-ar sprijini pe evocarea epocii de importante realizări, ilustrată cu cîteva decenii în urmă de activitatea unor savanți ca R. Bhandarkar, G. A. Grierson, J. Bloch, S. K. Chatterji și R. L. Turner.

Apariția, în 1928, a celui de-al 11-lea și ultim volum din monumentala monografie *Linguistic Survey of India*, de G. A. Grierson, a marcat totodată încheierea cercetărilor mai semnificative de dialectologie indiană. La șapte ani după publicarea primei istorii științifice a unei limbi indiene — *La Formation de la langue marathe* de Jules Bloch —, S. K. Chatterji inaugurează seria de contribuții indiene de valoare, cu o teză de doctorat în două volume, *Origin and Development of Bengali Language* (Calcutta, 1926), devenită la rîndul ei un model încă neîntrecut de rigoare și erudiție lingvistică. În 1931 apare *Nepali Dictionary* de Sir R. L. Turner, operă mai întinsă și mai profundă decît indică titlul, rămasă singura sursă etimologică pînă în 1962, cînd același autor a dat tiparului prima fascicolă din *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. În sfîrșit, în 1934, J. Bloch publică a doua lucrare fundamentală, *L'Indo-Aryen, du Véda aux temps modernes*, în care istoria unei întregi familii lingvistice este prezentată cu o conciziune și ingeniozitate aproape fără egal în tratatele similare din indoeuropenistică.

Valoarea lucrărilor amintite, precum și influența exercitată de autorii lor asupra mai multor generații de lingviști indieni și europeni îndreptățesc așteptarea ca cercetările din ultimii treizeci de ani să prezinte un tablou la fel de impresionant. Cu excepția strălucită a dicționarului etimologic menționat mai sus, publicațiile de indologie apărute în ultimii ani, deși mai numeroase, nu au nici amploarea nici profunzimea unor opere capitale. Evoluția recentă a lingvisticii indo-ariene are deci o istorie simplă, fără multe momente hotărîtoare pentru cursul ulterior al cercetărilor.

Privați de cele mai multe ori de un contact intim cu realitatea lingvistică indiană, cercetătorii europeni și americani s-au dedicat în special studiilor teoretice, căutînd să reinterpreteze materialul existent în lumina unor noi modele descriptive. Pe de altă parte, ignorarea limbilor franceză, rusă și germană nu a permis întotdeauna lingviștilor indieni să cunoască contribuțiile colegilor lor din străinătate sau să-și însușească principiile teoretice ale altor școli decît structuralismul american. Lipsa unui for comun (de exemplu o societate internațională de lingvistică indo-ariană) și a unor reuniuni cu caracter mai restrîns (congresele internaționale de orientalistică discută probleme mult prea variate) accentuează și mai mult starea de relativă dezorganizare a lingvisticii indo-ariene în comparație, de exemplu, cu lingvistica romanică, slavă sau chiar austroneziană.

În prezent, centrul cel mai activ al cercetărilor de indologie se află, fireşte, în India, unde cîteva sute de lingvişti [1] studiază în mod destul de organizat conglomeratul de limbi, care va mai constitui încă pentru mult timp o bogată mină de fapte în aşteptare de a fi descrise. Deccan College Research & Post-Graduate Institute din Poona, înființat în 1939, este centrul cel mai important al cercetărilor de lingvistică modernă din întreaga Indie. La universitatea din Calcutta lingvistica pare să fie în declin, în timp ce la universitatea din Delhi ea cîştigă în importanță. O activitate multilaterală de promovare a studiilor ştiinţifice despre limbile indo-ariene desfăşoară şi universităţile din Bombay, Ahmedabad, Baroda, Agra (K. M. Institute of Hindi and Linguistics), Aligarh, Chandigarh, Patna, Benares, Kurukşetra, Cuttack şi Gauhati.

Prin moartea lui J. Bloch (1954), P. Meile (1963) şi L. Renou (1966), valoroasa pleiadă de indologi francezi a suferit o grea pierdere. Cercetătorii sovietici, în mare parte tineri, s-au impus prin contribuţii importante, mai ales în domeniul gramaticii şi lexicologiei limbilor indoariene moderne. Pe lîngă lingviştii englezi, americani, germani, italieni şi cehi, aparţinînd unor şcoli cu tradiţii mai vechi în orientalistică, un număr crescînd de indologi din Olanda, Ungaria, România, Polonia, Belgia, Suedia, Japonia, Danemarca şi Australia s-au făcut remarcaţi prin unele contribuţii originale. Un oarecare avînt au luat studiile de lingvistică în Pakistan, la universităţile din Dacca şi Lahore.

Existenţa a două reviste excelente, *Indian Linguistics* (Poona) şi *Indo-Iranian Journal* (Leiden) nu a rezolvat încă problema concentrării contribuţiilor de lingvistică indo-ariană într-un număr redus de publicaţii exclusive, uşor accesibile tuturor indologilor. Numărul ridicat de articole de indologie, publicate la întîmplare în diferite reviste de orientalistică şi lingvistică generală (unele în limbi de circulaţie restrînsă) sau în analele şi buletinele universităţilor indiene, face ca şi cele mai recente încercări [2] de a întocmi o bibliografie curentă să prezinte serioase lacune. Lucrări meritorii, publicate în limbi locale de către mărunte edituri indiene, scapă atenţiei generale din pricina distribuirii lor defectuoase. Ca urmare a acestei stări de lucruri, un mare număr de specialişti sînt insuficient informaţi, iar începătorii riscă să se descurajeze în faţa haosului aparent al disciplinei spre care s-au simţit atraşi.

★

Orientarea spre problemele de istorie a limbii, impusă de J. Bloch şi S. K. Chatterji, a permis lingviştilor indieni să elaboreze un număr de monografii diacronice importante, în general identice ca structură şi redactate cu conştiinciozitate: Dhirendra Varmā — *La langue Brāj*, Paris 1935; Baburam Saksena — *Evolution of Awadhi*, 1938; S. M. Katre — *Formation of Konkani*, Poona 1942; B. Kakati — *Assamese, Its Formation and Development*, Gauhati 1941; Subhadra Jhā — *The Formation of Maithili*, Londra 1954; Uday Narayan Tiwāri — *The Origin and Development of the Bhojpuri Language*, Calcutta 1960; K. B. Tripathy — *Evolution of Oriya Language*, Cuttack 1962. Amintim, de asemenea, *Gurbani Viākaran* (Amritsar 1951) de Sahib Singh, *A Study in the Gujarati Language of the* 14th *Century* (Delhi 1967) de P. B. Pandit, *A Study in the Gujarati Language of the* 16th *Century* (Londra 1935) de T. N. Dave, *An Old Marathi Reader* (Poona 1957) de S. G. Tulpule şi *A Grammar of Old Marathi* (Oxford 1964) de A. Master. Idei originale şi fructuoase cuprinde lucrarea postumă a lui J. Bloch — *L'application de la cartographie à l'histoire de l'indo-arien*, Paris 1963.

Influenţele reciproce care au avut loc între limbile indiene în cursul dezvoltării lor au fost analizate de N. Singh (*Hindi ke vikās mẽ apabhramśa kā yog*), A. Haq (*Marāthī zabān par farsi kā asar*), H. S. Pal (*Arabic and Persian Words in Bengali*), A. Vajpey (*Persian Influence*

---

[1] S. M. Katre, director al institutului Deccan College, estimează numărul lingviştilor indieni la 1500.

[2] Inclusiv bibliografia redactată de Ashok Kelkar pentru *Trends in Linguistics*, V, Mouton, în curs de apariţie.

on Hindi), H. Bahri (*Persian Influence on Hindi*), A. K. Priolkar (*Grānthik Marāṭhī bhāsā āṇī koṅkṇī bolī*), José Pereira (*The Development of Konkani as a Literary Language*), M. B. Emeneau și T. Burrow (*Dravidian Borrowings from Indo-Aryan*).

Singura lucrare originală, publicată după 1934, care urmărește evoluția mai multor limbi moderne, de la sanskrită pînă în zilele noastre, este cea a lui D. P. Pattanayak — *A Controlled Historical Reconstruction of Oriya, Assamese, Bengali and Hindi*, Haga 1967. Avem însă la dispoziție, datorită în primul rînd savanților indieni, mai multe tratate consacrate unor stadii intermediare, ca prakrita, pali, apabhramsa : P. B. Pandit — *Prakṛt Bhāṣā*, Benares 1954 ; S. M. Katre — *Prakrit Languages and their Contribution to Indian Culture*, Poona 1966 ; A. M. Ghatage — *Introduction to Ardhamagadhi*, 1940 ; S. M. Katre — *Some Problems of Historical Linguistics in Indo-Aryan*, Poona 1965 ; S. Sen — *A Comparative Grammar of Middle Indo-Aryan*, Poona 1960 ; M. K. Mehendale — *Historical Grammar of Inscriptional Prakrits*, Poona 1948 ; G. V. Tagare — *Historical Grammar of Apabhraṁśa*, Poona 1948 ; T. Elizarenkova, V. N. Toporov — *Pali*, Moscova 1966. Interesantă prin aplicarea metodelor structuraliste (funcționalismul lui A. Martinet) la studiul diacronic al limbilor indo-ariene este lucrarea lui A. M. Ghatage — *Historical Linguistics and Indo-Aryan Languages*, Bombay 1963. *Indo-Aryan and Hindi* (1940) de S. K. Chatterji este o introducere, accesibilă, în lingvistica istorică indo-ariană, cu nenumărate sugestii și idei originale. Mai puțin cunoscută este *Dal Sanskrito all'Hindi* (Veneția 1962) de S. Lienhard. În limbi indiene, au apărut următoarele gramatici istorice : Dh. Varma — *Hindībhāṣā kā itihās*, Allahabad 1933 ; U. N. Tiwārī — *Hindī Bhāṣā kā udgam aur vikās*, Allahabad 1955 ; A. S. Narula — *Hindī aur prādeśik bhāsāõ kā vaigyānik itihās*, Delhi 1957 ; R. M. Agyāt — *Hindī bhāṣā kā itihās*, Delhi 1965 ; K. P. Kulkarni — *Marāṭhī bhāṣā, udgam aur vikās*, Poona 1933 ; M. Misra — *Oḍiyā bhāṣāra itihāsa*, [S. L.] 1927.

Pentru etimologie, lingvistica indo-ariană dispune în prezent de un dicționar comparativ și istoric, rodul muncii de cinci decenii a unuia din cei mai mari indologi actuali, R. L. Turner. În *A Comparative Dictionary of Indo-Aryan Languages*, publicat recent într-un singur volum, sînt glosate cuvintele sanskrite atestate, după care se dau toate formele moderne moștenite, împreună cu derivatele lor. Contribuții de valoare la întocmirea unui dicționar etimologic al limbii konkani a dat S. M. Katre.

Aspectul descriptiv al cercetărilor de lingvistică indo-ariană a atras un număr important de cercetători indieni, și în special străini. Problemele de morfologie domină, dar cele de fonetică și de sintaxă sînt tratate cu mai multă îndrăzneală. Dintre părțile de cuvînt, verbul este cel mai dezbătut și mai pe larg descris. Pe lîngă monografiile importante ale lui R. N. Vale — *Verbal Composition in Indo-Aryan*, Poona 1948, P. Hacker — *Zur Funktion einiger Hilfsverben im Modernen Hindi*, Wiesbaden 1958, S. Lienhard — *Tempusgebrauch und Aktionsartenbildung im Modernen Hindi*, Stockholm 1961 și V. P. Liperovski — *Kategorija naklonenija v sovremennom literaturnom xindi*, Moscova 1965, vom menționa trei teze de doctorat, remarcabile nu numai prin noutatea punctului de vedere teoretic, ci și prin bogăția informației : Yamuna Kachru — *A Transformational Syntax of Hindi Verbal System*, Londra 1965 ; Kali Charan Bahl — *A Study in the Transformational Analysis of the Hindi Verb*, Chicago 1964 ; și S. K. Verma — *A Systemic Analysis of the Hindi Verbal Group*, Edinburgh 1965.

Studii de mai mică întindere au consacrat verbului un mare număr de lingviști : P. Meile a scris despre trăsăturile adjectivale ale infinitivului în hindi, O. D. Zmotova și N. Uchida despre cele nominale și verbale, V. Pořízka despre aceleași trăsături la participiu, R. P. Egorova și I. A. Svetovidova despre pasiv în sindhi și, respectiv, în bengali, V. P. Liperovski despre moduri în hindi, N. I. Tolstaia, I. Burton-Page, P. Hacker, C. Masica, N. Zide, A. A. Davidova, V. A. Černyšev, N. V. Gurov și Animesh Pal despre formele compuse ale verbului în panjabi, hindi și bengali, G. T. Bailey, T. Elizarenkova și A. Debreczeni despre aspect și formele cauzale în hindi, B. M. Karpuškin și U. N. Tiwārī despre rădăcina verbului în bengali și bhojpuri, E. H. Bendix despre verbele cu sensul „a avea" în hindi, iar P. Hacker cele cu sensul „a fi",

R. Sastri despre timpuri în dogri, Ch. A. Ferguson despre flexiunile verbului în bengali, F. Southworth și I. Raeside despre formele compuse în marathi, S. W. Allen despre sistemul verbal în rajasthani și G. G. Goswami despre verbul asami.

Alte cîteva probleme de morfologie indo-ariană au fost tratate recent : substantivul în singaleză (D. N. S. Bhat) și bengali (Q. Din Muhammad), sistemul cazurilor în hindi (V. Pořizka, G. Fairbanks) și în bengali (E. M. Bykova), pronumele personale (S. K. Rohra) și cele demonstrative (V. Pořizka) în hindi, adverbul în bengali (E. A. Alexeeva), și sufixele pronominale în sindhi (L. M. Khubchandani).

În domeniul sintaxei, există cîteva descrieri moderne ale structurii frazei în marathi (M. L. Apte), nepali (F. Southworth), hindi (V. Miltner, L. Theban), urdu (A. Dil), bengali (Q. Din Muhammad), panjabi (K. Ch. Bahl), romi (R. G. Bhatia) și singaleză (J. W. Gair). O. G. Ulciferov a scris despre coordonare în hindi, J. D. Singh despre negație, I. A. Smirnov, V. P. Liperovski și L. G. Lozovoi despre subordonare în panjabi și hindi, iar A. P. Barannikov despre sintetism și analitism. P. Gaeffke va publica în curînd o culegere de studii despre sintaxa limbii hindi. Același subiect îl găsim tratat în excelenta lucrare a lui V. A. Černyšev — *Sintaksis prostogo predloženija v xindi*, Moscova 1965. Caracterul ergativ al unor construcții în indo-ariană a fost supus unui examen atent de către S. W. Allen, W. K. Matthews și C. Regamey.

Lista articolelor de fonetică și fonologie indo-ariană cuprinde descrieri ale sistemului fonetic pentru limbile konkani (S. M. Katre), marathi (A. Kelkar), lahnda (S. Varma), maithili (S. Jhā), gujarati (R. L. Turner), rajasthani (S. W. Allen), bengali (S. K. Chatterji, Ch. A. Ferguson, M. Chowdhuri, K. Goswami, A. Hai), romi (J. Kochanowski), urdu (S. Sabzawari), hindi (B. A. Zaharin, S. G. Rudin, J. Gumperz), dogri (L. Narayan), bhuderi (B. Singh). Dintre problemele mai speciale, amintim studiile despre sistemul vocalic în hindi (H. I. Pinnow), despre prozodie în bengali (A. Islam), nazalizare și aspirație în gujarati (P. B. Pandit), bhojpuri (B. N. Prasad) și bengali (A. Hai), despre tonuri în panjabi (K. Ch. Bahl) și dogri (S. L. Sharma), despre cantitatea și calitatea vocalelor în gujarati (J. R. Firth), despre grupurile consonantice inițiale și interferența fonică (R. N. Shrivastav) și, în sfîrșit, despre articulațiile apicale și prepalatale în hindustani (O. Svarny și K. Zvelebil). Semnalăm existența unui tratat de fonetică generală și marathi, *Dhvani Vicara*, de N. G. Kalelkar și a lucrărilor *A Phonology of Panjabi* (1934) de B. Das Jain și *Hindi Phonetics* (1930) de M. Qadri.

Monografii generale ale limbilor indo-ariene au dat Bh. N. Tiwārī (*Hindī Bhāṣā*, Allahabad 1966), T. E. Katenina (*Jazyk xindi*, Moscova 1961), K. P. Guru (*Hindī Vyākaraṇ*, Benares 1950), Z. M. Dymšic (*Jazyk urdu*, Moscova 1962 și *Hindī vyākaran kī ruprekhā*, Delhi 1966), S. K. Chatterji (*Bhāṣā-prakaś bāṅgala vyākaraṇ*, Calcutta 1945), E. M. Bykova (*Bengal'skij jazyk*, Moscova 1966), G. H. Kelkar (*Marāthī Vyākaraṇachi Mulatattve*, Poona 1933), P. N. Joshi (*Marāthī Vyākaraṇ*, Poona 1963), N. G. Kalelkar (*Marāthī Vyākaraṇ*, Poona 1965), M. P. Sabnis (*Adhunik Marāthīchē Uccatar Vyākaraṇ*, Poona 1957), T. F. Katenina (*Jazyk marathi*, Moscova 1963), José Rita e Souza (*Èlementos Gramaticais da lingua concani*, Lisboa 1929), J. Rangel (*Gramática da Lingua Konkani*, Bastora 1933), K. P. Bhembro (*Aychī koṅkṇi bhās-vyākaraṇi nem*, Margão 1965), M. Singh Man (*Panjābī Viākaraṇ*, Jullundur 1957), N. I. Tolstaia (*Jazyk pandjabi*, Moscova, 1960), B. P. Karpuškin (*Jazyk orija*, Moscova 1964), B. Gupta (*Dogri Bhāṣā aur Vyākaraṇ*, Jammu 1965), B. D. Babakaev (*Assamskij jazyk*, Moscova 1961), V. N. Vyxuxolev (*Singal'skij jazyk*, Moscova 1964) și N. I. Korolev (*Jazyk nepali*, Moscova 1965).

Dialectele indo-ariene au făcut și ele obiectul unor descrieri recente, datorate lui Dh. Varmā, A. Sumān, A. Chandola și J. Gumperz (hindi), G. Narang (urdu), A. M. Ghatage (konkani din Kanara de sud, Sawantwadi și Mahad) M. Joshi (konkani de nord), N. M. Oranski (dialecte indo-ariene din Asia mijlocie), S. G. Valimbe, J. K. Ranade, V. Chitnis, S. Laḍḍu (marathi), K. Vajpey (braj), P. Jaiswal (bundeli), A. Hai (bengali din Dacca și Chittagong) și G. Haldar (noakhali). Dispunem în prezent de numeroase descrieri ale dialectelor țigănești

(romi), din aproape toate ariile europene de răspîndire a acestui popor indo-arian, întocmite de J. Kochanowski, J. Sampson, R. Iversen, R. L. Turner, C. Claveria, A. P. Barannikov, M. V. Serghievski, P. Ariste, T. Pobozniak, J. Lipa, K. Kostov, K. Erdős, R. Uhlik, T. Vencel şi E. Ljungberg.

Se simte tot mai mult lipsa unor bune tratate de introducere în studiul limbilor indo-ariene moderne. Dintre cele existente, menţionăm *Languages and Literatures of Modern India* (Calcutta 1963) de S. K. Chatterji, *Jazyki Indij, Pakistana, Cejlona i Nepala* (Moscova 1960) de G. A. Zograf, şi *Bhārtīya Bhāṣāvigyān* (Benares 1959) de Kishoridas Vajpey.

Pînă în prezent, nu a apărut nici o gramatică contrastivă a două sau a mai multe limbi indo-ariene. În schimb, există o serie de descrieri contrastive ale limbilor hindi, telugu, tamil, malayalam şi kannada (*Hindī ke sāth dakśinī bhāṣāõ kā tulnātmak vyākaran*, Madras 1963). Un anumit interes pentru probleme de tipologie, legate de uniunea lingvistică indiană (ariano-dravidiană) se observă în lucrările lui S. K. Chatterji, M. B. Emeneau şi V. N. Andronov.

Contribuţiile de lexicologie, lexicografie şi semantică sînt încă puţine la număr : A. S. Barxudarov — *Slovoobrazovanie v xindi*, Moscova 1963, *Xindi i urdu — voprosy leksikologij i slovoobrazovanie*, Moscova 1960, Hardev Bahri — *Hindi Semantics*, Allahabad 1960 şi S. A. Wolf — *Grosses Wörterbuch der Zigeuner Sprache*, Mannheim 1960.

În cadrul cercetărilor de lingvistică aplicată, elaborarea manualelor pentru predarea limbilor indo-ariene ocupă un loc important. Se impun în primul rînd manualele de hindi ale lui V. Pořizka, A. P. Barannikov, P. B. Pandit, G. Fairbanks, M. L. Gupta, H. Vermeer, A. Sharma, S. N. Sharma, L. Rocher, cele de bengali ale lui S. K. Chatterji, W. Sutton-Page, P. S. Roy, D. Zbavitel, cele de urdu ale lui T. G. Bailey şi B. I. Kliuev, de gujarati ale lui G. Cardona şi P. J. Mistry, de panjabi ale lui H. A. Gleason şi H. S. Gill, de singaleză a lui D. Garusinghe, de konkani a lui C. F. Monteiro, de marathi a lui F. Southworth şi de nepali a lui T. A. Clark. Un dicţionar al principalelor limbi indiene (*Bhārtīya Vyavahār Koś*) a fost publicat la Bombay de V. D. Naravane. Cîteva îndreptare utile (*grammaires des fautes*) : *Acchī Hindī* de R. Varmma şi *Shuddh Hindi* de H. Bahri.

Deccan College din Poona a iniţiat recent publicarea unei serii de dicţionare de frecvenţă a fonemelor, silabelor morfemelor şi cuvintelor din mai multe limbi indiene. Trei volume au apărut deja : *Marathi* (S. V. Bhagvat), *Hindi* (A. M. Ghatage) şi *Gujarati* (P. B. Pandit). Un volum publicat în 1962 la Bangalore, *Relative Efficiencies of Indian Languages*, cuprinde unele date statistice interesante pentru teoria informaţiei. Diferite probleme de lingvistică aplicată au fost abordate de P. Meile şi de P. Sloka Roy (*Language Standardization*. Haga 1963). Analiza limbii hindi ca limbă de intrare în traducerea automată a fost întreprinsă de T. E. Katenina, în U.R.S.S., şi de P. K. Kulashreshta, în India.

În momentul de faţă, cînd lingvistica mondială trece printr-o etapă de adînci transformări metodologice şi terminologice, lingviştii indologi se află în faţa unor probleme practice la fel de grave ca şi cele de ordin teoretic : culegerea, clasificarea şi interpretarea vastului material rămas nestudiat încă. Dacă limba hindi a putut fi considerată recent drept „enfant terrible der Sprachwissenschaft" [3], nu e greu de imaginat cîte probleme va pune lingvisticii viitoare o familie cu cîteva zeci de limbi, dintre care majoritatea aşteaptă să iasă din anonimat, şi a cărei istorie va trebui repovestită pe larg.

Iunie 1967

Laurenţiu Theban,
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

3 H. Vermeer, in *Indogermanische Forschungen*, 70, 3, 1965.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – OLTENIA I, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu (Le nouvel Atlas linguistique roumain par régions, élaboré sous la direction de Boris Cazacu par Teofil Teaha, Ion Ionică et Valeriu Rusu). Bucureşti, 1967, XVI, 196 p. (Academia Republicii Socialiste România. Centrul de cercetări fonetice şi dialectale).

Situată în partea de sud-vest a României, între Dunăre, Carpaţi şi Olt, regiunea Oltenia are o întindere de 20 300 km, fiind împărţită în 13 raioane cu 10 oraşe şi 44 comune rurale şi o populaţie de 1 564 641 locuitori la 15 martie 1966, adică în medie 80,4 la kilometrul pătrat. Capitala regiunii e Craiova cu 148 826 locuitori, iar oraşe mai importante sînt Turnu-Severin (45 394 locuitori), Tîrgu Jiu (33 837 locuitori), Rîmnicu Vîlcea (23 880 locuitori) şi Caracal (22 715 locuitori). Din punct de vedere al reliefului regiunea e orientată spre sud-est, adică în direcţia de curgere a celor două rîuri mai însemnate, Oltul şi Jiul, amîndouă afluenţi ai Dunării. Căile de comunicaţie converg spre Craiova, situată în cîmpie şi legată de Bucureşti, capitala ţării. Partea muntoasă a păstrat mai bine toponimice străvechi, în special în domeniul hidronimiei, cu nume ca *Olt, Jiu, Lotru, Motru, Gilort, Amaradia,* pe cînd în cîmpie găsim îndeosebi nume slave (*Topolniţa, Raznicul, Luncavăţu*) sau nume orientale din epoca migraţiilor (*Desnăţui, Tăzlui*), de care aminteşte şi numele oraşului Caracal. Toponimia de origine latină formată de la apelative e prezentă pretutindeni, atît la munte cît şi în cîmpie, de pildă, de la vest spre est : *Cireşu, Salcea, Seaca de Pădure, Mărăcinele, Urzicuţa, Turburea, Scoarţa, Săcelu, Cîineni, Muereasca, Uşurei, Piatra-Sat, Amăraţii de Jos* etc. Dacă avem în vedere relieful, nu ne aşteptăm să întîlnim în Oltenia ţinuturi izolate şi arhaice, deoarece populaţia din colţurile ei cele mai depărtate din munţi a putut veni relativ uşor în contact cu locuitorii de la cîmpie sau cu oraşul Bucureşti. Totuşi faptele lingvistice culese pe teren ne arată că partea de nord-vest a Olteniei, adică ţinuturile muntoase, a păstrat mai multe caractere arhaice decît partea de sud, ceea ce era şi de aşteptat. Unele caractere arhaice apar în mod izolat şi în sudul sau în estul provinciei, o dovadă că au avut loc aici infiltraţii de populaţie de la munte.

Autorii atlasului de faţă au ţinut seama de relief şi de căile de comunicaţie, precum şi de trecutul istoric al regiunii : ei au dat în acest scop 8 hărţi introductive. Materialul lingvistic a fost cules după un chestionar de 2 543 de întrebări în 98 de localităţi şi a fost fixat pe 147 de hărţi lingvistice generale şi 40 de hărţi lingvistice interpretative. Anchetele au avut loc în anii 1963–1964 şi au durat cîte 4–5 zile în fiecare localitate.

Partea cea mai preţioasă a materialelor culese priveşte fonetica, morfologia şi lexicul. Sunetul *-l* din articolul postpus nu se aude nicăieri : *creştetu capului*. În nord-vest mai stăruie fonetismul *cură* pentru *curge*. Palatalizarea labialelor e frecventă în sud-vest şi sporadică în restul regiunii. În nord-vest întîlnim fonetisme ca *dinće = dinte, pepćin = pieptene,* care amin-

tesc de graiul din Banat. Numai acolo mai stăruie încă fonetismul de tipul *mîni*, pe cînd în restul regiunii avem *mîini*, ca în Muntenia și în limba literară. Terminația de plural *-uri* e caducă, fiind concurată de terminațiile *-e* sau *-i* : *creuri*, *creri* ; *obrazuri*, numai la munte, alături de *obraze* sau *obraji* ; *grumazuri*, rar în nord-vest, alături de *grumaze* sau *grumaji*. Preverbul *a-* lipsește parțial în cuvinte ca *amuți* (în nord și sud-vest *muțăsc*) și *asurzi* (peste tot *surzăsc*), la fel ca în limba română veche. În domeniul lexicului întîlnim cuvinte vechi și generale, concurate parțial de infiltrații mai noi : *bălan* general, *băl* în nord, *plăviț* pe ici pe colo, *spelb* în sud ; *creț* general, *cîrșur*, *încîrșorat*, *scîrčor* în nord-vest, *spîrl* și *țăpur* în centru ; *cucui* general, *dîlmă* în est, *dul* în sud-vest ; *mă lău* în sud și est, *mă spăl* în nord-vest ; *mătreață* general, *plezne* în centru și est, *fulgerături* în sud-est ; *pișca* absent, *picura* nord-est, *ciupi* restul ; *strănuta* e mai puțin frecvent decît *străfiga* ; *țeastă* general, *ghioacă* ici și colo, *tiugă* și *troacă* în nord-vest. Instructivă din unele puncte de vedere apare terminologia privind corpul omenesc și medicina. Adjectivul de origine latină *palid* e nepopular, fiind înlocuit de alte adjective de origine latină sau slavă ca *alb*, *galben*, *pălit*. Alături de neologismul *hernie* avem *surupare* în centru și *surupătură* în sud-est, în schimb nu întîlnim nicăieri *vătămătură*. Neologismul *diaree* e redat prin *cufureală* și *urdinare* în nord-vest, dar nu cunoaște nicăieri corespondentul popular *pînticărie*, din alte regiuni ale țării. Se spune *medicamente* și *doctorii*, însă nicăieri *leacuri*. Neologismul *doctor* e general, pe cînd *doftor* apare numai în cîteva puncte din centru și sud. Cuvîntul *stomac* e general, *burtă* apare în centru, iar *pîntece* e necunoscut. Termenul *rinichi* concurează pe *rărunchi*, iar *vintre* lipsește în regiunea muntoasă din nord-vest. *Uimă* apare numai în cîteva puncte de lîngă Dunăre, pe cînd în est avem *scurtă*, *broască*, *cîrtiță*, *motrună* și *surmă*. Cuvîntul *zăbale* (la gură) persistă numai în nord-est, fiind concurat de *beșică*, *bube*, *caș* și *chișiță*. Tot izolate (numai în nord-est) rămîn și cuvintele *pedestru* și *strungăreață* „écartement entre les palettes". Pe cale de dispariție se află și *arcer* „piatră de ascuțit briciul".

Faptele lingvistice înregistrate arată că asupra graiurilor din Oltenia acționează rapid și puternic limba literară. Prin urmare era momentul suprem să fie culese și valorificate cît mai multe din aceste materiale prețioase, care contribue la cunoașterea limbii române în ansamblu. Academia Republicii Socialiste România își propune să publice opt atlase lingvistice regionale și anume : 1. Oltenia ; 2. Muntenia și Dobrogea ; 3. Moldova și Bucovina ; 4. Transilvania ; 5. Crișana ; 6. Maramureșul ; 7. Banatul ; 8. dialectele din sudul Dunării. E de dorit ca aceste atlase lingvistice să aibă indice de cuvinte în ordine alfabetică spre a putea fi consultate cu mai multă ușurință.

Septembrie 1967

H. Mihăescu,
Institutul de studii sud-est europene, București, Str. I. C. Frimu 9

AL. CIORĂNESCU, *Diccionario etimologico rumano*. Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958–1966, XX, 1184 p. (Biblioteca Filologica)*

Alcătuirea unui dicționar etimologic român presupune cunoașterea a șase sau șapte discipline lingvistice : 1. limba latină, păstrată în numeroase izvoare scrise ; 2. romanistica ; 3. unele limbi indo-europene vechi, ca traca, ilira și irana, care au conviețuit mai multe secole cu latina de la baza limbii române, precum și limba albaneză ; 4. limba greacă veche, medie și modernă ; 5. slavistica ; 6. unele limbi sau dialecte germanice ; 7. limbile turcă și maghiară și

* Versiunea în limba franceză a recenziei a apărut în RRL XII, 1967, 5.

alte limbi orientale azi dispărute. Faptul că limba română s-a dezvoltat într-o regiune bogată în interferențe lingvistice, că unele limbi care au venit în contact cu ea au dispărut și că în general noi dispunem azi de foarte puține izvoare scrise din veacurile VII-XII face ca studiul etimologiei românești să fie extrem de anevoios și să existe încă numeroase cuvinte românești cu origine necunoscută. Prezența acestor cuvinte dovedește capacitatea de asimilare a poporului român și sporește interesul cercetătorilor pentru studiul limbii române, care, prin comoara sa lexicală, poate contribui la promovarea tuturor disciplinelor amintite mai sus : fiecare din ele e interesată să cunoască ceea ce limba română a păstrat sau a împrumutat, după cum cercetătorul limbii române are datoria să știe în ce împrejurări istorice a avut loc împrumutul. Acest complex de fenomene și de acțiuni reciproce e atît de bogat încît impune de la sine o colaborare între oamenii de știință, așa după cum elaborarea unui dicționar etimologic al limbii române are nevoie de ajutorul organizat al specialiștilor din mai multe discipline.

Autorul dicționarului etimologic român înfățișat aici n-a putut adînci singur toate specialitățile amintite mai sus, și nici n-a adus în prealabil vreo contribuție de seamă în vreuna din ele. Lucrul acesta se vede din lectura dicționarului. Lingvistica latină s-a îmbogățit în ultimii 70 de ani cu lucrări fundamentale, ca *Thesaurus linguae latinae*, dicționarele etimologice Walde-Hofmann, Ernout-Meillet, cu gramatica lui Stolz-Schmalz-Leumann-Hofmann, cu numeroase studii ale școlii suedeze în frunte cu E. Löfstedt etc. Un număr de cuvinte latine ipotetice, prevăzute cu asterisc, dar păstrate în limba română, au putut fi găsite în texte și inscripții și au fost eliberate de asterisc, de pildă : *appropiare* (rom. *a apropia*), *assimilare* (rom. *a asemăna*), *battitura* (rom. *bătătură*), *battizare* (rom. *a boteza*), *blastimare* (rom. *a blăstăma*), *buccata* (rom. *bucată*), *caballaricius* (rom. *călăreț*), *capitina* (rom. *căpățină*), *capraricia* (arom. *căpărleadză, căpărleață*), *contremulare* (rom. *a cutremura*), *cucuta* (rom. *cucută*), *curtis* (rom. *curte*), *custura* (rom. *cusătură*), *depannare* (rom. *a depăna*) etc. În domeniul lingvisticii indoeuropene a apărut dicționarul etimologic al lui Walde-Pokorny și au fost aduse contribuții noi în albanologie. Bizantinologia a valorificat numeroase texte grecești medievale. Academia de științe din Praga editează de mai mulți ani un dicționar al textelor slave. Există dicționare etimologice pentru unele limbi slave moderne. Pentru limba germană e de mult folos dicționarul etimologic al lui Paul-Mitzka. Cunoașterea mai amănunțită a relațiilor lingvistice româno-maghiare a fost promovată de studiile lui L. Tamás și ale altora. Autorul n-a înregistrat aceste progrese. În genere informarea sa bibliografică e defectuoasă. Lista bibliografică preliminară cuprinde și lucrări învechite și are numeroase lipsuri. Unele abrevieri din cuprinsul lucrării nu sînt explicate în lista preliminară, așa încît cititorul nu știe ce înseamnă siglele BA, BL, BF, CS, DAR, GS, Jb, LL, REB, RFE, RPF. În text apar unele trimiteri ca Boissacq, p. 62, Dozy, *Suppl.* I, 110, p. 61, Moldovan, p. 119, Niermeyer, Philippide, II, p. 702, Rohlfs, EWUG, pe care zadarnic le căutăm în lista bibliografică. Din atlasul lingvistic român sînt pomenite numai primele două volume, din Densusianu *Histoire*, din Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch* numai volumul întîi. Lucrarea învechită și depășită a lui R. Roesler despre elementele grecești și turcești din limba română nu poartă o indicație de localitate, an, pagină etc. La contribuțiile lui Loewe și Pușcariu din „Jahresbericht-ul" lui G. Weigand lipsește sigla Jb, precum și indicația de volum și pagină. Așadar, pe lîngă faptul că n-a avut la îndemînă o bună parte din literatura necesară, autorul a lucrat în mod nesistematic și în grabă. La rînduirea în ordine alfabetică el n-a ținut seama de deosebirile fonematice dintre *a* și *ă*, între *i* și *î*, între *s* și *ș*, între *t* și *ț*, încît consultarea dicționarului e îngreuiată. Lipsesc cuvinte ca *leșina, oblinti, șele.* La transcrierea cuvintelor albaneze n-a folosit noua ortografie albaneză, ci a reprodus în mod mecanic izvoarele folosite, uneori cu greșeli, de pildă : *avulj* pentru *avull, baigë, bagëlje* pentru *bajgë, bajgëlë, boljë* pentru *bollë, brumë* pentru *brymë, këmise* pentru *këmishë, kjelj* pentru *qiell, kjutat* pentru *qytet, krük* pentru *kryq, ljapërdhi* pentru *laperdhi, skumbë* pentru *shkumbë.*

Conținutul lucrării suferă din cauza inițierii neîndestulătoare, a grabei și a informației defectuoase. Autorul afirmă pe bună dreptate că „la etimologia debe fundarse en una historia correcta y lo más completa posible de la palabra” (p. IX). Din nefericire el n-a avut mijloacele necesare să aprofundeze istoria cuvintelor, să consulte documentele și textele și să cerceteze mai în amănunțime curentele de cultură pentru a putea spune ceva mai mult decît predecesorii săi. În realitate el s-a mulțumit să scoată pe fișe materialele din lucrările existente, începînd cu T. Cipariu și A. Cihac, și să expună într-o anumită ordine părerile exprimate mai înainte, dar fără autonomie și spirit critic. Reproducerea mecanică a materialelor din fișe merge uneori așa de departe încît sînt citate izvoare numeroase pentru a explica cuvinte simple, ca *annus* (rom. *an*), *casa* (rom. *casă*), *vacca* (rom. *vacă*) etc. Lipsa de preocupare pentru a elimina materialul inutil a făcut ca lucrarea să ia proporții impresionante, fără să fi fost nevoie : ea putea fi redusă la mai puțin de jumătate.

Autorul declară că n-a fost condus de un „espíritu de sistema” (p. IX), adică de idei preconcepute, ci a lăsat să vorbească materialele. Statistica stabilită de el ar arăta că „el substrato prácticamente non existe” (p. VIII). Dacă nu există substrat, e firesc să nu fie nici etimoane bazate pe el, deoarece „el negar la presencia del substrato y el forjar étimos fundados en él, constituyen una contradicción patente” (p. VIII). Totuși 21 de cuvinte sînt socotite de origine dacică sau iliră : *baci, bade, balaur, baligă, baltă, brad, cătun, ceafă, copil, jupîn, mazăre, mînz, moș, murg, rînză, smeură, smîntînă, stăpîn, stînă, strung, țarc.*

În schimb simpatiile autorului se îndreaptă fără rezervă și într-o proporție impresionantă spre elementele latine, unde ni se propun soluțiile cele mai neașteptate : *abur — albulus*; *aburca* — * *aboricare*; *alerga — ad+legare*; *amiază — ad meridiam*; *arăta — ad* + * *ratare* (de la *reor, ratur*); *asfinți* — **affingere*, **exfingere*; *atîrna — ad* + *tornare*; *băga* — * *bigare* (de la *biga*); *barză* — * *gardea* = *ardea*; *beli — vellere*; *boare — vaporem*; *brînză* — **brandea*; *brîu — brandium* + *pannus*; *bucura* — **voculare*; *butuc* — * *bottum*, *buză — botum* + *-ză*; *caier* — **calērus* = *galērus*; *cimpoi* — **centipollium*; *curcubeu* — * *cucuviŭs*; *gălbează — clavella* + *-ză*; *ghimpe* — **pungulūm*; *încurca* — * *incurricare*; *leagăn* — * *lecane*; *măgar — magarius*; *mătură — matta* + *ŭla*; *răbda* — * *reemendare*; *rezema* — * *rhizomare*; *sîmbure — symbola* etc. Nici unul dintre autorii mai vechi n-a mers atît de departe cu exagerările în această privință.

Un alt mijloc comod de a explica, alături de reconstituire, e tendința exagerată de a considera unele cuvinte drept „creaciones espontáneas de caracter expresivo” (p. VIII). În această categorie sînt rînduite onomatopeele și numeroase cuvinte cu origine necunoscută sau îndoielnică, de pildă : *căciulă, cimili, cinteză, ciocan, ciot, ciung, ciut, cîrlig, cocîrlă, cotor, cotropi, cucuruz, culbec, fluiera, flutura, gaie, glonț, gologan, grunz, hoț, lele, matahală, măguli, măgură, mămăligă, mic, năpîrcă, păpușe, pupăză, puțin, rîncheza, șopîrlă, tumbă, țap, țeapă, țipa.* Acest procedeu nu poate contribui la studiul istoriei cuvintelor.

Cuvîntul *ban* „monedă” s-a dezvoltat din *ban* „nume de demnitar”, de origine orientală, și nu din latinul medieval *bannum* „obligație contractuală”, neatestat în documentele din Europa centrală și răsăriteană. Ungurescul *huszár* nu e o creație internă de la *husz* „douăzeci” : el e un împrumut din afară (în greaca bizantină χωσάριος ; de la forma paralelă χωνσάριος avem românescul *hînsar*). Cuvîntul *hîrtie* provine dintr-un mai vechi χαρτίον, trecut la slavi și români înainte de secolul al XV-lea. Latinul *mataxa* însemna „fir, mănunchi, legătură, scul” : el nu poate sta la baza românescului *mătasă*, de fapt de origine bizantină. *Mentio* cu sensul „minciună” e atestat în texte. Forma de acuzativ *mene* n-are nimic comun cu forma *tatanem*. Cuvîntul *plapomă* apare într-un document slavo-român din anul 1462, publicat de Ioan Bogdan. Pentru explicarea formei românești *sîmbătă* avem atestarea *sambatha* într-un papirus egiptean din secolul al II-lea (*Corpus papyrorum Latinarum*, ed. R. Cavenaille, Wiesbaden, 1958, p. 256). *Za* (pl. *zale*) provine din latinul *zava*, și nu din bizantinul ζάβα. Zahărul a fost cunoscut în țările românești înainte de secolul al XV-lea.

Autorul n-are o pregătire lingvistică specială şi nici n-a adunat în mod sistematic toate contribuţiile ştiinţifice ale predecesorilor săi. El a dovedit însă pasiune de diletant şi putere de muncă. Lucrarea sa, făcută, în pripă, are lipsuri şi greşeli, dar conţine o mare bogăţie de fapte. Cele mai multe dintre lucrările folosite de el sînt aproape inaccesibile cercetătorilor din străinătate. Dicţionarul de faţă, scris într-o limbă de mare circulaţie, mijloceşte publicului străin o bună parte din achiziţiile lingvisticii româneşti şi poate aduce servicii, dacă e consultat cu prudenţă.

Iulie 1967

H. Mihăescu,
Institutul de studii sud-est europene, Bucureşti, Str. I. C. Frimu 9

JACQUES BYCK, *Studii şi articole*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1967, 274 p.

Filolog specializat în domeniul gramaticii istorice şi descriptive a limbii române, J. Byck considera cercetarea de amănunt a faptelor ca o condiţie necesară unor generalizări corecte privind evoluţia limbii. Această concepţie stă la baza studiilor pe care le-a publicat şi care dovedesc competenţa autorului în domeniile cercetate, deosebita exigenţă şi stricteţea metodei de interpretare a faptelor lingvistice.

Volumul de *Studii şi articole* reuneşte cele mai de seamă contribuţii ale autorului în diverse domenii de cercetare lingvistică (gramatică, filologie, vocabular, ortografie, limbă literară). Ediţia, îngrijită de Florica Dimitrescu — autoarea unui amplu şi documentat studiu introductiv —, cuprinde şi bibliografia lucrărilor lui J. Byck. Cuvîntul înainte al acad. Al. Graur completează imaginea despre omul şi profesorul J. Byck.

Capitolul de gramatică cuprinde un număr de cercetări care se remarcă prin varietatea temelor tratate. Relevăm dintre acestea studiul (scris în colaborare cu Al. Graur) *Influenţa pluralului asupra singularului substantivelor şi adjectivelor în limba română* (p. 49). Cercetînd materialul din limba veche, autorii constată că limba română prezintă, în comparaţie cu celelalte limbi romanice, „diferenţierile cele mai marcante între singular şi plural”. Astfel se explică apariţia unor dublete la formele de singular ale substantivelor şi adjectivelor în limba română. Acest proces s-a desfăşurat pe două căi : prin apropierea formei de singular de cea de plural (în urma unei tendinţe de *uniformizare* : locul mai vechiului *oaspe* a fost luat de forma *oaspete*, creată de la pl. *oaspeţi*) sau, invers, prin marcarea unei opoziţii mai nete între singular şi plural (în urma unei tendinţe de *diferenţiere* : omonimia între singular şi plural prezentă în *copaci* a fost rezolvată prin crearea unei noi forme de singular — *copac*). Merită să subliniem faptul că cele două procedee — opuse, la prima vedere — se completează în cadrul sistemului limbii, conducînd, ambele, la realizarea unei „uşoare” diferenţieri între singular şi plural. Aceeaşi tendinţă de diferenţiere a singularului faţă de plural a dus la marcarea redundantă a pluralului, prin apariţia unor *desinenţe duble* (gen.-dat. *domnilor***i**, imperativul *duceţi-vă*-**ţi**, perf. comp. *am cîntatără*) sau cu ajutorul alternanţelor fonetice (*aspri* şi *aşpri* de la sg. *aspru, noştri, voştri* etc.) (cf. *Desinenţe duble în limba română*, p. 96 ş.u.). Oprindu-se asupra alternanţei mai puţin obişnuite *d/ž* (*crud-cruji, dud-duji*), J. Byck o explică printr-o „deplasare” petrecută între alternanţa *d/z* (*cald-calzi*) şi *z/ž* (*obraz-obraji*) în urma căreia „s-a trecut de la *d* direct la *ž*” (cf. *Alternanţa* **d/ž**, p. 100 ş.u.).

Un fenomen interesant, relevat în cadrul flexiunii nominale, este apariţia substantivelor masculine cu formă feminină care au o întrebuinţare peiorativă (cf. *Femininul peiorativ*, p. 93

ş.u.). Procedeele prin care se obţine nuanţa depreciativă sînt, în esenţă : folosirea figurată a unor substantive feminine desemnînd calamităţi, boli etc. pentru persoane de sex masculin (*ciumă, holeră, lepră, căzătură, putoare* etc.), sufixarea (*flăcăneaţă, muierotcă*), moţiunea (*nătăfleţ*, devenit *nătăfleaţă*), transformarea substantivelor masculine cu terminaţie feminină în substantive feminine (*Iuda* → (*o*) *iudă, mangafa* → (*o*) *mangafa*). Autorul menţionează exintenţa, în latină şi în alte limbi indo-europene, a unui procedeu analog, fapt care ar putea sprijini „formularea unui principiu general al femininului peiorativ".

Alte două procedee de obţinere, cu mijloace gramaticale, a expresivităţii în limbă sînt : utilizarea „dezagreabilului" cu funcţie de superlativ şi folosirea afectivă a pronumelui personal Autorul remarcă, de pildă, în *„Dezagreabilul" ca mijloc de întărire* (p. 102 ş.u.), existenţa — în limba română — a unei categorii de substantive folosite pentru exprimarea superlativului cu mijloace expresive : o **groază** *de bani*, **amar** *de vreme, al* **dracului** *de frumos, îmi place la* **nebunie**, *urîtă* **foc** etc. Fenomenul depăşeşte, de fapt, cadrul limbii române, integrîndu-se într-o tendinţă lingvistică mai generală de a converti treptat ideea de „durere, neplăcere" în cea de „mărime, mulţime".

În *Folosirea afectivă a pronumelui personal în limba română* (p. 114 ş.u.) J. Byck respinge părerea susţinută de unii lingvişti (Al. Philippide, H. Tiktin, S. Puşcariu, A. Procopovici, H. Olsen) care consideră că în construcţii de tipul : *vine* **el** *tata* ar fi vorba de o utilizare pleonastică a pronumelui personal. J. Byck explică aceste expresii printr-un fenomen de contaminare sintactică a construcţiilor cu topica inversă (*vine el*) cu cele apoziţionale (*vine el, tata*), în care, treptat, pronumele şi-a pierdut rolul de indicator al subiectului, căpătînd, în schimb, nuanţe afective foarte variate.

Trei studii (*Imperativul în limba română*, p. 131 ş.u., *Originea infinitivului scurt în limba română*, p. 145 ş.u., *Schimbările de conjugare în limba română*, p. 143 ş.u.) sînt consacrate examinării unor aspecte privind morfologia şi sintaxa verbului, care sînt urmărite din perspectiva istoriei limbii. Studiind forme de imperativ de tipul *nu ascultareţi, duceţi-vă-ţi, duce-vă-ţi, aruncălă-i*, care se întîlnesc în limba veche şi în vorbirea populară, Jacques Byck le atribuie unei tendinţe mai generale, proprii limbii române, de a marca mai pregnant opoziţiile morfologice (vezi, de pildă, exprimarea redundantă a opoziţiei sg./pl. în flexiunea nominală). Fenomenul nu este izolat, regăsindu-se şi în unele limbi balcanice (albaneza şi sîrba), dar în română preocuparea de a marca net persoana tinde să se constituie într-un sistem.

J. Byck susţine că apariţia infinitivului scurt în limba română este rezultatul unei evoluţii independente interne şi nu trebuie pus în legătură cu situaţiile similare din limbile romanice sau balcanice. Neatestat în dialectele sud-dunărene, el apare în dacoromână din necesitatea de a diferenţia în planul expresiei două valori distincte în planul conţinutului : cea de infinitiv lung şi cea de substantiv.

Tot de pe poziţia istoricului limbii abordează J. Byck şi alte probleme de sintaxă. În urma studierii amănunţite a cazurilor de repetiţie în limba română, autorul ajunge la concluzia că procedeul în discuţie reprezintă o modalitate gramaticală utilizată pentru exprimarea unor valori multiple din planul conţinutului (intensitatea, durata, continuitatea, imprecizia etc.).

Ocupîndu-se de unele fenomene particulare din sintaxa limbii române cum sînt : acordul verbului cu obiectul, folosirea expresiei *ca acela* în funcţie de superlativ, dativul locativ, originea expresiei *cu tot* (ex. : *a nimerit cu cal cu tot în rîpă*), J. Byck le găseşte explicaţia la intersecţia sintaxei cu stilistica. Menţionăm faptul că problema dativului locativ a fost semnalată pentru întîia oară de J. Byck.

Preocuparea pentru studierea morfologiei şi sintaxei limbii vechi se completează la J. Byck cu interesul acordat tratării problemelor legate de filologie, în general, şi de istoria filologiei române, în special. Autorul concepe filologia ca o ştiinţă a studierii şi interpretării textelor, în special a celor de limbă veche, precum şi a editării lor, considerînd-o un auxiliar preţios al lingvisticii şi al istoriei literaturii. O aplicare a acestor principii o găsim în textele de

limbă editate de J. Byck, dintre care remarcăm culegerea de *Texte de limbă veche* (1930) şi *Cazania* lui Varlaam (1943).

Menţionăm, în încheiere, contribuţiile substanţiale ale lui J. Byck la studierea şi lămurirea unor probleme de vocabular, ortografie şi limbă literară.

În legătură cu problema apariţiei şi evoluţiei limbii române literare, J. Byck subliniază caracterul de *proces* al fenomenului. De asemenea, autorul afirmă că stilul scriitorilor, care reflectă nu numai personalitatea acestora, ci şi particularităţile limbii comune, este de competenţa atît a criticilor literari cît şi a lingviştilor [1].

Articolele şi studiile reunite în volumul de faţă dovedesc temeinica documentare a lingvistului, deosebitul simţ al faptelor de limbă, precum şi originalitatea soluţiilor propuse. J. Byck examinează fenomene caracteristice aspectului literar, dar şi celui vorbit al limbii, pe care le încadrează în sistem, urmărindu-le dintr-o dublă perspectivă (diacronică şi sincronică). Rostul permanentelor raportări la limbile înrudite, ca şi la cele neînrudite este de a ilustra cîteva principii ale lingvisticii generale cu exemple din domeniul limbii române. Expunerea clară, pe alocuri didactică — în sensul bun al cuvîntului — este, în acelaşi timp, sistematică şi accesibilă, fiind dovada competenţei cu care fostul profesor al Universităţii din Bucureşti trata problemele abordate.

Iunie 1967

Manuela Saramandu,
Institutul Pedagogic, Piteşti

MANUEL ALVAR, *Ploesía española dialectal. Estudio, seleccion y notas.* Madrid, 1965, 146 p.

Studiul şi antologia de poezie dialectală a lui Manuel Alvar a apărut în seria „Textos" a colecţiei „Aula Magna", colecţie care îşi propune să ofere cercetătorilor atît îndrumarea teoretică, precum şi materialul necesar pentru realizarea unor studii de literatură sau lingvistică.

Prima parte a volumului cuprinde un studiu teoretic consacrat textelor dialectale hispanice, în general, şi celor prezentate în antologie, în special.

Pornind de la considerarea conceptului de poezie dialectală în funcţie de criteriul cronologic, autorul stabileşte o diferenţiere netă între textele dialectale spaniole aparţinînd secolelor XII—XIII şi cele din epoca modernă. Această diferenţiere este pusă în evidenţă prin raportarea textelor dialectale la textele literare; în ceea ce priveşte textele vechi această raportare nu este posibilă (pentru toate epocile textele dialectale foarte vechi fie că este vorba de *Alexandre Apolonio*, de *Elena y Maria*, de *Razón d'Amor* sau de *Roncesvalles* se află pe poziţie de egalitate faţă de castiliana, viitoarea limbă literară).

În ceea ce priveşte textele dialectale noi, situaţia este alta, ele ocupînd o poziţie de inferioritate faţă de textele limbii literare, nu din cauza caracterului lor dialectal, ci din cauza lipsei lor de valoare artistică. De altfel, observă Manuel Alvar, este greu să li se atribuie tuturor textelor poetice provenind din diferite regiuni ale teritoriului hispanic un caracter dialectal pronunţat, spaniola manifestînd în această privinţă o unitate care poate fi asemănată, după părerea noastră, cu a românei. De aceea autorul antologiei face precizarea că poezia dialectală spaniolă nu este dialectală în sens strict, ci mai curînd castiliană populară (castellano medio popular) cu elemente dialectale, fapt pe care-l verifică printr-o riguroasă analiză a aspectelor fonetic, morfologic şi sintactic. Potrivit unei atari analize, între Gabriel y Galán considerat

[1] Cf. şi punctul de vedere exprimat de Al. Rosetti şi B. Cazacu în *Istoria limbii române literare* I, Bucureşti, 1961, p. 28—38.

scriitor reprezentativ pentru dialectul extremen, între los Quinteros a căror operă se credea că prezintă numeroase elemente dialectale andaluziene şi Juan Ramón Jiménez, recunoscut drept poet care scrie în castiliană, nu există nici o deosebire în ceea ce priveşte numărul de trăsături dialectale existente în opera lor.

După stabilirea acestor precizări, autorul examinează caracterul dialectal al operelor unor scriitori sau poeţi reprezentativi pentru fiecare dialect : A. García Oliveros pentru el bable, Luis Maldonado şi Miguel de Unamuno pentru leonez în varietatea din Salamanca, Gabriel y Galán pentru extremen, Veremundo Méndez Coarasa pentru aragonez, Vicente Medina şi Miguel Hernández pentru murcian şi, în sfîrşit García Lorca şi Juan Ramón Jiménez pentru andaluzian.

Dintre toţi aceşti poeţi aşa-numiţi dialectali, Manuel Alvar insistă mai ales asupra lui Juan Ramón Jiménez, subliniind, alături de fineţea observaţiei şi de surprinderea trăsăturilor dialectale cele mai caracteristice, exactitatea în notarea fonetică.

Prezenta antologie, spre deosebire de *Textos hispánicos dialectales*, publicate de Manuel Alvar în 1960, cuprinde, cu o singură excepţie — *Albada de nacimiento* a donei Ana Abarca de Bolea, abadesa de Casbas în secolul XVII — numai texte dialectale moderne din secolele XIX—XX. O treime din acestea fiind cu totul noi, completează materialul oferit de cele două volume de *Textos hispánicos dialectales*.

În ceea ce priveşte repartiţia textelor se observă o anumită disproporţie explicabilă prin puţinătatea sau abundenţa materialului de care a dispus autorul : cele mai numeroase texte ţin de dialectul din Asturias şi Salamanca (Leon) ; slab reprezentat apare dialectul aragonez. Fiecare text este însoţit de o notă care prezintă succint autorul dialectal respectiv.

Reproducerea textelor M. Alvar o realizează cu aceeaşi exactitate riguros ştiinţifică ca în *Textos hispánicos dialectales* ; de asemenea, antologia de poezie dialectală prezintă în cadrul fiecărui text şi la sfîrşitul volumului un vocabular care explică formele gramaticale şi lexicale inaccesibile.

Toate acestea, precum şi faptul că volumul oferă şi o bibliografie care cuprinde studiile lingvistice şi literare fundamentale asupra dialectelor spaniole, fac din *Poesía dialectal española* un instrument de lucru util pentru cei care se ocupă de dialectologia sau de istoria limbii spaniole.

August 1967

Olga Tudorică,
Facultatea de limbi clasice şi romanice, Bucureşti, Str. Edg. Quinet 7

PAUL ALEX, *Le patois de Naisey*, Paris, 1965, 331—[336] p.

Lucrarea lui Paul Alex e o monografie a graiului său natal, din Naisey, şi, în acelaşi timp, după cum ne informează prefaţatorul ei, profesorul Robert Loriot de la Universitatea din Dijon, reprezintă primul volum dintr-o colecţie mai mare, consacrată graiurilor şi tradiţiilor din Burgundia şi Franche-Comté.

Importanţa acestei lucrări constă atît în vastul material pe care îl consemnează, întregind datele ALF, cît şi în sugestiile metodice şi numeroasele elemente comparative pe care le oferă. Lucrarea prezintă, pe lîngă un glosar bogat, fonetica şi gramatica a două dialecte eterogene vecine, din Naisey şi Glamondans, fiind alcătuită din cinci părţi mari : prima parte : Fonetica comparată a graiurilor din Naisey şi din Glamondans, partea a doua : Gramatica, a treia : Glosarul, a patra : date onomastice (numele de locuri din Naisey) ; ultima parte cuprinde 14 fabule de La Fontaine, transpuse în graiul local şi redate în transcriere fonetică.

În studiul introductiv, Alex atrage atenţia asupra importanţei pe care o are cercetarea graiurilor vii, atît pentru lingvistică şi filologie, cît şi pentru istoria vieţii unui grup social sau teritorial.

Prezentarea comparativă a foneticii celor două dialecte îi permite autorului să observe asemănările şi deosebirile dintre ele; uneori însă investigaţiile sale se extind şi asupra altor dialecte, pe care le ia ca puncte de comparaţie. Astfel, cînd e vorba de palatalizarea lui *r*, *d*, *t* după consoane, se subliniază că ea e la fel de specifică pentru graiurile franceze din Franche-Comté ca şi pentru Burgundia orientală şi, sporadic, pentru Lorena; evoluţia sufixelor *-arius*, *-aria* este asemănătoare în Naisey şi franco-provensală.

Un capitol aparte este dedicat tratamentului fonetic diferit al sunetelor din cuvintele vechi, faţă de acelea din cuvintele mai noi. Acestea din urmă fie că se adaptează rostirii, şi, deci, foneticii graiului, fie că păstrează fonetismul francezei literare. Vorbitorii au conştiinţa netă a corespondenţei sunetelor din franceză faţă de cele din graiul lor. Există şi situaţii cînd un împrumut din franceza literară păstrează radicalul intact, dar terminaţia este regională. De ex. : obliger : *ó :blîjí*, délibérer : *dé* : *lìbèrá*, preparer : *pré :pàrá* etc. Astăzi, ca şi în graiurile limbii române, cuvintele noi suferă din ce în ce mai puţine transformări fonetice, ele fiind împrumutate cu forma respectivă din limba standard : *ĩ* : *kàmyo* : un camion, *ĩ* : *trakloer* : un tracteur, ceea ce însă nu dovedeşte, cum susţine autorul, că „vitalitatea graiului a dispărut şi el nu mai e capabil să creeze cuvinte noi" (p. 71), ci doar că sistemul fonetic al graiului slăbeşte treptat, fiind înlocuit cu acela al limbii comune.

Atît în capitolul consacrat foneticii, cît şi în observaţiile privitoare la gramatică, autorul face tot timpul apel la formele din franceza literară pe care le ia ca punct de comparaţie, aşa încît partea de morfologie apare de fapt ca o prezentare a deosebirilor dintre limba standard şi graiul studiat (cu unele explicaţii interesante sau „curiozităţi" regionale). De exemplu, autorul arată că, cu unele substantive indicînd unităţi de măsură noi, moderne, se folosesc numerale franceze, iar pe lîngă substantive care desemnează unităţi de măsură vechi apar formele de numeral regionale. Astfel se spune *ĩi :frã :*, *doe* : *frã :*, *trwè* : *frã* : etc., deci cu formele de numeral din franceza literară, spre deosebire de numeralele dialectale care apar însoţind termenul *sou*, denumire mai veche : *ĩ* : *su* :, „un sou", *sĩ* : *su* „cinq sous" (cf. şi numerale franceze noi : *doé* : *su*, *trwè* : *su* etc.), dar pe lîngă cuvîntul *livră* „livre" apare întotdeauna forma dialectală a numeralului : *noè livr*, *du* : *livr* etc.

Sintaxa ocupă un loc cu totul restrîns, reducîndu-se, pe lîngă unele observaţii din diferitele capitole ale morfologiei, la descrierea subordonării în frază, a conjuncţiilor cu care se construiesc anumite tipuri de subordonate; se subliniază că circumstanţialele sînt mai puţin complicate decît în franceza literară, lucru de aşteptat, ca în orice limbă vorbită.

Comparînd datele referitoare la fonetică şi gramatică, Alex stabileşte că vorbirea din Naisey este sensibil mai arhaică şi mai conservatoare decît cea din Glamondans; deosebirile dialectale dintre cele două idiomuri sînt explicate prin ritmul lor diferit de evoluţie.

Cel mai larg spaţiu în economia lucrării îl ocupă glosarul, cuvintele dialectale sînt însoţite de corespondentul din limba franceză literară şi urmate uneori de citate. Etimonul este dat numai acolo unde el diferă de al corespondentului din franceză; la cuvintele a căror etimologie este dubioasă s-a pus un semn de întrebare. Nu au fost incluse în glosar cuvintele care nu sînt decît teme franceze cu o terminaţie dialectală şi, drept urmare, aproximativ o treime din glosarul iniţial a fost suprimată; s-au înregistrat în schimb cuvintele care se pretează la expresii interesante, chiar dacă au aceeaşi formă ca în franceză, precum şi cele cu sensuri diferite.

Dacă tinerii întrebuinţează o formă deosebită, se remarcă acest lucru chiar în dreptul cuvîntului respectiv. De exemplu : **devtì, ì, í** : *v. tr., dévêtir, déshabiller. Vieux mot, les jeunes disent* **dèzèblyí.**

Partea de toponimie începe prin cîteva discuţii legate de deosebita importanţă a numelor topice pentru studiul limbii şi al istoriei societăţii, precum şi cu o clasificare a acestora în funcţie de mobilul denumirii respective. Găsim astfel nume cu valoare istorică, evocînd proprietatea, drepturile feudale, evenimente ale trecutului etc.

În continuare, sînt discutate o seamă de nume topice, în ordinea clasificării de mai sus. Însuşi numele localităţii Naisey indică vechimea mare a acestei aşezări, încă din epoca galo-romană. Originea lui este în *Nasiacum* format din *Nasius* — nume de persoană — şi sufixul galic *-acum* semnificînd relativul *à*. În secolul al XII-lea devine *Naisey*, formă păstrată pînă azi.

Majoritatea denumirilor luate în discuţie, după cum apreciază autorul, erau folosite la începutul secolului al XIV-lea sub forma actuală ; unele datează însă dintr-o perioadă mult mai veche (de la invazia germanilor sau chiar din epoca galilor sau a celţilor), aşa cum o demonstrează forma lor.

Lucrarea ar fi avut de cîştigat dacă autorul ar fi inserat şi un capitol privitor la antroponimie. Cercetarea numelor de persoane i-ar fi putut aduce completări folositoare din toate punctele de vedere.

Metoda transpunerii unui text literar din limba comună într-un grai local este des utilizată în dialectologie. S-au transpus însă, în general, texte care nu ridicau probleme din punct de vedere stilistic. Cele 14 fabule ale lui La Fontaine pe care le redă Paul Alex în graiul din Naisey sînt texte pretenţioase, transpunerea lor în grai local i-a creat dificultăţi mai ales în privinţa stilului. Bineînţeles că a trebuit să se renunţe la o seamă de construcţii specifice limbii literare, în favoarea unor expresii regionale.

Monografia lui Paul Alex aduce date preţioase asupra graiului studiat şi cunoscut foarte bine de autor şi întregeşte cunoştinţele pe care le aveam despre domeniul galo-romanic.

Septembrie 1967

M. Marin-Clopoţel
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei, 194

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1967

INDICE DE MATERII*

A

* Trimiterile din indice se fac la paginaţia în continuare a revistei. Corespondenţa pe fascicule a acestei paginaţii este următoare: p. 3–124 = nr. 1; p. 127–256 = nr. 2; p. 259–366 = nr. 3; p. 367–476 = nr. 4; p. 477–598 = nr. 5; p. 599–680 = nr. 6.

D

E

Î

L

R

S

T

INDICE DE AUTORI

H

N

O

S

Ș

T

INDICE DE CUVINTE

ALBANEZĂ

FRANCOPROVENSALĂ

GERMANĂ

GHEGĂ

GREACĂ

ITALIANĂ

LATINĂ

LIPOVEANĂ

MAGHIARĂ

MESAPICĂ

NEERLANDEZĂ

PERSANĂ

POLONEZĂ

PORTUGHEZĂ

RETOROMANĂ

ENGADINĂ

FRIULANĂ

AROMÂN

SÎRBO-CROATĂ

SLAVE ȘI VECHI SLAVE

SPANIOLĂ

SUEDEZĂ

TOHARIANĂ

TURCĂ

UCRAINEANĂ

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii de lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La *prezentarea manuscriselor* autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex. :

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol *va fi datat* şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent), după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor:

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul lucrării (subliniat); *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane); *d*) ediţia (în cifre arabe); *e*) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine); *f*) anul apariţiei (*nu se pune editura*); *g*) pagina. Ex. 1. Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă); *b*) titlul articolului (subliniat); *c*) titlul revistei (între ghilimele); dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată; iniţialele nu se despart prin punct; *d*) numerotaţia (anul, volumul, nr.); *e*) pagina. (Ex. : Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, SCL XV, 1964, 2, p. 129. E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.* Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abrevierea *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor cita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : în secolul al XV-lea ...

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corectări care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte *absolut necesară* adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, costul efectuării lor scăzîndu-se din drepturile de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc., se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

SCL, AN XVIII, NR. 6, P. 599—738, BUCUREŞTI, 1967

I. P. „Informaţia" — c. 6034 | 43830 | Lei 12.—

REVUE ROUMAINE DE LINGUISTIQUE

INDEX ALPHABÉTIQUE

Noms, matières, mots
1967 et 1968

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

INDEX ALPHABÉTIQUE *
1967 et 1968

NOMS **

* Rédigé par M. Grossmann et M. Lőrinczi.

** Les chiffres en italiques indiquent les pages du volume XII (1967), les chiffres en romain les pages du volume XIII (1968).

E

F

G

H

I

J

N

O

P

Q

R

S

T

U

V

MATIÈRES *

* Les mots en italiques indiquent le renvoi au mot-rubrique respectif où l'on trouve les pages correspondantes. Les chiffres en italiques] indiquent les pages du volume XII (1967), les chiffres en romain les pages du volume XIII (1968).

E

F

G

H

M

Q

R

S

T

U

V

MOTS*

* Les chiffres en italiques indiquent les pages du volume XII (1967), les chiffres en romain les pages du volume XIII (1968).

ESPAGNOL

FRANÇAIS

GOTIQUE

GREC

GREC ANCIEN

GREC MOYEN ET MODERNE

HITTITE HIÉROGLYPHIQUE

HONGROIS

ISTRO-ROUMAIN

MÉGLÉNO-ROUMAIN

RUSSE

SARDE

SERBO-CROATE

SLAVE

Întreprinderea Poligrafică „Informația", București — c. 3171